

ISSN: 1302-6879

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

VAN ÖZEL SAYISI
2021

**Uluslararası
Hakemli Dergi**
*International
Refereed journal*

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute

ISSN: 1302-6879

Yıl/Year: 2021 Sayı/Issue: Van Özel Sayısı

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian.

Hakem Kurulu | Referee Board

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

İndeksler / Indexes

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), ICI (Index Copernicus), SIS (Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), InfoBase İndeks, ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service), JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed through iThenticate program.

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Tahir ZORKUL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Kemal TEMİZER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. İsa YALÇIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH	Jadara Üniversitesi/Jadara University, Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Abdullah DUMAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali J. Al-ALLAQ	Al-Ain Üniversitesi/University Birleşik Arap Emirlikleri/United Arab Emirates
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Faruq MAWASI	Al Qasimi Akademisi/Academy, Filistin/Palestine
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/ University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Hasan ÇİÇEK	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR	Zagazig Üniversitesi/University, Mısır/Egypt
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjid Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFIZ	Balkan Tarihi Araştırmalar Merkezi/Center of Balkan History Research, Kosova/Kosovo
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Sami Alı JABBAR	Basra Üniversitesi/University, Irak/Iraq
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. M. Salih ARI	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali Fuat DOĞU	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Pro. Dr./Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Hasan BABACAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYĞÜN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Metin AYIŞIĞI	Beykent Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFIZ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Reha SAYDAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Suvat PARİN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Tuncay ÖĞÜN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Güneş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Rahmi TEKİN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA

Sekreteryaya I Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım I Design

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

Baskı I Print

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

İletişim Bilgileri I Contact Details

e-posta/e-Mail: sbdergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi I Publication Date

20 Nisan / April 2021

Van Özel Sayısı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Başkanlığı (BAP) tarafından SBA-2017-5967 kodlu, "Geleneksellikten Modernliğe Geçiş Sürecinde Van (1923 - 1960)" adlı proje kapsamında desteklenmiştir. Desteklerinden ötürü BAP'a teşekkür ederiz.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It can not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

İçindekiler / Contents

Bekir KOÇLAR	Sunuş <i>Presentation</i>	14
Ömer OBUZ	Editörden <i>From the Editor</i>	16
■ Araştırma Makaleleri / Research Articles		
Orhan KILIÇ	Van Tarihine Genel Bir Bakış <i>An Overview of Van History</i>	19
Sami AĞAOĞLU	Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları <i>Ottoman Foundations in Van</i>	43
Rahmi DOĞANAY	Cumhuriyet Döneminde Van'da Yapılan Devlet Yatırımları <i>State Investments Made in Van in the Republican Period</i>	69
Bekir KOÇLAR Uğur BOZKURT	I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı <i>Population Movements and Demography in Van Between the First and Second World War (1914-1945)</i>	99
Şerif DEMİR	Van'da Siyasi Hayat 1945-1960 <i>Political Life in Van 1945-1960</i>	133
Mehmet PINAR Volkan TUNÇ	Tek Parti Dönemi Raporlarında Van <i>Van in Single Party Period Reports</i>	161
Cevdet TEKE	1950 Genel Seçimlerinde Van <i>Van in 1950 General Elections</i>	191
Erkan AFŞAR	Van'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 - 27 Mayıs 1960) <i>Fatherland Front in Van (12 October 1958 - 27 May 1960)</i>	211
Nursal KUMAŞ	Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında (1925-1929) Van İlinde Tarım ve Hayvancılık İstatistiklerinin Analizi <i>In the Early Years of the Republic (1925-1929) an Analysis of Agriculture and Livestock Statistics in Van Province</i>	239

Ferit YÜCEBAŞ	Van ve Çevresi Örneğinde Türkiye-İran Sınır Meselesi ve Sınırdaki Yaşanan Asayiş Olayları (1925-1932) <i>The Example Van and its Vicinity Turkey-Iran Border Issue and Public Order Events at the Border (1925-1932)</i>	263
Yunus ÖZDURĞUN	Türkiye'de Siyaset-Basın İlişkileri: Van Örneği (1937-1960) <i>Politics-Media Relations in Turkey: Van Example (1937-1960)</i>	283
Güneş ŞAHİN Rıdvan SÜSLÜ	Bir Hâkimiyet Sembolü Olarak 2 Nisan Kurtuluş Günü Kutlamaları: Van Basını Örneği <i>As a Symbol of Sovereignty, 2 April Liberation Day Celebrations: Van Press Case</i>	305
Mehmet ÖZALPER	Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960): Vansesi Gazetesi Örneği <i>Reflections of the Cyprus Issue on the Local Press (1950-1960): The Case of Vansesi Newspaper</i>	325
Ercüment TOPUZ	Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri <i>An Example of a Servant State Understanding Effort: Improvement Efforts in Prisons in Van and its Districts</i>	347
Ömer KUCAK	Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi <i>Installation of First Telegraph Lines From Van to Hakkâri</i>	371
Ümit KATIRANCI	An Essay on the Use of Travelogues as a Source of Historical Knowledge: Reading the Memoirs of a Venetian Merchant about Van City <i>Seyahatnamelerin Tarihsel Bilgi Kaynağı Olarak Kullanımı Üzerine Bir Deneme: Venedikli Bir Tüccarın Van Şehri Hakkındaki Anılarını Okumak</i>	403
Murat ÖZTÜRK	Faik Reşad'ın Şiirlerinde Van <i>Van in Faik Reshad's Poems</i>	417
Tolga ÖNTÜRK	Vanlı Divan Şairi Dürri'nin Yayımlanmış Divanında Yer Almayan Müzeyyel Gazeli <i>The Additive Gazelle, Which is not Included in the Published Divan of Dürri, the Divan Poet from Van</i>	433

Bünyamin SARİKAYA Süleyman AYDENİZ	Van Yöresine Ait Halk Masallarının Değer Aktarımı Açısından İncelenmesi <i>Analysis of Folk Tales of Van Province in Terms of Value Transfer</i>	451
Haydar ÖZDEMİR Mehmet Sena ATAŞ	Van Masallarının Değer Eğitimi ve Dil Unsurları Açısından İncelenmesi <i>Analysis of Van Tales in Terms of Value Education and Language Elements</i>	481
Talha ÇİÇEK Celal ASLAN	Van Masallarının Max Lüthi Yöntemine Göre Çözümlemesi <i>Analysis of Van Tales According to the Max Lüthi's Method</i>	503
Erdem AKIN	20. Yüzyılda Van'da Halkbilimi/Halk Kültürü: Araştırma, Tanıtım ve İcra Faaliyetleri <i>Folklore/Folk Culture in Van in the 20th Century: Research, Promotion Performance Activities</i>	523
Harun ARVAS	Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında Van'da Reşik (Ayakkabı) Yapma Geleneği <i>Tradition of Making Reşik (Shoes) in Van in the Context of Intangible Cultural Heritage</i>	559
Rüstem ÇURKU	Sözlü Tarihin Eğitime Uyarlanması Bağlamında Van Düğün Gelenekleri Örneği <i>Example of Van Wedding Traditions in the Context of Adapting Oral History to Education</i>	579
Süleyman ERATALAY	Horasan'dan Küresin'e Bir Sözcüğün İzinde <i>From Khorasan to Küresin in Search of a Word</i>	611
Zafer KANBEROĞLU	Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Çevresel Bilinç Üzerine Etkileri: Van İli Örneği <i>The Effects of Socio-Economic Characteristics on Environmental Awareness: The Case of Van City</i>	629
Abdülkadir ÖZDEMİR	Okuryazarlık ve Kentsel Nüfus Oranlarının Geçersiz Oylar ve Seçimlere Katılım Oranları Üzerindeki Etkileri: Son On Seçim için Van İli Üzerine Bir İnceleme <i>The Impact of Literacy and Urban Population Rate on Invalid Ballots and Elections Participation Rate: A Review on Van Province for the Last Ten Elections</i>	649

K. Seçkin KARAHAN
Abdulkadir GÜMÜŞ

Firma Yönetici ve Sahiplerinin Liderlik Tarzları:
Van Organize Sanayi Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren
İşletmeler Üzerine Bir Araştırma
*Leadership Styles of Company Manager and Owners:
A Research on Enterprises Operating in the
Van Organized Industrial Zone*

673

Şahabettin ÖZTÜRK

XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi
*The Architecture in Van Between the XVI-XIX.
Centuries*

703

Zeynep YILMAZ
ŞİMŞEK

Van'da Konut Üretim Faaliyetlerinin Kentsel
Gelişmeye Etkileri (1927-2020)
*The Effect of Housing Production Activities in the
Spatial Development Process of
Van City (1927-2020)*

747

Fatih SÜNBÜL
Hüseyin Mert ARSLAN
Enes KARADENİZ

Van İli Çevresi Kabuk Deformasyon Analizi ve
Deprem Tehlike Değerlendirmesi
*Crustal Deformation Analysis and Earthquake
Hazard Assessment of Van Province and
its Surrounding*

783

Uğur SAYLAN

Turistik Tren Yolculukları ve Sosyal Medya
Etkileşimi: Van Gölü Ekspresi Hakkındaki
Youtube Paylaşım Videosunun Analizi
*Touristic Train Travels and Social Media
Interaction: Analysis of Youtube Sharing Video
About Van Lake Express*

803

Kemaleddin ERYEŞİL
Hakan ALPTÜRKER
Yasin TAŞPINAR

Yerel Yönetimlerde Sosyal Medya Kullanımı Üzerine
Bir Araştırma: Van Edremit Belediyesi Örneği
*A Research on Usage of Social Media at Local
Governments: The Case of Van Edremit
Municipality*

831

Abdurrahman MENGİ
Ercan ÖPENGİN

Özel Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış:
Van İli Örneği
*An Overview of Special Education Services:
The Case of Van Province*

855

Nükhet ELTUT
KALENDER

Анализ программы дистанционного обучения
по русскому языку во время пандемии Ковид-19:
на примере Университета Ван юзюнджю йыл
*Covid-19 Pandemi Döneminde Rusça Dersleri
Özelinde Uzaktan Öğretim Programının Analizi:
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği Analysis of
the Distance Learning Program in Russian
Language During Covid-19 Pandemic:
Van Yüzüncü Yıl University Example*

883

Alan Editörleri / Area Editors

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Education Sciences
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy
Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of French Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Gülşen TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Halit YABALAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics
Prof. Dr./Prof. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü / Area Editor of Public Administration and Political Science
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History
Prof. Dr./ Prof. Kemal YAKUT - Anadolu Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

- Prof. Dr./Prof. Adem CEYHAN
Prof. Dr./Prof. Adem ÖGER
Prof. Dr./Prof. Alpaslan ALİAĞAOĞLU
Prof. Dr./Prof. Arda ARIKAN
Prof. Dr./Prof. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR
Prof. Dr./Prof. Erdal AÇIKSES
Prof. Dr./Prof. Erdoğan PAZARBAŞI
Prof. Dr./Prof. Hikmet ASUTAY
Prof. Dr./Prof. Kadir ÖZKÖSE
Prof. Dr./Prof. Mehmet Naci ÖNAL
Prof. Dr./Prof. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ
Prof. Dr./Prof. Rüya YILMAZ
Prof. Dr./Prof. Salih ÇİFT
Prof. Dr./Prof. Salim GÖKÇEN
Prof. Dr./Prof. Süheyla YÜKSEL
Prof. Dr./Prof. Şenol ÇELİK
Prof. Dr./Prof. Tuncay ÖĞÜN
Prof. Dr./Prof. Zeki TEKİN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Adem BELDAĞ
Doç. Dr./Assoc. Prof. Arda BAŞ
Doç. Dr./Assoc. Prof. Evindar YEŞİLBAŞ
Doç. Dr./Assoc. Prof. Fatih GENCER
Doç. Dr./Assoc. Prof. Güneş ŞAHİN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Haktan SEVİNÇ
Doç. Dr./Assoc. Prof. Handan AYDIN KASIMOĞLU
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüsnüye DOLDUR
Doç. Dr./Assoc. Prof. İbrahim GÜMÜŞ
Doç. Dr./Assoc. Prof. İliker DERE
Doç. Dr./Assoc. Prof. İlyas YAZAR
Doç. Dr./Assoc. Prof. İsmail AVCI
Doç. Dr./Assoc. Prof. Kürşad Emrah YILDIRIM
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet ERSAL
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet PINAR
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet TOP
Doç. Dr./Assoc. Prof. Metin EREN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mine ESMER
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oğuzhan YILMAZ
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oktay BOZAN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Resul BABAĞLU
Doç. Dr./Assoc. Prof. Şerif DEMİR
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ümmühan KAYGISIZ
Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysel ÇAKMAK
Doç. Dr./Assoc. Prof. Yasin COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ayşe Eda ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Beral ALACI
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Burak KOCAOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Celal ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ercüment TOPUZ
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Fatma Gamze BOZKURT
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ferit YUCEBAŞ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/University
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University
Balıkesir Üniversitesi/University
Akdeniz Üniversitesi/University
Bursa Uludağ Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Munzur Üniversitesi/University
Erciyes Üniversitesi/University
Trakya Üniversitesi/University
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/University
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University
Fırat Üniversitesi/University
Fırat Üniversitesi/University
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/University
Bursa Uludağ Üniversitesi/University
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/University
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/University
Balıkesir Üniversitesi/University
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University
Bakırçay Üniversitesi/University
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/University
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/University
Mardin Artuklu Üniversitesi/University
Bitlis Eren Üniversitesi/University
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Iğdır Üniversitesi/University
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
İstanbul Üniversitesi/University
Bartın Üniversitesi/University
Necmettin Erbakan Üniversitesi/University
Dokuz Eylül Üniversitesi/University
Balıkesir Üniversitesi/University
Anadolu Üniversitesi/University
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/University
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/University
Dicle Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Siirt Üniversitesi/University
Siirt Üniversitesi/University
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University
Aksaray Üniversitesi/University
Siirt Üniversitesi/University
Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Necmettin Erbakan Üniversitesi/University
İzmir Demokrasi Üniversitesi/University
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Sakarya Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Gülreyhan ŞUTANRIKULU	Batman Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Hüseyin ASLAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. İbrahim Ethem ARIOĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mehmet ÖZALPER	Muş Alparslan Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mensure KIZIL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mine KIZIR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa Murat KÖLE	Çankırı Karatekin Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nergiz GAHRAMANLI	Yeditepe Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Onur Kemal YILMAZ	Bandırma Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Reşat GEÇEN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Şeyhmus BİNGÜL	Muş Alparslan Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Tolga KORKUSUZ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Turan ŞENER	Akdeniz Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Uğurcan AYIK	Gaziantep Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Yasemin ÇÜRÜK	Doğuş Üniversitesi/University
Öğr. Gör. Dr. /Lec. Dr. Ahmet GÜLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi/University Üniversitesi/ University

Sunuş

Her şehrin bir hikâyesi vardır. Onlar hikâyeleriyle parçası oldukları ülkenin hikayesinin bir uzantısı veya o ülke için yeni bir hikayenin kaynağı olmuştur. Şehirler, ağlar, güler, mutlu olur, üzülür yaşadıkça tecrübe biriktirirler ve içinde yaşayan insanların karakterine bürünürler. Onların kaderi olurlar. İçinde yaşayan insanların kaderi olmaya başladıktan sonra mekan artık dağ, taş, ova, su, topraktan başka bir şeydir: Vatandır, memleketir, yurttur, özlemdir.

Her şehrin hikâyesi başkadır. Van'ın hikâyesi ise bambaşkadır. Bu şehrin hikâyesi; Müslüman ve Türk devletlerinin idaresi altında farklı din ve soydan olanların büyüğü beraberliğini barındırırken 19. yüzyıldan itibaren kirlî eller tarafından bu büyüğün bozuluşunu ihtiva etmektedir. İnsanlık tarihi bakımından bu bir arada yaşama kültürünün yarattığı etkiler nasıl yüksek bir uygarlığı ve insani değeri yansıtmaktaysa, bu büyüğün bozulması sonucu yaşananlar da o derece bir insanlık dramını ve yok edilen bir şehrin hüsrânını barındırmaktadır.

Bu özel sayı bu tarihsel serüvenin hikâyesidir. Daha çok da bir şehrin yok edilîşinin.

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Presentation

Every city has a story. They are an extension of the story of the country they are a part of, or the source of a new story for that country. Cities, cry, laugh, become happy, sad, experience accumulation as they live and assume the character of the people living in them. The cities become their destiny. After it begins to be the fate of the people living in it, the place is now something other than mountain, stone, plain, water, soil: homeland, country, homeland, longing.

Each city's story is different. Van's story is quite different. The story of this city; While it contains the magical togetherness of those of different religions and ancestry under the rule of Muslim and Turkish states, it contains the disruption of this spell by dirty hands since the 19th century. Just as the effects of this culture of coexistence reflect a high civilization and human value in terms of human history, what happened as a result of the breakdown of this spell contains such a human tragedy and the frustration of a destroyed city.

This special issue is the story of this historical adventure. Rather, of the destruction of a city.

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörden...

Kıymetli okurlarımız,

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Van özel sayısını sizlere sunuyor olmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

Bu özel sayı; Türkiye'nin farklı üniversitelerinden ve sosyal bilimlerin her alanından gelen toplam 35 makaleden oluşuyor. Geçmişten güncele Van'a; kültürüne, sanatına özetle tarihine katkı sunmayı amaçlayan bu çalışmaların yararlı olmasını temenni ediyoruz. Bu vesileyle başta söz konusu çalışmaların sahibi yazarlara ve bu yazıları değerlendiren hakemlere, bu özel dosyanın çıkmasını teşvik eden Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Bekir Koçlar'a, dosyanın çıkmasındaki katkılarından dolayı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine, dosyanın hazırlanma sürecinde son derece kritik katkılar sunan Arş. Gör. Kemal Temizer, Arş. Gör. Yunus Özduygün ve Arş. Gör. İsa Yalçın'a teşekkür ederiz.

Sağlıklı günlerde, yeni sayılarımızda buluşmak dileğiyle...

Ömer OBUZ
Editör

From the Editor...

Dear readers,

We are very pleased to present to you the Van Special Issue to Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute.

This special issue consists of a total of 35 articles from different universities of Turkey and from all areas of social sciences. We wish that these works, which aim to contribute to Van's culture, art and, in brief, history from the past to the present, will be useful. By the way, we are special thanks to Prof. Dr. Bekir Koçlar, the Director of the Institute of Social Sciences, who has made critical contribution the publication of this special file; to the authors; to the referees who evaluate these articles, to Van Yüzüncü Yıl University Scientific Research Projects Department, process of publishing the file due to its contribution; to Res. Assist. n Res. Assist. Kemal Temizer, Res. Assist. Yunus Özduygün and Res. Assist. İsa Yalçın and to provide extremely critical contributions to the preparation process of the file.

We wish you healthy days, we hope to meet in our new issues...

Ömer OBUZ
Editor

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 19-42

Van Tarihine Genel Bir Bakış An Overview of Van History

• Orhan KILIÇ*

*Prof. Dr., İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ / Türkiye.
Prof. Dr., Faculty of Humanities and
Social Sciences, Department of History,
Elazığ / Turkey.
okilic@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9234-8295

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

03/03/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

01/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Kılıç, O. (2021). Van Tarihine Genel Bir Bakış. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı, 19-42

Citation: Kılıç, O. (2021). An Overview of Van History. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Van Special Issue, 19-42

Öz

Van'ın, jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle eski çağlardan itibaren bilinen bir tarihi vardır. Önceleri askeri bir garnizon hüviyetinde olan Van Kalesi ilerleyen zamanlarda, özellikle de Türk hâkimiyeti döneminde önce kale-şehir sonra da bütün müesseseleri ile bir şehir hüviyeti göstermiştir. Van'ın müstahkem bir kale olmaktan çıkıp dış surların içerisinde şehir hayatına kavuşması ile ilgili somut adımların Ahlatşahların bölgedeki hâkimiyetlerine rastladığı söylenebilir. Kalenin eteklerinde Ulu Cami'nin inşa edilmesi kale dışındaki iskânın en önemli başlangıç noktasıdır. Van 1548 yılında katî olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bir daha el değiştirmemiştir. Ancak uzun yıllar Safevilerin Van ve çevresi için ciddi bir tehdit unsuru olduğu söylenebilir. Van, serhadde olmanın getirdiği dezavantajın etkilerini her zaman hissetmiştir. Van Kalesi Osmanlı Devleti'nin doğudaki en önemli kilit noktası ve adeta ileri karakolu olmuştur. Van ve çevresinde yaşayan insanlar iki önemli gücün arasındaki bir coğrafyada yaşamının olumsuz etkilerini uzun bir süre yaşamışlardır. Birçok bakımdan elverişli bir coğrafyada olunmasına rağmen istenilen gelişme gösterilememiştir. Mesela hayvancılık faaliyetlerinin beklenen ölçüde gerçekleştiğini söylemek zordur. Van, kalabalık bir asker nüfusunu bünyesinde barındırdığı için Osmanlı döneminde bir asker şehri olarak da nitelendirilebilir. Şehir en son 1915'de Ermeniler tarafından tamamen yakılınca yeni bir yerde yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, şehir, fetih, Osmanlı Tarihi

Abstract

Van has a history that known since ancient times due to its geopolitical and geostrategic position. Van Castle, which was previously a military garrison, later had displayed the identity of a castle-city, and then, became especially during the period of Turkish rule, a city with all its establishments. It can be said that concrete steps towards Van's transition from being a fortified castle to regaining the city life inside the outer walls coincided with the dominance of the Ahlatşahs in the region. The construction of the Great Mosque on the sides of the castle is the most important starting point of the settlement outside the castle. Van came under the Ottoman rule in 1548 and that never changed again. However, it can be said that the Safavids were a serious threat to Van and its surroundings for many years. Van has always felt the aspects of the disadvantage of being frontier. Van Castle was the most important key point of the Ottoman Empire in the east and almost became the outpost. People living in Van and its surroundings had experienced the negative effects of living in geography between two important powers for a long time. Despite being in favorable geography in many respects, the desired development could not be achieved. For instance, it is difficult to say that livestock activities are realized as expected. Van can be described as a city of soldiers in the Ottoman period as it contains a large military population. When the city was completely burned down by the Armenians in 1915, it had to be rebuilt in a new place.

Keywords: Van, city, conquest, Ottoman History

Giriş

Van şehrinin çok eskilere giden tarihi bir geçmişi vardır. Van Kalesi'nin 6 km. güneyinde bulunan *Tilkitepe* ve gölün kuzeyindeki *Ernis Mezarlıkları*'ndaki yapılan kazılarda Kalkolitik, Bronz ve Demir dönemlerine ait kalıntılara rastlanmıştır (Talay, 1988:15; Erzen, 1986:15). Eski Van şehri gölün doğu sahilinde bulunuyordu. Ancak 1915 yılında Ermeni komitacıların çok sayıda insanı öldürerek şehri tamamen yakması sonucu yeni şehir kaleden 7 km. kadar uzaklıktaki bugünkü yerine taşınmak ve orada kurulmak zorunda kalınmıştır. Van isminin kökeni konusundaki en akla yatkın görüş ise Urartuca *Biane* veya *Viane*'den çıkmış olduğudur (Perk, 1943: 242; Erzen, 1986: 27).

Urartu-Asur mücadelesi sırasında, Asurlular bölgenin dağlık arazi şartları sebebiyle hâkimiyet tesis edememiş ve Urartu Kralı I. Sardur (M.Ö. 840-830) Urartu Devleti'ni kurarak başşehrini de bugünkü Van Kalesi olan *Tuşpa* yapmıştır. Gölün doğu kıyısındaki *Tuşpa*'nın ve onun özünü teşkil eden kalenin imarı büyük ölçüde I. Sardur'dan sonra yerine geçen Kral İspiuni (M.Ö. 830-810) ve II. Sardur (M.Ö. 764-735) zamanında gerçekleşmiştir (Erzen, 1986: 26-27). Urartulardan sonra bölgeye sırasıyla İskitler, Medler ve Persler hâkim olmuşlar ve Pers hâkimiyeti sırasında bölgeye uzun süre *Halde*

denilmiştir. M.Ö. 323'de İskender'in ölümünden sonra onun generallerinden Selevkius'un bölgeye hâkim olduğu görülür. Van M.Ö. 66'da Romalıların eline geçmiş ve M.S. 200'e kadar Partlar ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir (Erzen, 1986: 41,47). 2. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Sasani idaresinde kalan bölgeye 625 yılında Hazar Türkleri de gelmiştir. 638 yılında Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganem komutasındaki İslam orduları Van ve havalisini Hazarlardan alınca, bölge Müslümanlıkla tanışmıştır. Yaklaşık bir asır Emevi-Hazar Türkleri mücadelesi devam etmiş ancak Emeviler kalıcı bir hâkimiyet tesis edememişlerdir (Vida, 1986: 245; Alper, 1983: 24-25; Süleyman Sabri Paşa, 1928: 22).

9. yüzyılın ilk yarısında Abbasi-Bizans ve Abbasi-Ermeni mücadelesi 852 yılında Abbasi Türk komutanlarından Boga el-Kebîr'in Van ve çevresini ele geçirmesi ile neticelenmiştir (Yıldız, 1980: 154). 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra Van bölgesindeki yerli hanedanların hâkim devletlerin vasalı olarak buralarda idareyi ellerinde tuttıkları görülür. 885 yılında Bagrat Hanedanı'ndan Aşot, Bizans'a tabi olarak Ermenistan kralı olarak tanınmıştır. Vaspurakan prensleri de buna tabi olmuşlardır. Vaspurakan kralı Gagik'in 10. yüzyılda Vastan'ı tahkim ve Akdamar adasında *Surp Haç Kilisesi*'ni yaptırması devrin önemli olayları arasında zikredilebilir (Göyünç, 1986: 198; Andreasyan, 1966: 77).

Van ve çevresi 9. yüzyıl sonlarında Sacid Hanedanı, 10. yüzyılda ise Sacid Hanedanı, Vaspurakan Ermeni Prenslığı, Mervaniler ve Bizanslıların hâkimiyetinde kalmıştır. Van ve yöresi 1021'de Bizanslıların eline geçince 40 bin Ermeni ailesi Sivas ve Kayseri'ye göç etmişlerdir (Göyünç, 1986: 198; Sevim, 1986: 20). 11. yüzyılda Van ve çevresine Bizanslılar tam olarak hâkim olunca Ermeni ve Gürcü prensliklerinin siyasi vasallık özelliği kalmamıştır. Bizans hâkimiyeti de fazla sürmemiş ve 1018'de Çağrı Bey'in Anadolu'ya yaptığı akınlar sonucunda, bölgede daha sonra sağlanacak olan Türk hâkimiyetinin ilk işaretleri görülmeye başlamıştır (Sevim, 1986: 20).

1- Van ve Çevresinde Osmanlı Öncesi Türk Hâkimiyeti

Çağrı Bey'in bölgeye ilk akınlarından sonra, 1042-1043 yıllarında *Ebulheyca Hezbânî* yönetiminde olan ve *Urmiye*'de bulunan Türkmenlerin Van Gölü havzasına akınlar yaparak Bizans generali *Haçik* kumandasındaki kuvvetleri mağlup ettiğini ve Haçik'in de bu çarpışmalar sırasında hayatını kaybettiğini görmekteyiz. Sultan Tuğrul'un önce bölgedeki komutanları sonra da bizatihi kendisinin katıldığı seferleri sonucunda 1054 yılında Bargiri (Muradiye) ve Erciş fethedilmiştir. Van Kalesi ise 1064 yılında Sultan Alparslan'ın oğlu

Melikşah tarafından etrafındaki birçok kale ve şehirlerle birlikte fethedilmiş ve buraların yönetimi Sultan Alparslan tarafından sefere katılan mahalli vasal emirlere bırakılmıştır. Van Gölü ve çevresi Nahcivan emiri Sakaroğlu Ebû Dülef'in idaresine verilmiştir (Sevim, 1986: 25-33, 42; Runciman, 1989: 47). 1071 Malazgirt zaferinden sonra ise Türklerin Anadolu'daki ve bölgedeki hâkimiyetleri tam olarak sağlanmıştır.

Selçuklu sultanı *Muhammed Tapar*, 1100 yılında *Diyarbakir Mervanileri* emirlerinin elinde bulunan *Ahlat* ve yöresini halkın da isteği üzerine Selçuklu emirlerinden *Sökmen*'e vermiş ve 1100 yılından itibaren tarihte *Sökmenliler*, *Ahlatşahlar* veya *Ermenşahlar* adıyla anılacak bu beylik, *Malazgirt*, *Ahlat*, *Erciş*, *Adilcevaz*, *Eleşkirt*, *Van*, *Tatvan*, *Silvan* ve *Muş* il ve ilçelerini içine alan bu bölgede hâkimiyet tesis etmiştir (Turan, 1980: 86; Ögel, Yıldız, Kırzioğlu vd., 1986: 21).

Van Kalesi'nin bir *kale-şehir* olarak kurulup gelişmesi, kale ile eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı İslâm fetihlerine dair Arapça kaynaklarda *Van* ismine pek rastlanmaz. Nitekim 1046 yılı sonlarında Van ve Vastan'a gelen Nasır-ı Hüsrev, Van'ı sadece ismen zikretmiş ancak Vastan'ı bir şehir olarak tasvir etmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1985: 9).

Ahlatşahların bölgede Selçuklulara bağlı vasal bir beylik olmasının Van'ın iskân tarihi ile ilgili özel bir önemi vardır. Muhtemelen II. Sökmen zamanında (beyliği: 1128-1185), iç kalenin dışında kalenin eteklerinde Ulu Cami'yi inşa etmeleri kale dışındaki şehirleşmenin ilk adımı olarak değerlendirilebilir¹. Ahlat'ta ve dolayısıyla Van'da Ahlatşah hakimiyeti yaklaşık bir asır sürmüş ve Selçuklu sultanları ile anlaşmazlığa düşmeleri üzerine şehir halkının da daveti üzerine Eyyübî meliki Necmeddin Eyyüb (Melik el-Ahavad) Ahlat'a gelmiş ve Sökmenli devri kapanmıştır (Turan, 1980: 106; Abu'l-Farac, 1987: 490). Eyyübî meliki Necmeddin Eyyüb, kardeşi Eşref'i getirterek Van Kalesi'ni de almıştır. Ancak onların da buradaki hâkimiyeti çok sürmemiş, o yıllarda ciddi bir güç haline gelen Celaleddin Harzemşah 1229'da Ahlat ve Van'ı ele geçirmiştir. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'ın bu sıralarda hâkimiyet alanını Doğu Anadolu'ya doğru genişletme siyaseti sonucu Van 1232 yılında Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Runciman, 1989: 47; Göyünç, 1986: 198).

¹ Van Ulu Cami'nin yapımı hakkında bkz. Orhan Kılıç, "Van Ulu Cami'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (130), İstanbul, Ekim 1997, 56-60.

Celeddin Harzemşah, Doğu Anadolu bölgesini kargaşa içerisinde bırakmış dolayısıyla kale ve şehirler tahrip olmuştu. Moğol akınları da bölgedeki şehirleri yıpratmaya devam ediyordu. Bundan dolayı Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd, devlet ricalinden Kemaleddin Kâmiyar'ı Ahlat ve Bitlis taraflarına memur etmiştir. Kâmiyar'da Van Gölü çevresindeki Ahlat, Bitlis, Van ve Adilcevaz gibi önemli kale ve şehirleri ele geçirmişti. Bunun üzerine Selçuklu devlet merkezinden gönderilen görevliler eliyle tahrir yapılmış, halkın durumunu düzeltmek için tedbirler alınmış kaleler tamir ve inşa edilmiştir (Turan, 1988: 79). Dolayısıyla Van'ın bu dönemden sonra kalenin eteklerinde yavaş yavaş geliştiği söylenebilir. Ancak halen daha Van'ın şehirden çok bir kale hüviyeti taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü bu asırda Van bir kale, Vastan ise orta büyüklükte bir şehir olarak tarif ediliyordu. Selçuklu hâkimiyeti sırasında yine olageldiği üzere vasal beylerin burayı idare ettikleri konusunda bilgiler vardır. Van Kalesi'ne ise İzzeddin Şir hanedanı yani Hakkâri Beyleri hâkimdi. Bu sıralarda İlhanlıların zaman zaman bölgeye akın yaptıkları ve Argun Han zamanında (1284-1291) Van Gölü'nün kuzeydoğusundaki Aladağ'ın bunların yaylakları olduğu bilinmektedir (Göyünç, 1986: 198).

İlhanlıların bölgede varlıklarını göstermesi sürekli olarak yerli beylerle mücadele ortamını doğurmuştur. 14. yüzyılın başlarında Van ve çevresinde idareyi ellerinde bulunduran İzzeddin Şir hanedanının Dilmaçoğulları Beyliği'nin bir kolu olduğu ileri sürülse de (Aşan, 1992: 26-29) bu husus net değildir.

İlhanlıların Van ve çevresindeki kısa süren hâkimiyet devrelerinde 1337 yılında Arpa Han, 1340'da ise Süleyman Han, Ahlat'ta adlarına sikke kestirerek buralarda kalıcı bir hâkimiyet tesis etme niyetlerini ortaya koymuşlardır (Süleyman Sabri Paşa, 1928: 24).

Doğu Anadolu, İlhanlılar zamanında iki eyalete ayrılmıştı. Bunlardan birincisi merkezi Musul olan ve Musul, Mardin ve Diyarbakir bölgelerini içine alan eyalet, diğeri ise Merkezi Ahlat olan ve Van'ı kapsayan eyaletti. İlhanlıların iç çekişmelerinde Karakoyunlular, Hacı Tugay; Akkoyunlular ise İbrahim Şah lehinde bir tavır almışlardı. Bu mücadeleler sonucunda Hacı Tugay'ın tasarrufundaki Musul, Van Gölü çevresi ve Erzurum havalisinin Karakoyunluların, İbrahim Şah tasarrufundaki Diyarbakir'in ise Akkoyunlu hâkimiyetine girdiği görülecektir (Sümer, 1984: 33-34; Ögel, 1986: 24).

Bu yıllarda Van ve çevresinin siyasi bakımdan Ahlat ile doğrudan bir bağlantısı vardır. Ahlat merkezli siyasi teşekküllerin Van'ı da ellerinde bulundurdukları söylenebilir.

Karakoyunluların bölgede tam olarak hâkimiyet tesis etmesi 14. yüzyılın son çeyreğinde ancak gerçekleşebilmiştir. Bu süreçte yerli beylerden olan Ahlat hâkimi Bahaeddin Bey bir müddet Van'ı da idaresi altında tutmuştur (Sümer, 1984: 38-39). Karakoyunlu Bayram Hoca bir süre Celayir ve Sutaylılar'ın etkisi altında kalmıştır. 1374'den sonra Celayir hükümdarı Sultan Üveys'in ölmesi ve Eretna Devleti'nin zayıf düşmesine paralel olarak Sutaylıların da ortadan kalkması üzerine eskiden beri ellerinde olan Van Gölü kıyısındaki Erciş'in yanı sıra, *Erzurum, Avnik, Hasan Kalesi, Musul*, Batı İran'da *Sürmeli, Ala Kilise, Hoy ve Nahcivan* gibi yerleri ele geçirmişlerdir. 1380 yılında ise Bayram Hoca ölmüş yerine yeğeni Kara Mehmed geçmiştir (Sümer, 1984: 38-39, Varlık, 1988: 464).

Karakoyunlu hâkimiyeti döneminin en önemli olayı, Emir Timur'un 1387 yılında bölgeye gelmesidir. Bunu fırsat bilen Melik İzzeddin Şir, Timur'un yanında yer alarak onun Ahlat, Adilceviz, Erciş ve Van Kalesi'ni almasında yardımcı olmuştur. Bu yardım ve itaate karşılık Timur, Van'ın idaresini yeniden Melik İzzeddin Şir'e vermiştir (Sümer, 1984: 49-51; Yücel, 1989: 6-7; Göyünç, 1986:199).

Bu gelişmeler üzerine, o zamanki Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf bir müddet ata yurdu Erciş'i terk ederek Musul'a çekilmiş ve 1404 yılında burada bulunduğu sırada Memlûk Sultanı Ferec'in fermanı üzerine Şam naibi tarafından hapsedilmiştir. Bu durum Timur'un isteği üzerine gerçekleşmiş ancak idam edilme isteği kabul edilmeyerek 1405 yılında serbest bırakılmıştır. 1405 yılında serbest kalan Kara Yusuf maiyetine topladığı kuvvetlerle, Timur'un yanında yer alan Van hâkimi İzzeddin Şir üzerine yürümüş ve O'nu bozguna uğratarak kendisine tabi yapmıştır (Sümer, 1984: 66-67).

Melik İzzeddin Şir, Karakoyunlulara tabi olmasına rağmen, sürekli olarak Çağataylılarla işbirliği yapmıştır. 1420 yılında Kara Yusuf ölünce bunu fırsat bilen Melik İzzeddin Şir, Adilceviz, Ahlat ve Erciş kalelerinin anahtarını alan Şahrüh'un huzuruna çıkarak bağlılığını bildirmiştir. Şahrüh'un Horasan'a dönmesinden sonra Karakoyunlu İskender Bey tekrar bölgenin hâkimiyetini ele geçirmiş ve sürekli aleyhlerinde faaliyet gösteren Melik İzzeddin Şir'i 1425 yılında öldürmüştür. Melik İzzeddin Şir'in yerine ise Melik Esed geçmiş, 1426 yılında Van Kalesi üzerine yürüyen İskender Bey onun hazinesini alarak gitmesine izin vermiş ve kalenin idaresini oğullarından Yar Ali'ye bırakmıştır (Sümer, 1984: 111, 127).

Yar Ali'nin Van ahalisi ile yıldızı barışmamış ve halka zulmettiği gerekçesiyle İskender Bey'e şikâyet edilmiştir. O da kaçarak 1432 yılında Şahrüh'a sığınmıştır. Bu gelişme üzerine Van'ın idaresi İskender Bey'in diğer oğlu *Cihan Şah*'a verilmiştir (Göyünç, 1986:

199; Varlık, 1988: 466). İskender Bey'in 1438'de, oğlu *Şah Kubad* tarafından öldürülmesi üzerine, Cihan Şah'ın Van serüveni bitmiş ve Karakoyunlu hükümdarı olarak Van'dan ayrılmıştır. Cihan Şah'ın yaklaşık 28 yıllık saltanatı sırasında (1439-1467) Karakoyunlu Devleti en parlak devrini yaşamıştır (Sümer, 1984: 140-142). Bu süreçte Van yine Karakoyunlu idaresinde kalmaya devam etmiştir.

Karakoyunlular, bünyesinde çeşitli Oğuz boylarını birleştirmiş büyük bir Türkmen federasyonu olup, Van bölgesindeki hâkimiyetleri; kümbetleri, mezar taşları ve diğer kültür abideleri ile tescil edilmiştir.

Karakoyunlu siyasi teşkilatını meydana getiren Türkmen boyları şunlardır (Ögel vd., 1986:28-31):

Karakoyunlu kabilesi, Sa'dlu kabilesi, Duharlu kabilesi, Karamanlu kabilesi, Çakırlu/Çekirli kabilesi, Hacılı kabilesi, Döğer kabilesi, Avşar kabilesi, Bayramlı kabilesi ve Süleymanî, Zırkı, Mahmûdî v.b. gibi Türk toplulukları.

Van şehrindeki *Ulu Camiî*'nin 14. yüzyıl sonunda ve Timur'un gelmesinden önceki yıllara ait bir Karakoyunlu eseri olduğu yolundaki görüşler (Aslanapa, 1990: 312-314; Göyünç, 1986: 199; Talay, 1988: 29; Aşan, 1992: 124-126) doğru olmayıp bu yapının *Ahlatşahlar* tarafından yapıldığı tarafımızdan tespit edilmiştir (Kılıç, 1997a: 56-60).

Karakoyunlu-Akkoyunlu mücadelesi sonunda, 11 Eylül 1467'de *Uzun Hasan* ve kuvvetlerine mağlup olan Cihan Şah öldürülmüş ve bu olaydan sonra bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti başlamıştır (Talay, 1988: 29; Göyünç, 1986: 199).

1467'de Cihan Şah'ın Uzun Hasan kuvvetlerine yenilip öldürülmesinden sonra, 1467-1468 yıllarında oğlu *Hasan Ali* onun yerine geçme teşebbüslerinde bulunmuş ancak halka zulmettiğinden dolayı Uzun Hasan'ın üzerine kuvvet göndermesiyle kaçarak, Horasan hükümdârı *Ebû Said Han*'a sığınmıştır (Varlık, VIII/1988: 422).

Akkoyunluların hâkim olduğu dönemde sürekli olarak iç ve dış mücadeleler yaşanmış hatta 1473'de Osmanlı ordusu Otlukbeli'de Akkoyunlu ordusunu yenmiş daha da batıya hareket etmelerini engellemiştir. Bu siyasi karışıklık ortamında sükûn ve nizam da tesis edilememiş ve bu dönemde dikkate değer kalıcı eserler de bırakamamışlardır (Yinanç, 1986: 267). Bu hâl, yerel aşiret beylerinin kendi bölgelerinde kısmen kendi başlarına hareket etmeleri sonucunu da doğurmuş ve bu karışık siyasi ortam daha sonraki idari süreci de etkilemiştir.

Akkoyunlular da Karakoyunlular gibi bir Türkmen konfederasyonuydu ve şu Türkmen boylarından oluşuyordu:

Bayındır boyu, Pürnek (Pornak) kabilesi, Musullu kabilesi, Hamza Hacılı, Kara Hacılı, İzzeddin Hacılı kabileleri, Halep Türkmenleri, Afşarlar, Bayatlar, Çepniler, Ağaçeri, Kaçar ve Döğer Türkmen toplulukları (Ögel, 1986: 35).

Akkoyunluların bölgede siyaseten hâkim güç olduğu dönemde iç ve dış karışıklıktan istifade ile Van şehri ve kalesinin eskiden olduğu gibi yine İzzeddin Şir ailesinin elinde bulunduğu dair değerlendirmeler yapılsa da (Göyünç: 1986:199) bu hususta ihtiyatlı davranmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira Van Kalesi'nin güney eteklerinde kurulan Van şehrinin Akkoyunlular zamanında birtakım dini ve sosyal müesseseler vücuda getirilerek imar edildiğine dair kayıtlar vardır. Akkoyunlu beylerinden *Bican Süleyman Bey*'in Van şehrinde *Bicaniye Medresesi* diye anılan bir medrese yaptırdığı bilinmektedir². Ancak İzzeddin Şir ailesinin Van şehri ve kalesine ilgisi her zaman devam etmiş, gelişen siyasi şartlar muvacehesinde güçlü olanın yanında durarak bölgedeki pozisyonlarını korumaya çalışmışlardır. Nitekim daha sonraki süreçte yani Akkoyunluların halefi Safevîlerin yükseliş devirlerinde bu ailenin üyelerinden *II. Zâhid b. İzzeddin*'in, *Şah İsmail* ile dostane ilişkiler kurduğu bilinmektedir. İzzeddin hanedanının bu politikasının Van'ın tahrip olmasını engelleyici olumlu bir yanı olduğunu da belirtmek gerekir(Göyünç: 1986: 199).

Akkoyunluların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaptığı en önemli icraat Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiret kavgalarına ve bazı anlaşmazlıklara son vermek için düzenlediği kanunlardır. Bu kanunlar uzun süre bölgede *Hasan Padişah Kanunları* olarak anılmıştır. Osmanlıların bu bölgeleri ele geçirdiği yıllarda da bahse konu kanunlar yürürlükte kalmış ve zaman zaman değişiklikler yapılmıştır (Ögel, 1986: 34; Barkan, 1943: 145,149,155). Osmanlılar yaptıkları tahrirler ve düzenledikleri sancak kanunnâmelerinde o bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti geçmişî var ise Hasan Padişah Kanunları'na atıfta bulunmuşlardır.

16. yüzyılın hemen başlarında İran'da kurulan Safevi Devleti'nin Doğu Anadolu üzerindeki siyasi emelleri bu bölgenin tarihi gidişatını uzun süre etkilemiştir. Akkoyunlu hükümdarı Rüstem'in ölümü ile baş gösteren saltanat kavgalarından istifade eden Safevi şahı Şah İsmail, Doğu Anadolu üzerindeki planlarını devreye sokmuştur. Safevi Devleti de Karakoyunlu ve Akkoyunlular gibi bir Türkmen

² Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya gönderilen 16 Ekim 1550 tarihli bir buyruğundan, Akkoyunlu beylerinden Bican Süleyman Bey'in Van şehrinde bir medrese yaptığı anlaşılmaktadır. BOA, *Kepeci Ruûs No: 209*, s. 110.

konfederasyonu olarak kabul edilebilir. Çünkü kuruluş aşamasında Anadolu'dan giden Türkmen unsurların rolü büyüktür. Şah İsmail Anadolu'da sâkin olan *Ustaclu, Şamlı, Rumlu, Musullu, Hindli, Tekeli, Bayburthlu, Çapanlı, Kara Dağlı, Karamanlı, Dulkadirli, Varsak, Avşar* ve *Kaçar* gibi Türk oymaklarını etrafına topladıktan sonra Azerbaycan üzerine yürümüş, Akkoyunlu bakiyelerini bir bir bertaraf etmiş ve kalan Akkoyunlu unsurları ise çareyi Dulkadirli, Memlûk ve Osmanlılara sığınmakta bulmuşlardır (Sümer, 1976: 23; Yazıcı, 1986: 59).

Bu karışıklık ortamı ve doğan otorite boşluğu sırasında Van ve çevresine İzzeddin Şir hanedanından *II. Zahid b. İzzeddin* hâkimdi ve Şah İsmail'in üst hâkimiyetini tanıyordu. Safevilerin Van'ı ele geçirdikleri sırada Van'a İzzeddinli hanedanının sahip olduğu hususunda Osmanlı belgelerinde de bazı bilgiler mevcuttur.

30 Ekim 1570 (Selh-i Cemaziyel-evvel 978) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümden, Hakkârî Beyi Zeynel'in merkeze mektûb gönderip dedesi tarafından Van şehrinde yaptırılan *Hacı İzzeddin Şir Medresesi*'ni, kızılbaşların Van'ı dedesinin elinden aldıkları sırada yıkmaları üzerine, bu medresenin vakıf gelirleri içindeki bazı köylerin kendisine verilmesini talep ettiği tespit edilmektedir (BOA, MD 14, 524/730).

Yukarıdaki *mühimme* kaydından da anlaşılacağı üzere, Safeviler Van'ı İzzeddin hanedanının elinden almışlardır. Bu kayıttan çıkan en önemli sonuçlardan bir diğeri de, Osmanlı döneminde Hâkkârî'de uzun süre burayı *ocaklık* yoluyla idare edecek olan *Zeynel Bey* sülalesinin *İzzeddinli* sülalesi ile akrabalığı hatta devamı olduklarıdır.

1507'de Safevî kuvvetleri Van'a girmiş Van, Bitlis ve Erciş bölgesine komutan olarak *Kurt Bey*, naib olarak da *Dulkadiroğlu Behram Bey* tayin edilmiştir (Talay, 1988:32). Şah İsmail'in Şiiliği devlet ideolojisi yaparak Şii halifeler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı taraftar sağlama gayretleri ve Orta Anadolu'ya kadar gelerek Tokat'ı yağmalaması, Osmanlı Devleti açısından ciddi bir tehlikeye işaret ediyordu. Hatta II. Bayezid'in oğlu Selim'in babasına karşı isyan ederek tahtı ele geçirmesi bile bu tehlike ile yeterince mücadele edemediği şeklinde haklı bir sebebe dayandırılmıştı. Yavuz Sultan Selim 1514'de Safevîlerin batıya ilerlemesini durdurmak ve Anadolu'ya Şiilik hareketinin yayılmasını önlemek amacıyla Safevîler üzerine sefer açmış ve *Çaldıran* meydan muharebesinde Şah İsmail'i mağlup ederek bunların Doğu Anadolu üzerindeki etkisini kısmen kırmıştır.

1500-1514 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tam bir kaos ortamı yaşanmıştır. Buradaki aşiret beyleri bu otorite

boşluğundan faydalanarak kısa bir süre kendi bölgelerinin hâkimi olmuşlardır. Ancak Safevilerin Doğu Anadolu'ya gelmesi ile birlikte üzerlerindeki baskı artmış bir kısmı bölgelerinden uzaklaşmış ve yerlerine Safevi valiler tayin edilmiş hatta Hasankeyf beyi Melik Halil Bey hapsedilmişti (Kılıç, 2018: 197-199). Mesela, Diyarbakir'i ele geçiren Emir Bey, Elbistan'a giderek Şah İsmail'e itaatini sunmuştur. Bu süreçte Mardin, Harput, Diyarbakir, Silvan, Hasankeyf, Çemişgezek, Eğil, Palu, Çermik ve Çapakçur Safevi valileri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Çaldıran Savaşı'na doğru giden yaklaşık on yıllık süreçte Safeviler'in Maraş'tan Bağdad'a kadar olan bir bölgeyi hâkimiyeti altına aldıkları söylenebilir (Biçer, 2014: 199-200).

Doğu Anadolu'daki aşiret beylerinin Safevilerin Anadolu'daki ilk harekâtı sırasında müstakil veya müşterek olarak herhangi bir mukavemeti yoktur. Sadece Palu Beyi Cimşit Bey'in Çaldıran Savaşı öncesi Palu'yu tekrar ele geçirerek Yavuz Sultan Selim'e itaatini sunduğu ve onunla birlikte Çaldıran Savaşına katıldığı bilinmektedir (Hoca Sadeddin Efendi, IV/1992: 250, 257). Çemişgezek Beyi Rüstem ise doğrudan Şah İsmail'in yanında savaşa katılmıştı (Emecen, 2016: 154).

Çaldıran Savaşından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birçok kale ve şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bir daha el değiştirmemiştir. Van ele geçirilememiş, Bitlis hâkimi Şeref Han Osmanlılara itaatini sunmuştu. Bundan sonra yeni ele geçirilen yerlerin Osmanlı idari sistemi içerisine dahil edilmesi ile ilgili çalışmalar başlamış ve bu konuda İdris-i Bitlisi'nin önemli yönlendirmeleri olmuştur. Bölgedeki yirmi beşin üzerinde aşiret sahibi bey ile yaptığı görüşme sonrasında, beylerden herhangi birinin, yeni kurulacak bir vilayetin beylerbeyisi olmasını diğerinin kabul etmeyeceğini ancak herkesin kabul edeceği bir Osmanlı bürokratının yeni kurulacak vilayete beylerbeyi olarak atanması halinde bunu kabul edeceklerini belirten ve onların ağzından yazdığını ifade ettiği bir mektubu Yavuz Sultan Selim'e sunmuştu. Bu formül, adı "Kürdistan" olacak bir vilayetin kurulması ve başına da İdris-i Bitlisi'nin getirilmesi ile ilgili bir kurgu idi. Ancak isteği yerine getirilmemiş Bıyıklı Mehmed Paşa, 1515'de kurulan Diyarbakir Vilayeti'nin başına getirilmiş ve bölgedeki beylere ise sancakları *ocaklık* suretiyle tevcih edilmiştir³.

³ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, "Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler", 195-222; Orhan Kılıç, "Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri", 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, C. 1, Ankara, 2019, 933-953.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmeyen Van bölgesine Şah İsmail'in ölümünden sonra onun yerine geçen Şah Tahmasb tarafından 1529'da Van naibi olarak Ürkmez Bey atanmıştı. Bu Safevi naibleri, bölgedeki yerel beylerle sürekli çatışma halinde olmuşlardır. Çünkü mahalli beyler istikballeri için Osmanlı Devleti'ni daha uygun görüyorlardı. Bitlis hâkimi Şeref, Mahmûdi hâkimi İvaz ve Hakkâri hâkimi Melek beyler bu mücadelenin başını çekiyorlardı. Ürkmez Bey'den sonra Van naibi ve muhafızı olarak Şah Ali Sultan atanmıştı. Şah Ali Sultan'ın naibliği başarılı olamayınca kısa sürmüş ve yerine Tekeli Ulama Han tayin edilmiştir. Ulama Han çoğunlukla Van ve Vastan'da oturmuştur. 1530 yılında İran'da yaşanan iç karışıklık sebebiyle oraya gitmiş ve daha sonra Safevilere isyan ederek tekrar Van'a dönmüş ve Kanuni Sultan Süleyman'a itaatini sunmak üzere İstanbul'a gelmiştir (Talay, 1988: 33).

Ulama Han'ın Doğu Anadolu'daki siyasi gelişmeler ile ilgili önemli bir şahsiyet olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü Bitlis'in klasik sancak statüsüne alınıp Ulama Han'a tevcih edilmesi bir mücadele hali doğurmuş bu mücadelelerde Şeref Han öldürülmüştü. Oğlu Şemseddin'in Bitlis'in tekrar kendisine verilmesi yolundaki isteği devrin sadrazamı İbrahim Paşa tarafından kabul edilmiş ancak Şemseddin Han 1535'de Bitlis tekrar Ulama Han'a verilince İran'a iltica etmiş ve 1578 yılı sonuna kadar Şeref Han aile üyeleri Bitlis'e dönmemişlerdir⁴.

Vezir-i Azam İbrahim Paşa İrakeyn seferi sırasında Halep kışlağından ayrılmadan önce 1534 ilkbaharı sonunda Van Kalesi'nin anahtarları kendisine teslim edilmiş ve kalenin muhafazasına Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa tayin edilmiştir. Paşa, 14 Haziran 1534'de Han Süvarbey adlı mevziye geldiğinde Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Amik kaleleri de Osmanlı güçlerine teslim olmuşlardı (Peçevî İbrahim Efendi, I/1981: 130-131; Uzunçarşılı, II/1983: 350; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, II/1989: 180).

Şah Tahmasb, 1535 kışı sonuna kadar Van Kalesi'ni muhasara etmiş ancak kale düşecekken Şah Mirza'nın Kanuni Sultan Süleyman'a itaatini sunması üzerine orduda çıkan ikilik üzerine muhasarayı kaldırarak İran'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Şeref Han, 1971: 185; Solak-zâde II/1989: 186). Ancak Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinden sonra 1536 yılı başlarında

⁴ Bu süreçteki gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne Kadar Bitlis'in Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Editörler: Mehmet İnaş-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi yay., Ankara, Aralık 2019, 338-340.

Safeviler Van'ı yeniden ele geçirmişler, Şah Tahmasb kalenin muhafazasını *Ahmet Sultan Ustaclu Sofioğlu*'na vermiştir (Şeref Han, 1971: 186). Osmanlı Devleti ağırlığını batıya kaydıracağı için 1548 yılına kadar Van ve çevresinin yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmesi için bir teşebbüste bulunmamış, bölgedeki yerel beylerin kendi inisiyatifleri ile bir çabası da kaydedilmemiştir (Kılıç, 1997b: 17).

Şah Tahmasb'ın kardeşi olup Şirvan valisi olan Elkas Mirza 1547 yılında şahlığı ele geçirmek istemiş ancak burada başarılı olamayınca kaçarak İstanbul'a gelmiştir. Elkas Mirza'nın telkin ve tavsiyesi ile de 1548 yılı Nisan'ında İran seferine çıkmış doğal olarak ilk önemli hedefler Tebriz ve Van olmuştur (Uzunçarşılı, II/1983: 359).

2- Van'ın Yeniden Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı İdaresi

İlk önce *Tebriz*'e yönelen Sultan Süleyman, 28 Temmuz 1548'de üçüncü kez Tebriz'e girmiş ve burada üç gün dinlendikten sonra (TSMAD, D. 10221, s. 3.), ortalarda görünmeyen Şah'ın ele geçirilmesinin imkânı olmadığı anlaşılmış ve Tebriz'den hareketle Van üzerine yürünmesi uygun görülmüştür (Peçevi, I/1981: 195; Şeref Han, 1971: 198-199; Uzunçarşılı II/1983: 360).

14 Ağustos 1548 (9 Receb 955)'de Padişah'ın otağı Van ovasına kurulmuş (TSMAD, D. 10221, s. 3) ve sadrazam *Rüstem Paşa*'ya Van Kalesi'nin fethine başlaması buyruğu verilmiştir. Kale muhasarasının dokuzuncu gününde *Şah Ali Sultan* birkaç adamını halatlarla surlardan sarkıtıp indirerek Elkas Mirza'nın aracılığıyla aman dilemiş ve 22 Ağustos 1548 (17 Receb 955) Çarşamba günü (TSMAD, D. 10221, s. 3) Van Kalesi fethedilmiştir⁵. Böylelikle, Şah Tahmasb'ın *mademki benim sarı kayam fermânım altındadır, Osmanlı sultanlarından ne korkum vardır* diyerek iftihar ettiği Van Kalesi ve şehri bir daha el değiştirmemek üzere Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Solak-zâde, II/1989: 215).

Van Kalesi'nin fethinden sonra Anadolu Vilayeti Hazine Defterdârlığı görevinde bulunan *İskender Bey*'e beylerbeylik rütbesi verilerek 1.000.000 akçe has ile 27 Ağustos 1548 (22 Receb 955) tarihinde ilk beylerbeyliği tevcih olunmuştur (BOA, A. RSK d. 1452, s. 261; Peçevi, I/1981: 196; Solak-zâde, II/1989: 215.). Bu sırada

⁵ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, 199; *Peçevi Tarihi I*, 196; *Solak-zâde Tarihi II*, 215. Zikredilen kaynaklarda Van Kalesi'nin 25 Ağustos 1548 tarihinde fethedildiği yazmaktadır. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Van seferi menzîlnâmesinde Van Kalesi'nin 22 Ağustos 1548 (22 Receb 955) tarihinde fethedildiği kaydedilmiştir.

Vastan, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat da tekrar Osmanlılar'ın eline geçmiştir.

Van'ın fethinden sonra, önceden Padişah'a bağlı olup kendisine bir sancakbeyliği de verilmesine rağmen, sonradan Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan ayrılan ve Şah'ın da O'na *Hoy* hanlığını verdiği *Dınbili Hacı Han* üzerine bir baskın planlanmıştır. Van beylerbeyi İskender Paşa, bütün kuvveti ile Hoy'a baskın yaparak, Dınbili Hacı ve 1000-2000 kadar Kızılbaşı ele geçirerek öldürmüş ve mallarını ganimet olarak almıştır (Peçevî, I/1981: 199; Solak-zâde, II/1989: 218).

Osmanlı ordusunun Van muhasarası ve bölgede bulunduğu sırada mutat olduğu üzere Şah ortalarda gözükmemiş ve Erzincan tarafına kaçmıştı. Sultan Süleyman'ın Halep'e hareketinden sonra ortaya çıkarak *Muş* ve *Huyut*'u yakmış, Bitlis'te *Gökmeydan*'a kadar ilerlemiştir. Daha sonra Van üzerine yürüyerek burayı kuşatmış ancak bir netice alamamıştır (Uzunçarşılı, II/1983: 360; Şeref Han, 1971: 200).

Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesinden sonra Van'ın elinden çıkmasını bir türlü sindiremeyen Şah Tahmasb tekrar harekete geçmiş ve bölgeye taarruza başlamıştır. 1552'de başlayacak bu taarruzlardan önce, Van beylerbeyi İskender Paşa'nın mektubu üzerine Van Kalesi muhafazasında olan Anadolu sipahilerinin tımârlarına terâkki verilmesi hususunda buyrulduklar gönderilmiştir (BOA, Kepeci Ruûs 209, s.60). Bu uygulamalar şüphesiz ki askerinin motivasyonunu yükseltmek için alınan bir tedbirdir. Ayrıca 1550 Ağustos ayı ortalarında *Gence* hâkimi *Hân Ahmed* ve *Eğil* hâkimi *Murad Bey*'e gönderilen fermanlarla, askerleri ile Van'a gidip buranın muhafazasında bulunup Van beylerbeyi ile birlikte hareket etmeleri istenmiştir⁶. Diyarbekir beylerbeyinin ise teyakkuz halinde olup Van veya Erzurum'dan hangi tarafa yardım icap ederse oraya yardıma gitmesi kararlaştırılmıştır (BOA, A.DVN Dosya no:3, vesika no: 24).

Ağustos-Eylül 1552'de Şah Tahmasb fiili olarak harekete geçmiş ve Ahlat'ı muhasara edip ele geçirerek burada büyük çapta tahribat yapmıştır. Şehirdeki bütün Müslümanları katletmiş ve kaleyi tamamen yakmıştır. Yıkım o kadar büyük olmuştur ki şehir ve kale göle yakın bir mevkiye yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır (Kılıç, 1999: 13). Daha sonra Erciş'i kuşatmış ve kale Şah Tahmasb'ın eline geçmiştir (Şeref Han, 1971: 205; Uzunçarşılı, II/1983: 360). Sinan Paşa-zâde Mustafa Bey tarafından savunulan Adilcevaz Kalesi ise Şah

⁶ BOA, A.DVN Dosya no: 3, vesika no: 9-10. Ayrıca tamir edilmesi gereken Erciş ve Malazgirt Kalelerinin tamiri hususunda da buyrulduklar gönderilmiştir. BOA, Kepeci 209, s. 110, 155.

Tahmasb tarafından ele geçirilememiştir (Süleyman Sabri Paşa, 1928: 31). Şah Tahmasb'ın 1552 yılındaki bu harekâtının yıkıcı tesirini bertaraf etmek için uzun yıllar geçmesi gerekmiştir.

Mukabil hareketlerde bulunmak için İran üzerine bir sefer daha tertip edilmiş ve Rüstem Paşa komutasındaki ordu İran'a doğru yola çıkmıştır. Ancak yolda yeniçeriler arasında Şehzade Mustafa lehine birtakım sözler duyulunca Rüstem Paşa ihtiyaten geri çağırılmıştır (Uzunçarşılı, II/1983: 360; Turan, 1961:28). Şehzade Mustafa konusunu oğlunu katletmekle çözen Sultan Süleyman 1553'de sefere devam etmiş ve Safevilerin Van üzerindeki baskısını uzun bir süre ortadan kaldırmıştır. 1555 Amasya Antlaşması'yla da Van ve çevresinin Osmanlılara ait olduğu resmen tescil edilmiştir.

Van merkezli kurulan Van Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırının kilidi mesabesinde önemli bir serhat eyaleti olarak uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. 1555-1578 yılları arasında Osmanlı-İran münasebetleri sakin geçtiği için bölge halkının huzurunu etkileyecek bir olay yaşanmamıştır. Ancak 1559-1562 yılları arasında gelişen Şehzade Bayezid'in İran'a ilticası olayında Van beylerbeyleri diplomatik bakımdan kilit rol oynamışlardır. Hatta Şehzade Bayezid'i İran'dan teslim almak için Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa heyet başkanı olarak İran'a gitmiştir⁷. İran tarafından casuslar vasıtasıyla haber toplamak, tamiri gereken sınır kalelerini tamir ettirmek, silâh ve asker ikmalini sağlamak, İran'dan gelen elçileri ağırlayıp İstanbul'a göndermek, sınır ve su anlaşmazlıklarını çözmek, barış zamanlarında barışa aykırı hareketleri önlemek, İran'dan gelen mültecilere dirlik tevcih etmek, onları korumak, ilticayı teşvik etmek, İran'a konulan ticarî ambargonun kontrolünü yapmak, barış zamanlarında İran tarafından gelen giden tüccarların yollarda ve menzillerde güvenliklerini temin etmek, gerek Osmanlı Devleti gerekse İran sınırları içerisindeki mahallî beylere istimâletnâmeler göndererek Osmanlı Devleti'ne itaatlerini sağlamak, esir değişimi yapmak, İran'dan hac için geleceklerin hac seyahatlerini düzenlemek, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki yazışma ve görüşmelerde aracılık yapmak, fethedilen kalelerin muhafazası ve bu kalelere tayin edilen neferlerin ulûfelerini belirleyip defterlerini tanzim etmek, fethedilen yerlerin tahririni yaptırmak, gerektiğinde İran içlerine akın düzenlemek ve fetih hareketlerine girişmek, bölgedeki diğer beylerbeyi, sancakbeyi ve ümerâ ile istişare edip stratejiyi belirlemek ve gerektiğinde Osmanlı ordusunun İran cephesi serdarlığını

⁷ Bu olayda Van ve Van beylerbeyinin rolü hakkında bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 23-42; Şehzade Bayezid'in İran'a ilticası için bkz. Ş. Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*.

üstlenmek Van beylerbeyilerinin en önemli görevlerindendi (Kılıç, 2012: 507).

Van Kalesi ve şehri Osmanlı-İran siyasi münasebetlerinin her safhasından etkilenmiş ancak Osmanlı hâkimiyetinden çıkmamıştır. Şehrin tarihindeki en acı olay 20. yüzyılda yaşanmıştır. 1896-1897 yıllarında Ermeni komitacılar Van'da ilk isyanlarını çıkarmışlardır. Hedef Kafkasya Ermenileriyle birlikte hareket edip Rusların ilerlemesini kolaylaştırmaktı. Birliklerinden silahlarıyla birlikte firar eden Ermeniler, meşhur komiteciler Antranik, Muş'lu Simpat ve Van'lı Hamazasp etrafında toplanmaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilan edilmesiyle birlikte bu silahlı gruplar Van'da halka, askerlere ve diğer devlet görevlilerine saldırmaya başlamışlardır. Bu hareketlerini tasvip etmeyen Ermeniler de komitacıların şiddetine maruz kalmışlardır. 1915 Şubat ve Mart aylarında 5 binden fazla Ermeni Van'da katliam yapmış birçok kamu binasını havaya uçurmuş Müslüman mahallelerini yakmışlardır. 7 Nisan 1915'de Van şehri tamamen kuşatılmış ve 30 bin çeteci şehir halkından binlerce kişiyi katletmiştir. Sadece Zeve köyünde sekiz köyün ahalisinden 2000-2500 kişi katledilmişti. Bu bölgede 4 Nisan 1990 tarihinde başlatılan yüzeysel kazılardan elde edilen bulgular, yapılan katliamın boyutunu gözler önüne sermiştir. Şehir o kadar harap olmuştur ki kalenin eteklerindeki şehirde yeniden iskân mümkün olmamış ve bugünkü yerinde yeniden inşa edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Van şehrinin nüfusu 70 bin civarında iken Türk ordusunun şehre girdiği Nisan 1919'da nüfus ancak 10-15 bin civarındaydı (Kılıç, 1997b: 507).

Van merkezli Van eyaletine bağlı sancak sayısı bölgede gelişen siyasi olaylar bağlamında sürekli olarak değişmiştir. Eyalet kurulduktan hemen sonra 1548-1551 yılları arasında Paşa sancağı olan Van'ın dışında Adilcevaz, Bitlis, Erciş, Kisani (Ergeçidi) ve Bargiri (Muradiye) sancakları buraya bağlıydı (BOA, A. RSK d. 1452, s.261-267). Bu sayı 1558-1576 yılları arasında 13'e, (BOA, MAD 563, s.94-101) 1575-1585'de ise 33'e çıkmıştır (BOA, K. Kepeci Ruus K.B. 262, s.180-191). Van Eyaleti 1632 tarihinde 18 (BOA, Cevdet Dâhiliye 6095, s.9-12), 1680-1702 arasında 20 (BOA, A.RSK d. 1551, s.47-51), 1756-1791 arasında ise 11 sancaktan müteşekkildir (BOA, A. DVNSNŞT d. 16, s.178-190).

Van Eyaletine bağlı sancaklar klasik ve ocaklık⁸ sancaklardan oluşmaktaydı. Adilcevaz, Erciş, Ağakis, Kisan ve Muş sancakları

⁸ Ocaklık sancaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, (10), Ankara, 1999, 119-137; Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri",

Osmanlı ümerası tarafından yönetilen klasik Osmanlı sancaklarıydı. Sancakbeyliği belli bir ailenin tekelinde olan ve *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* diye farklı iki çeşidi olan ocaklık sancakların sayıları ise 1558-1576'da 1, 1565'de 3, 1631-1632'de 13, 1632-1641'de 7, 1680-1702'de 11, 1722-1730'da 6, 1719-1740'da 10, 1756-1791'de ise 9'du⁹.

Ocaklık sancaklardan Bitlis, Hakkâri, Mahmudi, Hoy ve Hizan hükümet, diğerleri ise yurtluk-ocaklıktı. Hükümet sancaklarda kanun gereği tahrir yapılmaz, yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılır ve tımar sistemi uygulanırdı. Bu sancakların yöneticileri en ufak bir disiplinsizlikleri halinde özellikle de sefer hizmetlerini yerine getirememeleri halinde ocaklıkları ref edilerek görevden alınırldı. Ocaklık sancakların Tanzimat'a kadar varlığını sürdürmesinin temel sebebi Yavuz Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanında merhameten verilen icazetle ilgilidir. Son derece kısırlı askerleri olan, bugün bir ilçeden daha küçük bir alanı ihata eden bu sancakların yöneticilerinin kendi başlarına İran içlerine yaptıkları bir akın veya yapılan bir saldırıyı göğüsledikleri ile ilgili bir örnek yoktur. Bu sancakların "Kürdistan" ile ilişkili olmadığı, 16. yüzyıldan itibaren kullanılan Kürdistan lafzının ise ne coğrafi ne de idari bir müstakiliyet alanını ifade etmediği, sadece kalabalık aşiretleri olan beylerin ocaklık olarak yönettikleri sancakları karşıladığı tespit edilmiştir. Kürdistan hükmünde yazılan bir sancak, yöneticisinin değişmesi halinde o kategoriden çıkıyor ne idari ne de coğrafi olarak bir bağlantısı kalmıyordu¹⁰. 1847 yılı öncesinde Osmanlı belgelerinde görülen Kürdistan tabirinin neyi karşılayıp karşılamadığı ile ilgili en tipik örnek Bitlis'tir. Bitlis, Şeref Han ailesinin üyeleri tarafından yönetilirken Diyarbekir Vilayeti içerisinde Kürdistan hükmündeki sancaklar içinde kaydedilmiş ancak bu sancak Osmanlı ümerasına verilip, Şeref Han ailesinin yönetim fonksiyonu kalmayınca klasik Osmanlı sancağı pozisyonuna geçmiştir (Kılıç, 2019: 338-340). 1515'den sonra Diyarbekir Vilayeti içerisinde ayrı bir grup halinde

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science), 11(1), Elâzığ, Ocak 2001, 257-274.

⁹ 1558-1576: BOA, *MAD* 563, s. 94-101; 1565: BOA, *MD* 6, 475/1029; 1575-1585: BOA, *K. Kepeci Ruus K.B.* 262, s. 180-191, 1631-1632: BOA, *Cevdet Dâhiliye* 6095, s. 9-12; 1632-1641: BOA, *K. Kepeci Ruus (B)* 266, s. 97-102; 1680-1702: BOA, *A.RSK d. 1551*, s. 47-51; 1722-1730: BOA, *K. Kepeci Mükerrer* 523, s. 76-81; 1719-1740: BOA, *A.RSK d. 1572*, s. 30-34; 1756-1791: BOA, *A. DVNSNŞT d. 16*, s. 178-190.

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, "Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler", 195-222; O. Kılıç, "Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri", 933-953.

Kürdistan lafzı ile kaydedilen sancakların ömrü ise yaklaşık 30-35 yıl sürmüş bu tarihten sonra Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı sancaklar sadece ocaklık veya klasik sancak olup olmadıklarına göre tasnif edilmişlerdir. Van Vilayeti'nin kurulmasından sonra buraya bağlı sancaklar ocaklık olsun olmasın hiçbir zaman Kürdistan lafzı ile kategori edilmemişlerdir.

Tanzimat'ın ilanından sonra Van Eyaleti'nin idari yapılanmasında birtakım değişiklikler olmuştur. 1845'de Tanzimat'ın Erzurum Eyaleti'nde uygulanmaya başlanması ile *Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği* kurulmuş ve Van, Çıldır ve Kars eyaletleri bu müşirliğin idaresi altına alınmış ve birer *ferik* tayin edilerek idare edilmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Erzurum Eyaleti bünyesindeki 6 sancaktan birisi de Van olmuştur (Takvim-i Vekayi, Def'a 281; 1263 tarihli Devlet Salnamesi.). Van ve çevresindeki ocaklık sahibi beyler 1845 yılında Van'da Tanzimat'ın ilan edilmesi üzerine bir isyan hareketine girişmişlerdir. Tanzimat'tan önce Müküs (Bahçesaray) beyi olan Han Mahmud, Tanzimat'la birlikte sahip olduğu gücü ve nüfuzu kaybedeceğinden endişe duyarak işi etnik boyuta çekerek bazı Ekrâd beylerini de yanına almış bu işin başını çekmiştir. İsyân, Han Mahmud ve Ekrâd beylerinin bölgeden uzaklaştırılmaları ile sonuçlandırılmak istenmişse de sonuç alınamamış ve devam etmiştir¹¹. Tanzimat'ın ocaklık sancaklarda uygulanmasına gösterilen tepkiler, sadece yerel beylerin asırlardır sahip oldukları nüfuz ve gücü kaybetmekten duydukları endişeden başka bir şey değildir. 19. yüzyılın ortalarında değişen dünya düzeni içerisinde yerel feodal beylerin varlıklarını devam ettirmelerinin ne denli karşılık bulup bulamayacağı ise ayrı bir tartışma konusudur.

1847 tarihinde batılıların Osmanlı ülkesi üzerindeki zorlama düzenlemelerinin bir sonucu olarak oluşturdukları ve 1847-1864 yılları arasında suni bir dönemde varlığını gördüğümüz tarihi ve idari gerçeklerle örtüşmeyen Kürdistan Eyaleti kurulmuştur. 13 Aralık 1847 tarihinde de Van ve Muş sancakları Erzurum Eyaleti'nden ayrılarak Kürdistan Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu durum kısa sürmüş ve Meclis-i Vâlâ'nın 3 Kasım 1850 tarihli kararı ile Van Sancağı yeni kurulan Hakkâri Eyaleti bünyesine dahil edilmiştir (BOA, İ. MVL, 186-5633.). 1856 yılına ait bilgileri içeren H. 1273 (1857) tarihli Devlet Salnamesi'nde Van Eyaleti; Hakkâri, Van ve Musul sancaklarından müteşekkildir. Ancak bir süre idaresi Hakkâri ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim Aralık 1859'da bazı eyalet valilikleri mutasarrıflığa çevrilmiş

¹¹ Bu konuda bkz. Cabir Doğan, "Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı", *History Studies*, Volume: 3/2 (2011), 147-162.

ve Hakkâri vilayeti de mutasarrıflığa çevrilerek Resul Paşa mutasarrıf olarak tayin edilmiştir (BA, A. MKT. UM., 386-5.). Bu tarihten sonra Resul Paşa Van ve Hakkâri mutasarrıfı olarak anılmış ve bu görevi 1862 yılına kadar devam ettirmiştir. 1864 yılında çıkarılan *Vilayet Nizamnâmesi* ile birtakım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin yansımalarının en yoğun yaşandığı yıl 1867 yılıdır. Bu süreçten sonraki dönemde yayınlanan H. 1294 (1876) tarihli Devlet Salnamesi'nde Van 13 kazaya sahip müstakil bir valilik olarak kaydedilmiştir. 1908 yılı başlarını yansıtan H. 1326 tarihli Devlet Salnamesi'ne göre Van Vilayeti, Van ve Hakkâri sancaklarından müteşekkildir. Bu yılda Van'a bağlı 5 kaza, 8 nahiye 885 köy bulunmaktaydı (Baykara, 1988:125-142). 1923 sonrasında Van Türkiye Cumhuriyeti'ndeki vilayetler listesinde yer almıştır. Van iline bağlı ilçe sayısı günümüzde merkez ilçe ile birlikte 12'dir. Bu ilçeler; Van (merkez), Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Özalp ve Saray'dır. Toplam köy sayısı 2010 verilerine göre 578'dir (Kılıç, 2012: 509).

Sonuç

Van, tarihi binlerce yıl eskilere giden kadim bir şehirdir. Kale dışındaki şehrin gelişmesi 13. yüzyıldan itibaren olmuştur. Van Kalesi ve şehri 625'de Hazarların bölgeye gelmesiyle Türklükle, 638 yılında İslam orduları bölgeyi Hazarlardan alınca İslamiyet ile tanışmıştır. Bölgedeki köklü Türkleşme hareketi ise 1071 Malazgirt Savaşı'ndan önceye gitmektedir.

Çağrı Bey'in 1018'de bölgeye ilk akınlarından sonra, Van Kalesi 1064 yılında Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından etrafındaki birçok kale ve şehirlerle birlikte fethedilmiş ve buraların yönetimi Sultan Alparslan tarafından sefere katılan mahalli vasal emirlere bırakılmıştı. Dolayısıyla 11. yüzyılın ortalarından itibaren Van Gölü ve çevresinde kesintisiz bir Türk hâkimiyeti başladığını söylemek mümkündür.

15. yüzyılın sonlarında Akkoyunlu Devleti'nin zayıflaması ve Safevi Devleti'nin Şiiliği devlet ideolojisinin merkezine koyarak ortaya çıkması Van ve çevresini etkilemiştir. Bölgedeki yerel aşiret beyleri kısa süren bu kaos ortamında bir müddet müstakil hareket etmişler ancak Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Bölgenin ilk idari yapılanmasını kurgulayan İdris-i Bitlisi'nin kendisine yeni bir idari alan yaratma hevesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bitlisi'nin Akkoyunlu kaynaklarında zikredilmeyen Ekrâd ve Kürd kavramlarını ön plana çıkararak burada özel bir idari alan

yaratma çabası Osmanlı sultanı Selim tarafından kabul görmemiş ve bu aşiret beylerine sadece kendi dar bölgelerinin sancakbeyliği irsi olarak verilmiştir. Türk, Kürt veya başka herhangi bir etnik mensubiyete vurgu yapmanın düşünülmediği zamanlardan etnik mensubiyete dayalı bir idari alan yaratma ve yeni bir kimlik inşa çalışmaları bilimsel ve tarihsel bir zemin bulamamıştır. Nitekim Osmanlı uygulamasında etnik mensubiyete vurgu yapılmamasını kendi tezleri için tehlikeli bulan bir kısım yazarlar Kürtlerin kendileri için birçok niteleme yapmasına rağmen, “Kürdüm” demekten imtina ettiklerinden yakınmaktadırlar. Şurası unutulmamalıdır ki, etnik milliyetçilik kavramlarının insanların gündeminde olmadığı zamanlardan bir etnik milliyetçilik profili çıkarmak ilmen doğru değildir. Bugün Van’da yaşayan *Küresin/Küresünni Aşireti*’ni bile, bu aşiret mensuplarının reddetmesine rağmen Kürt olarak tanımlamak ise beyhude ve dayanaksız bir çabadan başka bir şey değildir¹². Şeref Han’ın yazdıklarından yola çıkılsa bile Çemişgezek beylerinin Saltuklulara uzanan bir geçmişi oldukları ve tamamen Türkçe isimler kullanan Türk bir boyu oldukları görülecektir. Şeref Han, Eğil’de Türkçe dışında bir dil kullanılmadığından bahseder. Osmanlı belgeleri, Hoşab’daki Mahmudilerin Türkmen olduklarını kaydeder. Çaldıran Savaşı’ndan sonra kendilerine ocaklık sancak verilen birçok beyin Akkoyunlu ümerasından Türk beyleri oldukları tespit edilmiştir. Bütün bunlar bile 16. yüzyıl dünyasında Etrak ve Ekrâdın bütünüyle etnik bir kökene vurgu yapmadığını göstermesi bakımından son derece önemlidir¹³.

Van Gölü kıyısındaki Van, Erciş, Adilceviz ve Ahlat asırlarca Türk-İslam devletlerinin önemli merkezleri olmuşlardır. Dilbilimcilerin yazdıklarından hareket edersek bölgede konuşulan farklı dil ve lehçelerin farklı bir milleti veya etnik bir topluluğu işaret etmeyeceği açıktır. Bu sebeple Van ve çevresinin en az on asırdır Türk yurdu olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Van, birçok badire atlatmış, hatta tarihte çok az örneği görülen bir şekilde Ermeniler tarafından tamamen yakılmış bir şehirdir. Ne yazık ki aynı akıbete uğrayan Ahlat’ı ise Müslüman bir hükümdar yakmıştır. Tarihteki örnekler Van ve çevresinde yaşamının hiç de

¹² Küresin Aşireti’ne mensup bir öğrencimizin bu konuda yaptığı tarihi, etnografik ve antropolojik bir araştırma için bkz. Özgül Akbaş, *Tarihi Süreçte Küresinliler Üzerine Bir Araştırma*, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, Elazığ, 2019.

¹³ Etrak ve Ekrâd terimleri ile Ekrâd beylerinin etnik mensubiyeti hakkında yapılan değerlendirmeler ve tespitler hakkında bkz. O. Kılıç, “Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri”, 933-953.

kolay olmadığını göstermektedir. İki önemli gücün arasındaki benzer coğrafyaların tarihin her devrinde birer cazibe merkezi olamadıkları açıktır. Van, bu coğrafi konumunun dezavantajını hep yaşamış bir şehirdir.

Cumhuriyet döneminde kendini bulan Van şehri insanının, bu konumlarının farkına vararak; ortak akıl ile ortak değerler etrafında birleşip güçlü olmak mecburiyetleri vardır. Tarihi tecrübeler bunu göstermektedir. Bu cümleden olarak, Van ve çevresinde yaşayan insanlarımızın küçük farklılık ve ayrılıklarını değil, tarihteki büyük birlikteliklerini konuşmaları ve düşünceleri gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları/Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. DVNSNŞT d. 16.
A. MKT. UM., 386-5.
A. RSK d. 1452, 1551, 1572.
A.DVN Dosya no: 3, Vesika no: 9,10, 24.
Cevdet Dâhiliye No: 6095.
İ. MVL, 186-5633.
Kâmil Kepeci Tasnifi No: Mükerrer 523, Ruus (B) 266, Ruus K.B. 262, Ruûs 209.
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) No: 563.
Mühimme Defterleri (MD) No: 6, 14.
Takvim-i Vekayi, Def'a 281.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 10221.
1263 tarihli Devlet Salnamesi.

Kaynak Eserler

- Hoca Saadettin Efendi. (1992). *Tacü't-Tevârih*, C. IV, Parmaksızoğlu, İ. (Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Suryancadan İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları.
Nasır-ı Hüsrev (1985). *Sefernâme*. Tarzi, A. (Çev.) İstanbul: MEB Yayınları.
Şeref Han, (1971). *Şerefnâme Osmanlı-İran Tarihi*. Bozarslan, M. E. (Çev.) İstanbul.
Peçevî İbrahim Efendi. (1981). *Peçevî Tarihi I*. Baykal, Bekir Sıtkı. (Haz). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Solak-zâde Mehmed Hamdemi Çelebi. (1989). *Solak-zâde Tarihi*, C. II. Çabuk, V. (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tetkik Eserler

- Akbaş, Ö. (2019). *Tarihi Süreçte Küresinniler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ.
- Alper, C. (1983). *Çeşitli Yönleriyle Van (Araştırma, İnceleme)*. (2. Baskı). Ankara.
- Andreasyan, H. D. (1966). Aktamar Kilisesi. *İÜEFİTD*, XVI/21, 77-82.
- Aslanapa, O. (1990). *Türk Sanatı I-II*, Ankara.
- Aşan, M. B. (1992). *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukûkî ve Malî Esasları (Kanunlar I)*. C. I, İstanbul.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Biçer, B. (2014). *Kürtler*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Della Vida, G. Levi. (1986). Emeviler. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 4, İstanbul: MEB Yayınları.
- Doğan, C. (2011). Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı. *History Studies*, 3(2), 147-162.
- Emecen, F. M. (2016). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Erzen, A. (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: TTK Yayınları.
- Göyünç, N. (1986). Van. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 13, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kılıç, O. (2019). Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri, 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, C.1, Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, s. 933-953.
- _____. (2019). Kuruluşundan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne Kadar Bitlis'in Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Mehmet İnbası-Mehmet Demirtaş (Eds.). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 335-346.

- _____. (2001). Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, 11(1), Elazığ, 257-274.
- _____. (1997). Van Ulu Cami'nin Tarihi Hakkında. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (130), İstanbul, 56-60.
- _____. (2012). Van. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, (C. 42, ss. 505-510). İstanbul.
- _____. (2018). Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler. Nilüfer Alkan Günay (Ed.), *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa* içinde. (195-222). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi.
- _____. (1999). Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler. *OTAM*, (10), Ankara, 119-137.
- _____. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Ankara: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- _____. (1999). *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: Tamga Yayınları.
- Ögel, B., Yıldız, H. D., Kırzioğlu, F., Eröz, M., Kodaman, B. ve Çay, M. A. (1986). *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*. (2. Baskı). Ankara.
- Perk, K. (1943). *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*. İstanbul.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. C. I, III, Fikret İşıltan (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (1986). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*. Ankara.
- Süleyman Sabri Paşa. (1928). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat*. İstanbul:Matbaa-i Ebuzziya.
- Sümer, F. (1984). *Kara Koyunlular*. C. I. Ankara: TTK Yayınları.
- _____. (1976). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller Van*. İstanbul.
- Turan, O. (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul.
- _____. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, Ş. (1961). *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. C. II, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Varlık, M. Ç. (1988). *Kara-Koyunlular, Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör). Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, İstanbul, 456-478.

- Yazıcı, T. (1986). “Safeviler”. *İslâm Ansiklopedisi* içinde, C. 10, İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1980). *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul.
- Yınanç, M. H. “Akkoyunlular”, *İslâm Ansiklopedisi* içinde, C. 1, İstanbul.
- Yücel, Y. (1989). *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Ankara: TTK Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 43-68

Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları Ottoman Foundations in Van

• Sami AĞAOĞLU*

*Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Karabük/Türkiye.
Asst. Prof., Karabük University, Faculty of
Letters, Department of History,
Karabük/Turkey.
samiagaoglu@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5819-2979

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
11/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
15/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Ağaoğlu, S. (2021). Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 43-68

Citation: Ağaoğlu, S. (2021). Ottoman Foundations in Van. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 43-68

Öz

Van'ı 1548 yılında tam olarak hâkimiyeti altına alan Osmanlı Devleti şehrin askerî, siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel, dinî ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli eserler bina ettirmiştir. Atamış olduğu beylerbeyleri ve valiler vasıtasıyla bu eserlerin yaşaması ve hizmetlerine devam etmesi için vakıflar kurdurmuş, devlete ait olan gelirleri ise bu vakıflara tahsis etmiştir. Bu şekilde imar edilen Van sancağı, eyalet merkezi haline dönüştürülmüştür. Van'da bulunan eserlerden külliye şeklinde olanlar; Ulu Camii ve Medresesi, Kızıl Camii ve Medresesi, Şeyh Abdurrahman Camii ve Zaviyesi, İskender Paşa, Hüsrev Paşa, Kaya Çelebi, Abbas Ağa ve Horhor Camii Vakıflarıdır. Bunların içerisinde Hüsrev Paşa Vakfı, külliye olmanın bütün özelliklerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Devlet yoluyla ve hayırcıların yardımıyla 1915 yılına kadar Van'da yirmi sekiz cami, otuz dört mescit, on iki medrese, otuz sıbyan mektebi, on altı zâviye, üç kütüphane, dört türbe, iki imarethane, dört han ve kervansaray, beş hamam, sekiz çeşme yaptırılmıştır. Bu eserlerin hemen hemen hepsi 1915'te Ermeni ve Rusların Van'ı ele geçirip yakmalarına kadar işlevlerini devam ettirmiştir. Bu eserlerin uzun süre işlevlerini devam ettirmeleri giderleri için ayrılan gelirlerin yüksek olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Van, Vakıf, Hüsrev Paşa Vakfı, Kaya Çelebi Vakfı, Ulu Cami.*

Abstract

The Ottoman Empire, which took the city Van located in the eastern part of Turkey under his rule in 1548, built various works to meet the military, political, economic, social, cultural, religious and educational needs of the city. He established foundations/waqfs for the survival of these works and to continue their services through the governors or beylerbeyi he appointed, and the revenues belonging to the state were allocated to these foundations. Therefore, the city was transformed into a center of Van eyalet. Among the works found in Van in the form of Islamic-Ottoman social complex (külliye) are Ulu Mosque and Madrasa, Red Mosque and Madrasa, Sheikh Abdurrahman Mosque and Zaviye, Iskender Pasha, Husrev Pasha, Kaya Celebi, Abbas Aga and Horhor Mosque foundations. Among these, Hüsrev Pasha Foundation is too important in terms of having all the features or characteristics of being a külliye. It was determined that until 1915, twenty-eight mosques, thirty- four masjids, twelve madrasahs, thirty primary schools, sixteen zawayah, three libraries, four tombs (türbe), two imarethanes (food pantry), four public houses (han), caravanserai, five hammam (bath), eight fountains were built in Van through the state and with the help of philanthropists. Nearly all of these works had been continued their perform and function until the Armenians and Russians captured and burned Van in 1915. Due to high income for expenses, these constructions fulfilled their functions for a long time.

Keywords: *Van, Foundation, Hüsrev Pasha Foundation, Kaya Çelebi Foundation, Ulu Mosque.*

Giriş

Urartulara başkentlik yapan Van, bu devletin yıkılmasıyla önemini kaybetmiş, zamanla Bizans-Sâsâni mücadelesi içerisinde kalmıştır. VII. Yüzyılın ilk yarısında Müslüman Arapların gelmesiyle tarihi dokusu değişmeye başlamış, XI. Yüzyılın ilk yarısında Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı hâkimiyetine girene kadar kurulduğu dönemdeki güç ve yapısına ulaşamamıştır. Her ne kadar Çaldıran Harbi sonucunda bölge Osmanlı hâkimiyetiyle tanışsa da Kanuni Sultan Süleyman'ın bölgeyi ele geçirip tahririni yaptırtana kadar gelişme gösterememiştir. Bölge tamamen Osmanlı eline geçtikten sonra stratejik bir merkez olarak kabul edilen Van'ın eyalet merkezi haline getirilmesiyle önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Özellikle devlet adamlarının eliyle kurulan vakıflarla Türk kültürünün karakteristik mimarî örnekleri olan camiler, mescitler, medreseler, imaretler, zaviyeler, hanlar, hamamlar, mezar anıtları ve daha birçok mimari eserlerle ihya edilmiştir (Ağaoğlu, 2003: 33-199).

Kayalığın üzerinde bulunan kısım bir iç kale haline getirilerek eteğinde bulunan beş yüz dönüm araziye şehir suru inşa edilmiş ve dinî, sosyal, kültürel, hayır müesseseleri ve siyasal, askeri eserler inşa

edilmiştir. Bu eserlerin giderlerini karşılamak için vakıflar kurulmuş, bakım ve onarımlarına gelirler tahsis edilmiş böylece Van, Urartular döneminde ulaştığı ihtişamını tekrar yakalamıştır.

1. Külliye Şeklindeki Vakıflar

1.1. Ulu Camii ve Medresesi Vakfı

XII. Yüzyılda I. Sökmen (1100-1112) veya II. Sökmen (1128-1185) döneminde yaptırılmış olması kuvvetle muhtemel olan camii¹ (İbn-i Nuh, 2003: 66-69; Kılıç, 1997: 56-58; *Şehbal Dergisi*, 1330: 475; Bachmann, 1913: 73), Cami-i Kebir veya Şah-ı Ermen Camii olarak da bilinir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkâf Tasnifi, Belge No: 13878). Eski Van şehrinin Cami-i Kebir Mahallesi'nde, İskele Kapı ile Tebriz Kapı arasındaki yol üzerindedir. Caminin doğusunda Kızıl Camii, batısında Abbas Ağa Camii ve mirî ambar yer almaktadır. Van krokisinde Paşa Sarayı'nın kuzeyinde gösterildiği için Paşa mahallesinde olduğu iddia edilmiştir (Bacqué-Grammont, 1981: 106). Harap halde olan caminin kitabesi bulunamadığı ve belgelerde ise konu ile ilgili bilgi tespit edilemediği için yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir.

Caminin avlusunda Van'ın en eski medresesi olarak kabul edilen ve bir daru'l-kurayı da içerisinde barındıran medrese bulunmaktadır. 1655'te öğrenci azlığından dolayı gerekli eğitimin yapılamadığı anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b). Medrese 1915'e kadar faaliyetine on yedi talebeyle devam etmiştir (*Yurt Ansiklopedisi*, 1982: 7557). Medresenin küçük kütüphanesinde altmış adet kitap mevcuttu (Muhammet Vamık Şükrü, t.y., VI: 823)².

Büyük Selçuklu Devletine has mimari üslûbun görüldüğü camii, 1567 tarihinde tamir edilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri No: 7, s. 137/153). 1844'te Van'da meydana gelen depremde birçok bina ile caminin güney batısı yıkılmıştır (İbn-i Nuh, 2003: 103-104). 1888'de Ulu Camii mütevellisi tarafından imam ve müezzin kadrolarının tasfiye edilerek caminin tamir edilmesinin istemesi bize caminin bu tarihlerde işlevsiz kaldığını göstermektedir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver, No: 14334, s.89/318).

¹ XI. veya XII. yüzyıl diye tarihleyerek muhtemelen XII. Yüzyılda yapıldığını belirtir; Faiz Demiroğlu, "Van'da Ulu Cami (Devamı)", *İkinisan Gazetesi*, S. 120, Van, 8 Mart 1958 tarihli makalesi.

² Muhammet Vamık Şükrü tarafından Sultan Abdülhamid'e sunulan eserin, ilk beş ve yedinci cildine, Evâkıf Umûr Tarihi, ismini verirken altıncı cildine Evâkıf-ı İsim Tarihi adı vermiştir.

Van'daki diğer camiler gibi kubbe ile değil de konik bir çatı ile örtülmüş olması, batılı seyyahların dikkatini çekmiştir (Bacqué-Grammont, 1981: 108). 1898'de Van'a gelen Lynch, Ulu Camii kubbesi çökmüş harap bir halde tasvir ederken (Göyünç, 1986: 201), 1913'te Bachmann'ın çektiği fotoğraflarda ve yapmış olduğu plan ve kesitlerden bu durum görülmektedir (Bachmann, 1913: 69-74). Evliya Çelebi, Ulu Camii'nin bünyesinde Sultan Cihan Şah'ın yaptırdığı bir imareti olduğundan söz etmiştir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 258/a).

1571 tarihli belgeden cami ve müstemilatında; müteveli, câbi, nâzır, kâtip, hatip, imam, iki müezzin, ser-mahfil, iki te'zin, muarrif, aşırhan, enâm-ı cüz ve iki ferraş görev yaptığı anlaşılmaktadır. Geliri ise 20.436 akçedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

1.2. Kızıl Camii ve Medresesi Vakfı

Van şehir surları içerisinde Tebriz Kapısı mahallesinde bulunan caminin kim tarafından yaptırıldığı, inşa tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Günümüze harap bir şekilde ulaşan caminin XIII. Yüzyıla tarihlendirilen kızıl minaresi, Osmanlı öncesi Türk sanatının anıtsal yapılarından (Tarhan ve Sevin, 1990: 435). XVII. Yüzyıla ait Van minyatüründe Kızıl Camii olarak isimlendirilen³ yapı, Topçuoğlu⁴, Tebriz Kapısı Camii ve Medresesi olarak da bilinir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b)⁵. Son dönem araştırmacıları bu yapıyı Sinâneddin Camii (Tarhan, 1985: 317) diye isimlendirmişlerdir. Bu ismin Sinâniye Camii (Sinan Bey Camii) ile karıştırılmaması gerekir. Ermeni Mahallesi ortasında kalan Kızıl Camiye XIX. Yüzyılın başlarında Esir Camii de denmiştir (Uluçam, 1995: 56).

Depremler nedeniyle yıkılan asıl mekânın yerine, muhtemelen Topçuoğlu Ahmet Bey tarafından XVI. Yüzyıldan sonra yeniden yapılan camii, minareye göre oldukça küçük ve mütevâzi kalmıştır (Talay, 1988: 189; Uluçam, 1995: 57-58).

³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, El Yazmaları Kataloğu, No: 9487; Bundan sonra E. 9487, şekliyle kısaltılacaktır. XVII. Yüzyıla ait Van Kalesi ve şehrini resmeden bir minyatürdür; VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 2287, s.8/20. Aynı defterin bir başka kaydı; VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 607, s.135.

⁴ Lynch, *Armenia Travels and Studies*, Vol. II, London 1901, s.105'te Topçuoğlu adıyla andığı bu caminin artık kullanılmadığını belirtir; Bundan sonra Lynch, *Armenia Travels*, şekliyle kısaltılacaktır. Ayrıca bakınız, Van au XVII. Siécle", s.109.

⁵ Kızıl Cami diye herhangi bir camiden bahsetmemekle beraber tarif ettiği yer itibarıyla Tebriz Kapısı Camii'dir. Bu durum araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

1.3. Kızıl Camii veya Tebriz Kapısı Medresesi

Kızıl Cami bünyesinde olan medreseyi Evliya Çelebi, Tebriz Kapısı Medresesi diye isimlendirmiştir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b). Zamanla Sinan Bey, son yıllarda ise Topçuoğlu Medresesi ismiyle anıla gelmiştir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 823). Medrese XX. Yüzyılda on iki öğrencisi bulunan bir mahalle mektebine dönüşmüştür.

1.4. İskender Paşa Vakfı

Vakıf, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından İrakeyn seferi sırasında ele geçirilen Van'a ilk beylerbeyi olarak vazifelendirilen Çerkez İskender Paşa tarafından kurulmuştur (Kılıç, 1997: 225). Böylece Van'ın imarı onun tarafından başlatılmış ilk olarak kendi adıyla yaptırdığı medrese ve mescit hizmete açılmıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). Van şehir surları içerisindeki Uzun Çarşı'nın kuzeyinde, Sinâniye Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Ulu Camii Medresesi'nden sonra Van'ın en eski medresesi ve Osmanlıların Van'ı fethinden sonra yaptırdığı ilk medrese olması bakımından önemlidir. Depremler veya diğer sebeplerden yıkılan medrese, yeniden bina edilerek Sinâniye Medresesi adını almıştır. Medresede 162 kitabın bulunduğu bir kütüphane olduğunu bilinmektedir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 823).

İskender Paşa yaşadığı müddetçe vakfın tevliyetini kendi elinde bulundurmuş, vefatından sonra tevliyetin oğlu Emir Ahmed'e, daha sonra vâkıf çocuklarının en büyüğüne, onlardan sonra ise oğullarından gelen mirastaki derece ve tertip üzere erkek akrabasına vakfetmiştir. Vakfiyeye göre görevlilerin toplamı 23 kişidir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

1.5. Vakfın Gelirleri

Medrese ve mescidin giderlerini karşılamak için İskender Paşa, Van Kalesi'nin Orta Kapı Mahallesi'nde Vastan Kapısı yakınında bulunan bir hanı (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186; Cumhurbaşkanlığı Tapu Kadastro Arşivi Kuyûd-ı kadime Arşivi Defter No: 202, v.50/a) ve satın alarak, tamir ettirip yeniden hizmete açtığı bir hamamı vakfetmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). Hamam, Van'ın Vastan⁶ Kapısı adıyla bilinen Amid Kapısı⁷ yakınındadır (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). Ayrıca İskender Paşanın oğlu Ahmet Paşa tarafından Uzun Çarşı, medreseye

⁶ Gevaş ilçesinin eski ismidir.

⁷ Diyarbakır'ın eski adıdır; Vastan Kapı veya Amid Kapı, Orta Kapının diğer isimleridir. Hüsrev Paşa Caminin yanındaki kapıdır.

gelir getirmesi için vakfedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.117/124, 170/186).

1.6. İskender Paşa Mescidi

Orta Kapı Mahallesi'nde, Hüsrev Paşa Külliyesi'nin hemen yanındaki Uzun Çarşı diye bilinen çarşının kuzeyindedir. İskender Paşa Medresesi'nin içerisinde bulunan mescit, beş vakit namaz kılmaya müsait büyük bir mescittir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

Van şehrinin içerisinde bulunan mescidin herhangi bir kalıntısı bulunmadığı için, günümüzde yerini tespit etmek mümkün olamamıştır.

1.7. İskender Paşa Hanı

Orta Kapı Mahallesinde inşa edilen hanın, güneyinde Van şehir surları, doğu ve kuzeyinde aynı vakfa ait yirmi üç dükkân, batısında ise İskender Paşa Medresesi bulunmaktaydı (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'ne göre bu hanın yıllık geliri 24.000 akçedir (Kuyûd-ı kadime 202, v.50/a).

Ayrıca İskender Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'nın babasının vakfına dahil ettiği vakıflar arasında Uzun Çarşı da vardır. Bu çarşının güneyinde Hüsrev Paşa Vakfı, doğusunda çarşı ana kapısının açıldığı yol ve kuzeyinde İskender Paşa'nın medresesi var idi (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.117/124).

1.8. İskender Paşa Hamamı

İskender Paşa, vakfa gelir getirmesi için harap bir vaziyette bulunan bir hamamı satın alıp, tamir ettirerek hizmete açmıştır. Bu hamam Van şehir surlarının Vastan Kapısı adıyla bilinen Amid Kapısı yakınındadır. Güneyinde Melik Menzili, doğusunda tepe, kuzey ve batısında yol bulunmaktadır (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

1.9. İskender Paşa Vakfı'na Tâbi Ahmet Paşa Vakfı

İskender Paşa'nın vakfiyesinde, çocuklarının oluşturacakları vakıfların kendi vakfına dahil edilmesi isteğine uyan oğlu Ahmed Paşa, 10-20 Ağustos 1582 tarihinde kurmuş olduğu evlatlık vakfını babasının vakfına dahil etmiştir. Kendine kaymakam olarak Hüseyin Kethudâ ibni Abdülmennan'ı tayin eden Ahmed Paşa, hayatta olduğu müddetçe tevliyetin kendi elinde bulunduğunu vefat ettikten sonra büyük oğluna ve soyundan gelen oğullarına bırakılmasını istemiştir. Vakfiyede mütevelliyeye günlük 50 Osmanî dirhemi verilmesi fakat bunun üç aylık

toplu olarak verilmesi kaydedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.117/124).

1.10. Hüsrev Paşa Vakfı

Van Beylerbeyliği vazifesini 1562-1586 tarihleri arasında altı defa elinde bulunduran Hüsrev Paşa, sosyal, kültürel, iktisadî ve eğitim alanında Van'ın gelişmesini sağlayan çok sayıda vakıf eserleri bir külliye şeklinde inşa etmiştir. Bu eserlerin merkezinde Hüsrev Paşa Cami, kuzeyinde yani son cemaat mahallinin bulunduğu avlunun içerisinde çeşme ve şadırvan, bunların çevresinde on beş hücreli bir medrese (üç hücre daha sonra ilave edilmiştir), bu medreseye ait bir kütüphane ve derslane, büyük bir mektep ile bu mektebin muallimhanesi bulunmaktaydı. Bunların yanındaki zaviye içerisinde; imarethane, ona bağlı mutfak ve yemekhane, kiler, dehliz, ambar, büyük bir ahır, odun deposu vardı. Caminin doğusunda 1587-1588'de yaptırılan Hüsrev Paşa'nın defnedildiği türbe bulunuyordu. Bu vakıf eserlerinin haricinde külliye gelir getirmesi için, medreseye bitişik düzende bir çifte hamam ve bir kervansaray yaptırılmıştır (*Mühimme* 7, 127/325).

Külliye, Van şehrini iki kuşak halinde çevreleyen surların güneyindeki Orta kapının hemen girişinde bulunmaktaydı. Sosyal ve ticari aktivitenin merkezi olan, Orta Kapı Mahallesi olarak isimlendirilen bu bölge Ulu Cami'ye kadar uzanıyordu. Külliye'nin batısında Paşa Sarayı, Yeniçeri Kışlası (E. 9487, Bacqué-Grammont, 1981: 105-106) ve Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa'nın kabri vardı (İbn-i Nuh, 2003: 62; Mınassian, 1996: 3)⁸.

Hüsrev Paşa Cami ve külliye'nin tam olarak mimarı bilinmemekle beraber mimar Sinan'ın eseri olduğu iddia edilmiştir (Kuran, 1986: 257; Kuran, 1989). Gerçi Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferine katılan Sinan'ın bu eserin yapıldığı tarihlerde Van'da olmadığı biliniyordu. Onun eserleri hakkında bilgi veren Saî Çelebi'nin kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Mimarîn* isimli eserin 72. sırasında kayıtlı olmasına rağmen sonradan üzerinin çizilmesi eserin bizzat Sinan tarafından inşa edilmediğini göstermektedir⁹. Ayrıca döneme ait arşiv kayıtlarında ve döneme ait eserlerde Sinan'ın inşa ettiğine dair bir belge

⁸ Külliye'nin, Van'ın güneyindeki çarşının yakınındaki Müslüman Mahallesinde olduğu kayıtlıdır.

⁹ Saî Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân*, Hazırlayan: Sadık Erdem, İstanbul, 1988, s. 27-28'de Sinan'ın diliyle Van Gölü'nün karşı kıyısına geldiğini, burada üç kadirge bina ettiğini ve bu kadirgalara kaptan olduğunu yazmakla beraber, Sinan'ın yaptırdığı cami isimlerinin yer aldığı 33-37'nci sayfalarda ve kitabın hiçbir yerinde Van'daki Hüsrev Paşa Cami ve külliyesinden bahsetmemektedir.

veya bilgiye rastlanılamamıştır. Bununla beraber Mimar Sinan tarafından çizilen cami ve külliye planının, Van'da bulunan Sinan'ın onayladığı bir mimar tarafından uygulanmış olması muhtemeldir (Eyice, 1999: 50). Bu nedenle 1557 yılında Van'da şehir mimarı olarak görev yapan Selman'ın bu planı uygulamış olması muhtemeldir (*Mühimme* 2, 2/3).

Hüsrev Paşa Vakfının Tevliyet Vazifesi; Hüsrev Paşa, kurmuş olduğu vakfın tevliyetini (vakfın yöneticiliğini) ve tasarrufunu kendi hayatta olduğu sürece üzerine almış, böylece vakfın ilk mütevellisi kendisi olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Haremeyn Evkaf Muhasebesi No: 6224, v.6/b). Vefatından sonra ise; bu vazifenin evlâdiyet üzerine yani erkek veya kız çocuklarının büyüklerinden en sâlih olanına verilmesini, eğer evlâtlarının nesli kesilirse tevliyetin dindar olan azatlılarına ve onların evlâdına verilmesini, evlât ve azatlıların zürriyetinden hayatta kimse kalmazsa, Van valisinin kararına göre hareket edilmesini istemiştir. Hüsrev Paşa evlâdından ve azatlılarının evlâdından bir kimse hayatta olursa yabancıya tevliyet verilmemesini özellikle belirtmiştir (*Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2).

Hüsrev Paşa Cami; Kurşunlu veya Hüsreviye gibi isimlerle de bilinen, düz bir arazi üzerine kâgir bir bina olarak yaptırılan caminin (Mehmet Hurşid Paşa, 1997: 235), doğusunda Hüsrev Paşa'nın defnedildiği türbe, batısında Paşa Sarayı ve Yeniçeri Kışlası ve Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa'nın kabri vardır (E. 9487; Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b; Bacqué-Grammont, 1981: 105-106; İbn-i Nuh, 2003: 92). Kuzey ve kuzey-doğusunda Hüsrev Paşa Medresesi ve hamamı ile külliyeyle ait diğer müştemilat bulunur. Evliya Çelebi, camide dârü'l-kurra bulunduğunu kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b). Müslüman mahallesinde ve çarşının yakınında bulunan camii ve külliye, Ermenilerin Van'ı ele geçirdiği 1915'te yakılmıştır (Mınassian, 1996: 3; Yakuboğlu, 1983: 1).

Hüsrev Paşa Camisinin yapım tarihi ebced hesabı ve rakamla caminin kitabesinde 975/1567-1568 olarak verilmiştir (Tarhan, 1985: 318; E. Kavaklı ve A. Uluçam, 1997: 685).

Kitabesi şöyledir:

Hazret-i Paşa-i Hüsrev iktidar

Çün binagerdin cânın-ı kudberîn

Güft hatif beher târiheş revân

Kâd bena beyten li kavmi's-sâlihîn

Ketebe Yusuf, fi: 975

Hüsrev Paşa (Hüsreviye) Medresesi; Hüsrev Paşa Camiinin kuzeyindeki son cemaat mahallini çevreleyecek şekilde, klasik Osmanlı

medreselerinin şemasına uygun, on iki hücre bir derslane olarak inşa edilmiş (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2), zamanla oda sayısı arttırılarak on beşe çıkarılmıştır. Medresenin dershanesi; caminin batısında, minare kaidesiyle son cemaat mahallini karşılayacak şekilde, hücrelerden daha yüksek ve daha geniş bir biçimde inşa edilmiş, hücrelerde olduğu gibi kubbeli ve mavi kurşunla kaplanmıştır. Medreseye ve cami avlusuna derslane ile batı hücreleri arasında bulunan bir kapı ve kuzeyde caminin ana eksenini üzerindeki kemerli bir açıklıktan girilir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b; Uluçam, 1994: 13; Uluçam ve Kavaklı, 2000: 14). Jules Laurens tarafından çizilen gravürde ve 1913 yılında Bachmann tarafından çekilen fotoğraflarda külliye'nin bütün müstemilatlarıyla ayakta olduğu görülür (*Dünyada Van Dergisi*, 1998: 12-13).

Hüsrev Paşa, medresede öğrenimi görülen dersler ve diğer konularda çok sayıda kitabı vakfederek kütüphane oluşturmuştur. Bu kütüphaneye kitapları koruması, verilen kitapların takibini yapması, yıprananlarını tamir etmesi veya ettirmesi için bir hafız-ı kütüp vazifelendirmiştir. Bu kitapların medresede özel bir dolap veya sandıkta saklandığı anlaşılmaktadır (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2.).

Hüsrev Paşa Mektep ve Muallimhânesi; İmaretin misafirhanesine bitişik, fukaraların çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretilmesi ve "*telkin-i furkân-ı hamid*" için bir mektep ve muallimhâne yaptırılmış ve geçmişi temiz, doğru, dürüst, emniyetli, iyi karakterli, yumuşak huylu, güzel Kur'an okuyan, fıkıh konusunda bilgili, öğretmenlik vasfı bulunan bir muallim ve yardımcı olarak bir halife vazifelendirmiştir (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2.).

Hüsrev Paşa Mektebinde eğitim gören talebelere bayramlarda üçer akçe, yetim çocuklara altışar akçe, bayramlık verilmesi, Ramazan ayının sonunda mektepteki fakir ve yetim olan çocuklara takke, ayakkabı, gömlek ve kaftan alınması istenmiştir. Ayrıca kış günlerinde iki günde bir çeki odunun alınması ve her sene Reğaib gecesinde, Şaban ayının yarısında, Kadir gecesinde mektepte okuyan çocuklara yüz akçelik helva pişirilmesi, mektepteki çocuklardan biri Kur'an-ı hatim ettiği zaman muallime yirmi, halifeye on, bütün çocuklara dörder akçe verilmesi, her sene bahar ayında bir gün bahâriye sohbeti için çocuklara yemek parası olarak 100 akçe verilmesi uygun görülmüştür. Bunun yanında her sene iki adet Kur'an-ı Kerim alınması, her birinin beşer cüzüne bir cilt yaptırılması, mektepte Kur'an okuyan muhtaç ve fakir çocuklara verilmesi istenmiştir. Mektep ve dershaneye kaliteli hasır alınması bilhassa belirtmiştir (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2.).

Hüsrev Paşa Zaviye ve İmarethanesi; Van'da bulunan fukara, yolcu, misafir ve medresede okuyan talebelerin faydalanması

için külliye ile beraber 1567'de yaptırıldı. İmarethanede; mutfak, kiler, dehliz, ambar, büyük bir ahır ile karşısında yemekhaneler ve arkasında odun ambarı vardı (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2). Zamanla burasının hem imarethane hem de zaviye olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.2/a, 2/b, 3/a, 50/b, 51/a; Kuyûd-ı kadime 343, v.38/a; Evliya Çelebi, 1132 / 1719-1720: v.258/a)¹⁰.

1.11. Hüsrev Paşa Çifte Hamamı

Hüsrev Paşa Hamamı, çifte hamam şekline yani erkek ve kadın bölümleriyle külliyesinin kuzey-doğusunda, medresenin hemen yanında inşa edilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2). Erkeler kısmı; rüzgârlık, soyunmalık, temizlik, sıcaklık yani yıkanma ve ılıklik bölümlerinden, kadınlar kısmı ise erkeklerinkine kıyasla daha küçük olmasına rağmen aynı plan ve forumda yapılmıştır. Hamamın doğusunda su deposu ve külhân bölümü bulunuyordu (Öztürk ve Mutlu, 2000: 94-96). 1571'de hamamın yıllık kira geliri 45.000 akçe iken (Kuyûd-ı kadime 202, v.50/b). 1850'de kira geliri 600 kuruş olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Nezaret Sonrası Evkâf Defterleri No: 14163).

1.12. Hüsrev Paşa Kervansaray Hamı

Van şehir merkezinde inşa edilenlerden iki handan (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2) biri, 14 Ocak 1556 tarihinde tüccarın konaklayabileceği müsait bir yerin olmaması nedeniyle kervansaraya çevrilmiştir (*Mühimme* 2, s.1/11). 1571'de 15.000 akçe geliri bulunan kervansaray'ın (Kuyûd-ı kadime, 202, v. 50/b), günümüzde yeri tam olarak tespit edilememiştir.

Hüsrev Paşa Türbesi; Külliyeye sonradan eklenen türbe, caminin doğu cephesinin güney aksındaki pencerenin önüne, cepheden 30 cm açıklıkta inşa edilmiştir. Hüsrev Paşa'nın 7 Aralık 1587'de vefatı üzerine Mardinli mimar Abdullah'ın oğlu Şaban tarafından yapılmıştır. Kapısının üzerindeki kitabesinde;

Hüsrev duâ leke dem-i rihlet
Çün mekân-ı müdâmi oldu Behişt
Dedi târihini dahî Hatîf
Hamdu-lillâh mekân-ı oldu Behişt.
Hatîf tarihini dahi şöyle dedi:

¹⁰ Vakfiyede ve Kuyûd-ı Kadime'deki icmal defterinde, imarettten açıkça bahsetmesine rağmen, 1571 tarihli Evkâf Tahrir Defteri'ne zaviye olarak geçmesi, vakıf giderlerinin büyük bir bölümünü dini ve mübarek günlere ait harcamaların oluşturması ve zaviyeye ait görevlilerin bulunması, bir çelişki gibi görünmektedir. Gerçekte zaviye işlevlerini üstlenmiş bir imarettir.

Allah'a hamd olsun, mekânı cennet oldu.

Mısraları yazılı olup, anlamı: Hüsrev göç sırasında dua senin içindir, çünkü devamlı mekânın cennet oldu (Uluçam, 1995: 13). Hüsrev Paşa'nın vefat ettiği tarih, ebced hesabıyla (996 / 1587-1588) yazılmıştır.

1.13. Hüsrev Paşa Çeşmesi ve Şadırvanı

Hüsrev Paşa Caminin avlusunda ve imarette bulunan şadırvan ve çeşme (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2), Van'ın önemli su kaynaklarından. Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu çeşme ve şadırvanın (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III-IV, v.257/a.) hizmetini devam ettirebilmesi için 1845-1848 tarihlerinde 1.850 kuruş (Ev. 12617, v.1/b.), 1850'de ise 3.000 kuruş harcanmıştır (Ev. 14163).

1.14. Kaya Çelebi Vakfı

Koçi Bey Camii ve medresesi (İbn-i Nuh, 2003: 106) olarak da bilinen cami ve medrese, Konya'dan Van'a 1469 tarihinde göç eden, Koçi Bey ailesi tarafından (Kuyûd-ı kadime, 202, varak No: 27/b.), Koçi Bey Mahallesi'nde, Van Kalesi'nin güney surlarındaki Vastan Kapı'nın doğusunda yaptırılmıştır (*Vakıf Defteri* No: 605, s.179/250)¹¹. Camii ve medresenin kuzeydoğusunda Çifte Hamam, batısında mimari açıdan benzerlikleri olan Hüsrev Paşa Camii, hemen yanında ise rüştiye mektebi bulunmaktaydı (Bacqué-Grammont, 1981:106).

Van'da meydana gelen depremler nedeniyle tahrip olan mescit ve medresenin yerine 1660'ta aynı aileden Kaya Çelebi, camii ve medresenin yeniden yapımını başlatmış, Firari Kara Mustafa Paşa tarafından öldürülmesi üzerine, akrabası Cend Dedem oğlu Ağa'nın gayretleri sonucu 1664 tarihinden sonra bitirilmiştir (İbn-i Nuh, 2003: 106). Caminin yanında yer alan medresenin yerine 1864'te rüştiye mektebi yaptırılmıştır (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv, İrade Tasnifi, *İrade Meclis-i Vâlâ*, 23045). Caminin giriş kapısının üzerini kuşatan sivri kemerin altının mavi çinilerle kaplı olduğu, kitabesi ve iç mekândaki alt pencerelerin hizasına kadar sır altı tekniği ile yapılan mavi renkli altıgen çinilerin, 1915'teki Rus işgali sırasında yerinden sökülerek Leningrad Müzesi'ne götürüldüğü tespit edilmiştir (Tarhan, 1985: 313). Aynı tarihlerde caminin içerisi Ermeniler tarafından yakıldığı için minberden, mahfilden, kalemişi süslemelerden hiçbir iz kalmamış (Akçora, 1990: 163-166), minarenin külâhı yıkılmış ve 1935-1940 tarihleri arasında depo olarak kullanılmıştır (Talay, 1988: 160).

¹¹ Aynı Defterin bir başka kaydı ise, 601 nolu *Mücedded Anadolu Defter* No:15, s.182, Sıra 29.

Vakfin ilk mütevellisi olan Kaya Çelebi vakfiyede tevliyetin kendi soyundan gelen öncelikle erkek evladına verilmesini istemiştir.

1571'de vakfin gelirleri 21.500 akçe, giderleri ise 17.280 akçe (Kuyûd-ı kadime 202, v.27/b) iken 1840 tarihinde yıllık gelirlerinin toplamı 305 kuruş, gider ise 305 kuruş olmuştur (Ev HMM 6224, v.3/b).

1.15. Abbas Ağa Camii ve Medresesi Vakfı

Vanlı Abbas Ağa tarafından yaptırılan camii İskele Mahallesi'nde olduğu için İskele Camii ismiyle de bilinmektedir. Vakfiyesi, kitabesi ve inşa tarihi kayıtları olmadığı için hangi tarihte yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber 1655'ten önce yaptırıldığı (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/b) ve 1888'de kapsamlı bir tamirden geçtiği anlaşılmaktadır (MAD 14334, s.67/241). Abbas Ağa Camii'nin 1909 tarihine kadar kayıtları bulunmakla beraber bu kayıtlarda, medreseden hiç bahsedilmemesi zamanla medresenin isim değiştirmiş veya yıkılmış olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Muhasebe kayıtlarından camii mütevellisinin 1839'dan önce Yakup bin Mehmet olduğu ve bir imamı, bir hatibi, bir müezzini ve bir kayyumunun bulunduğu anlaşılmaktadır (Ev. HMM. 6224, *Vakıf Defteri*, v.3/a).

1.16. Horhor Camii ve Medresesi Vakfı

Van Surlarının batısında, Horhor Bahçesi'nin yanında bulunduğu bildirilen caminin, doğusunda Abbas Ağa Camii, batısında Horhor Suyu bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/b-257/a). Günümüze ulaşan caminin mihrabı üzerinde kitabesi olmasına rağmen yazıları kazınmış olduğu için hangi tarihte, kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Son cemaat mahalli bulunmayan caminin, yapım tekniği ve diğer özellikleri XVIII. Yüzyıl mimarî üslubunu göstermektedir (Öztürk, 1999: 14-16). Medresenin de caminin yanında olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/b).

1.17. Şeyh Abdurrahman Zâviyesi ve Mescidi Vakfı

Şeyh Abdurrahman Horasanî Zâviyesi Vakfına ait olan mescit ve zaviye, Van Kalesi'nin üzerinde bulunduğu kayalığın kuzeydoğusunda, kale surlarının altında bulunan mezarlığın içerisinde yer almaktadır (Vamık Şükrü, t.y., VII: 488).

Zâviyenin ilk inşa tarihi hakkında bir bilgimiz olmamakla beraber, 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde "Zâviye-i Şeyh Abdurrahman Horasânî -aleyhi'r-rahme-" diye bahsetmesi zâviyenin bu tarihten önce binâ edildiği ve Abdurrahman Gazi'nin Horasan'dan

gelmiş olduğunu gösterir (Kuyûd-ı kadime 202, v.29/a). Mescit, türbe restore edilerek, çevre düzenlemesi günümüzde yeniden yapılmıştır.

2. Camii Vakıfları

2.1. Süleyman Han Camii Vakfı

Van Kalesinin üzerine kurulduğu kayalığın en görkemli noktasında bulunan camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferi sırasında tamir ettirilerek yeniden ibadete açtığı, bu nedenle Süleyman Han Camii ismini aldığı kaynaklarda geçmektedir. Evliya Çelebi'nin Vanik (Vanun) Camii olarak bahsettiği camii iç kaledeki tek camidir. Caminin minaresi, Van'da meydana gelen depremlerde yıkıldığı için yeniçeri ağası Ömer Ağa tarafından yeniden yaptırılmıştır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/a-b). İç kale kapısının güney batısında, yeniçeri ağası konağının bitişiğinde yer alır. Kible yönünde uçurum vardır (E.9487)¹².

Binanın mimarı bilinmemekle beraber, "Tuhfetü'l Mimarin" isimli esere atfen 1534'te Mimar Sinan tarafından yapılmış olabileceği belirtilmiştir. Abdullah Kuran caminin Sinan öncesi döneme ait eski yapılardan olduğu ve XVI. Yüzyıldan sonra onarılmış ya da yeniden inşa edilmiş olabileceğini bildirmektedir (Tarhan, 1988: 379; Uluçam, t.y.: 23; Kuran, 1989: 1370).

Kubbeli olduğu bilinen caminin, XIX. Yüzyılda Bachman'ın çektiği fotoğraflarda, 1846'da Jules Laurens'in çizdiği gravürde ve yine aynı tarihlerde çizildiği anlaşılan gravürlerde düz ve toprak damlı olduğunu görülmektedir (Bachmann, 1913: 78; Uluçam, t.y.: 23; Bacqué-Grammont, 1981: 107, 119, 121).

2.2. Sinaniye Camii Vakfı

Sinan Bey veya Sinan Kethüda Camii ismiyle de bilinen camii, Van Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın kethüdası olan Sinan Bey tarafından muhtemelen 1553-1557 tarihleri arasında yaptırılmıştır (Kuyûd-ı Kadîme 202, v.27/a.). Van surlarının güney-batısında, Hüsrev Paşa Camii'nin batısında yer alan camii Van'da meydana gelen deprem nedeniyle yıkılmış ve sonra Van Kadısı Ömer Efendi'nin teşvikiyle 1676'da tekrar yaptırılmıştır (İbnü'l-Emin Tasnifi Evkaf No: 1776; Demiroğlu, 1958: 1-2).

Sinan Bey, Orta Kapı Mahallesi, Vastan Kapısı yakınlarında iki katlı, alt katında on beş, üst katında on iki olmak üzere yirmi yedi hücreli bir han yaptırarak gelirlerini camiye vakfetmiştir. Sinan Bey

¹² Camiin kubbesi kırmızı, minaresi ise maviye boyanmış, minaresinin yanına ise Sultan Süleyman Han Cami-i Şerifidir, diye yazılmıştır.

Vakfi'nin 1571'deki gelirleri 11.000 akçedir (Kuyûd-ı Kadîme 202, v.27/a).

2.3. Mustafa Paşa Camii Vakfı

Van şehir surları içerisinde, Van Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın ikamet ettiği Paşa Sarayı ve Hüsrev Paşa Camii'nin yakınında bulunan Mustafa Paşa Caminin vakfiye tanzim tarihi, 20 Ocak 1616'dır. Vakfiyede caminin, dört köşe duvarlarının sağlam ve gayet muhteşem bir yapı olduğu ve birden fazla kubbesinin bulunduğu fakat minaresinin olmadığı kayıtlıdır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Anadolu Sadis, Defter* No: 592, s.249/183; E.9487). Mimarı, inşa tarihi ve Van'da görev yapan hangi Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Gerçi camiyi yaptıran Mustafa Paşa'nın cenazesi Van şehrine defnedilmiştir (*Cevdet Evkâf*, 9656) fakat mezarı tespit edilememiştir.

2.4. Topçu-Zâde Camii Vakfı

Caminin banisi Topçu-zâde Mehmet Emin Efendi ibn-i İsmail'dir. Hacı Mehmet Efendi Mahallesi'nde bulunan caminin inşa tarihi ve mimarı bilinmemektedir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/35; *Defter* No: 497 s.140/1858). İsmail Efendi, caminin aynı zamanda hatibi ve mütevellisi olmuş ve bu vazifeyi herhangi bir ücret almadan yürütmüştür (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/35; *Defter* No: 497 s.140/1858.). 1840'ta vakfın mütevellisi olmadığı için Kazzaz-zâde Mustafa'nın bu görevi yürüttüğü (Ev HMH 6224 v.6/b), 1873'te ise caminin hatibinin Mahmut Efendi olduğu görülür (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/35).

2.5. Melik Mehmet Vakfı

Van ve Gevaş bölgesine uzun yıllar hâkim olan İzzeddin ailesinden İzzeddin Şir'in oğlu Melik¹³ Mehmet (Şah Mehmet) (Namık Şükrü, *Evâkıf-ı Umûr Tarihi*, VII, s.905)'in yaptırdığı tahmin edilmektedir (Aka, 1994: 140)¹⁴. Yeri ve inşa tarihi tespit edilememiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kayıtlarında, medresenin baş müderrisi 1744'ten önce İsmail Efendi, 1744'te Abdurrahman Efendi, 1750'de Murat Efendi olduğu görülmektedir. 1787'de vakıf mütevellisi Abdullah Efendi'dir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.43/24; Aynı Defterin bir başka kaydı ise; No: 489, s.127, sıra 681).

¹³ Melik, Mülk, Melek, Osmanlıca'da aynı yazılmaktadır.

¹⁴ Melik Ahmet olarak da geçmektedir. İzzeddin Şir ailesinden olduğu sanılmaktadır.

2.6. Diğer Camii Vakıfları

Emin Bey Camii; Mehmet Emin Bey Camii veya El-Hac Mehmet Ağa Camii olarak kayıtlara geçmiş olan cami, Van surları dışında, Şamran Arkı altında, Van bahçelerindedir (*Cevdet Evkâf*, 13388). **Abdurrahman Paşa Camii;** 1725'te Van Beylerbeyi olan Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yeri tam olarak tespit edilememekle beraber, Van surları içinde olduğu anlaşılmaktadır. Abdurrahman Şah Cami-i Kebir-i olarak da bilinir (*Cevdet Evkâf*, 7158). **Hafiziye Camii;** Şabaniye Mahallesi'nde bulunan bu camiye, Hafız Seyit Mustafa Efendi Camii de denir (VGMA, *Defter* No: 2287, s.7/5; Esas 200, Sıra 1208). **Haremiye (Hurmiye) Camii;** Muhammed Vamık Şükrü'nün eserinde Van'da bulunan camilerden bahsederken ismi geçmektedir (M. Vamık Şükrü, *Evkâf-ı İsim Tarihi*, VI, s.481). Van şehrinin Hayrâtiye Mahallesi'nde bulunan **Hayrâtiye Camii**, hayır sahipleri tarafından yeniden inşa edilerek, Şeyhü'l-İslam Hayri Bey'e izafeten isimlendirilmiştir. **Hürrem Bey Camii;** Hurûmiye veya Hürremiye Camii olarak da bilinir. Hangi tarihte kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle beraber 1571'den önce yaptırıldığı kesindir (Kuyûd-ı kadime 202, v.27/b.). Horhor Camii'nin yakınında olduğunu tespit edilmiştir (Talay, *Van*, s.188). Vamık Şükrü'nün Haremiye diye bahsettiği caminin bu cami olması muhtemeldir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481). **Kara Hoca Camii;** Van Kalesi içerisinde olduğu vakıf defterindeki kaydından anlaşılan caminin (Ev. HMH. 6224, v.6/b.), tam olarak nerede bulunduğu, hangi tarihte yaptırıldığı, banisinin kimliği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. **Katırcı Camii Vakfı;** Van Kalesi'nin içindeki Katırcı Çeşmesi üzerinde Bıyıklı Şerif'in 1634'te yaptırdığı mescidin (İbni Nuh, 2003: 98) zamanla camiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır fakat yeri tespit edilememiştir. **Mehmet Ağa Camii;** Van surlarının dışında olan cami, Mehmet Ağa tarafından bina edilmiştir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481). **Mehmet Emin Paşa Camii;** Ahmet Paşa'nın oğlu Mehmet Emin Paşa tarafından bina edilmiştir. Van'ın bahçeler mevkiindedir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.43/29; Aynı defterin bir başka kaydı, 489, s.353/995). **Mustafa Ağa Camii;** Hacı Mustafa Ağa'nın yaptırdığı mescide mihrap ve minber eklenerek 1740 tarihinde camiye çevrilmiştir (*Ruûs* 62, s.86). Eski Van şehrinin Tebriz Kapısı yakınında olduğu belgelerde ifade edilmektedir. Fakat harabelerin arasında caminin yeri tespit edilememiştir (*Cevdet Evkâf*, 31637). **Seyid El-Hac İbrahim Camii;** Van'ın on beş kilometre güneyindeki Edremit'te bulunan camiye Seyid Hacı İbrahim Efendi yaptırmıştır (Ev HMH 6224, v.6/a). **Nurşin-i Ülyâ Camii;** Van'da bahçeler mevkiinde olan caminin banisi Levent oğlu Hacı İsmail'dir (Talay, 1988: 189). Ermenilerin birçok kadın ve çocuğu Nurşin

Camii'ne ve birkaç eve doldurarak ot yığını yakar gibi cami ve evlerle beraber yaktığı ifade edilmiştir¹⁵. **Süleyman Bey Camii**; Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır (Vamık Şükrü, t.y., VI: 250, 481). **Şafilere Camii**; Van surları haricinde olan caminin banisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. Şafilere Camii'nin Ermeniler tarafından yakılışını bizzat gören şahıs; cami, ağaçtan yapıldığı için kolay yandığını ve onunla birlikte pek çok evin de yandığını söylemiştir (Akçora, 1990: 163-166). **Şah Mirza Vakfı Camii**; Van surları içerisinde bulunan caminin yeri ve yapım tarihi tam olarak tespit edilememiştir (Ev HMH 6224, v.6/a). **Timur Bey Camii**; Van Kalesi'nin içinde olduğu, 1788'de hizmet verdiği bilinen caminin yeri tespit edilememiştir (Ev HMH 6224, v.7/a). **Topçuoğlu Mahallesi Camii**; Topçu oğlu Ahmet Bey tarafından yaptırılan caminin, üzerinde mahalle mektebi bulunuyordu. Hangi tarihte inşa edildiği tespit edilememiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 2287, s.8/20). **Zeynelabidin Camii**; Muhammet Vamık Şükrü, eserinde Van'da bulunan camilerden bahsederken ismi geçmektedir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481).

3. Medrese Vakıfları

3.1. Melik Mehmet Medresesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde müderris vazifesi ile ilgili bir belgeden tespit edildiğine göre Van'da Melik¹⁶ Mehmet Medresesine müderris tayini gerçekleştirilmiştir. Yeri ve yapım tarihi tespit edilememiş olmasına rağmen bânisinin, Timur'un Van saldırısı sırasında şehri önce savunan sonra teslim eden İzzeddin Şir'in oğlu Melik Mehmet olduğu tahmin edilmektedir. Timur öncesinde ve sonrasında Van ve Gevaş çevresinin hakimi olan İzzeddin ailesi, bu hakimiyetlerini Karakoyunlular'a rağmen uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Yine bir başka kaynaktan ise Melik Mehmet diye kaydedilmiş iken parantez içinde Şah Mehmet diye açıklamada bulunulmuştur (Vamık Şükrü, t.y., VII: 905).

3.2. Sofu Mehmed Paşa Medresesi

Medresenin 1530 tarihinde yapıldığı hakkında Yılmaz Ökten'in verdiği bilgi dışında bu medrese hakkında herhangi bir kaynaktan bilgi veya belgeye ulaşılamamıştır (Ötüken, 1978: 362).

¹⁵ Sami Ağaoglu, Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eserlerinin Tahrip edilmesinde Ermenilerin Rolü, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, Erzurum, 2007, s.331; Talay, Van, s.189; Komisyon, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918*, Ankara, 1995,

¹⁶ Melik, Mülk, Melek, Osmanlıca'da aynı yazılmaktadır.

3.3. Müftü Medresesi

Van Kalesi'nin içerisinde olduğu Vamık Şükrü tarafından kaydedilmesine rağmen başka herhangi bir belge veya kayıt bulunamamıştır (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481)¹⁷.

3.4. Şeyh Zeyve Zebûn Medresesi ve Zaviyesi

Van merkezine 20 km. uzaklıkta Zeyve (Zeve) Köyü'ndedir. Medrese ve zaviyenin kim tarafından, hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. 1909 tarihine kadar kayıtları mevcut olan medrese ve camii tarihin en elim hadiselerinden birine maruz kalmıştır (VGMA, *Defter* No: 2287, s.20/13; Ev.HMH. 6224, v.3/b.). 1915'te köy halkı, medrese ve zaviyede bulunanlar ve köye sığınan bölgedeki altı köyün sığınmacılarıyla beraber Ermeniler tarafından medrese, cami ve samanlığa doldurularak ateşe verilmiştir. Köyde halen yerleşim yoktur. Uzun yıllar geçmesine rağmen, Ermeni mezâliminin kalıntıları ibret verici bir şekilde görülebilmektedir (Çelik, 2005: 57,59,61,71-76).

4. Mescid Vakıfları

Abdülmeccid Mescidi; Van şehrinde olan mescidin masraflarına harcanması için Kirenos isimli köyün geliri vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/b.). **Akköprü Mescidi;** Van bahçelerinden Akköprü Mahallesi'nde bulunmaktaydı (Ev. HMH. 6224, v.6/a). **Boyahâne Mescidi;** Hayır sahiplerinin yaptırdığı mescidin Van şehir surları içerisinde bulunan Boyahâne mevkiinde olduğu kayıtlıdır (VGMA, *Defter* No: 2287, s.7/9; Esas: 200 Sıra No:1443). **Davut Bey Mescidi;** Ahtamar'ın merkezindeki kalenin içerisinde bulunduğu kaydedilen mescidin yeri tespit edilememiştir. Bugün Akdamar Adası diye bildiğimiz adada bir kalenin ve böyle bir mescidin varlığı bilinmemektedir. 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nin kayıtlarına geçen, 9.000 akçe gibi büyük bir gelire sahip mescidin (Kuyûd-ı kadime 202, v.23/b) bulunamaması, Van Kalesi üzerinde bulunan Süleyman Han Camii ile bu mescidin karıştırılmış olması ihtimalini ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi; Hazreti Davut zamanından kalan eski bir ibadet yeri olduğu, İslam fethinden sonra camiye çevrildiği ve 1533-1534'te Irakeyn seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamir ettirildikten sonra "Süleyman Han Camii" ismini aldığı (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/a), yazdığı cami ile benzerlikleri bulunmaktadır. **Hacı Halil Ağa Mescidi;** Hacı Halil Ağa'nın bina ettiği mescidin Van Kalesi bahçeleri mevkiinde bulunduğu kaydedilmiştir (Ev. HMH. 6224, v.3/b; Ev. 9576, v.61/b). **Hafız Efendi Mescidi;** Van

¹⁷ Muhtemelen Van müftüleri Ulu Camii Medresesi'nde görev yapmaktaydı.

Kalesi bahçelerinde bulunan mescidin tam olarak yeri tespit edilememiştir (Ev. HMMH. 6224, v.6/b). **Halil Çavuş Mescidi**; Halil Çavuş isimli bir hayır sever tarafından bina edilen mescidin yeri tam olarak bilinmemekle beraber, Van Şehri'nde olduğu, Peltenis isimli köyün gelirinin mescit giderlerini karşılamak için verildiği bilinmektedir (Kuyûd-ı kadime 202, v.35/b). **Han Ahmet Mescidi**; Van şehrinde bulunan mescidin yeri tespit edilememiştir. Bu mescidin giderlerini karşılamak için Hoca Kara Bağı'nda bulunan bir yoncalığın geliri vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.29/b). **Hatuniye Mescidi**; Abdullah'ın kızı Fatma Hatun'un eski bir camiyi mescide tebdil ederek ihya ettiği mescit, Van Kalesi haricindeki bahçeler mevkiinde, Ereğ Köyü, Han-zâde Yusuf Mahallesi'ndedir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/33; No: 489, s.131/389). **Hızır Nebi Mescidi**; 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nden anlaşıldığına göre mescit Van civarındadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a). Kârcıgan nahiyesine tâbi Sûrb, Ağakis ve Talgân köylerinde gelirleri vardır (Kuyûd-ı kadime 202, v.23/a). **Mahmut Ağa Mescidi**; Van Kalesi içerisinde bulunan mescidin yeri tam olarak tespit edilememiştir (Ev. HMMH. 6224, v.3/b). **Selim Bey Mescidi**; Van şehrinin bahçeler mevkiindedir (Ev. HMMH. 6224, v.7/a). **Seyit Efendi Mescidi**; Van Muhafızı Mir-i Mehmet Artuk Timur Paşa tarafından camiye çevrilen mescit, Van şehir surları içerisinde (VGMA, *Defter* No: 2270, s.43/25; No: 489, s.207/736). **Sultaniye Mescidi**; Sultan-zâde Hatun Vakfına ait olan mescidin yeri tam olarak tespit edilememiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.28/a). **Sübhaniye Mescidi**; Van şehrinin bahçeler mevkiinde bulunmaktadır (Ev. HMMH. 6224, v.3/b). **Süleyman Ağa Mescidi**; İbni Nuh, Van Tarihi isimli eserinde, Van'da Dizmân Süleyman Ağa Mescidi isimli bir mescitten bahsetmiştir fakat başka bir kayda rastlanmamıştır. İbni Nuh, bu mescidin Merhum Sarı Müftü'nün, birader-zâdesi hayır sahibi Hacı İbrahim tarafından Cuma camisine çevirtildiğini eserine kaydetmiştir (İbni Nuh, 2003:125). **Süleyman Bey Mescidi**; Tuğ köyünde bulunduğu kayıtlı olan mescide, Vezir Lala Mustafa Paşa önemli bir miktar gelir vakfetmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.27/a). **Şabaniye Mescidi**; Van şehrinin bahçeler mevkiinde bulunmaktadır (Ev. HMMH. 6224, v.3/a). **Şah Pınarı Namazgâhı**; Van civarında bulunmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a). **Şâtriyeye Mescidi**; Van şehir surları içerisinde bulunan mescitte imam ve müezzin görev yapmaktadır (Ev. HMMH. 6224, v.3/b). **Tebriz Kapı Mescidi**; Van şehir surlarının Tebriz Kapısı yakınındadır (Ev. HMMH. 6224, v.6/a). **Yahya Mescidi**; Van şehrinin bahçeler mevkiindedir (Ev. HMMH. 6224, v.6/a). **Yukarı Kale Mescitleri**; 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde yukarı kalede bir adet mescitten bahsedilmekte ise de, geliri ve gideri hakkında bilgi verilmemiştir

(Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a.). Van'daki kayalığın üzerinde bulunan iç kalede Evliya Çelebi'nin bahsettiğine göre; bir tekke, üç sıbyan mektebi, on kadar küçük dükkan ve yedi mescit vardır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.252/a), bu mescitlerin akıbeti ve yeri bilinmemektedir. Muhammet Vamık Şükrü eserinde, Van'ın iç kalesinde yedi tane mescidin bulunduğunu bildirir (M. Vamık Şükrü, t.y., VI: 582).

5. Tekke ve Zaviye Vakıfları

Abdullah Zaviyesi; Hz. Peygamber'in alemdarı Abdullah tarafından kurulan zaviye Gevar Nahiyesine tâbi Kotun veya Kotur isimli köyde bulunmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.7/a.). **Ebuzer Zaviyesi;** Van Kalesi içerisinde bulunan zaviyenin kurucusu muhtemelen Ebuzer isimli bir kişidir. Zaviyenin yeri tam olarak tespit edilememiştir. Hangi tarihte kurulduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır (Ev. 9576, v.54/b.). **Cûd Derviş Zaviyesi;** Van Kalesi'nin dışında bulunan Cûd¹⁸ Derviş Zaviyesi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır (Ev. 9576, v.52/a, 52/b.). **Deniz Zaviyesi;** Van Kalesi dışında bulunan zaviyenin tam olarak yeri, kim tarafından ve ne zaman kurulduğu hakkında bir bilgi bulunamamıştır (Ev. 9576, v.52/b.). **Esin Dede Zaviyesi;** Van surlarına tabi Esin Köyü'nde bulunduğu kayıtlı olan zaviyenin tam olarak yeri ve inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır (Ev. 9576, v.55/a.). **Hâcegân-ı Rûmiye Tekkesi;** Hâcegân-ı Rûmiye isimli tekke ile Van iç kalesinde bulunan bir başka tekkeden bahseden Vamık Şükrü bu konuda daha fazla bilgi vermemiştir (M. Vamık Şükrü, *Evkâf-ı İsim Tarihi*, VI, s.582.). Yapılan araştırmada bu tekkeler hakkında başka herhangi bilgi ve belgeye rastlanamamıştır. **Hacı Ağa Şir Zaviyesi;** Hacı Hamza Zaviyesi (Kuyûd-ı kadime 202, v.3/b.) ismiyle de bilinir. Van Nahiyesine bağlı Müsküvanik isimli köyde olduğu kabul edilmektedir. Nitekim bu köyün gelirleri zaviyeye sarf edilmesi için vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.28/a.). **Molla Kasım Zâviyesi;** Van Sancak merkezine bağlı olan Molla Kasım Köyü'ndedir. 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde kayıtlı olmadığı için bu tarihten sonra, 1689 tarihli Askeri Ruznamçede ilk kaydı tespit edildiği için ise bu tarihten önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.51/a.). Günümüzde Molla Kasım Zaviyesi münhedim olduğu için yeri tam olarak tespit edilememiştir. Van tarihinin önemli sosyal olaylarından birine ev sahipliği yapan zaviye, 1716'da Ser-Çeşm Hüseyin Paşa'nın Van beylerbeyliğine tayin edildiği sırada maiyetinde bulunan leventlerin

¹⁸ Cûd: Cömertlik, el açıklığı anlamlarına gelmektedir.

baskı ve tecavüzüne maruz kalmıştır (İbni Nuh, 2003: 148-150). **Şah-ı Ermen Hangâh Zaviyesi**; Ermen Şah Vakfı'na ait olan zaviyeye, Bargiri (Muradiye) Nahiyesinde bulunan Hangâh isimli köyün geliri vakfedilmiştir. Zaviyenin Hangâh isimli köyde inşa edildiği kabul edilmektedir (Kuyûd-ı kadime 202, v.15/a). **Şeyh Kara Zaviyesi**; Van Sancağına tâbi Şeyh Kara Köyü'nde bulunan zaviyenin tamamen tahrip edilmesinden dolayı yeri tam olarak tespit edilememiştir. Şeyh Kara Köyü, Van İli Merkez İlçesi, Tımar Bucağında bulunan Gülsünler Köyü'nün eski ismidir. Bazı muhasebe defterlerinde “Ber vakf-ı zâviye-i Şeyh Kara der-derûn-ı kala-i Van” diye kayıtlı olduğu için, Van Kalesi'nin içerisinde olduğu izlenimini vermektedir (Ev. 9576, v.54/b.). Zaviyenin bânisi ve inşa tarihi kesin olarak tespit edilememesine rağmen 1571 tarihinden daha önce inşa edildiği kesindir. Van Nahiyesine bağlı Yandil (Tandil) Köyü geliri ile Alur Mezrası geliri Şeyh Kara Zaviyesine vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.4/b, 28/a). **Şeyh Mehmet Horasânî Zaviyesi**; Emir İzzeddin İbni Emir-i Kebir Said Vakfı diye de bilinir. Emir Said'din kurmuş olduğu zaviye, Van'ın merkez nahiyesine bağlı Çoravanis Köyü'ndedir¹⁹. Günümüzde yeri tam olarak tespit edilememiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.4/a, 28/a). İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, vakfiye 11 Kasım 1383 tarihlidir (VGMA, Defter No: 2287, s.8/21; VGMA, Vakfiye Defteri No: 608, s.1/275)²⁰. Bu zâviye 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde “Zâviye-i Şeyh Mehmet Yektâ-yı Horasânî Aleyhi'r-rahme” diye kaydedilmiştir. Bu kayıttan, Şeyh Mehmet Yektâ'nın Horasan'dan geldiği ve 1571'den önce vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmet'in vefatından sonra zaviyenin şeyhliğini uzun yıllar Kara Bali yürütmüştür (Kuyûd-ı kadime 202, v.28/b). **Şeyh Mevlâna Zaviyesi**; Van şehrinin varoşlarında olan Mevlâna zaviyesine gelen ve gidene sarf edilmesi için Van'a tâbi Yasgüm isimli sahradaki dört parça tarlanın mahsulü vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a). İsmine bakarak Mevlevî tarikatına ait bir zaviye olduğu söylenebilir. Bu zaviyenin kim tarafından, hangi tarihte yaptırıldığı, yukarıda bahsettiğimiz araziye kimin vakfettiği, nasıl bir tarihi süreç izlediği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

6. Haremeyn Vakıfları

Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'nın giderlerini karşılamak üzere kurulmuş vakıflara Haremeyn Vakıfları denir. Bu vakıfların mütevellî

¹⁹ Çoravanis Köyü'nün yeni ismi “Kavuncu”dur. Van Merkezine bağlıdır.

²⁰ Emir İzzet ibni Emir-i Kebir Said'in, Çoravanis Köyü Zâviyesi vakfiyesidir.

ve yöneticileri Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kendilerine Seyyid denilen kimselerden seçildi.

Haremeyn Vakıflarının Van, Diyarbakır, Ruha, Musul, Uçaş ve Kerkük bölgesinin merkezi Diyarbakır'da bulunmaktaydı²¹.

Haremeyn vakıflarının Van'da bulunan vakıfları arasında, Bile (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *İbnü'l-emin Dahiliye*, 1370, Bundan sonra İE. DH., şekliyle kısaltılacaktır), Sıhke (*Cevdet Evkâf* 14689), Edremit, Kubânis, Turna Manastırı isimli köyler ve Şamran Suyu vardır. Gelirleri Medine-i Münevvere'ye bırakılan bu köylerin 1686'daki geliri 40.000 akçedir. Bu 40.000 akçeden Haremeyn vakfına ait camilerin masraflar çıkarılarak geriye kalanı sürre akçesi adıyla her sene Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'ne verilir (Kuyûd-ı kadime Arşivi, No: 343, v.2'ye ek.). Nitekim Van'da bulunan Mahmut Ağa Camii'nin masrafları da bu gelirlere karşılanmaktaydı (İE. DH., *İbnü'l-emin Dahiliye*, 1370).

Haremeyn Vakfı nâzırlığı vazifesini 1695'te dârü's-sa'ade ağası El-Hac Ali Ağa yürütmekteydi (İE. DH., *İbnü'l-emin Dahiliye*, 1370). Mütevellilik vazifesini 1676'da Cağfer Bey²², 1686'da Hacı Hasan Efendi, 1729'da Mehmed yürütmüştür (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *İbnü'l-emin Evkaf* Tasnifi No: 4611).

Sonuç

Osmanlı Devleti, Van'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra vezir ve devlet adamlarına kurdumuş vakıflar eliyle hemen imar faaliyetlerine yönelmiştir. Bu vakıfların gelirleri, Osmanlı Devlet hazinesinden feragat edilerek vakıflara bırakılan gelirlere dir. Van'ın merkezinde bulunan vakıf eserlerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı dönemine ait eserlerdir. Bu eserlerden önemli bir bölümü dinî amaca hizmet etmektedir.

Genel olarak Van beylerbeyleri vasıtasıyla kurulan vakıflar sayesinde, yaptırılan medreselerin önemli bir kısmı işlevlerini 1915 yılına kadar sürdürmüş olması, bu medreselerin devletin ekonomik, sosyal ve siyasî desteğine sahip olmalarındandır. Bölge halkı tarafından kurulan medreselerin uzun müddet yaşayamamış ve işlevlerini sürdürememiş olması ise gelir getiren mülklerinin yeterli olmaması, siyasî ve sosyal desteğin bulunmamasıdır.

1848-1852 tarihleri arasında Van surları içerisinde on iki adet cami bulunurken (Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, s.235), 1871'de Van şehrinde bulunan camii sayısı otuz ikiye çıkmıştır. 1874 tarihinde

²¹ Ali Emiri, IV. Mehmet, 1703.

²² Ali Emiri, IV. Mehmet, 1703.

ise, otuz üç adet cami ve mescit bulunduğu kaydedilmiştir (1228 *Erzurum Salnâmesi*, s.144; 1291 *Erzurum Salnâmesi*, s.139).

1915 yılına kadar Van'da yirmi sekiz cami, otuz dört mescit, on iki medrese, otuz sıbyan mektebi, on altı zaviye, üç kütüphane, dört türbe, iki imârethâne, dört han ve kervansaray, beş hamam, sekiz çeşme yaptırıldığı tespit edilmiştir (Ağaoğlu, 2003: 33-198.)

Bu tespit edilen eserlerin kahir ekseriyeti günümüzde bulunmamaktadır. Hatta yerleri bile tespit edilememektedir. Bunun sebebi 1915 yılında Ermeni ve Rusların bölgeyi ele geçirerek Türk izlerini silmek için Van'ı yakmaları ve özellikle tarihi eserleri tahrip etmeleridir (Ağaoğlu, 2007: 322-332,335).

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cevdet Tasnifi Evkâf, No: 7158, 9656, 13388, 13878, 14689, 31637.
Maliyeden Müdevver Defterler, No: 14334.
Mühimme Defterleri No: 2, 7.
Kâmil Kepeci Tasnifi Ruus Defterleri No: 209.
Nezâret Öncesi (Haremeyn Evkaf Muhasebesi) (Ev. MHM), Defter No: 6224.
Nezâret Sonrası Evkâf Muhasebe Defteri No: 9576, 12617, 14163.
İrade Tasnifi, İrade Meclis-i Vâlâ, 23045.
İbnü'l-Emin Tasnifi (İE.EV.) Evkaf No: 1776, 4611.
İbnü'l-emin Tasnifi Dahiliye, (İE. DH.) No: 1370.
Ruûs Defterleri No: 62.
Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmet, 1703.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakfiye Defteri No: 497, 581, 582, 605 (Aynı Defterin bir başka kaydı, 601 nolu Mücedded Anadolu Defter No:15), 607, 608, 2270 (Aynı Defterin bir başka kaydı, No: 489), 2287.
Anadolu Sadis, Defter No: 592.

Tapu ve Kadastro genel Müdürlüğü Arşivi

Kuyûd-ı Kadime Defterleri No: 202, 343.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Elyazmaları Kataloğu Evrak: 9487 (Van Şehri'ni ve Kalesi'ni Gösteren Minyatür.).

Elyazması Eserler

- İbn-i Nuh, *Van Tarihi*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım No: 630).
 Muhammet Vamık Şükrü, *Evâkıf-ı Umûr Tarihi*, C. I-II-III-IV-V-VI-VII, (Altıncı cildin ismi *Evâkıf-ı İsim Tarihi*'dir, diğer ciltlerin isimleri, *Evâkıf-ı Umûr Tarihi*'dir.) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi.
 Evliya Çelebi; *Seyahatname*, C. III-IV. (İbrahim bin Mehmed eliyle kopya edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat No: 305, 1132 / 1719-1720).

Salnameler

- 1228 Tarihli Erzurum Vilâyeti Salnamesi.
 1291 Tarihli Erzurum Vilâyeti Salnamesi.

Tetkik Eserler

- Ağaoğlu, S. (2003). *Van Merkez Sancağındaki Vakıflar XVI.-XVII. Yüzyıllar -Sosyal Hayata ve Eğitime Katkıları*. (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
 Ağaoğlu, S. (2007). Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eserlerinin Tahrip edilmesinde Ermenilerin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (35), Erzurum.
 Aka, İ. (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamani 1405-1447*. Ankara: TTK.
 Akçora, E. (1990). Yaşayanların Diliyle Van ve Çevresinde Ermeni Mezalimi. *Yakın Tarihimizde Van Uluslar Arası Sempozyumu 2-5 Nisan 1990*, Van.
 Bachmann, W. (1913). *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*. Leipzig.
 Bacqué-Grammont, J. L. (1981). "Un Plan Otoman Inédit de Van Au XVII. Sieclé", *Osmanlı Araştırmaları II*. İstanbul.
 Çelik, H. (2005). *Görenlerin Gözü İle Van'da Ermeni Mezâlîmi*. Ankara.
 Demiroğlu, F. (8 Mart 1958). "Van'da Ulu Cami (Devamı)", *İkinisan Gazetesi*, (120), Van.
 Demiroğlu, F. (30 Nisan 1958). "Tarihi Mabedlerimizden Sinaniye Camii", *İkinisan Gazetesi*, (163), Van.
Dünyada Van Dergisi, (12), Van, 1998.
 Eyice, S. (1999). Hüseyin Paşa Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi*. TDV, (C. XIX), İstanbul.
 Göğünç, N. (1986). Van. *İslam Ansiklopedisi*, (C. XIII). İstanbul: MEB

- Kavaklı, E. ve Uluçam, A. (1997). "Eski Van Hüsrev Paşa Külliyesi Kazısı-1996". *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 26-30 Mayıs 1997*. Ankara.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van.
- Kılıç, O. (Ekim 1997). "Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (130).
- Komisyon (1995). *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918*. Ankara.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul.
- Kuran, A. (1989). "Mimar Sinan İle İlişkili Yapıların Dökümü ve Kısa Bir Değerlendirilmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 21-23 Eylül 1981, c. III.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies*. Vol. II. London.
- Mehmet Hurşit Paşa. (1997). *Seyâhatnâme-i Hudûd*, (Çevirim Yazısı: Alâattin Eser). İstanbul.
- Ötügen, Y. (1978). "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanûni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Prof. Albert Lois Gabriel Özel Sayısı*, Ankara.
- Öztürk, Ş. (1999). "Sinaniye, Abbas Ağa ve Horhor Camileri", *Dünyada Van Dergisi*, (XVIII), Van.
- Öztürk, Ş. ve Mutlu, M. (2000). "Hüsrev Paşa Çifte Hamamı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), Van.
- Saî Çelebi (1988). *Tezkiretü'l-Bünyân*. (Hazırlayan: Sadık Erdem). İstanbul. *Şehbal Dergisi*, S. 96, 1 Mayıs 1330.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller Van*. İstanbul.
- Tarhan, M. T. (1983). "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Üzerine Ön Çalışmalar (1): Anıt Yapılar", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- Tarhan, M. T. (1984). "Van Kalesinin ve Eski Van Şehrinin Tarihî-Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- Tarhan, M. T. (1985). "Van Kalesinin ve Eski Van Şehrinin Tarihî-Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar Anıt Yapılar", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara.
- Tarhan, M. T. (23-27 Mayıs 1988). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları-1987", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara.
- Tarhan, M. T. ve Sevin, M. V. (1990). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları-1989", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 28 Mayıs- 1 Haziran 1990*, Ankara.

- Ter Minassian, A. (1996). “Ermeni Kaynaklarına Göre Yüzyıl Başında Van”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Editörler: Paul Dumont-Francois Georgeon), (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uluçam, A. (1994). “Hüsrev Paşa Külliyesi”, *Dünyada Van Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, (V), Van.
- Uluçam, A. (1995). “Eski Van’da Selçuklu İzleri”, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, 25-26 Nisan 1994*, Konya.
- Uluçam, A. ve Kavaklı, E. (2000). “Eski Van Hüsrev Paşa Külliyesi Kazısı-1999”, *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 24-27 Nisan*, (Yayına Hazırlayan: Yüksel Sayan). Van.
- Uluçam, A. (t.y.). “Sengü Van Adıyla Kayıtlı Bulunan Osmanlı Yapılarından Süleyman Han Camii”, *Dünyada Van*, (8).
- Yakuboğlu, H. (4 Nisan 1983). “Van’ın Kurtuluşu”. *İkinisan Gazetesi*. Van.
- Yurt Ansiklopedisi* (1981). Van. (C. X.). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 69-98

Cumhuriyet Döneminde Van'da Yapılan Devlet Yatırımları State Investments Made in Van in the Republican Period

• Rahmi DOĞANAY*

*Prof. Dr., İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ / Türkiye.
Prof. Dr., Faculty of Humanities and
Social Sciences, Department of History,
Elazığ / Turkey.
rdoganay@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2138-0175

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
19/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
02/04/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Doğanay, R. (2021). Cumhuriyet Döneminde Van'da Yapılan Devlet Yatırımları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 69-98

Citation: Doğanay, R. (2021). State Investments Made in Van in the Republican Period. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 69-98

Öz

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken, yönetim biçimi ve kurumsal açıdan dönüştürülen yapı, iktisadi, ekonomik, sosyo-kültürel açılardan da dönüşüme ihtiyaç duymaktaydı. Modern ve çağdaş değerlere sahip, tam bağımsız bir devlet olma iddiasının zeminini her ne kadar Osmanlı yenileşme hareketleri oluşturmuş olsa da, Osmanlı bu iddiasında yeteri kadar aşama kaydedemediği için çağdaşlarıyla rekabet edemeyerek yıkılmıştı. Yeni Cumhuriyet'in belki de cephelerde verilen mücadeleden daha zor olacak işi, ülkeyi bayındır, toplumu müreffeh kılmaktı. Osmanlı döneminde bu konularda da göreceli olarak bazı girişimlerin yapılmış olduğu gerçeği bir yana, ülke harap ve toplum yoksulluk içindeydi. Osmanlı'dan miras alınan ekonomik durumun vahameti bir yana, aralıksız savaşlarla geçirilen sürecin yıkımının da telafi edilmesi gerekiyordu. Bu zorlukları aşabilmek adına, öncelikli olarak temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yatırımların yapılmasına yönelik Cumhuriyet yönetimleri, durumun özel teşebbüslerin keyfiyetine bırakılamayacak kadar önemli olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden, en azından öncelikli yatırımların devlet tarafından yapılması husunu önemsemişler ve devletçi bir ekonomik sistemi uygulamaya koymuşlardı. Araştırmamızda, Cumhuriyet Türkiye'si'nde ülkenin kalkındırılması ve toplumun refahının artırılması için izlenen ekonomi ve iktisat politikalarına Van örneği üzerinden değinmeye çalışacağız. Cumhuriyet Döneminde Van'da devlet eliyle yapılan yatırımlar incelenecektir. Konuyla ilgili doğrudan veya dolaylı araştırmalar çalışmamıza ufuk açarken, Cumhuriyet Arşivi'ndeki konuyla ilgili belgeler de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Kamu Yatırımları, Doğu Anadolu.

Abstract

When transiting from the Ottoman to the Republic, the management style and institutionally transformed structure also needed transformation in terms of economic, economic and socio-cultural aspects. Although the Ottoman innovation movements constituted the basis of the claim of being a fully independent state with modern and contemporary values, the Ottomans could not compete with their contemporaries because they could not make enough progress in this claim. The task of the New Republic, which would perhaps be more difficult than the struggle on the fronts, was to make the country flourishing and to make the society prosperous. Apart from the fact that some attempts were made on these issues in the Ottoman period, the country was devastated and the society was in poverty. Aside from the gravity of the economic situation inherited from the Ottoman Empire, the destruction of the process, which had been through continuous wars, had to be compensated. In order to overcome these difficulties, the Republican governments, who primarily focused on making investments to meet basic needs, were aware that the situation was too important to be left to the enjoyment of private enterprises. Therefore, they paid attention to the birch of at least priority investments to be made by the state and implemented a statist economic system. In our study, the Turkish Republic and the country's development is'll try to point out the example of Van monitoring the economy and economic policy to improve the social welfare. Government-made investments in Van during the Republican Period will be examined. While direct or indirect research on the subject gives rise to our study, documents related to the subject in the Republic Archive were also evaluated.

Keywords: Van, Public Investments, Eastern Anatolia.

Giriş

Cumhuriyet Öncesi Genel Durum

Osmanlı Devleti, özellikle son yüzyılında, devlet yapısında kurumsal ve sosyo-kültürel alanlarda çağdaşlaşma yolunda gösterdiği çabaların yanında, sanayileşme ve iktisadi gelişme amacıyla da kendi çapında önemli girişimlerde bulunmuştu. Bu girişimlerde, kendi dinamiklerinin getirdiği olumsuzluklardan başka, sanayileşmiş ve Osmanlı üzerinde mali tahakküm kurmuş olan çağdaşı devletlerin emperyal hedeflerine bağlı olarak gelişen zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı. Kapitülasyonlar ve Avrupa devletlerine olan dış borç yükünden kaynaklanan engellere rağmen göreceli bir gelişmeyi de gerçekleştirmişti. Ancak yapılanlar devleti güçlü, toplumu mamur edecek düzeyde değildi.

Son 10 yılında Trablusgarp, Balkan Savaşı ve nihayetinde Birinci Dünya Savaşı gibi aralıksız savaşlar yaşamıştı. Zaten zayıf

olan iktisadi ve mali durumu daha da sarsılmıştı. İkinci Meşrutiyet döneminde İttihatçıların “milli İktisat” siyaseti de yaşanan iç kargaşalar ve savaşlar nedeniyle beklenen sonuçları sağlamaktan çok uzak kalmıştı. Mevcut haliyle Osmanlı ekonomisi, ilkel düzeyde kalmış, bir tarım ülkesi olarak kendine yetecek üretimi sağlayamayan, tarım ürünleri ithal eden, dış borca batmış bir durumdaydı.

Birinci Dünya savaşı sonrasında 4 yıllık bir varlık yokluk savaşı vermek zorunda kalınması, var olan üretim mekanizmalarını da atıl bırakmış ve tüketmişti. Sözün özü, Osmanlı döneminden Cumhuriyete miras kalan kurumlar yetersiz, demode, savaş yıllarında ihmal edilmişliğin sonucu olarak işlevsiz durumdaydılar. Elde bulunanlar, devletin katılımı ve desteği ile kurulmuş olan tekstil sanayiine yönelik şirket ve kooperatiflerden ibaretti. Çok sayıda istihdam sağlayan, fabrika denilebilecek kurumlar yoktu. Sanayi endeksine dahil edilebilecek işletmeler, “onlarca” tabirini kullanamayacağımız, az sayıda eleman istihdam edebilen ve geleneksel ilişkiler çerçevesinde işletilen kurumlardı.

Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı ekonomik durum buydu. Hâlbuki, Osmanlı enkazından kurtarılan ve yeniden yapılandırılan devletin yaşaması ve çağdaşlarıyla rekabet edebilmesi için olmazsa olmaz unsurlardan biri, belki en önemlisi güçlü ve bağımsız bir ekonomi idi. Ulusal egemenlik, ekonomik egemenlikle pekiştirilmeliydi. Büyük amaçlar, kutsal hedeflerin gerçekleşmesi için en kuvvetli temel, ekonomik güçtü.

Bu gerçeklerin farkında olan Cumhuriyet yönetimleri ve yöneticileri, Lozan Barış görüşmeleri sonuçlanmadan İzmir’de İktisat Kongresi düzenleyerek, Türkiye iktisadının temel niteliklerini belirlemişlerdi (Kopar, 2005: 16). Kongre özet olarak, devletin her alanda ekonomiyi desteklemesini, kalkınmacı yerli/yabancı sermayenin özendirilmesini, ekonomik hayatın denetlenmesinin milli unsurlara geçmesinin sağlanmasını ve ılımlı bir korumacılığın uygulanmasını benimsemişti (Boratav, 1982: 34).

1930’lu yıllara kadar Cumhuriyet Türkiye’sinin ekonomik işleyişi bu anlayışla devam etmiş, istenen ivme ve atılımların yeterli ölçüde gerçekleşmediği görülerek, 1930’ların hemen başında devletçi ekonomik sisteme ağırlık verilmiştir. Bu dönem bir anlamda bir geçiş ve deneme dönemi olmuştur.

Devletçilik yaklaşımı ve planlı kalkınma dönemi olarak adlandırabileceğimiz 1930’lu yıllarda daha kararlı bir ekonomi ve yatırım politikası izlenmiştir. Devletin yatırım politikalarında da üretimin ve pazarlamanın alt yapı gerçekleri ve temel ekonomik

dinamikleri göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak yabancı yatırımcıların imtiyaz usulü ve kapitalizm çıkarlarına göre belirlediği yatırım prensipleri yerine, ülkenin ve toplumun acil ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik hassasiyetler ön plana çıkmıştır.

Doğu Anadolu'da Genel Durum

Doğu Anadolu'nun ekonomik durumu, genel olarak Osmanlı'nın ekonomik ve iktisadi durumunun minyatür bir numunesi olarak tanımlanabilir. Bu genelleme kabul edilebilir bir yaklaşım olmakla birlikte, bölgenin coğrafi özellikleri, siyasi, idari, asayiş bakımından taşıdığı problemler nedeniyle Osmanlı geneline göre daha geri bir durum arz ettiği de inkar edilemez. Dönemin alt yapı bakımından daha yoksun bölgelerinden olması, ulaşımına bağlı pazarlama zorlukları, yabancı ve özel teşebbüs girişimleri açısından ekonomik bulunmayışı, bu geriliğin bir tercih meselesi değil, bazı zorunlulukların dayatmasına bağlı olduğu da kabul edilmelidir.

Bütün bu etkenlere bağlı ya da bağımsız olarak bölgenin kendine göre bir ekonomik potansiyel taşıdığı bir gerçektir. Hayvancılık ve tarıma bağlı geleneksel üretim mekanizmaları dışında, azımsanabilecek ölçekte olsa da, Osmanlı sanayileşme çabaları çerçevesinde bu bölgede de yatırımlar yapılmıştır.

Bölge genelinde hayvancılık ve tarıma bağlı üretim hâkim ekonomik değer olarak görülürken, sanayi adına zikredilebilecek mütevazı devlet yatırımları da Elazığ, Malatya, Erzurum gibi illerde gerçekleştirilmiştir (Kaçmaz, 1998: 42).

Cumhuriyet öncesi dönemi itibariyle, Doğu Anadolu Bölgesi sanayi bakımından en gelişmemiş şartlara sahiptir. Yine de terminoloji bakımından sanayi iş koluna dahil edilmesi gereken, Osmanlı genel durumu ile birlikte değerlendirildiğinde kıymet ifade eden tesisler vardır.

Nitekim, 1927'de yapılan sanayi sayımına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki dört ve daha fazla çalışana sahip imalathanelerin sayısı 1393 olarak tespit edilmiştir (Kaçmaz, 1998: 47). Bu sayımın 1927'de yapıldığını dikkate alırsak, bu tesislerin büyük ölçüde Osmanlı döneminden intikal eden tesisler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgede dönem itibariyle küçük çaplı işletmelerden öte, ciddi yatırımlar olarak tekstil ve madencilik alanında devlet yatırımları bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bölgede var olan işletmelerin ıslahı ve geliştirilmesi çerçevesinde faaliyetlerin gerçekleştiği görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi, çeşitli milli bankaların kurulması ve ilgili alanlarında girişimcilere krediler açması, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve sanayi planları gibi iktisadi girişimler, ülke genelinde olduğu kadar bölge ekonomisinin canlanmasında da itici güç olmuştur. Bununla birlikte, yine milli bir kalkınma hamlesi olarak planlı kalkınma dönemine girilmesi, ülke genelinde olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde de asıl ivmeyi oluşturmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toparlanma dönemi sonrasında başlatılan kalkınma faaliyetleri içinde Doğu illerindeki ekonomik potansiyelin değerlendirilmesine yönelik hamleler de yer almıştır.

1933'te hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını uygulama görevi Sümerbank'a verilmişti. Planda yer alan projelerin ikisi Doğu Anadolu'daydı. Plan kapsamında yer almamakla birlikte, 1936'da Bitlis ve Malatya sigara fabrikaları, 1942'de de Elazığ'da Tekel tarafından bir şarap fabrikası kurulmuştu.

Sayıları sınırlı olmakla birlikte 1930 ve 1940'lı yıllarda bölgedeki yatırımların genel ekonomik durumu yatırım için elverişli olan illere yöneltildiği ve bu durumda Malatya ve Elazığ'ın biraz daha öne çıktığı görülüyor. Bu öncelikte, adı geçen illerin tarım kapasiteleri ve maden rezervlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Dönem itibarıyla hem bölge hem de Van ili açısından önemli sayılabilecek gelişmelerden biri de "Van Gölü İşletme İdaresi'nin" kurulmasıdır.¹

Bütün bunlara rağmen bölge kalkınması için gerekli yatırımların yapılmasında özel girişimcilerin temkinli ve tedbirli yaklaşım içinde oldukları, eğitim, sağlık, yol, su gibi alanların dışında da yatırımcı olarak devletin öne çıktığı görülmektedir. Bölgede öne çıkan dokuma, maden ve enerji alanlarındaki yatırımlar hemen tümüyle Kamu İktisadi Teşebbüsü'dür.

Van'ın Durumu

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümündeki Van gölü kapalı havzasında yer alan Van, Cumhuriyet döneminde

¹ 19 Mart 1934 ve 26651 Sayılı Van Gölü Gemi İşletme İdaresinin Kurulması Hakkında Kanun. *Düstur*, 3.Tertip, C.15, s. 217-218.

il merkezi olmuştur. 1927 sayımına göre barındırdığı 7000'i bile bulmayan (6981) nüfusu ile bir kasaba boyutlarındadır.

1960'lı yıllardan itibaren ilde çok sayıda bölge müdürlüğünün kurulması, demiryolunun 25 Ekim 1964 tarihinde Tatvan'a ulaşması, şehrin daha önemli bir idarî merkez durumuna gelmesine önemli katkı sağlamıştır. Van'a daha kolay ulaşma imkânı sağlayan demiryolundan sonra 1970'te Tatvan-Van karayolunun iyileştirilmesi, Tatvan-Van arası göl yolunun 1971'de devreye sokulan feribotlarla dört saate inmesi de Van'ın gelişmesine ivme kazandıran gelişmeler olmuştur.

Van'da Osmanlı'nın son dönemlerinde yatırımların başladığı, eğitim, sağlık, ulaşım, güvenlik gibi konularda yapılan kamu hizmetlerine yönelik yatırımlardan başka imtiyaz usulü ile özel girişimciler tarafından işletilecek sektörlerin devreye sokulmaya çalışıldığı görülmektedir.

1900'lerin başında merkezi idareye Van ili ile ilgili yazılan raporda, Vilayet dâhilinde eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin köylere kadar götürüldüğü ve ahalinin memnun ve Padişah'a duacı oldukları belirtilmektedir. (*Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, DH-MKT. 1375-57. (H. 5.2.1304)*)

Van gölünde tarihi süreçte ulaşım ve taşıma işleri yapılmışken Osmanlı'nın son dönemlerinde vapur işletme çalışmaları Seyr-i Sefain İdaresi sorumluluğuna verilmişti. İdare de işletme için vapur teminine yönelmiş, işletmeyi iyileştirme çabalarına girmişti. 1913 yılında, Van gölü hattında kullanılmak üzere alınacak vapurların ödenek meselesi gündeme gelmiş ve vapurların bedelinin Anadolu Demiryolu Şirketi'ne borçlanarak karşılanması konusunda karar alınmıştı (*Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, MV. 178-3. (H. 2. 7. 1331)*). Rus işgali sırasında da Ruslar, Göl'de ulaşımı sağlamak için Erçiş, Tatvan ve Van'da iskeleler yapmış, 4 gemi getirmişler, demir işleri yapacak bir de fabrika kurmuşlardı (Kardaş, 2015: 63; Deniz, 2003: 21). 1920 yılında Van Gölü'nde çalışan 200 kadar mavnalı ve Ruslardan kalan birkaç motor faaliyet göstermektedir.

Türkiye'de petrol çıkarılması ve işletilmesi ile ilgili ilk girişimlerin yapıldığı yerlerden birisi Van'dır. Bu girişimler imtiyaz yoluyla özel girişimcilere havale edilmiş olsa da, devletin konuyla yakından ilgilendiği görülmektedir. 1875 yılında Nikogos Tokmakyan ve kardeşleri tarafından ilk araştırma faaliyetleri yapılmış, petrol çıkarılamamış ve sözleşme fesih edilmiştir.

Daha sonra bazı şahıslara verilen imtiyaz ile Muradiye (Barkirin) bölgesinde petrol bulunmuş ve Tayfur Paşa 1877-1878

yıllarında 100 deve yükü petrol üretmişti. 1890'larda valilikçe yapılan aramalarda Kürzot'ta da petrol bulunmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar da bu petrolü üretmişti (Akpınar, 2018: 2356-2377).

Madencilik Alanında yapılan yatırımlar

Cumhuriyet hükümetleri, ülke kalkınmasında ülke ihtiyacını karşılamak ve ülke kalkınmasına kaynak yaratmak için madencilik çalışmalarına önem vermiştir. İlk yıllarda Osmanlı son dönemlerinde keşf edilmiş olan kaynakların işletilmesi hususunda faaliyetlerde bulunulmuştur. Madenlerin araştırılması ve işletilmesi için tetkikler yapılmıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde Van ili özelinde Kürzot petrolü ve Şahmanis kömür madeninin işletilmesi öne çıkmaktadır.

Van'ın Kürzot bölgesinde 1870'li yıllarda bulunan petrolün işletme imtiyazı, Cumhuriyet dönemine kadar birçok girişimci şahıslardan başka Van Valiliği ve Belediyesi gibi kurumlar arasında el değiştirmiştir.

1924 yılından itibaren Cumhuriyet yönetimleri de konuya eğilmiş, arama ve işletme konusunda girişimlerde bulunulmuştu. Bu konudaki ilk girişim de, Van'ın Bargiri (Muradiye), Kürzot, Beşparmak ve Gürgün bölgesindeki petrol imtiyazının Fransız Emile Mayen'e devredilmesi (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F.30-18-1-1, K. 8, G. 47, S. 18(20.01.1924), F.30-18-1-1, K. 10, G. 41, S. 17(27.08. 1924))² olmuştu.

1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ve Ticaret Vekâleti bölgede tetkik yapılması için mühendisler görevlendirmişti. 6 Nisan 1926 tarihinde de Petrol Kanunu çıkarılmış (*TBMM Kavanin Mecmuası*, 11/4, Ankara 1941, s.153), ülkede petrol arama ve işletme yetkisi hükümete verilmiştir. 1927 yılında Emil Mayen adına yapılan tetkiklerden sonra bölge petrolü işletmeye değer bulunmamıştı (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 30-10-00, K. 2552, G. 3459, s. 1).

Van'ın Haraşık ve Amik köyleri ile Canık ve Tımar bölgelerinde petrol aramak için de girişimler olmuş, 1926'da bu imtiyazlar iptal edilmiştir (Kardaş, 2015: 136).

² İmtiyazı elinde bulunduran Fuat Paşa, 900 bin Frank karşılığında Emil Mayen'e devretmişti. Hatta bölgedeki petrol arama imtiyazı ile geçmişe dönük ilişkisi bulunan Tayfur Paşa'nın oğlu Galip Bey ve bölgede ilk girişimi yapan Tokmakyan'ın kızı vs. satıştan pay talebinde bulunmuşlardı. Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, HR-İM, D. No: 168, G. No: 13.

Daha sonraları yapılan yeni araştırmalardan da istenen sonuçlar alınmadığı, beklentileri karşılayacak gelişmeler sağlanmadığı için 1937 yılında bu imtiyaz fesih (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 30-18-1-2, K. 76, G. 60, S. 9, (25.06. 1937)*) edilmişti. İmtiyaz Van Gölü İşletme İdaresi'ne devredilmiş, Etibank ile beraber bazı yeni tetkikler yapılmıştı. 1937 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü de devreye girerek bölgede incelemeler yaptıktan sonra bölge petrolünün işletmeye değer olmadığı tespiti yapılmıştı. Yine de çalışmalar devam etmiş, galeri usulü teknikler kullanılarak bir miktar mazot çıkarılabiliştir (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 310-10-65, K. 2552, G.3459, S. 1*). Bütün bu çalışmalar ve araştırmaların sonunda, 1938 yılında bölgedeki rezervin büyük yatırımların yapılmasına iktisadi açıdan uygun olmadığı kararı verilmiştir (Kardaş, 2015: 241).

İncelemeler sonucunda verilen bu karara rağmen özellikle Kürzot petrolü İkinci Dünya Savaşı yıllarında da gündeme gelmişti. Milli Müdafaa Vekâleti, İktisat Vekâleti, Van Valiliği arasında yapılan yazışmalar ve talepler üzerine MTA'nın bölgede yeniden inceleme ve değerlendirme yapması gündeme gelmiştir (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 310-10-65, K. 2552, G. 3459, S. 1*). Enstitü de 1944 yılında bölgede çalışmalarına başlamıştır. 1945 yazında devam eden çalışmalar sonunda bir miktar petrol de çıkarılmıştı. Buna rağmen bölgeyi araştıran Türk ve yabancı uzmanlardan oluşan heyetin görüşü, burada bir ticari işletmenin kurulamayacağı yönünde olmuştu (Kemal Lokman, *Kürzot Petrol Madeni ve Havalisi Hakkında Rapor, MTA Arşivi, D. No: 1670, s. 101*).

1930'lu yıllarda maden arama ve işletme konularına yönelen Türkiye, 1935 yazında Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nü kurmuş ve maden arama çalışmalarına başlamıştı. Teşkilatın ilk el attığı alanlardan birisi, Van'ın Çatak kazasının Şahmanis köyündeki linyit madeni olmuştu. Yapılan tetkikler ve değerlendirmeler sonucunda maden işletmeye değer bulunmuştu.

MTA, John H. Maxson adındaki mühendise alanı yeniden inceletmiş, Maxson, ulaşım zorlukları ve kapasite bakımından madenin devlet tarafından işletilmesi için devlet işletmesi kurulmasını verimli bulmamış, özel girişimcilerden isteyene verilmesini tavsiye etmişti.

Sonrasında bazı özel girişimciler Valiliğe dilekçe vererek madeni işletmeye talip olmuşlardı. Madenin işletme imtiyazını alan Van eşrafından Çilingiroğlu Mehmet ve Erciş'ten Vanlı Ruznamecioğlu Şevket imtiyazı almışlar (*Devlet Arşivleri,*

Cumhuriyet Arşivi, F. 310-10-65, K. 2553, G. 3461, S. 67., F. 310-10-65, K. 2555, G. 3463, S. 67), 1936 yılında 10 ameal ile 1 ayda 2 kamyon kömür çıkarabilmişlerdi (Kuşcuoğlu, 1965: 24).

1950'lilere kadar verimli ve istikrarlı bir düzene kavuşturulamaması sebebiyle 1948 yılında Şevket Tan'ın ruhsatı iptal edilmiş, kömürü çıkarma işi 5 yılığına Van Özel İdaresi'ne verilmiştir.

Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesi, bu yardımın 58900 Dolarlık kısmının tarım ve madencilik sektörüne ayrılması Şahmanis kömürünü yeniden gündeme getirmişti. 1951 yılında MTA bölgede yeni tetkikler yapmış, ulaşım zorlukları ve tam rezerv tespitinin yapılamaması, gerekli alt yapı masraflarının karşılanmasının zorluğu gibi sebeplere dayalı olarak madenin işletilmesi mümkün olmamıştır.

1952-1953 yıllarında bölgenin yakıt ihtiyacının karşılanması için Şahmanis kömürünün değerlendirilmesi gündeme yeniden getirilmiş, kömürün açık ocak usulüyle çıkarılması yönünde uzman raporları hazırlanmıştır. Bayındırlık Bakanlığı da Van-Gürpınar-Şahmanis yolunun yapımına hız vermişti. Böylece 1953 kışında Ocaktan Van'a kömür taşınması planlanmıştı. Şirket, 4-7 m derinliğinde yürüttüğü kazılardan olumlu sonuç alamamış, yatağın rezervi yetersiz bulunmuştu.

1955 yılında MTA'nın yaptığı yeni araştırmalar neticesinde de bölgedeki kömür rezervi ile ilgili uzman raporunda ortak bir görüş oluşmamıştı³. Yine de bu incelemeler sonucunda Şahmanis linyitlerinin MTA tarafından işletilmesine karar verilmiş, Etibank'ın da içinde olduğu bir şirket kurulmasına karar verilmiştir. 1956 yılında 1 milyon lira sermaye ile "Şahmanis Linyit Kömürleri İşletmesi AŞ" kurulmuştur.

Van Valisi Naci Bey önderliğinde şirketleşme çalışmaları başlamış, Özel İdare ve Belediyenin yanında Etibank (200 bin lira), İş Bankası (100 bin lira), Ziraat Bankası (100 bin lira), Sümerbank (50 bin lira) şirkete ortak olmuştu. Tüccar ve esnaftan 200 kişi de adedi 500 liradan 1000 hisse senedi olarak toplamda 500 bin lira ile şirkete ortak olmuştur (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-18-1-2, K. 143, G. 43, S. 15).

³ MTA adına bölgede araştırmalar yapan heyete bulunan Mühendis Sadettin Pekmezci, araştırmaların ve sondaj alanlarının genişletilmesini tavsiye etmiş, mevcut yatağın jeolojik hareketlerden daraldığını belirtmişti. Hüseyin Özbek ise madenin kaliteli ve rezerv bakımından zengin olduğunu belirtmişti. Sadettin Pekmezci, *Şahmanis Linyitleri Hakkında Rapor*, 1955, s. 6-7.

Şirketin üretime başlamasından sonra 1958 yılında Gürpınar-Şahmanis yolunun yapılması, çıkarılan kömürün Van'a ve mücavir şehirlere nakli ve dağıtımı konusunda önemli bir avantaj sağlamıştır. Van ve çevre illere kömür satışı yapılmış, Şirket 1959 yılında kara geçmiştir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde Şahmanis linyit kömürlerinden en yüksek düzeyde faydalanmak amacıyla yürütülen çalışmalar olumlu sonuçlar vermiş ve üretim miktarı oldukça artmıştı. 17 Ağustos 1964 tarihinde, Van'ın Gürpınar Kazası'na bağlı Şahmanis Köyü'nün sınırları içinde bulunmuş kömür madeninin, 60 yıl süre ile işletilmesi imtiyazı, Şahmanis Linyit Kömürleri İşletmesi Anonim Ortaklığı'na verilmesi kararlaştırılmıştı (Kardaş, 2017: 69).

1971 yılında havzada işletilen kömürden daha değerli kömür bulunmuş, MTA'nın konuyla ilgili tetkikler yapması gündeme gelmişti. İşletilmekte olan Şahmanis ve Erciş Altındere kömürlerinin dışında bölgede yeni taramaların yapılması, çıkarılacak kömürün Van'a ulaşan Türkiye-İran demiryolu üzerinden pazarlanması planlanmıştı. Şahmanis kömür üretimi 1971 yılında yıllık 10 bin tona (Kardaş, 2017: 70) ulaşmıştı.

Van Gölü Gemi İşletmeciliği

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan intikal eden kuruluşların iyileştirilmesi için çalışmalar yapılmış, yapılacak yatırımların amme hizmeti olarak değerlendirilmesi ve kar-zarar hesabının bu açıdan değerlendirilmesi yönünde bir politika izlenmişti. Bu dönemin önemsenen işlerinden birisi de Van Gölü'nde yapılan ulaşım ve nakliyeye dönük gemi işletmeciliği olmuştu.

Temmuz 1922'de, İktisat Vekâleti durumu inceleyip Ruslardan kalan fabrikayı üretime sokmak için girişimlerde bulunmuştu. (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-18-01-01, K.5, G. 22, s. 1). 1923-1927 yıllarında İşletmenin ıslahı için faaliyetlerde bulunulmuş, genel bütçeden ödenekler ayrılmıştı. Seyr-i Sefain İdaresi, Van Gölü İşletme İdaresi'ne dönüştürülmüş, İşletmenin Göl havzasının kalkınması ve asayişin sağlanması bakımından önemine vurgu yapılmıştı.

1928 yılında ise İşletme Van İl Özel İdaresi'ne devredilmişti (Kardaş, 2015: 66). 1932 yılı Haziran ayına kadar İl Özel İdaresi tarafından idare edilen işletmeye genel bütçeden devlet yardımları (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 30-18-01-02, K. 13, G. 59, s. 19) devam etmişti.

İşletme, daha verimli çalıştırılması için 1932 yılında İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştı. İdarenin İçişleri Bakanlığı'na bağlanması, İşletmenin güvenlik ve asayişin sağlanması açısından önemini de vurgulamaktaydı. İçişleri Bakanlığı idaresine giren İşletme, bütçe payı azalmasına rağmen 1933 yılında gelirlerini arttırmış (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 030-10, K. 215, G. 457, S.1*), kara geçmişti.

İşletme 1934 yılında bölgede oluşturulan Birinci Umum Müfettişliği idaresine devredilmiş, ıslah çalışmaları yapılmış, Van Gölü taşımacılığında tekel durumuna getirilmişti. 1935, 1936, 1937 yıllarında ek yatırımlar ve iyileştirmeler için bütçeden ödenek ayrılan İşletme, 1937 Aralık ayında kurulan Denizbank'a bağlanmıştır (*TBMM ZC, V/21, İ: 21, (27. 12. 1937), s.108*). Denizbank beklenen iktisadi gelişmeyi gösteremeyince 1939 yılında kapatılmış ve Van Gölü İşletme İdaresi yeniden Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanmıştı (*Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mayıs 1939*).

Savaş yıllarında diğer alanlarda olduğu gibi bu işletme de yatırımlar bakımından olumsuz etkilenmişse de, 1944 yılında yeni yük ve yolcu gemileri ve tekneler sağlanması yolunda girişimler olmuş, iki yeni gemi alınmıştır. Ulaştırma Bakanlığı da göldeki iskele mahallerine yeni antrepolar kurulması için çalışmalar yapmıştır (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 030-10, K. 152, G.78, S. 28*).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında savunma öncelikli hassasiyetlere bağlı olarak yatırımların kısıtlanmasına rağmen 1948 yılında Tatvan'da yapılan bir gemi işletme emrinde seferlerine başlamıştı (Kardaş, 2015: 369). Türkiye Tatvan'daki tesislerde gemi yapabilecek bir düzeye erişmişti. Daha sonraki yıllarda işletmenin alt yapı ve elindeki araçların teknik donanımlarını modernize edecek çalışmalar devam etmiş, bunların finansmanının hemen tümü, Deniz Yolları genel Müdürlüğü ve Denizbank üzerinden genel bütçeden karşılanmıştı.

DP döneminde Göl'de yapılan nakliyatın geliştirilmesi için yeni yatırımlar yapılmış, yatırımların maliyeti çoğunlukla genel bütçeden karşılanmıştı. Merkezi yönetim İşletme'ye destek vermiştir.

1953 yılında Denizcilik Bankası bünyesine alınan İşletme, Etibank ile işbirliğine giderek taşımacılık işini yürütmesinin yanında, bölgedeki madenleri işletme görevini de üstlenmiş, ancak bu konuda kayda değer bir faaliyette bulunamamıştır.

Dönem itibarıyla de taşımacılığın verimliliştirilmesi için çaba sarf edilmiş, Van, Erziş ve Tatvan iskeleleri ile gemilere

telsizler yerleştirilmiş, 640 tonluk yük gemisi hizmete sokulmuş, Edremit'te de yeni bir iskele yapılması planlanmıştı. 2 Nisan adlı geminin yapımına başlanmış, mücavir yerleşim merkezlerinden yolcuların taşınması için otobüsler alınarak sefere konulmuştur (Tunç, 2019: 106).

1964 yılında demiryolunun Tatvan'a ulaşması ile yeni bir ivme kazanan Göl taşımacılığı, 1971 yılında İskele-Kotur demiryolu hattının hizmete girmesi ve İran'a bağlantı kurulması üzerine kapasitesini daha da arttırmıştı. Demiryolunun Tatvan-Van bağlantısı Göl'de sefere konulan feribotlarla sağlanmıştı. Tatvan tersanesinde yapılan 4 feribot sefere konulmuştu (Deniz ve Yazıcı, 2003).

Uzun Yıllar Van Gölü civarında nakliye ve ulaşım işlerini yürüten İşletme, 1960'lardan sonra Göl'ün güney ve kuzeyinden geçen karayolu hatlarının yapılmasıyla bölge ulaşım ve taşımacılığındaki birincil rolünü kaybetmiştir. Yine de, Van Gölü'nü kuzeyden ya da güneyden dolaşarak Van'a ulaşarak İran'a bağlayacak demiryolu hattının coğrafi ve ekonomik sebeplerden dolayı yapılmamış olması, Göl'deki taşımacılığı canlı tutmaya devam etmiştir.

1983 yılında Türkiye Denizcilik Kurumu Genel Müdürlüğüne, 1984 yılında da Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanan Van Gölü Gemi İşletmeciliği, 1988 yılında TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü bünyesine alınmıştır.

Eğitim ve Kültür Alanında Yatırımlar:

Van ilinde eğitim ve kültür faaliyetleri alanında yapılan çalışmalar da, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde ivme kazanmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Van'da 3 yatılı ilkokul, 1 Sultani vardı. 1924 yılında tek derslikli bir ilkokul, 1925 yılında 1 ortaokul, 1925-1926 öğretim yılında da Van ve saray kazasında 1'er ilkokul (Kardaş, 2015: 98, 100) hizmete girmişti.

1928-1934 yılları arasında da Harf İnkılabı sonrasında açılan Millet Mektepleri açılmış ve eğitim faaliyetleri yürütülmüştü. Van'daki Millet Mekteplerinin yaklaşık 15 bin lira (Kardaş, 2015: 106) maliyeti olmuştu. 1934 yılında Van il merkezinde 1 ortaokul eğitime başlamıştı.

İlk ve ortaöğretim bakımından kısıtlı imkânlarla sahip olan bölgede bir üniversite kurulması konusunu, Atatürk, 1937 Kasım ayındaki TBMM açış konuşmasında (*TBMM ZC. V/20, İ: 1, (1. 11. 1937), s. 7*) dile getirmişti. Atatürk konuşmasında Van'ın ismini

telaffuz etmese de, “Van Gölü sahilleri” ifadesiyle Van’a işaret etmiş olmalıydı. Daha sonraları bu üniversite 1957 yılında Erzurum’da, Atatürk Üniversitesi adıyla kurulmuştu. Van’da ise Atatürk’ün 100. doğum yılında üniversite kurulabilmiştir.

Atatürk’ün üniversite kurulması hakkındaki sözleri, Van ilindeki eğitim faaliyetlerini hızlandırmıştır. Üniversiteye alt yapı oluşturacak okulların yapımı hızlandırılmaya çalışılmış, 1939 yılında Van Ortaokulu liseye dönüştürülmüş (Kardaş, 2015: 211), civar illerde sanat enstitüleri açılmıştır.

1930’lu yıllarda eğitim-kültür faaliyetleri alanında rol alan Halkevleri Van’da da açılmıştı. Giderleri genel bütçeden ve İl Özel İdaresi tarafından karşılanmıştı. Halkevi, 1939 yılında yapılan yeni binasına (*Ayin Tarihi*, S: 71, Ekim 1939, s. 25) taşınmıştı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaşa girmese de savaş şartlarından ciddi ölçüde etkilenmişti. Hükümetler, yatırımları ertelemişler, savunma ve güvenlik konularını ön planda tutmuşlardı. Yine de eğitim ve okullaşma çalışmaları sınırlı da olsa devam etmişti. Bu dönemde, Van’da 1940’ta 18 olan ilkokul sayısı 1945’te 19 olmuş, ortaokul sayısında (1) bir değişiklik olmamıştı. 1945 yılında, Van Orta Sanat Okulu yanına Akşam Kız Sanat Okulu yapımına başlanmıştı. 8 İlkokulun da temeli atılmıştı.⁴

Savaşın bitmesinden hemen sonra Güneydoğu illerine bir inceleme gezisinde bulunan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, bölgede okullaşma meselesine vurgu yapmıştı. Aynı yıl içinde Van Lisesi yapımı için arazi temin edilmiş, 757. 192 lira maliyet bedeli ile inşaatına başlanmıştı (Kardaş, 2015: 379).

1948-1949 yılları, Van’da eğitim kurumlarının yapılmasına yönelik yatırımlar açısından verimli yıllar olmuşlardı. 1948 yılında Van’ın köylerine ilkokul yapımına başlanmış, biri Çaldıran’da bölge okulu olmak üzere 13 ilkokul yapımı plana alınmıştı. Gevaş ilçesinde ilkokul ve lojman inşaatı başlatılmıştı (Kardaş, 2015: 380). Ağustos ayında Van’a gelen Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, şehirde sanat Enstitüsü ve Kız sanat Okulu ve Enstitüsü ile her kazaya bir ortaokul yapılacağını söylemişti. Daha sonra ortaokulun liseye dönüştürülmesiyle lise eğitime başlamıştı.

1949 yılında Van Ortaokulu’nun inşaatı tamamlanmış, Erkek sanat Enstitüsü’nün de temeli atılmıştı. Lise için ek

⁴ *Van*, 11 Ağustos 1945. 1927-1940 yılları arasında Van’a İl Özel İdaresi ve devlet yatırımlarının karşılığı 2. 266.627 lira olarak gerçekleşmişti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonraki 5 yılda (1940-1950) Van iline eğitim için yapılan yatırım yaklaşık 13 milyon lira olmuştur. M. Kopar, *a.g.t.*, 98-101.

dersliklerin yapımına da başlanmıştı. Akşam Kız Sanat Okulu ve Orta Kız sanat Okulu (18 öğrenci ile) (Kardaş,2015: 382) eğitime başlamışlardı.

Aynı yıllarda (1948) Ernis Köy Enstitüsü de eğitime başlamıştı. İlk etapta Dicle Köy Enstitüsü'ne bağlı uygulama okulu olarak, İskele Yatılı Kız İlkokulu adıyla açılan okul, daha sonra Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun bölgede yaptığı incelemelerden sonra İskele'de bir Köy Enstitüsü kurulması kararı alınmış ve Ernis'te son Köy Enstitüsü kurulmuş, Yatılı Kız İlkokulu da O'na bağlanmıştır. Enstitü, Rus işgali döneminde Rusların fabrika olarak kullandıkları binalarda (Ümit Kayaçelebi, "Ernis Köy Enstitüsü", *Bölge Gazetesi*, 23 Ocak 2017) açılmıştı.

Demokrat Parti dönemi, (1950-1960) önceki dönemlere göre eğitim yatırımları bakımından biraz daha iyi görünmekle birlikte, bu dönemde var olan 62 ilkokula 64 yeni ilkokul eklenerek, Van ilindeki ilkokul sayısı 128 çıkarılmıştır. Bu yıllarda il genelinde ortaokul sayısı 5, lise ise hala 1 tanedir. 4 adet meslek okulu, 1 adet Akşam Kız Sanat Okulu yanında, 1 Halk Kütüphanesi ve 1 adet Çocuk Kütüphanesi (Tunç, 2019: 148) vardır.

Ernis Köy Enstitüsü, Demokrat Parti'nin Köy Enstitüleri ile ilgili düzenlemesi kapsamında 1954 yılında Yatılı Bölge Okuluna dönüştürülmüştür.

Daha sonraki yıllarda devletin eğitim yatırımları nicelik ve nitelik yönünden gelişerek devam etmiş, ilkokul, ortaokul, lise düzeyinde okullar açılmıştır. Okulsuz köy kalmamış, şehir merkezi ve ilçelerde normal ortaöğretim kurumları yanında kız ve erkek meslek liseleri de açılmıştır. Sayısal olarak görülen bu artış yanında, bu okullarda verilen eğitimin niteliği her zaman tartışma konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Bayındırlık Alanında Yapılan yatırımlar

Cumhuriyetin ilk yıllarını toparlanma dönemi olarak değerlendiren hükümetler, 1930'lu yıllardan itibaren kalkınma yolunda bayındırlık hizmetlerine el atmışlardı. Öncelikle ulaşım ve bu konuda da demiryolu yatırımları planlanırken, birçok yabancı şirket idaresinde bulunan demiryolu hattı da millileştirilmişti.

1930 yılından itibaren ilde yol, köprü, su, sulama, elektrik gibi alt yapı tesislerinin devlet ve belediye tarafından yapılmasına girişilmişti.

İskân konusu da özellikle güvenlik ve asayişin sağlanması önceliği çerçevesinde ele alınmıştı. 1932 yılında Van

İskele'de 300 muhacir için 60 ev ve dükkân yapılması kararlaştırılmıştı (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-10, K.68, G. 451, S. 4 ve F. 030-18-1-2, K. 31, G. 61, S. 9).

Ülke genelinde olduğu gibi Van'da da planlı kalkınma döneminde yatırımlar ivme kazanmıştır. 1933-1937 yıllarını kapsayan proje içinde Doğu Anadolu'ya yapılacak yatırımlar yer almışsa da, Van özelinde bir yatırım yer almamıştır. Bu dönemlerde Van'da daha çok bayındırlık hizmetleri gerçekleştirilmiştir. Bunlar da çoğunlukla yeni kurulan ve yeniden yapılandırılmak istenen il ve ilçelerde yapılan kamu binaları ve lojmanlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede Van, Gürpınar, Çıtak, Başkale, Özalp, Muradiye, Gevaş ilçelerinde 40 kadar bina yapılması planlanmış, 90 bin lira ödenek ayrılmıştır (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-18-01-02, K. 80, G. 93, S. 10).

Cumhuriyetin 1950'lili yıllara kadar ulaşım için önceliği demiryolu olmuştur. Dönemin şartları ve motorlu araç yoğunluğu dikkate alındığında bu tercih yadırganamazdı. Ekonomi, güvenlik ve asayiş konuları bakımından yol ve ulaşım önemliydi.

Van'da karayolu mevzuu, 1936'da İktisat Vekili Celal Bayar tarafından gündeme getirilmişti. Ülkenin diğer kısımlarıyla kurulacak bağlantılar için iki güzergâh da belirlenmişti. Bunlardan birisi Karaköse-Erciş, diğeri de Van-İskele hattı idi (Kardaş, 2015: 155). Bu yollarda kamyon ve otobüslerle taşımacılık yapılacak, kısmi de olsa Göl işletmesi ile bağlantı kurulacaktı.

1930'lu yıllarda Van'a doğrudan ulaşan bir yatırım olmasa da, Elazığ-Van demiryolu hattı dolaylı da olsa Van ile ilgiliydi. Muş-Elazığ, Diyarbakır-Bitlis demiryolu hatlarının yapılması, demiryolunun Van'a kısa sürede kavuşacağı anlamına gelmekteydi.⁵

Elazığ- Van demiryolu hattında, Murat Nehri üzerinde, 182 bin 631 lira bedelle, 130 metrelik Külüşkür köprüsü, Diyarbakır-Bitlis hattında 48 bin lira bedelle Pisyar Köprüsü yapılmış, Gezer Köprüsü tamir edilmişti. Van'da 104 yeni köprü yapılmış, 44 köprü tamir edilmişti. Van-Hakkari yolu tamir edilmiş, yol üzerindeki 4 köprü (Kardaş, 2015: 160) yapılmıştı. 1938 yılında Van'da, 746 km yol (*TC Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisi*, Y: 5, S:5, Ekim 1938, s. 253-257) ulaşımına açılmıştı.

⁵ Yine de demiryolu bazı aksaklıklar ve gecikmeler yüzünden Tatvan'a 1964 yılında ulaşabilecekti. Göl üzerinden kurulan bağlantı Van için önemli gelişmeler sağlamış olsa da Van, 1971 yılında demiryoluna kavuşacaktı.

1939 bütçesinde Van'a 869 km yol yapımı için ödenek ayrılmış, aynı yılın Eylül ayından itibaren bu yollar peyder pey açılmaya başlamıştı. Başkale-Hakkari yolu üzerinde yapılacak köprüler için de Hakkari Valiliği'ne 12 bin lira verilmişti (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-18-1-2, K. 87, G. 50, S. 20).

İkinci Dünya Savaşı döneminde ülke genelinde ve tüm alanlarda yatırımların durdurulması noktasına gelinmesine rağmen, demiryolu yatırımları devam etmiş, Doğu Anadolu'yu kapsayacak ve Van'dan İran'a bağlanacak demiryolu hatlarının inşaatına devam edilmiştir. Savaş sonrasında daha da hızlanan demiryolu yatırımları çerçevesinde, 1947 yılında Elazığ-Van hattı için 160 milyon lira ödenek verilmişti. Bu yatırımın içinde Van Gölü kenarındaki iskeleler ve feribot tesisleri de vardı (*TBMM Kanunlar Dergisi*, D. VIII, C: 29, Kasım 1947, s. 710). Daha sonraki yıllarda da bu hat için imkânlar nispetinde ödenekler ayrılmış, yine de bu hattın Tatvan'a ulaşması, 1964 yılında gerçekleşebilmiştir.

Savaşın sürdüğü ve Türkiye'nin tarafsızlığını korumaya çalıştığı, güvenlik ve savunma hassasiyetlerinin öne çıktığı dönemde de Van ve ilçelerinde kamu yatırımları bir ölçüde de olsa devam etmiştir. Şehrin içme suyunu karşılamak için Zernabat suyu, 1937 yılında 12 km. uzaklıktan (Kardaş, 2015: 260) şehre getirilmiştir. 1941 yılında, 617 bin lira maliyet bedeliyle, Van Hükümet konağının temeli atılmış, Çatak Hükümet Konağı için de 8. 495 lira ödenek ayrılmıştır. Özalp ve Başkale gibi ilçelerin hükümet konaklarının yapımı da gerçekleşmiştir (*TC Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisi*, Y: 10, S:6, Ekim 1943, s. 239).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ulaştırma alanında yaşanan bazı sıkıntılar, karayolu yapımı ve ulaşımının önemini de gündeme getirmişti. Hükümet, sınırlı imkânlara rağmen askeri hassasiyetleri de dikkate alarak karayolu yapımına yönelmiştir. 1940'da Van-Hakkari yolunun yapımına başlanmış, Van'da 23 km yeni yol yapılmış, 4 köprü onarılmış, 13 yeni menfez yapılmıştır. 1941 yılında İl Özel İdaresi Van-Edremit, Van-İskele yollarının onarımını yapmış, Van-Erciş-İskele yolu da merkezi yönetim tarafından (*TC Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisi*, Y: 8, S:5, Ekim 1941, s.110) onarılmıştır. 1941 yılında Zernak köprüsü ile Şavran kanalı üzerindeki köprüler (Kardaş, 2015: 274) de yapılmıştı.

1942, 1943, 1944 yıllarında Van İl Özel İdaresi ve genel bütçeden yol ve köprü yapımı ve onarımı için ödenekler ayrılmıştı. Dönem itibariyle bütçeden en fazla payı, Hakkari-Zap-Başkale

yolu almıştı. 1945 yılına kadar Van'da 828 km karayolu yapılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra yeniden iç meselelere yönelen faaliyetler, Van'da da etkisini göstermiştir. Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak yürütülen şehircilik faaliyetleri, deprem felaketi de yaşamış olan Van için zaten bir zaruret olmuştur.

1945 yılında Van ve civar şehirlerde yaşanan deprem, mevcut yapıları neredeyse tümüyle yok etmiş, genel bütçe ve Bayındırlık bütçelerine hasarın telafisi için 23 milyon lira ayrılmıştır (Kardaş, 2015: 345). Van'ın bugünkü yerleşim yerine taşınması için gerekli yatırımlar da yapılmıştır. 1 Hükümet Konağı, 1 ilkokul ve su ve sulama işleri ele alınmıştır.

1947 yılında Van Hükümet Konağı'nın temeli atılmış, lojmanlar bitme noktasına gelmişti. Lojmanların 15'i merkezde, 6'sı Özalp, 4'ü Erciş, 7'ser adet de Muradiye, Başkale, Çatak, Gevaş (Kardaş, 2015: 346) ilçelerindeydi.

1949 yılında, "Doğu İlleri Kalkındırma Projesi" kapsamında ayrılan 10 milyon liranın çoğu yol yapımına ayrılmıştır. Yeni planlanan yol yapımları dışında, mevcut inşaatların devam ettirilmesi, bakım ve onarım faaliyetleri devam etmiştir. Proje kapsamında, Elazığ-Bingöl- Muş-Bitlis-Gevaş-Van, Van-Başkale-Hakkari, Van-Erciş-Patnos-Tutak-Ağrı, Muş-Varto-Hınıs-Pasinler hatlarında yapılacak yollar programa alınmıştır. Van-Erciş-Karasu yolu için de 390 bin lira (Kardaş, 2015: 356) ödenek ayrılmıştı.

Van'da Elektrik Özel Kurulu ve Bayındırlık Bakanlığı'nın ortak çalışmasıyla elektrik hizmetleri de Savaş sonrası yıllarda gerçekleşmiştir. Savaş sonrasında Türkiye'ye yapılacak Amerikan yardımı ile ilgili olarak Türkiye'ye gelen heyetlerden iktisat heyeti Van'a da gelmişti. Aralık 1947'de de Amerikan yol gurubu Van'a gelmiş, raporlar hazırlamışlardı. Türkiye'nin tarım, ekonomi, ulaşım gibi alanlarda önemsedığı Amerikalı heyetlerin raporları, yapılan yardım ve açılan krediler, Türkiye genelinde olduğu gibi Van'ı Türkiye'nin diğer bölgelerine bağlayacak yolların yapımında da etkili olmuştur.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte karayolu ulaşım ağının kurulması hız kazanmış, 1951 yılında "Doğu Kalkınma Programı", "Devlet Yol Ağı Programı"na dahil edilmiştir. Karayolu teşkilatı güçlendirilerek, 17 bölge müdürlüğü oluşturulmuştur. Van'da da XI. Bölge Müdürlüğü kurulmuştur (Tunç, 2019: 72). Önceden inşaatı başlamış ya da planlanmış olan

yolların yapımını sürdüren DP dönemi, bir bakıma karayolları seferberliği ilan edilen bir dönem olmuştur.

Bu gelişmeler Van ve mücavirindeki yatırımları da olumlu etkilemiştir. 1950 yılında İskenderun-İran Transit hattı çalışmalarının başlaması Van coğrafyasında bazı yolların yapımına da ivme kazandırmıştır. 1951 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesine Vilayet dâhilinde 318 km yol yapılması, mevcut yolların bakım ve onarımı gibi işler için 565.100 liralık ödenek konulmuştur. 1952 yılında Tatvan-Gevaş-Van ve Özalp yollarının (*Devlet Arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Celal Bayar Kataloğu, 373-26,1451-17*) tamamlanması karar altına alınmıştır.

1952 yılında Van-Özalp-İran hududu, Bendimahi-Muradiye-Çaldıran-Doğubeyazıt hattı, Erciş-Kertiş, Erciş-İskele yollarının yapımı için 600 bin lira ödenek ayrılmıştır (Tunç, 2019: 74). Tatvan-Ahlat yolu devlet yollarına dahil edilmiş, XI. Bölge Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Böylece Van Gölü kuzeyinden Tatvan-Van ulaşımını sağlayacak hattın yapımına da ivme kazandırılmıştır.

1953 yılında Van-Edremit yolu çalışmaları devam etmiş, Bendimahi-Muradiye ve Özalp yolları ve Erciş Hasanaptal köprüsünün yapımı kara altına alınmıştır. Van'da karayolları yapımı için XI. Bölge tarafından 4 milyon lira ödenek ayrılmıştır (Tunç, 2019: 74). Gevaş, Çatak, Başkale, Gürpınar, Şahmanis yollarının yapımına devam edilmiştir.

1954 yılında başlatılmış olan yolların inşaatları sürdürülürken, 1955 yılında Van-Bitlis, Van-Hakkari, Van-Gevaş-Tatvan yollarının yapımı için 600 bin lira ayrılmış, toplamda 125 km uzunluğundaki yolların aynı yıl içinde 95 km'si tamamlanmıştır (*Bitlis, 2 Ekim 1956. Van Postası, 2 Ocak 1956*). 1956 yılında ise bu yollar üzerinde bulunan çok sayıda köprü ve menfez yapılmıştır.

Demokrat Parti iktidarının 3. Döneminde önceki yıllarda başlanan yollar tamamlanmış, birçok yeni yolun yapımına da devam edilmiştir. 1957 yılında Van-Özalp yolu tamamlanmış, Özalp- Saray-İran yolunun yapımı kararlaştırılmıştır. Yapımına başlanan Tatvan-Van güney yolu 1958'de tamamlanmıştır. Van-Şahmanis, Özalp-saray, Çatak-Narlı, Gürpınar-Kasrik yollarının yapım ve bakım faaliyetleri devam etmiş, Muradiye-Çaldıran (Tunç, 2019: 76) yolu inşaatı başlatılmıştır.

Demokrat Parti döneminde öncelikli ulaşım ağı olarak ele alınan kara yolu ulaşımı siyaseti sonraki yıllarda da devam etmiş, 1980'lere kadar bu yaklaşım sürdürülmüş, stabilize dar yolların

yerini asfalt çift şeritli yollar almış, 1980'lerden sonraki dönemde de devam eden bu yaklaşım, günümüz Türkiye'sinde otobanlar ve duble yollar seviyesine gelmiştir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde karayolları yapımında görülen gelişmeye nazaran demiryolu meselesinin iskanıldığı söylenebilir. Bu dönemde ve sonraki yıllarda genel ifadeyle, 1950'lere kadar yapılan demiryollarının işletme ve bakımıyla uğraşıldığı görülmektedir.⁶ Bu hükmün istisnası olarak görülen demiryolu faaliyetleri ise Elazığ-Van-İran demiryolu hattının tamamlanması için yapılan faaliyetlerdir ki; bu hat da Tatvan'a 1964 yılında ulaşabilmiş, Van'dan İran sınırına ulaşan kısmı⁷ ise 1971'de tamamlanabilmiştir.

Van'da 1943'te hava meydanı açılmış olmakla birlikte, yolcu ve yük taşınması bakımından dikkate değer bir ivme göstermemiş, uzunca süre güvenlik ve asayiş konularında kullanılmıştır. 1953 yılında başlatılan iyileştirme çalışmaları için Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden 1.5 milyon lira ödenek (*TBMM ZC. IX/20, B.44 (16.02.1953), s. 59*) ayrılmıştır. 1954 yılında ihalesi yapılan meydanın inşaatına 24 Eylül 1955'te başlanmış, 1958 yılında inşaat tamamlanmıştır (*TBMM ZC. XI/7, İ:40, (20.02.1959), s. 41*).

Enerji yatırımları bakımından Kürzot petrolü ve Şahmanis linyiti ile erken sayılabilecek zamanlarda gündeme gelen Van'da, hidroelektrik üretimi 1937 yılında gündeme gelmiştir. Sulama ve içme amacına yönelik olarak Şavran suyunun şehre taşınması ile birlikte, kanalların meylinden faydalanılarak elektrik üretilmesi fikri de gündeme gelmiş (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 030-10, K. 157, G. 106, S. 16*), ancak bu konuda somut bir gelişme sağlanamamıştı.

Belediye tarafından dizel motorlarla üretilen elektriklerle şehrin elektrik ihtiyacı karşılanıyordu. Hidroelektrik santrallerinin

⁶ 1957 yılında Amerika'dan demiryolları için temin edilen 40 milyon Dolarlık kredinin bir kısmı Elazığ-Van hattının yapımına harcanmış, büyük kısmı ise 90 adet dizel lokomotif, 70 bin ton dizel yağı ve yedek parça alımı ile personel yetiştirmeye harcanmıştır. V. Tunç, *a.g.e.*, 94.

⁷ Bu hattın tamamlanması için, 8 Haziran 1864 tarihinde ABD, Türkiye'ye 10 milyon 500 bin liralık kredi vermişti. Kredi, Tatvan ve Van'daki iskele tesisleri, Göl üzerindeki deniz irtibat vasıtaları, Van-Kotur arasındaki 118 km demiryolunun inşaatı için harcanacaktı. A.Kardaş, "Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, 4(1), 206. Amerika'nın konuya ilgisinin sebebi, (CENTO oluşumu çerçevesinde) Türkiye-İran-Pakistan bağlantısını kurmaktı.

yapımı konusunda ilk somut adım, 1951 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Erciş ve Başkale ilçelerinde hidroelektrik santralleri kurulması hususundaki talimatı (*Devlet Arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Celal Bayar Kataloğu, 3/3-26, 1451-5.6-18*) ile atılmıştı.

1953 yılında, Belediye, Valilik ve Bayındırlık Bakanlığı nezdinde konuyla ilgili girişimler olmuştu. Bu girişimlerin sonrasında Bayındırlık Bakanlığı, 1953 Mayıs ayında Bendimahi, Şavran ve başkaca sular üzerinde etüdler yapmak üzere bir heyet görevlendirmiştir. Heyetin incelemeleri sonrasında Bendimahi üzerinde santral kurulması planlanmıştı. 1954 yılı Kasım ayında İller Bankası projeyi hazırlamış ve inşaat, makine, teçhizat ve montaj işleri için 6.31 milyon lira maliyet bedeli çıkarmıştı (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, F. 030-1-0-0, K. 94, G. 587, S. 7*). İnşaatın 1955 yılında başlaması ve 2 yılda bitirilmesi planlanmıştı. 195 Nisan ayında yapılan ihaleye tek girişimci katılmış, bedelde %21 artırım istemesi üzerine ihale iptal edilmişti (Tunç, 2019: 304). Daha sonra inşaat ve makine, teçhizat, montaj bölümleri için iki ayrı ihale düzenlenmişse de proje hayata geçirilememiştir.

Bendimahi'den vazgeçildikten sonra 1957 yılında Başkale civarındaki Engil çayı üzerinde santral kurulmasına kara verilmiş, bu santralin yapımı 1968 yılında tamamlanmıştır. Yaklaşık 40 milyon liraya (Tunç, 2019: 307) mal olmuştur.

Bu yıllarda İller Bankası tarafından Gevaş, Başkale ve Çatak ilçelerinde küçük santrallerin yapımı için de girişimler olmuş, Başkale hidroelektrik santrali 1958 yılında hizmete girmiştir.

Sağlık Alanında Yapılan Yatırımlar

Cumhuriyetin ilk yıllarında diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da öncelikle örgütlenme ve kurumsal olarak alt yapı oluşturma çalışmaları ele alınmıştır. Sağlık hizmetlerinin sağlanabilmesi, aciliyetlerin belirlenmesi ve etkili bir şekilde müdahale edilebilmesi, organize ve örgütlü bir kurumsallaşmanın sağlanması ile mümkün olacaktır. Diğer taraftan salgın hastalıklarla mücadele ve sağlık taraması gibi çalışmaların yapılması da bu çerçevede önemsenen konular olmuştur.

Ülke genelinde olduğu gibi Van'da da Cumhuriyetin ilk yıllarında teşkilatlanma, doktor ve sağlık personeli temini, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele konularında faaliyetler yapılmıştır. 1923 yılında çıkarılan "Hizmet Kanunu" (*TBMM ZC. 11/3, İ: 41, (24.10.1923), s. 31*) ile doktora %75 ile % 100 zamlı

maaş ödenmesi yoluyla doktor bulunmayan yerlere gidecek doktorlar teşvik edilmiştir. Van'da bu çerçevede yer alan illerden biridir. 1924 yılında da sıtma mücadelesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Bataklıkların çokluğu ve buna bağlı olarak sıtma hastalığının yaygın görüldüğü Van'da halka 15 kilo kinin dağıtılmıştı. Erciş'te de sıtma ile mücadele için 5 yataklı bir dispanser açılmıştı. Trahomla mücadele için de Seyyar Trahom Teşkilatı oluşturulmuş, Diyarbakır Trahom Savaş Kurulu Başkanlığı bölgesinde bulunan Van ve Ahlat'ta (Kardaş, 2019: 1943) da birer trahomla mücadele dispanseri açılmıştır.

1929 yılında 50 yataklı Van hastanesi yapımı başlamış, ilk aşamada 30 bin lira ödenek ayrılmıştır (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-01, K. 69, G. 454, S. 17). Sıtma, Trahom, Frengi gibi hastalıklarla mücadele için sağlık personeli sağlanmış, 1933 yılında da Van Doğum ve Çocuk Bakımevi Hastanesi (Kardaş, 2015: 121) kurulmuştur.

1930'lu yılların sonlarına doğru Van'da mevcut bulunan 20'er yataklı Doğum ve Çocuk Bakım Hastanesi, Özel İdare Memleket Hastanesi, Erciş'teki 5 yataklı Sıtma İle Savaş Dispanserine ek olarak, 1938 yılında askeri hastanenin yapımı konusunda çalışmalar başlamış, 1939'da da Doğum ve Çocuk Bakımevi yapılmıştır.

1940 yılında Van'da, 100 yataklı Askeri Hastanenin inşaatı başlatılmıştı⁸. Diğer bölge illerinde olduğu gibi Van'da da gezici sağlık ekipleri oluşturulmuş, genel sağlık taraması yapılmıştı. "Sıtma ile Olağanüstü Savaş Kanunu" (*TBMM Kavanin Mecmuası*, VII/27, Ankara 1945, s. 119) çıkarılmış, bu kanun çerçevesinde Van Gölü çevresinde sıtma ile mücadele çalışmaları başlatılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı şartlarında durağanlaşan sağlık yatırım ve hizmetleri, Savaşın bitmesinden sonra yeniden canlanmıştır. Sağlık Bakanlığı, bölgeye gerekli sağlık hizmetlerini getirmek için Doğu İlleri Kalkınma Programı ödeneğinden 1.200.000 lira ayırmıştır. Van'daki Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi'nin kapasitesi büyütülmüş, salgın hastalıklarla mücadele ve halk sağlığı hizmetleri (*Ayın Tarihi*, S: 185, Nisan 1949, s.85) devam etmiştir. 1949 yılında, Özalp ilçesinde sağlık merkezi oluşturmak için girişimler başlatılmıştır. Başkale, Özalp, Çaldıran ilçelerinde sağlık taraması yapılmış, ücretsiz ilaç dağıtılmıştır.

⁸ Hastane inşaatına ilk etapta lazım olan 40 ton demir, İstanbul Garnizon Komutanlığı tarafından temin edilip Van'a gönderilmişti.

1950 yılında yapımına başlanan 50 yataklı hastanenin (*Aydın Tarihi*, S: 198, Mayıs 1950, s. 41) yatak kapasitesi de daha sonra 100'e (Kardaş, 2015: 410) çıkarılmıştır.

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950'lili yıllarda da sağlık hizmet ve yatırımları devam etmiştir. Van Devlet Hastanesi'nin bitirilmesine öncelik verilmiş, 300 bin lira ödenek ayrılan hastane 1953 yılında kısmi olarak tamamlanmış ve hizmete açılmıştır. Gezici sağlık ekipleriyle taramalara da devam edilmiştir. 1955 yılında Doğum Çocuk ve Bakımevi Hastanesi Devlet Hastanesi ile birleştirilmiş, 1959 yılında da Askeri Hastane (Tunç, 2019: 231) hizmete açılmıştır.

Tarım ve Hayvancılığa Yönelik Yatırımlar:

Osmanlı'nın son dönemlerinde, uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle geleneksel yöntemlerle de olsa yapılan tarım üretimi neredeyse durmuştu. Cumhuriyet'e giden yolda bir de 4 yıllık Milli Mücadele verilmesi, ülkenin kaynaklarından başka, üretim gücüne sahip nüfusunun da cephelere gönderilmesini zorunlu kılmıştı.

Cumhuriyet yönetimlerinin öncelikli ve acil çözüm üretmesi gereken önemli konulardan biri de tarım ekonomisinin düzeltilmesi, halkın temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Cumhuriyetin ilanından sonra aşar vergisi kaldırılmış, Ziraat Bankası aracılığıyla çiftçiye destek verilmiş, devlet üretme çiftlikleri kurulmuş, çiftçiye tohum ve makina temini gibi hizmetler sağlanmıştı.

Van ili de bu girişimlerden bir ölçüde payını almıştır. 1923 yılında, Hükümetin Ziraat Bankası aracılığıyla çiftçiye yaptığı 2 milyon liralık destekten Van da 5 bin liralık pay almıştır. 1925-1927 yılları arasında Van'a tohum temini konusunda da destek verilmişti. Su ve sulama ihtiyaçları için de 5 bin liralık destek verilmişti (Kardaş, 2015: 140-141).

Van'da, 1929 yılında, normal bankacılık hizmetleri yanında tarım, maden, sanayi, bayındırlık gibi alanlara destek vermek amacıyla Milli İktisat Bankası kurulması kararı alınmış, 50 bin lira sermayenin%10'u devlet tarafından karşılanmıştı. Yeterli katılımcı ve sermaye oluşturulamadığı için 1931 yılında verilen izin Bakanlar Kurulu tarafından (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-18-1-2, K. 18, G. 19, S. 13) iptal edilmiştir.

1930'lu yıllarda Van'ın tarım ve hayvancılık potansiyelini geliştirecek mutad işlere devam edilirken, kuraklık tehlikesine karşı ve sulu tarımın verimi arttıracığı beklentisi ile tarım alanları civarındaki suların kanallarla verimli tarım

arazilerine taşınması yönünde bazı adımlar da atılmıştı. Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılında yaptığı geziden sonra sektörle ilgili yatırımların hareketlendiği görülmektedir. İnönü, genelde doğu illerinin problemlerinin tespit edildiği raporunda (*TC Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık Dergisi*, Y: 7, S: 5, Ekim 1940, s. 133), Van'ın acil ihtiyaçlarına da değinmişti. Bunlardan birisi de Şamran Kanalı olmuştur.

1936-1937 yıllarında Şavran Kanalı tamir edilmiş, Van ve Havasor ovalarının da Şamran suyu ile sulanması için projeler tamamlanmış, Edremit hattının inşaatına başlanmıştır. 50 km uzaklıktan su taşıyan kanallar üzerinde kurulacak sistemlerle elektrik üretimi yapılması (*Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-10, K. 157, G. 106, S. 16; A. Kardaş, 2015: 259) da düşünülmüştü.

Şamran sulama kanallarının yapımı İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiş, kanalın yapımına verilen devlet desteği de sürmüştü. 1941 yılında 4 bin 197 lira (*TC Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi*, Y: 7, S: 7, s. 99), 1943 yılında da 150 bin liralık ödenekler (Mutlu, 2005: 323) ayrılmıştır. Kanalın onarım ve bakımı yapılmış, Şamran suyunun dağıtımını bir sisteme bağlamak için 1945 yılında bir dernek (Kardaş, 2015: 341) de kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında da Tarım alanında tohum ıslahı ve modern tarım makinalarının yaygınlaştırılması çalışmaları devam etmiş, bunların çiftçiye dağıtılması ve ulaştırılması konusunda örgütlenmeye çalışılmıştır.

Savaş sonrası yıllarda da tarımın geliştirilmesi, çiftçinin ekonomik durumunun iyileştirilmesi ve üretimin artırılmasına yönelik yatırımlar devam etmiştir. Marshall Yardımı ile sağlanan alet ve makinaların bir kısmı Van'a getirilmiştir. 12 Temmuz 1949 tarihinde 12 Temmuz 1949 tarihinde, bölge çiftçilerine örnek olacak uygulamalar ve rehberlik yapmak amacıyla Van Alparslan Devlet Çiftliği (Kardaş, 2015: 418) kurulmuştur. Aynı yıl içinde Van'da, Tohum Islah İstasyonu, Bakteriyoloji ve Seroloji Enstitüsü, Van Bölge Laboratuvarı (*TC Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi*, Aralık 1949, s. 142) inşaatı başlatılmıştır.

1946 yılından sonra da Şamran kanalının yapım ve onarımına kaynak aktarılmış, 1949 yılında şebekeye Başkale, Çatak, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye ve Özalp ilçelerinin su ve elektrik tesisatları da dahil edilmiştir (*TBMM TD. VIII/15, B:29, (1. 1. 1949), s. 36*).

Cumhuriyet hükümetlerinin, mevcut şartlarda Türkiye ekonomisine acil katkı sağlayabilecek bir sektör olarak gördükleri hayvancılığı destekleme konusunu önemsedikleri de görülmektedir. Özellikle de Van ve civar bölgelerinde yoğun olarak hayvancılığın yapılması ve bölge ve ülke ekonomisine katkısı dikkate alınarak, hayvan yetiştiricilerine alt yapı tesislerinin kurulması, damızlık üretimi gibi konularda destek verilmiştir.

Sektörün kurumsal bir yapıya kavuşturulması çabaları çerçevesinde, hayvancılık açısından uygun ve potansiyel olarak zengin olan Van'da bir hayvan pazarı kurularak kurumsallaşma yolunda önemli bir adım atılmışı (Eren, 1967: 18). Van, Erciş, Özalp'ta kış şartlarında ot ve yem sıkıntısından hayvan ölümlerinin engellenmesi için ordunun elindeki ot ihtiyacı olan çiftçilere verilmiştir⁹.

Bölgede yaygın olan küçükbaş mera hayvancılığı ile ilgili desteklerden başka, büyükbaş hayvancılığa ve atçılığa yönelik çalışmalar, 1940'lı yıllarda başlamış, 1949 yılında Van'da bir aygır deposu kurulmuştur.

1950'lili yıllarda zirai kredi oranları artırılmıştır. Çiftçinin elindeki traktör sayısında büyük bir artış sağlanmış, tohum ıslahı ve damızlık hayvan desteği devam etmiştir. Özalp ilçesinde TMO'nun ambar şefliği açıldıktan sonra, 1953 yılında da Van merkezde TMO (Tunç, 2019: 252) inşaatına başlanmıştır. Bu dönemde hayvan hastaneleri kurulması ve ıslah laboratuvarları yatırımları da devam etmiştir.

1951 yılında Altındere Harası kısmi olarak hizmete girmiş, 1952'de veteriner sağlık kurumları, Van hayvan hastanesi inşaatı başlatılmıştır.¹⁰ 1953 yılında Van ve Erciş'te birer kesimhane de yapılmıştır. Dönem içinde salgın hayvan hastalıklarına karşı mücadele ve destek devam etmiş, 1959 yılında da Yapağı Tiftik AŞ. Ablangiz köyünde bir suni tohumlama istasyonu açmıştır.

1960'lı yıllarda, ülkenin genel ekonomik şartları ve önceliklerine göre Van'da da devlet yatırımları devam etmişti. 1960 yılından itibaren çok sayıda bölge müdürlüğünün

⁹ 1933 yılında ağır kış şartlarından dolayı açlıktan hayvan ölümlerinin yaşandığı ilgililere bildirilmiş, ordunun elindeki 25 bin kilo otun ihtiyaç sahiplerine dağıtılması hükümetçe kararlaştırılmıştı. *Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 030-10, K. 184, G. 860, S. 2.

¹⁰ Altındere Harası'nın bitirilen kısmı için 710 bin lira harcanmış, hayvan hastanesi için de 574 bin lira ödenek ayrılmıştır. 1953 yılında da hastane için 50 bin lira ödenek ayrılmış ve 1955 yılında hizmete açılmıştır. *TBMM TD. IX/20*, B:44, (16.02.1953), s. 108.

kurulmasından başka, 1961’de Van Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifi, 1962 yılında Van Ticaret ve Sanayi Odası’nın kurulması Van’ın gelişmesine olumlu katkılar yapmışlardır.

1964 yılında Van Radyosu yayına başlamış, Van-Erciş yolu ulaşımına açılmış, sağlık Koleji eğitim-öğretime başlamıştır. 1967’de Van Ziraat Meslek Okulu, 1968 yılında da Van hidroelektrik santrali işletmeye açılmıştır. 1970 yılında il merkezinde stadyum yapılmış, Van Çimento Fabrikası, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Van Et ve Balık Kurumu, yem fabrikası, yün ipliği fabrikası, Van Peynir-Tereyağı Fabrikası kurulmuştur.

1970 yılında Van-İran transit yolu ve Van havaalanı, 1971 yılında Van-İran demiryolu işletmeye açılmıştır. Bu gelişmeler Van’ın gelişmesi yolunda atılacak yeni adımlara zemin hazırlamışlar, Van her alanda geçmiş dönemlere nazaran daha büyük gelişmeler yaşamış ve yatırımlar almıştır. Van-Erciş Şeker Fabrikası da ildeki büyük devlet yatırımları kaleminde yer alan bir yatırımdır. Eğitim-kültür, Sağlık, bayındırlık ve asayişe yönelik yatırımlar devam etmiştir. 1980’li yıllarda başlayan terör hareketleri belli ölçüde bölge genelinde olduğu gibi Van’a yapılacak yatırımları da olumsuz etkilemiştir. Yine de devlet eliyle bölgeye önemli yatırımlar yapılmıştır.

Sonuç

19. Yüzyıl boyunca yenileşmeye ve gelişmeye çalışan Osmanlı devleti, bütün bu çabalarının karşılığında kendi ölçeğinde göreceli bir gelişme sağlamış olsa da, çağdaşlarına nazaran geri kalmış bir devlettir. Askeri, siyasi, ekonomik, iktisadi, adli, kültürel alanlarda dışa bağımlı, kendi imkânları bakımından yetersiz bir durumdaydı. Birinci Dünya savaşı ile tasfiye edilmesi sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında ve ilk yıllarında Osmanlı’dan miras olarak devraldığı, siyasi, ekonomik, iktisadi, mali meseleler yanında, sağlık, bayındırlık, ulaşım gibi problemlerin çözümüyle de baş etmesi gerekiyordu. Halkın beslenmesi için gereken temel gıda maddelerinin bile kıtlığının çekildiği bu şartlarda, devletin her alanda öncü rol alması, üretici kesiminde yer alan bütün unsurların durumunun iyileştirilmesine katkı yapması, alt yapı hatta üst yapı meselelerinin çözümünü üstlenmesi gerekmişti. Sermaye birikiminin yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı gibi hususlar, Türkiye’nin ülkesi ve milletiyle mamur ve bayındır bir hale dönüştürülmesinde devlete hizmetlerin organizasyonu ve sunulması için birincil bir rol yüklenmişti.

Cumhuriyet yönetimleri, ülkeyi bir bütün olarak kalkındırma konusunda kararlılık göstermişken elektrik, ulaşım ağları, pazarlama imkânları bakımından sınırlı da olsa avantaja sahip bölgeler nispeten yatırımlar ve gelişme bakımından öne çıkmıştı. Başka bir ifadeyle, Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerine göre, İç ve Doğu Anadolu daha geri kalmışlardı. Özel teşebbüslere dayalı sektörler ve hizmetler bakımından da Anadolu'nun İstanbul ve Batı kesimleri daha avantajlı bir durumdaydılar. Türkiye Devleti, bu şartlar altında dengeyi sağlamaya yönelik planlamalar ve yatırımlar yapmaya yönelmişti.

Doğu Anadolu bölgesi de, güvenlik ve asayiş bakımından yaşanan olayların da etkisiyle bu kapsamda değerlendirilmişti. Toplumun huzur ve güven içinde yaşaması, devletin ve hukukun egemen kılınması, ekonomik yatırımlar kadar önemsenmişti. Kabul edilebilir bir refah sağlanması, bölgede asayiş meselelerini çözebilirdi. Bu paralelde Doğu Anadolu ile ilgili pek çok inceleme yapılmış ve raporlar hazırlanmıştı. Bu raporlar çerçevesinde de bölgeye hizmetler götürülmeye çalışılmış, halkın problemlerinin çözülmesi, medeni bir hayatın gereklerinin sağlanması için çalışmalar yapılmıştı.

Doğu Anadolu bölgesinde, İran sınırında bulunan Van ili de bu yatırımlardan payını alan bir il olmuştur. İlin ekonomik ve iktisadi potansiyeline göre var olan sektörlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için yapılan yatırımlardan başka ve daha yoğun olarak yeni yatırımlar yapılmıştır. Öncelikle ulaşım ve eğitim konuları ele alınmıştı. Ulaşım ağları ile Van'ın komşuları, ülkenin diğer bölgeleri ve hatta komşu ülkelerle bağlantılarının kurulması önemliydi. Eğitimli ve bilinçli bir toplum da daha doğru ve yararlı işler yapabiliirdi.

Cumhuriyet'in çeşitli dönem ve devrelerinde, Van iline eğitim, asayiş, sağlık, ulaşım, tarım ve hayvancılık, sanayileşme, madencilik alanlarında yatırımlar yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilgili alanlarda alt yapı ve örgütlenme çalışmaları yapılmış, sonraki yıllarda yapılacak yatırımlar için olumlu şartlar sağlanmaya çalışılmıştır. Her dönem, herhangi bir sebep ve hassasiyete bağlı olarak bir negatif ayrımcılık yapılmadan ülkenin her köşesinin ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Hatta Doğu illeri söz konusu olduğunda, özel girişimler ve girişimcilerin ilgisinin az olduğu dikkate alınarak, devlet yatırımları bakımından pozitif ayrımcılık yapılmıştır bile diyebiliriz.

Cumhuriyet'in ilk yılları bir tarafa bırakılırsa, ülke genelinde ele alınan öncelikler, Doğu illeri için de dikkate alınmış,

yatırımlar bu yaklaşım içinde gerçekleştirilmiştir. Van ili özelinde ise bu yatırımların, sayısal oranlamaya göre hem Doğu hem de ülke geneli ortalamasının üstünde görülmektedir. Milli gelire yaptıkları katkı bakımından yapılan bir karşılaştırmada, bu farkın Doğu illeri ve Van için daha da yükseldiği görülmektedir.

Böyle bir yaklaşım tabidir ki, birtakım rakamları karşılaştırarak, sonucunun ülke gerçeklerinin, bölgesel ihtiyaçların önüne geçmesini sağlamak değildir. Devletin öncelikli görevi, halkının refah ve huzur içinde, medeni bir hayat yaşamasını sağlamaktır. Dolayısıyla, “ürettiğin kadar tüket” yaklaşımı, devletin yapması gereken yatırımlar açısından geçerli olmayacaktır. Devlet, ülke ve toplum yararına yapması gerekenler hususunda kar-zarar hesabı yapmayacaktır. Bu ifadelerin gerekçesi de zaten, birtakım siyasi çevrelerde ve odalarda dillendirilen “devletin Doğu İllerini ihmal ettiği iddiasıdır”.

Kaynaklar

Arşivler:

- Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi*, F. 30-10-00, K. 2552, G. 3459, S. 1; F. 30-18-1-2, K. 76, G. 60, S. 9; F. 310-10-65, K. 2552, G.3459, S. 1.; F. 310-10-65, K. 2552, G. 3459, S. 1.; F. 030-18-01-01, K.5, G. 22, S. 1.; F. 30-18-01-02, K. 13, G. 59, S. 19; F. 030-10, K. 215, G. 457, S.1.; F. 030-10, K.68, G. 451, S. 4; F. 030-18-1-2, K. 31, G. 61, S. 9.; F. 030-18-01-02, K. 80, G. 93, S. 10; F. 030-10, K. 152, G.78, S. 28; F. 030-18-1-2, K. 87, G. 50, S. 20; F. 030-10, K. 157, G. 106, S. 16; F. 030-1-0-0, K. 94, G. 587, S. 7; F. 030-01, K. 69, G. 454, S. 17; F. 030-18-1-2, K. 18, G. 19, S. 13; F. 030-10, K. 184, G. 860, S. 2; F.30-18-1-1, K. 8, G. 47, S. 18; F.30-18-1-1, K. 10, G. 41, S. 17; F. 310-10-65, K. 2553, G. 3461, S. 67; F. 310-10-65, K. 2555, G. 3463,, S. 67; F. 030-10, K. 157, G. 106, S. 16.
- Devlet Arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Celal Bayar Kataloğu, 3/3-26, 1451-5.6-18; 373-26,1451-17.
- Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi*, HR-İM, D. No: 168, G. No: 13.

Sürelî Yayınlar:

- Aydın Tarihi*, S: 71, Ekim 1939; S: 185, Nisan 1949, S: 198, Mayıs 1950.
- Bitlis gazetesi*, 2 Ekim 1956.
- Bölge Gazetesi*, 23 Ocak 2017.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1939.

- Düstur*, 3.Tertip. C.15.
TC Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisi, Y: 5, S:5, Ekim 1938.
TC Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisi, Y: 10, S:6, Ekim 1943.
TC Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisi, Y: 8, S:5, Ekim 1941.
TC Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık Dergisi, Y: 7, S: 5, Ekim 1940.
TC Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi, Y: 7, S: 7.
TC Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi, Aralık 1949.
TBMM Kanunlar Dergisi, D. VIII, C: 29, Kasım 1947.
TBMM Kavanin Mecmuası, VII/27, Ankara 1945.
TBMM Tebliğler Dergisi, VIII/15, B:29, (1. 1. 1949).
TBMM Tebliğler Dergisi, IX/20,B:44, (16.02. 1953).
TBMM Kavanin Mecmuası, 11/4, Ankara 1941.
TBMM Zabıt Ceridesi, V/21,İ: 21, (27. 12. 1937).
TBMM Zabıt Ceridesi, V/20, İ: 1, (1. 11. 1937).
TBMM Zabıt Ceridesi, IX/20, B.44 (16.02.1953).
TBMM Zabıt Ceridesi, XI/7, İ:40, (20.02.1959).
TBMM Zabıt Ceridesi, 11/3, İ: 41, (24.10.1923).
Van Postası, 2 Ocak 1956.

Araştırma Eserleri

- Akpınar, D. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da ve Sinop'ta Petrol Arama Çalışmaları (1876-1950). *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (İtobiad), 7(4), 2356-2377.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. Ankara.
- Deniz, O. ve Yazıcı, H. (2003). Van Gölü'nde Ulaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, İstanbul, (40).
- Eren, Ü. (1967). Doğu Bölgesi Hayvancılığının Ekonomik Bünyesi. *Doğu Anadolu Kalkındırma Sorunları Semineri I*. Ankara.
- Kaçmaz, A. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Doğu Anadolu Bölgesi Üzerindeki İktisadi Politikaları (1930-1945)*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kardaş, A. (2015). *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları*. Ankara.
- Kardaş, A. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da Madencilik Çalışmaları (1908-1980)*. Ankara.

- Kardaş, A. (2016). Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- Kardaş, A. (2019). Tek Parti Döneminde Van'da Sağlık Sorunları ve Kurumları. *Akademik Düşünce ve Tarih Dergisi*, 6(4).
- Kayaçelebi, Ü. (23 Ocak 2017). Enis Köy Enstitüsü, *Bölge Gazetesi*.
- Kopar, M. (2005). *Doğu Anadolu'da yapılan Kamu Harcamaları (1927-1950)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kuşçuoğlu, Y. (1965). Van ve Çevresi. *Arkitekt Dergisi*. İstanbul.
- Lokman, K. (t.y.). *Kürzot Petrol Madeni ve Havalisi Hakkında Rapor*, MTA Arşivi, D. No: 1670.
- Mutlu, Y. (2005). *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi*. Ankara.
- Pekmezciler, S. (1955). *Şahmanis Linyitleri Hakkında Rapor*.
- Tunç, V. (2019). *Van Gölü Havzasında Kamu Yatırımları ve Harcamaları (1946-1950)*. İstanbul.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 99-132

I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı*

Population Movements and Demography in Van Between the First and Second World War (1914-1945)

• Bekir KOÇLAR* Uğur BOZKURT**

*Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van /
Türkiye.

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of History,
Van / Turkey.
bekirkoclar@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2373-945X

**Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van /
Türkiye.
Research Assistant (RA), Van Yüzüncü Yıl
University, Faculty of Letters,
Department of History, Van / Turkey.
ugurbozkurt@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8698-8368

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

10/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

25/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Koçlar, B. & Bozkurt, U. (2021). I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 99-132

Citation: Koçlar, B. & Bozkurt, U. (2021). Population Movements and Demography in Van Between the First and Second World War (1914-1945). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 99-132

Öz

Bu çalışmada zaman itibarıyla oldukça kozmopolit bir yapıdan homojen bir toplum yapısına geçen Van'ın yaşamış olduğu değişimin neden ve nasıl olduğunu tespit etmek amaçlandı. Bu amacı gerçekleştiren Van'ın nüfus yapısıyla ilgili hem Osmanlı hem de başta Rusya olmak üzere dış devletlerin çalışmaları değerlendirilmeye alındı. Özellikle Rus Dış İşleri Arşivi'nden elde edilen raporların Osmanlı verileriyle mukayesesi sonucunda ortaya çıkan olgular titizlikle incelenmekle beraber bu dönemde meydana gelen siyasi ve politik olaylar da göz önünde bulundurularak nesnel verilere ulaşılmaya çalışıldı. Resmi yayınların da kullanıldığı bu çalışmada, dış devletlerin daha çok etnisite üzerinden Van'ın demografik yapısını değerlendirmesine karşın Osmanlı Devleti'nin din üzerinden nüfus yapısını irdelediği görüldü. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte daha detaylı çalışmalarla oransal bazda Van'ın demografik yapısı tespit edilmeye çalışıldı. Van'ın toplum yapısından kaynaklı olarak elde edilen verilerle kesin rakamlara ulaşma zorluğu ön planda tutuldu. Cinsiyet, medeni hal, yaş dağılımı, meslekler, din ve etnik unsurlar bakımından çok yönlü olarak yaptığımız çalışmada Van toplumunun 1914-1945 yılları arasında oldukça fazla değişkenliğe uğradığı gözlemlendi. Özellikle Merkez Kaza'da yaşanan değişimlerin tam anlamıyla yeniden doğuş şeklinde yaşadığımız söylemek yanlış olmaz diye düşünmekteyiz. Bu bakımından yapılacak okumaların yaşanan toplumsal değişimin ne denli keskin olduğunu Van özelinde okuyucuya aktarmayı umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Van, Nüfus, Demografi, Göç, Ermeniler, Rusya.

* Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SBA-2017-5967 kodlu, "Geleneksellikten Modernliğe Geçiş Sürecinde Van (1923 - 1960)" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Abstract

In this study, it was aimed to determine why and how the changes that Van has gone through from a very cosmopolitan structure to a homogeneous social structure over time. While achieving this goal, the studies of both the Ottoman and foreign states, especially Russia, regarding Van's population structure were taken into consideration. In particular, the facts that emerged as a result of comparing the reports obtained from the Russian Foreign Affairs Archive with the Ottoman data were carefully examined and objective data were tried to be reached by taking into account the political and political events that took place in this period. In the study in which official publications were also evaluated, it was seen that while foreign states evaluated the demographic structure of Van through ethnicity, the Ottomans mostly evaluated the population structure over religion. With the declaration of the Republic, more detailed studies were tried to determine the demographic structure of Van on a proportional basis. The difficulty of transmitting the data obtained due to the social structure of Van to exact figures was emphasized. In our multi-dimensional study in terms of gender, marital status, age distribution, professions, religion, and ethnic elements, it was observed that there were many variables between the Van society in 1914 and the Van society in 1945. We think that it would not be wrong to say that especially the changes experienced in the Central County are experienced in the form of rebirth. In this respect, we hope to convey to the reader how sharp the social change is in Van's private readings.

Keywords: Van, Population, Demography, Migration, Armenians, Russia.

Giriş

Van'ın 1914-1945 yılları arasında demografik yapısının birçok değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bu nedenle Van'ın bu dönem demografik yapısının tespiti oldukça güçtür. Özellikle Ermeni isyanları ve yarattığı etkiler demografik yapının değişikliğinde ve nüfus tespitinin zorlaşmasında en önemli etkenlerden birini oluşturur. Müslümanların da şehit edildiği ya da göçe zorlandığı bu süreçte yaşanan olayların Van özelinde gelişimine baktığımızda, 1872 yılından itibaren komitacılık faaliyetlerinin başladığı görülür (Uras, 1976: 430). Bu tür faaliyetler birçok asayiş sorununu beraberinde getirmekle beraber farklı zamanlarda isyan girişimlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Mart 1915'te Van'ın Tımar nahiyesinde bulunan Ermeniler, vergi kaydı yapan memurlara karşı silah kullanmakla¹ beraber binlerce çete mensubu Gevaş ve Şıtak (Çatak) Kazalarına kadar yayılan bir isyan

¹ Yaşanan bu olayın Şubat 1915'te gerçekleştiği ve koyun sayımından dolayı kaynaklandığı görüşü de hâkimdir. (Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, 1332 (1916): 203).

çıkardılar. Bu zamanda Ermeniler tarafından Müslümanların evlerine, Osmanlı Bankası'na, Duyun-ı Umumiye'ye, Reji, Posta ve Telgraf binalarına saldırı düzenlendi. 7 Nisan'da silahlı 2.500 çete üyesi şehre saldırdı ve bölgeyi ele geçirerek burada geçici hükümet kurdular (Çiçek, 2012: 25). Bunun üzerine Vali Cevdet Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta, Ermeni saldırılarına karşı korunamayan ahalinin batıdaki vilayetlere gönderilmesi teklif ediliyordu. Bu talebe olumlu karşılık verilmekle beraber ivedi bir şekilde hareket edilmesi gerektiği bildiriliyordu (İpek, 1999: 164). Bu durum Ermeniler için tehcir sürecini başlatmakla beraber Van, demografik bir değişime uğradı.

24 Nisan 1915'te Ermeni olaylarının önlenmesi amacıyla Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in bazı valiliklere ve mutasarrıflıklara telgrafla gönderdiği talimat gereği sert tedbirler alınmakla beraber 27 Mayıs 1915'te tehcir kanunu çıkarıldı. Resmi adı "*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyeye itihaz olunacak tedbir hakkında kanun-i muvakkat*" (Bardakçı, 2009: 20, 21) olan kanun ile birçok Ermeni'nin tedbir amacıyla yine Osmanlı toprağı olan bölgelere gönderilmek suretiyle göç ettirilmesine karar verildi. Tehcire tabi tutulan Ermeni sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 450 binden az olduğu düşünülmektedir (Çiçek, 2012: 215). Talat Paşa'nın belgelerinde tehcir kanunu çıktıktan sonra Van nüfusuna kayıtlı olup Van'da bulunmayan 160 kişinin tehcir kapsamına alındığı gösterilmektedir (Bardakçı, 2009: 109-142)². Bu kişiler Diyarbakır üzerinden Urfa, Antep ve Adana'ya (Çiçek, 2012: 83) gönderilmelerine karşın daha sonra birçok bölgeye dağıldılar. Dağılan bu unsurların daha sonra Van'a geri dönüş serüveni başladı. Ancak bu geri dönüşler oldukça zorlu bir süreci başlatmakla birlikte toplumsal dinamiklerin değişkenliğe uğramasına neden oldu.

Van'ın işgalinden sonra Osmanlı taarruza geçerek 25 Temmuz 1915'te Malazgirt, 26 Temmuz 1915'te Adilcevaz ve 3 Ağustos 1915'te Karaköse'yi Rusların elinden aldı. Van'a yönelen Osmanlı ordusunun başarıları karşısında Ruslar, savaş alanlarını boşaltmak amacıyla bu bölgelerde bulunan Ermenilerin, Erivan ve çevresine göç ettirilmesi

² Murat Bardakçı'nın, Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi adlı eserinde yer alan belgede "ahır" diye okunan kelime yanlış okunmuş olup "başka" anlamına gelen "aher" kelimesidir. Bundan dolayı buradaki 160 sayısı Van'da kayıtlı bulunduğu halde başka yerlerde meskûn bulunan Ermenileri ifade etmektedir. Zaten diğer sayfalarda Ermenilerin nereye gittikleri gösterilmektedir. Bunun yanı sıra verilen sayıların hane mi? nefer mi? olduğu belirtilmemiştir. Bu nedenle bu 160 sayısı kişi bazlı değil hane bazlı olabilir ve bu durumda nüfus daha fazla çıkabilir. Tespit ettiğimize göre 160 kişinin dağılımı şu şekildedir; İzmit'te 24, Bolu'da 10, Karesi'de 28, Adana'da 20, Konya'da 1, Aydın'da 74, Ankara'da 3 kişi.

kararı aldılar. Bu kapsamda Van, Bulanık, Adilcevaz, Erciş, Malazgirt, Ahlat, Müküs (Bahçesaray), Şitak ve Muş'tan 150.000-200.000 arasında kişinin Erivan ve çevresine göç ettiği bildirilmektedir (Günay-Çaykiran, 2020: 138, 139). Ancak bu sayının doğru olmama ihtimali yüksektir. Aşağıda birçok kaynaktan elde ettiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde bölgede verilen sayı kadar Ermeni olması muhtemel değildir. Bilinen bir gerçek ise Ermenilerin Ruslar tarafından göçe zorlanması ve Van'ın demografik yapısında oluşturdukları değişimdir. Mart 1916'dan 1917 yılına kadar Van'dan Trabzon ve Erzincan'a kadar olan bölgeye yaklaşık 140.000 Ermeni dönüş yapmasına (Günay-Çaykiran, 2020: 142) karşın plansız ve düzensiz bir şekilde göç süreci başladığı için ve Van bu tarihler arasında işgal altında olduğundan gelen kişilerin ne kadarının Van'a yerleştiğini bilemiyoruz.

Bölge halkının farklı özellikleri de demografik yapıyı tespit etmede karşılaşılan zorluklardan biriydi. Göçer özellikli grupların nüfus tespiti ile ilgili zorlukların yanı sıra Gayrimüslim toplulukların nüfuslarının tespiti de ayrı bir zorluk ihtiva etmekteydi. Mesela XIX. yüzyılda hem göçer özellikleri olan hem de Gayrimüslim bir topluluk olan Nesturîlerin sayılarını tespit etmek oldukça zor olmakla beraber, bunların nüfusa tabi olmak istememeleri devlet için bir asayiş sorunu haline gelmekteydi (BOA, DH. ŞFR., 168/18, R-07-06-1310 (1894): 1)³. Bunun yanı sıra gerek Ermeni komitacıları tarafından gerekse de nüfuzlarını Ermeniler üzerinden hissettirmeye çalışan Gayrimüslim unsurlar kurmaca istatistikler üzerinden Ermeni nüfusunu tanımlamaya çalıştılar. Ancak aşağıda da belirtildiği üzere Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan fazla olduğu iddiaları gerçeği yansıtmamaktaydı. Merkez ve Hakkâri Sancaklarından oluşan Van Vilayeti'nin Hakkâri kısmında nüfusun %80'i Müslümanlardan oluşmakla beraber Merkez ve Şitak Kazası dışındaki ilçelerde Müslümanlar her zaman Ermenilerden fazla nüfusa sahip oldular (Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi, 1332 (1916): 197).

Van vilayetinin nüfus yapısı ile ilgili elde edilen bilgilerin birçok kaynaktan farklı olduğu gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar olabildiğince gözden geçirilerek doğru bilgiye ulaşılmaya çalışılmasına rağmen kesin bilgilere ulaşıldığı söylenemez. Kaynaklardaki bu farklılıkların varlık sebebi, etnik unsurlar üzerinden Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini azaltmaktır. Aynı zamanda bölgeyi

³ Bu konuyla ilgili daha sonra Van Valisi, Dâhiliye Nezaretine bilgi vermişti. Gönderilen Hamdi Paşa için sözü dinlenen biri olduğu ve Nesturî reisi Mir Şemun efendinin bölgeye gelmesiyle beraber görüşmeye gönderildiğini yazmıştı. BOA, DH. ŞFR. 167/98, R-25-05-1310 (1894), s. 1.

kontrolü altına almak isteyen Rusya gibi devletlerin politikaları önemli bir etmendir. Metin içinde de görüleceği üzere Rus belgelerinde daha çok etnik tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Özellikle Türkler tanımlanırken Türk ve Türkmenler ya da Kızılbaşlar ve Kürtler gibi etnisite üzerinden Van'ın demografik yapısını tanımlayarak toplumu ayrıştırıcı bir amaçlarının olduğu düşünülmektedir.

Cumhuriyet döneminde Van'ın demografik yapısı daha iyi takip edilebilmektedir. Bunun sebebi de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaptığı nüfus sayımlarının istatistiksel manada daha iyi tutulmuş olmasıdır. 1927, 1935, 1940, 1945 yıllarında yapılan sayımlarda nüfus bilgisinin teferruatlı bir biçimde tutulmuş olması ve 1934'ten sonra yoğun bir göç hareketinin görülmemiş olması nüfus ile ilgili bilgi çelişmesini ortadan kaldırmıştır. Böylece bilhassa 1934 yılından itibaren Van'ın nüfus yapısı doğal seyrinde gerçekleşmiş bu da bu dönem nüfus yapısı ile ilgili tespitleri kolaylaştırmıştır.

1) I. Dünya Savaşı'na Kadar Van'ın Demografik Yapısı

Van'ın ilk dönemleri ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla beraber elde edilen verilere göre Van'da XVII. yüzyılda 118.000 Müslüman ve ortalama 11.000 Ermeni yaşamaktaydı (Kılıç, 2012: 508). 1879'da yapılan nüfus tespitlerinde Van Kazası'nda 10.000 küsur Müslüman olmasına karşın 23.000 Hristiyan bulunmaktaydı. Ancak kaza dışında kalan bölgelerde Müslüman nüfus fazlaydı. Buna göre; Hakkâri'nin Çölemerik ve Gevar kazalarında 17.000 küsur Nesturî bulunmasına karşın bu iki kazada toplam 44.000 Müslüman bulunmaktaydı. Diğer taraftan Hakkâri sancağında 1.200 Yahudi yaşamaktaydı. Böylece bölgede toplam Müslüman sayısının 165.000 olmasına karşın 100.000 Gayrimüslim bulunduğu ve Van'ın oransal olarak nüfusunun %60 Müslüman, %30 Ermeni ve %10 Nesturî olduğu anlaşılmaktadır (BOA, 3669, PLK.p., 1890: 1; BOA, DH.ŞFR, 112/1, R-05-05-1295 (1879): 3).

XIX. yüzyılda Ermeni nüfusun⁴ Müslüman nüfusa göre önemli bir artış gösterdiği gözlenmektedir. Bu durumu Van'ın idari taksimatla ilgili değişmelerine bağlamak mümkündür. Ancak bölgedeki Ermeni nüfus artışını bölge ile ilgili projeler geliştiren başta Rusya olmak üzere birçok devletin politikalarının bölgedeki nüfus üzerinde yarattığı etki üzerinden de okumak gerekir. Nitekim bu politikalar sayesinde XIX. yüzyılda Van'da Ermeni nüfusu ulaşabileceği en yüksek seviyeye

⁴ XIX. yüzyıl Ermeni nüfusuyla ilgili birçok kaynakta farklı bilgiler mevcuttur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için; Uras, A. Esat. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, s.131-146.

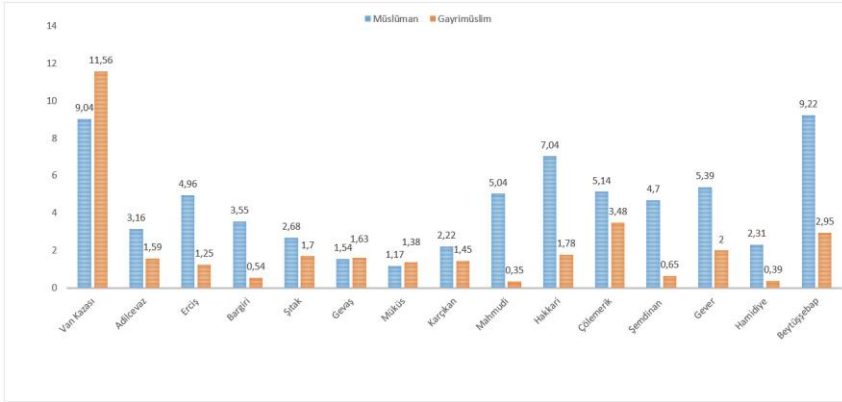
ulaştı. Buna rağmen yukarıda da görüldüğü üzere Ermeni nüfusu % 30'un üzerinde bir nüfus yoğunluğuna sahip olamadı.

Kemal H. Karpat'a göre; 1894-1895'te Van'ın genel nüfusu 273.000 kişiydi (Karpat, 1985: 226). 1896'da çıkan Ermeni isyanlarından (Uras, 1976: 499) dolayı nüfus sayısını tespit etmek imkânsız hale geldi. H. 1315/M. 1897 tarihli Van Vilayet Salnamesine göre Van'a bağlı 15 kaza bulunmaktaydı. Bu kazalar; Van Merkez, Adilcevaz, Erciş, Bargiri, Şıtak, Gevaş, Müküs, Karçıkan, Mahmudi, Hakkâri (Elbak), Çölemerik, Şemdinan, Gever, Hamidiye ve Beytüşşebap'tı. Kazaların nüfusu şu şekildeydi (Van Vilayet Salnamesi, Birinci Defa, 1315: 204);

Kazalar	Müslüman		Toplam	Gayrimüslim		Toplam	Genel Toplam
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın		
Van	14.730	13.220	27.950	20.401	15.347	35.748	63.698
Adilcevaz	4.926	4.850	9.776	2.728	2.188	4.916	14.692
Erciş	8.382	6.973	15.355	2.253	1.630	3.883	19.238
Bargiri	6.550	4.450	11.000	834	858	1.692	12.692
Şıtak (Çatak)	4.348	3.953	8.301	2.656	2.605	5.261	13.562
Gevaş	2.773	2.012	4.785	2.905	2.143	5.048	9.833
Müküs	1.950	1.681	3.631	2.137	2.135	4.272	7.903
Karçıkan	4.432	2.434	6.866	2.587	1.916	4.503	11.369
Mahmudi	9.671	5.925	15.596	589	515	1.104	16.700
Hakkâri	12.429	9.342	21.771	2.809	2.694	5.503	27.274
Çölemerik	8.902	7.000	15.902	6.420	4.338	10.758	26.660
Şemdinan	8.219	6.328	14.547	1.037	996	2.033	16.580
Gever	9.188	7.488	16.676	3.960	2.232	6.192	22.868
Hamidiye	4.220	2.930	7.150	566	670	1.236	8.386
Beytüşşebap	16.962	11.565 ⁵	28.527	5.585	3.552	9.137	37.665
TOPLAM	117.682	90.152	207.834	57.467	43.819	101.286	309.120

Tablodan anlaşıldığı üzere en fazla nüfus 63.698 kişiyle Van Merkez Kaza'da bulunmaktaydı. Genel nüfusun 309.120 olarak gösterildiği tabloda Müslüman erkek nüfus tüm kazalarda Müslüman kadın nüfustan fazla olmasına karşın Gayrimüslim erkek nüfus Bargiri ve Hamidiye Kazalarında Gayrimüslim Kadın nüfusundan azdı. Buna göre; Van nüfusunun bölgelere göre dağılım oranları şöyledir;

⁵ Sayılar toplamında bir fazla çıktığı tespit edilmiş olup verilen sayının 11.564 olduğu düşünülmektedir. Belgede verilen bilgiye sadık kalınmıştır.

Grafikteki göstergelere göre; Gayrimüslim nüfus Van Merkez Kazası'nda %11,56 olmasına karşın Müslüman nüfus 9,04 oranındaydı. Buradaki Gayrimüslim nüfus oranı, bu unsurların yerleşik özellik taşımamasından dolayı daha gerçekçi olmasına rağmen Müslüman nüfusun göçer özelliklerinden dolayı sayılabilirliği zayıftır. Bu nedenle verilen Müslüman nüfus oranı görecelidir. Kanaatimizce Müslüman nüfus oranına 2-3 puan eklenerek hesaplanması daha sağlıklı bir nüfus tespitini ortaya çıkaracaktır. Bu durumda Van Merkez, Müküs ve Gevaş Kazalarında Gayrimüslim nüfus oranı fazlaydı. Gayrimüslim nüfus oranının en az olduğu kazalar Mahmudi, Hamidiye ve Bargiri Kazalarıydı. Müslüman nüfusun oransal olarak Beytüşşebap Kazası'nda en fazla, Müküs Kazası'nda en az olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde 309.120 olan genel nüfusun yaklaşık % 60'ı Müslüman geri kalanı Ermeni ve diğer Gayrimüslim unsurlardan oluşmaktadır.

Van'ın genel nüfusu 1899-1900'da 281.532, 1903-1904'te 290.954, 1907-1908'de 300.691, 1911'de ise 310.754'tür (Arvas, 2018: 204). Buradan da anlaşıldığına göre dışarıdan bir müdahale olmadığı ve içeride sükûnetin sağlandığı dönemlerde nüfus doğal seyrini koruyabilmekteydi. 25 Kasım 1912'de Osmanlı, Fransız ve İngiliz konsoloslukları tarafından derlenen sayıları karşılaştıran Rus Dışişleri Bakanlığı'nın arşivine göre Van ve Bitlis'in nüfus yapısı şu şekildeydi (АВПРИ, Ф. 151 ПОЛИТАРХИВ, О. 482, Д. 719, Г. 1911-1914, ГОРАД ВАН, С. 246);

MİLLETLER	VAN	BİTLİS	TOPLAM
Kürtler	200.000	270.000	470.000
Ermeniler	120.000	180.000	300.000
Nesturiler	70.000	---	70.000

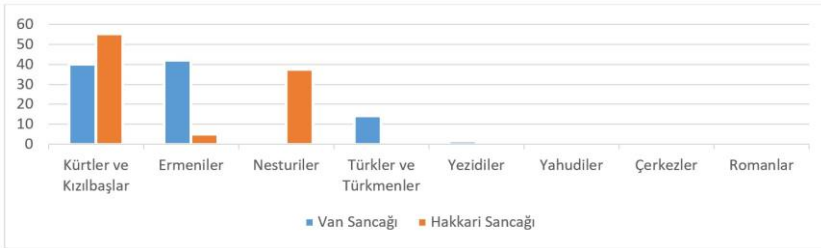
Türkler	35.000	10.000	45.000
Yezidiler	5.400	4.000	9.400
Yahudiler	1.500	---	1.500
Keldaniler (Katolik)	1.000	4.000	5.000
Yakubi	---	5.000	5.000
Çerkezler	500	1.000	1.500
Romanlar	500	500	1.000
Kıptiler	---	400	400
Diğer	100	100	200
TOPLAM	434.000	475.000	909.000

1912'deki bir rapordan aldığımız bu bilgilerin bu tarihten daha önceki bir zamana rastladığını düşünmekteyiz. Bununla beraber, Van'da 11 etnik unsurun yaşadığı ve diğer milletlerinde olduğunu varsayarsak oldukça kozmopolittik bir yapıya sahip olduğu sonucuna varabiliriz. Raporda elde edilen nüfus sayısı 434.000 kişi olarak verilmekle beraber sayılarda küsurat hesaplarının yapılmadığı ve yuvarlama hesaplamalar yapılarak ortalama bir sayı elde edildiği göze çarpmaktadır. Gayrimüslim nüfusun oldukça fazla gösterildiğini düşünmemizin yanı sıra özellikle Nesturîlerin sayısı 70.000 olarak verilmesine rağmen elimizdeki belgelerde bu sayı oldukça azdır⁶. En fazla Kürt nüfusunun olduğu bu belgede en az nüfusa sahip olan unsurlar Çerkezler ve Romanlar olarak belirtilmektedir. Burada Kürt nüfusunun da doğru olmama ihtimali üzerinde durmak gerekir. Çünkü Nesturîlerin ve Kürtlerin göçebe bir yaşam tarzı olması ve vergi mükellefiyetlerinden dolayı kayıt altına alınmak istememeleri söz konusudur. Bunun yanı sıra bu dönemde aşiretlerin sürekli sınır ihlalleri yaparak buldukları bölgeleri terk etmelerinden dolayı nüfus sayılarını tespit etmek oldukça zor hale gelmekteydi. Yine Rus verilerine göre 1914'te Van'ın demografik yapısı şu şekildeydi (АВПРИ, Ф. 151 ПОЛИТАРХИВ, О. 482, Д. 4333, Г. 1914-1917, С. 12);

⁶1900'da Çölemerik Kazası ile Hakkâri Sancağı'na bağlı diğer kazalardaki Nesturî sayısı 9.736 Erkek ve 9.566 Kadın toplam 19.302 olarak verilmiştir. BOA, Y.PRK.KOM., 10/73, H-26-09-1318, s. 6. 1914 verilerine göre Osmanlı'da bulunan toplam Nesturî sayısı 8,091 kişiydi. Bunun 7,936'sı yerli 155'i ise yabancı olarak hesaplanmıştır. Ayrıca bunların 4.524'ü Erkek, 3.567'si kadındı. Detaylı bilgi için bakınız: Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş vilayetdeki milletlerin yerli yabancı olarak 332 senesi ibtidasında tahakkuk eden mikdar-ı nüfusunu irae eden icmalî umumidir, s. 1.

MİLLETLER	VAN	HAKKÂRİ	TOPLAM
Kürtler ve Kızılbaşlar	95.536	103.480	198.016
Ermeniler	100.416	9.472	109.888
Nesturiler	3.096	70.200	73.296
Türkler ve Türkmenler	34.080	2.768	36.848
Yezidiler	4.112	---	4.112
Yahudiler	---	1.592	1.592
Çerkezler	976	---	976
Romanlar	448	---	448
TOPLAM	238.664	187.512	425.176

Buradaki verilerde hemen hemen 1912'deki veriler ile benzerlik göstermektedir. İlginç olan Kürtler ve Kızılbaşların (Şiîlerin) birlikte yazılmış olmasıdır. Bilinen bir gerçektir ki bölgede Şiî Kürt yoktur. Kürt nüfusun hemen hemen tamamı Sünnî'dir. Bu nedenle bu grubun Kürt nüfus içinde gösterilmesi etnisite üzerinden nüfus okumalarında ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Bölgedeki Türkmen Şiîlerin yok sayılması gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu sebepten ve bölgenin Kürt nüfusunun Müslüman gruplar üzerindeki dominant özelliklerinden dolayı belki de bölgede nüfus varlığının rakamsal karşılığını bulamayan tek unsur Türklerdir. Ayrıca Çerkezlerin nüfusunda artış olmakla beraber Keldanîlere ait herhangi bir veri yoktur. Bunun yanı sıra Van ve Hakkâri sancaklarında bulunan nüfus oranları şöyleydi;

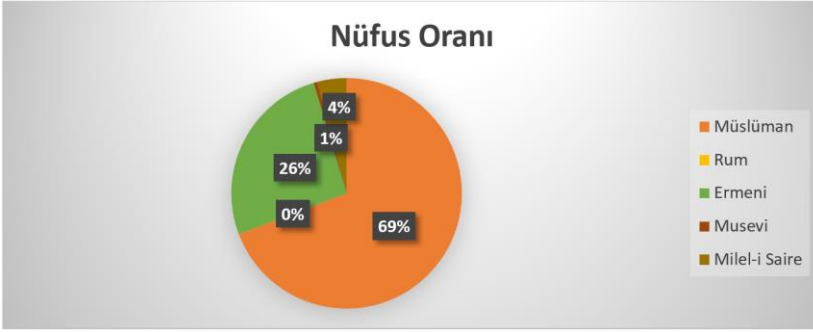

Etnik unsurların birbirlerine oranının gösterildiği grafikte Kürtler ve Kızılbaşlar fazla olmakla beraber Çerkezler ve Romanlar azınlıktaydı. Nesturiler Osmanlı verilerine göre oldukça az olmakla beraber genel nüfusun 425.176 verilmesine karşın elimizde bulunan verilere göre Van'ın nüfusu 259.141 kişi olarak hesaplandı (Karpas, 1985: 190). Osmanlı'nın tutmuş olduğu verilere göre Van'ın nüfus yapısı şu şekildeydi ("Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş", 1332: 2);

Milletler	Erkek	Kadın	TOPLAM
Müslüman	99.458	79.922	179.380
Rum	1	---	1

Ermeni	38.457	29.335	67.792
Musevi	698	685	1.383
Milel-i saire	5.840	4.745	10.585
TOPLAM	144.454	114.687	259.141

Osmanlı verilerine baktığımızda en fazla nüfus Müslüman nüfus olarak verilmiş ve Müslümanlar etnik olarak ayrı ayrı hesaplanmamıştır. %69,22 Müslüman, %26,16 Ermeni, %0,53 Musevi, %4,08 Milel-i Saire nüfus oranı tespit edilmiştir. Sadece 1 Rum'un olduğu Van'da toplam 67.792 Ermeni nüfusu olduğu belirtilmiştir. Bu sayı Rus verilerine göre oldukça az gösterilmiştir. Yahudiler de Rus verilerine göre daha az verilmiştir. Nesturî nüfusuna yer verilmeyen tabloda Milel-i Saire tabiriyle diğer milletlerin sayısı 10.585 olarak hesaplanmıştır.

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın tutmuş olduğu verilerdeki farklılığın sebebi kayıtsız olan nüfustan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan konar-göçer aşiretlere mensup 122.370 Müslüman 33.909 Nesturî ve 2.122 diğer etnik unsurlardan kişilerin olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayılar eklendiğinde Van'ın nüfusu 417.442'ye ulaşmaktadır (Sakin,2008: 228, 229). Bu verilere bakıldığında Rusya'nın genel nüfus hakkında vermiş olduğu bilgilere yaklaşık bir sayı elde etmiş oluruz.1914'te Van'ın kaza nüfusları ve cinsiyete göre dağılımı şu şekildeydi ("Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş", 1332: 16; Karpat, 1985: 182);

Kaza	Erkek	Kadın	Toplam
Merkez	44.492	35.244	79.736
Şıtak (Çatak)	6.939	5.778	12.717
Adilcevaz	8.753	6.916	15.669
Gevaş	16.655	11.988	28.643
Erciş	19.451	15.955	35.406

Hakkâri	15.057	12.623	27.680
Mahmudi	7.673	5.286	12.959
Şemdinan	5.857	5.883	11.740
Gever	9.852	7.029	16.881
Hoşap	4.837	3.869	8.706
Çölemerik	4.888	4.116	9.004
TOPLAM	144.454	114.687	259.141

Merkez nüfus 76.736 olmakla beraber toplam nüfusa oranı %30,76'dı. Şemdinan dışında tüm kazalarda erkek nüfus kadın nüfustan fazla olmakla beraber kazaların toplam nüfus oranı şu şekildeydi; Şıtak %4,90, Adilcevaş %6,04, Gevaş %11,05, Erciş %13,66, Hakkâri %10,68, Mahmudi %5,00, Şemdinan %4,53, Gever %6,51, Hoşap %3,35, Çölemerik %3,47'ydı. Bunun yanı sıra Osmanlı verilerine göre toplam nüfusun dinî ve cinsiyet dağılımı şu şekildeydi ("Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş", 1332: 16);

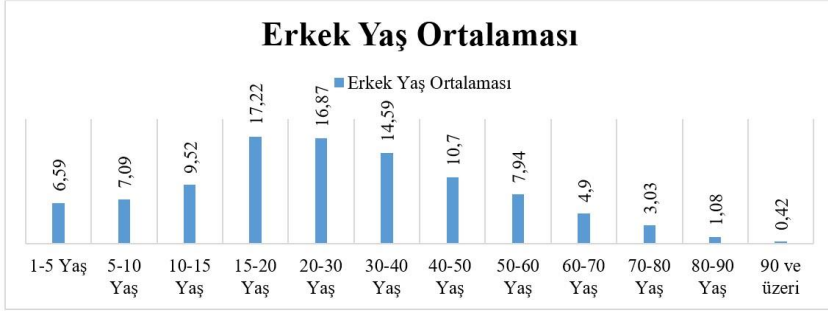
Kazalar	Müslüman		Rum		Ermeni		Musevi		Milel-i Saire	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Merkez	24.996	20.123	---	---	19.035	14.754	---	---	461	367
Şıtak	4.588	3.544	---	---	2.193	2.099	---	---	158	135
Adilcevaş	6.176	4.644	---	---	2.577	2.272	---	---	---	---
Gevaş	10.337	7.786	---	---	6.318	4.202	---	---	---	---
Erciş	14.627	12.696	---	---	4.824	3.259	---	---	---	---
Hakkari	11.953	9.895	1	---	1.829	1.632	424	412	850	684
Mahmudi	6.239	3.991	---	---	276	252			1.158	1.043
Şemdinan	4.919	4.954	---	---	---	---	127	147	811	782
Gever	7.413	5.358	---	---	609	350	147	126	1.683	1.195
Hoşap	4.201	3.490	---	---	636	379	---	---	---	---
Çölemerik	4.009	3.441	---	---	160	136	---	---	719	539
Toplam	99.458	79.922	1	---	38.457	29.335	698	685	5.840	4.745
G. Toplam	179.380		1		67.792		1.383		10.585	

Sadece bir Rum erkeğin olduğu Van vilayetinde etnik olarak tüm erkek nüfus oranları kadın nüfus oranlarına göre fazlaydı. 1914'te

Van'ın yüz ölçümü 45.553, nüfus yoğunluğu 5,68'di. 11 Kaza, 13 Nahiye ve 1.574 köyden oluşmaktaydı ("Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş", 1332: 3). Van bölgesinde bulunan nüfusun evli ve bekâr sayılarında da farklılık olmakla beraber küçük yaşta evliliklerin oldukça az olduğu bölgede evlenme yaşının ağırlıklı olarak 15 ve üzeri olduğu görülmektedir. 1914'te erkek nüfusun evli ve bekâr sayısı şu şekildeydi ("Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş", 1332: 3);

Yaş	Bekâr	Evli	Toplam
1-5	9.524	---	9.524
5-10	10.246	---	10.246
10-15	13.342	421	13.763
15-20	19.942	4.945	24.887
20-30	10.526	13.845	24.371
30-40	7.441	13.641	21.082
40-50	5.224	10.246	15.470
50-60	2.585	8.886	11.471
60-70	2.442	4.647	7.089
70-80	925	3.453	4.378
80-90	641	921	1.562
90 ve üzeri	326	285	611
TOPLAM	83.164	61.290	144.454

Bekâr sayısı %57,57 olmasına karşın evli nüfus oranı %42,43'tü. Genç bir nüfusa sahip olan Van'ın erkek nüfusunun yaş ortalaması şu şekildeydi.

Van vilayetinde kadınların evlenme yaşı erkeklere göre farklı olmakla beraber kadınlar daha küçük yaşlarda evlendiler. Bekâr nüfus oranı %36,47 olmasına karşın evli nüfus oranı %63,53'tü. Kadın nüfusun evli ve bekâr sayısı şu şekildeydi ("Memalik-i Osmaniye'de tahriri icra edilmiş", 1332: 6);

Yaş	Bekâr	Evli	Toplam
1-5	2.841	---	2.841
5-10	3.560	---	3.560
10-15	9.845	2.315	12.160

15-20	4.367	9.648	14.015
20-30	1.141	11.385	12.526
30-40	2.360	18.189	20.549
40-50	5.360	21.146	26.506
50-60	5.326	6.385	11.711
60-70	3.269	2.765	6.034
70-80	2.203	865	3.068
80-90	922	133	1.055
90 ve üzeri	641	21	662
TOPLAM	41.835	72.852	114.687

10-15 yaş aralığında evliliklerin görüldüğü kadınlarda en fazla 30-40 yaş aralığında evlilik oranı görülmektedir. Kadın nüfusunun çoğunun evli olduğu Van toplumunda I. Dünya Savaşı'yla birlikte oransal değişikliklerin olduğu görülecektir.

2) I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Van'da Meydana Gelen Göç Olayları ve Demografik Yapı

I. Dünya Savaşı, Osmanlı'nın hem iç hem de dış düşmana karşı mücadele ettiği bir savaş oldu. Savaşın en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan Van'da yukarıda anlatmaya çalıştığımız demografik yapıdan eser kalmamakla beraber Van şehrinde yaşayan nüfusun tamamı ya şehit edildi ya da göç etmeye mecbur bırakıldı. Ermenilerin isyan etmesi ile başlayan süreç ve bu süreçte yaşanan olaylar Van'ın nüfus yapısı üzerinde oldukça etkileyici gelişmelere neden olacaktır. İsyân sürecinde Van'da büyük bir Müslüman kitlenin öldürülmesi ya da göçe zorlanması Müslüman nüfusun azalmasına neden olmakla beraber Ermeni tehirci ile de Ermeni nüfus azaldı. Bu gelişmelerden sonra her ne kadar bir geri dönüş hikâyesi söz konusu olsa da Van 1990 yılında görülen PKK terörünün sebep olduğu Van'a doğru yapılan göç hareketlerine kadar eski nüfus yoğunluğuna ulaşamayacaktır.

Van'da yaşanan olaylardan sonra göç eden nüfus istatistiğine göre; iltica edenlerden 108.000 kişi ölmesinin yanı sıra 100.000 kişi ise farklı bölgelere iskân edildi (Efkâr, 1335: 2). Savaştan önce Van'da bulunan 1.755 köyün 1.232'si Müslüman, 115'i Ermeni ve 408'i farklı etnik unsurları bünyesinde barındırıyordu (Uras, 1976: 667). Savaştan sonra, 1918'de Vali Haydar Bey⁷ tarafından verilen malumata göre; Van'da bulunan 1.570 köyün 116'sı tamamen 81'i ise kısmen Ermenilerin bulunduğu yerlerdir (BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-

⁷ Vali Haydar Bey, 17 Mart 1918'de Van Valiliğine tayin edilmekle beraber Ermeni iddialarının çürütülmesinde ve milli mücadele sürecinde önemli işler yaparak adından söz ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mustafa Sarı, Milli Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı Van Valisi Haydar (Vaner) Bey, History Studies, 4/1, Ankara 2012, s. 451.

04-1337: 22). Gevaş Kazasıyla Müküs Nahiyelerinde bulunan 219 nahiyeden 71 karye tamamen Ermeni olmakla beraber 31 karye Müslümandı (BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337: 23). Yine aynı dönemde Vali Haydar Bey tarafından bildirildiğine göre Van'ın nüfusu kayıt altına alınmamakla beraber bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Valiliğin yaptığı tahminlere göre 1918'de Van'ın toplam nüfusu 270.500 kişidir. Bunun 201.950'si Müslüman, 54.000'i Ermeni, 10.700'ü Nesturî, 2.000'i Yezidi ve 2.850'si Musevi'dir. Rus, Fransız ve İngiliz müelliflerinin tuttuğu kayıtlara göre; 1918'de Van'ın toplam nüfusu 416.800 kişidir. 45.000'i Türk, 255.800'ü Kürt, 68.000'i Ermeni, 42.000'i Nesturî, 3.000'i Musevi ve 3.000'i Yezidi'dir. Bunun yanı sıra Ermenilere göre Van'da 80.000 Ermeni olduğu iddiasına karşılık Vali Haydar Bey ancak 1.000 Ermeni olduğunu bildirmekteydi (BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337: 16).

Van'ın düşman işgalinden kurtarılmasından sonra vilayetteki 750 kadar Ermeni, altı ay kadar Van Gölü'nün Çarpanak Adası'nda gizlendikten sonra Türk kuvvetlerine teslim oldular. Teslim olan Ermenilere 10 Ekim 1918 tarihli emirle yiyecek yardımı da yapıldı (Öğün, 2015: 421). Muhtemeldir ki Vali Haydar Bey'in iddia ettiği 1.000 kişi arasında bu Ermeniler de vardı. Bir süre daha Van'da barınan Ermeniler Gümrü Anlaşması sonucunda kendi istekleriyle Ermenistan'a göç ettiler (Öğün, 2001: 605). Bu bilgilerden yola çıkarak halk arasındaki söylentiler de göz önüne alındığında Van'ın kurtuluşundan sonra muhtemelen bazı Ermeniler Müslüman olup Van'da kaldı. Aynı zamanda bunlar din değiştirdikleri için kimlikleri hakkında tespit zorlaştı.

Dâhiliye nezaretine gönderilen yazıda Van'da bulunan Ermeni, Nesturî ve Yezidilerin seferberlik zamanında firar ettikleri bilgisi verilmekteydi (BOA, DH. ŞFR. 589/127, R-17-07-1334: 1). 1918'de Valiliğin bildirdiğine göre Van'da bulunan nüfusun etnik ve bölgesel olarak dağılımı şu şekildedir (BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337: 7-9);

Van Valiliğinin Tahminine Göre Nüfusun Kazalara Göre Taksimi						
Kaza İsmi	Müslüman	Yezidi	Ermeni	Nesturî	Yahudi	Toplam
Elban	20.350	---	4.000	5.000	650	30.000
Gevar	11.000	---	600	1.100	500	13.200
Hoşap	7.500	---	1.500	---	---	9.000
Çölemerik	7.800	---	1.500 ⁸	1.100	---	9.000

⁸ Sayılar toplandığında 10.400 rakamına ulaşmakla beraber verilen rakamların yanlış yazıldığını düşünmekteyiz. Ermeni sayısı 100 olarak girilmesi durumunda Hakkâri

Şemdinan	11.000	---	---	2.000	700	13.700
Hakkâri Sancağı	57.650	---	6.200	9.200	1.850	74.900
Şitak	9.000	---	5.000	---	---	14.000
Mamûratü'l-Reşad	7.000	---	400	600	---	8.000
Muradiye	14.700	400	900	---	---	16.000
Adilcevaz	12.000	---	3.000	---	---	15.000
Gevaş	21.100	---	5.900	---	---	27.000
Erciş	32.100	---	2.900	---	---	35.000
Saray	13.900	1.600	100	400	---	16.000
Van Sancağı	34.500	---	29.600	500	---	64.600
Van San. Toplamı	144.300	2.000	47.800	1.500	---	195.600
Genel Toplam	201.950	2.000	54.000	10.700	1.850	270.500

Rus, İngiliz ve Fransız Müelliflerin Tahmini Üzerine Nüfusun Kazalara Göre Taksimi							
Kaza İsmi	Türk	Kürt	Yezidi	Ermeni	Nesturî	Yahudi	Toplam
Elban	350	30.000	---	4.000	5.000	650	40.000
Gevar	250	16.000	---	600	2.600	500	19.950
Hoşap	150	11.000 ⁹	---	1.500	---	---	11.650
Çölemerik	150	49.150	---	200	29.300	950	79.750
Şemdinan	100	21.000	---	---	3.000	900	25.000
Hakkâri Sancağı	1.000	126.150	---	6.300	39.900	3.000	176.350
Şitak	50	12.950	---	6.000	---	---	19.000
Mamûratü'l-Reşad	50	8.350	---	600	1.000	---	10.000
Muradiye	100	23.100 ¹⁰	500	1.250	---	---	25.000
Adilcevaz	6.000	9.500	---	5.500	---	---	21.000
Gevaş	150	21.850	---	8.000	---	---	30.000
Erciş	8.500	25.000	---	4.500	---	---	38.000
Saray	150	14.850	2.500	200	500	---	18.200
Van Sancağı	29.000	14.000	---	35.650	200	---	79.250
Van San. Toplamı	44.000	129.600	3.000	61.700	1.700	---	240.450
Genel Toplam	45.000	255.800	3.000	68.000	42.000 ¹¹	3.000	416.800

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Van nüfusunun cinsiyete göre dağılımında büyük değişiklikler meydana geldi. Erkek nüfusuna oranla kadın nüfusunun oldukça arttığı bildirilmekle beraber bazı köylerde erkek kalmadığı bazı köylerde ise on hanede çalışabilecek sadece bir erkek bulunduğu bildirilmektedir (Öğün, 2004: 89).

Sancağındaki toplam Ermeni sayısı 6.200 olacağından büyük ihtimalle burada bulunan Ermeni sayısı 100 olmalıdır. Belgedeki rakamlarda çelişki olduğu saptanmıştır.

⁹ Verilen Kürt sayısının 10.000 olması muhtemel olmakla beraber arşiv belgesinde verilen rakamlar değiştirilmeden yazılmıştır.

¹⁰ Sayılar toplandığında 24.950 rakamına ulaşmakla beraber Kürt nüfusunun toplam değeri 50 eksik çıktığından dolayı Muradiye'deki Kürt nüfusunun 23.150 olduğunu düşünmekteyiz.

¹¹ Toplam Nesturî sayısı 41.600 çıkmakla beraber belgedeki verilere sadık kalınarak değişiklik yapılmamıştır.

1918'de daha önce Van'dan göç etmiş kişilerin geri dönüşleri başladı. Bu geri dönenler arasında Müslüman nüfusun yanı sıra Gayrimüslim nüfus da vardı. Ermenilerin geri dönüşleri ile ilgili çalışmalar yapılmakla beraber hastalık ve vasıta sorunları sebebiyle Diyarbakır'dan Van'a gelecek Ermenilerin kullanacakları güzergah Ahlat-Adilcevaz-Erciş şeklinde planlandı (BCA, 272.00.00.11.13.43.8.1, 8-12-1918: 1). Ayrıca geri dönen mültecilerin iskân edilecekleri yerlerin hazırlanması için gerekli hazırlıkların yapılması istenmekteydi. Özellikle mali durumu iyi olan mültecilerin dönmeleri konusunda yardımcı olunması istenmekle beraber bu anlamda Trabzon ve Bitlis mültecilerin dönmelerine izin verildi. Ancak izin verilenlerin dışında kontrolsüz bir şekilde dönenler bazı asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına sebep oldular. Bu anlamda Elazığ ve Malatya gibi yerlerden akın ederek gelen mültecileri kontrol etmek zor olduğu gibi mülteciler arasında çıkan salgın hastalıklar durumu daha kötü hale getirmekteydi (BCA, 272.0.0.12.37.20.2, 05-05-192: 1). Bundan dolayı birçok mülteci arasında mağduriyet yaşandığı gibi meskûn olan ahali de bu durumdan zarar görmekteydi. Van'daki Abbas Ağa Cami İmamı olan Osman Efendi, Malatya'dan Van'a sevk edilmek için ricada bulunması örneğinde olduğu gibi dönüş için pek çok münferit müracaat yapılmaktaydı (BCA, 272.0.0.12.38.32.1-4, 13.06.1921: 1). Anadolu'nun birçok bölgesinde bulunan Vanlı mülteciler memleketlerine dönme arzusunda idi. Meskûn buldukları yerlerde temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları ile ilgili şikâyetle bulunuyorlardı. Aynı zamanda başka bölgelere sevkleri için bazı kişilerin önderliğinde imza toplayarak talepte bulundular (BCA, 272.0.0.14.76.25.6.1-2, 14.06.1921: 1).

Van'da Müslüman Türk nüfusunun iskân faaliyetleri için çalışmalar yapan Vali Haydar Bey, İran sınırında bulunan ahalinin Van'da iskân ettirilmesini istemekteydi. Özellikle Urmiye, Hoy, Selmas ve Makû aşiretlerinin Van'da iskân ettirilebileceği düşünüldü ve bu amaçla 5.000 kişi iskân ettirildi. Günümüzde Van'da hayatlarına devam eden Küresini olarak adlandırılan grup Dr. Ferit Yücebaş'a göre de ilk defa bu tarihte Van'da iskân ettirildi (Yücebaş, 2019: 79).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rus işgali ve Ermenilerin mezaliminden dolayı şark vilayetlerinden toplam 902.865 kişi göç etmek zorunda kaldı (Efkâr, 1335: 2). 10 Nisan 1920 tarihine kadar Van'dan göç eden kişi sayısı 102.808 kişi olmakla beraber bunlardan 35.415 kişi Van'a sevk edildi (İleri, 1336: 2). Van'a geri dönen mültecilerin sağlığını muhafaza etmekle beraber salgın hastalıkların önüne geçebilmek için çevre vilayetlerden 15 sıhhiye memuru ve ilaç

gönderilmesi amacıyla çalışmalar yapıldı. Ayrıca bu faaliyette askeri sağlık teşkilatından da yardım alındı (İpek, 1999: 203).

Bütün bu geri dönen mültecilerin yerleştirilmesi ile ilgili süreçte Van'ın savaş sonrası nüfus yapısını etkileyecek faaliyetler devam etti. Mart 1921'de Van mültecilerinden 100 hanenin Konya'nın Kadınhanı Kazası'na iskân edilmesi için izin verilirken (Öğün, 2004: 211) Iğdır ve Kulp Kazalarına iltica eden Azerilerin Eylül 1921'de vatandaşlığa geçmeleri şartıyla Van'da iskân edilmeleri hakkında karar alındı (BCA,030.18.01.01.3.32.7, 08-09-1921).

Diğer taraftan Van'da mültecilerin iskânı için arazi temini konusunda çalışmalar yapılmakla beraber emvali metrukelerin tahsis işlemlerine de başlandı. Bazı mülteciler emvali metrukeleri alım ve satım işlemleri için çalıştı (BCA, 272.0.0.11.16.67.6.1-2, 02.09.1923). Bu dönemde emvali metruke konusunda birçok sorun çıktı. Van'a dönen mültecilerin iskân edileceği yerler olarak kullanılan emvali metrukeler bölgede meskûn olan ahali ile bir başka yerden gelen halkın arasında sorunlar oluşturduğu gibi iskânları zamanında yapılamayan göçmenlerin sorun yaşamasına da sebep oldu. Özellikle Hakkâri, Başkale ve Çölemerik gibi bölgelerden Merkez Kaza'da bulunan bölgelere iskân girişimi veya tam tersi durumların oluşması Van'da sükûnetin sağlanmasını geciktirdi (BCA, 272.0.0.12.42.53.21.1-9, 29.09.1924). Muhtaç olanların emvali metruke evlerinde barındırılması düşüncesi doğrultusunda Başkale, Çölemerik, Gevar ve Hoşap ahalisinden yardıma muhtaç olanlara bu hakkın tanınması gerektiği bildirildi. Ancak yardıma muhtaç olanların tespit edilmesi ve uygun şekilde iskân edilme durumları birçok sorunun çıkmasına sebep oldu (BCA, 272.0.0.12.42.54.1.1-25, 01.09.1924: 1).

Tabi ki bu süreç iskân ve iaşe ile ilgili zorlukları da beraberinde getirdi. Bu nedenle muhacirlerin iskân ve iaşe durumlarıyla ilgili olarak Van Milletvekili Haydar Bey tarafından 1922 yılında belirlenen tahsisata, 2,5 milyon lira daha ilave edilmesi için TBMM'de kanun teklifi verildi (TBMM, Zabıt Ceridesi, I. Dönem, XXIV, 125. Birleşim, 1922: 116). Ayrıca Van'a gelen mültecilerin iskân ve iaşelerinin temini noktasında başka birçok sorunla karşılaşıldı. Bunun için birçok defa yardım talebinde bulunulmakla beraber mültecilerin iaşe ve iskânları için 1924'te Aşar ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 500 lira tahsis edildi (BCA, 272.0.0.12.43.58.4.1-6, 26.11.1924: 1). Ayrıca savaş süresince tahrip edilen ve kullanılamaz hale gelen yerlerin imar işlemleri için yardım talebinde bulunuldu (BCA, 272.0.0.12.43.60.18.1-5, 04.01.1925: 1).

Bu dönemde Van'a doğru yoğun bir nüfus hareketi söz konusu iken (BCA, 272.00.00.12.41.47.3.1-3, 01-04-1924: 1) muhtemelen

Van'daki hayat standartlarından dolayı daha önce Van'a yerleştirilmiş olan ailelerin İran'a ve Rusya'ya göç etme talepleri olmaktadır. Bu amaçla Beyazıt'a gelen Kafkas kökenli ailelerin bu girişimleri tereddütle karşılanmakla beraber konu ile ilgili bir araştırma yapılması istenmekteydi (BCA, 272.0.0.11.19.95.17.1, 25.09.1924: 1). Fakat Van'dan başka bir yere göç talebi sadece bu Kafkas kökenli ailelerle sınırlı değildir. Mesela Van milletvekili İbrahim ve kardeşi Abdullah Beyler de Van'da sahip oldukları emlak ve araziye karşılık olması koşuluyla batı illerinin herhangi birinde emlak ve arazi verilirse göç etmek istediklerini talep etti ve bu talepleri uygun görüldü (BCA,30.18.1.1.20.51.16. 11-08-1926: 1).

Van'ın Muradiye kazasının Göçek Köyü'nden olduğunu beyan eden 95 yaşındaki Abdulkadir oğlu Mustafa, İzmir'in Kemalpaşa Kazası'na yanlılıkla gönderildiğini söyleyerek Van'a sevk edilmesi için talepte bulunması örneğinde olduğu gibi (BCA, 272.0.0.11.22.116.4.1, 21.07.1927: 1) mülteciler her defasında mağduriyetlerini ifade etmekle beraber haksız şekilde başka vilayetlere gönderildiklerine dair şikâyetle bulunmaktaydı.

Van halkının savaştan önce durumları her ne kadar iyi olsa da savaştan sonra mülteci durumuna düştükleri için sefalet çekmekteydiler (BCA, 272.0.0.11.22.116.8.1, 02-08-1927:1). Mağdurlar, hem yaşanan sefalet ve hem de iskân sorununun çözümü için Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde bulunduğu devlet erkânına mektuplar yazarak soruna çare aradılar (BCA, 272.0.0.11.23.118.10.1-2., 03.11.1927: 1).

Oldukça kötü durumda olan mülteciler çok yakın mesafelere dahi kendi imkânlarıyla gidemeyerek hükümetten yardım talep ettiler (BCA, 272.0.0.11.23.118.11, 03.11.1927: 1). 1927'de Vanlı mültecilerden aile fertlerini kaybedenler buldukları bölgelerden başka yerlere göç etmek için izin istemekteydi (BCA, 272.0.0.11.23.118.13., 05.11.1927: 1). Van'dan göç eden aileler yoklukla birlikte parçalanmışlığın ve gittikleri yerlerde yaşadıkları yalnızlığın ıstırabını da çekmekteydi. Bu nedenle birçok aile bu parçalanmışlığa çözüm bulmak için çareler arıyordu (BCA, 272.0.0.11.23.118.14., 05.11.1927, BCA, 272.0.0.11.23.118.32., 10.11.1927).

Mültecilere gittikleri yerlerde devlet tarafından emlak ve araziler verilerek iskân ettikleri yerlerde kalmaları sağlanmaya çalışıldı. Ancak, iskân edildikleri yerlerden başka yerlere göç etmenin yollarını aradılar. Bunun en önemli nedeni devletin onları iskân edildikleri yerlerde tutmak için aldığı tedbirlere yerel yöneticilerin uymamasından kaynaklanıyordu. Bazen devlet tarafından mültecilere verilen bu emlak ve arazilere yerel yöneticiler tarafından el konulduğu görüldü. Bu

durum mülteciler için ayrı bir sıkıntı sebebi oldu (BCA, 272.00.00.12.55.140.7.,27.11.1927; BCA, 272.0.0.12.61.173.10.1-8,01.12.1928: 1).

3) 1927 Sayımlarına Göre Van'da Göç ve Demografik Yapı

1927 sayımına göre Van'ın nüfusu 75.329 kişiydi. Yüz ölçümü 21.605 km² olmakla birlikte kilometrekareye düşen kişi oranı 3,4'tü. Bu durum Van'ı Türkiye genelinde Hakkâri'den sonra en az nüfus yoğunluğuna sahip şehri yapmaktaydı. Bu dönemde nüfusu az olan Van'da yerleşim alanları 865 gibi nüfus sayısına göre bir hayli fazlaydı ("1927 Umumi Nüfus Tahriri", 1929: 13). Bu yerleşim mevkileri ve nüfus sayısı orantısızlığının nedeni her bölgeye düşen nüfus oranıyla ilgilidir. Km² başına düşen nüfus adedi itibarıyla en zayıf olan bölge Van'ın da içinde bulunduğu Doğu Anadolu illeridir. Bu bölgede her mevkiye 156 nüfus isabet etmektedir. Bu rakam 315 olan Türkiye ortalamasının bir hayli altındadır (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 14) ki Van zaten Türkiye ortalamasının bir hayli altında olan Doğu Anadolu ortalamasının da altındaydı. Nüfus kalitesi bakımından Türkiye genelinenin bir hayli gerisinde olan Van, engelli nüfus azlığıyla sadece bu açıdan olumlu bir durum göstermekteydi (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 30).

1927 nüfusunun medeni hal, yaş grupları ve tahsil itibarıyla dağılımı şu şekildeydi (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 46);

Cinsi yet	Medeni Hali					Yaş Grupları				Tahsil Durumu	
	Bekâr	Evlî	Dul	Baş	Meçhul	0-20	20-60	61+	Yaşı Meçhul	Okuma bilen	Okuma bilmeyen
Erkek	54.66	43.84	1.42	0.06	0.02	50.51	44.70	4.54	0.25	2.39	97.61
Kadın	45.89	47.14	6.86	0.08	0.03	46.43	49.94	3.55	0.08	0.12	99.88
Toplam	50.50	45.40	4.00	0.07	0.03	48.56	47.19	4.08	0.17	1.30	98.70

Elde edilen verilere göre bu dönemde okuryazarlığın en az olduğu illerin başında Van görülmektedir ("1927 Umumi Nüfus Tahriri", 1929: 25, 26). Buna paralel olarak da meslek sahibi olma oranı da Türkiye genelinenin bir hayli gerisindedir ("1927 Umumi Nüfus Tahriri", 1929: 30). Nüfusun 0,99'u Müslüman olmasıyla birlikte küçük gruplardan oluşsa da farklı dinsel grupların varlığı açısından bir zenginlikten söz edilebilir (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 30). Yine Van'daki nüfus % 7,25'e karşılık gelen 5.459 kişi ecnebi

memleketlerde doğdu. Bu rakam Türkiye genel nüfusuna göre oldukça yüksek bir rakamdır ki, bu özellik Van'daki nüfus hareketliğinin göstergesidir (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 36).

Yine Van'daki nüfus istatistiklerine baktığımızda nüfusun cinsiyete göre dağılımı Türkiye geneline göre farklılık göstermektedir. Türkiye genelinde kadın nüfus erkek nüfustan fazla olmasına rağmen Van'ın da içinde bulunduğu 13 ilde erkek nüfus kadın nüfustan fazladır. Buna göre Van'ın kadın nüfusu 1.000 erkeğe karşın 905'tir (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 18). Önceki sayımlarda da Van'da erkek nüfus 1918'deki veriler dışında fazla görülmektedir. İstihdam ve ekonomik rol üstlenme açısından da bütün Türkiye'de olduğu gibi kadınlar erkek nüfusun bir hayli gerisinde kaldı (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 52). Ayrıca cinsiyete göre evlilik durumu da Türkiye geneline göre farklılık göstermektedir. Türkiye genelinde erkek evlilik oranı %42.60 kadınlarda ise %41.97 iken Van'da evli kadın oranı %47.14'tür. Van'dan sonra %46.62 Hakkâri ve %45.72 Gümüşhane gelmektedir (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 39-46).

Van'da 1928'e kadar toplam 942 hane Kafkas ve 604 hane İran mültecisi bulunmaktaydı. Vilayet dâhilinde mübadil muhacir olmadığı gibi Rum emvali de bulunmamaktaydı. 106 İran, 627 Kafkas ve 512 afetzede ailesinin 72 hanesine 1.236 dönüm arazi dağıtılmakla beraber afetzedelerden 36 hanede 182 nüfusa yardım yapıldığı bildirilmekteydi. Ayrıca afetzedelerden 471 haneye yardım yapılacağı gibi gelecek olan göçmenler için 252.455 dönüm arazi 12.549 dönüm arsa, 78.736 dönüm çayır, 125.050 dönüm mera ve 640 dönüm orman tahsis edildi (BCA, 272.0.0.11.23.122.11.1-7,26.01.1928: 1).

Van bölgesi daha sonraki süreçte de göçe maruz kaldı. 1930'lu yıllarda ülkenin çeşitli bölgelerinde geçim sıkıntısı yaşayan kişiler devlet tarafından Van'a göçürüldü. Bu doğrultuda Kars'tan 138 kişi Sürmene'den 160 hanede yaklaşık 1.000 kişi Van'a iskân ettirildi. Azerbaycan ve başka bölgelerden kişiler Van'a göçürülmekle beraber devlet tarafından Erciş'e, Tatvan'a, Edremit'e ve İskele'ye iskân ettirildi. Bu göçmenlerin bir kısmının barınma ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmasına rağmen bir kısmının da göçmenler tarafından karşılanması istendi BCA, 18/81/30/1933, BCA, 030-18-01-02-31-61-8, BCA, 030-18-01-02-31-65-019, 1933: 1).

1932'de Sürmene'den getirilerek Van'a yerleştirilmesi kararlaştırılan 140 ev halkına yeniden inşa edilecek evler ve dükkanların emaneten verilmesi noktasında ev yapılması kararlaştırıldı (BCA, 030-18-01-02-31-61-8: 1932: 1). Aynı zamanda 09.10.1932'de buldukları bölgedeki arazi darlığı sebebiyle geçimlerini sağlayamayan Sürmene ahalisinden muhtelif sanat erbabı 20 ev

halkının evlerini kendi inşa etme şartıyla Van Vilayeti'ne nakilleri 09.10.1932 tarihinde kabul edildi(BCA, 030-18-01-02-31-65-019, 1932: 1).

Van'ın göç aldığı bir başka bölge Kars'ın Arpaçay Kazası'na bağlı kümbet köyüydü. Buradan 1933'te 21 hanede toplam 138 kişi göç etti. Buldukları bölgede geçim sıkıntısı yaşadıklarını beyan eden bu kişiler 885 sayılı iskân kanununun 3. maddesine göre Van Vilayeti'nin Erciş Kazası'na hükümetin almış olduğu 04.12.1933 kararıyla yerleştirildi (BCA, 18/81/30/1933: 1).

4) 1935 Sayımına Göre Van'da Demografik Yapı

1935'te Van Vilayeti'nin yüz ölçümü 35.190 km² olmakla beraber vilayete bağlı 10 Kaza bulunmaktaydı. 1927'de Hakkâri, Van'a bağlı değilken 1935'te Hakkâri, Van'a bağlı kaza olarak gösterilmektedir. Bu dönemde kazalara bağlı 728 köy bulunmaktaydı ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1940: 55). Vilayet genelinde 75.053 erkek ve 68.381 kadın olmak üzere toplam nüfus 143.434 kişiden oluşmaktaydı. Nüfusun kazalara göre dağılımına baktığımızda en fazla nüfus Merkez Kaza'da olmakla beraber Şitak Kazası en az nüfusa sahipti. Cinsiyete göre dağılımlarda Hakkâri dışındaki tüm kazalarda kadın nüfus erkek nüfustan azdı. En büyük yüz ölçümüne sahip olan Yüksekova, nüfus yoğunluğu en az kazaydı. Nüfus yoğunluğu en fazla Merkez Kaza'da bulunmaktaydı ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1937: 5). Buna göre Van'a bağlı kazalar, yüz ölçümleri ve nüfus yoğunlukları şöyledir:

Kazalar	Toplam					Yüz Ölçümü Km ²	Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Oran	Kadın	Oran	Toplam		
Merkez	17.176	%53.1	15.172	%46.9	32.348	4.625	%7
Ahlat	7.699	%51.7	7.181	%48.3	14.880	2.480	%6
Başkale	4.948	%53.5	4.304	%46.5	9.252	3.430	%3
Erciş	10.388	%52.0	9.599	%48.0	19.987	2.290	%9
Yüksekova	4.333	%51.3	4.118	%48.7	8.451	7.595	%1
Gevaş	8.656	%51.6	8.105	%48.4	16.761	3.750	%4
Hakkâri	4.600	%47.8	5.015	%52.2	9.615	3.510	%3
Kazım Paşa	6.171	%55.1	5.030	%44.9	11.201	2.045	%5
Muradiye	7.256	%54.1	6.156	%45.9	13.412	2.530	%5
Şitak	3.826	%50.8	3.701	%49.2	7.527	2.935	%3
Toplam	75.053	%52.3	68.381	%47.7	143.434	35.190	%4

Bu dönemde Van Vilayeti'nde nüfusun yaş ve medeni hal itibariyle dağılımına baktığımızda genç nüfusun fazla olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 75.053 olan nüfusun 41.296'sı 19 yaş altıdır. 30 yaşa kadar olan nüfusu genç nüfus olarak baz alırsak nüfusun %60'ı genç nüfus olarak görülmektedir. Ayrıca istatistiklerde boşanmanın çok fazla olmadığını görmekteyiz. Daha çok ölümden kaynaklanan dulluk söz konusudur. Evlenme yaşı da daha çok 15 yaş üzeridir ve bunun büyük çoğunluğu da 19 yaş üzeridir. Yani çocuk evlilik neredeyse yoktur ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1937: 90).

Yaş gruplarından en fazla nüfus 0-4 yaş aralığında bulunmasına karşın en az 85-89 yaş aralığında nüfus bulunmaktaydı. En fazla evli kişi sayısı 40-44 yaş aralığında olmakla beraber en az bekâr sayısı 85-89 yaş aralığındaydı. Dul sayısının en fazla olduğu yaş grubu 40-44 olmasına karşın evlenmiş yaş gruplarının hepsinde az sayıda da olsa dul bulunmaktaydı. Kadın nüfus da, erkek nüfusta olduğu gibi 0-4 yaş arası nüfus fazla olmakla beraber en az nüfus grubu 85-89 yaş arasındaydı. Medeni durum itibariyle en fazla nüfus 30-34 yaş arası olmasına karşın en az evli sayısı 85-89 yaş arasındaydı. Dul sayısı en fazla 60-64 yaş arasında bulunmakla beraber en az 15-19 yaş arasında bulunmaktaydı.

Erkek nüfus ile kadın nüfusu karşılaştığımızda kadın nüfus 15-19, 30-34, 35-39, 40-44, 50-54 ve 90-94 yaş grupları bakımından erkek nüfustan daha fazlaydı. Böylelikle kadın genç nüfusun erkek nüfusuna oranla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra erkek nüfus kadın nüfusa nazaran daha uzun yaşamaktaydı. Ayrıca kadın nüfus erkek nüfusa göre daha az olmasına rağmen dul sayısı erkek dul sayısına göre oldukça fazladır. Boşanma sayısı bakımından ise erkek nüfus kadın nüfustan daha çoktur.

1935'te görünür sakatlığı olan 962 erkek, 814 kadın toplam 1.776 kişi bulunmaktaydı. Bu kişilerin engel durumlarına göre en fazla kör kişiler olmasına karşın en az sair hastalıklı olanlar bulunmaktaydı. Kadınlardaki kör kişi sayısı erkeklerden daha fazla bulunmakla beraber diğer sakatlıklarda erkekler kadınlardan daha fazlaydı. Kişilerin sakatlıkları ve sayıları şu şekildeydi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1937: 89);

Sakatlıklar	Nüfus Sayısı					
	Erkek	Oran	Kadın	Oran	Toplam	Oran
Kör	362	%37.6	457	%56.1	819	%46.1
Bir Kolu Çolak	89	%9.3	25	%3.1	114	%6.4
İki Kolu Çolak	19	%2.0	8	%1.0	27	%1.5
Bir Ayağı Topal	239	%24.8	190	%23.3	429	%24.3
İki Ayağı Topal	28	%2.9	21	%2.6	49	%2.8
Sağır-Dilsiz	170	%17.7	74	%9.1	244	%13.7
Kambur	31	%3.2	20	%2.5	51	%2.9

Kötürüm	19	%2.0	17	%2.1	36	%2.0
Sair Hastalıklar	5	%0.5	2	%0.2	7	%0.4
Toplam	962	%100	814	%100	1.776	%100

1935'te Van'da çalışan nüfusun mesleklere ayrılışına baktığımızda ziraat, sanayi, nakliye, umumi idare ve hizmetler, ev iktisadiyatı ve mesleği belli olmayan kişilerin olduğunu anlıyoruz. Bu sektörlerden mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen olan kişiler oldukça fazladır. Bu durum 1935'te Van'da kalifiyeli kişi sayısının az olduğunu göstermekle beraber vilayet dâhilinde kaht-ı rical yaşanmasına sebep olmuş olabilir. Bunun yanı sıra toprak mahsulleriyle uğraşan kişi sayısı fazla olmasına karşın en az ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetlerde çalışan kişi bulunmaktaydı. 1935'te Van'da istihdam edilme şekilleri ve bunun sektörlere dağılımı şu şekildeydi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1937: 83);

Meslekler	Nüfus Sayısı					
	Erkek	Oran	Kadın	Oran	Toplam	Oran
Toprak mahsulleri	30.441	%40.6	16.669	%24.4	47.110	%32.8
Sanayi ve küçük sanatlar	1.244	%1.6	596	%0.9	1.840	%1.2
Ticaret	963	%1.3	46	%0.1	1.009	%0.7
Nakliye ve muvasala (ulaşım)	684	%0.9	29	%0.0	713	%0.5
Umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler	4.207	%5.6	37	%0.0	4.244	%3.0
Ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler	117	%0.2	128	%0.2	245	%0.2
Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen (belirsiz)	37.397	%49.8	50.876	%74.4	88.273	%61.6
Toplam	75.053	%100	68.381	%100	143.434	%100

Nüfusun tahsil itibariyle durumuna baktığımızda; okuma ve yazma bilen kişi sayısı 5.724 erkek, 677 kadın toplam 6.401 kişiydi. Yalnızca okuma bilen kişi sayısı, 73 erkek, 6 kadın toplam 79 kişiydi. Okuma ve yazma bilmeyen kişi sayısı büyük çoğunluğu oluşturmakla beraber 69.256 erkek, 67.698 kadın olmak üzere toplam 136.954 kişiydi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1937: 81). Tahsil durumu açısından nüfusun neredeyse %95'i okuma yazma bilmiyordu.

Nüfusun dinler itibariyle ayrılışına baktığımızda; Müslüman nüfus diğer dinlere nazaran oldukça fazlaydı. Hristiyanlık dinine mensup olan Ortodoks, Protestan ve Ermenilerin toplamı Museviler kadar değildi. Van'da bulunan dinlerin ayrımı ve nüfus sayıları şu şekildeydi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1937: 81);

Dinler	Nüfus Sayısı					
	Erkek	Oran	Kadın	Oran	Toplam	Oran
Müslüman	74.854	%97.3	68.232	%97.8	143.086	%97.6
Ortodoks	74	%1.0	59	%0.9	133	%0.9
Protestan	---	---	1	%0.0	1	%0.0
Ermeni	4	%0.1	---	%0.0	4	%0.0
Musevi	119	%1.6	89	%1.3	208	%1.5
Diğerleri	2	%0.0	---	%0.0	2	%0.0
Toplam	75.053	%100	68.381	%100	143.434	%100

Nüfusun konuştuğu diller açısından dağılımına baktığımızda; 38.960 kişi Türkçe, 6 kişi Acemce, 167 kişi Arapça, 303 kişi Çerkezce, 6 kişi Ermenice, 103.786 kişi Kürtçe, 2 kişi Lazca, 2 kişi Rumca ve 202 kişi Yahudice (İbranice) konuşmaktaydı. Kürtçenin oldukça fazla konuşulduğu coğrafyada en az Lazca ve Rumca konuşulmaktaydı (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1937: 81).

Nüfus tabiiyet itibariyle tamamı Türkiye vatandaşı olmakla beraber Türkiye’de doğanların sayısı 71.037 erkek, 64.703 kadın toplam 135.740 kişiydi. Başka ülkede doğanların sayısı ise 4.016 erkek, 3.678 kadın toplam 7.694 kişi olup nüfusun %5,4’ne karşılık gelmekteydi (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1937: 82).

5) 1940 Sayımlarına Göre Van’da Demografik Yapı

1940 yılında Van nüfusu azalmakla beraber bölge olarak da küçüldü. 1935 yılında 35.190 km² yüz ölçümüne sahip olan Van’da toplam 143.434 kişi olmasına karşın bu dönemde 19.301 km² yüz ölçümüne sahip olmakla beraber genel nüfus 59.969 erkek ve 53.006 kadın olmak üzere toplam 112.975 kişiydi. Bu küçülmenin ve nüfus sayısındaki azalmanın temel sebebi daha önce Van Vilayeti’ne bağlı olan kazaların ayrılmış olmasıydı. Bu dönemde Ahlat, Yüksekova, Hâkkari ve Kazımpaşa Kazaları Van Vilayeti’nden ayrılmakla beraber yapılan idari taksimat sonucu daha önce kaza durumunda olmayan Gürpınar ve Özalp’ın eklenmesiyle kaza sayısı 8 oldu. Bu durum Van’daki köy sayılarında da azalma meydana getirdi. 1935’te kazalara bağlı 950 köy olmasına karşın 1940 yılında 510 köy bulunmaktaydı (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1940: 55). Aynı zamanda 1935’te Van’ın köy nüfusu 120.015 olmasına rağmen 1940’ta köy nüfusu 89.723’e geriledi (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1940: 63). Beş yıllık bir sürede yaklaşık 30.000 nüfusluk bir azalma meydana geldi. 1940’ta Van’ın idari bölgelere göre nüfus dağılımı ve sayıları şu şekildeydi (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1940: 647);

Kazalar	Toplam					Yüz Ölçümü Km ²	Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Oran	Kadın	Oran	Toplam		
Merkez	15.063	%53.4	13.128	%46.6	28.186	2.500	%11
Başkale	5.710	%52.0	5.270	%48.0	10.980	3.430	%3
Erciş	10.165	%52.8	9.076	%47.2	19.241	2.070	%9
Gevaş	3.478	%50.9	3.357	%49.1	6.835	950	%7
Gürpınar	5.437	%51.1	5.195	%48.9	10.632	2.600	%4
Muradiye	9.717	%57.1	7.289	%42.9	17.006	2.546	%7
Özalp	7.211	%52.1	6.623	%47.9	13.834	2.270	%6
Şatak	3.188	%50.9	3.073	%49.1	6.261	2.935	%2
Toplam	59.969	%53.1	53.006	%46.9	112.975	19.301	%6

Tablodan anlaşıldığına göre en fazla nüfus Merkez Kaza'da olmasına karşın daha önceki verilerle kıyaslandığında Merkez Kaza yüz ölçümü ve nüfus bakımından azaldı. 1935'te yüz ölçümü 4.625 km² nüfusu ise 32.348 kişiydi. Bu durum nüfus yoğunluğunda artma meydana getirerek yoğunluğu %11'e çıkardı. Bunun yanı sıra Başkale Kazası'nın yüz ölçümünde değişiklik olmamakla birlikte nüfus sayısında artış meydana geldi. Ayrıca Erciş Kazası'nın yüz ölçümünde az miktarda değişim olmakla beraber nüfus sayısında da azalma oldu. En fazla değişim Gevaş Kazası'nda meydana geldi. Daha önce yüz ölçümü 3.750 km² olan Gevaş'ın 1940'taki yüz ölçümü 950 km² olmakla beraber nüfus sayısı da 16.761 kişiden 6.835 kişiye geriledi. Bu durum nüfus yoğunluğunun artmasına sebep oldu. Bunun yanı sıra Muradiye'nin yüz ölçümünde çok az bir yükselme olmakla beraber nüfusun 3.549 kişi arttığı görülmektedir. Bu durum nüfus yoğunluğunun da arttığını göstermektedir. Aynı zamanda daha önce ismi Şitak olan kazanın 1940'taki ismi Şatak olarak gösterilmektedir. Şatak Kazası'nın idari sınırlarında herhangi bir değişiklik olmamasına karşın nüfusunda 1.266 kişilik bir azalma meydana geldi. Bu durum nüfus yoğunluğunun da azaldığını göstermektedir.

6) 1945 Sayımlarına Göre Van'da Demografik Yapı

1945'te Van'ın genel nüfusu 69.362 erkek, 53.496 kadın olmak üzere toplam 127.858 kişiydi. Yüz ölçümünde azalma meydana gelmekle beraber 17.759 km² yüz ölçümü ve %7 nüfus yoğunluğu bulunmaktaydı ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 9). Nüfusun arttığı bu dönemde Van Vilayeti yüz ölçümü bakımından küçüldü ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 28).

I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı

Kazalar	Erkek	Kadın	Toplam	Yüz Ölçümü Km ²	Nüfus Yoğunluğu
Van	17.987	14.619	32.606	2.467	%13
Başkale	6.409	5.280	11.689	3.227	%4
Çatak	3.831	3.577	7.408	1.793	%4
Erciş	10.691	9.820	20.511	1.832	%11
Gevaş	4.089	3.933	8.022	637	%13
Gürpınar	6.438	5.954	12.392	3.585	%3
Muradiye	11.750	8.040	19.790	2.430	%8
Özalp	8.167	7.273	15.440	1.788	%9
Toplam	69.362	58.496	127.858	17.759	%7

Van'ın 1940 nüfusu ile karşılaştırıldığında; Gürpınar Kazası dışında kalan tüm kazaların yüz ölçümü daralmakla beraber tüm kazaların nüfusunda artış meydana geldi. Aynı zamanda Gürpınar dışında kalan tüm kazalarda nüfus yoğunluğunda artış görülmektedir. 1945 nüfus sayımından önce Şatak denilen kaza Çatak Kazası olarak yazılıdır. En fazla nüfus Van Kazasında olmakla beraber en az nüfus Çatak Kazası'nda bulunmaktadır. Genel olarak erkek nüfusu kadın nüfusundan fazla olmakla birlikte tüm kazalarda da erkek nüfusu kadın nüfusundan fazladır. En fazla nüfus yoğunluğu Van ve Gevaş Kazalarında olmasına karşın en az nüfus yoğunluğu Gürpınar Kazası'ndadır.

1940'ta 510 olan köy sayısı 1945'te 522'ye yükselmekle beraber daha önce 89.723 olan köy nüfusu bu dönemde 100.926'ya yükseldi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 55). Bundan dolayı Van'ın kırsal nüfusunda artış meydana gelmekteydi. Bunun yanı sıra Van nüfusunun yaş itibarıyla dağılımına baktığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkar ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 70-79);

Yaş Grupları	Nüfus Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
Bir yaşından küçük	1.697	1.155	2.852
1-4	10.058	8.412	18.470
5-9	11.042	9.048	20.090
10-14	8.784	6.416	15.200
15-19	5.962	5.627	11.589
20-24	9.488	5.128	14.616
25-29	3.484	3.937	7.421
30-34	3.438	3.587	7.025
35-39	2.316	2.223	4.539
40-44	2.377	3.497	5.874
45-49	1.918	1.663	3.581
50-54	2.525	3.100	5.625
55-59	1.277	793	2.070
60-64	2.534	2.121	4.655
65-69	687	301	988

70-74	954	791	1.745
75-79	163	105	268
80-84	381	356	737
85-89	28	31	59
90-94	122	106	228
95+	76	64	140
Meçhul	51	35	86
Toplam	69.362	58.496	127.858

Tabloyu incelediğimizde Van'ın yaş itibariyle genç nüfus yapısına sahip olduğunu anlıyoruz. En fazla nüfus 5-9 yaş aralığında olmakla beraber en az nüfus 85-89 yaş aralığındadır. 25-29, 30-34, 40-44, 50-54 ve 85-89 yaş gruplarında kadın nüfus erkek nüfustan fazla olmasına karşın diğer yaş gruplarında erkek nüfus kadın nüfusundan fazladır.

Genel nüfusa baktığımızda görünür hastalığı olan kişi sayısı 1935 verilerine nazaran daha azdır. 1935'te toplam engelli sayısı 1.776 olmasına karşın 1945'te bu sayı 920 olarak hesaplandı. Birçok hastalığı olan engelli kişilerin dışında kalan tüm hastalıklarda yaklaşık %50 oranında azalma meydana gelmekteydi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 99-98).

Sakatlıklar	Nüfus Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
Kör	215	304	519
Bir Kolu Çolak	34	22	56
İki Kolu Çolak	6	7	13
Bir Ayağı Topal	119	77	196
İki Ayağı Topal	13	8	21
Sağır-Dilsiz	56	22	78
Kambur	16	7	23
Kötürüm	1	2	3
Birçok Hastalığı Olan	8	3	11
Toplam	468	452	920

En fazla engelli sayısı kör kişiler olmakla beraber en az engelli sayısı kötürümlerdi. Kadınlarda kör, iki kolu çolak ve kötürüm sayıları erkeklere nazaran daha fazlaydı. Ayrıca erkek ve kadın arasındaki en büyük fark kör olan engelli sayısında görülmekteydi.

1945'te medeni hal itibariyle Van'ın nüfusunda dul ve boşanmış kişi sayısı kadınlarda fazla olmasına karşın diğer durumlarda erkek sayısı kadın sayısından fazlaydı. Bunda erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olması da etkiliydi. Medeni hal itibariyle kadın ve

erkek arasındaki en büyük fark dul sayısında görülmekteydi (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1950: 104).

Medeni Hal	Erkek	Kadın
0-14 Yaş	31.581	25.031
Evlü	11.946	5.524
Bekâr	25.025	23.744
Dul	683	4.043
Boşanmış	45	75
Toplam	69.280	58.417

Nüfusun konuştuğu diller açısından dağılımına baktığımızda; erkeklerden 30.046 kişi Türkçe, 4 kişi Acemce, 1 kişi Almanca, 332 kişi Arapça, 1 kişi Bulgarca, 2 kişi Çerkezce, 2 kişi Ermenice, 8 kişi Gürcüce, 60 kişi Yahudice, 38.906 kişi Kürtçe, 39.316 kişi sair dilleri konuşmaktaydı. Kadınlardan, 20.613 kişi Türkçe, 1 kişi Acemce, 174 kişi Arapça, 3 kişi Çerkezce, 53 kişi Yahudice (İbranice), 37.647 kişi Kürtçe, 37.883 kişi sair dilleri konuşmaktaydı (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1950: 140-145).

Bu sayımda tespit edildiğine göre, 2.683 erkek, 2.651 kadın toplam 5.334 kişi yurt dışında dünyaya geldi. Bunlardan 1 erkek Almanya, 2 kadın Arnavutluk, 107 erkek ve 118 kadın Bulgaristan, 6 erkek ve 2 kadın Romanya, 1.227 erkek ve 1.386 kadın Rusya, 8 erkek ve 5 kadın Yugoslavya, 141 erkek ve 17 kadın Yunanistan, 6 erkek Filistin 1 kadın Hicaz, 1.167 erkek ve 1.107 kadın İran, 10 erkek ve 9 kadın Irak, 3 erkek ve 3 kadın Suriye doğumluydu (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1950: 162, 163).

Nüfusun dinler itibariyle dağılımına baktığımızda; Müslüman nüfus diğer dinlere nazaran oldukça fazla olmakla beraber daha önce var olan çok çeşitli din yapısı kalmadı. Hristiyanlık dinine mensup olan Katolik ve Protestan sadece iki kişi olmakla beraber Museviler, Gayrimüslimler arasında çoğunlukta idi. Van'da bulunan dinlerin ayrımı ve nüfus sayıları şu şekildeydi (“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik”, 1950: 162-170).

Dinler	Nüfus Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	69.295	58.429	127.724
Katolik	---	1	1
Protestan	1	---	1
Musevi	66	66	132
Toplam	69.362	58.496	127.858

Van'ın tahsil itibariyle nüfus yapısına baktığımızda erkeklerde okuma bilen kişi sayısı 11.480, (%21,9) kişiydi. Bu kişilerden 4.070 kişi merkezde 7.410 kişi ise kırsaldaydı. Okuma bilmeyen 40.841, (%78,1) kişiydi. Bu kişilerden 3.428 kişi merkezde 37.413 kişi ise kırsaldaydı. Kadınlarda okuma bilen kişi sayısı 1.478 kişi (%3,3) olmakla beraber bu kişilerden 922 kişi merkezde 556 kişi ise kırsalda bulunuyordu. Okuma bilmeyen 43.112 (%96,7) kişiden 3.622 kişi merkezde ve 39.460 kişi kırsalda bulunmaktaydı ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 208).

Bu dönemde tabiiyet itibariyle 1 erkek Yunanistan ve İran doğumlu olmakla beraber yurt dışında doğan kadın bulunmamaktaydı ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 214-219). Bunun yanı sıra Van'ın meslek durumu bakımından nüfus yapısında kadın çalışma oranının azaldığı görülmektedir. 1935'te toprak mahsullerinde çalışan kadın sayısı 16.669 olmasına karşın 1945'te bu sayı 3.962'ye geriledi. Meslek dallarında ufak değişiklikler olmakla beraber nüfusun meslek itibariyle dağılımı şu şekildeydi ("Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik", 1950: 278).

Meslekler	Nüfus Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
Toprak mahsulleri	27.333	3.962	31.295
Sanayi ve küçük sanatlar	913	75	988
Ticaret	1.040	19	1.059
Nakliye ve muvasala (ulaşım)	412	6	418
Umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler	9.716	41	9.757
Ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler	227	46	273
Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen (belirsiz)	29.721	54.347	84.068
Toplam	69.362	58.496	127.858

Toprak mahsulleri Van nüfusunun en fazla çalıştığı alan olmasına karşın ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler alanında ise en az kişi çalışmaktaydı.

Sonuç

Van, I. Dünya savaşı sürecinde yaşanan olayların etkisiyle savaş boyunca ve sonrasında büyük bir demografik hareketlilik yaşamıştır. Bu hareketlilik savaş devam ederken Van'dan gidiş, savaş sonrasında da Van'a geri dönüş şeklinde şekillenmiştir. Yaşanan göçler ve bölge nüfusunun göçerlik gibi özellikleri nüfusun tespiti üzerine çeşitli tartışmaları meydana getirmiştir. Nüfusun kendine özgü

özellikleri, savaşın yarattığı göçle sonuçlanan gelişmelerin etkileriyle birlikte, Rusya gibi devletlerin etnik farklılıklar üzerinden Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini yok ederek bölgeyi kontrol altına almak istemeleri bu coğrafyada devlet düzeninin tesisi bakımından da bir hayli zorluklar çıkarmıştır.

Bölgenin nüfusu 17. yüzyıldan itibaren I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Müslümanların aleyhine Gayrimüslimlerin bilhassa Ermenilerin lehine sürekli olarak değişmiştir. Bunun nedeni idari taksimatın değişikliği olmakla beraber başta Rusya olmak üzere yabancı güçlerin bölgeye yönelik politikalarıdır. Bu politikalar, XIX. yüzyılda Van'daki Ermeni nüfusunun toplam nüfusun % 30'unu teşkil etmesine neden olmuştur. Bu oran Ermeni nüfusun, bölgede bütün zorlamalara rağmen ulaşabildiği en yüksek orandır.

Rus nüfus istatistikleri Van'daki Müslim ve Gayrimüslimleri etnik durumlarına göre tasnif etmiştir. Buna göre Van'da 11 etnik unsur vardır. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken husus bölgede Şii Kürt unsurun bulunmadığı bilindiği halde bölgedeki Şii unsurların bu istatistiklerde Kürt nüfus içerisinde gösterilmiş olmasıdır ki, bu durum bölgenin nüfusu ile ilgili değerlendirmelerde ayrı bir soruna neden olmuştur. Bölgedeki Türkmen Şiilerin yok sayılması gibi bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Kürt nüfusun Müslüman gruplar üzerindeki baskın özelliklerinden dolayı, Türk nüfusu bölgede rakamsal karşılığını bulamamış genellikle olduğundan az gösterilmiştir.

Osmanlı ve Rus istatistiklerine bakıldığında bölge Kürt, Ermeni ve Türk ağırlıklı bir nüfusa sahip iken bunlara göre daha az da olsa Nesturi, Yezidi, Yahudi, Çerkez ve Roman nüfusunun da varlığını görmekteyiz.

Ermeni isyanlarının başlaması ve devam eden süreçte Van'ın Müslüman nüfusu oldukça azalmıştır. Daha sonra Müslümanları göçe zorlayan Ermenilerin de başta tehcir olmak üzere çeşitli sebeplerle şehri terk etmesi ile birlikte Van tamamen ölü şehir durumuna gelmiştir. Savaş sonrasında yeniden yapılandırılan şehir, tarihsel vizyonundan uzak kalırken aynı zamanda hem mekânsal manada hem de sosyolojik manada önemli değişikliklere uğramıştır.

Van'dan göç edenlerin geri dönüşleri gidişleri kadar ayrı bir iskân sorunu doğurmuştur. Gidenlerin pek çoğu geri dönmek istemelerine rağmen geri dönememiş geri dönenler de geride bıraktıkları şehirlerini yerinde bulamamışlardır. Van'da 1918 yılından sonra eski Van'la bağları çok zayıf, tarihi, kültürel zenginliklerini kaybetmiş yeni bir şehir hikâyesi başlamıştır.

Bu yeni Van'ın eski Van'dan farkı, sosyolojik dokusudur. Her ne kadar gidenlerin bir kısmı geri dönmüşse de eski şehrin toplumsal

hijerarşisini oluşturamamışlardır. Hem soyut hem de somut olmayan kültürel mirasını kaybeden şehir, Kafkasya'dan, Karadeniz'den, İran'dan v.s. den gelen yeni sakinlere sahip olmuştur.

Van'ın yeni toplumsal dokusunda evlilik yaşı 15 ve üzeri olduğu görülmektedir. Kadın nüfusu erkek nüfusuna göre daima biraz fazla olmakla beraber büyük bir orantısızlık görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iskân ettirme açısından en fazla problem yaşadığı şehirlerin başında Van'ın geldiğini söylemek hiç de yanlış olmaz. Bu durum, devletin iskân ile ilgili aldığı kararlardan ve göçmenler tarafından devletten talep edilenler takip edildiğinde açıkça görülmektedir. Bu süreçte en büyük sorun ailelerin parçalanmışlığı ve maddi imkânsızlıktır. Diğer taraftan hem geri dönenlerin Van'da hem de dönemeyenlerin yerleştikleri yerlerde yaşadıkları uyum sorunları devlet açısından büyük iskân problemleri meydana getirmiştir. Devlet adeta yeni bir şehir kurma sorumluluğu altına girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Van'daki iskân politikalarında bütün olumsuzluklara rağmen yeni bir Van şehri kurarak başarılı bir sınav vermiştir diyebiliriz.

Yeni şehrin yeni sakinlerini ekonomik ve kültürel açıdan kaldırmak kolay olmamıştır. Van bu süreçte hem ekonomik açıdan hem de kültürel açıdan Türkiye ortalamasının bir hayli gerisinde kalmıştır. Genç bir nüfusa sahip olan Van'da ekonomi daha çok tarıma dayalı iken ekonomik bakımdan verimsiz mesleksiz grup her zaman nüfusun büyük bir kısmını oluşturmuştur. Aynı zamanda okuma yazma bilen oranı da Türkiye ortalamasının gerisinde kalmıştır. Okuma yazma bilen erkek nüfusu kadın nüfusuna göre sürekli fazla olmuştur. Bu dönemde Van nüfusunda meydana gelen en olumlu gelişme hasta ve engelli oranındaki düşüşler olmuştur.

Savaş sonrasında yeniden kurulan Van şehrini nüfus özellikleri bakımından savaş öncesi Van'dan ayıran en önemli husus nüfusun neredeyse tamamının Müslümanlardan oluşmuş olmasıdır. 1945 yılına gelindiğinde Van'da sadece 2 Hristiyan 132 Musevi vardır. Şehir hem dinsel hem de etnik kimlik bakımından kozmopolit özelliğini kaybetmiş büyük ölçüde türdeş özellik kazanmıştır. Ermeni çetelerinin Ermenilerin lehine türdeş bir yapı yaratmak için başlattıkları çetecilik hareketleri maalesef hem Ermeniler hem de Müslümanlar açısından büyük insanlık dramı meydana getirmiş ve sadece Ermeni nüfusundan oluşan Müslümansız Van hülyası adına başlatılan savaş, Ermenisiz bir Van şehrinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu, Müslümanların arzuladığı bir durum olmaktan öte, Ermenilerin tarihsel ve demografik temelleri olmayan, bir hayalin peşine düşmelerinin sonucu ortaya

çıkmiş ve Van'da yaşayan bütün unsurları mağdur etmiş bir felaketin yansımasıdır.

Hülasa savaş ve savaş sürecinde bölgede hâkimiyet tesis etmek isteyen başta Rusya olmak üzere emperyalist devletlerin uyguladığı acımasız politikalar, yüzyıllarca bir arada yaşamış ve bir arada yaşama kültürü bakımından örnek teşkil edebilecek özellikte idari, sosyal ve ekonomik hiyerarşiyi oluşturan bir şehrin yok olmasına neden olmuştur. Van'ın çok yakın tarihi bile artık neredeyse arkeolojinin konusu haline gelmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

- BOA, DH. ŞFR, 112/1, R-05-05-1295, s. 3.
BOA, 3669, PLK.p., 1890, s. 1.
BOA, DH. ŞFR., 168/18, R-07-06-1310, s. 1.
BOA, DH. ŞFR. 167/98, R-25-05-1310, s. 1.
BOA, Y.PRK.KOM., 10/73, H-26-09-1318, s. 6.
BOA, DH. ŞFR. 589/127, R-17-07-1334, s. 1.
BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337, s. 7-9.
BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337, s. 16.
BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337, s. 22.
BOA, DH. SN. THR. 82/55, H-29-04-1337, s. 23.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 272.00.00.11.13.43.8.1, 8-12-1918.
BCA, 272.0.0.12.37.20.2, 05-05-1921.
BCA, 272.0.0.12.38.32.1-4, 13.06.1921.
BCA, 272.0.0.14.76.25.6.1-2, 14.06.1921.
BCA, 030.18.01.01.3.32.7, 08-09-1921.
BCA, 272.0.0.11.16.67.6.1-2, 02.09.1923.
BCA, 272.0.0.12.42.53.21.1-9, 29.09.1924.
BCA, 272.0.0.12.42.54.1.1-25, 01.09.1924.
BCA, 272.0.0.12.43.58.4.1-6, 26.11.1924.
BCA, 272.00.00.12.41.47.3.1-3, 01-04-1924.
BCA, 272.0.0.11.19.95.17.1, 25.09.1924.
BCA, 272.0.0.12.43.60.18.1-5, 04.01.1925.
BCA, 30.18.1.1.20.51.16., 11-08-1926.
BCA, 272.0.0.11.22.116.4.1, 21.07.1927.
BCA, 272.0.0.11.22.116.8.1, 02-08-1927.

BCA, 272.0.0.11.23.118.10.1-2., 03.11.1927.
BCA, 272.0.0.11.23.118.11, 03.11.1927.
BCA, 272.0.0.11.23.118.13., 05.11.1927.
BCA, 272.0.0.11.23.118.14., 05.11.1927.
BCA, 272.0.0.11.23.118.32., 10.11.1927.
BCA, 272.00.00.12.55.140.7.,27.11.1927.
BCA, 272.0.0.12.61.173.10.1-8,01.12.1928.
BCA, 272.0.0.11.23.122.11.1-7,26.01.1928.
BCA, 030-18-01-02-31-61-8.
BCA, 030-18-01-02-31-65-019.
BCA, 18/81/30/1933.

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (Архив Внешней Политики Российской Федерации)

АВПРИ, Ф. 151 ПОЛИТАРХИВ, О. 482, Д. 719, Г. 1911-1914, ГОРАД ВАН, С. 246.
АВПРИ, Ф. 151 ПОЛИТАРХИВ, О. 482, Д. 4333, Г. 1914-1917, С. 12.

Resmi Yayınlar

Memalik-i Osmaniye’de tahriri icra edilmiş vilayetdaki milletlerin yerli yabancı olarak 332 senesi ibtidasında tahakkuk eden mikdar-ı nüfusunu irae eden icmalî umumidir. s. 1-17.
TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, XXIV, 125. Birleşim, s. 116.
28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, (1929). Fasikül III, Yayın No: 7, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı, (1937). Van Vilayeti, Cilt: 56, 20 İlkteşrin 1935, Ankara.
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Genel Nüfus Sayımı, (1940). 20 İlkteşrin 1940, Ankara.
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, 21 Ekim 1945, Ankara 1950, s. 9.
Van Vilayet Salnamesi, Birinci Defa, 1315, s. 204.

Kitaplar

Arvas, T. Z. (2018). *Sultan II: Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Başkanlığı Yayınları.
Bardakçı, M. (2009). *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*. İstanbul: Everest Yayınları.

- Çiçek, K. (2012). *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, 1332 (1916). İstanbul: Matbaa-ı Amire
- Karpat, K. H. (1985). *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*. England: The University Of Wisconsin Press.
- Öğün, T. (2004). *Vilayat-ı Şarkiyeye Mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayınları.
- Öğün, T. (2015). *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sakin, O. (2008). *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Uras, A. Esat. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Gazeteler

- Tasvir-i Efkâr, "Müslüman Muhacirler", 1 Mayıs 1335 (1919).
- İleri, "Muhacirin" 10 Nisan 1336 (1920).

Makaleler

- Günay, N.-Çaykırın, G. (2020). Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi. *Akademik Bakış*, (14) 27, 133-150.
- İpek, N. (1999). Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12) 1, 167-254.
- Kılıç, O. (2012). Van. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XLII, 505-510).
- Öğün, T. (20019). Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri. *Türk Kültürü*, C. XXXIX, 462, 590-606.
- Sarı, M. (2012). Milli Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı Van Valisi Haydar (Vaner) Bey. *History Studies*, 4/1, 449-488.
- Yücebaş, F. (2019). Milli Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73-88.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 133-160

Van'da Siyasi Hayat 1945-1960 Political Life in Van 1945-1960

• Şerif DEMİR*

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Siirt / Türkiye.
Assoc. Prof., Siirt University, Faculty of
Science and Letters, Department of
History, Siirt / Turkey.
tanzimat1839@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6831-2188

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

14/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

01/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Demir, Ş. (2021). Van'da Siyasi Hayat 1945-1960. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 133-160

Citation: Demir, Ş. (2021). Political Life in Van 1945-1960. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 133-160

Öz

Doğunun serhat şehri Van, I. Dünya Savaşının zorluklarını aşamadan II. Dünya Savaşının yokluklarıyla karşı karşıya kaldı. Çok partili hayata geçişle birlikte siyasi partiler Van'da yerel teşkilatlarını kurdular. Van'da belirgin bir siyasi hareketlilik yaşamaya başladı. Başta Cumhurbaşkanı Bayar olmak üzere pek çok devlet adamı Van'ı ziyaret ettiler. Milletvekilleri Van'ın pek çok temel sorununu meclis gündemine taşıdılar. Van'da dalgalı bir siyaset vardı. 1950 genel seçimlerini Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1954 genel seçimlerini Demokrat Parti (DP), 1957 seçimlerini de CHP kazandı. Çok partili hayatla birlikte Van'ın çehresinde önemli bir gelişme ve değişim yaşandı. Ulaşımında demiryolları ve karayollarına önemli yatırımlar gerçekleştirildi. Böylece şehrin dış dünyayla bağlantısı güçlendi. Eğitim alanında pek çok yeni okul açıldı ve yeni sağlık kurumları inşa edildi. Şehir önemli altyapı yatırımları yapıldı. Ekonomik gelişimi için baraj ve fabrikaların yapılacak olması şehrin geleceğine yönelik önemli adımlar oldu. Fakat uzun yıllardır şehre yeterince yatırım yapılamamış olması bu şehrin, biriken sorunlarının kısa sürede çözmek mümkün olmadı. Fakat çok partili hayata geçiş Van'ın sosyal ve ekonomik gelişmesine önemli katkı sağladı.

Anahtar Kelimeler: Van, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Adnan Menderes

Abstract

Eastern border city, Van was faced with the poverty of World War II before overcoming the difficulties of the First World War. With the transition to a multi-party system, political parties established their local organizations in Van. There started a significant political dynamism in Van. Many statesmen, especially President Bayar, visited Van. Deputies brought many fundamental problems of Van to the agenda of the parliament. There was a fluctuating politics in Van. The CHP won the 1950 general elections, the DP in the 1954 general elections, and the CHP won the 1957 elections, too. With the multi-party system, the face of the city developed and changed significantly in Van. Significant investments were made in railways and highways in transportation. Thus, the connection of the city with the outside world was strengthened. Many new schools were opened in the field of education and new health institutions were built. Significant infrastructure investments were made in the city. The construction of dams and factories for its economic development were important steps for the future of the city. However, it was not possible to solve the accumulated problems of this city in a short time due to the lack of investment in the city for many years. However, the transition to the multi-party system made a significant contribution to the social and economic development of Van.

Keywords: Van, Democrat Party, Republican People's Party, Adnan Menderes

Giriş

II. Dünya Savaşının galipleri, demokrasiyi savunan ABD ve sosyalist Sovyetler Birliği olmak üzere ikiye ayrıldılar. Savaş süresince savaşın dışında kalmayı temel politika olarak belirleyen Türkiye, bu yenedünya düzeninde, kendisine yeni bir alan açmak istiyordu. Bu nedenle Türkiye, tercihini ABD'den yana kullandı. Böylece Türkiye daha demokratik bir siyasal düzene geçme ihtiyacı duyarken tek partili yönetim anlayışından çok partili bir siyasal hayata geçme kararı verdi.

Türkiye'deki bu değişim havası, çok kısa bir süre içinde iç politikada etkisini gösterdi. CHP iktidarının karşısında Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruldu. Fakat bu parti, rejimin hassasiyetlerini koruyarak değişimin öncüsü olabilecek bir potansiyele sahip değildi. Oysa parlamenter sistemde iktidarı denetleyerek halkın görüşlerini siyasete taşıyacak daha etkin bir muhalefet partisine ihtiyaç duyuluyordu.

İktidardaki CHP'den ayrılan dört milletvekilinin öncülüğünde Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kuruldu (Koçlar, 2002: 754-758). Belirli bir sosyal köken ve çevreden yoksun olarak yola çıkan Celal Bayar ve arkadaşları, CHP'nin güçlü bir alternatifi olmak için büyük bir mücadeleye giriştiler. DP halkın yoğun ilgi ve desteğiyle kısa sürede yurt sathında hızla teşkilatlandı (Bayar, 1986: 49). Parti altı ay içinde

ülkenin büyük bir kısmında teşkilatlanmasını tamamladı (Eroğlu, 1998:16). DP'nin böyle parlak bir performans göstermesi iktidardaki CHP'de şaşkınlık ve endişeye neden oldu.

1. Van'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Siyasi Parti Teşkilatlarının Kuruluşu

Türkiye'nin serhat şehri olan Van I. Dünya Savaşının ekonomik yıkımını tam olarak telafi edemedi (BCA 030 10 00 00 70 461 3 14), II. Dünya Savaşı döneminin zorluklarıyla karşılaştı. Artan nüfusa bağlı sorunlarla şehir her geçen gün daha da büyüdü (BCA 030 10 70 461 3). Şehirde yokluklar ve karaborsacılık yaygındı (Van Gazetesi, 29 Teşrinî Sâni 1941). Vanlılar ağır sosyo-ekonomik sorunların yanında doğal felaketlerle de yaşamak zorundaydılar (BCA 030 10 00 00 119 848 18 1; BCA 030 10 00 00 120 850 12 2).

Türkiye'nin sınır bölgesinde yer alan bu şehrin, ulaşım ve iletişim imkânlarının yeterince gelişmemiş olması şehrin dışı kapalı bir hayatı yaşamasına ve halkın en temel ihtiyaçlarını karşılamakta da büyük zorluklar çekmesine sebep oluyordu. Merkeze uzak bu serhat şehri, kamu hizmetlerinden de gereği gibi faydalanamıyordu. Halkın büyük bir kısmı da şehirlerde değil köylerde yaşıyordu. 1945'de Van merkezde 26.932 kişi yaşarken köylerde 100.926 kişi hayatını sürdürüyordu (Van 1973 İl Yıllığı, 1973:36). Kısacası II. Dünya Savaşı sonrasında Van, halkın sosyal ve ekonomik pek çok temel sorunlarının olduğu yeterince gelişmemiş bir şehirdi.

Tek parti dönemde CHP, uzun yıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki vilayetlerde teşkilatlanma ihtiyaç duymadı. CHP'nin böyle bir tercihte bulunmasının temelinde Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bazı olumsuz hatıralar vardı. Parti bölge üzerindeki siyasi faaliyetlerini Halkevleri üzerinden yürütürdü (Şahin, 2012:93-134). Dönemin siyasi koşulları içinde CHP'nin Halkevleri dışında farklı bir teşkilatlanmaya da fazla ihtiyacı yoktu.

CHP Genel Sekreteri M. Ş. Esenal, 1942'de Doğu bölgesindeki vilayetleri ziyaret etti. Esenal'ın çabaları ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün bölgeye yönelik ziyareti CHP'nin doğuda teşkilatlanmasının önünü açtı (Mıftakhov, 2018: 3). CHP 1944 yılından itibaren bölgede kendi siyasi faaliyetlerini yürütecek yerel örgütlenme sürecini başlattı (Polat, 2019: 7). Çok partili hayata geçişle birlikte muhalefet partileri de bölgede teşkilatlanma arayışlarına girdiler.

DP Van İl teşkilatı 20 Temmuz 1946'da Ahmet Metin tarafından kuruldu (BCA 490 1 0 0 193 766 1). DP'nin Van'da teşkilatlanması ve siyasi faaliyetlere başlaması pek kolay olmadı. CHP'liler DP'ye bürokratik engeller çıkardılar, partiye katılanlara da

müdahale ederek yörede teşkilatlanmasına mâni olmak istediler. İktidar partisi CHP'nin siyasi baskıları nedeniyle bu teşkilatlanma başlangıçta Van merkezle sınırlı kaldı. DP, bütün bu zorluklara rağmen 1948 yılına kadar Van merkezde ve ilçelerde teşkilatlanmasını tamamladı.

Çok partili hayatın ikinci muhalefet partisi olarak kurulan Millet Partisi'nin Van'da il teşkilatı Haziran 1949'da kuruldu. DP Van il teşkilatından ayrılan bir grup insan MP Genel Merkezinden aldığı yetkiyle MP İl teşkilatını kurdular. Böylece MP'de Van'da alternatif bir muhalefet olarak halkın önüne çıktı (Van Sesi, 11 Haziran 1949).

2. 1946 Seçimleri ve Van'da Siyaset

DP'nin kısa sürede yurt sathında hızlı teşkilatlanması CHP'lileri tedirgin etti. İktidarı kaybetme endişesiyle CHP, 29 Nisan 1946'da yerel seçimlerin öne çekilmesine karar verdi (TBMM, Tutanak Dergisi, 29 Nisan 1946: 233). CHP'nin meclis gücüne dayanarak böyle bir zorlama içerisine çok sert tepki gösteren DP'liler, CHP'nin seçimleri öne alarak muhalefeti engellemeye çalıştığını iddia ettiler (Demir, 2010: 96). CHP muhalefetin itirazlarını pek dikkate almayınca DP, 26 Mayıs'ta yapılan yerel seçimleri protesto ederek seçimlere katılmadı. Vanlıların %75.8 katılım gösterdiği bu seçimin (BCA 030 10 82 540 1) doğal sonucu olarak CHP yerel seçimlerden başarıyla çıktı. Seçimler sonucunda Van Belediye Başkanlığına Salih Türkoğlu seçildi (BCA 30 11 1 0 184 21 18).

CHP, yerel seçimlerden sonra genel seçimleri de öne almak için hazırlıklara başladı. DP'nin itirazlarını dikkate almayan CHP, genel seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılmasına karar verdi. 12 Haziran itibariyle DP, yurt sathında 34 il ve 160 ilçede örgütlenebilmişti (Eroğlu, 1998: 34). Kanuna göre siyasi partiler il teşkilatları olmayan seçim bölgelerinde aday gösteremiyorlardı. Bu kural gereğince DP, Van'da yerel teşkilatı olmadığından aday gösteremedi. Van İl teşkilatını seçimlerden bir gün önce yani 20 Temmuz'da kuran DP, Van'da bu genel seçimlere katılmadı (Albayrak, 2004: 89).

CHP, Van'da göstereceği adayları kapsamlı bir incelemeden geçirdi. CHP adaylarının bağımsızlarla yarışacağı bu seçimlere yerelden yoğun talep oldu (BCA 490 1 0 0 325 1343 1). CHP aday listesi güncellenerek İbrahim Arvas'la¹ birlikte Muzaffer Koçak ve Rüştü Oktar aday gösterildiler². Ülke genelinde olduğu gibi Van'da da

¹ İbrahim Arvas'ın biyografisi ve siyasi faaliyetleri için bkz. Volkan Tunç, (2019). Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın Biyografisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6, (2), 388-432

² 1943 seçimlerinde Van adına İbrahim Arvas, Münip Boya ve Hakkı Ungan iki dereceli seçim sisteminde oy birliğiyle milletvekili seçildiler. Van Gazetesi, 6 Şubat 1943. Bu

seçimleri CHP rahatlıkla kazandı. Böylece CHP'nin Van'da aday gösterdiği üç milletvekili Ankara'nın yolunu tuttu (TÜİK, 2012: 6).

CHP, 1947'da gerçekleştirilen muhtarlık seçimlerinde de rakiplerine üstünlük sağladı. Van'da DP'nin katılmadığı seçimlerde CHP'nin aday olarak belirlediği 254 muhtar seçimleri kazandı. DP'lilerin büyük ölçüde bağımsız adayları destekledikleri bu seçimde bağımsız muhtar adayları da 247 muhtarlık kazandılar (BCA 030 01 67 422 1). Bu sonuçlar Van'da CHP'nin karşısında oldukça güçlü bir muhalefetin var olduğunu gösteriyordu.

Siyasi partilerin yerel teşkilatları kurulduktan sonra Van'da CHP ile DP arasında kıyasıya bir rekabet ve amansız bir mücadele yaşanmaya başladı (BCA 490 1 0 0 459 1887 5). Bu siyasi rekabette CHP, devletin gücünü arkasına alarak rakibine üstünlük sağlamaya çalışıyordu. Örneğin Van Valisi açıkça DP ile teşkilatına karşı bir tutum içindeydi. Van Valisi N. Aynuksa, Hükümete bir yandan kendisinin ne kadar samimi bir CHP taraftarı olduğunu anlatırken diğer yandan da DP'yi şehirde etkisizleştirebilmek için uğraşıyordu. İçişleri Bakanlığına bir rapor veren Vali, DP'ye mensup kişilerin nasıl fena insanlar olduğunu anlatırken “kendilerinden devlet ve halk idaresinde zarar beklenebilir. Aralarında milliyetlerinden şüphe edilenler bulunduğu için yurt bütünlüğü bakımından Demokrat maskesi ile fena rol oynayabilirler” diyordu. DP'lilerin şehirdeki zararlı faaliyetlerinden söz eden Vali Hükümetten DP Van teşkilatına yönelik bazı tedbirler almasını istiyordu (BCA 490 1 0 0 193 766 1).

Vanlılar çok partili hayata geçilmesinden memnundular. Daha evvel hiç görmedikleri ve ulaşamadıkları pek çok devlet adamı bizzat ayaklarına geliyordu. Şehre gelen bu siyasiler, vatandaşları dinliyor, şehrin sorunlarına yönelik bir çaba gösteriyorlardı. Örneğin Van'a 27 Ağustos 1948'de MEB Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı Nihat Erim ve Çalışma Bakanı Tahsin Bekir geldiler. Askeri ve sivil yetkililerce karşılanan Bakanlar, şehir merkezine geçerek halkevi salonunda halkala bir araya geldiler. Halka hitap eden MEB Banguoğlu, bu yıl içinde şehirde bir lise açacaklarının müjdesini verdi. Bakan, teknik eğitimin öneminden söz ederek ayrıca şehirde bir de Sanat Enstitüsünün açılacağını da müjdeledi. Bayındırlık Bakanı Erim, Van'ın yol sorununa dikkat çekti. Bakan Hükümetin ülke genelinde yol

milletvekillere İbrahim Arvas, TBMM kurulduğundan beri mecliste görev yapıyordu. Münip Boya Osmanlı Meclisinde III. ve IV. Dönem görev yaptığı gibi TBMM'de de I. Dönem hariç her dönem yer almayı başardı. Hakkı Urgan'da TBMM açıldığından beri mecliste görev yapıyordu. Yalnız Urgan 3 Nisan 1943'te hayatını kaybedince ara seçimlerle Urgan'ın yerine milletvekili olarak Nihat Berker seçildi. (TBMM Albümü 1920-2010, 2010: 431-432)

meselesine büyük önem verdiğini belirterek Elâzığ-Van Demiryolu hattının inşaatına kısa sürede başlanacağını söyledi (Kardaş, 2016: 197-223). Bu projenin parça parça hayata geçirileceğine dikkat çeken Bakan, ilk etap olarak da Elâzığ-Muş hattına temelinin yakında atılacağını açıkladı. Vanlılar Ulaştırma Bakanından şehrin dış dünyayla daha sıkı bağlantısının kurulabilmesi için karayolu talebinde bulundular. Ayrıca şehirdeki sağlık hizmetlerinin de çok yetersiz olduğunu bildirdiler. Geceyi Van'da geçiren Bakanlar, 28 Ağustos'ta şehirden ayrıldılar (Van Sesi, 28 Ağustos 1948). Bu ziyaretin en güzel tarafı Van'da lisenin açılarak aktif bir şekilde eğitim-öğretime geçecek olması (Van Sesi, 28 Eylül 1948)³ ve Van'ın acil sorunlarının hükümete doğrudan iletilmiş olmasıydı.

2.1 VIII. Dönem Van Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1946-1950)

Bu dönem Van milletvekilleri içinde en aktifi İbrahim Arvas'dı. Meclis genel kurulunda sıklıkla konuşan Arvas, vakıflardan, eğitime, ekonomiye kadar pek çok farklı konuda katkılar yaptı. Arvas özellikle Vanlıların ekonomik sorunları üzerinde çok durdu (TBMM TD, 29 Aralık 1947:661). Arvas dini eğitimin önemine dikkat çekerek İmam-Hatiplerin açılması ve İlahiyat Fakültesinin kurulması için de çok çabaladı (TBMM TD,14 Ocak 1947: 22-23).

Meclise Anadolu'nun batı vilayetlerinden gelen milletvekillerinin kendi bölgelerindeki yokluklardan şikâyet etmelerine tepki gösteren Arvas, I. Dünya Savaşı sonrasında harap olmuş Doğu vilayetlerinin hala bunu telafi edemediğini söyledi. Arvas doğuda şehir içi ve şehirlerarası ulaşımı sağlayacak yeterli alt yapının olmadığını ve şehrin ihtiyacına cevap verecek sağlık kuruluşlarının da bulunmadığını sözlerine ilave etti. Atatürk'ün doğuda bir üniversite kurulmasına ilişkin sözlerini hatırlatan Arvas, mevcut şartlar içinde bu üniversitenin bir çekirdeğinin kurulması gerektiğini söyledi (TBMM TD, 13 Şubat 1950: 519). Arvas, demiryolu yapım işinin önemli olduğunu fakat yavaş gittiğini, Erciş, Muradiye ve Çatak'ta yapılan lojmanların bir türlü tamamlanamadığını, ayrıca Başkale'nin yolu, suyu ve elektriğinin olmadığını söyledi. Arvas mecliste Van'dan söz ederken Hakkârî'yi de hiç ayırmadı. Hakkârî'nin ihtiyaç duyduğu eksiklikleri de sıklıkla Meclis gündeme getirerek çözüm aradı (TBMM TD, 20 Şubat 1950: 904-905).

³ Van Lisesi olarak faaliyete geçen bu okulun ismi 13 Ağustos 1958'de Atatürk Lisesi olarak değiştirildi. Van Sesi, 14 Ağustos 1958

İbrahim Arvas, Van'da yaşanan kuraklık ve alınması gereken tedbirlere dikkat çektikten sonra Van ve Başkale'de hayvancılığın ciddi ölçüde azaldığını, tekrar canlandırılmasının öneminden söz etti (TBMM TD, 22 Şubat 1950:1024). Tarım Bakanından Van'da Hayvancılığa daha fazla destek verilmesini istedi (TBMM TD, 27 Şubat 1947: 889). Vanlı çiftçilerin sorunlarını da meclis gündemine taşıyan Arvas, tarımda makineleşmenin iyi olduğunu fakat küçük ve orta ölçekli çiftçilerin faydalanmadığını, memleketin her bölgesinde tohum ıslah istasyonlarının olduğunu fakat Van'da yeterince bulunmadığını söyledi (TBMM TD, 24 Şubat 1950: 1143). Arvas, Van ve çevresinde Türkçenin yeterince bilinmediğine dikkat çekerek yöre insanlarına Türkçenin öğretilmesinin önemini anlattı. Arvas, Van Gölü'nde balık ve soda olduğunu belirterek buraya balık, meyve ve konserve fabrikası ile soda ve sabun fabrikasının kurulmasını istedi. Böylece gençler arasındaki işsizliğin azalacağını ve bölge ekonomik bakımdan gelişirken ülkenin önemli bir ihtiyacının giderileceğini iddia etti (TBMM TD, 25 Şubat 1950: 1259-1260).

Van Milletvekili Muzaffer Koçak, mecliste Arvas kadar aktif olmasa da zaman içinde Van'ın sorunlarını genel kurula taşıdı. Örneğin Koçak, Doğu İllerinin kalkınmasına yönelik hazırlanan bir programda Van'ın yer almamasına tepki gösterdi (TBMM TD, 05 Ocak 1949: 14). Koçak'ın bu tepkisi üzerine Bakan, hazırlanan bu programda Van ve ilçelerinin mutlaka yer alacağını açıkladı (TBMM, TD, 10 Ocak 1949: 35-36). Koçak, Van'ın sağlık sorunlarını meclisin gündemine taşıyarak Van'da sadece bir hastane ile bir doğumevi olduğunu fakat bu her iki kurumda da 1943 yılından beri tek doktorun bulunmadığını söyledi (TBMM TD, 23 Şubat 1950: 1066). Koçak bu hastanelere acil olarak doktor gönderilmesini istedi.

3. 1950 Seçimleri

1950 seçimleri yaklaştıkça CHP ile DP arasında ki rekabetin şiddeti daha da artmaya başladı (Demir, 2011: 19). Bu yarışta CHP, iktidarda olmanın avantajlarını ve dezavantajlarını aynı anda yaşıyordu. CHP merkezden taşraya kadar her seçim bölgesinde bu avantaj ve dezavantajların sonuçlarını hissetti.

CHP, Doğu ve Güneydoğu taşra teşkilatlarında farklı sorunlarla karşılaşılıyordu. Öncelikle bu teşkilatlarda görev alanlar arasında farklı aşiretlere mensup olmanın kendi aralarında güç ve makam çatışmalarından kaynaklanan kavgaları oluyordu. Teşkilatlarda yapılanma ve görev dağılımı liyakat ve seçimlere göre değil ikili ilişkilerle gerçekleşiyordu. Teşkilatlarda yaşanan bu zorluklara rağmen CHP, 1949'da kadar Van ve ilçelerde kongrelerini tamamlayarak

seçimlere yönelik hazırlıklarını tamamlamayı başardı (Polat, 2019: 12-16).

Seçim takvimine uygun bir şekilde siyasi partiler seçim hazırlıklarına başladılar. Bu süreçte en önemli kısım adayların tespit edilmesiydi. İktidar partisi CHP'de adaylarının %30'unu merkez %70'ini teşkilat belirliyordu. Parti 8 Nisan'a kadar aday adaylarının müracaatlarını kabul etti. 9 Nisan'da il yoklama toplantılarını yaptı. Partinin göstereceği üç aday için sekiz müracaat oldu. Bu toplantı ve değerlendirmeler neticesinde Van İl Teşkilatı F. Melen ve C. Çeliker'i seçerken Parti Genel Merkezi önce R. Oktar'ı aday gösterdiyse de Oktar çekilince yerine K. Özalp'i aday gösterdi (BCA 30 10 0 0 77 510 11).

Muhalefet partisi DP'nin tüzüğüne göre adayların %20 merkez %80'i taşra teşkilatı tarafından belirlenecekti. DP, Van'da İl Başkanı Ş. Altaylı, asker İ. Akın ve esnaftan H. Kartal'ı aday gösterdi. MP'si bu seçimlerde Van'dan aday göstermedi. Seçimlere İ. Arvas* ile Ş. Karcioğlu da bağımsız aday olarak katıldılar (Van Sesi, 1 Mayıs 1950).

CHP, Van'da seçimleri kazanabilmek için yoğun bir çalışma temposuna girdi. Seçim öncesinde halkı memnun edecek hizmetler başlatıldı. Öncelikle köy yollarının bakım-onarım ve genişletilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirildi. Halkla daha sıcak ilişki kurmak isteyen CHP, bu yıl tarlada mahsul az olduğu için halkın ihtiyaçlarını gözeterek Van'a 2500 ton buğday dağıttı, sınır bölgesinde yer alan daha evvel boşaltılmış köyleri iskâna açtı, topraksız köylüye topraklar verdi ve şehirde Kız Sanat Okulu'nu açtı. Ayrıca Ziraat Bankası'nın köylüye verdiği kredilerin ertelenmesini için de çalışmalar başlatıldı (Pınar, 2013: 42-43). Halkı merkeze alan bu çalışmalar toplum tarafından memnuniyetle karşılandı.

CHP, seçimleri kazanmak amacıyla halka yönelik siyasi çabalarına ilaveten rakip DP'yi de zayıflatmak için uğraşıyordu. CHP, seçimler öncesinde DP teşkilatında yer alan bazı isimlerle görüşmeler yaparak partiden ve siyasetten uzaklaştırmaya çalıştı. CHP'lilerin bu çabaları neticesinde 1950 yılı ocak ayından itibaren DP'de istifalar başladı. Partiden ayrılan bu üyelerin bir kısmı CHP'ye geçtiler. Seçim arifesinde istifalarla büyük güç kaybeden DP, yoğun bir şekilde seçim

* TBMM açıldığı tarihten itibaren her dönem seçilerek Mecliste görev yapma imkânına sahip olan Arvas, seçimlere CHP listesinden bağımsız olarak katılmak istedi. CHP milletvekili İ. Arvas, seçimde arkadaşlarına destek vermek için geldiği Van'da halka yönelik açık hava mitinginde partisinin son yıllarda dine yönelik olumlu politikalarından söz ederek din adamlarının özlük haklarının iyileştirileceğini söyledi. Arvas kendisinin de dine bağlı bir birey olarak din yolundan ayrılmayacağını özellikle belirtme ihtiyacı duydu. Bu konuşma ve partisi adına bağımsız aday olma talebi parti politikalarından ayrılma olarak değerlendirilen CHP yönetimi Arvas'ı 20 Nisan'da partiden ihraç etti. S. Polat, *agt.*, 40.

çalışmalarına devam etti. CHP'lilerin siyasi baskıları DP'lilerin seçimlere yönelik çalışma şevkini kıramadı (Polat, 2019: 32).

CHP milletvekilleri halktan destek almak için ilçeleri ve köyleri gezerek yoğun bir siyasi program başlattılar. 8 Mayıs'ta Van Halkevi önünde büyük bir miting düzenleyen CHP milletvekili adayları, DP'yi ve DP'nin gösterdiği milletvekili adaylarını eleştirdiler. DP'nin adayları da CHP iktidarını eleştirdiler, Van'ın geri kalmasını ve halkın yaşadığı fakirliğin CHP yönetiminden kaynaklandığını iddia ettiler. Şehirde yapılan israfa dikkat çeken DP'liler, dini konuları da gündeme getirmeyi ihmal etmediler. Hadisler, ayetlerle geçen bu konuşmada İslam ve demokrasi ilişkisi de anlatıldı. Muhalefetin düzenlediği bu mitinglerin en önemli gündem maddesi ekonomiydi (Van Sesi, 11 Nisan 1950). DP'liler çekingen ve son derece ürkek bir üslupla fakat kendilerinden emin bir şekilde seçim çalışmalarını son güne kadar devam ettirdiler.

Tek Parti iktidarına alışan bürokratlar, bu seçimlerde de tarafsız hareket edemediler. Van Valisi N. Dalokay'ın seçimlere yönelik izlediği politikalar DP'lileri çok rahatsız etti. DP İl yönetimi tarafından Vali N. Dalokay'a hitaben yazılan açık mektupta Vali'nin muhtarları makamına çağırarak CHP lehine yönlendirmeye çalıştığı, ağaları valiliğe davet ederek baskı yaptığı ifade edildi. Ayrıca Gevaş Kaymakamının köy köy dolaşarak iktidar partisi lehine seçim çalışması yürüttüğü ve seçimlerde görev alacak sayım memurlarının da açıkça siyasi faaliyetlerde bulunduğu açıklandı (Van Sesi, 6 Mayıs 1950). Hatta Valiliğin toplum içinde etkin olan kişilere açıktan paralar dağıtarak CHP lehine oy talep edildiği de ifade edildi. DP'liler Valinin bu siyasi faaliyetlerinden oldukça rahatsızdılar (TBMM TD, 13 Kasım 1950: 54). Vali bu iddiaları kesinlikle kabul etmedi (BCA 490 1 0 0 240 956 1).

14 Mayıs seçimleri Van'da suhulet içerisinde hiçbir huzursuzluk yaşanmadan gerçekleştirildi. Saat 17.00'de oy verme işlemi tamamlandığında halkın seçimlere katılımı %88,2 olarak gerçekleşti. Seçimlerde DP halktan 16785 oyla %41 oranında destek alırken CHP 20653 oyla %50,5 oranına ulaştı. Seçime katılan Bağımsızlar 10374 oyla %8,5 oranında başarı sağladılar (BCA 030 01 51 309 7 12). Bu sonuçlara göre Van'da DP'den İzzet Akın, CHP'den Ferit Melen ve Kazım Özalp milletvekili seçilerek Ankara'nın yolunu tuttular (Van Sesi, 16 Mayıs 1950). İki parti arasında başa baş geçen bu mücadeleyi CHP önde tamamlamıştı.

Ülke 13 Ağustos 1950'de muhtarlık seçimine gitti. Van'da DP ile CHP arasındaki amansız mücadele bu seçimde de öne çıktı ve bazı köylerde kavgalar yaşandı. Muhtarlık seçimlerinde DP 215, CHP 164

ve Bağımsız adaylar 138 muhtarlık kazandılar (BCA 490 1 0 0 240 956 1). Seçimlerde DP üstünlük sağlarken CHP'liler çeşitli mazeretlerle şikâyetlerde bulunduğu halkın fazla ilgi göstermediği bir seçim oldu.

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte CHP oldukça sert bir muhalefet yapmaya başladı. İktidar ile muhalefet arasındaki bu çatışma kamuoyunun dikkatini yerel seçimlerde toplanmasına neden oldu. Ülke yönetiminde yaşanan çekişme ve siyasi partiler arasındaki gerginlik Van'da da hissedildi. 3 Eylül 1950'de gerçekleştirilen yerel seçimlerde Van'ı DP kazandı (BCA 030 01 51 309 4). Van Belediye Başkanlığına Şükrü Aktürk seçildi (BCA 30 11 1 0 217 35 2). Van Merkez, Özalp ve Başkale'yi DP, Muradiye, Erciş ve Çatak'ı CHP kazanırken Gevaş'ta bağımsız aday seçildi (Van Sesi, 4 Eylül 1950).

3.1. IX. Dönem Van Milletvekillerinin Siyasi Faaliyetleri (1950-1954)

1950'de DP iktidarı ülke genelinde olduğu gibi Van'da da büyük umutlar doğurdu. DP'de bu umutları karşılayabilmek için doğuda yeni bir program başlattı. Bu amaçla Hükümet Van'a 15 Kişilik bir heyet göndererek, şehrin temel ihtiyaçlarını tespit ederek teminini sağlamak için çalışmalar yapılmasını istedi (Aşkın, 2000: 135). Van hakkında yapılan ilk incelemelerde şehrin su (Çeliker, Van Postası, 21 Temmuz 1953), eğitim ve ulaşım sorunu öne çıkıyordu. Yaşar Kemal 7 Haziran 1951'de Van'a geldiğinde şu ifadeleri kullanmıştır: “Kim demiş Van'a şehir diye? Adı çıkmış Van'ın. Ben şehirdir diyemiyorum. Van, şehir değil de ondan. Van dağınık, koskocaman bir köydür. Yirmi otuz doğu köyünü bir araya getiriniz, oldu işte size Van!” demiştir (Kemal, 1976: 33).

Hükümet'in çalışmalarına yön vermek ve Van'ın sorunlarına çözüm aramak için Van milletvekilleri de mecliste çalışıyorlardı. İktidardaki DP'li İzzet Akın, Van'ın sorunlarına çözüm arayan oldukça gayretli bir milletvekiliydi. Akın, CHP döneminde Van'da ihtiyaç sahiplerine gönderilen paraların nereye harcandığını (TBMM, TD, 13 Kasım 1950: 54-55) ve ilçelerde askerlik şubelerinin neden yeterince bulunmadığını araştırmıştı (TBMM TD, 23 Şubat 1951: 551). Ayrıca Akın Van'da halktan alınan sulama ücretlerinin de çok yüksek olduğuna dikkat çekerek bu konuda çalışma yapılmasını istemişti (TBMM TD, 27 Haziran 1951: 415).

İzzet Akın, Van'ın kara ve hava yolunu yeterince kullanamamasından dolayı büyük bir mahrumiyet içinde kaldığını şehrin adeta tecrit edilmiş bir bölge olarak farklı bir âlemde yaşadığını söyledi. Akın acil bir şekilde Van'ın karayolu ve havayolu imkânlarının genişletilerek dünyaya bağlanmasını istedi (TBMM TD, 20 Haziran

1952: 363-364). Akın, Van'ın ulaşım sorunu üzerinde ısrarla durdu. Hükümetten Van-Ağrı ile Van-Diyarbakır kara yollarının da bir an önce tamamlanmasını istedi (TBMM TD, 25 Şubat 1951: 858). Akın, yol olmadığı için halkın üretimini yeterince değerlendiremediğini, şehrin ihtiyaç duyduğu malzemelerinde de tedarikinde sorunlar yaşandığını söyledi. Akın bu nedenle Ankara'daki bir ürünün Van'da iki üç misli daha pahalıya satıldığını iddia etti. Akın, Van Havaalanı zemininin toprak olduğundan uçakların inerken ve kalkarken çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını hatırlatarak, bu hava meydanının daha modern bir hale getirilmesi gerektiğini ifade etti (TBMM TD, 28 Şubat 1952: 1170).

İzzet Akın sadece meclis içerisinde değil, meclisin dışında da şehre katkı sunacak siyasi faaliyetler gösterdi. 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Van'ın ihtiyaçlarını ve halkın taleplerini kapsamlı bir rapor halinde sundu. Söz konusu raporu yakından takip eden Cumhurbaşkanı Bayar, bu ihtiyaçların tedariki için ilgili bakanlıklara bizzat direktif verdi. Bu çabanın neticesinde ilk etapta 20 köye ardından 18 köye daha okul inşaatına başlandı. Van Havaalanının genişletilmesi ve yeniden yapılandırılması programa alındı, Başkale ve Erciş'e sağlık merkezleri için temel atıldı. Van'a bir çimento fabrikasının kurulması için ön incelemelere başlandı (Polat, 2019: 58-60).

DP'nin Gümüşhane Milletvekili Vanlı K. Yörükoğlu, mecliste oldukça aktif bir milletvekiliydi. Yıllarca savcılık yapmış olan Yörükoğlu, mecliste Adalet Bakanlığıyla ilgili müzakerelere katılarak çeşitli katkılar sundu. Yörükoğlu sadece mecliste uzmanlık alanıyla değil memleketinin çeşitli sorunlarıyla da yakından ilgilendi. Yörükoğlu Van'ın eğitim sorununa özellikle dikkat çekti⁴. Yörükoğlu, CHP dönemi Van'da eğitim uygulamalarını eleştirerek şehirdeki eksikliklerin bir an önce giderilmesini istedi⁵. CHP'nin doğu

⁴ Mv. Yörükoğlu'nun Milli Eğitim Bakanı T. İleri'ye verdiği soru önergesinde 1950-1951 Van'da eğitim, "1. Van ilçe merkezi 5 ilkokul 28 öğretmen, köylerinde 32 okul 11 öğretmen olup bunlardan 26'sı bağımsız eğitmenlidir. 2. Başkale merkezinde bir okul 3 öğretmen, köylerinde yalnız bir okul ve bir öğretmen. 3. Çatak merkezde bir okul bir öğretmen, köylerinde bir tek okul dahi yoktur. 4. Erciş merkezde bir okul, 8 öğretmen, köylerinde 8 okul 7 öğretmen 5 eğitmen olup bu okullardan dördü bağımsız eğitmenlidir. 5. Gevaş merkezde bir okul 2 öğretmen, köylerinde yalnız bir okul ve bir öğretmen vardır. , 6. Gürpınar merkezde bir okul bir öğretmen, köylerinde iki okul 2 öğretmen ve 2 eğitmen vardır. 7. Muradiye merkezde bir okul 3 öğretmen, köylerinde üç okul 3 öğretmen vardır. 8. Özalp merkezinde bir okul bir öğretmen, köylerinde dört okul iki öğretmen 3 eğitmen olup bu okullardan üçü bağımsız eğitmenlidir. 9. Şehir ve kasaba merkezlerinde yukardaki vaziyete göre 12 okul 47 öğretmen, köylerde 51 okul 27 öğretmen 40 eğitmen olup bu 51 okuldan 33 ü bağımsız eğitmenli olduğu anlaşılmaktadır" denilmiştir. TBMM, TD, D.9, c.II, B.8., (20 Kasım 1950), s. 176-177

⁵ Yörükoğlu, "27 sene 500 köyü olan bir vilayette 51 mektep açılmaz, arkadaşlar. Bu 51 mektebin de maalesef 33'ü bağımsız eğitmenlik denen ve hiçbir randıman vermediği

politikalarını da eleştiren Yörükoğlu, “Bu memlekette asayiş, hürriyet havası içinde vatandaşın haysiyetine hürmet edilerek temin edilecektir” dedi (TBMM TD, 7 Mayıs 1952: 108).

Ulusal siyasette de adından söz ettiren CHP milletvekili F. Melen, siyasette gelecek vaat eden genç bir milletvekili olduğunu gösterdi. Ülke meselelerine ve Van'ın sorunlarını çözüm arayan bir milletvekili olarak Melen, Meclis Başkanlığına verdiği yazılı ve sözlü önergelerle Van'ı meclis gündemine taşıdı⁶. Muhalif bir partinin milletvekili olduğundan sınırlı imkanlara sahip olan Melen, şehirle bağlantısını hiç koparmadan halkla birlikte olmaya özen gösteren bir milletvekiliydi.

Bu dönemde Van'ı büyükşehirlere bağlayan en önemli ulaşım güzergâhı Van Gölü üzerinde işletilen gemilerdi. Bu gemilerin yeterince verimli çalışmadığından şikâyet eden Melen, ihtiyaç duyulan yeni gemilerin bir an önce işletmeye alınmasını talep etti (TBMM TD, 28 Mayıs 1951:480). Van'ı batı vilayetleriyle bağlayacak demiryolu inşaatını da yakından izleyen Melen, Bayındırlık Bakanından demiryolu inşaatının hızlandırılmasını istedi (TBMM TD 3 Aralık 1952:43). Van'ın sağlık sorunlarıyla da ilgilenen Melen, 1952'de İran'da başlayan veba salgınının İran'ın sınırındaki Van'a ait köylerde görüldüğünü söyledi. Melen, Van'ın sağlık sorunlarına hükümetin dikkatini çekerek yörede alınan tedbirlerle hastalığın yayılmasını engellemeye çalıştı⁷. Melen, Van'ın sadece sorunlarını mecliste ve ulusal basına yaptığı açıklamalarla değil yerel basında yazdığı yazılarla da çözüm arıyordu (Van Postası, 16 Temmuz 1953). Van'da bir yerel gazeteye yazdığı yazılarla şehrin gündemini belirlemeye çalışıyordu (Van Postası, 19 Ağustos 1953). Melen'in bu gayretlerini çok iyi takdir eden Vanlılarda Melen'e ayrı bir ilgi ve sevgi gösteriyorlardı.

hepimizce malum olan uydurma müesseselerdir”. Yörükoğlu, geçmiş dönemde devletin izlediği bu eğitim bu politikasının bir ihmal mi, bir zihniyet mi olduğunun da açığa çıkarılması gerektiğini iddia etti. TBMM, TD, D.9, c.II, B.8., (20 Kasım 1950), s.177; Van'da yeterince eğitim kurumu olmaması son on yılın en önemli sorunlarından birisiydi. Van, 7 Mart 1942

⁶ Örneğin Meclis Başkanlığına verdiği bir yazılı önergede; 1. Van Vilayetinde iki yıldır çalışan Toprak Tevzi Komisyonun ne kadar toprak dağıttığını? 2. Van'da temsilcilik açmış olan Emlak Kredi Bankasının halka ne zaman kredi vermeye başlayacağını? 3. Van'daki Köylerin su işlerinin çözümü için Van Vilayetinde ne kadar kaynak aktarıldığı ve hangi köylere su temin edildiğini sordu. TBMM, TD, D.9, c. XXVI, B.13, (4 Aralık 1953), s. 32

⁷ Başkale ve köylerinde Veba Salgını devam ederken Başkale'de doktor ve sağlık görevlisi hiç yoktu. Melen bu hastalığı engellemeye yönelik tedbir alınmazsa Hükümeti Van'a da yayılabilir diye uyardı. TBMM, TD, D.9, c. XIV, B. 59, (09 Nisan 1952), s. 305

3.2. Devlet Adamlarının Van Ziyaretleri

Yerel seçimler sonrasında DP, Van'a verdiği değeri göstermek için şehre Cumhurbaşkanı düzeyinde bir ziyaret yapılacağını açıkladı. Bu haber şehirde bayram havası estirdi ve şehir baştan aşağıya bu değerli misafiri karşılamak için hazırlandı (Van Sesi, 6 Ekim 1950). Bayar, Siirt'in petrol sahalarını gezdikten sonra Van'a gitmeyi planlamıştı. Fakat bölgede yaşanan olumsuz hava koşulları Cumhurbaşkanı Bayar'ın bu ziyareti gerçekleştirmesini engelledi (Van Sesi, 7 Ekim 1950). Bu duruma çok üzülen Cumhurbaşkanı Bayar, en kısa sürede Van'ı ziyaret edeceği sözünü verdi (Van Sesi, 9 Ekim 1950). Bayar'ın Van'a yönelik özel planları vardı. Bayar bu niyetini ilk kez 1950 yılında meclis açış konuşmasında Atatürk'ün vasiyeti olarak gördüğü doğuda açılacak bir üniversitenin Van Gölü kıyısında açılmasını düşündüklerini söyleyerek açıkladı. Bayar konuşmasında MEB tarafından Van'da tetkikata başlandığını da söyledi (TBMM TD, 1 Kasım 1950: 5). Bu amaçla bir komisyon kurularak mevcut şartların tespiti ve çözüm önerileri için hazırlıklar hızlandırıldı (Kardaş, 2014: 153).

Cumhurbaşkanı Bayar Van'da kurulacak bu üniversite fikrinde oldukça kararlıydı (Van Sesi, 29 Mayıs 1951). Bu amaçla Bayar, doğuda açılmasını düşündüğü üniversite için şehrin şartlarını yerinde görmek istiyordu. Cumhurbaşkanı Bayar 3 Ağustos 1951'de Van'a geldi. Cumhurbaşkanı Bayar'a bu ziyaretinde Milli Eğitim Bakanı, milletvekilleri ve 12 akademisyenden oluşan kalabalık bir heyet eşlik etti (Akşam, 4 Ağustos 1951; Van Sesi, 4 Ağustos 1951). Bayar, Van'da büyük ilgi ve *"misline rastlanmamış bir muhabbetle karşılandı"* (Son Posta, 4 Ağustos 1951). Şehrin ileri gelen yetkilileri Bayar'a şehrin sorunlarını bildirdiler (Milliyet, 4 Ağustos 1951). Cumhurbaşkanı Bayar, *"Demokrat Parti, şarkta bir üniversite kurmak ve medeniyete burada ileri bir hız vermek esasını programına aldı. Bugünkü hükümet milletin bu meseleyi ciddiyetle ele almak zaruriyetindedir. Üniversite, Doğu Üniversitesi, Doğu kalkınması için bir cüz ve vasıtalarından biri değil, esas temelidir"* dedi (Milliyet, 5 Ağustos 1951; Son Posta, 5 Ağustos 1951)⁸. Bayar'ın Van temasları oldukça verimli ve son derece olumlu izlenimler bırakarak geçti (Van Sesi, 6 Ağustos 1951). Bayar'la

⁸ Bayar'la birlikte gelen akademik heyet, Van'da yeni bir üniversite kurulabilmesi için alt yapı, şehrin imkânları ve izlenecek yol hakkında incelemelerde bulunarak bir rapor hazırladılar. Bu rapora göre Van'da şimdilik üniversite kurmanın mümkün olmadığını, şehrin belirli bir gelişme ve kalkınma sağladıktan sonra böyle bir adımın atılabileceği bildirildi. Raporda Van'a yükseköğrenim bakımından yapılabilecek en iyimser yatırımın bir araştırma enstitüsü olabileceği yönündeydi. Cumhuriyet, 10 Ağustos 1951.

birlikte gelen Bilim Heyeti, Van'da yeni bir üniversitenin kurulması için çalışmalarını sürdürdüler (Van Postası, 15 Ağustos 1953). Van'lar bu üniversitenin açılmasını sabırsızlıkla bekliyorlardı (BCA 030 01 00 00 19 107 5 4; BCA 030 01 00 00 19 107 5 8).

DP, Van'ın ekonomisini geliştirmek için tarım ve hayvancılık üzerine odaklandı. 1952 yılının Temmuz ayında Tarım Bakanı Nedim Ökmen Van'ı ziyaret etti. Önce Erciş'e gelen Ökmen'in, bu ziyareti Ercişlileri çok memnun etti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez ilçelerine bir Bakan geldiğini belirten Ercişliler, sorunlarını ve beklentilerini doğrudan iletme imkânı buldular. Erciş'ten Van'a geçen Bakan'a Vanlılar büyük ilgi ve sevgi gösterisinde bulundular. Belediyenin verdiği akşam yemeğinde konuşan Bakan Ökmen, Van'ın tarımsal kalkınması için gereken tedbirlerin alınacağına bildirdi. Vali ve Belediye Başkanından şehrin ihtiyaçları ve sorunları hakkında kapsamlı bilgiler alan Bakan, geceyi Tatvan'da geçirdikten sonra Siirt'e hareket etti (Van Sesi, 28 Temmuz 1952).

Van'a siyasilerin ilgisi yoğundu. Tarım Bakanından kısa bir süre sonra Sağlık Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ Van'a geldi. Bir gün Van'da kalan Bakan, şehrin sağlık sorunları ve çözüm yolları üzerine yetkililerden bilgi aldı (Van Sesi, 13 Ağustos 1952). Bu ziyaretten muhalefet partisinin milletvekilleri de çok memnun kaldılar (TBMM TD, 17 Kasım 1952:189). Sağlık Bakanının ardından Van'ı İçişleri Bakanı Ethem Menderes ziyaret etti. Halkın yoğun ilgisi ve sevgisiyle karşılanan Bakan Menderes, “*Van'a layık olanları yapmak borcumuzdur. Onu ehemmiyetiyle mütenasip bir seviyeye ulaştırmak emelimizdir*” dedi (Van Sesi, 20 Eylül 1952).

Van'a gerçekleştirilen bu ziyaretler halkı çok memnun etti. Yıllardır ihmal edildiğini, yeterince değer verilmediğini düşünen bu insanlar DP'ye büyük ilgi göstermeye başladılar (Polat, 209: 76-77). Bu durum CHP teşkilatlarında çözümlere neden oldu. Van siyasetinde yaşanan böyle bir değişimin önüne geçmek için CHP'liler karşı atak yaptılar. CHP Genel Sekreteri K. Gülek 8 Eylül 1953'te Van'ı ziyaret etti. Gülek, Van'da binlerce kişinin coşkun tezahüratlarıyla karşılandı. Hükümet Binasının önünde halka hitap eden Gülek, DP'yi ve iktidarı eleştirdi (Van Sesi, 9 Eylül 1953). Van'ın coğrafi öneminden söz eden Gülek, hükümetin üniversite vaatlerini gerçekçi bulmayarak, “*Mavi boncuk gibi Doğu Üniversitesi kâh burada, kâh şurada kuruluyor*” dedi (Van Postası, 9 Eylül 1953). Gülek teşkilatı ziyaret ettikten sonra şehirden ayrıldı. Gülek'in açıklamalarına tepki gösteren DP'liler, CHP'lilerin DP'ye iftiralar atarak yalanlar söylediği iddia ettiler (Van Sesi, 14 Eylül 1953).

DP iktidarının bu ilk döneminde Hükümetin Van'a belirgin bir ilgisi açıkça görülüyordu. Devlet adamlarının arka arkaya ziyaretleri halkı memnun ediyordu. Devlet ile halkın buluşması adına çok güzel fotoğraflar veriliyordu. Bu ziyaretlerin neticesinde şehirde bir canlılıkta yaşanmaya başlandı. Fakat Van'ın kronik sorunlarını bu adımların tamamen çözmesi mümkün değildi. Van'ı ayağa kaldırmak için çok daha fazla ilgiye ve yatırıma ihtiyaç vardı.

4. 1954 Genel Seçimleri

1954 genel seçimlerinin 2 Mayıs'ta yapılacağına anlaşılması üzerine Van'da siyasi parti il teşkilatlarında büyük bir hareketlenme ve yoğun bir çalışma temposu başladı (Van Sesi, 16 Mart 1954). Şehir biranda seçim havasına girdi. Bürokratlar aday olmak için istifa etmeye, parti teşkilatları kendi adaylarını belirlemek için toplantılar yapmaya başladılar. İl teşkilatlarında yapılan müzakereler ve Genel Merkezlerde yapılan değerlendirmeler neticesinde siyasi partiler kesin adaylarını ilan ettiler. Açıklanan milletvekili aday listelerinde DP adına Kemal Yörükoğlu, Hilmi Durmaz, Hamit Kartal ve Muslih Görentaş yer alırken (Milliyet, 13 Nisan 1954) CHP'nin adayları Ferit Melen, Sait Erdinç, Şaban Boysan ve Rüştü Oktar olarak gösterildi.

Bu seçimlere hazırlık döneminde Van'a hiçbir siyasi parti lideri gelmedi. Van'da seçimlere hazırlık programlarını siyasi parti teşkilatları yaptılar ve uyguladılar. Milletvekili adayları merkezde ve ilçelerde çeşitli siyasi etkinlikler düzenleyerek seçmenin desteğini almak için çabaladılar. Partiler seçim kampanyalarında yerel basından da faydalanarak seçmene ulaşabilecek her yolu denediler. DP ile CHP arasındaki rekabet zaman içinde çeşitli çatışmalara yol açtı. Bu iki parti arasında geçen bu siyasi yarışta Millet Partisi'nin pek dikkat çekici bir siyasi faaliyeti yoktu (Polat, 2019: 90).

Van'da gerçekleştirilen genel seçimlere halk, %92,9 gibi yüksek bir katılım gösterdi. Seçime katılan partilerden DP, 33,637 oyla %64.1 oranında destek alırken rakibi CHP, 18,507 oyla %35.3'te kaldı (BCA 030 01 51 309 7). Böylece DP, Van'da büyük bir seçim başarısıyla Van milletvekillerinin tamamını kazanmış oldu (Van Postası, 5 Mayıs 1954). CHP bütün yurttaki olduğu gibi Van'da da ağır bir yenilgi aldı. Van seçimlerinin böyle neticelenmesinin temelinde, tarım ve hayvancılıkta yaşanan gelişmeler vardı. DP Van'daki bu başarısını 7 Kasım'da yapılan muhtarlık seçimlerinde de tekrarladı. Van'da yapılan muhtarlık seçimlerinde DP 459 muhtarlık kazanırken CHP sadece 70 muhtarlık kazanmaya muvaffak oldu (BCA 030 01 67 422 1). 1955 yılında yapılan yerel seçimlerde de DP'li Şükrü Kösereisöğlü Van'da Belediye Başkanlığını rahatlıkla kazandı (BCA

030 11 1 00 255 4 15 2). Bu dönem de yapılan bütün seçimleri kazanan DP, şehirde adeta gövde gösterisi yapıyordu. İktidardaki DP'nin Van teşkilatına muhalefet partilerinden de pek çok katılım gerçekleşti (Pınar, 2013: 49).

4.1. X. Dönem Van Milletvekilleri (1954-1957)

DP, Van'da halkla ilişkilere büyük önem verdi. DP Müfettişi Ömer Sanaç'le birlikte Van milletvekilleri Hilmi Durmaz, Muslih Görentaş ve Hamit Kartal, Van'ın ilçelerini ve köylerini gezdiler. Taşradaki parti teşkilatlarını ziyaret eden bu heyet köylülerle bir araya geldi. Hükümetin siyasi faaliyetlerini ve halka yönelik hizmetlerini anlatan DP Heyeti, halkın şikâyetlerini ve taleplerini dinledi. Bu gezi halk tarafından da son derece olumlu karşılandı (Van Postası, 4 Eylül 1956).

DP Van milletvekilleri, güçlü bir iktidara sahip olmanın verdiği özgüvenle mecliste daha rahat hareket ediyorlardı. Van milletvekilleri içinde H. Durmaz, Van-Beyatlı'nın su meselesini meclis gündemine taşıyarak, Van'ın yeraltı sularından daha fazla faydalanılması gerektiğini bildirdi (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Şubat 1956:900). Diğer DP milletvekili M. Görentaş'da meclis genel kurulunda Muş-Van demiryolu hattının bir an önce tamamlanabilmesi için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulacağını söyledi (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Şubat 1957:923). Çünkü bu hat çok yavaş ilerliyordu. Mayıs 1958'de Muş-Tatvan arası demiryolu inşaatının temeli yeni atılıyordu. Bu hattın inşaatı sürerken bir yıl içinde de Van-İran Demiryolu inşaatı faaliyete geçirildi (İkinisan 29 Nisan 1959; İkinisan, 15 Haziran 1959; İkinisan, 7 Eylül 1959; İkinisan, 10 Eylül 1959).

Mecliste görev yapan Van milletvekilleri içinde en aktifi K. Yörükoğlu'ydü. 7 Aralık 1954'te İşletmeler Bakanlığına sorulmak üzere verdiği önergesinde Yörükoğlu, Başbakan Menderes'in söz verdiği linyit madeninin ne zaman işletmeye açılacağını sordu. Bakan Samet Ağaoğlu, Şamanis Linyit Madenine uzmanlar gönderilerek incelemelerin başlatıldığını (Van Postası, 15 Ekim 1954), bu tahkikatla bölgedeki kömür rezervlerin tespit edileceğini söyledi. Bakan bu konun MTA'ya aktırılarak gelecek senenin sonuna doğru bu tesisin aktif hale getirilmesi için çalışmaların yürütüldüğü cevabını verdi. Yörükoğlu Bakanın bu açıklamalarından tatmin olmayarak tepki gösterdi. Yörükoğlu, uzmanların gelip gitmesi ve konu hakkında yapılan neticesiz çalışmalardan tatmin olmadıklarını, bu tesislerin biran önce açılmasının öneminden söz etti. Yörükoğlu'nun bu tavrı karşısında Bakan, söz konusu tesisin kısa sürede açılacağı sözünü verdi (TBMM, Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1954:161-162). Bu tesisin aktif hale

getirilmesi için ihtiyaç duyulan yolları da yapıldı (İki Nisan, 29 Mayıs 1958).

4.2. Devlet Adamlarının Van'a Ziyaretleri

DP'nin Van'da kazandığı seçim başarısı parti yönetimini mutlu etmiş Başbakan Menderes'in de dikkatini çekmişti. Başbakan Menderes, Van'ı ziyaret etmek halkla bir araya gelmek istiyordu. Başbakanlıktan Menderes'in şehre geleceği haberi açıklandı. Şehirde büyük bir heyecan, sevinç, umut ve beklenti meydana geldi. Şehir baştanbaşa süslenerek, her tarafa bayraklar asıldı (Van Sesi, 24 Eylül 1954). Herkes sabırsızlıkla Başbakanı bekliyordu.

Cumhuriyet tarihinde Başbakan İnönü'nün 1935'te gerçekleştirdiği ziyaretten tam 19 yıl sonra Van'a ikinci kez başbakan geliyordu. Başbakan Menderes 24 Eylül 1954'de Bakanlar, askeri yetkililer ve basın mensuplarının olduğu kalabalık bir heyetle saat 12.00'de hava alanına indi. Menderes'i sivil ve askeri yetkililerle birlikte muazzam bir kalabalık karşıladı. Kalabalık bir konvoyla şehre giriş yapan Menderes, Hükümet Konağı önünde toplanmış kalabalığa hitap etti. Başbakan Menderes Vanlılara, yurdun ihmal edilmiş bu bölgesinde bütün taleplerinizde haklısınız dedi. Van'a karşı borç ve sorumluluklarını ödemenin vakti geldiğini belirten Başbakan, sosyal ve ekonomik taleplerin karşılanacağını bildirdi (Zafer, 25 Eylül 1954; Menderes, 1992: 152).

Beraberindeki Heyetle birlikte Edremit'e geçen Menderes, öğle yemeği yedikten sonra Gevaş üzerinden Akdamar adasını ziyaret etti. Gece geç saatlere kadar bu bölgeyi gezen Menderes, orduvinde belediye tarafından verilen yemeğe katıldı. Yemekte şiddetli alkışlar altında oldukça uzun bir konuşma yapan Başbakan Menderes, Van'ın sahip olduğu ekonomik sorunları bir bir sayarak bu problemlerin sırasıyla çözüleceğini belirtti. Geceyi Van'da geçiren Menderes sabah 09.00'da şehirden ayrıldı (Van Sesi, 25 Eylül 1954).

Van'dan Diyarbakır'a geçerken Başbakan Menderes AA muhabirine, Van gibi büyük bir medeniyet merkezinin yeterince elektrik ve içme suyuna sahip olmamasının büyük ihmal olduğunu belirtti. Hükümetlerinin Van'da önemli projeler gerçekleştirdiğini söyleyen Menderes, örnek olarak içme suyunu ve yapılan yolları gösterdi. Başbakan, Van Havaalanının genişletilmesi, eğitim sahasında açılan ve açılacak okul sayılarını saydıktan sonra sözü üniversiteye getirdi. Bu konuda incelemelerin sürdüğünü belirten Menderes, Van'da bulunan linyit madenin işletmeye alınarak şehre büyük katkı sunmasını bekliyoruz dedi. Sadece Van'ın merkezinin değil ilçelerinin de elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla Bendimahi Hidroelektrik santralinin

inşa aşamasında olduğunu söyledi⁹. Ayrıca Menderes, Van'da bir çimento fabrikası ve şeker fabrikasıyla birlikte 11 fabrika daha kurmak için programa aldıklarını açıkladı (Menderes, 1992: 153-155). Başbakanın Van hakkında verdiği bu bilgilerle şehrin mevcut potansiyeli, sorunları ve taleplerine oldukça vakıf olduğu anlaşılıyordu. Başbakan, şehrin sorunlarını çözerek halkı daha ileriye taşımaya kararlı olduğunu gösteriyordu.

27 Mayıs 1955'te İçişleri Bakanı Namık Gedik, askeri ve sivil yetkililerden oluşan kalabalık bir heyetle şehri ziyaret etti. Bakan Gedik Van'ın ilçelerini gezdi, okullara uğradı ve belediyeye gelerek halkın şikâyetlerini dinledi. Muradiye'yi gezen Bakan, şehrin ihtiyaçlarını yönelik olarak Bendimahi Hidroelektrik inşaatını ziyaret etti. Bakanın şehirdeki ziyaretleri ve halkla yaptığı temaslar Vanlılar üzerinde büyük bir umut ve olumlu bir tesir bıraktı (Van Postası, 30 Mayıs 1955). Bakan Gedik'ten iki ay sonra 18 Temmuz 1955'te Van'a Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes geldi. Bakan şehir merkezinde sivil ve askeri birlikleri ziyaret etti. Özalp, Muradiye, Çaldıran ve Erciş'te çeşitli temaslarda bulundu. Bakan 21 Temmuz saat 14.00'de Diyarbakır'a hareket ederek Van'dan ayrıldı (Van Postası, 21 Temmuz 1955).

4 Ekim 1956'da Bitlis ve Tatvan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Bayar'ın Van' ziyaret edeceği açıklandı. Cumhurbaşkanının bu ziyareti üzerine şehir bir anda süslenerek Bayar'ın karşılanması için hazırlıklara başlandı. Akşama doğru Bayar şehre geldi. Kalabalıktan Bayar'ın otomobili güçlükle hareket ediyordu. Gece bazı kabullerde bulunan Cumhurbaşkanı erkenden kalkarak şehirde incelemelere başladı (Van Sesi, 5 Ekim 1956). Bayar kamu kurumlarını ziyaret etti ve Belediyede halkla bir araya geldi. Bayar şehirden oldukça olumlu izlenimlerle ayrıldı (Van Sesi, 6 Ekim 1956).

23 Temmuz 1957'de Van'a Adliye Vekili H. A. Göktürk ile Milli Müdafaa Vekili Ş. Ergin geldiler. Bakanların uçağı Saat 10.30'da Havaalanına uçağı indi. Halk coşkun tezahüratlarla büyük sevgi gösterilerinde bulundular. Halkla bir araya gelen Bakanlara şehrin su ve elektrik sorunundan ısrarla söz edildi. Demiryolu inşaatı ve ulaşım problemlerinden bahsettiler (Van Postası, 24 Temmuz 1957). Geceyi Van'da geçiren Bakanlar, 24 Temmuz'da şehirden ayrıldılar (Van Postası, 25 Temmuz 1957).

⁹ Bu santral Muradiye'ye 4 kilometre mesafedeki Bendimahi çayı üzerine kurulacaktı. Van ve çevresinin elektrik ihtiyacını karşılaması amaçlanan bu projeye yörede tesis edilecek fabrikalarında enerji ihtiyacını giderecekti. Bu Hidroelektrik Santraliyle bol ve ucuz enerji temin edilerek Van'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasına büyük ölçüde destek olması bekleniyordu. Türk Sesi, 21 Nisan 1954

5. 1957 Seçimleri

1954 seçimleri sonrasında DP'nin siyasette ki aşırı gücü ölçüsüz bir güvenle fütursuzca politikalar üretmesine neden oldu. Ülkede biriken ekonomik sorunlara yönelik alınacak tedbirlerin ertelenmesi ekonomik krizin derinleşmesine yol açtı. Halk enflasyonunun aşırı yükselmesi, döviz darlığına bağlı olarak piyasalardan malların çekilmesi ve yoklukların yaşanmasından çok rahatsız oldu. Ülkede yaşanan bu ekonomik kriz, özellikle alım güzü zayıf kırsal bölgeleri çok daha fazla etkiliyordu. Ekonomik sorunlara ilaveten siyasi krizlerinde yaşanması üzerine Hükümet, erken seçime gitme kararı aldı. 1958'de yapılması gereken genel seçimler öne çekilerek 27 Ekim 1957'de yapılacağı açıklandı.

Seçimler yaklaşırken DP Van il teşkilatı kendi içinde sorunlar yaşamaya başladı. DP genel merkezinin müdahalesiyle DP Van il teşkilatı ve İlçe teşkilatları feshedildi (Van Postası, 31 Ocak 1957). Bu müdahale de teşkilattaki hizipçiliği ve tartışmaları tamamen sona erdiremedi. 1957 seçimleri öncesinde Van'da teşkilat içinde yaşanan bu kavgalar partinin şehirdeki etkisini oldukça zayıflatmıştı (Milliyet, 18 Eylül 1957).

Seçim kararıyla birlikte Van'da siyaset hareketlendi. CHP, Van'da gücünü koruyordu. Bu nedenle bu dönemde de siyasi yarış bu iki parti arasında geçti. İki parti de bu seçimlerde kendisine çok güveniyorlardı (İki Nisan, 21 Ekim 1957). Seçimler öncesi şehir hakkında yapılan bir araştırmaya göre, CHP Erciş ve Çatak merkezinde güçlüydü. Şehrin genelinde de DP'nin etkili olduğu anlaşılıyordu (BCA 030 01 74 471 5).

Partiler kendi adaylarını tespit etmek için bir dizi değerlendirme toplantıları yaptılar. Sonuçta CHP milletvekili adaylarının Ferit Melen, Tevfik Doğuşiker, Sait Erdinç, Abdülhakim Arvas ve Abdülvehap Altınkaynak olduğunu açıklarken DP'nin milletvekili adaylarının genel merkez tarafından belirleneceğini bildirildi. DP Genel Merkezi 7 Ekim'de Van aday listesini Kemal Yörükoğlu, Muslih Görentaş, Nimet Sümer, Şükrü Kösereisöğlü ve Ebubekir Ertuş olarak açıkladı (Van Postası, 8 Ekim 1957; Van Sesi, 8 Ekim 1957).

Siyasi parti liderlerinin Van'a gelmediği bu seçim döneminde adaylar kendi çalışmalarını bizzat yürüttüler. İl teşkilatları, köy ziyaretleri ve açık hava mitingleri yapıldı. CHP'liler, bu seçimde halkın yaşadığı ekonomik zorluklardan ve iktidarın antidemokratik uygulamalarından örnekler anlatırken (İki Nisan, 22 Ekim 1957), DP'lilerde kendi iktidarları döneminde yapılan hizmetlerden söz ettiler. Bu siyasi rekabet ve mücadele içerisinde DP'li ve CHP'li adaylar

sıklıkla karşılıklı atışmalar, hakaretler ve çeşitli ithamlarla dolu konuşmalar yaptılar. Fakat bu tartışma ve atışmalarda ciddi bir adli olay yaşanmadı.

27 Ekim'de Van merkez ve ilçelerde seçimler sabah 08.00'de başladı ve 17.00'da olaysız tamamlandı (Van Sesi, 28 Ekim 1957). Van'da gerçekleşen seçimlere halkın katılımı %81,5 olarak gerçekleşti. Bir önceki seçime göre halkın ilgisi azalmıştı. Seçimlerde CHP 29,950 oy alarak %56,7 oranına ulaşırken DP 22,266 oy ile %42.1'de kaldı. Bu seçimlere Cumhuriyetçi Millet Partisi de 632 oy ile %1.2'yi geçemedi (TÜİK, 2012: 90)¹⁰. Böylece seçimlerin galibi açık ara ile CHP oldu. Van'ı mecliste temsil edecek milletvekillerinin tamamı CHP'den seçilmiş oldu¹¹.

1954 seçimlerinde rekor oy oranlarıyla başarı kazanan DP'nin Van'da seçimleri kaybetmesi sürpriz olarak görüldü. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında öncelikle ülkede yaşanan ekonomik krizin etkisi, DP il teşkilatında yaşanan sorunlar ve adayların belirlenmesinde İl teşkilatının atlanarak DP genel merkezin tek yetkili olması etkili oldu. DP'lilerde kendi yönetimlerine yönelik bir öz eleştiri yaparak hatalarını anlamaya çalıştılar.

5. 1. XI. Dönem Van Milletvekilleri (1957-1960)

Bu dönemde Van'ı mecliste muhalefet partisi CHP milletvekilleri temsil ettiler. Bu milletvekilleri içinde en fazla dikkat çeken ve partisinin vitrininde de yer almayı başaran Ferit Melen oldu. Bir dönem ara verdikten sonra tekrar parlamentoya dönen Melen, partisi adına önemli bir muhalefet görevi üstelendi. Melen, Sağlık Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunarak Van Devlet Hastanesinin ihtiyaçlarını temin için büyük çaba gösterdi (İki Nisan, 23 Mart 1959).

Van milletvekilleri içinde yer alan Sait Erdiñç'te oldukça aktif bir milletvekiliydi. Erdiñç, Van'ın ulaşım sorununa büyük önem verdi. Van'da ki havaalanı askeri ve sivil amaçlı olarak aktif bir şekilde kullanılıyordu. Yalnız haftada üç gün uçak iniyor, bu uçaklarda hava muhalefeti ve havaalanının teknik eksiklikleri nedeniyle ertelenebiliyordu (İki Nisan, 9 Ocak 1958). Bu konuyu meclis gündemine getiren S. Erdiñç, Van için havaalanının önemini anlattıktan sonra bu havaalanının daha verimli kullanılabilmesi için ihtiyaç

¹⁰ Van'da Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin teşkilatı olması rağmen bu parti fazla bir etkinlik gösteremiyordu. BCA 030 01 74 471 5. Bu partinin il teşkilatı Genel Merkezin Van'a ilgisizliğini gerekçe göstererek İl başkanı, İdare Heyeti, üyeleri, kaza ve köy teşkilatları birlikte toplu istifaya ettiler. İki Nisan, 19 Nisan 1959.

¹¹ İki Nisan, 28 Ekim 1957; Bir başka kaynakta CHP 28.000 DP 20.000 ve CMP 550 oy aldığı belirtilmekteydi. Van Sesi, 28 Ekim 1957.

duyulan eksiklikleri madde madde Hükümetin önüne koydu (TBMM, Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1959: 878). Erdiñç, Van'ın eğitim sorunları üzerinde de sıklıkla durarak Van ile diğere vilayetler arasındaki eğitim imkânlarının karşılaştırmasını yaptı. Erdiñç, Van'ın sadece 23 köyünde okul bulunduğunu Türkiye'nin okul-öğretmen ve okur-yazar ortalamasına göre Van'ın en sonda yer alan vilayetler arasında yer aldığını söyledi (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Şubat 1960:647). Van'da inşa edilen sulama tesislerinin takipçisi olarak yapılan yanlışlıklar üzerinden yetkilileri uyardı (TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1959:883). Van milletvekillerinden Abdülhakim Arvas 26 Şubat 1958'de vefat ettiği için pek bir siyasi faaliyeti olmadı (İki Nisan, 28 Şubat 1958). Diğere milletvekilleri Tefik Doğuşiker ve Abdülvehap Altınkaya Meclisin sessiz milletvekilleri arasında yer aldılar.

5.2. Devlet Adamlarının Van'a İlgisi

Başbakan Menderes, 13 Nisan 1958'de K. Yörükoğlu, M. Görentaş ve Ş. Kösereisöğlü'ndan oluşan Van Heyetiyle İçişleri Bakanı Gedik'in de katıldığı bir toplantı yaptı. Heyetten şehrin temel sorunları hakkında kapsamlı bilgi alan Menderes, şehrin su ve elektrik ihtiyacının tamamen tedariki için hidroelektrik işinin ihaleye çıkarılmasını Bakan'dan istedi. Başbakan Van Heyetine şehrin her türlü sorunuyla daha fazla alakadar olacağını sözünü verdi (İki Nisan, 14 Nisan 1958; Van Sesi, 14 Nisan 1958).

Başbakan Menderes, birçok kez Van'a gelme niyetinde bulundu fakat her seferinde farklı gerekçelerle bu ziyaretler ertelendi. Başbakan Vanlılara gönderdiği mesajda, *“Memleket çapında girişmiş olduğumuz geniş imar ve kalkınma hareketlerinden Serhat Vilayetimiz Van'ın da yakın bir atide daha faydalanacağını tabiidir. Bunu bu vesile ile ifade etmek benim için büyük bir zevk teşkil etmektedir”* dedi (İki Nisan, 19 Kasım 1959).

23 Ağustos'ta Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın, Van'a geleceği açıklandı (Van Postası, 23 Ağustos 1958; İki Nisan, 23 Ağustos 1958). Bakan, Van'a ulaştığı ilk anda doğrudan Valilik Konağına geçerek Validen şehrin ihtiyaçları hakkında bilgi aldı. Şehirdeki hastaneleri ziyaret eden Bakan, Belediye Salonunda halkın taleplerini ve şikâyetlerini dinledi. DP il Başkanı, Bakana şehrin ihtiyaç duyduğu sağlık personelini tafsilatıyla anlattı. Van'a ilk kez geldiğini belirten Bakan Kırdar, Van'ı ve Vanlıları çok sevdiğini şehrin sağlık alanındaki ihtiyaçlarını gidermek için Bakanlığına düşen bütün görevleri yerine getireceğini söyledi. Şehirde bir gün kalan Bakan, 24 Ağustos 15.30'da şehirden ayrıldı (İki Nisan, 25 Ağustos 1958). Bakanın bu ziyaretiyle

Vanlılar çok mutlu oldular ve sağlık sorunlarının çözümünde büyük bir heyecan ve umut dalgasına kapıldılar¹².

Doğu Anadolu şehirlerini ziyarete çıkan Nafia Bakanı Tevfik İleri, 12 Ekim 1958'de saat 19.00'da Van'a geldi (Van Postası, 13 Ekim 1958). Bakan yoğun yağmura rağmen coşkun bir kalabalık tarafından karşılandı. Vanlılar Bakandan şehirlerinin karayolu ihtiyacının tamamen çözülmesi mevcut yollarında bakım ve onarımını bekliyorlardı (İki Nisan, 12 Ekim 1958).

Geceyi Valilik Konağında geçiren Bakan, erkenden ilçeleri gezmeye başladı. Bakan, Çaldıran'da inşa edilen Yavuz Sultan Selim abidesinin açılışını yaptı (Van Postası, 14 Ekim 1958). Açılış töreninde Bakan İleri, “*Yavuzun bizlere bu mutlu günleri hazırlayan tarihlerimize şanlı sayfalar açan yerde bulunduğumdan çok heyecanlıyım*” dedi. Şehirde karayolları tesislerini gezdikten sonra çeşitli kamu kurumlarını ziyaret etti. Bakan İleri Van'da geceyi geçirdikten sonra 14 Ekim'de Hakkâri'ye gitti (İki Nisan, 14 Ekim 1958). Hakkâri'de bir gün kalan Bakan İleri, Van'da belediyenin önünden halka hitap etti. Bakan, Van'a yol ve su işlerinde yapılan yatırımları anlattıktan sonra Muş-Tatvan Demiryolu inşaatının sürdüğünü Van Gölünden feribotla geçen trenin Van-Kotur demiryolunun bu sene içinde ihalesine başlanacağını söyledi. Van Belediyesinin verdiği yemekte Bakan İleri, “*Memleketin kalkınma davasında Van'da hissesini alacaktır*” dedi (İki Nisan 16 Ekim 1958). Van'a yönelik projelerden ve DP Hükümetinin faaliyetlerinden söz eden Bakan, Van'ın su ve yol problemlerini çözmek için ilave kaynaklar ayrıldığından da bahsetti (Van Postası, 16 Ekim 1958). Bakan İleri şehirdeki görüşmelerini tamamlayarak akşama doğru Van'dan ayrıldı.

DP Van İl teşkilatı 29 Eylül 1959'da şehir sinema salonunda bir toplantı düzenledi. Toplantıya katılan Afyon DP Milletvekili O. Köktem, Van'da CHP dönemi eserleriyle DP döneminin karşılaştırmasını yaptı. Köktem'in verdiği istatistiği bilgilere göre, DP döneminde eğitimde okullaşma ve öğretmen sayılarında yüzde yüzlük bir artışın yaşandığı fakat bu artışın Van'ın ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli olmadığı anlaşıldı. Köktem aynı durumun yol yapımında da geçerli olduğunu iddia etti. Başbakan Menderes'in kendisini Van'ın ihtiyaçlarını tespit için görevlendirdiğini belirten Köktem, Vanlılardan sorun, ihtiyaç ve taleplerini kendisine ulaştırmalarını istedi (Van Postası, 30 Eylül 1959).

¹² Bakan Kırdar, Başbakan Menderes'e çektiği telgrafta bölgedeki sağlık tesislerini tetkik ettiğini ve Van'ın “sağlık durumunun memnuniyeti mucip bulunduğunu” bildirdi. BCA 030 01 00 00 77 484 4 3.

Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes, 17 Ocak 1960'da saat 13.30'da havayoluyla Van'a geldi. Bakan resmi yetkililerle birlikte kalabalık bir halk topluluğu karşıladı. Bakan Vilayet Meydanı önünde halka hitap ederek Erzurum'dan sonra Ankara'ya dönmeyi planlıyordum fakat fahri hemşerisi bulunduğum ve gönlümde ayrı bir yeri olan Van'ı ziyaret etmeden Ankara'ya dönmek istemedim dedi. Sınırlardaki askeri birlikleri ziyaret edeceği için şehirde fazla kalamayacağını belirten Bakan, hemşerilerinin gösterdiği bu ilgi ve teveccühe çok teşekkür etti. DP ve CHP İl Başkanlıklarını ziyaret etti. Geceyi Van'da geçiren Bakan erkenden Şemdinli ve Hakkâri'ye giderek askeri birlikleri ziyaret etti (İki Nisan, 18 Ocak 1960; Van Postası, 18 Ocak 1960). 17.30'da Van'a dönen Bakan'ın şerifine Belediye bir yemek verdi. Geç saatlere kadar devam eden bu yemekte şehrin sorunları, ihtiyaçları ve talepleri konuşuldu. Kendisine Belediye'nin fahri hemşerilik verdiğini hatırlatan Bakan, bölgenin kalkınması için hayvancılığın destekleneceğini, yörede şeker pancarı yetiştiriciliğinin artırılarak bir şeker fabrikası kurulmasının yerinde olacağını ve Van-İran demiryolunun çok önemli olduğunu anlattı. Bakan Van'ın karayoluyla da İran'a bağlanacağını böylece yörenin ekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlanacağını söyledi. Van'ın kalkınması için turizmde önemine dikkat çeken Bakan, Van'ın tarihini ortaya çıkarmak için arkeolojik çalışmalarında yakında başlayacağını bildirdi (İki Nisan, 19 Ocak 1960). Van'daki askeri birlikleri ziyaret eden Bakan, 19 Ocak saat 14.30'da Van'dan ayrıldı (İki Nisan, 20 Ocak 1960; Van Postası, 20 Ocak 1960).

21 Mart 1960'da Çalışma Vekili ve Basın Yayın Turizm Vekili Haluk Şaman Van'a geldi. DP'li milletvekillerinden oluşan bir heyetle gelen Bakan, askeri ve sivil yetkililer karşıladı. Bakan, halkla bir araya gelerek vatandaşların arzu ve isteklerini dinlemek istediğini söyledi. Kamu kurumlarını da ziyaret eden Bakana akşam 17.30'da Belediyede bir yemek verildi. Gösterilen ilgiden duyduğu memnuniyeti ifade eden Bakan, muhalefetten ve basından dert yandı. Bakan, Hükümetin Van'a bir şeker fabrikası yapmayı planladığını ve demiryoluyla kara yollarının tamamlanarak Van'ın ekonomik kalkınmasının hızlandırılacağını bildirdi. Bakan 19.00'da Erciş'e ardından da Muş'a geçmek için şehirden ayrıldı (İki Nisan, 22 Mart 1960; Van Postası, 22 Mart 1960).

23 Mart 1960'da Başbakan Menderes, Van Valisi ve DP'lilerden oluşan bir heyeti kabul etti. Başbakan Nisan ayı içinde Van'a bir ziyaret yapmayı düşündüğünü, Van'da kurulacak Çimento ve Şeker Fabrikası ile Kız Öğretmen Okulunun yapılması için ilgililere emir verdiğini bildirdi. Van'da kapsamlı bir imar faaliyetleri gerçekleştirmek için gerekenleri yapmaya kararlı olduklarını belirten

Başbakan Menderes, Vanlılara sevgi ve muhabbetlerini gönderdi (Van Postası, 24 Mart 1960).

Van'da DP'nin öncülüğünde oluşturulan Vatan Cephesine CHP'den istifa ederek katılımlar oldu (İki Nisan, 5 Şubat 1959; İki Nisan, 28 Şubat 1959; İki Nisan 14 Mart 1959; İki Nisan, 9 Mayıs 1959). Siyasi partiler arasında çatışma ve gerginlik yaygınlaşmaya başladı ("İhtilal- Ötesi ve Van", Çaldıran Gazetesi, 1 Ekim 1960). DP Van il teşkilatında da sorunlar devam ediyordu. Önce İl Başkanı C. Yörük Ankara'ya gitti (İki Nisan, 21 Mart 1959). DP genel Merkez tarafından DP il teşkilatı feshedilerek K. Kartal başkanlığında yeni il yönetimi oluşturuldu (İki Nisan, 4 Nisan 1959). Van'da DP'nin siyasi gücü hala devam ediyordu¹³ fakat teşkilatta yaşanan sorunlar bir türlü aşamıyor, parti gücünü kaybediyordu.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni düzen dünyanın her tarafı gibi Türkiye'yi de derinden etkiledi. Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşuyla birlikte çok partili hayata geçildi. Böylece kamuoyu canlandı, basın renklendi halkın siyasete olan ilgisi arttı. Ülke siyasetindeki bu değişimin doğal sonucu olarak taşrada da yerel siyaset yeniden yapılandırıldı. Tek parti döneminde bir devlet politikası olarak uzun yıllardır Doğu Anadolu Bölgesinde siyasi partilerin hiç teşkilatı yoktu. Tek partili dönemde de CHP, bu politik anlayışını zamanla terk etmek zorunda kaldı. Kısa sürede CHP ile birlikte DP ve ardından da MP şehirde il teşkilatlarını teker teker kurdular. Böylece Vanlılar yerel düzeyde aktif siyasetin içerisinde deha fazla yer almaya başladılar.

1946 seçimleri Vanlılar için tek parti döneminin son seçimleri oldu. CHP'nin bağımsız adaylarla yarıştığı bu seçimlere DP'liler katılmadılar. İlk defa CHP'li adayların dışında farklı seçeneklerin olmasına Vanlılar çok mutlu oldular. Fakat hala tek parti döneminin endişeleri devam ediyordu. 1950 genel seçimlerinde CHP'nin karşısında oldukça güçlü bir DP vardı. Her iki parti arasında büyük bir rekabet ve kıyasıya bir yarış oldu. CHP, bürokrasinin de desteğiyle bu seçimleri kazandı. Ülke genelinin aksine Van'da böyle bir sonucun ortaya çıkmasında halkın siyasal sisteme duyduğu şüphe, Van'da hala etkinliğini sürdüren feodal unsurların büyük etkisi oldu. DP Van'dan vazgeçmedi. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere pek çok Bakan, Van'a gelerek şehrin temel sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başladılar.

¹³ Van'da 17 Mayıs 1959'da yapılan muhtar ara seçimlerinden 14 Köy muhtarlığının 13'ünü DP'li adaylar kazandılar. İki Nisan, 18 Mayıs 1959.

DP'nin ülke yönetiminde gösterdiği başarı yıllardır ihmal edildiklerini düşünen Vanlılarda büyük bir umut ve beklenti meydana getirdi. Tarımın gelişmesine uygun olarak halk büyük bir ferahlık yaşadı. Bu dönemde Van'a yapılan ciddi yatırımlar da halkı memnun ediyordu. Bu olumlu gelişmelerin sonucunda DP, 1954 seçimlerinde rakiplerine açık ara büyük fark attı. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ekonominin gelişmesi, sosyal ve dini alanlarda yaşanan değişimlerin de önemli etkisi oldu. Van'da seçimleri DP'nin kazanması DP yönetiminin şehre olan ilgisini daha da artırdı. Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes bizzat şehri ziyaret ettiler. Liderler halkla bir araya gelerek şehre daha fazla ilgi gösterdiler ve sorunlarını çözmekte çeşitli vaatlerde bulundular. Fakat bu beklentiler tam anlamıyla karşılanamadı.

1957 seçimlerine gidilirken ülkede yaşanan ekonomik sorunlar Vanlıları da derinden etkiliyordu. DP il teşkilatlarında yaşanan huzursuzluklar bir türlü giderilemiyordu. CHP ile DP oldukça iddialı bir şekilde 1957'de Van'ı kazanmak için yarıştılar. Bu seçimleri CHP kazandı. Şüphesiz CHP'nin bu başarısında DP'lilerin hataları da çok etkili oldu. Seçim öncesinde il yönetimini fesheden ve teşkilatlara kendi adaylarını seçmesi için tanınan kontenjanları kaldıran DP Genel Merkezi bu başarısızlığın en önemli adresiydi.

1946-1960 arasında dört kez seçim yapıldı. Bu seçimlerde CHP ile DP başa baş bir siyasi mücadele verdiler. Başlangıçta üç olan milletvekili sayısı en son beşe yükseldi. Van adına mecliste görev yapan bu milletvekilleri arasında Ferit Melen dikkat çekiyordu. Bakan ve Başbakanlık görevlerinde de bulunan Melen, gerek ulusal siyasete gerekse yerel siyasete ilişkin söz, fikir ve tavırlarıyla sevilen ve siyasette iz bırakan bir parlamenter oldu. Van'ı temsil eden milletvekilleri içinde İbrahim Arvas, İzzet Akın ve Kemal Yörükoğlu'da mecliste aktif siyaset yaparak başarılı performans ortaya koydular. Fakat bu dönem içinde Van adına seçilerek meclise gidip sadece yemin etmek için kürsüye çıkan bir daha genel kurul kürsüsünde hiç yer görülmeyen pek çok milletvekili de yer aldı.

Van'ın kronikleşmiş pek çok sorunu vardı. Bu sorunlar arasında ulaşım, sağlık, eğitim, su ve elektrik öne çıkıyordu. Şehrin (1946-1960) yılları incelendiğinde çevre vilayetlere nispeten önemli bir değişim ve gelişim gösterdiğini ifade etmek gerekir. Şüphesiz bu gelişimde bazı Van milletvekillerinin siyasi çabaları oldukça etkili olduğu gibi Van'ın yer aldığı coğrafyanın da büyük katkısı oldu. Şehrin ekonomik gelişimi için önemli hizmetler gerçekleştirildi ve son derece kıymetli projeler hazırlandı.

Çok partili hayatla birlikte siyasetin değişmesi ve gelişmesini Vanlılar mutlulukla karşıladılar. Siyasi partilerin yerel teşkilatlarını hızla kurdular, heyecanlı bir rekabet içinde yerel ve ulusal siyasete katkı sağladılar. Vanlılar, ülke siyasetinde önemli bir yeri olan ve bir dönem Başbakanlık da yapan Ferit Melen gibi değerli bir devlet adamı yetiştirdiler.

Kaynakça

Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM, Zabıt Ceridesi

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: TÜİK Matbaası.

Van 1973 İl Yıllığı. (1973). İstanbul: Kıral Matbaası.

Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

İki Nisan

Milliyet

Son Posta

Türk Sesi

Van Gazetesi

Van Postası

Van Sesi

Zafer

Telif ve Tetkik Eserler

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Aşkın, S. (2000). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*. (Haz. İ. Bozdağ). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Demir, Ş. (2011). *Düello Menderes ve İnönü*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Demir, Ş. (2010). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf Yayınları.
- Eroğlu, C. (1998). *Demokrat Parti*. Ankara: İmge Kitapevi.
- “İhtilal- Ötesi ve Van”, *Çaldıran Gazetesi*, 1 Ekim 1960.
- Kardaş, A. (2014). Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları. *History Studies*, 6 (6), 149-163.
- Kardaş, A. (2016). Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 197-223.
- Kemal, Y. (1976). *Bu Diyar Baştan Başa*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Koçlar, B. (2002). Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi. *Türkler Ansiklopedisi*, (C. XVI, ss. 754-764). Ankara.
- Menderes, A. (1992). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. c. V. (Haz. H. Kılçık). Ankara: Demokratlar Kulübü Yayını.
- Mıftakhov, S. (2018). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 1-26.
- Pınar, M. (2013). Van'da Demokrat Parti Teşkilatlanması. *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2 (2), 31-55.
- Polat, S. (2019). *1950-1960 Yılları Arasında Van'da Siyasi Yaşam*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Şahin, G. (2012). Van Halkevi ve Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 (52), 93-134.
- Tunç, V. (2019). Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın Biyografisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (2), 388-432.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 161-190

Tek Parti Dönemi Raporlarında Van* Van in Single Party Period Reports

• Mehmet PINAR* Volkan TUNÇ**

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van/Türkiye.
Ass. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of History,
Van/Turkey
mmetpinar@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5416-5220

**Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü,
Van/Türkiye
Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of
Education, Department of Education of
History, Van/Turkey
volkantunc@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4639-9670

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

01/02/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

14/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Pinar, M., Tunç, V. (2021). Tek Parti Dönemi Raporlarında Van, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 161-190

Citation: Pinar, M., Tunç, V. (2021). *Van in Single Party Period Reports, Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Van Special Issue*, 161-190

Öz

Cumhuriyet döneminde hazırlanan raporlar ağırlıklı Şeyh Said ve Ağrı isyanları sonrasında hazırlandığından asayiş sağlama ve Türk kültürünü benimsetme başlıkları ön plandaydı. İsmet İnönü, Celal Bayar, Abdülhalik Renda, Abidin Özmen, Hasip Aytuna, Fevzi Kalfagil, Hasan Reşit Tankut ve Cevat Dursunoğlu'nun hazırladığı raporlarda Van önemli bir yer tutmaktaydı. Raporlarda Van başlığında farklı denklemler ve öneriler yer alırken ortak nokta eğitim, ekonomi, kültür vb başlıklarıyla hâkim ideolojiye yönelik bölgedeki toplumsal aidiyeti güçlendirmekti. Türklüğü temsil eden argümanların zenginleştirilmesiyle bölge halkının sistemle daha ahenkli bir bütünlük yaşayacağına inanç tamdı. Homejen bir ulus oluşturma formunda Karadeniz Sürmene'den Van'a iskân edilen Türk nüfus kitlesi bölge için bir model teşkil etti. Bölgede Türklük vurgusu hemen hemen bütün raporlarda yer alsa da Türklüğün kadim bir merkezi olması nedeniyle Erciş'e ayrı bir parantez açıldı. Raporlarda bölgedeki Türk nüfusundan ziyade Türkçe konuşma meselesi üzerine yoğunlaşıldı. Van'da Türk kültürünün yaygınlaştırılması/yaşatılması konusunda İsmet İnönü ve Abdülhalik Renda'nın raporlarında bir ümitsizlik/tedirginlik gözlemlenirken Hasan Reşit Tankut ve Hasip Aytuna Van'ı Türk kültürünün benimsendiği başat merkezlerinden biri olarak değerlendirdiler. Bayar, bölge halkıyla sağlıklı bir iletişim ağı oluşturmak ve tek parti anlayışının zihin dünyasının toplumda bir karşılık bulması için Van Gölü işletmesi dahil olmak üzere birçok işletmenin açılmasını önemsemekteydi. Bayar'ın raporunda kültür-dil başlığı yerine farklı olarak ekonomi başlığı ön plana çıkmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Celal Bayar, Rapor, İsmet İnönü, Tek Parti, Van

* Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SBA-2017-5967 kodlu, "Geleneksellikten Modernliğe Geçiş Sürecinde Van (1923 - 1960)" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Abstract

Since the reports prepared during the Republic period were mostly prepared after the Sheikh Said and Ağrı rebellions, the topics of maintaining order and adopting Turkish culture were at the forefront. Van occupied an important place in the reports prepared by İsmet İnönü, Celal Bayar, Abdülhalik Renda, Abidin Özmen, Hasip Aytuna, Fevzi Kalfagil, Hasan Reşit Tankut and Cevat Dursunoğlu. While different equations and suggestions were included under the title of Van in the reports, the common point was to strengthen the social belonging in the region towards the dominant ideology with the headings of education, economy, culture, etc. With the enrichment of the arguments representing Turkishness, the people of the region would have a more harmonious integration with the system. The Turkish population resettled from Black Sea Sürmene to Van in the form of a homogeneous nation-building constituted a model for the region. Although the emphasis on Turkishness in the region is included in almost all reports, a separate parenthesis was opened to Erciş because it is an ancient center of Turkishness. The reports focused on the issue of Turkish speaking rather than the Turkish population in the region. Hasan Reşit Tankut and Hasip Aytuna evaluated Van as one of the dominant centers where Turkish culture was adopted, while there was a hopelessness / anxiety in the reports of İsmet İnönü and Abdülhalik Renda regarding the dissemination / preservation of Turkish culture in Van. Bayar emphasized the opening of many businesses, including the Van Lake enterprise, in order to establish a healthy communication network with the people of the region and for the mental world of the single party understanding to find a response in the society. In Bayar's report, instead of the culture-language title, the economy title stood out.

Keywords: Celal Bayar, Report, İsmet İnönü, Single Party, Van

Giriş

Osmanlı'dan kalan bakiyeler üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti dünya konjonktürünün de etkisiyle ulus-kimlik bağlamında yeni bir yapılanma başlattı. Bu yönüyle rejimin birinci önceliği türdeş bir toplum oluşturmaktı. Tasavvur edilen bu anlayışın en önemli yönünü merkezle, etnik-kültür-dil bakımından benzemeyenlerin fazlalığıyla/farklılığıyla Doğu coğrafyası oluşturmaktaydı. Bu yönüyle tek parti kadroları, merkezle aynı düşünen, birlikte hareket eden ve ortak aidiyetler bağlamında bileşenleri çoğunlukta olan homojen bir toplum oluşturma gayesi içinde oldular. Aşiret yapılanması, farklı etnik kimlikler ve nüfuzlu ailelerin varlığı, rejimin amacına ulaşmasındaki en büyük engellerdi. Farklılıklara karşın ortak bir vatandaşlık bağıyla ulus-devlet çatışı altında toplumu birleştirme, birinci öncelikler arasında yer aldı. Bu anlayışın Doğu coğrafyasına yönelik pratiklerini ağırlıklı olarak ulaştırma, ekonomi, kültür (dil-okullaşma) başlıkları teşkil etti. Tek

parti kadroları bölgeyi daha iyi anlamak ve kendi düşünceleri doğrultusunda anlamlandırmak için bölgeyle ilgili raporlar hazırladılar. Raporların ağırlık noktasını Şeyh Said isyanı sonrası bölgede farklı etnik kimliklerin otorite dışında hareket etme arzusunun tespit etmek oluşturdu. Bölgeyi okumaya yönelik hazırlanan raporlarla bölgedeki farklılıkların ve benzerliklerin ortaya çıkarılması amaçlandı.

Raporların yazıldığı dönem ve hazırlayan şahsın zihin dünyası dikkate alındığında kendi içinde farklılaştığı görülmektedir. Şeyh Said ve Ağrı isyanlarının sonuçları raporların muhteviyatını ve yaklaşımını etkilemekteydi. Şeyh Said isyanı sonrasında bölgeyle ilgili rapor hazırlayan Abdülhalik Renda'nın metninin satır aralarında güvenlikçi bir yaklaşım dikkat çekmekteydi. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Fevzi Çakmak, Müfettiş İbrahim Tali Öngören, Abidin Özmen ve Abdullah Alpdoğan bu çizgiye paralel düşünceler ortaya koydular. Bu çizginin en radikal tarafını farklı etnik grupların ülke dışına çıkarılmasını savunmasıyla Kars Milletvekili Cevat Dursunoğlu oluşturdu. Cevat Dursunoğlu, Necmeddin Sahir Silan'dan farklı olarak Dağ Türkü vb ezberlerle sonuca varılamayacağı gerçeğini paylaşmasıyla farklı bir kulvarda yer aldı. Cemal Bardakçı ve Celal Bayar güvenlikçi çizgiyi savunmakla birlikte bölge halkıyla rabita kurulması için bölgeye yapılacak yatırımları değerli buldular. Celal Bayar, Türklükle Kürtlüğün karşılıklı yükselişe geçtiğini, Şeyh Said ve Ağrı isyanlarının bu yükselişi körüklediğini, isyanlara yönelik sert tavrın yanında isyan sonrası toplumsal mutabakatı da önemsemekteydi. Bayar, bununla birlikte bölgedeki sorunun kaynağının ağalık sistemi olduğunu savundu. İktisadi politikaların bölgede hayat bulmasıyla sorunların azalacağını düşündü. Her ne kadar iktisadi veçheyi ön planda tutsa da rejimin bölgedeki en büyük kuvvetini askeri güçte bulmaktaydı. Cevat Dursunoğlu ve Memduh Şevket Esendal farklı olarak parti teşkilatlanmasıyla bölgeyle daha iyi rabita kurulacağı kanaatini taşıdılar.

Bu çalışmada Doğu coğrafyasına yönelik üretilen ve sistemleştirilmek istenilen politik tavrın, Van özelinde nasıl bir karşılık bulduğunu, tek parti dönemi raporlarının temelini teşkil eden ulaşım-kültür (dil-eğitim), tarım başlıklarının hangisinin Van coğrafyasında baskın/etkin olduğunu tartışmaktadır.

Tek Parti Döneminde Dönüşümün Sacayakları: Van'da Eğitim, Kültür ve Dil

Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasının ardından Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmayı arzulayan Mustafa Kemal Atatürk, bu amacını gerçekleştirmek için ülkede kalıcı

inkılap hareketlerine girişti. Bu girişimi engelleyebilecek unsurların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bu dönemde ana hedef milli, laik ve çağdaş bir medeniyet inşa etmektir. Bu hedefler ancak milli bir eğitim sayesinde gerçekleşebilirdi. Böylece yeni kurulan Türk Devleti'nin eğitim politikasının esaslarını milli birlik/şuur anlayışı oluşturdu (Güven, 2014: 240). Bu doğrultuda eğitim seferberliği başlatılmasına karşın Cumhuriyet'in ekonomik olanaklarının yeterli olmayışı, Doğu'daki eğitim seferberliğini de olumsuz yönde etkiledi.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Doğu'nun birinci önceliği arasında kültürel dönüşüm yer aldı. Kültür ögesinin en önemli basamağını da dil teşkil etti. Abdülhalik Renda hazırladığı raporunda¹, Urfa, Diyarbakir ve Van'da Türk erkeklerinin % 80'ninin bölge halkıyla anlaşmak için Kürtçe konuştuğunu, bunun ortak bir kültür oluşturmada engel teşkil ettiğini belirterek Erciş'in etrafında bulunan 11 köyün tamamının Türk olduğunu ifade etti. Bölgede Türk kültürünü başat bir duruma getirmek için Türk Ocakları ve belediyelerin ortak çalışma yapmasına vurgu yaptı. Buradan hareketle Van Gölü'nün kuzey ve güney sahalarına Türkleri yerleştirerek bölgede Türk kültürünü yaygınlaştırmanın önemli olduğunu altını çizdi (Sılan, 2011b: 2-5). Şeyh Said isyanı sonrası hazırlanan Şark Islahat Planı'nda da Van'da Türklük vurgusu ön plana çıkartılarak resmi dairelerin dışında Türkçeden başka bir dil konuşulmaması uyarısı dikkat çekmekteydi (Bayrak, 2009: 116). Dönüşüm için ortaya konulan tezin ana noktasını, bölgenin kadim bir Türk coğrafyası olduğu ve unutilan bu gerçekliğin eğitim ve kültür dinamikleriyle hayata geçirilmesi oluşturmaktaydı.

Dil öğretimin ana noktasını okullaşma teşkil etmekteydi. Özellikle İsmet İnönü 1935 yılında hazırladığı raporunda, Van çevresindeki kasabalarda bulunan okulların yıkık, dökük ve birçok eksikliğini bulunduğunu ve bu sebepten dolayı da çocukların okula gidemediğini belirtmekteydi (Öztürk, 2012: 35). Bu konuda Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen, 1936 yılında hazırladığı raporunda (Umumi Müfettişler, 1937:107-109) "Bugün vilâyetlerin bütçeleriyle ancak kazalarda ve bazı nahiyelerde pek mahdut köylerde 1/3 muallimli birer ilk mektep idare edilebilmektedir." sözleriyle mevcut iktisadi durum ile Van'ın eğitim sorununun halledilemeyeceğini ortaya koymaktaydı. İktisadi olanaklarla, bölgede hayata geçirilmesi tasavvur edilen hedefler arasında bir uyumsuzluk mevcuttu.

¹ 14 Eylül 1925'te Şeyh Said isyanından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini gezerek 14 sayfadan oluşan doğu raporunu İsmet Paşa'ya sundu (Atlı, 2014: 36).

Ekonomik sıkıntılardan dolayı yaşanan bina, araç-gereç ve öğretmen eksikliklerinin yanı sıra eğitim sorunları içerisindeki önemli bir konu da dil ve kültür meselesi oldu. Bilhassa mezkûr konulara büyük önem verilmesi gerektiğini belirten İsmet İnönü, raporun devamında;

Kürtlere okutma yapılıp yapılmayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Bu politikayı halk biliyor. Biz bundan hiç istifade edemediğimiz halde yalnız mahzurunun çekiyoruz. Daha Türk köylerindeki mektepleri yapamamışken ve en nihayet yüzde ona varmayan okutmada bir hususi siyaseti halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur. Sonra ilk tahsil için okutmakta faydamızın daha siyasi olduğu görüşümdedir. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe öğretmek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok etkili vasıta. Sonuçta ilk tahsil için ayırma siyaseti yapılamaz. Zaten sınırlı olan vasıtalarımızı daha çok Türk köylerinde kullanmak elimizdedir... Orta mektebe girecekler içerisinde Kürtlerden müracaat eden olursa onları da reddetmemeliyiz.

Bölgede ilk ve orta öğretim tahsilinin işlevselliğinin artmasıyla sadece okuma-yazma değil, aynı zamanda bölgedeki halkın Türkleşmesine de önemli bir katkı yapacağını vurguladı. Ayrıca İnönü'nün raporundaki "Bu görüşlerimi hükümet kabul ederse, ayrıntısını yalnız Genel Enspektörler (Müfettişler) bilmek üzere, açık şekilde ayrılık siyasetinin kaldırıldığını tebliğ etmeliyiz. Van böyle bir tebliği daha acele bekliyor." (Öztürk, 2012: 62-63) ifadesiyle de bilhassa Van başta olmak üzere bölge halkına yönelik ayrımcı bir siyasetin uygulanmayacağı vurgusu ön plana çıkmaktaydı. Bütüncül bir siyasi tavır öngörüsünün hayata geçirilmesi iktisadi olanaklarla ilişkilendirilmekteydi. Eğitim seferberliğinde/politikalarında Türklük olgusunun başat olduğu yerlerin ana merkez olarak planlanmasının işleri kolaylaştıracağı inancını taşımaktaydı. Türklük bilincinin yoğun olduğu yerlerde bu özelliği taşıyan öğrenci kümelerinin farklı dil/kültüre sahip öğrenci gruplarını etkileyerek evireceğini tasavvur etmekteydi.

İsmet İnönü'nün dil konusuna yaklaşımıyla Abidin Özmen'in soruna yaklaşımı arasında benzerlik arz etmekteydi: "Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimselerin Kürtçe yerine Türkçe ile konuşur hale getirmek icap eder. Bu söz götürmez bir kaziyedir [öneridir]." Özmen, yatılı bölge okul sisteminin çözüme katkı sunacağı

iddiasındaydı (Umumi Müfettişler, 1937: 108)². Erzincan Milletvekili Bölge Müfettişi Fevzi Kalfagil raporunda Başkale merkezde bile Türkçe bilme oranını % 25 olarak vermekte ve bunun sebebini okullaşma oranının azlığına bağlamaktaydı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA] 490.01/612.128.3). Bölge Müfettişi Tokat Milletvekili Hasip Aytuna da Van'ın merkezinin Türk olduğunu, askerlik yapanların, pazar alışverişinde bulunanların Türkçeyi iyi bildiklerini, merkeze yakın Kurubaş Köyü'nün ise tamamen Kürtçe konuştuğunu rapor etmekteydi (BCA.490.01/1004.876.2). 1940'da bölgede incelemelerde bulunan Hasan Reşit Tankut, Bitlis ile ilgili değerlendirmelerinde bu kentte Şafi mezhebinin ağır disiplinden ötürü Türk dilinin konuşulmadığını, dini ritüellerin Kürtçe yapılmasının Türk kültürünün bölgedeki gelişimini de etkilediği kanaatindeydi. Tankut, Bitlis ile ilgili bu değerlendirmelerine karşın Van'ın farklı bir yapısının olduğunu, özellikle göl kıyısındaki merkezlerin Türk kültürünü başat bir şekilde yaşattıklarının altını çizmekteydi. Kürtçe konuşan yerleşim yerlerinde de vatana bağlılık anlayışının yüksek olmasından ötürü sorun teşkil etmeyeceği düşüncesindeydi (BCA.490.01/1015.916.4). Oldukça geç bir tarih olan 1948'de Van Bölge Müfettişi İhsan Olgun, raporunda Türkçe konuşma meselesinin sorun olmaya devam ettiğini, bazı ilçelerinde Kürt nüfusunun % 90'ı geçtiği tespitinde bulundu (BCA.490.01/718.454.1).³ Hasan Reşit Tankut, kısmen de Hasip Aytuna haricindeki raporlar, Van havalisindeki Türk kültürünün mevcut durumuna iyimser bir gözle bakmaktaydılar.

Kültür ve dil sahasında hedeflenen dönüşümün gerçekleşmesi adına fiziki şartların iyileştirilmesinin yanında öğretmenlerin teknik donanımlarının artırılması da önemsenmekteydi. Özmen, okulların hükümet tarafından kurularak, binaların fiziki yapılarının ve sağlık koşullarının ihtiyaca cevap verebilecek bir şekilde dizayn edilmesini ve bilhassa Türklük şuurunu aşılacak kabiliyetiyle yetişmiş, çalışkan ve azimli öğrencilerin idaresinde olması gerektiğini belirtmekteydi. Raporunun devamında ise yatılı okulların amacı, işleyişi ve programları hakkında şu bilgileri aktarmaktaydı:

² Yatılı bölge okullarının Türkçe konuşma/konuşurma üzerindeki etkilerine bkz. (Obuz, 2017:70).

³ Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan da benzer bir şekilde 1958'de bölgedeki incelemeleri sonucunda Van Gölü çevresinde Türk olan bölgenin zamanla Kürtleştiğini, ailelerin bile soyadlarından su katılmamış, dillerini kaybetmiş Türkler olduğunu, Celali, Halikanlı ve Ertoşi Aşiretlerinin buna örnek olduğunu söyledi. Bununla birlikte bu aşiretlerin tekrardan çocuklarının Türkçe öğrenmesi için valinin de çabalarıyla devletten okul talebinde bulduklarını belirtti. (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-4.)

Bu mekteplerde sırf Türkçe konuşmağı ve Türklük propagandasını ve Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program takip edilecek ve tahsil müddeti üç sene olup çocuk senenin on bir ayında mektepte kalacaktır. Bu hal bir kanunla temin edilmelidir. Bu, misyoner tarzında bir temsil takibidir. Bu mektep, kaza merkezlerinde hatta kalabalık memuru, subayı olan nahiyeye merkezlerinde umumi beş senelik ilk mekteplerin mevcudiyetine mâni olmayacaktır... Büyük Türk köylerinde de beş sınıflı program üzerine müesses mekteplerin varlığı kabul edilebileceğine göre vilâyetlerin zirai, baytarı birçok işleri kanuni, idari ve içtimai birçok yardımları bırakmadan leylî [yatılı] mektep meydana getirmelerine maddeten imkân görüyorum. Hükümetçe seneden seneye bir program altında münasip muhitlerde başlayarak böyle müesseseler kurmanın zaruretine kailim [inanıyorum]. Böyle müesseseler ilk olarak Van'ın Gevaş, Hakkâri'nin Beytüşşebap, Bitlis'in Hizan, Muş'un Malazgirt, Siirt'in Pervari, Diyarbakır'ın Eğil (Şerbeti), Mardin'in Derik, Urfa'nın Viranşehir kazalarında kurulabilir." (Umumi Müfettişler, 1937: 108-109).

Van'ın Gevaş İlçesi, Türklük şuurunun yerleşmesi için planlanan yatılı eğitim kurumları arasında yer almaktaydı. Benzer şekilde İsmet İnönü'nün raporunda da Erciş, bu düşünceye benzer bir özellik taşımaktaydı.

Özmen, dil konusundaki yaklaşımını kültürel bağlamda da devam ettirdi. Yapılacak faaliyetlerin kendi haline bırakılmaması gerektiğini vurgulayarak ivedilikle tedbirler alınmasını önemsendi. Bu tedbirler arasında da kültür merkezlerinde halkı aydınlatacak öğretmenlerin ortak hareket etmesini istedi. Bu tür faaliyetleri Türk kültürünü aşılama kabiliyetini artırmağa yönelik çalışmaları ortaya çıkaracağından değerli gördü. Ayrıca raporunda bu konuya yönelik detaylar verdi:

- 1- "Halkevlerine önem verilmesi
- 2- Okuma odaları açılarak halka ajans, gazete ve mecmua okutturulması
- 3- Türk eserlerini çok güzel bir surette teşhir edecek müzeler kurulması gibi teşebbüsler, seyyar temsili oyunlar tertip ve halk türküleri söyleyecek temsil grupları yapıp gezdirmek ve köy sinema ve radyoları tesis etmek de iyi netice verecek amillerdendir." (Umumi Müfettişler, 1937: 111-113). Özmen, Türk kültürünün yaygınlaştırılması bağlamında müzecilik ve temsil olgusunun ön plana çıkarılmasının yanında görsel etkinin dönüşümdeki rolüne işaret etmekteydi.

Her ne kadar 1935 yılındaki İsmet İnönü ve 1936 yılındaki Abidin Özmen'in raporlarında eğitim, dil ve kültür konularının ehemmiyeti ve çözüm önerileri üzerinde durulmuşsa da 1945 yılında bölgede incelemelerde bulunan Memduh Şevket Esendal'ın raporunda vilayetlerden kazalara, nahiyelere ve köylere doğru gidildikçe okur-yazarlık bir kenara Türkçe bilenlerin dahi azlığından yakınılmaktaydı. Bilhassa köy ve nahiyelerde ilkokul olmayışına bir nebze anlayış gösterilse de çoğu kazada dahi olmayışı bu durumun temel sebebi olarak belirtilmekteydi. Esendal da Özmen gibi bu konuda halkevlerine ve buradaki dil faaliyetlerine önem verilmesi gerektiğini sürekli vurgulamaktaydı. Bu konuda raporun devamında konuya şu şekilde açıklık getirmekteydi:

Ben de bu gezintide her uğradığım doğu Halkevinde dil öğretim işlerine genişlik vermelerini istedim durdum. Yalnız bizim Halkevlerimize daha bir bu kadar genişlik versek getireceği faydanın çok ağır olacağını gözden kaçırmamalıyız. Halkevleri çalışmalarının halk üzerinde izleri olacağı açıktır. Bulunduğu yerde de üç beş çocuğa ve gence dil öğretebilir. Ancak yapılmasını istediğimiz işin büyüklüğü karşısında elde edeceğimiz fayda göz doyuracak kadar değerli olmayacaktır. (BCA.490.01/571.2274.1).

Halkevleri kapsamında yürütülecek dil çalışmalarının belli bir ölçüde fayda sağlayacağını, ancak uzun vadede-genel manada ise istenilen başarının elde edilemeyeceğini öngördüğü gibi bölge kurumlarının ortak çalışma yapmasını ve topyekûn bir kalkınmayı değerli buldu.

Esendal, halkevleri hakkındaki uzun vadedeki görüşlerine rağmen Van'da gerçekleştirdiği tetkikler sırasında Van Halkevi'ni ziyaret ederek bazı değişiklikler yapılmasını tavsiye etti.⁴ Bu öneriler doğrultusunda bilhassa Emniyet Müdürü tarafından idare edilen halkevi reisliğine dil çalışmalarında mesleki olarak daha etkin olabilecek bir öğretmen getirildi. Ayrıca halkevi üyelerini toplayarak yapacakları işler hakkında bilgi verdi (BCA. 490.01/571.2274.1). Yapılan bu değişikliklerle Van'da dil ve kültür faaliyetlerine ağırlık verilmek suretiyle Türk kültürü daha geniş kitlelere yaymaya ve halkevinin vilayet genelindeki etkinliğini arttırmaya yönelik çalışmalar daha sistematik bir hal aldı.

⁴ Van Halkevi 1932'de ilk kurulan halkevlerindendi (United States National Arşiv 867.9111/350).

Tek Parti Dönemi Raporlarında Van'da Ekonomi

Millî Mücadele'nin birinci önceliği belirlenen sınırlar içerisinde ülkeyi işgalden kurtararak tam bağımsızlığı sağlamaktı. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından hükümet her alanda ülkeyi kalkındırmak için çalışmalarını sürdürmesine karşın ekonomik yapı bunu kaldıracak düzeyde değildi. Bu nedenle sorunlar ehemmiyet sırasına ve ekonomik olanaklara göre peyderpey çözülmeye çalışıldı.

Bunun yanında mücadele sonrası ülke ekonomisinin kalkınması için milli sanayinin, ticaretin ve tarımın geliştirilmesi hedefler arasında yer aldı (Yaman, 1993: 425). Böyle bir planlama yapılmasına karşın İsmet İnönü raporunda, ekonomik olarak Doğu vilayetlerinin ülke nüfusunun üçte birini oluşturduğu halde hazineye aynı oranda katkı yapmadığını belirterek Van için “yoksulluk hat safhadaydı” sözleriyle durumun iyi olmadığını ve Doğu'nun neden hazineye doğrudan katkı yapamadığını da açıklamaktaydı: “Doğu illeri verimli bir hale gelmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez... Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını yalnız gairesiz (sıkıntısız) değil, hatta verimli bir hale getirmek lazımdır.” (Öztürk, 2012: 54). Doğu'nun ülke ekonomisine doğrudan katkı yapabilecek bir seviyeye getirilmesi gerektiğini ve bunun gerçekleşmemesi durumunda ülke ekonomisinde topyekûn bir kalkınmanın olamayacağını vurgulamaktaydı. Tek parti kadroları, rejimin tasavvur ettiği insan/toplum modeli için ekonominin canlı tutulmasıyla arzulanan dönüşümün daha sağlıklı olacağı inancını taşımaktaydı.

Bu konuda en ayrıntılı raporu dönemin İktisat Vekili olan Celal Bayar hazırlamıştı. Bayar, raporunda öncelikle Doğu illeri için iktisadi teşhisini koyarak bir an evvel işe başlamanın önemine işaret etti. Yapılması gerekenleri iki kısma ayıran Bayar, birinci kısımda kısa sürede başarılması mümkün olan teşebbüsleri belirtirken ikinci kısımda ise daha uzun vadede yapılabilecekleri planlamaktaydı. Bilhassa Doğu ekonomisini; “Henüz pazarlaşmamış, zaruri ve şahsî ihtiyaçlardan fazla herhangi bir istihsalı tasavvur bile etmemiş tamamen iptidaî bir ekonomi bünyesi karşısındayız.” şeklinde ilkel bir yapı olarak tasvir ederken (Bayar, 2006: 130), ekonominin neden gelişmediğini de “Demiryolunun henüz ulaşmaması ve yukarıda da tafsilatlı arz edildiği gibi nakliye vasıtalarının çok pahalı ve gayri muntazam olması dolayısıyla Doğu vilâyetlerimiz, memleketin piyasa merkezleriyle normal bir şekilde irtibat temin edememişler ve netice olarak memleket ekonomisinin haricinde tecrit edilmiş bir halde kalmışlardır” (Mazıcı, 1996: 165-166) ifadeleriyle ekonomideki asıl sorunun ulaşım (nakliyat) meselesi olduğu gerçeğini paylaştı. Bu konuyla ilgili

raporunda “Memleketin kıymetli bir köşesi, denilebilir ki, sırf münakalesizlik yüzünden senenin büyük bir kısmında memleketin diğer parçalarıyla münasebet tesis edememektedir. Doğu illerimizin bu vaziyeti, memleketin diğer kısımlarıyla olduğu kadar bizzat kendi bünyesi içinde de vardır. Şüphesiz ki ideal, emin ve fasılası nakliyatın temini için muntazam şoselere ihtiyaç vardır. Hâlbuki böyle şoselerin yapılabilmesi uzun zaman ve çok para meselesidir. Bugün için bunun hemen temininin mümkün olduğunu zannetmiyorum. Vaziyet ise, arz ettiğim sebepten dolayı, acil bir tedbire muhtaçtır. Bunu ancak mevcut yıllar ve güzergâhlar üzerinde yapmağa mecburuz. Hakikat herhalde bugün için bu güzergâhlar üzerinde ideal nakliye servisleri yapmak gayri mümkündür. (Mazıcı, 1996: 210). Bayar, ulaşım sorununun çözümünün kolay olmadığını, ciddi parasal kaynaklara ihtiyaç olduğu düşüncesindeydi.

Bayar, ulaşımın yapılması gereken güzergâhı şu şekilde işaret etmekteydi.

- 1-Hopa-Ardahan-Kars-Iğdır
- 2-Karaköse-Erciş
- 3-Diyarbakır-Bitlis-Tatvan
- 4-Van şehri ile iskele arası

Böylece hatların üçü, karayolları üzerinden biri de (Van-İskele arası) vapur hattı üzerinden tasavvur edilmekteydi. Bayar, nakliye seferlerinin başlaması durumunda “İstanbul veya Mersin’den alınacak bir malın Van’a kadar tek tarife ile sevki imkânı temin olunacaktır” (Bayar, 2006: 113-114) şeklindeki ifadesiyle de Doğu vilayetlerinin ülkenin geneliyle olan ticaret sorununun pazarlamayla giderileceği ve ülke ekonomisine de doğrudan katkı sağlayacak potansiyele kavuşacağını vurgulamaktaydı. Bayar, ekonominin gelişimi noktasında ulaşım ağında Van ve havalisini önemli bir merkez olarak görmekteydi.

Bayar, Doğu’nun ülke geneliyle olan ticaretinin geliştirilmesine katkı bağlamında kış şartlarından dolayı kapalı bir hayat süren bu bölgede el sanayisinin kurulmasını gerekli görerek Van havalisine iplik göndermeyi planladı. Ayrıca bu havalide bölgesel ihtiyaçları karşılamak için küçük bir iplik imalathanesi açılmasının önemine atıf yaptı (Mazıcı, 1996: 226-227). Böylece bölgedeki diğer ekonomik ve ticari unsurlara el sanatlarını da ekleyerek hem bölge halkının kış aylarında boş kalmasını engellemeye hem de bölgenin ekonomisini daha da güçlendirmeyi planladı. Başlangıç aşamasında bölgede ulaşım olanaklarını da dikkate alarak ağır sanayi yerine hafif atölye sisteminin kurulmasını daha doğru adım olarak gördü.

Tek Parti Dönemi Raporlarında Van'da İdari Teşkilatlanma

Cumhuriyet'in ilanından sonra bilhassa Doğu'da rejime karşı başkaldırıları meydana geldi. İsyanlara karşı yalnız askeri önlemler alınmakla kalmıyarak, bölgede idari yapının yeniden düzenlenmesi yoluna gidildi (Tuncay, 1981: 173). Bu doğrultuda da sıkıyönetim sonrasında bölgede oluşan sükûnetin devamı için 25 Haziran 1927 tarihinde “*Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair*” kanun çıkarıldı (BCA.030.18.01/22.87.18). Van Vilayeti de çıkarılan bu kanun çerçevesinde Birinci Umum Müfettişliği içerisinde yer aldı (BCA.030.18.01/27.70.7; Koçak, 2003: 54, 72; Yücebaş, 2017: 466).

İsmet İnönü, bölgede yaşanan tüm bu gelişmeler sonrasında yaptığı incelemelerde idari teşkilatlanmaya ayrı bir parantez açtı. Teşkilatlanmanın Genel Müfettişlik çerçevesinde yeniden şekillenmesi üzerinde durarak iskân politikasından sınır meselelerine, özel adliye rejiminden imara, tarımdan ulaşım ve ekonomiye kadar birçok konuda müfettişliklere geniş yetkilerin verilmesini planladı (Öztürk, 2012: 54-55). İnönü'nün idari teşkilatlanmada yer alan özerk bir adli yapı konusundaki yaklaşımı, Abidin Özmen tarafından da benimsenerek raporunda önemli bir yer tuttu: “Kürtlük hakkında ne şekilde hareket edersek edelim, idaresi başında bulunduğum bölgenin, memleketin diğer tarafına hiçbir yönden benzeyişi olmadığını, *aym* kanunlarla idaresine devam etmenin bu bölgede arzu edilen huzur ve sükûnu ve temsil işini halledemeyeceğini kabul etmek zarureti vardır” (Umumî Müfettişler, 1937: 116). Özmen, kendi içinde bir adli ve idari yapının gerekliliğine işaret etti. Özmen'e göre mevcut kanunlarla bölgenin idare edilmesi ve asayişin sağlanması mümkün olmadığından bölgenin şartlarına uygun kanunların bir an evvel hayata geçirilmesi gerekiyordu.

İdari teşkilatlanma içerisinde bir diğer önem verilen konu da vali atamaları oldu. İnönü, bilhassa Van'daki tetkikleri sırasında (Cumhuriyet'in 12'nci yılı) vilayete 13'üncü valinin atanmış olmasından hareketle idari yapının sık sık el değiştirmesini ve uzun süre boş kalmasını, Van'ın geri kalmışlığındaki en önemli sebep olarak gördü. Bu nedenle raporunda vali başta olmak üzere önemli devlet vazifelerine atanacak kişilerin yetişmesinden seçimine kadar hassasiyet gösterilmesini istedi: “Bütün vekâletler (bakanlıklar) valiliği kendi en yakın memurları görmeli ve kendi dairelerinden valiliğe ehil olan adamları dikkat ile ayırıp takdim etmelidir. Her vekilin (bakanın) her vali için her sene sicil vermesi usul olacaktır. Anlaşmazlıkların çözümü ve temyizi Başbakanlık'a aittir. Vekâletlerin ve Genel Enspektörlerin valiler hakkındaki sicilleri Başbakanlıkta toplanacaktır.” (Öztürk, 2012: 36). Valilerin değerlendirilmesini bakanlıklara ve müfettişliklere

vererek valiler üzerindeki denetimi arttırmış ve valilerin daha aktif bir şekilde çalışmasını sağlamayı amaçlamıştı.

Esendal, Van'ın mamur bir hale gelmesi için memurlar ve idareciler için cazibe merkezi haline getirmenin şart olduğunu, idarecilerin burayı sürgün olarak görme anlayışlarının önüne geçilmesinin önemine atıfta bulunmaktaydı. Örneğin Van Valisi Dilaver Argun, Van'ın genç valilerinden olup, memurlarla ilişkisinin negatif olduğunu, yeni bir proje üretmekten ziyade var olanı idare etmeye çalıştığına raporunda yer verdi (BCA.490.01/571.2274.1). Esendal'a göre Doğu'nun sürgün olarak görülme algısı Van özelinde de yansımaktaydı. Burada görev yapan idareciler bölgenin kalkınmasına yönelik yaratıcı projeler üretmekten ziyade bölgeyi içselleştiremediklerinden günü idare etmenin meşguliyeti içindeydiler.

CHP Parti Müfettişi Hasip Aytuna da 1941'de hazırladığı raporunda bölgeye atanan memurların hayat pahalılığının da etkisiyle farklı yollara başvurarak Van'dan ayrılma düşüncelerinin sürekli baskın olduğu notunu düşmekteydi (BCA. 490.01/1004.876.2). Böyle bir arzu içinde olduklarından Van'a hizmet etme anlayışının geri planda kaldığı raporlarda önemli bir yer tutmaktaydı.

Tek Parti Döneminin Görünürdeki Yüzü: Van'da İmar ve İskân

Millî Mücadele sonrasında her alanda olduğu gibi bayındırlık ve imar alanında da büyük sıkıntılar baş gösterdi (Evsile, 2018: 81). Mevcut şartlar içerisinde ülke genelinde olduğu gibi Doğu'nun imarı için de Cumhuriyet'in ilanından evvel girişimlerde bulunuldu. Bu doğrultuda bilhassa Rus işgali sonrasında bölgeden zorunlu göç etmiş halkın yeniden memleketlerine dönebilmesi için kısmen veya tamamen harabe olmuş yapıların onarılması ya da yeniden inşa edilebilmesi için ödenek ayrılması önemsendi (Türkmen, 2013: 60). Ancak ülke genelindeki ekonomik yapı ve bölge genelinde yapı malzemesinde yaşanan sıkıntılar da göz önünde bulundurulduğunda imar meselesinin kısa vadede çözülmesi zor bir seçenek olarak durmaktaydı.

Bu konuda İnönü, Van'da yaptığı tetkikler esnasında Van genelindeki evlerin büyük çoğunluğunun kerpiçten yapıldığını belirterek imar faaliyetleri bağlamında yapı malzemesi ve gereçlerinin temin edilmesinde yaşanan sıkıntılara dikkat çekmek istedi (Öztürk, 2012: 33). İnönü'den sonra burada incelemelerde bulunan Celal Bayar da yapı malzemelerinin temininde yaşanan sıkıntıları ve pahalılığı benzer şekilde dile getirdi. Van'daki bu durumun çözülebilmesi adına yerinde bir tesis vücuda getirilmesi gerektiğini veyahut gümrük vergilerini indirerek Rusya'dan yapı malzemesi ithal etmek

gerekliliğini belirtti (Bayar, 2006: 122)⁵. Bayar, raporunda bilhassa hükümet binalarının perişanlığından bahsederek bu durumun giderilmesinin hem memurlar hem de devlet otoritesinin halk üzerindeki etkisini arttıracacağı kanaatindeydi (Mazıcı, 1996: 159-160). Böyle bir çalışma hükümete ekonomik olarak bir külfet getirse de yenileme çalışmalarının yapılması, memurların çalışma isteklerini arttıracacağı gibi devlet otoritesinin ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılmasını da sağlayacaktı.

Bayar ve Özmen'in raporlarında bu sorunların yanında diğer bir sorun da memur ve subay ailelerinin kalacakları evler olarak belirtilmekteydi. Özmen, konuyla alakalı İnönü'nün 1 milyon liralık bir proje yapılmasını emir buyurduğunu ve kendisinin de buna uygun olarak bir proje hazırladığını belirterek emaneten veyahut ihale suretiyle mahallindeki nafia inşaat komisyonlarına yetki verilmesini planladı (Umumi Müfettişler, 1937: 108; Bayar, 2006: 64). Konut sorununun halledilmesi durumunda hem hali hazırda var olan hem de gelecek olan memur ve subayların ikametgâh sorunu halledilmiş olacağı gibi bu durum bölgenin memur ve subaylar tarafından benimsenmesini de sağlayacaktı.

Bölgenin istenilen ulus formuna dönüşebilmesi için imar faaliyetlerinin yanında iskân faaliyetlerine de ayrı bir önem atfedildi. Cumhuriyet döneminde iskân politikasının ilk uygulaması, 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan "Nüfus Mübadelesi" sonrasında büyük çoğunlukla ülkenin batısında gerçekleştirilmişti (Arı, 2000: 1). Ülkenin doğusunda ise iskân politikası yeni bir ulus formu oluşturma bilinci doğrultusunda bölgedeki aşiret reislerinin batıya zorunlu göç ettirilmesiyle devam etmişti. Bu durum bölge halkı tarafından tepkiyle karşılanarak bölgede birtakım olaylar meydana gelmişti (Koç, 2013: 156). Olayların sona ermesinden sonra 14 Temmuz 1934 tarihinde 2510 sayılı iskân kanunu çıkarılarak (TBMM ZC. IV/23, İ. 68, (14.6.1934) 164; T.C. Resmî Gazete, 21 Haziran 1934, No: 2733). Bu doğrultuda iki temel hedef belirlenmişti. Bunlardan birincisi; "Türk kültürünü kuvvetlendirmek, bunun için de memlekete Türk kültürüne bağlı göçmen getirtmek ve Türk kültürlü nüfusu sıkılaştırmak ve aynı zamanda Türk kültürüne bağlı olmayan kimseleri bir yerden diğer bir yere taşıdırap, bunları Türk kültürüne bağlamak ve Türk kültürünü içlendirmek. İkincisi ise; Ekonomik, siyasal ve askerlik bakımlarından memlekette nüfusun dağılışı şeklini değiştirmektir."(Ulus, 1 Ağustos 1935). İsmet İnönü de bu hedefler

⁵ Sovyet Rusya'dan kereste alınmasına karşılık Van'dan bu ülkeye aynı değerde yün ve balığın ihraç edilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 Haziran 1936'daki toplantısında kararlaştırıldı (BCA. 030.18.01/02.65.50).

doğrultusunda 1935 yılındaki çıktığı yurt gezisi esnasında Van'daki iskân çalışmalarına ayrı bir önem verdi. Bu minvalde bölgede incelemelerde bulunarak bilhassa da Havason Vadisi'yle yakından ilgilendi. Eski bir Ermeni yerleşimi olan bu vadide Kürt nüfusunun yoğunluğuna karşın İran, Erivan ve Çıldır'dan gelen muhacirlerin bu coğrafyaya yerleşmesinde yaşanan sorunlar İnönü'yü harekete geçirdi. İnönü raporunda “buraya yerleştirilmesi önemli bir planın parçası” olarak ifade ettiği Karadeniz'den (Sürmene) getirilen Türk muhacirlerinin yerleşmesini önemsendi: “Şarkta iskân kaynağı başlıca Karadeniz halkıdır. Başarının tilsimi ilk muhacirlerin memnun olması ve Karadenizlileri teşvik etmesidir. Bunun için ilk muhacirlerin yerleşmesinde ortalama iskân masrafı pahalı da olsa memnun etmek esas meseledir. Devamlı ve geniş bir iskân siyasetini ancak bu ilk tecrübelerden sonra daha faal yürütebiliriz.” (Öztürk, 2012: 33-34, 58)⁶. Aynı tarihlerde Güney Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerden ötürü İran'dan gelen Türk muhacirler Van İskele'de büyük bir köye yerleştirildi. İnönü, raporunda bu yerleştirmeyi çok değerli bulduğunu şu sözlerle dile getirdi: “Sağlam bünyeli iyi bir Van şehri Şark'ta Cumhuriyetin önemli bir temeli olacaktır. Böyle bir temel Türk hâkimiyeti için her bakımdan lâzımdır” (Yücebaş, 2019: 82). Meselenin sadece iskân değil aynı zamanda bölgenin Türkleşmesi yönünde atılmış önemli bir adım olduğunu vurguladı. Bu sebeple de Karadeniz'den ve İran'dan bölgeye yapılacak iskân politikasının devamlılığı için masraftan çekinilmemesi gerektiğini de belirtti. Bu ilk adımı, yeni yerleşecek kitlelere model oluşturması ve teşvik etmesi açısından önemsendi.

İnönü bu düşüncesini destekler nitelikte “Van, Muş ve Erzincan ovaları kısmen boş ve genel olarak Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da acele olarak ve Muş Ovası'nda tedricen ve bir de Elâzığ Ovası'nda kuvvetli Türk kütleleri vücuda getirmek mecburiyetindeyiz.” Ona göre iskân meselesinin istenilen seviyede yürütülmemesinin sebebi işlerin bir plan dâhilinde yapılmamasıydı. Bu nedenle de iskân bölgelerinde ıslah çalışmalarının ivedilikle yapılması gerektiğini belirtti. Van, Erzincan ve Elazığ'a Türk nüfusu yerleştirerek bu şehirlerin güçlü kültür merkezleri haline getirilebileceğinin önemine dikkat çekti (Öztürk, 2012: 58).

İnönü, iskân politikasının kısa bir zaman diliminde yapılamaması durumunda bu yerleşim yerlerinin Türk yurdu olmaktan çıkacağından endişe etmekteydi. Şeyh Said isyanı ve Ağrı isyanlarında

⁶ Sürmene'den Van'a yerleşen aileler için 140 konut yapıldı. (BCA. 030.18.01/31.61.8.).

aşiretlerin tutumları, İnönü'yü harekete geçiren muhtemel nedenler arasında yer almaktaydı.

Abidin Özmen de hazırladığı raporda iskân meselesi konusunda İnönü gibi aynı görüşü ortaya koymaktaydı. Raporunda “Doğu vilâyetlerinin Van Gölü havzası, Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki tarafı Türk muhacirle iskân edilmelidir. Bugünkü şekil Doğu vilâyetlerinin çok mühim olan iskân işini halle yeter değildir.” Şimdiye kadar uygulanan politikanın yeterli olmadığını, iskânın bir program dâhilinde yürütülmesini, sadece bu iş ile meşgul olacak köy kurma komisyonlarının oluşturularak yılda en az 300 ev yapılması ve araziye muntazaman kısımlara ayırarak kanuni bir şekilde iskân politikasının uygulanması gerektiği konusunda uyarılarda bulundu (Umumi Müfettişler, 1937: 106-107). İnönü ve Özmen'in raporlarındaki ortak nokta Muş, Elazığ, Van üçgeninde yerleştirilecek Türk nüfusuyla ulus-kimlik bağlamında bölge Türk kültür dairesi içeresine çekilecekti.

Abidin Özmen 1936'da raporunda Van Gölü havzası, Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt bölgesine Türk muhacirleri yerleştirmenin önemine atıf yapmaktaydı. Ayrıca Kürt kızlarıyla evlenip buraya yerleşecek olan Türklere arazi tahsis edilmesini teklif etti (Öztürk, 2012: 78-81). İskân konusunda Özmen ve İnönü'nün dışında Cevat Dursunoğlu da önerilerde bulundu. Bölgeyle ilgili hazırlanan hemen hemen bütün raporlarda Dersim bölgesi yer almasına karşın Dursunoğlu daha çok Van, Erzurum, Muş ve Ağrı bölgesiyle ilgilendi. Kürtlerle ilgili var olan sorunu tanımladıktan sonra çözüm önerileri üzerinde durdu. Dursunoğlu'na göre Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın genişliği ve nüfuslarının oldukça fazla olması, Kürtlerle ilgili acil önlemler alınmasının gerekleri arasındaydı. Bu şartların dikkate alınarak Arnavut, Gürcü ve Çerkezler gibi nüfus yoğunluğu az olan topluluklara uygulanan politikaların Kürtlere uygulanamayacağını, bu hususların dikkate alınarak daha kapsamlı bir politika takip etmenin gerekliliği konusunda farkındalık oluşturmak istedi. Mübadele ve göç seçeneklerinin sürekli gündemde olması gerektiğinin altını çizerek kapsamlı bir önlem alınması yönünde şu önerilerde bulundu: Van'ı merkez alarak Muradiye, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Tatvan ile Van gölü havzasında Türk iskanını yoğunlaştırmak gerekliydi (BCA.490.01/61.233.6-28; Pınar, 2019: 393). Dursunoğlu'nun bu açıklamalarından bölgenin coğrafyasını bildiği ve Van Gölü havzasını baz alarak iskân bölgesini doğudan güneye ve sınır çizgisinden iç bölgelere doğru bir biçimde oluşturmak istediği anlaşılmaktaydı. Türklerin yoğun bir şekilde Kürt nüfusu arasına yerleştirme düşüncesi hemen hemen bölgeyle ilgili hazırlanan bütün raporlarda ön planda yer

almaktaydı. Çizdiği çerçevede Van Gölü havzası kilit noktayı teşkil etmekteydi.

İskân konusunda Elazığ-Van hattına dikkat çeken bürokratlardan biri de Abdülhalik Renda'ydı. Raporunda demiryolu yapımının önemine değinerek Van Gölü, Erzincan, Muş, Diyarbakır bölgenin Türkleşmesi için bunun gerekliliği üzerinde durdu (Sılan, 2011b :10). Paralel şekilde Necmeddin Sahir Silan, Elazığ-Van demiryolu hattı için “Şark ve garp, şimal ve cenup vilayetlerimizi birbirine bağlayan demiryolu siyaseti ile birçok köylerimiz şenleniyor, birçok şehirlerimiz bugünü yarına bağlayan medeni eserlerin ve iktisadi hareketlerin mihrakı oluyor” (Doğu Sorunu, 2010: XVIII) diyerek demiryolu siyasetini (Doğu-Batı birleşimini) ekonomik ve kültürel birleşmenin odak noktası olarak gördü.

İskân konusunda hem Celal Bayar hem İsmet İnönü hem de Özmen yürütülen mevcut politikalarla başarılı olunamayacağını, böyle devam etmesi durumunda Van'da kısa sürede yerli halkın kaybolacağından endişe duymaktaydılar (Mazıcı, 1996: 160-161)⁷. 1935-1936 yılları arasında hazırlanan üç raporda da özellikle iskân politikaları eleştirilerek belirli esaslar üzerinde yeniden şekillenmesi üzerinde durulmaktaydı. Bu uygulamanın bir an evvel hayata geçirilememesi durumunda Van'da Türk nüfusunun akamete uğrayacağı endişesi üç raporda da hâkim görüştü.

Tek Parti Dönemi Raporlarında Van'da Sağlık Politikaları

I. Dünya Savaşı sonrası ve Milli Mücadele döneminde yeni kurulan hükümet bir taraftan siyasi, askeri ve ekonomik sıkıntılarla mücadele ederken bir taraftan da kolera, sıtma, frengi, trahom, tifo, kuduz, çiçek ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldı (Ak, 2002: 419-420). Bunun üzerine 3 Mayıs 1920 tarihinde 613.141 lira bütçe ile “*Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti*” kuruldu (TBMM ZC.I/1, İ.9, (2.5.1336/1920) 185; Özpekcan, 2002: 438). Milli Mücadele dönemindeki tüm olumsuzluklara rağmen sağlık hizmetleri için ayrı bir bakanlığın kurulması hükümetin konuya verdiği önemi ve ileri görüşlülüğünü ortaya koymaktaydı.

Vekâletin kurulması ile birlikte merkez ve taşra örgütleri yeniden yapılandırılarak (Çavmak ve Çavmak, 2017: 49) ilk olarak sağlık hizmetlerinde izlenecek politika belirlenmeye çalışıldı. Bu bağlamda; sağlık teşkilatını kurmak ve geliştirmek, gerekli kanun, tüzük ve kararnameleri çıkarmak, kurumlar arası iş birliğini artırmak,

⁷ (Bayar, 2006: 116). Nüfuz sahibi mütegalibenin aileleriyle birlikte Anadolu içlerine göç ettirilmesinin gerekliliğinin altını çizmekteydi.

salgın hastalıklarıyla savaşmak, sağlık personeli ve doktor sayısını artırmak, göçmenlere ve kimsesiz çocuklara yardım etmek gibi hedefler belirlendi (Ak, 2002: 420). Ancak belirlenen bu hedefler içerisinde başta doktor ve sağlık personeli olmak üzere hastane, salgın hastalıklarıyla mücadele gibi sağlığı doğrudan etkileyecek başlıkların birçoğu Doğu'da kısa vadede gerçekleştirilemedi.

Bu konuda Başbakan İsmet İnönü 1935 yılında gerçekleştirdiği Doğu gezisindeki tetkikleri sırasında sağlık alanında başta doktor ihtiyacı olmak üzere önemli eksikliklerin olduğunu gözlemledi. Sağlık politikalarını siyasal- ekonomik zeminde yürütmenin önemine dikkat çekerek doktor/ uzman eksikliğinin altını çizdi. Raporunda Doğu'da sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için seyyar doktorların görevlendirilmesi gerektiğini belirterek bunun aynı zamanda devletin bu bölgedeki otoritesini ve etkinliğini arttıracaklarını vurguladı. İnönü, Van'daki tetkikleri esnasında halkın trahom hastalığı yüzünden perişan olduğunu ve bütün ümidini devletin göstereceği ilgi ve alakaya bağladığını belirtti. Özellikle bu dönemde Van'da uzunca bir müddet Sağlık Müdürünün olmayışı ve yerine vekâlet eden kişinin de sağlık konusunda tecrübesiz oluşu (Öztürk, 2012: 33, 63). Van'daki sağlık hizmetlerini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu durum aynı zamanda devletin bölgedeki otoritesini ve etkinliğini de ister istemez sarsmaktaydı.

İnönü gibi Abidin Özmen de bölgedeki sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşuna değindiği gibi yapılması gerekenleri de raporunda şu şekilde izah etmekteydi: “Her vilâyetin bir sağlık müdürü ile gerek vilâyet ve gerek kaza merkezlerinde, yetecek kadar, kaza sağlık doktorları bulunmalıdır. Bu doktorlara icabı kadar ücret verilmeli, hayvanı olmalı, sağlık işine ait hiçbir mesele onun müdahalesi haricinde kalmamalıdır... Hatta sağlık doktorları muayene ve tedavi ücreti almaktan menedilmeli, şahsi işlerden harcırah alması icap ederse hükümetin kanunundaki miktarlar üzerinden alınmalıdır. Sıtma Mücadele Kanunu da dahil olarak her nevi sağlık kanunlarını tatbik edebilmelidir. Böyle bir sağlık doktorunun yanındaki imanlı birkaç sıhhat memuru ve dispanser ile köy geziler ile kültür merkezlerinin en derin rolünü oynayan bir varlık olacağı şüphesizdir” (Umumi Müfettişler, 1937: 110) Bunun yanı sıra Özmen, sağlık hizmetleri kapsamında memur/ memur ailelerinin tedavileriyle ve yol masraflarının devlet tarafından karşılanmasıyla bu kesimin bölgeyle rabitalarının daha da güçleneceği düşüncesindeydi (Umumi Müfettişler, 1937: 31, 115). Memurların bölgeye bağlanması demek aynı zamanda idari teşkilatlanmanın bölgede daha sağlam temeller üzerine oturması demektir. Aksi durumda devlet memurları bölgedeki görev sürelerinin tamamlanmasını

bekleyerek ve yahut beklemeyerek bir an evvel bölgeden ayrılmanın yollarını arayacaklardı. Bu durum sadece idari teşkilatlanmayı değil aynı zamanda devlet otoritesinin ve etkinliğinin de bölgede azalmasına yol açabilirdi.

Tek Parti Dönemi Raporlarında Van'da Tarım Politikaları

XIX ve XX. yüzyıllarda bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar sonrasında birçok köylünün hayatını kaybetmesi ve ekonomik sebeplerden dolayı köylü üzerindeki ağır vergiler (aşar) ile bu vergilerin iltizam usulüyle toplanması, Osmanlı döneminde tarım faaliyetlerini oldukça olumsuz etkiledi. Cumhuriyet döneminde ise tarımsal kalkınmayı gerçekleştirebilmek ve ziraatı sağlam temeller üzerine yeniden inşa etmek gayesiyle girişimlere başlandı. Bunun için başta asayiş ve emniyet olmak üzere, çiftçiyi koruyan kanunlar oluşturularak vergilerde yeniden düzenlemelere gidildi. Ulaşım ağının yaygınlaştırılmasına paralel olarak zirai okullar açıldı (Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1938: 297-299). Hükümet, aldığı tüm bu tedbirlerle tarımı ülke genelinde tekrar yaygınlaştırmayı ve modern tarımla beraber daha fazla üretim elde etmeyi amaçladı. Hükümetin almış olduğu önlemlerin istenilen sonuçları vermemesi ve modern tarım yöntem- teknolojilerinin Doğu'ya ulaşmaması, bölgede istenilen tarımsal faaliyetlerin oluşmasını etkiledi.

İsmet İnönü, 1935 yılındaki raporunda eskiden Van'ın bahçelerinin şöhretinden ve ceviz ağaçlarının bolluğundan bahsederek bu dönemde bunların olmayışındaki en önemli sebebi sulamada yaşanan aksaklıklarda aramaktaydı. İnönü raporun devamında bilhassa sulama imkânlarının geliştirilmesi durumunda Van'ın mamur hale gelebileceğini belirtmekteydi (Öztürk, 2012: 34). Bu durum aynı zamanda Van'ın ekonomik olarak da kalkınmasında önemli bir etken oluşturacaktı.

İnönü tetkikler sonrasında Şamran Kanalı ve Havasor Deresi'nin birleştiği yerde bir köprü yapılmasını talep etti (BCA. 30.10/157.106.16; İnönü, 2001: 169). Van'a bir fen heyeti göndererek etüt ve keşiflerin yapılmasını sağladı. Çalışmalar sonrasında kanalın üç kısım halinde inşa edilmesi yönünde karara varıldı (Van, 7 Mart 1942). 1945 yılında Memduh Şevket Esendal tarafından yapılan incelemeler neticesinde su kanalının çok kötü yapıldığı ve Abidin Özmen'in de bu durumdan dert yandığı aktarılmaktaydı (BCA. 490.01/571.2274.1). Esendal'ın aktardığı bu durum İnönü'nün Van'ın tarımsal ve ekonomik anlamda gelişmesi için harcamış olduğu çabanın istenilen neticeye ulaşmadığını gösteren önemli bir veriydi.

CHP Van Bölge Müfettişi İhsan Olgun'un 1948'de teftiş raporunda bile Van'da tarımın ilkel koşullarda yapıldığını, hayvancılığın bölge için daha elverişli olduğu bilgisi dikkat çekmekteydi (BCA.490.01/718.454.1). Aynı tarihlerde Necmeddin Sahir Sılan (2011a: 169), Erciş Kaymakamı Şevket Güres'ten aldığı raporda tarımda pulluk, karasaban ve öküz kullanıldığını, 260.0000 hektarlık arazinin 150.000 hektarlık kısmının işlenmekte olduğunu ve hayvancılıkta kültürlü bir bakımın uygulanmadığını aktarmaktaydı. Raporun sonunda tohum ıslah istasyonu ve selektörlerin olmadığı, tarımdan daha fazla verim alınmak isteniliyorsa fenni zirai alet ve makine ihtiyacının giderilmesinin önemli olduğu bilgisi ön plana çıkmaktaydı.

Tek Parti Döneminin Bölgeyle Rabitası: Van'da Ulaşım

Uygarlıkların yaşayışında, ilerleyişinde ve gelişiminde hiç şüphesiz en önemli unsurlarından bir "yol" oldu. Osmanlı döneminin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar askeri amaçlar doğrultusunda fetihleri kolaylaştırmak için yollara, köprülere, menfezlere ve yine ordunun konaklaması için kervansaraylara önem verildi. Tanzimat ile beraber 1856 yılında bayındırlık işlerinin hükümetçe ele alınması kararlaştırıldı (Cumhuriyetin 70. Yılında, 1993: 167-178). Tanzimat'la beraber ulaşım politikası içerisinde önem verilen karayolları ticari gereksinimleri karşılamadığı için XIX. yüzyılın sonlarına doğru önemini kaybederek yerini demiryollarına bıraktı (Tekeli ve İlkin, 2004: 434). XX. yüzyılda yaşanan yoğun savaş dönemi, karayolları çalışmalarını olumsuz etkiledi. Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda ulaşım olanakları, ülke ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzak bir durum arz etmekteydi (Yıldırım, 2001: 36). Bu durum II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmesine karşın motorlu taşıtlarının dünya genelinde öneminin artmasıyla beraber yeniden karayollarının önemi arttı (Tekeli ve İlkin, 2004: 442; Bayındırlık Bakanlığı, 1946: 85). Buna karşın ulaşım olanakları Doğu'da kendini daha çok hissettirecek uzun yıllarca ihtiyaca cevap verilemedi. Ülkenin batısı ile doğusu arasında ekonomik, ticari, eğitim, kültür ve sosyal alanlarda büyük farklılıkların oluşmasına neden oldu.

Ulaşım alanında yapılan tetkikler sonrasında hem İsmet İnönü hem Abidin Özmen hem de Celal Bayar raporlarında yaz aylarında bölgenin hemen her kazasına araçlarla ulaşımın sağlanabilmesine karşın kış aylarında kazalar bir tarafa vilayetlerin dahi birbiriyle irtibatının uzunca bir müddet kesildiği kanaatindeydiler (Öztürk, 2012: 32; Bayar, 2006: 112; Umumi Müfettişler, 1937: 113). Bu sebeple yeni güzergâhlar ile beraber şoselerin (yol) yapılması raporlarda önemli bir

yer tutmaktaydı. Diyarbakır-Tatvan hattı ile Diyarbakır, Bitlis, Van havalisine kadar olan bölgenin nakil sorunun çözüleceği inancındaydılar.

Van için öngörülen yol güzergâhları şu şekildeydi: İsmet İnönü'nün raporunda; (Öztürk, 2012: 59). Diyarbakır-Siirt-Bitlis-Van (Bu yollar için kışın kapanmayacak bir güzergâh bulunacaktı.) Abidin Özmen de raporunda; (Umumi Müfettişler, 1937: 113). Ziyaret-Siirt-Pervari-Şatak-Van, Van-Başkale-Hakkâri-Pervari.

Temsil gücünün artırılması yönünde Dursunoğlu, demiryolunun geçtiği bölgelerde Türkçenin yaygın konuşulmasından hareketle Diyarbakır-Cizre-Elazığ- Muş- Tatvan hattında kurulacak iki demiryolu hattının bu amaca hizmet edeceğine raporunda yer verdi. Benzer bir şekilde Horasan- Karaköse- Kızıldeniz demiryolu hattı karayolu ile takviye edildiğinde amaçlanan Türkleştirme hedefine hizmet edeceği inancındaydı (BCA.490.01/61.233.6).

Bunun yanında İnönü ve Özmen yol meselesini sadece ekonomik değil aynı zamanda ulus kimlik inşası ve toplumsal birlikteliğin sağlanması yolunda önemli bir unsur olarak gördüler.

Van Gölü İşletme İdaresine Yönelik İzlenimler ve Uygulamalar

Cumhuriyet dönemiyle beraber Van Gölü'ndeki ulaşım ağının sağlıklı ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için Van Gölü İşletmesi, (Seyr-i Sefain) 1925'te Nafia Vekâletine bağlı yeni bir yönetmelikle faaliyetlerine devam etti (BCA.30.18.1.1/15.49.17)⁸. Ancak işletme merkeze olan uzaklığı sebebiyle 1928 yılında Van İl Özel İdaresine bağlandı (BCA. 30.18.1.1/28.23.12). Bu dönemde keyfi ve usulsüz işlerden dolayı işletme zarara uğrayınca (Demirtaş ve Subaşı, 2015: 68) 1934 yılında işletmenin daha kurumsal bir çerçevede yürütülebilmesi için Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak işlerin denetim ve kontrolü Birinci Umum Müfettişliğine devredildi. 1935'te Ulaştırma Bakanlığı'na bağlandı (BCA. 490.01/612.128.3; Akşam, 4 Eylül 1936). Böylece 9 yıllık dönemde birkaç kez el değiştiren işletmede bir türlü istenen kurumsallık sağlanamadığı gibi keyfi ve usulsüz harcamalarla işletmenin zarara uğratılması ayrı bir sorun teşkil etti.

Bu duruma bağlı olarak İnönü de Van Gölü İşletme İdaresiyle ilgili tetkiklerde bulunarak raporunda özel bir yer ayırdı: "Van Gölü'nden istifade üzerine bir iki şey söylemek isterim: Marmara gibi bir denizde kayık ve yelkenli hemen hiç görülmez. Mükemmel bir

⁸ İşletmeye 1930'da 58.120 lira bütçe tahsis edildi (United States National Arşiv, 867.51/397).

irtibat sahası bugün işe yaramaz, bir mâni halindedir. Van Gölü işletme idaresinin motörleri I. ve II. bütçesini hazine verir. Buna mukabil ucuz fiyatla nakliyat yapmak şimdiye kadar işletmenin aklına gelmemiştir. Römorkörün II. mevkili üç küsur liraya taşınmasına mukabil, kamyonun bir liraya taşıdığını Erciş'te bana anlattılar. Biraz akıllı ve intizam ile Van Gölü mükemmel bir nakliye sahası olacaktır.” (Öztürk, 2012: 34). Van Gölünün doğal güzelliğini överken işletme yönetiminin uyguladığı yanlış tutumu da eleştirmektedir. İşletmeye katılacak dinamizmle bölgenin mamur hale geleceğine inancı tamdı.

İnönü, tetkiklerine işletmenin tersanesi ve merkezi durumunda olan Ernis'te devam etti. Burada yaptığı incelemeler sonrasında Van Gölü işletmesinin yeni ve modern bir yapıyla İktisat ve Nafia Vekâletleri tarafından işletilmesini daha uygun buldu (Öztürk, 2012: 35)⁹. Onun önerileri doğrultusunda işletme İktisat Vekâletine bağlandı. Bölge Müfettişi Fevzi Kalfagil de inhisarların kaldırılarak 1935 öncesine geri dönülmesi ve halkın serbest bir şekilde gölde nakil işleriyle uğraşmasının önünün açılmasının gerekliliğini belirtti (BCA. 490.01/612.128.3). İktisat Vekili Celal Bayar 1936 yılındaki tetkikleri sırasında işletmede yeni düzenlemelere gitti. 1936 yılında hazırladığı raporunda çalışmalara ayrıntılı bir şekilde yer verdi. Başta münakalat (taşıma, nakliyat) ücretleri ile sefer sayılarının yeniden belirlenmesine çalışılarak işletme için yolcu otobüsleri ve kamyonlar alındı. Böylece hem yük hem de yolcu tahsisi giderilmeye çalışıldı. Yapılan çalışmalar doğrultusunda on beş günde yapılan düzensiz seferler belli bir düzene konularak yaz-kış % 80 oranında yapılan indirimlerle, yolcu adedinde % 98, yük miktarında % 99 oranında bir artış yaşandı. İşletmede oluşturulan olumlu adımlarla devlet desteğinin azaltılması öngörüldü¹⁰ (Bayar, 2006: 115-116). Yerel basının ortak kanaati işletmenin Celal Bayar döneminde düzene girdiği görüşüydü (Doğu, 28 Birinci Kanun 1937). Ayrıca seferlerin arttırılabilmesi ve düzenli yürütülebilmesi için mevcut gemilerin tamirat ve tadilatının yapıldığı, iskelelerin tamir edildiği, işletme merkezinin Ernis'den Van'a getirildiği ve iki adet vapurun fabrikalar idaresine sipariş verildiği belirtildi. Bunun yanı sıra raporun devamında “Bundan başka yüksek direktiflerine imtisalen (bağlı olarak) Ernis'teki tamirat fabrikasının Tatvan civarında intihap edilen mahalle nakline teşebbüs etmiş ve burası için tertip edilen umumî bir plan dâhilinde inşaata başlamış bulunuyoruz. Tamirat atölye

⁹ Van Gölü işletmesinin tarihsel süreciyle ilgili bkz. (Afşar, 2009).

¹⁰ 10 Haziran 1936'da çıkarılan 3025 numaralı “Van Gölü İşletmesi Kanunuyla, makinalı ve makinatsız her türlü ulaşım ve taşımacılık faaliyetleri ile göl çevresinde iskele, rıhtım ve antrepolar inşa etme ve işletme hakkı İktisat Vekâleti'ne bağlı Van Gölü İşletme İdaresi'ne verildi (Düstur, 1936: 1287).

binasının kargir aksami ikmal edilmiş, İstanbul'dan getirilen demir çatı aksamının da yerine konulması bitirilmek üzere bulunmuştur. Bundan başka halen işçi ve memurların iskânı için ve atiyen otel gibi kullanılacak bir binanın da inşaatı yarılanmıştır. Ayrıca bu sahada başlanan taş iskele inşaatı da oldukça ilerlemiştir. Fabrikanın muhtaç olduğu yeni makinelerin de mühim bir kısmı, mahalline gönderilmiş bulunmaktadır. İlkbaharda bunların monte edilmesiyle fabrika faaliyete geçecek ve Ernis'teki atölye buraya tamamen nakil edilmiş bulunacaktır. Bu fabrika Van işletmesi vapurlarının bütün tamirlerini yapabileceği gibi bu havali için de iyi bir tamirat yeri olacaktır. Sipariş olunan yeni vapurların montajları bu fabrika tarafından yapılacaktır. Aldığımız tahsisat ile yeni yapılan işler bunlardan ibarettir. Programımızın ikmali için daha başka binaların inşasına lüzum vardır. Bunlar için de 150.000 lira kadar bir paraya ihtiyacımız bulunmaktadır. Bu para alındığı halde Tatvan'da garaj, depo, işletme binası, memur evleri yaptırılacak ve üçüncü bir vapur da inşa ettirilecektir.” (Mazıcı, 1996: 215-216). Yeni kurulacak tamir fabrikasının faydalarından bahsedilerek işletme üzerindeki çalışmaların tam anlamıyla tamamlanabilmesi için belli bir miktar paraya ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi. Söz konusu bütçenin sağlanması durumunda işletmenin modern ve sorunsuz bir hale geleceği planlanmaktaydı.

Celal Bayar'ın 1936 yılında işletmede gerçekleştirdiği düzenlemelerden 9 yıl sonra bölgede incelemelerde bulunan Memduh Şevket Esendal raporunda Tatvan'daki iskelenin kurulduğu yeri eleştirirken tamir fabrikası ve işletme tarafından yapılan birkaç eve değindikten sonra burada bulunan otelin bu kuruluş tarafından işletildiğini belirtmekteydi. Özellikle dönemin Devlet Denizyolları idaresini eleştirerek bu idarenin yeni bir anlayışla yönetilmesi durumunda Van Gölü İşletmesinin de kendi kendine düzeleceği öngörüsünde bulundu (BCA. 490.01/571.2274.1). Esendal işletmenin kendi kendine düzelebileceği yöndeki tutumuyla hem İnönü'den hem de Bayar'dan bu yönüyle ayrılmaktaydı. Uzun bir zaman dilimi içerisinde bir şekilde yönetilmeyen ve her dönem zarar eden işletmenin sadece yeni bir anlayışla yönetilerek düzelmesi çokta mümkün görülmemekteydi.

Yer Altı Kaynaklarına Yönelik İzlenimler ve Uygulamalar

Ülkelerin önemli servetlerinden birisi hiç şüphesiz yer altı kaynaklarıdır. Yer altı kaynaklarının bir ülkede yoğun olarak bulunması temel sanayisinin gelişimi için oldukça önemlidir (Arıkan, 1973: 47). Yapılan tetkikler sonrasında Van'da kömür, krom, demir, sodyum tuzu, perlit, kükürt, kurşun, çinko ve altın gibi birçok madene rastlanılmıştı

(Van 1973 İl Yıllığı, 1973: 184). Fakat Van’da kış mevsiminin oldukça şiddetli ve uzun oluşu, ormanlık alanların yetersizliği gibi sebeplerden ısınma önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Bundan dolayı da Van’da en çok kömür madeninin çıkarılmasına yönelik çalışmalar ön plana çıkmaktaydı.

Özellikle Van’da ısınma konusunda yaşanan sıkıntı İnönü’nün raporunda önemli bir başlık olarak yer almaktaydı. Devlet dairelerinde dahi yaşanan bu sıkıntının tezikle halledilmeye çalışıldığına vurgu yapılmaktaydı. Bundan dolayı da İnönü “Garpta aradığımızdan daha geniş mahiyette şark için yakacak aramalıyız.” diyerek meselenin önemini ortaya koymaya çalıştı. İnönü’nün “Van Gölü, kömür ve petrol gibi şartlar çok ümit verici ve teşvik edici manzara gösteriyor.” (Öztürk, 2012: 34, 62). Sözleri hem Van hem de bölge için yeni bir umut kaynağı oluşturdu. Celal Bayar’ın yurt gezisine çıktığı yıl MTA tarafından yapılan tetkikler de bölgedeki linyit havzalarının büyük bir endüstriyel kaynak teşkil etmediği yönündeydi. Raporda linyit miktarının istenilen seviyede olmadığından devlet tarafından burada bir işletme açılmasının söz konusu olamayacağı, ancak mahallinde istifade edilebileceği belirtildi (Bayar, 2006: 109-110). Van linyit ocağının devlet eliyle olmazsa dahi özel teşebbüs tarafından işletilebilecek olması, bölgenin yakacak ihtiyacının karşılanması bağlamında önemli bir gelişme olarak değerlendirildi.

Ayrıca Celal Bayar, İsmet İnönü ile birlikte bölgeye önemli bir ekonomik değer katacak Gürzot petroleri üzerine odaklandı. Bayar, Van’da linyit ocaklarının dışında Van Gölü civarında bulunan Gürzot petrolerini önemli bir değer olarak gördü. Rusların geri çekilmesinden sonra kapatılan ve yıllarca metruk bir halde kalan bu kuyulardan yeniden istifade etmek için tetkiklerde bulundu. Bayar raporunda “Mütehasssılarımız bir galeri yapılmasına lüzum gösterdiler. Bu, toplayıcı bir galeri olacak, sızıntılarını su ile birlikte bir havuzda temerküz ettirecektir. Bu havuzda tasfiye yapılarak mazot istihsal olunacaktır. Kış erken bastığı için galeri açılmasına henüz başlanmamıştır. Ve mütehasssılar avdet etmeğe mecbur kalmışlardır. İlkbaharda derhal mesaiye devam olunacaktır. Senede vasatı 100 ton kadar istihsal mümkün olduğu mütehasssılarımızca ifade olunmaktadır. Bununla göldeki nakil vasıtalarını tahrik etmiş olacağız.” (Akşam Postası, 10 Birinci Teşrin 1936) Neftin istenilen oranda çıkarılmasıyla işletmenin ihtiyacı olan yakıtın rahatlıkla sağlanabileceği eğilimindeydi. Böylece işletme üzerindeki yakıt giderinin yükü kalktığı takdirde hem devletin işletme için her yıl verdiği miktar azalacak hem de işletme yolcu ve yük taşıma ücretlerinde indirim yapma olanağı oluşacaktı.

1945 yılında bölgede tetkiklerde bulunan Memduh Şevket Esendal raporunda Bayar'ın 1936 yılında yapılmasını planladığı galerinin inşa edildiğini, ancak bakımsızlık ve tahribat sonucu istenilen oranda petrolün elde edilemediğini yazmaktaydı. Raporun devamında “Bu petrolü biraz daha çoğaltmak için şimdiye kadar buraları kimsenin karıştırmamış olması şaşılacak bir şeydir. Hiç olmazsa Van işletmesini işletecek kadar petrol buradan alınmayacağını, kim söylese inanmamalıdır. Van işletmesi bu petrolü çıkarabilirdi. Abidin Özmen'e biraz para verilse, el kuyusu kazdırarak buradan, şimdi alınan beş on belki yüz katını buradan çıkarabilirdi. Bakü gibi yerlerde bile petrol için açılmış, kova ile petrol çekilir el kuyuları vardır. Van kuyucuları bu işi çok kolay yapabilirler. Beş kilometre boru bu petrolü Gürzot Köyü'ne kadar indirir. Orada bir buğulama kazanı ile petrol çıkarılır. Nasıl ki Beşiri'de çıkarıyorlar, önümüzdeki nisan ayında işe başlansa yaz ortasında petrol sıkıntısı kalmaz. Bu işe tutunacak, canı başında bir adam bulunacak olursa, bu petrolde çıkarılmış gözü ile bakılabilir. Bu kış işi tasarlayıp gelecek nisan ayında bu işe başlamış bulunmalı. Ben gidip madeni yerinde gördükten sonra petrolün çıkmayacağından değil de adamı eline düşmeyeceğinden korkuyorum.” (BCA. 490.01/571.2274.1). Asıl sorunun petrolün olup olmaması değil, bu işin üstesinden gelebilecek bir işletmeye verilmemesinden kaynaklandığının altını çizmekteydi.

Sonuç

Tek parti dönemi raporlarında Van, Cumhuriyet düşüncesinin ekonomik, dil, kültür, eğitimde hedeflediği bütünleşme parametreleri açısından önemli bir yer tuttu. Başlıklar raporlarda öncelik açısından farklılık arz etmesine karşın kültür ve ekonomi konuları öne çıkmaktaydı. Raporları hazırlayanların konumu, yaklaşımları ve tetkik ettikleri dönem metinlerin muhtevasını etkiledi. 1935 ve 1936 yılları arasında Van'da incelemelerde bulunan başta İsmet İnönü olmak üzere dönemin İktisat Vekili Celal Bayar ve Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen tarafından hazırlanan raporlarda eğitim, dil, kültür, ekonomi, ulaşım, tarım, sağlık, iskân, imar, idari teşkilatlanma ve Van Gölü işletmesi gibi alanlarda birçok eksiklik tespit edildi. Bu eksikliklerin giderilmesi için de çözüm önerilerinde bulunuldu. Bilhassa İnönü ve Özmen eğitim, kültür, dil, iskân, imar, sağlık ve idari teşkilatlanma üzerinde dururken; Bayar ise daha çok ekonomi, ulaşım, tarım ve Van Gölü işletmesi üzerine yoğunlaştı. Realist bir yaklaşımla Van'ın şartlarına uygun olarak ağır sanayi yerine hafif sanayiye daha doğru bir adım olarak gördü. Celal Bayar, konumu itibarıyla diğer raporlardan farklı olarak ekonomi konularına geniş bir perspektiften yaklaştı. Bu

yaklaşımı hedeflenen sistemin pratiğe dönüşmesi açısından gerekli gördü. Bu paralellikte Van'da rejimin tasavvur ettiği insan modelini oluşturmak ve merkezle ahenkli bir bütünlük kurmak için ekonomi sahasında yapılacak yatırımlar değerli bulundu. Ekonomik kalkınma ulaştırma olanaklarının geliştirilmesiyle paralel görüldü. Bu yönde Van Gölü ulaşım sisteminin daha aktif hale getirilerek bölgenin ekonomik yönünün canlandırılması planlandı

Van özelinde hazırlanan raporların ağırlık noktasını eğitim, kültür ve dil başlıkları oluşturdu. Raporlarda Van'da rejimin arzu ettiği dönüşümün gerçekleşmesi Türkçenin (dilin) yaygın hale gelmesiyle eş değer görüldü. Van merkez ve kıyı şeridinde Türkçe konuşma meselesi sorun olarak görülmezken köy/kırsalda bu oranın düştüğü dikkat çekmekteydi. Bu konuda raporlarda iyimser bir tablo göze çarparken tek parti sonrası çalışmalarda da Türkçe konuşma sorunun devam ettiği görüldü. Van'ın özellikle Erciş'in kadim bir Türk coğrafyası olduğu vurgusu sürekli raporlarda işlenen konular arasında yer aldı. Bölgede Türklük vurgusu ön planda olmasına karşın Türkçenin yoğun olarak konuşulmaması problem olarak görüldü. Hasan Reşit Tankut, Hasip Aytuna dışında bölgeyle ilgili rapor hazırlayan İsmet İnönü, Abdülhalik Renda, Fevzi Kalfagil bu durumu endişe verici bir durum olarak tasvir ettiler. Türkçe konuşmanın yaygınlaştırılması ve Türklük şuurunun benimsetilmesi noktasında halkevi çalışmalarının yeterli gelmeyeceği, okullaşma oranının artırılması raporların ortak paydasıydı. Bölgede okullaşma ve ulaşım olanaklarının artırılmasıyla bu sorunun giderileceği konusunda bir görüş ortaya koydular. Okullaşma konusunda Van'da ciddi çalışmalar yapılmasına karşın II. Dünya Savaşı döneminde bölgede incelemelerde bulunan Memduh Şevket Esendal, Türkçe konuşulmamasını bir sorun olarak görmeye devam etti. Türkçenin dışında eğitim, kültür, tarım, iskân, işletme ve yer altı kaynaklarının kullanımı konusunda yaşanan sorun ve sıkıntıların devam ettiğinin altını çizdi. Aradan geçen yaklaşık 10 yılda birçok konuda ilerleme sağlanamadığı gibi dil ve kültür konusunda daha da geriye gidildiği görülmekteydi. Bu durum yapılan tetkikler sonrasında ortaya koyulan raporlardaki önerilerin ya tam manasıyla uygulanmadığını ya da uygulansa dahi süreklilik arz etmediğini ortaya koymaktaydı.

Raporlarda okullaşmanın dışında Van'ın sürgün coğrafyası olduğu algısının kırılmasının öneme işaret edildi. Bu bakış açısının değişmesinde idari yapılanmada değişim/revizyon şart olarak görüldü. Havzada Türk kültür sahasının oluşması için imar ve iskân faaliyetleri önemsendi. Bu imajın kalkmasıyla Karadeniz'den getirilecek dinamik Türk nüfus yapısıyla bölgenin mamur hale geleceği ümidi canlı tutuldu.

Van'a iskân ettirilecek Türk nüfusluya arzu edilen milli kimlik inşasının gerçekleştirilmesi planlandığı gibi Van Gölü havzasının Türkleştirilmesi ve Türklük şuurunun yaşatılması bölge açısından da model oluşturacaktı. Ulaştırma olanaklarının arttırılması da bu minvalde modelin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktı.

Kaynakça

Arşivler

Amerikan Ulusal Arşivi (National Arşiv)
National Arşiv (United States) 867.9111/350.
National Arşiv (United States) 867.51/397.
Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
BCA. 30.10/157.106.16.
BCA. 30.18.1.1/15.49.17.
BCA. 30.18.1.1/28.23.12.
BCA. 30.18.01/02.65.50
BCA. 030.18.01/02.65.50.
BCA. 030.18.01/31.61.8.
BCA. 490.01/571.2274.1.
BCA. 490.01/1004.876.2.
BCA. 490.01/1015.916.4.
BCA. 490.01/612.128.3.
BCA. 490.01/718.454.1.
Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-4.
TTK Arşivi

Resmi Kaynaklar

Düster, Üçüncü Tertip, C: 17, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1936.
Resmî Gazete, 21 Haziran 1934, No: 2733.
TBMM ZC. I/1, İ. 9, (2.5.1336/1920).
TBMM ZC. IV/23, İ. 68, (14.6.1934).

Gazeteler

Akşam Postası. 10 Birinci Teşrin 1936.
Akşam. 4 Eylül 1936.
Doğu. 28 Birinci Kanun 1937.
Ulus. 1 Ağustos 1935.
Van. 7 Mart 1942.

Araştırma Eserler

- Afşar, E. (2009). Cumhuriyet Döneminde Van Gölü İşletme İdaresi'nin Kurulması (1928-1936). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* (s. 640-648), Van.
- Ak, B. (2002). Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri. *Türkler, XVII*, 419-435.
- Arı, K. (2000). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arıkan, O. (1973). *Doğu Bölgesi'nin Sanayileşmesi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Atlı, C. (2014). Türk Siyasi Hayatının Ardında Kalan İsim: Mustafa Abdulhalik Renda. *History Studies*, 6/5, 31-50.
- Bayar, C. (2006). *Şark Raporu*. (Sad. Nejat Bayramoğlu). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bayrak, M. (2009). *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*. Ankara: Özge Yayınları.
- Cumhuriyetin 70. Yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı*. (1993). Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Yayını.
- Çavmak, Ş. ve Çavmak, D. (2017). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 48-57.
- Demirtaş, M. ve Subaşı, O. (2015). *Osmanlıdan Cumhuriyete Vangölü Denizcilik Tarihi*. Tatvan: Mega Basım Yayın.
- Doğu Sorunu - Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*. (2010). (Der: Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Evsile, M. (2018). Cumhuriyet Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri (1923-1950). *Turkish Studies*, (10) 4, 81-102.
- Güven, İ. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- İnönü, İ. (2001). *Defterler I (1919-1973)*. (Haz. Ahmet Demirel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koç, N. (2013). Şeyh Sait Ayaklanması. *Turkish Studies*, 8/2, 153-166.
- Koçak, C. (2003). *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazıcı, N. (1996). *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*. İstanbul: Der Yayınları.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Özpekcan, M. (2002). TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet'in İlk On Yılında Sağlık Politikamız. *Türkler, XVII*, 436-445.
- Öztürk, S. (2012). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Sılan, N. S. (2011a). *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*. (Der. Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sılan, N. S. (2011b). *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*. (Haz. Tuğba Yıldırım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- T.C. Bayındırlık Bakanlığı. (1946). *Bayındırlık Dergisi*.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). *Cumhuriyet Harcı*. III. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuncay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*. (1938). Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını.
- Türkmen, İ. (2013). *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*. Konya: Kömen Yayınları.
- Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası*. (1937). (Haz. M. Bülent Varlık). Ankara: Başvekalet Matbaası.
- Van 1973 İl Yıllığı*. (1973). İstanbul: Kırıl Matbaası.
- Yaman, A. E. (1993). Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12, 417-429.
- Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yücebaş, F. (2017). İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumî Müfettişlikler: Birinci Umumî Müfettişlik Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 459-487.
- Yücebaş, F. (2019). Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123/242, 73-88.

Ek Beyan

1. yazar %70 oranında, 2. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Ekler

(28)

Bu işe tutunacak , canı başında bir adam bulunacak olursa , bu nefte çıkarılmış gözü ile bakılabilir. Bu kişi işi tasarlayup gelecek nisan ayında bu işe başlamış bulunmalı . Ben gidip madeni yerinde gördükten sonra neftin çıkıyacağından değil de adamı eline düşmieceğinden korkuyorum.

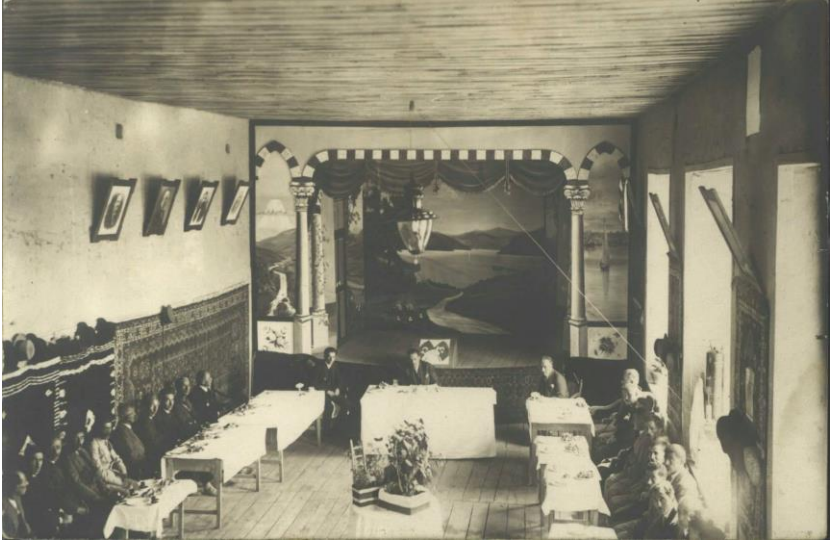
Beğiri'de neft arıyan heyetin nasıl çalıştığını sırası gelince yazacağım.

Van

Güzel Van gölünü oralaradaki ovaları görmemiş olanlar Gürzot neftini, Şahmanist linyitlerini bilmiyenler yurdumuzun dörtte üçünü bilmiyorlar desem pek de yanlış olmaz . Bugünkü gibi kimsesiz duruşu ile dahi bu göl güzeldir . Yarın kıyıları şenlenip ağaçlanıp insanı artınca , bütün buralar güzellikte , zenginlikte Ege ve Marmara kıyılarından aşağı kalmıyacağını bu günden kestirmek güç değildir . Yazık ki bu uçmaktan bir bucaak olan bu yerler "Şark" diye bir ad takılıp bu yurdun en kötü yeri tanılmış . Buralara gidecek memurları bir ürperme alıyor . Korku içinde , bezginlik içinde buralara gidiyor , bir kaç yıl oralarda kalıp kendilerini orta Anadoluya , ki daha çirkin ve elverişsizdir , dar atıyorlar . Oralar şenlenecek mi , kimler şenlendirecek , hiç düşünmüyorlar. Memur ve subaylarımız için , buraları hoşca bir duruma getirilse , onlar da yurdu şenlendirecekler mi ? Bu bir sorgudur. Bana öyle geldi ki memurlarımız buraların tez günlerde ileri gidebileceğinden umutsuzluğa düşmüşlerdir . Büyük memurlarımız da memur ve subayların "Şark" ta kalmaları gün ve ay ve saatlerini düzeltmek için çalışıp durur , bunun için büyük projeler hazırlamakla uğraşırlar.

Adları Kaymakamlık , yahut Vilâyet konulmuş olan bu yerlerde oturan memurlarımız da Ankara'dakiler gibi giyiniyor ve o tutum ile çalışmak istiyorlar . Buraların bugünkü şartlarına göre giyinmiş, iş arkasında koşan ve halkı da koşturan

Memduh Şevket Esenal'ın Van Seyahati (BCA. 490.01/571.2274.1).

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Van Türk Ocağı'nı Ziyareti (TTK Arşivi)

Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Van Gölü Seyahati (TTK Arşivi)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 191-210

1950 Genel Seçimlerinde Van Van in 1950 General Elections

• Cevdet TEKE*

* Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Özalp Meslek Yüksekokulu Van/Türkiye.
Lect., Van Yüzüncü Yıl University,
Vocational High School of Özalp, Van
/Turkey.
cevdetteke@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6496-5915

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

14/02/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

17/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Teke, C. (2021). 1950 Genel Seçimlerinde Van. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 191-210

Citation: Teke, C. (2021). Van in 1950 General Elections. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 191-210

Öz

1945 yılından itibaren tek parti sisteminin popülaritesini kaybetmesi üzerine Türkiye'de çok partili demokrasi yolunda hızlı adımlar atılmaya başlandı. Demokrasinin en önemli öğelerinden biri sayılan çok partili siyasal hayat, Türkiye'nin politik yaşantısında önemli değişimlere neden olduğu gibi taşradaki siyasi hayatı da ciddi bir şekilde etkiledi. Çok partili yaşama geçişle birlikte, siyasî partilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politik faaliyetleri de arttı. Kuruluşunun akabinde DP'nin tüm Anadolu'da teşkilatlanmaya başlaması, CHP'nin, Şeyh Sait ve Ağrı İsyanları sonrasında daralttığı veya kapattığı Doğu vilayetlerindeki teşkilatlarını yeniden genişletmek amacıyla yapılandırma çalışmalarını başlatmasına sebebiyet verdi. Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi, tüm memlekette olduğu gibi Van'daki siyasi hayata da etki ederek yeni bir dinamizm getirdi. DP, kuruluşunun hemen ardından, 1946 yılında Van'da teşkilatlanmaya başlarken, CHP gibi 23 yıllık bir parti Van'daki teşkilatını bu tarihten 2 yıl önce, yani 1944'te kurdu. Bu çalışmada, CHP ve DP'nin Van ilindeki teşkilatlanmaları ve iki parti arasındaki çekişmenin Van'daki 1950 seçimlerine yansımaları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, CHP, DP, 1950 Seçimleri

Abstract

Upon the loss of popularity of the one-party system, quick steps for multi-party democracy have been taken in Turkey since 1945. Multi-party political life, which is considered one of the most important elements of democracy, not only caused significant changes in political life, it also seriously affected the political life in the rural areas of Turkey. With the transition to multi-party life, political activities of political parties towards Eastern and South-Eastern Anatolia also increased. The fact that DP started to organize all over Anatolia after its establishment, caused CHP to start restructuring studies in order to re-expand its organizations in the Eastern provinces that it had narrowed or closed after the Sheikh Said and Ağrı Rebellions. Turkey's transition to multi-party system brought a new dynamism by affecting the political life in Van as in the whole country. While DP started to organize in Van in 1946, right after its establishment, a 23-year-old party like CHP had established its organization in Van 2 years before that date, in 1944. In this study, the organization of CHP and DP in Van Province and the reflections of the conflict between the two parties on the 1950 elections in Van were examined.

Keywords: Van, CHP, DP, Elections of 1950

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, dünya genelinde büyük toplumsal ve siyasi değişimlere tanık olunan dönemdir. Savaş sonrası değişen şartlar içinde bütün dünya ile beraber Türkiye’de de yeni sürecin zuhur ettiği bir gerçektir. Özellikle 1930’ların başlarından itibaren istenilen ve taklit edilen bir sistem olan Almanya ve İtalya’daki totaliter tek parti anlayışı, II. Dünya Savaşı sonunda istenilen bir sistem olmaktan çıktı. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren tek bir partinin egemen olduğu siyasal yapı, savaşın Demokrasi Cephesi’nin zaferiyle sonuçlanması Türkiye’de çoğulcu demokrasi yönünde gelişmelerin hızlanmasına sebep oldu. Türkiye’nin, II. Dünya Savaşı’ndan sonra değişen güç dengelerine paralel olarak çok partili devletlerle olan ilişkisi, çok partili hayata geçmeyi zorunlu kıldı (Kemal, 1980: 10).

Türkiye, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bizzat dâhil olduğu gelişmeler sonucu 1945 yılından itibaren çok partili hayata geçti. Dönemin ilk muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi (MKP) olmakla beraber 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP)’nin kurulması Türk siyasal hayatına yeni bir yön verdi.

Tek parti dönemi, 21 Temmuz 1946 yılında yapılan ilk çok partili seçimle sona erdi. 1946 Genel Seçimlerine CHP dışında, çok partili siyasal yaşamın ilk partisi olan MKP ile DP de katıldı. 1946 Genel Seçimleri, önceki seçimlerden farklı olarak bir dereceli olarak yapıldı. Değerlendirme açık oy, gizli sayım yöntemlerine göre

yapıldığı için seçim sonuçları oldukça tartışmalıdır. Çeşitli kaynaklar tarafından farklı sayıların verildiği seçim sonuçlarından en çok kullanılan ise CHP 397, DP 61, Bağımsız 7 şeklinde olmaktadır (Seçim Sistemleri, 1982: 92). Bu seçimlerin sonuçları ilan edilmemiştir. Yani, gerek seçmen adedi ve gerek partilerin aldıkları oy miktarı vazifeli ve yetkili makamlarca halk efkârına açıklanmamıştır (Aygen, 1962: 204). DP, CHP'yi ve yönetimi, seçimlere hile karıştırdığı gerekçesi ile suçladı. DP'nin şiddetli itirazları ile yoğun protesto hareketleri seçimin resmi sonuçlarını değiştirmeye yetmedi. Buna karşın, henüz yeni kurulmuş olan muhalefetin meclise hiç de küçümsenemeyecek sayıda milletvekili sokmayı başarması dikkate alınması gereken bir konudur.

1946 Genel Seçimlerinin Van'da yapılış şekli, basından izlendiği kadarıyla demokratik bir nitelik taşır. Seçimde, seçmenin oyunu nasıl ve nerede kullanacağı ayrıntılarıyla Van Seçim Kurulu Başkanlığı tarafından mahalle adları verilerek duyurulur (Yeni Yurd, 24 Haziran 1946). Seçimden bir gün önce Van'ın her tarafı bayraklarla donatıldı. Van halkının seçime olan ilgisi bir hayli fazlaydı. Oy kullanacak seçmenin büyük bir sükûnet ve düzen içinde sandık başına gittiği görülmektedir (Yeni Yurd, 22 Temmuz 1946; Van, 27 Temmuz 1946).

DP'nin aday göstermediği Van'da, bağımsız olarak adaylıklarını koyan Emin Kürdüvan ve Edip Berkman'ı destekledi (Van, 27 Temmuz 1946). Ancak 1946 seçimlerini CHP'den aday olan İbrahim Arvas, Muzaffer Koçak ve Rüştü Oktar kazandı (BCA, 490.1.0.0.380.1605.1-8).

Çok Partili Dönemde Van'da Siyasi Parti Teşkilatları DP Teşkilatlanması

DP, kuruluşunun ardından tüm yurttaki teşkilatlanma çalışmalarını başlattı ve teşkilatlanmada uygun gördüğü il ve ilçelere 3 kişiden 7 kişiye kadar Müteşebbis Heyet kurdu (DP Tüzük ve Programı, 1946: 12). DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın, "Şark'ta jandarma ve ordumuz varsa da, orada lisanımız, kültürümüz hülasa hiçbir şeyimiz yoktur. Bu itibarla, Demokrat Parti Şark'a gitmek zorundadır" diyerek DP'nin Doğu'da teşkilatlanmasının önemine değindi (Ağaoğlu, 1992: 436). Taşrada belli bir güç merkezi olmak isteyen DP, Türkiye'nin doğusunu bir cazibe merkezi haline getirmek için ciddi anlamda yatırım çalışması başlatmıştı (Pınar, 2015: 126). Bu doğrultuda DP Van İl Teşkilatı, 21 Temmuz 1946 genel seçimlerinden bir gün önce kuruldu (Yeni Yurd, 22 Temmuz 1946) ve

Vilayet Heyeti Başkanlığını da Ahmet Metin¹ yürüttü (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-52). DP Van Müteşebbis Heyeti, Başkan Askeri Müteahhit Ahmet Metin, Muhasipliğe Müteahhit Bahri Toktamış, Kâtipliğe Müteahhit Orhan Kaya, Üyelikler; Müteahhit Ahmet Özbayram, Şöför Burhan Aktürk, Şehir Kulübü Sahibi Halil Aktürk, Seyyar Satıcı Bahri Oskay'dan oluşmaktaydı (BCA, 490.1.0.0.441.1825.1-29).

Özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihli beyannamesinden sonra siyasette başlayan yumuşama evresiyle beraber DP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da örgütlenmesini genişletmeye başladı. Esasen DP'nin kuruluş ve teşkilatlanması, başlangıçta CHP tarafından iyimser karşılandı. Çünkü CHP, DP'yi ciddi bir muhalefet partisi olarak görmüyordu ve DP ülke çapında geniş bir teşkilatlanmaya gidecek güce ve desteğe sahip değildi. Fakat bir müddet sonra DP'nin hızlı gelişimi ve ülke genelinde teşkilatlanması, CHP'nin muhalefete karşı takındığı iyimser tutumun baskı politikalarına dönüşmesine sebep oldu. Tabii bu durum taşrada kendini daha fazla hissettirdi.

Maddi imkânsızlıklarla da boğuşmaya çalışan DP'nin Van'daki çalışmaları CHP'nin baskıları sebebiyle 1947 yılına kadar il merkeziyle sınırlı kaldı (BCA, 490.1.0.0.441.1825.1). DP İl İdare Kurulu, tüm olumsuzluklara rağmen, Van vilayetinde Gürpınar hariç diğer ilçelerde teşkilat çalışmalarını tamamlamayı başarmıştı (Pınar, 2013: 37).

1947'de Maliye Gelir Kâtibi Selahattin Bey, Özalp'ta DP'yi kurmak için teşkilatlanma faaliyetlerini başlattı (BCA, 490.1.0.0.441.1825.1-1). Akabinde Özalp, Gevaş teşkilatları kuruldu. DP Gevaş, Kurubaş, İskele ocak teşkilatları çok iyi çalışarak bölgedeki etkinliğini arttırmış, hatta köylerde yaptığı çalışmalarda önemli maddi kaynaklar elde etmişti (BCA, 490.1.0.0.718.454.1-117). DP merkeze bağlı Edremit Köyü, İskele Köyü, Gevaş'a bağlı Mückanis Köyü ile Pugniş Köyü'nde birer ocak teşkilatı kurmuştu (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-52). Muradiye ilçesinde de Çaldıran Nahiye Müdürü'nün emirleri üzerine Nazarova Jandarma Başçavuşu Zafer Bey, DP Başkanı ile birlikte Çaldıran'ın köylerini gezerek birçok köyde DP Ocak Teşkilatı'nı kurmuşlardı (BCA, 490.1.0.0.380.1605.1.3). Başkale DP teşkilatı da belediye eski kâtibi Tahir Öztürk tarafından kuruldu (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-52).

¹ Ahmet Metin, sonradan çıkan ihtilaf sebebiyle DP'den ayrılarak Millet Partisi'nin (MP) Van teşkilatını kuracaktır (Van Sesi, 11 Haziran 1949).

DP'nin Van'da kurulması ve bazı ilçe ve köylerde faaliyetini genişletmesi, Van Vali Vekili Nurettin Aynuksa'yı endişelendirmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden Aynuksa tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen istihbarı raporda, DP Vilayet İdare Heyeti Başkanı Ahmet Metin'in taahhüt işleriyle uğraşan zeki, iş adamı, menfaatini çok gözeten, ruhen bozguncu, itimada layık olmayan bir adam olduğu ve idare heyeti arkadaşlarının da iyi tanınan ve hüsnü niyet sahibi olmadıkları ifade edilmektedir. Örneğin; Özalp ilçesinin DP idare Heyeti Başkanı Yusuf Kaplan kötü şöhretliydi. Gevaş İlçe Şube Başkanı Fevzi Fayat, Kızılay parasını çalmakla suçlanmaktaydı. Yine Başkale DP İlçe Başkanı, suiistimallerden dolayı memuriyetten atılmıştı (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-52). Bu durum, özel bir vasıf taşıyan Van sınır vilayeti için ileriye dönük endişe arz etmekteydi:

Yukarıdaki maddenin fıkralarında hakiki şahsiyetlerini çizdiğim bu şahıslar, Demokrat ruhu ile memleket menfaati, bu sınır ilinin mukadderatı, hükümet ve halk irtibatının hakiki bir partici olarak manasını anlamaktan uzak cahillerdir. Kendilerinden Devlet ve halk idaresinde zarar beklenebilir. Aralarında milliyetlerinden şüphe edilenler bulunduğu için yurt bütünlüğü bakımından demokrat maskesi ile fena rol oynayabilirler. Kasti veya gayri kasti devlet memurunun mazide veya halen yaptığı hataları dillerine dolayan bu şahısların yaratacakları tenkit havasının tesiri, manası ve tapacağı aksülameller çok tehlikeli olabilir (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-53).

Bununla birlikte istenildiği takdirde yukarıda zikredilen bazı DP'li kişiler CHP'ye geçebilecekleri de belirtilmekteydi (BCA, 490.1.0.0.441.1825.1-28).

Van'ın ilçelerinde teşkilat çalışmalarını genişletmeye çalışan DP, 1948 yılına kadar CHP'nin engellemelerine ve takibine maruz kalmaya devam etti. DP'nin iyi teşkilatlandığı ilçe Özalp'tı. Fakat Özalp DP İlçe Başkanı Şahvelet Aralan ve iki oğluna isnat edilen sahtekârlık suçlaması dolayısıyla tutuklanmaları, DP'nin genişletmeye çalıştığı faaliyet alanının daralmasını ve çözülmesini hızlandırdı. Bununla birlikte CHP Bölge Müfettişi İhsan Olgun, CHP Özalp İlçe Başkanı Cemal Saatçioğlu ve CHP eski İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar'ın çalışmaları sonucu CHP lehine ilerleme sağlandı (BCA, 490.1.0.0.193.764.1-4). Şahvelet Aralan'ın tutuklanması sonrası bir komployla karşı karşıya olduklarını dile getiren DP İl İdare Kurulu; "Bizi en kuvvetli bulduğumuz Özalp'ta başkan ve üyelerimizi hapishanelere doldurmak suretiyle dağıtıyorlar" diyerek tepkisini dile getirdi (BCA, 490.1.0.0.718.454.1). Yine 1948 yılında Hükümet

Konağı müteahhidini tehdit etmek ve para almak istemesi suçlamasıyla tutuklanan DP Van İl Başkanı Ahmet Metin, mahkeme tarafından 6 ay hapis cezası aldı (BCA, 490.1.0.0.658.195.1-61; Yeni Yurd, 17 Şubat 1948). Bunun üzerine Nisan 1948'de toplanan DP Van İl Kongresi'nde yeniden seçimlere gidildi ve İl İdare Kurulu Başkanlığına Emekli Yarbay Şükrü Altaylı, İkinci Başkanlığa Fikri Özbayram, Veznedarlığa Hilmi Durmaz, Kâtipliğe Selim Sami Soydan, Üyeliklere; Fikri Erman, Hamdi Özbayram ve M. Zeki Özalp seçildi (Yeni Yurd, 4 Nisan 1948).

27 Nisan 1949'da merkezden ve ilçelerden 18 delegenin iştirak etmesiyle Van DP İl Kongresi, Doğan Pasta Salonu'nda gerçekleştirildi. Kongre açılış konuşmasını yapan İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Altaylı, DP'nin kurulduğu günden beri memlekette demokrasi havasının esmekte olduğunu, iktidarı elinde tutan CHP döneminde adaletsizliklerin ve haksızlıkların yapıldığını, Özalp'ta meydana gelen 33'ler Hadisesi'nin, bunun bir göstergesi olduğunu vurgulayarak DP'nin iktidara geleceğini belirtmektedir (Pınar, 2013: 39). Kongre Divanı oluşturulduktan sonra İl İdare Kurulu seçimine geçildi ve gizli oyla yapılan seçim sonunda Şükrü Altaylı, Hamit Kartal, Lütfü Dinçer, Fikri Özbayram, Fikri Erman, Mehmet Zeki Özalp ve Ziver Özkan İl İdare Kurulu'na seçildiler. (Van Sesi, 28 Nisan 1949). DP İl Kongresi'nden iki gün sonra DP Ahulan ve Kurubaş Ocaklarından 810 üye, İl İdare Kurulu'nun samimi davranmadığını, CHP'lilerin nüfuz ve tesiriyle hareket ederek teşkilatı ihmal ettiğini, dolayısıyla zevk ve azmin felce uğratıldığını beyan edip kurullarıyla birlikte istifa ettiler (Van Sesi, 29 Nisan 1949). Gün geçtikçe DP içindeki ihtilaflar da artmaktaydı. 8 Mayıs 1949'da Arıkan Köyü Ocak Başkanı imzasıyla 497 üye daha istifa etti (Van Sesi, 9 Mayıs 1949). Daha sonra DP Genel Merkezi'nin arabulucu olmasıyla istifaların önüne geçildiyse de anlaşmazlıklar devam etti (Van Sesi, 12 Mayıs 1949). Böylece 1946 yılından itibaren Van'da istikrarlı bir şekilde teşkilatlanmış DP, 1950 yılına gelindiğinde CHP'nin tazyikleri sonucu iyice çözülmeye başladı. Mezkûr tazyiklerin sonucu olarak yine 26 Aralık 1949 yılında Gürpınar ilçesine bağlı Ahuwan, Pagan, Çalık, Lis, Gulutaga, Nerevan, Aşağı Ahulan, Helezo, Calyan, Tamiran, Sokan, Belesih, Dernik, Pakmanis, Galares, köylerinde 675 DP üyesi, idare heyetleriyle birlikte partilerinden istifa edip CHP saflarına geçtiler (BCA, 490.1.0.0.441.1825.1-15). Bunda bilhassa Bölge Müfettişi İhsan Olgun'un önemli gayretleri oldu.

CHP'nin DP'ye karşı yürüttüğü baskı politikası 14 Mayıs seçimlerinin neticelendiği ana kadar sürdü. Tabii DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte roller yer değiştirecektir.

CHP Teşkilatlanması

Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinin ilk partisi olan CHP'nin temeli, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)'ne dayanmaktadır. ARMHC, Milli Mücadele bittikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri doğrultusunda 9 Eylül 1923'te siyasi parti haline getirilerek Halk Fırkası adını aldı. Bu aşamadan sonra merkez-taşra koordinasyonunun sağlanması amacıyla Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları, Halk Fırkası Şubelerine dönüştürülerek CHP İl İdare örgütleri tesis edilmiş oldu. Bu bağlamda bilgilerin eksikliğine rağmen 1931 yılına değin Van'da CHP İl Teşkilatı'nın faal olduğu bilinmektedir (BCA, 490.1.0.0.202.801.5). 1931 CHP Üçüncü Büyük Kongresi'nde, Parti Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey vilayet teşkilatlarıyla ilgili bilgi verirken şu açıklamada bulunmaktadır:

“Fırka teşkilâtı mevcut bulunan, Gümüşhane ve Van vilâyetleri kongrelerini geç yaptıklarından henüz temenni raporları gelmemiştir. Muş ve Siirt vilâyetleri kongrelerini yapmamışlardır. Bayazıt (Ağrı), Diyarbakir, Elâziz, Hakâri, Mardin ve Urfa vilâyetlerinde Fırka teşkilâtımız vücutlanmamıştır. Bu sebeple mevcut 63 vilâyetten onunun temenni raporları yoktur”. (C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 1931: 18)

Genel Sekreter Recep Bey'in 1931 tarihli açıkladığı listede, Van'da parti teşkilatı olduğu belirtilmesine rağmen, CHP'nin 1939 yılındaki Büyük Kurultayı'nda, teşkilatı bulunmayan iller arasında Van da bulunmaktadır (Turan, 2010: 72). Durumun izahını, yine Recep Bey'in 12 Temmuz 1933 tarihli bir yazısında görmek mümkündür:

Birinci Umumi Müfettişlik mıntikasındaki dokuz vilayetten Hakkâri, Elâziz, Bayezit, Urfa, Mardin, Diyarbakir vilâyetlerinde teşkilatımız yoktu. Bu mıntıkanın Van, Siirt, Muş vilâyetlerindeki teşkilatımız da Fırka'nın nizamlı çalışmasında faydalı olacak bir yürüyüşle gidemiyorlardı. Vaziyet Umumi Müfettiş Beyefendi de hazır olduğu halde Umumi İdare Heyet'inde görüşüldü ve bu üç vilâyetteki teşkilatımızın kaldırılmasına karar verildi. Ve bu karar Umumi Riyaset Divanınca tasdik olundu. İş bu karara göre teşkilâtımız bulunmayacak olan bu vilâyetlerde kurulma ve açılma şartları tamam oldukça Halkevleri açılacak ve bilumum intihapların idari işlerindeki Fırka'ya ait vazifeleri

Halkevleri reisleri idare edecektir. Umumi Müfettişin Fırka işleriyle Halkevleri üzerindeki mesaisinin muhabere ve muamelelerini yapmak üzere Umumi Müfettişin emrine bir de Fırka Kâtibi gönderilmiştir (Turan, 2010: 72).

Dönemin Birinci Umumi Müfettişi Dr. İbrahim Tali (Öngören) Bey'in 30 Mart 1930 tarihli raporunda, Van'daki fırka teşkilatı içinde hizipleşme ve dedikodu olduğunu belirterek, Belediye seçimlerinde parti adayları kazanmasına rağmen, anlaşmazlık yaşandığını ve birbirlerine olan tahammülsüzlükleri sebebiyle hiç alakası olmayan icra memurunu seçtiklerini belirtmektedir (Aydoğan, 2008: 141).

Gerek Genel Sekreter Recep Bey'in ifade ettiği şekliyle Van, Siirt ve Muş vilayetlerindeki parti teşkilatlarının fayda sağlayacak bir istikametle yürütülememesi ve gerek İbrahim Tali Bey'in raporu dikkate alındığında, Van teşkilatındaki hizipleşme ve nizamsızlık, merkez tarafından kapatılmasını gerektirecek süreci başlattı. Bununla birlikte Doğu bölgesinde baş gösteren etnik isyanlar, CHP'nin mezkûr bölgede örgütlenmesini önemli ölçüde sekteye uğrattı. Dolayısıyla CHP yönetimi, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde parti teşkilatı ihya etme veya kurmaktan ziyade, bazı vilayetlerin temsiliyetini sadece mebuslarla gerçekleştirmek yoluna giderek, bölgedeki genel müfettişlikler, valiler ve Halkevleri vasıtasıyla açığı gidermeye çalıştı. Özellikle Halkevleri, bir anlamda kentte parti işlerini yürütme organı, bölge müfettişlikleri de partinin takip ettiği amaçların temini için denetleme mekanizması görevini yürütüyorlardı (Obuz, 2017: 89).

Demokrasinin en önemli öğelerinden biri sayılan çok partili siyasal hayat, Türkiye'nin politik yaşantısında önemli değişmelere neden olduğu gibi bu durum taşradaki siyasal hayatı da ciddi bir şekilde etkiledi. Çok partili yaşama geçişle birlikte DP'nin tüm Anadolu'da teşkilatlanmaya başlaması, CHP'nin, Şeyh Sait ve Ağrı İsyanları sonrasında daralttığı Doğu teşkilatlarını yeniden genişletmek amacıyla yapılandırma çalışmalarını başlatmasına sebebiyet verdi. DP, kuruluşunun hemen ardından, 1946 yılında Van'da teşkilatlanmaya başlarken, CHP gibi 23 yıllık bir parti Van'daki teşkilatlanmasını bu tarihten 2 yıl önce, yani 1944'te yaptı. 17 Ekim 1944'te Van'a gelen CHP Muş Bölgesi Müfettişi Feyzi Kalfagil ve Halkevleri Müfettişi Tahsin Cahit Çubukçu'nun katılımıyla 18 Ekim 1944'te CHP İl Teşkilatı yeniden kuruldu (Yeni Yurd, 18 Birinciteşrin 1944). Muzaffer Koçak, Ziya Altaylı, Mehmet Mısırhoğlu, Celâl Çilingiroğlu ve İsmail Güldal'dan oluşan Geçici İdare Heyeti kuruldu. Yapılan seçim sonucunda Parti İdare Heyeti Reisliğine Muzaffer Koçak, Halkevi Reisliğine de Ziya Altaylı seçildi. (Yeni Yurd, 19 B. Teşrin

1944). “*Van*” gazetesi, CHP İl Teşkilatı’nın kuruluşunu şöyle yazmaktaydı:

“18 İkteşrin Van ve Vanlılar için mesut ve mutlu bir gün oldu. Bu tarihte güzel Van’ımızda Cumhuriyet Halk Partisi yeniden kurulmuş bulundu. Cumhuriyete ve Partiye candan bağlı olan Vanlılar bu mesut günün sevinci içinde bayram yaptılar... Derin bir sevinç duydular” (Van, 21 İkteşrin 1944).

1945 yılında yapılan CHP İl Kongresi’nde Van İl İdare Kurulu Başkanlığına, Muzaffer Koçak seçildi. Üyeler ise Ziya Altaylı, Mehmet Önder, Celal Çeliker, İsmail Güldal, Mehmet Karagündüz ve Belediye Başkanı Salih Türkoğlu’ndan oluşmaktaydı (BCA, 490.1.0.0.277.1111.3-7).

Dönemin imkânları dâhilinde Van’da teşkilatlanmaya başlayan CHP, özellikle DP’nin bölgede faaliyet göstermeye başlaması karşısında, ilçelerde de daha ciddi örgütlenme çalışmalarına eğilmesine yol açtı. CHP, 1946 yılında kâğıt üzerinde olsa da Gürpınar hariç diğer yedi ilçede teşkilatlandı (BCA, 490.1.0.0.277.1111.3-1). Esasen DP’nin süratle teşkilatlanması, CHP il yönetiminin 1930’lardaki gibi birlik kuramaması ve sürekli hâsıl olan sürtüşmenin bir sonucuymuştu (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-25). Dönemin Van CHP Milletvekili Muzaffer Koçak, Genel Sekreterliğe gönderdiği Van parti teşkilatının genel vaziyeti hakkındaki 11 Eylül 1946 tarihli raporda, teşkilatın genel durumunun güven vermediğini belirtmektedir. Başlıca sebep olarak da teşkilatın yeni olması, idare kurullarındaki arkadaşların ılımlı olmaları, partililik mefhumunu iyice kavrayamamaları gibi durumların yanında, bunları giderecek ve arkadaşları CHP prensipleri etrafında toplayacak, sevk ve idare edecek bir başın bulunmayışına bağlamaktadır (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-79). Yine Van Valisi Nurettin Aynuksa, il teşkilatı hakkında derlediği bilgileri Genel Sekreterliğe servis ederek, İl Kurul Üyeleri’nin değişik sıfatları yüzünden halkın itimadını kazanmamış ve birbirleri ile anlaşamayan şahıslar olarak nitelemektedir (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-39).

Bunun yanı sıra CHP Van Bölge Müfettişi İhsan Olgun, bahsedilen mezkûr olumsuzluklara rağmen, görevini en iyi şekilde ifa ederek Van’daki parti teşkilatının genişlemesinde önemli rol oynadı (BCA, 490.1.0.0.718.454). Olgun, 1948 yılında Gürpınar İlçesi’nde parti teşkilatını kurdu ve teşkilatın başına da Gürpınar’da Giravi aşiret reisi ve aynı zamanda CHP Genel Meclis Üyesi Ebubekir Ertaş’ı getirdi (BCA, 490.1.0.0.718.454). Olgun’a göre, CHP Van’da herhangi bir seçimde bütün engelleri göğüsleyerek kazanmaya muktedir bir durumdaydı (BCA, 490.1.0.0.193.766.1-33).

DP Van İl Teşkilatı'nda ortaya çıkan çözümler kadar geniş boyutta olmasa da CHP İl Teşkilatı'nda da ihtilaflar eksik olmuyordu. Örneğin, CHP İl Kongresi'ne hazırlık olmak üzere Gevaş'ta yapılan İlçe Kongresi'nin, parti hükümlerine uygun yapılmadığı ileri sürülerek Gevaş İlçe Teşkilatı arasında anlaşmazlık zuhur etti ve bu sebeple birçok üye partiden istifa etme teşebbüsünde bulundu (Van Sesi, 17 Ekim 1949).

1949 yılında Van'da 94 ocak, 5 bucak ve 8 ilçe kongresi gerçekleştiren CHP, il ve ilçe yönetimlerini belirledi. Celal Çeliker'in başkan olduğu İl İdare Kurulu Üyeleri ise Bahri Çağlar, Şaban Boysan, İhsan Akyol, Ali Boya, İhsan Durmaz, Kinyas Kartal, Cemal Kahveci ve Aziz Soydan'dan oluşmaktaydı (BCA, 490.1.0.0.193.764.2). Böylelikle kongrelerini tamamlayan CHP, Van'da güçlü bir ekiple 1950 seçimlerine girecekti. Bununla birlikte İl İdare Kurulu Başkanı Çeliker'in CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 22 Temmuz 1949 tarihli yazıda, il teşkilatı olarak 1950 seçimlerine hazırlanmak ve CHP lehine neticelendirmek için aşağıdaki tedbirlerin temin edilmesine kati zaruret ve ihtiyaç olduğunu belirtmektedir:

1- Öncelikle kanunen kendisine tevdi edilmiş hizmetin dışına çıkan memurların parti aleyhindeki faaliyetlerinin engellenmesi. Çeliker'e göre, kanuni takibata geçilmesi zaruridir.

2- Bütün Türkiye'de olduğu gibi Van'da da 1950 seçiminde gösterilecek milletvekili adaylarının, halkın sevdiği, iyi tanıdığı ve hizmetinden faydalanma imkânı sağlayacağı adayların olmasına itina gösterilmesi.

3- Vaktiyle sergiledikleri zararlı faaliyetleri yüzünden Batı bölgelerine sürgün edilen; fakat son çıkan kanunla tekrar avdet eden ve halk üzerinde tesiri olan ağa ve şeyhlerin CHP aleyhinde oluşabilecek faaliyetlerini önleyecek idari ve kanuni tedbirlerin alınması²(BCA, 490.1.0.0.380.1605.1).

² 1925 Şeyh Sait İsyanından sonra merkezi otoriteye karşı yapılan birçok isyan sonucu ağalar, yerlerinden kopararak Batı Anadolu'ya sürülmüşlerdi. Bu politikalarla ağaların köylü yığınları üzerindeki ezici gücünün zayıflayacağı düşünülmüştü. Oysa ağaların sürgünü ile birlikte toplumsal yapıyı temelden değiştirecek politikaların ve olanakların yoksunluğu nedeniyle bu politikalar başarılı olamamıştı. II. Dünya Savaşı'nın başlangıç yıllarından itibaren ağalar köylerden kasabalar ve kentlere yerleşerek esnaflaşma ve eşraflaşma eğilimine girmişlerdi. Feodal mülkiyet ilişkilerini kontrol eden ağaların kentlere doğru kaymasıyla bu ilişkiler köyde olduğu gibi bu kez kasabalarda ve şehirlerde devam etmeye başladı (Ebinç, 2008: 169).

Van'da 1950 Seçimleri ve Sonuçları

1946 Genel Seçimlerinde meclise giren DP, CHP'nin seçimlere hile karıştırdığını öne sürerek yoğun itirazlarda bulundu. Tabii mevcut seçim sisteminin, değişmekte olan yeni düzene cevap verememesi en önemli etkendi. Esas olarak 1946 seçimlerinin deneyimini yaşayan DP, sonraki seçimlerin şeffaf geçmesi için yeni bir seçim kanunu yapılmasını talep etmekteydi. DP şu görüşleri ileri sürüyordu: “Önümüzdeki seçimler mutlaka dürüst olmalıdır. İktidar partisi geçen seferki gibi baskı yaparak seçim neticelerini kendi lehine çevirmeğe kalkışırsa, Demokratlar seçimlere girmemek kararını verebilir. Seçimlere girsek bile sonradan Meclisten çekilebiliriz” (Yalman, 1970: IV, 203). DP'nin istekleri mucibince harekete geçen CHP Hükümeti, 1950 Şubat'ında Milletvekili Seçim Kanunu tasarısını meclis gündemine koyarak kabul edilmesini sağladı. Milletvekili Seçim Kanunu'na göre; “Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır” ilkesi uygulandı (TBMMZC, VIII/24, 1950: 667). Bir müddet sonra Konya Milletvekili Tevfik Fikret Sılay ve Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun TBMM seçimlerinin yenilenmesi hakkındaki takrirleri, oy çokluğuyla kabul edilerek 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinin yapılmasına karar verildi (TBMMZC, VIII/25, 1950: 1046). Görüldüğü üzere Türkiye için 1946 seçimleri ile başlayan yeni siyasal süreçteki demokratik eksiklikler 1950 seçimleri ile giderildi. Türkiye'de 1950 seçimleri, 1946 yılı şartlarının ötesinde bir ilerleme ve gelişme kaydetmektedir.

TBMM'nin, seçimlerin 14 Mayıs 1950'de yapılmasına karar vermesini müteakip tüm Türkiye'de olduğu gibi Van'da da seçim çalışmaları başladı. Öncelikle hane tespiti yapılarak nüfus sayısı belirlendi ve seçim kütük listeleri hazırlandı (Van Sesi, 8 Mart 1950). 21 Mart 1950'de Ağır Ceza Hâkimi Hilmi Uluca başkanlığında, Seçim Kanunu'nun 64.maddesi gereğince Van bölgesindeki seçimleri yürütecek İl Seçim Kurulu oluşturuldu. İl Seçim Kurulu Asil Üyeleri, CHP'den İhsan Akyol, Abdurrahman Cengiz; MP'den Şükrü Koçak, Zekeriya Erdiñç DP'den Halil Aktürk, Fikri Erman; Belediye Meclisi'nden; Cemil Yörük, Mehmet Zeki Özalp; İl Genel Meclisi'nden Baha Argun, Cemal Kahvecioğlu'dan oluşmaktaydı (Van Sesi, 22 Mart 1950).

1950 milletvekilliği seçim kararı alındıktan sonra seçim çalışmalarına başlayan CHP, öncelikle aday belirleme hususunda yenileşmeye giderek parti örgütlerinin görüşünün alınması hususuna dikkat etti. 1947 yılındaki Yedinci Büyük Kurultay'da belirlenen

usule göre adayların %30' u parti merkezi tarafından tespit edilecek, geri kalan % 70' i ise parti il kurullarınca belirlenecekti (Benhür, 2007: 70). Söz konusu usul gereğince Van milletvekilliğine aday belirleme tespiti için CHP İl ve İlçe İdare Kurulları ve partinin vilayetdeki üye ve temsilcilerinden oluşan 118 delegeden 106 delegenin katılımıyla CHP Bölge Müfettişi Süheyip Karafakoğlu'nun başkanlığında toplanan Yoklama Kurulu, gizli oturum gerçekleştirdi. Toplantıdan sızan haberlere göre, öncelikle açık oyla icra edilen Divan Kurulu seçiminden sonra aday yoklaması tespiti için seçim denemesi yapıldı. Aralarında İbrahim Arvas ve Rüştü Oktar gibi mevcut milletvekillerinin yanı sıra, Gelirler Genel Müdürü Ferit Melen, Emekli PTT Müdürü Nazım Gürzeren, Dava Vekili Bahri Çağlar ve Müteahhit Celal Çeliker'in bulunduğu adaylar (BCA, 490.1.0.0.341.1428.1-128) içerisinde yapılan deneme neticesinde Ferit Melen 79 oy, Celal Çeliker ise 53 oy aldı. Fakat Yoklama Talimatnamesi hükümlerine göre Celal Çeliker'in bir oy eksik aldığı tespit edildi. Talimatname gereğince deneme tekrarlandı ve sonuç itibarıyla Celal Çeliker 62 oy alarak Ferit Melen ile birlikte namzetlik hakkını elde etti (Van Sesi, 10 Nisan 1950). Van CHP İl Teşkilatı böylece % 70 hakkını kullandı ve geriye kalan % 30'luk hakkı da merkezin tasarrufuna bıraktı.

Seçim denemelerinde sıralamaya giremeyen Rüştü Oktar ve İbrahim Arvas, CHP Genel Sekreterliği'ne müracaat ederek % 30'luk kontenjandan yararlanmak istediler. Arvas, Genel Sekreterliğe çektiği telgrafta, Van'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olduğunu ve bu sürece değin parti çatısı altında daimi üye sıfatıyla çalıştığını belirterek % 30 talebinde bulundu (490.1.0.0.325.1344.1-17). Oktar'a göre ise Van halkı kendisinden yanadır ve genel seçimlerde % 70'e girenlerden daha fazla oy alacağından emindir (490.1.0.0.325.1344.1-11). CHP Genel Merkezi tercihini Rüştü Oktar'dan yana kullandı ve onu aday gösterdi. Fakat bir müddet sonra Rüştü Oktar'ın sağlık sorunlarını gerekçe gösterip adaylıktan feragat etmesi üzerine Ferit Melen ve Celal Çeliker ile birlikte General Kazım Özalp aday gösterildi (Van Sesi, 22 Nisan 1950).

1950 Genel Seçimleri için DP Van milletvekili adayları olarak DP Van İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Altaylı, İzzet Akın ve Hamit Kartal gösterildi (Pınar, 2013: 44). Van'da teşkilatı olan MP Van'da aday çıkarmazken, İbrahim Arvas ise seçimlere bağımsız aday olarak girdi.

TBMM'de seçim kararı alındıktan sonra siyasi partiler, ülkenin genelinde olduğu gibi Van'da da yoğun bir mesai başlatarak propaganda faaliyetlerine başladı. Genel seçimler çerçevesinde

Van'da ilk açık alan mitingi 10 Nisan 1950'de DP tarafından Pazar Meydanı'nda yapıldı ve mitinge 600 kişiye yakın bir katılım sağlandı. DP İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Altaylı yaptığı konuşmada; iktidar partisinin bölgeye, bilhassa Van'a kayıtsızlığından bahsederek yirmi beş yıldır mecliste bulunan Van milletvekillerinin fayda sağlayacak bir faaliyet içinde olmadıklarını ifade etti ve seçimlerde adaletin tecelli edeceğine işaret edip oyların demokratlara ve layık olana verilmesini arzu etti. Altaylı'dan sonra kürsüye çıkan DP üyesi Hüseyin Kılıç da aynı mealde bir nutuk irat etti. Müteakiben kürsüye çıkan DP Müfettişi Kemal Obüs ise İslâmiyet'ten başlayarak demokrasi hareketlerini zikrederken Hz. Peygamber'in sözlerini hatırlattı ve Kuran'dan ayet okudu. Kemal Obüs konuşmasının devamında, milletin çektiği ıstırapı ele alarak CHP'nin yirmi beş seneden beri gözyaşı, açlık ve sefalet getirdiğini ifade etti (Van Sesi, 11 Nisan 1950). Esas olarak CHP'ye yöneltilen eleştiriler, DP'nin ülkenin genelindeki propagandalarının da bir yansımasıydı. DP bilhassa II. Dünya Savaşı'nın ekonomik kaosundan etkilenen ve darlığa düşen Türkiye'deki olumsuz koşulların, CHP iktidarının yanlış politikalarının bir sonucu olduğu izlenimini sürekli canlı tuttu. CHP ise bu süreçte hem iktidar olmanın hem de bu iktidarı uzunca bir süredir devam ettirmenin verdiği tecrübeye ve halkın kendilerine olan alışkınlıklarına itimat ederek seçime giriyordu.

DP mitinginden bir gün sonra CHP, Halkevi bahçesinde 800 kadar kişinin katılımıyla miting gerçekleştirdi. Mitingde konuşan Van Milletvekili İbrahim Arvas, Milli Mücadele Dönemi'ne atfı yaptıktan sonra DP'lilerin iddialarına cevap verdi. Kuruluşundan bu yana ülkeyi yöneten CHP Hükümetlerinin, başarılarına değinen Arvas, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı' dışında kalmasının, CHP'nin yürütmüş olduğu akıllıca siyasetin bir sonucu olduğunu vurguladı (Van Sesi, 12 Nisan 1950).

DP ikinci açık alan mitingini 28 Nisan'da yine Pazar Meydanı'nda gerçekleştirdi. Binin üzerindeki kalabalığa hitap eden DP Van milletvekili aday Şükrü Altaylı, iktidarı şiddetle tenkit etti. CHP Hükümetlerinin bilhassa Van'da hiçbir şey vücuda getirmediğini, halkın ıstırapını duymadığını, köylülerin durumunu nazara almadığını, okul, hastane, yol gibi en mühim ve hayati işlerde daima ihmalkâr ve lakayt davrandığını belirterek CHP'nin bir zümre zihniyetiyle hareket ettiğini belirtti. Altaylı'ya göre DP'nin önceliği, memleketin kalkınması, halkın tam bir serbestliğe ve refaha kavuşmasıdır Akabinde söz alan diğer bir DP'li aday İzzet Akın, tek parti zihniyetinin idare tarzındaki fenalıklarına değinerek, Cumhuriyet idaresi sistemiyle bir zümre idaresi sisteminin bağdaşmadığını

vurguladı. Akın, I. Dünya Savaşı'ndan önce de Van'da görev aldığını ve dolayısıyla geçen zamana rağmen kentte hiçbir gelişme olmadığını sözlerine ekledi (Van Sesi, 29 Nisan 1950).

Seçim propagandalarını ilçe ve bucaklara kadar genişleten CHP heyeti, İl İdare Kurulu Başkanı Celal Çeliker koordinatörlüğünde propaganda gezileri düzenledi (Van Sesi 26 Nisan 1950). Bu bağlamda Hoşap, Erciş, Muradiye ve partinin güçlü olduğu ilçelerden biri olan Özalp'ta mitingler düzenlendi (Van Sesi, 1 Mayıs, 2 Mayıs, 3 Mayıs 1950). DP milletvekili adayları da bir gezi programı hazırlayıp çalışmalarına devam ettiler. İlk önce Özalp'ta parti teşkilatlarını gezerek halkla temasa geçen DP'liler (Van Sesi, 26 Nisan 1950), daha sonra Erciş, Muradiye ve Gürpınar ilçelerinde seçim propagandası gerçekleştirdiler (Van Sesi, 4 Mayıs 1950).

Seçim günü yaklaştıkça propagandaların dili de değişti. Millete kendi prensiplerini, programlarını benimsetmek arzusunda olan partililer, belki de ömürlerinde uğramadıkları, yüzlerini görmedikleri köylere kadar giderek, çok tatlı, çok heyecanlı bir dille ve türlü vaatlerle onları kendi partilerine çekme çabası içerisinde oldular. Bu durumu gazetedeki köşesine taşıyan Nurettin Süzmen şöyle yazmaktadır:

Partilerin gösterdikleri adayların, kazanmalarını sağlamak ve bu suretle Büyük Millet Meclisi'nde ekseriyeti temin etmek, netice itibariyle iktidarı almak bunlar için gayedir. Türk milletinin iradesini kullanacağı gün gelmeden evvel, onu kendilerine oy vermek için hazırlamak, manen beslemek için çırpınan partiler ne yaparlarsa yapsınlar, vatandaşlar, kendilerine sunulan listelerdeki şahısların hüviyetlerini öğrenmek arzusundadırlar... Yıllarca uğramadığı, isminin bile duyulmadığı bir bölgede aday gösterildikten sonra arzı endam ederek oy kazanmak isteyen şahısların seçilmesinin fayda verip vermeyeceğinin takdiri vatandaşlara aittir (Süzmen, 1950: 1-2).

Partililerin seçim çalışmalarının devam ettiği sırada, seçim kanunu hükümlerinin en iyi şekilde tatbiki gerekirken, bunun aksine hareket edildiğine dair malumat aldıklarını ileri süren DP, bilhassa idare amirlerinin ve memurların tarafsız olmayan politikalar sergilediklerini belirten açık mektubu, Van Valisi Niyazi Dalokay'a sundu. DP'liler Vali Dalokay'ı, CHP propagandası yapmakla suçlayıp devlet otoritesinin halk üzerindeki baskı ve tesirinin devam ettiğini belirttiler (Van Sesi, 6 Mayıs 1950). Van Valisi'nin DP'lilere verdiği cevapta, vatandaşların emniyet ve itimat havası içinde oylarını vermeleri için her türlü tedbirin alındığını belirtti (Van Sesi, 8 Mayıs

1950). Gerçekte ise 27 yılın tek parti idaresinin model yapısı içinde yoğrulan memurların/bürokratların tarafsız hareket ettikleri söylenemez.

CHP milletvekili adayları, genel seçim öncesi son açık alan mitingini 8 Mayıs günü Halkevi önünde yoğun bir kalabalığın katılımıyla gerçekleştirdi. İlk sözü Van milletvekili Muzaffer Koçak aldı. Koçak, muhalif partililerin, yapılanları inkâr eden konuşmalarındaki taktiği izah ederek muhaliflerin CHP'ye yönelttiği eleştirileri bilinçsiz ve gerçek dışı olarak nitelendirmekteydi. Koçak'tan sonra söz alan milletvekili aday Ferit Melen, memleketin yönetimine talip olan muhaliflerin tecrübesiz olduğunu, dolayısıyla DP'nin iktidara getirilmesinin memleket için iyi olmayacağını ifade etmekteydi (Van Sesi, 9 Mayıs 1950).

Partilerin seçim propagandaları 10 Mayıs 1950'de seçim yasağı gereğince son buldu ve partiler, gerçekleştirdikleri yoğun mesai ardından 14 Mayıs gününü beklemeye koyuldu.

1950 Genel Seçimlerine katılacak dört siyasi parti ve bağımsızlara rağmen en yoğun mücadele DP ile CHP arasında yaşandı.³DP, 27 yıllık CHP iktidarına karşı oluşan toplumsal hoşnutsuzluğu kendi lehine kullanmayı bildi. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan demokratik seçimle Türkiye geneli oyların %53,59'unu alarak tek başına iktidar oldu ve Türkiye'de ilk kez iktidar, seçim yoluyla el değiştirdi (Öztürk, 1999: 8). Mezkûr seçimlerde CHP % 39,98, MP % 3,03 ve Bağımsızlar ise % 3,40 oranında oy aldı (BCA, 30.1.0.0.51.309.7-4). Türkiye'de 1945'te tek parti rejiminden, çok partili sisteme geçişin yaşanmasından beş yıl sonra iktidarın seçim yoluyla devredilmesi, demokrasi tecrübesinin zuhur etmesi bakımından önemli bir ivme olarak değerlendirilmelidir. Nadir Nadi'nin ifade ettiği gibi, Türk tarihinde ilk defa kansız, ihtilalsız bir iktidar değişikliği yaşandı (Nadi, 1950: 1).

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Doğu ve Güneydoğu illeri, yaklaşık 1 buçuk milyon kayıtlı seçmeniyle 81 milletvekili çıkardı. Bölgedeki seçim sonuçları, CHP'nin beklediği gibi geçmedi. DP, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde 43 milletvekili kazanırken, CHP 37 milletvekili çıkarabildi (Ertem, 2017: 177). Bu da bölgedeki CHP üstünlüğünün DP'ye kaymaya başladığının işaretidir.

Van özelindeki 14 Mayıs seçimlerine bakıldığında, 61'i merkez ilçede olmak üzere toplam 690 sandık bölgesi kuruldu ve halkın rahatça oylarını verebilmeleri için gerekli tedbirler alındı (Van

³ 1950 Genel Seçimlerine CHP ve DP ülke genelinde seçimlere katılırken, MP 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi (MKP) ise 6 ilde seçime girdi.

Sesi, 15 Mayıs 1950). Van'daki seçimlerde, bilhassa oylarını kullanmak üzere seçim bölgelerine giden kadınların çokluğu dikkate değerdi (Van Sesi, 15 Mayıs 1950).

Van'daki 1950 seçimlerinin CHP ile DP arasında ciddi bir çekişmeye sahne olduğu aşikârdır. DP, dört yıllık bir teşkilatlanma ve hazırlıkla, 27 yıllık iktidar karşısında güçlü bir rakip olarak ortaya çıktı. Seçimlere önemli bir katılımın sağlandığı Van'da CHP'nin 20.319 oy ve % 54.76 oranla üstünlüğünü muhafaza ettiği görülmektedir. Buna karşılık DP ise 16.786 oy ile % 45.24 başarı elde etti (BCA, 30.1.0.0.51.309.7-12). Seçimlerde üç milletvekili çıkaran Van'da CHP'den Ferit Melen ve Kazım Özalp milletvekili olurken; DP'den de İzzet Akın seçildi (30.10.0.0.77.510.11-2).

CHP 1950 Genel Seçimlerinde 63 ilin sadece 10'unda seçimi önde bitirdi. Bu illerden 7'si Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunuyordu.⁴DP iktidara geldikten sonra Doğu illerine önem vererek buradaki CHP nüfusunu kırmak istedi. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1951 yılında Şark vilayetlerini kapsayan bir seyahat gerçekleştirdi. Van'a da uğrayan Bayar'ın, kentin ihtiyaçları konusunda notlar aldırıldığı, özellikle ilçeleri de kapsayan elektrik ve içme suyu tesisatı için gerekli kaynağın sağlanması hususunda direktif verdiği görülmektedir (CA, Yer No: 3/3-26, Fihrist No: 1451-5). DP'nin 1950 Genel Seçimlerinden sonra Doğu Anadolu'da izlediği politika, 1954 Genel Seçimlerine alt yapı teşkil ederek Malatya, Tunceli ve Kars dışındaki Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde CHP'yi zayıflatıp etkinliğini arttıracaktır.

Sonuç

Kısa süren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası dönemleri haricinde CHP, 1923-1945 yılları arasında tek parti sistemiyle tartışmasız olarak kontrolü elinde tuttu ve partiyle devlet özdeşleşti. CHP tek parti iktidarı boyunca siyasal bir muhalefete karşı devlet kontrolünü ele geçirmek, kazanmak ve hatta savunmak zorunda olmadığı için, partilerin siyasal hayatında değişen şartlara göre pek önem arz eden seçim veya tertip tekniklerine ihtiyacı olmadı. Bununla birlikte Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen güç dengelerine paralel olarak demokratik devletlerle olan ilişkisi gereğince çok partili hayata geçmesi, 23 yıllık ezberi bozdu. Bu bağlamda 1950 Genel Seçimleri, partilerin, nizam, teknik, program ve propagandayla seçmeni ikna etme mecburiyetinin hâsıl olduğu bir

⁴ CHP'nin 1950 Genel Seçimlerinde galip geldiği 10 il şunlardır: Hatay, Sinop, Trabzon, Van, Hakkâri Bitlis, Malatya, Erzincan Bingöl ve Kars (TÜİK, 2012: 9).

dönemin başlangıcını teşkil etmektedir. Dolayısıyla değişen koşullar içinde 1950 Genel Seçimleri, Türkiye'ye yeni bir siyaset alışkanlığı kazandırdı. Mesela Van halkı, belki de ömürlerinde görmedikleri milletvekillerinin gözünde itibar kazanmış, siyasiler oy toplayabilmek için daha önce hiç gitmedikleri kasaba ve bucaklara kadar gitmek durumunda kalmışlardır.

Türk siyasi hayatına yeni bir istikamet getiren DP'nin kuruluş sürecinin başlangıçta CHP tarafından iyimser bir tavırla karşılandığı söylenebilir. Çünkü CHP'ye göre, DP ciddi bir muhalefet partisi olgusundan uzaktı ve ülke çapında geniş bir teşkilatlanmaya gitmeyeceği anlayışı hâkimdi. 1945'lere kadar taşrayı merkezden yönetmek anlayışıyla hareket eden CHP, taşra halkının bu yeni muhalefet partisine pek destek vermeyeceği düşüncesini taşımaktaydı. Fakat bir müddet sonra DP'nin hızlı gelişimi ve ülke genelinde teşkilatlanması, onun ciddiye alınması gereken bir muhalefet partisi olduğunu gösterdi. Nitekim genelde olduğu gibi Van'da da halkın yerel teşkilatlar kurarak DP'ye katılım sağlamaya başlaması ve parti teşkilatının ilçe ve bucaklara kadar genişlemesi, CHP'nin muhalefete karşı takındığı iyimser tutumun çetin bir rekabete dönüşmesine sebep oldu. Tabi bir yandan 27 yıllık bir gelenekten gelen ve devletin bütün imkânlarını seferber eden bir CHP, diğer yandan kısıtlı bütçesiyle teşkilatlanıp seçimlere girmeye çalışan dört yıllık DP arasındaki rekabetin eşit şartlarda sürdürüldüğü söylenemez. CHP'nin uyguladığı baskı ve DP Van İl Teşkilatı ileri gelenlerine yöneltilen suçlamalar sonucu uygulanan yıldırma politikaları, DP'nin Van'da çözülmesini ve dolayısıyla 1950 seçimlerinin CHP lehine sonuçlanmasını beraberinde getirdi.

1950 seçimlerinde DP, Türkiye genelinde olduğu gibi Doğu Anadolu'da da etkili olurken, Van, Hakkâri Bitlis, Malatya, Erzincan Bingöl ve Kars illerinde ise CHP gücünü muhafaza etti. Van ve çevre illerde hâsıl olan bu durum, CHP'nin ülke genelinde iyi sonuç aldığı bölgeleri resmetmesi bakımından önemlidir. Bu da seçime iştirak eden parti politikalarının bölgedeki halk üzerindeki tesirinden ziyade, iktisadi yaşama seviyesinin kötü olduğu mezkûr bölgedeki siyasi aktörlerin halk üzerinde etkin unsur olduklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Genel olarak DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinin aynı zamanda tepki seçimi olduğunu ifade etmek gerekir. Yıllardır devam eden tahakküme, keyfiliğe karşı çıkan vatandaşlar, bir çeşit isyan oyu verdi. İktidara yeni gelenler ise bunu tam manasıyla anlayamadılar, şahsî meziyetleri ve üstünlükleri sebebiyle tercih edildiklerini düşündüler. Bütün bunların yanında 14 Mayıs seçimleri aynı zamanda

halkın güven duyduğu şartlarda nasıl bilinçli oy kullanacağını ispatlayan ilk büyük seçimdi.

Kaynakça

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi (CA),
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları. (1931). İstanbul: Devlet Matbaası.

Demokrat Parti Tüzük ve Program. (1946). Ankara.

Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları. (1982). Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. (1950). 8/24, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. (1950). 8/25, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011). Ankara: TÜİK Matbaası.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Cumhuriyet

Van

Van Sesi

Yeni Yurd

Dergiler

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Atatürk Dergisi

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi

Kitaplar, Makaleler, Tezler

Ağaoğlu, S. (1992). *Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu.*
Koçak, C. (Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydoğan, E. (2008). *Türk siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tâli, Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyete.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Aygen, C. (1962). Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 17, 203-287.

- Benhür, Ç. (2007). 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (17), 61-75.
- Ebinç, S. (2008). *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet(1839-1950)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertem, B. (2017). 1950 Genel Seçimleri Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Teşkilatlanması. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 169-184.
- Kemal, M. Raftaki Demokrasi. *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1980.
- Nadi, N. O Günün Manası. *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1950.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Kimlik*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Öztürk, K. (1999). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1950-1954)*. 1. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Pınar, M. (2013). Van'da Demokrat Parti Teşkilatlanması. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 2 (2), 32-55.
- Pınar, M. (Aralık 2015). Demokrat Parti'nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (21), 124-141.
- Süzmen, N. Seçimden Önce. *Van Sesi*, 2 Mayıs 1950.
- Turan, M. (2010). Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğu Örgütlenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 3-4. İstanbul: Rey Yayınları.

Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzcüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 211-238

Van'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 - 27 Mayıs 1960) Fatherland Front in Van (12 October 1958 - 27 May 1960)

• Erkan AFŞAR*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzcüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Relations Department, Van/Turkey.
eafsar@yyu.edu.tr
ORCID:0000-0002-3787-8162

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

09/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Afşar, E. (2021). Van'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 - 27 Mayıs 1960). *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 211-238

Citation: Afşar, E. (2021). Fatherland Front in Van (12 October 1958 - 27 May 1960). *Van Yüzcüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 211-238

Öz

1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti ile muhalefet partileri arasındaki siyasi mücadelede dikkate değer bir yeri olan Vatan Cephesi oluşumu, muhalefet partilerinin iktidara karşı 'İş birliği' girişimleri karşısında Başbakan Adnan Menderes'in isteği üzerine tüm yurttan kurulmuştur. Türk siyasal yaşamında büyük tartışmalara neden olan, siyasi dengeleri değiştiren ve Yassıada yargılamalarına da dava konusu olan Vatan Cephesi oluşumu, partiler arasında var olan gerginlikleri daha da arttırmıştı. Adnan Menderes'in ülke genelinde vatandaşları muhalefete karşı cepheye toplamaya yönelik çağrısı üzerine Demokrat Parti Van il ve ilçe teşkilatları da bu yönde çalışmalar yaparak Demokrat Parti saflarına yüksek bir katılımın gerçekleşmesini sağlamışlardı. 1957 seçimlerinde Van'da da Demokrat Parti'nin ciddi oranda oy kaybına uğraması Vatan Cephesi'nin önemini daha da arttırmıştır. Çünkü Vatan Cephesi'ne katılımların sağlanmasıyla DP'nin eski gücüne ulaşması hedeflenmiştir. Bu bağlamda 1958-1960 yılları arasında Van'daki farklı muhalefet partilerinden ve çeşitli esnaf gruplarından bireysel ve toplu geçişlerle binlerce vatandaş DP saflarına katılmışlardı. Vatan Cephesi kanalıyla gerçekleşen bu katılımlar Van'daki siyasi yaşamın hareketliliğine ve tablonun değişmesine de neden olmuştu. Bu makalede 12 Ekim 1958'de oluşum süreci başlayan ve 1960 askerî müdahalesi ile sona eren Vatan Cephesi oluşumunun Van'daki siyasi tabloya nasıl yansdığı ve seçmenler üzerindeki etkisi, Adnan Menderes'e ve DP'ye gönderilen telgraflar esas alınarak söylem analizi ekseninde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Vatan Cephesi, Demokrat Parti, Muhalefet, Seçim

Abstract

The formation of the Fatherland Front, which had a significant place in the political struggle between the Democratic Party that came to power in the 1950 elections and the opposition parties, was established throughout the country at the request of Prime Minister Adnan Menderes against the "Cooperation" attempts of the opposition parties against the government. The formation of the Homeland Front, which caused great debates in Turkish political life, changed the political balances and was the subject of lawsuits in the Yassıada trials, further increased the tensions between the parties. Upon the call of Adnan Menderes to gather citizens from across the country to this front against the opposition, the Democratic Party Van provincial and district organizations carried out studies in this direction and ensured a high participation in the DP ranks. The DP's loss of votes in Van in the 1957 elections further increased the importance of the Fatherland Front. Because the DP was aimed to reach its old power with the participation of the Fatherland Front. In this context, thousands of citizens from different opposition parties and various tradesmen groups in Van joined the DP ranks through individual and collective transitions between 1958-1960. These participations through the Homeland Front also caused the dynamism of the political life in Van and the change of the picture. In this article, how the formation of the Fatherland Front, which started on October 12, 1958 and ended with the military intervention on, 1960, reflected on the political picture in Van and its effect on the voters, based on the telegrams sent to Adnan Menderes and DP, in the axis of discourse analysis. It has been examined.

Keywords: Van, Fatherland Front, Democratic Party, Opposition, Election

Giriş

Vatan Cephesi'nin Kuruluşuna Giden Süreç

Türk siyasal yaşamında iç ve dış dinamiklerin etkisi dikkate alınarak 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP) (Tanın, 8 Ocak 1946; Tasvir, 8 Ocak 1946) kuruluşundan itibaren ülke genelinde örgütlenmesini hızlı bir şekilde tamamlayarak (Burçak, 1979: 58)¹ 14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekilliği genel seçimlerine katılmıştır. Seçim sonucunda çoğunluğu elde ederek uzun süredir iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden koltuğu devralmıştır (Ağaoğlu, 1972: 78-80; Tuncer, 2002: 321)².

¹ Türkiye'nin tek parti yönetiminden çok partili hayata geçişinde etkili olan "Dörtlü Takrir ve Çiftçiye Topraklandırma Kanunu" DP'nin kuruluşunda etkili olan önemli iç etkenlerdendir (BCA, 30.1.0.0.53.315.4; BCA, 490. 1.0.0.5.26.30). DP'nin kuruluşu için ayrıca (bkz. Eroğul, 1990: 9).

² 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde Demokrat Parti oyların % 55,2'sini alarak 416 milletvekilini, Cumhuriyet Halk Partisi ise oyların % 39,5'ünü alarak 69 milletvekilini TBMM'ye göndermiştir (BCA, 30.1.0.0.52.311.5).

DP iktidara geldikten sonra ülke kalkınması için birçok alanda atılımlar yapmıştır. Özellikle dıştan gelen kredilerin de etkisiyle ekonomideki büyüme başta kırsal kesimdeki vatandaşlar olmak üzere diğer toplum kesimlerini memnun etmiştir. Bu olumlu gelişmeler de 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde DP'nin iktidarını korumasını sağlamıştır. 1954'ten sonra iç ve dış faktörlerin etkisiyle yaşanan krizler, siyasal ve ekonomik huzursuzluklara sebep olmuştur (Albayrak, 2004: 294-295). Özellikle 1957'de DP ile muhalefet partileri arasındaki sertleşen siyasal mücadeleler çatışmaya varacak kadar artmıştır. Ülke genelindeki gerginlikleri ve parti içinde yaşanan birtakım gelişmeleri de dikkate alan DP, 1958'de yapılması gereken genel seçimleri 1957 Ekim'ine çekmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1957: 738-751)³. DP'nin erken seçim hamlesi karşısında Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin (CMP) girişimiyle muhalefette bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Hürriyet Partisi (HP) liderleri bir araya gelerek iktidara karşı birlikte hareket etme kararı almışlardı (Tuncer, 2012: 57; Güngör, 2004: 443). CHP öncülüğünde muhalefet partileri arasında yapılan görüşmelerde ilkesel olarak iş birliği hususunda anlaşmaya varıldığı bir beyanname ile kamuoyuna açıklanmıştır (Ahmad, 2015: 128; Eroğul, 1990: 198). Bu beyanname, temel hak ve özgürlükleri engelleyen kanunların hukuksal reformlarla yeniden düzenlenmesi başta olmak üzere seçim sistemi ve yeni bir Anayasa yapılması gibi birtakım yapısal düzenlemeleri içermekteydi (Giritlioğlu, 1965: 451-453)⁴.

Erken seçim kararı alınmasından sonra iktidar ile muhalefet partileri seçim çalışmalarında birbirlerini farklı konular üzerinden eleştirmişlerdi. 27 Ekim 1957'de yapılan seçimler sonrasında (Zafer, 28 Ekim 1957; Ulus, 28 Ekim 1957)⁵ özellikle ülkedeki politik gerginliklerin ve ülke ekonomisindeki olumsuz gelişmelerinin bir yansıması olarak DP'nin oylarında 1954 seçimlerine kıyasla ülke genelinde düşüş yaşanmıştır. Buna karşın ana muhalefet partisi CHP'nin oylarını ve meclisteki sandalye sayısını artırması, DP ile

³ 1958 Genel seçimlerinin erkene alınmasıyla ilgili önerenin TBMM'de oylanmasına CHP milletvekilleri katılmamıştır. Oylama sonucunda önerge DP milletvekillerinin 377 evet oyu ile kabul edilmiştir.

⁴ Seçim öncesi yayınlanan bu beyanname 12-14 Ocak 1959 tarihindeki CHP'nin 14. Kurultayında kabul edilen "İlk Hedefler Beyannamesi" ile benzer içeriğe sahipti (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğluoğlu, 2017: 296-296).

⁵ 1957 Seçimlerinde toplam seçmen sayısı 12.077.413 kişi, seçimlere katılanlar ise 9.230.814 kişi idi. Seçime katılım oranı da %76,43'dür. 1954 seçimlerine göre DP, ülke genelinde 79 milletvekilliği kaybederken, CHP ise milletvekili sayısını 147 milletvekili arttırmıştır. 1957 seçimlerinde, DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP ise 4 milletvekilliği kazanmıştır (BCA, 30.1.0.0.52.311.1-2).

muhalefet partileri arasındaki siyasi gerginliğin iyice artmasına neden olmuştur (Cumhuriyet, 6 Mart 1958). Başbakan Adnan Menderes bu süreçte iç ve dış politikada (Uyar, 2001: 20) yaşanan gelişmelere karşı partisinin oy oranını korumak ve muhalefete karşı halkın desteğini almak amacıyla partisinin güçlü olduğu İzmir ve Aydın İl kongrelerinde CHP ve muhalefeti sert şekilde eleştirmiştir (Zafer, 22 Eylül 1958; Ulus, 23 Eylül 1958).

1957 seçimleri sonrasında ülke genelinde artan siyasi mücadele 1958'de de devam etmiştir. Vatan Cephesi'nin oluşum sürecinin de içinde yer aldığı bu yıl özellikle DP ile CHP arasında siyasi tartışma ve çatışmaların en yoğun olduğu yıl olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Takvimler 12 Ekim 1958'i gösterdiğinde hem iktidar hem de muhalefet partileri için yeni bir siyasi cepheleşmenin gerginliği de ortaya çıkmıştır. İlk olarak CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 12 Ekim 1958'de İstanbul İl Kongresi'nde "İdeal yolunda bütün vatandaşların bir araya gelmeleri ve güçlerini birleştirmeleri asil bir hareket olacaktır" (Aydemir, 2001: 279) sözleriyle muhalefet partilerinin iktidara karşı güçlerini birleştirmelerini istemesi Vatan Cephesi'nin oluşum sürecini de başlatmıştır.

İktidara karşı muhalefetin ittifak arayışları karşısında Başbakan Adnan Menderes de 12 Ekim 1958'deki Manisa İl Kongresi'nde:

Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverâne gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir Vatan Cephesi'nin kurulması zarureti kendisini göstermiştir. Böyle bir Vatan Cephesi ile bu güzel ve muazzam eserlerin Türk milletince müdafaası lâzımdır. Çünkü muarızlarımız, menfi propagandalarla hakikatleri yere sermek davası peşindedirler. Bu güzel ve masum eserleri, ihtirastan azade vatandaşların Vatan ve Terakki Cephesi'nde birleşmek sureti ile kin ve nifak yaratıcı, bozguncu, iptidai, geri ve tahripkâr propagandalara karşı aslanlar gibi müdafa etmeleri lâzım geliyor. Muhalefetteki arkadaşlarımızın vatanperverliğine bugün bir defa daha huzurunuzda müracaat ederek rica ediyorum: Kin ve ihtirası desteklemekte devam etmesinler. Vatana hizmetin hangi istikamette bulunduğunu düşünerek muhalefetin kötü gidişine paydos desinler. Anarşiye ve nifaka paydos dedikten sonradır ki, hakiki demokrasinin ve hürriyetin güneşi bütün parlaklığı ile ortaya çıkacak, milletimizin terakki ve tealisine giden yolu daha da

aydınlatacaktır. Aziz vatandaşlarım, Vatan Cephesi'nde birleşerek eserlerimizi hep birlikte muhafaza edeceğiz (Zafer, 13 Ekim 1958; Hürriyet, 13 Ekim 1958; Cumhuriyet, 13 Ekim 1958; Akşam, 14 Ekim 1958) sözleriyle kin ve nifak cephesi olarak ifade ettiği muhalefet cephesi girişimlerine karşı Vatan Cephesi'nde bütün vatandaşları birleşmeye çağırmıştır.

Başbakan Adnan Menderes'in Vatan Cephesi'nin kurulması yönündeki çağrısının ardından muhalefet partileri de kendi aralarında DP'ye karşı "Güç Birliği Cephesi" oluşturma arayışlarını hızlandırmışlardır. Bu amaçla CHP lideri İsmet İnönü'nün çağrısı sonrasında (bkz. Tökin, 1965: 87-89) ilk olarak CMP ile Türkiye Köylü Partisi (TKP), 16 Ekim 1958'de birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ismini almış (Albayrak, 2004:521), ikinci olarak da Hürriyet Partisi 24 Kasım 1958'de kendini feshederek CHP'ye katılmıştır (Karpaz, 2011: 147; Ahmad, 2015: 87; Eroğul, 1990: 145). Böylece uzun görüşmeler ve tartışmalar sonrasında DP'ye karşı önceden düşünülen fakat farklı sebeplerden ötürü oluşturulamayan Güç Birliği Cephesi iktidara karşı kurulmuştur (Ulus, 25 Ocak 1959). Gerek DP'nin gerekse CHP öncülüğünde muhalefet partilerinin karşılıklı hamleleri politik cepheleşme sürecinin belirginleşmesine ve aralarındaki tartışmaların artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, CHP lideri İsmet İnönü, Başbakan Adnan Menderes'in muhalefete karşı hoşgörüsüz olduğunu, baskı yaptığını dile getirirken, Adnan Menderes de İnönü'yü halkı iktidara karşı kışkırtmakla itham etmiştir (Akşam, 15, 17 Ekim 1958; Milliyet, 15 Ekim 1958; Cumhuriyet, 19 Ekim 1958, bu dönemle ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Demir, 2011). Karşılıklı suçlamalar iktidar ile muhalefet partileri arasındaki politik cepheleşmeyi artırmıştır (Albayrak, 2004: 522).

1. Vatan Cephesi'nin Kuruluşu

Vatan Cephesi⁶ oluşumu Başbakan Adnan Menderes'in muhalefet partilerinin kendilerine karşı ittifak cephesi kurmalarına karşılık ve 1957 seçimleri sonrasında DP'nin düşen oylarını arttırmaya yönelik bir çözüm olarak da düşünülmüştür. Başbakan Adnan Menderes, DP il, ilçe, bucak ve ocak örgütleri başta olmak üzere parti dışındaki vatandaşları Vatan Cephesi'ne katılmaya davet ederek tabanı genişletmek ve partiye bir dinamizm kazandırmayı da amaçlamıştır (Aydemir, 1993: 271). Bu amaç doğrultusunda DP

⁶ Samet Ağaoğlu "*Vatan Cephesi*" tabirini ilk kez Adnan Menderes'in kullandığını ifade etmiştir (Ağaoğlu, 2004: 117).

seçmenleri dışındakilerin de kendi saflarına katılmalarını sağlamak için Vatan Cephesi ocaklarının tüm yurttaki kurulmasını istemiştir (Afşar, 2020: 125). Bu amaçla da Başbakan Adnan Menderes, Vatan Cephesi'ne katılımların artırılması için daha aktif çalışılması ve gerekli hassasiyetin gösterilmesi hususunda parti il başkanlıklarına farklı zamanlarda genelgeler göndermiştir (BCA, 30.1.0.0.45.269.12.2). Bu amaçla da 25 Kasım 1958'de Demokrat Parti Genel Merkezi tarafından il başkanlıklarına gönderilen 3335 sayılı genelge ile muhalefet partilerinden istifa ederek kendi partilerine gelenlerde hiçbir şartın aranmaması ve gereken işlemlerin hızlı bir şekilde yapılması istenmiştir (BCA, 30.1.0.0.45.269.12.4).⁷ Başbakan Adnan Menderes'in çağrısı sonrasında 1958 sonunda ilk olarak İstanbul'da açılan Vatan Cephesi ocakları ve şubeleri 1959 yılı boyunca yurdun birçok yerinde hızlı bir şekilde açılmıştır (Eroğul,1990: 165; Zürcher, 1995: 348-350). Vatan Cephesi'ne katılanların çoğu kırsal kesimden idi (Uyar,2001: 27). Katılanların isimlerinin dönemin gazetelerinde ve radyoda her gün ilan edilmesi büyük tartışmalara da neden olmuştur (BCA, 010.09/159.486.2.3; Gülizar, 1983: 2742). Vatan Cephesi'ne katılımlarla yaklaşık yedi yüz bin oyun partiyeye gelmesi DP'lilerce hedeflenmiştir (Karpuz, 2010: 506; Aydemir, 1968: 370).

1.2. Vatan Cephesi'nin Kapanışı

Siyasi konjonktürün etkisiyle ortaya çıkan, yaklaşık bir milyona yaklaşan üyesiyle politik ve toplumsal cepheleşmeye neden olduğu gerekçesiyle süreç içerisinde Vatan Cephesi'ne üye olanlarla olmayanlar ayırımından hareketle muhalefetin dile getirdiği 'vatandaşlar arasında milli birlik ve bütünlüğü bozmaya ve demokrasiye aykırı' söylemlerden dolayı DP kurucularının Yassıada da yargılamalarında dava konusu olan Vatan Cephesi oluşumu da 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle sona ermiştir (Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları ,1960 :7; BCA, 10.9.0.0212.256.1.6-7; Burçak,1998: 605-610; Afşar, 2020: 125). Yassıada yargılamalarında, 6 bölüm ve 56 sayfadan oluşan Vatan Cephesi Davası (bkz. Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Vatan Cephesi Davası, 1960) anayasayı ihlal davası ile birleştirilerek, dava klasörü hazırlanmış ve sanıklar Vatan Cephesi örgütünü kurmak ve üye olmaktan dolayı

⁷ Genelgeden sonra Vatan Cephesi'ne katılımlar arttığı görülmüştür. "Binlerce Vatandaş DP Saflarına İlhak Etti", Zafer, 28.11.1958

çeşitli cezalara çarptırılmışlardı (bkz. Doğaner, 2013: 327-337; Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları,1960: 7-8).⁸

2. Van'da Siyasi Parti Teşkilatlanmaları ve Milletvekili Seçimleri

2.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Van Teşkilatlanması

Türk siyasal hayatında ülke genelinde uzun süre tek parti olarak iktidarını sürdüren CHP Doğu'daki faaliyetlerini uzun süre parti teşkilatının olmamasından dolayı halkevleri ve valiler aracılığıyla yürütmüştür (BCA, 490.1.0.0.193.766.1; CHP'nin Doğu teşkilatlanması için bkz. Turan, 2011). 1944 tarihine kadar Van'da da valiler ve halkevi aracılığıyla faaliyetlerini yürüten CHP, bu tarihten itibaren il teşkilatlanması sürecine başlamıştır. 18 Ekim 1944'te Van Halkevi Başkanı (BCA, 490.1.1795.1277.1) ve İl Sürücü Komisyon Üyesi Muzaffer Koçak'ın başkanlığında (BCA, 490.0.1.0.0.277.1111.3.8)⁹ Van'daki teşkilatlanmasına başlayan CHP ilk yıllar çalışmasını il idare kurulunu merkezde kurmakla yetinmiştir. DP'nin Temmuz 1946'da Van'da teşkilatını kurmasından sonra, CHP'de il örgütlenmesini zamanla ilçelere yaymıştır. Van CHP İl Başkanlığı 1945-1946 yılları içerisinde Başkale, Çatak, Erciş, Gevaş, Muradiye ve Özalp ilçelerinde ilçe idare kurul üyelerinin belirlenmesi ile teşkilatlanmasını genişletmiştir (BCA, 490.0.1.0.0.277.284.1141.2).

DP'nin teşkilatlanma sürecinde Van'da özellikle kırsal kesimle ve bölgede etkili olan aşiretlerle temas kurması (BCA, 490.1.0.0.441.1825.121) CHP'nin Van'a daha fazla önem vermesini elzem kılmıştır. Bu amaçla CHP'nin Van'daki teşkilatlanma faaliyetleri için CHP Van Bölge Müfettişliğine Yozgat Milletvekili İhsan Olgun görevlendirilmiştir. İhsan Olgun, görev süresi boyunca,

⁸ Yassıada duruşmalarında Vatan Cephesi ile ilgili olarak Adnan Menderes: “Bir Vatan Cephesi örgütü kurulmamıştır. Çünkü örgüt denilince bir yere bağlı olan kademeler manzumesi akla gelir. (...) Vatan Cephesi Ocakları, Demokrat Parti bucağına bağlı olan bir Demokrat Parti ocağından ibarettir. Ne gizli yollardan çalışılarak Cemiyetler Kanunu çiğnenmiş, ne de bu yola gidilmiştir. (...) Vatan Cephesi sözü, bir siyasi slogandan ibarettir. Demokrat Parti'den ayrılanların veya tarafsız yurttaşların bir birlik haline getirilmesi için sarf edilmiş bir slogan. (...) Mevcudiyeti maddi yeri yoktur. Elle tutulur, gözle görülür bir örgüt değildir. Memleket asayışı bakımından bir savunma davranışından ibarettir.” Yassıada yargılamalarında Vatan Cephesi dosyası için Bkz. Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Vatan Cephesi Davası (Esas No: 1961/7), TBMM 1960, 7-8.

⁹ İlk CHP Van İdare Heyeti şu isimlerden oluşmuştu. Başkan: Muzaffer Koçak -1946 seçimlerinde Van Milletvekilliğine seçilmiştir- Azalar: Müteahhit Ziya Altaylı, Tüccar Mehmet Önder, Müteahhit Celâl Çeliker, Belediye Başkanı Salih Türkoğlu, Tüccar İsmail Güldal ve İkinci Mehmet Karagündüz.

Gürpınar ve Çatak ilçelerinde partinin teşkilatlanma faaliyetlerinde bizzat bulunmuş diğer ilçe teşkilatlarının çalışmalarında da aktif rol oynamıştır (BCA, 490.1.0.0.718.454.1). Bu çalışmalar sonucunda halkın büyük ilgi gösterdiği CHP'nin 26 Ekim 1949'da yapılan il ve ilçe kongrelerinde, Van'da merkez ve 8 ilçe ile 94 Ocakta teşkilatlanmasını tamamladığı görülmüştür (BCA, 490.1.0.0.193.764.2.30).

2.2. Demokrat Parti'nin Van Teşkilatlanması

Van'da il teşkilatlanmasını Ahmet Metin başkanlığında 20 Temmuz 1946'da kuran DP (BCA, 490.01.441.1825.1.29). Van genelinde teşkilatlanma fırsatı bulamadığından çok partili dönemin de ilk seçimi olan 21 Temmuz 1946 genel seçimlerine kendi adaylarıyla girememiştir. Bu nedenle 1946 seçimlerinde DP, Van'da bağımsız adaylar Emin Kürdüvan ve Edip Berkman'ı destekleme kararı almıştır (BCA, 490.01.441.1825.1.30). Ancak yapılan seçimleri Van'da ciddi tabanı olan CHP'nin adayları, CHP'nin 7. Dönem Milletvekili olan İbrahim Arvas, CHP İl İdare Kurulu Başkanı Muzaffer Koçak ve Ankara Merkez Komutanı Rüştü Oktar kazanmıştır (BCA, 30.10.0.0.77.506.12.8; T.B.M.M. Arşivi, Tercüme-i Hâl Varakası, VIII. Dönem Tutanakları).

1946 seçimlerinden sonra DP tüm yurttaki olduğu gibi Van'da da özellikle teşkilatlanma faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Örgütlenme stratejisini kırsal siyasetin içine çekerek ve bölgede gücü olan aşiretleri kendi bünyesine alarak Van'da güçlü olan CHP teşkilatını zayıflatma üzerine inşa etmiştir. Bu amaçla 1947 tarihine kadar farklı nedenlerle teşkilatını kuramadığı yerlerde örgütlenmeye önem vermiştir. Bu tarihten sonra Gürpınar ve Çatak ilçeleri hariç, Gevaş, Özalp, Muradiye, Başkale ilçelerinde ve buralara bağlı bazı ocak ile nahiyelerde teşkilatlanmasını tamamlayabilmiştir (Pınar, 2013: 37)¹⁰. DP'nin Van'da teşkilatlanması ve özellikle kırsal kesimden desteklenmesi CHP İl teşkilatının hoşuna gitmemiş bunun için gerekli önlemlerin alınması hususunda parti yetkilileri uyarılmıştır (BCA, 490.1.0.0.193.766.1). DP'nin Van'da teşkilatlanmaya başlamasıyla birlikte CHP ile arasında politik mücadele 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir.

¹⁰ Van DP İl Müteşebbis Heyeti; Başkan Askeri Müteahhit Ahmet Metin, Muhasipliğe Müteahhit Bahri Toktamış, Yazgan(kâtipliğe)Müteahhit Orhan Kaya, Üyelikler; Müteahhit Ahmet Özbayram, Şoför Burhan Aktürk, Şehir Kulübü müsteciri(sahibi) Halil Aktürk, Seyyar Satıcı Bahri Oskay'dan oluşmuştur. Ayrıca DP'nin Van teşkilatı için bkz. Pınar, 2013.

2.3. Milletvekili Genel Seçimlerinde Van (1950-1957)

1950 seçimleri öncesi yapılan mitinglerde DP yöneticileri ve milletvekili adayları, Van'ın CHP iktidarları döneminde geri bırakıldığından, CHP milletvekillerinin Van'ın sorunlarıyla ilgilenmediğinden bahsederek partilerinin desteklenmesini talep etmişlerdi (Van Sesi, 11 Nisan 1950). CHP'liler ise DP'nin bu söylemlerinin asılsız olduğunu, CHP'nin iktidarları döneminde Van'a önemli yatırımlar yaptığını anlatmışlardı (Van Sesi, 13 Nisan 1950). Ayrıca DP'nin Van'da güçlendiğini gören CHP il parti yönetimi bunun için de özellikle aşiretler ve kırsal kesime yönelik politikaların izlenmesi konusuna daha da önem vermiştir. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlere Van'da teşkilatını tamamlayan CHP ve DP katılmıştır. Van'daki üç milletvekilliği için CHP, delegelerin oylarıyla belirlenen Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürü Ferit Melen, CHP İl Başkanı Celal Çeliker ve Genel Merkez kontenjanından ise Kâzım Özalp'ı aday gösterilmiştir (BCA, 490.1.0.0341.1425.2.24; Ulus, 23 Nisan 1950; Van Sesi, 21 Nisan 1950). DP ise, Van'da DP'nin teşkilatlanma sürecinde büyük gayretleri olan DP Van İl Başkanı Emekli Subay Şükrü Altay, Tüccar Hamit Kartal ve Emekli Albay İzzet Akın'ı aday gösterilmiştir (Cumhuriyet, 25 Nisan 1950; Zafer, 26 Nisan 1950; Van Sesi, 27 Nisan 1950, Van Sesi, 1 Mayıs 1950).

Türk siyasal yaşamında önemli bir yeri olan ve yeni seçim kanununa¹¹ göre yapılan 1950 seçimlerinde DP Türkiye genelinde gösterdiği başarıyı Van'da yakalayamamıştır. Şüphesiz bu sonuçta aday profillerinin etkisi olduğu kadar CHP'ye geçmişten gelen bağlılıkta aşiretlerin siyasi tercihleri önemli bir etkendi. Seçim sonucunda oyların % 45.24'ünü 16.786 oyla DP, % 54.76' oy oranı ve 20.319 oyla da CHP almıştır (BCA, 030.01.51.309.7.12). Bu sonuca göre DP'den Emekli Albay İzzet Akın, CHP'den ise Ferit Melen (TBMM Arşivi, Milletvekili Seçim Mazbatası, 19 Mayıs 1950) ile Kâzım Özalp Van'dan milletvekili seçilmişlerdi (BCA. 030.10.77.510.11.2). 1950 seçimlerinde milletvekili seçilen özellikle CHP'li Ferit Melen ve DP'li İzzet Akın, Van'ın sorunları ile ilgilenmeye büyük gayret göstermişlerdi (BCA, 30.1.0.0.44.263.8.1-4; TBMM ZC, 09.04.1952: 302-306; TBMM ZC, 27.06.1951: 412-413). 14 Mayıs 1950 seçimleriyle CHP'den iktidarı devralan DP ülke genelinde programı (Demokrat Parti 1946 Tüzük ve Programı: 27) ekseninde faaliyetlerine başlamıştır. Bu bağlamda 1950-1954 dönemi boyunca DP, köyün ve köylünün kalkınması için tarım politikaları başta olmak üzere, tek parti döneminde uygulanan bazı uygulamaların

¹¹ TBMM ZC, 10 Şubat 1950, 234-396.

kaldırılması gibi konular başta olmak üzere birçok alanda çalışmalar yapmıştır (bkz. Albayrak, 2004). DP'nin iktidarının ilk döneminde yaptığı faaliyetler başta kırsal kesim olmak üzere birçok kesimin bir sonraki seçimde DP'yi desteklemesi için yeterliydi.

1954 seçimleri öncesi DP Van il teşkilatı DP'nin iktidarda olmanın da gücünü kullanarak propagandalarında, DP'nin ülke ve Van için yaptıklarını anlatarak, CHP iktidarında Van'a bir şey yapılmadığı üzerinde seçim çalışmalarını sürdürmüştür (Van Postası, 16 Nisan 1954). DP'nin bu söylemlerine cevap veren CHP Milletvekili Ferit Melen, özellikle tarımsal kalkınma sürecinin CHP döneminde başlatıldığını, şimdi ise DP iktidarının bunu kullanarak kendileri yapmış gibi halkı yanıltmaya çalıştığını ifade etmiştir (Van Postası, 13 Temmuz 1953).

1954 seçimlerinde DP'nin Van milletvekili adayları olarak, Gevaş Belediye ve DP İlçe Başkanı Muslih Görentaş, DP İl idare Kurulu Üyesi Hamit Kartal, Gümüşhane Milletvekili Kemal Yörükoğlu ve DP İl İdare Kurulu Başkanı Hilmi Durmaz gösterilmiştir (Zafer, 23 Nisan 1954). CHP'nin milletvekili adayları ise, bir önceki seçimde vekil olan Ferit Melen ile Van'da CHP teşkilatının kurucularından olan Şaban Boysan, Rüştü Oktar ve Sait Erdinç idi (Van Postası, 29 Mart 1954; Cumhuriyet, 28 Mart 1954). 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerin sonucunda, Van'da, DP, 36.252 oyla oyların %64.10'unu alarak birinci; CHP ise 20.299 oy alarak %35.90 oy oranıyla ikinci parti olmuştur (BCA, 030.01.51.309.7.12). Bir önceki seçime göre nüfusa bağlı olarak vekil sayısı 3'ten 4'e çıkan Van'da bu seçimi oy oranına göre DP'nin adayları Muslih Görentaş Hamit Kartal, Kemal Yörükoğlu ile Hilmi Durmaz kazanmıştır (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1954; Zafer, 3 Mayıs 1954; Van Sesi, 4 Mayıs 1954). 1954 seçimlerinde ülkede artan oylarına paralel olarak Van'da da DP'nin oylarında muazzam bir artış söz konusuydu. CHP'nin uzun yıllardır etkili olduğu Van'da DP'nin seçimleri büyük bir farkla kazanmasında şüphesiz ki ülke genelindeki iktisadi kalkınmanın Van üzerindeki etkisinin önemi net bir şekilde görülmüştür.

1954 seçimleri sonrasında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan politik ve toplumsal gerginlikler neticesinde tabanını ve oylarını korumak isteyen DP, 1958'deki genel seçimleri erkene çekerek 1957'nin sonbaharında yapılmasını parti grubunda kabul etmiştir (BCA, 030.01.45.268.9.3). Seçimin erkene alınmasıyla birlikte Van'daki siyasi iklim de hareketlenmiştir. DP 1954 seçimlerinin vermiş olduğu motivasyonla Van'da adaylarını belirleyerek 1957'deki seçim çalışmalarına başlamıştı. 27 Ekim 1957'de yapılan milletvekilliği seçimlerinde DP'nin adayları: 1954

seçimlerinde Van'dan seçilen milletvekili Kemal Yörükoğlu, Muslih Görentaş ile DP Ağrı milletvekili olan Nimet Sümer, Van Belediye Başkanlığı'ndan istifa eden Şükrü Kösereisöğlü ve Gürpınar Belediye Başkanlığı'ndan istifa eden Ebubekir Ertaş gösterilmiştir (Zafer, 8 Ekim 1957; Van Sesi, 8 Ekim 1957; Van Postası, 8 Ekim 1957). CHP'nin 1957 seçimlerindeki adayları ise, 1950 seçimlerinde Van'dan milletvekili seçilen Ferit Melen ile Van İl İdare Kurulu Başkanı Tefik Doğuşiker, Erciş CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Sait Erдің, Abdülhakim Arvas ve Abdülvehap Altınkaynak olmuştur (Van Sesi, 1 Ekim 1957).

Siyasi ve toplumsal gerginliğinin olduğu bir süreçte yapılan 1957 seçimleri sonucunda, ülke genelinde DP'nin düşen oyları Van'a da yansımıştı. Van'da 5 milletvekilliğinin tamamını CHP kazanmıştır (BCA, 030.01/52.312.1-3; Van Sesi, 28 Ekim 1957; Zafer, 31 Ekim 1957; Cumhuriyet, 31 Ekim 1957). 1954 seçimlerinin tam tersi bir sonuçla 1957 seçimlerinde Van'daki milletvekilliklerinin tamamını CHP'ye kaptıran DP büyük bir şok yaşamıştır. Çünkü 1954 seçimlerinde DP'ye verilen destek 1957 seçimlerinde verilmemiştir. Bunun sebeplerine bakıldığında denilebilir ki, ülkedeki siyasi gerginliklerin, kutuplaşmaların Van'a yansımalarının yanında, DP'nin de geçen süre zarfında Van'ın kalkınması, dönüşümü ve gelişimi hususunda vadettiklerini yap(a)maması oy kaybetmesinde etkili olmuştur. 1957 seçimlerinde Van'da alınan bu sonuçlar sonrasında eski DP milletvekilleri Muslih Görentaş ve Kemal Yörükoğlu'ndan oluşan bir heyet Başbakan Adnan Menderes ile görüşerek Van'da DP'nin neden kaybettiğini ve yapılması gerekenleri bizzat anlatmışlardı (Van Sesi, 14 Nisan 1958). Bu görüşme sonrası süreçte iktidarın Van'da yeni kalkınma faaliyetlerini gerçekleştirmek için çalışmalar yapması da şüphesiz ki Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımların artmasında önemli bir faktördü.

Van'daki siyasi tabloya genel olarak bakıldığında 1950'deki milletvekilliği seçimin verdiği rahatlıkla iktidara gelen DP'nin kalkınma programı çerçevesinde ülkede başlattığı çalışmalar toplumun farklı kesimlerince bir sonraki seçim olan 1954 seçimlerinde ülke genelinde olduğu gibi Van'da da büyük bir oy oranı ile desteklenmesini sağlamıştı. Ancak süreç içerisinde iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan siyasi ve toplumsal huzursuzluklar neticesinde DP, oy oranını konsolide etmek amacıyla 1958'de yapılması planlanan genel seçimleri erkene almıştır (TBMM ZC, D:10, C.20, 11.09.1957). 1957'de yapılan seçimlerde de DP'nin ülke genelindeki oylarındaki düşüşler ciddi bir biçimde Van'a da etki ederek milletvekilliklerinin tamamının CHP'ye geçmesine neden

olmuştur. Bu etkiyi ortadan kaldırmak ve DP'yi Van'da eski gücüne kavuşturmak için 1958 tarihinden itibaren Van'da da Vatan Cephesi'nin kurulmasına ve DP'ye katılımları sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda başta CHP olmak üzere diğer muhalefet partilerine kayıtlı olan veya herhangi bir partiye kayıtlı olmayan seçmenlerin Vatan Cephesi'ne ve DP saflarına katıldıkları görülmüştür.

3. Van'da Vatan Cephesi (14 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)

Başbakan Adnan Menderes'in, CHP öncülüğündeki muhalefet partilerinin iş birliğine karşı ve 1957 seçimlerinin vermiş olduğu olumsuz etkiyi atlatarak partiye yeni bir dinamizm kazandırmak amacıyla 12 Ekim 1958'de tüm yurttan Vatan Cephesi'nin kurulmasına ve katılımların sağlanmasına yönelik açıklamalarının ardından, Van'da da Vatan Cephesi oluşumuna ilgi ve destek yoğun olmuştur. 1957 seçimlerinde DP'nin CHP karşısında Van'da yüksek bir oy kaybı yaşaması da Vatan Cephesi'nin önemini daha da artırmıştı. DP Van İl teşkilatı alınan bu seçim sonucunun da etkisiyle tabanı genişletmek ve halkın desteğini tekrar kazanmak için Vatan Cephesi'ne katılım çalışmalarına ayrı bir ehemmiyet vermişti. Bu amaçla katılımları arttırmak için il genelinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Çalışmalar neticesinde özellikle Van merkezde, ilçe ve köylerde çoğunluğu CHP'den olmak üzere diğer muhalefet partilerinden ve herhangi bir partiye üye olmayan vatandaşlar, Başbakan Adnan Menderes'e ve DP teşkilatlarına gönderdikleri telgraflarda partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne veya DP'ye katıldıklarını bildirmişlerdi. Telgraflar analiz edildiğinde görülmüştür ki muhalefet partilerinden istifa eden vatandaşlar -ekseriyeti CHP'den istifa edenler- DP'nin ülke ve Van için yaptığı imar ve kalkınma hamlelerini öncelikle gerekçe olarak göstermişlerdi. CHP'den istifa edenler CHP Van il ve ilçe teşkilatlarındaki parti içi çekişmeleri de gerekçelerinde ayrıca belirtmişlerdi. Diğer muhalefet partilerinden Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılanlar ise daha çok kendi partilerinin iktidara karşı CHP ile ittifak kurmalarını kabullenemedikleri için istifa ettiklerini ifade etmişlerdi.

27 Ekim 1957'deki milletvekilliği genel seçimlerinde DP'nin Van'da CHP karşısında büyük bir yenilgiye uğraması parti içinde de tartışmalara neden olmuştu. 1958 Eylülü'nün sonunda yapılan DP'nin Van İl kongresinde hem seçimi kaybetmenin nedenleri üzerinde durulmuş hem de bu sonucun alınmasından sorumlu tutulan il ve ilçe teşkilatlarındaki yöneticilerin yerine yeni isimler seçilmişti (İki Nisan, Van Sesi, 29-30 Eylül 1958). DP'nin Van il ve ilçe teşkilatlarındaki

bu değişimler Van'da Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımları çok net bir şekilde artırmıştı. Bu katılımlar sonucunda Vatan Cephesi'nin kurulduğu günden 1960 yılına kadar geçen süre zarfında Van genelinde Vatan Cephesi'ne toplamda 14.786 vatandaş katılmıştır (Burçak, 1998: 605-606).

3.1. Vatan Cephesi'ne Katılımlar

Van'da genellikle merkez, ilçe ve köylerden büyük çoğunluğu muhalefet partilerinden olmak üzere birçok vatandaş farklı gerekçelerle Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılmışlardı. Başbakan Adnan Menderes'e veya DP teşkilatlarına bizzat gönderilen telgraflarda katılma nedenleri belirtilerek Van'da da DP'nin gücü artırılmaya çalışılmıştır. Söylem analizi ekseninde bu telgrafların içerikleri değerlendirildiğinde görülmüştür ki ülke genelindeki siyasi hareketlilik Van'da da özellikle Vatan Cephesi'ne katılımlarla kendini göstermiştir.

Başbakan Adnan Menderes'in Vatan Cephesi konuşmasından sonra ağırlıklı olarak 1958 ve 1959 yılları içerisinde öncelikle Van merkezde farklı gerekçelerle birçok vatandaşın CHP başta olmak üzere diğer muhalefet partilerinden toplu veya bireysel olarak istifa ederek Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katıldıkları görülmektedir. 1957 seçimlerinde Van'da alınan mağlubiyetin de etkisiyle 29-30 Eylül 1958 tarihlerinde DP Van il ve ilçe kongreleri yapılarak yeni isimler belirlenmişti. Yapılan kongrelerde DP İl İdare Kurulu Başkanlığına Cemil Yrk seçilmiştir (Van Sesi, 29 Eylül 1958, İki Nisan, 30 Eylül 1958).

DP Van İl İdare Kurulu Başkanı Cemil Yrk, DP Genel Başkanlığına gönderdiği 29.01.1959 tarihli telgrafında, Van'da DP'ye katılımlarla ilgili bazı bilgiler vererek tespitlerde bulunmuştu. Yrk, son aylarda muhalefet partilerinden merkezden ve kazalardan bilhassa CHP'den istifa ederek DP'ye ve Vatan Cephesi'ne katılımların olduğunu, havaların düzelmesi ve yolların açılmasıyla birlikte kazalar ve köylerdeki vatandaşlarla yakın temas imkanı hasıl olduktan sonra Vatan Cephesi'ne ve DP'ye kitleler halinde katılımların olacağını umduklarını belirtmişti. Özellikle Nisan ve Mayıs 1959'da Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımların artması il başkanının öngörüsünü haklı çıkar mıştı. DP il ve ilçe teşkilatlarında yenilenmeye gidilmesi Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımları da olumlu yönden etkileyerek sayıyı artırmıştı. Çünkü Vatan Cephesi kurulmadan önce DP Van il ve ilçe teşkilatları içindeki huzursuzluklar ve hizipçilik meselelerinden dolayı CHP ve diğer muhalefet partilerine geçişlerin olduğu görülmüştür.

1957 seçimlerinde Van'da DP'nin kaybetmesinde de etkili olan bu meseleler yeni il teşkilatının kurulmasıyla birlikte Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımları sağlamaya yönelik çalışmalarla onarılmaya ve çözülmeye çalışılmıştı. Bu çalışmalar neticesinde Örneğin 22.04.1959 tarihli telgraf da Erçek Nahiyesi'ne Bağlı Ağzı Kara Köyü Muhtarı Kamil Karol: "1957 seçimlerinde reylerimizi Van DP teşkilatı içindeki geçimsizlik yüzünden üzülererek muhalefete verdik. Genel Kurulun isabetli kararı ile Van'da Müteşebbis Heyeti'nin kurulduğunu memnuniyetle duyduk bundan sonra bütün seçimlerde kahir ekseriyetle Van'da DP'nin kazanacağına inanmışız. Yaptığımız hatadan müteessiriz şimdi ise yüz yetmiş beş arkadaşıyla CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi saflarına iltihak ettik" (BCA, 010.09/218.676.1) ifadeleriyle neden muhalefette olduklarını da açıklamıştır. Aynı şekilde Edremit Nahiyesi'nin Engil Köyü Muhtarı İbrahim Yagizant da 15.04.1959'da Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgrafta, parti içindeki geçimsizliğin 1957 seçimlerinde oy kaybına neden olduğunu, Van'da kurulan yeni DP il müteşebbisinin bütün seçimleri kazanacağına kanaat getirdiklerinden dolayı 110 arkadaşıyla birlikte CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne geçtiklerini ifade etmiştir. 1957 seçimlerinde DP'li olduklarını beyan ederek parti içindeki hizipçilikten dolayı reylerini CHP'ye verdiğini ifade eden Edremit Nahiyesi'nden İşkani Köyü Muhtarı Hasan Kiyak da birçok arkadaşıyla birlikte DP Van il teşkilatında yapılan ıslahatları duyunca 15.04.1959'da CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını açıklamıştır. Benzer bir gerekçe de Edremit Nahiyesi'nin Horküm Köyü Muhtarı Yusuf Aygün tarafından dile getirilmiştir. Aygün, Van'da kurulan yeni müteşebbis heyetinin parti içindeki hizipçiliği sona erdirmesinden dolayı 125 arkadaşıyla birlikte CHP'den istifa ederek DP saflarına geçtiklerini duyurmuştu. Aynı şekilde DP il teşkilatı içindeki huzursuzluklar yüzünden 1957 seçimlerinde oylarını CHP'ye veren Edremit Nahiyesi'nin Köşk Köyü Muhtarı Mahir Karaçalı da yeni kurulan Van DP müteşebbis heyetiyle birlikte parti içindeki huzursuzlukların bertaraf edildiğini ifade ederek 85 arkadaşıyla DP saflarına katıldıklarını bizzat Başbakana bildirmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

1957 seçimlerinde üzülererek CHP'ye oy verdiklerini ancak hiçbir fayda görmediklerini belirten merkeze bağlı Keşişoğlu Muhtarı Abdullah Demir de DP Genel Merkezinin isabetli kararı doğrultusunda oluşturulan yeni DP Van il teşkilatı neticesinde 135 arkadaşıyla birlikte CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını bizzat Başbakana 14.04.1959 tarihli telgrafında belirtmişti. Merkeze bağlı Aşağı ve Yukarı Mezruk Köyü seçmenleri

de aynı gerekçelerle 1957 seçimlerinde CHP'ye oy verdiklerini yeni DP Van il yönetimin belirlenmesinden sonra DP saflarına geçmeye karar verdiklerini içeren 22.12.1958 tarihli telgrafı Başbakan Adnan Menderes'e çekmişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1).

DP Edremit Bucak Başkanı Yaşar Boydaş da, Başbakan Adnan Menderes'e çektiği 15.10.1958 tarihli telgrafın da 1950-1954 tarihleri arasında Edremit'in köklü ailelerinden Ayvaz ailesinin DP'li olduklarını, DP için canla başla çalıştıklarını ancak 1954-1957 tarihleri arasında bazı muhaliflerin aldatıcı ve menfur politikalarına maruz kaldıklarından dolayı CHP'ye geçtiklerini, DP'nin şu anki yönetiminden duydukları memnuniyet dolayı 60 seçmenle birlikte yeniden DP'ye geçtiklerini ifade etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1). Van Merkez Sıhke Köyü Muhtarı Tahir Kaçmaz da 18.04.1959 tarihli telgrafında DP'nin Van halkı üzerinde bıraktığı etkiden ve Van il teşkilatının iyi niyetinden dolayı 300 arkadaşıyla birlikte CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne iltihak ettiklerini bizzat Başbakan Adnan Menderes'e bildirmiştir. Adnan Menderes'in şahsiyetine ve yeni seçilen DP Van müteşebbis heyetine güvenerek CHP'den istifa ettiğini ifade eden Edremit Nahiyesine bağlı Ziverek Köyü Muhtarı İsak Akın da 20.04.1959'daki telgrafında bu tarihten sonra Vatan Cephesi'ne katılarak faaliyetlerini sürdüreceğini belirtmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Merkeze bağlı Adır, Çakır Bey, Norşin, Noravanis, Şahgeldi, Edremit, Canik, Timar Nahiyeleri muhtarları da birçok seçmen adına Van'da yeni kurulan müteşebbis heyetinin hayırlı işler yapacaklarına ve Van'daki seçimleri DP'nin kazanacağına kanaat getirerek üyesi oldukları partilerden istifa edip Vatan Cephesi'ne geçtiklerine dair 12.04.1959 tarihli telgrafları Başbakan Adnan Menderes'e ve DP Genel Merkezine çekmişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1).

CHP dışından Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden de aynı gerekçe ile Vatan Cephesi'ne katılımlar gerçekleşmiştir. Örneğin 1957 seçimlerinde oylarını muhalefete verdiklerini belirten merkeze bağlı Pertek Köyü Muhtarı Ali Öndil, Van DP İl İdare Müteşebbis Heyeti'nin DP Genel Merkezince değiştirilmesinden sonra 118 arkadaşıyla birlikte partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne katılma kararı aldıklarını Başbakan Adnan Menderes'e 10.04.1959'da çektikleri telgrafta ifade etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Merkeze bağlı Değirmen Köyü Muhtarı Sevdım İpek de iktidarın geceli gündüzlü yorulmak bilmez çalışmalarını gördüklerinden dolayı CHP'de durmaya tahammüllerinin kalmadığını ifade ederek 155 arkadaşıyla Vatan Cephesi'ne geçtiklerini 22.04.1959 tarihli telgrafla Başbakan Adnan Menderes'e bildirmiştir

(BCA, 010.09/218.676.1). Vatan Cephesi kanalıyla DP saflarına katılan çok sayıda vatandaşın ülke ve Van'daki hizmetlerini takdirle karşıladıklarını, muhalefet partilerinin yapılanları inkâr etmelerini de diğer bir gerekçe gösterip aileleriyle ve arkadaşlarıyla üyesi oldukları partilerden istifa ettiklerini belirten telgrafları da bizzat Başbakan Adnan Menderes'e veya DP teşkilatlarına göndermişlerdi. Örneğin Van esnaflarından saatçi Necmettin Yıldırğan ile Demirci Nurettin Yıldırğan'ın 10.02.1959 tarihli telgrafında bu hususla ilgili: "Kısa devre içinde en büyük kalkınmaya sahip ve huzurlu geçirmekte olduğumuz bu devrinize yegane sarsılmaz ve temiz çalışmanızdan duymakla kahir ve felaketin neticelendiğinden sayenizde şahane yaşadığımızdan böyle bir güne Türk milletinin kavuşmasından iftiharla nakiliz. Bu bakımdan halen kayıtlı bulunduğumuz CHP'den ailemizle birlikte istifa ederek Demokrat Parti'ye intisap ettik" (BCA, 010.09/218.676.1). İfadeleriyle DP'nin hizmetlerinden dolayı istifa ettiklerini açıklamışlardır.

DP iktidarı zamanında Van'ın kalkınmasındaki rolüne vurgu yaparak CHP'den istifa edip DP saflarında çalışmayı vatana bir hizmet olarak gören Erçek Nahiyesine bağlı Kozluca Köyü Muhtarı Süleyman Borazan da 130 arkadaşıyla birlikte CHP'den istifa ederek 18.04.1959'da DP saflarına katılmışlardı. Borazan gerekçe olarak, CHP iktidarı döneminde iki kez dere yatağında bulunan köylerine karşı önlem alınması için talepte bulduklarını ancak bu isteklerinin dikkate alınmadığını, DP'nin iktidarında yapılan çalışmalarla Van'ın saadet ve refah seviyesinin arttığını bu nedenle DP saflarına katıldıklarını açıklamıştı. Köylerini şose yola kavuşturan DP iktidarına minnetlerini bildiren Van merkeze bağlı Faruk Köyü Muhtarı Sait Uzun da 200 seçmenle birlikte CHP'den istifa ederek DP'ye geçtiklerini 18.04.1959 tarihli telgrafında Başbakan'a bildirmişti (BCA, 010.09/218.676.1).

Van'ın kalkınmasında DP iktidarının önemine dikkat çeken ve Vatan Cephesi'ne katılmayı memleket meselesi olarak gören Van merkeze bağlı Aşağı ve Yukarı Pogazikler Köyleri Muhtarı İsa Çiçek 75 arkadaşı adına DP liderine 14.04.1959'da çektiği telgraf da DP'nin yaptıkları okul, yol, köprü gibi hizmetlerinden dolayı CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını belirtmişti. Aynı gerekçeyle Timar Nahiyesi'ne bağlı Bayrek Köyü Muhtarı Yusuf Sürme de 10.04.1959 Başbakan Adnan Menderes'e köylüleri adına çektiği telgrafında köylerini suya kavuşturdukları için DP iktidarına minnetlerini bildirerek köydeki seçmenlerle birlikte Vatan Cephesi'ne katıldıklarını ifade etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Benzer gerekçelerle muhalefet partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımlar 1959 yılı boyunca devam etmişti. Merkeze bağlı Çobanoğlu köyünden Muhtar Abdullah Ertop, şimdiye kadar oylarını hep CHP'ye verdiklerini, köylerini yola, içme suyuna ve okula kavuşturduğundan dolayı bundan sonra ise DP'ye vereceklerini ve 89 arkadaşıyla birlikte Vatan Cephesi'ne katıldıklarını DP il yöneticisi Kinyas Kartal'ın huzurunda bizzat Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgrafında ifade etmiştir. Merkeze bağlı Bardakçı Köyü Muhtarı Ahmet Uçar da 06.04.1959 tarihli telgrafında köylerinde kendilerini suya kavuşturan DP iktidarına şükranlarını bildirerek 127 arkadaşıyla birlikte CHP'den istifa edip Vatan Cephesi'ne katıldıklarını beyan etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Erçek Nahiyesine bağlı Nemdan Köyü Muhtarı Kahraman Özaras da, 22.12.1958'de Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgrafında, uzun süre hizmet ettikleri CHP'nin iktidara gelebilmek için güç birliği arayışına girmesini kabul etmedikleri için 97 akrabasıyla Vatan Cephesi'ne geçtiklerini belirtmişti. Van Merkeze bağlı Kalecik Köyü Muhtarı Sultan Özgökçe de, ailesinin de içinde olduğu 57 arkadaşıyla CHP'den istifa ederek 03.04.1959'da Vatan Cephesi'ne katılmışlardı. Merkeze bağlı Mermit Köyü Muhtarı Hasan Çınar da 75 arkadaşıyla CHP'den istifa edip Vatan Cephesi'ne katıldığını, aynı şekilde Mollakasım Köyü'nden Salih Çağlı adlı vatandaş da 27 kişilik ailesiyle birlikte CHP'den istifa ederek DP'ye katıldığını duyurmuştu. Vatan Cephesi'ne geçişleri içeren telgraflardan bir tanesi de Şamranaltı Mahallesinden Mehmet Kuzik adlı vatandaşın ailesiyle birlikte CHP'den ayrılıp Vatan Cephesi'ne geçmek istediklerini belirten telgrafıydı (BCA, 010.09/218.676.1).

DP İl İdare Heyeti Başkanı Cemil Yörük, DP Genel Merkezine 10.01.1959 tarihinde çektiği telgrafında, DP il örgütünün kapsamlı faaliyetleri neticesinde muhalif partilerden birçok kişinin kendi partilerine katıldıklarını bildirmiştir. Bu kapsamda Ayanis Köyü'nden 25 vatandaşın, Timar Nahiyesi İririn Köyü'nden CHP Ocak teşkilatına üye 4 aza ve 95 seçmenin birlikte istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını belirtmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Merkeze bağlı Mollakasım Köyü Muhtarı ve Halk Partisi Ocak Başkanı Refik Karatekin köydeki 102 vatandaşla birlikte CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne geçtiklerini ifade etmişti. Uzun yıllar CHP'nin Gençlik Kollarına kayıtlı olduğunu ifade eden Salih Üçdal isimli vatandaş da ailesiyle birlikte CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne geçtiğini Başbakana bizzat bildirmişti. Van'ın Merkez Hafiziye, Barutçu ve Nalbantoğlu Mahalleleri Muhtarı Vasfi

Güngör, 26.01.1959'da Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgrafında, CHP'nin politikalarını beğenmediğini ve CHP İl kurultayında yaşanan tartışmaları da göz önünde bulundurduğunu belirterek CHP'den istifa edip Vatan Cephesi'ne katıldığını bildirmişti. Daha önce DP'den ayrılarak CHP'ye geçen Van Merkez Çalık Mahallesi'nden Naci Parlar_adlı vatandaş DP'nin başarılarını görerek, çalışmalarını takdir ettiklerini bu yüzden bütün akrabalarıyla birlikte tekrar DP'ye geçtiklerini DP Genel Merkezine çektiği telgrafında belirtmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Erçek Nahiyesi Merkez Muhtarı Timur Gençer de 357 arkadaşıyla CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldığını DP Genel Merkezine çektiği 10.04.1959 tarihli telgrafla bildirmişti. Erçek Nahiyesi'nin Dibekli Köyü Muhtarı Timur Sezgin'in Başbakan Adnan Menderes'e çektiği 22.04.1959 tarihli telgrafında ise: "Etrafımızdaki bütün köylerin kitle halinde Vatan Cephesi'ne geçtiklerini görüyoruz bu hakikat karşısında bizimde CHP saflarında kalmamızı lüzumsuz görerek memleketimizi refah ve selamete çıkaran DP iktidarına şükranlarımızı ancak Vatan Cephesi'ne geçmekle ödeyebileceğimize kanaat getirdik ve 160 arkadaşımınla Vatan Cephesi'ne iltihak ettik kabulümüzü dileriz." (BCA, 010.09/218.676.1). İfadeleriyle DP'nin ülke kalkınmasına yaptığı hizmetlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca telgraf, Vatan Cephesi'ne köylerden katılımların yüksekliğini göstermesi açısından da dikkate değerdi.

Herhangi bir partiye üye olmayan Selahattin Arslanoğlu ve Bayram Firoğlu adlı vatandaşlar da önceki seçimlerde oylarını CHP'ye verdiklerini ancak DP'nin hizmetlerinden dolayı 24 kişilik aile efradıyla birlikte Vatan Cephesi'ne geçtiklerini 31.01.1959'da Başbakan'a çektikleri telgrafta dile getirmişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1).

Van'da Vatan Cephesi'ne esnaf da ilgi göstermiştir. Örneğin 9 yıldan beri DP'nin politikalarını takip ettiğini ifade eden Van'daki kömür esnafı adına İsmail Çolak adlı vatandaş mensubu olduğu Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden istifa ederek halen bağımsız olan Van'daki kömür esnafının aileleriyle birlikte Vatan Cephesi'ne katıldıklarını bizzat Başbakan Adnan Menderes'e çektikleri 26.01.1959 tarihli telgrafta ifade etmişlerdi. 25.01.1961'de Nakliyeci Kemal Yeşilyurt ve Müteahhit İsmail Avcı ile Tüccar İsmet Yörük Başbakan Adnan Menderes'e bizzat gönderdikleri telgrafta; ülke genelinde yükselen refahı ve kalkınmayı gördüklerini, CHP dönemine göre kıyaslandığında Van'da muazzam bir farkın olduğunu bundan dolayı da Vatan Cephesi'ne katılmayı memleket vazifesi olarak telakki ettiklerini anlatmışlardı. Siirtli tüccarlardan Hüseyin Sayar 123

arkadaşıyla, bir başka Siirtli tüccar Beşir Baş da 86 arkadaşıyla birlikte Vatan Cephesi'ne katıldıklarını 18.04.1959'daki telgraflarla Başbakan'a bildirmişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1).

CHP'nin hükümete karşı tutumunu beğenmeyerek iktidar partisinin ülke genelinde ve Van'da yaptıkları hizmetlerden ötürü DP için çalışmanın 'vatan borcu' olduğunu ifade ederek Vatan Cephesi'ne katılanlar da olmuştur. DP iktidarının Van'da yaptığı hizmetlerden dolayı DP için çalışmayı bir 'vatan borcu' olarak gören Van Şehir Sineması önündeki oto makinisti Nurettin İlhan adlı esnaf da bunlardan biriydi. İlhan ailesinden 4 seçmen ve arkadaşlarıyla birlikte CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını bizzat Başbakan Adnan Menderes'e 22.04.1959'daki telgrafında ifade etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Van merkez, nahiye ve köylerinde Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımlar olduğu gibi Van'ın ilçelerinde ve buralara bağlı köy-nahiyelerden yüksek oranda bir katılımın olduğu görülmüştür. Gürpınar ilçesine bağlı köylerden ve nahiyelerden Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımlar olmuştur. Örneğin, ilçeye bağlı 9 köyden toplamda 1659 vatandaşın muhtarlar aracılığıyla (BCA, 010.09/218.676.1)¹² bizzat Başbakan Adnan Menderes'e ve DP Genel Merkezine Nisan- Mayıs 1959 tarihlerinde çektikleri telgraflarda muhalefet partilerinden istifa ederek DP saflarına katıldıkları tespit edilmiştir. Gürpınar ilçesinde DP saflarına katılanların gerekçelerine bakıldığında özetle; birçok telgrafta öncelikle DP'nin ülkede ve Van'da yapmış olduğu kalkınma faaliyetlerinin öneminden bahsedilmişti. 1957 seçimlerinde Van'da CHP'ye oylarını verdiklerini ancak hiçbir fayda göremediklerini, CHP'nin yanlış tutumunun olduğunu, DP'nin memlekete getirmiş olduğu adalet, demokrasi, hürriyet ve kalkınma yolundaki çalışmalar karşısında muhalefette kalmayı kendilerine zül addettiklerini ve nankörlük yapamayacaklarını belirtmişlerdi. Bunun yanında özellikle 1957 seçimlerinde Van'da DP'nin büyük bir farkla kaybetmesinde etkisi olan DP il ve ilçe teşkilatlarına yeni isimlerin seçilmesi neticesinde duyulan memnuniyetle birlikte muhalefet partilerinden bireysel veya toplu olarak bazı vatandaşların DP'ye ve Vatan Cephesi'ne katılımları gerçekleşmiştir.

¹² Gürpınar İlçesine Şahmanis Köyü Muhtarı Timur Şen (150 kişi), Dimkostini Köyü Muhtarı Salih Ertak (120) Teni Köyü Muhtarı Ali Tuncer (5), Habanis Köyü Muhtarı Ahmet Şahin (110), Zonk Köyü Muhtarı Ali Kahraman (160), Mermene Köyü Muhtarı Abdülaziz Ertaş (275), Kasrik Nahiyesi Merkezi Muhtarı M.Reşit Aslan (225), Şivreş Köyü Muhtarı İsmail Ertaş (250), Akçuri Köyü Muhtarı Mustafa Ertaş (180), Norduz Nahiyesi'nin Koğan Köyü Muhtarı Mehmet Ertaş (184).

Muradiye ilçesinde de Van DP il ve ilçe teşkilatlarının feshedilmesini sevinçle karşıladıklarını Başbakan Adnan Menderes'e 11.04.1959 tarihli telgrafla bildiren Kabaik Köyü Muhtarı Tahir Yalsaç, bu gelişmeden dolayı köylerindeki 300 seçmenle birlikte Vatan Cephesi'ne iltihak ettiklerini ifade etmişti. Yine Muradiye Mezre Köyü Muhtarı adına Lezgin Karayılan, Üte Köyü Muhtarı adına M. Emin Karakuş ve Küçük Köy halkı adına Sabri Güler de Van il ve ilçe teşkilatlarının feshinin isabetli olduğunu belirterek toplamda 700 seçmenle Vatan Cephesi'ne iltihak ettiklerini Başbakan Adnan Menderes'e 11.04.1959 tarihli telgraflarında bildirmişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1).

1959 yılı içerisinde yeni belirlenen DP Van İl teşkilatlarının aktif ve yoğun çalışmaları neticesinde özellikle Çaldıran ilçesinden Vatan Cephesi'ne ve DP'ye geniş katılımların olduğu görülmüştür. Çaldıran ilçesinde eski DP ilçe Başkanı Memet Timuçin'in davranışlarından bıktıkları gerekçesiyle DP'den CHP'ye geçtikleri, DP Genel Başkanlığının DP ilçe heyetini feshederek yeni müteşebbis heyetinin oluşturulması neticesinde ilçeye bağlı 13 köyün¹³ CHP Ocak Başkanları ve bu köylerdeki seçmenlerin CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne toplu olarak katıldıkları 22.10.1959'daki telgrafta Başbakan Adnan Menderes'e bildirilmiştir (BCA, 010.09/218.676.1). Çaldıran İlçesine bağlı bazı köylerden ve nahiyelerden vatandaşların üye oldukları partilerinden istifa etmelerinde, özellikle yeni belirlenen DP ilçe teşkilatından duydukları memnuniyetleri belirtmelerinin yanı sıra DP'nin memleket hizmetinde büyük bir gayretle çalışması, şehirli ile köylüyü eşit görmesi, CHP'nin iktidar hırsı ve Güç Birliğine gitmesi gibi gerekçeler de Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katılımları arttırmıştır. Bu bağlamda ilçeye bağlı 26 nahiye ve köylerden¹⁴

¹³ Köyler ve istifa eden isimler: Sellik Köyü CHP Ocak Başkanı Musa Han, Gölesor Köyü CHP Ocak Başkanı Tahir Bilici, Cilli Köyü CHP Ocak Başkanı Ahmet Bağ, Nazarova Köyü CHP Ocak Başkanı Reşit Güler, Kanikovan Köyü CHP Ocak Başkanı Zahir Bilici, Yekmal Köyü Ocak Başkanı Sıddık Yaşar, Metkuli Köyü Ocak Başkanı Bekir Narinç, Sarıç Köyü Muhtarı CHP Ocak Başkanı Tahir Yüce, Şehrümi Köyü CHP Ocak Başkanı Kasım Yıldız, Çubuklu Köyü CHP Ocak Başkanı Memet Karakoç, Hespireş Köyü CHP Ocak Başkanı Hasan Dağkapu, Kurtikan Köyü CHP Ocak Başkanı İbrahim Şahin, Segiran Köyü CHP Ocak Başkanı Ahmet Çelik olmak üzere.

¹⁴ Çaldıran Nahiyesi Metkulu Köyü halkı adına Yusuf Adıyaman (350 kişi), Çaldıran Nahiyesi Noşar Köyü halkı adına Abdülbaki Yıldız (300), Çaldıran Yukarı Nazarova Köyü Muhtarı Zahir Korkmaz (130), Çaldıran Cilli Köyü Muhtar Abdülkerim Yıldız (85), Çaldıran Nahiyesi Nazarova Köyü Muhtarı Mehmet İlhan (160), Çaldıran Yukarı Hespireş Köyü Muhtarı Hasan Deniz (135), Çaldıran Kanikovan Köyü Muhtarı Rıza Bilici (50), Çaldıran Yukarı Sarıç Köyü Muhtarı Halit Çelik (55), Çaldıran Çubuklu köyü Muhtarı Yusuf Karakoç (220), Çaldıran İsmailbaba Köyü

özellikle 1959'da toplamda 3903 vatandaşın muhalefet partilerinden istifa ederek DP saflarına katıldıkları Başbakan Adnan Menderes ve DP teşkilatlarına çekilen telgraflarda tespit edilmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Van'ın Başkale ilçesinde de benzer gerekçelerle istifalar söz konusu idi. Örneğin, Akimis Köyü CHP Ocak Başkanı Selim Aslan, kuruluşundan beri DP'li olduklarını ancak son dönemlerde DP içindeki hizipçilikten dolayı partiden ayrılıp muhalefete geçtiklerini yeni DP ilçe teşkilatının belirlenmesi neticesinde ise 60 seçmenle birlikte yeniden DP'ye dönmek istediklerini ifade eden telgrafı 17.05.1959'da Başbakan Adnan Menderes'e göndermişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1). Başkale CHP ilçe başkanı Mustafa Akturan da, Başbakan Adnan Menderes'e 08.05.1959'da çektiği telgrafta, CHP'nin bu süreçte yanlış politikalar izlediğini bundan ötürü de ilçe başkanlığından istifa ederek Vatan Cephesi kanalıyla DP'ye katıldığını ifade etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1). DP saflarına katılanlar arasında Başkale Karabilyan ve Bebleşin CHP Bucak Başkanı Cevdet Aydemiz de bulunmaktaydı. Aydemiz, 21.05.1959'daki telgrafında DP iktidarının çalışmalarını beğendiklerini, DP'nin ülkenin kalkınmasındaki rolünün görmezden gelinemeyeceğini ifade ederek CHP Ocak İdare Heyeti'yle birlikte istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını Başbakana bizzat bildirmişti. 1946'dan beri Başkale CHP teşkilatına üye olan 10 muhtarlık da yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde CHP'den istifa ederek 29.01.1959'da DP saflarına katılmışlardı. Aynı şekilde Başkale Hafiziye Mahallesi'nden Mehmet Bora da 150 kişiyle CHP'den Vatan Cephesi'ne geçtiklerini Başbakana çektikleri 10.03.1959 tarihli telgrafında belirtmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Muhtarı Fettah Akbalık (100), Çaldıran Diro Köyü Muhtarı Nezir Çelikbaş (200), Çaldıran Zülfolbulak Köyü Muhtarı Ali Topçu (150), Çaldıran Hacışatun Köyü Sıddık Saçak (300), Çaldıran Aşağı Sarıç Köyü Muhtarı Sultan Çelik (110), Çaldıran Yukarı Cilli Köyü CHP Başkanı Ahmet Bağ (80), Çaldıran Nahiyesi Komakolo Köyü Muhtarı CHP Ocak Başkanı Samih Taş (70), Çaldıran Nahiyesi Duavan Köyü Muhtarı Haydar Saltınkalp (70), Çaldıran Nahiyesi Takız Köyü Muhtarı Hasan Ayaz (55), Çaldıran Nahiyesi Kaçak Köyü Muhtarı Kemal Eltaş (50), Çaldıran Nahiyesi Koçlar Ailesi adına Abdülmecit Koç (30), Çaldıran Nahiyesine bağlı Şehrümi Köyü Muhtarı Hasan Bülbül (183), Çaldıran Nahiyesi Direkli Köyü Muhtarı Birinci Aza Ahmet İpek (130), Çaldıran Nahiyesi Çayır Köyü Muhtarı Salih Erdal (90), Çaldıran Nahiyesine bağlı Yukarı Dikme Köyü'nden (170), Çaldıran Aşağı Dikme Köyü CHP Ocak Başkanı Mehmet Sakızcioğlu (130), Çaldıran Nahiyesi Giresor Köyü CHP Başkanı Sait Yavrutürk ve Muhtarı Kamil Taybar birlikte (500 kişi).

DP saflarına katılımların olduğu bir diğer ilçe de Özalp ilçesiydi. Özalp'ta CHP Bucak Cumhuriyet Mahallesi Ocak Başkanı Ahmet Özbay, 24.05.1959'da 100 arkadaşıyla birlikte, CHP ilçe heyetinden Tahir Koç da 07.12.1959'da Başbakan Adnan Menderes'e çektikleri telgraflarda; CHP'nin millet için yaptığını söylediği politikalarına aldandıklarını, bundan sonra DP'nin yanında durmak istediklerini, bu amaçla da Vatan Cephesi'ne katıldıklarını ifade etmişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1). DP'nin yeni müteşebbis heyetinden duyulan memnuniyetten dolayı Özalp'ın Satramis Köyü'nden CHP'li Mustafa Koç ve Reşit Büyük adlı vatandaşlar da köylerindeki 143 seçmenle DP'ye geçtiklerini 24.05.1959'da DP Genel Merkezine bildirmişlerdi. Saray Nahiyesi Gırıldıl Köyü'nden CHP Gençlik Kolu Başkanı, 25 arkadaşıyla birlikte CHP'nin politikalarının yanlışlığını ifade ederek Vatan Cephesi'ne geçtiklerini Başbakan Adnan Menderes'e 15.12.1959'da çektikleri telgrafta bildirmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

CHP dışından Özalp ilçesi Cumhuriyetçi Köylü Partisi Başkanı Cebbar Babacan 45 bucak ve ocak teşkilatıyla birlikte Vatan Cephesi'ne geçtiklerini Başbakan Adnan Menderes'e 14.12.1959'da çektiği telgrafında belirtmiştir. Özalp İlçe İdare Kurulu Başkanı Lezgin Özaydın, DP saflarına katılımlarla ilgili DP Genel Merkezine çektiği telgrafta, DP Müfettişi Halit Turgut'un yanında eski DP milletvekili Muslih Görentaş ve DP İl yöneticisi Remzi Perihanoglu ile birlikte Özalp ilçesini ziyaret ettiklerini, DP Müfettişi Halit Turgut'un DP'nin ülke kalkınması için yaptığı çalışmalar hakkında bir konuşma yaptığını, sonrasında ise Özalp'ın farklı köylerinden 13.09.1959'da CHP'den istifa eden 750 vatandaşın Vatan Cephesi'ne katılım programına katıldıklarını ifade etmiştir (BCA, 010.09/218.676.1). Özalp ilçesi DP Başkan Vekili Kadri Günay, DP saflarına katılımlarla ilgili olarak; 27 Ekim 1957 seçimlerinden 02.04.1959 tarihine kadar muhalefetten istifaların vuku bulmadığını ancak sekiz aydan beri CHP'den 3500, Cumhuriyetçi Köylü Partisi'nden 45 ilçe bucak ve ocakların tamamının kendini feshetmek suretiyle 1200 kişi ile toplamda 4700 vatandaşın muhalefetten istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıklarını DP İl Yüksek Başkanlığına 20.12.1959'da bildirmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

CHP'nin uzun yıllardır ağırlığının olduğu ilçelerden biri olan Erciş'teki siyasi tabloya bakıldığında, 1954 seçimleri sonrasında CHP ilçe teşkilatındaki istifalar (Van Postası, 13 Temmuz 1954) sonrasında gücünün zayıflamasına bağlı olarak DP ilçe teşkilatının da yoğun çalışması neticesinde Erciş ve köylerinden çok sayıda vatandaşın CHP'den istifa ederek DP'ye geçtikleri görülmektedir.

İstifa edenler arasında dikkat çeken bir isim de 1957 seçimlerinde CHP'den Van Milletvekili seçilen Abdülvahap Altınkaynak'tı. DP iktidarının kalkınma yolundaki hizmetlerini mensubu bulunduğu CHP'nin inkâr etmesine daha fazla dayanamayacağını ifade eden Altınkaynak, bu nedenle ailesi içindeki 50 seçmenle birlikte CHP'den istifa ederek DP saflarına katılmak istediklerini belirten 01.09.1959 tarihli telgrafi Başbakan Adnan Menderes'e iletmıştır (BCA, 010.09/218.676.1).

Çatak ilçesi DP Başkanı Memet Salih Görentaş'ta Çatak'ın farklı köylerinden 550 vatandaşın CHP saflarından Vatan Cephesi'ne kayıt yaptırarak DP saflarına katıldığını 18.12.1958'de Başbakan Adnan Menderes ve DP Genel Merkezine bildirmiştir (BCA, 010.09/218.676.1).

Gevaş ilçesinde de katılımların yoğun olduğu, 16.02.1959 - 23.06.1959 tarihleri arasında 1000 CHP'li seçmen özellikle problemlili olan DP ilçe teşkilatının yenilenmesini, DP'nin yapmış olduğu hizmetleri görmezden gelemeyeceklerini ve CHP'nin siyaset anlayışını beğenmediklerini gerekçe göstererek Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katıldıklarını belirten telgraflarını Başbakan Adnan Menderes'e göndermişlerdi (BCA, 010.09/218.676.1).

Partiler arasında siyasi cepheleşmenin diğer bir cephesi olan Vatan Cephesi'ne katılımlar görüldüğü üzere Van'da da yüksek oranda gerçekleşmiştir. Özellikle 1957 seçimlerinde DP'nin önceki seçimlere oranla Van'da da ciddi oranda oyunun düşmesi Vatan Cephesi'nin önemini daha da arttırmıştır. DP Genel Merkezi bu tabloyu değiştirebilmek için öncelikle oy kaybına neden olduğu net bir biçimde katılım telgraflarında da ifade edilen DP Van il ve ilçe teşkilatlarında değişime giderek yeni isimler belirleyerek önlem almıştır. Sonrasında da yeni DP Van teşkilatlarının çalışmalarıyla muhalefetteki seçmenlerin ve küskünlerin Vatan Cephesi'ne katılımları sağlanarak DP safları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla çok sayıda vatandaşın farklı gerekçelerle muhalefet partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne ve DP'ye katıldıkları görülmüştür. Bu katılımlar da Van'daki siyasal hayatın hareketlenmesine ve siyasi dengenin de tekrar DP lehine dönmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç

Ülke genelinde iktidar ile muhalefet partileri arasındaki tartışmaların ve sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Yassıada duruşmalarına dava konusu olan Vatan Cephesi oluşumu, süreç içerisinde partiler arasındaki siyasi çatışmanın daha da büyümesine

yol açmıştır. İktidara karşı muhalefet partileri arasında oluşturulan iş birliğine karşı Başbakan Adnan Menderes de tüm yurttan DP öncülüğünde Vatan Cephesi oluşumunun kurulmasını istemiştir. Partiler arasındaki bu cepheleşme siyasal ve toplumsal yaşamda hareketliliği de beraberinde getirmiştir.

Van'da uzun yıllar tek parti olarak hâkimiyetini devam ettiren CHP karşısında örgütlenmesini tamamlayan DP Van teşkilatınca da Başbakan Adnan Menderes'in çağrısı üzerine Vatan Cephesi'nin kuruluşuna ve katılım süreçlerine büyük destek verilmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 1957 seçimlerinde DP'nin Van'da da büyük oranda oy kaybına uğraması, Vatan Cephesi'nin önemini fazlasıyla arttırmıştır. DP Van teşkilatlarının çalışmaları neticesinde CHP başta olmak üzere diğer muhalefet partilerine üye olan vatandaşlar farklı gerekçelerle partilerinden istifa ederek bireysel veya toplu olarak Vatan Cephesi'ne ya da DP'ye katıldıklarını Başbakan Adnan Menderes'e veya DP Genel Merkezine telgraflarla bildirmişlerdi. Bu çerçevede telgrafların içeriklerine bakıldığında, Van'da Vatan Cephesi'ne ve DP'ye en fazla katılımın ana muhalefet partisi CHP'den olduğu görülmüştür. DP saflarına katılımlar söylem analizi ekseninde incelendiğinde, CHP'den geçiş yapan seçmenlerin gerekçelerinde; özellikle DP Van İl teşkilatlarındaki yöneticilerden kaynaklı kırınglıklar neticesinde DP'den CHP'ye geçişlerin olduğu ancak DP Van İl teşkilatlarına yeni isimlerin belirlenmesinden sonra DP'ye veya Vatan Cephesi'ne tekrar geçtikleri de tespit edilmiştir. Bunun yanında DP'nin ülke ve Van için yaptıkları hizmetlerin görmezden gelinemeyeceği de CHP'den DP'ye katılımlarda etkili olmuştur. Diğer muhalefet partilerinden istifa edenler ise; CHP ile birleşmeyi tasvip etmediklerinden ve DP'nin ülke için yaptıklarından ötürü DP saflarına katıldıklarını gerekçelerinde belirtmişlerdi. Herhangi bir partiye mensup olmayan vatandaşlar ise Vatan Cephesi'ne ve DP'ye aileleriyle katılmalarının gerekçesi olarak, Başbakan Adnan Menderes ve DP'nin ülkenin kalkınmasındaki rollerinin göz ardı edilemeyeceği hususunu katılım telgraflarında önemle vurgulamışlardı.

Sonuç olarak, DP'nin 1957 seçimlerinde ülke genelinde oylarının düşmesi sonrasında aleyhine oluşan siyasi atmosferin giderilmesi bağlamında tüm yurttan kurulan Vatan Cephesi'ne Van ilinde de büyük bir ilgi ve katılım olmuştur. DP saflarına Vatan Cephesi kanalıyla katılımların yoğun olarak köy ve nahiyelerden gerçekleşmesi Van'daki politik havanın DP lehine dönüşmesine katkı sağlamıştır. Bu durum da DP'nin Van genelinde muhalefet partileri

karşısında daha da güçlenmesine ve motivasyonunun artmasına etki etmiştir.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA. 010.09.218.676.1.
- BCA. 010.09.159.486.2.
- BCA. 010.09.212.256.1.6-7.
- BCA. 030.01.0.51.309.7.12.
- BCA. 30.1.0.0.44.263.8.1-4.
- BCA. 030.01.0.45.268.9.
- BCA. 030.01.0.52.312.1.
- BCA. 030.01.0.45.269.12.
- BCA. 030.10.77.510.11.
- BCA. 30.1.0.0. 53.315.4
- BCA. 30.1.0.0.52.311.1-2.
- BCA. 30.10.0.77.506.12.8.
- BCA. 490.1.0.193.766.1.
- BCA. 490.1.0.0.5.26.30.
- BCA. 490.1.0.284.1141.2
- BCA. 490.1.0.1795.1277.1.
- BCA. 490.1.0.277.1111.3.
- BCA. 490.1.0.441.1825.121.
- BCA. 490.1.0.718.454.1.
- BCA. 490.1.0.193.764.2.
- BCA. 490.1.0.441.1825.1.
- BCA. 490.1.0.193.766.1.
- BCA. 490.1.0.0341.1425.

Resmi Yayınlar

- Demokrat Parti Tüzük ve Programı (1946), Ankara,
- TBMM Arşivi, Tercüme-i hâl Varakası, VIII. Dönem Tutanakları.
- TBMM Arşivi, Milletvekili Seçim Mazbatası, 19 Mayıs 1950.
- TBMM Zabıt Ceridesi, B:43, C.24, D: 8, 10 Şubat 1950.
- TBMM Zabıt Ceridesi, B:95, C.8, D: 9, 27 Haziran 1951.
- TBMM Zabıt Ceridesi, B:59, C.14, D: 9, 09 Nisan 1952.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.20, D:10, 11Eylül 1957
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Vatan Cephesi Davası, (Esas No: 1961 /7), TBMM 1960.

Sürelî Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Tanin
Tasvir
Ulus
Van Postası
Van Sesi
Zafer

Kitap ve Makaleler

- Afşar, E. (2020). Politik Cepheleşmede Vatan Cephesi'nin "Muş İline" Yansımaları (1958-1960). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (UMS'20), 123-131.
- Ağaoğlu, S. (2004). *Arkadaşım Menderes*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*. Fethi, A. (Çev.). İstanbul: Hill Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2001). *İhtilalin Mantığı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*. Ankara: Olgaç Yayınevi.
- Burçak, R. S. (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*. Ankara: Nurol Matbaacılık.
- Demir, Ş. (2011). *Düello / Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Doğaner, Y. (2013). *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, C.1. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Gülizar, J. (1983). Türkiye Radyoları. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. (C.10, ss. 2738-2747). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güngör, S. (2004). *Muhalefette CHP*. Ankara: Alternatif Yayınları.

- Karpat, K. H. (2011). *Türk Siyasi Tarihi*. Elitez, C. (Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pınar, M. (2013). Van'da Demokrat Parti Teşkilatlanması, *Erzurum Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 2(1), 31-55.
- Tökin, İ. H. (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tuğluoğlu, F. (2017). CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 277-310.
- Tuncer, E. (2002). *Osmanlıdan Günümüze Seçimler*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Tuncer, E. (2012). *1957 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Turan, M. (2011). *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Uyar, H. (2001). *Vatan Cephesi*. İzmir: Büke Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Saner, Y. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 239-262

Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında (1925-1929) Van İlinde Tarım ve Hayvancılık İstatistiklerinin Analizi
In the Early Years of the Republic (1925-1929) an Analysis of Agriculture and Livestock Statistics in Van Province

• Nursal KUMAŞ*

*Öğretim Görevlisi Dr, Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa/Türkiye.
Dr., Bursa Uludag University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Bursa/Turkey.
nkumas@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6554-5007

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

26/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Kumaş, N. (2021). Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında (1925-1929) Van İlinde Tarım ve Hayvancılık İstatistiklerinin Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 239-262

Citation: Kumaş, N. (2021). In the Early Years of the Republic (1925-1929) An Analysis of Agriculture and Livestock Statistics in Van Province Analysis of Van Tales According to the Max Lüthi's Method. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 239-262

Öz

Bu çalışmada devlet salnameleri, 1927 nüfus sayımı, sanayi sayımı ve tarım sayımı istatistikleri çerçevesinde, 1925-1929 döneminde Van merkezde ve ilçelerinde tarım-hayvancılık alanında yaşanan faaliyetlerin bir değerlendirilmesi yapıldı. Şehirde ekimi yapılan tarımsal alanların miktarı, tahıl, baklagiller ve sanayi bitkileri kapsamında ekilen tohumların ve elde edilen ürünlerin cinsi, miktarı ve ekonomik değeri belirlendi. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde kullanılan alet ve makinelerin sayısı tespit edildi. Van ili kapsamında ekonomik amaçlı olarak beslenen çeki, kümes ve çiftlik hayvanlarının sayıları, bu hayvanlardan elde edilen ürünlerin miktarı ve hayvanların ekonomik değerleri tablo ve grafiklerle desteklenerek anlamlandırılmaya çalışıldı. Tarım-hayvancılık Van ilinin temel ekonomik faaliyeydi. Nitekim 1927 yılı itibarıyla meslekleri tespit edilmiş nüfus içinde tarım-hayvancılık faaliyetleriyle uğraşanların oranı %78,23'tü. Aynı yıl verilerine göre şehir genelinde toplam 4243 adet tarım aleti ve makinesi, 11.744 çeki hayvanı, 21.982 kümes hayvanı ve 175.842 baş çiftlik hayvanı bulunmaktaydı. Çeki hayvanlarında ilk sırayı öküz, kümes hayvanlarında tavuk ve çiftlik hayvanlarında koyun almaktaydı. Tarımsal alanda da tahıl üretimi ilk sıradaydı. Buğday ve patatesin diğer ürünlere göre ekonomik değeri yüksekti.

Anahtar Kelimeler: Van, Cumhuriyet Dönemi Van, Van Tarım, Van Hayvancılık, Van İstatistik.

Abstract

In this study, an evaluation of the activities in the field of agriculture and livestock in the center and districts of Van during the period 1925-1929 was made within the framework of state yearbooks, 1927 census, industrial census and agricultural census statistics. The amount of agricultural land cultivated in the city, the type, amount and economic value of the products planted and obtained within the scope of cereals, legumes and industrial plants were determined. In addition, the number of tools and machines used in agricultural activities was detected. The number of transport, poultry and livestock fed for economic purposes within the province of Van, the amount of products obtained from these animals and the economic values of the animals were tried to be explained by supporting tables and graphics. Agriculture and animal husbandry was the main economic activity of Van province. As a matter of fact, the rate of those engaged in agriculture-animal husbandry activities among the population whose professions were determined as of 1927 was 78,23%. According to the data of the same year, there were 4243 agricultural tools and machines, 11.744 transportation animals 21.982 poultry animals and 175.842 livestock in the city. Ox, chicken in poultry and sheep in farm animals took the first place in transportation animals. Grain production was also in the first place in the agricultural field. The economic value of wheat and potatoes was higher than other products.

Keywords: Van, Republic Period Van, Van Agriculture, Van Livestock, Van Statistics.

Giriş

Van'ın kadim bir şehir olduğu ve tarihinin milattan önceki yüzyılların derinliklerine kadar indiği bölgede yapılan kazılar sonucunda anlaşıldı. Şehre hâkim olan tespit edilebilmiş ilk uygarlık Hurrilerdi. Sonraki yıllarda pek çok uygarlığın etkisi altında kalan Van ilk olarak 1534 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katıldı. Bir süre sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkan şehir 1548 yılında tekrar ve son defa olmak üzere Osmanlı yönetimine girdi ve şehir Van beylerbeyliğinin merkezi yapıldı (Arvas, 2018: 31, 51-53). Van yakın dönemde (1915) Rus birlikleri tarafından işgal edilmiş olsa da 2 Nisan 1918 tarihinde işgalden kurtarıldı (Çölemerikli, 2009: 20). Cumhuriyet'in ilanından sonra Van il statüsü kazandı. Başkale, Erciş, Saray (Mahmudiye, Kâzımpaşa), Muradiye ve Çatak (Şitak) ilçe statüsünde Van iline bağlandı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Van ilinin iktisadi hayatında tarım ve hayvancılık ön plandaydı. Buğday, çavdar, arpa, darı ve pirinç ekimi yapılan bölgede; bakla, fasulye, kavun, karpuz, kendir, banya vb. ürünler yetiştirilmekteydi. Van Gölü'nden çıkarılan inci kefali de önemli bir ekonomik değere sahipti (Aslan, 2016: 208). Gölün bu olumlu katkısına karşın suyunun sodalı olması etrafındaki araziye verimsiz kılmaktaydı.

Tablo No: 1 Van İlinin 1927 Yılı Nüfus Sayımı Verileri
(28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, 1929: 17)

Yerleşim Yeri	1927 Yılı		
	Erkek	Kadın	Toplam
Van Merkez	11.819	10.694	22.513
Başkale	2519	2656	5175
Erciş	9557	8804	18.361
Gevaş	5740	5561	11.301
Muradiye	4029	2875	6904
Saray (Mahmudiye, Kâzımpaşa)	4142	3541	7683
Çatak	1719	1673	3392
Toplam	39.525	35.804	75.329

Tablo No: 1'deki verilere göre; Van Merkez ilçesinin yanında Erciş ve Gevaş ilçeleri de önemli bir nüfusa sahipti. Merkez, Erciş, Gevaş, Muradiye, Saray ve Çatak ilçelerinde kadın nüfusu erkek nüfustan azdı. Üstelik Muradiye ilçesinde kadın nüfusun %41,64 gibi düşük bir düzeyde olması dikkat çekiciydi. Muradiye ilçesinde olduğu kadar düşük olmasa da il genelinde de durum aynıydı ve kadın nüfus %47,53 oranındaydı.

Van ili genelinde yedi yaş üstü nüfusta okuma-yazma oranı %1,92 (erkek: %3,54; kadın: %0,16) olup Türkiye ortalamalarının (%10,58) çok altındaydı. İl genelinde Türkçe dışında en çok konuşulan dil Kürtçe'ydi (%76,63) ve şehirdeki gayrimüslim oranı oldukça azdı (%0,17). Şehrin toplam nüfusunun %47,19'u (erkek: %44,70 ve kadın: %49,94) 20-60 yaş aralığında olup, ekonomik yaşamda etkin grubu temsil etmekteydi. Bu bağlamda şehrin nüfusunun neredeyse yarısı ekonomik yaşamla doğrudan ilintiliydi. Okul yaşında olan çocuklar da nispeten bu faaliyetlerin içinde yer almaktaydı. Şehir genelinde ikâmete mahsus toplam 13.102 adet ikâmet edilen bina, 204 okul, 372 cami, 99 resmi daire ve 14 adet hamam bulunmaktaydı (28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929: 22-23, 46, 62, 70, 74).

Şehrin içinde bulunduğu coğrafya (yeryüzü şekilleri, iklim vb.) tarımın kısıtlı yapılmasına neden olmaktadır. Buna karşın il genelinde mera ve çayırıkların yaygın oluşu ve yaylacılık faaliyetlerinin etkin bir şekilde sürdürülüyor olması ekonomik yaşamda hayvancılığı ön plana çıkarmaktaydı (Ertaş, 2020: 185). Bu çalışmada söz konusu faaliyetler dönemle ilgili yayımlanmış resmi veriler çerçevesinde irdelendi. Van iline ait 1927 yılı göstergeleri incelenerek şehrin genel karakteristiği hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Van ilinde yayımlanan Çaldıran gazetesi Van'ın işgal edildiği 1915 yılında kapandı. Bu tarihten sonra 1937 yılına kadar il genelinde herhangi bir yerel gazetenin yayımlanmamış olması nedeniyle çalışmada tarım-hayvancılık

faaliyetlerinin yerel basın boyutu yer almadı (Sarı, 2017: 70). Ayrıca 20 Mayıs 1933 tarih ve 2197 sayılı Bazı Vilayetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun'un 5.maddesiyle; "Hak(k)ârî Vilâyeti lâğvolunmuştur. Hak(k)ârî Kazası haline konularak Gevar Kazası ile birlikte Van Vilâyetine ve Beytüşşebap Kazası Siirt Vilâyetine bağlanmıştır" (Resmî Gazete, 1933: 2511). Bir süre Van iline bağlı kalan Hakkârî, 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı kanunla merkezi Çölemerik olmak üzere yeniden il oldu (Resmî Gazete, 1936: 5902). Hakkârî şehriyle ilgili idari alanda yaşanan söz konusu değişiklikler ve 1930 yılıyla birlikte ülkede ekonomi alanında devletçi politikaların uygulanmaya başlanmış olması çalışmanın dönemsel aralığının 1925-1929 olarak sınırlandırılmasında etkili oldu.

1. Van İlinde Tarım ve Hayvancılık İstatistikleri

Cumhuriyet Dönemi'yle beraber tarımsal anlamda önemli gelişmeler yaşandı. 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde kalkınmanın sanayi ve tarımsal açıdan iki yönlü olması gerektiği yönünde bir karar alındı ve tarımda makineleşmenin sağlanması gerektiği vurgulandı. 1924 yılında köy kanununun çıkarılması ve ardından 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılmış olması çiftçi üzerindeki vergi yükünü büyük ölçüde kaldırdı ve tarımsal üretimin önünü açmış oldu (Akın ve Kaya, 2020: 104).

1.1. Devlet Salnameleri (1925-1929)

Devlet salnamelerinde ülkenin şehirlerine ait coğrafi, zirai, ticari ve iktisadi bilgiler ve sayısal veriler yer almaktaydı (Şahin, 2015: 432). Bu bağlamda Van ilinde ekimi yapılan ürünlerin dönüm miktarları ve yıllık olarak elde edilen ürün miktarları 1925-1926 ve 1926-1927 dönemlerinde ilçe özelinde, 1927-1928 ve 1928-1929 dönemlerinde de il genelinde verildiği belirlendi. Salnamelerde bazı ilçelere ait arazi ve ürün miktarları çok ayrıntılı verilirken, bazı ilçelerde veriler yuvarlanmakta veya tahmini olarak eklenmekteydi. Bazı veriler de salnamede herhangi bir şekilde yer almamaktaydı. Ekimi yapılan araziler dönüm olarak ifade edilirken elde edilen ürünler için kilo ve kıyye ölçü birimleri kullanılmaktaydı. Kıyye ölçü biriminin farklı uygulama yöntemleri vardı (*Devellioğlu*, 2013: 596-597).¹ Devlet salnamelerinde kıyyenin gram karşılığı verilmediği için, kıyye ile ifade edilen rakamların gram karşılığı net olarak tespit edilemedi.

¹ Kıyye: Okka, dört yüz dirhem, kıyye-i âşârî: kilo, bin gram olan ağırlık ölçüsü, kıyye-i atika: (eski okka) okka, (eskiden) dört yüz dirhem olan bir ağırlık ölçüsü (1282 gramı karşılar), kıyye-i cedide (yeni okka): kilo, bin gram olan ağırlık ölçüsü (okkanın %78'ini karşılar).

1.1.1. 1925-1926 Dönemi

Bu dönemle ilgili verilerin ilçe özelinde ve genel ifadeler çerçevesinde verildiği belirlendi. Salnamede, Adilcevaz ve Hoşab'ın ilçe statüsünde Van iline bağlı olduğu görüldü. Bu dönemle ilgili salnamede tespit edilen bilgiler şunlardı: (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1925-1926*, 1926: 872-875).

Merkez İlçe: İl merkezinde bu dönem içinde 300.000 dönüm civarında buğday, arpa, darı ve çeşitli sebzelerin ekimi yapıldı.

Adil Cevaz İlçesi: İlçede bu dönemde 10.000 dönüm buğday, 20.000 dönüm çavdar, 10.000 dönüm arpa ekildi. Alınan ortalama ürün miktarları şöyleydi: 1.000.000 kilo buğday, 1.000.000 kilo arpa, 2.000.000 kilo çavdar. Bunlardan 100.000 kilo buğday, 100.000 kilo arpa, 200.000 kilo çavdar Bitlis'e ve Erciş'e ihraç edilmekteydi. İlçede 14.000'e yakın koyun vardı. 12.000 kıyye tulum peyniri Erciş ve Bitlis'e ve 10.000 kıyye yapağı da Erzurum'a sevk edilmekteydi. İlçe merkezinde 200 dönüm zerdali ve 150 dönüm ceviz ağacı vardı ve yılda 100.000 kıyye zerdali ve 40.000 kıyye ceviz Erciş, Bitlis, Karaköse, Malazgirt, Bulanık, Muş ve Tutak ilçelerine gönderilmekteydi.

Başkale ilçesi: İlçede 1925 yılında 3000 dönüm arazi ekildi.

Erciş İlçesi: İlçe dâhilinde tahmini 60.000 dönüm arazide ziraat yapılmaktaydı. Elde edilen ürünlerden 100.000 kilo buğday ve 9000 kilo arpa şehir dışına ihraç edilmekteydi.

Gevaş İlçesi: İlçe dâhilinde her yıl tahmini olarak 21.200 dönüm arazi ekilmekteydi. Bu dönemde elde edilen ürün miktarları şu şekildeydi: 1.350.000 kıyye buğday, 240.000 kıyye arpa, 121.500 kıyye çavdar, 20.000 kıyye darı, 3300 kıyye mercimek.

Hoşab İlçesi: İlçe dâhilinde bir yıl içinde yapılan ekim 6500 dönümdü. Elde edilen ürün miktarları da 337.500 kilo buğday ve 215.000 kilo çavdar olmak üzere toplam 552.500 kiloydu. Bu miktar bölge halkının ihtiyacını temine yeterli değildi.

Muradiye İlçesi: 1925 yılında ilçedeki toplam hayvan miktarı 45.000'di. Bunun 13.000'i kasaplık koyundu. Ayrıca 25.000 kıyye yün, 30.000 kıyye peynir, 30.000 kıyye yağ ve 2000 kıyye yapağı üretilmekteydi. Her yıl ihracat bedeli olarak takriben 300.000 lira alınmaktaydı.

Çatak İlçesi: İlçe dâhilinde 1925 yılında 1700 dönüm arazi ekildi.

1.1.2. 1926-1927 Dönemi

Bu dönemle ilgili salnamede yer alan bilgiler şu şekildeydi: (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1926-1927*, 1927: 1151-1153)

Van ilinin ziraata uygun arazisi tahmini olarak 239.000 dönümdü. İl merkezinde 639 manda, 1004 sığır, 25 katır, 452 merkep, 1105 at, 56.246 koyun, 19.924 keçi, 540 tiftik keçisi ve 6 adet deve bulunmaktaydı.

Başkale İlçesi: Ziraata uygun arazisi 150.000 dönümdü. Bunun 25.000'i ekildi. Ekilen çeşitli tohumlardan 3.000.000 kilo ürün elde edildi. İlçede 293 at, 224 kısırak, 74 katır, 134 merkep, 2451 öküz, 213 manda, 13.059 keçi ve 103 tiftik keçisi vardı.

Erciş İlçesi: İlçede 53.523 koyun, 16.975 keçi, 10.555 sığır, 984 at, 665 manda, 319 merkep vardı. İlçe dâhilinde ziraata uygun arazi 60.000 dönüm olup bu araziye çeşitli bitkilere ait olmak üzere toplam 900.000 tohum ekildi ve karşılığında 7.200.000 kilo ürün alındı.

Gevaş İlçesi: Ziraata uygun 110.000 dönüm arazinin 7800 dönümünde ekim yapıldı. İlçe genelinde toplam 36.122 hayvan vardı.

Muradiye İlçesi: İlçede 8800 dönüm arazide 137.000 kilo buğday ve arpa ekildi ve 1.370.000 kilo ürün alındı. İlçede 55.723 koyun, 11.976 kıl keçisi, 103 tiftik keçisi, 9 deve, 719 manda, 8749 sığır, 280 at, 767 kısırak, 88 merkep olmak üzere toplam 78.414 hayvan mevcuttu².

Saray İlçesi: İlçenin ziraata uygun arazisi 125.000 dönümdü ve bu araziye 109.000 kilo buğday ve arpa ekildi. 704.000 kilo ürün elde edildi. İlçede 27.111 koyun, 7917 keçi, 627 at, 4122 sığır, 12 katır, 45 merkep, 690 manda olmak üzere toplam 40.524 hayvan mevcuttu³.

Çatak İlçesi: İlçenin ziraata uygun arazisi 26.000 dönümdü. İlçedeki toplam hayvan sayısı 250'di.

1.1.3. 1927-1928 Dönemi

Bu dönemle ilgili sayısal veriler oldukça sınırlı olup şu şekildeydi: (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rûsumat Sâlnâmesi) 1927-1928, 1928: 1270*). İl genelinde ziraata elverişli arazi miktarı 5.375.000 dönümdü ve bu arazinin 502.000 dönümüne hububat ekimi yapıldı. Ekilen bu araziden 39.606.250 kilo çeşitli türlerde ürün elde edildi. İlde toplam 4634 at, beygir vb. hayvan, 33.988 baş inek vb. sığır cinsinden hayvan ve 265.541 baş da koyun vardı.

1.1.4. 1928-1929 Dönemi

Bu dönemle ilgili bilgiler Latin Harfleriyle verilmekteydi ve ekilen tohumlar dönüm miktarlarına göre sırasıyla şöyleydi: (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929: 751*). Arpa, çavdar, darı, nohut, fasulye, patates, mercimek, kenevir, bakla, soğan, pancar ve sarımsak.

² Toplam rakamın ilgili salnamede sehven 78.614 olarak yazılmış olduğu tespit edildi.

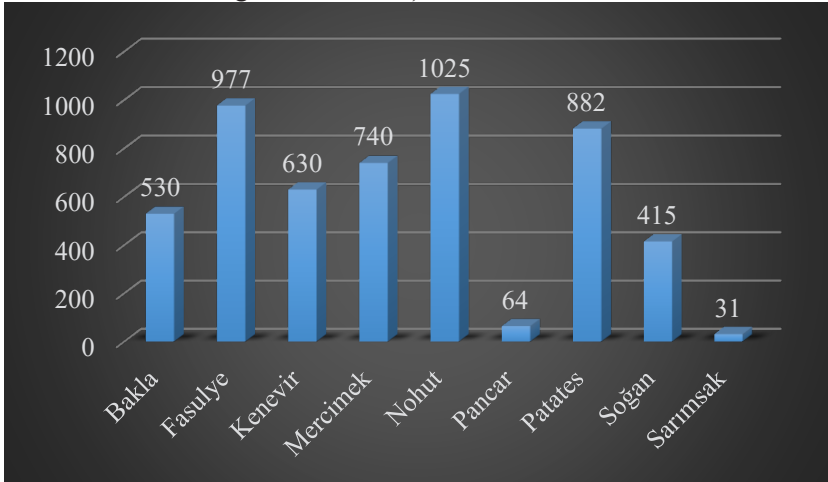
³ Toplam rakamın ilgili salnamede sehven 41.524 olarak yazılmış olduğu tespit edildi.

Bu ürünlerin dışında çeşitli tohumların bir arada ekildiği (mahlût) 21.050 dönümden oluşan ayrı bir ekimin yapıldığı da tespit edildi.

Tablo No: 2 1928-1929 Döneminde Van İlinde Ekilen Tarımsal Bitkiler ve Ekim Miktarları (Dönüm) (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929: 751*)

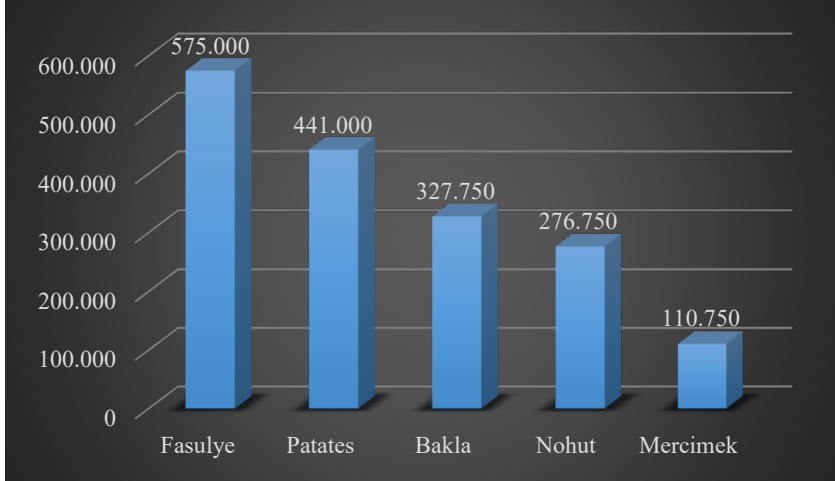
Arpa	Bakla	Buğday	Çavdar	Darı	Fasulye	Kenevir	Mercimek	Nohut	Pancar	Patates	Soğan	Sarımsak
75.700	530	261.450	13.100	8150	977	630	740	1025	64	882	415	31

Grafik No: 1 1928-1929 Döneminde Van İlinde Ekilen Tarımsal Bitkiler ve Ekim Miktarları (Dönüm) (İlk Dört Ürünün Dışında) (Tablo No: 2'deki verilere göre hazırlandı).

İlgili tablo ve grafikten anlaşıldığı kadarıyla Van ilinde bu dönemde mahlût ekimiyle beraber toplam 384.744 dönüm araziye ekim yapıldı. Mahlût olarak ekimi yapılan 21.050 dönüm arazi kapsam dışında tutulduğunda söz konusu ekimi yapılan tohumlar içinde ilk sırayı %71,89 oranıyla buğday almaktaydı. %20,81 oranıyla arpa ikinci, %3,60 oranıyla çavdar üçüncü ve %2,24 oranıyla darı ekilen tohumlar arasında dördüncü sırada gelmekteydi. Söz konusu dört ürüne ait toplam tohum yüzdesi %98,54'tü. Geriye kalan %1,46'lık kısmı Grafik No: 2'deki ürünlere ait tohumlardan oluşmaktaydı. Devlet salnamesinde toplam 13 ürüne ait tohumların kaç dönüm ekildiğine dair bilgi verilmesine karşın yıllık olarak elde edilen ürün miktarı yalnızca fasulye, patates, bakla, nohut ve mercimek için verilmekteydi.

Grafik No: 2 1928 Yılında Van İlinde Üretilen Bazı Ürünlerin Üretim Miktarları (kilo) (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929: 751*)

1928 yılı verilerine göre ürün miktarları verilen beş ürün içinde dönüm başına verim en çok bakladan alındı (618,4 kilo). Bu ürünü sırasıyla fasulye (588,5 kilo), patates (500 kilo), nohut (270 kilo) ve mercimek (149,7 kilo) izledi (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929: 751*).

1.2. 1927 Yılı Nüfus Sayımı Verileri

Cumhuriyet Dönemi'nde 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımında ekonomiye dayalı veriler de elde edilmeye çalışıldı. İstatistiki veriler il özeline inilmeden genel olarak tespit edildi. Ziraat, sanayi, ticaret, genel hizmetler ve serbest meslek olarak toplam beş sektör belirlenerek çalışanların bu sektörlerle dağılımı cinsiyet ayrımı yapılarak verildi. Bununla birlikte işletme sayıları ve türleri hakkında herhangi bir bilgi verilmedi.

Tablo No: 3 1927 Yılı Nüfus Sayımı Verilerine Göre Van İlinde Meslek Grupları (*28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929: 52*)

Cinsiyet	Ziraat %	Sanayi %	Ticaret %	Genel Hizmetler %	Serbest Meslek Vesaire %	Mesleği Belli Olan %	Mesleği Olmayan %
Erkek	37,81	0,95	1,77	6,96	1,84	49,33	50,67
Kadın	4,60	0,12	-	0,03	0,03	4,78	95,22
Toplam	22,02	0,56	0,93	3,67	0,98	28,16	71,84

Van ilinde 1927 yılı itibarıyla zirai faaliyetlerle meşgul olanların sayısı 16.591'di. Tablo No: 3'e göre; tüm şehir nüfusu içinde bu rakam %22,02 ve meslekleri tespit edilmiş nüfus içinde %78,23'tü. Zirai

faaliyetlerde bulunanların %90,08'i erkeklerden ve %9,92'i de kadınlardan oluşmaktaydı (28 *Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929: 17, 46). 12 yaşın üstündeki nüfusun sadece %48,34'ünün (erkeklerde %86,86 ve kadınlarda %7,98) mesleği bilinmekteydi ve mesleği bilinenlerin %37,82'i zirai faaliyetlerde bulunmaktaydı (erkeklerde %66,58 ve kadınlarda %7,67) (28 *Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül III, 1929: 25-27). Mesleği bilinen kişi sayısının %50'den daha az olması zirai alanda çalışan sayısını oldukça düşürmekteydi. Şehir genelinde erkek nüfusun kadın nüfustan %4,94 oranında daha fazla oranda bulunması tarımsal faaliyetlerde kadın rolünü nispeten azaltmaktaydı. 12 yaşın üstündeki kadın nüfus içinde mesleği belli olanların oranının sadece %7,98 olması tarımsal faaliyetlerde kadın çalışan sayısının olması gereken rakamdan daha az gösterilmesine neden olmaktaydı. Bir başka ifadeyle şehrin genelinde 1000 erkek nüfusa 905 kadın nüfus düşmekteydi ki bu oranla ülkenin diğer şehirleri arasında Beyazıt ve Kars illerinden sonra üçüncü sırada gelmekteydi (28 *Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül III, 1929: 18). 1927 yılı verilerine göre Van ili genelinde engelli oranı %1,19'du (erkek: %1,70; kadınlar: %0,62) (28 *Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül III, 1929: 58). Söz konusu engelli nüfusun ekonomik yaşamda ne oranda yer aldığına dair bir veri tespit edilemedi.

1.3. 1927 Sanayi Sayımı Verileri

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk sanayi sayımı 1927 yılında yapıldı. Bu sayımda on farklı sanayi kolu oluşturuldu. Maden çıkarma, tarım-evcil hayvanlar-av ve balıkçılık, dokuma, sair bitkisel madde ve ağaç mamulleri, bina inşaatı, maden ve maden işletmesi-makine imalatı, kâğıt ve karton, kimya, karma ve çeşitli sanayi. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri avcılık ve balıkçılık faaliyetleriyle birlikte değerlendirildi. Sayım aracılığıyla bu sanayi kollarında ülke genelinde faaliyet gösteren işletmeler ve bu işletmelerde çalışanlar hakkında ayrıntılı bilgiler tespit edildi. Tarım, evcil hayvanlar, av ve balıkçılık sanayi başlığı altında 23 alt başlık belirlendi fakat söz konusu başlıklar il bazında değerlendirmeye tabi tutulmadı. Bu nedenle Van ilinin bu sektöre bağlı alt sektörleri hakkında istatistiki bir bilgi edinilemedi. Van ilinde tarım, evcil hayvanlar, av ve balıkçılık sanayisinde toplam işletme sayısı 32 (22'i merkez, 4'ü Erciş ve 6'sı Gevaş'ta) ve çalışan sayısı da 74'tü (59'u merkez, 7'i Erciş ve 8'i Gevaş'ta) (1927 *Sanayi Sayımı*, 1969: 45).

Sanayi sayımı verileri il bazında önemli bilgiler vermektedir. Van ilinde 80 işletme ve bu işletmelerde toplam 179 çalışan bulunmaktaydı. Tarım ve hayvancılık sektörü işletme çalışan sayısı

açısından tüm sektörler içinde ilk sırada yer almaktaydı. İl genelindeki işletmelerin %40'ı ve çalışanların %41,34'ü tarım ve hayvancılık sektöründe yer almaktaydı. İşletmeler sadece Merkez, Erciş ve Gevaş ilçelerinde bulunmaktaydı fakat işletme (%68,75) ve çalışan sayısı açısından (%79,73) Van şehir merkezi önemli bir konuma sahipti. Van ilindeki toplam 32 işletmenin 9'u 1 kişi, 19'u 2-3 kişi ve 4'ü 4-5 kişinin çalıştığı küçük aile işletmeleriydi. Şehirde 4 ve üzerinde çalışanı bulunan 10 işletme vardı ve bu işletmelerin 4'ü tarım ve hayvancılık sektöründe yer almaktaydı. Söz konusu bu 4 işletmede çalışan 18 kişinin 4'ü 14 yaşından küçük işçi, 12'si 14 yaşından büyük işçi, 1'i memur ve 1'i de patron statüsündeydi. Memur ve patron statüsünde olan iki çalışan Türk vatandaşı değildi. Bu durum söz konusu işletmenin yabancı sermayeli olduğunu göstermekteydi. İşletmede çalışan Türk vatandaşlarının tamamı erkekti (1927 Sanayi Sayımı, 1969: 45, 47, 117).

1.4. 1927 Tarım Sayımı

2 Haziran 1926 tarih ve 893 Sayılı Nüfus Sayımı Kanunu ve 2 Haziran 1927 tarih ve 1152 Sayılı İstatistik Kanunu gereğince ülke genelinde tarımsal veri elde edebilmek amacıyla Cumhuriyet Dönemi'nin ilk tarım sayımı yapıldı. Bu sayımda çiftçi aileleri, ekilmiş araziler, üretilen ürünler, hayvanlar, tarım aletleri ve makineleri sayıldı (1927 Tarım Sayımı, 1970: III, VII). Tarım sayımı için ülkenin şehirleri buldukları coğrafyaya uygun olacak şekilde dokuz tarım bölgesine ayrıldı. Van ili, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illeriyle beraber altıncı bölgede yer almaktaydı.

Tablo No: 4 Altıncı Tarım Bölgesinde Çiftçi Nüfusu ve Çiftçi Ailesinin Mevcudu (1927 Tarım Sayımı, 1970: 2-3, 19-20)

İller	Genel Nüfus	Çiftçi Nüfusu	Oran %	Çiftçi Ailesi	Çiftçi Aile Büyüklükleri
Van	75.437	40.677	53,9	7847	5,1
Urfa	207.487	95.359	45,9	22.189	4,2
Bitlis	90.319	65.000	71,9	12.005	5,4
Hakkâri	25.016	23.463	93,7	4765	4,9
Diyarbakır	194.183	93.761	48,2	18.671	5,0
Siirt	101.529	49.722	48,9	9832	5,0
Mardin	183.317	90.263	49,2	18.109	4,9
6. Bölge Toplamı	877.288	458.245	52,2	93.418	4,9
Genel Toplam	13.517.385	9.145.008	67,7	1.751.239	5,2

Tablo No: 4'e göre; altıncı bölgede yer alan Mardin, Siirt, Diyarbakır, Urfa illerinin yanı sıra İzmir (%45,2), Gaziantep (%41,2) ve Mersin (%34,1) illerinde çiftçi nüfusu %50'inin altındaydı. Bu durum ifade edilen şehirlerin nüfus büyüklüklerinin fazla olmasının yanında

tarımsal faaliyetlerin dışında söz konusu yedi şehirde birçok ekonomik etkinlik alanının bulunuyor olmasından kaynaklanmaktaydı.

Bölgedeki aile büyüklükleri 4,2-5,4 arasında değişiklik gösterirken bu rakam bölge genelinde ortalama 4,9'du. Çiftçi ailesi büyüklükleri ülkenin doğusu veya batısı fark etmeksizin birbirine yakındı. Örneğin Batı Anadolu illerini kapsayan ikinci tarım bölgesinde 4,8'di (1927 Tarım Sayımı, 1970: XIII). Van ili çiftçi hane büyüklüğü açısından 5,1 oranıyla bölge ortalamasının üstünde yer aldığı gibi Bitlis (5,4) ilinden sonra ikinci sırada gelmekteydi.

1.4.1. Ekimi Yapılan Arazi ve Ürün Miktarı

Altıncı tarım bölgesinde yüzölçümüne göre en çok ekim yapılan il Urfa'ydı (%3,19). Diğer iller sırasıyla Mardin (%2,85), Diyarbakır (%2,64), Siirt (%0,78), Bitlis (%0,69), Van (%0,30) ve Hakkâri'ydi (%0,12). Van ilinin diğer illere nazaran yüzölçümünün yüksek oluşu ve hayvancılık faaliyetlerinin bölgede daha ön planda tutuluyor olması ekilen arazi miktarı (66 Km²) ve bir çiftçi ailesine düşen ekilen arazinin dönüm miktarını (10 dönüm, bölge ortalaması: 20,2) bölge ortalamasının çok altına düşürmekteydi (1927 Tarım Sayımı, 1970: 2, 6).

Tablo No: 5 Altıncı Tarım Bölgesinde Ekili Arazinin Görünümü (1927 Tarım Sayımı, 1970: 6-7, 12)

İller	Ekilen (Dönüm)			Ekilen Genel Toplamı	Her Bir Dönümden Alınan (kilo)		
	Tahıl	Baklagiller	Sanayi Bitkileri		Tahıl	Baklagiller	Sanayi Bitkileri
Van	78.959	52	42	79.053	80,9	21,9	88,3
Urfa	591.651	15.198	2252	609.101	77,3	55,0	63,0
Bitlis	134.556	440	2318	137.314	45,6	31,6	85,2
Hakkâri	23.738	39	153	23.930	71,7	20,7	208,7
Diyarbakır	458.458	10.242	4097	472.797	48,6	49,4	60,9
Siirt	116.982	749	690	118.421	52,5	64,0	60,3
Mardin	417.477	23.026	6264	446.767	85,0	100,6	71,7
6.Bölge Toplamı	1.821.821	49.746	15.816	1.887.383	68,1	74,8	70,6
Genel Toplam	39.093.220	1.740.403	2.804.104	43.637.727	61,4	57,6	58,3

Tablo No: 5'e göre; bölgede ekili toprakların tamamı neredeyse tahıl ürünleriydi. Üstelik Van ve Hakkâri illerinde baklagil ve sanayi bitkisi ekimi yok denecek düzeydeydi. Buğdayın ve arpanın başta ekme yapımı olmak üzere yiyecek maddelerinin temelini teşkil etmesi ve ayrıca arpanın hayvan yemi olarak kullanılıyor olması bu iki ürünü bölge halkı için değerli kılmaktaydı.

1.4.2. Elde Edilen Ürün Miktarı

1.4.2.1. Tahıl Üretimi

Bölgede tahıl başlığı altında arpa, buğday, çavdar, darı, kaplıca⁴, mısır, pirinç ve yulaf ekimi yapılmaktaydı. Pirincin ekim alanı diğer tahıl ürünlerine oranla çok düşüktü (33.260 dönüm). Yulaf (342 dönüm) ve mısır (410 dönüm) ekimi bölge genelinde bin dönümün altındaydı. Üstelik bölgede kaplıca ekimi sadece bir dönümdü. Toplam verilerin düşük olması nedeniyle kaplıca, mısır, pirinç ve yulaf ekim ve üretim miktarları il bazında verilmemekteydi. Bölge genelinde tahıl üretiminde ve ekiminde ilk sırayı buğday almaktaydı.

Tablo No: 6 Altıncı Tarım Bölgesinde Tahıl Üretiminin Van İli İlçelerine Göre Ayrımı (1927 Tarım Sayımı, 1970: 30, 33, 41, 44)

İller	Buğday		Arpa		Çavdar		Darı	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Van Merkez	19.165	693.720	4371	118.231	115	6106	-	-
Erciş	4936	230.769	57	3029	-	-	14	812
Başkale	5314	431.670	2626	406.298	325	29.688	123	4782
Çatak	1778	133.754	1302	78.576	421	26.734	104	29.805
Gevaş	7561	1.038.120	2502	279.256	1204	133.440	-	-
Mahmudiye	12.645	889.768	1662	73.430	141	5031	-	-
Muradiye	9905	1.516.450	1996	232.872	480	40.293	212	11.323
İl Toplamı	61.304	4.934.251	14.516	1.191.692	2686	241.292	453	46.722
6.Bölge Top.	1.094.552	65.237.151	547.968	46.157.014	19.489	1.030.417	125.799	10.190.293
Genel Top.	22.383.714	1.333.150.811	10.103.598	629.280.734	1.746.638	101.056.766	1.119.140	78.122.910

Tablo No: 6'a göre; ilde üretilen buğday bölgenin %7,56'ını oluşturmaktaydı. Bölgede %35,06 oranıyla Urfa'nın ilk sırada yer aldığı dikkate alındığında Van ilinde üretilen buğday bölge genelinde çok düşük düzeylerde kalmaktaydı. Buna karşın Van ilinde bölge genelinde olduğu gibi buğday ekimi ve üretimi ilk sırada gelmekteydi. Muradiye ilçesi il genelindeki buğdayın %30,73'ünü üreterek ilk sıradaydı. Gevaş %21,04 oranıyla ikinci sıradaydı. Başka bir ifadeyle ilin buğday üretiminin yarısı bu iki ilçe tarafından karşılanmaktaydı. Başkale ilçesi arpa üretiminde ilk sırayı almasına karşın buğday üretiminde son sıralarda yer almaktaydı. Başkale ilçesinde buğday açığı arpa ve çavdarla kapatılmaya çalışılmaktaydı.

Buğday ve çavdar üretiminde Muradiye ve Gevaş; arpa üretiminde Başkale, Gevaş ve Muradiye; darı üretiminde de Çatak ve Muradiye ilçeleri ön plana çıkmaktaydı. Sonuç olarak Muradiye ve Gevaş ilçeleri tahıl üretiminde ilin tüm yükünü çekmekteydi. Ağırlıklı olarak hayvan yemi olarak kullanılan darının Çatak ve Muradiye ilçelerinde nispeten fazla olması bu iki ilde beslenen hayvan sayısının yüksekliğine işaret etmekteydi. Bununla birlikte hayvan istatistikleri

⁴ Kaplıca: taneleri ufak bir cins buğday türü.

ilçe bazında verilmediği için bu konuda net bir ifadede bulunulmasını güçleştirmekteydi.

Tablo No: 7 Altıncı Tarım Bölgesinde İllere Göre Buğday Ekilen Miktar ve Elde Edilen Ürün Miktarı⁵ (1927 Tarım Sayımı, 1970: 8)

İller	Ekili Saha (Hektar)	Buğday Üretimi (Kental)	Bir Hektar Ekili Sahaya Düşen Üretim (Kental) %
Van	6682	49.343	7,35
Urfa	41.822	228.702	5,47
Bitlis	10.435	38.179	3,66
Hakkâri	777	4072	5,24
Diyarbakır	33.310	148.642	4,46
Siirt	7713	36.638	4,75
Mardin	18.567	146.796	7,90
6.Bölge Toplamı	119.306	652.372	5,47
Genel Toplam	2.439.838	13.331.506	5,46

Tablo No: 7'e göre; bölgenin temel üretim kaynağı buğday en çok Urfa ilinde ekilip üretilmesine karşın üründen en yüksek verim Mardin ilinde alınmaktaydı. Mardin'den sonra verimlilik açısından Van ili ikinci sırada gelmekteydi. Bununla birlikte Urfa ve Van illerindeki buğday ekimi ve üretimi verileri arasındaki büyük fark iki şehir hakkında bir karşılaştırma yapılmasını çok anlamlı kılmamaktaydı. Bu nedenle Van ilini buğday ekili saha verileri açısından bu ile yakın olan Siirt iliyle karşılaştırmak daha doğruduydu. Neticede Siirt ilinde Van iline göre daha çok buğday ekilmekteydi fakat Van iline göre bir hektar ekili alana düşen üretim %2,6 oranında düşüktü. Bu durum Van ilinin toprak verimliliği, ekilen tohumun kalitesi ve çiftçiler tarafından bilinçli ekim yapılması gibi birtakım faktörlerle açıklanmaktaydı.

1.4.2.2. Baklagiller Üretimi

Bölgede baklagiller olarak adlandırılan bakla, bezelye, nohut ve fasulye ekimi yapılmaktaydı. Bununla birlikte Van il merkezinde (37 dönüm, 226 kilo) ve Muradiye ilçesinde (5 dönüm, 272 kilo) sadece fasulye ve Çatak ilçesinde de yine sadece bakla üretimi (10 dönüm, 643 kilo) gerçekleştirilmekteydi. Bakla fasulyeye oranla daha az ekilmiş olmasına karşın elde edilen ürün miktarı daha fazlaydı. Bezelye ve nohuta dair il genelinde bir verinin bulunmaması bu ürünlerin

⁵ Tablo No: 6'da Van ilinde ekilen tohum ve üretilen buğday miktarları dönüm ve kilo olarak verilirken Tablo No: 7'de bu birimler sırasıyla hektar ve kental olarak verildi. İl genelinde ekilen buğday tohumu miktarı 61.304 dönüm 6130,4 hektara denk gelmesine karşın (1 dönüm=0,1 hektar) bu rakam sayım sonuçlarında 6682 hektar olarak verilmekteydi. Elde edilen ürün miktarı da 4.934.251 kilodan yaklaşık olarak 49.343 kentale eşitlendi (1 kental=100 kg).

üretildiğini veya veri girişinin yapılmaması olmadığını göstermekteydi (1927 Tarım Sayımı, 1970: 51).

1.4.2.3. Sanayi Bitkisi Üretimi

Tarım sayımı verilerinde bölgede üretimi yapılan patates, pancar, soğan, sarımsak, pamuk, keten, susam, tütün ve afyon sanayi bitkisi olarak nitelendirilmekteydi. Van ili genelinde ifade edilen ürünlerden sadece ilk dört sırada yer alan ürünlerin ekimi yapılmaktaydı. Van merkezde patates (12 dönüm, 664 kilo), pancar (4 dönüm, 440 kilo), soğan (13 dönüm, 1254 kilo) ve sarımsak (3 dönüm, 143 kilo) yetiştirilirken ilçelerden sadece Başkale’de patates ekimi (10 dönüm, 1200 kilo) mevcuttu. Bölgede üretilen patates üretimi dikkate alındığında Van ili %1,27 gibi çok düşük düzeylerdeydi (1927 Tarım Sayımı, 1970: 71).

1.4.3. Ekimi Yapılan Ürünlerin Ekonomik Değerleri

Tablo No: 8 Altıncı Tarım Bölgesinde Üretilen Her Bir Üründen Elde Edilen Ürün Miktarı (1927 Tarım Sayımı, 1970: 12)

İller	Değer Toplamı (TL)	Her Bir Aileye Düşen Kıymet (TL)
Van	859.980	11,0
Urfa	1.980.521	89,7
Bitlis	581.399	48,4
Hakkâri	184.595	38,8
Diyarbakır	1.703.747	9,1
Siirt	848.969	86,2
Mardin	2.438.393	134,7
6.Bölge Toplamı	8.597.604	92,0
Genel Toplam	336.932.707	192,4

Tablo No: 8’e göre; dönemin belirlenmiş birim fiyatları açısından bölgede üretilen ürünlerin değer toplamı yapıldığında ilk sırada Mardin ili gelmekteydi. Bu ili sırasıyla Urfa, Diyarbakır, Van, Siirt, Bitlis ve Hakkâri takip etmekteydi. Van ili bölgede üretilen ürünlerden elde edilen toplam gelirin %10’unu oluşturmaktaydı. Türkiye genelinde Van ilinin ekonomik açıdan katkısı da ancak %0,26 oranındaydı. Üretilen ürünün çiftçi ailelerine düşen oranı açısından Van ili bölgenin diğer illerine oranla son sıralardaydı.

Tablo No: 9 Altıncı Tarım Bölgesinde Üretilen Ürünlerin Miktarı ve Değeri (1927 Tarım Sayımı, 1970: 10)

İller	Tahıl		Baklagiller		Sanayi Bitkileri	
	Miktar (Kilo)	Kıymet (TL)	Miktar (Kilo)	Kıymet (TL)	Miktar (Kilo)	Kıymet (TL)
Van	6.413.957	470.647	1141	143	3701	389.190
Urfa	45.775.994	1.863.412	836.724	79.706	142.023	37.403
Bitlis	6.137.066	494.280	13.910	1232	197.519	85.887
Hakkâri	1.703.844	181.578	801	111	31.934	2906
Diyarbakır	22.312.143	1.599.463	506.853	39.743	249.604	64.541
Siirt	6.144.572	832.431	48.010	7105	41.613	9433
Mardin	35.498.157	2.066.011	2.317.362	202.999	450.546	169.383
6.Bölge Toplamı	123.985.733	7.507.822	3.724.801	331.039	1.116.940	758.743
Genel Toplam	2.400.262.796	234.508.943	100.222.773	10.638.931	163.417.712	91.784.833

Tablo No: 9'a göre; bölge genelinde hem üretim hem de ürünün kıymeti açısından ilk sırada tahıl ürünleri gelmekteydi. Tahıl ürünlerinden elde edilen gelir açısından ilk üç sırayı Mardin, Urfa ve Diyarbakır alırken Van ancak yedi il arasında altıncı sırada gelmekteydi. Baklagiller alanında Mardin, Urfa ve Diyarbakır ön plandayken Van yine son sıralarda yer almaktaydı.

Bölgedeki en kıymetli ürün, yetiştirilmesi büyük emek isteyen pirinçti. Pirinç fiyatları 10-27,50 kuruş arasında değişmekteydi. Van ilinde tahıl ürünleri içinde buğday en değerli üründü (8 kuruş). Diğerleri çavdar (5,5 kuruş), arpa (5,06 kuruş) ve darıydı (5 kuruş). Baklagillere ait birim fiyatları sayım sonuçlarında yer almamaktaydı. Tarım sayımında Van ilinde sanayi bitkisi olarak patates, pancar, soğan ve sarımsak ürünlerinin üretim miktarları verilirken bu ürünlerden sadece patatesin birim değeri verilmekteydi (6,50 kuruş). Patates üretiminin verilen birim değer üzerinden şehre katkısı 12.116 liraydı⁶ (1927 Tarım Sayımı, 1970: 105, 107).

Tablo No: 9'daki verilere göre sanayi bitkilerinin toplam değerinin 389.190 TL olduğu dikkate alındığında ve patatesten elde edilen kıymet çıkarıldığında 377.074 TL kalmaktaydı ki bu değer hangi ürünlere ait olduğu bilgisi tarım sayımında yer almamaktaydı. Patates üretim miktarlarının sadece Van Merkez ve Başkale ilçelerinde verilmiş olması diğer ilçelerde de patates üretilip üretilmediği konusunu aydınlatmamaktaydı. Ayrıca tarım sayımlarında verilmese de üzüm ve bağcılık faaliyetleri de il genelinde önemli bir ekonomik etkinlik alanıydı (Şensoy ve Tutuş, 2017: 62).

⁶ 1864 x 6,5= 12.116 TL.

1.4.4. Tarım Aletleri ve Makineleri

Tablo No: 10 Altıncı Tarım Bölgesine Göre Tarım Aletlerinin ve Makinelerinin Sayısı

(1927 Tarım Sayımı, 1970: 15, 101)

İller	Tarım Alet ve Makinelerinin Sayısı	Sadece Tarım Makinelerinin Sayısı ⁷	Her Bir On Dönüm Araziye Düşen Tarım Alet ve Makineleri
Van	4243	24	0,5
Urfa	17.418	62	0,2
Bitlis	8103	3	0,6
Hakkâri	1227	-	0,5
Diyarbakır	11.850	24	1,2
Siirt	5040	430	0,4
Mardin	11.726	1	0,3
6.Bölge Toplamı	59.607	544	0,3
Genel Toplam	1.413.509	15.711	0,3

Tablo No: 10'a göre altıncı tarım bölgesinde yer alan tüm tarım aletlerinin ve makinelerinin ancak %7,12'i Van ilindeydi. Sadece tarım makinası dikkate alındığında da bölgedeki toplam 544 makinenin ancak 24 tanesi Van'daydı. Bu rakamlar Van ilinde tarım aletlerinin yetersiz olduğunu göstermekteydi. Siirt ilinin özellikle Beşiri ilçesinde pamuk ve Garzan ilçesinde de pamuk ve pancar üretimi yapılmaktaydı. Pamuk ve pancarın hasatında tarım makinesi kullanılmaktaydı. Bu nedenle Siirt ilindeki tarım makinesi sayısı diğer bölge illerine göre daha fazlaydı.

1.4.5. Hayvan Miktarı

Bölgede ve Van ilinde çeki, kümes ve çiftlik hayvanları bulunmaktaydı.

1.4.5.1. Çeki Hayvanları

Yük taşımada ve tarla işlerinde kullanılan öküz, manda, at, kısrak ve katır (ester) çeki hayvanı olarak isimlendirilmekteydi.

Tablo No: 11 Altıncı Tarım Bölgesinde İllere Göre Çeki Hayvanlarının Sayısı(1927 Tarım Sayımı, 1970: 88)

İller	Öküz	Manda	At	Kısrak	Katır	Toplam
Van	9191	956	829	589	179	11.744
Urfa	36.395	1213	360	2456	29	40.453
Bitlis	19.639	905	498	521	30	21.593

⁷ Traktör, çayır makinası, tırmık, mibzer, biçerbağlar, harman makinesi, tınaz makinesi ve triyör toplama dâhildi.

Hakkâri	3112	19	242	210	843	4426
Diyarbakır	36.966	3185	958	1644	541	43.294
Siirt	11.907	930	450	581	728	14.596
Mardin	21.019	203	287	252	1623	23.384
6.Bölge Toplamı	138.229	7411	3624	6253	3973	159.490
Genel Toplam	2.616.089	340.438	172.444	141.930	43.624	3.314.525

Tablo No: 11'e göre; Van ilinde çeki hayvanlarında ilk sırayı öküz almaktaydı. Diğerleri sırasıyla manda, at, kısrak ve katırdı.

1.4.5.2. Kümes Hayvanları

Tablo No: 12 Altıncı Tarım Bölgesinde İllere Göre Kümes Hayvanlarının Sayısı (1927 Tarım Sayımı, 1970: 98)

İller	Tavuk Horoz	Hindi	Kaz	Ördek	Toplam
Van	21.936	30	8	8	21.982
Urfa	210.096	6405	1155	252	217.908
Bitlis	41.045	275	114	1	41.435
Hakkâri	4699	12	-	1	4712
Diyarbakır	100.546	6466	807	119	107.938
Siirt	24.817	753	130	8	25.708
Mardin	98.079	2074	318	52	100.523
6.Bölge Toplamı	501.218	16.015	2532	441	520.206
Genel Toplam	2.231.345	270.801	197.982	68.431	7.768.559

Tablo No: 12'e göre; Van ilinde kümes hayvancılığı alanında ilk sırayı tavuk ve horoz almaktaydı. Hindi, kaz ve ördek sayılarının diğer bölge illerine göre çok düşük olması, Van ilinde bu hayvanların ekonomik anlamda bir rağbet görmediğini göstermektedir.

1.4.5.3. Çiftlik Hayvanları

Tablo No: 13 Altıncı Tarım Bölgesinde İllere Göre Çiftlik Hayvanlarının Sayısı (1927 Tarım Sayımı, 1970: 92, 94)

İller	İnek	Düve	Dana	Buzağı	Manda İneği	Manda Düvesi	Manda Danası	Manda Boğası
Van	12.466	4212	6635	2079	493	151	116	49
Urfa	20.474	6840	7577	1022	72	25	17	14
Bitlis	18.751	6305	13.045	3543	787	208	433	31
Hakkâri	1339	543	461	91	27	3	2	2
Diyarbakır	33.148	9852	14.095	5540	2058	532	436	109
Siirt	8012	2641	2344	989	334	153	59	23
Mardin	10.003	2463	2247	955	89	7	6	14
6.Bölge Toplamı	104.193	32.856	46.404	14.219	3860	1079⁸	1069	242
Genel Toplam	2.301.545	749.918	1.105.106	162.724	241.733	89.754	102.250	20.420
İller	At	Kısrak	Eşek	Deve	Koyun	Keçi	Tiftik Keçisi	Toplam
Van	-	1263	1669	13	101.278	43.331	2087	175.842

⁸ Bu rakamın tarım sayımında sehven 1077 olarak verildiği tespit edildi.

Urfa	-	2752	17.092	3395	346.801	168.101	740	574.920
Bitlis	-	581	4435	1	75.279	75.232	1854	200.485
Hakkâri	-	52	432	6	34.604	30.200	431	68.193
Diyarbakır	-	7384	22.159	1439	139.914	150.142	707	387.515
Siirt	-	1040	6647	2	44.982	84.176	13.133	164.535
Mardin	-	1494	16.644	1686	87.781	136.911	38.542	298.972
6.Bölge Toplamı	-	14.566 ⁹	69.078	6542	830.639	688.093	57.494 ¹⁰	1.870.462
Genel Toplam	713	175.074	1.097.432	74.438	10.166.444	6.854.356	2.571.584	25.712.591

Tablo No: 13'e göre; Van ili genelindeki çiftlik hayvanlarının sayısı çoktan aza doğru bir sıralamaya tabi tutulursa şu sıra elde edilmekteydi: koyun, keçi, inek, dana, düve, tiftik keçisi, buzağı, eşek, kısrak, manda ineği, manda düvesi, manda danası, manda boğası ve deve. Hayvan sayısında ilk sırayı sütünden, etinden, yün ve derisinden faydalanılabilen hayvanlar almaktaydı. Şehirde koyun ve keçinin yaygınlığı yapağı, kıl ve tiftik üretimini sağladı. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde tekstil sanayisi için büyük önem taşıyan bu ürünler önemli bir ekonomik değer taşımaktaydı (Saçlı, 2009: 97). Bu nedenle il dışına ihraç edilerek gelir elde edilmekteydi. Tablo No: 11'de yük taşımacılığında kullanılan at sayısı ifade edilirken, Tablo No: 13'de sadece çiftlik işlerinde kullanılan at sayısı belirtilmektedir.

Bölgenin yeteri miktarda yağmur almaması ve engebeli arazisi tarımsal faaliyetleri sınırlandırmaktaydı. Bu nedenle il genelinde küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık temel geçim kaynağı haline gelmekteydi. İl genelinde mera kullanımının ve yaylacılığın yaygın olması özellikle koyun sayısının ilk sırada gelmesine neden olmaktadır (Ertaş, 2020: 196-198).

1.4.6. Hayvanların Ekonomik Değeri

Tablo No: 14 Altıncı Tarım Bölgesinde Çift ve Çiftlik Hayvanlarının Ekonomik Değeri (1927 Tarım Sayımı, 1970: 14)

İl	Çeki Hayvanları (TL)	Kümes Hayvanları Hariç Diğer Hayvanlar (TL)	Toplam Değer
Van	568.738	1.825.067	2.393.805
Urfa	1.486.075	6.712.460	8.198.535
Bitlis	1.131.064	2.478.224	3.609.188
Hakkâri	267.795	539.765	807.560
Diyarbakır	2.630.402	5.541.777	8.172.179
Siirt	729.110	1.258.402	1.987.512
Mardin	1.028.203	2.055.767	3.083.970
6.Bölge Toplamı	7.841.387	20.411.462	28.252.749 ¹¹
Genel Toplam	227.749.596	409.566.121	637.315.717

⁹ Bu rakamın tarım sayımında sehven 14.666 olarak verildiği tespit edildi.

¹⁰ Bu rakamın tarım sayımında sehven 57.524 olarak verildiği tespit edildi.

¹¹ Bu rakamın tarım sayımı verilerinde sehven 28.252.849 olarak verildiği tespit edildi.

Tablo No: 14'e göre; bölge genelinde Urfa ve Diyarbakır hayvan değerleri yönünden ilk iki sırada yer alırken, Van ili beşinci sırada gelmekteydi.

Tablo No: 15 Altıncı Tarım Bölgesinde İllere Göre Hayvanların Ortalama Fiyatları (Kuruş) (1927 Tarım Sayımı, 1970: 111, 113, 115)

İller	Öküz	Manda	At	Kısrak	Katır	Eşek	Koyun	Keçi ¹²
Van	3333	6250	11.500 ¹³	12.750 ¹⁴	18.000	1850	1016	566
Urfa	3566	7000	11.000	25.000	8000	2366	933	500
Bitlis	4900	6000	9000	12.300	18.500	2625	1100	640
Hakkâri	4000	-	11.500	4000	12.500	2250	850	600
Diyarbakır	4875	5000	17.000	27.500	-	2500	1000	600
Siirt	4000	5000	9000	11.000	14.000	2200	650	450
Mardin	3833	6500	8000	16.000	9000	2750	625	300
İller	İnek	Düve	Dana	Buzağı	Manda İneği	Manda Düvesi	Manda Danası	Manda Boğası
Van	2000	875	875	1300	6000	3125	3125	3000
Urfa	4250	1110	1110	3000	7000	4000	4000	2000
Bitlis	2800	1550	1550	2366	4412	3318	3318	3583
Hakkâri	2550	-	-	-	-	-	-	-
Diyarbakır	2000	1500	1500	2500	-	-	-	-
Siirt	2500	1000	1000	1500	5000	2500	2500	5000
Mardin	2100	500	500	900	7500	700	700	-

Tablo No: 15'e göre; Van ilindeki hayvanların parasal olarak değerlerine bakıldığında sırasıyla; katır, kısrak, at, manda, manda ineği, öküz, manda düvesi, manda danası, manda boğası, inek, eşek, buzağı, koyun, düve, dana ve keçi gelmekteydi. Yük taşımada kullanılan hayvanların fiyatları daha yüksekti. Özellikle dayanıklılığı nedeniyle katır ildeki ve aynı zamanda bölgedeki en değerli hayvan statüsündeydi.

Tablo No: 16 Genel Nüfusa Göre Altıncı Tarım Bölgesinde Her Bir Çiftçi Ailesine Düşen Arazi ve Hayvan Oranı (1927 Tarım Sayımı, 1970: 2-3, 14)

İller	Her Bir Çiftçi Ailesine Düşen		Çeki ve Kümes Hayvanları Hariç Diğer Hayvanların Sayısı
	Çeki veya Çift Hayvanı	Çeki ve Kümes Hariç Diğer Hayvanlar	
Van	1,49	22,26	175.842
Urfa	1,82	25,91	574.920
Bitlis	1,80	16,70	200.485
Hakkâri	0,92	14,31	68.193
Diyarbakır	2,31	20,70	387.515
Siirt	1,46	16,73	164.535
Mardin	1,28	16,50	298.972

¹² Tiftik keçisi Bitlis'te 800 kuruş, Siirt'te 450 kuruş ve Mardin'de 350 kuruştur. Van ile ilgili veri tespit edilemedi.

¹³ At için 10.000 kuruş olarak aynı bir fiyat daha verildiği tespit edildi.

¹⁴ Kısrak için 7250 kuruş olarak aynı bir fiyat daha verildiği tespit edildi.

6.Bölge Toplamı	1,70	20,02	1.870.462
Genel Toplam	1,90	14,50	25.712.591

Tablo No: 16'a göre; çiftçi ailelilerinin sahip olduğu çeki hayvanları açısından Van bölgedeki diğer illere oranla ortalamanın altında olup dördüncü sıradaydı. Çeki ve kümes hayvanları dışındaki diğer hayvanlar açısından bölge ortalamasının yaklaşık iki puan üstündeydi.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Van ilindeki tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle ilgili istatistiki veriler bu dönemle ilgili yayımlanmış devlet salnameleri, 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus, sanayi ve tarım sayımları sonuçlarından elde edildi. Bununla birlikte devlet salnamelerinde bazı verilerin boş bırakıldığı, rakamların yuvarlandığı veya tahmini olarak verildiği tespit edildi. Salmelerde belirli bir şablonun bulunmaması veri takibini güçleştirdi. Salmelerde ölçü birimlerinde de bir karmaşa hâkimdi. Kilogram ile birlikte kıyyenin kullanılmış olması verilerin anlaşılmasını zorlaştırdı. 1927 nüfus sayımı verilerinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri bir ayrıma tabi tutulmadan ziraat başlığı altında genel olarak verilmekteydi. 12 yaşın üstündeki nüfusun sadece %48,34'ünün mesleğinin tespit edilebilmiş olması şehrin genelindeki ekonomik faaliyetlerin doğru değerlendirilmesini engellemekteydi. Benzer durum 1927 sanayi sayımı verilerinde de söz konusuydu. Tarım-evcil hayvanlar-av ve balıkçılık faaliyetleri bir başlık altında değerlendirilmekteydi. Dolayısıyla her iki sayımın sonuçları Van ili tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle ilgili ancak genel istatistiki bilgiler vermekteydi. 1927 tarım sayımı diğer iki sayıma göre daha ayrıntılı bir şekilde gerçekleştirildi fakat Van ilinin bazı ilçelerine ait veri girişinin olmaması ve bazı rakamların anlam verilemeyecek bir şekilde çok yüksek veya çok düşük olması veri güvenliğini tartışmalı kılmaktaydı. Üstelik devlet salnamelerinde ölçü birimlerinde yaşanan karmaşa tarım sayılarında da mevcuttu (dönüm, hektar, kental). Bununla birlikte istatistiklerde yaşanan sıkıntılar Van ilinin Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında uyguladığı tarım ve hayvancılık faaliyetleri hakkında ana çerçeveyi çizmeyi engellemedi.

Meslekleri tespit edilebilmiş nüfus içinde ziraat sektöründe çalışanlarının oranı %78,23'tü. Bu durum il halkının temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğunu göstermekteydi. İl genelinde kadın nüfusun %47,53 oranında kalması, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde erkeğin daha ön planda olmasına neden olmaktaydı. İl merkezinde, Erciş ve Gevaş ilçelerinde tarım ve hayvancılık sektörüne ait küçük aile işletmeleri mevcuttu. Van ili coğrafi açıdan tarım ve hayvancılık faaliyetleri için uygun bir coğrafyaya sahipti. Buna karşın

bölgede hüküm süren karasal iklim nedeniyle yaz kuraklıklarının yaşanması tarımsal ürünlerin çeşitliliğini azaltmaktaydı. Bölgede ancak buğday, arpa, çavdar ve darı gibi soğuğa dayanıklı tahıl bitkileri yetiştirilebilmekteydi. 1927 yılı verilerine göre topraklarının neredeyse tamamında tahıl ürünlerinin ekili olmasına karşın (%99,88) dönüm başına alınan verim (%80,9) sanayi bitkilerinden daha azdı (%88,3). Üstelik sanayi bitkisi ekimi %1'in altındaydı. Baklagillerin ekim alanı sanayi bitkilerinden on dönüm daha fazla olsa da (52 dönüm) bir dönümden alınan verim miktarı oldukça düşüktü (%21,9). Bu veriler bağlamında bölge halkının daha yüksek verim alınan sanayi bitkilerinin ekimine ağırlık vermesi beklenirken böyle bir durum yaşanmadı. Sanayi bitki üretiminin sınırlı kalmasının nedenleri arasında şunlar yer almaktaydı; sanayi bitkisi olarak adlandırılan patates, pancar, soğan ve sarımsağın yoğun bir şekilde iç tüketimde kullanılması, dönem şartları çerçevesinde bu ürünlerin şehir dışına ihraç etmeye çok elverişli olmaması, sanayi işletmeleri için hammadde olarak kullanılmaması ve birim fiyatı açısından buğdayın ildeki en değerli ürün olması. İldeki tarım faaliyetlerinin yetersizliği tarım alet ve makine kullanımını da sınırlı düzeyde bıraktı. Bu durum ilde henüz yeterli düzeyde makineli tarıma geçilmediğini göstermekteydi. Tarım sayımında Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illeriyle beraber altıncı tarım bölgesi içine alındı ve uzun yıllar bu kapsamda değerlendirildi. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına ait veriler dikkate alındığında Van ilinde dönüm başına alınan ürün verimliliği diğer altıncı bölge illerine oranla yüksek olmasına karşın, ekilen tohum ve elde edilen tarımsal ürün miktarı açısından Hakkâri iliyle beraber son sıralarda yer almaktaydı. Üstelik tarımsal üretimde Gevaş ve Muradiye ilçeleri Van merkezden çok daha ileri bir durumdaydı.

İlin bir kısmı coğrafi açıdan dağlık bir bölgeye sahip olsa da dağlar arasındaki plato, çayırılık ve otlaklar hayvancılık yapmayı elverişli kılmaktaydı. Üstelik şehirde yaylacılığın gelişmiş olması hayvancılık faaliyetlerini olumlu yönde etkilemekteydi. Yük taşımacılığı il için önemli olduğundan öküz yaygın olarak kullanılmaktaydı. Manda, at, kısrak ve katır da diğer çeki hayvanlarıydı. Kümes hayvanlarında ilk sırayı tavuk-horoz almaktaydı. İlde özellikle kaz sayısının oldukça düşük bir sayıda (8) verilmiş olması veri aktarımı açısından tartışmalıydı. Etinden, sütünden, kılından, yününden ve derisinden faydalanan çiftlik hayvanları içinde ilk iki sırayı koyun ve keçi almaktaydı. Çiftlik hayvanlarının bu kadar yararlı olmasına karşın ildeki en değerli hayvanlar çeki hayvanlarıydı. Üstelik çeki hayvanları içinde özellikle dayanıklılığıyla bilinen katır ilin en değerli hayvanıydı. Bir katır yaklaşık üç manda fiyatına denk gelmekteydi. Altıncı tarım

bölgesinde yer alan illerdeki hayvan sayısı karşılaştırıldığında Van ili yine son sıralardaydı.

Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Van ilinin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Şehir halkı tarımsal faaliyetlerde buğday ve arpa ekimini, hayvancılıkta koyun ve keçi beslenmesini ön plana çıkarmasına karşın Van ili bu sektör içinde yer alan diğer illerin gölgesi altında kaldı ve diğer illere oranla ekonomik açıdan büyük bir etkinlik gösteremedi.

Kaynakça

- Akın, V. ve Kaya, Y. (2020). Cumhuriyetin İlk Tarım Sayımı Verilerine Göre Trakya'da Tarım ve Hayvancılık. *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21 (2), 103-114.
- Arvas, T. Z. (2018). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilâyeti (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı.
- Aslan, T. (2016). Hamid Paşa'nın Van Valiliği. *OTAM*, 40, 205-243.
- Çölemerikli, İ. (2009). Van Tarihi. *Van Kent Sempozyumu Tam Metini içinde* (s. 13-20).
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydan Yayıncılık A.Ş.
- Ertaş, N. (2020). Yayla ve Mera Yasaklarının Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi: Van Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 4, 183-200.
- Resmi Gazete*, 2411, 27 Mayıs 1933; 3197, 4 Ocak 1936.
- Saçlı, Y. (2009). *Türkiye'de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Sanayi Sayımı 1927* (1969). Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Sarı, E. (2017). *Erken Cumhuriyet Döneminde Yerel Basın Yoluyla Türklüğün İnşası: Van Gazetesi Örneği (1939-1943)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Şahin, G. (2015). 1926-1927 ve 1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmelerinde Van Vilayeti. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/9, 429-444.
- Şensoy, G., İlknur, R. ve Tutuş, A. (2017). Tarih Boyunca Van İli ve Çevresinde Bağcılık Kültürü. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 22 (1), 56-63.

- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1925-1926*, (1926). İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1926-1927*, (1927). Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı: 2.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1927-1928*, (1928). Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı: 3.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929* (1929), Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı: 4, İstanbul: Devlet Matbaası.
- 1927 Tarım Sayımı* (1970). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Mufasssal Neticeler.* (1929). Fasikül I. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili.* (1929). Fasikül III. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzcüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 263-282

Van ve Çevresi Örneğinde Türkiye-İran Sınır Meselesi ve Sınırdaki Yaşanan Asayiş Olayları (1925-1932)

The Example Van and its Vicinity Turkey-Iran Border Issue and Public Order Events at the Border (1925-1932)

• Ferit YÜCEBAŞ*

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzcüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van/Turkey.
ferityucebas@yuu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4645-1734

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

30/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

15/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Yücebaş, F. (2021). Van ve Çevresi Örneğinde Türkiye-İran Sınır Meselesi ve Sınırdaki Yaşanan Asayiş Olayları (1925-1932). *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 263-282

Citation: Yücebaş, F. (2021). The Example Van and its Vicinity Turkey-Iran Border Issue and Public Order Events at the Border (1925-1932). *Van Yüzcüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 263-282

Öz

Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Van, sahip olduğu 19.069 km² yüz ölçümü ile coğrafi ve stratejik açıdan son derece büyük bir öneme sahiptir. Şehrin, İran ile sınır olması bu önemini bir kat daha arttırmaktadır. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Van, içerisinde barındırdığı kültür mozaığı ile büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesine de sahne olmuştur. İşte bu devletlerden bir tanesi Osmanlı diğeri ise dönemi ile mütenasip olmak üzere Safevî Devleti'dir. Yavuz Sultan Selim zamanında iki devlet arasında Çaldıran Savaşı (1514) meydana gelmiş ve bu savaş Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile neticelenmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safevîlerin Anadolu sahasında gerçekleştirmek istediği siyasî ve dinî emelleri kesintiye uğrasa da bilhassa sınır boylarında yaşanan olaylar Cumhuriyet dönemine kadar canlılığını korumuştur. Van ile birlikte İran'a komşu olan illerimizden bir diğeri de Ağrı'dır. Özellikle bu coğrafyada yaşanan sınır hadiseleri Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde belirgin bir şekilde kendisini göstermiştir. Türkiye ile İran arasında her ne kadar bu hadiselerin önlenmesine yönelik adımlar atılsa da İran'ın eşkiya ve şekavet olaylarını desteklemesi meseleyi zaman zaman çözümünü güç bir siyasî çıkmaza sürüklemiştir. Bu çalışmada 1925-1932 yılları arasında Van ve Ağrı özelinde meydana gelen sınır hadiseleri ve bu hadiseler karşısında devletlerin tutumu bilhassa dönemin basın organları ve arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, Sınır Meselesi, İran, Eşkiya, Aşiretler.

Abstract

Situated in Turkey's Eastern Anatolia Van city, with owned 19 069 km² surface area has immensely of great importance due to its geographical and strategic perspective. The city's border with Iran increases this importance one more time. Having hosted various civilizations throughout history, Van has also witnessed the domination struggle of the great states with its cultural mosaic. Here, one of these states is the Ottoman State and the other is the Safavid State, in line with the period. During the reign of Yavuz Sultan Selim, the Çaldıran War (1514) occurred between the two states and this war ended with the victory of the Ottoman State. Even though the political and religious ambitions that the Safavids wanted to realize in the Anatolian field were interrupted after the Battle of Çaldıran, especially the events that took place along the borders remained alive until the Republic period. Along with Van, another of our neighboring provinces to Iran is Ağrı. In particular, border events in this geography showed themselves clearly in the early periods of the Republic. Iran and Turkey has taken steps to prevent these incidents. However, Iran's support for banditry and banditry incidents has led the issue to a political impasse that is difficult to solve from time to time. In this study, the border incidents that occurred in Van and Ağrı between 1925-1932 and the attitude of the states against these events were discussed in the light of the press organs and archive documents of the period.

Keywords: Van, Border Question, Iran, Bandit, Tribes.

Giriş

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete intikal eden problemler arasında asayiş ihlalleri başta gelmekteydi. Bu noktada Van ve çevresinde meydana gelen asayiş olaylarının yanı sıra İran ile yaşanan sınır meselesinin de önemli bir payı vardı. Türkiye ile İran arasındaki sınır hattının tam olarak belirlenememesi meydana gelen asayiş ihlallerinin artmasına neden olmuş ve bu durum da Van ve komşu illere olumsuz bir şekilde yansımıştı.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen Ermeni ayaklanmalarının önemli bir kısmı Van ve çevresinde yaşanmıştı. Özellikle Rusya ve İran tarafından Van ve havalisine gelen Ermeni komitecilerinin Müslüman halka yapmış olduğu fenalıklar oldukça fazlaydı (Akgümüş, 2011: 7). Bölgenin bu karmaşık hali ve Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır meselesinin halledilememiş olması Cumhuriyet Türkiye'sine de bir problem olarak kaldı. Hem bu problemi ve hem de sınırdaki meskün aşiretlerin eylemlerini ortadan kaldırmak kolay olmadı. Bu sorunlar, ikili münasebetlerin gergin bir hal almasına neden olduğu gibi sınır meselesinin halledilmesini de kaçınılmaz kılmaktaydı (Uluerler, 2015: 333). İki devlet arasındaki ilişkilerin tarihi seyri dikkate alındığında 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nın önemli bir yer tuttuğu açık bir şekilde

görülmektedir. Osmanlı'nın bu savaşı kazanması ile İran'ın Anadolu'daki siyasî ve dinî emelleri kesintiye uğradı (Kodaman, 1986: 12-13). Daha sonra iki devlet arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması (17 Mayıs 1639) ile sınır tespiti yapılmış fakat sınır ihtilafları devam etmişti (Kaştan, 2007: 1785). Bu ihtilaflar 1843'te Erzurum'da faaliyete geçen sınır komisyonunun çalışmaları neticesinde 1847 yılında imzalanan Erzurum Anlaşması ile çözüme kavuşturuldu. Ancak kesin sınırın belirlenmesi için yapılan incelemeler 1865'te tamamlanamadı. 1869 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması ile bu incelemenin sonuçları taraflarca kabul edildi. Fakat sınır problemleri bu tarihten sonra da devam etti (Çetinsaya, 2006: 12).

XIX. yüzyılın sonlarında iki devlet arasındaki temel sorun Ermeni meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin doğusunda bir Ermeni devleti kurmak tahayyülü ile hareket eden Ermeni çetelerinin faaliyetleri artmıştı (Üçüncü, 2014: 88). Bunların faaliyetlerini bertaraf etmek için önemli operasyonlar yapılmakta fakat tam bir netice alınamamaktaydı. Çünkü bunlar İran tarafına geçerek izlerini kaybettiriyorlardı. Bu durum Osmanlı ile İran arasında önemli gerilimlere neden oluyordu (Çetinsaya, 2006: 3). Sınır meselesi ile beraber aşiret ve eşkıyanın faaliyetleri Cumhuriyet dönemine de intikal etti. Çalışmada İran sınırında yaşanan sınır ihlalleri, şekavet hadiseleri ve çapulculuk faaliyetleri üzerinde durulduğu gibi bu süreçte ikili ilişkilere de değinilmiştir.

1- Türkiye ile İran Arasında Yaşanan Sınır Meselesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde devam etmesinin amaçlandığı müşahede edilmektedir. Fakat sınır meselesi ve şekavet hadiseleri iki devlet arasında çeşitli sorunlara neden oldu. Özellikle sınırdaki aşiret ve kabilelerin hareketleri, eşkıyalık ve soygunculuk girişimleri ciddi sorunları da beraberinde getirdi. Lakin uluslararası ortam ve mevcut şartlar ilişkilerin dostane bir şekilde yürütülmesini gerekli kılmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa da mevcut şartlarda, İran'la dostane bir şekilde ilişkilerin yürütülmesinden yana idi (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 237). İki ülke arasında dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi hususu meclis konuşmalarına da yansdı (Sonyel, 2003: 231). Bu süreçte Türkiye ile İran arasındaki münasebetlerin yeni yeni oluşmaya başladığı görülmektedir (Esandal, 1999: 10). İlişkilerin sulh merkezli tertip edilmesi ile oluşturulacak siyasi atmosfer her iki ülkenin menfaatine uygun düşmekteydi (TBMM, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), 2013: 75; Esandal, 1999: 23). Fakat gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında

gerçekleşen hadiseler ikili münasebetleri bir şekilde etkilemekteydi. Bu noktada 1925 yılında gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı'nın ayrı bir yeri vardır. Bu isyan aynı zamanda Türk-İran sınırında önemli problemlere neden olmuştu. Özellikle İngilizler tarafından desteklenen Şeyh Sait İsyanı'nın (Saray, 2006: 119) devam ettiği süreçte bazı aşiretler Türkiye'nin hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmişti. Bu durumda olan aşiretlerin faaliyetleri emniyet ve asayişin sağlanmasını zorlaştırmaktaydı (Erdal, 2012: 83; Çetinsaya, 2006: 3). Bundan dolayı Türkiye'de huzurun sağlanması için bu tarz isyan ve faaliyetlerin bertaraf edilmesi gerekiyordu (TBMM, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), 2013: 98).

Esasında hem Türkiye hem de İran bu dönemde ikili ilişkilerin dostane bir şekilde devamından yanaydılar. Hatta İran Şahı Rıza Han iki ülke arasında öncelikle halledilmesi gereken meselelerden başlamakla beraber dostluk ve emniyet anlaşması yapmak gerektiğini belirtmekteydi (Esental, 1999: 56). Aynı şekilde Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esental) Bey de İran ile dostluk antlaşmasının yanında emniyet antlaşması ve tedafüi tecavüzî (Saldırılarına karşı kendini korumak) gibi bir ittifak antlaşması imzalamak gerektiğini ifade etmekteydi (Esental, 1999: 85).

2- İran Sınırları Dâhilinden Türkiye'ye Yönelik Yapılan Çapulculuk Faaliyetleri

İran ile Türkiye arasında bir yandan diplomatik faaliyetler yürütülmeye çalışılırken diğer taraftan da sınırdaki hadiseler devam etmekteydi. Örneğin 12 Eylül 1926 tarihli raporda, İran tarafından Van havalisine yönelik eşkıyaların saldırıları sürdüğü belirtilmekteydi. Buna karşılık eşkıyanın tenkiline yönelik önlemlerin de alındığını görmekteyiz (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 030.10.89.592.3). Türkiye-İran arasında yaşanan önemli sorunlardan birini oluşturan sınırdaki meselelerin yanında özellikle eşkıya ve kaçakçılık olayları da iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman sekteye uğratmaktaydı.

İsmet İnönü, İran tarafına yerleşmiş olan eşkıya güruhunun her sene sınırı geçtiğini ve çapulculuk faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmektedir (Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938), 1998: 31).

Bu dönemin gelişmeleri hazırlanan raporlarda sıklıkla dile getirilmekteydi. Örneğin Yedinci Hudut Taburu Kumandanlığı'ndan alınan raporda, 10 Ekim 1928'de saat 19.30'da İran'dan gelen kaçakçılarla Türkiye'de bulunan bir karakoldaki askerler arasında çatışma meydana geldiği belirtilmekteydi. Bu silahlı çatışmaya İran'ın sınıra yakın köylüleri ile İran'daki Milan aşireti de katılmış ve karakol

kuşatılmıştı. Fakat Çilli Karakolu askerlerinin olay mahalline yetişmesi ile kuşatma bertaraf edilmişti. Bu çatışmaya Balçılı ve Çubuklu bölük kumandanları ile tabur merkezinden gönderilen atlılar da katılmıştı. Neticede haydutlardan ikisi ölü biri de yaralı olarak ele geçirilmişti. Meydana gelen bu olayda Türk tarafında herhangi bir zayıf olmadı. Türk askerleri haydutları sınıra kadar takip etmiş fakat kendilerine sınırı kesinlikle geçmemeleri emri verilmişti (BCA, 030.10.127.912.14). Van Hudut Kumandanlığı'ndan alınan bu şifre telgraf Başbakanlığa, Dışişleri Bakanlığı'na ve Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderildi (BCA, 030.10.127.912.14).

Asayişle ilgili raporlar değerlendirildiğinde (BCA, 030.10.127.912.25) Doğu Anadolu bölgesine ayrıca yer verildiği görülmektedir. Mesela 19 Kasım 1928 tarihli asayiş raporunda, Van'ın Saray kazasının Furcuvik köyüne eşkıyalar tarafından baskın yapıldığı belirtilmekteydi. Bu rapordaki bilgilere göre baskını yapan 15 kişilik İranlı bir eşkıya grubuydu. Bunlarla halk arasında çatışma çıkmış ve eşkıyalar bir şey alamadan kaçmışlardı (BCA, 030.10.127.912.25). Yine benzer bir raporda, İran'ın Kotur nahiyesinden Türkiye tarafına geçen 60 civarında eşkıyanın Saray kazasının Karahisar köyünü bastığı ve 1000 kadar koyunu İran'a kaçırma girişiminde bulunduğu bilgisine yer verilmişti. Meydana gelen olayların artarak devam etmesi neticesinde Türk hükümeti İran nezdinde girişimlerini artırmaya başladı (Kaştan, 2007: 1787). Bu amaçla Türkiye, İran ile sınır meselesini halletmek için 9 Nisan 1929'da bir antlaşma imzaladı (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33: 690. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Her ne kadar böyle bir antlaşma imzalanmış olsa da şekavet hadiseleri İran'a sınırı olan bölgelerde devam etmekteydi. Bu şekavet hadiselerinden biri de Iğdır'da yaşanmıştı. 2 Haziran 1929'da 30 piyade ve 13 süvariden oluşan bir eşkıya çetesi, Iğdır Hudut Taburu'nun Boralan karakoluna saldırı düzenlemiş fakat eşkıya güruhuna karşılık verilmesi üzerine kaçmışlardı. Bunlar kaçarken Çıknık Köyü'ne ait 300 kadar hayvanı da beraberlerinde götürmüşlerdi (BCA, 030.10.128.915.43).

Diğer taraftan Van'ın Çaldıran kazasında birtakım olaylar gerçekleşmişti. Bu olayla ilgili detaylı bilgiler ise Van Valisi Sami Bey'den alınan 21 Ekim 1929 tarihli şifre telgrafta dile getirilmiştir (BCA, 030.10.128.917.15). Bu vesikada belirtildiğine göre Salim Bey'in askeri birliğinden son alınan bilgilerde “Şehidan” yaylasında dokuz saat süren bir çatışma yaşanmıştı. Yapılan incelemelerde eşkıyanın izi muhtelif derelerde ve “Gevşan” içinde kaybolmaktaydı. Fakat bu eşkıyadan bir kısmının Sultan Murat Yolu'ndan kaçmaya çalıştıkları bilgisi alınmış ve bunlar takip edilmişti. Öte yandan Mazhar

Bey kumandasındaki birlikten bir malumat alınamaması ve müteakiben gönderilen kuvvetlerle henüz takviye edilmemiş olması da endişe verici bir durum olarak görülmektedir. Salim Bey birliklerinin bir an önce takviye edilmesi gerekmektedir. Eşküyaya yardım için mühim kuvvetlerin gelmesi beklenildiğinden tedbirlerin bir an önce alınması lazımdır. Aynı şekilde İran sınırının geçit noktasında önlemlerin alındığı ve eşkiyanın askeri birliklerle takip edilmesinin gerektiğine dikkat çekilmiş ve ancak bu şekilde başarının sağlanacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan piyade kuvvetlerinin hızlı bir şekilde tedarik edilen vasıtalarla süvariye yetiştirilmesi gerekiyordu. Böylece sıkışık bir durumda olan askeri birliklere yardım edilecek ve eşkiyanın hızlı bir şekilde ortadan kaldırılması sağlanacaktı. Van Valisi Sami Bey'e göre oluşturulacak süvari birliklerinin bir saat gibi kısa bir zamanda olay mahalline yetiştirilmesi ve yukarıda belirtilen hususları yapması gerekmektedir (BCA, 030.10.128.917.15). Sınırdaki yaşanan gelişmeler bununla da sınırlı kalmamıştır. Van'ın Meydankışla civarındaki Razi bölüğü devriyeleri İran'a geçmekte olan dört atlı eşkiyaya rastlamış ve çıkan çatışmada bunlardan biri ölü olarak ele geçirilmişti (BCA, 030.10.128.920.4). Bu dönemde eşkiya, hırsızlık ve kaçakçılık vakaları sıklıkla yaşandığından bunlarla ilgili raporlar da tutulmaktaydı. Bu raporlardan birinde Van'ın Reşadiye mıntıkasında eşkiya olaylarına karışan Kasım isimli şahıs ve üç arkadaşının yakalandığı belirtilmekteydi (BCA, 030.10.128.920.24). Van ve çevresinde yaşanan asayiş sorunları hem dönemin şartlarından hem de İran'ın sınırdaki olayları bertaraf edememesinden kaynaklanmaktaydı.

3- Ağrı Ayaklanmasının İki Ülke Arasındaki İlişkilere Yansıması

Türkiye ile İran arasında yalnız bir sınır meselesi değil aynı zamanda Ağrı Dağı'nın vaziyeti ve sınırdaki bulunan aşiretlerin çıkarmış olduğu huzursuzluklar da söz konusu olmuştur (Son Posta, 9 Ağustos 1930: 1). Bunun yanında Hoybun Cemiyeti'nin de Ağrı bölgesinde çıkan ayaklanmada önemli bir rolü vardı. Bu sebeple esaslı tedbirler alınması lazımdır. Uygun koşulların oluşması halinde fesat ve tezviri ocağını yok edecek hareket başlayacaktı (BCA, 030.10.69.454.29.3). Bu dönemde Ağrı Dağlarının bir kısmı Türkiye tarafında diğer kısmı ise İran sınırları içindeydi (Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938), 1998: 32). Sarp ve engebeli bir yapıya sahip olan bu bölgede iki ülke arasında önemli problemlere neden olan göçebe aşiretler bulunmaktaydı (Son Posta, 9 Ağustos 1930: 1). Hem bu aşiretlerin hem de eşkiyaların yapmış olduğu sınır ihlallerine İran

tarafının ciddi bir önlem alamaması bunların meseleye pek ehemmiyet vermediğini göstermekteydi (Esendal, 1999: 31).

Türkiye bu dönemde Doğu ve Güneydoğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için çeşitli antlaşmalar imzalamıştır (Oran, 2001: 252). Özellikle İran ile sınırda yaşanan problemleri ortadan kaldırmak ve iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla (Soysal, 2000: 282) 22 Nisan 1926'da Tahran'da Emniyet ve Dostluk Antlaşması'nın imzalandığını görüyoruz (TBMM ZC, Devre: II, C. 25, 1926: 355). Bu antlaşmanın 6. maddesinde, taraflar sınır bölgelerinde aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemleri almayı bir dayanışma örneği olarak öngörmüşlerdi (Soysal, 2000: 282). Daha sonra sınırda yaşanan sorunları çözebilmek için Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşü (Aras) Bey ile Tahran Elçisi Memduh Şevket Bey'e yetki verilmiştir. Bu dönemde aslında İran'ın da Türkiye ile iyi ilişkilerin sürdürülmesinden yana bir tutum sergilemiştir. Bu amaç çerçevesinde Şah Ahmet Pehlevi Türkiye'yi ziyaret etti (Kaştan, 2007: 1786). Cumhuriyet'in ilk yıllarına tesadüf eden bu dönemde Türkiye hem Afganistan hem de İran ile ilişkilerin dostane bir şekilde ilerlemesini istiyordu (Esendal, 1999: 74).

İki ülke arasında zaman zaman önemli problemlere neden olan gelişmelerden dolayı Türkiye, İran'ın ciddi bir şekilde önlem almasını istiyordu. Özellikle İran'da bulunan aşiretlerin faaliyetleri ve kaçakçılık vakalarına karşı İran hükümeti tarafından gerekli adımların atılmasını bekliyordu. Fakat yapılan ikazlara rağmen bu beklenti sonuçsuz kalıyordu. Örneğin 1927 yılının sonlarına doğru sınırda bulunan aşiretlerden birinin mensupları tarafından Doğu Beyazıt'ta Türk askeri birliğine bir saldırı gerçekleştirilmişti. Bu menfur saldırının akabinde askerlerin bir kısmı tutsak olarak İran'a götürüldü. Yaşanan bu gelişmeden dolayı Türkiye, İran'a bir nota verdi. Bu notada esir edilen Türk askerlerinin iadesi istenmekteydi (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 688. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Fakat İran, Türkiye'nin talebini karşılamaktan uzak bir tutum sergilemiştir. Bunun üzerine Türkiye, Büyükelçisini geri çekmiş ve ilişkiler bozulmuştur. Bundan dolayı İran hükümeti meydana gelen ihtilafı çözmek için Mirza Mukarimcel Ali Han Faruki'yi Ankara'ya gönderdi (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 689. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Ankara'da bulunan Faruki Hanla gerçekleştirilecek olan müzakerelerde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Bey ile Tahran Elçisi Memduh Şevket Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Bununla beraber iki ülke sınırında meydana gelen eşkıya ve çapulculuk faaliyetlerini bertaraf etmek gerekmekteydi. Burada asayiş sağlamaya yönelik hareket düzenlenmesi gerektiği ve gerekli tedbirler alınarak sınır hattının bir

protokolle tespitinin önemine dikkat çekilmiştir (BCA, 030.18.01.01.026.58.17). Yapılan görüşmeler neticesinde Türk-İran Daimi Sınır Komisyonu oluşturuldu (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 689. Erişim Tarihi: 18.02.2020).

4- Sınır Hattında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile İran arasındaki sınırın tam olarak belli olmaması asayiş ihlal eden olayların meydana gelmesini kaçınılmaz kılıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sınırdaki yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Türk basını bu noktada önemli bilgiler vermektedir. Fakat İran'ın izlemiş olduğu politikadan dolayı basında yer alan haberlerin zaman zaman farklı bir şekilde aktarıldığını görmekteyiz. Şöyle ki 1930 yılı ortalarında İran hükümetinin Türkiye lehine hareket ettiği belirtilmekte ve hatta Türk-İran sınırında daimi surette sükûneti bozan aşiretleri yola getirmeye karar verdiği haberlerine yer verilmekteydi (Son Posta, 18 Ağustos 1930: 1).

Yine bu dönemde Ağrı Ayaklanması ile ilgili haberlere de sıklıkla yer verilmiş ve gelişmeler günü gününe takip edilmişti. Bu ayaklanmayı bertaraf edebilmek için askeri harekâtlar Ağrı Dağı etrafına yoğunlaşmıştı. Amaç dağlara çekilen eşkıyaları etkisiz hale getirerek emniyet ve asayiş sağlamaktır. Zaten öteden beri bu dağlar şekavet olaylarının merkezi olarak ön plana çıkmıştı. Hükümet burada hem eşkiya güruhunun hem de bazı aşiretlerin çıkarmış olduğu sorunlarla meşgul olmuştur. Fakat eşkıyaların buradaki faaliyetlerine kesin olarak son vermek biraz zaman alabilirdi. Çünkü Türkiye'nin doğu sınırı hem geniş hem de boştu. Bu durum sınır tespit işini de zorlaştırmaktaydı (Son Posta, 27 Temmuz 1930: 3). Ağrı Dağı olayları ile ilgili olarak hazırlanan bilgiler raporlar halinde Başbakan İsmet İnönü'ye de gönderildi (BCA, 030.10.112.753.14.).

Türkiye'de emniyet ve asayiş bozan gelişmelerin hazırlanan raporlarda analiz edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu duruma benzer bir rapor Karaköse Kaymakamlığı tarafından hazırlanmıştır. 3 Eylül 1929 tarihli raporda asayiş ile ilgili olarak şu önemli bilgilere yer verilmiştir:

“1-Ferzende, Halit, İhsan Nuri, Kör Hüseyin Paşa oğullarından Mehmet ve Nadir'in maiyetlerinde 160 atlı ile 26 Ağustos 1929'da Hangediği ve Sarıçimen'den Zilan Deresi'ne gittikleri,

2- Simko'nun¹ Delman civarında kendi köyü olan Avari'de oturduğu ve İranlıların kendisine arazi ve saire verilmek hususundaki tekliflerini kabul etmediği,

3- Tozu ve avenesi buldukları mahalden Ovacık civarındaki İran köyleri ile civar mahallere sokulduğu ve bunların uçak bombardımanlarından fazla korktukları,

4- Kör Hüseyin Paşa'nın Jafi? (Şafi?) adında küçük oğlunun İran'da Yusuf Abdal'ın nezdinde olduğu,

5- İran Tahdidi Hudut Komisyon işlerinin nezdine Halekanlı Halit ve Tozu ağaların gelerek beş altı saat komisyonla görüştükleri tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde müzakerelerin sınırın asayiş ile ilgisi olduğu güvenilir kaynakların vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır (BCA, 030.10.112.753.14.).

1930'lu yıllara gelinceye kadar Türkiye, sınırda bulunan eşkiya ve bazı aşiretlerin bertaraf edilmesi noktasında İran'dan beklediği desteği alamadı. Hem bu durum hem de isyancıların askeri harekâtlar karşısında İran'a kaçmaları arzulanan başarının sağlanmasını engellemekteydi (Şener, 2017: 685-686). Bundan dolayı İran sınırları içinde silahlanıp Türkiye tarafındaki köylere çeşitli saldırılarda bulunan asilere karşı birtakım tedbirlerin alınması zaruri bir ihtiyaç olarak görülmekteydi (Milliyet, 3 Temmuz 1930: 1). Fakat İran hükümetinin şimdilik bunlara karşı herhangi bir harekâta bulunması söz konusu değildi (Milliyet, 3 Temmuz 1930: 1). Hatta 5 Temmuz 1930 tarihli Ankara ve İstanbul gazetelerinin özetleri incelendiğinde (BCA, 030.10.83.549.3.1) sınırda yaşanan gelişmelerde İran hükümetinin eşkiyaya yardım ettiği noktasında görüş birliği vardı (BCA, 030.10.83.549.3.2).

Eşkiya çeteleri ile isyancı aşiretlerin İran'da hazırlanarak Türkiye tarafına saldırımları iki ülke arasındaki problemlerin temelini oluşturmaktaydı. Örneğin İran'da hazırlanıp silahlanan aşiretlerden biri olan Halikanlı Halit Ağa, 100 kadar avenesiyle Türkiye tarafına geçmiş ve Çığlı Köyü'ne saldırmıştı. Köylüler bunlardan kurtulmak için dağlara kaçarak Türk karakollarına sığınmışlardı. İran tarafından yardım gören (Milliyet, 4 Temmuz 1930: 1) eşkiya grupları aldıkları silah, cephane ve erzak ile Doğu sınırının huzur ve güvenliğini ihlal etme cüretini gösteriyorlardı. İran ile yapılan dostluk antlaşmasına

¹ Simko İsmail Ağa, İran'ın Kürt aşiretlerinden biri olan Şakakların lideriydi. Bu aşiret Selmas ve Urmiye'nin batısındaki Somay ve Bradost dağlık bölgelerinde yaşamakta idiler. Söz konusu bölgeler Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınırda bulunuyorlardı. Simko'nun hırslı, kurnaz ve acımasız bir kişiliği vardı. Bkz. Mustafa Sarı, Haluk Selvi, (2007). Mondros Mütarekesi Sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey. *Akademik İncelemeler*, 2(2), 33.

rağmen İran'ın eşkıyaya vermiş olduğu destek, ilişkileri zor duruma sokmakta ve Türkiye'nin tepkisine neden olmaktaydı. İran'da silah ve cephane ile donatılan bu gruplar, Ağrı Dağı bölgesine gelerek sınır üzerindeki köylerin sürülerini gasp edip İran'a kaçırmaya çalışıyorlardı. Türk uçaklarının bölgeye düzenledikleri hareketlere rağmen bu asiler İran'a kaçıp kurtuluyorlardı. Aynı şekilde 19 Haziran'da İran'dan gelen (Milliyet, 5 Temmuz 1930: 1) eşkıya, sınır üzerinde bulunan Hanik köyüne saldırmış, fakat Türk ordusundan ağır bir darbe yiyerek İran'a kaçmıştı (Milliyet, 5 Temmuz 1930: 1).

Türkiye, söz konusu olayların bir daha yaşanmaması için çeşitli tedbirler alıyordu. Özellikle bu dağlık havalide asayişin mutlak surette yerleşmesini sağlayarak benzer eşkıya hareketlerinin tekrarlanmasına fırsat vermemek için önemli bir çaba gösterilmekte idi. Türkiye'nin doğu sınırına saldıran eşkıya çetelerine İran hükümetinin açıktan açığa yardım ettiğinin kesinleşmesi üzerine Memduh Şevket Bey vasıtasıyla Tahran Hükümetine bir nota verildi. Bu notada söz konusu hareketlerin iki hükümet arasındaki münasebetleri sekteye uğratacağı belirtilmekteydi. Bunun yanında İran'ın eşkıyalara yardımdan vazgeçmesi ve Türk kuvvetlerinin önünden kaçarak İran'a sığınan çetelerin cezalandırılması talep edilmekteydi. İran hükümeti verilen notaya henüz cevap vermemişti. Fakat tahmini olarak İran hükümetinin vereceği cevapta, eşkıyanın hareketine hâkim olacak bir mevkide olmadıklarını, ortaya çıkan hadiselerden büyük bir üzüntü duyduklarını ve Türkiye'ye karşı dostane emeller beslediklerini bildirecekleri düşünülmekteydi (Milliyet, 6 Temmuz 1930: 1). Tevfik Rüştü Bey, İran ile Türkiye arasındaki ilişkilere dair bir gazeteciye vermiş olduğu demeçte: "İran ile aramızdaki münasebatımızı notalardan daha iyi anlayabilirsiniz," (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 1) diyerek bu dönemde ilişkilerin pek de iyi olmadığını ifade etmekteydi.

TBMM hükümetleri sınır ihlallerine karşı geçici tedbirlerden ziyade doğru ve uzun vadeli çözümler üretmeye çalışmaktaydı. Sınır ihlallerinin sıklıkla yaşandığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da ciddi araştırmalar yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır (Koçlar, 2017: 278). Bu dönemde asayiş ihlal eden hadiseler Doğu Anadolu'da özellikle Van ve çevresinde yayılmaya başlamıştı. Örneğin Erçiş-Zilan taraflarında meydana gelen asayişsizlik hükümetin almış olduğu tedbirler sayesinde giderilmişti. Diğer taraftan İran tarafından Türkiye'ye geçmeye çalışan eşkıya grupları da etkisiz hale getirilmişti. Sınırdaki meydana gelen olaylar sadece eşkıya grupları tarafından değil aşiretler tarafından da çıkarılmaktaydı (Kardaş, 2015: 77). Sınır ihlalleri İran aşiretleri tarafından sık sık yapılmaktaydı. Örneğin bu aşiretlerinden olan Halikanlı ve Ali Maholu aşiretlerinin Türkiye sınırına gelerek

eşkıyalara yardım ettikleri tespit edilmişti. Tenkil harekâtı esnasında Erciş mıntıkasında eşkıyaların elebaşlarından olan Küçük İbrahim, Cebekentli Ahmet oğlu Tahsin, Sevli Bedri, Gaffar ve Muradiye mıntıkasından ise Çubuklulu Mustafa öldürülenler arasında bulunmuştur (Milliyet, 8 Temmuz 1930: 1). Yine İran tarafından yardım gören bazı eşkıya ve aşiretler Van Gölü'nün Kuzeydoğusunda bulunan Erciş'e saldırmaya kalkışmış, fakat Türk ordusu tarafından büyük bir hezimete uğratılarak ağır kayıplar vermişlerdi. Dışarıda hazırlanıp tertip edilmiş olan bu şekavet hareketlerinin hedeflediği maksat ve gaye hükümetin aldığı köklü tedbirler sayesinde akamete uğramıştır (Milliyet, 9 Temmuz 1930: 1). Eşkıyaların saldırıları esnasında güvenlik güçleri önemli bir direniş ve metanet örneği göstermişlerdir (Milliyet, 7 Temmuz 1930: 1). Bu dönemde Türk kamuoyu Doğu'da meydana gene hadiseleri, Şeyh Sait İsyanı'ndan daha sakın karşılamıştı (Milliyet, 10 Temmuz 1930: 1).

Türk ordusu, 5 Temmuz 1930'da harekete geçerek 10 Temmuz'da asileri tedip (uslandırmak, terbiye etme, yola getirme) ve tenkile (zararlı kimseleri ortadan kaldırma, uzaklaştırma) muvaffak oldu, çetelerin pek azı İran'a kaçabildi. Yapılan araştırmalar asilerin sayısının yurt dışı ile beraber toplam 1500'e ulaştığını göstermekteydi. Bunların önemli bir kısmı etkisiz hale getirildi (Milliyet, 13 Temmuz 1930: 1). Dönemin basını özellikle Ağrı isyanı ile yakından ilgilenmiş ve bu konu ile ilgili haberlere ağırlık vermişti (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 1).

Türkiye'nin ikazları karşısında İranlı yetkililer eşkıyalara karşı tedbir alındığını fakat sınırın düzenlenmesinin kolay bir iş olmadığını belirtmekteydi. İran Hükümeti, yaşanan son olaylar dolayısı ile Türkiye tarafından verilen notaya cevabını bilahare şifahen verdi. Verilen cevapta İran Hükümeti, Türkiye ile dostane ilişkilerin sürdürülmesini istemekteydi. Ayrıca Türkiye'ye yönelik hiçbir harekâtın kendi topraklarında hazırlanmasına müsaade edilmeyeceği ve eşkıyaya karşı gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmekteydi. Şifahi cevap Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey vasıtasıyla hükümete bildirildi. İran elçi vekili Mehmet Sait Han bir Türk gazeteciye vermiş olduğu beyanatta; aşiretlerle yalnız Türkiye değil aynı zamanda İran'ın da uğraştığını ifade etmekteydi (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 2).

Mehmet Sait Han'ın belirttiğine göre iki ülke arasındaki sınır, Fransız-Alman sınırı gibi genişti. Bu sınırın mevcut yapısı aşiretleri kontrol altında tutmayı zorlaştırmaktaydı. Sait Han, bu dönemde Türk askerinin İran topraklarına girdiği yönünde gazetelerin vermiş olduğu bilgilerin doğru olmadığını da ifade etmiştir (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 2). Cumhuriyet Gazetesi Tahran'da yayımlanan bir gazetenin

konuyla ilgili kısmını kendi sütunlarına taşıyarak okuyucuları ile paylaşmıştı. Haberde Tahran'da çıkan (İran) gazetesinin son hadiselerden bahsettiği belirtilmekte ve eşkıya elebaşlarından Halit Ağa'nın İran'da silahlandırılarak Türkiye tarafına saldırdığı tarzındaki haberlerin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmekteydi. Bunun yanında eşkıya hareketlerini ortadan kaldırmak için sınırın kapatıldığı ve güvenliğin sağlanması amacıyla sınır memurlarının birlikte görev yapmalarının gerekliliği hakkında da bilgi verilmişti. İran Gazetesi'nin vermiş olduğu bilgilerde İran Hükümeti'nin öteden beri Türk dostluğuna ehemmiyet verdiği vurgulanmaktaydı (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 2).

Yine dönemin basınında yer alan haberlere göre Ağrı Dağı havalisinde kuşatma hareketinin sonlarına gelindiği, Türk ordusunun ağır top ve tüfeklerle teçhiz edildiği belirtilmekteydi. Diğer taraftan İran sınırına açılan kısımlarda da İran Hükümeti'nin gerekli tedbirleri aldığı yönünde bilgiler de vardı. Bundan dolayı eşkıya grupları artık sınırın kapalı olduğunu ve her taraftan kuşatıldıklarını görünce Kartepe'yi tutan Türk askeri birliğine bir baskın yapmış fakat ağır kayıplar vererek geri dönmüşlerdi (Son Posta, 29 Temmuz 1930: 1). Esasında sınırın diğer tarafındaki fesat ocakları İran tarafından bertaraf edilmediği takdirde Türk ordusunun İran toprağına girmesi kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Bu dönemde Türk kamuoyunda yaygın olarak İran'ın ikiyüzlü siyaset izlediği kanaati vardı (Son Posta, 30 Temmuz 1930: 1). Yaşanan olaylar nedeniyle İran'a bir nota verildi. Nota hem nazikâne (Son Posta, 5 Ağustos 1930: 1) hem de sert bir dille yazılmıştı (Son Posta, 29 Temmuz 1930: 3). İran Hükümeti'nin notaya vereceği cevap sabırsızlıkla beklenilmekteydi (Son Posta, 1 Ağustos 1930: 1). Notanın reddi halinde Türk ordusunun İran toprağına geçmek üzere yığınak yaptığı yönünde çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığı belirtilmektedir. Fakat sınırdaki önemli miktarda Türk kuvveti vardı. Amaç sınır güvenliğini tesis ederek eşkıyayı bertaraf etmektir (Son Posta, 2 Ağustos 1930: 1). Türkiye'nin vermiş olduğu notayı Faruki Han okuduktan sonra daha önce olduğu gibi bu defa da şifahi dostluk teminatı vermişti (Son Posta, 3 Ağustos 1930: 1). Fakat yaygın görüşe göre İranlıların yaptıkları şey sadece laf ile dostluk teminatı vermekten ibaretti (Son Posta, 4 Ağustos 1930: 1). İran'ın Tahran Büyükelçiliği'nden verilen cevabi notanın özeti incelendiğinde sınırdaki emniyeti sağlama ve birlikte çalışma vaadi görülmekteydi. Ancak asıl mesele dâhili sahada birlikte çalışmanın söz konusu olup olmayacağı noktasındaydı (Milliyet, 11 Ağustos 1930: 1). Türk Hükümeti, notanın tam metni geldikten sonra yapılacak olan değerlendirmelere göre hareket edileceğini belirtmekteydi (Milliyet, 11 Ağustos 1930: 2). Mutedil bir dil ile notaya

cevap veren İran Hükümeti (Son Posta, 12 Ağustos 1930: 3), Türk askerinin Ağrı Dağı'nın tamamen kuşatma maksadıyla İran toprağına girmesine razı değildi. Türkiye'nin amacı Ağrı Dağı'nın mukadderatını en kısa zamanda tayin ederek sınır güvenliğini sağlamaktı. Fakat İran Hükümeti buna yanaşmamıştı. Aslında İran Hükümeti iyi niyetini ispat maksadıyla sınır boyundaki kuvvetleri takviye etmiş ve bazı asileri tenkil ederek kendi topraklarına çekmişti. Örneğin Yusuf Abdal adındaki eşkiya tutuklanarak Tebriz'e götürülmüştü (Milliyet, 19 Ağustos 1930: 1). İran Hükümeti'nin görüşüne göre sınır düzenleme işlemleri yeni yapılmıştı ve tekrar böyle bir işe girişilmesine gerek yoktu (Son Posta, 11 Ağustos 1930: 3). Öte taraftan Türkiye ile birlikte çalışmaya hazır olduklarını fakat İran'ın batı vilâyetlerinde yeterli gücünün olmaması nedeniyle burada meydana gelen olayların yatıştırılmamasının mazur görülmesini rica etmekteydi (Son Posta, 12 Ağustos 1930: 3).

Basında yer alan haberlerde Türkiye ile İran'ın ortaklaşa bir harekât yapması da ihtimal dâhilinde idi (Vakit, 13 Ağustos 1930: 1). Vakit gazetesinde yer alan habere göre Türk ordusu Ağrı Dağı'nın İran sınırları dâhilindeki kısmını da kuşatmak üzere iki koldan harekâta başlamıştı (Vakit, 13 Ağustos 1930: 4).

İran ile müzakereler devam ederken eşkiya grupları Ağrı Dağı'nın kuzey eteğindeki Türk askeri birliklerine saldırmaya kalkışmıştı. Fakat askeri birliklerin karşılık vermesi neticesinde eşkiya grupları İran tarafına kaçmak zorunda kalmışlardı. Bunlar yüz atlı, iki yüz yaya olmak üzere 300 kişiden ibaretti. Başlarında İhsan Nuri, Halef, Yusuf, Abdullah, Mirza, Ömer Beko, Hıdır, Merzuk, Kerem, Telli Hso, Kör Hüseyinzâde ve Nadir gibi eşkiya elebaşlarının bulunduğu tespit edilmişti (Son Posta, 17 Ağustos 1930: 3).

Esasında Ağrı Dağı'ndaki tenkil hareketi her vakit yapılan adı şekavet tenkilinden başka bir şey değildi. Hükümetin İran ile karşılıklı yaptıkları notalar ise sınır meselesinin halli için yapılmış teşebbüslerden ibaretti. Bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Son Posta gazetesine göre bütün sorumluluk Birinci Umumî Müfettişlik'ten kaynaklanmaktaydı. Gazeteye göre Umumî Müfettişlik, zamanında tedbir almış ve vaziyeti görmüş olsaydı isyanı doğmadan bastırmak mümkündü (Son Posta, 7 Ağustos 1930: 1). Gazetenin tespitleri şöyleydi: 1- Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Umumî Müfettişlik, o zamanın gereklerine uygun önlemleri almamıştır (Son Posta, 7 Ağustos 1930: 1). 2- Şark vilâyetlerinde yanlış bir iskân siyaseti takip edilmiş, o havaliye yerleşmek isteyen Türk aşiretlerine kolaylık gösterilmediği gibi gerekli olan teşvikler yapılmamıştır. 3- Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, yurdun muhtelif taraflarına dağılan aşiret reis ve

adamlarının tekrar memleketlerine dönmelerine ve bu isyanı hazırlamalarına imkân verilmiştir. 4- Asilerin hazırlanmakta oldukları önceden Umumî Müfettişliğe bildirildiği halde bu bilgilere ehemmiyet verilmemiştir. 5- Aşiretler, makineli tüfeklere varıncaya kadar silah tedarik etikleri halde Umumî Müfettişlik bundan haberdar olmamıştır. 6- Daha önceden alınan tedbirlere riayet edilmemesi nedeniyle aşiret liderleri tekrar eski mevkilerinde saltanat kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bu ihmallerden dolayı devlet, aylarca Doğu sınırında meşgul olmuş, birçok kanlı hadise yaşanmış ve önemli bir ekonomik kayba neden olmuştur (Son Posta, 7 Ağustos 1930: 7).

Birinci Umumî Müfettişlik yaşanan hadiseler hakkında her gün merkeze malumat vermesine rağmen bu kâfi görülmemiştir. Bu sefer İbrahim Tali (Öngören) Bey bizzat kendisi Ankara'ya gelerek ilgili mercilere gerekli malumatı verdi (Son Posta, 8 Ağustos 1930: 3).

Türkiye-İran sınırında yaşanan gelişmelerin seyri yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Türkiye iç güvenliği sağlama noktasında gerekli adımları atarken, İran da bir takım önlemler almıştı. Şöyle ki Küçük Ağı Dağı'nın İran toprağındaki kısmı İran askerleri tarafından sarılmıştı. Bu suretle Ağı Dağı'ndaki asilerin firar ihtimali de bertaraf edilmişti. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey, meydana gelen olayların iki dost hükümet arasında samimi bir şekilde halledileceğini belirtmekteydi (Milliyet, 19 Ağustos 1930: 5). Hüsrev Bey'le İran elçi vekili Mehmet Sait Han bir araya gelerek mevcut konular üzerinde görüşmüşlerdi. Bu görüşmede ortak bir harekâtın icrası için birlikte çalışmanın gerekliliği vurgulanmıştı (Son Posta, 19 Ağustos 1930: 3). Hüsrev Bey, Son Posta gazetesine vermiş olduğu röportajda: "Bütün temas ve tetkiklerimden anlıyorum ki İran'la samimi surette anlaşmak kabildir. Bu ümidin tahakkuku için Tahran'da müsait bir zemin bulacağımı zannediyorum. Bu mesele etrafında teati edilen notaları saymak doğru değildir. Tabii iki hükümet arasında notalar verilip alınır. Bugün de müzakere cereyan etmektedir. Huduttaki komisyon da eski esas üzerinde çalışmasına devam edecektir" ifadelerini kullanmıştı. İran elçi vekili M. Sait Han ise aynı gazeteye şöyle röportaj vermişti: "Evvel emirde söyleyeyim ki vaziyet dostanedir. Hudutta toplanan askerlerimiz her gün fazlaşmakta ve asilerle muvaffak surette çarpışmaktadır." (Son Posta, 20 Ağustos 1930: 3). Türkiye ile İran arasında gerginliğin olduğuna dair çıkan haberlerin asılsız olduğunu belirten Vakit Gazetesi, hükümetler arasındaki münasebetlerin iyi olduğuna dikkat çekmişti. Gazetenin haberine göre sınırda asayişin teyidi etrafında cereyan eden müzakereler hep bu esas dâhilinde ilerlemişti (Vakit, 13 Ağustos 1930: 4).

İran'ın izlemiş olduğu politikadan dolayı zaman zaman çelişkili haberler gazetelere yansımıştı. Bu haberlerden birinde İran Hükümeti'nin haydutları kendi topraklarında sıkıştırdığı ve sınır üzerinde bulunan aşiretlerin silahlarını toplamaya başladığı hatta aşiretler ile çatıştığı belirtilmekte idi (Son Posta, 23 Ağustos 1930: 3).

Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Bitlis'te bulunduğu esnada doğuda gelişen hadiselerle ilgili yapmış olduğu açıklamada: "Ağrı Dağı şarki İran'a müteveccih olduğundan eşkıya İran ile bilavasita ihtilat ediyor. Şakilerin Türk ordusundan kurtulmak için yarma hareketine teşebbüs etmeleri ihtimal dâhilinde olabilir" (Vakit, 23 Ağustos 1930: 2) diyerek bir durum tespitinde bulunmuştu. İran yolunun kapanması Ağrı Dağı'nda mahsur kalan eşkıyanın yiyecek yönünden sıkıntıya düşmelerine neden oldu. Buna cephanelerinin azalması da eklenince ümitsizlikleri daha da artmaya başladı (Son Posta, 29 Ağustos 1930: 3). Bundan dolayı büyük Ağrı bölgesinde mahsur durumda kalan eşkıyanın kurtulmak için yaptığı bütün teşebbüsler akim kalmaktaydı (Son Posta, 13 Eylül 1930: 3).

Alınan önlemler sayesinde eşkıya meselesi halledilmek üzereydi. Bu dönemde Türk ordusunun harekât esnasında gösterdiği manevra kabiliyeti her türlü övgüye layık görülmekteydi (Son Posta, 4 Eylül 1930: 1). Yaşanan çatışmalarda eşkıyaya büyük zayıat verdirilmiş olup ölümler arasında bazı eşkıya elebaşları da bulunmaktaydı. Türk ordusunda dört yaralı vardı. Eşkıyadan ağır makineli tüfeklerle beraber bir hayli tüfek ele geçirilmişti (Son Posta, 11 Eylül 1930: 3). Böylece Ağrı Dağı'nın batı, güney ve doğusu tamamıyla eşkıyadan temizlenmişti. Yalnız büyük Ağrı'nın kuzeydoğusundaki karlık ve kayalıklara sığınan ve ümitsizce mukavemet etmek isteyen eşkıyalar vardı. Bunlar da her taraftan kuşatıldı ve 10 Eylül 1930 günü bu eşkıyaya karşı yapılan taarruzlar da başarı ile neticelendi. Böylece eşkıya mevziinin kilidi değerinde olan dört bin rakımındaki karlı dağlar da Türk ordusunun eline geçti ve eşkıyaya ağır bir zayıat verdirildi (Son Posta, 13 Eylül 1930: 3). Sonuçta Ağrı tedip harekâtı ile eşkıyanın varlığına kesin olarak son verildi ve birçok eşkıya elebaşı öldürüldü (Son Posta, 16 Eylül 1930: 2).

1931 yılında gerçekleşen hadiselerle baktığımızda ise Ağrı firarileriyle İran askeri birlikleri arasında Akgöl civarında bir çatışmanın yaşandığını görmekteyiz (BCA, 030.10.112.755.8. 1). İranlılarla eşkıyalar arasında Akgöl civarında 19 Mayıs 1931'de gerçekleşen çatışmada İranlılardan 150 kişi öldürülmüştü (BCA, 030.10.112.755.8. 2). Türkiye ile İran sınırında yaşanan gelişmelerle ilgili Birinci Umumi Müfettişlik önemli bilgiler vermekteydi (BCA, 030.10.112.755.9.) Daha önce de ifade edildiği gibi İran Hükümeti'nin

izlemiş olduğu politika çelişkileri doluydu. Türk hükümetine eşkıya ile mücadele ettiklerini söylemeler de bunların eşkıya ile barıştıkları hakkında bilgiler de alınmaktaydı. Hatta eşkıyaya Makû ile Yekmal civarında (BCA, 030.10.112.761.3. 1) yer verildiği ve bunların silahlarını almayarak kendilerine itimat ettikleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştı (BCA, 030.10.112.761.3. 2). Yapılan incelemelerde İranlıların tahriki ile çeteler teşkil edilip muhtelif mevkilerde saldırılar düzenleyen eşkıyaların Türk köylerini talan ettikleri haber alınmıştı (BCA, 030.10.112.761.3. 2).

Bölgede kaçakçılık faaliyetleri de söz konusu idi. Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey bu konuyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada kaçakçılığın doğuda daha fazla yapıldığını bunun da birçok sebebinin olduğunu belirtmekteydi. Özellikle sınırların mevcut durumu, gümrük vaziyeti ve sınırın her iki tarafında birbirini tanıyan insanların olması kaçakçılığın artmasına neden olmaktaydı. Kaçakçılığın önlenmesi için Umumî Müfettişlere, Valilere, Jandarma ve hudut kumandanlarına geniş yetkiler verilmiştir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1932: 5).

Türkiye 1932 yılı bütçesine konulan hudut komisyonları parasını Türk-İran Tahdidi Hudut Komisyonu'na harcamıştı (BCA, 030.18.01.02.32.71.3). Yaşanan son hadiselerden sonra iki ülke de olumlu ilişkileri devam ettirme kararı aldılar. Türkiye, sınırla ilgili bir tashih yapmıştı. Böylece Van'ın doğusundaki Katur (Kotur)² sahası³ İran'a bırakıldı. 5 Kasım 1932 yılında imzalanan bu antlaşma aslında 15 Haziran 1928'de yapılan antlaşma ve protokolle içerik olarak aynı özellikleri taşımaktaydı (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 694. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Böylece Küçük Ağrı büyüklüğünde bereketli bir toprak parçasının İran'a verilmesiyle sorun çözümlendi (Oran, 2001: 253). Türkiye, Ağrı Dağı'nı daha rahat kontrol etme

² Kotur, "konum itibarıyla günümüzde Van şehrinin doğusunda Türkiye-İran sınırını geçtikten sonra batı İran topraklarında bir yerleşim yeridir. Kotur'un hangi tarafa ait olduğu meselesi XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı ile İran arasında anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Kotur'un tarihi evveliyatına bakıldığında, buranın Van'a tabi olduğu Osmanlı'daki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı idari taksimatında Van Sancağı'nın kapladığı alan içerisinde, buraya bağlı olmak üzere yurtluk-ocaklık statüsündeki yerlerden birinin Kotur olduğu görülmektedir. Bu çerçevede XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'ya bağlı olan Kotur'un, birden bire bir tartışma konusuna dönüşmesi bu devirdeki gelişmeler ve Osmanlı ile İran arasındaki sorunlarla alakalıdır." Bkz. Uluerler, Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852), 329.

³ Burada yaşayan Türk nüfusun daha önceden Türkiye'ye başlayan göçleri bu tarihten itibaren daha da artmıştır. Bkz. Ferit Yücebaş (2019). Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 41, 123(242), 75.

imkânı bularak eşkıya faaliyetlerine karşı etkili tedbirler alma fırsatı bulmuştur.

İnönü'ye göre Şarkta asayiş bozukluğu kesin olarak bertaraf edilmiş ve İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler o zamandan itibaren hiçbir engelle maruz kalmadan tam bir emniyet üzerine oturtulmuştur (Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938), 1998: 32). Sorun bu şekilde çözümlenirken Kotur bölgesinde bulunan Türkler Anadolu'ya daha yoğun bir şekilde göç etmeye başladı. Göç eden insanların bir kısmı Türkiye'nin değişik yerlerine dağılırken büyük bir kısmı da Van ve civarına yerleşmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında TBMM hükümetleri birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların başında emniyet ve asayiş ihlal eden gelişmeler vardır. Bu bağlamda Van ve çevresi, asayiş olayları ile sık sık gündeme gelen bölgelerden birisi olmuştur. Diğer taraftan Van'ın İran'a sınırının bulunması ve bu sınır hattının tam olarak belirlenememiş olması asayiş ihlal eden gelişmeleri daha da artırmıştır. 1925-1932 yılları arasında Türkiye ile İran ilişkileri her ne kadar iyi komşuluk üzerine inşa edilmiş olsa da sınırda bulunan aşiret ve eşkıyaların faaliyetleri iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu durumdan en fazla zarar gören illerimiz arasında Van ve komşu iller olmuştur. Özellikle bu döneme denk gelen Ağrı ayaklanmaları asayiş ihlal eden gelişmelerin başında gelmiştir. Bu durum Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere yansıdığı gibi daha önce var olan sınır meselesini de gündeme getirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yaşanan otorite boşluğundan dolayı sınır hattında bulunan aşiret ve eşkıya grupları rahat hareket etmiş ve caydırıcı tedbirler alınamamıştır. Bölgede yaşanan eşkıya, kaçakçılık ve sınırda bulunan bazı aşiretlerin faaliyetleri Cumhuriyet hükümetlerini fazlaca uğraştırdığı gibi Türkiye-İran ilişkilerini de önemli ölçüde belirlemiştir. Dolayısı ile Türkiye'ye yönelik sınır ihlallerinin artması huzur ve güvenliği sarsmış önemli sorunlara neden olmuştur. Bu noktada İran'ın herhangi bir tedbir almaması ya da alamaması iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansımıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ikili ilişkilerin iyi bir şekilde yürütülmesi her iki ülkenin menfaatine uygun düştüğünden hem Türkiye hem de İran sert tutum sergilemekten kaçınmışlardır. Fakat bu durum sınırda yaşanan sorunların kısa sürede halledilmesini geciktirmiştir. Dönemin kaynakları incelendiğinde İran'ın sabit bir politika gütmeyeceği tespit edilmiştir. Hatta İran'ın bir taraftan dost görünüp diğer taraftan eşkıyalara destek vermesi ikiyüzlü bir siyaset izlediği algısını ortaya çıkarmıştır. Türkiye siyasi yollardan söz konusu

meseleleri halletmeye çalışmış fakat tam olarak sonuç alamamıştır. Asayiş ve güvenliği sağlayıp sınır meselesini halletmek isteyen Türkiye, İran topraklarına girerek şikayet hadiselerine kesin olarak son vermek istemiştir. Bu durum iki ülke arasında bir krize dönüşse de ilişkilerin dostane bir şekilde yürütülmesi daha elzem görülmüştür. Bundan dolayı 1932 yılında imzalanan antlaşma ile sınır meselesi kesin olarak çözüme kavuşturulmuş ve alınan önlemler sayesinde de asayiş ihlal eden gelişmeler ortadan kaldırılmıştır.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(BCA)

BCA, 030 10 112 753 14

BCA, 030 10 112 755 8

BCA, 030 10 112 755 9

BCA, 030 10 112 761 3

BCA, 030 10 127 912 14

BCA, 030 10 127 912 25

BCA, 030 10 128 915 43

BCA, 030 10 128 917 15

BCA, 030 10 128 920 24

BCA, 030 10 128 920 4

BCA, 030 10 69 454 29

BCA, 030 10 83 549 3

BCA, 030 10 89 592 3

BCA, 030 18 01 01 026 58 17

BCA, 030 18 01 02 32 71 3

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Vakit

“Ağrı’da Eşkîya Hergün Bir Parça Daha Perişan Ediliyor”, *Son Posta*,
(13 Eylül 1930).

“Ağrı’da Tenkil Harekâtı Bilfiil Hitam Buldu”, *Son Posta*, (16 Eylül
1930).

“Asiler Ümitsizdir”, *Son Posta*, (29 Temmuz 1930).

- “Bu Mesele, Yalnız Bir Hudut İşi Değil, Bir Memleket Meselesidir”, *Son Posta*, (9 Ağustos 1930).
- “Eşkıya Arasında Teslim Olmak arzusu Gittikçe Ziyadeleşiyor”, *Son Posta*, (29 Ağustos 1930).
- “İran Hükümeti Eşkıyaya Yardım Ediyor!”, *Milliyet*, (5 Temmuz 1930).
- “İran’a Yeni Bir Nota Veriyoruz”, *Son Posta*, (12 Ağustos 1930).
- “İranla Anlaşmaktan Emin Bulunuyorum”, *Son Posta*, (20 Ağustos 1930).
- “Nota’da İran Hududa Dair Ne Diyor”, *Son Posta*, (11 Ağustos 1930).
- “Resmî Tebliğ: Siyasî ve İrticâî Kıyam Hitam Buldu”, *Milliyet*, (13 Temmuz 1930).
- “Şakiler Büyük Bir Hezimete Uğradılar”, *Milliyet*, (9 Temmuz 1930).
- “Şark Hadisesinin Mes’ullerini Aramak Zamanı Geldi”, *Son Posta*, (7 Ağustos 1930).
- “Şark Hududumuzda Son Vaziyet Nedir?”, *Milliyet*, (4 Temmuz 1930).
- “Şark Vilâyetlerimizde Baskıncılar Kahredildi”, *Son Posta*, (17 Ağustos 1930).
- “Şarkta Tedip Harekâtına Başladık”, *Milliyet*, (6 Temmuz 1930).
- “Şarkta Vaziyet Değişmedi”, *Son Posta*, (23 Ağustos 1930).
- “Tedip Harekâtımız İnkişaf Ediyor”, *Milliyet*, (7 Temmuz 1930).

Kitap ve Makaleler

- Akgümüş, D. (2011). *Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşında Van ve Çevresinde Asayiş Problemleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938) İsmet İnönü’nün Hatıraları (İktisadi Meseleler ve Asayiş Atatürk’le Tartışmalar)*, (1998). II. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2006). Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun. *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Ankara, 2-32.
- Esendal, M. Ş. (1999). *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*. Muzaffer Uyguner (Haz.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erdal, İ. (2012). *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk İran İlişkileri Ve Sadabad Paktı*, Karadeniz Araştırmaları, (34), 77-88.
- Kardaş, A. (2015). *Cumhuriyet Dönemi’nde Van Gölü Havzası’nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kaştan, Y. (2007). Atatürk Dönemi Türkiye-İran Siyasî ve Ekonomik İlişkileri. 38. *ICANAS*, Ankara, 1783-1795.

- Koçlar, B. (2017). Türkiye-Suriye Sınırında İhlaller ve Eşkıyalık (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 277-294.
- Kodaman, B. (1986). *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgiray, A. *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*. atam.gov.tr/dergi/sayi-33. Erişim Tarihi: 18.02.2020
- Saray, M. (2006). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarı, M., Selvi, H. (2007). Mondros Mütarekesi Sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey. *Akademik İncelemeler*, 2(2), 27-48.
- Sonyel, S. R. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika (Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar)*. 2. Ankara: TTK Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. 1. Ankara: TTK Yayınlar.
- Şener, B. (2017). Ağrı İsyamı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması. Osman Köse (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* (s. 685-716). Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları.
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (Haz.). (2013). *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*. 1. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Uluerler, S. (2015). Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852). *Turkish Studies*, 10(5), 329-356.
- Üçüncü, U. (2014). İstikbal Gazetesi'ne Göre Doğu Cephesi'nde Türk Ermeni Savaşı (1920). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (16), 87-114.
- Yücebaş, F. (2019). Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), İstanbul, 73-88.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 283-304

Türkiye'de Siyaset-Basın İlişkileri: Van Örneği (1937-1960)* Politics-Media Relations in Turkey: Van Example (1937-1960)

• Yunus ÖZDURĞUN*

* Arş. Gör., Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Siirt / Türkiye.
Research Assistant., Siirt University,
Faculty of Science and Letters,
Department of History, Siirt / Turkey.
yunus.ozdurgun@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3527-9270

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

01/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

17/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20.04.2021

Atrf: Özdurğun, Y. (2021). Türkiye'de Siyaset-Basın İlişkileri: Van Örneği (1937-1960). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 283-304

Citation: Özdurğun, Y. (2021). Politics-Media Relations in Turkey: Van Example (1937-1960). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 283-304

Öz

Van, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri bir şehir haline gelmiş ve bu gayeye matuf olarak Ermeniler tarafından Van'da basın-yayın faaliyetlerine girişilmiştir. Gerek Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerine karşılık olarak gerekse Van'ın Türk kültürünü muhafaza eden bir şehir olması hasebiyle Türk dilinde yayın yapan gazetelerin varlığına ihtiyaç duyulmuş ve 1892'den 1915 yılına kadar Van'da Türkçe dilinde basın faaliyetleri sürmüştür. Bu yönüyle Van, Türkiye'de basın-yayın bağlamında özel bir konuma sahiptir. Çalışmamızın esas konusunun Cumhuriyetin ilanından sonra 1937'de şehirde ilk gazetenin kurulmasından 1960 askeri darbesine kadar geçen süre zarfındaki siyaset-basın ilişkileri oluşturmaktadır. Van'da yerel basın konusu pek çok araştırmaya konu olmasına rağmen literatür taraması sonucunda siyaset ve yerel basın ilişkileri bağlamında müstakil bir eserin olmaması üzerine böyle bir çalışmanın varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu minvalde mezkûr yıllarda Van'da yayın hayatını sürdüren basın taranmıştır. Ayrıca konuyla ilgili Devlet Arşivlerindeki araştırmalar yapılmış eldeki verileri destekleyecek bilgilere rastlanmıştır. Türkiye'de yerel basın hakkında kaleme alınan ulusal nitelikteki eserler de taranarak konuya giriş yapılmış ve son olarak “Tek Parti Döneminde Van'da Siyaset-Basın İlişkileri” ve “Çok Partili Dönem ve DP İktidarında Van'da Siyaset-Basın İlişkileri” adlı iki başlık çatısında çalışma hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel basın, Van, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti

* Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SBA-2017-5967 kodlu, “Geleneksellikten Modernliğe Geçiş Sürecinde Van (1923 - 1960)” adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Abstract

Since the second half of the 19th century, Van has become a city on which the Armenians have claimed rights, and for this purpose, the Armenians initiated media activities in Van. The presence of Turkish-language newspapers was needed both in response to the separatist movements of the Armenians and for the reason Van was a city that preserves Turkish culture; therefore, press activities in Turkish language continued in Van from 1892 to 1915. In this respect Van, in the context of mass media in Turkey has a special position. The main subject of our study is the politics-press relations between the establishment of the first newspaper in the city in 1937 after the proclamation of the Republic and the 1960 military coup. Although the issue of the local press in Van is the subject of many pieces of research, the existence of such a study was needed due to the lack of independent work in the context of politics and local press relations as a result of the literature review. In this respect, the press that continued its broadcasting life in Van in the aforementioned years was scanned. In addition, researches were made in the State Archives on the subject, and information to support the available data was found. An introduction to the subject also made about the works of the national qualifications penned by scanning the local press in Turkey and finally, a project was prepared under the roof of two titles called “One-Party Period Van Politics-Media Relations” and “Multi-party period and the DP Van Politics-Media Relations in the ruling”

Keywords: Local press, Van, Republican People's Party, Democrat Party

Giriş

Yerel basın, bulunduğu ülkenin çeşitli yörelerinde, özellikle büyük kentler dışındaki yerleşim birimlerinde, il, ilçe ve beldelerde, günlük, haftalık ya da daha fazla aralıklarla yayımlanan, yayımlandıkları yörenin haberlerini veren, sorunlarını dile getiren, halkın isteklerini ilgililere aktarmayı hedefleyen yazılı basın organlarıdır. Yerel basının temel özelliği; yayımlandığı yörede, bireylerin sorunlarını çözmelerine yardımcı olmak, bireyler arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlamak, yerel düzeydeki kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmak ve bu arada yerel yönetimleri bir ölçüde denetleyip eleştirerek kamu görevi yapmaktır (Girgin, 2009: 236-237).

Konuyla ilgili vurgulanması gereken diğer bir husus; yerel basının demokrasiye yapacağı katkısıdır. Bu bağlamda sağlıklı işleyen bir demokrasinin en önemli unsurlarından biri özgür ve çok sesli basındır. Bu bakımdan yerel gazete demokrasi kültürünün yerel düzeyde yerleşmesinde önemli bir araçtır. Yerel basın ayrıca kamusal tartışmaların bir taşıyıcısıdır (Atabek, 2005: 49-50). Yerel basın

kuruluşları ayrıca yayınladıkları haberler, röportajlar, fotoğraflar, ele aldığı sorunlar, yayımlandığı yöreye dair sosyal ve kültürel etkinliklere ilişkin aktardıkları bilgilerle bireye yaşadığı yerin bir parçası olduğu düşüncesini kazandırmaktadır (Vural, 2001: 120).

11 Kasım 1831’de ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi’nin yayınlanmasıyla beraber Türkiye’de basın hayatı başlamıştır. Yerel basının ortaya çıkışı ise 7 Kasım 1864’te eyalet sisteminin kaldırılıp yerine vilâyet sisteminin getirilmesine tekabül etmektedir. Vilâyetlerin oluşturulması sürecinde, kültür alanında yapılan en önemli atılım, şüphesiz her vilâyet merkezinde bir matbaanın açılmasıdır. 1864 düzenlemesiyle beraber vilâyet merkezlerinde salnameler, takvimler, dini, edebi ve bilimsel kitapların da basıldığı matbaalar açılmış ve bu matbaalarda yerel basın açısından önemli bir aşama sayılacak resmi vilâyet gazeteleri çıkarılmıştır (Koloğlu, 2018; Baykal, 1990; Babaoğlu, 2019: 1736). Bu matbaalar sonrasında kamu işlerinin dışına çıkarak özel işlere de açık tutulmuş, böylece yerel basının yaygınlık kazanmasında önemli bir eşik geride bırakılmıştır. 1876’da Osmanlı Devleti’nde, İstanbul dışında kalan bölgelerde yirmi ikisi vilâyet gazetesi olmak üzere yirmi dokuz gazete yayımlanmaktaydı; bu yayınların on biri, bugünkü ulusal sınırlar içinde kalan bölgelerdeydi. 1906 tarihli *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’ye* göre ise, tüm ülkede yayımlanan süreli yayınların sayısı 147’dir. Bunların 52’si İstanbul’da, 20’si Beyrut’ta, 20’si İzmir’de ve 10’u Selânik’te çıkmaktadır. Yirmiden fazlası resmî vilâyet gazetesi olan bu süreli yayınların 36’sı bugünkü sınırlar içinde bulunan yörelerde çıkmaktaydı (Erinç, 2007: 107; Varlık, 1990: 99).

Van’da yerel basının ortaya çıkışı ise vilâyet gazetelerinden daha önceki bir döneme yani 1855 tarihine rastlamaktadır. Bu bakımdan Van, Türk basın tarihinde müstesna bir konumda tutulabilir. Van’da bilinen ilk yerel gazete, Ermeni tarihinde önemli bir yeri olan Mkrtych Khrimian (1820-1907) (Mıgırdıç Hrimyan) adlı Ermeni din adamı tarafından Haziran 1855’te çıkarılan *Artsvi Vaspurakan* (Van Kartalı)’dır. *Artsvi Vaspurakan*, 19. Yüzyılın ortalarında İstanbul’da yayımlanan *Massis* (Ağrı Dağı), Moskova’da yayımlanan *Hiussiapile* (Kuzey Işığı)’nın yanı sıra Ermenilerin üç önemli yayın organından biriydi (Nalbandian, 1975: 52-53). Khrimian, Ocak 1858’den itibaren gazeteyi Van Gölü yakınlarındaki Varak Manastırı’ndan (Yedikilise) çıkarmaya devam etmiştir. Van Kartalı, beş yıl kadar süren yayın hayatı boyunca Ermenileri devamlı surette isyana teşvik etmiştir. 1863’te Muş piskoposluğuna atanan Khrimian, matbaasını Van’dan Muş’a taşıyarak bu defa *Muş Kartalı* adlı gazeteyle çalışmalarını sürdürmüştür (Kardaş, 2013: 1192).

Van’da yayınlanmış ilk Türkçe gazeteysse 1892’de Van Valisi Bahri Paşa’nın bastırıldığı haftalık ve dört sayfa olarak basılan, vilayet gazetesi mahiyetine olan *Van*’dır. Bu gazetenin kurulmasını gerektiren birkaç sebep vardı. Van’ın Türk kültürünü koruyan bir vilayet konumunda bulunması, İran’a yakınlığı, buradaki ayrılıkçı Ermenilerin faaliyetleri ile askeri-stratejik bir merkez olması gibi nedenlerle bir resmi vilayet gazetesinin çıkarılması zorunluluğu hissedilmişti. Van gazetesi de bu gayelere matuf olarak yayın hayatına başlamıştır. Türk basın tarihi açısından oldukça özel bir yeri olan bu gazetenin sadece 13 Kasım 1899 tarihli bir nüshası günümüze ulaşmıştır (Kardaş, 2013: 1192).

Van vilayet gazetesinden başka mezkûr şehirde birkaç gazete kurma girişiminden daha bahsedilebilir. II. Meşrutiyet ortamının getirmiş olduğu basın özgürlüğü atmosferinden yararlanmak isteyen Tavit Papasyan ve Vartan Efendi; Türkçe, Kürtçe ve Ermenice dillerinde yayın yapacak *İttihad* adında bir gazete çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak 13 Nisan 1909’da yaşanan 31 Mart hadisesinden çok kısa bir süre sonra 28 Nisan 1909’da Mebusan Meclisi’ne basın özgürlüğünü kısıtlayıcı kanunun yürürlüğe konması hasebiyle söz konusu gazetenin çıkarılmasına izin verilmemiştir (Kardaş, 2013: 1193-1194).

II. Meşrutiyet sonrası Van’da bir başka gazete kuruma girişimi de o dönem Van’ın tanınmış ailelerinden birine mensup Faide Surzade Fehmi Efendi’den gelmiştir. *Mebde-i Feyz* adlı Türkçe gazete çıkarmak amacıyla, 9 Kasım 1908’de Van Valiliği’ne dilekçe vererek ruhsat talebinde bulunan Fehmi efendinin bu girişiminin nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir. Van’da Osmanlı döneminde çıkarılan son gazete ise *Çaldıran*’dır. Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin son döneminde basın faaliyetlerine önem vermişlerdi. Bu çerçevede İstanbul başta olmak üzere birçok vilayette gazete çıkarmışlardı. Doğu Anadolu’da birtakım yöneticilerin oluşturulmak istenen bu cepheye karşı tepkileri gecikmemişti. Yapılacak işlerin başında Ermeni gazetelerine alternatif olarak yazılı, yerel ve milli basına imkân tanınması gelmekteydi. Bir taraftan mevcut gazeteler desteklenirken, diğer taraftan da yeni gazetelerin çıkarılması hususu ele alınmıştı. *Çaldıran* gazetesi de bu gayeye matuf olarak çıkarılmıştır. Mezkûr gazete, maksadına hâsıl olarak yayınlandığı dönemde kamuoyu oluşturmayı başarmış ve devlet tarafından da maddi olarak desteklenmiştir. Ancak 1915 olayları sırasında gazetenin matbaası Ermeniler tarafından basılıp yıkılmıştır. Böylelikle 1915’ten sonra Van’da 1937 yılına kadar sürecek basın faaliyetleri sona ermiştir (Kardaş, 2013: 1194-1195).

Şimdiye kadar yerel basının öneminden, Türkiye’de ve Van’da yerel basının gelişiminden bahsedilmiştir. Bu çalışmanın esas amacıysa Cumhuriyet döneminde Van’da yerel basın faaliyetlerinin başlamasıyla beraber 1960 yılına kadar süren siyaset-basın ilişkisine odaklanmaktır. Şimdiye kadar Van’da basın ve siyasi hayatla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır¹. Çalışmanın diğerlerinden farkı; salt siyaset-basın ilişkilerine odaklanmasıdır. Bu maksatla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi’nde araştırma yapılmış, özellikle tek parti dönemiyle ilgili önemli belgeler tespit edilmiştir. İkinci aşamadaysa 1937-1960 yılları arasında Van’da yayın hayatını sürdürmüş olan gazeteler tespit edilip taranmıştır. Son olarak katkı sunabilecek telif eserler tespit edilerek; *Tek Parti Döneminde Van’da Siyaset-Basın İlişkileri* ile *Çok Partili Dönem ve DP İktidarında Van’da Siyaset-Basın İlişkileri* başlıkları altında çalışma hazırlanmıştır.

1. Tek Parti Döneminde Van’da Siyaset-Basın İlişkileri

Van’da siyaset-basın ilişkisini ele almadan evvel dönemin basın hayatına kısaca değinmekte fayda vardır. Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası 8 Ağustos 1931’de Matbuat (Basın) Kanunu adıyla yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, Sayı 1867, 08.08.1931). Hükümet, 1931’deki düzenlemeye ek olarak 1935’te Basın Yayın Genel Müdürlüğünü kurmuş ve 1938’de Basın Birliği Yasasını çıkararak basını tek amaç doğrultusunda ve tek elde toplamıştır (Resmî Gazete, Sayı 3959, 14.09.1938). Hükümet böylece basın üzerinde hâkim konuma gelmiştir (Demir, 2012: 131).

Anadolu’da basın faaliyetleri de bu yıllar içerisinde başlayacaktır. Zira 1920’li yıllarda çok az şehir istisna tutulmak suretiyle yerel basın yok denecek kadar azdı. Van’da yerel basın faaliyetleri 1930’lu yılların ikinci yarısında hareketlenecektir. Yeni Yurd gazetesinin 1937 yılında yayın hayatına atılmasıyla Van’da yerel

¹ Koçak Oksev, B. (2016). Tarihsel Gelişimi ve Güncel Sorunları Çerçevesinde Van’da Yerel Basın. Suvat Parin (Haz.), *Van Kent Araştırmaları* içinde (s.128-151). İstanbul: Bağlam Yayıncılık; Sarı, E. (2016). Yerel Basında Van’ın Kentsel ve Ekonomik Yaşamı. Suvat Parin (Haz.), *Van Kent Araştırmaları* içinde (s.152-194). İstanbul: Bağlam Yayıncılık; Boran, Z. (2018). *Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van; Çurku, R. (2004). *Van’da Mahalli Basın ve İkinisan Gazetesi Örneği (1957-1961)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van; Polat, S. (2019). *1950-1960 Yılları Arasında Van’da Siyasi Yaşam*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van

basın faaliyetleri devreye girmiştir². Ancak yukarıda anlatılanların aksine Van’da siyaset-basın ilişkileri, dönemin konjonktürüne aykırı bir şekilde başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi M. İhsan Yazman, belki de o dönem örneği az görünür tarzda hükümetin birtakım uygulamalarını eleştirmiş ve bu durum Van Valisi Süheyp Karafakoğlu’nun tepkisini çekmiştir³. Yazman’ın ilk yazısı gazetenin 7 Ağustos 1937 tarihli nüshasındadır. Yazman, İstanbul’daki gazeteler ile Anadolu gazetelerinin arasında büyük bir gelir farkının bulunduğunu, hükümetin ilan dağıtımında adaletsiz davrandığını ima etmektedir. Yazman, gazete kâğıdı konusunda da “Bizim en çok kullandığımız ve muhtaç olduğumuz bu biricik gıdamız olan mübareğin kilosu Türkiye’nin her tarafında 30’la 35 kuruş arasını aşmazken, burada şimdi 45, kıyınsa 60-70 olursa bizim tatlı yiyip, tatlı yazmamız için satırı 15 kuruşa insafsızlık mıdır?” ifadelerini kullanarak aşağıdaki sözleri sarf etmiştir (Yazman, 07.08.1937):

Bal tutan parmağını yalar!
Van’da ilandan ucuz ne var?
Biberle karın doymaz.
Şekerden kimse usanmaz.
İnsafın bolsa dilsiz olma!
İnsafsız sandığının hesabını anla.
Yiyen bilmez, doğrayan bilir.
Darılma ahbab, bunlar da insaf öğüdüdür.

² M. İhsan Yazman tarafından kurulan bu gazete, daha sonra İlyas Kitapçı ve Remzi Perihan tarafından satın alınmış, 1943’te Van, 1948’de ise Van Sesi olarak adı değiştirilmiştir. Ancak her ne kadar bu gazetenin Yazman tarafından kurulduğu bilirse de Remzi Ulugöl adında bir şahıs, 9 Şubat 1939’da CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği telgrafta aslında gazetenin sahibi olduğunu, gazetenin basıldığı matbaanın sahibi olan M. İhsan Yazman ve Eczacı Kamil adında bir şahsın kendisinin Erzurum’da bulunduğu bir sırada hile yoluna başvurarak gazeteyi üstlendiklerini iddia etmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] Fon No: 490 1 0 0-Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-83). Mezkûr şahsın bu iddiasını doğrulayacak malumata veya söz konusu telgrafta geri dönüşün olup olmadığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Van’da yerel basının 1930’ların başında ortaya çıkamamasında en büyük etkeninse maddi olanaksızlıklar olduğu söylenebilir. Zira Van Halkevi bu bağlamda müteaddit defalar CHP Genel Sekreterliğine dergi kitap yayımlamak konusunda yardım talebinde bulunmuş, ancak bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, G. (2012). Van Halkevi ve Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(52), 93-134

³ 1936 yılında yayınlanan bir genelgeyle parti-devlet bütünleşmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Valiler buldukları illerde CHP İl Başkanı gibi hareket edeceklerdi. Dolayısıyla yukarıda anlatılan Yeni Yurd gazetesi sahibi M. İhsan Yazman’ın yazıları ve Van Valisi Süheyp Karafakoğlu’nun tepki göstererek gazeteyi Ankara’ya şikâyet etmesi siyaset-basın ilişkileri kapsamında değerlendirilebilir.

Yazman, gazetenin 9 Eylül 1937 tarihli sayısında Van'da parti ve devlet işlerinin yolunda gitmediğine dair iddialarda bulunmuştur. Yazının başında Cumhuriyet idaresinin Halk ve Halkçılık üzerine inşa edildiğini belirten Yazman, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun *millete tenkit hakkını vererek varlığını parlattığını* ifade etmiştir. Yazman, bu sözlerinden sonra esas konuya şöyle devam etmiştir; “bu itibarla meslek hayatımdaki uzun seyahat, tecrübe ve görüşlerimden büsbütün ayrı bir tezatta bulduğum Van'ın halk ve particilik esasındaki bir aksaklığını canlandırmayı mevzuumun ana hattına aldım.” Yazman, bu cümleleriyle Van'da parti ve dolayısıyla devlet işlerinde problemler olduğunu ima etmiş, devamında bu problemin neler olduğunu dile getirmeye çalışmıştır. Buna göre Van'da görev yapan devlet memurlarına memuriyet işlerine ek olarak şehirdeki cemiyetlerde de görevler verilmektedir. Bu suretle devlet kurumlarının işleri aksamakta ve böylece vatandaş mağdur konuma düşmektedir. Yazman'ın ifade ettiği bu cemiyetler Halkevleri gibi CHP'ye bağlı olan ve o dönem devlet ile bütünleşmiş kurumlardır. Yazının devamında bu durumun iki sebepten ötürü ortaya çıkmış olabileceğini belirten Yazman'a göre birincisi; yetişmiş eğitilmiş insan kıtlığı, ikincisiyse söz konusu işlere halkın içinden kişilerin getirilmesinin faydalı olmayacağı inancıdır. Yazman, son olarak Van Valisinin inisiyatif alarak duruma esaslı bir düzen vermesi gerektiğini ifade etmiş ve sözlerini şu cümleyle tamamlamıştır; “unutmamalıyız ki halka ait, halkla yükselip ilerleyecek halk cemiyetleri halka daha muvaffakiyetli iş görmek için halk idaresinde olmalıdır.” (Yazman, 09.09.1937)

Yazman'ın gazetenin ilerleyen sayılarında yukarıda değinildiği gibi benzer nitelikte yazılar kaleme aldığına rastlanmamıştır. Ancak özellikle “*Cemiyetler*” adlı yazıdan Valilik rahatsız olmuştur ki mezkûr yazı, 15 Haziran 1938 tarihinde ekiyle beraber CHP Genel Sekreterliğine gönderilmiş, gazeteye maddi yardım yapılmaması arz olunmuştur (BCA, Fon No: 30 10 0- Kutu No: 85 Dosya No: 558 Sıra No: 10-3). Ayrıca Van Valisi Süheyp Karafakoğlu, İçişleri Bakanlığına Yazman'ı şikâyet eden bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Van'da Yeni Yurd ve Bitlis vilayetinde Yurt Yolu gazetesini çıkaran ve devletten yardım talebinde bulunan Yazman'dan kültürü ve bilgisi noksan bir şahıs olarak bahsedilmiştir. Devamındaysa şu ifadeler yer verilmiştir;

Mumaileyh bir müddet başka gazetelerin muhabirlik vazifesini gördükten sonra vilayetime gelerek 21.07.1937 tarihinde Yeni Yurd namı altındaki gazeteyi neşre başlamıştır. Gazetenin kuruluşundan bugüne kadarki neşriyatını tamamen

ve fahiş fiyatlarla ilan işlerine tahsis ve inhisar ettirerek halkın gazeteden beklediği istifade gayesini değil, kendi maişetini temin yolunu tuttuğu görülmüştür. Neşriyat işlerindeki elemanları dahi mıntıkada seviye ve seciye itibariyle düşük tanınmış kimselerdir. Tahsil ve bilgi bakımlarından kendisinin ve çalıştığı kimselerin gazetecilik âleminden beklenen her husustaki faydalı neşriyatı mümkün olmamakla beraber bazı neşriyatlarıyla halkın nefretlerini celbetmiştir. Bitlis’teki Yurt Yolu gazetesini birkaç ay evvel tesis etmiş olup bu gazetenin neşriyat işleri de aynı vaziyettedir. Her iki gazeteden de halkın istifade etmediğini ve edemeyeceğini arz ederim. (BCA, Fon No: 30 10 0 0- Kutu No: 85 Dosya No: 558 Sıra No: 10-2)

Yazman’ın dönemin yönetimine ters düşebilecek başka yazılarına rastlanmamış, bahsi geçenlerin akabinde isimsiz yayınlanan ve Cumhuriyetin on dördüncü yıl dönümünü kutlayan “*En Büyük Bayramımız*” başlıklı yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda Saltanat eleştirilerek Cumhuriyetten övgü dolu sözlerle bahsedilmiştir⁴. 8 Ekim 1938’de ise belediye seçimlerine dikkat çekilmiş ve okuma yazması olmayanların sandık görevlilerinden yardım isteyerek oylarını CHP adayları lehine kullanmaları gerektiğine vurgu yapılmıştır (Yeni Yurd, 08.10.1938: 1). Benzer yayın politikasına devam eden gazetede Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümüne de geniş bir yer ayrılmış ve tıpkı bir önceki yıl gibi Cumhuriyetin ilânı övülerek kutlanmıştır⁵.

⁴ Yazıdan bir kesit sunmak gerekirse;

Sultanlık ocaklarımızı söndürmeye kastetmişti. Cumhuriyet, ocağımızı şenlendirdi. Yurdun dört köşesinde fabrika bacaları tütüyor. Sultanlık eşkıya ile el ele bizi soyup soğana çevirmişti. Bizden asker alır, vergi alır, öşür alır, bir tek şey vermezdi... Sultanlık, milletin öğrenmesini, dünyayı anlamasını, iyi düşünür ve derin görür olmasını istemezdi. Hepimizin cahil, bilgisiz kalmasını, sürü gibi olmasını isterdi. Cumhuriyet yediden yetmişe kadar herkesi okutmanın, her kafayı işletmenin, herkesin insanlık haklarını bilmesinin kolayına bakıyor. Mektepler, halkevleri, millet mektepleri, eğitmen kursları, her şey ve her çare sizleri okutmak ve yetiştirmek içindir. (Yeni Yurd, 04.11.1937: 1)

⁵ Yazıda şu ifadeler kullanılmıştır;

Onlar bizim adımıza iş görürler. Vekillerimiz olan mebuslarımız, bizim namımıza olarak yapılan iyi işleri takdir, kötü işlerin hesabını sorar ve ararlar... Eskiden böyle değildi. Millet yalnız verir, hissesini istemezdi. Padişahlarla onların nazırları, memleketi çiftlik gibi idare ederler, kimseye hesap vermezler, onlardan kimse hesap sormazdı. Onun için memleket yolsuz, bakımsız, ahali fakir kalmıştı. Denizlerimizde yabancı milletlerin gemileri gezer, karalarımızda yabancı milletlerin sermayesiyle kurulan Şimendiferler işlerdi. Dağda eşkıya, evde hırsız korkusundan rahat ve huzur bulamazdık. Herkese boyun eğer, her kuvvete eyvallah derdik. En acıklı hallerden bizi Atatürk kurtardı. Yıkılan memleketi o kaldırdı. Düşmanların

Ancak tüm bunlara rağmen görünen o ki gazetenin imtiyaz sahibi ile Van Valisi arasındaki problemler devam etmiştir. Yazman'ın 8 Şubat 1939'da CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği telgrafta Valinin tavrılarından şikâyet edilerek gazeteyi kapatmak için bahane aradığı öne sürülmüştür. Ayrıca Vali Karafakoğlu'nun bulunduğu konumu adeta istibdat makamına çevirdiği iddia edilmiştir (BCA, Fon No: 490 1 0 0-Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1). 16 Şubat'ta ikinci bir telgraf gönderen Yazman, anlaşılması çok güç olan bu telgrafta Vali ile Emniyet Müdürünün birlik olup kendisine baskı yaptıklarını iddia etmiştir. 6 Nisan 1939'da ise İçişleri Bakanlığına mektup göndererek maddi yardım talep etmiştir. Ancak dönemin İçişleri Bakanı Faik Öztrak, 19 Nisan'da mektuba karşılık verip yardım talebinin yerine getirilemeyeceğini iletmıştır (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-79; BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-69). Anlaşılan gazete istediği yardımı göremeyince el değiştirecektir.

Gazete, 28 Ağustos 1939'da el değiştirerek İlyas Kitapçı ile Haydar Perihan'a devredilmiştir. Gazetenin devrediliş nedeni kesin olarak bilinmese de Yazman ile Karafakoğlu arasındaki sürtüşme akla gelen ilk cevaptır. Gazetede imtiyaz sahibi değişiminden sonra idarenin de tavrında aksi yönde bir eğilim olmuş ve merkez ile taşra arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla gazeteye maddi yardım ulaştırılması için gayret sarf edilmiştir. Mesela, Van Valisi Süheyp Karafakoğlu ve Emniyet Müdürü Halim Saatçı'nın 18 Nisan 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gazetenin yeni sahipleri hakkında gönderdikleri telgrafın sureti aşağıdaki gibidir:

İlyas Kitapçı ve Haydar Perihan, Bitlis ve Van'da çıkan gazetelerin sermayedarıdır. Her iki gazetenin imtiyaz sahibi Yüzbaşılığından emekliye çıkarılıp halen Bitlis'te eczacılık yapan Kamil Koçbay isminde bir şahıstır. Sermayedarlar muhitte ahlak ve karakterleri itibarıyla dürüst olarak tanınmışlardır. Kendileri ticaretle meşgul olup tahsilleri yoktur. Van'da çıkan Yeni Yurd, gazetecilik âleminden beklenen faydaları tamamıyla temin edemiyorsa da Vilayetimizde diğer bir yayın müessesesinin bulunmaması ve aynı zamanda gazetenin inkişafı bakımından himayenin yerinde olacağı kanaatindeyim (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-53).

yer yer aldıkları ve sahip çıktıkları yurdu, bütünü ile o geri aldı... Yurdu baştan başa demir yollarla Cumhuriyet idaresi ördü. Artık cenabi parası ile değil, kendi kendimize demir yolu yapıyoruz (Yeni Yurd, 01.11.1938: 6)

20 Mayıs 1940’ta ise CHP VIII. Büro Şefi Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, parti genel sekreterliğine gönderdiği telgrafta şu ifadeleri kullanmıştır:

Van’da intişar etmekte olup teminat mektubu isteyen Yeni Yurd gazetesinin durumunu Van Valisinden sormuştuk. Alınan cevapta bu gazetenin muhit için faydalı ve lüzumlu olduğu ve yardıma değer vaziyette olduğu bildirilmektedir. Mezkûr gazetenin imtiyaz sahibi bulunan eczacı yüzbaşılığında emekli, halen Bitlis’te eczacılık yapan Kamil Koçbay adına 500 liralık teminat mektubu verilmesine müsaadelerini ve 12.büroya emirlerini rica eder, saygılarımı sunarım (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-51).

Bahsi geçen yazışmalardan sonra gazeteye maddi yardım yapıp yapılmadığına dair kesin bir kanıt olmasa da İlyas Kitapçı’nın 1 Aralık 1942’de CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıdan o güne kadar talebin yerine gelmediği anlaşılmaktadır. Zira Kitapçı, Yeni Yurd’tan sonra Van’da Cumhuriyet döneminde ikinci gazete olan Van için de CHP Genel Sekreterliğine telgraf gönderip maddi yardım talep etmiştir. Ancak gelen cevapta bütçede gazetelere yardım için ayrı bir tahsisat olmadığından talebin yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-36). Görünen o ki Van yerel basını ve Valilik, çabalarından vazgeçmeyeceklerdir. Van Vali Vekili Niyazi Tokar, 12 Şubat 1943’te Birinci Umumi Müfettişliğine gönderdiği telgrafta *Yeni Yurd* ve *Van* gazetelerine yardım taleplerini yinelemiştir (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-34).

Van Valiliğinin bu davranışı üzerine Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen, CHP Genel Sekreterliğine 2 Mart 1943’te şu telgrafı göndermiştir;

... Bitlis ve Van Valilerinin bu hususta mütalaa ve kanaatleri sorulmuş, alınan cevaplarda muhitte lüzumlu ve faydeli birer unsur olarak çalışan mezkûr gazete ve matbaaların, hale yardıma muhtaç bir vaziyette buldukları, hususi muhasebe ve belediye bütçelerinin bu yardımı temin edebilecek durumda olmadıkları her iki vilayetten de bildirilmiştir. Şark bölgemizin birer kültür merkezi olan Van ve Bitlis vilayetlerinde beş seneden beri çalışmasıyla faide temin ettiği anlaşılan bu gazete ve matbaaların maddi darlık yüzünden kapatılmalarının muhit için büyük bir kayıp teşkil edeceği kanaatindeyim. Bu hususta Bitlis ve Van vilayetlerinden müfettişliğimize gönderilen yazılardan birer suretini ilişik

olarak yüksek nazar ve takdirlerinize sunuyorum. Herhangi münasip bir yardımla vaziyetlerini daha ıslah edeceklerini ümit ederim (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-32).

Özmen'den yaklaşık iki ay sonra 30 Nisan 1943'te Van Valisi Hamit Onat, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'a telgraf gönderip yardım isteğini yinelese de talebin yerine gelmediği anlaşılmaktadır ki bu defa CHP İl İdare Kurulu Başkanı Muzaffer Koçak 31 Ekim 1945'te CHP Genel Sekreterliğine şu telgrafi çekmiştir:

Şimdiye kadar hiçbir yardım yapılmadan yayınlanan bu gazetelerin kâğıtları bitmiş olduğundan mecburi olarak yayınlanamayacaklardır. Partinin emrinde ve tamamen partinin malı olan ve gerek parti gerekse Van'a azami fayda sağlayan bu yayın vasıtalarını yaşatmak ve yayın ödevlerini idame ettirmek için yetecek miktarda kâğıdın verilmesi hususunun teminine yüksek müsaadelerinizi diler ve verildiği takdirde kendisini bizzat gönderip aldirtmak üzere buyruklarınızı beklediğimizi arz eder üstün saygılarımla ellerinizden öperim.

En nihayetinde İlyas Kitapçı, çok partili hayata geçişten bir süre sonra 2 Eylül 1946'da parti genel sekreterliğine gönderdiği telgrafta kâğıt yardımı çağrılarına yanıt alamadığından dolayı gazeteyi kapatmak zorunda kaldığını bildirmiştir (BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-17; BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-25; BCA, Fon No: 490 1 0 0- Kutu No: 1382 Dosya No: 589 Sıra No: 1-2).

Van'da tek partili dönemde siyaset-basın ilişkileri yukarıda anlatıldığı gibi gelişmiştir. *Yeni Yurd*'un yayın hayatına başlamasından sonra yayımlanan iki yazının dönemin konjonktürüne aykırı olması, tarafımızca anlaşıldığı kadarıyla gazete yönetimi ile yerel yönetim arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Vali ile sorun yaşayan İhsan Yazman'ın gazeteyi devretmesiyle beraber Van basınında tek parti yönetimine muhalif sayılabilecek yayınına rastlanmamıştır.

2. Çok Partili Dönem ve DP İktidarında Van'da Siyaset-Basın İlişkileri

CHP Hükümeti, Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin kurulması ve ülkede çok partili hayata geçilmesiyle basının üzerindeki kontrolünü hafifletmeye başlamıştır. Bu amaçla hükümet, 1 Haziran 1946'da gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisini

kaldırılmıştır. Bu dönemde gazeteler, DP’yi destekleyenler ve CHP’yi destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Ancak bu durumun taşraya yansımaları ve taşrada muhalefeti destekleyen gazetelerin kurulup güçlenmesi bir hayli zaman almıştır (Topuz, 1996: 89).

1946 yılında Van’da *Yeni Yurd* gazetesinin kapatılmasından ötürü *Van* adlı gazeteden başka yayın organı yoktu. Van gazetesi de çok partili dönemin ilk zamanlarında CHP’yi desteklemiştir. Ahmet Kuralkan, 18 Mayıs 1946’da kaleme aldığı yazıda muhalif partilerin kurulmasının memleket demokrasisine katkı sağlayacağını, ancak bunun muhaliflerin memleket hizmetinde ulvi hisler taşımaları halinde mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Kuralkan’a göre CHP ise idealist çizgisinden sapmayacak, azimli bir şekilde millet hizmetine devam edecektir. Yazının geri kalanında şu ifadeler sarf edilmiştir;

Milli Şefin önderliği ve irşadıyla millete en iyi şekilde hizmet etmiş ve edecek olan bu parti, yine en iyi takdiri, millet kalbindeki sevgisiyle kazanmıştır. Kimse muhaliflerin kötü propagandalarına kanmayacak ve CHP’den hiçbir üye bunlardan müteessir olmayacaktır. Partinin içinde bulunan bazı muhalif kimseler de bunu iyi anlamalıdır (Kuralkan, 18.05.1946).

1949 yılına gelindiğindeyse Van yerel basınının siyasetle ilişkilerinde değişimler yaşanmıştır. *Yeni Yurd*, kapanmasından iki yıl sonra 1948’de isim değişikliğine giderek yine İlyas Kitapçı’nın imtiyaz sahipliğinde *Van Sesi* adı altında yayın hayatına tekrar başlamış, ilk yılında CHP lehine haberler yapmış,⁶ ertesi yıl muhalefete katılmıştır. Gazete, DP İl teşkilatı ve Kongre haberlerine sıkça yer vermiştir. Mesela 28 Nisan 1949’daki sayısındaki başlık şöyledir; “Demokrat Parti İl Kongresi Sakin Bir Hava İçinde Yapıldı” Ancak daha sonra birdenbire DP’den istifaların olduğu yönünde haberler yapılacaktır. Hemen akabindeyse DP’den ayrılanların Millet Partisi’ni kurduğundan söz edilecek, bu partinin haberlerine sıkça yer verilecektir. Bir haberde Van MP teşkilatının gazeteye gönderdiği yazıda işçilerin yaz sıcağında kanuna aykırı olarak fazla çalıştırıldığından bahsedilmektedir⁷.

⁶ Bu haberler partinin Van’da düzenlediği toplantıları yerel kamuoyuna duyurmak, ülke genelindeki siyasi gelişmeler hakkında yerel halkı bilgilendirmek şeklinde yansımıştır.

⁷ Gazetede şu ifadelere yer verilmiştir;

Boğucu sıcakların hüküm sürdüğü uzun günlerde iş yerlerinde iş kanunlarımıza aykırı olarak işçi vatandaşlarımızı 11 saat çalıştırdıklarını tutanakla tevsik etmiş bulunuyoruz. Çoluk çocuğunun bir lokma ekmeğini

Görüldüğü üzere Van yerel basınında siyaset ile ilişkiler değişime uğramıştır. Çok partili dönemin başında CHP iktidarı lehine yayın politikası güden *Van Sesi*, 1949 yılında önce DP'yi sonra da DP'den ayrılanların kurduğu MP'yi desteklemiştir. Gazetede bunun dışında CHP İlçe Kongrelerinin iyi gitmediğine dair haberler yer almaktadır. Mesela 26 Ekim 1949'daki sayıda birkaç delegenin ihtilaftan dolayı kongreyi terk ettiği iddia edilmektedir. 1950 Seçimleri arifesindeyse idare amirlerinin muhaliflere baskı yapıldığı iddia edilerek Van Valisi Niyazi Dalokay'a şikâyet mektubu gönderilmiş⁸ ancak Dalokay bu iddiaları tekzip eden mektubu gazetede yayınlatmıştır⁹.

amelelikle temin eden vatandaşlarımızı bu sıcak güneşin altında iş kanunlarımız hilafına saatlerce fazla çalıştırılmakla bu fakir vatandaşlarımızın kanlarını emerek bünyesini kemiren kimselere karşı alakadarların ilgi göstermemelerinin sebep ve hikmetlerini aklıselim vatandaşların takdirine terk ediyoruz... Cumhuriyet kanunlarımızda işçi vatandaşlarımızın günde 8 saat çalıştırılmasını emrediyor. Bu emir ve kanunlarımız hilafına hareket etmek açık ihtikârdır... (Van Sesi, 24.06.1949: 1)

⁸ Mektupta şu sözler sarf edilmiştir;

Seçim kanunu hükümlerinin en iyi bir şekilde tatbiki gerekirken, bunun aksine hareket edildiğine dair bazı gazetelerde birtakım haberler verildiği görülmektedir. Bilhassa idare amirlerinin ve memurların tarafsız kalmaları kanunlarımızın hükümlerindedir. Diğer illerde baskı ve tazyikler olduğu haber verilmekteydi. İlimizde baskı ve tazyik yapıldığı DP İl İdaresinden aldığımız ve aynen neşrettiğimiz açık mektuptan anlaşılmaktadır. Mektup aynen şudur: "Devamlı müracaat ve ikazlarımıza rağmen, muhtelif şekil ve usullerle devlet otoritesinin halk üzerindeki baskı ve tesiri devam etmektedir. Muhtarları yer yer toplayarak makamınıza çağırarak tazyik ediyorsunuz. Nüfuzlu kimseleri, ağaları merkeze celp ederek baskı yapıyorsunuz. Memlekette yeniden nüfuz yaratmak suretiyle inkılap prensiplerimizin en hassas noktasından vurulmasına sebebiyet veriyorsunuz. Gevaş kaymakamı halk partisinin arabasına binerek parti propagandacılarıyla köy köy dolaştı. Tımar Nahiye müdürü Halk Partisi propagandacılarıyla köy köy dolaşiyor..." (Van Sesi, 06.05.1950)

⁹ Dalokay'ın mektubunda şu ifadeler sarf edilmiştir;

06.05.1950 tarihli Van Sesi gazetesindeki açık yazınızı okudum. İl çevresindeki bütün işlerden sorumlu olan Valinin her fırsat ve imkânlardan bilistifade en ücra köylere kadar giderek halkla vasıtasız görüşüp dertlerini kendi ağızlarından dinlemesini ve imkân nisbetinde yardımlarına koşmasını demokratik rejimimize yakışan bir harekete telakki etmemiz icap ederken sırf şahımıza mahsus hissi ve indi bazı mülahazaların tesiriyle bu hareketi partimiz aleyhine tevcih edilmiş bir propaganda mahiyetinde telakki etmeniz ve hatta bazı fırsatlardan istifade ederek vatandaşlar arasındaki mevcut ihtilafları da bilhassa şu seçim günlerinde istismar eylemeniz teessür ve teessüfü mucip olmuştur. Her türlü asıl ve esastan ari bu yazılarınızın bir tevhehüm eseri olduğunu bilmenizi ve muhayyelenizde yer alan meyhum bir aksülamelle tehdit ve vahi sözlerle etrafınızı teşvik yoluna sapmayarak her

14 Mayıs 1950’den sonra DP’nin iktidara gelişiyle Van’da siyaset-basın ilişkilerinde yeni bir perde aralanmıştır. Ancak Van’da bu dönemde siyaset-basın ilişkilerine değinmeden önce şehrin 1950 Seçimlerinde alınan sonuçların tablo halinde gösterilmesinde fayda vardır (Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012: 90).

Tablo 1: 1950 Seçim Sonuçları

Van’a Kayıtlı Seçmen Sayısı: 51.500		
Seçime Katılım Sayısı ve Oranı: 45.417 (%88,2)		
Kazanılan Oy Sayısı ve Oranı		
CHP	DP	Bağımsızlar
20.653 (%50,5)	16.785 (%41)	10.374 (8,5)

1950 seçimleri sonunda, DP tek başına iktidar olmuş ancak Van’da Türkiye genelindeki durumun aksine CHP’nin önde bulunduğu bir tablo ortaya çıkmıştır. CHP, seçimlerde 63 ilin sadece 10’unda seçimi önde bitirebilmişti. Bu iller arasında; başta Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Malatya, Hakkâri, Bitlis, Bingöl, Van, Kars ve Erzincan gelmekteydi. Yani DP, feodal yapılanma biçimine benzer bir yapılanmanın geçerli olduğu, sosyal ve ekonomik yaşam düzeyinin düşük olduğu doğu illerinde seçimi kaybederken, bu illerde CHP kazanmıştır (Polat, 2019: 51).

1950 Seçimlerinin ardından Van’da sadece Van Sesi gazetesi yayın hayatını sürdürmekteydi. Mezkûr gazete her ne kadar CHP ve DP haberlerine yer verse de siyaset ile ilişkilerinde tercihini yeni iktidar DP lehine kullanmıştır. Bu bağlamda özellikle DP’lilerin Van ziyaretlerine geniş yer ayrılmıştır¹⁰. Bundan başka DP’nin Van’da kalkınma için giriştiği faaliyetlerin haberleri yapılmıştır¹¹. Gazete, DP’nin özellikle tarım alanında memleketi ileri bir seviyeye

hareketinizi kanuna tevfiik eylemenizi ve vatandaşların mutlak bir emniyet ve itimat havası içerisinde oylarını kullanabilmek için gereken her türlü tedbirlerin alınmış olduğuna bilgi edinmenizi rica ederim. Van Valisi Niyazi Dalokay” (Van Sesi, 08.05.1950: 1-2)

¹⁰ Van Sesi’nin 4 Ağustos 1951’deki sayısında Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Van ziyaretine yer verilmiş ve halkın onu sevinç gösterileriyle karşıladığından bahsedilmiştir. 13 Ağustos 1952’de Sağlık Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ’ın, 28 Temmuz 1952’de Tarım Bakanı Nedim Ökmen’in, 20 Eylül 1952’de ise İçişleri Bakanı Ethem Menderes’in Van ziyaretlerine değinilmiştir.

¹¹ Van Sesi’nin 2 Eylül 1953’teki sayısında çimento fabrikası kurulması amacıyla bir heyetin Van’a gelip tetkiklerde bulunduğundan bahsedilmiştir. 21 Nisan 1954’te ise Bendimahî elektrik santrali için proje hazırlanıp Bayındırlık Bakanlığına sunulduğu belirtilmiştir.

yükselttiğini ancak bu başarının muhalefet tarafından baltalanmak istendiğini iddia etmiştir (Van Sesi, 16.02.1954: 1).

Van Sesi'nin siyaset ile ilişkileri yukarıda anlatıldığı gibiyken Van'da muhalif basın ortaya çıkması ancak 1953 yılında *Van Postası* gazetesinin kurulmasıyla mümkün olacaktır. Bu gazete kurulana kadar şehirde CHP üstün durumda olmasına karşın Van'daki tek yayın organı *Van Sesi*, iktidarı desteklemekteydi. *Van Postası* ile beraber muhalefet artık Van'da da sesini yükseltecekti. Gazete, ekonomiden basın özgürlüğüne kadar pek çok konuda muhalefetin Van'daki sesi olmuştur. Ekonomi konusunda; CHP Van Milletvekili Ferit Melen, kaleme aldığı yazıda DP iktidarının ilk üç yılındaki ekonomik ilerlemenin temelini CHP döneminde atıldığına dikkat çekmiştir. Melen'e göre son üç yılda faaliyete giren fabrikalar, maden tesisleri, kombinalar, sulama tesisleri, limanlar, elektrik santralleri gibi eserlerin temeli CHP iktidarında atılmıştı ve dolayısıyla tüm bu eserler aslında CHP'nin başlattığı girişimlerdi (Melen, 13.07.1953: 1).

Gazetenin köşe yazarlarından Şinasi Ersoy tarafından kaleme alınan başka bir yazıda da Van Belediyesi oldukça sert bir üslupla eleştirilmiştir. Ersoy;

Biz yeni mevzular buluyoruz; bu şehrin güzelleşmesi için Belediyenin her noksanlarını ortaya koyduğumuz halde sandalyede oturma meraklısı Reis Beyden bir kıvılcık alâmeti dahi sezmiyoruz. Acaba sebebi nedir?... Eğer sütunlarımızda yanlış ve muzur havadisler yayınlamaya kalkacak olsaydık bu memleketin âli menfaatleri asla neşriyatımıza müsaade etmez ve hiçbir vatandaş idaremize kadar gelip dert yanmazdı. Gazetemiz vatandaşların dileklerini neşretmekle vazifesini yerine getiriyorsa Belediye Reisinin de artık oturmaktan yorulmuş vücudunu harekete geçirerek şehri gezip bizzat noksan ve eksiklikleri gözleriyle görerek çalışmalarına hız vermesini istiyoruz

ifadeleriyle belediyenin tüm uyarılara rağmen Van'ın sorunlarıyla ilgilenmediğini iddia etmiştir (Erensoy, 20.06.1953: 1). Gazetenin belediyeyi bu denli eleştirmesinin kanaatimizce en büyük nedeni 1950 Belediye Seçimlerinde DP'nin Van'da %75 oranında oy alarak galip gelmesidir.

Van Postası, 1953 yılının geri kalan aylarında ve 1954 yılına girildiğinde iktidara eleştirilerini sürdürmesinin yanı sıra CHP lehine haberler yapmaktan da geri durmamıştır. Bunlardan birinde CHP mallarına el konulması hasebiyle toplanan İl İdare Kurulunun partiye yardım kampanyası başlattığından bahsetmiştir (Van Postası, 28.01.1954:1). Bunun dışında Van'ın sorunları, başta hayat pahalılığı

iddiası olmak üzere Kasım Gülek ile diğer CHP’lilerin Van ziyaretlerine yer verilmiştir. Gazetenin 1954 Seçimlerine iki ay kala iktidara muhalefeti iyice sertleşmiştir.

Vehbi Taş tarafından kaleme alınan yazıda dönemin basın politikası bir hayli sert üslupla eleştirilmiştir. O yıllarda Meclis ve ulusal basın tarafından da dillendirilen “*besleme basın*” tabirini kullanan Taş, DP’nin devlet kasasından milyonlarca lira harcayarak kendisini destekleyen basını beslediğini, diğerlerini ise ötekileştirdiğini iddia etmiştir (Taş, 15.03.1954: 1). Gazetenin 24 Mart’taki sayısında seçimlere az bir süre kala iktidarın devlet memurları üzerinde baskı kurarak yerlerini değiştirmesinden yakınılarak şu ifadeler sarf edilmiştir;

DP’nin dört senelik iktidarı müddetince devlet memurları üzerinde yapmış olduğu baskıların çeşitlerini duymuş ve görmüştük ve birçok enteresan nakillere şahit olmuşuk. Seçimler başladıkça bin bir türlü bahanelerle yerlerinden atılan memurları da gözümüzle görmüştük. İşte partizan idarenin ve bilhassa demokrasiyi soysuzlaştırmaya çalışan soysuzların haris menfaatlerine alet olmayan kıymetli hâkimlerimizden Arif Engin ve müddeiumumi muavini Ahmet Akan, Demokratların kanunsuz tekliflerini yerine getirmediklerinden dolayı kendilerine Halk Partilidir demek suretiyle başka yerlere nakledilmişlerdir (Van Postası, 24.03.1954: 1)

1954 Seçimlerinden oyların %56,6’sını alan DP, 14 Mayıs 1950 sonuçlarına nazaran oylarını arttırmış ve bu durum Van’da da kendisini hissettirmiştir. Seçimlerden sonra Van yerel basının nasıl bir hüviyete büründüğünü sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için seçim sonuçlarını aşağıdaki tabloda göstermekte fayda vardır.

Tablo 2: 1954 Seçim Sonuçları

Van’a Kayıtlı Seçmen Sayısı: 59.219		
Seçime Katılım Sayısı ve Oranı: 55.080 (%92,9)		
Kazanılan Oy Sayısı ve Oranı		
CHP	DP	Bağımsızlar
18.507 (%35,3)	33.637 (%64,1)	-

Kaynak: TÜİK

Tabloya göre DP, Van’da büyük bir başarı elde etmiş görünmektedir. Bu başarının yerel basına da tezahür ettiği açık bir şekilde gözlemlenebilir. Yayın hayatına 1953 yılında başlayan ve pek çok konuda iktidarı tenkit eden *Van Postası*, yayın politikasını

değiştirerek DP'yi destekleyeme başlamıştır¹². Gazetede 27 Mayıs 1960 yılına kadar DP lehine haberler yapılmıştır. Bunlar genellikle DP'nin kalkınma faaliyetleriyle ilgili haberlerdir. Mesela 2 Eylül 1954'teki sayıda Van'a çimento fabrikası kurulması için ilgili makamlara müracaatta bulunulduğundan bahsedilmiştir. 16 Ekim 1958'de de Bayındırlık Bakanı Tefik İleri'nin 1958 mali yılında Van'ın su ve yol işleri için 10 milyon lira ayrıldığına yönelik sözleri gazete sütunlarına taşınmıştır (Van Postası, 16.10.1958). 24 Mart 1960 tarihli sayıda da Başbakan Adnan Menderes'in Van'dan Ankara'ya giden heyeti kabul ettiği, Van'a şeker ve çimento fabrikaları ile köy okulları, cami gibi konularda destek sözü alındığı belirtilmiştir (Van Postası, 24.03.1960). Bunlar dışında gazetede DP İl Kongrelerine yer verilmiş ve bu kongrelerdeki üyelerin konuşmaları aktarılmıştır.

Van Sesi ise DP'yi destekleyen yayın politikasına devam etmiştir. Gazetede DP'lilerin Van ziyaretlerine geniş yer ayrılmıştır. Bu minvalde Başbakan Adnan Menderes'in 24 Eylül 1954'te Van'a gidişi ve orada yaptığı konuşma tam sayfa olarak haber yapılmıştır (Van Sesi, 25.09.1954). Menderes'in Van ziyaretini 29 Mayıs 1955'te İçişleri Bakanı Namık Gedik ve 5 Ekim 1956'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyaretleri izlemiştir. Gazete özellikle Bayar'ın Van'da halka hitabına geniş yer ayırarak şu ifadeleri kullanmıştır; “Sevgili Cumhurreisimiz dün şehrimize şeref verdiler ve binlerce vatandaşın tezahüratlarıyla karşılandılar. Aziz Cumhurreisimizin otomobilleri coşkun halk selinin arasından zor ilerleyebildi.” (Van Sesi, 05.10.1956) DP'nin kalkınma faaliyetlerine ağırlık veren gazetede 1 Şubat 1956'dan itibaren Van'da şehirlerarası telefon görüşmesinin gerçekleştirilebileceğinin müjdesi verilerek DP'ye olan bağlılık şu sözlerle dile getirilmiştir; “Bu günkü gidiş ve kavrayış şu hakikati belirtiyor ki, Vanlılar iyi bir idarecinin arkasında, memleketlerinin kalkınması uğrunda maddi-manevi bütün varlıklarını harcamaktan bir

¹² Gazetenin DP aleyhine son haberine 1 Nisan 1954 tarihli nüshasında rastlanmıştır. Haberde DP'den istifa eden üyelerin mektubu yayınlanmıştır;

Memleket hizmetlerinde samimi olduğuna inandığımız için 1950 yılı başından beri DP'de kayıtlı bulunuyorduk. Malûmdur ki partilere kayıtlı olan her vatandaşın memleket ve millet hayrına şahsi kanaatleri bulunur. İşte biz de memleket ve millet meselelerinin DP saflarında olmakla daha iyi ve daha müspet bir şekilde mülâhaza edileceğine kani bulunuyorduk. Fakat son iki yıldan beri bu partinin, bilhassa Van teşkilatında daimî bir menfaat çarpışmasının dayılı ve nüfuzlu zümreler halinde bocalayan bir idare tarzının hâkim olduğunu müşahede ettik. Esasen günlük nafakalarını düşünen bizim gibi kimselerden de DP'ye herhangi bir fayda sadır olamayacağını mülâhaza ettiğinden partiden ayrılmaya karar verdik (Van Postası, 01.04.1954).

an fariğ olmayacaklardır... Hükümete olan inancımızla her engeli aşacağımıza iman ediyoruz.” (Van Sesi, 30.01.1956)

Benzer minvaldeki haberlerine devam eden gazete, 1957 Seçimleri arifesinde 14 Ekim’deki “Demokrat Partililer her gittikleri yerde vatandaşların sevgi tezahüratıyla karşılanmakta, samimi bağlılık duyguları izhar edildiğini müşahede etmektedirler. Önümüzdeki bir iki gün içinde şehrimizde meydan toplantıları yapılması ve hatiplerin seçim hitabelerinde bulunması kuvvetle söylenmektedir” haberi DP’ye desteğin açık göstergesidir (Van Sesi, 14.10.1957). Gazete, seçimlerden sonra da DP’ye desteğini sürdürmüştür. Bu destek DP’nin kalkınma girişimlerinin haberlerini ve DP’lilerin Van ziyaretlerinde yaptıkları konuşmaları gazetede büyük puntolarla göstermek şeklinde olmuştur. Bilhassa 14 Nisan 1958’deki sayıda Başbakan Adnan Menderes’in Kemal Yörükoğlu, Muslih Görentaş ve Şükrü Kösereisöğlü’nden müteşekkil Van heyetini Ankara’daki makamında kabul ettiği, Van’ın ihtiyaçları hakkında uzun bir görüşme gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Van Sesi, 14.04.1958).

Van’da dönemin üçüncü gazetesi *İki Nisan*, 1957’de yayın hayatına başlamıştır ve gazetenin siyasi haberlerdeki tercihi DP lehinedir. Gazete genelde DP’nin kalkınma haberlerine yer vermiştir. Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri’nin 11 Ekim 1958’deki Van ziyareti şöyle duyurulmuştur; “DP iktidarının memleket şümul yapıcı hamleleri ve onun bilhassa Nafia hizmetleri bakımından taşıdığı büyük ehemmiyeti her vakit takdirle andığımız bir günde Sayın Nafia Vekilimiz Tevfik İleri’nin Van’ımıza şeref bahşetmesinin misilsiz heyecanını yaşıyoruz.” Yazının devamındaysa iktidarın son sekiz yıldaki icraatlarından övgü dolu sözlerle bahsedilerek;

DP iktidarı zamanında Türkiye gerçekten bir kalkınmaya doğru dev adımlarla ilerlemeye başlamış ve sekiz senelik devre zarfında akılları durduracak abideleşmiş eserlerle vatan bir baştan diğer başa donanmaya başlamıştır. Fakat bizim için yani doğunun en ücra köşelerinden biri olan Van için bu kalkınma hamlelerinden bu yapıcı ve yaratıcı tekâmülden henüz nasip almak müyesser olmamıştır. Her şeye rağmen bu acı hakikat, acılığını bugüne kadar muhafaza etmiştir. Van bundan on yıl öncesine kadar bilhassa yol davası bakımından Türkiye’nin en geri bölgelerinden biri hüviyetini taşımış ve ancak 1950 yılından sonraki devre zarfında tedrici de olsa bir yol yapım ve onarım faaliyeti başlamıştır. Van’ın yolsuzluktan mütevellit güçlüklerini zirai ve iktisadi sahalarda telafi son senelerde mümkün olmuştur ki bu DP’nin bölgeye en büyük hizmetini teşkil etmektedir.

satırlarıyla Van'ın CHP döneminde ihmal edildiği, DP dönemindeyse yoğun faaliyetlere girildiği ifade edilmiştir (İki Nisan, 12.10. 1958).

Çok partili dönemde Van'da basın-siyaset ilişkileri yukarıda anlatıldığı gibi gelişmiştir. Dönemin değerlendirmesini yapmadan önce Van'da 1957 Seçimlerinde alınan sonuçları ve Van basınına dağıtılan resmi ilan miktarını tablo halinde göstermekte fayda vardır.

Tablo 3: 1957 Seçim Sonuçları

Van'a Kayıtlı Seçmen Sayısı: 65.756			
Seçime Katılım Sayısı ve Oranı: 53.563 (%81,5)			
Kazanılan Oy Sayısı ve Oranı			
CHP	DP	CMP	HP
29.950 (%56,7)	22.266 (%42,1)	632 (%1,2)	-

Kaynak: TÜİK

Tablo 4: Van Gazetelerinin Resmi İlan Dağılımı

	1956	1957	1958
Van Sesi	37.322	25.214	28.302
Van Postası	16.554	17.870	1.447
İki Nisan	-	1.248	24.750

Kaynak: (TBMMZC. D 11, C 8, B 51, 23.03.1959: 85)

DP iktidarı dönemde seçim sonuçları dikkate alındığında Van yerel basınının siyasetle ilişkilerinde zıt yönde bir seyrin geliştiği söylenebilir. Zira 1950 Seçimlerinde Van'da üstün olan parti CHP olmasına rağmen yerel basının tek basın organı *Van Sesi*, DP'yi desteklemiştir. Van'da muhalefetin sesinin yükselmesi 1953'te yayın hayatına başlayacak olan *Van Postası* ile gerçekleşmiştir. Ancak bu gazetenin muhalefeti fazla uzun sürmemiş, 1954 Seçimlerinden sonra yayın politikasında DP lehine değişim olmuştur. Bu değişimin sebebi olarak Van'da DP'nin seçimlerden galip olarak ayrılması gösterilse de 1957 Seçimlerinde CHP, şehirde yine üstün olan taraftı. Kanaatimizce DP iktidarı döneminde Van'da muhalif basının ayakta kalamamasının en büyük sebebi maddi destekten mahrum kalmasıdır. O dönemde bir gazetenin yayın hayatını idame ettirebilmesi için hükümetten aldığı resmi ilanlar hayati derecede öneme sahipti. Tablo 4'te görüldüğü üzere tespit edebildiğimiz yıllarda; iktidarı destekleyen *Van Sesi* ve 1957'de kurulup yine iktidar tarafında saf tutan *İki Nisan* gazeteleri, *Van Postası*'na nazaran resmi ilanlardan üzerlerine düşen payı fazlasıyla elde etmişlerdir. Van Postası ise her ne kadar daha sonra iktidara yaklaşmışa da resmi ilan dağıtımında diğer gazetelere nazaran yeterince yararlanamadığı göze çarpmaktadır.

Sonuç

Günümüz sınırları içerisinde ilk taşra gazetesinin 1855 yılında Van’da yayın hayatına başlamasından ötürü Van, Türk basın tarihinde özel bir konuma sahiptir. Bu gazete Ermeniler tarafından çıkarılmıştı ve ilerleyen yıllarda Ermenilerin ayrılıkçı hareketlere girişmesi, Van’ın Türk kültürü açısından önemli bir konumda bulunması gibi sebeplerle mezkûr şehirde Türkçe gazete yayınına da 1892’de geçilmişti. Böylece şehirde 1915 yılına kadar sürecek olan bir basın hareketliliği yaşanmıştır. Bu tarihten sonra 1937 yılına kadar Van’da Yeni Yurd gazetesinin yayın hayatına başlamasına kadar şehirde maddi olanaksızlıklardan dolayı yerel basın faaliyetine rastlanmamaktadır. Mezkûr gazeteyle Cumhuriyet döneminde de Van’da yerel basın faaliyetleri hareketlenecektir. Van’da siyaset ile yerel basın ilişkileri tek parti döneminin genel konjonktürünün aksine sorunlu başlamıştır. Gazete sahibi M. İhsan Yazman ve Van Valisi Süheyp Karafakoğlu arasındaki gerilim tek parti döneminin iktidarı CHP Genel Sekreterliğine kadar yansımıştır. Ancak gazetenin muhalefet kokan yazılarını tek parti yönetimine karşı değil de onun Van’daki temsilcisi Vali ile kişisel problemlere addetmek gerekir. Bunun dışında Van yerel basını çok partili döneme kadar iktidarın destekler nitelikte bir politika gütmüştür.

Çok partili dönemin ilk yıllarında Van yerel basınının siyasetteki tercihi CHP olmuş, 1949 yılından itibaren diğer muhalif partiler DP ve MP desteklenmeye başlamıştır. DP iktidarına gelindiğindeyse Van’da CHP’nin ipi göğüslemesine karşılık yerel basın iktidar safında yer tutmuştur. Burada muhalefet konumuna düşen CHP’yi destekleyen gazetenin ortaya çıkması 1953’te kurulan *Van Sesi* ile mümkün olabilecekti, ancak mezkûr gazetenin muhalefeti fazla uzun sürmeyecekti. 1957 Seçimlerinde CHP’nin şehirde üstün olmasına rağmen muhalif basın kendini Van’da hissettirememiş, mevcut gazeteler DP’yi tutmuştur. Şehirde muhalefeti destekleyen basının sesinin yeterince yükselememesinin kanaatimizce en büyük nedeni; resmi ilanlardan mahrum kalınması ve DP’nin burada iktidardan gelen güç ile muhalif basına nüfuz etmesidir. Zira 1950 ve 1957 Seçimlerinde Van’da üstün olan taraf CHP’yi tutan basının sadece 1953 ve 1954 yılının ilk aylarında değil de DP’nin 10 yıllık iktidarı sürecince şehirde kendini daha fazla hissettirmesi beklenirdi.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA) *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. (2012). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 51, 23 Mart 1959
Resmî Gazete

Yeni Yurd

Van

Van Sesi

Van Postası

Atabek, N. (2005). Yerel Basın ve Yerel Demokrasi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 22, 47-54.

Baykal, H. (1990). *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*. İstanbul: Afa Matbaacılık.

Babaoğlu, R. (2019). Hatay'ın Anavatana Katılması ve Güneydoğu Anadolu Kamuoyu. *Anavatana Katılışının 80.Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Tam Metni içinde* (s.1725-1751).

Demir, Ş. (2012). İktidar-Basın İlişkilerinin Türkiye'de Görünümü (1918-1960). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 119-137.

Eriñç, O. (2007). Yerel Medyanın Tarihsel Gelişimi ve Geleceği. Suat Gezgin (Ed.), *Türkiye'de Yerel Basın içinde* (s. 107-110). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Girgin, A. (2009). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: Der Yayınları.

Nalbandian, L (1975). *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*. California: University of California Press.

Koloğlu, O. (2018). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Topuz, H. (1996). *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Polat, S. (2019). *1950-1960 Yılları Arasında Van'da Siyasi Yaşam*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Varlık, B. (1990). Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde*. (Cilt. 1, ss. 99-102). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kardaş, A. (2013). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Van'da Basın (1908-1915). *Turkish Studies*, 8(13), 1189-1204.

Şahin, G. (2012). Van Halkevi ve Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(52), 93-134.

Vural, A. M. (2001). Toplumsal Gelişim Sürecine Katkı Sağlayan Bir Araç Olarak Yerel Medya. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11, 115-126.

Erensoy, Ş. (20 Haziran 1953). Yine Belediye. *Van Postası*.

- Melen, F. (13 Temmuz 1953). İstihsal Artışları ve Sebepleri. *Van Postası*.
- Kuralkan, A. (18 Mayıs 1946). CHP ve Muhalifler. *Van*.
- Taş, V. (15 Mart 1954). Basına Zincir. *Van Postası*.
- Yazman, M. İ. (7 Ağustos 1937). Gazeteler ve Yaşama Yolları. *Yeni Yurd*.
- Yazman, M. İ. (9 Eylül 1937). Cemiyetler. *Yeni Yurd*.
- (24 Mart 1954). Partizan İdarenin Vakitsiz Nakilleri. *Van Postası*.
- (30 Ocak 1956). Kalkınmaya Doğru. *Van Sesi*.
- (12 Ekim 1958). Sayın Nafia Vekilimiz Hoş Geldiniz. *İki Nisan*.
- (4 Kasım 1937). En Büyük Bayramımız. *Yeni Yurd*.
- (16 Şubat 1954). Yanlış Zihniyet. *Van Sesi*.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 305-324

**Bir Hâkimiyet Sembolü Olarak 2 Nisan Kurtuluş Günü Kutlamaları:
Van Basını Örneği***
*As a Symbol of Sovereignty, 2 April Liberation Day Celebrations:
Van Press Case*

• Güneş ŞAHİN*
Rıdvan SÜSLÜ**

* Doç. Dr., Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Eğitimi ABD Çanakkale/Türkiye.
*Ass. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, History Education Programme, Çanakkale /Turkey.
gunessahin@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4245-9760

** Dr. Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, Van/Türkiye.
***Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of History, History of the Republic of Turkey, PhD Student, Van /Turkey.
rnssl@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9629-9849

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

26/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

27/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Şahin, G. & Süslü, R. (2021). Bir Hâkimiyet Sembolü Olarak 2 Nisan Kurtuluş Günü Kutlamaları: Van Basını Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 305-324

Citation: Şahin, G. & Süslü, R. (2021). As a Symbol of Sovereignty, 2 April Liberation Day Celebrations: Van Press Case. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 305-324

Öz

Cumhuriyet döneminde iktidarın, yurt çapındaki anma günlerine verdiği önem şüphesiz ki Van kenti için de geçerlidir. Söz konusu anma ve kutlama günleri, kentlerin kurtuluşu ya da bağımsızlığı ile özdeşleşen bir anlama sahiptir. Dolayısıyla bu anma günleri, hâkim ideolojinin mevcudiyetinin ve meşruiyetinin bir yansıması olarak yurt genelinde 'kurtuluş günü' şiarıyla kutlanmaya başlamıştır. Van'ın kurtuluş günü olarak tarihlendirilen 2 Nisan 1918'de bu günlerden biridir. Zira I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetleri ile yüz yüze kalan Van şehri, Rusların işgaline uğramıştır. Rus işgali, kentin maddi ve manevi yapısında derin etkiler yaratmıştır. Bu nedenle, hâkimiyet algısının somutlaşmasının mikro bir örneği gibi görünse de, aslında 2 Nisan sadece Van'ın düşman işgalinden kurtulmasının çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. 2 Nisan kutlamalarında kullanılan mekânların seçimi, kutlama gününden hemen önce mülki idarenin ve halkın yaptığı hazırlıklar, milli bir bilinçle kent halkının katılımı ve de kutlama esnasındaki coşku yerel gazetelere konu olmuştur. Çalışmada, 2 Nisan'a dair iktidarın anma programları aracılığı ile oluşturmak istediği milli şuurun kent halkı üzerindeki yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Cumhuriyet dönemi ile her yıl düzenli olarak anılmaya başlayan ve resmiyet kazanan 2 Nisan gününün nasıl kutlandığı, haberlerden, köşe yazılarından ve fotoğraflardan elde edilen bilgiler ışığında incelenecektir. Yerel basına ek olarak, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden (BCA) yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 2 Nisan Kutlamaları, Van, Van Sesi Gazetesi, Van Postası, İki Nisan.

* Bu makale 30 Ekim-1 Kasım 2018 tarihleri arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Hâkimiyet-i Milliye Uluslararası Bilgi Şöleni'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

Abstract

It is for sure that the case of having the memorial days greatly valued domestically by the government during the Republican Era is holded for the city of Van also. Those memorial and celebration days are identified with the deliverance and the liberty of the cities. Therefore, those memorial days have been being celebrated as the 'Liberation Day' domestically as a reflection of the presence and legitimacy of the ruling ideology. Since the city of Van was occupied by Russians during the World War I. As a result of these paratist activities of Armenians, '2nd April 1918' has taken place in historical literature as the official liberation day of Van as one of those liberation days. There is no doubt that the Russian occupation caused an immense spiritual and material destruction on the city. Apart from embodying a micro example of perception of majesty, 2nd April, in fact, symbolizes a much further meaning for Van than being liberated from occupation. The places being choosed for 2nd April celebrations, preparations being made prior to the celebrate in day by both the civil authorities and the people, participation of the local people with a national consciousness, the excitement during the celebrations are all a matter for local press. In this study, the reflections of the national consciousness that is aimed to be raised in local people by means of 2nd April celebrations by the government is going to be determined. The celebration of the 2nd April which has become official as well as is being held annually since the Republican Era, and how it spread to local people is going to be analysed especially by the help of local news, columns and photographs. Apart from the local press, The Republic Archive is also quoted as authority.

Keywords: Celebrations, Van, Van Sesi, Van Postası, 2nd April.

Giriş

Çalışmanın ana çerçevesini Van'ın kurtuluş günü olarak tarihlendirilen 2 Nisan'ın resmi anma günü olarak kutlanması ve bunun yerel basına yansması oluşturmaktadır. Cumhuriyet döneminin temel algısı olarak nitelendirebileceğimiz milli hâkimiyet anlayışını 2 Nisan kurtuluş günü kutlamaları ile kurgulamaya çalışmak esas hedeftir. Öncelikle, 2 Nisan 1918 olaylarına kısaca değinmek konu bütünlüğü ve anlaşılabilirliği açısından önemli görünmektedir.

19. yüzyıl başlarından itibaren Ermeniler ve Rusların işbirlikleri, I. Dünya Savaşı başladığında da sürmüştür. (Öğün, 2001: 597) Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'ndeki askeri harekâtı, 1 Kasım 1914'te Rus ordularının sınırı geçmesi ve ilerleyişi ile başlamıştır. Ermeniler ile Ruslar arasındaki söz konusu dayanışma ise savaş boyunca devam etmiştir. Van'ın Ermeniler tarafından kuşatılması 7 Nisan 1915'te başlamış ve isyan çevre illerde etkinliğini arttırarak, özellikle Rusların kente yaklaşması ile büyümüştür. (Kardaş, 2015: 180-181). Bu tarihten itibaren şehri kuşatan Ermenilere

karşı savunmak amacıyla halk ve askerler iç kaleye sığınmışlardır. Çevreden yardım gelmesini önleyen Ermeniler etrafi siperlerle donatmış, lağımlar kazmış ve genellikle Trabzon'dan gelen saman balyaları içinde gizlice getirdikleri son model Rus silahlarıyla kaleyi tazyik etmeye başlamışlardır. (Süslü, 2009: 111).

Bölgedeki Rus-Ermeni işgali üç yıl devam etmiştir. Kasım 1914'de Rusya ile başlayan savaş, Rusya'da ihtilâlin çıkması ile mütareke ortamını oluşturmuştur. (Kardaş, 2016: 83). Zira Türk ordusunun fiziki durumu da mücadeleye devam etmeyi olanaksız kılmıştır. (Yavuz, 2005: 207-208). Bolşevik İhtilâli'nin ardından 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Rusların bölgeyi terk etmesi üzerine harekete geçen Türk Ordusu, 2 Nisan 1918'de Van'ı işgalden kurtarmıştır (Kardaş, 2015: 185). Şüphesiz ki söz konusu dönem, Van'ın işgali ve akabinde yaşanan olaylar hakkında vermeye çalıştığımız kısa bilginin ötesinde bir anlama sahiptir. Ancak, esas noktadan sapmamak adına işgal ve savaş hakkındaki detaylar metnin sınırlılıklarını aşmaktadır.

İşgalden kurtulan kent için artık 2 Nisan günü 'kurtuluş günü' olarak anlam bulacaktır. Cumhuriyet döneminde Milli bayramların dışında, mahalli kurtuluş günlerinde yapılacak törenlerin ve merasimlerin mazisi 1930'lara değin uzanmaktadır. 24.05.1930 tarihli ve 1501 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan ve 19.05.1930'da kabul edilen 1624 sayılı kanunla Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü'nün görev şeması belirtilmekte ve şöyle tanımlanmaktadır: "Vilâyetlerin umumî idare teşkilat ve intihap işlerine ait vazifelerle mükelleftir. Vilâyetlerin umumî ve hususî ahvaline dair raporların, umumî müfettişlik ve teftiş heyeti raporlarının tetkiki ve bu raporlara ait muameleler, şikâyet ve itiraz işleri; iane, seferberlik muameleleri, emniyete müteallik olmayan ve beynelmilel mahiyet arzeden ecnebi işleri, millî bayramlar ve merasim işleri ve vekâletten tevdi edilen diğer müteferrik işler dahi bu şube tarafından yapılır. İkinci şube iki büroya münkasemdir." (Resmi Gazete, 1930: 8940). Aslında burada bize ipucu olabilecek 'merasim işleri' lafzıdır. Çünkü bu ifade mahalli kurtuluş günlerinin yasal zeminini oluşturacaktır.

Söz konusu törenlerin İçişleri Bakanlığı uhdesinde, mülki idare amirinin veya görevlendireceği kişinin başkanlığında, Garnizon Komutanlığı, Belediye Başkanlığı, Jandarma ve Emniyet teşkilâtı ile Milli Eğitim ve Gençlik ve Spor Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir koordinasyon ekibi ile düzenlenmesine 05.04.1982 tarihli ve 17655 sayılı Resmi Gazete'de karar verilmiştir. Kararın yasal dayanağı ise 18.06.1947 tarihli ve 6635 sayılı kanundur. Bu kanun da yukarıda ifade etmeye çalıştığımız 1930 yılında ki 1624 sayılı Dahiliye

Vekaleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun'a 4445 sayılı Kanunla eklenen ek maddeye dayalı olarak hazırlanmıştır. (Resmi Gazete, 1982: 12)

Merasimler ve kutlamaların kavramsal zeminine baktığımızda, gerek milli ve gerekse de mahalli kutlama etkinlikleri ulus-devlet projesinin anahtar kelimeleri olarak karşımıza çıkar. Aydınlanma çağı ile birlikte Avrupa'da sıklıkla tartışılan ulus, ulusçuluk kavramlarının düşünürler tarafından farklı biçimde anlamlandırılmaları (Yıldız, 2016: 23-38), kültürel ulus ya da ulusçuluk kavramının tartışılmasına da temel oluşturmuştur. Ortak tarihi miras ve dil, müstakil bir yerleşim yeri, din, gelenekler ve tarih gibi görünürde objektif ölçütler üzerine kurulan kültürel ulus kavramı; ulusal devlet ya da siyasi bir organın aracılığını gerektirmez. Ancak siyasi ulusun temellendirilmesinde, kültürel ulus siyasetleşerek devletçi fikirlerle örtüşür. (Yıldız, 2016: 37-38). Dolayısıyla bir miras –bellek– oluşturma güdüsüyle tasarlanan ulus yaratma ideası, kendisini mahalli kutlamalar ya da anma programları gibi etkinliklerde var edebilir.

Eric Hobsbawm, merasimleri modern haliyle geç 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ürünleri olarak tanımlamakta ve “eski gibi görünen ya da eski olma iddiasındaki geleneklerin kökenlerinin sıklıkla oldukça yakın geçmişe dayandığı gibi bazen de bu geleneklerin icat edilmiş olduklarını” iddia etmektedir. (Hobsbawm, 2006:1). Söz konusu icat edilmiş gelenekler ise belli kurallar tarafından yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik özellik sergilerler. İcat edilmiş gelenekler ayrıca geçmişle doğal bir süreklilik anımsatır şekliyle tekrarlanarak belli bir değer ve davranış yaratmayı aşılama çabasıdadırlar. Aslında mümkün olan her yerde bu pratikler, hemen kendilerine uygun tarihsel bir geçmişle süreklilik oluşturmaya girişirler. (Hobsbawm, 2006: 1-2). 2 Nisan kutlamalarını da, aslında ülkedeki diğer kentlerde kutlanan mahalli anma günleri gibi, Hobsbawm'ın dikkat çektiği tarihsel geçmişle süreklilik oluşturma isteği ve belli bir ritüel sergilemesi ile ilişkilendirilebiliriz. Nitekim Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte toplumun kaynaşması, vatandaşlarda aidiyet duygusunun geliştirilmesi için birleştirici roller üstlenen iktidar, ulusal ve mahalli bayramların tüm halkın katılımı ile kutlanmasına özen göstermiştir. (İlyas, 2018: 206). Burada devlet söz konusu ritüellerle, hâkim ideolojiyi millileştirme kaygısı taşımaktadır. Dolayısıyla anma programları, milli şuuru oluşturma noktasında da ‘halkla-devleti kaynaştırma’ araçları olarak da değerlendirilebilir.

Yerel Basın'da 2 Nisan Kurtuluş Günü Kutlamaları

Van'da 2 Nisan kurtuluş günü için anma etkinliklerinin başlaması ile ilgili tarih esasında 1938'den önceki yıllara dayanmaktadır. Fakat tespit edebildiğimiz kadarı ile kentte kutlamalarla ilgili ilk resmi haber 2 Nisan 1938 yılına aittir. (Yeni Yurd, 02.04.1938: 1). 2 Nisan 1938'den sonra düzenli bir biçimde gerçekleştirilen kutlamalara vilayetin tüm idari, mülki amirleri ve halkın katıldığı gözlenmektedir. “Sayın Okuyucu Kurtuluş Bayramın Kutlu Olsun” sür manşeti ile çıkan gazete detayları ile kutlama programını vermektedir. Van'ın düşman işgalinden kurtuluşunun 20. yıl dönümü kutlamaları Hudut Komutanı Albay Şahap Gürler, Vali Süheyp Karafakoğlu ve halkın yoğun katılımı gerçekleştirilmiştir. 2 Nisan günü saat sabah 10:00 itibaren Cumhuriyet alanını dolduran binlerce halk merkezde mevcut askeri kıtaat, öğrenciler ve sporcuların alanı hınca hınç doldurduğu aktarılmaktadır. (Yeni Yurd, 02.04.1938: 1). Kutlamalarda kullanılan mekânlara dair bize ipucu olabilecek bu ifadeler yani vatandaşların kamusal bir alanda¹ toplanması hadisesi, cumhuriyet kurumsallaşırken aynı zamanda tören alanlarını kullanarak kendi meşruiyetini ve ideolojisini yansıtmaya biçimi de olarak değerlendirilebilir. Konuyu biraz daha açarsak politik kontrolün uygulanması, olan bitene ilişkin bilginin halka açık olması gerektiğine ilişkin demokratik talebe etkin bir biçimde bağımlı kılınabildiği zaman ancak, politik kamusal alan yasa-koyucu organlar aracılığıyla yönetim üzerinde kurumsallaşmış bir etkileme gücü kazanabilir. (Habermas, 2004: 95).

20. Yıl Dönümü Kutlama Programı:

- 1- 2 Nisan 1938 Cumartesi günü saat 11:00'de Van'ın kurtuluşunun 20. Yıl dönümü merasimi Cumhuriyet Meydanı'nda yapılacaktır.
- 2- Merasime asker, jandarma, okullar, memurlar, sporcular, halk, köylüler atlı ve yaya olarak iştirak edeceklerdir.
- 3- Meydanın krokisi ve geçit resminin ratıbı hudut komutanlığı tarafından tayin edilecek Subayla Jandarma Bölük Komutanı Rıza İşipek tarafından tanzim edilecektir. Meydanın inzibat, intizamı Emniyet Baş Komiseri tarafından idare edilecektir.

¹ “Kamusal alan kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur.” Jürgen Habermas, “Kamusal Alan”, *Kamusal Alan*, Ed. Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul 2004, 95.

- 4- Merasim: saat 11:00'de üç top atılacak ve tören direğe bayrak Bayrak Marşıyla çekildikten sonra İstiklal Marşı çalınmak suretiyle merasime başlanacaktır.
- 5- Halkevi tarih ve dil şubesi tarafından seçilecek edilecek arkadaşlar tarafından söylev verilecektir.
- 6- Orta ve birinci okullardan birer talebe tarafından şiir okunacak ve müteakiben geçit resmi başlayacaktır.
- 7- Hava müsait olduğu takdirde saat 14:00 de Maarif dairesi arkasındaki tarlada atlılar tarafından cirit oyunu yapılacaktır.
- 8- Gece: Belediye tarafından erat ve bandonun iştiraki ile bir fener alayı tertip edilecektir.
- 9- Fener alayı saat 19:00'da Belediye önünden toplanacaktır. Fener alayının Nizam intizamı jandarma baş çavuşu, huduttan bir gedikli ve belediye müfettişi tarafından idare edilecektir.
- 10- Halkevi temsil şubesi tarafından halkevi salonunda umuma şamil olmak üzere bir müsamere tertip edilecektir.
- 11- Cirit oyunu Abdurrahman Boya ve Cemal Kahvecioğlu tarafından idare edilecektir. (Yeni Yurd, 02.04.1938: 2).

20. yıl kutlamalarında, Van Belediyesi önünden başlayarak tüm cadde bayraklarla süslenmiş ve ışıklandırılmıştır. Resmi kutlama programından anlaşılacağı üzere, Van Halkevi kutlama programlarında aktif rol oynamaktadır. Kutlamalar Nisan ayının ikinci ve üçüncü günlerinde halkevinde akşam verilen davetlerle, yemeklerle devam etmiştir. Halkevi'nin temsil kolu ve ortaokul öğrencilerinin ortaklaşa sahnelediği *Yunan Mezalimi*, *Van'ın Hicreti* gibi yakın tarihle alakalandırılan oyunlar sahnelenmiştir. *Van'ın Hicreti* isimli oyun tam da Van'ın düşman işgalini konu alan ve 2 Nisan ile özdeşim kuran bir piyes olması kuvvetle muhtemeldir. Van'ın işgalden kurtarılması 'hicret' le bütünleştirilir. Burada yine dikkatimizi çeken husus, halka tarihsel olayların hatırlatılması ve o kötü günlerin yeniden yaşanmaması adına verilen mesaj milli şuur yaratma ve ideolojiyi vatandaşla bütünleştirme çabası olarak tezahür etmektedir.

2 Nisan 1940'da da geçmiş yıllardaki benzer bir kutlama programı belirir. (Yeni Yurd, 2 Nisan 1940: 1). Kutlama programları hemen her yıl aynı düzen ve tertip şeması içinde düzenlenmektedir. Bu nedenle çalışmada her yılın benzer programlarının detaylarını vermek tekrar olacağından bu tarz bir yol tercih edilmeyecektir. Kutlamaların anlam ve önemine dair çevre illerden gazeteğe gönderilen yazılara da yer verildiğini görmekteyiz. Örneğin, R. İşipek isimli bir vatandaşın Bitlis'ten gazeteğe gönderdiği "Van'ın Mutlu Günündeyiz" başlıklı yazıda

En mesut günümüzdeyiz. Uzun bir istila devresinin derin acılarını duyduktan sonra baba ve dede hatıralarına kavuştuğumuzun yıl dönümünü kutluyoruz. Vatan mefhumu içinde en canlı olarak his ettiklerimiz ecdat hatırasıdır. Hepimiz ondan bir zerreyiz. Bir zaman geldi ki şehir ve mesut Van en mustarip bir vatan parçası oldu. Türk atları onun yıllarca matemini çektiler. Genç kızlarımız gözyaşı döktüler. Türk yiğitleri amansız ellere düşen bu aziz topraklar için düşünmeksizin can verdi. Reşadiye yollarında yavrusunu kaybeden ananın hazin akıbeti Van'ın milli destanında okunur. Amik kalesinin, Zeve faciasının kalbe sızı veren hikâyelerini hala canlı olarak gözümüzün önünde görüyoruz. En sadık vatandaş sıfat ile yıllarca koynumuzda yaşattığımız Ermenilerin sütsüz ve soysuz hareketlerini unutmaya imkân var mı? Dünyü gören ve bugünü yaşayan her Vanlının hatırasında milli destan saklı bir mısra vardır. Bunları toplayalım ve saklayalım. Van tarihinin gelecek nesillere hediye edeceğimiz en mühim kısımları bunlar olacaktır. Her geçen günün bizi bu imkândan ayırdığını his ettikçe acı duymamak mümkün değildir. Bu tarih hala canlı olarak aramızda yaşıyor. Fakat bunun yarın bulamayacağız. Amik köyüne gittiğim zaman Amik kalesine sığınan yüzlerce Türk'ün kalenin engin sularını kızıla boyayan hazin akıbetlerini yalnız ihtiyar bir kadından dinleyebildim. Belki bugün bu kadıncağızı da kaybettik. Her kurtuluş bayramı milli hamasetimizden milli destanımızdan bir parçadır.

sözleri aslında işgali ve kentin düşman kurtuluşuna dair hissettiklerini hem gerçekçi hem de samimi bir üslup kullanması açısından dikkat çekicidir. (İşipek, Yeni Yurd, 05.04.1940:2). II. Dünya Savaşı yıllarına tekabül eden kutlamalarda kaleme alınan köşe yazılarında, hakim ideolojinin yansımaları rahatlıkla gözlemlenmektedir. Geçmişten ders alınması gerektiği, üst seviyedeki milliyetçilik hisleri ile yoğrulmaktadır.

Vatandaşların, coşkuyla geçen kutlamalarda orduya ve askerlere bağlılığı hususundaki ayrıntılarda, 'çılginca sevinç hareketleri içinde olan Vanlılar için' yaşanan coşkunun vatandaşların hakkı olduğuna dair vurgular vardır. (Yeni Yurd, 02.04.1941: 1). Kutlamaların sadece vilayet merkezinde değil, ilçelerde de aynı heyecanla gerçekleştiğini görmekteyiz. Örneğin, 1941'de Erciş Halkevi'nde II. İnönü Zaferi ile 2 Nisan anma etkinliklerinin beraber kutlanması programların daha coşkulu biçimde geçmesinde etkili olmuştur. Kutlamalarda, Milli Şef

İsmet İnönü'ye bağlılık tekrar edilirken, konu ile ilgili çeşitli konferanslar verilmiş ve konuşmalar yapılmıştır. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA.490.01.845.342.1.87).

Kutlamaların gençler üzerindeki etkisi ve vatandaşları birbirine bağlayıcılığı köşe yazılarında ele alınır. Cemiyet ve fert ilişkisine değinen Vahit Kurşuncu, "...cemiyetlerin hayatında büyük buhran anları vardır. Bu buhran anlarında yaşatılmış müstesna dakikalar mevcuttur. İşte mefkûre, bu müstesna dakikalarda yaşanılmış bir hayat tarzıdır. Bu müstesna dakikaların heyecanı seneyi devriyeler münasebeti ile tekrar edilir. Bu yaşayış cemiyeti yeni hız ve yeni imar ile teçhiz eder..." ifadeleri ile bu tarz bayramların tazelediği heyecanı, cemiyetlerin yaşam kaynağını temin eden yegâne kuvvet biçiminde nitelendirir. (Kurşuncu, Yeni Yurd, 02.04.1941:2).

Kutlamalarda spor müsabakalarının yapılması, bize ideolojinin oluşturmak istediği gençlik eğitiminin birleştiriciliği yönünde yürüttüğü çalışmalara örnek teşkil edebilir.² 2 Nisan anma etkinliklerinde öğleden sonra spor sahasında tertip edilen muhtelif hareketler yapılmakta, cirit ve milli oyunlar oynanmaktadır. (Yeni Yurd, 04.04.1941:1). Spor aktivitelerinin örnekleri sonraki yıllarda yapılan kutlamalarda da karşımıza çıkar. Örneğin 1943 yılında ortaokul öğrencileri arasında düzenlenen koşu yarışmasında, öğrenciler üç kilometrelik mesafe kat etmişlerdir. Vatandaşların yoğun ilgi gösterdiği bu yarışmalarda, halkın ortak bir ülkü etrafında buluşarak birlik-beraberlik duygusunun tesisi sağlanmaktadır. (Yeni Yurd, 02.04.1943:1). 2 Nisan kurtuluş gününün hatırasını yaşatmak adına, Van Belediyesi tarafından hazırlanan üzerinde kentin önemli simalarının ve Van'a ait çeşitli fotoğrafların bulunduğu hatıra levhası 1943 yılı kutlamalarında halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır. (Yeni Yurd, 02.04.1943:1).

Kutlamalarda basına yansıyan şiirlerde Van'ı öne çıkaran manalar ifade bulur. Genellikle müstear isimle yayınlanan bu şiirlerden bir örnek vermek kurtuluş gününün hangi hislere tercüman olduğunu anlamak açısından önemli olabilir. (Yeni Yurd, 03.04.1945:3).

Van'ın Kurtuluşu

Bin acıyla yürekler, o gün, ezilip durdu

Bir felaket saati, meşum darbeyi vurdu.

² Ayrıca bkz. Cem Atabeyoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, 2187-2197.

Kan dolu ufukları sardı bir kara duman
Saldırdı yurdumuza doğudan birden düşman
Kahramanlar canını vatana siper etti
Binlerce Türkün kanı sel gibi akıp gitti..
Tersine dönen talih yaşarttı gözümüzü,
Düşmanın istilasını hicrete saldı bizi.
Üç yıl büyük azimle çarpıştı şanlı ordu,
Üç yıl kirliliğinde tuttu düşman özyurdu.
Tam üç yıl sonra bize verildi büyük müjde
Ümidin sönmez aşkı parladı kalbimizde..
Bin dokuz yüz on sekiz ikisinde Nisanın
Düşmandan kurtuluşu müyesser oldu Van'ın
Kahraman Türk ordusu, o gün Van'ı kurtardı
O gün bu mazlum şehir, sevinçli, bahtiyardı.
Al bayrağa renk veren şehitlerin kanından
Yazılı sahifeyi oku, hatıratından!..
Oku! Büyük orduya, şehitlere minnet sun,
Onların sayesinde kurtuluşa kavuştun!..
Vanlı O şehitlere hayatını borçlusun,
Şerefle Cumhuriyet, millet ordu varolsun!... (Vanlı)

Hemen hemen benzer duyguları barındıran şiirlerde, topluma atfedilen bir minnettarlık hissi ve hatırlanması gerekenler üzerinden bir hafıza oluşturma çabasını rahatlıkla gözlemleyebiliriz.

Van'ın düşman işgalinden kurtuluşunun 30. Yılı günü kutlamalarının Ankara Halkevi'nde de anıldığına rastlamaktayız. Ankara'da yaşayan Vanlı öğrencilerin büyük ilgi gösterdiği 30. yıl etkinliğinde, Van milletvekili Rüştü Oktar, günün önemini belirten ve Van'ın kurtuluşunu anlatan bir konferans vermiştir. Kurtuluş gecesi etkinliklerinde ise Ankara radyosunda Halit Tufan tarafından kurtuluş safahatını belirten bir konuşma yapılmıştır. Geçmişte bugün saati adlı programda Fazıl Tülbentçi de, Van kurtuluşunu anlatmış ve bu kutlu günün değerini ifade etmiştir. (Yeni Yurd, 03.04.1948: 1). Merkez halkevi rolünü üstlenen Ankara Halkevi'nde taşraya ait kurtuluş günleri özellikle anma etkinliklerinde birer faaliyet olarak kutlanmaktadır. Anma etkinliklerinin programının hemen her yıl aynı sistemle devam ettiğini belirtmiştik. Özellikle 1940'lı yılların ortalarından itibaren II. Dünya Savaşı'nın yarattığı atmosfere bağlı olarak ülkenin içinden yaşadığı siyasi tecrübeler ve iktisadi buhran kentlin yerel basın hayatını etkilemiştir. Zaten sınırlı sayıda olan basın faaliyetleri söz konusu nedenlerden dolayı, bazı yıllarda sekteye uğramış ve yayınlarına ara vermişlerdir.

1950'li yıllarda gazetelere yansayan kutlama haberlerinde, geçmiş yıllardaki coşku devam etmektedir. Van'ın kurtuluş günü kutlamaları adına basılan bir mecmua da yayınlanmıştır. “Dünyada Van, ahrette iman” manşetiyle çıkan ‘Şamran’ gazetesinde kurşun kalemle yazılı ‘Van gecesi’ ibaresi vardır. (Şamran, 02.04.1952:1). 2 Nisan 1952 kurtuluş günü programının ayrıntılı olarak verildiği Şamran Gazetesi’nde, kutlama gecesinde Van’ın öne çıkan isimlerine anı olsun diye çeşitli hediyeler verilmiştir.

Kurtuluş hediyeleri	
Ferit Melen'e	Van kedisini
Izzet Akın'a	Şirinlik muskası
Kâzım Özalp'a	Ankara - Van uçak bileti
Rüştü Oktar'a	1954 model taksi
Seyfi Melen'e	Fötr şapka
Samiyeye Aktürk'e	Vizon kürk
Dündar Kılıçöteye	Bir şişe kanyak
Hayrettin Anteplioglu'na:	Evllenme cüzdanı
Burhan Aktürk'e	Pusulâ
Şeref Turan'a	Bir kürsü
İsmet Akdamar'a	Bir mikrofona
Nusret Saygıya	Ayna
Niyazi Kaya	Milletvekilliği adaylığı
Ruhi Levend'e	Bir sırma
Sabri Bahara	Nişangâh tertibatı
Özdemir Akşener'e	Ötombük
Yalçın Saidoğlu'na	Düdük
Muazzez Hanım'a	Vals plağı
Necmi Vangöl'e	Sabır Taşı
Müfit Erdem'e	Talih Kuşu
Orhan Bingöl'e	Bir seccade
Fikret Çubukçuya	Bir lügat
Komiser Mehmede	Bir fiçı şarap
İsmet Kemal'e	Bir şişe biryantın
Necdet Yalın'a	Maşalah
Selâhattin Şen'e	Sözlük
Zübeyr Duran'a	Gözlük
Rafet Erdem'e	Aşk mektubu
Ümit Hadanoğlu'na	Pasaport

Hediyelerin mahiyetine dikkatlice bakıldığında ilginç bir tablo çıkmaktadır. Bir şişe kanyak, vals plağı, fötr şapka ve seccade gibi birbirlerinden farklı kitlelere hitap eden hediyeler arasında, milletvekili adaylığı da armağan edilmiştir. Milletvekilliği adaylığı hediye edilen Niyazi Kaya'nın ise 1954 seçimlerinde Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kars milletvekili adayları arasında olması ise ilginç bir detay olarak kaydedilebilir. (Topçu, Arslan, 2017: 399).

Atılan top ateşi ile başlanan 2 Nisan 1954 yılı törenlerinde, işgal kuvvet öncülerini emniyet tedbirleri ile adım adım takip eden büyük birliklerin, şehre girişi halkın heyecanlandıran bir görüntü olmakla birlikte şehri temsilen esarete bulunan kızın esaretten kurtarılması sahnesi önceki kutlama programlarında karşımıza çıkmamıştır. Elleri bağlı ya da zincirlenmiş genç kız figürü Van'ı temsil etmektedir. Kız öğrenci atlı birlikler ve askerler tarafından kurtarılmakta, Türk bayrağının göndere çekilmesi ve İstiklal Marşı'nın okunması ile gösteri sonlanmaktadır. (Van Postası, 03.04.1954:1;

02.04.1955:1). Kutlama programlarındaki tarihten ders çıkarılması gerektiğine dair vurgulara, 1950’li yıllarından ortalarından itibaren daha sık rastlanmaktadır. (Van Postası, 02.04.1957:1, 03.04.1957:1, 31.03.1958:1; 02.04.1958:1; 02.04.1959:1).

Çaldıran’da ayda iki kere basılan ‘Çaldıran’ gazetesinde de, törenlere yer verilmektedir. 40. kurtuluş günü münasebetiyle, Van’ın tarihçesinin detaylı biçimde yayınlanmıştır. (Çaldıran, 01.04.1958:1). 1957 yılında da yine Bendimahi isimli gazetede 2 Nisan Van kurtuluş gecesi için yazılar ve şiirler bulunmaktadır. Celallettin Tüfekçi’nin “Gecemizin Mazisi” başlıklı yazısında, günün tarihçesine yer verilmektedir. (Bendimahi, 26.03.1957:1). 1959 yılında aynı gazetede 2 Nisan Van kurtuluş gecesi için özel bir sayı çıkarmıştır. Gazetede Van Eski Belediye Başkanlarından Tayyar Dabbağoğlu tarafından kaleme alınan bir şiire ve Prof. Dr. Akşit Göktürk tarafından çizilen folklor oynayan gençlere yer verilmiştir. (Bendimahi, 02.04.1959: 4; Akşener, 1996: 150). Yine burada 2 Nisan ismiyle özdeşleşen 1957’de yayın hayatına başlayan 2 Nisan gazetesinden bahsetmek gerekir. (Koçak Oksev, 2016: 136).

1960 yılı kutlamalarından hemen hemen iki hafta önce, Başbakan Adnan Menderes’in 2 Nisan anma töreni için Van’a davet edilmesi ise basında yankı bulmuştur. Adnan Menderes’in Van’a davet edilmesi için Ankara’ya bir heyet gönderilmesi planlanmıştır. Vanlılar Başbakan’ın Van’a gelmesini umutla beklemişler ve heyecana kapılmışlardır. Bu ziyaretten beklenti sadece kutlamanın ötesinde değil, şehirde kalkınma hamlelerinin hız kazanacağı yönünde şekillenmektedir. (Ekspres, 18.03.1960:1). Ancak söz konusu ziyaret gerçekleşmemiştir. 2 Nisan 1960 yılı kutlamaları geçmiş yıllardaki törenlere benzer biçimde programlanmıştır. Müfit Bekiroğlu’nun “Selam Sana!” başlıklı kaleme aldığı köşe yazısında ise bu kutlu günün tüm kent halkı için gurur kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Bekiroğlu, “...bir insan düşmana karşı bütün varlığı ile şahlanan öne doğru atılan atalarıyla nasıl olur da gurur duymaz?...” sözleri ile devam eden uzun bir yazı kaleme almıştır. Bekiroğlu, Van’da ya da başka bir coğrafyada yaşayan her Vanlının bu kutlu günde aynı heyecanı yaşaması gerektiğine dair hislerini okuyucu ile paylaşmaktadır (Bekiroğlu, Ekspres, 18.03.1960: 2).

Yine Ekspres Gazetesi’ndeki şiirlere baktığımızda, Van Kalesi bir kartal haşmetiyle ufuklara bağrını açan bir figür olarak tasvir edilmektedir. Kalenin kenti kucağına alma benzetmesi de aynı zamanda bir annenin çocuğunu sevmesi ile özdeşleştirilir. Kale tasviri hemen her kutlamada karşımıza çıkmaktadır. 2 Nisan 1960’da da kale şu şekilde tasvir edilir:

“Van kalesinden şahin uçurdum,
Al kılıç altından düşman geçirdim
Namusum, hilalim, vatanım, canım.” (Ekspres, 01.04.1960:

1).

Kutlamalara kadınların aktif katılımı da dikkat çekicidir. Bunun örnekleri gazetelere yansımaktadır. Kadın’ın evden çıkması ve sosyal hayata dâhil olması, konum olarak sıkışmış bir imaja sahip olan Vanlı kadınlar için önemli görünmektedir. *Dünün Anneleri bu Vatanın Kahraman Kadınları* başlıklı fotoğrafla ilgili gazete yorumunda, kadınların gözlerinin içindeki ışık ve yaşadıkları sevinç üzerine değerlendirmeler vardır. Aşağıdaki fotoğraf bize artık Van’da kamusal mekânlarda sadece erkek hegemonyası üzerinden bir kutlama seremonisinin gerçekleşmediğine dair küçük bir ipucu olabilir. 1960 yılından itibaren kadın evden çıkmaya başlamış ve sosyo-kültürel hayatın bir parçası olmaya başlamıştır. Şüphesiz bu durumda ülkenin değişen siyasi ve sosyal atmosferi ile doğrudan ilintilidir. 2 Nisan 1960 günü, Cumhuriyet caddesinden geçen fener alayı ve havaya atılan havai fişeklerle gece devam eden kutlamalara halk coşku ile katılmıştır. Anma törenleri şehir doktorları tarafından düzenlenen balo ile sona ermiştir. (Ekspres, 07.04.1960: 1-2).

(Ekspres, 02.04.1960)

3 Nisan 1972’de Van’ın kurtuluş günü haberlerine ulusal basında da rastlamaktayız. Başbakan Nihat Erim’le AP, CHP, DP, MGP ve MHP Genel Başkanları, Van’ın düşman işgalinden kurtuluşunun 54. yıl dönümünü belediye başkanına mesaj ileterek kutlamışlardır.

Erim mesajında “Serhat şehri kahramanlar diyarı şirin Van’ın düşman istilasından kurtarılışının 54. yıldönümünü yürekten kutlar bu vesile ile Vanlı vatandaşlarıma saygı ve sevgilerimin iletilmesini rica ederim” sözleri ile tebriklerini göndermiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’de “Sizin kurtuluşunuz, Batı Anadolu’nun kurtuluş çabasına daha ziyade ümit vermiştir. Bundan dolayı sizin kurtuluşunuzu idare edenlere ayrıca minnettarız. Onların çocukları olan sizlere ayrıca tebriklerimi sunarım.” (Cumhuriyet, 02.04.1972: 9).

Kutlamalarda mekansal değişim Zeve köyünde şehitliğin açılması ile belirir. Zeve şehitliğinin anma programlarında kullanılmasına 29 Ekim 1973’de abidenin inşa edilmesi ile başlanmıştır. Bu tarihe kadar sadece valilik merkez olmak üzere ve Cumhuriyet Caddesi’nde gerçekleşen anma törenleri alanlarına, Zeve şehitliği yeni bir anma mekânı olarak eklenmiştir. Zeve Köyü’nün sahip olduğu tarihi misyonun etkisi burada önem kazanmaktadır. Zira 2000’den fazla Müslüman’ın –kadın, çocuk ve ihtiyarlar dahil olmak üzere- şehit edildiği Zeve köyünde, 1990’da Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve Van Müzesi’nce gerçekleştirilen mezar kazılarında pek çok iskelet gün yüzüne çıkarılmıştır. (Van Kütüğü, 1992: 156-157).

Kutlama törenleri özellikle milli hislerin en yüksek seviyeye ulaştığı 1970’li ortalarından itibaren daha coşkulu anılmaya başlamıştır. 1974 Kıbrıs Harekâtı’nın yarattığı coşku Anadolu’nun genelinde milli hislerin yeniden canlanmasını tetiklemiştir. 2 Nisan 1974 56. yıl dönüm kutlamalarında gündüz törenleri kadar, gece düzenlenen balolar da renkli geçmektedir. 1975 yılındaki kutlamalarda kenttin caddeleri baştanbaşa bayraklarla donatılmış, taklar kurulmuş ve kentte bir bayram havası esmiştir. 57. yıl kutlamalarında program geçmiş yıllardakine nazaran daha kapsamlı ve gösterişli bir izlenim vermektedir.

Programda belirlenen saatte törene iştirak edecek olan gaziler, birlikler, okullar, gençlik ve kuruluşlar yerlerini almış bulunuyorlardı. Vali beraberinde komutan ve belediye başkanı ile diğer erken olduğunu halde törende yerine geldi. Atatürk anıtına çelenkler konularak saygı duruşunda bulunuldu ve bu sırada top sesleri işitmeye başlandı. Şehrin istirdadını müjdeleyen bu top seslerini makinalı tüfek sesleri takip etti. Kurtuluşu sembolize eden harekât başlamıştı. Düşman kaçıyor, Mehmetçik takip ediyordu. Tören sahasını dolduran binlerce insanın kalbi heyecan için çarpıyordu. Gözler yaşıyor ve Mehmetçikle orduya olan iman artıyordu.

Nihayet bir müfreze geldi. Müfreze kumandanı süratle atından atlayarak Van'ı temsil eden ve bağlı bulunan esir kızın bağlarını çözdü üzerindeki siyah örtüyü parçaladı ve koynunda sakladığı şanlı bayrağı alarak göndere çekmeye başladı ve bando istiklal marşını çaldı.

Bundan sonra kuvvetlerimiz şehre girdiler. Van'a ilk giren Vali Haydar beyi temsil eden Vali ve maiyet ile milis kuvvetleri de şehre girdiler. Vali at üzerinde kısa bir konuşma yaptı ve tören yerinde ayrıldı. Bundan sonra Vali beraberinde Komutan ve Belediye Başkanı olduğu halde açık bir arada törene katılanların ve halkın bayramlarını kutladı. Daha sonra günün önemini ve tarihi anlamını belirten konuşmalar yapıldı, şiirler okundu (Van Sesi, 03.04.1975: 1).

1976 yılı kutlamalarında da, Yardım Sevenler Derneği ile Turizm Folklor derneklerinin de katılımıyla ortak kutlamalar gece geç vakte kadar devam etmiştir. (Van Sesi, 03.04.1976: 1-2). Kutlamaların büyük oranda sorumluluk sahasının değiştiğini gözlemek mümkündür. 1980'lere doğru ve daha sonraki yıllarda, ülkenin değişkenlik gösteren çalkantılı diyebileceğimiz politik tecrübeleri ile birlikte 2 Nisan Van'ın kurtuluş günü mahalli bir anma töreninin ötesine geçmiştir. Zira 2 Nisan ismi caddelere, okullara ve karakollara verilerek günün tarihsel manası söz konusu mekânlarda yaşatılmaktadır.

Sonuç

Van basınının örneklendirildiği; bir hâkimiyet sembolü olarak 2 Nisan kurtuluş günü kutlamalarının irdelendiği çalışmada, konunun kısa tarihçesine değinildikten sonra özellikle 1930'lu yıllardan itibaren –dönemin hâkim ideolojisine uygun biçimde- kutlama ve anma törenleri mantığı çerçevesinde kentteki kutlamalar incelenmiştir.

Kutlamalar ve kutlamaların tertip edildiği mekânlar aslında çalışmanın çıkış noktasıdır. Nitekim devletin ideolojik aygıtları şeklinde nitelendirilebilecek olan anma günleri devletin idealize ettiği toplum - devlet ilişkisini yaratma ve bunu idare etme arzusundan ileri gelmektedir. 2 Nisan kurtuluş günü kutlamalarının yerel basına yansımalarında, kutlama programları hemen her yıl aynı nizam üzerinden ilerlemiştir. Kutlama programlarındaki gösteriler, vatandaşları kaynaştırıcı rolü yüksek olan spor müsabakaları, milli-manevi duyguları tetikleyici şiirler ve kompozisyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Simgesel olarak zincire vurulmuş ya da kara bir çuval içine yerleştirilmiş kız öğrencinin, atlı bir asker ya da yüksek rütbeli bir komutan tarafından kurtarılması –özgürleştirilmesi- olarak

tasvir edilir. Bahsetmeye çalıştığımız gösteri örnekleri aslında vatandaşlara birer mesaj verme kaygısı olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla Van'ın heterojen toplum yapısı göz önünde bulundurulduğunda devlet, kurtuluş günü anmalarıyla toplumu ortak bir ülkü etrafında birleştirmeyi hedeflemiştir. Program yayınları dışında kentin ileri gelen simaları tarafından kaleme alınan köşe yazılarında da devlete sonsuz itaat ve bağlılık ana vurgu olarak belirir.

Devlet'in hakimiyet algısının aslında mikro düzeyde birer mahalli kutlama ya da kurtuluş günü olarak tasarlandığı Van'ın düşman işgalinden kurtuluş günü, verdiği mesajlar açısından önem arz etmektedir. Söz konusu önem, hem tören alanlarının birleştirici bir argüman olarak kullanılması hem de tören programlarındaki zincir, kara çuval, kan, mahkumiyet gibi düşmanın alt edilmesine dayalı etkinlikler olarak belirmektedir.

Kamusal mekânın kullanımı ise konumuz açısından kutlama mekânlarıdır ve bu çoğu zaman ideolojik kompozisyona göre şekillenmiştir. Bu yargıda bize ipucu olan temel faktör şüphesiz, iktidarın el değiştirmesi örneğidir, yani tek partili yaşamdan çok partili yaşama geçişle değişen hegomonik kurgudur. Çok partili yaşam dinamiklerinden diğer kentlere göre daha geç etkilenen Van'da, 'yeter söz milletindir' şiarıyla yurt genelinde başarılı olan DP, aynı başarıyı Van'da gösterememiştir. Bunun nedenleri çalışmamızın sınırlılıklarında değildir fakat 1950'lilerin sonundan itibaren kutlamalar daha uzun zaman dilimlerine yayılmış, gece kutlamaları daha coşkulu geçmiştir. Kadınların ortak kamusal alanlarda erkeklerle beraber daha çok vakit geçirmesi, kadınlı-erkekli folklor gösterileri olarak belirmektedir. Şüphesiz bu tablo Vanlı kadınların tamamen sosyal hayatın içinde dinamik bir rolü olduğunun göstergesi değildir. Fakat evden belki sadece 'evin gündelik ihtiyaçlarını karşılamak' nedeniyle dışarıya çıkabilen kadın için farklı bir mecrada bulunmak önemli olabilir. Kutlama mekânlarındaki değişimin somut örneği ise kentteki Cumhuriyet Caddesi ve şehir parkında gerçekleşen anma törenlerinin, 1970'li yıllarla birlikte Zeve köyünde inşa edilen Zeve Şehitliği'nde gerçekleşmesi şeklinde tezahür eder. Zeve köyünün tarihsel misyonu kutlamalardaki vatandaşlar üzerindeki etkileyciliği arttırmada tetikleyicidir. Son olarak, ülkenin içinden geçtiği sancılı günler, özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve ardından değişen politik atmosfer; halkı 'birlik ve beraberlik' içinde olmaya davet eden politikalar 2 Nisan kutlama etkinliklerini de doğrudan şekillendirmiştir.

Kaynakça

Resmi Kaynaklar

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar

Bendimahî

Cumhuriyet

Çaldıran

Ekspres

Şamran

Yeni Yurd

Van Postası

Van Sesi

Kitaplar ve Makaleler

Akşener, Sırrı H. (1996). *Van'dan Vaniköy'e*. İstanbul: Saygı Yayınları Dizgi Servisi.

Atabeyoğlu, C. (1983). Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2187-2197

Bekiroğlu, M. (18.03.1960: 2. Selam Sana !, Ekspres,.

Habermas, J. (2004). *Kamusal Alan*. Edt. Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayın.

Hobsbawm, E. (2066). *Geleneğin İcadı*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kardaş, A. (2015). I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 176-192.

Kardaş, A. (2016). I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Türk-Ermeni İlişkilerinin Van'ın İktisadi ve Sosyal Yapısına Etkileri. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 4, 75-89.

Koçak Oksev, B. (2016). Tarihsel Gelişimi ve Güncel Sorunları Çerçevesinde Van'da Yerel Basın. Suvat Parin (Haz.), *Van Kent Araştırmaları* içinde (s.128-151). İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Kurşuncu, V. (02.04.1941). Milli Bayramların Genç Nesiller Üzerine Tesiri. *Yeni Yurd*.

Öğün, T. (2001). Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 462, 590-606.

- İlyas, A. (2018). Yerel Basına Göre 1939-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 201-215.
- İşipek, R. (05.04.1940). Van'ın Mutlu Günündeyiz. *Yeni Yurd*.
- Süslü, A. (2009). *Ermeniler, Tehcir ve Sonrası*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Topçu, İ. ve Arslan Oran N. (2017). Kars'ta 1950-1954-1957 Milletvekili Seçimleri ve Demokrat Parti. *Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 389-407.
- Yavuz, N. (2005). Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17, 207-232.
- Yıldız, A. (2016). *Ne mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Van Kütüğü*, (1993). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları No:8. Ankara: Türk Hava Kurumu Matbaası.

Ek Beyan

1. yazar %70, 2. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

EKLER³

EK I.

2 Nisan 1947 Van Kurtuluş Bayramı Geçit Töreni Süvari Birliği Hazırlığı (Şehir Parkı ve Civarı)

EK II.

2 Nisan 1957 Kurtuluş Bayramı Törenlerine Katılan Bisikletli Vanlı Gençler

³ Fotoğraflar İkrâm Kali Bey'den temin edilmiştir.

EK III.

Vildan Özgür (Özdemir), 2 Nisan 1968 Van'ın Kurtuluş Bayramı Resmi Geçit

EK IV.

2 Nisan 1977 Van'da Temsili Kurtuluş Günü Kutlamaları

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 325-346

**Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960):
Vansesi Gazetesi Örneği**
*Reflections of the Cyprus Issue on the Local Press (1950-1960):
The Case of Vansesi Newspaper*

• **Mehmet ÖZALPER***

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/Türkiye, Asst. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Science-Literature, Department of History, Muş/ Turkey, m.ozalper@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2758-5873

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

25/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

11/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Özalper, M. (2020). Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960): Vansesi Gazetesi Örneği, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 325-346

Citation: Özalper, M. (2020). Reflections of the Cyprus Issue on the Local Press (1950-1960): The Case of Vansesi Newspaper. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 325-346

Öz

Kıbrıs, tarihsel süreç içerisinde Akdeniz'de varlık gösteren bütün devletler için çok önemli olmuştur. Osmanlı Devleti, bu adanın Anadolu topraklarını savunmasındaki rolünü iyi bildiği için buradaki hâkimiyete çok önem vermiştir. Adanın fethedildiği 16. yüzyıldan itibaren Türk nüfusunun artırılmasına yönelik bir iskân siyaseti izlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğu ilk yıllardan itibaren bu öneme binaen Kıbrıs ile ilgili meselelere çok yakın bir ilgi göstermiştir. Kıbrıs Meselesi dünyadaki uluslararası meseleler içerisinde en uzun süren meselelerden biridir. Ancak bu mesele 1950'li yılların başında Demokrat Parti iktidarı tarafından dünya konjonktürüne uygun olmak kaygısı ile derin bir ilgi görmemiştir. Buna rağmen, Kıbrıs'ın Türkiye Cumhuriyeti ile olan kültürel ve tarihi bağları sebebiyle halk nezdinde sürekli canlı kalmıştır. Özellikle adada yaşayan Türk nüfusun içerisinde bulunduğu sıkıntılar arttıkça ülke basını bunu satırlarına taşımıştır. Ulusal basının bu konuya nasıl yaklaştığı ile alakalı çok sayıda çalışma olmasına karşın yerel basının bu konudaki görüşleri noktasında bir eksiklik mevcuttur. Bu çalışmada uluslararası bir mesele olan “Kıbrıs Meselesi” Doğu Anadolu'nun en önemli şehirlerinden olan Van'da yerel basının önemli bir unsuru olan Vansesi gazetesi özelinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Meselesi, Van, Vansesi, Yerel Basın.

Abstract

Cyprus has been very important for all states that exist in the Mediterranean throughout the historical process. Since the Ottoman State knew well the role of this island in defending the Anatolian lands, it gave great importance to the sovereignty here. Since the 16th century when the island was conquered, a settlement policy aimed at increasing the Turkish population was followed. Founded in the early years of the Ottoman Empire continued since the establishment of the Republic of Turkey and also because of this importance has shown a close interest in matters relating to Cyprus. The Cyprus Issue is one of the longest-running issues in international affairs in the world. However, this issue did not receive a deep interest in the early 1950s by the Democrat Party government, with the concern of being in line with the world conjuncture. However, in the eyes of the people of Cyprus due to cultural and historical ties with the Republic of Turkey it has remained constant live. As the problems of the Turkish population living on the island increased, the press of the country carried this to its lines. Although there are many studies on how the national press approaches this issue, there is a lack of opinions of the local press on this issue. In this study, the "Cyprus Issue", which is an international issue, will be discussed in the context of the Vansesi newspaper, which is an important element of the local press in Van, one of the most important cities of Eastern Anatolia.

Keywords: Cyprus Issue, Van, Vansesi, Local Press.

Giriş

1. Kıbrıs'ta Türk Varlığı

Kıbrıs adasının ismi, bakır madeninin adadaki en önemli yeraltı kaynağını teşkil etmesi sebebiyle Latince bakır anlamına gelen *Cyprum* kelimesinden türemiştir. 9251 kilometrekare yüzölçümü ile Akdeniz'in üç büyük adasından biri olan Kıbrıs'ın kuzey sahillerinden bakıldığı zaman Toros dağ silsilesi net bir şekilde görülebilecek kadar Türkiye Cumhuriyeti'ne yakındır. Jeolojik olarak Anadolu coğrafyasına bu denli yakın olan ada, tarihi ve kültürel bağlar vesilesiyle de nerdeyse Anadolu ile aynı coğrafya sayılabilir (Gürsoy, 2002: 370). Kıbrıs'ın Akdeniz ticaret yolları üzerindeki önemli bir üs olması sebebiyle ticaretle uğraşan dönem devletlerinin buraya hâkim olma mücadelesi sürekli devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde önce Ada'nın hakimiyetini elinde tutan Venedikliler, yapmış oldukları ticarete çoğu zaman korsanlık faaliyeti yürütmüşlerdir. Ada'nın Venedikli tüccarların ve korsanların hâkimiyetinde olması, Osmanlı Devleti tarafından Akdeniz'de üstünlük sağlamaya yönelik amaçlarına ulaşmada bir engel olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti 1571 yılında bu sebeplerle Kıbrıs'ı fethetmiştir. Venediklerin Katolik olması sebebiyle adada huzurları olmayan Ortodokslar bu fethi sevinçle karşılamışlardır. Nitekim Katolikler Venedik'ten almış olduğu güçle Ortodokslara baskı

uygulamışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu yükselme döneminin refah yaşam şartlarının adaya da yansıtacağı düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır (Açıkses, Cankut, 2014: 1243). Nitekim Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ile birlikte Adada idari, askeri ve sosyal açılardan istikrarlı bir yaşam hakim olmuştur (Çelik, 2019: 405).

Osmanlı Devleti, Ada'yı ele geçirdikten sonra kalkındırma ve imar amaçlı olarak buraya nüfus nakli yaptırmıştır. Osmanlı Devleti'nde bir bölgeye nüfus nakil işlemine sürgün denildiği gibi Anadolu'da olup ceza mahiyetinde yer değiştirme işlemine de sürgün denilmiştir. Kıbrıs için her iki nüfus hareketinin de yapıldığı kayıtlar arasındadır. Özellikle Anadolu'daki yerleşik hayata ayak uyduramayan ve devlet emirlerini dinlemeyen aşiretlerin Kıbrıs'a yerleştirilmeleri suretiyle 17. yüzyıldan itibaren Adada ciddi bir Türk nüfusu oluşmuştur. Bu sürgünler içerisinde gayrimüslimlerin de olduğu zaman zaman görülmüştür (Özkul, 2016: 22,23). Kıbrıs'ın nüfusu içerisinde sonradan yerleştirilenlerin yanı sıra ilk fetih esnasında orduda olan otuz bin civarında askere kılıç hakkı olarak da burada toprak verilmiş ve yerleştirilmişlerdir. Bu yerleşimlerin yapıldığı zaman yükselme döneminin zirvesinde olan Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı tam bir Türk yurdu haline getirmiş ve imar faaliyetleri ile Adaya ciddi hizmetlerde bulunmuştur. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti gücünü kaybetmiş ve savaşlarda aldığı yenilgiler, hâkimiyeti altında olan bütün bölgelerde etkisini gösterdiği gibi Kıbrıs'ta da aynı durum yaşanmıştır. 93 Harbi'nde Ruslar ile yapılan mücadeleyi Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi ve Rus kuvvetlerinin Yeşilköy'e kadar gelmesi sonucunda İstanbul ve Boğazlar bölgesi ciddi bir tehlikeye girmiştir. Kendi sömürge yollarının tehlikeye girmesi ihtimalinden ötürü İngiltere ciddi bir endişeye kapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu müşkül durumundan faydalanarak Rusların işgal ettiği Elviye-i Selase'nin kurtarılmasına kadar Akdeniz'in güvenliği sağlamak adına Kıbrıs'ta hâkimiyeti almak şartıyla bir Osmanlı-İngiltere ittifakı teklif etmiştir. 1 Temmuz 1878'de imzalanan bir sözleşme ile Kıbrıs'ta İngiliz hâkimiyeti başlamıştır (Eroğlu, 2002: 740). Akdeniz ticareti 17. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin eline geçmiştir. Bu güç değişimi İngiltere'nin büyük bir sömürge imparatorluğu olmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin varlığı, İngiltere ile olan ilişkilerinde sıkıntı olmadığı için bir tehlike oluşturmamıştır. Ancak Rusya'nın Balkanlarda kurmaya çalıştığı hâkimiyetten sonra Osmanlı Devleti'ni tehdit etmesi İngiltere'nin menfaatlerine ters düşmüştür. Bahsi geçen ittifak antlaşmasının esas sebebi budur. İngiltere'nin Akdeniz ve Kıbrıs üzerindeki emellerini dönemin İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli,

Kraliçe Victoria'ya yazmış olduğu mektubunda şu şekilde özetlemiştir: “Eğer Kıbrıs Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye bırakılırsa ve İngiltere de Osmanlı Devleti ile Asya Türkiye'sini Rus işgaline karşı koruyacak bir savunma antlaşması imzalarsa, o vakit, İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü artacak ve böylece Majestelerinin Hindistan İmparatorluğu son derece güçlendirilmiş olacaktır. Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır. Böyle bir düzenleme, aynı zamanda Türkiye'yi Avrupa'da daha güçlü kılacak ve bununla birlikte Rusya'ya karşı savaş öncesi durumdan daha güçlü bir tampon devletin oluşmasına olanak sağlayacaktır” (Başlamışlı, Çalışkan, 2017: 830). İngiltere sömürge elde etme ve elde ettiği sömürgelere giden yolları kontrol altına alma noktasında tek düşündüğü Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumak olmamıştır. Nitekim bu yıllarda başlayan sömürge yarışında İngiltere'nin çatışma yaşadığı bir diğer büyük sömürge devleti Fransa'dır. Fransa'nın Akdeniz'de işgal ettiği bir diğer Osmanlı Devleti toprağı olan Cezayir, İngiltere açısından Akdeniz üstünlüğü noktasında önemli olmuştur. Akdeniz yayılcılığı için Fransa ile çatışma yaşamak istemeyen İngiltere bunu aynı anda Rusya ve Fransa gibi iki büyük düşman kazanmamak içinde çaba göstermiştir. Kıbrıs üzerine yoğunlaşması da bu sebebe bağlı olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2016: 167).

Kıbrıs'ın İngiltere'nin hakimiyetine geçmesinin ardından Adada yaşayan Rumların çok uzun zamandan beri Yunanistan'la birleşme isteklerini dile getireceği bir ortam oluşmuştur. Nitekim 22 Temmuz 1878'de Ada'ya gelen İngiliz generali Wolseley'i karşılayan Girne Piskoposu Ada'nın diğer Yunan adaları gibi (Girit) Yunanistan'a verilmesini talep etmiştir. Ancak İngiltere bu talebi dikkate almamıştır. Ada Rumlarının “Enosis” hayalleri aslında Yunanistan'ın ilk bağımsızlık kazandığı yıllarda ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki “Kıbrıs Meselesi”nin esas nüvesini bu fikir oluşturmuştur. Ancak Osmanlı hâkimiyeti döneminde gerçekleşme ihtimali olmadığından fazlaca dile getirilememiştir. İngiltere'nin Ada'da hâkimiyet kurması Rumlara bir umut ışığı olmuş ancak İngiltere yine kendi menfaatleri doğrultusunda bu isteği reddetmiştir. Çünkü İngiltere Kıbrıs Rumlarının ümitlerinin aksine Adaya kendi menfaatleri için yerleşmiştir. Özellikle 1881'de Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi üzerine 1882'de İngiltere de Mısır'a yerleşmiştir. İngiltere'nin “Kral Yolu” olarak adlandırdığı sömürgelerine giden yolda limanlarının işlevselliği bakımından Mısır, Kıbrıs'ın yerini almıştır. Bu durumda Kıbrıs İngiltere için alternatif bir üs olarak görülmüştür. Buna rağmen Ada Rumları 1893'te İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Yunanistan'a bağlanma taleplerini yinelemişlerdir. Bu defa sert bir cevap veren İngiltere Kıbrıs'ın

Türklerden habersiz ve rızasız Yunanistan'a kesinlikle verilemeyeceğini vurgulamışlardır. Klasik İngiliz politikası yine işlemiştir. Kendi menfaatleri için Ada'nın Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu vurgulamışlardır (Yellice, 2012: 16).

Kıbrıs'ın İngiliz idaresine bırakılması, her ne kadar uluslararası bir mesele gibi görülse de o dönem özellikle Anadolu'daki Ermeni nüfusun çıkartmış olduğu isyanlarda Adanın önemli ölçüde rol oynamış olması sebebiyle iç politikaya da tesir etmiştir. Nitekim İngiliz idaresiyle birlikte Adada Ermeni ayrılıkçı faaliyetleri artmakla birlikte İngiliz gemilerinin Adaya rahat seyahat etmeleri, isyanlarda kullanılan silahların buradan sevk edilmesi durumunu ortaya çıkartmıştır. Bunun yanında Anadolu'dan isyan suçu ile kaçanların çoğu zaman Kıbrıs'a geçtikleri görülmüştür. Bu gelişmeler İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki söz hakkını zaman zaman Anadolu'da gayrimüslimler için de kullanma yetkisini kendinde görmesine sebebiyet vermiştir (Günay, 2007: 122).

Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar İngiliz hâkimiyetinde kalan Kıbrıs, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle birlikte savaşın genel seyrinden uzak kalmasına rağmen bir anda Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf grubunun içerisinde savaşa girmiştir. Bu durum Kıbrıs Türkleri açısından can sıkıcı bir durum olmuştur (Keser, 2007: 2). Aslında 1878'de imzalanan sözleşme gereği İngiltere'nin Rusların Elviye-i Selase'deki işgallerinin bitmesi ile beraber Kıbrıs üzerindeki yönetim haklarından vazgeçmesi gerekmektedir. Rusya ile 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litowks Antlaşması ile bu bölgeler Osmanlı Devleti'ne geri verilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ortam ile beraber İngiltere Kıbrıs'ı tek taraflı olarak işgal etmiştir (Vatansever, 2010: 1495). İngiltere yapmış olduğu bu işgaller ile birlikte Savaş'ın devam ettiği yıllarda Kıbrıs üzerinde izlediği politikalarından ötürü Adadaki Türk nüfusunun azalmasına da sebebiyet vermiştir (Karaca, 2016: 109). İşgal durumu Kıbrıs Rumlarının Yunanistan'a bağlanma istekleri doğrultusunda önemli adım olarak görülmüştür. Kıbrıs Türkleri ise Birinci Dünya Savaşı süresince kendi haklarını korumaya yönelik faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Ancak Ada'daki İngiliz hâkimiyeti bu faaliyetlerin önündeki en önemli engel olmuştur. Yapılan bu faaliyetler içerisinde kurulan "Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti" isimli dernek en önemli faaliyet olmuştur. Bu dernek vasıtasıyla Kıbrıs Türkleri Anadolu'da Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası başlayan Millî Mücadele'ye organize bir şekilde destek verme imkânı elde edilmiştir. Kıbrıs Türklerinin yapmış oldukları maddi desteğin yanında Millî Mücadele'ye bizzat katılanlarda olmuştur (Balyemez ve İnce, 2018: 864).

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından 24 Temmuz 1924'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16, 20 ve 21 maddeleri gereğince Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs'ın resmen İngiltere'ye geçip bir Kraliyet sömürgesi olduğunu kabul etmiştir. Antlaşma gereği Kıbrıs Türklerine kendi tabiiyetlerini seçme hakkı verilmiş isteyenler İngiliz tabiiyetine geçmiş istemeyenler ise Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmeyi tercih etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti göç ile gelen bütün Kıbrıs Türklerine kolaylıklar sağlamıştır (BCA, 272-0-0-12-50-104-2). Kıbrıs'ın resmen İngiliz hâkimiyetine girmiş olmasına rağmen Ada Rumları değişmez hayalleri olan Yunanistan'a bağlanma isteklerinden hiçbir şekilde vazgeçmemişlerdir. Türkler ise İngiliz ve Rum baskıları altında kendi benliklerini korumaya ve anavatan olarak gördükleri Türkiye Cumhuriyeti'nden bağlarını kopartmamaya gayret etmişlerdir. Ada'nın Yunanistan'a bağlanması ve Türklerin İngiliz hâkimiyeti boyunca çektiği sıkıntılar Türkiye Cumhuriyeti tarafından çok yakından takip edilmiştir. Kızılay başta olmak üzere Ada Türklüğünün eğitim, sağlık ve sosyal bütün konuları ile yakından ilgilenmiştir. Rumların 1931 yılında Adayı Yunanistan'a bağlamak amaçlı yaptıkları isyan ve 1950'de kurmuş oldukları EOKA isimli kanlı terör örgütünün Türklere yapmış oldukları zulümler yine Türkiye Cumhuriyeti'nin desteklemiş olduğu Türk Mukavemet Teşkilatı tarafından önlenmeye çalışılmıştır (Keser, 2013: 58, 78).

2. Vansesi Gazetesi'nde Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs Meselesi, Türkiye Cumhuriyeti için her dönemde son derece önem arz etmiştir. Elbette ki Kuruluş Dönemi, yapılmış olan işgaller sebebiyle çok sancılı olmuştur. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte de yeni bir devletin temellerinin atılması ve kurumsallaşmasının getirmiş olduğu güçlükler, bunun yanında İngiltere gibi güçlü bir devletin Kıbrıs üzerindeki hâkimiyeti gibi sebepler Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs üzerinde siyasi olarak söz söyleyebilmesini güçleştirmiştir. Ayrıca Demokrat Parti iktidarı dış politikada İngiliz dostluğundan vazgeçmeyeceğini de belirtmiştir (Koçlar, Özduygün, 2017: 270). Ancak yukarıda detaylarını vermiş olduğumuz Kıbrıs Türklüğü'nün, anavatan Türkiye ile olan tarihi ve kültürel bağları sebebiyle gerek devlet yetkilileri gerekse de kamuoyu nezdinde Kıbrıs Türklerine her türlü destek ve yardım yapılmıştır. Kıbrıs üzerine yapılmış olan çalışmalar ulusal anlamda bu konuları detaylı olarak incelemiştir. Ancak bu mesele toplumun bütün kesimlerinde önemli ölçüde ses getirmiştir. Doğu Anadolu'nun en önemli illerinden olan Van'da da Kıbrıs Meselesi, halk tarafından çok önemli görülmüştür. Van'da yerel basının ilk örneklerinden olan

Vansesi gazetesi bu konuyu sayfalarını taşımış ve halk bu konu hakkında bilgilendirilmiştir. Bu çalışmamızda Kıbrıs Meselesinin kronolojik olarak incelenmesinden ziyade çalışma konusu olan gazetenin ulaşılabilen nüshalarında meseleye nasıl bakıldığı ile alakalı bilgiler verilecektir. Gazete yayıncılığı anlamında tarihsel süreç incelendiği zaman Van’da yerel basının ilk örneği, Ermeni vatandaşlar tarafından 1858 yılında “*Van Kartalı*” ismiyle yayınlanan gazete olduğu görülmektedir (Öğün, 2001: 591). Bu gazete Ermeni Meselesini kullanmak suretiyle ayrılıkçı fikirler güden bir gazetedir. Bu fikirlerin yayılmasına engel olmak kaydıyla yayınlanan ilk gazete ise “*Çaldıran*” gazetesi olmuştur. Çaldıran Gazetesi dönemin Van Valisi Tahsin (Uzer) Bey’in destekleriyle 1915 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir (Kardaş, 2013:1189).

Cumhuriyet Dönemi’ne geldiği zaman ilk defa 1927 yılında Mehmet İhsan Yazman tarafından Van’da bir matbaa kurulmuş ve “*Yeni Yurt*” isimli ilk gazete çıkartılmıştır. Devamından çıkartılan ikinci gazete çalışmamızın ana malzemesi olan “*Vansesi*” gazetesi olmuştur (Taşçıoğlu, 1969: 44). Bu dönemin öncesinde ticari amaç güderek bazı tüccarlar bu bölgelere Ermenice ve Rumca matbuat sokarak kazanç sağlamaya çalışmışlardır. Ancak bu amacın gerçekleşmesinin önüne geçmek için Türk girişimciler tarafından karşıt faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Girgin, 1997: 25). Kuruluşu ilk yıl çıkan sayıdaki tarihe binaen 1948 olan Vansesi gazetesi, bu amaca uygun bir şekilde Van eşrafından İlyas Kitapçı tarafından çıkartılmıştır (İşler, 2013: 15) Gazetenin yayın hayatına başladıktan sonra hükümet ile ilişkileri sağlamlaşmıştır. Nitekim yazılan yazıların toplum faydasına olduğu anlaşıldıktan sonra gazetenin basım esnasında ihtiyaç duyduğu kâğıt devlet desteği ile Ulus gazetesinden temin edilmiştir (BCA, 490-1-0-0-1285-274-5).

Vansesi gazetesi Kıbrıs’ta olan gelişmeleri yakından takip etmiştir. 15-22 Ocak 1950’de Kıbrıs Rumlarının Ada’yı Yunanistan’a bağlanma noktasında bir halk oylaması yapmışlardır. Yapılan oylamaya sadece Rumların katıldığını satırlarına taşıyan gazete, alınan sonuçların Rumların lehine olmadığı belirtilmiştir. Bu oylamanın Türkler tarafından protestolar yapılmasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir (Vansesi, 18.01.1950) Ada’daki Türklerin Türkiye ile sürekli irtibatlı olmalarına binaen yapılan bu miting ve gösterilerin haberleri Türkiye’ye yollanmıştır (BCA, 30-1-0-0-40-241-14). Kıbrıs Meselesini Yunanistan özelinde de takip eden gazete Yunanistan’da “*Polis*” isimli gazetenin Yunanistan’ın Kıbrıs politikasını eleştirdiğini yazmıştır. Takip ettiği yolun Kıbrıs’ı Yunanistan’a bağlamaktan ziyade komünist bir faaliyet olarak nitelendirmekte ve Kıbrıs Başpiskoposu Makarios’un

esas görevinin Kıbrıs'ın siyasi meseleleri olmadığını ve bu konunun Yunan Ortodoks Kilisesi tarafından niçin takip edilmediğini sorgulamıştır. Bu sorgulama içerikli yazının yayınından sonra da gazete sahibinin dört buçuk ay hapse mahkûm edilmesini de Yunanistan basınının özgür olmadığı şeklinde belirtmiştir (Vansesi, 16.08.1954).

Vansesi, Makarios'un Yunanistan ile birleşme noktasındaki faaliyetlerini tenkit etmiştir. Makarios'tan bahisle bir papazın ortaya attığı iddia üzerine Kıbrıs Meselesi, Yunanistan'ın teklifi ile 24 Eylül 1954'te Birleşmiş Milletler'in gündemine girmiştir (Sönmezoglu, 1984: 226). Bu durum gazetede, yakın komşu olan Yunanistan ile ilişkilerimize zarar vereceğinden bahsedilmiştir. Makarios'un faaliyetlerinin mevcut statükoyu bozma amaçlı olduğunu ve Yunanistan'ında bu oyuna alet olduğunu yazan gazete, Birleşmiş Milletler gibi bir organizasyonun böyle bir meseleyi dikkate almasını hayretle karşılamıştır. Kıbrıs'ın, tarihin bir gerçekliği olarak bir Türk vatani olduğunu buranın binlerce şehit kanı dökülmek suretiyle ele geçirildiğini yazmıştır. Yunanistan'ın bu bölge ile hiçbir alakasının olmadığını dolayısıyla söz söylemesinin anlamsız olduğunu belirtmiştir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan bazı zorunluluklar sebebiyle 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yapmış olduğu bir antlaşma sonucu Kıbrıs'ın idaresinin İngiltere'ye verildiğini belirten gazete, eğer Ada'nın bir ülkeye devri konusu gündeme gelirse bunun İngiltere ile Türkiye arasında konuşulmasının ve olası bir hak devrinin de Türkiye'ye yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Makarios'un ortaya attığı ve Yunanistan'ın da desteklemiş olduğu Kıbrıs'ın Yunanistan'a devri meselesinin Birleşmiş Milletler tarafından dayanaksız bir iddia olduğunun anlaşılacağı ve reddedileceğinin kesin olduğu belirtilmiştir. Aslında bu konunun Birleşmiş Milletler organizasyonunun yetkileri dışında bir mesele olduğunu belirten gazete, bu girişimin direk İngiltere'nin içişlerine bir müdahale olduğunu belirtmiştir. Şayet bunun aksine bir karar verilirse dünyanın her tarafında ayrılıkçı hareketlerin başlayacağını ve bunun bir kaosa sebebiyet vereceği yazılmıştır. Yazının son satırlarında ise Yunanistan'ın bu yaptığının ilişkilerin iyi olduğu dönemde bir hüsrana sebebiyet verdiği belirtildikten sonra bir an önce bu hatalı yoldan dönülmesinin ümit edildiği belirtilmiştir (Vansesi, 27.09.1954).

Kıbrıs Meselesi ile alakalı olarak dünya basınından da haberler veren gazete, İngiltere'de yayınlanan "New Common Wealth" dergisinde bulunan makalelerde, dönemin İngiltere Sömürgeler Bakanı Alan Lennox-Boyd'un vermiş olduğu beyanatta Kıbrıs'ın mevcut siyasi durumunda herhangi bir değişiklik olmayacağını belirtmiş olmasının, Enosis yanlısı din adamlarının ortaya attıkları fikirlerle endişe duyan

Ada halkını rahatlattığı belirtilmiştir. Bunun yanında dergide adanın hâkimiyetinin Yunanistan'a devredilmesi durumunun asla söz konusu olmadığı İngiltere'nin bu hakkı Lozan Antlaşması ile resmi olarak aldığı belirtilmiştir. Kıbrıs'ın hiçbir zaman Yunanistan'a ait olmadığı siyasi bir hâkimiyet değişikliği olacaksa da bunu Türkiye Cumhuriyeti'nin hak ettiğini belirtilmiştir. Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama hayalleri ile ortaya çıkan Enosis fikrini savunanların güttükleri bu dava Ada'daki Türk nüfusu son derece rahatsız etmektedir. Bu konuda çıkması muhtemel bir çatışma Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde ciddi bir bozulmaya yol açacağı belirtilmiştir. Bunların yanında Türkiye'nin Orta Doğu'da çok önemli bir devlet olduğunu Yunanistan'ın ve Enosis taraftarlarının ortaya attığı böyle bir konu için Türkiye Cumhuriyeti'nin zora sokulmayacağını satırlarına taşımıştır (Vansesi, 22.12.1954).

Kıbrıs Meselesinde hükümetin görüşlerini de konu edinen gazete Başbakan Adnan Menderes'in "Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması amacıyla yapılan halk oylaması için, Lozan Konferansı esnasında Batı Trakya'da yapılması istenen halk oylamasına Yunanistan nasıl karşı çıktıysa şimdi biz de Kıbrıs'taki aynı durum için karşı çıkmaktayız." Şeklindeki açıklamalarını sayfalarına taşıyan gazete Başbakanın;"Bir toprak parçası kumaş parçası gibi kesilip parçalanamaz. Onun etnik ve tarihi hadiselerle dayanan coğrafi hudutları vardır." Şeklindeki sözlerini manşetten vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs konusunda politikasını anlatan yazı, orada yaşayan Türklerin hiçbir zaman yalnız bırakılmayacağını, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde izlediği politikanın sadece Türkiye-Yunanistan ilişkilerini bozmayacağını aynı zamanda dünya barışına da kötü yönde etki edeceğini belirtmiştir. Yunanistan'ın ortaya atmış olduğu Ada'da etnik çoğunluğu Rumların oluşturması durumu, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasına sebep olarak gösterilemeyeceğini belirten yazı Yunanistan'ın Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu içlerine kadar ilerlerken bu etnik çoğunluk hususunu dikkate almadıklarını belirtmiştir. Türklerin Ada Rumları ile bir bütünleşme içerisinde yaşadıklarını belirten yazı Türkiye Cumhuriyeti'nin bu net tavrının, Yunanistan'ı girmiş oldukları yanlış yoldan dönmesine etki edeceğinin ümit edildiğini belirtmiştir (Vansesi, 26.08.1955). Adnan Menderes'in izlemiş olduğu Kıbrıs politikası İngiliz kamuoyu tarafından da destek görmüştür (Obuz, 2017: 727). Konunun İngiltere aracılığı ile bir müzakere ortamında halledilmesi gündeme gelmiştir. Kıbrıs'ın uluslararası arenada tartışılmaya başlanması ile birlikte Kıbrıs Meselesini İngiltere hükümete ile görüşmek üzere Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Londra'ya gittiğini belirten gazete, Dışişleri Bakanı'nın yapmış olduğu

açıklamada Yunanistan ile bu meseleyi müzakere ortamı oluşturduğu için İngiltere Hükümeti'ne teşekkür etmiştir. Yapılacak olan görüşmede Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs'ın haklarını savunmada sonuna kadar mücadele vereceğini nitekim tarihsel süreçte Ada'da yaşananların İngiltere ve Yunanistan tarafından bilindiği için bu haklı davamızda bizi olumlu karşılayacaklarını ümit ettiklerini belirtmiştir. Gazete Adnan Menderes'in Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs konusundaki görüşünü beyan etmesinin bütün Anadolu'da, Kıbrıs'ta ve dünyada ciddi bir ses getirdiğini belirtmiştir. Yapılan açıklamadan sonra Kıbrıs Türkleri tarafından gönderilen bir telgrafta, Türkiye tarafından yapılan açıklamanın Ada'da ciddi bir rahatlama sebebiyet verdiğini belirterek gelecek için umut kaynağı olduğunu satırlarına taşımıştır (Vansesi, 27.08.1955). Londra'da yapılacak Kıbrıs görüşmesinin önemini belirten gazete yapılacak olan görüşme sebebiyle Kıbrıs Rumlarının gösteriler yaptığını satırlarına taşımıştır (Vansesi, 29.08.1955). Yapılan görüşmede Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu; Kıbrıs konusunda Lozan Antlaşması ile belirlenen statükonun devam etmesi gerektiğini aksi bir durumun bölgede ciddi bir çatışma ortamı doğuracağını belirtmiştir. Kıbrıs'ın Yunanistan ile tarihi gerçeklikte hiçbir alakasının olmadığını belirtmiştir. Konferansa tepki gösteren Kıbrıs Rumlarının yapmış olduğu gösterilerin boyutunu şiddete vardığını ve polis müdahalesinin olduğunu yazmıştır (Vansesi, 02.09.1955). Londra Konferansı, Kıbrıs Meselesini uluslararası ortamda tartışmaya açması bakımından önemli bir geliş olmuştur. Bu sayede sorunun çözülmesine ciddi etkileri olmuştur (Babaoğlu, 2018: 342).

Bu gösterilerin devamında tarihe 6-7 Eylül olayları ismiyle geçen Anadolu'daki Rum vatandaşlara yapılan saldırıları da manşetlerine taşıyan Vansesi gazetesi olaylardan dolayı duyulan üzüntüyü belirtmiştir. Başbakan'a konu ile ilgili çok sayıda telgraf geldiğini ve yaşanan olaylarda zarar gören vatandaşların zararlarının tespit edilerek hükümet tarafından karşılanacağını yazmıştır. Bu olayı gerçekleştirenlerin iki milleti birbirine düşürmek suretiyle Kıbrıs Meselesini zora soktuklarını, Türklerin tarih sahnesinde bu tarz kışkırtmalar ile çok karşılaştıklarını zarar gören vatandaşlara gereken telafinin yapılması gerektiğini gazetenin sahibi İlyas Kitapçı tarafından bizzat yazılmıştır (Vansesi, 15.09.1955). Zarar gören vatandaşların 3 Ocak 1956 itibarıyla 4500 kişi olduğunu belirten gazete bunlardan 3200 kişinin zararının tespit edildiğini ve bu vatandaşların zararlarının tespiti için ayrılan beş milyon lira ödeneğin bir milyon iki yüz bin lirası dağıtıldığını. Kalan 1200 vatandaşıda zarar tespit çalışmalarının devam ettiğini yazmıştır (Vansesi, 03.01.1956). Bu tartışmalı günlerde

Kıbrıs Türklerinden bir heyet Ankara'yı ziyaret etmiştir. Adnan Menderes ile yapmış oldukları görüşmeden sonra vermiş oldukları beyanatta Makarios'un sıklıkla Yunanistan'a ziyarete gittiğini, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için çaba sarf ettiğini ve kendilerinin de buna karşılık olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne ziyarete geldiklerini belirtmişlerdir. Heyetin son olarak vatanlarının parçalanmasına asla müsaade etmeyeceklerini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu noktada kendilerine tam destek verdiğini belirten bir yazı yayınlanmıştır (Vansesi, 03.02.1956).

Vansesi, Kıbrıs olaylarının ortaya çıkmasında en etkin isim olan Makarios'u "*Kızıl Papaz*" şeklinde nitelendirmek suretiyle Komünizme vurgu yapmıştır. İngiltere'nin aracılığı ile yapılan görüşmeden memnun olmayan Enosis yanlılarının Ada'nın her tarafında eylemler yaptıklarını hatta şiddete varan olayların İngiliz polisinin bastırmasıyla durdurulabildiğini yazan gazete, Makarios'un bu olayların baş müsebbibi olarak görülmesi, ibadethaneleri silah deposu haline getirmesi bölge ve dünya barışına vermiş olduğu zarar sebebiyle Ada'dan sürgün edileceğini belirten yazı devamında Makarios yanlısı Rumların bu haber üzerine olayların şiddetini arttırmaya yeltendiklerini ancak İngiliz polisinin çok sert müdahalesiyle karşılaştıklarını belirtmiştir. Ayrıca Yunanistan'da da Enosis yanlılarının hükümete baskı yaptığını belirtilmiştir (Vansesi, 10.03.1956). Makarios'un Hint Okyanusu'nda bir adaya sürgün edileceği haberinin yayılması üzerine Yunanistan'da üniversite gençlerinin İngiliz Selanik Konsolosluğu'na yürüdükleri belirtilmiştir (Vansesi, 13.03.1956). Dünya devletlerinin Kıbrıs hakkında yapmış oldukları açıklamaları da haberleştiren gazete Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs konusunda karar verici bir pozisyonda yapmış oldukları açıklamaları eleştirmiş ve Ada üzerinde söz hakkının İngiltere'de olduğunu belirtmiştir (Vansesi, 15.03.1956). Adadaki Makarios yanlılarının muhtemelen bu haberler neticesinde gösterilerinin şiddetini arttırdığını ve İngiliz polisi ile silahlı çatışmaların ileri safhaya taşındığı yazılmıştır (Vansesi, 23.05.1956). Bu dönem Kıbrıs konusunda Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasında esen sıcak rüzgarları da haber yapan gazete iki ülkenin karşılıklı kültür ilişkisi içerisinde olduğundan bahisle Türk-İngiliz Dostluk Derneğinin faaliyetlerinden bahsetmiştir (Vansesi, 01.06.1956).

Kıbrıs'ta olayların artması üzerine İngiltere'nin Kıbrıs Umumi Valisi'nin bir açıklama yaptığını satırlarına taşıyan gazete Vali'nin, yapılan bu kanlı gösterilere son verilmediği müddetçe herhangi bir gelişme olmayacağını ancak gösteriler biterse Kıbrıs için herkesin hak ve hukukunu savunacak bir anayasanın yapılacağını belirtmiştir.

Yapılan bu açıklama üzerine Kıbrıs merkezli Radyo Gazetesi, açıklamanın eksik olduğunu Kıbrıs'ta Türkiye Cumhuriyeti'nin içerisinde olmadığı bir anayasanın yapılamayacağını belirtmiştir (Vansesi, 01,09,1956). Gazetenin Kıbrıs Meselesini bu denli yakından takip etmesi halkın meseleye derin bir ilgi duymasını beraberinde getirmiştir. Van'ın tanınmış eşraflarından olan Kösereisoğulları ailesinden emekli Albay Süleyman Kösereisoğlu gazeteye yazmış olduğu bir makalede Rumların Kıbrıs'ta yaptıkları katliam girişimlerinin insanlık suçu olduğunu beyan etmiştir. Yegâne gayeleri Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak olan bu şahısların gerçekleştirmiş oldukları olayların bir benzerini Ermeniler tarafından Van şehrinin müşahede ettiğini, çok acılar çekildiğini söylemiştir. Kıbrıs'ta yaşanan olayların esas sorumlusunun Yunanistan olduğunu belirten Kösereisoğlu, Yunanlıların bütün dünyaya "*Barbar Türkler*" diye nitelendirdikleri insanlara karşı giriştikleri bu hareketi durdurmaları gerektiğini sözlerine eklemiştir (Vansesi, 08.02.1957). Kösereisoğlu Yunanistan'ın Kıbrıs'ta giriştiği bu mezalimin aynısını Batı Trakya ve Girit'te de Müslüman ahaliye yaptığını belirtmiştir. Bütün dünyanın Yunanistan'ın bu yaptığının suç olduğunu anlaması gerektiğini ve aynı hataya Kıbrıs'ta düşülmemesi gerektiğini belirtmiştir (Vansesi, 22.02.1957).

Birleşmiş Milletler oturumlarında Kıbrıs Meselesinin tartışmalarına yer veren gazete Yunan temsilcisinin Türklerin Ada'da terör eylemleri yaptıkları iddiası üzerine İngiliz temsilcisi bu haberlerin doğru olmadığını Yunanistan'ın aynı iddia ile İngiltere'ye de ithamlarda bulunduğunu belirterek esas terör eylemlerinin Rumlar tarafından yapıldığını belirtmiştir (Vansesi, 12.12.1957). Ada'da yaşanan bu olayların artışına bağlı olarak İngiltere'nin meselenin ilk çıkış zamanında ortaya koyduğu tarafsız tavrın zaman içerisinde değiştiğini yazan gazete, İngiliz idaresinin Rumları savunan açıklamalar yapması, eylem yapan Rumlara tepki gösterilmezken Türklerin tutuklamalara maruz kaldığını yazmıştır. Bu durumun Kıbrıs Türk gençliği tarafından tepkilere sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu durumu kabul etmeyeceğini dost ve müttefik olarak görülen İngiltere'nin bu tutumuna bir son vermesi gerektiği İngiltere Ankara elçisine bildirildiği belirtilmiştir (Vansesi, 01.04.1958). İngiltere'nin yapmış olduğu tarafgirlik Rumların EOKA adlı terör örgütü vasıtasıyla direk bir savaş ilan etmeleri şeklinde girişimlerin olmasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir (Vansesi, 09.04.1958).

Kıbrıs Meselesinin ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren Kıbrıs Türkleri organize bir şekilde haklarını savunmak için faaliyetlere

başlamışlardır. Bu faaliyetler içerisinde ön plan çıkan bir isim olan Dr. Fazıl Küçük, basın yayın faaliyetleri ve kurmuş olduğu siyasi partiler vasıtasıyla haklılıklarını dile getirmek için çaba göstermiştir (Yüksel, 2018: 315). Vansesi gazetesi Dr. Fazıl Küçük'ün kurmuş olduğu Kıbrıs Türktür Partisi'nin faaliyetlerine yer vermiştir. Küçük'ün yapmış olduğu bir basın toplantısında İngiltere'nin Enosis amaçlı hareket eden EOKA örgütüne destek vererek Kıbrıs'ı bölme niyetinde olduklarını belirtmiştir. Bunun kabul edilemez bir durum olduğunu vurgulayan Küçük, yıllardan beri vermiş oldukları mücadelenin Kıbrıs Türkleri'nin azınlıkta bırakılmak suretiyle verilecek bir kararı reddedeceklerini açıklamıştır. Makarios öncülüğündeki Rumların başta taksim işine yanaşmadıkları halde şimdi bu taksime yanaşmalarının Rum-İngiliz antlaşmasını tasdik ettiğini belirterek “*Ya taksim ya ölüm*” şeklinde sözlerini bitirmiştir (Vansesi, 05.06.1958). İngiltere'nin Kıbrıs'ın taksimi noktasında çok daha önceden bu kararı almış olduğu İngiliz basını tarafından da yazılmıştır (BCA, 30-1-0-0-37-226-8). İngiltere'nin Kıbrıs hakkındaki kararını yazan gazete Ada'nın muhtariyet şeklinde yönetileceğini ve güvenlik amacıyla on beş, yirmi sene müddetle İngiliz kuvvetlerinin Ada'da bekleyeceğini açıklamıştır. Bu durumun Kıbrıs Türkleri için çok ciddi sıkıntıya sebebiyet vereceğini ve Enosis fikrinin bu şekilde gerçekleşme ortamı bulacağından bahsetmiştir. İngiltere vermiş olduğu bu kararla hem insan hakları beyannamesini hem de tarihi gerçekleri göz ardı ederek Kıbrıs'taki üç yüz yıllık Türk varlığının hiçe saydığını belirtmiştir. İngiltere'nin bütün dünyanın kabul etmiş olduğu Kıbrıs Türklerinin haklı tezini hiçe sayarak Ada ile alakası olmayan Rumlara muhtariyet vermekle kanlı bir savaşın başlamasına yol açacağını sözlerine eklemiştir. İngiltere'nin vermiş olduğu bu karar Türkiye'de tepkilere sebebiyet vermiştir. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglere bütün halk destek vermiştir. Ankara'da Anıtkabir'de Milli Türk Talebe Birliği'nin düzenlediği mitinge Ankara Şoförler Odası miting alanına halkı ücretsiz taşıyacağını duyurmuştur (Vansesi, 09.06.1958).

Kıbrıs Meselesinin Ada'da ciddi çatışmalara sebebiyet vermesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, konuyu gündemine taşımıştır. Dışişleri Bakanı Kıbrıs'ta vuku bulan olayların tarihi seyri hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgilerden sonra Ada'da yaşayan Türk nüfusunun mal ve can güvenliği için verilen taksim kararını onayladıklarını belirtmiştir. Konuyu manşetine taşıyan Vansesi gazetesi alınan bu kararın Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kıbrıs Türkleri düşünülerek alındığını ve karar metninin bütün dünya parlamentolarına gönderileceğini yazmıştır. İngiltere'nin aldığı bu kararın NATO Genel

Sekreterliği tarafından desteklendiğini ve Kıbrıs'ın taksimi noktasında ısrar eden Yunanistan'ın, NATO'nun varlığının devamı açısından gerekli olduğu belirtilmiştir (Vansesi, 18.06.1958). Kararın ardından Kıbrıs'ta asayiş sağlamak üzere İngiliz kuvvetlerinin Ada'da bulunduğu ve herhangi kargaşa ortamının olmadığı belirtilmiştir (Vansesi, 19.06.1958). Her ne kadar Hükümet Kıbrıs'ın taksimini onaylamışsa bile Türkiye'de halk kesiminden bu durum çok önemli ölçüde tepki ile karşılanmıştır. Gazetenin naklettiği bilgi ile Samsun'da yüz bin kişinin katılımı ile bir mitingin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Mitingin "*Ya taksim ya ölüm*" sloganı ile çok coşkulu olduğu belirtilmiş ve Kıbrıs'ın tarihi bağlarla bir Türk yurdu olduğu vurgulanmıştır (Vansesi, 20.06.1958). Bu mitinglerin Eskişehir, Balıkesir, Konya, İskenderun gibi illerde düzenlendiğini Van'da da Milli Türk Talebe Birliği'nin planladığı bir mitinginde yapıldığı haberi yer almıştır (Vansesi, 23.06.1958). Gazete Kıbrıs Meselesinde Van halkının hassasiyetini sürekli satırlarına taşımış ve köşe yazılarında sürekli olarak Yunanistan'ın Kıbrıs'ı kendine bağlama isteğinin hukuksuzluğuna vurgu yapmıştır. Bunun yanında 1570'de Kıbrıs'ın fethi ve Türklüğünü konu edinen şiirler yayımlanmıştır (Vansesi, 04.07.1958). Gazete yapılan mitinglerin bir sonucu olarak hükümetin yaptığı açıklamalara da yer vermiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs Meselesi ile alakalı İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin ortak bir karar alarak taksim konusunda anlaşmalarının zaruri olduğunu aksi durumda yaşanacak olan kaos ortamından Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu olmayacağını beyan etmiştir. Bunun yanında Yozgat ve Diyarbakır'da da Kıbrıs ile ilgili mitinglerin devam ettiği belirtilmiştir (Vansesi, 07.07.1958). Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Yunanistan'ın desteklemiş olduğu EOKA örgütü terör faaliyetleri yürüttü ve Türklerin öldürüldüğü gazete tarafından bildirilmiştir (Vansesi, 17.07.1958). İngiltere'nin liderliğinde yürütülen Kıbrıs görüşmeleri kapsamında İngiltere Başbakanı Harold Macmillian'ın 9 Ağustos'ta Türkiye gelip Adnan Menderes ile bir görüşme gerçekleştirdiğini bildiren gazete temalarının süreceğini beyan etmiştir. Kıbrıs Meselesinin daha fazla kan dökülmeden halledilebilmesi için bu girişimlerin yapıldığını belirten gazete taksimin en kesin çözüm olacağını yazmıştır (Vansesi, 11.08.1958). Kıbrıs Meselesinin öncü isimlerinden olan Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş'ın Türkiye ziyaretlerini Fatin Rüştü Zorlu ve Celal Bayar ile görüşmelerini yazan gazete Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin daima yanında olduğunu belirtmiştir (Vansesi, 25.12.1958).

Kıbrıs Meselesinde önemli bir aşama olan Zürih Görüşmeleri'ni de satırlarına taşıyan Vansesi gazetesi Adnan Menderes ile Yunanistan

Başbakanı Kostandinos Karamanlis'in yapacağı görüşmeyi aktarmış ve görüşmelere İngiliz temsilcisinin de katılacağını yazmıştır (Vansesi, 06.02.1959). Görüşmelerin Londra'da devam edeceğini yazan gazete Türk ve Yunan dışişleri bakanlarının Londra'ya hareket ettiklerini belirtmiştir (16.02.1959). İngiliz Avam Kamarası'nda Başbakan Harold Macmillan Kıbrıs konusu üzerinde Türk ve Yunan dışişleri bakanları ve Kıbrıs liderlerinin katılımı ile antlaşmaya varıldığını yazan gazete Kıbrıs'ta iki bölge oluşturulacağını her iki bölgede de İngiliz üsleri olacağını ve bu bölgelere İngiliz hakları tanınacağını, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasası hazır olunca derhal Cumhuriyete devredileceğini, Kıbrıs'ta emniyet ve asayişten Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın sorumlu olacağını, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İngiliz Milletler Cemiyeti'ne girip girmeyeceğinin oylama ile kararlaştırılacağını yazmıştır (Vansesi, 20.02.1959). Antlaşma'nın imzasının ardından gazete, Kıbrıs'ta Cumhuriyet ilanının hazırlıklarının yapıldığı ve 16 Ağustos 1960'ta kutlamalar ile beraber Cumhuriyet'in ilan edileceğini yazmıştır (Vansesi, 08.08.1960). Gazete, 16 Ağustos 1960 tarihli nüshasında ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiğini, Ada'ya gelen Türk askerinin sevinç gösterileri ile karşılandığını yazmıştır (Vansesi, 16.08.1960). Kıbrıslı Türklerin Türk askerine hasret kaldığını Kuralkan imzasıyla yazılan köşe yazısında "*Mehmetçik ve Kıbrıs*" kelimelerinin birbirine çok yakıştığını yazmıştır (Vansesi, 18.08.1960).

Sonuç

Kıbrıs Meselesi, son yüzyılda en çok tartışılan uluslararası meselelerden olmuştur. Bu konu ile alakalı birçok ulusal çalışmanın varlığı bilinmektedir. Bu çalışma ise böylesi önemli bir konuda yerel bazda halkın düşünce ve eylemlerini yansıtmaktadır. Van halkının uluslararası meselelere ne denli ilgi duyduğu ortaya konulmuştur. Söz konusu tarihi gerçeklikler ve devlet menfaatleri olduğu zaman vermiş oldukları tepkiler ve yapmış oldukları faaliyetler sayesinde ülkenin genel gündeminden asla kopuk olmadıklarını anlamamızı sağlamıştır. Vansesi gazetesi Doğu Anadolu'da yayıncılık faaliyetleri noktasında önemli bir eksikliği tamamlamıştır. Sadece yayınladığı il olan Van'ın basın noktasında eksikliklerini tamamlamamış çoğu zaman Doğu Anadolu'nun tamamına hitap etmiştir. Yerel bir gazete olarak yayınlandığı bölgenin sorunlarını dile getirip çözümler arama gayreti taşımasına rağmen Kıbrıs Meselesi gibi uluslararası boyutta ses getiren daha birçok mesele ile de yakından ilgilenmiştir. Gazetenin arşivlenme sıkıntılarından dolayı tahrip olan kısımlarının haricinde, çalışma konumuzu içeren yılların tamamında Kıbrıs konusu üzerine yazılan

bütün yazıların değerlendirilmesi suretiyle Van halkının bu konu üzerinde son derece hassasiyet duyduğu ve yapılan haksızlıklar karşısında bilinçli bir şekilde sesini duyurabildiği görülmüştür.

Vansesi gazetesinin gerek basılması gerekse yazılan yazıların oluşturulması noktasında Van'ın belli başlı tanınmış aileleri olan Köserisoğulları, Kuralkanlar, Perihanoğulları ve Kitapçı ailesi gibi ailelere mensup kişilerin önemli bir rol üstelendikleri görülmektedir. Türkiye'nin merkeze uzaklık bakımından en doğu vilayetlerinden olmasına karşın Türk Dünyası'nın ve ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntıları bu ailelere mensup olan şahıslar detayları ile öğrenip takip etmişlerdir. Gazete aracılığı ile de bütün Van halkına duyurmuşlardır. Van halkı, Vansesi gazetesi sayesinde Kıbrıs gibi önemli bir vatan parçasının tarihsel süreçte nasıl kazanıldığını ve Adada Türk-İslam kültürünün nasıl hâkim kılındığını öğrenme fırsatı bulmuştur. Bu sayede İngiltere ve Yunanistan gibi ülkelerin Kıbrıs üzerindeki haksız iddialarının herhangi bir gerçekliğe dayanmadığını fark etmek suretiyle gereken tepkiyi bazen yapmış oldukları mitingler bazen de gazeteye yazılan duygu yüklü şiirler sayesinde ortaya koyabilmişlerdir. Çalışmamızda 1950'li yılların başında gündem olan Kıbrıs konusu belli bir kronolojiye tabi tutularak incelenmemiştir. Bunun iki temel sebebi vardır. Birincisi Demokrat Parti'nin ilk iktidar olduğu yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde Rusya'ya karşı oluşturulmak istenen bir Türkiye-Yunanistan ittifakının zarureti üzerine iki devlet belli bir süre aralığında önemli sorunları hiçbir şekilde gündeme getirmeden ilişki kurmayı tercih etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de Kıbrıs Meselesi olmuştur. Bu sebeple sadece Vansesi gazetesi değil bütün ülke basını bu konuyu o dönemde dile getirmekten imtina etmişlerdir. İkinci husus ise gazetenin elde edilebilen arşivinde bazen kesintilerin olmasıdır. Bu sebeple Van halkının Kıbrıs konusunda genel düşüncelerinin bir çerçevesini çizmek tercih edilmiş ve mümkün olmuştur.

Uluslararası meselelerde her zaman ilk sırada olan devlet menfaatleri olduğu için zaman zaman mevcut dış siyaset çizgisinde değişiklikler olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde buna "denge politikası" denilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yirminci yüzyıl ve devamında ise bunun adı "uluslararası ilişkiler" ve "diplomasi" olmuştur. Çünkü yaşanan dönemde savaşların ülkeye verdiği zararlar göz önüne alınarak bunun gerekli olduğu anlaşılmıştır. Ancak hükümet nezdinde her ne kadar bu değişiklikler olsa bile halk nezdinde değişmez bazı gerçeklikler vardır. Bunların en önemlisi de tarihi ve kültürel bağlardır. Bu sebeple Kıbrıs Meselesinde Türkiye'nin genelinde halk, Kıbrıslı Türk kardeşlerini ve onların haklarını her

zaman ve her ortamda savunmuşlardır. Adanın çalışma konumuzun dışında kalan yıllarda askeri müdahaleye varıncaya değin savunulmasından hiçbir zaman vazgeçilmemiştir. Van halkı da Vansesi gazetesinin yazdığı yazılardan hareketle gerekli bilgilenmeyi edinmiş ve yeri geldiğinde savunma görevinde kendisine düşeni hakkıyla üstlenmiştir.

Kaynakça

- BCA (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)
 BCA, 272-0-0-12-50-104-2.
 BCA, 30-1-0-0-40-241-14.
 BCA, 490-1-0-0-1285-274-5.
 BCA, 30-1-0-0-37-226-8.
 Süreli Yayınlar
 Vansesi Gazetesi, 18.01.1950-18.08.1960.
 Telif ve Tetkik Eserler
 Açıkses, E. Cankut, A. (2014). Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Hale Gelme Sebepleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish or Turkic*, 9 (4), 1241-1259.
 Babaoğlu, R. (2018). Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (19 Ağustos-6 Eylül 1955). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (36), 323-347.
 Balyemez, M. İnce, F. (2018). Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (26), 855-870.
 Başlamışlı, M. Çalışkan, A. (2017). İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dahilinde Kıbrıs'ın İngilizlere Devri, *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a kadar)*. Osman Köse (Ed.), (C. 2, s. 825-835), Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayınları.
 Çelik, M. (2019). Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu ve Arap Dünyasının Politik Tavrı, İrsad Sami Yuca, Hidayet Kara (Ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Kişiler ve Olaylar Ekseninde Türk Dış Politikası*, (s. 405-425). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
 Eroğlu, H. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18 (54), 735-793.
 Günay, N. (2007). Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1 (1), 115-126.

- Girgin, A. (1997). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Yerel Basının Gelişmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürsoy, C. R. (2002). Kıbrıs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 25, ss. 370-371). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İşler, A. (2013). *Vansesi Gazetesi (1948-1960)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Karaca, E. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinde Neue Freie Presse'de (Viyana) Takdimi. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 85-114.
- Kardaş, A. (2013). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Van'da Basın (1908-1915). *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (13), 1189-1204.
- Keser, U. (2007). Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, 5 (5), 1-68.
- Keser, U. (2013). Lozan Sonrasında Kıbrıs Unutuldu mu? Sorusuna Kesitsel Bir Bakış ve Remzi Okan. *History Studies International Journal of History*, 5 (4), 55-80.
- Koçlar, B. ve Özdurğun, Y. (2017). Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinin Türk Basınındaki Yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (13), 264-296.
- Obuz, Ö. (2017). Adnan Menderes'e Gönderilen Mektup ve Telgraflar Üzerine: Stop. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (27), 713-729.
- Öğün, T. (2001). Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri. *Türk Kültürü Dergisi*, 462, 590-606.
- Özkul, A. E. (2016). Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'na yaptığı Sürgünler ve Sonuçları. *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 22-97), Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (1984). Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1975. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38 (3-4), 223-255.
- Şahin, İ. (2016). İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878). *Asia Minor Studies-International Journal of Social Sciences*, 4 (7), 149-176.

- Taşçıoğlu, K. (1969). *Van'ın Sosyal ve İktisadi Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- Vatansever, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (10), 1487-1530.
- Yellice, G. (2012). 1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı. *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (24), 13-26.
- Yüksel, D. Y. (2018). Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964). *Atatürk araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (2), 311-376.

EK 1: 22 Aralık 1954 tarihli Vansesi gazetesi nüshası

VİL 7
Sayı: 1975
22 Aralık/1954
ÇARŞAMBA
SAYISI 5
Kuruluş

VANSESİ

GÜNLÜK SİYASİ GAZETE

Bir İngiliz Mecmuasına Göre: Kıbrıs, hiç bir zaman Yunanistana ait olmamıştır

İngilizlerde inşaat etmekte olan "New Commonwealth" mecmuası, Kıbrıs mevzuu ile ilgili olarak şu yazıyı neşretmiştir.

Kıbrısın muhtariyeti hakkında herhangi bir değişiklik olmayacağına dair Mr. Lennox-Boyd'un ermiş olduğu kat'i tezinat havayı daha şimdiden düzeltti. Aynı zamanda Enosis taraftarı apazlar tarafından ileri sürülen fikirlerden uzun amandan beri endişe eden Adadaki müreddillerin ihat nefes almaya başadıklarına dair emareler mevcuttur.

Haddi zatinde Adanın hükümrânlığının dev meselesi hakkında konuşmak hakikatten uzaklaşmak demektir. Bir ke-: Kıbrıs hiç bir zaman Yunanistana ait olmamıştır. İngilizlerin hakları, Yunanistan'da dahil ulunduğu Lozan Konferansı esnasında 1923 mesinde kat'i bir şekilde kabul edilmiş buluyor. Diğer taraftan, Türkiyenin nispeten da-

ha haklı bir iddiası vardır. İngilizler adanın hükümrânlığını devredecek kadar zayıf veya cinnet getirtilerse Türklere devredilmesi lazım geleceğini iddia ediyorlar. Büyük bir kitle teşkil eden Kıbrıslı Türk azınlığı "Enosis" fikrini o derece muarızdırlar ki, böyle bir hadise vuku bulduğu takdirde Adada kargaşalıklar çıkacağı gibi Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebetler kat'i bir şekilde bozulacaktır.

İşte zaten bu sebepten dolayı, Kıbrıslı komünistler "Enosis", taraftarı milliyetçilerle, komünist partisinin Yunanistan'da kanun dışı ilan edildiğini bilmelerine rağmen, desteklemektedirler.

İngiliz hükümrânlığının sona ermesi NATO teşkilâtını zaafa uğrattacaktır. Meselelerin esasına buna dayanmaktadır. En başta kale alınan mesele stratejiktir: Hür (Sona sayfa 2 de)

Paris toplantıları Bu toplantılara büyük önem veriliyor

Radyo ve ajans haberlerinden öğrenildiğine göre, Paris'te bugünlerde çok mühim toplantılar yapılmaktadır. Bu toplantılardan biri, Nato teşkilâtına dahil devletlerin Haricriye Vekillerinin yapıcaıkları toplantılardır. Bu toplantıya Müdafaa Vekillerinin de istisna, görüşülecek mevzuların ehemmiyetini bir misli daha artırmaktadır.

İkinci mühim toplantılar da Nato teşkilâtına giren devletlerin Erhân Harbiye Revizyonunun işbirlikleri toplantıdır. Erhân Harbiye heyetlerinin yapıları top (Sona Sayfa 2 de)

Alman Meclisindeki görüşmeler Paris anlaşmalarının tasdiki keyfiyeti Ocak sonunda belli olacak

Bonn, 17 (B. Y.) — Paris anlaşmalarının Batı Alman Meclisindeki müzakerelerine devam edilmiştir. Konrat Adenauer'in bu mevzuada Meclise geniş ve etrafılı izah vermesini müteakip bütün partilerin sözcükleri mesele hakkındaki görüşlerini açıklamışlardır. Paris anlaşmaları ve bununa ilgili diğer mevzular temsilciler meclisinin muhtelif komisyonlarında incelenecek ve tahminen Ocak ay sonlarına doğru yeniden meclis umumi heyetine arzedecektir.

Sosyal Demokrat partinin, Paris anlaşmaları hakkındaki müzakerelerin dörtlü bir konferans akdedilinceye kadar tehirli hususundaki telifi büyük bir ekseriyette red edilmiştir.

Muhalefetin, Saar anlaşması hakkında Fransız ile temaslarda bulunarak Saardaki Alman partilerine tam siyasi haklar tanımamasının sağlanması hususundaki bir talbi tetik edilmek üzere komisyonlara tevdi edilmiştir.

Bonn'daki muhabirler, (Sona sayfa 2 de)

OKUL, AİLE VE ÖĞRENCİ MESELELERİ:

Terbiyevî Eğitimde Çocuğu Tanıma Keyfiyeti

Yazan: MEHTERBAŞIOĞLU

TERBİYEVİ Eğitimde çocuğu tanıma keyfiyeti, psikolojik ilmin esasını teşkil eder. Pedagojinin eksiksiz tatbik edildiği bati memleketleri okullarında terbiyevî eğitim, bu sistem üzerine temessüs etmiştir. Psikoloji dediğimiz ruhbilimi, her şeyden önce insanı bütün

cepheleriyle tanımayı amir dir. Terbiye, ruhiyatı bilmek ve kavramak sayesinde mümkün olabilir.

Bir de, bati okullarında cari olan (Fonksiyonel) terbiye sistemi vardır. Bu sistem, faal okul sistemi demektir. Faal okul sisteminde ise, öğrencinin faaliyetleri esas sayılır. Ve bu faaliyetin naası ve ne surette olduğuna anlamak parti başta gelir. Çocuk her zaman bir takım faaliyetlerde bulunur. Fakat, bunların hiç birisi terbiyeye uygun faaliyetler olmayabilir. Faaliyet, sadece el, kol ve sair uzuvlarını işletmele değil, aynı zamanda zihni faaliyetlerdir.

Büyük Cami Minare, Çeşme ve Helâları Yapımı İçin
Açığımız Sütlüme Gelen Yardımları Neğrediyoruz
Yardım Yapın Lt. Kıbrıs Adı

BİRNOKTA :

BİRLİK

Her fi'li amelde müttahiden sa'y etmek,
İşleri teskil eder, sağlar başarı.
Bir dava uğrunda ferdiyete gitmek,
Çikarir insanı muvaffakiyetten dışarı.

Az - Oz

YALINIZ BİR GAYRET

Görüyoruz ki Belediyeye, camulara mücadde için sedirler hâle girmiştir. Bu sarab erken saatlerden itibaren bu çamur se ferberliğinin en faal halini müşahade etmek. Biraz gayret ve azimle işe sarıldıkdan sonra muvaffak olma namı imkân yoktur. Eger bu faaliyet, vakitlerle gösterilsen, şimdiki mühim merhabellere varılmı olurdu. Demek ki, her işi yapma mümkünüdür. Yalnız biraz gayret ve faaliyet gösterilsen. Ümit ediyoruz ki, Belediyenin bu faaliyetine devam eder ve gelecekte bir çamur beklenmeden kurular.

344

Van YÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı

EK 2: Kıbrıs Türkleri'nin Yunanistan'a bağlanma karşısında yaptıkları eylemlere dair.

TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL KÂTİPLİĞİ
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BİNASI 992

Ankara, 2 Aralık 1948.

1
✓

B/2

Yüksek Başbakanlığa

Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı aleyhinde .
Ada Türkleri tarafından yapılan miting hakkında
Nicosia dan Dr.Küçük imzasile gelen telgrafın
bilece sunulduğunu derin saygılarımla arz ederim.

FD

Genel Kâtip

Öz. K. Üld.
3.12.1948

Aizgülden
9.12.48

(Handwritten signature)

-2- A.1

845
72
3-12-1948 7595 / 1

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 347-370

Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri*

An Example of a Servant State Understanding Effort: Improvement Efforts in Prisons in Van and its Districts

• Ercüment TOPUZ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van/Turkey.
ercumentopuz@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9458-1384

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
26/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
27/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Topuz, E. (2021). Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 347-370

Citation: Topuz, E. (2021). An Example of a Servant State Understanding Effort: Improvement Efforts in Prisons in Van and its Districts. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 347-370

Öz

Bir arada yaşama kültürünün temelleri olan işbirliğini ve işbölümünü tehdit edenleri tenkil, te'dib ve tecrid vb. müeyyideler ile cezalandırma düşüncesi hapishane kurumlarının ihdasına sebep olmuştur. Bu kurumların kurgusu ise yaptırım yetkisine sahip siyasal otoritenin hususiyetlerine göre kurumsallaştırılmıştır. Osmanlı özelinde mezkûr kurumsallaşma sürecinin seyr ü seferi, bahse konu tespitin bir temsilidir. Beylik döneminin dengesi politikaları, tenkile dayalı yaptırımları, İstanbul'un fethiyle dillendiren emperyal iddialar te'dibe istinad müeyyideleri, ıslahat asrı devlet yapılanması ise tecridi telkin eden teskin cezaları ön plana çıkarmıştır. Devletin hususiyetlerine ilişkin yaşanan değişimlerin ceza sistemindeki hasılatının son perdesi olan hapishaneler, Van vilayeti özelinde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada dönemler arası bir karşılaştırma yapılarak hapishane sisteminin ortaya çıkışına ve bu sistemin Amerika ve Avrupa'daki örnekleri dikkate alınmış, nasıl güncellendiğine ilişkin uzunca bir mukaddime sonrasında mezkûr birikimin Van vilayeti özelinde uygulanma çabalarına yoğunlaşmıştır. Bu yoğunluk, arşiv vesikaları başta olmak üzere konu hakkında kaleme alınmış araştırma eserler, makaleler ve tezler üzerinden anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Van, Ceza, Hapishane.

*Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından maddi olarak desteklenen SBA-2017-5967 kodlu ve "Geleneksellikten Modernliğe Geçiş Sürecinde Van (1923 - 1960)" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Abstract

The idea of punishing those who threaten cooperation and division of Labor, which are the foundations of a culture of coexistence, with sanctions such as Exile, subjugation of rules and isolation, has led to the creation of prison institutions. The construction of these institutions is institutionalized according to the characteristics of the political authority with sanctioning authority. In Ottoman private, the course of the institutionalization process is a representation of the determination. The equilibrium policies of the Beylik period, the sanctions based on exile, the imperial claims expressed by the conquest of Istanbul, the sanctions based on subjugation, and the state structure of the Reformation century brought to the fore the consolation penalties that inculcated isolation. Prisons, which are the last curtain of the proceeds of changes in the criminal system related to the characteristics of the state, were tried to be depicted in the special Van province. After a long period of comparison, the emergence of the prison system and the examples of this system in America and Europe were taken into account and the efforts to implement the mentioned accumulation in the province of Van were focused on how it was updated. This intensity has been tried to be understood through research works, articles and theses written on the subject, especially archival documents.

Keywords: Ottoman, Van, Punishment, Prison.

Giriş

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” söyleminde sergilenen Osmanlı siyaset felsefesi, müşavirliğini üstlendiği misyon itibariyle muhataplarına buldukları zaman tahtında mekanı mamur ve imar ederek insanı te'dib ve terbiye etmeyi öğütlemiştir. Bu öğüdü bir mükellefiyet addeden Osmanlı Devleti, kendini hakem, hâkim ve hadim rolleri ile muttasıf bir şekilde tavsif etmiştir¹. Bu vasıfların tezahürleri esnasında ortaya çıkan tepkileri teskin ve tehditleri tenkil etmek için ise çeşitli dini ve örfi cezalandırma uygulamalarını hayata geçirmiştir.

Beylik döneminde “hakemlik” sıfatı ile ön plana çıkan Osmanlılar, -“eşitler arasında birinci” olarak tarif edilmiş (Finkel, 2020: 1)- bu yükümlülüğün icrası esnasında karşılaştığı güçlükleri kavanin-i

¹ Hakem ve hâkim kelimeleri “İyileştirmek amacıyla bir şeyden menetmek; düzeltmek; hükmetmek” manalarına gelen hükm mastarından türetilmiş sıfatlar olup “hakem” “bilgisi ve adaletiyle nihai hükmünü veren” anlamı öncelerken, “hakim” “bilgisi ve adaletiyle hükmeden” manasına muhtevlidir. Her iki kelimenin siyasi literatürde karşılıkları ise gücü, bilgi dizgesinde dize getirerek mensuplarının ve muhataplarının tepkilerini, temsililerini ve tercihlerini adalet terazisine göre tanzim eden birer yetke tarzında tevîl edilebilirler. Her iki vasfın hitaba mazhar olabilmesi için “hadimlik” niteliğinin öncelenmesi zaruridir. Çünkü hizmet olmadan “hakem” ve “hakim” vasıfları “tahakküme” dönüşür. Bu gerçeği, mütেকaddimin: “mülk küfür ile abad olur zulm ile abad olmaz” sözüyle dile getirmiştir.

örfiyeye istinaden genellikle sürgün müeyyidesiyle cezalandırmıştır. Devletleşme ile birlikte hakemlik sıfatından ziyade “hâkim” karakteri hanedanın daha belirgin bir hususiyeti olmuştur. Hakimlik vasfı ile muttasıf Osmanlılar, düzene karşı muhalefet eden mücrimleri, kavanin-i örfiye ile ahkâm-ı şer’iyenin gözetiminde muhakeme etmiş, suçun mahiyetine göre had, kısas ve tazir cezalarını uygulamışlardır. Bu bağlamda her iki kaynağın kaideleri göz önünde bulundurularak mahkûmlar kalelere, kadırgalara ve adalara sürgünle bir nevi istihdama tabi tutularak teskin, hadd, kısas veya zindanlarda tecride tabi tutularak da tecziye edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, modern çağın eşiğinde var olma kaygısıyla merkezi devlet anlayışına (modern devletin doğası) doğru evrilerken her iki vafıya vakıf olan “hadim” sıfatını da iktidarını dahada görünür kılma adına devletin kurumsal misyonu halini getirmiştir. Bahse konu döneme kadar kişiler eliyle yürütülen hizmetlerin imar ettiği mekanlar, hanedanların, sultanların veya bu tür aileler ile iltisaklı olanların meşruiyetine payanda olurken, belirtilen asırla birlikte devletin tüzel kişiliğine yapılan vurgular zikredilen meşruiyet kaynaklarının kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişimle birlikte yürütülen hizmetler, doğrudan devletin mükellefiyetine eklenerek “hakem” “hakim” vasıflarıyla muttasıf temsiliyeti “hadimlik” ile temellendirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’de XIX. yüzyılın ikinci yarısının arefesinde ve akabinde kurulan nezaretler-müdürlükler ile birlikte hadim devlet rolüne soyunmuştur. Bu tavrın adliye sistemine yansması ise düzenine karşı diklenenleri rehabilite edebilmek maksadıyla cezalandırma usullerinin özünü teşkil eden kavanin-i örfiyeyi ve ahkâm-ı şer’iyeyi çağdaş diye nitelendirilen batının norm ve kuralları üzerinden revize etmesi olmuştur. Bu rol değişikliği ile birlikte suçluların yeniden topluma kazandırılması için hapishaneler ve islahevleri ortaya çıkmıştır.

Müeyyideleri Tayin Eden Siyasi Etiketler: Hakem-Hâkim-Hadim

Osmanlı Devleti’nin siyasi serüveninde uygulamış olduğu cezai müeyyideler dikkate alınarak mezkûr nizam üç başlık altında incelenmiştir. Ancak dönemleri tavsif eden bu vasıflar, keskin hatlarla siyasi nizamın hudutlarına düşülmüş birer sıfattan ziyade zamanın ve zeminin endeksine tabi olarak devletin ön plana çıkarttığı yönetim iradesinin ve idaresinin birer tezahürüdürler. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin teşekkül, terakki ve tekâmül dönem terkiplerinde bu üç ana vafın bir aradalıkları söz konusu olduğu gibi ta’dile ve tanzime kendilerini tabi tuttukları dönem aralıklarında da mezkûr sıfatlar

devletin birer gölgeleri olarak her daim mevcut olmuşlardır. Toplamda, siyasi teşekkülün terkinde rol alan kıymetlerin zaman ve zemindeki karşılıklarının kesafeti oranında devlet kendini siyaseten hakem, hukuken hâkim ve içtimai planda ise hadim vasfı ile tavsif etmiştir².

Osmanlılar, hakemlik vasfını devletin kuruluşu esnasında siyaseten yüklenerek meşruiyetine ilişkin muhalefeti teskin, iktisadi hassasiyetlerini telif ve aynı sıfatı hukuken de eda ederek içtimai muşeretini tehdit eden müttehimleri ve mücrimleri tenkil etmişlerdir. Devlet bu faaliyetlerini örfi bir yetkenin tezahürü olarak yürürlüğe koyduğu sürgün cezası üzerinden devşirmiştir. Sürgün cezai müeyyidesi o denli etkili kullanılmıştır ki “*İmparatorluğun teşekkülü tarihi, biraz da bu nüfus kalabalıklarının yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde kendilerine vatan kurması faaliyetinin bir tarihidir*” (Barkan, 1950: 544) şeklinde bir tespitte meydan vermiştir. Âşık Paşazade ise teşekkül dönemi Osmanlı’sını tasvir ettiği eserinde hakemlik vasfının bir tezahürü olarak algılanan sürgün cezasını ilahi takdir üzerinden meşrulaştırarak düzenin dolayısıyla devletleşmenin bir ön koşulu olarak sunmuştur.

*Kanundur padişahlar sürgün ide
Ki ya'ni bir dahı il ma'mur ide
V' eger halk incinür evvel seferde
Bu Tanrı takdiridür dahı n'ide
Gözetsün takdiri hōş muti' olsa
Olur, rahat ki ol nasibüm ide* (Aşıkpaşazade, 2003: 406).

Teşekkül döneminde Osmanoğulları, düzene ilişkin kaygı ve endişelerini “hakem” vasfının bir ilişiği olan sürgün cezaları üzerinden telafi ederken klasik dönemle birlikte “hâkim” sıfatına zemin

² Devlet denen şahsi manevinin asli kategorisini imleyerek muhatapları nazarında meşruiyetine menba' olan nitelikler mezkûr vasıflardır. Bu üç vasfın tavsif etmediği hiçbir siyasi örgütlenme insanlık tarihinde devlet olma olgunluğuna erişememiştir. Muktedirlerin, ilahi bir inayetle veya beşeri bir intihapla (seçimle) iktidarlara getirilmeleriyle yönetme şekillerine etiket olan monarşi, oligarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi siyasi rejim tercihleri ne olursa olsun, bunların istisnasız olmazsa olmazları “hakem”, “hakim” ve “hadim” vasıflarıdır. Ancak bahse konu vasıfların, nazari ve ameli boyutlarına atfedilen ehemmiyetler zaman ve zemine göre değişmiştir. Örnek olarak hadimlik sıfatının bir tezahürü olan toplumsal yaşamı kolaylaştırıcı iktisadi, dini, eğitim ve kültürel vb. yapı stokları, vakıflar eliyle kişisel hayır anlayışla sürdürülmüş (bu yapıların muktedirlerin meşruiyetine yapmış oldukları katkılar izahattan varestedir.) ve bu miras XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte modern devlet olgusuna ortak olan sosyal devlet anlayışının bir gereksinimiyle birlikte merkezî ve kurumsal zihniyet tarafından devralınmıştır. Aynı durum diğer iki vasıf için de söz konusudur.

hazırlayan alan hâkimiyetinin de etkisiyle zindan, kalebind ve kürek yaptırımlarını ön plana çıkartmışlardır. Bu dönemde kavanin-i örfiye yaptırımları kamu hukukunu gözetirken ahkâm-ı şer'îyye müeyyideleri de ittihad-ı anasırın kendi içindeki uyuşmazlıklarına odaklanmıştır. Dolayısıyla cemaatler şeklinde cem olan içtimai yapının sıhhat ve imtizacı hadd, kısas ve tazir yaptırımları üzerinden sağlanırken, siyasi alanın istikrarı da siyaseten katl ve sürgün etme cezaları üzerinden temin edilmiştir.

Alan hâkimiyetinin sembollerinden kalelerin bahse konu dönemle birlikte çoğalması cezai müeyyidelerin yerinde uygulanmasına fırsat vererek hürriyetten yoksun bırakma yaptırımları giderek yaygınlaştırılmış dolayısıyla kalelerdeki izbe yerler zindanlar haline getirilerek bu tür yapılar çoğaltılmıştır. Payitaht İstanbul özelinde tespitin tasvirine en somut temsileri, Yedikule Anemas ve Baba Cafer zindanlarına ek olarak Rumeli Hisarı başta olmak üzere fetih öncesi ve sonrasında inşa edilen kale benzeri yapıların belli bölümlerinin mahbes olarak ayrılması olmuştur³.

Diğer taraftan özellikle denizler üzerindeki egemenliğin giderek artması kol gücüne dayalı kadırgalar başta olmak üzere donanmaya ait araçlar için kürekçilere duyulan ihtiyacı ziyadeleştirmiş bu zarurette mücrimlerin kürek cezasına çaptırılmalarına bahane olmuştur. Bu tür cezai müeyyidelerin artışına ilişkin bilgilerin izdüşümlerini mühimme defterlerinde çokça görmek mümkündür. Örnek olarak 1565 tarihli 5'nolu mühimme defterinde “kürekçi ihtiyacının giderilmesi için idama mahkûm olmayan ağır suçluların küreğe konulmak üzere gönderilmesine” ilişkin emirler verilmiştir (5 Numaralı Mühimme Defteri, 1994: 99, 102, 108, 139, 140).

Klasik dönem sonrasında devletin alan hâkimiyeti, Celali isyancılarınca ve bu isyanın ardılları ve artıkları üzerine şekillenen ayan ve eşraf gibi yerel muktedirlerce tedricen törpülenmiştir. Ta'dilat dönemine⁴ kapı aralayan bu gelişmeler devleti, teşekkül döneminde olduğu gibi belli isyankâr grupları “hakem” rolü üzerinden sürgün ettirmesine, bireysel suçluları ise kürek cezasına çaptırılmasına yöneltmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında düzenin aleyhinde faaliyette bulunanların toplu hallerde Kıbrıs adasına sürgün edilmeleri mezkûr

³ “Ve Boğaz'da Rumeli-hisarı'nda mahbus olan küffâr hatvanları...” (Topcular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi- s.692.)

⁴ Adalet üzere kendini yeniden anlamlandırma çabalarına takaddüm eden ve yaklaşık bir buçuk asır süren dönemdir. Ta'dilat döneminin en önemli tezahürü “adalet-name”lerdir. Adalet-nameler için bkz. (İnalçık, 1967: 49-145)

cezalandırma yönteminin tekrardan yürürlüğe konulmasının somut bir göstergesi olmuştur.

XIX. yüzyıla kadar hakem ve hâkim devlet telakkileri üzerinden belli cezai müeyyideler ile içtimai imtizacı, siyasi istikrarı ve iktisadi istihsalı koruma ve kollamaya odaklanmış olan muktedir hanedan, diğer taraftan kerim devlet anlayışı ile müşfik kollarını belli kutsal günlerde açarak da kendi meşruiyetini meşhur etmenin kaygısını göz ardı etmemiştir. Mevlid kandili münasebetiyle 1757 yılında alacak ve verecek nedeniyle mahbus olanların borçlarının bizzat padişah tarafından ödenmesiyle salıverilenler, mezkûr tespitin müşahhas temsillerinden biridir. Hadise, Hakim tarihinde şu şekilde nakledilmektedir. “Yine mah-ı rebî‘ulevvelin on ikinci gunu³ yevm-i Mevlid-i Rasul-i ‘Adnani ve ibban-ı meserret-buruz-ı mahbub-ı Subhani’de *sallallahu aleyhi ve sellem*⁴ hazret-i Şehriyar-ı ekrem ve Hidiv-i Tac-dar-ı efhâm *eyyedallahu ve ebkâhu mede’d-duhuri ve ‘l-umem* efendimiz hazretleri eslaf-ı havakîn-i kiram ve pişvayan-ı selatin-i ‘izam *enalehumullahu ‘l-mesubati min-Rabbi ‘l-enam* hazeratının eser-i cemillerine muktefi ve zat-ı necabet-ayat-ı ‘atafet-simatlarında merkuze ve mevhuba olan a‘taf-ı mekarim celi ve hafi muktezasıyla ‘amme-i ‘ibad u bilad ve fukara’-i ‘acz-i‘tiyada merhamet u ‘inayetleri mebzul u mecbul olmakdan naşi, *ibtigā’ en li-vechillahi Te ‘ala*¹ cumle-i sadakât-ı seniyyelerinden olmak vech üzere gerek Bab-ı Sadr-ı Asafi ’de ve gerek Ağa-kapusu ’nda ve zindanda ve cavuşan ve zabitan mahbeslerinde ashab-ı hukukun mutalib-i duyun ile edaya iktidarları olmayan ‘aceze ve fukaradan medyun ve mahbus olanların rical u nisvan tai’fesi ne ise mecmu‘u mikdar duyunları ve ism u resmleriyle defter etdirilip, zimmetlerinden matlub akçaları munasafa üzere ashab-ı hukûka eda’ ve nisf-ı diger matlubunu ‘adem-i mutalebe ile rıza ve sulh ve ibra etdirilmek üzere cumle sadakât-ı hazret-i Şehriyari ’den bu veçhile hisab olunup, ferade ferade herkese meblağ-ı matlubesi eda ve i‘ta olundu. Bu kadar ‘adimu’l-iktidar fukara kulları tengine-i zalam-ı mahbesden halas ve ashab-ı hukûkun dahi yedlerine bir habbe girmek mutasavver değil iken anlar dahi mesarr-ı yesar ile mecbur ve ferah-nak olup, her cihetden hulus-ı kalb ile mazhar-ı du‘ay-ı fukaray-ı ‘ibadullah olmuşlardır” (M. Hakim Efendi; I- 2019: 523-524). Aynı tavrın bir benzerini 1761 tarihinde III. Mustafa sergilemiştir (M. Hakim Efendi; II- 2019: 996-997).

XIX. yüzyıl, merkezîyetçi hassasiyetlerin ihya edilmesi niyetiyle mezkûr dönem tesirlerinin içtimai hissiyatlar gözetilerek terapiye tabi tutulduğu ve bu telakkinin bir telkini olan “hadim” vasfı üzerinden devletin yeniden telif edilmeye çalışıldığı bir zaman aralığı olmuştur. Islahat adı altında içtimai hissiyatları, devletin hassasiyetleri

üzerinden anlamlandırmanın birer tezahürleri olan bu yenileşme hareketleri cezai müeyyidelerin mahiyetlerinin de bu bağlamda yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bahse konu değerlendirmeye kavanin-i örfiye ve ahkâm-ı şer'iyeye çağın galip normları üzerinden yeniden anlamlandırılmış ve bu çaba Osmanlı'da hapishanelerin inşasına ve ıslahına zemin hazırlamıştır.

Hadim Devlet Anlayışının Bir Tezahürü Olarak Osmanlı'da Hapishanelerin İnşa ve Islahı

XIX. yüzyıl, belli ailelerin uhdesinde bulunan hakem, hâkim imtiyazının payanda olarak nitelendirilen tebayla paylaşılmaya niyetlendiği ve bu münasebetle devlet denen siyasi teşekküllerin terkiplerindeki kıymetlerin de topyekûn güncellenmeye başlanıldığı bir dönemdir. Mevzuya mesel güncellemelerin en önemlisi; kerim devlet örgüsünün aşırılığını ifade eden efendi-kul ilişkisinin hadim devlet anlayışı nezaretinde terbiye edilmesi olmuştur. Böyle bir gelişme, cemiyete kendi kendini yönetebilme kabiliyetini kazandırmadan önce onun kaide ve kurallarına nasıl boyun eğileceğini öğütleyen bir devlet formunu gündeme getirmiştir. Tanzimat dönemi nizamnamelerine de bu gündemin kılavuzluğu yüklenmiştir.

Tebaanın sadakatine istinad eden uygulamaları cemaatlerin yetkesinden alıp ferdin ihtiyarına verecek şekilde kurumlara yatırım yapan Tanzimat dönemi düzenlemeleri, muktedir ile muti arasındaki muvazenesizliğe dayalı asırların siyasi hafriyatını, hadim devlet anlayışı üzerinden kaldırmaya çalışmıştır. “İktidarın tecesümmüne” temel teşkil eden “korkutma ve koruma” alanlarıyla sınırlandırılmış klasik devlet formunu, “ihtiramın tecezzisine” istinad eden “kurma ve kurtarma” işlevlerini de içine alacak bir şekilde genişleterek sosyal devlet kurgusunu kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Bu çaba, belli bir ailenin sadık müşterileri olan toplumsal yapıyı, iktidarın ayık müşterekleri haline getirecek gelişmelere kapı aralamış, mezkûr yapı siyasal sistemin kısa vadede nesnesi uzun vadede ise öznesi olacak bir sürece tabi tutulmuştur. Cemaatlerin inisiyatifine terk edilmiş ferde, ihtiyarının hayır olduğunu kendisine telkin edecek bu gelişmeler, hadim devlet anlayışını işaret eden Tanzimat Fermanıyla açık edilmiş bu duyurunun mütemmim cüzlerini teşkil eden nizamnamelerce de yasal bir zemin oluşturulmuştur.

Devlete, toplumsal katmanları belli grupların inisiyatifine bırakmadan doğrudan doğruya kendisi tarafından yeniden organize edilmesini salık veren bu anlayış (Tanzimat Fermanı), düzeni anlamlandırıp istikbale taşıma mesuliyetiyle mükellef kılınan kanunnamelerce somutlaştırılmıştır. Klasik Osmanlı düzenini

güncellemeye çalışan bu tür teorik temellendirmeler, “kimsenin herkes olduğu” cemaatvari telakkiyi esneterek “herkesin aynı zamanda kimse olduğu” anlayışını derhatır eden bir toplumsal imtizacı teklif etmiş ve bu teklif üzerinden siyasal sistemin yeniden inşası telkin edilmiştir.

Cemaatler olarak kompartımanlara ayrılmış toplumsal parçanlanmışlığı Osmanlılık bilinci üzerinden toparlamaya çalışan “imtizac politikası”, hanedana bağımlılıktan kaynaklı raiyyet profili yerine devlete bağlılığı zımni bir şekilde teşvik etmiş, “kimsenin herkes olmasını ikincileyip herkesin kimse olduğu” anlayışını önceleyip yeni bir siyasi sözleşmenin varlığını gizli bir gündem olarak tanzimat dönemine serpiştirmiştir. Bu gündemi güncel kılacak birçok adımlar atılmıştır. Maarifin müesses kurumları olan medreselerin yerine mekteplerin artırılmasından hiyerarşik bağlamda çeşitlendirilmesine yönelik nizamnameler, toprağa dayalı ekonomik sistemi özel mülkiyete meylettirici arazi kanunnameleriyle yapıyı tüm paydaşlara pay etme çabaları, yerelden merkeze uzanan idari skaladaki yönetim zihniyetinde tebaanın (vatandaşın!) mahalli meclisler aracılığıyla kısmen de olsa daha görünür kılınmasına yönelik vilayet nizamnameleri ve benzeri birçok düzenlemelere bilinç kazandırıp istikbale taşıma adına neşriyatın yaygınlaştırılması gibi gelişmeler devlet nezaretinde ferdin nasıl bir geleceğe uyanacağı konusunda uyarılara örnek olmuştur. Nizamnameler vasıtasıyla ferdi ihtiyarı toplumsal hayrın başına konumlandırıp devleti bu bağlamda güncelleme faaliyetini kesintiye ve akamete uğratacak teşebbüslerinde tenkili için ceza hukukunda köktenci değişiklikler yapılmıştır. Bu değişim, hukukun nihai durağını temsil eden hapishane sistemini yeniden anlamlandırılmasına da yol açmıştır. Ancak bu tür tasavvuratların tahakkuku, mali sistemin gücüne istinad ettiği için hapishaneler örneğinde görüleceği üzere uygulamalarda çok fazla zaafiyetler gözlenmiştir.

Lafzı olarak "alıkoymak, engellemek, tutma, zapt etme," ifadelerini havi “habs” sözcüğüne bir mekân izafe edilerek oluşturulan “hapishane” bileşik kelimesi, mücrimlerin hapis edilmesine mahsus mahfuz mahallere verilen bir isimdir (Ş. Sami, 1332: 539-540). Cezai müeyyide öncülleri üzerinden bedeni işkenceyi öteleyip hürriyetten yoksun bırakma tehdidini afişe ederek düzene ilişkin kaygıların ve endişelerin tedibini, teskinini ve tenkilini hedefleyen, yasamanın sopası mahiyetindeki hapishanelerin ilk iptidai örneklerine 1595 yılında Hollanda’da 1609 yılında ise Almanya’ da rastlanılmıştır (Orat ve Çelik, 2011: 75). Zikredilen tarihlerden önce hapishaneler umumiyetle mücrimin cezasına mukabil tahsis edilmiş yerleşkeler değil gözaltı alanları olarak düşünülmüştür. Cezası kesinleşen mahkûmların

madenlerde çalıştırıldığı, kadırgalarda kürek çektiği veya ülkenin en zorlu ve çetin köşelerine sürgün edildikleri ifade edilmiştir. Bu tür cezaların erkeklere mahsus olması nedeniyle XVII. yüzyılın başlarında İspanya Kıralları III. Felipe döneminde Beatriz de Zamudio, (Magdalena de san Jeronimo Ana) günahkâr kadınların yeniden sosyal hayata kazandırılması için cezai amaçlar için tasarlanan bir ev inşa etmeyi önermesiyle de aynı tarihlerde ilk kadın hapishaneleri ortaya çıkmıştır (Santos, 2014: 177).

Mücrimlerin ve müttehimlerin belli sürelerle hürriyetlerinden alıkonularak tevkif edilmeleri için devletler tarafından inşa edilen hapishaneler, ahvalin ahkâmı dikkate alınarak XIX. yüzyıla kadar revize edilmişlerdir⁵. Mezkûr yüzyılın eşiğinde Amerika, İngiltere ve Kara Avrupası bu yenilenme sürecinin yoğunlukla tartışıldığı ve uygulandığı adresler olmuştur⁶. Bir tarafta, mahkûmların iç muhasebesini temin edecek bir tarzda gece gündüz hücrede alıkonulmasını tavsiye eden “Pensilvanya sistemi” ile tutukluluk süresince kendine olan güveni kazandırmak hem de mahkûmiyet sonrasında sosyal hayata intibahı kolaylaştırma adına mesai saatleri içerisinde atölyelerde istihdamı salık veren ve tutuklu mekânı olarak da hücre yapılanmasından vazgeçmeyen “Auburn” modeliyle Amerikan hapishaneleri, diğer tarafta “Auburn” modelinin daha geliştirilmiş formalarından ibaret olan “Panopticon” sistemine dayalı İngiltere hapishaneleri XIX. ve XX. yüzyıl hapishanelerine referans olmuşlardır (Santos, 2014: 177).

Devletlerin düzene ilişkin tehditleri fiziki anlamda tenkil etmekten ziyade psikolojik manada teskin edip bunları yeniden topluma kazandırmak kaygısıyla inşa ettikleri bu tür hapishanelerin (Santos, 2014: 177) Osmanlı dünyasındaki ilk örneklerine hadim devlet anlayışının görünür kılınmaya başlandığı Tanzimat döneminde rastlanılmıştır. Dâhili tereddütleri ta’dil, harici tehditleri tahdit etmek amacıyla ilan edilen fermanla bedeni cezalara göndermede bulunularak muhakeme sisteminin ve buna ilişkin yaptırımların revize edileceğinin

⁵ Bu aralıkta en dikkate değer tavsiye İngiliz Yargıç John Howard tarafından dile getirilmiştir. Hapishanelerin halini dikkat-i nazarlara sunarak bu konuda bir hassasiyet oluşturmak amacıyla 12 yıl kadar İngiltere başta olmak üzere Kıta Avrupası’ndaki mahkûm ve mevkufine ayrılmış yerleri, yerinde yaptığı gözlemlerle araştırmış olan Howard, insan onuruna layık yeni bir fiziki yapıyı ceza hukukunun gündemine sokarak, mahkûmu ahlaki sorumluluklar üzerinden terbiye edecek bir sistemin inşasına öncülük etmiştir (Demirbaş, 2005: 4-40).

⁶ Bahse konum siyasal nizamların böyle bir tartışmaya ev sahipliği yaparak bu konuda yeni modeller sunması kendi siyasal sistemlerinin istikrarlarını ve istikballerini kemale erdirmeye kaygılandıran ileri geldiği ifade edilmiştir. (Bkz. Foucault, 1992: 8-32)

ipuçları verilmiştir (İnalçık ve Seyyitdanlıoğlu, 2006: 2-3). Fermandaki bu vurgu ile birlikte keyfi yaptırımların neticesinde mal ve emvalinden beri kılınan ve zindanlarda taşların insafına terk edilen mahkûmlar, artık devletin itibına değil hitabına mazhar olmaya başlayacaklarının ipuçları verilmiştir.

İtab ile hitap arasındaki geçişin en somut verisi İslahat fermanındaki konuyla alakalı bölümdür. “Hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile tevfiğ etmek için mazanne-i su’i olanları veyahut te’dibat-ı ceza’iyyeye müstahak bulunanların habs ve tevkiflerine mahsus olan kaffe-i mahbes ve mahal-i sairede usul-i habsiyyenin mümkün mertebeye müddet-i kalile zarfında ıslahına mübaşeret olunması ve herhalde habshanelerde bile canib-i saltanat-ı seniyyemden vaz’ kılınan nizamat-ı inzibatiyyeye muvafık olan muamelattan ma’ada hiçbir guna mücazat-ı cismaniyye ve eziyet ve işkenceye müşabih kaffe-i muamele dahi kamilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku’ bulacak hareket-i şediden men’ ve zecr olunacağından ma’ada bunun icrasını emreden me’murin ile bi’l-fiil icra eyliyen kesianın dahi ceza kanunnamesi iktizasınca tekdîr ve tedip olunması ve Darü’s-saltanat-ı seniyyem ve eyalat ve bilad ve kurada umur-ı zaptiyyenin tanzimi maddesi asude-i hal olan keffa-i tebaa-ı mülükâneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahihen ve kaviyyen emniyet verecek surette tanzim kılınması” (İnalçık ve Seyyitdanlıoğlu, 2006: 2-3). Paylaşılan pasajdan anlaşılacağı üzere hapishanelerin “hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile” te’lif edecek surette ıslah olunması ve her türlü “mücazat-ı cismaniyye ve eziyyet ve işkenceye müşabih kâffe-i muamele” (Danışmend, 1975: 175) tamamıyla ilga ve iptal edileceği belirtilerek bu emirlerin hilafına hareket eden amir ve memurunun cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

İslahat Fermanı’nda muhataplara nasıl hitap edileceğine ilişkin verilen bu mesajların gayri resmi ilk örneklerine Tanzimat Fermanı’nın hemen akabinde, İngiliz elçi Canning tarafından dile getirildiği bildirilmektedir. Cezai yaptırımlara konu olan yerleşkelerin fermana dile getirilen insani ihtiram ile mütenasip olmadığı dolayısıyla hapishanelerin kalelerden bağımsız müstakil olarak inşa edilmeleri veya ıslahlarının gündeme getirilmesi teklif edilmiştir. Bu eleştiri yaklaşık 10 yıl sonra ıslahat fermanına konu olduğu gibi sonrasında da mezkûr fermanın mütemmim cüzlerini teşkil eden hukuki düzenlemelerle de hapishanelerin inşa ve ıslahının devletin mali gücüne göre peyderpey yapılmasının önünü açmıştır (Orat ve Çelik, 2011: 84). Osmanlı Devleti’nin mezkur yapıları kalelerden müstakil bir şekilde yeniden konumlandırma çabalarında, konunun uzmanlarının görüş ve önerilerine yer vermiştir. Bu bağlamda İngiltere’den Meclis Nizamati

müzakeresi için getirtilen Major Gordon adında ki bir subaydan ve Mösyö Simit'ten (HR.MKT. 249/11) istifade etmenin yollarını aramış diğer taraftan hapishaneler nizamına dair eser kaleme alan Mösyö Pero'da katkıları dolayısıyla ödüllendirilmiştir⁷. Devlet, hapishaneler noktasındaki bu samimiyetini yüzyılın son çeyreğinde Londra'da düzenlenen Hapishaneler Kongresine iştirak ederek de göstermiştir⁸.

Hapishanelerin ıslahına ilişkin bu tür arayışlar kısa bir sürede bir hassasiyetin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte devlet, kaide ve kurallara mugayir hareketlerinden dolayı yargılanıp mahkûm edilen mücrimleri zindanlarda kendi kaderlerine terk etmekten ziyade hem mahbeslerin ıslahını veya yeniden inşasını üstlenmiş hem de bunların yemeğinden içeceğine, giyeceğinden sağlığına kadar ihtiyaçlarını kendi mükellefiyeti addedip yeniden topluma kazandırmanın arayışı içinde olmuştur. Bahse konu hassasiyet noktasında 1857 tarihinde hapishanelerin işleyişini ve mahbusların yaşayışlarını iyileştirmek adına bir düzenleme yayınlanmıştır (HR.TO.427/58). Hapishanenin sıhhi işleyişinin tamamıyla tabiplerin kontrolüne terk edilmesi öngörülmüş bu bağlamda mahbusların sadece hastalık nedeniyle tedavileri değil önleyici hekimlik uygulamasının bir metodu olarak yiyeceğinden içeceğine, giyeceğinden temizliğine kadar bir kontrol mekanizması tabiplerin kontrolüne verilmiştir (HR.TO.427/58-3-6.). Bu sürecin sağlıklı işleyişi için bir kayıt sistemi oluşturulmuştur (HR.TO.427/58-7.). Nizamnamenin devamında Müdürlerin, yardımcı müdürlerin, gardiyanların, bekçilerin ve kethüdaların mesuliyet ve mükellefiyetlerine ilişkin madde madde açıklamalar yapılmıştır. Bunlar, mahbusların maişetinden muhafaza-i sıhhatlerine, birbirleri ile ilişkilerinden ziyaretçileriyle görüşmelerine kadarki süreçlerini titizlikle görmelerine olanak sağlamak ve kayıt altına almakla görevlendirilmişlerdir (HR.TO.427/58-12-13-14)⁹.

⁷ ...beşinci rütbeden birer kıt'a nişan-ı zişan itasına bi-l-istizan irade-i seniyye-i mülükâneye müteallik buyurulmuş-tur (A.DVN. 136/6).

⁸ Bircümle memalik-i müteneddinde bulunan hapishanelerin usul-i iradesine müteallik ıslahat müzakere olmak üzere düvel-i mufuhama murahhaslarından mürekkeb 1872 senesi Temmuzunun altısında Londra'da tecemmü' idecek olan konfereye taraf-ı saltanat-ı seniyyeden dahi bir me'mur tayin ettirilmiş... (HR.MKT. 733-45).

⁹ Hicri 1287 tarihli farklı bir nizamnamede ise gardiyanların mükellefiyeti şu şekilde açık edilmiştir. "Gardiyanların vezaifi hapishanelerin nezafet ve taharetine ve muhill-i sıhha- halatın ref'ine dikkat itmek ve mahbusinin muayyen olan ekmeklerini ellerine i'ta eylemek ve hapishaneleri süpürüp yıkamak ve mu'tad olan günlerde mahbusinin elbisesini tathir ettirmek ve soğukdan muhafazalarına bakmak ve kandillerini yakmak ve sularını mevcut bulundurmak ve mahbusda bulunan hastaların hizmetlerini görmek

Kurumun koordine ve kontrolünden sorumlu amir ve memurun mesuliyetlerine ilişkin yapılan yazılı açıklamalar, mahkûmların tavır ve davranışlarına da tekmil edilmiştir. Bu bağlamda mahbusların öncelikle suçlarına istinaden tasnif edilmeleri ve bu ayrımında kendilerine mahsus elbiselerle ve bu elbiselerin sağ omuzlarına küçük parça bir çuha üzerine yazılı numaralarla yapılması uygun görülmüştür (HR.TO.427/58-16-17.). Nizamnamede koğuşların temizliğinden aydınlamasına, ziyaretçilerden kendi aralarındaki ilişki biçimlerine, hususi giyeceklerden içeceklere hatta gürültüye sebebiyet verecek türkü çağrımalarına kadar bir çok ayrıntı düşünülmüş ve kayıt altına alınması kararlaştırılmıştır. Bu kurallar mecmuasının icmali, mahkumun hapishaneye girmesiyle yüzüne okunması ve mezkûr formun bir suretinin de hapsihanenin her tarafına asılması emir edilmiştir (HR.TO.427/58-17-19.). Bu tür sınıflandırmalar kurumun işleyişini kolaylaştırdığı gibi davranışlara ilişkin sınırlamalar da mahkûmun ve mevkufun hadsizlikten kaynaklı tavırlarının törpülenmesine olanak sağlamıştır.

Hapishanelere yönelik bu nizamın intizamı da teftiş mekanizmasıyla diri tutulmaya çalışılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle etkin hale getirilmeye çalışılan denetim mekanizmasıyla hapishanelerdeki suiistimallerin tespit, teşhis ve tedavisi amaçlanmış ve bu niyetle haftada bir teftişlerinin yapılması (A. MKT. UM. 60/72) ve mahkûm yoklamalarının da aynı sürede kontrol ettirilmesi öngörülmüştür (A. MKT. UM.81/99). Hicri 1293 tarihli gardiyanlara ilişkin talimatnamede ise teftiş usulünün vali, mutasarrıf, kaimakam, bilumum mecalis-i rüesa ve azası tarafından “her vakt” yapılmasının emredilmesi” sadece denetimlere özgü bir vitrin çalışmasından ziyade her daim mahbusinin hıfz ve sıhhatine hazır bir hapishane yapılandırma isteğinden ileri gelmiştir (Düstur, Cild-i salis, 1287: 221).

Bu süreçte inşa edilen veya tamir edilen hapishaneler umumiyetle iki katlı kargir binalardan müteşekkil idi. Buralarda tevkif edilen mahkumların sıhhatlerinin kontrolü için bir hekim tayin edilmiş (HR.MKT.187/34.) veya bu yapıların yanı başına hastane inşa edilerek sağlık problemlerine çözüm üretilmeye çalışılmıştır (İ.MVL. 468/21220). Bedeni sıhhatleri için hekim tayin edildiği gibi manevi tedirginliklerinin terbiyesi için de Travnik Hapishanesi örneğinde müşahade edileceği üzere hoca tayin edilmesi (İ.MVL. 905/97.) devletin hapishanelere ilişkin hassasiyetinin, hükümlülerin içtimai hayata adapte edilmesi üzerine kurulduğunu hissettirmiştir. Ancak bu

ve mahbusinin uygunsuz bir hareketine teşebbüslerini hiss ettiklerinde zabıtaya haber virmek maddeleridir” (Düstur, Cild-i salis, 222).

arayışın sahadaki karşılığı, siyasi istikrar ve iktisadi istihsale istinad ettiği için merkezden uzaklaştıkça görünürlüğü zamanın insafına terk edilmiştir.

Hicri 1297 tarihli raporlar zikredilen durumun tespiti niteliğindedir. Yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan iyileştirmeler mezkûr sahalardaki gelgitler nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. Bu durum tespite temsil vesikada şu şekilde dile getirilerek gerekli adımların atılması padişah buyrultusuyla yeniden gündeme getirilmiştir. “Dersaadet ve vilayatda bulunan bil-umum hapishane ve tevkifhanelerin muamelat-ı hazırayı dahiliyelerine meşhud olan adem'i intizam dahilen ve haricen birtakım sui istimalat ve şikayet ve itirazatı müstelzim olmasına ve bunların ahval ve dahiliyelerini ıslaha muktezi tedavinin tahtı nizama idhali adliyece teşebbüs olunmasına tanzimat cümlesinden olarak bir nizamın vaz'ı ve tesisi mühim ve muktezi bulunmasına binaen hapishane ve tevkifhanelerin idare-i umumiyesine müteallik icraat ve muamelat, adliye nezaret-i celilesinin tahtı nezaretinde olmak ve hapishaneler kabahat ve cünhalarının derecesine ve müddet-i mahkûmine göre tayin ve tevkifhane kabl-el hüküm taht-ı istintak ve muhakeme de bulunacak mazmun-ı aleyh ile müttehimine tahsis kılınmak ve buda erbabı cinayet ve cünha ile müttehim ve maznun-ı aleyhlerin muhtelif bir yerde bulundurulmasından derkâr olan mahzurun def'i maksadına mübtene bulunmak üzere esas ve mutazarruat-ı maslahatı şamil nezaret-i müşarun-ileyhden kaleme alınan nizamname layihası üzerine şura-yı devlet-i tanzimat dairesinden bir takım hey'et-i umumiyesinden tenzil ve tahattüm kılınan mazbata üzerine hapishanelerin inşaat ve tamiratı çarelerinin dahi bu kere şeref müteallik buyurulan irade-i isabet-ade-i cenabı padişahiye tevfikân” (Y.A.RES. 5/7.) yerine getirilmesi emir edilmiştir. Böyle bir hassasiyetin sürekli gündemi meşgul etmesi bile yüzyıl öncesindeki devletin bigâne tavrını ters yüz eden bir gelişme olmuştur.

Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerdeki İyileştirme Gayretleri

Sultanın Korunmuş Memleketlerinin (Memalik-i Mahruse-i Şahane) doğu surlarındaki en önemli burcunu teşkil eden Van vilayeti; stratejik konumu itibarıyla bu korunmanın katalizörlerinden biri olarak ön plana çıkarılmıştır. Şehrin böyle bir vasfa sahip olması, Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarından itibaren idari yönetimce eyalet/vilayet merkezi olarak tercih edilmesine neden olmuştur. Bu tercih bölgeyi, siyasi, askeri ve iktisadi açılardan biçimlendirdiği gibi içtimai inisiyatifin dini ve kültürel mensuplarını da aynı hassasiyet üzerinden örgütlemiştir.

Toplumu ve bölgenin idari kompozisyonunu kompartımanlar şeklinde örgütleyen bu hassasiyet, ferdin inisiyatifini dini ve yerel önderlerin insafına teslim etmiştir. Toplumsal imtizacını millet sistemiyle, siyasi mizanını ise yurtluk-ocaklık anlayışı üzerinden kendi düzenine entegre etmiş, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiler ağını bu şekilde biçimlendirmiştir. XIX. yüzyılla birlikte temsil dilinin, dini ve yerel değerlerden ziyade beşeri ve merkezi referanslara atıf yapan siyasi yapılara işaret etmesi, Van vilayeti özelinde taşranın toplumsal ve idari alanında krizlere neden olmuştur. Tanzimat Fermanı böyle bir eşikte ilan edilerek içtimai çelimsizliklere ve siyasi çelişiklere neden olan etkenlerin ekartesine koşullandırılmış yeni bir düzenin varlığını ihsas ettirmiştir.

Bu tür hissiyatın hususi tezahürleri olan nizamnameler; toplumun nitelikli toplamını “ coğrafi ve tarihi hafızada”, eşitleyerek “toplumsal imtizacı”, “idari insicamı” ve “iktisadi istikrarı” yerel paydaşların eşit katılımlarına dayalı şekillenen “siyasi ihtiyar” düşüncesi üzerine temellendirilmiştir.¹⁰ Coğrafi ve tarihi veçhe toplumsal yapının paydaşları arasındaki kimlikleri muhafaza ederek bunların yatay eksenindeki ilişkilerini düzenlemeyi amaçlamış, “siyasi ihtiyar” ise bunların yönetilme tercihlerinden kaynaklı dikey yönlü iletişimlerini yönetenler nezdinde eşitlemeyi hedeflemiştir. Her iki hususiyet, çok çeşitli hassasiyetlere ev sahipliği yapan Van gibi vilayetlerin toplumsal ve siyasal dinamiklerini bir ülküye doğru koşullandıracağı inancını taşımıştır. Bu koşullandırmayla yatay eksenli ilişki biçimleri hoşgörü üzerinden öncelenerek imtiyazın yerine imtizac eksenli bir temsiliyete, dikey yönlü iletişim şekilleri de horgörüyü ötekileyerek ihtiramın yerine ihtiyar eksenli bir siyasi denklemin beklentisine odaklanmıştır.

Devlet, doğu sınır güvenliğinin hareket merkezini teşkil eden Van vilayetindeki örgütlenme biçimlerini (toplumsal imtizac-siyasi ihtiyar) akamete uğratarak şehrin mezkûr hususiyetine halel getirebilecek teşebbüslerin teskini, te'dibi ve tenkili için eylem planında Tanzimat'ın getirilerini bir ayna olarak kullanmıştır. Sahaya yansıyan uygulamalardan biri de hapishaneler olmuştur. 1267 (1851) tarihli belgede Anadolu müfettişi İsmet Paşa hazretlerine hitaben kaleme alınan belgede, bölgedeki hapishanelerin ahvalinin haftada bir yerel meclis azalarından birkaçı ile teftiş olunarak jurnallerin meclise

¹⁰ Tanzimat Fermanı sonrası devletin, geçmişten hareketle kendini güncelin gerçekliğinde yeniden bir okumaya tabi tutmasının en önemli tezahürlerinden biri yerel idari inisiyatifin bir tarafını teşkil eden mahalli meclisler olmuştur. Demografik denklem üzerine temellendirilen bu meclisler siyasi ihtiyarın önemli birer temsilileridir.

verilmesi¹¹ gayri hıfz u sıhhi koşulların iyileştirilmesine yönelik yerel yönetimlerin etkin bir şekilde sahada yer almasını teşvik etmiştir.

Van merkezi hapisanesi başta olmak üzere mülhakatındaki bu tür yerleşkeler bahse konu yansımanın tezahürlerindedir. Ancak mali sıkıntılar mezkûr gelişmenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine engel teşkil etmiştir. Bu tür sıkıntılar nedeniyle devlet, öngördüğü düzeni tehdit eden mücrim ve müttehimleri hakem ve hâkim devlet davranış biçimleriyle cezalandırmayı sürdürmüştür. Yürürlüğünü devam ettirdiği müeyyideler sürgün etmek, zindana atmak, küreğe koymak gibi bedeni ta'zib ve hissi ta'ciz etmeye meyilli cezalardan oluşmuştur. Şehrin hâkim yerinde konumlandırılmış Van Kalesi de zindan ve kalebendlik uygulamalarına mekân olarak belirtilen yaptırımlara mesken olmuştur.

Bölgede kalelerden bağımsız hapisanelerin inşasına kadar Van Kalesi'nin zikrolunan değerler kümesini tehdit edenler için bir hapisaneden ziyade tevkifhane olarak kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. 1273 tarihli vesikada bildirildiği üzere kalenin, mücrimlerin cerayimleri oranında cezai müeyyidelere çaptırılmalarından kaynaklı bir hükümlü ocağından ziyade suçlunun belirsiz bir süre kalede tutulması böyle bir tespiti meydana vermiştir. Tevkif sürecinin belirsizliği suçlunun “ıslah-ı nefis” etmesine bağımlı kılınması ile suça maruz kalan ferdi veya toplumsal çevrenin de tutum ve tavırlarının gözetilmesi bu süreçsizliğin nedeni görülmüştür. Belgede *yine sabıkı vechle ika-yı fesad ve habasete cesaret edecekleri mütaalasına mebni* (A.MKT.UM. 284/46) kale de tevkif edilmeleri uygun bulunmuş ifadesi yukarıdaki tespitin teyidi olduğu gibi bu bakış açısı Van kalesinin belirtilen değerler kümesinin temin ve tevsi'ine koşullandırılmış bir mekân olarak görev icra ettiğine de temel olmuştur. Kaleden müstakil bir hapisanenin varlığı 1268 (1852) tarihli bir belgede ifade edilmiştir. Ahşap tarzında tasvir edilen yapının ne zaman yapıldığına ilişkin bir tarih düşülmemiştir. Ancak zikredilen tarihte hapisanenin külliye yıkılmaya yüz tuttuğu ve yeni yapının inşasının

¹¹ Anadolu müfettişi İsmet Paşa hazretlerine

“Hapisanelerin ahvali bi-t-teftiş olduğundan haftada bir defa meclis azasından birkaç kişi ile yokladılması ve bundan böyle jurnalinin meclise verilmesi hususları ve gizlide dahi lazım gelenlere ifade kılınarak ba'dema ol-vechle harekete mübaderet olunacağını müşar-ı ita olunan mazbata takdim kılındığı ifadesine dair varid olan tahrirat behiyeleri meclis-i valaya lede-l i'ta ol-vechle vuku'a gelen himmet ve hareket düsturuyula muvafık hal ve maslahat olmasıyla bundan böyle dahi ahval-i lazimedede tedkikat ve tahkikat-ı mukteziyenin icrasıyla ifa-yı hüsn-i memuriyete himmet olunmasının hususunun savb- valalarına te'kid ve temhirin, tezkir kılınmış olmakla...” (A.MKT.UM 60/72).

elzem olduğu ve maliyetinin ne kadar olacağı ilgililere bildirilmiştir (A.MKT.MVL. 54/21)¹². Mali yetersizlikler vilayetin bu konudaki talebinin sürekli ertelenmesine sebebiyet verdiği Hicri 1287 (1870) tarihli belgenin içeriğinden anlaşılmaktadır¹³. Bu tür zafiyet yerel paydaşların katılımı ve merkezi hazinenin de katkısıyla aşılmaya çalışılmıştır¹⁴. Tüm bu çabaların sonuçlanıp sonuçlanmadığı belirsizliğini korurken Hicri 1296 (1879) kayıtlı bir diğer belge de ise hapishane taleplerinin tekrardan dile getirilmesi bu konunun sürgit bir hikâyeye dönüştüğünü göstermektedir¹⁵.

Hapishanenin inşasına yönelik taleplerin sürekli muallakta kalmasının nedeni, devletin siyasi ve mali krizler ile yüzleştiği bir döneme tesadüf etmesinden (Kırım Savaşı ile başlayan iktisadi istikrarsızlığın 1881 Muharrem karnamesi ile son bulan süreç) kaynaklanmıştır. Ancak bu tür krizlerin etkisinin tedricen tedavi edilmeye başlandığı bir zaman aralığında mezkûr talepler yerine getirilmiştir. 1886 tarihli “Saye-i inayet-vaye-i cenab-ı padişahide müceddeden inşa edilen Van merkez hapishanesinin resmi küşadı icra olduğuna dair Van vilayetinden meb’us telgrafnamenin sureti manzuru-ı sami hidivaneleri buyrulmak üzere leffen arz ve takdim kılınmasına ol-babda” (DH.MKT. 1360/64.) içerikli belge, yaklaşık otuz küsur yıllık talebin mutlu bir son ile neticelendiğini göstermiştir¹⁶.

¹² “... Hapishane külliye münhedim olmak cihetiyle mahal-i merkumenin keresteleri kullanılarak üç bin guruş masrafla birkaç koğuşdan ibaret bir hapishanenin inşası...”

¹³ “Van da hükümet konağı ittihaz olunan Timur Paşa konağı vuku’bulan istida üzerine sahipleri tarafından mükemmel bir hapishane inşasıyla ilave olunmak şartıyla icaresinin bin üçyüz guruşa iblağı hakkında mukaddema merkez vilayetçe müzakere cerayaniyle mahalinde vuku’bulmuş ise de bazı esbabdan naşi sahipleri tarafından bu suretle muvafakata hasıl olmayup hapishanenin inşasıyla konağın inşası için mahalli paydaşlar başta olmak üzere merkezi hazineden yardım talep edilmiştir” (İ.DH. 620/43146).

¹⁴ “ahali ve aşair-i merkumenin ucuretinden ve eşya bahasından alacakları bulunup canib-i miriye terk eylemiş oldukları yetmiş bin guruş...” (İ.DH. 620/43146).

¹⁵ Van vilayeti hapishanesi iki yüz kırk üç bin üç yüz elli altı masrafla vücuda geleceği beyanıyla icra-yı iktizalarına dair... (ŞD. 1505/38.).

¹⁶ 1914 tarihli belgede ise otuz küsur yıllık inşa sürecine konu olan hapishane ve müstemlatı şu şekilde tasvir ve teşhir edilmiş ve metinde ifade edilen içtimai, siyasi ve ferdi hassasiyetler üzerinden yeniden güncellenmesi dile getirilmiştir. Hususan bir ismi olmadığından Van Merkez Hapishanesi namıyla tesmiye olunan bu yeni yapı dâhilinde mahpus ve mevkufata mahsus altı koğuş mevcuttur. Bu koğuşların beheri hıfzu’l-sihha noktasından on altı şahsı ancak istiab eder. Bir müddetten berü mevcudunun kesretinden dâhil-i hapishaneden hariç ve cümle kapusundan iki kapu içeride gayr-ı muntazam ve güneş görmez bir iki koğuş bir kısım mahbus ve mevkufata tahsis edilmiş ise de yine istiaba gayr-ı kafi ve ba-husus hapishane cephesinin şimale nazır ve şark ve cenub cihetlerde suruyla mahduttur (DH. MB.HPS. 149/36).

Van merkez hapishanesinin faaliyete geçirilmesiyle bölgenin geleceğini karartacak isyankâr adımların atılmasının aynı döneme denk gelmesi arasındaki tarihi tevafuk, farklı tespitlere kapı aralamıştır. Bu yeni yerleşke, devletin tedip ve terbiye yönelik müeyyidelerini hadd, kısas, diyet, ta'zir ve kürek gibi cezalandırma yöntemleri yerine zindanı, kurumsal bir tezahürle yoğurarak oluşturduğu hapishane sistemi üzerinden güncellediği gibi şiddete kapı aralayan arayışlara rağmen iyileştirmelerden ödün vermeyeceğine de bir cevap niteliğinde olmuştur. Ancak hapishanenin mali sorunlar nedeniyle 30 yıl gibi bir sürede ancak oluşturulması birçok zaafiyetler silsilesinide beraberinde getirmiştir. Hapishanenin açılışından kısa bir süre sonra kapasitesinin üzerinde mahkûm barındırdığından dolayı iyileştirmelerin yapılması talep edilmiş ancak mali ve siyasi sorunlar nedeniyle mezkûr istekler gerçekleştirilememiş ve hapishane derunundaki mahkûmların kavgaları (Ermeni-Kürt mahkûmlar arasında) bunların bir bölümünün Erzurum Hapishanesi'ne gönderilmesini gündeme getirmiştir (Arvas, 2018: 307).

Hapishanenin yaşadığı sorunlara ilişkin bu tür kısa soluklu çözüm arayışları yanında daha kalıcı yöntemler de zamanla geliştirilmeye çalışılmıştır. Bölgenin, Ermeni çetelerince sürekli tedhiş siyasetine maruz bırakıldığı dönemlerde bile bu tür şiddeti sergileyenlerin tutuklu buldukları merkez hapishanesindeki düzenlemeler, zikredilen keyfiyetin bir örneğidir. Bu bağlamın somut bir temsili, I. Dünya savaşının arefesinde ve esnasında Van ve mülhakatında Ermeni çeteleri başta olmak üzere devletin kurulu düzenine karşı gerçekleştirilen terör faaliyetleri müsebbiplerinden mahkûm veya mevkuf olanlarının hapishanedeki izdihamlarından kaynaklı kötü koşulların iyileştirilmesi noktasında merkezle yapılan yazışmalardır¹⁷. Bu hassasiyete bir diğer misal ise bahse konu savaştan iki yıl önce kayıtlara geçmiştir. Merkez hapishanede mahkûmların sağlıklarına o denli ehemmiyet verilmiştir ki bunun sonucunda gardiyanlar, sadece mahpusların kaide ve kurallara uyup uymadıklarını gözetlememişler aynı zamanda hapishane derunundaki hastanenin müstahdem ihtiyacına göre zaman zaman hademe olarak da görev yapmışlardır. İlgili belgede mezkûr zevatın sağlık sorunları yaşamamaları için (böyle bir tercih her ne kadar devletin kamu sağlığı

¹⁷ 1914 yılı itibariyle Van Merkez Hapishanesi'nde mahkûm ve mevkufun sayısı 244 ve ertesi yıl ise bu sayı 149 kadardır. 1915 yılında 149 mahkûmun 94'ü Divan-ı Harbi Örfi'de (Devletin zatına karşı işlenmiş suçların ve suçuların muhakame edildiği olağanüstü mahkemedir) yargılanmış veya mahkemesi devam edenlerden oluşmaktadır (DH. MB.HPS. M. 20/69 - DH. MB.HPS. 149/36).

noktasındaki personel zafiyetini gösterse de) güvenlik endişelerini bir kenara koyup sağlık kaygılarını öncelemeleri hapishane özelinde hadim devlet anlayışının tedricinde olsa tezahürüne bir temsil olmuştur¹⁸.

Van Merkez Hapishanesi örneğinde görüleceği üzere bedeni ve hissi müeyyidelerin daha sağlıklı bir ortamda geçirilmesine yönelik bu çabaların her ne kadar ferdin ıslahına koşullandırılmış çabalar olduğu gerçeği göz önünde bulundurulsa da bir diğer beklentinin bunların toplumsal imtizaca ve siyasal ihtiyara katkı düzeyleri olacağı şüphesizdir. 1306 (1889) tarihli belgede mahkûmların durumu açık edilerek bunların toplumsal ve siyasal ödevlerine ilişkin hapishane yönetiminin icazet vermesi ve cemaat önderlerinin de bunlara kefil olmaları karşılığında salıverilmeleri zikredilen tespitin somut bir delilidir. “Birkaç seneden beri mahbus olan Karakin ile malumu-l-esami-i kêsan ve Rahip Danyal ve Ahin nam şahıslar müddet-i mezkure zarfında ıslah-ı nefis etmiş olacakları gibi şimdiki halde vilayette emin ve asayiş ber-kemal olduğuna ve hemişe meslek-i sadakat ve ubudiyette sabit olacaklarına dair vilayet dâhilinde bulunan umum Ermeniler namına olarak Ermeni mu'teberanı tarafından geçende atabe-i uluyaya telgraf dahi keşide edildiğine binaen...(DH.MKT. 1634/119).

Hadim devlet anlayışı noktasında son dönem Osmanlıların samimiyetine somut örnek teşkil eden Van merkez hapishanesindeki bu tür anlayışlar, içtimai imtiyazı toplumsal imtizaç lehine törpüleyip (Osmanlı vatandaşlık projesi), patrimonyal ihtiramı siyasal ihtiyara tahvil ederek (Meşrutî monarşi) devlet millet bütünleşmesinin tahkimine yönelik yatırımların esaret sistemindeki bir karşılığı olarak da değerlendirilmiştir. Van merkez hapishanesinin yaklaşık otuz yıllık bitmeyen hikâyesi de bu karşılığın bir sonucu olarak neticelendirilmiştir. Bu karşılığın nazari düzeyini tayin eden somut bir diğer mülhaza ise 1330 tarihli belgede yeni bir hapishanenin inşası için Van Gölü çevresinde fizibilite çalışması için Tarih-i Osmani Encümen azasından bir memurun gönderilmesi ve bu memur tarafından ifade edilen fikirlerin ilginçliği olmuştur.

İlgili belgede “Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbekir, Mamuratü'l-aziz ve Musul vilayetlerindeki mahkûmun-i cinaye için Van Gölü sahilinde münasip bir noktada bir hapishane-i umumi inşası mutasavver olduğundan bunun Ahlat'ta mı yoksa Tatvan mevki'inde mi yapılmasının uygunluğu için öne sürülen fikirler, devletin bu konudaki

¹⁸ “Van vilayeti merkez hapishanesinde mevcut mahbusine ve emsaline nazaran fazlalığı tebyin eden altı nefer gardiyandan birinin mezkûr hapishane derunundaki hastahanedeki hademe olarak istihdamı bi-t-tensib keyfiyet-i ba-tahrirat vilayet-i müşarün-ileyhe tebliğ olunmuş...” (DH.MB.HPS. 145/10).

müktesebatıyla kıyaslandığında hadim bir anlayış ile kendini güncellendirmeye çalıştığı çıkarımını yapmak imkan dahilindedir (DH. MB. HPS. 35/7-3-1). Tercih sürecinde memurun, tarih, kültür, coğrafya gibi kriterleri dikkate alarak yaptığı mukayeseler, siyasi ihtiyarın gerekçesine temel toplumsal devinimin mütemmim cüzi olan ferdi inisiyatifi hangi kıymetler etrafında te'dib ve terbiye edileceğinin de ipuçlarını vermiştir. Durum tespitine meydan tanıyan kriterlerin ilki bölgenin tarihi ehemmiyetinden bahsedildiği bölümdür. Küçük Asya olarak tesmiye edilen Anadolu'nun ümran ve medeniyet hamurunun Ahlat'ta yoğrulduğu, bu yoğunluğun kıvamı Akkoyunlu, Bayındır ve Karakoyunlu gibi devletlerin kıyamına kulvar olduğu ve Osmanlıları da müjdelediği ifade olunarak böyle bir müktesebata meydan bölgenin bu tür müesseselerce ihya edilmesi tavsiye edilmiştir¹⁹. Bu tavsiyeye semer tarihi arka plan, inşa edilecek hapisanede istihdam edilecek memurun ve müstahdemın davranışlarını biçimlendireceği, bu denklemin hem müessesesinin işleyişine hem de mahkûmun psikolojisine payanda olacağı izahtan varestedir.

Tarihi arka planın şekillendirdiği bölgede hapisaneye beşiklik edecek bölümün iki kebir cami-i şerife ve ihyası kabil bir hamama ve beş yerden çıkan gayet leziz ve mebzul su menba'na ve bir hayli eşcara havi bulunduğu ve bunların ise ihtiyacat-ı sıhhiye ve hayatiyeye medar olduğu tasvir edilerek mezkûr alan sakinlerinin ve üserasının hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarının karşılanacağı ifade edilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 35/7-4-5). Geçmiş dönemlerde sıhhi ve hayati koşullardan mahrum bölgeler suçlulara mesken ve mahbes olarak tayin edilirken çalışmaya aralık olan tarihlerde ise hangi hususiyetler üzerine

¹⁹ “Van Gölü'nün sahil şimalinde bulunan Ahlat kasabası hedefimiz olan nokta-i nazardan başlıca dört kaideyi muhtevindir. Evvela ma'lum-i alileri buyrulduğu üzere on yedinci sene-i Hicriye de zaman-ı hazret-i Farukî de eyadi-i İslama geçen bu kasaba asırlarca küçük Asya'ya merkez-i be-kâne-i ümran ve medeniyet ve senelerce fûru'-ı hükûmat-ı İslamiyeden Akkoyunlulara, Bayındırlara, Karakoyunlulara pay-gah-ı miknet ve celaled olduğu gibi mensubiyetiyle mübahi olduğumuz Osmanlı kavmi necibinin menşe-i tarihiyesi olmak itibarıyla de haiz-i ehemmiyet-i uzma olup halbuki: bugün mazarine bir saha-ı tarihiyesine revabıt-ı sıhhiye ile merbut olmayan akvamin yaşamağa liyakatı olmadığı şun-ı carie isbat itmekte olmasına ve tarih-i millimizin mukaddimesini teşkil eyleyen bu mevki'i ehemmin i'mar ve ihyası vazifesi cümlemizin uhde-i takdir ve hamıyyetine müterettib bulunmasına ve binean-aleyh binlerce yaralar sarfiyla orada böyle bir müessesenin getirilmesi el-yevm sefaletin pençe-i ahenini altında zebun ve seviye-i measir-i dimağıyece her yerden dun kalan ve kâmilen Türk anasırına mensub bulunan kasaba ahalisinin cebin-i müca'adında hutut-ı refah ve nişan ve kendilerine bir saha-i vasiye-i say'-ı inbisat te'min edeceği kaffe-i izahtan varestedir” (BOA. DH.MB.HPS. 35/7-4).

hapishanenin inşa edilmesi gerektiği tavsiyesi, devletin hadim bir anlayışla kendini güncelleme gayretine bir delil olarak görülmüştür²⁰. Hapishanelerin hadim devlet anlayışı paralelinde paylanmasına yönelik bu tür tasavvurların tasdikatını tayin edecek olan en önemli iki kriterin, iktisadi istihlal ve siyasi istikrar olduğu göz önünde bulundurulursa her iki ilkenin de belirtilen aralıkta gel-gitlere konu olacak bir intizamsızlığa hapsolması 1850'ler sonrası inşa edilen hapishanelerin ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenmesini zorlaştırdığı gibi Ahlat örneğinde olduğu gibi örnek hapishanelerin inşasını da ya geciktirmiş yada metinlerde tasavvurat şeklinde kalmasına neden olmuştur.

Van ve kazalarındaki hapishanelerin genel durumu hakkında Kanun-ı evvel 1329 (1913-14) tarihli raporlardaki bilgiler, bahse konu anlayışı özetler mahiyettedir. Elbak ve Erciş kazaları dışında kadınlara özgü hapishanenin yokluğu dile getirilerek dolaylı bir şekilde nisaya mahsus mahbusların inşası talep edilmiştir. Bu istek, Tanzimat sonrası toplumsal tasavvurun cinsiyet eşitliği noktasında hangi toplam üzerinden tamamlanacağına bir temsil sunarken mevcut yerlerinde “mevkufinin tevkifine” uygun olmadığı uyarısı yapılmıştır (DH.MB.HPS. 149/36-8,14). Hoşab, Gevar, Şatak, Adilcevaş, Mamuret-ül Reşad, Muradiye, Gevaş, Erciş, Çölemerik kazalarındaki hapishanelerin hükümet malı, Şemdinan, Mahmudi, Elbak'taki mahbushanelerin ise kira olduğu, hem mülk hem de isticar olanların tek odadan ibaret oldukları “kavaid-i hıfz u sıhhiye muvafık” olmadıkları merkeze bildirilmiştir. Örnek Gevaş kazasında hapishanenin yeni yapılmış olmasına rağmen 20 kişiyi zar zor idare eden bir yer olduğu ve belirtilen tarih itibarıyla mahbusun sayısının 18 olduğu vaz edilirken diğer kazalardaki durumunda belirtilen zafiyetlerle benzerlik gösterdiği vurgulanmıştır. Hükümet dairelerinde veyahut jandarma birliğine tahsis edilen emakin-i belediyein zemin katlarında bir göz odadan ibaret olan kaza hapishanelerinde ortalama 10 ile 20 arasında mahbusunin haps olunduğu, bunların da mahkûm ve mevkuf ayırt etmeksizin bir arada tutulmalarından kaynaklı izdihamlara sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Böyle bir tablonun zanlı, sanık ve suçlu ayırımına ket vurarak psikolojik eşiği parladıdığı ima edilerek zikredilen hapishanelerin hadim devlet ihtiyaçlarıyla mütenasip olmadığı tasrih edilmiştir (DH.MB.HPS. 149/36-4,15).

²⁰ Belgenin devamında bölgenin “ab u havasının letafet ve itidali hesabıyla göl sahilinde kain bilad ve kasabanın kaffesine faik olması ve buraya nadiren kar yağması dahi piş-i çeşmi dikkate alınacak hususiyettendir.” ifadeside tespitin somut bir temsildir. (BOA. DH.MB.HPS. 35/7-5).

Benzer tablonunda sürekli iyileştirmelere konu olan Van Merkez Hapishanesi'nde yaşandığı aynı tarihlerde rapor edilmiştir. Zikredilen tarihlerde 244 zükûr (erkek) ve 2 nisa (kadın) olmak üzere toplamda 246 mahbusun vardır (DH. MB.HPS. 149/36-2.). Hapishanenin toplam kapasitesinin 96 kişi olduğu dikkat-i nazara alınırsa çok vahim bir tablo ortaya çıkmaktadır. Senenin her dört ayının ilk gününde (Yoklama tarihleri Mart ve Temmuz ve Teşrin-i sani aylarının birinci günüdür) mahalince imla edilerek Dahiliye Nezaretine gönderilen Van Merkez Hapishane yoklama defterindeki mahbusun ve mevkufinin suçlarına göre mevcudunun mezkûr yapının kapasitesinin çok üstünde olduğu Rumi 1331 (1915) yılında kaleme alınan raporda da açıklanmıştır. Mezkûr yerleşkede bahse konu yoklama defterine göre tablo şu şekildedir (DH.MB.HPS.M. 20/69).

Mahkûmin Miktarı

Nev-i Ceraim	Zükûr	İnas	Yekûn
Cinayet	26	1	27
Cünha	2	-	2
Kabahat	-	-	-
Divan-ı Harbi Örfiden	45	-	45

Yekûn:74

Mevkufinin Miktarı

Nev-i Ceraim	Zükûr	İnas	Yekûn
Cinayet	19	1	20
Cünha	6	-	6
Kabahat	-	-	-
Divan-ı Harbi Örfiden	49	-	49

Yekûn:75

Böyle bir tablonun vahameti, belgenin devamında hapishanenin kapasitesi göz önüne sunularak gösterilmeye çalışılmıştır. Mahpus ve mevkufata mahsus altı koğuşun mevcut olduğu bu koğuşların her birinin hıfzu'l-sıhha noktasından ancak on altı şahsı istiaab edebildiği ve bir müddetten berü hapishane mevcudunun kesretinden dolayı izdiham yaşandığı belirtilmiştir. Bu problemi palyatif çözümlerle paylama teşebbüsleri neticesinde dâhil-i hapishaneden hariç ve cümle kapusundan iki kapu içeride gayr-ı muntazam ve güneş görmez bir iki koğuş daha eklendiği ve buraların bir kısım mahbus ve mevkufata tahsis edilmiş olmasına rağmen yine de istiaba gayr-ı kafi olduğu ifade edilmiştir (DH. MB.HPS. 149/36). Hem vilayette hem de kazalarında hapishanelerin durumunu tasvir eden bu mülâhazalar dikkate alındığında geçmiş deneyimlere nazaran mahkûmun bedeni tedibine koşullandırılmış ve zindan olarak tabir edilen sağlıklı izbe yerlerden, sağlık ve sıhhati gözetken daha yaşanılır

bir alan oluşturma kaygısının somut izlerini görmek mümkündür. Dönem itibariyle hapishanenin ihtiyaçları karşılayamaz bir halde olmasının mahkûmları kötü şartlara maruz bırakması ve bu durumun müfettiş nezdinde endişe yaratması, devletin bu noktadaki hassasiyetinin müktesabatıyla²¹ mukayese edildiğinde nasıl bir değişime tekabül ettiğinin de açık bir temsili olmuştur²².

Sonuç

Hakem ve hâkim devlet anlayışının cezai müeyyidelerine göre temellendirilmiş olan ilk dönem hapsedme veya sürgün eylemlerinden beklenti, şiddeti önceleyen davranışları fiziki olarak ta'zib ve hissi olarak da ta'ciz ederek kendilerine çeki-düzen vermeleri veya belgelerin diliyle “ıslah-ı nefis” etmeleri olmuştur. “Tebdil-i mekân ve teb'id-i evlad u iyale” istinad eden kalebentlik ve zindan cezası zihni, fikri, kalbi duyguları ta'ciz ederken kürek cezası ise bedeni ta'zib ederek suçlulara aşın ve aşyanın kıymetini kendilerine telkin ederek terbiyeyi amaçlamıştır. Ancak hadim devlet anlayışının daha görünür bir hale geldiği XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte bu tür cezalandırma yöntemlerinin giderek azaltıldığı ve suçluların cezai müeyyidelerine mekân olacak meskenlerin, uzak diyarlar değil genel itibariyle suçun işlendiği mahaldeki hapishanelere evrildiği ve suçlunun tezkiesine koşullandırılmış uygulamaların ise bedeni ta'zib etmekten ziyade zihni, fikri ve kalbi duyguları ta'ciz ederek mahkûm tavırlarının ta'diline yönelik kısıtlamalardan oluşturulmaya çalışıldığı belirlenmiştir.

Mahkûm tavırlarının ta'diline koşullandırılmış yeni hapishane sisteminin artıları, kendi kaderlerine terk edilmiş suçluları devletin müşfik kollarında rehabilite edilen mekânlara dönüştürülmüş olmasıdır. Bu hissiyata mebbe olan Tanzimat Fermanı'nın yeni bir toplumsal yapıyı telkin etmesi sonrasında bahse konu amacı teyid eden nizamnamelerin tanzimi ve bu teorik düzlemin uygulama dizgesinde çeşitli tesislerle tevsiki, klasik Osmanlı sisteminin anlamlandıran birçok

²¹ XVI. Yüzyılın ikinci yarısına ticari bir mesele nedeniyle Trablus'ta alıkonulan bir Almanın, hapishane ve kale zindanında maruz kaldığı sıkıntılar, zikredilen müktesebatin nasıllığına ilişkin müşahhas verilerden bir tanesidir. Bkz. (Krafft, 1996).

²² Resmi makamların, hadim devlet anlayışı paralelinde “insanı yaşat ki devlet yaşasın” kaygısıyla cezai müeyyidelere mesken hapishaneleri iyileştirme gayretlerinin bir benzerini kamuoyunun nabzını tutatan dönem neşriyatında da gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Osmanlı ülkesi dahilindeki hapishanelerin durumuna ilişkin yaptığı gözlemlerini kamuoyu ile paylaşması ve dolaylı bir şekilde buraların iyileştirilmesini teklif etmesi, konunun üst başlığıyla mütenasib bir tavır olduğu şüphesizdir. Bkz. (Gazel, 2010: 143-151).

müessesesinin mekân ve zaman içre varlıklarının sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Cezai müeyyidelere mekân olan yapı ve uygulamalar da bu değişim değirmeninden nasibini almışlardır. Ancak bu değişim rüzgârının hem nitelik hem de nicelik açısından siyasi istikrar ve iktisadi istihlal ile paralel yürütüldüğü ve merkezden uzaklaştıkça da şiddetinin düştüğü gözlenmiştir. Van ve kazalarındaki hapisanelerin inşa ve iyileştirme süreci bu etkenlerin bir temsili olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)

Resmi Kaynaklar

Düştur

Mühimme Defterleri

Kitap, Makale ve Tezler

Arvas, Z. T. (2018). *Van Vilayeti (Sultan II. Abdülhamid Döneminde)*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal Daire Başkanlığı.

Âşıkpaşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Yavuz, K.-Saraç, M. A. Y. (Çev.). İstanbul: Koç Kültür Sanat.

Barkan, Ö. L. (1950). Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (Ekim 1949-Temmuz 1950), C. XI. İstanbul: İstanbul Basımevi.

Caroline, F. (2000), *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923)*. Z. Kılıç (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Çiçen, A. (2010). *Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslahatı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Demirbaş, T. (2005). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun (Ed.), *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Danişmend, İ. H. (1975). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C.V. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Kılıçbay, M. A. (Çev.). İstanbul: İmge Yayınları.
- Gazel, A. A. (2010). Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri. E. G. Naskali ve H. O. Altun (Ed.), *Hapishaneler Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İnalçık, H. (1967). Adâletnâmeler, *Belgeler*, II/3-4, s. 49-145.
- İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat (Bir Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Krafft, H. U. (1996). *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*. Akpınar, T. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- M. Hakim Efendi. (2019). *Hakim Efendi Tarihi*. Tahir Güngör (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Orat, J. A. ve Çelik, F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 75-88.
- Santos, J. L. de las H. (2014). Women's Reformatories and Prisons in the Early Modern Age: Morality, Welfare and Repression of Women in the 17th and 18th Century, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 161.
- Şemseddin Sami (1332). *Kamus-i Türki*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Yılmaz, Z. (1990). *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 371-402

Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi Installation of First Telegraph Lines From Van to Hakkâri

• Ömer KUÇAK*

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Siirt/Türkiye.
Asst. Prof., Siirt University, Faculty of
Arts and Sciences, Department of
History, Siirt /Turkey.
omerkuçak@hotmail.com
omerkuçak@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0425-0440

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/02/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

25/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Kuçak, Ö. (2021). Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 371-402

Citation: Kuçak, Ö. (2021). Installation of First Telegraph Lines From Van to Hakkâri. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 371-402

Öz

İlk kez Kırım Savaşı esnasında telgraf teknolojisi ile tanışan Osmanlı Devleti, zaman içerisinde bu yeni teknolojiyi ülkenin her tarafına götürmek için büyük gayret gösterdi. İlk başlarda ülkenin Rumeli topraklarında ve Batı Anadolu'da yaygınlaşan telgraf zaman içerisinde Anadolu'nun doğusuna doğru hareketine devam etti. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başları itibariyle Hakkâri İran sınırında oldukça stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Telgrafın askerî, siyasî, stratejik ve ticarî açılardan sağladığı fayda yadsınamaz bir gerçektir. Hakkâri özelinde ticarî önemi biraz sönük kalsa da askerî, siyasî ve stratejik açılardan devlete büyük yararlar sağlamıştır. Hakkâri Sancağı'nın merkezi olan Çölemerik'e telgraf hattı 1881 yılı itibariyle ulaştı. Bu tarihten itibaren Sancağın diğer kazalarına da yeni teknoloji götürülmeye çalışıldı. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler ışığında gerçekleştirilen bu çalışma ile Van Vilayeti'nden Hakkâri Sancağı'na telgraf hattının çekilmesi süreci aydınlatılacaktır. Telgraf hatlarının çekilmesinde ahalinin yaptığı katkılar, aşiretlerin telgraf hatlarına olan saldırıları, telgrafhane idaresi, telgrafhanelerde görevli memurların arşiv belgelerine konu olan hayat hikâyeleri çalışmamızın odak noktalarından bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Telgraf, Van, Hakkâri, Telgraf hattı, Haberleşme.

Abstract

The Ottoman Empire, which was first introduced to telegraph technology during the Crimean War, made great efforts to bring this new technology to all parts of the country. The telegraph, which was first widespread in the Rumelia lands of the country and in Western Anatolia, continued to move towards the east of Anatolia in time. In the last quarter of the 19th century and the beginning of the 20th century, Hakkâri was in a very strategic position on the Iranian border. The benefit of the telegraph in military, political, strategic and commercial terms is an undeniable fact. Although its commercial importance in Hakkâri was somewhat pale, it provided great benefits to the state in military, political and strategic terms. The telegraph line reached Çölemerik, the center of Hakkâri sanjak in 1881. As of this date, efforts were made to bring new technology to other districts of Sanjak. With this study, carried out in the light of the documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives, the process of installation of the telegraph line from Van Province to Hakkâri Sanjak will be enlightened. The contributions of the people in the construction of telegraph lines, the attacks of the tribes on the telegraph lines, the telegraph house administration, the life stories of the officers working in the telegraph offices, which are the subject of the archive documents, are some of the focal points of the article.

Keywords: Telegraph, Van, Hakkâri, Telegraph line, Communication.

Giriş

Telgraf hizmetlerinin gerek Anadolu gerekse de Rumeli toprakları üzerindeki tarihi gelişimini konu edinen birçok çalışma kaleme alınmıştır. Çalışma konumuz ile alakalı müstakil bir çalışma bulunmamakla beraber Arvas (2016: 203-209) ve Bingül (2018: 272-287) tarafından yapılan doktora tezlerinde ve Altun (2011) tarafından yapılan Yüksek Lisans tezinde konu kısmen ele alınmıştır.

Telgraf kelimesi köken olarak Yunancadır. Yunancadaki uzak anlamındaki *tele* ve yazmak anlamındaki *graphein* kelimelerinin birleşimiyle oluşturulmuştur (Hanilçe, 2017: 63). Dünya üzerinde daha yaygın kullanılan ve konumuzun da odak noktasını teşkil eden elektrikli telgraftan önce havai telgraf kullanılmıştır. Havai telgrafi kullanan ilk ülke Fransa'dır. 1794 yılı itibariyle Paris ve Lille şehirleri arasında telgraf hattı çekilerek insanlığın hizmetine sunulmuştur. Havai telgraflar gelişerek kısa zaman içerisinde Avrupa'nın diğer ülkelerine de ulaşmıştır (Mercan, 2009: 160). 1837 yılında Amerikalı mucit Samuel F. B. Mors telgraf makinesini icat ettiği gibi kendi adıyla bilinen "Mors Alfabeti"ni de geliştirerek Telgraf iletişimde kullanmaya başlamıştır (Durgun, 2014: 68). Elektrikli Telgraf Aleti için 1838 yılı itibariyle ilk patent başvurusu yapıldıysa da patent

almayı başaramamıştır. Buna rağmen 1839 yılında İngiltere’de demiryolu hatları ile paralel olarak tesis edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Londra’nın Paddington İstasyonu ile West Drayton arasındaki demiryolu hattı üzerinde ilk telgraf hattının çekildiği görülmektedir (Çakılcı, 2019: 4-5). Daha önce Morse ile birlikte çalışan Amerikalı Chamberlain 1843 yılı itibariyle Osmanlı Hükümetine sunmak üzere İstanbul’a bir telgraf makinesi getirmiştir. Hükümete sunulmadan evvel deneme amaçlı kullanımda hatalar vermesi üzerine Chamberlain mevcut eksikliklerini gidermek amacıyla makineyi Viyana’ya götürmeye karar verdi. Talihsizlikler Chamberlain’ın peşini vapurda da bırakmadı. Vapurun batmasıyla birlikte Chamberlain öldü (Akbulut, 2010: 2). Telgrafi Osmanlı ülkesine getirme noktasındaki teşebbüslerin ikincisi ise 1847 yılında Profesör Smith tarafından yapılmıştır. Beylerbeyi Sarayı’nda yaptığı sunumda bir odadan başka bir odaya telgraf çekilmiştir. Abdülmecid sunumdan etkilenmiş ve elektrikli telgrafi icat eden Morse’a 130 elmaslı bir madalya ve berat göndermiştir (İbrahim, 2019: 7). 1847 yılındaki bu teşebbüs başarılı olsa da elektrikli telgrafın Osmanlı ülkesinde hayata geçmesi ancak 1854 yılında mümkün olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında iletişimin önemi bir kat daha artmıştı. Bu savaş sırasında Osmanlıların müttefiki olan İngilizler ve Fransızlar teknoloji bakımından da Osmanlı Devleti’ni desteklemişlerdir. Kırım Yarımadasında bulunan Balıklava ile Bulgaristan sahilindeki Varna şehirleri arasına 340 mil uzunluğunda sualtı telgraf kablosu çekilmiş ve 1854 yılı itibariyle hizmet vermeye başlamıştır (Hanılçe, 2017: 65-66).

Osmanlı Devleti çağı yakalamak adına bu yeni teknolojiyi gücü nispetinde ülke geneline yayma arzusundaydı. 29 Mart 1855 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti’nde ilk Telgraf Müdürlüğü kurulmuştur. İlk yıllarda telgraflar Latin harfleriyle Fransızca yazıldığı için Osmanlı Devleti Fransız ve İtalyan memurlar istihdam ederek bu sorunu kısa süreliğine halletmiştir. Telgraf konusunda nitelikli personel yetiştirme adına 1861 yılında Telgraf Memur Mülazım Mektebi açılmışsa da 2 dönem sonra okul kapatılmıştır. Telgraf Memur Mülazım Mektebi 1881-1890 yılları arasında tekrar faaliyet göstermiş ve yine kapatılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte Posta ve Telgraf Mektebi adıyla kurulan yeni okul ise Cumhuriyetin ilanına kadar varlığını sürdürmüştür (Olgun, 2014: 149).

1- Osmanlı İdarî Taksimatında Hakkâri

Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapan Hakkâri’nin merkezi Çölemerik olarak adlandırılmaktadır. Şehre

Hakkâri isminin verilmeye başlanması ise 639 yılındaki ilk Müslüman Arap akınlarından sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra şehir merkezi Çölemerik olarak adlandırılırken bölge adı olarak Hakkâri kullanılmıştır (Tuncel, 1997: 206). Kanûnî'nin Birinci İrakeyn Seferi(1533-1535) esnasında Osmanlı hakimiyetine giren Van çevresi Şah Tahmasb'ın karşı hareketiyle yeniden Safevilerin kontrolüne girmiştir. Osmanlılar Kanûnî'nin 1548 yılındaki Üçüncü İran Seferi esnasında 24 Ağustos 1548 tarihinde Van ve çevresini yeniden hakimiyetleri altına aldılar (Sümer, 1976: 67; Kılıç, 2012: 507). Hakkâri bu tarihten itibaren Van Eyaletine bağlı bir sancak (Ocaklık) haline getirilmiştir (Tuncel, 1997: 206-207). Hakkâri; 1631-1788 arasında Van Eyaletine bağlı bir sancak, 1849-1850'de Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak, 1850-1854 arasında müstakil bir eyalet, 1855-1866 arasında Van Eyaletine bağlı bir sancak, 1867-1871 arasında Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak, 1872'de müstakil bir vilayet, 1873-1876 arasında Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak, 1879-1880 arasında Van Vilayetine bağlı bir sancak, 1881-1888 arasında müstakil vilayet, 1889-1923 arasında Van vilayetine bağlı bir sancak ve 1924 tarihinde müstakil bir vilayet olarak idare edilmiştir (Sezen, 2017: 323) XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hakkâri Sancağı Hakkâri merkez kaza, Elbak (Başkale), Gevar (Yüksekova), Şemdinan (Şemdinli), Mahmudî, Mamuratül-Hamid, Beytüşşebab ve İmadiye olmak üzere toplam 8 Kazadan oluşmaktaydı. Bu 8 kazaya bağlı 41 nahiyesi ve 1.200 köyü bulunmaktaydı (Şemseddin Sami, H. 1311 (M. 1893/1894): 1967).

1899 yılında bölgeye gelmiş olan Rus General Mayevski Hakkâri Sancağı'nı da ihtiva eden Van Vilayeti'nin coğrafi yapısını şu sözlerle anlatmaktadır:

... bu havalide posta paketleri daima hayvan sırtında nakil olunur. Hususî nakliyat için ahalinin posta hayvanlarından istifade edebilmesi mümkün değildir. Gösterilen posta yollarında her 3-4 saatte alelade hayvanat değişir. Bu hayvanat hususî müteahhitlerin malıdır. Postaya 2-3 saatte bir değişen ve 2-3 kişiden ibaret olan zabtiyeler (Jandarmalar) refakat (eşlik) ederler. İyi havalarda postanın sürati saatte 8-9 veresttir.... Telgraf hututu (hatları) gayet sathi (gelişi güzel) tarzda temdid edilmiştir (dikilmiştir). Ufak tefek ahval-i havaiye (hava muhalefeti) ile hemen muhabere (haberleşme) münkatî olur (kesintiye uğrar).... Güneş gurub edince (batınca) hemen her telgrafhanede telgraf muhaberatı (haberleşmesi) paydos edilir. Telgraf Türkçe yazılır. Fransızca

için yalnız Van ve Muş'da muhabere memuru vardır. Bir zamanlar Başkale'de dahi varmış (Bayrakdar, 2016: 102-103). İngiliz Misyoner Wigram XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında birkaç defa bölgeye gelmiştir. Hakkâri'nin coğrafyasının zorluğuyla alakalı Wigram'ın da tespitleri bulunmaktadır: “Kuşkusuz bu topraklarda yol namına bir şey yok. Hakkâri'nin bir ucundan diğer ucuna baktığınızda tekerlekli bir araç türünden hiçbir şey göremezsiniz. Keçi yolları killi yaprak taşların oluşturduğu yamaç boyunca yukarı çıkar ve uçurumun çıkıntılı burunları üzerinden ve etrafında stanga olarak bilinenlerle tırmanılır. Stanga, yapılmış bir keçi yoludur. Katırlar bu yollarda çok iyi ilerler, adeta doğuştan buna alışıkırlar. Koyun ve keçiler de bu yolda iyi yol alırlar. Öte yandan bazı köyler hiçbir dört ayaklı hayvanın buralara gelememesinden ötürü saldırılardan kurtulmanın mutluluğunu yaşarlar” (Demirtaş, 2014: 164).

2- Hakkâri'ye Telgraf Hattının Çekilmesi

Bölgeye telgraf hatlarının çekilmesinden evvel Posta yolları açılmış ve halkın iletişim noktasındaki ihtiyaçları bu yollar üzerinden karşılanmıştı. Coğrafi açıdan dağlık ve engebelik bir arazi yapısına sahip olmasından dolayı posta tatarlarının işleminde de zaman zaman sıkıntılar yaşanmaktaydı. Coğrafi koşullara ek olarak iklimin sertliği de bir diğer olumsuz etkeni. Bu çerçevede yerel yöneticiler sıklıkla telgraf hatlarının bölgeye çekilmesi yönünde girişimlerde bulunmaktaydı. Bu girişimler neticesinde 22 Ağustos 1881 tarihi itibarıyla Mahmudî Kazasına telgraf hattının uzatılma işleri tamamlanmış ve bu durum telgraf ile Posta ve Telgraf Nezareti'nden Mabeyn-i Hümayun'a bildirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y..MTV. 7/66-2 (27 N 1298 ve 10 Ağustos 1297/22-23 Ağustos 1881). Telgraf hattının Mahmudî Kazasından Çölemerik Kazasına uzatılması için de çalışmalara devam edilmiştir. Yaklaşık 2 aylık çalışma neticesinde telgraf hattı Çölemerik'e kadar uzatılmış ve Çölemerik hattı da 19 Ekim 1881 tarihi itibarıyla hizmet vermeye başlamıştır (BOA., Y..MTV. 7/66-1 (26 Za 1298 ve 7 Teşrin-i evvel 1297/19-20 Ekim 1881).

Telgraf hattının Çölemerik'e kadar uzatılması oldukça önemlidir. Fakat bölgedeki ulaşım ağının yetersizliği her türlü iletişimi geciktirmekteydi. Haberleşme noktasında zaman çok kıymetliydi. Bunu en iyi bilenler de yerel yöneticiler idi. Çünkü hem merkezi hükümet ile iletişim kurmak hem de sancağa bağlı kazalardaki durum ile alakalı hızlıca bilgi almak ancak buralara telgraf hattının

ulaşmasıyla mümkün olabilirdi. Çölemerik'e hat çekilmesinden yaklaşık 2 buçuk ay sonra Hakkâri Vali vekili Dursun Telgraf Nezareti'ne bir telgraf göndermiştir: Telgrafında Hakkâri telgraf hattının Gevar'dan Şemdinan ve Revandüz yoluyla Bağdad hattına bağlanmasının faydalarının apaçık ortada olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca Çölemerik'den İmadiye yoluyla da Musul telgraf hattına bağlanmasının faydalı olacağı ve yöre için kolaylıklar sağlayacağını ileri sürmüştür. Yeni yapılacak hattın Çölemerik'ten İmadiye'ye 24 ve oradan Musul'a 24 saat mesafede olduğunu, hat için gerekli olan direklerin de tedarik edilebileceğini belirtmiştir. Şayet taleplerinin kabul edilmesi halinde ilkbaharla birlikte hattın inşasına başlanacağından hem Şemdinan ve hem de İmadiye taraflarındaki hatlar için kullanılmak üzere mevcut bulunan telgraf alat ve edevatının buradan kaldırılmaması hakkında Şemdinan memurlarına gerekli emrin verilmesini de talep etmiştir (BOA., ŞD. 2450/35-2 (19 Kanun-ı evvel 1297/31 Aralık 1881). Ayrıca; yapımı tasarlanan Musul ve Bağdad hatları için keşif defteri de hazırlanmıştır. Bu çerçevede; yapılacak hatlara lazım olan eşyalar için vergileriyle beraber 50.520 Frank 50 Sent'e (218.943 kuruş sekiz para) hat için gerekli olan direkler ve hattın inşa masrafları için 224.000 kuruşa ve hatta istihdam edilecek olan daimi memurlar ve hademe maaşları ile diğer masraflar için de aylık 6.700 kuruşa ihtiyaç duyulacağı öngörülmüştür. Bu meblağın da 1297 (1881) senesi bütçesinde karşılığı bulunmadığından 1298 (1882) senesi bütçesinden karşılanması talep edilmiştir (BOA., ŞD. 2450/35-4 (14 Kanun-ı sani 1297/26 Ocak 1882).

Hakkâri Vilayeti Vali Vekaletinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 telgraf ve Dahiliye Nezareti ile Telgraf ve Posta Nezareti'yle muhaberele tezkiresi Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuş ve 30 Ocak 1882 tarihinde Dâhiliye Dairesi'nde görüşülmüştür. Hakkâri'nin "*ekrad ve kabailden*" oluşan nüfusu nedeniyle bölgedeki ahvalin hızlı bir şekilde merkeze ulaşması noktasında telgraf hatlarının Bağdad'a kadar uzatılmasının gerekli ve yararlı olduğu anlaşılmıştır. Bağdad'ta var olan telgraf hatlarına Hakkâri üzerinden de bir hat çekilmesinin ihtiyati tedbir noktasında sağlayacağı yararlarından dolayı hattın inşasına ilkbaharda başlanması kararlaştırılmıştır. Telgraf Nezareti'nin yazısında ise hat için dört yük 42.943 kuruş; memur ve hademe maaşları ile muhtelif masraflar olarak aylık 6.700 kuruşun 1298/1882-1883 senesi bütçesine dahil edilmesi talep edilmiş ve karar Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA., ŞD. 2450/35-1 (3 R 1299/22 Şubat 1882 tarihli mazbata.).

Dize (Gevar kazasının merkezidir)'den Şemdinan'a 7 saat ve Şemdinan'dan Revandüz'e 24 saat olmak üzere toplam 31 saatlik

hattın keşif pusulası şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2450/35-5 (17 R 1299/8 Mart 1882)).

Eşya	Frank
Her biri 100 kg. 40 franktan 15.500 kg. 4 milimetrelik demir tel	6.200
Her biri 100 kg. 50 franktan 65 kg. 2 milimetrelik demir tel	32,5
Her biri 4 Franktan 65 kg. Kalay	260
Her biri 1 frank 80 santimden 2280 adet Osmanlı tarzı izolatör	4.464
Her biri 400 franktan 4 adet mükemmel Mors Makinesi	1.600
Her biri 4 franktan 100 adet Alaman Laklaşa	400
Her biri 65 franktan 10 adet çavuş takımı	650
Her biri 7 Franktan 3 şişe tuz ruhu	21
Her metresi 80 santimden 80 m. kalın tel	64
Her metresi 30 santimden 160 m. ince tel	48
Yüzde yarım sigorta ücreti	69
Bahren nakliye ücreti (Deniz yoluyla taşıma ücreti)	652
Berren nakliye ücreti (Kara yoluyla taşıma ücreti)	7.030
Resm-i gümrük (Gümrük vergisi)	1.099
ARA TOPLAM	22.589,5
Masarf-ı İnşaiyesi	Kuruş
Beher direk için 30 kuruştan 2480 direk	74.400
Beher direk için 10 kuruştan 2480 direk dikimi	24.800
ARA TOPLAM	99.200
Maaşat ve masarifat (Maaşlar ve Masraflar)	
Şehr-i icar ve müteferrika masarifatı	150
Her biri 600 kuruştan 2 memur maaşı	1.200
Her biri 150 kuruştan 2 Mevsil muharrerat maaşı	300
Bir serçavuş maaşı	500
Herbiri 300 kuruştan 4 Surre çavuşu maaşı	1.200
ARA TOPLAM	3.350

Çölemerik'ten Musul'a 18 saat ve Musul'dan Antakya'ya 21 saat olmak üzere toplam 39 saatlik hattın keşif pusulası ise şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2450/35-6 (17 R 1299/8 Mart 1882):

Eşya	Frank
Her biri 100 kg. 40 franktan 19.500 kg. 4 milimetrelik demir tel	7.800
Her biri 100 kg. 50 franktan 78 kg. 2 milimetrelik demir tel	39
Her biri 4 Franktan 78 kg. Kalay	312
Her biri 1 frank 80 santimden 3120 adet Osmanlı tarzı izolatör	5.616
Her biri 400 franktan 4 adet mükemmel Mors Makinesi	1.600
Her biri 4 franktan 100 adet Alaman Laklaşa	400
Her biri 65 franktan 13 adet çavuş takımı	845
Her biri 7 Franktan 4 şişe tuz ruhu	28
Her metresi 80 santimden 60 m. kalın tel	48
Her metresi 30 santimden 120 m. ince tel	36
Yüzde yarım sigorta ücreti	80
Bahren nakliye ücreti (Deniz yoluyla taşıma ücreti)	807
Berren nakliye ücreti (Kara yoluyla taşıma ücreti)	9.048
Resm-i gümrük (Gümrük vergisi)	1.272
ARA TOPLAM	27.931
Masarf-ı İnşaiyesi (İnşa masrafları)	Kuruş
Beher direk için 30 kuruştan 3120 direk	93.600
Beher direk için 10 kuruştan 3120 direk dikimi	31.200

Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi

ARA TOPLAM	124.800
Maaşat ve Masarifatı (Maaşlar ve Masraflar)	Kuruş
Şehr-i icar ve müteferrika masarifatı	150
Her biri 600 kuruştan 2 memur maaşı	1.200
Her biri 150 kuruştan 2 Mevsil muharrerat maaşı	300
Bir serçavuş maaşı	500
Herbiri 300 kuruştan 4 Surre çavuşu maaşı	1.200
ARA TOPLAM	3.350

1882 yılında bölgeye gelen teftiş heyeti bölgenin önemli ve itibarlı kişilerinin de katılımıyla bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonun Şûrâ-yı Devlet'e sunduğu rapora göre, Erzurum'dan Bitlis'e ve Van'a ve Van'dan Hakkâri'nin Çölemerik Kasabası'na kadar muntazam tatar postası olduğu görülmektedir. Van'dan Mahmudî ve Başkale'ye; Çölemerik'den geçerek Dize'ye ve Başkale'den Dilcan'da bulunan İran hududuna kadar telgraf hatlarının da bir sene kadar önce çekildiği belirtilmektedir (BOA., ŞD. 2456/35-1 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).

Bu dönemde vilayetçe şimdiye kadar muntazam bir vasıta tedarik olunamadığından posta evrakının ulaşmasında gecikmeler yaşanmaktadır. Ayrıca kış mevsiminin şiddetini artırdığı zamanlarda ise telgraf ve posta işlerinde çok büyük sıkıntılar çekilmektedir. Posta için seri bir vasıta hizmete sokulmadıkça resmi ve ticari bütün işler her zaman sekteye uğrayacaktır. Şimdiye kadar Van postası Zabtiye vasıtasıyla teati olunmakta ise de mal sandığının durumundan dolayı zaptiyelere maaşları vaktinde verilememektedir. Zaten tüccarın malları nakl edilemediğinden diğer vilayetlerde olduğu gibi Van'dan Erzurum'a kadar muntazam bir posta açılması gereklidir. Gerek Van merkez kazalarına gerekse de Hakkâri Sancağı Kazalarına telgraf hattının ulaştırılması önemlidir. Keza Mahmudî Kazası'ndan geçecek hattın hududa ulaşması ve oradan İran memaliki telgraflarına bağlanması büyük fayda sağlayacaktır. Osmanlı ile İran arasındaki telgraflar İngiliz hattıyla gelip gitmekte ve bu suretle hasıl olan gelirler ecnebiler elinde kalarak resmi telgrafnameler için de birçok akçe verilmektedir (BOA., ŞD. 2456/35-3 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).

Telgraf hatlarının huduttaki Şemdinan'a kadar uzatılması önem arz etmekteydi. Bu çerçevede Telgraf hattının Gevar'dan Şemdinan'a kadar uzatılması için gereken masrafların ödenmesinin Van Valiliği'ne tebliğ edilmesi 15 Ekim 1884 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Telgraf ve Posta Nezaretine bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 1345/85 (24 Z 1301/15 Ekim 1884).

Telgraf hatlarının Çölemerik Kazası'na çekilmesinden sonra telgrafhane olarak muhtemelen kiralık bir yer tahsis edilmişti.

Telgrafın bölgeye ulaşmasından yaklaşık 3 yıl sonra 1885 yılı itibariyle halkın ve memurların yardımları ile satın alınan arsaya telgrafhane inşasına başlandığı Telgraf ve Posta Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 1347/94 (10 L 1302/23 Temmuz 1885)).

Hakkâri'ye gelecek her türlü posta Erzurum üzerinden Van'a ve Van'dan da Hakkâri'ye ulaşmaktaydı. Posta tatarıyla geliyor olmasına rağmen 1888 yılı itibariyle posta tatarının Van'a kadar geleceği, Van-Hakkâri arasında ise kefilli sürücü istihdamıyla postanın gönderileceği kararı alınmıştır. Alınan bu karar Hakkâri Vilayetince sakıncalı ve zararlı olarak değerlendirilmiştir (BOA., DH. MKT. 1492/87 (24 C 1305/8 Mart 1888)).

1889 yılı itibariyle Van'dan Hakkâri'ye kadar olan telgraf hatları şu şekildeydi. Van-Hamidiye-Başkale olarak bir hat üzerinde ilerledikten sonra Başkale'den itibaren bir hat Dize'ye ve bir hat da Çölemerik'e ulaşmaktaydı. Çölemerik üzerinden ise Batı'ya doğru ilerleyerek Beytüşşebab'a ve oradan da Güney'e doğru Bico?, Pervari-i Bâlâ ve İmadiye hattıyla hattın uzatılması talep edilmekteydi. 26 Şubat 1889 tarihinde Van Valisi Halil'den Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta; Hakkâri Sancağı'na bağlı İmadiye, Beytüşşebab ve Çal kazalarının ahalisi ve civar yerler ekrad ve Nasturilerden oluştuğu; Ekrad ve Nasturilerin birbiri aleyhine sürekli yakıksız işler ve davranışlarda bulduklarına dair şikâyetlerde bulduklarını belirtmiştir. Bu durumdan vaktinde haberdar olmak ve gerekli olan tedbirleri hızlıca alabilmek maksadıyla Çölemerik üzerinden Beytüşşebab'a ve oradan da Bico?, Pervari-i Bâlâ ve İmadiye'ye kadar telgraf hattının uzatılması Pervari ve Elkid'e ise birer merkez teşkili talep edilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-2 (14 Şubat 1304/26 Şubat 1889)). Aynı içerikteki bir başka telgraf 28 Şubat 1889 tarihinde II. Abdülhamid'in kıdemli müşaviri olarak görev yapan Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya da gönderilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-3 (16 Şubat 1304/28 Şubat 1889)). Van Vilayeti'nden gönderilen telgrafname 7 Mart 1889 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Telgraf ve Posta Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA., DH. MKT. 1602/38 (5 B 1306/7 Mart 1889)). Van Valisi Halil'den Dahiliye nezaretine 1 Mayıs 1889 tarihinde tekrar bir telgraf daha gönderilerek yapılacak hattın önemi bir kez daha hatırlatılmıştır (BOA., ŞD. 2547/6-6 (19 Nisan 1305/1 Mayıs 1889)).

31 Mart 1889 tarihinde Posta ve Telgraf Nezareti Mühendis Kalemî tarafından hazırlanan bir raporda hat için gerekli olan tüm harcamalar kalem kalem yazılmıştır. Erciş'ten 155 km. mesafede Bitlis'e ve Vastan'dan 40 km. mesafede Şatak ve Hamidiye'den 45

Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi

km. mesafede Saray'a ve Çölemerik'ten 70 km. mesafede Beytüşşebab'a ve oradan 120 km. mesafede Bico'ya ve oradan 80 km. mesafede Pervari-i Bala'ya ve oradan 20 km. mesafede İmadiye'ye ve Bargiri'den 20 km. mesafede Van'la Erciş arası hattına kadar uzatılacak çifte telli hat için gerekli olan eşya ve sairinin keşif pusulası şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2547/6-5 (19 Mart 1305/31 Mart 1889)).

	Kg.	Frank'dan	Kg.	Tutarı
Dört milimetrelik demir tel	57000	0,29		16530
İki milimetrelik demir tel	285	0,40		114
Lehim	285	2,50		712,5
Nişadır tuzu	70	1,20		84
Bant kağıdı	140	1		140
Mükemmel Mors Makinesi	Adet	16	Beheri	6080
			380	
Küçük model Osmanlı izolatörü	8550	1,10		9405
Löklanşe takımı (Bir çeşit pil)	350	3		1050
Çavuş takımı	22	65		1430
Hamz (Şişe ile)	28	7		196
İnce lastikli tel	240	0,25		60
Kalın lastikli tel	120	0,60		72
Yüzde nisf itibariyle ücret-i teminiye				179
Yüzde sekiz itibariyle resm-i gümrük				2870
Toplam (Frank)				38922,5
Senevi tecdidi lazım gelip Avrupa'dan celb olunacak eşya bahası				Frank 2527
Senevi hattın tamirine sarf olunacak meblağ				Kuruş 3080
Dersaadet'ten 71.750 kg. eşyanın Trabzon'a kadar denizyoluyla taşıma ücreti				15350
Trabzon'dan Van'a kadar kara yoluyla taşıma ücreti				8868
Eşyanın İnşa mahaline dağıtım ücreti				4740
Ara Toplam				28963
Yedi adet telgrafhane inşası				70.000
Her biri 30 kuruştan 7700 adet ahşap direk bahası				231.000
Masarf-ı rekziye ve inşaiye				77.000
Masarf-ı tefrişiye				7.000
Ara toplam (Kuruş)				385.000
7 merkezin masarf-ı müteferrika-i seneviyesine				7.000
7 merkezin evrak-ı matbuasına				2.700
Ara toplam (Kuruş)				9.700
500'er kuruştan 7 nefer memur				3.500
300'er kuruştan 22 nefer çavuş				6.600
200'er kuruştan 7 nefer mevsil				1.400
Ara toplam (Kuruş)				11.500

Eşkıyaların yoğun olarak ortaya çıktığı yaz aylarına yaklaşıldığından telgraf hatlarının ehemmiyeti bir kat daha arttığından bahisle bir an evvel gereğinin yapılması hakkında Van Vilayeti'nden yeni bir telgrafname tekrar yazılmış ve hattın inşasına müsaade istenildiği 15 Mayıs 1889 (BOA., DH. MKT. 1623/32), 7 Haziran 1889; (BOA., DH. MKT. 1627/24), 26 Haziran 1889; (BOA., DH. MKT. 1631/81) tarihlerinde tekraren Dâhiliye Nezaretinden Telgraf ve Posta Nezaretine bildirilmiştir.

Posta ve Telgraf Nezareti Meclisi tarafından 13 Haziran 1889 tarihinde kaleme alınan yazıda; Tanzim olunan keşif pusulasına nazaran hattın inşası için gerekli olan eşya bahası olarak 38.922 Frank 50 Santime ve senelik olarak hattın çekilmesi için Avrupa'dan getirilecek eşya bahası olarak 2527 Frank ve eşyanın İstanbul'dan Trabzon'a kadar ücret-i nakliye-i bahriyesi olarak 15.355 ve Trabzon'dan Van'a kadar nakliye ücreti olarak 8868 ve eşyanın mahal-i inşaiyede tevzii ücreti olarak 4740 ve 7 bab telgrafhane inşası için 70.000 ve her biri 30'ar kuruştan 7.700 adet ahşap direğin tutarı olarak 231.000'e masarîf-ı rekziye ve inşaiyesi olarak 77.000 ve merkezlerin iç döşemesi olarak 7.000 ve 7 merkezin masarîf-i müteferrika-i seneviyesi olarak yine 7.000 ve evrak-ı matbua bahası olarak 28.000 ve aylık 500 kuruştan 7 adet memur maaşı için 3.500 ve 300 kuruştan 22 adet çavuş maaşı için 6.600 ve 200 er kuruştan 7 adet mevsil maaşı için dahi 1.400 kuruş ki toplam 41.449 Frank 50 Santime ve 466.063 kuruşa ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Muhasebeden yazılan derkenarda zikr edilen masrafların 1305(1889) senesi bütçesinde karşılık tedariki mümkün ise de memur, çavuş ve mevsillar maaşı olarak aylık ödenmesi icab eden 11.500 kuruşa bütçede karşılık kalmadığı belirtilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-13 (14 L 1306 ve 1 Haziran 1305/13 Haziran 1889)).

Bâb-ı Âli Daire-i Dahiliye Mektubî Kalemî'nden Telgraf ve Posta Nezareti'ne konu aktarılmış ve Telgraf ve posta nazırı tarafından 8 Temmuz 1889 tarihinde verilen cevapta; Hatların inşasına ve uzatılmasına irade buyurulduğu halde memur, çavuş ve mevsillar maaşı olarak aylık ödenmesi icab eden 11.500 kuruşun 1305(1889) senesi bütçesine eklenerek dahil edilebileceği belirtilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-14 (10 Za 1306 ve 26 Haziran 1305/8 Temmuz 1889)).

41.449 Frank 50 Santim ile 466.063 kuruşa 1305(1889/1890) bütçesinde karşılık tedariki mümkün ise de memurlara verilmesi gereken aylık 11.500 kuruşa bütçede karşılık kalmadığından; bahsedilen maaşın bütçeye zam yapılarak dahil edilebileceği anlaşıldığından durum Şûrâ-yı Devlet'e havale edildi. Burada yapılan

değerlendirme neticesinde “zıkr olunan kazaların böyle mebalîğ-i külliye sarfıyla telgraf inşası muceb olacak derecede ehemmiyet-i mevkie ve ticariyeye bulunmadığı misüllü böyle külliyetlü masraf ihtiyarınada halihazır hazineye müsaid olmadığından hutut-ı mezkurenin inşasından sarf-ı nazar olunması lazım geleceği ...” ifade edilmiş ve hatların inşası talebi reddedilmiştir (BOA., DH. MKT. 1656/11 (16 M 1307/12 Eylül 1889).

Telgraf hatlarının çekilmesine yönelik talepler reddedilmiş olmasına rağmen Vilayetten talepler gitmeye devam etmiştir. 1889 yılı itibariyle bölgeyi etkisi altına aldığı görülen Kolera salgını gerekçe gösterilerek Çölemerik'ten İmadiye'ye telgraf hattı çekilmesinin hastalık hakkında hızlı bilgi almak için önemli olduğu vurgulanmıştır (BOA., DH. MKT. 1656/108 (18 M 1307/14 Eylül 1889). Van Vilayetinden tekrardan çekilen telgraf 23 Eylül 1889 tarihinde Telgraf ve Posta Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA., DH. MKT. 1660/48 (27 M 1307/23 Eylül 1889). İmadiye Kazası'na bir telgraf hattı çekilmesinin önem arz ettiği hem Kerkük Kumandanlığı tarafından hem de Yaver-i Ekrem Derviş Paşa tarafından ifade edilmiştir (BOA., DH. MKT. 1685/89 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889); BOA., DH. MKT. 1685/132 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889).

Çölemerik'ten 125 km. uzaklıkta bulunan İmadiye'ye kadar çekilecek olan telgraf hattının inşası için gerekli olan eşya ve saire için 5 Ekim 1889 tarihinde düzenlenen keşif pusulası şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2555/8-2 (23 Eylül 1305/5 Ekim 1889):

	Kg.	Frank'dan	Kg.	Tutarı
Dört milimetrelik demir tel	12500	0,28		3500
İki milimetrelik demir tel	60	0,40		24
Lehim	60	2,50		150
Bant kağıdı	20	1		20
Nişadır tuzu	12	1,20		14,40
Küçük model Osmanlı izolatörü	Adet 1875	1,10		2062,50
Mükemmel Mors Makinesi	Adet	2	Beheri 380	760
Löklaşe takımı (Bir çeşit pil)	60	3		180
Çavuş takımı	4	65		260
Hamz (Şişe ile)	6	7		42
İnce lastikli tel (Metre)	30	0,25		7,50
Kalın lastikli tel (metre)	15	0,60		9
Yüzde nısf itibariyle ücret-i teminiye				35
Yüzde sekiz itibariyle resm-i gümrük				562
Cem'an yekünü Frank				7626,40
Masrafın Cinsi				Kuruş
Dersaadetten 15700 kg. eşyanın Trabzon'a kadar ücret-i nakliye-i bahriyesi				3.360
Trabzon'dan Çölemerik'e kadar ücret-i nakliye-i berriye				25.428

Eşyanın mahal-i inşaîyede tevziyesine	2.352
Bir bab telgrafhane inşasına	10.000
Beheri 30 kuruştan 1750 adet ahşap direk	52.500
Masarf-ı rekziye	17.500
Masarf-ı tefrişîye	1.000
Ara Toplam (Kuruş)	112.140
Masarf-ı Seneviyesi	Tutarı
Tecdidî lazım gelip Avrupadan celb olunacak eşya bahasına (Frank)	477
Hattın tamine (Kuruş)	7.000
Merkezin masarf-ı müteferrikasına (Kuruş)	1.000
Merkezin evrak-ı matbuasına (Kuruş)	400
Ara Toplam	8.400
Maaşat	Kuruş
Bir nefer memur	600
300 kuruştan 4 nefer çavuş	1.200
Bir nefer mevsil	200
Ara Toplam	2.000

1877-1878 yıllarında Osmanlılar ile Rusya arasında meydana gelen 93 Harbi esnasında İran tedbir amaçlı Osmanlı sınırlarına asker yığmıştır. Bu yıllarda başlayan askeri hareketlilik uzun süre devam etmiştir. 1890'lı yıllarda Osmanlı-İran sınırında olayların artması nedeniyle Osmanlı Devleti Mahmudî Kazasındaki asker sayısını artırmıştır. (Sarıkçıoğlu, 2013: 26) Bu tarihten itibaren telgraf hatlarının çekilmesiyle alakalı talepler de artmıştır.

İmadiye Kazası'nda sakin Tiyyarilerle Pervari nahiyesi ahalisi arasında meydana gelip bertaraf edilmiş olan husumetin tekerrür etmesinin önüne geçmek maksadıyla İmadiye Kazası'na telgraf hattı çekilmesi 30 Mayıs 1890'da bir kez daha talep edilmiştir (BOA., DH. MKT. 1727/49 (10 L 1307/30 Mayıs 1890). 4 Haziran 1890 tarihinde Van Vilayeti'ne gönderilen cevabi yazıda; İmadiye Kazası civarındaki kolera salgının ortadan kalktığı, ayrıca İmadiye'nin beyan edildiği gibi ticari açıdan bir öneminin bulunmadığı değerlendirildiğinden oralara telgraf hattı çekilmesinin lüzumsuz olduğu belirtilmiştir (BOA., DH. MKT. 1728/104 (15 L 1307/4 Haziran 1890).

Bu dönemde yazıların da zamanında ulaşmadığı görülmektedir. Yazışmalardaki gecikmelerden dolayı telgraf hattı çekilmesiyle alakalı Van Vilayeti'nden birçok defa başvuru yapılmış ve konu tekraren hatırlatılmıştır (BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-2 (30 Nisan 1306/12 Mayıs 1890). Telgraf ve Posta Nezareti'nden ise bu seneki bütçede karşılığı bulunmadığından İmadiye'ye telgraf hattı çekilmesine onay verilemeyeceği bildirilmiştir (BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-3 (24 Temmuz 1306/5 Ağustos 1890); BOA., DH. MKT. 1739/100-1-1; BOA., DH. MKT. 1739/100-1-2 (18 Za 1307/6 Temmuz 1890); BOA., DH. MKT. 1752/4 (1 M 1308/17

Ağustos 1890); BOA., DH. MKT. 1755/107 (12 M 1308/28 Ağustos 1890); BOA., DH. MKT. 1760/78 (28 M 1308/13 Eylül 1890).

Van Valisi Halil tarafından 22 Mart 1891 tarihinde Yıldız sarayı hümayunu baş kitabete dairesine gönderilen şifreli telgrafta; Hakkari Sancağı'na bağlı İmadiye Kazasıyla sair mevkilere telgraf hattının çekilmesiyle alakalı başvurumuzdan henüz bir sonuç alamadık. İmadiye Kazasıyla Beytüşşebab, çal, Mahmudî, Oramar ve Şemdinan Kazalarıyla Pervari ve Elki Nahiyelerinin ahalisi ekrad, aşayir, nasturi ve Ermeni milletlerinden oluşmaktadır. Yaz mevsiminin gelmesiyle bunların herbiri bir diğeri hakkında şikayetlerde bulunmaktadır. Ayrıca Rusya ve İran hududundan bizim tarafa sınır tecavüzleri haber alınan Ermeni fesatlarının faaliyetlerinden ise telgraf hattı olmadığından dolayı pek geç haber alınmaktadır. Hâlbuki bu gibi hareket ve zararlı teşebbüslerden vakt ü zamaniyla bilgi alınmalı ve gerekli önlemler hayata geçirilmelidir. Bunu da sağlayabilmek için bölgeye telgraf hattı çekilmeli ve telgrafhaneler kurularak faaliyete alınmalıdır (BOA., İ.DH. 1222/95680 (10 Mart 1307/22 Mart 1891). Bu talep 30 Mart 1891 tarihinde Sadaret'ten telgraf ve Posta Nezareti'ne havale edilmiştir. Telgraf ve Posta Nazırı tarafından 5 Nisan 1891 tarihinde; “zıkr olunan İmadiye kazasıyla bazı mevakiin ticaretçe haiz-i ehemmiyet olmadığı gibi oralara hatlar temdidine bais olan kolera illeti de mündefi olduğu cihetle sarf u nazar kılındığının emr ü izbar olduğu kayden anlaşılıp mamafih bazıları o meyanda bulunan ve vilayet-i müşaruileyhanın bu kere mevru telgrafnamesinde esamisi muharrer olan mevakiie çekilecek hututun şu birkaç gün içinde yeniden tanzimi derdest olan keşifname ve mazbatanın takdimiyle istizan-ı maslahat olunacağı” bildirilmiştir (BOA., ŞD. 2572/25-1 (25 Ş 1308 ve 23 Mart 1307/4-5 Nisan 1891). Bu çerçevede yapılan keşif sonrasında; çekilecek hatların mühendis kaleminden tanzim ettirilen keşifname ve haritasına nazaran hattın çekilmesi ve merkezlerin donatılmasının 46.649 Frank ve 491.025 kuruş inşa masrafı olduğu görülmüştür. Ayrıca hatta görevli memurların maaşları ve hattın senelik masrafı için de 3.224 Frank ile 235.495 kuruşa ihtiyaç olacağı anlaşılmıştır (BOA., ŞD. 2572/25-2 (14 N 1308 ve 11 Nisan 1307/23 Nisan 1891). İmadiye Kazası'na telgraf hattı çekilmesiyle alakalı başvuru Meclis-i Vikela'da görüşüldü. “Vakia beyan olunan esbaba göre böyle bir hattın temdidi halinde vilayetçe husuli gösterilen faide oralara hutut-ı telgrafi temdidinden dolayı nezaretçe ihtiyar olunacak masarır-ı muvakkate ve daim miktariyle mütenasib” olmadığından ve İmadiye Kazası'nın geçen günlerde Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla Van Vilayeti'nden alınarak Musul Vilayeti'ne bağlandığından dolayı

şimdilik oralara telgraf hattı çekilmesinden sarf ı nazar edilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir (BOA., MV. 68/10 (28 Ra 1309/1 Kasım 1891); BOA., Y..A...HUS. 253/27 (6 Ra 1309 ve 28 Teşrin-i evvel 1307-9 Kasım 1891); BOA., DH. MKT. 1892/49 (19 R 1309/22 Kasım 1891).

1893 yılı itibariyle Hakkâri Sancağı'nda dahil olduğu Van Vilayeti'nin telgraf hatlarının tamirâtı için gerekli olan meblağlar çıkarılmıştır. Buna göre; Hakkâri merkezine bağlı telgraf hatlarının tamirâtı için gerekli olan 200 adet direğin herbiri 30 kuruştan toplam 6.000 kuruş; memur, amele, nakil ücreti vs. masraflar için 2.629,5 kuruş olmak üzere toplam 8.629,5 kuruşa ihtiyaç vardır. Bu dönemde Vilayetin merkezi olan Van Merkez Sancağı için; bağlı telgraf hatlarının bu sene içerisindeki tamirâtı için lazım olan 200 adet direğin her biri 25 kuruştan toplam 5.000 kuruş; memur, amele, nakil ücreti vs. masraflar için 4.525 kuruş olmak üzere toplam 9.525 kuruşa ihtiyaç vardır. Ayrıca Vilayetin diğer sancaklarından Bitlis hatları için gerekli olan 150 direğin herbiri (nakliyesiyle beraber) 14 kuruş, Muş için gerekli olan 200 adet direğin herbiri 11 kuruştan tahmin edilen toplam 4.300 kuruşa ihtiyaç vardır. Genel toplam ise 22454,5 kuruşu bulmaktadır (BOA., DH. MKT. 2044/134 (4 B 1310/22 Ocak 1893).

Hakkâri dahilinde ve İran hududuna 4-5 saat mesafede bulunan Şikefti Nahiyesi; 2 bölük asakir-i şahane ikamet ettirildiğinden önemli bir mevki konumundadır. Şikefti Nahiyesinin merkezi olan Deyr Karyesinden geçen telgraf hattına bir makine bağlanarak orada bir muhabere memuru bulundurulması 24 Mart 1897'de Van Vilayeti tarafından talep edilmiştir. Bu cihetle Hendese kalemi tarafından düzenlenen keşifname ile harita memurlarına nazaran Başkale ile İran sınırları içerisinde kalan Dilman Merkezlerini birbirine bağlayan telgraf hattına 2,5 km. mesafede bulunan Deyr Karyesine telgraf hattı çekilmesi ve bir merkez yapılması halinde Avrupa'dan satın alınacak ve getirilecek alet edevat ve kurulum masrafları için bir defalık olmak üzere 1241 Frank ve 13435 kuruşa ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca hattın tamir ve tahkimi için Avrupa'dan getirilecek alet-edevat ve saire masrafı için de senelik 151 Frank ve 9695 kuruşa da ihtiyaç duyulacaktır. Buna ise 1313/1897-1898 senesi bütçesinde karşılık olmadığı muhasebeden yazılmıştır (BOA., DH. MKT. 2087/95-1 (29 Za 1314 ve 19 Nisan 1313/1 Mayıs 1897); BOA., DH. MKT. 2087/95-2 (7 Z 1314 ve 27 Nisan 1313/9 Mayıs 1897); BOA., DH. MKT. 2087/95-3 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897). Durum 17 Ağustos 1897 tarihinde Van Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2087/95-4 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897).

Bütçede karşılık olmadığı için Deyr Karyesine telgraf hattı çekilmesine izin verilmemesi üzerine Van Valisi Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında; hat çekilmesinden ve merkez yapılmasından vaz geçilerek Deyr noktasınan ehemmiyetine binaen gerek Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiriyeti gerekse de Vilayetçe görülen lüzum üzerine sadece makine bağlanılarak hükümet ile askeri cihetlerin haberleşmesi askeri personel tarafından sağlanmaktaysa da Deyr Mevkisinin ehemmiyetinden dolayı aylık 500 kuruş maaş ile bir memura ihtiyaç duyulmaktadır (BOA., DH. MKT. 2087/95-5 (7 C 1315 ve 22 Teşrin-i evvel 1313/3 Kasım 1897); BOA., DH. MKT. 2087/95-6 (17 Ş 1315 ve 29 Kanun-i evvel 1313/11 Ocak 1898). Durum Posta ve Telgraf Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2087/95-7 (5 N 1315 ve 15 Kanun-i sani 1313/27 Ocak 1898).

Bölgede telgraf hatlarının yaygınlaştırılması yolundaki bir diğer girişim de Deyr Karyesi ile Mahmudî Kazası arasına telgraf hattı çekilmesi için yapılmıştır. Bölgenin İran hududunda olması münasebetiyle ehemmiyeti üzerinde durularak yaklaşık 85 km. tahmin olunan hattın acil olarak hayata geçirilmesi gerektiği Van Vilayeti tarafından vurgulanmıştır (BOA., DH.TMIK.M. 81/31-1 (28 R 1317/2 Aralık 1899); BOA., DH. MKT. 2230/91 (30 Za 1317/1 Nisan 1900).

Hakkâri'de iklimin çok sert geçmesinden dolayı telgraf hatları ile alakalı daha ileri talepler de gelebilmekteydi. 1899 yılında Hakkâri Mutasarrıfı; hudut ile alakalı bir meseleden dolayı gece üç buçuk saat Van Vilayetiyle muhaberenin devam etmesi üzerine kar ve boranın şiddetinden dolayı eve geri dönmek mümkün olmadığından geceyi makine odasında geçirmek zorunda kalmıştır. Hakkâri mutasarrıfı, Telgraf hanenin ikamet ettiği haneye uzak olmasından dolayı müşkülât çektiğinden bahsederek telgraf hattının evine kadar uzatılmasını talep etmiştir (BOA., DH. MKT. 2283/128 (9 Ş 1317/13 Aralık 1899).

1909 yılı itibariyle Hakkâri Sancağına bağlı Deyr ile Cari ve Gevar ile Madona mevkileri arasında telgraf hattı çekilmesine dair askeri açıdan lüzum gösterilmesiyle, bu hatlar için gerekli olan 1.200 direğin yardımlarla karşılanacağı belirtilmiş, diğer masrafların devlet tarafından karşılanarak bu hatların yapımı için izin verilmesi hususu Van Valisi Bekir tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılmıştır (BOA., DH.MUİ. 26-3/14-3 (8 Teşrin-i evvel 1325/21 Ekim 1909). Bu talep Hakkâri'deki Deyr-Cari, Gevar, Madona telgraf hatlarının geçeceği mevkiinin İran Hükümeti'yle ihtilafı alan içerisinde bulunmasından dolayı reddedilmiştir (BOA., DH.MUİ. 26-3/14-1 (12 Teşrinievvel 1325/25 Ekim 1909).

Telgraf hatlarına zaman zaman aşiretler tarafından saldırı yapılmakta ve iletişim sekteye uğramaktaydı. 1911 yılında Gevar-Şemdinan arasındaki telgraf hattına aşiretler tarafından yapılan saldırı neticesinde hattın 75 fincanı kırılmıştır. Van Vilayeti'ne gönderilen yazıda; failerin bulunması ve bundan sonra bu gibi saldırıların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA., DH. İD. 119-2/33-2 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911); BOA., DH. İD. 119-2/33-3 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911); BOA., DH. İD. 119-2/33-4 (10 Teşrin-i evvel 1327/23 Ekim 1911).

İran sınırında yer almasından dolayı Hakkâri'nin idari taksimatında sıklıkla değişiklikler yapılmaktaydı. 1913 yılı itibariyle yapılan değişiklikle Mamüretür-Reşad Kazası kurulmuştur. Yeni teşkil olunan Mamüretür-Reşad Kazası'na uzatılan telgraf hattı Havasor Nahiyesi'nin merkezinden geçmekteydi. Havasor Nahiyesi ise 50 karyeden oluşmaktaydı. Vilayetin en zengin ve en mühim mevkiinde yer alan Havasor Nahiyesi kaza hükmündedir. Havasor'daki hükümet dairesinden 2 oda ayrılarak bir telgraf merkezi tesis edilmesi hem asayiş hem de ticaret açısından ziyadesiyle fayda sağlayacağı Van Vali Tahsin imzasıyla telgrafla bildirilmiştir (BOA., DH. İD. 145-2/50-1 (28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913). Yine bu sıralarda bölgede yaşanan eşkıyalık faaliyeti nedeniyle konu bir kez daha Van Valisi Tahsin tarafından dile getirilmiştir. Vali Tahsin'in anlatımıyla; Eşkıya Mir Muhi¹ 30 kadar adamıyla dün Şatak Kazası'nın Marsikva (Moskova) karyesine gitmiş ve köyün hayvanatını talan etmek istemiş ise de ahalinin karşı koyması ve Hakkâri Jandarma Kumandanı'nın yetişmesiyle birlikte kaçmışlardır. Mir Muhi ve adamları Kaçarken yolda rastladıkları Moskovalı Ezo namında bir Ermeni'yi katl ederek firar etmişlerdir. Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet ve Jandarma Kumandanı Halil, Süvari Binbaşısı İsmail Hakkı Mamüretür-Reşad Kaymakamı Gani Beyler değişik istikametlerde mühim kuvvetler ile Mir Muhi'yi takip etmektedirler. Mir Muhi İran'a kaçmayı başaramazsa bu defa Allah'ın izniyle yakalanması yakındır. Haberleşme hatlarının olmamasından dolayı takibat hakkında bilgi alınamıyor. Harekât merkezi Havasor Nahiyesi'dir. Bu nahiyenin ehemmiyetinin ve Norduz hattı güzergâhına tesadüf ettiğinden bahisle orada bir telgraf merkezi açılması daha önce 9 Eylül 1913 tarihli telgrafla talep edilmişti. Eşkıyayı takip eden Halil Bey'den alınan raporda bu hattın derhal yapılıp Havasor ile muhabere temin edilmezse takibatın hiç muvaffak

¹ Bölgede uzunca bir süre eşkıyalık faaliyetleri yürüten Mir Muhi hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Kırca, 2017).

olamayacağı belirtilmektedir. Vali Tahsin pek mühim ve elzem olan Havasor şubesinin açılmasını tekrar talep etmiştir (BOA., DH. İD. 145-2/50-4 (11 Eylül 1329/24 Eylül 1913).

9 Nisan 1913 ile 5 Ekim 1914 tarihleri arasında Van Valiliği yapan Tahsin Bey bölgede asayişin sağlanması ve sağlıklı bir yönetim için ulaşım ve haberleşmenin önemine dikkat çekerek kış aylarında 10 karıştan fazla kar yağdığından karayoluyla ulaşımın çok zor olduğundan posta hizmetlerinin de 3 ay yapılamadığından bahseder. Tahsin Bey ulaşım noktasındaki bu eksikliğin haberleşme ile giderilebileceğini, bunun için de yönetim merkezleri olan kazalara, karakollara telgraf hattı çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tahsin Bey yaklaşık bir buçuk sene süren valiliği esnasında Van merkezinin en uzağındaki sınır karakollarına telgraf hatlarını götürmek için büyük çaba sarfetmiştir (Aydın, 548).

3- Telgrafhane Personeli

Hakkâri'ye telgraf hatlarının çekilmesiyle birlikte personel ataması da yapıldı. 1882 yılı itibariyle Çölemerik'de Telgraf Müdürü olarak Rüşdü Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da Ali Rıza Efendi, İsmail Efendi ve Sabri Efendi görev yapmaktaydı. Mahmuği'de Telgraf ve Posta Müdürü olarak İbrahim Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da Akif Efendi görev yapmaktaydı. Başkale'de Telgraf ve Posta Müdürü olarak Mehmed Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da İrfan Efendi görev yapmaktaydı. Dize'de Telgraf ve Posta Müdürü olarak Mehmed Nezahat Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da Es'ad Efendi ve Mehmed Şevki Efendi görev yapmaktaydı. Gevaş'da ise Telgraf Memuru Resul Efendi görev yapmaktaydı (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299/1882: 145).

Van ve Hakkâri Vilayetleri Telgraf ve Posta Baş Müdürü olarak Tahsin Efendi görev yapmaktaydı. Tahsin Efendi 1888 yılında Erzurum havalisi menzilhanelerinin hayvan ücretlerini kararlaştırmak üzere Van'dan Erzurum'a gitmiştir. Görüşmenin akabinde de tekrar Van'a dönmüştür. Tahsin Efendi Van'dan Erzurum'a gidip gelmesiyle alakalı kendisine harcırah verilmesini talep etmiştir. Tahsin Efendi'nin talebi 4 Nisan 1888 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuştur. Yapılan inceleme sonrasında Erzurum Vilayeti Telgraf ve Posta İdaresi'nin Van Vilayeti Telgraf ve Posta Baş Müdürünün görev alanında olduğu Posta ve Telgraf Nezareti tarafından bildirilmiştir. Görev ve yetki alanında bulunan bir yerdeki hizmeti için harcırah verilmesinin uygun olmayacağı belirtilerek Tahsin Efendi'nin talebi

geri çevrilmiştir (BOA., DH. MKT. 1521/63 (5 Za 1305/14 Temmuz 1888)).

Telgrafhanelerde çalışanlar hakkında zaman zaman suiistimal haberleri gelmekte ve buna bağlı olarak da görevden almalar ya da yer değiştirmeler yapılabilmekteydi. 1889 yılı itibariyle Hakkâri Sancağı'nın merkezi geçici süreliğine Başkale yapılmıştı. Başkale Merkezi Telgraf ve Posta Müdürlüğü'nde istihdam edilen Agob Efendi'nin telgrafları ifşa etmesi ve Ermenilerin zararlı faaliyetlerine yardımcı olduğu ileri sürülmüştür. Sancak merkezinin Başkale'den Çölemerik'e nakledilmek üzere olduğundan bahsedilerek bu yer değişikliği esnasında Agob'un yerine münasip birisinin tayin edilmesi Van Valisi Halil tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH.ŞFR. 139/46 (9 Nisan 1305/21 Nisan 1889). Dahiliye Nezareti de durumu Telgraf ve Posta Nezaretine bildirmiştir (BOA., DH. MKT. 1618/8 (21 Ş 1306/22 Nisan 1889)).

Telgraf ve Posta Müdürleriyle alakalı bir diğer şikayet ise Gevar Telgraf ve Posta Müdürü Arslan Efendi hakkında yapılmıştır. Gevar İran hududunda bulunmasından dolayı önemli bir kaza idi. Arslan Efendi'nin bazı siyasi mahzurlardan dolayı Gevar Telgraf ve Posta Müdürlüğü görevinden alınması Hakkâri Mutasarrıflığından talep edilmiştir. Arslan Efendi'nin yerine ise *hüsn-i ahlak ve iktidarı meşhur* Hamdi Efendi'nin atanması talep edilmiştir. Hamdi Efendi evvelce Van Telgraf ve Posta Müdüriyeti'nde bulunmuş ve şu anda da Gevaş telgraf memuru olarak çalışmaktaydı (BOA., ŞD. 1878/18-2). Görevinden azledildiğinin bildirilmesi üzerine Arslan Efendi Şûrâ-yı Devlet'e bir telgraf çekmiştir. Telgrafında; 40 senedir kusursuz bir şekilde devlete hizmet ile ömrünü tükettiğinden bahsederek, yaklaşık 11 aydır da tam maaş alamadan İran hududunda 10 nüfusa bakarak evini geçindirdiğini söylemektedir. 80 lira borcu olduğu halde üstüne bir de sebepsiz yere azledildiğini öğrendiğini, alacaklıların yakasını bırakmadığını, çetin kış koşullarında çocuklarıyla ortada kaldığını, tüm bu çaresizlikler içerisinde Padişahın merhametine sığındığını, şayet kabahati varsa katledilmesini, kabahati yoksa da görevine iade edilmesini talep etmektedir. Taleplerinin kabul edilmeyerek azledilmesi halinde ise zaruri olarak İran'a göç edeceğini, feryad-figan içerisinde çocuklarını satarak borcunu ödemeye mecbur olacağından mağduriyetine merhameten af dilemiştir (BOA., ŞD. 1878/18-3 (Dahiliye Dairesine 19 S 1308/4 Ekim 1890, Mehmed Asım Beyefendiye 21 S 1308/6 Ekim 1890). Arslan Efendi'nin telgrafı 13 Ekim 1890 Şûrâ-yı Devlet reisi Arif imzasıyla posta ve telgraf nezaretine gönderilmiştir. Posta ve Telgraf Nezareti'nde yapılan değerlendirmeler neticesinde Arslan Efendi'nin Vilayetten gelen talep

üzerine azl edildiği ve kendisinin buraya gelmesinden sonra ise başka bir göreve tayin edileceğinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. (BOA., ŞD. 1878/18-4 (6 Ra 1308 ve 8 Teşrin-i evvel 1306/20 Ekim 1890). Arslan Efendi bu tarihten sonra yeni bir göreve atanmamış ve mazulen emekliye ayrılmıştır. Arslan Efendi; İlk görevine 13 Şubat 1866 tarihinde 480 kuruş maaşla Kars Telgrafhanesi Muhabere memuriyeti ile başlamıştır. Van, Edirne, Bayburt, Eleşkirt gibi yerlerde değişik görevlerde vazife yaptıktan sonra 7 Aralık 1887 tarihi itibariyle Gevar merkezi telgraf müdüriyetine atanmıştır. Burada 13 Eylül 1890 tarihine kadar 2 sene 10 ay 6 gün görev yapmıştır. Gevar Merkezi telgraf müdürlüğünde 800 kuruş aylık almaktaydı. 22 seneyi aşkın bir süre hizmet ettikten sonra mazulen emekliye ayrıldığından Mazuliyet Talimatnamesine göre son aldığı maaşının 1/3'ü nisbetinde maaş bağlanması kararlaştırılmış ve kendisine 266 kuruş maaş tahsis edilmiş (BOA., ŞD. 1101/43 (29 C 1310/18 Ocak 1893) ve bu durum 28 Şubat 1893 tarihinde Telgraf ve Posta Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2056/111 (11 Ş 1310/28 Şubat 1893).

Görevden almalarla alakalı uygulamalarda sabit bir suç isnadında bulunulmayıp “kötü haller” gibi genel bir ifade dayanak yapılarak görevden almalar sıklıkla şikayet konusu olmaktadır. 1895 yılı itibariyle yaklaşık 35 sene telgraf muhabere memuriyet ve merkez müdüriyetlerinde görev yapmış olan Mehmed Tevfik Efendi Bitlis Vali Vekaleti tarafından “kötü haller” gibi bir tabir ile suçlanmış ve azl edilmiştir. Mehmed Tevfik Efendi önceki memuriyeti olan Bitlis, Van ve Hakkâri Telgraf Müfettiş muavinliğinde bir güne zimmeti ve ilişigi olmadığı halde Bitlis Vali Vekaleti tarafından usulsüz olarak azl edildiğini belirterek görevine iade edilmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e arhuzal ile başvurmuştur. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet Mehmed Tevfik Efendi'nin neden azl edildiğini Telgraf ve Posta Nezareti'nden sormuştur. Telgraf ve Posta Nezareti'nden alınan cevapta Mehmed Tevfik Efendi'nin şimdiye kadar bulunduğu memuriyetlerde bir güne vukuatı görülmediği belirtilerek, tercüme-i hal varakasında da hiçbir vukuat kaydına rastlanmadığı vurgulanmıştır. Mehmed Tevfik Efendi'nin sınıfı dahilinde bir memuriyette istihdamı hususunun Telgraf ve Posta Nezareti'ne tebligatın Dahiliye Nezareti'ne havale edilmesi bildirilmiştir (BOA., BEO. 700/52451 (16 Ca 1313/1 Kasım 1895).

Bu dönemde yerel idareciler tarafından azledilmeler yapıldığı gibi zaman zaman sağlık problemlerinden dolayı da emekliye ayrılma durumları olabilmekteydi. 1896 yılında Gevar Merkezi Telgraf çavuşu olarak görev yapan Hüseyin Ağa gözlerindeki görme kaybından dolayı “Memurin-i Mülkiye Kararnamensin 30. Maddesinde: Ahirin

ianesine muhtaç olmayacak derecede ma'lul olan ve hıdmeti on seneyi tecavüz etmeyen memurinin suret-i memurin daimesi maaşınının rabiiyle tekaüdünün icra kılınacağı” maddesine dayanarak malulen emekli olmak için başvurmuştur. Yapılan incelemede Hüseyin Ağa'nın; 13 Eylül 1889-2 Temmuz 1890 tarihleri arasında 9 ay 20 gün Başkale Merkezi telgraf çavuşluğu görevinde 250 kuruş maaşla çalıştığı görülmüştür. 3 Temmuz 1890-13 Şubat 1896 tarihleri arasında ise 5 yıl 8 ay 10 gün Gevar Merkezi telgraf çavuşluğu görevinde 250 kuruş maaşla çalıştığı görülmüştür. Bu iki yerdeki toplam hizmet süresi 6 sene 6 aydır. 28 Haziran 1896 tarihinde Hüseyin Ağa'nın son görev yerinde almakta olduğu maaşının ¼ ü olan 62 kuruşla emekliye ayrılması talep edilmiştir (BOA., ŞD. 946/82-1 (16 Haziran 1312/28 Haziran 1896). Mülkiye Tekaid Dairesi'nde yapılan değerlendirme neticesinde “Memurin-i Mülkiye-i Terakki Tekaid Kararnamesininin 30. Maddesi gereğince” Hüseyin Ağa'nın 62 kuruş maaşla emekliye ayrılması uygun görülmüştür (BOA., ŞD. 946/82-2 (27 Temmuz 1312/8 Ağustos 1896).

Telgraf hizmetinde çalışanlar vakti geldiğinde emekli olabiliyorlardı. Çalıştığı sırada vefat edenlerin ise geride kalan hanımı ve çocuklarına belirli şartlarda ve belirli ölçülerde emekli maaşı bağlanmaktaydı. Nitekim 1897 yılında Çölemerik Kazası Telgraf Müdürü iken vefat eden Ali Rıza Efendi'nin çocukları olan kızı Pakize hanımla oğlu Ferid Efendi kendilerine maaş tahsis edilmesi için başvurmuşlardır. Yapılan değerlendirmede Ali Rıza Efendi'nin vefat ettiği tarih olan 30 Eylül 1897'e kadar 30 sene 2 ay kadar bir hizmet süresinin olduğu görülmüştür. Ali Rıza Efendi; İlk görev yeri olan Tırhala Merkezi Muhabere memurluğuna 13 Temmuz 1867'de 400 kuruş maaşla başlamıştır. Ülkenin birçok yerinde görev yaptıktan sonra 31 Mayıs 1894 tarihinde Çölemerik Merkez Müdüriyetine 1000 kuruş maaşla atanmıştır. 13 Mart 1897 tarihi itibarıyla maaşı 900 kuruşa düşürülmüştür. Çölemerik Kazası Telgraf Müdürlüğü görevi 30 Eylül 1897'de vefatı nedeniyle son bulmuştur. Yapılan değerlendirme neticesinde; çocuklarına toplamda 248 kuruş verilmesi ve bu 248 kuruşun da çocukları arasında paylaştırılarak her birine 124'er kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., ŞD. 960/56 (20 Ş 1315/14 Ocak 1898).

Yine bu türden bir başvuruya 1898 yılında da rastlamaktayız. Çölemerik Merkezi çavuşluğu görevinde bulunan Seyfi Ağa 3 Aralık 1898 tarihinde vefat etmiştir. Seyfi Ağa;13 Kasım 1882 tarihinde göreve başlamış ve vefat ettiği tarih olan 3 Aralık 1898 tarihine kadar 16 sene 21 gün hizmet etmiştir. Son memuriyetinde 250 kuruş maaş aldığı görülmektedir. Vefat tarihinde bir kızı ve 20 yaşından küçük 2

oğlu bulunmaktaydı. Yapılan değerlendirmede 11 yaşındaki oğlu Sabri Efendi'ye ve 9 yaşındaki oğlu şükrü Efendi'ye 20 yaşını tamamlayıncaaya kadar aylık 30'ar kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür. Ayrıca kızı Kuli Hanım'a ve dul kalan eşi Sultan Hanım'a da evleninceye kadar aylık 30'ar kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür (BOA., şD. 978/24 (16 B 1317/20 Kasım 1899)).

Telgrafhanelerin açılmasıının en büyük gerekçesi haberleşme noktasında hız kazanma arzusu idi. Fakat bazı zamanlarda telgraf hizmetinin çeşitli sebeplerle aksadığı görülmektedir. Bu tür aksamaların görevli memurun suiistimalinden dolayı yapıldığı düşünöldüğünde görevden azledilmeleri talep edilebilmekteydi. Zaman zaman bu durumun da istismar edildiği, çeşitli iftiralar ile memurların görevine son verilmek istenildiği de görülmektedir. 1899 yılı itibariyle acil ve önemli bir iş hakkında Gevar Kazası Nizamiye Kumandanı ile haberleşmek için telgrafhanede 24 saat uğraşıldığı halde Gevar Telgraf memuru Habib Efendi bulunamadığından haberleşme sağlanamadığı ve zaten geçen seneden beri Habib Efendi hakkında şikâyet edildiğinden bahisle oraya başkasının tayini Hakkâri Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne ve oradan da Telgraf ve Posta Nezareti'ne yazılmıştır. Haberleşmenin aksamasının kabul edilemeyeceği belirtilerek Habib Efendi'nin görevden alınması talep edilmiştir (BOA., DH. MKT. 2259/63 (14 C 1317/20 Ekim 1899)). Yapılan tahkikat neticesinde Gevar Telgraf Memuru Habib Efendi hakkında yapılan şikâyetin aslının olmadığının anlaşıldığı 8 Aralık 1899 tarihinde Dahiliye Mektubî kaleminden Van Vilayetine bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2281/131 (4 ř 1317/8 Aralık 1899)).

Osmanlı Devleti bölge valilerinden gelen şikâyetleri dikkate almış ve olayın ehemmiyetine binaen soruşturma heyetleri görevlendirerek konuyu etraflıca değerlendirmiştir. 1900 yılı itibariyle Çölemerik Telgrafhanesinde müdür olarak çalışan Necib Efendi hakkında Van Valisi Tahir Çölemerik Telgraf Müdürü'nün Mir şemo ile gündüzleri telgrafhaneyi kapatarak kasaba civarındaki Ermeni Köyünde yemeli içmeli eğlencelerle vakit geçirmek gibi gayr-ı meşru ve ahlaki davranışları olduğunu ve bunun da yönetim anlayışında karışıklığa sebep olabileceği düşünçesiyle tedbir alınmasını talep eden şifreli telgrafını 5 Haziran 1900 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir (BOA., DH.şFR. 248/8 (23 Mayıs 1316/5 Haziran 1900)). İlk telgrafına ek olarak 11 Haziran 1900 tarihinde de yeni bir telgraf ile konunun önemini bir kez daha vurgulamıştır (BOA., DH.şFR. 248/33 (29 Mayıs 1316/11 Haziran 1900)). Konu 11 Haziran 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî Kaleminden Telgraf ve Posta Nezareti'ne de bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2357/103 (12 S

1318/11 Haziran 1900). Bölgeye gönderen soruşturma heyeti tarafından; Necib Efendinin Mir Şemo(Şemon?) ile mahalli memurlar arasında güç mücadelesi kurmaya çalışmak, fesadımız telgrafnameler yazdırmak ve gündüzleri telgrafhaneyi kapatarak kasaba civarındaki Ermeni Karyesinde ayş u işret (yeme-içme/içki içme) ederek mühim hususların gecikmesine sebep olmak gibi halleri müşahede olunmuştur. Bunlardan dolayı Necib Efendi'nin memuriyete devam etmesi halinde daha fena neticelerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu sebepten Necip Efendi'nin görevden alınması için Baş Müdüriyete tebligat gönderilmesi 11 Haziran 1900 tarihinde Van Vilayeti'nden gönderilen telgrafla talep edilmiştir (BOA., DH. MKT. 2361/15 (18 S 1318/17 Haziran 1900). Yaklaşık 1 ay geçmesine rağmen Necib Efendi'nin halen görevinde bulunmasından dolayı Van Valisi Tahir 10 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafında; Çölemerik Telgraf Müdürü'nün ahmaklık ve budalalığından dolayı bazı karışıklıklara sebep olduğunun tarafsız bir heyetin tahkiki ile de tespit edildiği vurgulanarak Çölemerik Telgraf Müdürünün buradan uzaklaştırılması istenilmiştir (BOA., DH.ŞFR. 248/83 (27 Haziran 1316/10 Temmuz 1900). Konu 15 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî kaleminden Telgraf ve Posta Nezareti'ne havale edilmiştir (BOA., DH. MKT. 2373/93 (17 Ra 1318/15 Temmuz 1900). Gerek hakkındaki şikayetler ve gerekse de bazı işlerin yapılması noktasında kötü etkileri olabileceğinden dolayı Necib Efendi'nin maaşında kesinti yapılmaması şartıyla başka bir merkeze nakledilmesi gerektiği Telgraf ve Posta Nezareti'nden gelen 23 Haziran 1900 tarih ve 224 numaralı tezkirede gösterildiği 31 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî kaleminden Van Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2381/120 (3 R 1318/31 Temmuz 1900). Çölemerik Telgraf Müdürü Necib Efendi'nin kötü ahvalinden dolayı Hamidiye Telgraf Merkezi Müdürü Mehmed Efendi'yle becayişinin kararlaştırıldığı 21 Ağustos 1900 tarihinde Dâhiliye Mektubî Kalemi'nden Van Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2392/21 (24 R 1318/21 Ağustos 1900).

Malulen emekliye ayrılan memurlardan bir diğeri de Gevar Kazası Telgraf çavuşluğu görevini yürüten Durak Ağa'dır. 20 Temmuz 1897/24 Şubat 1900 tarihleri arasında 300 kuruş maaşla Gevar kazası telgraf çavuşluğu görevini yürüten Durak Ağa malulen emekliliğini istemiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde son almış olduğu maaşın 1/3'ü oranında maaş bağlanarak emekliliğe sevk edilmesi uygun görülmüştür. Bu karar doğrultusunda kendisine 100 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA., ŞD. 992/88 (20 R 1319/6 Ağustos 1901).

Memurlar zaman zaman terfi taleplerinde de bulunmaktaydı. 1909 yılında Hakkâri Telgraf ve Posta Müdürü olarak görev yapan Rıza Efendi Yirmi beş senelik emeğine rağmen emsalinden geri bırakıldığından bahisle tenkifat sırasında kendisinin de daire müfettişliklerinden birine tayinini talep etmiştir (BOA., DH. MKT. 2754/29 (8 S 1327/1 Mart 1909).

4- Telgraf Ücretleri

1890'ların başında Hakkâri Sancağında 4 telgraf istasyonu bulunmaktadır. 4 istasyondan Başkale istasyonu Uluslararası hizmet vermekteydi. Çölemerik, Dize ve Mahmudî istasyonları ise ülke içi hizmet veren istasyonlar idi. Sancağın bağlı olduğu Van Vilayetinin Van Sancağında da 4 istasyon bulunmaktaydı. Bu istasyonlardan Van merkez istasyonu Uluslararası hizmet vermekteyken Erciş, Vastan ve Karçikan istasyonları ise ülke içi hizmet veren istasyonlar idi. Van Vilayeti'nin merkezi olan Van Sancağındaki telgraf hatlarının uzunluğu 1.540 km, Hakkâri Sancağındaki telgraf hatlarının uzunluğu ise 165 km. idi. Van Vilayetindeki telgraf hatlarının toplam uzunluğu ise 1705 km. dir (Cuinet, 1891: 635).

Telgraf ücretleri gönderilen merkezin uzaklığına ve çekilen kelime sayısına göre değişebilmekteydi. 1882 yılı itibariyle Hakkâri'den Erzurum, Van ve Bitlis'e 10 kuruş, Trabzon, Sivas, Diyarbakır ve Bağdat Vilayetlerine 15 kuruş, Suriye, Kastamonu, Ankara, Halep Vilayetlerine 20 kuruş, Konya, Hüdavendigar, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayetlerine 40 kuruş, Dersaadet'e 45 kuruş, Edirne ve Aydın Vilayetlerine 50 kuruş, Selanik ve Tuna Vilayetlerine 60 kuruş, Bosna ve İşkodra Vilayetlerine ise 70 kuruş ücret alınmaktaydı. Belirtilen bu ücretler 20 kelimeyi aşmayan telgraflar için geçerliydi. Şayet 20 kelimeyi aşarsa ücret artmaktaydı. 20 kelimedenden sonraki her 10 kelime için yarım ücret zam yapılmaktaydı (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299/1882: 146).

Hakkâri'den yurt dışına da telgraf hizmeti bulunmaktaydı. 1882 yılı itibariyle Hakkâri'deki telgraf merkezlerinden İran'ın Tahran, İsfahan, Miyana, Esterebad, Deşt, Zengan, Abada, Bedfruş, Sari, Kirmanşah, Hemedan, Gazvin, Firuzeguh, Kum, Tebriz şehirlerine telgraf çekilebilmekteydi. İran dahilindeki şehirlere çekilecek telgraf ücreti 16,5 Frank idi. Bu ücret 20 kelimelik telgraf için geçerliydi. 20 kelimeyi aşan her 10 kelime için yarım ücret zam yapılmaktaydı (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299/1882: 147).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar mücadele ettiği İran ile olan sınırları Kafkaslardan başlayıp Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı. Bu uzun sınır hattının önemli bir kısmını Van ve Hakkâri oluşturmaktaydı. Osmanlı ülkesinin en doğusunda yer alan Vilayetlerden olan Van'da telgraf hatlarının çekilmesi önemli faydalar sağlamaktaydı. Van Vilayeti'ne bağlı Hakkâri Sancağı'na telgrafın ulaşmasıyla özellikle askerî açıdan bilgi akışı daha hızlı bir hale gelmiştir. Hakkâri Sancağı'na kadar gelen bu hizmetten sancağa bağlı kazalar da faydalanmak için başvurmuşlardır. Devletin imkânları ölçüsünde bu başvurular karşılanmaya çalışılmıştır.

Hakkâri'nin coğrafi açıdan çok engebeli bir arazi yapısına sahip olması gerek Posta hizmetlerinin bölgeye ulaşmasında gerekse de telgraf hatlarının çekilmesinde en büyük engel olarak görülmüştür. Bu durum hatların çekilmesini geciktirdiği gibi maliyeti de artırmıştır. Coğrafi zorluğun aşıldığı anlarda da sıkıntılar yine bitmiyordu. Haberleşmedeki hızın halkın büyük çoğunluğu memnun idi. Fakat aşiretler sık sık hatlara saldırıyor ve haberleşmenin kesilmesine sebep oluyorlardı. Bu durum sınır hattındaki bir sancaktan bilgi akışını sekteye uğrattığı için sorun yaratmaktaydı. Ayrıca telgraf hatlarında kullanılan malzemenin çoğu dışarıdan ithal edildiği için de ekonomik manada da devlete darbe vuruyordu.

Gerek Van Valileri gerekse de Hakkâri Mutasarrıfları telgraf hatlarının Bağdat ve Musul'a kadar uzatılmasıyla ilgili birçok defa talepte bulunmuş olmalarına rağmen bütçenin yetersizliğinden dolayı bu talepler reddedilmiştir. İmadiye Kazası'na telgraf hattı çekilmesinin gerekliliği hem asayiş hem de kolera hastalığının seyrinden hızlıca haber almak amacıyla sıhhî gerekçeler öne sürülerek tekraren talep edilmişse de sonuç yine olumsuz olmuştur. Artan talepler neticesindeyse İmadiye Kazası Van Vilayeti'nden alınıp Musul Vilayeti'ne bağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

- BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-2 (30 Nisan 1306/12 Mayıs 1890).
 BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-3 (24 Temmuz 1306/5 Ağustos 1890).
 BOA., BEO. 700/52451 (16 Ca 1313/1 Kasım 1895).
 BOA., DH. İD. 119-2/33-2 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911).
 BOA., DH. İD. 119-2/33-3 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911).
 BOA., DH. İD. 119-2/33-4 (10 Teşrin-i evvel 1327/23 Ekim 1911).

- BOA., DH. İD. 145-2/50-1 (28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913).
BOA., DH. İD. 145-2/50-4 (11 Eylül 1329/24 Eylül 1913).
BOA., DH. MKT. 1345/85 (24 Z 1301/15 Ekim 1884).
BOA., DH. MKT. 1347/94 (10 L 1302/23 Temmuz 1885).
BOA., DH. MKT. 1492/87 (24 C 1305/8 Mart 1888).
BOA., DH. MKT. 1521/63 (5 Za 1305/14 Temmuz 1888).
BOA., DH. MKT. 1602/38 (5 B 1306/7 Mart 1889).
BOA., DH. MKT. 1618/8 (21 Ş 1306/22 Nisan 1889).
BOA., DH. MKT. 1623/32, (7 Haziran 1889).
BOA., DH. MKT. 1627/24, (26 Haziran 1889).
BOA., DH. MKT. 1631/81.
BOA., DH. MKT. 1656/11 (16 M 1307/12 Eylül 1889).
BOA., DH. MKT. 1656/108 (18 M 1307/14 Eylül 1889).
BOA., DH. MKT. 1660/48 (27 M 1307/23 Eylül 1889).
BOA., DH. MKT. 1685/89 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889).
BOA., DH. MKT. 1685/132 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889).
BOA., DH. MKT. 1727/49 (10 L 1307/30 Mayıs 1890).
BOA., DH. MKT. 1728/104 (15 L 1307/4 Haziran 1890).
BOA., DH. MKT. 1739/100-1-1.
BOA., DH. MKT. 1739/100-1-2 (18 Za 1307/6 Temmuz 1890).
BOA., DH. MKT. 1752/4 (1 M 1308/17 Ağustos 1890).
BOA., DH. MKT. 1755/107 (12 M 1308/28 Ağustos 1890).
BOA., DH. MKT. 1760/78 (28 M 1308/13 Eylül 1890).
BOA., DH. MKT. 1892/49 (19 R 1309/22 Kasım 1891).
BOA., DH. MKT. 2044/134 (4 B 1310/22 Ocak 1893).
BOA., DH. MKT. 2056/111 (11 Ş 1310/28 Şubat 1893).
BOA., DH. MKT. 2087/95-1 (29 Za 1314 ve 19 Nisan 1313/1 Mayıs 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-2 (7 Z 1314 ve 27 Nisan 1313/9 Mayıs 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-3 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-4 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-5 (7 C 1315 ve 22 Teşrin-i evvel 1313/3 Kasım 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-6 (17 Ş 1315 ve 29 Kanun-i evvel 1313/11 Ocak 1898).
BOA., DH. MKT. 2087/95-7 (5 N 1315 ve 15 Kanun-i sani 1313/27 Ocak 1898).
BOA., DH. MKT. 2230/91 (30 Za 1317/1 Nisan 1900).
BOA., DH. MKT. 2259/63 (14 C 1317/20 Ekim 1899).

- BOA., DH. MKT. 2281/131 (4 Ş 1317/8 Aralık 1899).
 BOA., DH. MKT. 2283/128 (9 Ş 1317/13 Aralık 1899).
 BOA., DH. MKT. 2357/103 (12 S 1318/11 Haziran 1900).
 BOA., DH. MKT. 2361/15 (18 S 1318/17 Haziran 1900).
 BOA., DH. MKT. 2373/93 (17 Ra 1318/15 Temmuz 1900).
 BOA., DH. MKT. 2381/120 (3 R 1318/31 Temmuz 1900).
 BOA., DH. MKT. 2392/21 (24 R 1318/21 Ağustos 1900).
 BOA., DH. MKT. 2754/29 (8 S 1327/1 Mart 1909).
 BOA., DH.MUİ. 26-3/14-1 (12 Teşrinievvel 1325/25 Ekim 1909).
 BOA., DH.MUİ. 26-3/14-3 (8 Teşrin-i evvel 1325/21 Ekim 1909).
 BOA., DH.ŞFR. 248/8 (23 Mayıs 1316/5 Haziran 1900).
 BOA., DH.ŞFR. 248/33 (29 Mayıs 1316/11 Haziran 1900).
 BOA., DH.ŞFR. 248/83 (27 Haziran 1316/10 Temmuz 1900).
 BOA., DH.ŞFR. 139/46 (9 Nisan 1305/21 Nisan 1889).
 BOA., DH.TMIK.M. 81/31-1 (28 R 1317/2 Aralık 1899).
 BOA., İ.DH. 1222/95680 (10 Mart 1307/22 Mart 1891).
 BOA., MV. 68/10 (28 Ra 1309/1 Kasım 1891).
 BOA., ŞD. 946/82-1 (16 Haziran 1312/28 Haziran 1896).
 BOA., ŞD. 946/82-2 (27 Temmuz 1312/8 Ağustos 1896).
 BOA., ŞD. 960/56 (20 Ş 1315/14 Ocak 1898).
 BOA., ŞD. 978/24 (16 B 1317/20 Kasım 1899).
 BOA., ŞD. 992/88 (20 R 1319/6 Ağustos 1901).
 BOA., ŞD. 1101/43 (29 C 1310/18 Ocak 1893).
 BOA., ŞD. 1878/18-2).
 BOA., ŞD. 1878/18-3 (Dahiliye Dairesine 19 S 1308/4 Ekim 1890,
 Mehmed Asım Beyefendiye 21 S 1308/6 Ekim 1890).
 BOA., ŞD. 1878/18-4 (6 Ra 1308 ve 8 Teşrin-i evvel 1306/20 Ekim
 1890).
 BOA., ŞD. 2450/35-1 (3 R 1299/22 Şubat 1882 tarihli mazbata.).
 BOA., ŞD. 2450/35-2 (19 Kanun-ı evvel 1297/31 Aralık 1881).
 BOA., ŞD. 2450/35-4 (14 Kanun-ı sani 1297/26 Ocak 1882).
 BOA., ŞD. 2450/35-5 (17 R 1299/8 Mart 1882).
 BOA., ŞD. 2450/35-6 (17 R 1299/8 Mart 1882).
 BOA., ŞD. 2456/35-1 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).
 BOA., ŞD. 2456/35-3 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).
 BOA., ŞD. 2547/6-1).
 BOA., ŞD. 2547/6-2 (14 Şubat 1304/26 Şubat 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-3 (16 Şubat 1304/28 Şubat 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-6 (19 Nisan 1305/1 Mayıs 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-5 (19 Mart 1305/31 Mart 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-13 (14 L 1306 ve 1 Haziran 1305/13 Haziran
 1889).

- BOA., ŞD. 2547/6-14 (10 Za 1306 ve 26 Haziran 1305/8 Temmuz 1889).
- BOA., ŞD. 2555/8.
- BOA., ŞD. 2555/8-2 (23 Eylül 1305/5 Ekim 1889).
- BOA., ŞD. 2572/25-1 (25 Ş 1308 ve 23 Mart 1307/4-5 Nisan 1891).
- BOA., ŞD. 2572/25-2 (14 N 1308 ve 11 Nisan 1307/23 Nisan 1891).
- BOA., Y..A...HUS. 253/27 (6 Ra 1309 ve 28 Teşrin-i evvel 1307-9 Kasım 1891).
- BOA., Y..MTV. 7/66-2 (27 N 1298 ve 10 Ağustos 1297/22-23 Ağustos 1881).
- BOA., Y..MTV. 7/66-1 (26 Za 1298 ve 7 Teşrin-i evvel 1297/19-20 Ekim 1881).

Salnameler

- Erzurum Vilayet Salnamesi (Erzurum: Erzurum Vilayeti Matbaası, 1299/1882, Def'a: 9).

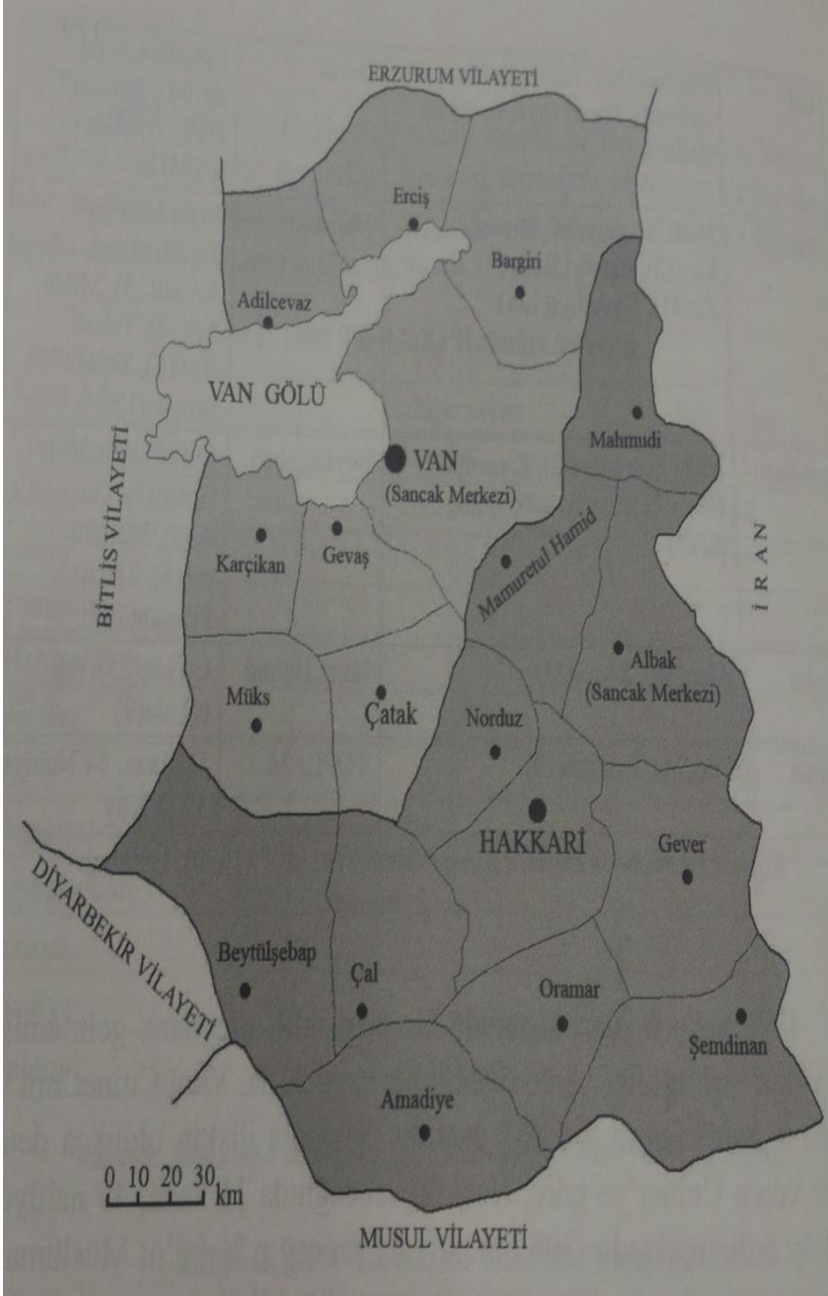
Kitap, Makale ve Tezler

- Akbulut, U. (2010). Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi. *History Studies*, (Ortadoğu Özel Sayısı), 1-11.
- Altun, E. (2011). *Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Arvas, T. Z. (2016). *Sultan İkinci Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın M. (2013). Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913/1914). *Deutsch-türkische Begegnungen/Alman Türk Tesadüfleri. Festschrift für Kemal Bedilli / Kemal Beydilli'ye Armağan*, (s. 538-570), Berlin, Almanya.
- Bayrakdar, B. (2016). *20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevski'nin Türkiye Gözlemleri*. (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bingül, Ş. (2018). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'asie*. Tome: II, Paris.
- Çakılcı, D. (2019). *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

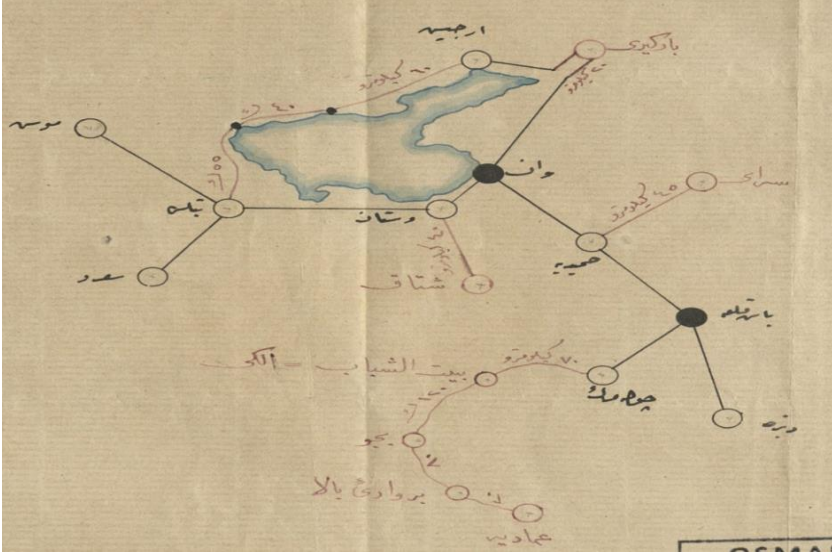
- Demirtaş, M. (2016). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Hakkâri Sancağında Demografik Durum. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu* (s.161-179). Hakkâri, Türkiye.
- Durgun, H. (2014). Teke Sancağı'nın Batısında Telgraf Hattı Tesisinin Gelişimi: Elmalı Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 67.
- Haniilçe, M. (2017). Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği. *History Studies* (13094688), 9(4).
- İbrahim, M. A. K. (2019). *Osmanlı Döneminde Modern Teknolojinin Hukuki Temelleri: Telgraf Örneği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, O. (2012). Van. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 42, ss. 505-510). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kırca, E. (2017). I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(1), 24-56.
- Mercan, M. (2009). Giresun Telgraf İdaresi ve Telgrafhane Binası (1869-1904). *Journal of International Social Research*, 2(7), 159-174.
- Olgun, S. (2016). Posta ve Telgraf Mektebi Talimatnamesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13(25-26), 149-181.
- Sarıkcıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sümer, F. (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Güven Matbaası.
- Şemseddin Sami, (H. 1311 / M. 1893-1894). *Kamûsü'l-Alâm, C. III*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tuncel, M. (1997). Hakkâri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 15, ss. 205-207). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, M. Z. (2016). XIX. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Yapısı. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu* (s.181-204), Hakkâri, Türkiye.

Ekler

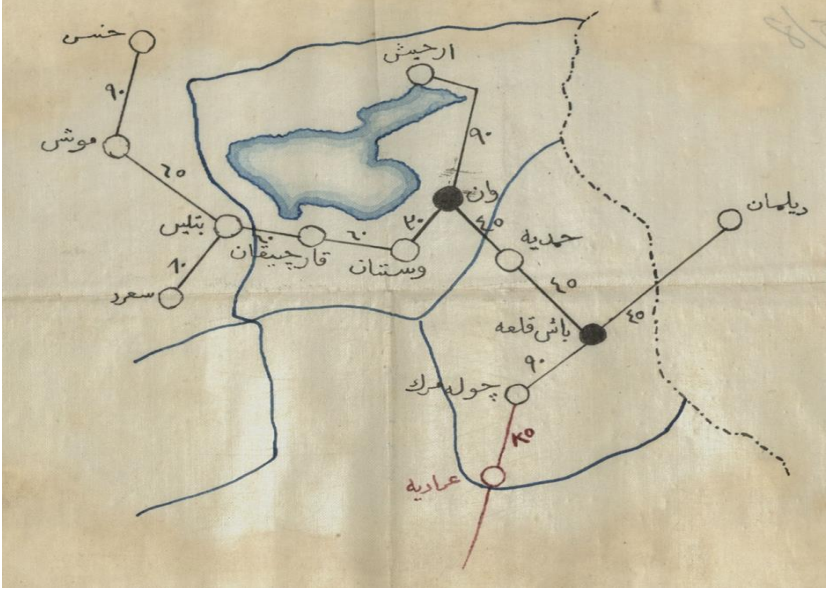
Ek 1: 1891 Yılında Hakkâri Sancağı'nın sınırları şu şekildeydi: (Yıldız, 2016: 198).

Ek 2: 1889 Yılı itibariyle Telgraf hatlarının güzergahını gösteren harita (BOA., ŞD. 2547/6-1). Haritadaki siyah renkler var olan hatları, kırmızı renkler ise yapılması planlanan hatları göstermektedir.

Ek 3: 1889 yılı itibariyle Çölemerik Kasabası'ndan İmadiye Kasabası'na oradan da Bercis Kazası'yla Bitlis Vilayeti'ne birer telgraf hattı çekilmesi ile ilgili harita (BOA., ŞD. 2555/8).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 403-416

**An Essay on the Use of Travelogues as a Source of Historical Knowledge:
Reading the Memoirs of a Venetian Merchant about Van City
Seyahatnamelerin Tarihsel Bilgi Kaynağı Olarak Kullanımı Üzerine Bir Deneme:
Venedikli Bir Tüccarın Van Şehri Hakkındaki Anılarını Okumak**

• Ümit KATIRANCI*

**Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van / Türkiye.
Research Assistant (RA), Van Yüzüncü Yıl
University, Faculty of Letters,
Department of History, Van / Turkey.
umitkatiranci@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4363-8472

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

26/02/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

13/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Citation: Katıranrı, Ü. (2021). An Essay on the Use of Travelogues as a Source of Historical Knowledge: Reading the Memoirs of a Venetian Merchant about Van City. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 403-416

Atrf: Katıranrı, Ü. (2021). Seyahatnamelerin Tarihsel Bilgi Kaynağı Olarak Kullanımı Üzerine Bir Deneme: Venedikli Bir Tüccarın Van Şehri Hakkındaki Anılarını Okumak. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 403-416

Abstract

This research involves the analysis of the notes of a Venetian merchant about the city of Van, which he visited during his journey from Aleppo to Tabriz at the beginning of the 16th century. The traveller, starting from the shore of Lake Van, reached Akdamar Island, Gevaş and finally Van and described the geographical shapes and physical and demographic structures of these regions. His narratives about Van ended with the details of the battle that took place between Zahid Bey, who ruled Van, and Behram Bey, who came to take over the castle, one of the commanders of Shah Ismail. The object of the study is to examine the accounts of the traveller about the places they visited and the events they heard, in comparison with other sources (especially Evliya Celebi's travel book). Based on the results of the research, it is possible to find the historical equivalents of the information contained in the traveler's notes when analyzed comparatively. The notes on the occupation of Van Castle by the Safavids make the travel book the only source of the period, as there is information nowhere else. From this point of view, it can be said that the resource value of the travel book of the Venetian merchant increased. In this research, it is emphasized that the notes of a Venetian merchant can be used as a source of historical information with a comparative historical method.

Keywords: Van, travelbook, historical knowledge, Comparative History.

Öz

Bu araştırma, Venedikli bir tüccarın XVI. yüzyılın başında Halep'ten Tebriz'e yolculuğu sırasında uğradığı Van şehrine dair notlarının analiz edilmesini ihtiva etmektedir. Seyyah, Van Gölü kıyısından başlayarak, Akdamar Adası, Gevaş ve son olarak Van'a ulaşmış ve buraların coğrafi şekilleri ile fiziki ve demografik yapılarını betimlemiştir. Van ile ilgili anlatıları, Van'a hükmeden Zahid Bey ile Şah İsmail'in kumandanlarından kaleyi teslim almaya gelen Behram Bey arasında gerçekleşen çatışmaya dair detaylarla son bulmaktadır. Seyyahın bahse konu yerlere ve hadiseye dair aktarımlarını diğer kaynaklarla (temelde Evliya Çelebi Seyahatnamesi ile) karşılaştırmalı olarak incelemek araştırmanın esasını oluşturmaktadır. Araştırmanın ortaya koymuş olduğu sonuçlara istinaden, seyyahın notlarında yer alan bilgilerin mukayeseli olarak incelendiğinde tarihsel karşılıklarını bulmak mümkün olmuştur. Van Kalesi'nin Safeviler tarafından ele geçirilmesine dair notlar, başka hiçbir yerde bulunmaması nedeniyle, seyahatnameyi dönemin yegane kaynağı haline getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Venedikli tüccarın seyahatnamesinin kaynak değerinin arttığı söylenebilir. Bu çalışmada Venedikli bir tüccarın notlarının tarihsel bilginin kaynağı olarak karşılaştırmalı bir tarihsel metotla kullanılabileceğinin vurgusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, seyahatname, tarihsel bilgi, karşılaştırmalı tarih.

Introduction

Throughout history, travelling to somewhere has explained with different reasons. Since ancient times, people have left from their homeland and travelled to explore unknown places for their curiosity. Apart from political, educational or economic incentives, motives for exile, immigration or opportunity could also be among the goals of travelling elsewhere. Undoubtedly there are many inducements to set off a journey. No matter what purpose travellers travelled, some of them wrote down their travels with their observations.

These narratives written by travellers have managed to attract the attention of researchers from the last few decades. The number of analyzes focused on these narratives has increased considerably until today¹. These narratives, whether it could be fictional or true, have apparently become one of the main sources for the academic studies.

¹ Some of these kinds of studies concentrate on travel writings. Especially travel writing studies and its aspects to social sciences has been subjected of discussions. Introductory to see: Carl Thompson. (2011). *Travel Writing: The New Critical Idiom*. Abingdon: Routledge; Peter Hulme and Tim Youngs (Eds.). (2002). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press; Glenn Hooper and Tim Youngs (Eds.). (2004). *Perspectives on Travel Writing*. Aldershot, Hants: Ashgate.

The narratives of travellers are subject to many fields of study such as history, literature, geography, anthropology and cultural history. Considering history studies focusing on travellers and travel books, there are large number of researches on whether these narratives are true or not and how travellers' perceptions and imaginations about city, person or an event. Concentrating on these studies also increases the variety of researchers' questions: what was the first thing that a traveller noticed when he visited a place that he/she has not been before? What were the first impressions of the travellers about a place that they do not know? Did they have any prejudices about places where they came from the first time? What should be understood from the notes written by the traveller? Are these expressions a historical truth or not? Does travellers coming from different cultures percept the city as same as? Finally, how do their imaginations produce reality for historiography? As you can see, there are too many questions waiting to be answered. On the other hand, questions as we seek for the answers would show the way for comparatively analyzing, too.

This study comparatively deals with the questions mentioned above, with two different travellers' accounts about the same city, Van, in different times. These narratives about the Van city by an unnamed Venetian traveller who passed through the lands of the Ottoman in the early 16th century and by Evliya Çelebi who is the well-known traveller of the Ottoman Empire are the main subjects of this study. The perceptions of a Venetian traveller who was born and raised in a foreign culture and Evliya Çelebi, who was born and raised in the Ottoman lands about the Van city led to shape up of this research. Another focus is that while the Venetian merchant had come to Van before the Ottoman conquest, Evliya Çelebi visited Van after 100 years from the Ottoman conquest, so here is another significant point about perceptions and imaginations for the city. The focus of this research is on the memories of the Venetian traveller, but comparisons have been made with other sources when appropriate. Evliya Çelebi's travelbook has an important place in this perspective. Evliya Çelebi's travel book has been an important guide in matters not found in other sources or reflected in a different way.

The first traveller is a Venetian merchant whose name is unknown because he did not give any information about himself or his family to his readers in his travel accounts. The only known knowledge about him is that he knows Arabic, Persian and Turkish (Grey, 1822: 142). His narratives are related to the cities he saw on the Aleppo-Tabriz road in order to trading. He started from Bire, Urfa in

Damascus then he passed from Cemeleyn Castle, Kara Amid, Dedu Castle, Mardin, Cezire, Hisnikeyfa, Kefendur Castle, Bitlis, Tatvan, Vestan, Van, Alatedemdy, Merend, Sufiyan and finally he arrived to Tabriz. Finally he returned to Aleppo after staying in Tabriz for a while. He made his travels between the years 1507 - 1510. He describes the towns and cities with geographical information in detail. His narratives comprise from Aleppo to Tabriz route with the cities and its historical events or its past (Gündüz, 2017: 15).

The memoirs of the Venetian Merchant were first published in 1606 in the third volume of the book "Delle Navigazioni et Viaggi (Navigations and Travels)", a three-volume collection of travellers' original accounts on their travels, that it was collected by an Italian geographer and travel writer Giovanni Battista Ramusio from Travis, Italy². Then, this travel that previously published by Ramusio was translated to English together with the other three travel notes, by Charles Grey, with the name of "A Narrative of Italian Travels in Persia in The Fifteenth and Sixteenth Centuries" and printed for Hackluty Society in London in 1822 (Grey: 1822). This travel was translated to the other languages so many times such as in Persia with the name of "Sefernâme-hâ-yı Veniziyan der İran". Tufan Gündüz translated that to Turkish with comparing Persian and English versions (Gündüz, 2017: 9). In this paper the Gündüz's translation to Turkish will be used as a main source and also Grey's English version will be considered.

The other traveller is Evliya Çelebi, whose travelogue is well-known in literature, as another focus for this article. Evliya had almost travelled all Ottoman lands in approximately forty years. His journey had began in the 1630s from Istanbul and lasted until 1681³. He wrote down in detail his journey as ten-volume book what its name is "Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi". Evliya's travel accounts are remarkable in terms of various ways: he starts to describe the city geographically and gives information about its history. Then, he expresses the buildings and places in the city with their history. Finally, the description goes on people and their lives, population,

² The First volume containing with the travels about Asia and The accounts of Marco Polo was published with in 1550; the second volume including Africa published in 1559, and the third volume about the West Indies published in 1556, three years before the second volume. (Barnes, 2007: 15)

³ A brief information about Evliya Çelebi's biography, see: Mücteba İlgürel. (1995). Evliya Çelebi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Vol. 11, pp. 529-533). İstanbul; Another work on Evliya Çelebi, see: Robert Dankoff. (2004). *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi (revised second edition)*. Leiden: Brill.

cultural elements, rumours etc. This means to a three-layered description: history, place and people (Tezcan, 2009: 17). Austrian Orientalist Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall introduced the *Seyahatname* to the Western world, so it drew the attention of Western researchers. Besides, that was published and translated in so many languages such as English, German and French etc⁴. Consequently, Evliya Çelebi presents more detailed information about the Van city in return for the Venetian merchant. However that does not prevent the comparison between each other.

The Van Accounts of Two Travellers: Evliya Çelebi and Venetian Merchant

First of all, the observations about the Van region of the unnamed Venetian traveller are discussed. He came to Van between the years 1506-7. Then, the results will be analyzed by comparing with the accounts of the Evliya Çelebi, he came and passed from the same region. Thus, the results of our research will become more meaningful. The comparison created with imaginations about the same ways on the places in terms of geographical similarity or differences, portraitures about same buildings and, if could be done, some little changes about places. Not only Evliya Çelebi but also the literature on Van in that period was included in the study in order to criticize the knowledge in the travelogues as historical source.

After departing from Bitlis-Tatvan, the Venetian merchant comes to the shore of Lake Van. He says that the salinity of Lake Van is less than that of the Adriatic Sea. He says that Lake Van is 300 miles long and 150 miles wide, at its widest point. The traveller stated that he wandered all over the lake and wrote that there are four castles named Tatvan, Vestan, Van and Bargiri to the east of the lake and three castles named Erciş, Adilcevaz and Ahlat to the west. While Ahlat had been a big city in the past, nowadays it remained as small as a castle at that time. According to the narration of the traveller, Kurds and Armenians populations lived in these castles around the lake (Gündüz, 2017: 146). Evliya Çelebi says that Lake Van is 68 miles from east to west and its circumference is 500 miles. While the Venetian traveler states that there are seven castles around the lake, there are nine castles in Evliya Çelebi. (Evliya Çelebi, 2000: IV/82). It seems that the things Evliya Çelebi and the Venetian traveler said about the size of the lake are different from each other and this is

⁴ Detailed information about The *Seyahatname* and its publications, see: Nuran Tezcan. (2009). *Seyahatname. TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 26, ss. 16-19). İstanbul.

because they both estimate the diameter of the lake. Of course, there may have been a change in the size of the lake in 150 years, but we cannot know this for now. Today, maximum length of Lake Van is 74 miles across at its widest point.

While traveling from Tatvan to Van, the traveller also saw Akdamar Island. He also gives information about this small island on his route. The traveller's narrative begins with the geographical features of the island. According to him, the island is two miles from the land, and the traveller mentions about the existence of a city the size of the island. Although the population density of the island is high, the entire population is Christian Armenians. Not any Muslim lives on the island. Traveller states that there are many churches on the island. (Gündüz, 2017: 146) It is understood that the traveller sees this place from his description of the church of St. John, the largest church on the island. He expresses his admiration for the size of the church bell in the following words: “(...) *St. John is the largest, and has a steeple made like a tower, so high that it overlooks the whole city, and among the bells is one so large, that when it is struck, it resounds over all the mainland.*” (Grey, 1822:160). According to Evliya Celebi, Melik Calut in the time of the Prophet David, who founded Van, built a temple on this island and this temple is sacred for Christians. The island is called Ahtiman by the Kurds. The monastery on the island is still active and priests live there. He stated that there are more than two hundred clergy and monks on the island. They live a spiritual life and the entire population is non-Muslim. (Evliya Celebi, 2000: IV/153). The Venetian merchant and Evliya Çelebi depicts the island in almost the same way.

After depicting Akdamar Island, traveller mentions the gulf with a plain across the island. Although he did not give the name of this plain, it must be the place named Akdamar, today in Gevaş, which has the same name as the island. He gives information about the plain that villages around it are inhabited by Armenian Christians and they deal with cultivation because the region is suitable for agriculture. Also, the region consists of gardens and with many fruit trees. The weather condition of the place is healthy and refreshing and all around mountains are so high. (Grey, 1822: 160) (Gündüz, 2017: 146) Evliya Çelebi did not mention about that place but Akdamar town at that time was related to Gevaş district in Van (Kılıç, 1997: 121, 133).

The traveller continued his route from Akdamar and reached the center of Gevaş, namely Vestan Castle. He says that the distance between Akdamar and Vestan is a two-day road. Vestan was at that time, if it is true, a place where only the city and the market remained,

because it was destroyed by Shah Ismail. The inhabitants of the Vestan people are Kurds. There are many villages with Kurds. Although the traveller says that this place was destroyed, he states that his blessing is abundant, that it is a place where white honey, cheese and oil is produced, and that it is even sent to Tabriz by caravans. (Grey, 1822: 161) (Gündüz, 2017: 146) As can be understood from here, although Vestan Castle was destroyed by Shah Ismail, the city was not touched by him. The fact that the city is not damaged and the market is located shows that trade is active here. The statement that from time to time cheese and oil were sent to Tabriz by caravans confirms that determination. The city where is on the road to Tabriz must have led to this. When Evliya Çelebi saw Vestan, the walls of the castle had been in ruins. When he entered through the northern entrance door, he saw that in the city had remained a small number of households and there had been nothing more than a market. It is understood that nothing much has changed in the castle during 150 years. However, Evliya Çelebi mentions the existence of a town outside of the castle. This town, which is covered with vineyards and gardens, has a mosque, two inns, a bathhouse and a maximum of ten shops. (Evliya Celebi, 2000: IV/155). This knowledge indicates that the city has developed over time.

The Venetian merchant finally came to the center of Van city and the castle. Van Castle attracts the attention of the traveller who reaches Van from Gevaş in one day. Van Castle is a castle that was built of solid stones on a hill (like a building on a rock) with water flowing from all sides. The traveller states that the city of Van is narrow and long and about one mile in size. On the upper part of the rock, there is a fountain that the people in the castle use as a water source. Below Van Castle is a big city in which most of the inhabitants are Armenians, but Kurds live in the castle. The supplies of this city, which is one mile from the sea, are well maintained. (Gündüz, 2017: 146-147) (Grey, 1822: 161) Evliya Çelebi describes the Van Castle in detail. He writes down the history of the Van city, from the building to that time the situation of the castle, soldiers in the castle. Then he notes that administration of the depending cities and its governments related to the centre of the state (Evliya Çelebi, 2000: IV/98-110) This detailed description of Evliya Çelebi parallels the narratives of the Venetian traveler. he describes it as a high castle built on the caves on the rocks, which he likened to a camel sitting in the middle of the plain. As the Venetian merchant said, the water flowing from the castle only comes out of one place. (Evliya Çelebi, 2000: IV/105-107). Evliya Çelebi's other narratives about Van are

incomparably different from those of the Venetian Merchant. The most important reason for this is that the elapsed time is one hundred and fifty years. In such a long period of time, the political, economic and demographic structure has changed, change is inevitable. However, the Venetian did not hesitate to mention the political events of his time and recorded an important political event about the history of Van.

The traveller mentions a Kurdish ruler named Zidibec (probably Zahid Bey⁵). Zahid Bey is the ruler of the Van fortress and his sons rule the other castles around Van. Zahid Bey is not under the authority of Shah İsmail. Zahid Bey had money coined with his own stamp in his name from copper, gold and silver. Shah Ismail sent a chief named Bayram Bey (probably Dulkadiroglu Behram Bey⁶) to Van with an army of ten thousand to take control of Zahid Bey. The traveller says that he heard the event in Tabriz from his good friend Aga Musa Bey of Trebizond who was a chief of bombardiers. In other words, the traveller is not eyewitness to this event. (Gündüz, 2017: 147) (Grey, 1822: 161)

Since Shah Ismail did not want this independent administration of Zahid Bey, he sent Bayram Bey to Van with his army. Zahid Bey sent a man to Bayram Bey to kiss his hand as soon as he heard this. After Zahid Bey's apology was accepted by Bayram Bey, he left the castle with a few unarmed companions and came to Bayram Bey. He repeated his loyalty to Shah Ismail by tilting his head forward in Safavid or Persian custom, and whenever he mentions Shah Ismail's name, he repeats this action with respect. He asked Bayram Bey to be a negotiator for Shah İsmail to forgive him and to help him in accepting his apology. Bayram Bey accepted this request and had a banquet prepared for Zahid Bey in the plain. While these events were happening, Zahid Bey started to look for remedies to save himself from this situation. He wanted to permission to Bayram Bey and said that he would be sent to the castle with his trusted men and that he would deliver the castle to them. Then he asked for two days off to go to Shah Ismail. Thereupon, Bayram Bey assigned his commander named Mansur Bey to take a position to the castle by going with Zahid Bey. He promised that the rule of the castle would be with Mansur Bey on behalf of the Shah Ismail until Shah's orders were reached to the castle, and then perhaps Zahid Bey would be the

⁵ Tufan Gündüz named Zidibec as Zeydi Bey in his translation but this name should be Zahid Bey. I will explain in the following pages why Zidibec is Zahid Bey.

⁶ Bairambec should be Behram Bey. Tufan Gündüz named Bairambec but Behram Bey is true one.

ruler of the castle by means of Bayram Bey, if he would persuade Shah Ismail. (Gündüz, 2017: 147-148) (Grey, 1822: 162) Zahid Bey and Mansur Bey with about a hundred soldiers set out to take the castle. Upon reaching the gate of the castle, first Zahid Bey passed by, then Mansur Bey and his soldiers entered. Suddenly, the gates of the castle were closed and Zahid Bey's armed soldiers, who were in ambush and numbered one thousand five hundred, appeared and killed Mansur Bey and his men. While these events were happening, Bayram Bey thought that Zahid Bey would keep his promise. However, Zahid Bey went towards Bayram Bey with his men. In the battle between these two armies, both sides suffered great losses (according to the narrative, the loss of Zahid Bey was about three hundred people, but the number of casualties of the other side was not given). Bayram Bey was even injured in three parts of his body. Zahid Bey retreated after this conflict and closed the doors of the castle and fortified himself against him. Meanwhile, Bayram Bey bombarded the castle with two moderate-sized canons. The reasons for the ineffectiveness of the attack were the strong walls of the castle and the lack of well-trained gunners. Van Castle was under siege for three months. Finally, they discovered the fountain in the castle and bombarded the flowing water. Thus, the flow direction of the water changed and the water wanting up started to flow down. After that, Zahid Bey felt insecure and he took his wife, two sisters and his treasure with his fifty trusty men and ran away. In the morning, Bayram Bey heard the news that Zahid Bey had escaped. As soon as the people in the castle heard this, they sent an ambassador to Bayram Bey and promised that they would surrender the castle. They also asked Bayram Bey to ensure the safety of life and property of the people in the castle. After this mutual acceptance, Van Castle passed into the hands of Bayram Bey, namely Shah Ismail. Bayram Bey later returned to Tabriz and Shah Ismail ordered celebrations to be held everywhere on the occasion of the conquest of Van Fortress. (Gündüz, 2017: 148-149) (Grey, 1822: 162-164).

When the traveller gave information about the places he passed, he recorded a historical event in the region in his notes. Was such an event actually occurring? Of course we should look for the answer to this question elsewhere. The datas in the literature are sufficient to answer our question. When the Safavids were interested in Van, the Zahid II bin Izzeddin from the Izzeddin dynasty was ruling in Van (Kılıç, 2012: 505). The date that the Safavids conquered Van could be 1505 or 1506 because after Shah Ismail gained his domination in Persia, he organized two expeditions to Kurdish

emirates in the east of Anatolia in 1505-1506. (Yinanç, 1989: 93) These campaigns should be on the local Kurdish emirates ruling around Van and Hakkari. The story of the capture of Van, which the traveller heard from his close friend Ağa Mehmed Bey from Trabzon, must have taken place on this date. The Venetian traveller was already joining Shah Ismail's army over going to Dulkadirli Emirate in 1507 and moving with him. (Gündüz, 2017: 126). When they reached Tabriz, the time of the event must have been very new. His mention of the entertainment organized in Tabriz after the conquest of Van also supports this assumption. While Kurd Bey was appointed as the commander of Van, Bitlis and Erciş regions, his deputy was Dulkadiroğlu Behram Bey. (Kilic, 2012: 506). This information emerges a historical timeline to Venetian merchant's accounts.

According to this information, the notes of the Venetian merchant are fairly accurate. The name that the Venetian merchant called Zidibec was actually Zahid Bey and he was the member of the Izzeddin dynasty family that ruled the region (Kılıç, 1997: 13). Also, the person named as Bairambec (by the traveller) whom Zahid Bey fought against was Dulkadiroğlu Behram Bey, who was the deputy of Kurd Bey, the commander of Shah İsmail. According to this information, the notes of the Venetian merchant have a fair share of accuracy. The name, which the Venetian merchant called "Zidibec", was, actually, Zahid Bey and he was a member of the Izzeddin dynasty family that ruled the region. The person named "Bairambec" that Zahid Bey fought against was Dulkadiroğlu Behram Bey, who was the assistant of Kurd Bey, the commander of Shah İsmail. According to the traveller's notes, the reason of that Behram Bey came to conquer Van was that Zahid Bey did not obey Shah Ismail. In fact, there was a conflict between the Safavids and the Dulkadirs over the dominance of the southeast Anatolia region, especially Diyarbakir, under the control of Akkoyunlu State⁷. In 1507, while the Venetian traveller was telling the story, Shah Ismail went on an expedition over Erzincan because Dulkadiroğlu Alaüddevlü Bey was trying to capture Diyarbakir in order to be ascended Murad Bey from Akkoyunlu to the throne of the Akkoyunlu State (Gündüz, 2008: 452). So, Behram Bey's capture of Van coincided with this time. It seems that the traveller's narratives, albeit hearsay, reflect the truth. This narrative,

⁷ Shah Ismail, because of his hostility with Dulkadirli Alaüddevlü Bey, declared war on him. So much so that he thought of everything to defeat Alaüddevlü Bey. He even got permission from Sultan Bayezid to cross the Ottoman lands. This clever operation resulted in Alaüddevlü Bey's withdrawal. Shah Ismail went on by destroying the places under control and captured Harput and Diyarbakir. (Cezar, 2011: 694)

which coincided with Shah Ismail's expedition, ultimately led us to learn the details of a historical event.

Another issue is that Zahid Bey escaped from the castle. What happened to Zahid Bey after he ran away from the castle? Izzeddin Dynasty was not only ruling Van at that time. It was the principality center of the Van Izzeddin Dynasty. It was ruling in an area extending to Hakkari, together with the castles around Van. When the Safavids took Van under siege, Zahid Bey evacuated the Van fortress and fled to Hakkari. Thus, the center of the principality shifted from Van to Hakkari. (Tan, 2017: 6) It is not a coincidence that the principal center of the Izzeddin dynasty, the dynasty of Zahid Bey, shifted to Hakkari, in fact, it is related to the Zeynel dynasty, which ruled Hakkari in the Ottoman period (Kılıç, 1997: 13-14). Conclusionally, the Venetian Merchant's notes, like he say in his account's introduction⁸, is generally true in terms of battle narrative.

Conclusion

Considering the stories of the Venetian traveller, the use of knowledge as historical source becomes meaningful using comparatively. Analysis in that way is very important in terms of the use of travel book narratives. While placing the Venetian traveller's narratives as the main source in the base of the research, any data to verification or mistification of the knowledge could be used as the object to comparison like this study. The information in the literature regarding the place and time of the traveller's arrival confirms to a great extent the Venetian traveller's narratives. In fact, the battle that the traveller has heard and noted at that time is actually nothing more than an elaboration of a historical fact. Or for now, this travel book turned into the only main source with the details of the capture of Van Castle by Shah Ismail. This makes this travel book one of the most important sources of the period. This statement is about not only political but also social history because the only source about the knowledge at that time is this travel book for Van's social and political history.

When describing a city, the traveller refers to the city's geographical features, buildings and the latest demography. It seems that the most important reason underlying is the issue of defining a place the traveller sees for the first time. When we look at the

⁸ Merchant says: *"but they may be assured for the rest that I will tell nothing but the truth of what I have seen and heard, not exaggerating anything, but simply narrating as becomes an honest merchant who does not know how to adorn his tale by his words."* (Grey, 1822: 141)

accounts, it could be understood that these are related to transportation and security because he focused on geographical descriptions and the locations of the places. The notes in the travel book are not only memoirs, but also a guide for those who will come to the region after himself. That's why, wherever we look for any information related to a place where the traveller wrote down, we see descriptions on geography and locations, and demographical notes about cities. Demographical descriptions should be written especially to express the existence of those who are different from them. For example, while narratives about Armenians and their religious structures are given more space in the book, the Muslim population is briefly mentioned or their religious structures are not even mentioned. The fact that the author is a merchant also shaped his narratives. In his notes on cities, references to the city's supplies, transport networks, important commodities or security are predominant. As a result, this study focused on a Venetian merchant's narrative about Van in 1506-1507. This narrative analyzed comparatively with other sources, especially Evliya Çelebi's travel book and other modern researches to confirm the descriptions.

References

- Cezar. M. (2011). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2000) *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. Dankoff R. Kahraman S. A. Dağlı. Y. (çev.). IV. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grey. C. (1822). *A Narrative of Italian Travels in Persia, In The Fifteenth and Sixteenth Centuries*. London: Hakluyt Society.
- Gündüz. T. (2008). Safeviler. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 35, ss. 451-457). İstanbul.
- Gündüz. T. (2017). *Seyyahların Gözüyle Savaşlar ve Sultanlar*. (3. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kılıç. O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kılıç. O. (2012). Van. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 42, ss. 505-510). İstanbul.
- Tan. H. (2017). *Hakkâri Beyleri'nin Tarihi (Muhtasar Ahval'ül Umera: Van Vilâyeti Dahilinde ve Hakkâri Merkez ve Kazalarındaki Beylerin Tarihi- Metin ve Tahlil)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

- Tezcan. N. (2009). Seyahatname. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 37, ss. 16-19). İstanbul.
- Yinanç. R. (1989). *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 417-432

Faik Reşad'ın Şiirlerinde Van Van in Faik Reshad's Poems

• Murat ÖZTÜRK*

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van/Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Education of Turkish Language and Literary, Van /Turkey.
muratozturk8@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8830-9587

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

30/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

10/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Öztürk, M. (2021). Faik Reşad'ın Şiirlerinde Van. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 417-432

Citation: Öztürk, M. (2021). Van in Faik Reshad's Poems. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 417-432

Öz

1851-1914 yılları arasında yaşayan Faik Reşad, Osmanlı divan şiirinin son temsilcilerinden biridir. Hikâye, biyografi, edebiyat tarihi, antoloji, dil bilgisi, ders kitabı ve sözlük gibi tür ve alanlarda çok sayıda eserin müellifi olan Faik Reşad aynı zamanda şiir mecmuası da olan bir şairdir. Hayatının iki yılını Van'da maarif müdürü olarak geçirmiş ve bazı şiirlerinde Van ve ilgili bazı unsurları konu etmiştir. Faik Reşad'ın Van'la ilgili şiirlerinde özellikle iki husus dikkat çeker. Bunlar Van'ın bahar mevsimi ve Kendirci Mahallesi ile Van valileri ve paşalarıdır. Faik Reşad, Van valilerinden Hasan ve Hamit paşalara ve Timurzade ailesinden belediye başkanlığı yapmış olan Tahir Paşa'ya kıt'a ve kaside nazım şekillerinde göreve atanmaları ve görevden ayrılmaları gibi sebeplerle şiirler yazmıştır. Birer tehniyetname veya methiye örneği olan bu şiirler bir dönem Van'da görev yapmış olan bir maarif müdürü ve paşalar arasındaki ilişkiye dair ipucu verir mahiyettedir. Faik Reşad'ın Van'ın Kendirci mahalli ile ilgili yazdığı "Kendirci" redifli gazeli de şehrin bir dönem gözde mesire yeri ve etrafına dair bilgi içermektedir. Bu makalede Faik Reşad'ın kısa biyografisi verilmiş, söz konusu şiirleri tür, şekil ve içerik açısından incelenmiş, valilerin kimlikleri hakkında kısa bilgiler verilmiş, şehrin bağ ve bahçelerinin tarih boyunca varlığına ve dikkat çekici hususiyetine dair farklı kaynaklardan özet bilgi aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faik Reşad, Van, Kendirci, Hasan Paşa, Hamit Paşa, Tahir Paşa

Abstract

Faik Reshad, who lived between 1851-1914, is one of the last representatives of Ottoman divan poetry. Faik Reshad, who is the author of many works in genres and fields such as stories, biography, literary history, anthology, grammar, textbooks and dictionaries, is also a poet who has a book of poem. He spent two years of his life as a director of education in Van, and in some of his poems he focused on Van and some related elements. In Faik Reshad's poems about Van, two particular points draw attention. These are the spring season of Van, Kendirci district and Van governors and pashas. Faik Reshad wrote poems to Hasan and Hamit Pashas, one of the governors of Van, and Tahir Pasha, who was the mayor of the Timurzade family, for reasons such as kit and ode to their appointment and leaving office. These poems, which are examples of manners or praises, give clues about the relationship between an education director who worked in Van for a while and pashas. The ghasal that with "Kendirci" redif written by Faik Reshad about the Kendirci district of Van also contains information about the city's favorite recreation spot and its surroundings. In this article, Faik Reşad's poems were examined in terms of genre, form and content, brief information about the identities of the governors was given, and summary information was given from different sources about the existence and remarkable characteristic of the city's vineyards and gardens throughout history.

Keywords: Faik Reshad, Van, Kendirci, Hasan Pasha, Hamit Pasha, Tahir Pasha.

Giriş

Edebî hayatında hem yeni Türk şiirinin savunucusu hem de klasik şiirin takipçisi ve icracısı bir şair olarak dikkat çeken Faik Reşad, 1882-1884 yılları arasında Van'da maarif müdürü olarak görev yapmıştır. Bu şehirde çok sayıda şiir yazan şairin şiirlerinden bazılarının konusu kısmen veya tamamen Van'la ilgilidir. Faik Reşad'ın bu şiirleri Van'ın yakın tarihine dair izler taşımaktadır. Bu yönüyle bu şiirlerin türlü açılardan incelenmesi tarih ve edebiyat alanlarının birbirine kaynaklık edebileceğine, divanlarda veya diğer eserlerde kayıtlı bazı şiirlerin tarih kayıtlarında yer almayan bazı bilgileri tamamladığına, aynı zamanda edebiyat tarihi yazmak hususunda tarihî bilgilerin edebî metinlerin anlaşılmasına ne şekilde fayda sağladığına dair somut örnektir. Bu çalışmada İsmail Avcı tarafından hazırlanan *Eski Yeni-Eski Arasında Fâik Reşâd ve Şiir Mecmuası* adlı kitap temel kaynak olarak alınmış; şiirler metin incelemesi yöntemine göre değerlendirilmiştir.

Faik Reşad'ın Kısa Biyografisi

1851 yılında İstanbul'da İzmirli alay emini Hacı Tahir Efendi ve İhya Efendi'nin kızı Şerife Saliha Bedriye Hanım'ın çocuğu olarak

dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren eğitim almaya başlamış, Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş, tamamlamadığı rüştiye eğitiminden sonra Bab-ı Seraskeri Kalemine memur olarak girmiş, daha sonra Divan Kalemine geçmiştir. 1869 yılında evlenmiş, memuriyeti esnasında Farsça ve Arapça dersleri almış, aynı zamanda hattatlıkla iştiğal etmiştir. İstanbul ve Trablusgarp'taki farklı memuriyetlerden sonra gazetecilik hayatına başlamış, *Takvim-i Vekayi*'de başyazarlık yapmıştır. Bu vazifesi esnasında şair Abdi ile edebî tartışmalara girmiş ve klasik şiir aleyhine yazılarıyla isminden söz ettirmiştir. 1882 senesinde önce Diyarbakır ve ardından Van maarif müdürlüğü görevine atanmıştır (1884). Ailesine ve İstanbul'a duyduğu hasretin etkisiyle iki yıl sonra Van'dan ayrılmış, sonraları Yanya maarif müdürlüğüne atanmıştır. 1888-1892 yılları arasında öğretmenlik ve yazarlık faaliyetlerini İstanbul'da yürütmüştür. Faik Reşad, memuriyet hayatına yeniden dönmüş, Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğünde farklı rütbelerde görev yapmıştır. 1908-1911 yılları arasında *Takvim-i Vekayi* müdürlüğü yapmış, ardından Kadastro Mektebinde kitabet muallimliği ve 1912 senesinde de Darü'l-Fünun'da edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Bu görevinden alınan Faik Reşad'ın 1912 yılında evi yanmış, bütün kütüphanesi de bu yangında yok olmuştur. Faik Reşad, 1914 yılında vefat etmiştir (Yüksel, 1997: 15-28; Avcı, 2017: 11-14).

1. Muhteva bakımından Faik Reşad'ın Van'la İlgili Şiirleri

1.1. Valiler

Faik Reşad, yaklaşık iki yıl kaldığı Van'da şehrin ileri gelen yöneticileriyle türlü ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Şiir mecmuasında Van'da maarif müdürüken yazdığı şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla Van'ın meşhur Timurzade ailesinden Tahir Paşa ve Van valileri Hasan ve Hamid Paşalar hakkında tarih kıt'aları ve kaside yazmıştır. Bu şiirlerden üçü tebrik-tehniyet-methiye biri de taziyetname-firakname-methiye türünde yazılmıştır. Buradaki taziyetnamenin mersiye değil ayrılıkla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Faik Reşad'ın sözünü ettiği valiler ve haklarında yazılan şiirler şunlardır:

1.1.1. Hasan Hakkı Paşa

1826 yılında İşkodra'da doğmuştur. Valilik ve şeyhülharemlik de yapmış Mustafa Şerifi Paşa'nın oğludur. Sadaret Mektubi Kalemindeki memurluk görevinden sonra Osmanlı Devleti sınırları içindeki pek çok beldede kaymakamlık yapmıştır. Hasan Hakkı Paşa Van'da 1876-1883 yılları arasında valilik yapmıştır (Aslan, 2014). Bu göreve rütbe-i vezaretle atanmıştır (Arvas, 2019: 66). Payitahta yazdığı 30 Ağustos 1880 tarihli bir layihada Van merkez ve livalarının idari,

ekonomik ve sosyal durumunu, pek çok sorununu ve türlü ihtiyaçlarını bildirmiştir (Mercan, 2005: 5-21). Hasan Hakkı Paşa'nın 1883 senesinde sağlığı bozulmuş ve Van'dan ayrılıp İstanbul'a gitmesine müsaade edilmiştir. Onun yerine Hamid Paşa vali olarak atanmıştır (Aslan, 2016:208). Faik Reşad'ın Hasan Hakkı Paşa'nın görevden ayrılması üzerine yazdığı tarih kıtasından ve düşürdüğü tarihten anlaşıldığı kadarıyla paşa, çok geçmeden 1302 (1883) yılında Van'dan ayrılmıştır. Hasan Hakkı Paşa, Van valiliğinden sonra Selanik valiliği ve Halep valiliği görevlerine atanmış, Halep valisiyken yetersizliği gerekçe gösterilerek görevden alınmıştır. 1896 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Aslan, 2014).

Hasan Hakkı Paşa Mevlevi tarikatına mensup olup hayatı boyunca evlenmemiştir. Mevlevilik adabına ve edebiyat birikimine vakıf, birkaç dil bilen iyi yetişmiş biridir. Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar onun haysiyetli, namuslu ayrıca divan sahibi bir şair olduğundan bahsederler (Çiftçi, 2017: 95). Hasan Hakkı Paşa'nın *Hatimetü'l-Eş'âr*'ın tamamlanması sebebiyle yazdığı tarih kıt'ası Fatim tarafından alıntılanmıştır (Çiftçi, 2017: 13).

Hasan Hakkı Paşa'nın Görevden Ayrılması Sebebiyle Yazılan Tarih Kıt'ası

Faik Reşad, Van valisi Hasan Hakkı Paşa'nın valilik görevinden ayrılması sebebiyle yazdığı kıt'a nazım şeklindeki şiirinde klasik şiir geleneği çerçevesinde önce methiyeler dizdiği Hasan Hakkı Paşa'ya sonra dua eder ve en son ayrılıktan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Buna göre; Hasan Hakkı Paşa şehrin şanlı valisi olup idari ehliyeti âdeta Asaf gibidir. Hem sureti hem de sohbeti keyif verici olan Hasan Hakkı Paşa büyük bir hanedanın (ailenin) ferdi olup ataları da kılıç ve adaletleriyle memlekete boyun eğdirmişlerdir. Bu hanedan o denli cömerttir ki bütün memleket onların sofrasında ziyafet maksadıyla otursa yine de azdır. Mevsimler gelip geçtikçe onun adalet güneşi ufukları tutsun, der. Faik Reşad son beyitte de Paşa'nın Van'dan ayrılışına tarih düşürür. "Üçler, taziye amacıyla bu tarihi yazdı: Van'ın şanı yüce valisi ne yazık ki aramızdan ayrıldı."

Hasan Hakkı Paşa, şiirde düşürülen tarih kıt'asından anlaşıldığı kadarıyla 1302 (1883) yılında Van'dan ayrılmıştır. Paşa'nın aynı zamanda şair olup şiirden anlaması Faik Reşad'ın bu şiiri yazmasında etkili olabilir.

Kıt‘a

Vâli-i zî-şân Hasan Paşa-yı Âsaf-sîretin
Sohbeti sîmâsı bahş ider insâna keyf

Hem azîm bir hânedândandır ki ecdâdî bütün
‘Âlemi râm eylemişler emrine bâ-‘adl ü seyf

Cûdî ol bir gâyete varmış ki ehl-i memleket
Hân-ı ihsânında azdır olsalar bi’l-cümle zayf

Mihr-i ‘adli olsun âfâk-gîr itdikce güzer
Birbiri ardınca eyyâm-ı şîtâ vü fasl-ı sayf

Yazdı üçler işbu târîhi berây-ı ta‘ziyet
İnfisâl itdi Van’ın vâli-i vâlâ-şânı hayf
1301 (Avcı, 2017: 151)

1.1.2. Hamid Paşa

Hamid Paşa, Van valisi Hasan Hakkı Paşa’nın sağlığının bozulmasından sonra 24 Ekim 1883 tarihinde Urfa mutasarrıflığı görevinden Van valiliğine tayin edilir. Van valiliğine atandıktan sonra şehir ve çevresinde pek çok yeri gezip dolaşan, sorunları yerinde görerek tespitlerde bulunan Vali Hamid Paşa, devrin devlet politikaları gereği şehrin genel durumu, sorunları ve ihtiyaçları hakkında payitahta iki de layiha sunmuştur (Aslan, 2016: 211-216).

Hamid Paşa, Van valiliği esnasında genel olarak başarılı bir performans çizmiş, eğitim, bayındırlık, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda bazı icraatlara imza atmıştır. Bütün bu başarılı çalışmalarına karşın Hamid Paşa’nın Van vilayetinde Ermenilerle Kürtler arasında baş gösteren çekişme ve anlaşmazlıklar sebebiyle aldığı tedbirlerden hoşnut olmayan Ermeni topluluğu onu İstanbul’a şikâyet etmiş, yapılan tahkikat neticesinde Hamid Paşa’nın ciddi kusuruna rastlanmamış, ne var ki yine de Meclis-i Vükela tarafından görevden alınmasına karar verilmiştir (Aslan, 2020: 96). Hamid Paşa’nın görevden alınmasının sebeplerinden biri de şehir eşrafi arasındaki çekişmelerdir. Van’daki Dilaveroğulları ile Timuroğulları aileleri arasındaki rekabet, Ermenilerin devletle olan ilişkilerine de yansımıştır. Hamid Paşa’nın Timuroğulları lehine tavır aldığı görülür. Merkezî hükûmet, paşayı eşrafla memurlar arasındaki geçimsizliği sonlandıramaması sebebiyle görevden almıştır (Arvas, 2019).

Hamid Paşa'nın yerine Van valiliğine düşünülen ve ataması yapılan Bitlis valisi Arif Paşa, bu görevi kabul etmek istemeyince Hamid Paşa da Van valiliğine tekrar atanmıştır. Hamid Paşa'nın şehirde yaşayan Ermenilerin yeni bir isyan ve tertip hâlinde olduklarını ortaya çıkarılmasından sonra Ermenilerin paşaya karşı kinleri iyice artmış ve onu Malta asıllı ve Ermeni komitacılarıyla yakın ilişkisi bulunan belediye eczacısı Luigi Damato (Luici Efendi) eliyle zehirleyerek öldürmüşlerdir (Aslan, 2016: 210).

Hamid Paşa'nın Yeniden Vali Olarak Atanması Sebebiyle Yazılan Tarih Kıt'ası

Faik Reşad'ın Hamid Paşa'nın valiliğe yeniden atanması sebebiyle kıt'a nazım şekliyle yazıp tarih düşürdüğü bu şiiri tür olarak tehniyetname özelliği taşır. Kutlama, tebrik etme anlamındaki tehniyetnelere uygun olarak şair muhatabına övgüler düzer. Bu övgüler klasik şiirin genel kabullerine uygun olup atanan görevle ilgilidir.

Faik Reşad yukarıda zikredilen sebeplere binaen önce görevden alınıp sonra yeniden Van valiliği görevine atanan Hamid Paşa'nın devlet adamı kişiliğine dair abartılı ifadelerle tavsifatta bulunur, methiye düzer. Sonra onun görevden alınmasına işaret edip üzüntülerini belirtir. Hamid Paşa'nın valilik makamına yeniden atanmasıyla duyduğu sevinci dile getirip tarih düşürür. Faik Reşad'a göre; Hamid Paşa, Van'ın gerçek anlamda şanlı bir valisi olup adalette o kadar üstündür ki Cemşid ve Hüsrev dahi onun kapısında ancak sıradan kul olmaya layıktırlar. Onun görüş ve düşüncelerinin ışığı devlet idaresinin burçlarını süsleyen bir ay ve onun talih ve büyüklüğünün parıltısı, ihtişam göklerinin güneşi gibidir. O Eflatun yaradılışlı, Asaf gibi özellikleri olan Hamid Paşa'nın görevinden ayrılmasıyla Van halkının kalpleri hüznün ve karamsarlıkla ümitsizliğe düşmüşken Allah'a hamd olsun ki sadık kulların dualarıyla valiliği şan ve şerefle yenilenmiştir. Şimdi bu atama için arşın boynuna şu gevher tarih asılsa layıktır: Hamid Paşa yüzlerce şükür olsun ki makamında kaldı:

Tarih

Hamîd Paşa ki Van'ın vâlî-i zî-şânıdır el-hak

Der-i 'adlinde lâyıık bende olsa Hüsrev ü Cemşid

Fürûğ-ı re'yi mâh-ı evc-ârâ-yı siyâsetdir

Fer-i ikbâl ü iclâlî sipihr-i haşmete hurşid

O Eflâtûn-şiyem Âsaf-sıfatın infisaliyle

Kulûb-ı bendegân olmışdı ye's ü hüzn ile nevmîd

Bi-hamdillah te'sîr-i du'â-yı asdikâ birle
Olındı şân ile 'izzetle me'mûriyyeti tecdîd

Sezâ bu gevherîn târîh asılsa gerden-i 'arşa
Hamîd Paşa kılındı mesnedinde sad şükür te'yîd
(1302) (Avcı, 2017: 150)

1.1.3. Tahir Paşa

Van'da 1774 yılından beri Timur Paşa'nın valiliğiyle başlayan ve yaklaşık 140 sene boyunca şehri yöneten Timurzade (Timuroğlu, Demiroğlu) hanedanındandır (İnbaşı, 2006: 199). Hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır. Tahir Paşa'nın paşalık unvanı devlet içindeki idari ve askerî müktesebatından değil valilerin taltif ettiği unvandan ileri gelmiştir (Arvas, 2019: 93). Tahir Paşa önceleri Van'da nüfus müdürlüğü görevinde bulunmuş, sonraları Van ve Erciş arasındaki kara yolunun inşasında gösterdiği özverili gayretleri sonucunda rütbe taltifiyle onurlandırılmış, ardından da Van Belediye Başkanlığı görevine atanmıştır (Demiroğlu, 1985: 8). Belediye başkanlığı esnasında ise kendisine paşalık rütbesi verilmiştir. Tahir Paşa bu görevde yaklaşık altı yıl (1883-1889) kalmıştır (Arvas, 2019: 133).

Bu devirde Van'da belediye başkanlığı ve bazı diğer üst düzey bürokratik görevlerde Timurzade ailesinin etkili olduğu ve şehrin eşrafından Dilaverzade ailesiyle aralarında rekabet olduğu, bu rekabetin de valililerin türlü tasarruflarına bile sebep olduğu anlaşılmaktadır. Van valiliği yapan Hamid Paşa şehirdeki bu çekişmeyi ve Timuroğulları ailesinin hizmetlerini payitahta bir raporla iletirken Timurzade ailesinin hizmetlerinden ve Hasan Paşa'nın belediye başkanlığı görevinde bulunmasından bahseder:

“Vali göreve geldiğinden beri Demirzade ailesinin *müessir-i hidemat-ı sadıkanelerinden başka malayani bir guna hal ve hareketlerini* görmediğini, ailenin önde gelen fertlerinin vilâyet ve ülkeye pek çok hizmetlerinin dokunduğunu ve bu uğurda bazen şahsi varidatlarından masraf yaptıklarını, aile üyesi Hasan Paşa'nın Van Belediye Başkanlığında bulunduğunu, Galip Paşa ve diğerlerinin çeşitli hizmetlerde bulduklarını ve bu gayretlerinden dolayı da hükümetçe taltif edildiklerini ifade etmiştir.” (Arvas, 2019: 155). Yine Hamid Paşa'nın Van valiliğinden alınıp yerine Halil Paşa'nın getirilmesinden sonra Halil Paşa'nın Hasan, Galip ve Tahir paşalar gibi Timurzade ailesinden bazı kimselerin sürgüne gönderilmesinin teklif edildiği, ne var ki merkezî hükümetin aileyi ve fertlerini devlete sadakatlerinden ve bilhassa 93 Harbi'ndeki gayretlerinden ötürü takdir edip bu teklifi

reddettiği başbakanlık kaynaklarından anlaşılmaktadır (Arvas, 2019: 173).

Tahir Paşa Hakkında Yazılan Kıt'a

Faik Reşad yukarıda kendisi ve ailesi hakkında kısaca bilgi verilen Tahir Paşa ile de şiir üzerinden bir münasebet kurmak istemiştir. Onun *mir-i miranlık* rütbesine atanması münasebetiyle ve tarih düşürmek kastıyla yazdığı kıt'a nazım şeklindeki şiiri tür olarak tehniyetname örneğidir. Faik Reşad beş beyitlik bu şiirinde Tahir Paşa'ya methiyeler dizip onu olumlu sıfatlar ve eylemlerle vasfeder. Faik Reşad'a göre; Tahir Paşa, Van'ın meşhur Timurzade ailesinden olup şehrin yüz akıdır. Onun güzel özelliklerini zikretmek her dil için bir süstür. Tahir Paşa öylesine büyüklük ve şan sahibidir ki onun kapısında Dara gibi şahlar bile lütuf bekler. Onun arpa gibi saçıp dağıttığı bağışı yedi gök katmanı kile olsa yine tartamaz. Onun zâtı padişahın lütfuna mazhar olduğu için bundan böyle dostlar gönül aynalarından keder paslarını silebilirler. Faik Reşad'a göre müjdeli bir haber geldi ve bu tarih kıt'asıyla Mir Tahir şeref ve uğurla beylerbeyi oldu:

Tarih (Kıt'a)

Âb-rûy-ı Van Timur-zâde cenâb-ı Tâhir'in
Zikr-i evsâf-ı cemili zîver olmuş her dile

Öyle sâhib-haşmet ü dârâtdır kim subh u şâm
İltimâs-ı lutf ider bâbında Dârâlar bile

Bezl ü îsâr itdiği nakdineyi erzen-misâl
Ölçemez heft-âsmân farz eylesek olsa kile

Mazhar oldı zâtı lutf-ı pâd-şâha ba'd-ez-în
Asdikâ mir'at-ı dilden jeng-i âlâmı sile

Geldi bir peyk-i sürûr itdi bu târihle nidâ
Mîr Tâhir mîr-i mîrân oldı mecd ü sa'd ile

(1300+2) (Avcı, 2017: 150)

1.1.4. İsmi Zikredilmeyen Vali

Faik Reşad'ın Van valilerini konu ettiği şiirlerinden biri de kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Kaside yirmi beş beyit olup kime hitaben yazıldığı belli değildir. Faik Reşad'ın şiirlerini hazırlayıp yayımlayan İsmail Avcı'nın tespitlerine göre kaside metninde paşanın isminin yazılması gereken yer boş olup daha sonradan buraya elle

Abdülhamid yazılmıştır. Aynı durum kasidenin yirmi beşinci beytinde de mevcut olup paşanın adı yazılmamıştır. Muhtemelen Faik Reşad kaside yazdığı devlet adamının görevden ayrılması sebebiyle bu şiirinde övülecek kişinin adını yazmamıştır. Faik Reşad'ın bu kasidesinden anlaşıldığı kadarıyla hakkında şiir yazılıp övülen kişi Van valisi Hasan Paşa olmalıdır. Zira Hasan Paşa, Van valiliği görevine vezaret unvanıyla atanmış olup görev yaptığı yıllarda yaşlılıktan ileri gelen sağlık sorunları yaşamış veya bu durumu bahane etmiştir. Nitekim Faik Reşad da paşanın yaşlılığına vurgu yapar:

Pîrdir ammâ ki hall ü 'akd-i emr-i mülkde
Re'y ü tedbir ü mesâ'îsiyledir 'ayn-ı civân (Avcı, 2017: 125)

Vali Hakkında Yazılan Kaside

Faik Reşad'ın bu kasidesinin nesib bölümü bir bahariyedir. Tabiatın âlemin yeniden uyanışı, ağaçların yeşermesi ve her yerin âdeta cennete dönmesi, ölümden sonra uyanmayı akla getirir ve bu hâlin haşır sırrının yansımaları olduğunu dile getiren şairin, üçüncü beyitte kasidesini bir "tehnîyet" (kutlama) amacıyla yazdığı ortaya çıkar. Zira çiçekler, sular ve ağaçlar bülbülle beraber adeta baharın gelişini kutlarken Faik Reşad da bu vesileyle Van valisini över. Buna göre vali bir vezirdir ve Hz. Ali siretine, Eflatun aklına ve Dara'nın da heybetine sahip olup ideal bir yöneticidir. Bu Asaf gibi akıllı vezir şimdi Van valisi olarak devlet içindedir. Her ne kadar yaşlı olsa da memleketin işlerini çözmekte, gayrette ve çalışmada hayli gençtir. Onun valiliğiyle memlekette asayiş sağlanmış, evvelki kötü hâlden iz kalmamıştır. Bu vali aynı zamanda memurların refahını sağlamış ve ticaret de altın ve gümüş misali akıp gitmektedir. Faik Reşad, sonra sözü kendi hâline getirir ve daha önceleri alacaklıların korkusuyla hayli zaman evinde saklandığını şimdi ise durumunun iyi olduğunu ifade eder:

Kasideden
Cennete döndü vürûd-ı nev-bahâr ile cihân
Oldı yuhi'l-arza ba'de mevtilâ sırrı âyân
(...)

Ya'ni hem-nâm-ı şeh-i devrân vezir-i kâm-rân
Bû 'Alî-sîret Felâtûn-menkabet Dârâ-mekân

Hazret-i Paşa-yı Âsaf-re'y kim
Zâtıdır devletle şimdi vâli-i zî-şân-ı Van

Pîrdir ammâ ki hall ü 'akd-i emr-i mülkde
Re'y ü tedbir ü mesâ'îsiyledir 'ayn-ı civân

Sâye-i 'adlinde buldı memleket âsâyışı
Kalmadı evvelki sû' -i hal ü zilletden nişân

İtdi te' mîn-i refâh-ı hâl-i me' mûrîn için
Sarf-ı gayret öyle kim 'akla olur hayret-resân

Hamdülillah herkesin şimdi misâl-i sîm ü zer
Her zamân dâd u sitedde olmada hükmi revân

Devr-i sâbıkda hücûm-ı dâyinândan havf ile
Bir nice günler evimde olduğım vardı nihân
(Avcı, 2017: 125-126)

Faik Reşad müzeyyel bir gazelinde de Van'dan bahseder. On bir beyitlik bu gazelin Van'da yazıldığı anlaşılmaktadır. Zira şair kendisini Van'a çeken amilin kısmet olduğunu, ancak vatanında olmayı arzuladığını belirtir. Gazelin müzeyyel beyitlerinde ismi verilmeyen bir devlet adamından himaye veya yardım beklediği, onu övmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır:

Gazel
Gören ey meh seni bu hüsn ile dîvâne olmaz mı
Bakanlar çeşm-i mest-i nâzına mestâne olmaz mı
(...)
Çeken elbette kısmetdir beni Van'a Reşad ammâ
Vatanda olmuş olsaydı şu âb u dâne olmaz mı

Güzel düşdü şu nazmın da senin âsâr-ı hâmenden
Yazup takdim kılsan vali-i zî-şâna olmaz mı

..... Paşa-yı âsâf-re'y kim böyle dirâyetle
.....

Degilsin vasfına müdâm kâdir ref'-i dest itsen
Du'â-yı devlet için dergeh-i Yezdâna olmaz mı
(Avcı, 2017: 216)

2. Bağlar ve Mesire Alanları

Faik Reşad'ın şiirlerinde dikkat çeken unsurlardan biri de Van'da söğüt ağaçlarıyla çevrili yolları, içinden akan suları ve insana verdiği sefayla Kendirci adlı mahaldir. Faik Reşad hem "Kendirci" redifli gazelinde hem de başka bir matla beytinde Van'da sefa bahşeden

mekânların çokluğundan, bahar mevsiminde bu şehirde var olan tabiat güzelliğinden bahseder. Esasen Faik Reşad'ın dikkatini çeken ve şiirine ilham veren Van bağları ve bugün şehrin bulunduğu, konumlandığı Van ovası, tarihte pek çok seyyahın ve hatıra yazarının dikkatini çekecek bahçeleriyle meşhur olmuştur. Son otuz yıla kadar varlıkları çok yerde görülen bu bahçeler, tarihî şehrin surlarının dışında olup yapılan kanal ağları vasıtasıyla sulanabilir özellikteydi. Süleyman Sabri Paşa'nın aktardığı bilgilere bakılırsa “Hicri dokuzuncu asırda Karaman'dan gelen Türk aşiretleri şehir haricinde yerleştiler. Bundan sonra tedricen şehir haricinde bağ ve bahçeler çoğaldı.”, önceleri yazlık niyetine çıkılan bahçeler zamanla daimî ikamet edilen yer oldu (Büyükkarcı, 2015: 129). Evliya Çelebi Van'ı ziyareti esnasında şehri tasvir ederken surların güneyinden Edremit'e kadar bağların varlığından ve çokluğundan hatta mirab kayıtlarına göre sayılarının 26000 oluşundan, genişliğinden ve içlerinden akan sulardan, Van bağlarının şöhretinden bahseder (Kahraman- Dağlı, 2001: 272).

Bilhassa on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren artık nüfusa dar gelen eski şehrin dışında, bağlar mıntıkasında yerleşim artmış ve hem Müslüman hem de Ermenilerin meskûn olduğu geniş bahçeli evlerden oluşan mahalleler oluşmuştur. Van bahçelerinin birbirine benzer tavsif ve tasvirleri on dokuzuncu asırda Van'ı gezen Batılı seyyahların ifadelerinde de dikkat çeker (Mangaltepe, 2009: 52-53). Millingen bağların göz alıcılığına ve bereketine dikkat çeken seyyahlardan biridir:

“Yıkık dökük haldeki Van, sadece temiz suları, yeşil otlakları ve bahçeleriyle bir Doğulu'nun burayı cennet olarak kabul etmesi için yeterlidir. (...) Van, doğa güzellikleri nedeniyle misafir olarak kalmak için Doğu'nun en ideal kentlerinden bir tanesidir. Kentin ne kadar harika olduğuyla ilgili Van'ın yerel halkının şöyle bir deyişi bulunuyor:

Dünyada Van

Ahirette iman” (Millingen, 1998: 108)

Millingen, Van'ın bahçelerinin başlıca zenginlik ve gurur kaynağı; bahçelerin de tarıma uygun, sulanabilir ve pek çok sebze ve meyve yetiştirmeye elverişli olduğunu, halkın da bu imkânı kullandığını, pek çok bahçede söğüt ve kavak ağaçlarının sıra sıra dikilip yetiştirildiğini anlatır (Millingen, 1998: 112-113).

Çocukluğunun üç yılı Van'da geçen ve daha sonra komutanlığı esnasında da Van'da bulunan Kazım Karabekir Paşa da Van'ın bağlarından ve bahçelerinden hatıratında söz eder. Örneğin Şahbağ'ın üzüm bağlarından ve yetiştirilen üzümlerin lezzetinden, bahçelerin büyüklüğünden, sebze ve meyvelerin çeşitliliğinden ve bolluğundan bahseder (Karabekir, 2019: 37-39).

Faik Reşad'ın bahsini ettiği su kanalları ve söğüt ağaçlarıyla ilgili tasvirlerden biri de Seyyah Deyrolle'e aittir: "Bu bahçelerle çevrili yol, yeşil bir kubbeyi andıran büyük söğüt ağaçları tarafından gölgelenmektedir. Bu yolların kenarından devamlı olarak akan su, yazın çok sıcak olduğu zaman, güzel ve hoş bir serinlik vermektedir (akt. Mangaltepe, 2009: 53). 1877 senesinde Van'a gelen seyyah Burnaby de Van ovasında bulunan meyve bahçelerine dikkat çeker (Burnaby, 2018: 326).

Faik Reşad'ın Van'ı konu edindiği şiirleri içinde tabiat özellikleri bakımından en dikkat çeken "Kendirci" redifli gazelidir. Bu gazel Van'ın asırlar boyunca bilinen bağlarının-tespitlerimize göre-Türkçe bir şiir metnine konu olan ilk örneğidir. Dahası bu şiir, klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde Van'daki belirli bir mekâna atfen yazılmış ve beldename örneği sayılabilecek tek örnektir (Öztürk-Öntürk, 2021). Kendirci redifli bu şiir Faik Reşad'ın şiir mecmuasında başka örnekleri de görülen dış âleme dönük ve bahariye-sayfiye örneği sayılabilecek şiirlerden biridir. Şiirde mekân tasviri divan şiiri geleneğine uygun olarak daha çok klişe ifadeler etrafında ifade edilmiştir. Bununla beraber Kendirci'ye özgü bazı betimlemelerin bulunması şiiri Van'ın yerel tarihi ve kültürü açısından özel bir değere sahip kılar.

Kendirci, bugün Van'da yaşayan, burada doğup büyüyen ihtiyar insanların bile neredeyse adını duymadıkları bir yerdir. Zira Kendirci muhiti I. Dünya Savaşı'ndan sonra eski Van'dan yeni Van'a taşınan şehrin çarşısında kalmış ve tamamen değişip dönüşmüştür. Faik Reşad'ın tasvirini yaptığı bahçelerden, söğütlüklerden ve akan kehriz sularından eser bile kalmamıştır. Bazı tarihî kayıtlarda ismi geçen bu mıntıka bugün Bahçıvan Mahallesi sınırlarında Sıhke Caddesi, Maraş Caddesi, Zübeyde Hanım Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi arasında bulunan bir muhittedir.

1896 senesinde Ermenilerin Van'da sebep oldukları bazı hadiseler nakledilirken Kendirci mahallinden bahsedilir: "20 Haziran akşamı Müslüman mahallelerine ani bir baskın yapılmak istenmişse de isyancılar başarılı olamayınca Kendirci yönüne kaçmışlardır. Kaçarken üs olarak kullandıkları evleri ve Haçke Caddesi'nin Haçboğan Mevkii'nden Dere Kilisesi'ne kadar olan geniş bir bölgeyi yakmışlardır." (Ağaoğlu, 2007: 316). 1896 senesinde Van'da birkaç ay süreyle müfettişlik yapan Sadettin Paşa'nın hatıralarına bakılırsa burası daha çok Ermenilerin meskûn olduğu bir mahalle olup özellikle kanun kaçakçısı Ermenilerin bağlık bir alandan oluşan Acem Haço ve Kendirci mahallelerinde oturduğu belirtilir (Önal, 2004: 76).

Kendirci Redifli Gazel

Faik Reşad, bu gazelinde Kendirci mesire alanının kendisinde uyandırdığı hazdan ve burada bulunmaktan dolayı yaşadığı sefadan bahseder. Buna göre; Van'da pek çok gezinti alanı (mesire yeri) varsa da hiçbiri Kendirci kadar sefa vermez. Buranın havasından ve suyundan o denli hazzedilmektedir ki elinde olsa Kendirci'den bir an bile ayrılmak istemez. Ömrünün sonlarına kadar Kendirci'de kalıp otursa yine de asla buradan en ufak bir şekilde sıkılmaz. Buranın berrak suları öylesine lezzetli ve öylesine saftır ki "Kendirci'den Kevser suyu akmaktadır" dense yeridir. Başka yerlerde havanın sıcaklığından insan bitap düşse de Kendirci'nin havası her zaman serindir. Hele o Kendirci'den itibaren bir iki saat mesafedeki yolların iki tarafını tutan söğüt ağaçları... Bu söğütler birbirine dal budak salıp iç içe geçmiş ve adeta kemer halini almıştır. Bu sebeple Kendirci'de gökyüzü görünmez olur. Kendirci'yi gezen basiret ve hikmet ehli kendinden geçerse çok değildir. Zira Allah Kendirci'de hikmetinin sırlarını göstermektedir. Cennet, hurilerin mekânıdır. O huri yüzlü güzel de Kendirci'den ayrılmazsa ne olur? Faik Reşad kendini överek: "Bu, gönülde yer eden taze ve orijinal şiiir (gazel) görünür oldu", der. Tabiat aynası Kendirci'den parıltılar bulmuştur. Şair kendisine seslenerek: "Ey Reşad! Git de bazen gazel oku bazen şarap iç. Dert ehline Kendirci'den başka sığınak yoktur", der.

Gazel

Van'da yok bence diger cây-ı safâ Kendirci'den
Gerçi nûzhetgâhlar çokdur daha Kendirci'den

Ol kadar hazz eylerim âb u hevâsından ki ben
Kâbil olsa bir dem olmazdım cüdâ Kendirci'den

Tâ zevâl-i 'ömre dek itsem ikâmet ihtiyâr
Gönlüme gelmez yine aslâ gınâ Kendirci'den

Âb-ı pâki öyle sâfi öyle lezzet-bahşdır
'Ayn-ı Kevser dense cârîdir sezâ Kendirci'den

Başka yerlerde harâret âdemi bî-tâb eder
Eksik olmaz dâ'imâ lâkin hevâ Kendirci'den

Ya o yollarda iki yanlı dıraht-ı bidler
Bir iki sâ'at uzağa al da tâ Kendirci'den

Eylemiş ol mertebe yek-dîgeriyle imtizâc
Kim görünmez tâk-ı mînâ-yı semâ Kendirci'den

Gaşy olursa çok mu erbâb-ı nazar nezzâreden
Sırr-ı hikmet gösterir çünkü Hudâ Kendirci'den

Ravza-i Huld-i berîn hûrîleriñ me'vâsıdır
N'ola ayrılmazsa ol hûrî-likâ Kendirci'den

Rû-nümâ oldu bu nazm-ı âbdâr u dil-nişîn
Buldı mir'ât-ı tabî'at incilâ Kendirci'den

Git Reşad gâhî gazel söyle gehî nûş et şarâb
Yokdur ehl-i derde başka mültecâ Kendirci'den
(Avcı, 2017: 207)

Faik Reşad, şiir mecmuasında bulunan bir gazelinin matla beytinde de Van'ın ilkbaharda içinde bulunduğu tabiat ortamı sebebiyle cennete benzediğini ve bu mevsimde Van'a denk başka bir mekânın bulunmadığını ifade eder:

Benzer safâda cennete Van nev-bahârda
Olmaz ana şebih-i mekân nev-bahârda
(Avcı, 2017: 210)

Sonuç

Faik Reşad'ın türlü unsurlar açısından konu ettiği Van'la ilgili şiirleri tarih ve edebiyatın birbirinden beslenen iki alan olduğunu göstermektedir. Faik Reşad'ın Van pašalarını şiirine konu etmesi pašaların biyografilerinin biraz daha detaylı bilinmesi; Kendirci mahallinden bahsetmesi de Van'ın bir zamanlar hangi muhitlerinin ne şekilde bir işleve sahip olduğunu göstermesi açısından kıymetli olduğu gibi tarihî verilere ve bilgiye de katkı sağlayıcı mahiyettedir.

Faik Reşad, Van pašalarıyla ilişki kurmaya çalışmış, şehrin önde gelen bürokratik yöneticisi olarak bazı talep ve temennilerini şiir yoluyla dile getirmiştir. Valilerden Hasan Hakkı Paşa ve Hamid Paşa ve yerel yöneticilerden de Tahir Paşa'ya kıt'a ve kaside nazım şekillerinde yazdığı şiirleriyle Van'daki şair-yönetici ilişkisine dair birkaç örnek metin sunmuştur.

Faik Reşad'ın Kendirci üzerine yazdığı gazeli klasik Türk şiiri tarihinde Van'daki bir mahal kastedilerek mekân övgüsüne yazılmış ve tespit edilebilen tek şiir örneği olarak dikkat çeker. Kendirci mahalli Van'ın asırlar boyunca hakkında övgüyle bahsedilen bağlarının şiir

yoluyla tasvir edilmesi, mensur olarak anlatılanların şiirsel tavsifle de teyit edilmesi bakımından önemli bir örnektir. Şiirde zikredilen tasvir unsurları, özellikle söğütlükler ve akan sular (kehrizler) Van'ın çok yakın geçmişinde bile var olan ancak bugün kaybolup unutulmuş güzelliklerindedir. Bu sebeple Faik Reşad'ın Van'ı konu ettiği bu şiirleri şehrin yakın geçmişinden izler taşımakla beraber, tarihi kimliğinin ve dokusunun bilinmesi bakımından da oldukça kıymetlidir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (2007). Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eserlerinin Tahrip Edilmesinde Ermenilerin Rolü. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (35), Erzurum, 311-339.
- Arvas, T. Z. (2016). Devlet Salnamelerine Göre 1848-1918 Yılları Arasında Van Vilayetinin İdari Taksimatı. *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 401-416.
- Arvas, T. Z. (2019). *Sultan II. Abdulhamit Döneminde Van Vilayeti*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Aslan, M. (2020). Hakkı Paşa, Hasan Hakkı Paşa, İşkodralı. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. www.teis.yesevi.edu.tr erişim tarihi: 25.01.2021.
- Aslan, T. (2016). Hamid Paşa'nın Van Valiliği Hamid Pasha's Governorship of Van Province. *OTAM*, 40 /Güz 2016, 205-243.
- Aslan, T. (2020). Hamid Paşa'nın Van Valiliği Sırasında Ermeni Meselesi (1883-1887). *Ermeni Araştırmaları*, (66), 73-109.
- Avcı, İ. (2017). *Eski-Yeni-Eski-Arasında Fâik Reşâd ve Şiir Mecmuası*. Konya: Palet Yayınları.
- Avcı, İ. (2019). Van Şehir Tarihi Araştırmalarına Küçük Bir Edebî Katkı: Fâik Reşâd'ın Kendirci Gazeli. *Akademik Kaynak*, 5 (1011), 63-74.
- Burnaby, F. (2018). *At Sirtında Anadolu*. Taşkent, F. (çev.). İstanbul. İletişim Yayınları.
- Büyükkarcı, S. (2015). *Süleyman Sabri Paşa Van Tarihi ve Kürtler*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Fatin Tezkiresi (Hatimetü'l-Eş'âr)*. www.ekitap.kultur.turizm.gov.tr.
- Demiroğlu, F. (1985). *Van'da Ermeni Mezalimi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- İnbaşı, M. (2006). Van Valileri (1755-1835). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (29), Erzurum, (Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı).
- Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2010). *Evliya Çelebi Seyahatname*. (4. Kitap). İstanbul: YKY Yayınları.
- Karabekir, K. (2019). *Hayatım*. İstanbul: Truva Yayınları.

- Mangaltepe, İ. (2009). *Seyyahların Gözüyle Van (XIX. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mercan, S. (2005). Van Valisi Hasan Paşa'nın Van Hakkındaki 1880 Tarihli Layihası. *YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 5-21.
- Miellengen, M. F. (1998). *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*. Mestçi, N. (Çev.). İstanbul: Doz Yayınları.
- Önal, S. (2004). *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öztürk, M. ve Öntürk, T. (2021). Vanlı Divan Şairleri ve Feyzî Divançesi. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları (basımda).
- Talay, A. (2017). *Bizim Eller Van*. Van: Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (2007). Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâknâmeler, *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 197-220.
- Yüksel, S. (1997). *Faik Reşad'ın Hayatı ve Eserleri*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 433-450

Vanlı Divan Şairi Dürrî'nin Yayınlanmamış Divanında Yer Almayan Müzeyyel Gazeli

The Additive Gazelle, Which is not Included in the Published Divan of Dürrî, the Divan Poet from Van

• Tolga ÖNTÜRK*

* Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.
Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literary, Van /Turkey.
onturk_tolga@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-2209

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

10/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

11/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Öntürk, T. (2021). Vanlı Divan Şairi Dürrî'nin Yayınlanmamış Divanında Yer Almayan Müzeyyel Gazeli. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 433-450

Citation: Öntürk, T. (2021). The Additive Gazelle, Which is not Included in the Published Divan of Dürrî, the Divan Poet from Van. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 433-450

Öz

Van'da dünyaya gelen Dürrî Ahmed, 18. yüzyılda yaşamış önemli bir divan şairidir. Çocukken bir gözünü kaybetmesinden dolayı “Dürrî-yi Yek-çeşm” lakabıyla tanınmaktadır. İyi bir öğrenim gören Dürrî Efendi, küçük yaşta İstanbul'a gitmiş ve kalem katipliği, divân-ı hümâyun hocalığı, İran elçiliği, başmuhasibecilik gibi devlet görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca şiir, inşâ ve kitâbetteki kabiliyeti sayesinde devlet erkânının ilgisini çekmiş, özellikle padişah, vezir, şehzade gibi şahsiyetlerle münasebet kurmuştur. Dürrî, şair olan kardeşleri Sa dî ve Feyzî gibi tarih düşürme hususunda yeteneklidir. Tahta çıkmaya ve belli bir devlet makamına gelmeye; köşk, çeşme, camii yapımı gibi imar faaliyetlerine; doğum, düğün ve vefat gibi olaylara tarihler düşürmüştür. III. Ahmed, Reisü'l-küttâp Râmî Paşa, Baltacı Mehmed, Şehzade Selim gibi önemli isimlere yazılan bu şiirler, şairin devlet erkânına yakın olduğunu göstermektedir. Dürrî'nin şiirleri üzerine şimdiye kadar üç çalışma yapılmıştır. Dürrî'nin tarih manzumeleri hakkında Ziya Bağrıaçık (1996) yüksek lisans tezi, gazelleri üzerine Sadık Erdem (1996) bir makale yayımlamıştır. *Dürrî Divanı*'nın tam metni ise Ramazan Vural (2020) tarafından yayımlanmıştır. Bu üç çalışmada da divanın tek nüshasının yer aldığı “Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3409” numaralı şiir mecmuasından yararlanılmıştır. Bu çalışmada “Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 508” arşiv numaralı şiir mecmuasından hareketle Dürrî'nin divanı üzerine daha önce yayınlanmış çalışmalarda bulunmayan bir gazeline yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Dürrî, mecmua, gazel.

Abstract

Born in Van, Dürrî Ahmed is an important divan poet who lived in the 18th century. He is known with the nickname "Dürrî-yi Yek-Çeşme" because he lost an eye when he was a child. Having received a good education, Dürrî Efendi went to Istanbul from an early age and held important state positions such as Divân-ı Hümâyûn teacher, Iranian ambassador, chief accountant. In addition, due to his talent in poetry, construction and epitaph, he attracted the attention of state officials and he established relations with personalities such as sultan, vizier and prince. Dürrî, like his poet brothers Sadî and Feyzî, is highly skilled in the art of making history. Being appointed to a certain state office such as being enthroned, vizier, and sheikhul-Islam; construction activities such as pavilions, mansions, fountains and mosques; dates for events such as births, weddings and deaths. These poems written for important names such as Sultan III Ahmed, Reisü'l-kuttâp Râmî Mehmed Pasha, Baltacı Mehmed Pasha and Prince Selim reveal that the poet is close to the state officials. There have been three studies on the text of Dürrî's poems so far. Ziya Bağrıaçık (1996) published a master's thesis on Dürrî's poems of history and Sadık Erdem (1996) published an article on Dürrî's gazelles. The full text of the Dürrî Court was published by Ramazan Vural (2020). In these three studies, the poetry magazine "Süleymaniye Library Esad Efendi 3409", which contains only one copy of the divan, was used. In this study, a poem of Dürrî, which was not found in previously published studies, was included in the poetry magazine numbered "National Library 06 Mil Yz A 508".

Keywords: Divan poetry, Dürrî, magazine, gazelle.

Giriş

Arapça *cem'* kökünden türeyen mecmua kelimesi, "bir araya getirilmiş, toplanmış" anlamlarına gelmektedir. Mecmualar, genelde bir veya daha fazla şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı, nesir veya şiirlerden oluşan derleme kitaplarıdır. Bu derlemeler "mecmû'atü'l-ehâdis, mecmû'a-i fetâvâ, mecmû'a-i ed'îye, mecmû'a-i eş'âr, mecmû'a-i tevârih" gibi isimler alırlar (Uzun, 2003: 265). Klasik Türk edebiyatında daha çok seçme şiirlerin bir araya getirilerek oluşturulduğu seçkilere "mecmû'a-i eş'âr" ismi verilmektedir. Bunun yanı sıra mecmualar özel bir tür veya şekil etrafında da oluşturulabilir. Mesela, içerisinde farklı şairlerin divanlarının bulunduğu seçkilere "mecmû'a-i devâvîn", nazire türünde yazılmış şiirlerin bulunduğu eserlere "mecmû'atü'n-nezâir", sadece na't türünde yazılmış derlemelere ise "mecmû'atü'n-nu'ût" gibi isimler verilmektedir.

Mecmua, genellikle kişilerin beğenilerini yansıtan bir not defteri olarak kullanılmaya başlanmıştır. O defter bitince de mecmua dediğimiz nesne ortaya çıkmıştır. Çok düzenli ve itinalı hazırlanmış mecmualar olduğu gibi, çok dağınık hatta kâğıdının renkleri, boyutları birbirine uymayan mecmualara da rastlanmaktadır. Bu da derleyicinin

mecmuasına daha sonra eklemeler yapıldığını göstermektedir. Hatta bu arada yazı karakterinin değiştiği, yani mecmuanın yazarının değiştiği bile olur (Kut, 1986: 170).

Türk edebiyatında mecmualar aynı işleve sahip diğer kaynaklar olan cönklere göre gerek tertip amaçları ve şekilleri gerekse de imlâ ve kaydedilen metnin sağlamlığı açısından farklılık göstermektedir. Klasik Türk edebiyatında mecmualar mürettep olan ve mürettep olmayan mecmualar diye iki ana başlıkta değerlendirilebilir. Bu mecmuaların düzenleyenleri çoğu zaman bilinmemektedir. Tertip sebebi bakımından ise aynı zümreye ait olan şahsiyetlerin yer aldığı mecmualar da bulunmaktadır: Mevlevî şairler gibi. Yukarıda da bahsedildiği üzere, mecmualar genellikle oluşturuldukları nazım şekillerine göre isimlendirilir. Kaside mecmuaları, gazel mecmuaları, nazire mecmuaları, muamma mecmuaları, şehrengiz mecmuaları, güfte mecmuaları en sık rastlanan mecmua çeşitleridir. Ayrıca mecmuların tasnifinde din, tasavvuf, hiciv, musiki, ilim, hikâye gibi temalar da önemli rol oynamaktadır (Kılıç, 2012: 77-95).

Klâsik Türk edebiyatının ana kaynaklarından olan mecmuaların şüphesiz ki çok kıymetli yeri ve işlevi vardır. Özellikle edebiyat tarihi ve edebiyat bilgilerine katkısı açısından mecmualar oldukça önemlidir. Mecmualarda kaynaklarda adı geçmeyen, unutulmuş şairlerin şiirlerine rastlamak mümkündür. Şairlerin divanlarında yer almayan veya bilinmeyen şiirleri mecmualarda yer alabilir. Ayrıca şairlerin divanlarındaki şiirlerin farklı şekillerine de tesadüf edebiliriz. Mecmualar arasında bilinmeyen, varlığı bilindiği halde nüshası tespit edilemeyen eserlerle de karşılaşılır. Bunun yanı sıra bilinmeyen veya kullanılmayan nazım şekilleri, bilinen nazım şekillerinin örneği görülmeyen kafiye tipleri, farklı bent yapıları gibi değişik örnekler mecmualarda bulunur. Zaman zaman şairlerin hayatlarıyla ilgili önemli bilgileri de mecmualar vasıtasıyla temin edebiliriz (Köksal, 2012: 88-90).¹

Edebiyatımızın şekil itibarıyla ilginç, garip ve sıra dışı örneklerini bir araya toplayan, kendisi de topladığı malzemeler gibi “sıra dışı” olan şiir mecmuaları da mevcuttur. Derleyicisinin ifadesiyle “mecmû‘a-i nevâdir” ismini taşıyan bu seçkilerde, son derece ilginç muhtevalı şiirler yer alır. Türk edebiyatında yazılanlarla beraber, Arap

¹ Prof. Dr. M. Fatih Köksal tarafından başlatılan “Şiir Mecmualarının Sistemik Tasnifi Projesi (MESTAP)” ile başta şiir mecmuaları olmak üzere bu türden kaynakların ayrıntılı tasnifinin ve dökümlerinin yapılması amaçlanmaktadır. Böylelikle bütün mecmuların yer ve numaralarının tespit edilip kataloglanması, dijital ortamda mecmualardan yararlanmanın ve daha kolay, daha pratik bir şekilde tarama yapmanın önünü açmaktadır (bkz. Köksal, 2012: 92).

ve Fars dilinde yazılmış bazı farklı manzum-mensur metinler, “acâyip ve garâib” başlıkları altında mecmualarda toplanır. Bu mecmualarda, bütün kelimeleri noktalı harflerden oluşan veya tam aksine noktasız harflerden oluşan (bînukat) gazeller, türlü harf oyunları ile yazılmış manzumeler, maktûb-ı müstevîler, “dil-deprenmezler” müselsel gazeller, tecnisler, musannâlar, eklemeli ve müşterek şiirler, mülemmalar, çar-ender-çar rubailer gibi sıra dışı şiir örnekleri bulunur (Köksal, 2019: 83-95).

Kaynaklarda divan sahibi olduğu belirtilen Dürrî Efendi'nin mürettep divanı mevcut değildir. Divanının bir nüshası sayabileceğimiz ve şiirlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan metin de esasen bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra şaire ait başka manzumelerin de şiir mecmualarında bulunması ihtimali oldukça yüksektir. Çalışmamızda Dürrî Ahmed Efendi'nin Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 508 arşiv numaralı şiir mecmuasında yer alan ve yayımlanmış divanında bulunmayan bir gazeline yer verilmiştir.

1. Dürrî Ahmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Şair Dürrî'nin asıl adı Ahmed'dir. Van'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında tezkirelerde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Çocukken bir gözünü kaybetmesinden dolayı “Dürrî-yi Yek-çeşm” diye bilinmektedir. Şair divanındaki “Çeşmiyye-i Dürrî Ahmed Efendi Bâ-Fermân-ı Hümâyûn” başlıklı nesir bölümünde bir gözünü kaybetmesinin hikâyesini anlatmaktadır. “Buna göre Dürrî'nin çocukluk döneminde evlerine kötü gözlü bir kadın misafir olur ve evde kaldığı süre boyunca gözünü Dürrî'den ayırmaz. Öyle ki en sonunda gözünde yara çıkar. Bu hadiseden kısa bir süre sonra bir gözünü kaybeder. Şair yine de ümitsizliğe düşmez, zira kendi ifadesine göre kalp gözü açıktır.” (Vural 2020: 3).

Şairin bir gözünü kaybetmesiyle ilgili *Fatîn Tezkiresi*'nde şu beyit yer almaktadır:

Hâk-i pâyin kühli için bu iki çeşm-i sefid

Birbiriyle ceng idüp âhir biri oldı şehîd (Çiftçi, 2017: 133)

Dürrî'nin kendisi gibi şair olan Feyzî Salih ve Sa'dî Abdülbâkî isminde iki kardeşi vardır. Şairin babasının Ebubekir Vehbî Efendi isimli bir zat olduğunu, kardeşi Sa'dî'nin kaleme aldığı *Heşt Behişt* tercümesinin mukaddimesinden öğreniyoruz. Burada Sa'dî'nin adının künyesi “Abdülbâkî Sa'dî b. Ebubekir Vehbî-i Vâni” olarak verilir (Karataş vd., 2008: 59). Şairin gençliğinde iyi bir eğitim aldığı *Safâyi Tezkiresi*'nde (Çapan, 2005: 189) belirtilmiş, ancak bu öğrenimini Van'da mı İstanbul'da mı gördüğü tezkirelerde bildirilmemiştir.

Dürrî, genç yaşta İstanbul'a gitmiş, burada yeteneği sayesinde birtakım devlet görevlerinde bulunmuştur. Dürrî Ahmed Efendi'nin yaptığı devlet görevleri arasında dîvân-ı hümâyûn kâtipliği, Dersaadet'de başmuhasebe hâceliği, Anadolu muhasebeciliği, sipah kitâbeti, cizye muhâsebeciğili, şikk-ı sâni defterdarlığı gibi görevler bulunmaktadır (Erdem, 1994: 98; İnce, 2018: 182; Çiftçi, 2017: 129).

Dürrî Ahmed Efendi'nin getirildiği en önemli görevlerden birisi İran elçiliğidir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, İran'da meydana gelen siyasi olayları daha yakından takip etmek ve olayların iç yüzünü öğrenmek maksadıyla bu yüzyılda İran'a sürekli elçiler göndermekteydi. Bir taraftan Rusların, öte yandan Afganlıların baskısı altında kalarak sıkıntılı günler yaşayan İran'a Osmanlı Devleti'nin kudretini göstermek, bunların yanında Osmanlıların İran'a doğru yayılacağı hakkındaki haberlerin aslının olmadığını bildirmek amacıyla haraç muhasebecisi görevinde bulunan Dürrî Efendi'yi şikk-ı sâni defterdarlığı rütbesi ile İran'a göndermeye karar vermiştir (Ürkündağ, 2006: 40). Sâlim, *Tezkiretü's-Şu'arâ*'da Dürrî'nin bu göreve 1132 (1719/20) senesinde tayin olunduğunu belirtir (İnce, 2018: 182).

“Şairin evliliğine dair bilgiyi divanındaki “Dürrî Efendi Te'ehhül Eyledüğü Vaktde Bâ-Fermân Tahrîr Eyledüğü Kasidedür” başlıklı şiirden öğrenmekteyiz:

Hele evlâd başka gevherdür
Pederün cânına berâberdür
Ben de düşdüm ümîd-i evlâda
İtdi esbâbını Hâk âmâde
Kavl-i pâk-i Hudâ-yı ekber ile
Dağı fermûde-i peyember ile
Hâk te'ehhül müyesser itdi baña
Sünnet-i pâki eyledüm icrâ
Şeb-i Kâdr içre oldı feth-i kelâm
Düşdi 'ağd-i nikâha 'id-i şıyâm
Devletünde güzel sürür itdüm
Yedi gün yedi gice sûr itdüm” (Vural, 2020: 5)

Şair evlat sahibi olmanın güzelliklerinden bahsederek kendisinin de evlat özlemi çektiğini söyler. Bu niyetle Allah'ın emri ve Peygamber Efendimizin kavli ile hazırlıklarını yapıp sünneti yerine getirdiğini bildirir. Bir Kadir gecesinde evlenerek yedi gün ve yedi gece düğün yapmıştır.

Türk Şairleri'nde Dürrî'nin Tavukçubaşı isiminde ve kendisi gibi kör olan birinin kızı ile evlendiğini söylediği bir beytine yer verilir:

Eyledi Dürrî te'ehhül ansızın
Aldı kör Tavuçubasının kızın (Ergun, 1936: 25).

Dürrî'nin vefat tarihi hakkında tezkirelerde farklı bilgiler yer almaktadır. Belîğ ve Fatûn tezkirelerinde şairin 1137 (1724-25) senesinde vefat ettiği yazılıdır (Abdulkadiroğlu, 1985: 102; Çiftçi, 2017: 130). Ancak genel olarak biyografik kaynaklarda şairin vefat yılı 1135 (1723) olarak gösterilir. Râmiz, şairin 1135 (1723) senesinin rebû'l-âhir ayının yirminci gününde öldüğünü belirterek Şeyh Vefâ Câmîi'nin haziresine defnedildiğini söyler. Tezkirede Galatalı Hâfız'ın aşağıdaki 1135 (1723) tarihli beytinin Dürrî'nin mezar taşına yazıldığı kayıtlıdır:

Sadeî-i lahd-i 'adnde yer idüp Dürrî-i sâf

Kabr-i Dürrî ola dâr-ı güher kân-ı 'atâ (Erdem, 1994: 98).

Tezkire-i Safâyî'de de Dürrî'nin vefatı için yazılmış 1135 tarihli manzumeler bulunmaktadır. Müellifi belli olmayan ilk manzume şöyledir:

Dürrî-i yektâ vü dûr-endîş ü tîz-idrâk kim

Hall ederdi bir nefesde her mû-yı pîçîdeyi

Çünkü çeşmin yumdu dünyâdan dedim târîhin

Nâ-bedîd etdi felek bir cevher-i nâdîdeyi sene: 1135

Kaynaklar Dürrî'nin sanatından övgüyle bahseder. Özellikle tezkireler onun tarih düşürme ve hüsn-i hattaki maharetini ön plana çıkarır. Özellikle kitâbet sanatında meşhurdur. Çok iyi derecede Farsça bilen şair, bu yeteneği sayesinde İran elçiliği de yapmıştır. Sâlim, onun Acem şairleri ayarında şiirler söylediğini ve güzel yazı alanında yetenekli olduğunu vurgular. Gazel ve kasidelerini de beğenen tezkireci, onun süslü şiirlerini latif sohbeti gibi güzel bulur. Safâyî de onun latif şiirlerinin nükte dolu olduğunu ifade eder (İnce, 2018: 182; Çapan, 2005: 189). Gazel, kaside, kıt'alarıyla tanınan Dürrî'nin eserlerinde, döneminin şairlerinin ve özellikle Nâbî'nin etkisi görülür. Âşıkâne tarzda gazeller yazan şair, çoğu zaman hakîmâne bir üslupla kendi devri hakkında üstü kapalı bir şekilde değerlendirmelerde bulunur.

Şairin divanının dışında İran elçisi iken kaleme aldığı *İran Sefâretnamesi* adlı bir eseri vardır. Dürrî Efendi, kendisine verilen sefirlik görevini yerine getirdikten sonra özel vazifesi olan İran iç durumuna dair bilgileri toplayarak 1721 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve hazırladığı raporu Sultan III. Ahmed'e ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Dürrî'nin *Sefâretnamesi*, diğer birçok sefaretname örneğinden farklı olarak İstanbul'dan hareketinden ve İran sınırına kadarki gözlemlerinden hiç bahsetmeyerek doğrudan doğruya Bağdat'tan ayrılışı ile başlamaktadır. Dürrî Ahmed Efendi ve heyeti beş günlük bir yolculuğun ardından Tahran'a varmıştır. Şair İran'daki durumu, Şah Hüseyin ile görüşmelerini, İran saray erkânının vaziyetini,

kendilerine karşı tutumlarını ve diğer diplomatik faaliyetleri anlatan bir rapor hazırlamıştır. Görünüşte bir ticari meseleyi halletmek için gidilen bu seferin esas amacı İran'ın iç durumunu öğrenmektir. Dürrî'nin *Sefâretnâmesi* de burada bulunduğu süre içinde yaptığı faaliyetleri, İran'a gidiş ve dönüş sırasında başından geçenleri anlattığı bir eserdir (Ürkündağ, 2006: 40-86).

Dürrî Efendi'nin şiirlerinin metni üzerine şimdiye kadar üç çalışma yapılmıştır. M. Ziya Bağrıaçık, "Dürrî ve Divanındaki Tarih Manzumeleri" isimli yüksek lisans tezinde Dürrî'nin tarihlerini incelemiştir. Şair, tarih manzumelerini daha çok III. Ahmed döneminde kaleme almıştır. Divandaki 1281 beyit tutarındaki 154 tarih manzumesinin metni verilmiş, tarih manzumeleri şekil ve içerik açısından incelenmiştir (Bağrıaçık, 1996). Dürrî'nin gazelleri üzerine *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nde Sadık Erdem tarafından bir makale yayımlanmıştır. Bu makalede Dürrî'nin 67 gazelinin metni verilmiştir (Erdem, 1996: 5). Dürrî'nin gazelleri, tarih manzumeleri, kasideleri ve diğer şiirlerini içeren divan metni Ramazan Vural tarafından 2020 yılında yayımlanmıştır (Vural, 2020). Bu üç çalışmada da *Dürrî Divanı*'nın içinde bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3409 arşiv numaralı şiir mecmuasından yararlanılmıştır.

Dürrî hakkında bilgi veren kaynaklar şairin mürettep bir divanının olduğunu bildirirse de şimdiye kadar bu divana rastlanmamıştır. Divanın bilinen tek nüshası Sül. Ktp. Esad Efendi 3409 numarada kayıtlıdır. Divanın bulunduğu eser bir mecmua olup Dürrî'nin yanı sıra Nâbî, Ulvî, Bâkî, Alî gibi şairlerin divanlarını ve Fuzûlî, Nef'î, Nedîm gibi başka şairlerin de şiirlerini ihtiva etmektedir. Dürrî'nin şiirlerinin çoğunluğu mecmuanın 3b-73a varakları arasında, dağınık ve derkenarlarda yer almaktadır. Şiirlerin hepsi bu varaklar arasında olmayıp 330 varaktan oluşan mecmuanın tamamına yayılmıştır. Bu nüshada Dürrî'ye ait 22 kaside, 77 gazel, 4 murabba, 1 tahmis, 1 muhammes, 12 müseddes, 1 terkib, 1 müstezad, 6 şarkı, 31 rubâ'î, 139 kıt'a, 20 nazm, 68 müfred ve 8 mesnevi vardır (Vural, 2020: 15).

Mecmuada ayrıca Dürrî'nin kardeşlerinden Sa'dî Abdülbâkî Efendi'nin şiirleri yer almaktadır. Özellikle tarih manzumesi alanında maharetli olan ve İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt* adlı eserini Türkçeye tercüme ettiği bilinen Sa'dî Efendi'ye ait 12 gazel, 7 kıt'a, 1 rubai, 7 beyit ve 1 mesnevi bu mecmuada bulunmaktadır (Öztürk-Öntürk, 2020: 257). Yine bu mecmuada Dürrî'nin şair olan diğer biraderi Feyzî Salih'in de bir divançe hacmindeki şiirleri yer almaktadır. Gazel ve tarih kıt'ası yazma hususunda en az kardeşleri kadar maharetli olan Feyzî Efendi'ye ait 4 kaside, 27 gazel, 16 kıt'a, 18 rubai, 2 mesnevi, 10

beyit ve 5 mısra bulunmaktadır (Öztürk-Öntürk, 2021: 163). Bu mecmua özellikle Vanlı şair kardeşlerin şiirlerini ihtiva etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Mecmuada Dürrî, Sa'dî ve Feyzî'nin birlikte yazdıkları iki müşterek gazel de yer almaktadır (Esad Efendi no. 3409, vr. 44a).

Dürrî'nin 06 Mil Yz A 508 Arşiv Numaralı “Mecmû'a-i Eş'ar”da Yer Alan Gazeli

Tarafımızdan tespit edilen ve Dürrî'nin yayımlanmış divanında yer almayan şiiri, Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 508 arşiv numarası ile kayıtlı bir şiir mecmuasındadır. “Mecmû'a-i Eş'ar” adlı bu mecmua, her varakta değişik satır sayısı bulunan 173 yapraktan oluşmaktadır. Talik hatla kaleme alınan mecmuanın müstensihî belli değildir. Nüshada üçlü şapka kılıç ve harf filigranlı kâğıt türü ve zencirekli, siyah meşin cilt kullanılmıştır. Başlıklar ve şair isimleri kırmızı yazılıdır.²

Dürrî'nin şiiri, mecmuanın 11a varağında yer almaktadır. Bu şiirin Vanlı Dürrî'ye ait olduğunu, şiirin sonunda Vehbî'nin Dürrî Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı tarih mısraından anlamaktayız.³ “Târîh-i vefât-ı Dürrî Efendi Güfte-i Vehbî” başlıklı bu tarih, tek mısradan oluşmaktadır:

“Güm oldı kân-ı dehriñ göz göre pâkîze bir Dürrî (1134)”

Şiirin sonunda verilen mısraının yanında 1134 (1721/22) tarihi yazılmış olmasına rağmen, mısradaki harflerin ebced sistemindeki değeri 1136 (1723/24) senesini vermektedir. Bu tarih manzumesi eksik olup *Safâyî Tezkiresi*'nde beytin tamamı kayıtlıdır:

² Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının tasnifine göre mecmuanın içerisinde şiiri bulunan şairlerin listesi şöyledir: “Âgâh 3b; 37b-39; Asım 37; Aziz Efendi (öl. H. 1079) 7; Bâkî 9b, 69b-72; Câmî 1-4; Cevrî 52b; Dürrî (öl. H. 1134) 11; Emrah 102; Ehli. Şirazî 10; Fazlî 84b; Fehim 14b, 15-21; Fitnat Hanım 76-77; Hâmî-i Âmedî 62-65; Habeşî-zâde 41; Haşmet 53-61; Hâtem Efendi 43; İmam Şâfî 3; İzzet Paşa 92b; İzzet Ali Paşa 34b Kelîm-i Hemedânî 68; Kâmî 83-84; Kabûlî 9; Kudsî 172b; Lutfî 90-91; Maktul İbrahim Paşa 23; Nâbî 8b, 12, 31, 41, 137; Nâdirî 5-6; Nâfiz 36; Nahifî 4ab, 12b, 40b; Na'îlî 42b; Nazîm 12; Nedîm 36b-37; Nev'î 79; Nimet 14 Râgıp Paşa 35, 43-52, 65b, 72b-76; Râmî Paşa 33b-34; Râşid 35, 105; Sâbit 105b, 114, 118b-171; Şâbir 22b; Şâkir 40; Sâfî 68b; Selim Giray 107, 116b; Sultan Ahmed 23; Sultan Mustafa 22b; Tâ'ib (Osman zade) 23b, 39b; Tayyibî 22; Vecdî 35b-36, 93b; Vecdî 35; Vehbî 25-32b, 137; Zihnî 41b; Ziver Efendi 83. Feva'id 79b-8 Ib. H. 855-1277 arası Osmanlı Sultanlarının cülus yılları listesi 96b. Çıldır (Ahıska) Valisi Şerif Paşa'ya 1210 Tarihli Padişah Fermanı 99b.”

³ *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde (İpekten vd. 1988: 102-103) ve diğer biyografik kaynaklarda Dürrî mahlaslı 13 şair bulunmaktadır. Bu şairlerden sadece 17. yüzyılda yaşamış Gümülcineli Dürrî'nin (bkz. Kılıç, 2010) ve H 1134 (1722)'de vefat eden Vanlı Dürrî Efendi'nin divanları yayımlanmıştır. Dürrî'nin gazelinin tespiti açısından her iki divan da taranmıştır. Mecmuada Vehbî'nin Dürrî'nin vefatına düşürdüğü tarih, bu şiirin Vanlı Dürrî'ye ait olduğunu göstermektedir.

“Çıkar bir ta‘miyeyle fevtiniñ târihini ey Vehbî
Güm oldı kân-ı dehrîñ göz göre pâkîze bir Dürri” (Çapan 2005:

197)

İlk mısradan beytin ta‘miyeli tarih şeklinde yazıldığını anlıyoruz. “Bir tarih mısraının harflerinin sayı değeri toplamı, bir olayın yılını tam olarak vermezse, o zaman sonuca kaç sayı ekleneceği veya çıkarılacağı bir önceki mısradaki genellikle açık veya kapalı bir dille belirtilir. Bu tür tarihlere ta‘miyeli tarih denir.” (Yakıt 2010: 358). İlk mısradaki “çıkar bir ta‘miyeyle” ifadesinden hareketle 1136 sayısından 1 sayı çıkardığımızda şairin vefat tarihi olan 1135 sayısına ulaşmış oluruz.

کم اولدی کان دهرگ کوز کوره پاکیزه بر درى

(20+40+1+6+30+4+10+20+1+50+4+5+200+20+20+6+7+20+6+200+5+2+1+20+10+7+5+2+200+4+200+10=1136-1=1135)

Dürri Ahmed Efendi’nin şiiri gazel şeklinde kaleme alınmıştır. Şiirin başında “Dürri Efendi” ibaresi yer almaktadır. Şair mahlasını gazelin yedinci beytinde söylemiştir. 21 beyitten oluşan bu şiir, şekil olarak “müzeyyel gazel” görünümündedir. Müzeyyel gazelerde şairler mahlas beytinden sonra genellikle bir kişiyi veya bir şeyi övmek amacıyla birkaç beyit daha söyler (İpekten, 2014: 20). Müzeyyel gazeller, divan edebiyatında genel olarak birer methiye işlevi görür. Bu şiirlerde, övgü üslubu dikkat çeker. Bahsi edilen kişinin vasıflarının sıralanışı, bir sevgili özelliği taşıması gibi hususlar övgüye dayalı anlatımı doğurur. Bu tip gazelerde çoğu zaman asıl gazel kısmı ile zeyl edilen beyitlerdeki konu bütünlüğü de farklı olur. Örneğin kişiler için yazdığı gazellerinin tamamı müzeyyel gazel olan hiciv üstadı Nefî, bu şiirlerinin mahlastan önceki kısımlarında nevrûz, bayram, bahar gibi temaları işler (Öztürk, 2013: 3-5). Dürri’nin gazelinde mahlas beytinden sonra bir kişinin övgüsüne yer verilmemiş, önceki beyitlerdeki tematik işleyiş devam etmiştir. Dürri’nin bu gazeli, mahlas beytinden sonraki beyitlerin zeyl olması açısından müzeyyel gazel olarak kabul edilir. Şiir, muzârî bahriyle *mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün* vezniyle yazılmıştır. Şiirde “diken” kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Gazelin tamamında da “mücerred kafiye” tercih edilmiştir.

Dürri, mahallileşme, Sebk-i Hindî ve hikemî tarz gibi devrindeki şiir akımlarından etkilenmiş ve bunu da şiirlerine aksettirmiştir. Divanında hikemî tarzın büyük üstadı Nâbî’ye, Sebk-i Hindî’nin önde gelen şairlerinden Nâ‘ilî’ye ve Vecdî’ye nazireler yazmıştır. O da çağdaşı pek çok şair gibi yeni ve orijinal kafiye veya redif arayışında olmuştur. Örneğin “yürür turur oturur”, “ki derler o bizüz”, “çıkılmış inmişüz”, “inmiş çıkılmışız”, “girmiş çıkılmışız”, “dimek

ne demek” “..âl anlanmadı” gibi redifleri kullanmıştır (Öztürk-Öntürk, 2021: 78). Şairin bu gazelinde tercih ettiği “diken” redifini hem isim hem de fiil olarak farklı anlamlara gelecek şekilde kullandığı görülür. Diken kelimesi, “bazı bitkilerde bulunan sivri ve batan iğne”, “biçilmiş veya yırtılmış kumaş, deri, yara vb. nesnelere iğne iplikle tutturmak”, “fidan, gül, taş gibi nesnelere dik bir şekilde toprağa saplamak” gibi anlamlarının yanı sıra mecâzen “dünyanın fenalıkları, tedirgin olmak, huzursuzluk veren hususiyetler, eziyet ve sıkıntı çekmek, mani ve engel, sevgilinin derdi ve kederi” gibi manalarda kullanılmıştır. “Diken” kelimesinin bir metafor ve mazmun olarak kullanımı şairin dünyayı algılayış biçimini de ortaya koymaktadır.

Klâsik şiirimizin genelinde de diken metaforu sıklıkla kullanılmaktadır. Şairler sevgiliye ait bazı davranış, bakış veya kırıpık, hat gibi güzellik unsurlarını tasvir ederken genellikle şekil ve can acıtma yönlerinden ötürü dikenle değişik benzetme ilgileriyle kullanır. Bazen şair/âşık doğrudan doğruya değersizlik bakımından dikenle ilişkilendirilirken bazen de âşığın içinde bulunduğu durum (dikenin batıcı, yaralayıcı, can acıtıcı özelliği) itibariyle dikenle özdeşleştirilmiştir:

Dîdeme hâk-i rehin sürme idelden yârın

Gözine biz diken olmuş gibiyüz agyârın (Rezmî Divanı G. 270/1)

Klâsik Türk şiirinde âşık ve sevgilinin arasına giren olumsuz tiplerden “rakip, ağıâr, adû” gibi şahsiyetler, âşığa sürekli eziyet etmesi, onun sevgiliye kavuşmasını engellemesi, arabozucu olması yönüyle dikene benzetilir. Bunların yanı sıra diken metaforu sade, küçük ve basit görümlü bir hususiyet arz etmesine rağmen şairlerin muhayyilesinde karmaşık ve çok yönlü çağrışımlara kapı aralar. Diken, bazen doğrudan doğruya değersizlik bağlamında dünyanın, insan ilişkilerindeki kötü ve çirkin davranışların, dinî ve tasavvufî anlamda bazı kavramların, yasak sayılan ve hoş görülmeyen tutum ve hallerin (nefis, şeytan, nifak, inkâr, heves vs.) sembolize edildiği bir unsurdur (Özerol, 2020: 26-30).

Dürrî'nin çağdaşı olan şair Arpaemînzâde Mustafa Sâmî de “diken” redifli bir gazel kaleme almıştır. 18. yüzyılın ilk döneminde yaşamış olan Sâmî'nin Dürrî gibi kitâbet mesleğinde ilerleme kaydettiği, özellikle hat sanatındaki mahareti sayesinde kâtiplik, başmuhasebecilik gibi devlet makamlarında görev yaptığı bilinmektedir. 1146 (1734) senesinde vefat eden şair, Şehit Ali Paşa, Damat İbrahim Paşa gibi devlet adamlarıyla ilişkiler kurmuştur. Vanlı şair kardeşler Dürrî, Feyzî ve Sa'dî'nin de bu devlet adamlarıyla münasebet kurduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Arpaemînzâde ile bu

şairler arasında bir bağ olduğu düşüncesi akla gelmektedir. Sâmî'nin “diken” redifli gazeli de yedi beyitten oluşmaktadır. Yine bu gazel Dürrî'nin gazeli gibi aruzun *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* vezni ile kaleme alınmıştır. Rediften önce gelen “diken, semen, pirehen, şiken” gibi kafiye kelimeleri de her iki şiirde ortaklık arz etmektedir. Bu açıdan Arpaemînzâde Sâmî'nin gazelinin Dürrî'nin yazdığı gazelinin ilk yedi beytlik kısmı ile bir tanzir veya etkilenme ilişkisi içerisinde olma ihtimalini akla getirmektedir:

“Sensüz olur nigâhuma seyr-i çemen diken
 Belki meşâm-ı cânuma bûy-ı semen diken
 Tebrîd itdi benden o gül-rûyı rûzgâr
 Her mûyum oldı serdî-i gamla diken diken
 Müjgânı sûzen ide meger rişte cânını
 Ol cism-i nâzenîne göre pîrehen diken
 Hat geldi rûy-ı yâra gül-i âftâbdan
 Gösterdi bâgbân-ı ezel nûrdan diken
 Sad çâk olmasun mı dil-i zârı bülbülün
 Dâ'im kenâr-ı gonçede nâvek-fîgen diken
 Olsa nigâh-ı germ temâşâ-yı hüsn-i yâr
 Müjgân-ı çeşm-i hayret olur dil-şiken diken
 Sâmî-i zâra bûse-i la'lin dirîg ider
 Bilmem o gül-'izâra olur mı dehen diken”

(Kutlar Oğuz,

2017: 353).

Dürrî, gazelinde “diken” metaforunu bazen sevgili, âşık ve rakip üçlüsünün olduğu aşk ilişkisini ifade etmek maksadıyla bazen de dünyevî rahatsızlıkları belirtmek için kullanır. Dünya hayatını bir bahçeye benzeten şair, emek harcıyıp bir murâda ermek isteyenlerin ne yazık ki arzularına kavuşamadığını söyler. Öyle ki güzelliklerin etrafındaki olumsuz durumlar ve kişiler, diken gibi biterek o güzelliklerin görünmesini engeller. Dürrî, hikemî üslubun bir göstergesi olarak dünyanın ve dönemin vefasızlığını gül dikip diken dermekle ifade eder. Şair, gül dalında diken bitme gerçeğini iyiliklerin ve güzelliklerin kötü karakterli kimselere nasip olması ile bağdaştırır.

Klasik edebiyatımızın çok görülen benzetmelerini kullanan şair, gönlünü bir kaleye benzetmiş ve kalbine dert, sıkıntı, keder veren, fitne çıkarıcı kişileri de bu kaleye şer bayrağını dikenler olarak tanımlar. Kötülük ile iş yapan bu şahsiyetler iyi yaradılışlı gönül ehli insanları ızdıraba gark eder. Dürrî gazelinde tasavvufî imajları da kullanmış ve dünyayı dert ve bela arsası olarak tasvir etmiştir. Bu bela arsasına sıkıntı evini yapanlar tasavvufî aşkı ve Mansur'u da anlamamış; onu ve “ene'l-hak” davasını sorgulamıştır.

Şair, devrinin olumsuzluklarını üstü kapalı bir şekilde eleştirdikten sonra kendi derdini anlatmaya koyulur. Bu dert bir aşk sıkıntısı, bir makama gelememe veya sıra hasreti gibi bir rahatsızlık olabilir. Sevgilisinin hasreti vücudunu dağlamış ve sanki âşığın bedeni gül bahçesine dönmüştür. Dikenler ise onun parçalanmış tenine gömlek olmuştur. Yine yaşadığı devri eleştiren şair, asrın güzellerinin gerçek aşkı değil de mecâzi aşkı tercih ettiğini, hakikati dile getirenlerin de onları diken gibi rahatsız ettiğini söyler. Bu yaklaşımını divan şiirinin önemli aşk kahramanlarından olan Leyla-Mecnun ve Şirin-Ferhat üzerinden ifade eder. Mecâzi aşkı tercih edenler zamanenin Leyla'sı ve Şirin'i olarak tasvir edilir. Ona göre zamane Leyla'larının Mecnun'u çöllere düşürmesi, Şirin'lerin de Ferhat'ı diken olarak görmesi hep zamanın bozulduğunun göstergesidir.

Aşk mesnevilerinin efsanevî şahsiyetlerinden örnekler veren şair, âşık ile sevgili arasındaki en büyük engel olan rakibi de eleştirmeden duramaz. Ona göre sevgili yabancılarla gülden yapılmış yataklarda uyumakta; inleyen âşık ise dikenler içinde yatmaktadır. Aşk derdi ile tanışan kişilerin gözüne yeşillikler bile kül ocağı gibi görünür. Dürrî gönül hoşluğunun önemini vurgulayarak gönlünde huzur olmayanların her düşününün yas ve her yasemininin de dikene benzediğini ifade eder. Bu dünya içinde dert ve sıkıntıyı çekenler yine iyi insanlar (gül), esenlikler içinde yaşayanlar (diken) ise kötü insanlardır.

Şair gazelin son beyitlerinde gül bahçesi içerisindeki gülün, dikenin ve goncanın durumunu tasvir eder. Gonca, hazan mevsiminin verdiği gözyaşı ile suskundur. Diken ise tam şevkle sevinç, neşe içindedir. Gül bahçesini baştan başa dikenler kaplamıştır. Goncalar elden ele düşmüştür. Bu durumda diken goncadan yeğdir. Ay yüzlü güzellerin yanında gece gibi siyah yüzlü yabancılar vardır. Her gül yanaklının da yanında bir diken bulunur. Dürrî, gül bahçesi içerisinde yaşananları anlatırken gül ve bülbül mazmununu da zikretmeyi ihmal etmez. Diken bu kadar eziyet ve gönül sıkıntısı vererek en sonunda bülbülü vatanından uzaklaştırmıştır.

2. Dürrî Efendi (Gazel)

(*Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*)

1. Bûy almadı bu bâğda bir yâsemen diken
Çaddini görmek olmadı hiç târdan diken⁴

⁴ Bu bağda, yasemen dikenler bir koku alamadı. (Sevgilinin) boyunu görmek de karanlıktan ve dikenden mümkün olmadı.

2. Kim gül dikerse dehrde hâr oldı kısmeti
Çok gül taķındı gülşen-i dehrde diken diken⁵
3. İtmiş tamâm-ı ehl-i dili vaķf-ı ızdırap
Burc-ı dile livâ'-i şürûr u fiten diken⁶
4. Kılmış hezâr-ı da'vî-i Mansûrî imtiḥân
Bu 'arşagâh-ı miḥnete dârü'l-miḥen diken⁷
5. Evvel kademde menzilin irgürmiş âḥire
Meydân-ı 'aşka böyle nişân-ı kühen diken⁸
6. Her târ u pûdı nişter-i cân-güdâzdır
Kimdir şehîd-i tîğ-i belâya kefen diken⁹
7. Dilde bu hârḥâr-ı elem **Dürriyâ** bu kim
Kâfir qarîb-i oda-yı gül bezm-i ben diken¹⁰
8. Ḥasret vücûdım itdi benim gülsitân-ı dâğ
Olmaķda târ târ-ı tene pîreḥen diken¹¹
9. Ḥubân-ı 'aşr mâ'il-i 'aşk-ı mecâzîdir
Olmış nazarlarında ḥaķîķî seven diken¹²
10. Şalmışdı Kaysı Leylî beyâbân-ı vahşete
Şîrîn gözûne olmış idi Kûh-ken diken¹³

⁵ Zamânede her kim gül dikmişse onun kısmeti diken oldu. Zamanın gülbahçesinde diken dikenler, çok güller takındılar.

⁶ Gönül kalesine şer ve fitne bayrağı dikenler, gönül ehlinin hepsini de ızdıraba vakfetmiş.

⁷ Bu sıkıntı arsasına dert ve bela evini dikenler, Mansur'un dava bülbülünü imtihan etmişler.

⁸ Aşk meydanında bu eski nişanı dikenler, (aşıkların) menzilinini daha ilk adımdan itibaren sona ulaştırır.

⁹ Her iğne ipliği cana işleyen bir neşter olan ve belâ kılıcının şehidine kefen diken (kişi) kimdir?

¹⁰ Ey Dürrî! Gönüldeki üzüntü ve kederin sebebi budur ki, kâfir (rakip) gülün odasının en yakınındadır, benim meclisim ise dikendir.

¹¹ Sevgilinin hasreti vücudumu (kırmızı yanıkların olduğu) bir gül bahçesine çevirdi. Diken ise tel tel olan tenime gömlek olmaktadır.

¹² Zamanın güzelleri, mecâzi aşka meyillidir. Onların nazarında hakikatli sevenler dikendir.

¹³ Leylâ, Kays'ı vahşi çöllere düşürmüştü. Ferhat (Kûhken) ise Şîrîn'in gözüne diken gibi batıyordu.

11. Gül-bister-i na 'îmde ağıâr ber-ıuzûr
Âşık-ı zâre olmada her mûy-ı ten diken¹⁴
12. Kim ki cihânda ülfet ide derd-i 'aşk ile
Gülşen gözine külhan olur her çemen diken¹⁵
13. Gördüm çemende almışdı düşünâ gül siper
İtmekde turfa hamle aña tîze zen diken¹⁶
14. Pâ-mâl-i berg-i gül bu kadar lutf-ı tab' ile
Ammâ maqâm-ı qurbda hâtır-şiken diken¹⁷
15. Kim ki şafâ-yı hâtır ile olmaya celîs
Her sûr aña mâtem olur her semen diken¹⁸
16. Güldür bu rûzigâr perîşânlığın çeken
Râhatda yine dâ'imâ şâg u esen diken¹⁹
17. Gülşende gonca nem-i hazân ile beste-leb
Ammâ tamâm-ı şevk ile dil-şâd ü şen diken²⁰
18. Düşmekde gonca elden ele hârdır vatan
Yegdir bu gülşen içre hele goncadan diken²¹
19. Her mâh-rûya şeb gibi bir rû-siyeh qarîn
Her gül-'ızârı sîneye dâ'im çeken diken²²

¹⁴ Yabancılar/rakipler, nimetlerin gül yatağında huzur içindeyken inleyen âşığa da teninin her tüyü diken gibi batmaktadır.

¹⁵ Her kim dünyada aşk derdi ile hemhâl olursa gül bahçesi onun gözüne kül ocağı, yeşillikler ise diken gibi görünür.

¹⁶ Gülü, çimende omuzuna kalkan almışken gördüm. Diken ona görülmemiş ve hızlıca bir hamle yapmakta.

¹⁷ Diken, yaradılışın lütfü gereği gül yaprağının ayakları altındadır. Ama bu kadar yakınlık derecesine rağmen gönül incidir.

¹⁸ Gönül huzuruyla arkadaşlık etmeyen kişilere her düşün matem, her yasemin diken olur.

¹⁹ Bu zamanda perişanlık çeken güldür. Daima rahatlık ve esenlikte olan yine dikendir.

²⁰ Gonca, gül bahçesinde sonbaharın gözyaşıyla suskundur. Ama diken de tam bir mutlulukla sevinçli ve neşelidir.

²¹ Dikenlerin sardığı bu vatan da gül elden ele düşmektedir. Bu gül bahçesinde diken goncaya tercih edilir (oldu).

²² Her ay yüzlünün en yakınında gece gibi siyah yüzlüler bulunur. Her gül yanaklıyı da daima diken sinesine çeker.

20. İtmiş vücûdını hased-i ehl-i dil nizâr
Bülbül gibi hezârına mahsûd iken diken²³
21. Bu hâr-hâr-ı cevrlle nilediyse eyledi
İtdirdi 'andelîbe dih-i terk-i vaţan diken²⁴

Sonuç

Van'ın en tanınmış divan şairlerinden olan Dürrî Ahmed Efendi (ö. 1722/23), iyi bir eğitim almış ve küçük yaştan itibaren İstanbul'a giderek kitâbet ve inşâ ilmindeki kabiliyeti sayesinde çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Dönemin önemli devlet adamlarıyla münasebeti bulunun Dürrî'nin bir dönem İran sefirliği yaptığı da bilinmektedir. Dürrî Efendi'nin *Divanı ve İran Sefaretnamesi* adlı iki eseri bulunmaktadır. Tarih düşürme alanında oldukça maharetli olan şairin, divanında çok sayıda tarih manzumesi yer almaktadır. Şimdiye kadar Dürrî'nin mürettep divanına tesadüf edilmemiş, divanının bir nüshası sayabileceğimiz şiirlerinin metni, bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra şiirlerinin başka mecmualarda da bulunma ihtimali oldukça yüksektir. Çalışmamızda Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 508 arşiv numaralı şiir mecmuasından hareketle şairin bir gazeline yer verilmiştir.

Şairin “diken” redifli söz konusu gazeli, 21 beyitten oluşmaktadır. Şairin mahlası yedinci beyitte bulunmaktadır. Sonraki beyitler zeyl edildiği için bu şiir şekil olarak müzeyyel gazel görünümündedir. Araştırmalarımız sonucunda Arpaemînzâde Sâmî'nin de diken redifli ve yedi beyitlik bir şiiri olduğunu gördük. Bu iki şiirin de aynı vezin ve redifte olması, tercih edilen kafiyelerin benzerlik taşıması ve bu iki şairin aynı dönemde yaşamış ve aynı kişilerle ilişki kurmuş olması hem bu iki şiir hem de şairler arasında bir etkileşimin olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Gazelde “diken” metaforu, hem sevgili ve rakibin verdiği eziyet ve sıkıntıları hem de dünyanın ve şairin devrinin olumsuzluklarını ifade etmek için tercih edilmiştir. Şair, dikenin incitici ve yaralayıcı vasfını, insanoğlunun vefasızlığı, bencilliğini ifade etmek aynı zamanda, geleneksel kalıplar içerisinde, hikemi bir şekilde zamanın bozulduğunu anlatmak için kullanır. Mecmualar incelendikçe gerek Dürrî gerekse de diğer divan şairlerine ait bilinmeyen şiirlerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

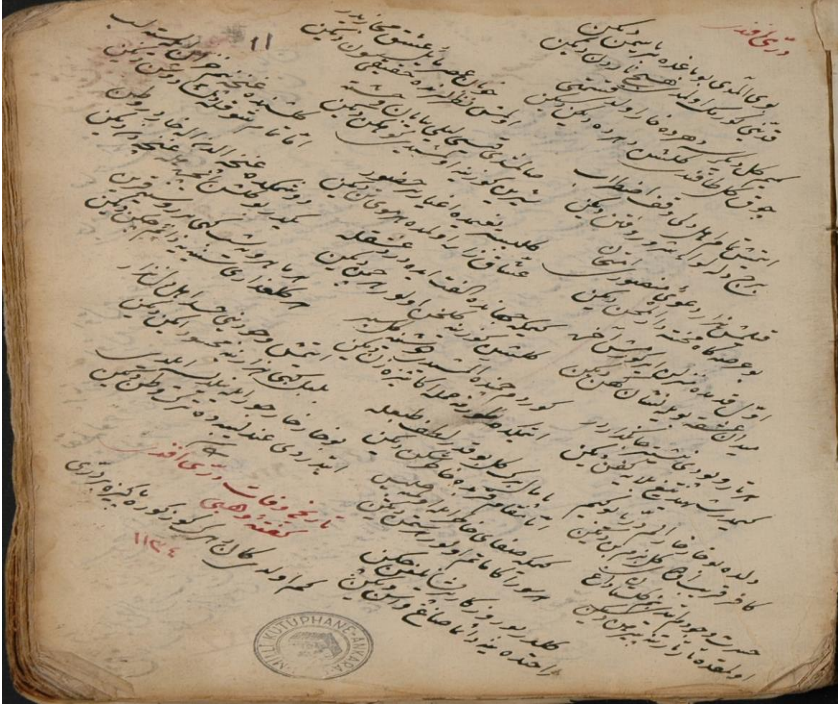
²³ Diken bülbül gibi binlercesine haset ederken, gönül ehlinin kıskançlığı, onun vücudunu zayıf kılmıştır.

²⁴ Diken, gönle verdiği sıkıntıyla her ne yaptıysa yaptı, (sonunda) bülbülü vatanından etti.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. (1999). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: AKM Yay.
- Bağrıaçık, M. Z. (1996). *Dürrî ve Divanındaki Tarih Manzumeleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van YYÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çiftçi, Ö. (2014). *Fatîm Davud Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'âr)*. ekitap: www.ekitap.kulturturizm.gov.tr.
- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâî Efendi Tezkire-i Safâî, (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: AKM Yay.
- Dürrî Ahmed Efendi. *Dürrî Divanı*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü 3409/1, vr. 3b -73a.
- Dürrî Efendi. *Mecmu'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 508, vr. 11.
- Erdem, S. (1996). *Dürrî-i Yek-çeşm ve Gazelleri. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. S. 103, 165-203.
- Erdem, S. (1994). *Râmîz ve Âdâb-ı Zurâfâsı (İnceleme-Tenkitle Metin-İndeks-Sözlük)*. Ankara: AKM Yayınları.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk Şairleri*. C.3. İstanbul.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM Yayınları.
- İpekten, H. vd. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yayınları.
- İpekten, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergah Yay.
- Karataş, M., Kaya, S., Baş, Y. (2008). *İdris-i Bitlisi Heşt Behîşt*. Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları (BETAV).
- Kılıç, A. (2012). *Mecmua Tasnifine Dair. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 75-95.
- Kılıç, İ. (2010). *Gümülçineli Dürrî Divanı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van YYÜ/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Köksal, M. F. (2012). *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Köksal, M. F. (2019). *Klasik Türk Edebiyatının Sıra Dışı Örneklerini Toplayan İlginç Bir Şiir Mecmuası: Mecmû'a-i Nevâdir. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 84-123.
- Kut, G. (1986). "Mecmua", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler-İsimler-Eserler-Terimler*. C.6. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). *Arpaemînzâde Mustafa Sâmî Divanı*. ekitap: www.ekitapkulturturizm.gov.tr.
- Öztürk, M. (2013). Klasik Türk Şiirinde Kişilere Yazılan Gazeller. *Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Kongresi*, 1-12.
- Öztürk, M., Öntürk, T. (2021). *Vanlı Divan Şairleri ve Feyzi Divançesi*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Öztürk, M., Öntürk, T. (2020). Vanlı Divan Şairi Sa'dî Abdülbâkî ve Şiirleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 249-278.
- Uzun, M. İ. (2003). "Mecmua". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 28, s. 265-268). Ankara: TDV Yay.
- Ürkündağ, A. (2006). *Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnamesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/SBE, Afyonkarahisar.
- Vural, R. (2020). *Dürrî Ahmed Efendi Divanı*. ekitap: www.ekitapkulturturizm.gov.tr.
- Yakıt, İ. (2010). *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ek:** Milli Kütüphane "06 Mil Yz A 508" arşiv numaralı şiir mecmuasının 11a varağında yer alan Dürrî Efendi'ye ait şiirin görseli.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 451-480

Van Yöresine Ait Halk Masallarının Değer Aktarımı Açısından İncelenmesi *Analysis of Folk Tales of Van Province in Terms of Value Transfer*

• Bünyamin SARIKAYA* Süleyman AYDENİZ**

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Muş/Türkiye.
Assoc. Prof., Muş Alparslan University,
Faculty of Education, Department of
Turkish and Social Sciences Education,
Muş/Turkey.
b.sarikaya@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8393-7127

**Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan
Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve
Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Muş/Türkiye.
Asst. Prof., Muş Alparslan University,
Faculty of Education, Department of
Turkish and Social Sciences Education,
Muş/Turkey.
s.aydeniz@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9277-529X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

24/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

10/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Sarikaya, B. & Aydeniz, S. (2021).
Van Yöresine Ait Halk Masallarının Değer
Aktarımı Açısından İncelenmesi. *Van
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı,
451-480

Citation: Sarikaya, B. & Aydeniz, S.
(2021). Analysis of Folk Tales of Van
Province in Terms of Value Transfer. *Van
Yüzüncü Yıl University the Journal of
Social Sciences Institute*, Van Special
Issue, 451-480

Öz

Bu çalışmanın amacı, Van yöresine ait halk masallarının değer aktarımı açısından incelemektir. Bu bağlamda ilgili masallardaki değerler tespit edilmiş, öğretim programlarında ifade edilen on kök değer ve bu değerlerin dışında yer alan değerler açısından önemleri ortaya konulmuştur. Bu çalışmada “temel nitel araştırma” deseni kullanılmıştır. Çalışmanın inceleme materyali Kasımoğlu (2010) tarafından yazılmış doktora tezinde yer alan Van yöresine ait 70 halk masalıdır. Çalışmada doküman incelemesine göre elde edilen veriler, içerik analiziyle çözümlenmiş, sıklık açısından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışma sonunda Van yöresine ait halk masallarında kök değerlerin tamamına ait örneklerin bulunduğu ve en çok yardımseverlik (93), sevgi (44), sabır (32), saygı (32) ve dürüstlük (27) kök değerlerine yer verildiği tespit edilmiştir. Masallarda kök değerlerin dışında ise 40 farklı değer in olduğu saptanmıştır. Bu değerlerin içinde en fazla dini değerlere duyarlılık (67), estetik (51), azimli olma (37), cesaret/cesur olma (26), geleneksellik (25) ve nezaket/kibarlık (25) değerlerine yönelik örneklerin olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre Van yöresine ait halk masallarının değer aktarımı açısından zengin olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın sonunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Van halk masalı, değer aktarımı, kök değerler.

Abstract

The aim of this study is to examine folk tales of Van province in terms of value transfer. In this context, the values in the related tales were determined and their importance in terms of the ten root values in the curriculum and the ones outside these were revealed. In this study, "basic qualitative research" design was used. The study material is the 70 folk tales of Van Province from the doctoral thesis by Kasımoğlu (2010). The data obtained according to document analysis in the study were analyzed, evaluated in terms of frequency and interpreted with content analysis. At the end of the study, it was determined that there are examples of all the root values in the folk tales belonging to Van province and the root values of benevolence (93), love (44), patience (32), respect (32) and honesty (27) are mentioned the most. In the tales, it was determined that there are 40 different values except the root values. Among these values, it was seen that there are examples of sensitivity to religious values (67), and of values such as aesthetics (51), determination (37), courage / bravery (26), traditionalism (25), and politeness /courtesy (25). Based on these results, it can be stated that folk tales of Van province are rich in value transfer. Suggestions are presented at the end of the study.

Keywords: Folk tale of Van, value transfer, root values.

Giriş

Değerler; öğretim programlarının bakış açısını oluşturan ilkeler toplamıdır ve insanlığın temel inanışlarını, ideal tavırlarını oluşturan ve onlara yön gösteren kriterlerdir denilebilir. İnsanları eğitmekten amaç, temel değerleri benimsemiş ve toplum için faydalı olan bireyler yetiştirmektir (Eken ve Öksüz, 2019). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında kabul görmüş önemli araştırmacılarından biri olan Ertürk (1975) eğitimin bireyin tavırlarında kasıtlı olarak oluşan istendik değişme süreci olduğunu belirtir. Eğitim sürecinin kazanımlarından biri de bireylere değer öğretiminin verilmesidir. Değerlerin öğretilmesi; kişinin elde ettiği kazanımları hayatında göstermesi, doğuştan gelen ve içinde bulunan iyi olma özelliğinin hayatı boyunca sürdürülmesi çalışması olarak söylenebilir (Karagöz, 2009: 45).

İstendik davranışlar, genelde ortak bazı davranışlar olmakla birlikte toplumdaki topluma veya asırdan asıra bazı değişiklikler gösterebilir. Eski Yunan’da zengin erkek çocukların hayata hazırlanması amaçlanırken, İslam tarihinde medreselerde, gelen nesillerin dini ve bilimsel yönden geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Tasavvufta ise bu “insan-ı kâmil” olma çabası şeklinde görülür. Günümüze yaklaştıkça daha çok kurumsal hale gelen eğitimin amacı; toplumun, yukarıda ifade edilen “istendik davranışlar”ı kazanmış bireylerden oluşan bir toplum olma özelliğini sağlamaktır. Peki, istendik davranışlar demekle ne kastedilmektedir? Bu kavram ile kastedilen, aslında tam da bu çalışmanın da konusu olan “değerler”dir.

Eğitim sadece bilgi aktarımı değildir. Bilginin yanında kişinin kendisine, yakınlarına ve topluma faydalı bir kişi olmasını sağlayacak çalışmaları da içermektedir. Bu da günümüzde kök değerler denilen değerleri kazanmasıyla mümkündür. Bu sebeple eskiden beri hep ‘talim terbiye’ veya ‘eğitim öğretim’ gibi kavramlar beraber anılmıştır. Bizde Tanzimat’tan önceki yıllardan itibaren öğrencilerin, talim yanında terbiye sahibi olmalarının amaçlanması gibi Cumhuriyetten sonra öğretimin yanında eğitim sahibi olmaları amaçlanmıştır. 1973 yılında kabul edilen 1983 yılında bazı değişiklikler yapılan “Milli Eğitim Temel Kanunu”nda Milli eğitimin amaçları sayılırken değer kelimesi kullanılmadan değerler anlatılmıştır. Kanunda 2. maddede genel amaçlar aktarılırken Türk Milletinin bireylerinin Türk Milletinin ulusal, beşeri, moral, kültürel ve manevi değerlerini benimsemiş, onları hayatında uygulayan bireyler olmasının amaçlandığı belirtilir. Bu fertlerin ailesini, yurdunu, ulusunu ve insanlığı seven ve onları yüceltmeye çalışarak insan haklarına ve insanlığın ortak ilkelerine karşı görev ve sorumluluklarını bilen kişiler olarak yetiştirilmesi gaye edinilir. Ayrıca öğrencilerin; zihin, moral, ruh ve hisler bakımlarından dengeli ve gelişmiş bir kişiliğe sahip, özgür ve bilimsel düşünme gücüne, herkesi kucaklayan bir dünya görüşüne sahip, kişi haklarına saygılı, bireysel ve toplumsal konulara değer veren, içinde bulunduğu sosyal yapıya karşı sorumluluk sahibi; yapıcı ve verimli bireyler olarak yetiştirilmesi temel amaç olarak belirtilmiştir. Burada “içinde bulunduğu sosyal yapıya karşı sorumluluk duyan; yapıcı ve verimli bireyler...” denilmekle bu değerler kastedilmiştir. Toplumlardaki olumsuzlukların toplum fertlerinin değer yargılarını kaybetmesinden kaynaklandığı bir gerçektir, bu durumdan kurtulmak için değerlerin ve değer yargılarının fertlere yeteri kadar aktarabilmesi gerekmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2017 yılında müfredatta yenileme ve değişiklik yapıldığı belirtilen basın açıklamasında 10 kök değer ve bunların alt değerleri sayılarak somut bir adım atılmıştır. Bu 10 kök değer, düzenlemelerle Türkçe dersi ve Din Kültürü dersi gibi birçok dersin öğretim programında yerini almış ve öğrencilere bu değerlerin kazandırılması amacı ortaya konulmuştur. Bu ve benzeri çalışmalar değerler eğitimine ilgiyi arttırmıştır. Bu alanda tez, kitap, makale ve bildiri sayısında her geçen yıl artış gözlemlenmektedir.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ‘Değerlerimiz’ başlığı altında “Öğretim programlarında ifade edilen “10 tane kök değer” şunlardır: “Saygı, sevgi, adalet, dostluk, vatanseverlik, yardımseverlik, dürüstlük, sabır, sorumluluk, öz denetim.” Bu değerlerimiz için; eğitim öğretim sürecinde kendi başlarına ve ilişkili olduğu alt değerlerle ve ayrıca öteki kök değerlerle beraber dikkate alınarak hayat bulacağı

belirtilmektedir. Ayrıca programın “Öğretim Programlarının Amaçları” kısmında bu programların sadece bilgi aktarmak amacıyla olmaması gerektiği ve kişisel farklılıklara önem veren, değerleri kazandırma hedefini de dikkate alan bir özelliğe sahip olması gerektiği anlatılmıştır. Daha önceki kanun ve yönetmeliklerde isim verilmeden yapılan değer vurgusu, burada isimler verilerek belirtilmiştir. Böylece öğretmen, öğrenci ve kitap hazırlayan eğitimciler daha somut verilere sahip olmaktadır. Bilgi ve becerinin yanında değer ve karakter kazandırmanın önemi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, değerler konusuna programda verilen önem ortaya çıkmaktadır (Şakiroğlu, 2020: 148).

Değer aktarımında önemli yer tutan türlerden biri de masallardır. Masallar halk biliminin bir parçasıdır. Folklorun değer aktarımı konusunda Bascom (1963) “halk biliminin temel işlevinin kişileri ait oldukları sosyal yapıda kabul edilmiş değerleri kabullenmeye, onlara uymaya ve onları gelecek nesillere aktarmaya hizmet etmek” olarak belirtmiştir.

Masallar, aynı zamanda sözlü geleneğin ve Anonim halk edebiyatının en yaygın ve önemli bir ögesidir. Türkçeye Arapçadan geçmiş bir kelimedir. Elçin (1981) masalı “meçhul bir yerde meçhul kişilere ve varlıklara ait olayların hikâyesi” şeklinde tarif eder. Kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir araç da masallardır. Sözlü geleneğin diğer unsurları gibi masallar da insana ait olan şeylerin nesilden nesile aktarılması görevini görmektedir. Çocukken büyüklerden özellikle uykuya geçmeden önce zevkle dinlenen masallar sadece hayal dünyasını etkilememiş aynı zamanda eski değerlerin aktarılmasını da sağlamıştır. Dilidüzgün (2007: 26)’e göre değer bilincine sahip bireylerden oluşan bir toplum olmak için masalların rolü gayet derecede mühimdir. Masal dünyası gerçek dünyanın daha basit bir modelidir. Hem de çocuğun gerçek dünyaya ilişkin bilgi ve tecrübeleri öğrenmesine yardım eden bir araçtır.

Çocuğun hem hayal dünyasının hem de değer algısının oluşmasında masalların önemi yadsınamaz. Kitap, tez, makale ve bildiri gibi çalışmalarda birçok yönden ele alınan masalların önceleri, değer yönünden yeteri kadar incelenmediği bir gerçektir. Değer eğitimine son zamanlarda verilen önem, masallarda görülen değerleri incelemeye de ilgiyi arttırmıştır. Bu konuda Arıcı (2016) günümüzde değerler eğitimine verilen önem arttığı için, içinde pek çok değer bulunduğu masalların da tekrar gündeme geldiği tespitinde bulunmuştur.

Masalların değerler eğitimi açısından incelenmesi ve bilim dünyasına kazandırılması bundan sonraki çalışmalara da ışık tutacaktır. Hem masalın daha iyi anlaşılmasını hem de değerlerin aktarımına ne kadar etki sağladığının ortaya çıkarılması önemlidir. Nitekim Direkçi,

Akbulut ve Şimşek (2020) tarafından yapılan çalışmada Türkçe Eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında 2019 yılına kadar yapılmış 103 yüksek lisans, 7 doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Değerler eğitimi bağlamında yapılan tezlerin ilk olarak 2007 yılında yüksek lisans tezi ile başladığı, ilk doktora tezinin ise 2010 yılında yapıldığı saptanmıştır. Bununla beraber; yüksek lisans tezlerinin yıllar geçtikçe sayısının arttığı ve doktora tezlerinde ise bu artışın nispeten daha düşük olduğu değerlendirilmiştir.

Alan yazın incelendiğinde değer aktarımı konusunda çoğunlukla ders kitabı konularında çalışmalar yapıldığı söylenebilir (Şen, 2008; Belet ve Deveci, 2008; Aral, 2008; Karagöz, 2009; Akyol, 2010; Demir, 2012; Aktan ve Padem, 2013; Mert, 2013; Susar Kırmızı, 2014; Çapoğlu, 2014; Şahin, 2015; Çapoğlu ve Okur, 2015; Aytekin, 2015; Balık, 2016; Yılar, 2016; Şimşek, 2017; Pehlivan, Aydın ve İnnalı, 2017; Kardaş ve Cemal, 2017; Baki, 2019; Eken ve Öksüz, 2019; Şakiroğlu, 2020; Durhat ve Ökten, 2020). Buna karşılık masal kitapları-değer aktarımı ilişkisini inceleyen çalışma sayısının ise daha az olduğu ifade edilebilir (Akkaya, 2014; Sever vd., 2015; Kılcan, 2016; Karagöz, 2017; Aktaş ve Beldağ, 2017; Kılıç ve Yılmaz, 2018; Alabay Yolcu, 2019; Özbaşı, 2020).

Alan yazında Van yöresine ait halk masallarını değer aktarımı açısından inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle alan yazına katkı sunması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Van yöresine ait halk masallarının öğretim programlarında ifade edilen on kök değer ile bu değerlerin dışında kalan değerler açısından önemini ortaya koymaktır.

1. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından ‘temel nitel araştırma’ deseni bağlamında ele alınmıştır. Merriam (2013) temel nitel araştırmanın öyküsel analiz, etnografik veya eleştirel gibi nitel araştırma türlerinden herhangi birinin kapsamadığı fakat yorumlamanın ön planda olduğu yaklaşımla sürdürülen nitel çalışmalar olduğunu ve temel nitel araştırmalarda verilerin gözlem, görüşme veya doküman analizi aracılığıyla toplandığını ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, bir eser (tez) değer aktarımı açısından ele alınmıştır. Bu tür çalışmalarda yorumlayıcı bir yaklaşım da ön plandadır. Bu yüzden çalışmada ‘temel nitel araştırma’ modeli tercih edilmiştir.

1.1. Verilerin Toplanması

Bu çalışma kapsamında veriler, doküman incelemesine göre toplanmıştır. Creswell (2005) dokümanların nitel araştırmalar

kapsamında kayda değer veri kaynağı olduğunu ayrıca özel ve resmi dokümanları kapsayabildiğini vurgulamaktadır. Çepni (2012) ise doküman incelemesinin çeşitli isimler aldığını ve bu isimlerin belgesel gözlem veya belgesel tarama biçiminde de isimlendirildiğini belirtmektedir. Ayrıca belgesel taramalar herhangi bir amaç için önce kaynakları temin etmek, okumak, not almak ve son olarak da değerlendirmek basamaklarından oluşur (Karasar, 2007).

Çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturmak için geniş bir alan yazın taraması yapılmıştır. Konuyla ilgili bilimsel ve akademik çalışmalar detaylı bir biçimde incelenmiştir. Daha sonra çalışma materyalini oluşturan Van yöresine ait 70 halk masalı iki defa okunmuş, masalarda doğrudan ya da dolaylı olarak değer ifade eden tümce ya da paragraflar tespit edilip işaretlenmiştir. Böylece tespiti yapılan değerler sınıflandırılmış ve notlar (masal ismi ve değer in geçtiği sayfa vb.) alınmıştır. Çalışmanın bulguları bu şekilde elde edilmiştir.

1.2. Çalışma Materyali

Bu araştırmanın çalışma materyali Kasımoğlu (2010) tarafından yapılmış doktora tezinde yer alan Van yöresine ait 70 halk masalıdır. Söz konusu masalların tamamı araştırmacının doktora tezinde yer almaktadır. 2010 yılında araştırmacı tarafından kaleme alınan eserdeki ilgili masallar bölümü 444 sayfadır. Masalların çalışmada kullanılması için araştırmacıdan gerekli izinler alınmıştır (EK 1). Çalışmada kullanılan masalların numara ve isimleri de EK 2’de sunulmuştur.

1.3. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu çalışmada veriler analiz edilirken içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizinde toplanmış veriler ilk olarak kavramsal hale getirilir, daha sonra bu veriler oluşan kavramlara göre uygun bir şekilde düzenlenir. Son olarak verileri açıklayan temalar tespit edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışmaya konu olan masallar çalışma süresince araştırmacılar tarafından iki kez okunmuş ve kodlanmıştır. Böylece masalarda geçen ve (10 kök değer dışında) değer olduğu düşünülen 53 kavram tespit edilmiştir. Söz konusu kavramların değer olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla alan yazın incelenmiş ve özellikle halk masalları ve masallar alanındaki değerler eğitimi hakkında yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. Daha sonra tespit edilen kavramlar 5 alan uzmanının görüşüne sunulmuş, kavramların değer olarak kabul edilip edilmemesi ile ilgili değerlendirmeleri istenmiştir. Alan uzmanlarının dönütleri doğrultusunda 13 kavram listeden çıkarılmış, alan

uzmanlarının üzerinde ittifak ettikleri 40 kavram bu masallardan elde edilen değerler olarak kabul edilmiştir. Son olarak kabul edilen değerler, 2018 yılında yayımlanan öğretim programlarında ifade edilen kök değerler dikkate alınarak ‘Kök Değerler’ ve ‘Diğer Değerler’ (kök değerler dışında kalanlar) olarak temalaştırılmış ve yorumlanmıştır.

1.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Bu çalışmanın her aşamasında uzman görüşlerinden faydalanılmıştır. Böylece çalışmanın geçerliğini sağlama adına gerçek veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada veriler özgün halleriyle ve dışarıdan bir müdahale yapılmadan sunulmuştur. Cansız Aktaş (2014: 365) doküman incelemelerinde, geçerlik ve güvenirliliğin sağlıklı olması için sunulan verilerin sahiciliğinin önemli olduğunu, bu bağlamda verilerin yalın ve tutarlı bir biçimde verilmesi ve diğer araştırmacıların onaylarının alınması gerektiğini belirtmektedir. Araştırmanın güvenirliliğini sağlamak için kodlayıcılar arası uyuma bakılmıştır. Bu amaçla, araştırmacılar ile alan uzmanı bir başka araştırmacı, 70 masaldan ilk 20 masalda yer alan değerleri ayrı ayrı kodlamıştır. Daha sonra Miles ve Huberman (2019) formülü uygulanmış ve araştırmacılar arasındaki uyumun % 82 çıktığı tespit edilmiştir. Ardından araştırmacılar masalların kalanında yer alan değerleri kodlamayı sürdürmüşlerdir.

2. Bulgular

Bu bölümde analizler yoluyla ulaşılan bulgular yer almaktadır. Çalışmanın bulguları iki ayrı tablo halinde ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Van Yöresine Ait Halk Masallarında Tespit Edilen Kök Değerler, Değerlerin Frekansları ve Yer Aldıkları Masallar

Tema 1	Sıra No	Değerler	(f)	Değerlerin Yer Aldığı Masallar
Kök	1	Yardımsız	93	3, 5, 6, 7(2), 8, 9(5), 10(4), 14(2), 16(3), 17, 18, 21(4), 22, 23, 24(3), 25, 27, 29, 32(2), 33(7), 34(6), 37, 38(2), 39(4), 40(3), 42(3), 43(2), 44(3), 45(3), 46(3), 47(7), 48, 51(4), 52(2), 55(2), 62, 63(2), 67
	2	Sevgi	44	2, 6, 9, 10(2), 14, 16(2), 17(2), 18, 20(2), 21(3), 22, 24(2), 25, 34(5), 37, 40, 44, 45(2), 46(3), 47(2), 55(3), 59(3), 63, 65, 67
Değerler	3	Sabır	37	6, 10, 11, 13, 19, 25, 32, 33, 38, 39(3), 41(2), 43(4), 44(6), 45, 46(4), 47(6), 49, 50
	4	Saygı	32	10, 16, 17, 18, 24(4), 26, 30(2), 38(2), 39, 40, 41, 43, 44(6), 45, 46(2), 47(5), 65
	5	Dürüstlük	27	8, 16(3), 20, 23, 25, 27, 30(2), 33, 37(4), 39(3), 40, 43(3), 46, 50, 58(2), 65
	6	Adalet	18	9, 14, 32, 34(5), 37(3), 39(2), 40(2), 41, 43, 62
	7	Dostluk	14	4, 6, 9(2), 10(2), 19, 25, 32(5), 33
	8	Sorumluluk	13	2, 9(2), 17, 18, 22, 25, 55, 61, 62, 65, 68, 70
	9	Öz Denetim	12	3, 5, 17(2), 32, 41, 47(5), 65
	10	Vatansızlık	10	10, 15, 23, 32, 37, 38(2), 39, 42(2)

Tablo 1 incelendiğinde Van yöresine ait halk masallarında kök değerlerin tamamına ait örneklerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu açıdan Van yöresine ait halk masallarının kök değerler bağlamında zengin olduğu söylenebilir.

Tablo 1 irdelendiğinde Van yöresine ait halk masallarında en fazla yardımseverlik (93) kök değerine yer verildiği görülmektedir. Bu değeri sevgi (44), sabır (32), saygı (32), dürüstlük (27), adalet (18) ve dostluk (14) kök değerleri takip etmektedir. En az yer verilen kök değerler ise sorumluluk (13), öz denetim (12) ve vatanseverlik (10) değerleridir. Aşağıda kök değerlerin masalarda nasıl yer aldığına ilişkin örnekler yer almaktadır.

Yardımseverlik

Yardımseverlik, “olanaklarını başkaları için işe koşmak, güç durumda olan kişilere yardımcı olmak, ihtiyacı olan bireylere yardımda bulunmak, toplumsal kuruluşlara bağışta bulunmak, işbirliğinin ve aidiyet duygusunun ortaya çıkardığı bir durumdur.” (Aktepe, 2010: 67) Van yöresine ait halk masallarında yardımsever kök değeri farklı örnekler üzerinden okuyucuya sunulmuştur. Söz konusu masalarda insandan insana, insandan hayvana, insandan diğer canlılara vb şekillerde yardımseverlik değeri ön plana çıkmıştır. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir:¹

“Köylüler çingenenin bu haline acımışlar. Ona, buğday, ekmek, peynir vermişler. Çingene de eşyalarını alıp köyüne gitmiş.” (Çingenenin Üzümleri, s.487)

“Evladın yohtur? Bah, sana bir elma verecem, o elmayı yiyeceksen. İnşallah, Allah sana bir kız evladi verir.” (Zöhre Bani Gıtmenço, s.358)

“Get zeman gel zeman gız hamileli galdi.

Gız hamileli galdi, gıza söyledi, dedi:

-Bah, senin zamanin geldi mi bana söyle! Men seni götürürem baban evine.

Zemani geldi, gız haber verdi.

Dedi:

-Bah, men üstte gideceğim, sen altta getsen. Meni izle.

O şekilde, işte ahşam zemani gıznan gettiler.” (Çuşlar Padişahi, s.374)

¹ Masallardan alınan örnek cümleler İstanbul Türkçesine çevrilmemiş özgün haliyle verilmiştir. Örnek cümlelerin sonunda parantez içinde yer verilen kavramlar, ilgili masal isimleridir. Verilen rakam ise masalın ilgili doktora tezinde geçen sayfa numarasıdır.

“Dev de uçurumun kenarına gelmiş. Mirza Mehmet onu uçumdan itince dev ölmüş. Hemen kulübeye koşup bütün insanları kurtarmış. Onlara da koyun kesip yedirmiş. Altınları çuvallayıp, koyunları önüne katıp yola düşmüş.” (Üç Kardeş, s.456)

Sevgi

Van yöresine ait halk masallarında sevgi kök değerine çok fazla yer verilmiştir. Söz konusu masallarda sevgi kök değeri insan sevgisi, hayvan sevgisi, evlat sevgisi, anne sevgisi vb. durumlar ekseninde verilmiştir. Bu açıdan masallarda sevginin hemen her türünün yer aldığı söylenebilir. Masallarda yer alan sevgi kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Sarılı anasının boynına. Anasi ağliyi, o ağliyi; anasi ağliyi, o ağliyi...” (Göl Aygırı, s.474)

“At diyi ki:

-Bena müsaade verin, men gedim. Yavrumi belki yaralarını eyiledim. Gene size gönderim, gelsin.” (Göl Aygırı, s.475)

“Gız gızım! Men senin baban diyim; baban seni burda birahmaz; seni alırh giderik başka melmeketlere.” (Meyit, s.718)

“Ali oğlani sevi, avrادی sevi, üzlerinden öpi. Goyi guş tüyü yatahların içine, oğlani goyi altin beşige.” (Göbeği Kilitti Padişah, s.737)

Sabır

Sabır, bireyin çeşitli zorluklar karşısında dayanma gücüdür. Van yöresine ait halk masallarında sabır kök değerine fazlaca yer verilmiştir. Bu masallarda masal kahramanlarının çeşitli zorluklar karşısında irade gösterip sabırlı olma durumları anlatılmıştır. Özellikle fakir ve güçsüz kahramanların yaşadıkları zor durumlara karşılık büyük bir sabır özelliği göstermeleri masallarda fazlasıyla yer almaktadır. Masallarda yer alan sabır kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Anasi, babasi ağliya ağliya geri gittiler evlerine. Gız galdı orda. Gitti, bahti bir deliganli yatahların içinde! Ne ölidir ne diridir?!

- Eyvah! Cenaze budur, bekleyeceğim!

Galdı. Geceee güntüz bekledi oni, galdı orada.

- Şansım bele olmuş, dedi.

Ondan sonra bir gün dedi:

- Men biyhanım, temizlenim üstümü başımı geyim, bahim, görimnic' olacam?

Yedi senesi tamam olup. ...” (Sütli Fatma, s.383)

“He, onu sen sabır et, burda otur. Guşlar gelir, Guşlar padişahından izin alır, sonra yemeh yerik, dedi man.” (Guşlar Padişahi-Hublar Padişahi, s.372)

Saygı

Saygı, bir başkasının üstünlüğünü takdir etme hissi (Foulque, 1994: 429) ve insana verilen değeri (Nazıroğlu vd., 2016: 227) yansıtan önemli bir kavramdır. Saygı kök değeri Van yöresine ait halk masallarında en fazla işlenen değerlerden biridir (32). Masallarda anneye, babaya, padişaha, eşe gösterilen çok sayıda saygı değeri bulunmaktadır. Masallarda yer alan saygı kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Dedi:

- Men gelmişem, seni götürüm babanan barambar gelek.

Dedi:

- Niye?

Dedi:

- Babam ele deyi.

Dedi:

- E, madem babam diyipse men de gelirem.” (Gazvanci, s.400)

“Gardaşım, gelmişim senin cüceğen. Ne istersen? Dartısını mi istersen, iki dartısını mi istersen altın verim, o cüceyi ver.

Diye:

-Padişahım senin canın sağ olsun! Cüce nedir, san gurban olsun!” (Cırt Cüce, s. 439)

“

...

O da diye:

- Baba emrin neyse söyle, emrin yerine getirelim?” (Göl Aygırı, s. 459)

Dürüstlük

Dürüstlük kök değeri Van halk masallarında fazla sayıda işlenen değerlerden biridir (27). Masallarda dürüstlük değeri bireyin kendine, ailesine, insanlığa ve diğer canlılara karşı dürüst olması durumları üzerinden aktarılmıştır. Masallarda yer alan dürüstlük kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Gardaşına haber gönderi, diye:

- Men savaş etmiyorum. Men yemin etmişim; dünyada kim benim sırtımı yere getirse onunla evlenecem. Bu benim sırtımı yere getirdi, bunan evlenecem.” (Kahraman-i Katil, s.731)

“Sabah olii. Bu herif gahi, gidi. Bahi, ağa geldi.

Diyi:

- Nedir?

Diyi:

- Valla, gari gabul etti. Sen de sabahnan garıların al, ge burya; men de garimi getirim, men verim san, sen de ver man.

Dersi gününe gali, diyi:

- Gari, gah gideh. Söz vermişem.

Gahi, gariyi ali, gidi. Gidi bahi, ağa üş tene arvadi getirip tarlaya behliyi. Getiri, o da veri gariyi ağaya, o da üş tenesini ali, geli. Geli bi çayın başına.” (Çifçinen Ağa, s.759)

Adalet

Arapça kökenli olan adalet kavramı; “toplum yaşamını yönlendiren bir normu ifade etmekle birlikte toplumdaki her insanın haklarını ve hak ettiğini gözetme ilkesi” (Bilgin, 2003: 17), “değerlerin ve ilkelerin somutlaştırılarak hayata geçirilmiş olması” (Cevizci, 1999: 11) olarak tanımlanmaktadır. Van yöresine ait halk masallarında adalet kök değeri fazlaca olmasa da yer almaktadır (18). Masallarda padişah-halk, zengin-fakir, insanoğlu-insan dışı varlıklar çatışmaları ve bireyler arası eşitlik üzerinden adalet değerine yer verilmiştir. Masallarda yer alan adalet kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Geliyor, bir tene geçinin yavrusu var. Onu kesiyor; yarısını hanımına veriyor, yarısını kendine alıyor. İki tene arpa ekmeği var; birini hanımına veriyor, birisini kendine alıyor. Geliyor ve yol veriyorlar buna.” (Periler Padişahı, s.388)

“Berhemigör şehrin padişahımış. Behremigör gahi, gidi gırh tene garibuli özine. Gırhınan da evleniyi. Her birine bi bina yapıyi. Her birinin binasını bi renknen boyiyi. Her birine de bi çeşit esbab giydirei arvattara. Her gün birinin yanına gidiyi. Her gün gidi birinin yanına ...” (Berhemigör, s.748)

“Elmayi aldı. Ahşam eve geldi. Almanın yarısını verdi hanıma, yarısını da kendisi yedi. Getzeman, gel zaman...” (Zöhre Bani Gıtmenço, s.358)

Dostluk

Dostluk “sevgi, saygı, fedakârlık, dayanışma, güven, dürüstlük, paylaşma gibi birçok değere birden yer veren zengin bir kavramdır” (Demir, 2019). Dostluk, aynı zamanda samimiyet ve nezaket kavramlarıyla da ilişkili olan sevgi temelli bir kavramdır. Van yöresine ait halk masallarında dostluk kök değerine yönelik örnekler fazlaca

olmasa da yer almaktadır (14). Van yöresine ait halk masallarında dostluk kök değeri, insanlar arası dostluk ve insan ile insan dışı varlıklar arasındaki dostluk örnekleri bağlamında sunulmuştur. Masallarda yer alan dostluk kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“At deyi:

- *Bah, benim üç tene gılım var, at gılidir. Buni men itecegem, muni yandırır yandırılmaz, zora düşsen meni çağırırsan men gelem.*

- *Hayhay, olsun!*” (Dervüş Baba, s. 346)

“Evladın yohtur? Bah, sana bir elma verecem, o elmayı yiyeceksen. İnşallah, Allah sana bir giz evladi verir.” (Zöhre Bani Gıtmenço, s.358)

“Ayioğlu Abbas yolda giderken o zamanın meşhur pehlivanı Giziroğlu Mustafa'ya rastlamış.

- *Gel bana arkadaş ol, demiş.*

Giziroğlu Mustafa bu arkadaşlığı kabul ettikten üç gün sonra, bu iki arkadaş yanlarına bir arkadaş daha bulmuşlar. Onun adı da Kurtoğlu Kurt'muş. Bu üç arkadaş bir dağın eteğinde mağarada kalıyorlarmış. İkisi ava gidiyor, diğer üçüncü arkadaşları da ava giden arkadaşlarına akşama dek yemek hazırlar, su getirir, etrafı temizler kısacası ev işiyle meşgul olurmuş.” (Ayının Oğlu, s.441)

Sorumluluk

Sorumluluk, insanların yaşadıkları çevrede aktif bir faaliyette bulunabilmeleri, yaşının getirmiş olduğu öğrenme ve öğretme eylemlerini ifa edebilmesi için kayda değer bir kavram (İkiz, Totan ve Karaca, 2013: 24) olarak tanımlanabilir. Van yöresine ait halk masallarında sorumluluk kök değerine yönelik örnekler fazlaca olmasa da bu değerle ilgili örnekler yer almaktadır (13). Van yöresine ait halk masallarında sorumluluk kök değeri aile bireyleri arasındaki sorumluluk, padişahın halkına karşı sorumlulukları, insan dışı canlıların birbirlerine karşı sorumlulukları örnekleri bağlamında sunulmuştur. Masallarda yer alan sorumluluk kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Yavrular, balalari açılar ğapiyi. Geçi giri içerye, bunnarın sütini veri, bunnar ğarnini doyrılar, tekrar ğaĥi, gidi. Bir gün bir ğurt alĥi. Ğurt alĥi, bu ğurt gidi ğapiya.” (Gıdgıdı Mecmeci Arpacıh Torbacıh, s.333)

“İhtiyar bir gece evine dönerken eşine:

-*Hanım, bizim çocuk büyüdü, delikanlı oldu. Artık evlenme çağına geldi. Onun gızliden ağzını yokla. Eğer evlenme niyeti varsa onu*

ailemize yakıştır, denk biriyle baş göz edelim, der.”(Bilmez Hoca, s.426)

“Gızgızım! Men senin baban diyim; baban seni burda birahmaz; seni alırh giderik başka melmeketlere. Bu babasına diyi.

Babasi diyi:

-Gızım, men neyim varsa satacam, seni götürececm. (Meyit, s.718)

Öz Denetim

Öz denetim “kişinin kendini kontrol etmesi, otokontrol” (Bulut, 2021: 262), bireyin iç ve dış dünyası arasındaki uyumu sağlama adına kendinde değiştirmeler ve uyarlamalar yapabilmeye becerisi (Duyan, Gülden ve Gelbal, 2012: 19) olarak tanımlanmaktadır. Van yöresine ait halk masallarında öz denetim kök değerine yönelik örnekler az sayıdadır (12). Masallarda yer alan öz denetim kök değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Sabahnan gahi, gidi çütünüün başına. Bu arvattar geliler, otirilar.

Diyiler:

- Madem bu adam bize eylik gösterdi, gel otura. Tobe edeh, huyimizi terk edeh. Oturah evimizde.

Bunnar huylarını terk ediler. Barambar galılar.”(Çifçinen Ağa, s.760)

“Padişah:

- Korkma, söyle, derdini demeyen derman bulamaz. Korkma, korkma, bilirsin seni severim.

İhtiyar:

- Bugüne kadar senin ailene ben hiç yan gözle bakmadım. Kendi ailem, kızını kendi kızım gibi bildim.” (Bilmez Hoca, s.428)

Vatanseverlik

Vatanseverlik, “insanların, kendisinden başlayarak ailesine, çevresine, mesleğine bağlı olması; çalıştığı kurumu, ülkesini, vatandaşlarını koruması; doğaya sahip çıkması” (Yıldırım, 2006) biçiminde tanımlanabilir. Vatanseverlik, Van yöresine ait halk masallarında en az yer alan kök değeridir. Bu masallarda sadece 10 kere bu değere yer verilmiştir.

Vatanseverlik, sadece içinde yaşadığı vatanını, ülkesini, toprağını sevmek değil o değerler uğruna yararlı olabilecek işler de yapmaktır. Söz gelimi “Akıllı İhtiyar, (s.394)” masalında halkı teftiş etmeye giden padişah ve vezirin aksakallı, beli bükülmüş ihtiyar bir

adamı tarlasında çalışırken görmesi ve ihtiyar adamın da bunu severek yaptığını, üretmeye çalıştığını dile getirmesi bir vatanseverlik değeri olarak örneklendirilebilir.

Van yöresine ait halk masallarında tespit edilen ve kök değer olmayan diğer değerler, bu değerlerin frekansları ve yer aldıkları masallar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Van Yöresine Ait Halk Masallarında Tespit Edilen Diğer Değerler, Değerlerin Frekansları ve Yer Aldıkları Masallar

Tema 2	Sıra No	Değerler	(f)	Değerlerin Yer Aldığı Masallar
Diğer	1	Dini değerlere duyarlılık	67	14, 16(2), 21, 24, 26, 29, 30(2), 32, 33(3), 34(8), 36, 37(7), 38(3), 39(3), 40(5), 41(2), 42, 43(5), 45(2), 46(2), 47(9), 48(2), 49, 50, 51, 52
	2	Estetik	51	9(4), 13, 16(9), 17(2), 30, 32(2), 33(2), 34(4), 37(3), 38, 39, 40(3), 42, 43, 46, 47, 51(4), 52(4), 58(2), 59(2), 64, 70
	3	Azimli olma	37	6, 11, 17, 19, 23, 25, 32, 33, 38, 39(3), 41(2), 43(3), 44(6), 45, 46(4), 47(6), 50, 52(2)
	4	Cesaret/cesur olma	26	6, 19(2), 29, 33, 34(3), 39, 40(3), 47(5), 47(4), 48, 51, 58, 66, 70
	5	Geleneksellik	25	9, 16, 17, 18, 19, 33(2), 34(3), 36, 40, 41, 44(3), 45, 47, 54, 55(2), 59, 64, 67, 69
	6	Nezaket/Kibarlık	25	15(2), 16(2), 17, 24(3), 32(2), 39, 40, 44, 45(2), 46(4), 47(2), 56(2), 59, 61
	7	Cömertlik/cömert olma	21	7(2), 8, 9(2), 10(5), 14(2), 18, 21(2), 22, 24(2), 52, 55, 62
	8	İyilik etme	19	10(2), 14(2), 16(2), 18, 25, 34(2), 35, 44, 45, 49, 52(2), 59, 61, 66
	9	Misafirperver olma	17	10(2), 16, 25, 32, 38, 39(3), 40, 42(2), 44, 45(2), 46, 51
Değerler	10	Güven duyma	16	27, 26, 32(3), 33(2), 34, 43(2), 44, 43, 46, 47, 49, 51
	11	Aile birliğine/bağlarına önem verme	16	2, 10, 17, 25, 20, 21(2), 24, 34(2), 37, 45(2), 46(2), 65
	12	Fedakârlık	14	6, 9, 25, 34(3), 40, 44, 46, 47(2), 55(2), 66
	13	Dayanışma	11	6, 9(2), 10, 19, 32(5), 33
	14	Özgüven	11	3, 5, 17(2), 32, 41, 47(5)
	15	Çalışkanlık	9	15, 23, 32, 37, 38(2), 39, 42(2)
	16	Tedbirli olma	9	13, 34, 35, 38, 54, 59(2), 61, 67
	17	Paylaşıcılık	9	4, 9, 14(2), 34(2), 37, 42, 45
	18	Uyumlu olma/davranma	8	9, 10, 30, 34, 38, 39, 46, 47
	19	Merhametli olma	8	6, 16, 23, 24(2), 25, 27, 63
	20	Temizlik/temiz olma	7	9, 10, 16(2), 46, 47, 54
	21	Yapıcı (uzlaşmacı) olma	7	30, 32, 34, 37, 38(3)

22	Koruma-kollama	6	9, 14, 25, 43, 55(2)
23	Duygudaşlık	6	34(3), 45, 46, 47
24	Arkadaşlık	5	34(3), 42, 50
25	Teslimiyet	5	13, 17(2), 24, 64
26	Affetme/Bağışlama	4	23, 31, 38, 41
27	İleri görüşlülük	4	20, 34, 40, 42
28	Eşitlik	4	14, 54(2), 62
29	Sözünde durma	3	16, 33, 58
30	Samimiyet (içtenlik)	3	24(2), 34
31	Alçak gönüllü olma	2	32, 41
32	Bilme/öğrenme isteği	2	16, 17
33	Diğerkâmlık	2	34, 44
34	Kanaatkârlık/Tokgözlülük	2	35, 42
35	Güzel/yumuşak huylu olma	2	32, 37
36	Ümitvar olma	2	43, 51
37	Hakkını arama	1	32
38	Kalp kırmama	1	16
39	Ölçülü olma	1	37
40	Sadakat/sadık olma	1	49

Tablo 2 incelendiğinde Van yöresine ait halk masallarında kök değerlerin dışında kalan 40 farklı diğer değer olduğu görülmektedir. Bu açıdan Van yöresine ait halk masallarının diğer değerler bağlamında da zengin olduğu söylenebilir.

Tablo 2 irdelendiğinde Van yöresine ait halk masallarında kök değerlerin dışında kalan diğer değerlerde en fazla dini değerlere duyarlılık (67), estetik (51), azimli olma (37), cesaret/cesur olma (26), geleneksellik (25), nezaket/kibarlık (25), cömertlik/cömert olma (21) değerlerine yer verildiği görülmektedir. Aşağıda kök değerlerin dışında kalan bazı diğer değerlerin masallarda nasıl yer aldığına ilişkin örnekler yer almaktadır:

Dinî Değerlere Duyarlılık

Din kavramının insan hayatında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu yüzden bireyler günlük yaşamlarında inançlarına göre yaşamaya çalışırlar. Aydın (2009: 87) dinsel inancın ve uygulamaların kişileri ve içinde yaşadığı sosyokültürel dünyayı yaşanılabilir kıldığını ve Allah ile olan ilişkilere süreklilik sağladığını ve bir yaşam faaliyeti olarak dinin kişinin his, düşünce ve davranışlarına da yön verdiğini belirtmektedir. Van yöresine ait halk masallarında dinî değerlere

duyarlılık değerine yönelik çok sayıda örneğin olduğu tespit edilmiştir (67). Bu masalarda genellikle bireylerin namaz kılmalarına özen göstermeleri, nimetlere saygı duymaları, selamlaşmalarda öncelikle dini değerleri ön planda tuttukları belirlenmiştir. Masalarda yer alan dinî değerlere duyarlılık değerine ait bir örnek şu şekildedir:

“Gız dedi:

- Allah, ğardaş men yoruldum. Men çoğ yoruldum. Yorgunum, yuğu meni basti. Namazımız geçi.

Oğlan didi:

- Yen!

- He, didiyenek burda. Bu gece namaz ğılak, ibadetimizi edek. Yeg, içeg, sabahnan gidek.”(Ġazvanci, s.417)

Estetik

Estetik; duygu ve güzellikle ilgili bir kavramdır. Arıcı'ya (2014: 1021) göre bu kavram bireylerde güzel duyguların ve onlarda heyecan meydana getiren unsurların incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Yani estetik başka bir ifadeyle güzelin ele alınmasıdır. Van yöresine ait halk masallarında estetik değerine çok fazla yer verilmiştir (51). Masalarda bu değer kızların fiziksel güzellikleri ve bu güzellikler için söylenmiş dörtlüklerde ve masal başlarında söylenen tekerlemelerde kendine yer bulur. Masalarda yer alan estetik değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“ ...

Lağabını çıharttıii, oldi bi gözel gız ki insan bele gıymiyi gözel ğıza bağa! Geldi bi yandan çütçütedi, bi yandan evi barki, işi gördi. Yemeğler pişirdiii, birağdi tendirin başına, üstini örttıii.” (Cıvcıv Ġız, s.754)

“Varmış, yohmuş... Allah'ın guli çohmuuuş... Allah'tan gayri heç kimse yohmuuuş... Varmış bi padişah ...” (Göbeği Kilitti Padişah, s.732)

“Pencereyi açtilar, gız girdi içeriye. Gız girdi içeriye, bahti, deliganli yatıp. Hakikaten de o diyen adamların didiği gibi; gaşa göze bahisan, ağza dudağa bahisan, efendim, saça bahisan elvan elvan bir şemama gibi oğlan yatahların içindedir.” (Zöhre Bani-Gitmenço, s.361)

Azimli Olma

Van yöresine ait halk masallarında yer alan önemli değerlerden biri de azimli olma değeridir. Van yöresine ait halk masallarında azimli olma değerine fazla yer verilmiştir (37). Masalarda azimli olma değeri kahramanların sabırla çalışmaları, zorlandıkları durumlar karşısında

yılmamaları bağlamında aktarılmıştır. Masallarda yer alan azimli olma değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Oradan Ayıoğlu Abbas ile anası (Padişahın kızı) kan ter içinde koşa koşa, dağlar tepeler aşa aşa saraya gelirler ve böylece ayının pençesinden kurtulmuş olurlar.” (Ayının Oğlu, s.441)

“O kadar ki zalim birisi. Bunu Ahmet bile bile sadece padişahın kızı Ayşe Hatun’a kavuşmak için her şeyi göze almış.” (Bilmez Hoca, s.429)

Cesaret/Cesur olma

Cesaret veya cesur olma durumu, riskli eylemlerde bulunmaktan çekinmeme, yürekli olma, yiğit olma (Doğan, 1990: 164) olarak tanımlanmaktadır. Van yöresine ait halk masallarında da cesur olma değerine fazlasıyla yer verilmiştir (26). Bu değer masallarda insanların insanlara karşı, insanların diğer canlılara karşı cesur olmaları bağlamında yer almıştır. Masallarda yer alan cesaret/cesur olma değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Ayıoğlu Abbas annesine:

- Anne, ayı kapının deliğinde uyur, onu taşla öldürelim, der.

Ayı kapının deliğinde uyurken ana ile oğul bir olurlar kocaman bir taşla ayıyı öldürürler.” (Ayının Oğlu, s.441)

“Çadırların etrafını dört döni. Döni, baî ki, bi tene geli; Allah’ım eledir, eledir! Bele gözlerinden ataş dökiliyi; devdir, ses geli. O geli, bu gedi ona teref. O geli, bu gidi ona teref.

Diyi:

- Yaa, Mirza Muhammed! Seni gökte ariyiken yerde buldum!

Diyi:

- Men de seni yerde ariyiken gökte buldum!

Bu çeki bi giliç buna! Çeki bi giliç bunaa, ikinci, üçüncü de devi deviri yere.

Deviri yere, diyi:

- Er isen bi deha vur!

Diyi:

- Deha yeter! Dev isen sene yeter üş giliç!

Bu getiri, bunin ağzını, burnuni kesiyii, göyi cebinee. Geli, yati. Geli, yati, tohyuhusuni ali. Sabah oli, gañilar.” (Guri El, s.675)

Geleneksellik

Geleneksellik, masallarda sıklıkla yer verilen önemli değerlerden biridir. Van yöresine ait halk masallarında da geleneksellik değerine fazlasıyla yer verilmiştir (25). Bu değer masallarda kültürel ve

yöresel unsurlar bağlamında yer almıştır. Masallarda yer alan geleneksellik değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Geli, oğluna bañi. Ğañi oğluni ali, mindiği ati, avradi ali, apari evine. Yeddi gün yeddi gece davul çaldırı, toy edi; muratına göşti.” (Göbeği Kilitti Padişah, s.738)

“Gahılar, milleti çağırılar toya. Toy ediler, davul çalılar, zurna çalılar; yemeh pişiriler, millet geli, yi, içi...” (Cıvciv Ğız, s.758)

Nezaket/Kibarlık

İnsanı insan yapan temel değerlerden biri de insanın çevresine ve diğer canlılara karşı nezaket sahibi olmasıdır. Masallarda bu değerle ilgili çoğu zaman örnekler verilir. Van yöresine ait halk masallarında da bu değere yönelik çok sayıda örneğin olduğu söylenebilir (25). Bu masallarda nezaket/kibarlık değeri bireyin insanlara ve diğer canlılara karşı kibar davranması bağlamında sunulmuştur. Masallarda yer alan nezaket/kibarlık değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Diyiler:

- Selamünaleyküm!

Diyi:

Aleykümselâm! Vay siz hoş geldiz, sefa geldiz! Menim başımnan gözüm üstüne geldiz!” (Bilisuk, s.746)

“Ğuş oli nene. Ğızın anası çîñi, bañi Ğız gelip; sevini.

Diyi:

- Ğız Ğızım biz seni öldi bilidik. Sen sağsan! Hoş Hoş gelipsen, sefa gelipsen!” (Göbeği Kilitti Padişah, s.733)

Cömertlik/Cömert Olma

Cömertlik, insanın elinde bulunan fırsat ve varlıkları etik ölçütler bağlamında başkalarıyla paylaşmak biçiminde tanımlanabilir (Şener, 2013: 2513). Van yöresine ait halk masallarında da bu değere yönelik çok sayıda örneğin olduğu söylenebilir (21). Bu masallarda cömertlik/cömert olma değeri; insanların insanlara, diğer canlılara ve diğer canlıların da insanlara karşı cömert olması bağlamında sunulmuştur. Masallarda yer alan cömertlik/cömert olma değerine ait bazı örnekler şu şekildedir:

“Ğız dedi:

- E, çifci gardaş, men burda han yapmışım gelen yiyecek, giden yiyecek. Sen niye yemeden gidisen? Gelecesen, yemeğin yiyeceksen. Daha seni salmanak, gitmezsen. Yemegi ye ginen gecedan yat, sabanan git.” (Ğuşlar Padişahi-Hublar Padişahi, s.371)

“Bir gün padişahın kızını geliler istemege. (Anlıyisan!) Buni istiler. Alirlar, gidiler. Babası dünyanın hışırını, altınını, hazinesini veri bu gıza.” (Mihlanan Çarh, s. 352)

Van yöresine ait halk masallarında yukarıda örnekleriyle verilen diğer değerlerin dışında iyilik etme (19), misafirperver olma (17), güven duyma (16), aile birliğine/bağlarına önem verme (16), fedakârlık (14), dayanışma (11), özgüven (11), çalışkanlık (9), tedbirli olma (9), paylaşımcılık (9), uyumlu olma/davranma (8), merhametli olma (8), temizlik/temiz olma (7), yapıcı (uzlaşmacı) olma (7), koruma/kollama (6), duygudaşlık (6), arkadaşlık (5), teslimiyet (5), affetme/bağışlama (4), ileri görüşlülük (4), eşitlik (4), sözünde durma (3), samimiyet/içtenlik (3), alçak gönüllü olma (2), bilme/öğrenme isteği (2), diğerkâmlık (2), kanaatkârlık/tok gözlülük (2), güzel/yumuşak huylu olma (2), ümitvar olma (2), hakkını arama (1), kalp kırmama (1), ölçülü olma (1), sadakat/sadık olma (1) değerlerine yer verilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Değer kavramı, değerler eğitimi, değer aktarımı konularında son yıllarda çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Özellikle MEB son yıllarda çocuklara değerlerin kazandırılması yönünde çeşitli çalışmalara ağırlık vermiştir. 2018 yılında Türkçe dersi ile birlikte yenilenen 51 dersin öğretim programında ortak bir bölüm olan “değerlerimiz” isminde bağımsız bir başlığa yer verilmiştir. Söz konusu başlığın altında “adalet, yardımseverlik, dürüstlük, öz denetim, dostluk, sabır, sevgi, sorumluluk, saygı, vatanseverlik” adlı on çeşit kök değer yer almıştır. Van yöresine ait halk masallarının değer aktarımı açısından incelendiği bu çalışmada ilk olarak 70 halk masalı yukarıda belirtilen kök değerler bağlamında incelenmiştir.

Van yöresine ait 70 halk masalında 10 kök değerinin tamamına ait örnekler mevcuttur. Bunun yanı sıra kök değerlerin dışında kalan birbirinden farklı 40 değere de ulaşılmıştır. Bu yönüyle Van halk masallarının değer aktarımı açısından zengin örnekler içerdiği tespit edilmiştir.

Çalışmada kök değerler bağlamında en fazla yardımseverlik (93), sevgi (44), sabır (32), saygı (32), dürüstlük (27), adalet (18) ve dostluk (14) kök değerlerine yer verildiği saptanmıştır. Bunun yanı sıra sorumluluk (13), öz denetim (12) ve vatanseverlik (10) değerleri ise masallarda en az tespit edilen değerlerdir. Özellikle yardımseverlik (93) kök değerine Van yöresine ait halk masallarında yer verilmiş olması kayda değer bir bulgudur. Nitekim masallarda kahramanların yardımsever olmaları önemli bir özelliktir. Yardımseverlik değerinin

ilgili türde en fazla bulunan değer olması, masallarda yer alan adalet-zulüm, iyilik-kötülük, doğruluk haksızlık (Yılmaz, 2012) ve zıt olay veya durumları temsil eden bireylerin uğraşlarından ya da kişilerin erişilmesi zor hedef ve amaçlara ulaşma isteğinden dolayı hayallerin ele alınırken iyiliğin daima üstün gelmesiyle ifade edilebilir (Akkaya, 2017: 241). Bu sonuç alan yazında yapılan benzer çalışmaların çoğunda ulaşılan bir sonuçtur. Kardaş (2020) Bitlis halk masalları üzerine yaptığı çalışmada bu masallarda en fazla tespit edilen ikinci değer yardımseverlik değeri olduğunu saptamıştır. Akkaya (2017: 239), Kıbrıs Türk masallarını değerler bağlamında incelediği çalışmada bu masallarda en fazla yardımseverlik kök değerinin olduğunu tespit etmiştir. Özbaşı (2020) Aytül Akal Masallarını kök değerler bağlamında incelediği çalışmada bu masallarda en fazla yer alan ikinci kök değer yardımseverlik olduğunu saptamıştır. Kavaklı (2019) çalışmada yardımseverlik değerinin masallarda yer bulan önemli bir değer olduğunu aktarmaktadır. Kılıç ve Yılmaz (2018) Fakir Baykurt'un Masallarını Değerler Eğitimi bağlamında incelediği çalışmada yardımlaşma değerinin ilgili çalışmadaki önemli değerlerden biri olduğunu saptamıştır.

Değer aktarımı çalışmalarının çoğunda sevgi kök değeri en fazla saptanan değerdir. Van yöresine ait halk masallarında da en fazla saptanan ikinci kök değer sevgi değeridir. Bu değere 70 halk masalında 44 defa yer verilmiştir. Alan yazında masal-değer ilişkilerinin incelendiği çalışmaların çoğunda benzer sonuca ulaşılmıştır. Van yöresine ait halk masallarında sevgi kök değeri insan sevgisi, hayvan sevgisi, evlat sevgisi, anne sevgisi vb. durumlar ekseninde aktarılmıştır. Kılıç ve Yılmaz (2018), Özbaşı (2020), Senek (2018), Kavaklı (2019), Çoban (2020), Alabay Yolcu (2019) tarafından masal-değer ilişkisinin ele alındığı çalışmalarda en fazla sevgi değerine yer verilmiş olması bu çalışmanın ilgili sonucunu desteklemesi açısından önemlidir.

Van yöresine ait halk masallarında yukarıda verilen kök değerlerin dışında sabır (32), saygı (32), dürüstlük (27) gibi kök değerlerin de fazlaca işlendiği tespit edilmiştir. Söz konusu masallarda en az işlenen kök değerler ise sorumluluk (13), öz denetim (12) ve vatanseverlik (10) değerleridir. Kardaş'ın (2020) Bitlis halk masalları hakkında yaptığı çalışmada Bitlis masallarında en az işlenen kök değer vatanseverlik olduğu sonucuna ulaşması bu çalışmanın ilgili sonucunu destekler niteliktedir. Cengiz ve Duran (2017) tarafından yapılan çalışmada incelenen masallarda vatanseverlik değerine hiç yerilmediği tespit edilmiştir. Masalların doğası gereği böyle sonuç çıktığı tahmin edilebilir. Destanlarda ise durum daha farklıdır. Çoban'ın

(2020) Türk destan örneklerinde kök değerleri incelediği çalışmasında ise vatanseverlik en fazla işlenen kök değer olmuştur.

Van yöresine ait halk masallarında kök değerlerin dışında kalan 40 farklı diğer değer olduğu tespit edilmiştir. Bu masallarda kök değerlerin dışında kalan diğer değerlerde en fazla işlenen değer ise dini değerlere duyarlılıktır (67). Bir toplumu ayakta tutan manevi değerlerin başında inançları gelir. Bu bağlamda Van yöresine ait halk masallarında en fazla dini değerlere duyarlılık değerinin işlenmiş olması önemli bir sonuçtur. Sadece dini anlamda değil her anlamda “duyarlı insanlar, her durum karşısında hassas davranırlar. Bulunduğu toplumdaki her insanın çevreye, doğaya, canlılara ve kültürel mirasa duyarlı olması gerekir.” (Kavaklı, 2019: 176) Bu bağlamda Özcan (2017) çalışmasında dini değerlere duyarlılık değerinin bu masallarda önemli bir yer edindiğini saptamıştır.

Çalışma kapsamında kök değerler dışında işlenen bir diğer önemli değer ise estetikdir. Bu değer, Van yöresi halk masallarında 51 defa işlenmiştir. Arıcı (2016) masallarda yer alan dil ve üslubun açık, sürükleyici, kulağı tırmalamayan ve ritimsel olmalarının masal türünün estetik yönünü göstermesi açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Öte yandan bir milletin dilinin estetik yönü olan deyimler, güzel sözcükler, ilgi çekici söz unsurları en fazla kendini halk masallarında gösterir (Demiray, 1986; akt. Arıcı, 2016). Masal türünde hangi kavramların birer estetik değer taşıdığı da bilinmelidir. Arıcı (2016) çalışmasında masalarda bulunan masalın ve anlatıcısının üslubu, etkili başlangıç, konuşma dilinin içtenliği ve rahatlığı, nükteli anlatım, ifade zenginliği, edebî sanatların kullanımı gibi unsurların birer estetik değer olduğunu belirtmektedir. Sezer (2010: 125) ise masalarda en çok işlenen konuların başında gelen “güzellik” kavramının önemli bir estetik değer olduğunu ifade etmektedir. Van yöresine ait halk masallarında estetik değeri insanın güzelliği, masal anlatıcılarının üslubu yönleriyle ön plana çıkmaktadır. Özbaşı (2020) çalışmasında estetik değerinin önemli bir yer tuttuğunu tespit etmiştir. Cengiz ve Duran’ın (2017) çalışmasında estetik değeri en fazla işlenen üçüncü değer olmuştur. Kardeş (2020) da Bitlis halk masalları üzerine yaptığı çalışmada bu masalarda en fazla yer alan değerlerden birinin estetik değeri olduğunu saptamıştır.

Van yöresi halk masallarında işlenen bir diğer önemli değer de gelenekselliklerdir. Bu değer masalarda 25 defa işlenmiştir. Bir toplumun geleneklerinin en fazla masalarda kendini gösterdiği düşünüldüğünde bu sonucun çıkması kayda değerdir. Bu masalarda geleneksellik değeri yöreye ait kültürel unsurlarda, toylarda vb. yerel öğelerde aktarılmıştır. Karagöz (2017) Naki Tezel’in Türk Masalları isimli eserini değerler

bağlamında incelediği çalışmasında en fazla geleneksellik değerinin işlendiğini tespit etmiştir. Akkaya (2014); Sever, Memiş, Sever (2015)'in çalışmalarında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yeniasır (2015) Kıbrıs Türk masallarında yer alan değerleri incelediği çalışmasında bu masallarda en çok geleneksellik değerinin yer aldığını tespit etmiştir.

Çalışma kapsamında masalarda işlenen diğer önemli değerler ise azimli olma (37), cesaret/cesur olma (26), nezaket/kibarlık (25), cömertlik/cömert olma (21) değerleridir. Van yöresine ait halk masallarında en az işlenen diğer değerler ise alçak gönüllü olma (2), bilme/öğrenme isteği (2), diğerkâmlık (2), kanaatkârlık/tokgözlülük (2), güzel/yumuşak huylu olma (2), ümitvar olma (2), hakkını arama (1), kalp kırmama (1), ölçülü olma (1), sadakat/sadık olma (1) değerleri olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan bulgular bağlamında şu öneriler sunulmuştur:

- Van yöresine ait halk masalları sahip olduğu değerler bağlamında zengin örnekler taşımaktadır. Çocuklara değerlerin öğretilmesinde bu masallardan yararlanılabilir.

- Van yöresine ait efsanelerin, menkıbelerin de değer aktarımı bağlamında incelenmesi ele alınabilir.

- Van yöresine ait halk masallarından kimi örneklerle ders kitaplarında yer verilebilir.

Kaynakça

- Akkaya, N. (2014). Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 312-324.
- Akkaya, N. (2017). Kıbrıs Türk Masallarında Değerler. *Folklor/Edebiyat*, 23(90), 231-244.
- Aktan, O. ve Padem, S. (2013). İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Kullanılan Okuma Metinlerinde Yer Alan Değerler. *Asya Öğretim Dergisi*, 1(2), 44-55.
- Aktaş, E. ve Beldağ, A. (2017). Kalila and Dimnaas One of the Traditional Antecedents of Modern Classifications of Values. *International Education*, 10(3), 46-53.
- Aktepe, V. (2010). *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde "Yardımseverlik" Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akyol, Ş. (2010). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Sevgi Temasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*.

- (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Alabay Yolcu, T. (2019). *Hasan Lâtif Sarıyüce'nin Anadolu Masallarının Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Aral, D. (2008). *Milli Eğitim Bakanlığı'nın Hazırladığı 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Arıcı, A. F. (2016). Estetik Değer Oluşturmada Masalların Rolü: Türk Masalları Örneği. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,(18), 2, 1017-1035.
- Aydın, A. R. (2009). İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(2), 87-100.
- Aytekin, M. (2015). *Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Değer İletimi Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bascom, W. (1963). Four Functions of Folklore. *The Journal of American Folklore*, (67), 333-349.
- Baki, Y. (2019). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değer Aktarımı Açısından İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17 (37), 109-146.
- Balık, Z. D. (2016). *Hayat Bilgisi Öğretim Programındaki Değerler Bakımından Hayat Bilgisi Ders Kitapları İle Yüz Temel Eser Listesindeki Ulusal Masalların Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Belet, Ş. D. & Deveci, H. (2008). Türkçe Ders Kitaplarının Değerler Bakımından İncelenmesi. *VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*, 2-4, Çanakkale.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bulut, K. (2021). Ayla Kutlu'nun 'Merhaba Sevgi' Adlı Çocuk Romanının Değerler Eğitimi ve On Kök Değer Açısından İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (57), 248-272
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel veri toplama araçları. M. Metin (Ed.). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* içinde (s. 337-371). Ankara: Pegem Akademi.

- Cengiz, Ş. ve Duran, E. (2017). Okul Öncesi Dönemine Ait Hikâye ve Masallardaki Değerlerin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 42 (191), 205-233.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. (3. bs.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning, Conducting And Evaluating Quantitative And Qualitati And Research*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Çapoğlu, E. (2014). *Ortaokul 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerde Yer Alan Değerler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Çapoğlu, E., ve Okur, A. (2015). Ortaokul 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerde Yer Alan Değerler. *Sakarya University Journal of Education*, 5(3), 90-104.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çoban, A. (2020). *Değerler Eğitimi Bağlamında Türk Destan Örneklerinde Kök Değerler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Demir, Ş. (2019). *Feridun Oral'ın Resimli Öykü Kitapları Üzerine Bir Doküman İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, T. (2012). İlköğretim Sekizinci Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâye Metinlerinde Yer Alan Değer Unsurlarının Eşdizimsel Örüntülemeler Açısından Görünümleri. *Turkish Studies*, 7 (2), 1063- 1078.
- Dilidüzgün, S. (2007). *Çağdaş Çocuk Yazını*. (2. Basım). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Direkçi B., Akbulut S., Şimşek B. (2019). Türkçe Eğitimi Alanında Yapılan Değerler Eğitimi Tezlerinin İncelenmesi. *ZfWT*, 12 (2), 117-140.
- Durhat, G. ve Ökten, C. E. (2020). Kök Değerlerin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Erdemler Temasıyla İlişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 675-693.
- Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. (Sekizinci Baskı). Ankara: Rehber Yayınları.
- Duyan, V., Gülден, Ç. ve Gelbal, S. (2012). Öz-Denetim Ölçeği ÖDÖ: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Journal of Society & Social Work*, 23(1), 25-38.

- Eken, N. T. ve Öksüz H. İ. (2019). İlkokul (1-4) Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâye Edici Metinlerin Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kök Değerler Bakımından İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 384-401.
- Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ertürk, S. (1975). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Lmt. Şti.
- Foulque, P. (1994). *Pedagoji Sözlüğü*. Karakaya, C. (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- İkiz, F. E., Totan, T. ve Karaca, R. (2013). Sorumluluk İnançlarını Arttıran Faktörleri Belirleme Ölçeğinin Uyarlanması. *New/Yeni Symposium Journal*, 51(2), 105-115.
- Karagöz, B. (2009). *Yapılandırmacı Yaklaşımın Göre İlköğretim 6 ve 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Değerlerin İncelenmesi (Muğla İli Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Karagöz, B. (2017). Naki Tezel'in Türk Masalları Adlı Kitabının Değerler Açısından Analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3), 534-556.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kardaş, M. N. ve Cemal, S. (2017). Değerler Eğitimi ve Türkçe Öğretiminde Değer Eğitimi Üzerine Yapılan Araştırmalara İlişkin Kaynakça Denemesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 383-413.
- Kardaş, S. (2020). *Bitlis Halk Masallarının Çocuğa Uygunluğu ve Değerler Eğitime Katkısı Üzerine Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Kasimoğlu, H. (2010). *Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kavaklı, T. (2019). *Mavisel Yener'in Masal Kitaplarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Kılcan, B. (2016). Ignác Kúnos'un Kırk Dört Türk Peri Masalı Adlı Eserinin Değerler Açısından İncelenmesi. *Turkish Journal of Education (TURJE)*, 5(3), 82-94.

- Kılıç, B. S. ve Yılmaz, O. (2018). Fakir Baykurt'un Masallarında Değer Eğitimi ve Masalların Türkçe Eğitimine Katkısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1104-1125.
- Kırmızı, F. S. (2014). 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinde Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (27), 217-259.
- MEB. (2017). Müfredatta yenileme ve değişiklik çalışmalarımız üzerine. Çevrim-içi: http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf.
- MEB. (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Talim Terbiye Kurulu: Ankara.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma - desen ve uygulama için bir rehber / Qualitative research a guide to design and implementation*. Turan, S. (Çev.). Ankara: Nobel Akademik.
- Mert, E. L. (2013). İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Öykü Metinlerindeki Değerlerin Eşdizimli Sözcükler Bağlamında İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 12 (3), 809-821.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2019). *Genişletilmiş bir kaynak kitap nitel veri analizi*. Akbaba Altun, S. ve Ersoy, A. (Çev. ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinden 21.01.2021 tarihinde alınmıştır.
- Nazıroğlu, B., Gün, A., Kılıç, A. İ. ve Kaya, F. (2016). Temel Ahlaki Değerler. Mustafa Köylü (Ed.). *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi* (s. 181-248). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Özbaşı, S. (2020). Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kök Değerler Çerçevesinde Aytül Akal Masallarının İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 178-193.
- Özcan, E. (2017). *Türk Dünyası Masallarının Değerler Eğitiminde Kullanılabilirliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Pehlivan, A., Aydın, İ. S. ve İnnalı, H. Ö. (2017). KKTC'de Okutulan Türkçe Ders Kitaplarının Değerler Eğitimi Üzerinden İncelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 164-180.
- Senek, S. (2018). *Aytül Akal'ın Masallarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Sever, E., Memiş, A. & Sever, S. (2015). Pertev Naili Boratav'ın Zaman Zaman İçinde masal kitabının değerler açısından incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV. Uluslararası

- Katımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (21-23 Mayıs 2015) Özel Sayısı*, 246-263.
- Sezer, M. Ö. (2010). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Şahin, N. (2015). *İlkokul 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinin Kültürel Değerler Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Şakiroğlu, Y. (2020). 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Değer Aktarımı Bağlamında İncelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5(1), 145-161.
- Şener, H. (2013). Hayriyye-i Nabi'de Aktarılan Değerler. *Turkish Studies*, 8(1), 2051-2524.
- Şen, Ü. (2008). Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 765-779.
- Şimşek, Ş. (2017). Türkçe Ders Kitaplarındaki Okuma Metinlerinde Karakter Eğitimi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(13), 357-364.
- Yeniasır, M. (2015). Kıbrıs Türk Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 1943-1953.
- Yılar, R. (2016). İlettiği Değerler Açısından İlkokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinler Üzerinde İncelemeler. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 490-506.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2012). Çocuk Eğitiminde Masalların Yeri (Binbir Gece Masalları Örneği). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 299-306.

Ek Beyan

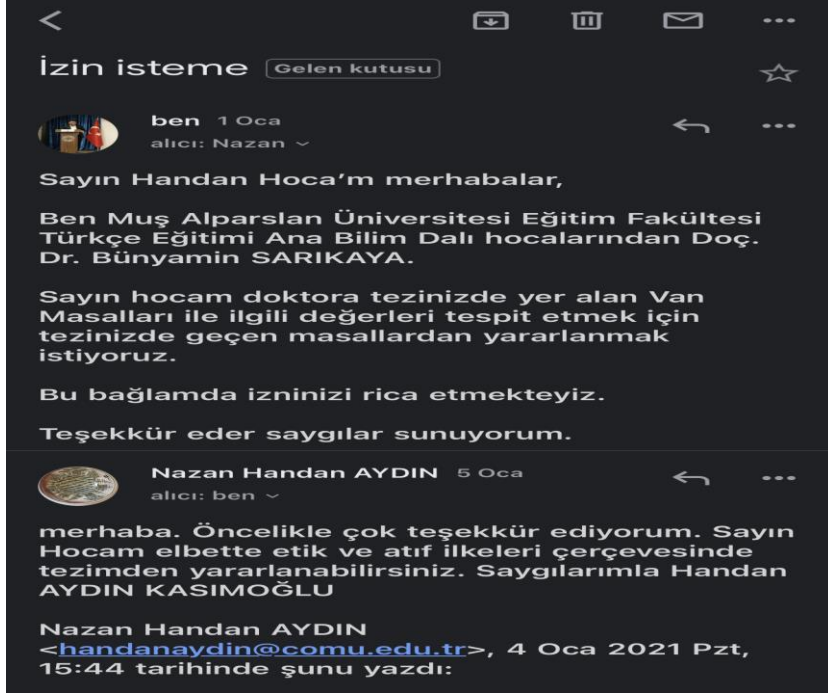
Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

EKLER

Çalışmada kullanılan EK bilgiler aşağıda verilmiştir.

EK 1:

Masalların Çalışmada Kullanılması İçin Araştırmacıdan Alınan Gerekli İzin:

EK 2: Çalışmada Kullanılan Masalların Numara ve İsimleri:

No	Masal İsmi	No	Masal İsmi	No	Masal İsmi
1	Gaggula Gu	25	İnci Mercan	49	Vesiyet
2	Gıdgıdı, Mecmeci, Arpacıh, Torbacıh	26	Üç Balıh	50	Destebozan
3	Horoznan Nene	27	Çingenenin Üzümleri	51	Horhor At
4	Leylek, Tülki, Horoz	28	Kılso	52	Emir Yemen
5	Tıkanlı Horoz	29	Köseler	53	Hocaker Gızı
6	Dervüş Baba	30	İhtiyar Baba	54	Tah Tah Eden Gabacıh Bizi Yaldatan Babacıh
7	Mıhlanan Çarh	31	Şah Abbas	55	Meyit
8	Fehimsiz Gelin	32	Yedi Arhadaş	56	Şahmaran
9	Zöhre (Gitmenço)	33	Davlan	57	Saçı Uzun Seyran Hanım Boyi Uzun Boylan Hanım

10	Guşlar Padişahi (Hublar Padişahi)	34	Söylemez Hanım (Melikşah)	58	Kahraman-i Katil
11	Nahirci'nın Kızı	35	İfrit ile Ahsi Gadin	59	Göbeği Kilitli Padişah
12	İle ile Bile	36	Alim Çoban	60	Köy Ağası İle Gelin
13	Sütlü Fatma	37	Demirci, Hoca, Hafız	61	Bilisuk
14	Periler Padişahi	38	Dıral	62	Berhemigör
15	Akıllı İhtiyar	39	Köpeğin İdamı	63	Zümrüdü Anka ile Keçoluk
16	Gazvanci	40	Çiftçi Babanın Akıllı Gızı	64	Cıvciv Gız
17	Bilmez Hoca	41	Elmas Saplı Bıçak	65	Çiftçinin Ağa
18	Cırt Cüce	42	Bezirgan Başı	66	Dilelem Çengi
19	Ayının Oğlu	43	Akılsızın Devleti	67	Hayret Baba ile Peri Gızı
20	Gaz ve Kotan	44	Yezit	68	Papağan
21	Ak Dev	45	Sihirli Post	69	Gurnaz Adam ile Bağvanci
22	Gırh Heramiler	46	Altın Perçemli Çocuklar	70	Gozmo Golot
23	Üç Kardeş	47	Guri El		
24	Göl Aygırı	48	Meymuncuh		

Kaynak: (Kasımoğlu, 2010: 49).

ETİK BEYAN: *Bu çalışma, klinik veya deneysel bir çalışma olmayıp insanlar veya hayvanlar üzerinde yapılmamıştır. Dolayısıyla TR Dizin'in 2020 yılında zorunlu kıldığı "etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel, insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir" kriteri kapsamına girmemektedir. Bu nedenle bu çalışma için herhangi bir etik kurul iznine başvurulmamıştır. Sorumlu yazar, "Van Yöresine Ait Halk Masallarının Değer Aktarımı Açısından İncelenmesi" başlıklı bu çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olduğunu; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmadığını; karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğunun olmadığını; tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu ve bu çalışmanın herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt eder.*

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 481-502

Van Masallarının Değer Eğitimi ve Dil Unsurları Açısından İncelenmesi Analysis of Van Tales in Terms of Value Education and Language Elements

• Haydar ÖZDEMİR* Mehmet Sena ATAŞ**

* Arş. Gör., Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hakkari/Türkiye.
Res. Assist., Hakkari University, Faculty of Education, Department of Education of Turkish and Social Science, Hakkari /Turkey.
haydarozdemir@hakkari.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8621-7988

**Doktora Öğrencisi,
Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Ankara/Türkiye.
PhD Student, Hacettepe University, Faculty of Education, Department of Primary Education, Ankara /Turkey.
mehmetsenaatas@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2041-1523

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

21/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

29/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Özdemir, H. & Atas, M.S. (2021). Van Masallarının Değer Eğitimi ve Dil Unsurları Açısından İncelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 481-502

Citation: Özdemir, H. & Atas, M.S. (2021). Analysis of Van Tales in Terms of Value Education and Language Elements. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 481-502

Öz

Van yöresi, tarihi süreç içerisinde birçok medeniyetin ana yurdu olduğundan kültür birikimi bakımından kozmopolitik bir yapıya sahiptir. Somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olan masallar, kültürün meydana gelmesinde ve bu birikimin devam etmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle küçük çocukların hoşlanarak okudukları ve dinledikleri, güzel vakit geçirdikleri masallar, çocuğun hayal etme ve merak dürtüsünü geliştirip onlara hayatın çeşitli zorluklarını gösteren ve işlediği temalarla toplumun temel değerlerinin yerleşmesinde kayda değer bir yere sahiptir. Bu perspektif doğrultusunda ele alınan çalışmada; Van bölgesine ait masalların değer eğitimi ve dile olan katkısı bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden betimsel bir analiz çerçevesinde ele alınarak veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Bu çalışmada Van bölgesine ait kırk bir masal incelenmiş olup bu masallardaki değerler ise 2019 Türkçe Öğretim Programında yer alan kök değerler doğrultusunda sınıflandırılmış; ayrıca bu masallarda dilin önemli unsurlarından olan deyimler ve atasözleri de ele alınmıştır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırmanın neticesinde, incelenen Van masallarında MEB'in Türkçe Öğretim Programında belirlemiş olduğu kök değerleri taşıdığı ve bu masallarda dilin önemli unsurlarından olan atasözlerinin ve deyimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Somut olmayan kültürün bir parçası olan Van yöresine ait masallar, değer eğitimi ve dil öğretimi için kaynak olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Masallar, Van yöresi masalları, değer eğitimi ve dil unsurları.

Abstract

As Van region is the motherland of many civilizations in the historical course , it has a multicultural structure in terms of cultural buildup. Being a part of the intangible cultural heritage, tales have an important place in the formation of culture and in the continuation of this accumulation. Especially the fairy tales that young children like to read and listen to and have a good time have a significant place in the establishment of the basic values of the society with the themes that develop the child's urge to imagine and wonder and show them the various difficulties of life. In this study, it is aimed to examine the fairy tales of Van region in terms of value education and their contribution to language. This research was handled within the framework of a descriptive analysis, one of the qualitative research designs, and the data were obtained through document analysis. In this study, forty one tales belonging to the Van region were examined and the values in these tales were classified in line with the root values in the 2019 Turkish Education Program; In addition, idioms and proverbs, which are important elements of the language, are also discussed in these tales. Descriptive analysis approach was used in the analysis of the obtained data. As a result of the research, it is seen that the Van tales examined carry important values determined by the Ministry of National Education in the Turkish Teaching Program and proverbs and idioms, which are important elements of the language, are frequently used in these tales. Tales from the Van region, which is a part of the intangible culture, can be used as a resource for value education and language teaching.

Keywords: Tales, tales of Van region, value education and language elements.

Giriş

Toplumların doğal yaşamları sonucunda meydana gelmiş olan kültür, sürdürülebilir ve yararlı olan özelliklerini nesilden nesile aktararak canlılığına devam etmektedir. Kültür, bir milleti diğer milletlerden farklı kılan yaşam biçimleri ve her milletin kendisine özgü olan milli değerleridir (Ergin, 1986: 31-37). Ancak küreselleşen dünyamızda yaşanan teknolojik gelişmeler toplumlara ve uluslara has olan kültürün korunmasını gittikçe zorlaştırmaktadır. Bu doğrultuda yerel ve ulusal kültürlerin hayatta kalabilmesi için Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO, 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini resmi olarak kabul etmiş ve ülkemiz de 2006 yılında bu sözleşmeyi kanun haline getirerek bu sözleşmeye taraf olmuştur. Bu sözleşmede yer alan ve korunması

gereken somut olmayan miraslardan bir tanesi de masaldır. Masal, toplumların kültüründen doğan ve o kültürü gelecek nesillere aktaran önemli bir edebi türdür.

Masallar, genellikle yaşanmamış ve yaşanması muhtemel olmayan bazı olay ve durumlarla ilintili olabileceği gibi, yaşanmış fakat sonradan dilden dile anlatıla gelen olağanüstülüklerle bürünmüş bir sözlü ve yazılı edebiyat ürünü olarak ifade edilebilir. (Elçin, 2004; Sakaoğlu, 1999; Yalçın ve Aytaş, 2003). Masal, çoğu zaman halkın yarattığı, sözlü gelenekte yaşayan, hayale dayanan, genellikle insanlar hayvanlar, cadı, cin, peri, dev vb. varlıkların yaşadığı olağanüstü olayların anlatıldığı edebi tür olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Masalın gerçek dışı yani aslında hayal ürünü olması, inandırma endişesi taşımaması, olağanüstü varlıklara ve olaylara yer vermesi, zamansal ve mekânsal belirsizlikleri barındırması nedeniyle gerçeklikten uzak gösterilmesine sebep olmaktadır. Ancak masal kurgusal olarak insanın hayal dünyasında vuku bulduğu için, her ne kadar olağanüstü görünse bile, onun temelinde insan hayatının gerçekleri ve insan aklının yansımaları yer almaktadır. Bu nedenle masallardaki kahraman ve karakter kadrosu insanlardan ve insani özellikler barındıran hayvanlardan oluşmaktadır. İnsanı konu alan bir hayal ürününün, insanın yaşadığı hayatın gerçeğine uygun birçok bileşeni bünyesinde barındırması şüphesiz kaçınılmaz olacaktır (Kıraç, 1997). Yani masallardaki gerçeklik dolaylı olarak yazar ya da anlatıcı tarafından verilmektedir. (Propp, 2001).

İnsanoğlu kendi yaşam gerçeğini, çözüm önerilerini, beklentilerini masal olaylarına ve masal kahramanlarına yükleyerek anlatmış ve asırlardır bu yolla gelecek kuşakları ikaz etmeye, eğitmeye, yaşamın zorluklarına karşı onları donanımlı kılmaya çalışmıştır. Çünkü masal kahramanlarının karşılaştıkları sorunların hemen hepsiyle, yaşamın gerçekleri arasında koşutluk kurulabilir ve o masallardan ait oldukları toplumun yaşam gerçeğine ulaşılabilir (Arıcı, 2009).

Toplumun gelecek neslini oluşturacak olan çocukların karşılaştığı ilk edebi türlerden biri şüphesiz masaldır. Sözlü anlatım geleneğinden gelen ve kendine özgü bir mantığı olan masalın yardımıyla çocuk, hayal dünyasından gerçek dünyaya geçer ve gerçeği hayalleri ile karşılaştırarak somut hale getirir. Çocuk böylece içinde yaşadığı kurgusal dünya ile kendisine anlatılan dünyayı beraber yaşama fırsatı bulur (Yalçın ve Aytaş, 2003).

Güdümlü çocuk edebiyatı ürünü olan masalların çocukların gelişimine birçok önemli ve değerli katkısı vardır. Masalın dinlenilmesi ve okunması sırasında çocuklar, dil sevgisi ve dil kullanımının inceliklerini kazanır, toplumun kültürel ve tarihsel bilgi kaynaklarına

yönelir, toplum ve insanın yaşamına ilişkin doğrular ile tanışır. Toplumun sahip olduğu değerler masallar aracılığıyla çocuklara aktarılmaktadır. Değer kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde: “Bir milletin sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Aydın ve Akyol Gürler’e göre ise (2012) değerler, ideal olan davranış biçimleri veya yaşamın gayesi hakkındaki inançlarımız, davranışlarımıza yol gösteren ölçüler şeklinde tanımlanmıştır. Yaman’a (2012) göre değerler eğitimi ise; insani, kültürel, ruhsal, toplumsal ahlaki ve evrensel bir boyutta oluşan ve bireylerin diğer bir kişi, olay, durum, varlık, karşısında ortaya koyduğu duyarlılıkların içselleştirilmesi süreci şeklinde ifade edilmektedir. Masalın değer aktarımı sayesinde iyinin, doğrunun güzelin ve doğru davranışların değerli olduğu onaylanır ve çocuğu da dolaylı olarak iyiye, güzele ve doğru davranışa yönlendirilir. Değer bilinciyle harmanlanmış bir toplumda, masalların rolü son derece önemlidir.

Masallar, aynı zamanda çocuğa ana dilinin nasıl kullanıldığını öğreten ilk edebi tür olup, çocuğa bu dilin çeşitli hünerlerini, zenginliğini, kıvraklığını ve inceliğini gösteren, çocuğu kendi dilini konuşan bireylere yaklaştıran temel unsurlardır (Boratav 1992; Vygotsky, 1998; Aktaran: Şahin, 2011). Masalın bireyin dili; düzgün, özenli, akıcı, doğru kullanma yetilerini geliştirme doğrultusunda önemli bir etkisi vardır (Arıcı, 2016). Bir bireye anadilini, ikilemeler, benzetmeler atasözleri, deyimler, uyaklar, vb. gibi konuşma dilinin bütün unsurlarıyla zenginleştirilmiş masallar vasıtasıyla öğretebilir (Yavuz, 2002). Masalların önemli bir görevi de, çocuklara söylenen masaldaki iyi ve güzel kahraman örnekleriyle onların ruh dünyalarına aydınlık getirmek ve karşılaştıkları problemleri yenme becerisi kazandırarak onları hayata iyi ve sağlam bir şekilde hazırlamaktır (Arıcı, 2008).

Alanyazı incelendiğinde masalların değer aktarımı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Kılcan (2016), yaptığı çalışmada, Ignác Kúnos’a ait (44 Türk Peri Masalı) eseri, sosyal bilgiler eğitimi 6. ve 7. Sınıflar için oluşturulan öğretim programında yer alan değerler açısından incelemiş olup kitapta en çok geçen değerlerin yardımseverlik, sorumluluk, dürüstlük, farklılıklara saygı, çalışkanlık, adil olma, barış ve hak - özgürlüklere saygı olduğunu tespit etmiştir. Akkaya (2014), Tahir Alangu’nun “Keloğlan Masalları” isimli eserinin değerler açısından incelemiş ve eserde, geleneksellik, güç ve başarı değerlerinin en çok kullanılan değerler olduğunu bulmuştur. Ekinci Çelikpazu ve Aktaş (2011) ise MEB 6, 7 ve 8. sınıfların Türkçe ders kitaplarının değer iletimi açısından incelemiş olup değer iletiminin 6.

sınıfta yoğun olarak kullanılırken 7. ve 8. sınıfta yeterli düzeyde kullanılmadığını tespit etmişler. Karagöz (2017) yaptığı çalışmasında, Naki Tezel'in Türk Masalları eserini değerler açısından incelemiş ve araştırmanın sonucunda: yoğunluk sırasıyla geleneksellik, özyönelim, iyilikseverlik, güç, başarı, hazcılık, uyarılım, uyuma ve güvenlik değerlerinin olduğunu tespit etmiştir. Susar Kırmızı (2014) yaptığı çalışmada, dördüncü sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde var olan değerleri incelemiş olup çalışmanın sonucunda: doğa sevgisi, iyimser olma, millet sevgisi değerlerini tespit etmiştir. Kılıç ve Yılmaz (2018) yaptıkları çalışmada, Fakir Baykurt'un masallarını değer ve Türkçe eğitimi açısından incelemişlerdir. Bu masalların değer ve Türkçe eğitiminde kullanılabileceklerini tespit etmişlerdir. Özdemir ve Çekici (2013)'ye ait çalışmada: çalışkanlık, uyanık olma, yardımlaşma ve yetinme değerleri ele alınmıştır. Uyanık olma ve yardımlaşma değerlerinin günümüzdeki değerler ile örtüştüğü; yetinme ve çalışkanlık değerlerinin günümüz koşullarıyla bağdaşmadığı tespit etmiştir. Bu nedenle değişen üretim ilişkileri bağlamında ders kitaplarında var olan masalların tekrar yenilenmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Yapılan bir başka araştırma ise Tahiroğlu, Kayabaşı ve Kayabaşı (2013)'te yaptıkları Türk halk masallarının öğrencilerin insani değerlere yönelik tutumlarına etkisini ölçen çalışmadır. Çalışma, ön-test, son-test desenli nicel bir araştırma olup Türk halk masallarını kullanarak değerler eğitimi yöntemlerine göre geliştirilen etkinliklerin, öğrencilerin insani, değerlere yönelik tutumlarında etkili olduğu savını vermektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, masalların değer aktarımı konusunda son derece önemli bir kaynak olduğunu görmekteyiz. Ancak bu araştırmaların daha çok bir yazar tarafından yazılmış eserlerde geçen değerlerin tespit edilmeye yönelik olduğu görülmektedir. Yapılan literatür taramasında Van yöresine ait masalların değerler eğitimi perspektifinden ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu araştırmada; Van yöresine ait masalların değer eğitimi ve dil unsurları açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Van masallarıyla kastedilen, Vanlıların anlattıkları ve kendi anlam dünyalarında yaşattıkları masalları anlamaktır. Vanlıların kendi ağızları, konuşma tarzları, ruh halleri, kültürel ve geleneksel koşulları, kısaca kendi yorumları ile anlattıkları masallardır. Özgün yanları, yerel bir ağızla anlatılmalarıdır (Taşdelen, 2007). Bu araştırmanın değer aktarımı ve dil unsurları açısından alanyazına katkı sunması beklenmektedir. Bu çalışma, Van yöresine ait masalları değer eğitimi ve dil unsurlarını ele alması bakımından özgün olduğu ve bu yönüyle araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışmanın Modeli

Van yöresine ait masalların değer eğitimi ve dile katkısı adlı çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada doküman analizi deseninden faydalanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Karasar (2010) doküman incelemesi yönteminin; “belgesel gözlem”, “var olan kayıt ya da belgelerin veri kaynağı olarak sistemli incelenmesi”, “kitaplık araştırması” ve “belge taraması” olarak da adlandırıldığını söylemektedir. Diğer araştırma desenleriyle karşılaştırıldığında daha az maliyetli olan bu desen aynı zamanda detaylı incelemelere imkân sağlaması açısından işlevseldir (Bowen, 2009, Aktaran: Kılıç, Yılmaz, 2018). Temel kaynakların, Van yöresine ait derlenmiş masalların olması nedeniyle araştırmada doküman incelemesi kullanılmıştır.

İncelenen Dokümanlar

Çalışmada incelenen eserlere ilişkin bilgiler şu şekildedir: Kasımoğlu (2010)’nun doktora tezi olan, “Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları” ve Önay (1995)’a ait “Van Masalları Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinden derlenen masallar incelenmiştir. Bu çalışmada Kasımoğlu’nun derlemiş olduğu yetmiş masaldan yirmi bir, Önay’ın derlemiş olduğu yetmiş masaldan yirmi masal incelenmiştir. İncelenen masallar şunlardır:

Kasımoğlu’nun Derlediği Masallar		Önay’ın Derlediği Masallar	
1-8	Fehimsiz Gelin	1-2	Tilki ile Yılanın Arkadaşlığı
2-9	Zöhre Bani (Gitmenço)	2-5	Keçi ile Üç Yavrusu
3-10	Ğuşlar Padişahi (Hublar Padişahi)	3-7	Şangılı Şunguli
4-15	Akıllı İhtiyar	4-18	Sabır Taşı
5-16	Ğazvanci	5-19	Sen mi Sabır, Ben mi Sabır
6-17	Bilmez Hoca	6-35	Perilerin Esir Aldığı Oğlan ile Padişah Kızı
7-18	Cırt Cüce	7-36	Padişahın Oğlu ile Mirza Mehemet
8-24	Göl Aygırı	8-38	Oduncunun Kızı Sultan
9-34	Söylemez Hanım (Melikşah)	9-54	Balık Neden Güldü?
10-36	Alim Çoban	10-56	İyilik Et İyilik Bul
11-37	Demirci, Hoca, Hafız	11-58	Fatma ile Yedi Kardeşi
12-38	Dıral	12-60	Aynı Kızı Seven Üç Kardeş
13-39	Köpeğin İdamı	13-61	Şahezde İbrahim

14-40	Çiftçi Babanın Akıllı Kızı	14-64	Çiçinin İki Karısı
15-41	Elmas Saplı Bıçak	15-12	Sarı İnek
16-42	Bezirganbaşı	16-4	Karga, Tilki ve Kaplumbağa
17-43	Akilsızın Devleti	17-6	Hengilog, Mengilog, Zengilog
18-44	Yezit	18-3	Yakup Ağa ile Boraz Hanım
19-45	Sihirli Post	19-1	Kurt ile Tilkinin Üzüm Yemesi
20-47	Ğuri El	20-46	Padişahın Evlendirdiği Keloğlan
21-52	Emir Yemen		

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler, nitel verilerde kullanılan betimsel analiz yaklaşımına göre incelenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2006)'in aktardığı gibi betimsel analizde, çalışmada elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenerek yorumlanır. Betimsel analiz yaklaşımında araştırmaya konu olan veriden yapılan doğrudan alıntılama yapılarak verilmektedir. Çünkü çalışmada toplanan verilerin özgün haline mümkün olduğunca sadık kalınması esastır. Gerekliğinde katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak verilerin aktarılması, söz konusu özgünlüğün geçerliğini pekiştirir. (Baltacı, 2017; Creswell, 2002). Bu doğrultuda betimsel analiz sonucunda ulaşılan veriler betimsel bir biçimde sunulmuş ve masallara ait bölümlerden doğrudan alıntılar yapılarak bulgular kısmı meydana getirilmiştir. Masallarda yer alan değerlere ve dil unsurlarına ait frekans ve yüzde hesaplamaları yapılarak tablo şeklinde oluşturulmuştur.

Bulgular ve Yorumlar

1- Van Yöresine Ait Masalarda Değer Eğitime İlişkin Bulgu ve Yorumlar:

MEB'in belirlemiş olduğu "Kök Değerler" açısından Van yöresine ait masalarda görülen değerler ve bunların kullanım sıklığını gösteren bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1 Değer Tespit Formu

Değerin Geçtiği Masal	A da let	Dost luk	Dürüs tlük	Öz Deneti m	Sa bı r	Sa yg ı	Se vg i	Sor um- lulu k	Vat an- seve rlik	Yar dım- seve rlik
M-1-8	+							+		
M-2-9	+									
M-3-10	+					+				+
M-4-15	+									
M-5-16	+		+	+		+	+			
M-6-17	+		+	+	+	+				+
M-7-18							+			
M-8-24			+			+	+	+		+
M-9-34	+	+	+		+	+	+	+		+
M-10-36	+			+		+				+
M-11-37	+									+
M-12-38	+		+			+	+	+		+
M-13-39	+							+		
M-14-40			+					+		
M-15-41	+					+				
M-16-42	+							+		
M-17-43	+					+		+	+	+
M-18-44						+		+		
M-19-45						+		+		
M-20-47										
M-21-52							+			
M-1-2	+									+
M-2-5	+							+		
M-3-7	+			+				+		
M-4-18	+				+					
M-5-19	+									+
M-6-35				+			+			
M-7-36	+							+		+
M-8-38				+			+			
M-9-54	+									
M-10-56		+				+				+
M-11-58								+		+
M-12-60	+									
M-13-61	+					+	+	+		
M-14-64	+					+				
M-15-12	+			+						
M-16-4		+	+							
M-17-6	+							+		
M-18-3								+		
M-19-1			+							
M20-47	+			+						

Tablo 2 Değerlerin Frekans ve Yüzdeler Gösterimi

	Adalet	Dostluk	Dürüstlük	Öz Den.	Sabır	Saygı	Sevgi	Sorumluluk	Vatan-severlik	Yardımlı-severlik
Frekans	22	2	6	6	3	14	9	15	1	13
Yüzde	%24,4	%1,1	%6,6	%6,6	%3,3	%15,5	%10	%16,6	%1,1	%14,4

Tablo 2'e bakıldığında: Van masallarında en çok adalet değerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu değeri, sorumluluk, saygı ve yardımseverlik değerleri takip etmektedir. En az kullanılan değer ise vatanseverlik olduğu görülmektedir.

Tabloda gösterilen değerlerin geçtiği masallardan kesitler aşağıda başlıklar hâlinde verilmektedir.

Adalet

Van yöresine ait masalarda adalet değerinin en çok başvurulan değer olduğu görülmektedir. İncelenen masalarda, adaletin er ya da geç bir gün mutlaka yerini bulacağı ifade edilmektedir. Özellikle devlet erkânının adalet mekanizmasıyla sık sık karşılaştığı görülmektedir. Masalarda geçen adalet değeriyle ilgili alıntılar aşağıda verilmiştir: Ahmak, bu ihtiyar bu kürsüye layıktı, sen de süpürgeciliğe. Sen gelirsün gümüş kürsüde oturursan. O zavall da o güneşte, o şeyde ho! hoo babam ho! M-4-16

Niye özün gizleyipsen? Guşlan gelirdin, giderdin. Şimdi kendin gizliysen? Şöyle böyle sır eşige çıktii. M-2-9

Babasi bunları halletledi, bunları yola saldı, gittiler. Kocasi geri gitti memleketine, orda gaziye de katletti, kaymakamı da, hocayı da sakalından astılar. Hocayı da kestiler. M-5-16

Padişah, çobana: Ulaa oğlum, vezir sensen! Eski vezir de" dedi. "Get, kellen gurtuldu". Çoban oldu vezir; vezir oldu çoban. M-10-36

Padişah artık mecbur gakmış, bi tene hoca çağırmış, gıznan Keloğlan'ı evlendirmiş. Sora da Vezieren beraber gendi memleketlerine dönmüşler. M-20-47

Yahu, benim adaletim hiç hayatta yürümedi, hiç adalet yapamadım. Bak, işte oturmuşem. Benim bir tavuk hayvana bi şey desem inadında duruy, getmi. Adaletim yog. M-17-43

Bunnar gidiler Gazi'nin yanına. Gazi getiri gurdun dişlerini çeki, geçının de boynozlarını itidi. Gurt bi o yana bi bu yana vuri, bişi edemiye; be, dişi yohtor ya... Geçı nece gidi geli bi boynoz vuri onon garnına, garnını yırtı. İki balası hopliyi, çihiler eşige. M-19-1

Yılanın boynunu sıhıyor, sıhıyorsononda yılanı öldüriyor. M-1-2

Gahi bir gıslım atları susuz koyı bi gıslım atları otsuz koyı. Gahi hanımı bindiri ata. İki atın iplerini birbirine bağlıyı. Biri gaçi suya biri gaçi ota. Orda hanım parçalanıyı, düşı yere öli. M-4-18

Padişahın oğli, gidi evdeki gızı, bi de anasını çağırıyı. Gızın eyağını bağlıyı bi ata, anasının eyağını bi ata, atları sürüi. Onların ikisini de ortadan parçalanı. M-5-19

Oğlanlar artıh gonoşmıyorlar. Padşah oğlanları cezalandırıyor. M-7-36

İkinci gün gine ögey annesi buna sarı ineği veri, gız gidi. Getdihtan sonra ineknen beraber bir daha geri dönmiyi. Kadın beklıyi bu dönmiyi. Megerse bu gıza dağda bi padişahın öğli rastlıyı. Padişahın oğlu bu gızı çok beğeni ali götüri sarayına bunnan evleni. Tabi kızın sarı ineğinin de götüri. Yiyiler içiyler muratlarına geçiyiler.

Padişah bunun üzerine cariyenin başını vurdurmuş. Balıkçıyı da gendisine vezir etmiş. M-9-54

Senin postla gelip gelmemende hiçbir hüküm yoktur. Aynannan bahıp görmenin de hükmi yohtur. İş bu hastayı sağlık vermektir. Bunu da yapan küçük kardaşınızdır. Bunun için hag küçük kardaşınızdır. M-12-60

Oğlunun karısına göz diken hocaya, derisini saman dolrılar asiler Rizaiye'nin gapısına. M-13-61

Kocasının altınlarını çalan otelciye kadınlar, Adam serhoş olduhtan sonra bunlar galkmışlar almışlar tıraş makinesini ellerine herifin kaşlarını tıraş etmişler kirpiklerini kesmişle, bütün bıyıklarını gazımışlar. Herifi ole kadın gibi edmişler. Güzelce bunun yanahlarını dodahlarına gırmızı sürmüşler, gözlerini boyamışlar. Adam deli olmuş orda. M-14-64

Geçi de geriliyi geriliyi birden hücüm edi; gidiyi bunun garnına nece bi boynuz vuruyı garni yırtı. İki yavru “mee” diye çihier garnından. Adam deli olmuş orda. M- 2- 5

Gurt, bağıra bağıra yanıp kül olmuş. Gari da çocohlarının intikamını almış. M-3-7

Daha sen elimnen gurtulamassan, bu gaçınıcı seferdir sen meni tuzağa düşürdü. M-19-1

Sorumluluk

Van yöresine ait masallarda sorumluluk değerinin sıklıkla kullanıldığı görölmektedir. Toplumun gelenek göreneklerine göre sorumluluk değerinin insanlar arasındaki ilişki bakımından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sorumluk değeriyle alakalı alıntılar aşığıda verilmiştir:

Hocam, bak babam meni sena emanet verdi. M-5-16

Yarap, insan emaneti. Sen meni sakla bundan, men rezil rüsva olmıyım. M-5-16

Senin ne adaledin var ne de adalet sağlamışsen ne de bir düzen kurmuşsun. Padşahım, sen padşah sayılmazsın. Manzara bole. M-13-39

Başvezirim ne ibret almışsen, ne örnek almışsın? M-14-40

Mirza Mehemed, eşini kardeşine emanet eder. M-20-47

Bir gün anaları, çihı gidi yaylaya gidende diyi: “Gızım, kapıları örtün kimse gelmesın” M-19-1

Bunnar gidiler Gazi'nin yanına. Gazi getiri gurdun dişlerini çeki, geçinin de boynozlarını itidi. Gurt bi o yana bi bu yana vuri, bişi edemiyi; be, dişi yohtor ya... Geçi nece gidi geli bi boynoz vuri onon garnına, garnını yırtı. İki balası hopliyi, çihiler eşiğe. M-19-1

Bunun üzerine pedşah, oğli Mirza Mehmet içim teziye guriyyor. M-7-36

Kardeşlerini kurtarmak için, Fatma da verdiği söz üzerine o adamna evlenmiş. M-11-58

Men gızıma garıma danışmadan olmaz. M-13-61

Bah men gidiyem otlamaga sakın gurt gelir sizi gandırır, çağırır. Sakın gapiyı açmayın. M-2-5

Bahım men gelip: “Şangulii. Şunguli açın gapiyı ananız geldi” demesem gapiyı heç kimseye açmayın deyimiş. M-3-7

Boraz hanım bu evde otur sakın burdan çıhma. Men gidiyem karşı köyde bi evde ziyafet varmış, düğün varmış; men gidim orda özömüze göre heç olmasa bişiler gırıntı toplaram, getiririm. M-18-3

Atlı atlı ne güzel datli. Gidersen Yakup Ağa'ya selam edersen. Diyersen ki Boraz hanım düşmüş bi derin guyiya çıhamıyı. M-16-4

Yahu tülki gardaş bu sefer de gaplumbağa minecah senin sırtan. – Olmaz. – Olor, olmaz. Tabi söz sözdür; bu sefer gaplumbağa mini tülkinin sırtına tülki onu geçiriyi garşıya. M-16-4

Dürüstlük

İncelenen masalarda dürüstlük değerinin de çokça kullanıldığı görülmektedir. İnsanların birbirine karşı dürüst olması gerektiğiyle alakalı mesajların varlığı kayda değer bir şekilde rastlanmaktadır. Bu değer hakkındaki ifadelerin alıntıları aşağıda verilmiştir:

Bizi biraktı, çocuklarını kesti, gaçti gitti derik. İftura iftiranın götüni yırttı.

Hele bir de geldin, yalanları söyledin. M-5-16

Padişahın garısını onin hizmetkari Arap çalıp götüri. M-8-24

Bir tane yaramaz, böle derme çatma bi ufak mufak bir, pini kimin bi gas pininde... İnce: Yahuu baba, sen bize mali hazineyi verdin. Ona onu verdin. M-9-34

Dıral: hırızlık yog, yalancılık yoğ, halgın haramını yemeg yoğ! Çarşıya gideceksin, iş arıyacaksın. Çalışacaksın, çabalıyacaksın. M-12-38

Menim canım seni sevmeyecek, sinmececek. Sena tilki oyunları yapacağım. Seni kurt kimi tutacam seni ayı kimi parçalayacam. Senin şerefın de on kuruş kıymetin de kalmaz. M-14-40
Gardaşım sen ne biz avcılardan gorodon ne de bi faydan oldi. Men yoloma sen yolona. M-16-4

Nece bele gurt acdi ağzını vurdi tuzah buni tutti guyruh fırladı o üze. Tülki getdi guyuği aldı gözönün garşısında yedi. Gurt tilkiye: “Zalım sen meni tuzağa düşürdün” dedi. M-19-1

Öz Denetim

Öz-denetim, insanın mutluluğu ve huzuru için olması gereken bir değerdir. İncelenen Van masallarında, insanların kendi selametleri için katlandıkları sorun, sıkıntı, sabır ve cefanın bir gün yerini bulacağı ifade edilmektedir. Van masallarında bu değerle ilgili göndermelerin varlığını görmek mümkündür. Bu göndermeler aşağıda verilmiştir:

O senin başın ucunda duran kimdi? Sana yardım eden kimdi? Gız diyi men görmedim, kimseden haberim yohtor. Men bi uykuya dalıyam, uyanıyam bakıyam eyni veziyeti görüyem. M-19-1

Valla “Bari bugün siz yüzün ben sizi seyredeyim” demiş. M-6-35

Sultan kız keşiş elbiselerini giyip kocasının peşinden gider M-8-38

Ben seni çoh sevdiğim için içime muhabbedin düştü seni sıhıca bi sarayım dedim. M-1-2

Keçi kurda: “Hoş geldın sefa geldın” demiş. Tendırın kenarındaki kürsiye otortmuş. M-3-7

Gonoşorken tülki tabi gurnazdır; gargaya diyi: Garga gardeş mennen sen bunnan sora devamlı gardaş olah. Gündüz ne bulduysah beraber eşit bölöşah. M-16-4

Vallah bana da aynı yemek geldi. Ama yemekden sonra daha güzel bi şey geldi.

“Vallah Padişahım meni öldürsen de size selemem” demiş. M-20-47

Saygı

Saygı değeri, büyüklere karşı gösterilen hürmetin tezahürüdür. Bakılan Van masallarında, büyüklerin edindikleri yaşam deneyimi ve kültürel gelenek gereği aile büyüğü ve devlet büyüğüne gösterilen saygı ifadelerine sık sık rastlanmaktadır. Bu ifadeler aşağıda verilmektedir:

Guşlar, padişahlarının elini öptiler. M-3-10

Oglum, onun bir derdi var. Saygılı hanımdır. Bag men seni öğredim. M-6-17

Tamam baba, benim başımlan gözüm üstün. Ver, elin öpüm. Elin öpiy. Baba dua et, başıma sürüt. Başına sürü, dua edi. M-8-24

Üzür dilerim dedi tahta. Padişah oğulu, sen benim başımın tacisen.

Senide aciz edtim gusura bahmay özür dilerim. M-9-34

Gidiler padişahın huzurunda, çoban yıldı yerde temennna edip, sekizinci el pence duri. M-10-36

Emir buyur, padişahım! Sen babasın. Nereye yollasan serbesttir. M-12-38

Geliy anasının elini öpiy gidi sofyaya oturi.

Elini öpüy padişahın. Nine buna: Hoş geldin dedi. Padişah da gedi ninenin elini öpiy. M-19-45

Mirza Mehemed; “Büyüklerin sözü teberriktir.” Babasının sözüne kulak verir. M-20-47

O gün, bu hükümdar, bu şehirin büyüğü, iceri girdi. Millet galkti eyağta, beyle bunu saygıylan garşiladı. M-15-41

Çocuh gahiyor, anasının elini öpiyor, hazırlığını yapıyor... M-10-56

Gız onun ıhtıyarlığına hürmet eddi. O da onun padişahlığına hürmet etdi. Geliyi hocanın elini öpiyi. M-13-61

Sizin isteğiniz benim başımın üstüne. M-14-64

Sevgi

İnsanı mutlu eden değerlerin en önemlisi şüphesiz sevgi değeridir. Araştırmaya konu olan masallarda, bu değer kimi zaman bir baba kız kimi zaman da sevgililer arasında vuku bulmuştur. Masallarda geçen sevgi değeriyle ilgili alıntılar aşağıda verilmiştir:

Padişahın oğlu, bu gızı çoh beyeni, ali götürüyi sarayına bunnan evleniyi. M-19-1

Benim oğlan, senin kıza aşık olmuş. M-6-17

Oğlan da bir gözlen değil, beş gözlen buna vuruliy, cüceye M-7-18

Ati yavaştan öpereh, bele öpiy, gözlerini öpiy, yüzünü öpiy, ati çeki çıkari dişeri. M-8-24

Küçük oğlunu iki oğlundan çok fazla severmiş. Babamdan, anamdan daha bana azizdir. M-9-34

Padişahnan gızı sarıldılar birbirine. M-12-38

Genç babayit bi gız, bu oğlana muteber oliy. M-21-52

Ah bi gördün bir görebilseydim men aşığam men bu gıza. M-6-35

Men ya sevdiğimi alırım ya da bu diyarı terk ederim. M-8-38
Vezir en ölirem bu gızı mana almasan men ölecam. M-13-61

Sabır

İncelen masallarda sabır değerinin de işlendiği görülmektedir. Bu masallarda, insanların istediklerini elde etmesi için sabırlı olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu ifadelerin alıntıları aşağıda verilmiştir:

Eyi siz bir durun. Siz mena ettiniz, men de size edeceğim. M-6-17

Bu, Melikşah'a yeni bir düğün yaptı, özüne evlat olarak bi basvezir etti. M-9-34

Vay demek yedi senedir meni beклиysen. M-4-18

Sen heç sesın çıhartma Allah Kerimdir. bunun bi çözüm yoloni bularlı M-4-18

Yardımseverlik

İnsanı mutlu kılan şey nedir? diye sorulduğunda, zor durumda ve ihtiyacı olan birisine yardım elini uzatmak olduğunu diyebilmektedir. Van masallarında da bu değer hakkında mesajların varlığını görmek mümkündür. Bu ifadeler ile ilgili alıntılar aşağıda verilmiştir:

Senin derdine ortağ olurum, gorğma. Üş gün bele oni götürdi, getirdi guş. M-2-9

Bana müsaade verin, men gidim. Yavrumin belki yaralarını eyiledim. M-8-24

Sen sebep oldın, mücevherat daşları, menım yavruları gutardin. M-9-34

Bu sorulardan da hec basid bir soriy yok. Men sana diyim bunu, get kelleni gurtar. M-12-38

Gadın gidiyi bakın ne görsün, İki tene melek geldi, onun başının ucunda durdi, yumumi eyirdiler koydular başının ucuna. Ahşama kadar sarı inek de ona sahap oldi, akşam çıhtiler geldiler eve. M-19-1

Yaşlı adam kör kızını derede bulup evine götürmüş. Olmuş on evladı. M-5-19

Ben seni gurtarmaya geldim. M-7-36

Bahiyor, ki o garıncanın ganadı kırılmış yürüyemiyor. Bi bacağı yoh. Garıncayı aliyor eline geçiriyor suyun öbür terefine birahtiyor. M-10-56

Adam elindeki yaş çubuhlan ele her birine guvvetli birer tane vuranda hepsi tekrar insan olmuşler. M-11-58

Ben seni geçiririm gardaşlık ne gün içindir? M-1-2

Yahu sen niye peynirden man vermedin? Hani biz bölüşecahıyık?

Sen de hiç bana et vermedin yahaladığın kuşlardan. Men seni avcılardan koruycaktım. M-16-4

He gaplumbağa gardaş madem gardaşlık bu sefer sen meni sırtında daşı dönüšte ben seni götürecam. M-16-4

Dostluk

Dostluk, insanı yalnızlıktan kurtaran, sefa ve cefa ortağını bulabilmektir. Söylenen bu değere Van masallarında rastlamak mümkündür. Bu değerle alakalı alıntılar aşağıda verilmiştir:

Keloğlanla yediği içtiği birdi hiç ayrılmazdı bunlar.

İbrahim ile arkadaşlık ederler. M-13-61

Yahu meni de özönüze arhadaş edin. Men de gelem siznen bereber. M-15-4

Vatansever

Vatansever değeri incelenen Van masallarında en az işlenen değerdir. Bu değerle ilgili ifadeler aşağıda verilmiştir:

Men devletimi uyandıracam. M-17-43

Van Yöresi Masallarının Dil Unsurlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar:

Van yöresine ait incelenen masallarda, dilin anlatım olanaklarından faydalandığı, dinleyicilere ve okurlara akıcı ve renkli bir anlatım olanağı sağlandığı görülmüştür. İncelenen bu masallarda dil unsurlarından atasözü ve deyimlerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. İncelenen eserlerde dil unsurlarına ilişkin kullanılan kelime grupları frekans tablosu

Dil Unsurları	F
Atasözleri	27
Deyimler	142

Tablo 2' ye bakıldığında atasözlerin frekans değeri 27, deyimlerin frekans değeri ise 142 olarak görülmektedir.

Tabloda gösterilen dil unsurlarının geçtiği masallardan doğrudan alıntılama yöntemiyle alınan örnekler aşağıda başlıklar hâlinde verilmektedir.

Kullanılan Atasözleri:

Akıl yaşda deyil baştadır. M-20-47

Biz düşünük ki, gece gündüz rızh dolanırh rızha gidip gelirik.

M-2-9

İnsanoğlu çiğ süt emmiş. El oğluna emniyet olmaz. M-5-16

Derdini demeyen derman bulamaz. M-6-17

Emir, demiri keser. M-8-24

Balık bilmesse Halik bilir, harda bir post orda bir dost, yorgan gitti deva bitti. M-9-34

Aslan olsan, yoksulun ganadi gağmaz. Babalar demiş; her ağaçtan masa olmaz, her adam Hasan olmaz, her adam çalışıp Allah'ın velisi olmaz. Padişah ölür fermanı kalır, yiğit gider, nami, şani söylenir, cami yıkılır, mehrap söylenir, Allah verdi mi? verir; Dingo'nun bağında da verir. M-12-38

Başvezirim, bir padşahın emrini girdin mi Allah'ın emrine girdin. M-13-39

Edersin gulum, çekersin zulüm. Ellen eden kurtulur, dillen eden ipe gider. M-14-40

Akılsız kafanın yüzünden ne çeker sefil ceset, ceset ne etsin ki? Babalar demişki, akılsız kafanın üzünden ne çeker sefil ceset, eliyle eden kurtulur, diliyle eden kurtulmaz. Bilgin yoksa bi mecliste oturduğın zaman söz üzere gelmeyene gadar kimseye cevap verme, sukut geri, yerinde kal M-15-41

Yeri geldi, sakla samanı, gelır zamani; sattin samani yaptım bu hani. O haramın sonu yoğdur, haram geç, git ondan sana hayır yoğdur. M-16-42

Agılsız kafanın üzünden ne ceker sefil ayaklar, ne çeker sefil ayaklar Mirza: büyüklerin sözü tiberiktir. M-20-47

Gecennen şerrinnense gündüzün hayrı derler. M-6-35

Kullanılan Deyimler:

Kara kuru olmak, gadanın fetvasını versin, sinir tuta, başımı alim gidim. (8)

Ayın on beşidir. Beyle gızı görenler deli olurlar. Gözi dışarda olacağ. Deli divane olmak. Sır eşige çıkmak. Neşesi açılmış, müjde verdiler. Bu gece, burda sıtar olım. M-2-9

Anamin gözi kurisun. Menzili yok, kirası çok. M-3-10

Oğlum, evvelin gençtik. Dağı, daşı hopluyorduk. Öyle kulağım kardır, dilim laldır. Heç evde duymadım, işitmedim. Sen sağ, ben selamet. M-16-4

Hocanın da gözu gıssadır. Haletleyip yola salmak. Özüm senden karadır. Bas kurban olsun ayahlara. M-5-16

Baş göz edelim. Bir ayağı çukurda. Kulaklarıma inanamadım. Taş doğursaydım. Kara bir bulut dolaşüyor. Yola düşerler. Göze almış. Bağına basmayıp. Kıt kanat geçinmek. Ağzını yoklamak, Dellenmek: çıkar ağzındaki baklayı. M-6-17

Başa vurmak, göze vurmak, sözün gelişi. M-18-3

Arap atına çok yanyam, benim göynüm çok gırıhtır. Başıma belayı aldım. Boynum kıldan incedir. Işık yüzi görmemeg. Haşır neşir olmak. M-8-24

Başımı alacam, geçip gidecem. Gözi düşmüş. açık göz olmak. Sifatı hükümetin binası gibi olmak. Ağzi yırtık olmak. İçine ateş düşmek. M-9-34

Helak ola, - köşe bucak dolandılar. Zulüm ediyi. Sağlama çıkmak. Gözü aç. Gözleri kan deryasına dalmak. Ciğerleri dağlanmak. Canı ciğeri olmak. M-12-38

Canıma kurban olmak, baş gelemiyi, muradına geçtiler. M-19-1

Hayır gelmiycah, men yoluna sen yoluna. M-16-4

Evin yıhılmasın, kırk yıl hatırı olmak, kolu kanadı kırılmak, benzi saramak. M-14-40

Akıl vermek, akıl satıram, akli başına toplamak, evi yıhılmasın! M-15-41

Evine ateşi düşüp,elde yok, ayakta yok. M-17-43

Muratlarına geçiyiler, uyhuya dalyeam. M-19-1

Bi havar düşi, haraca da bağliyi, gafil avlamak. M-18-44

Dünyanın dibi olmak, gökte ararken yerde bulmak. M-20-47

Ağa düşmek, emrine girmek, hastalık tutmak, gazap yapmak, derde derman bulmak, bela vermek, muradına nail olmak. M-13-39

Evi yıkılmak, edersen gulum çekersen zulüm, akli karışmak, geregeç olmak, eden bulur. M-14-40

Yol iz bilmemek. M-21-52

Çekiler gidiyler. M-4-18

Gelbi gırıldı. Hayır görecahsan. M-5-19

Yola düşmek, uykuya dalmak. M-6-35

Akli kesmiyor, gözöne uyhi girmesin. M-7-36

Guş uçmaz kervan geçmez, gözden geyboldi, düşdi yola. M-8-

38

Heyran olidiler, yatağa düşmek, sabahı zor etmek. M-8-38

Pişman olmak, gözüm gibi bakmak, nazar etmek. M-9-54

Söz vermek. M-10-56

Ses seda çıhmıyor, kanını emmek. M-11-58

Hürmet etmek, mahkum edipler, foyami çihardi. M-13-61

Akli başına gelmek. M-14-64

Niyeti bozdoğondan, açlıh senin başına vurmuş, arkadaş dediğin bele düm düz olmalıdır, içime muhabbedın düşdi. M-1-2

Fırsat golliyimiş, saçını, başını yolmuş, kurdun ağzi daha da sulanmış. M-3-7

Sonuç

Masallar, eğitici yönüyle değerli olan, çocuk gerçekliğini en iyi barındıran türlerin başında gelmektedir, çocukların duygu, düşünce ve hayallerini hayata geçiren, onlarda güzellik ve estetiğin gelişmesini sağlayan bunu yaparken de toplum olma bilincini ve evrensel değerleri benimsemelerini sağlayan sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünüdür. Masallar, içinde barındırdığı gerçeküstü dünya ile çocuklara hoşça vakit geçirirken aynı zamanda zengin kültürel içerikle de iyiyi, doğruyu öğretip onların hayal gücünü ve dil becerilerini geliştirmektedir.

Sonuç olarak, Van masallarının da bireyi iyiye ve doğruya sevk ettiği onlara toplumun sahip olduğu kültürel değerleri aktardığı tespit edilmiştir. MEB'in belirlemiş olduğu on temel değer kullanım sıklığı çoktan aza doğru şu şekilde ortaya çıkarılmıştır: Adalet, sorumluluk, saygı yardımseverlik, sevgi, öz-denetim, dürüstlük, sabır, dostluk ve vatanseverliktir. Bu değerlerin kullanılma yoğunluğuna göre Van masallarında daha çok haksızlıklara karşı hakkın yerini bulduğu, bireyin sorumluluk sahibi, büyüklerine karşı saygılı ve yardımsever olmasının önemini anlatan olgulara rastlanmaktadır. Kullanılan dil unsurları açısından Van masallarına baktığımızda masalların zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. İncelenen bütün masallarda atasözü ve deyimlerin varlığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Van masallarının barındırdığı değer ve dil unsurlarıyla sürdürülebilir eğitim için uygun örnekler oluşturduğu söylenebilir.

Kılcan (2016)'ın yaptığı, Ignác Kúnos'un "44 Türk Peri Masalı", Akkaya (2014)'nın yapmış olduğu, Tahir Alangu'nun "Keloğlan Masalları", Karagöz (2017)'ün yapmış olduğu Naki Tezel'in "Türk Masalları" çalışmalarında, masalların değerleri barındırdığı sonucu ile yapılan bu çalışmanın sonucu benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda Kılıç ve Yılmaz (2018)'in Fakir Baykurt'un masallarını değer ve Türkçe eğitimi açısından inceledikleri araştırmada, bu masalların değer ve Türkçe eğitimi açısından iyi örnekler olduğu tespiti, bu çalışmanın ulaştığı sonuçla örtüşmektedir.

Öneriler:

- 1- Van masalları formal ve informal eğitim kurumlarında kullanılarak UNESCO'nun da koruma altına aldığı somut olmayan kültürel mirasın korunması sağlanabilir.
- 2- Van yöresinin sahip olduğu kozmopolitik yapısından dolayı bu masallarda geçen yöresel ifadelerin ayrıca değerlendirilmesi önemli olmakla beraber daha detaylı bir araştırma olarak da çalışılabilir.
- 3- Somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olan masalların yaşatılması için masal anlatıcılık geleneğinin sürdürülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, N. (2014). Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2/1), 312-324.
- Arıcı, A. F. (2009). Masalların Çocuk Edebiyatında Kullanımı. *Çocuk-Çocuk Dergisi*, 87, 35- 38.
- Arıcı, A.F. (2008). Eğitimde Masalın Yeri. *İlköğretmen Dergisi*, 17, 6-9.
- Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2012). *Okulda Değerler Eğitimi*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Boratav, P. N. (1992). *Zaman Zaman İçinde*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, And Evaluating Quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River, NJ.
- Ekinci Çelikpazu, E. ve Aktaş, E. (2011). MEB 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Değer İletimi Açısından İncelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages*, 6-2, 413- 424.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1986). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kasımoğlu, H. (2010). *Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karagöz, B. (2017). Naki Tezel'in Türk Masalları Adlı Kitabının Değerler Açısından Analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3), 534-556.

- Karasar, N. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (21. Baskı). Ankara: Nobel.
- Karatay, H. (2007). Dil Edinimi ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önemi ve İşlevi. *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (3), 463-475.
- Kılcan, B. (2016). Ignác Kúnos'un Kırk Dört Türk Peri Masalı Adlı Eserinin Değerler Açısından İncelenmesi. *Türk Eğitim Dergisi*, 5(3), DOI: 10.19128/turje.17633.
- Kılıç, B. S. ve Yılmaz, O. (2018). Fakir Baykurt'un Masallarında Değer Eğitimi ve Masalların Türkçe Eğitime Katkısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1104-1125.
- MEB, (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakoğlu, S. (1999). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Susar Kırmızı, F. (2014). 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinde Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (27), 217-259.
- Yaman, E. (2012). *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önay, Y. (1995). Van Masalları Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Özdemir, O. ve Çekici, Y. E. (2013). Üretim İlişkileri Bağlamında La Fontaine Masallarında Değer Sorgulaması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 113-119.
- Propp, V. (2001). *Masalın Biçimbilimi*. M. Rıfat ve S. Rıfat (Çev.). İstanbul: Om Yayınları.
- Şahin, M. (2011). Masalların Çocuk Gelişimine Etkilerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi. *Millî Folklor Dergisi*, 23 (89), 208-219.
- Tahiroğlu, M., Kayabaşı, O. A. ve Kayabaşı, R. G. (2013). Türk Halk Masallarının Öğrencilerin İnsani Değerlere Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6 (4), 477-495.
- Taşdelen, V. (2007). Felsefe ve Masal: Van Masalları Örneği. *Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildiri Metinleri*, 301-309.
- TDK. (2009). *Türkçe Sözlük* (10. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UNESCO, (2021). Erişim 03.01.2021, <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut->

Olmayan-Kısmı-İçerik-Miras-Bölümü-
Temsil-Listesi

- Yalçın, A., Aytaş, G. (2003). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yaman, E. (2012). *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar*. Ankara: Akçağ.
- Yavuz Helimoğlu, M. (2002). *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060121.htm> Erişim tarihi 03.01.2021

Ek Beyan

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 503-522

Van Masallarının Max Lüthi Yöntemine Göre Çözülmesi *Analysis of Van Tales According to the Max Lüthi's Method*

• Talha ÇİÇEK* CELAL ASLAN**

* Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van/Türkiye.
Res. Assist., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Education of Turkish Language and Literary, Van /Turkey.
cicektalha21@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1849-7794

**Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Education of Turkish Language and Literary, Van /Turkey.
celalaslann@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6729-4531

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

03/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Çiçek, T. & Aslan, C. (2021). Van Masallarının Max Lüthi Yöntemine Göre Çözülmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 503-522

Citation: Çiçek, T. & Aslan, C. (2021). Analysis of Van Tales According to the Max Lüthi's Method.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Van Special Issue, 503-522

Öz

Masal olağanüstü özellikler barındıran, kahramanları doğaüstü güçler sergileyen, iyinin kötüyle mücadelesini ve iyilerin çoğunlukla kazandığını gösteren, muhatapları çoğunlukla çocuklar olsa da yetişkinler tarafından anlatılan ve dinlenen edebi bir türdür. Türk halk edebiyatının anonim ürünlerinden olan masallar evrensel nitelikli edebi ürünlerdir. Tarihi serüveni net olarak bilinmeyen bu ürünler sözlü olarak üretilir ve daha sonra yazıya aktarılır. Böylece kuşaklar arasında bir bağ sağlayarak kültürün ve geleneğin aktarımı sağlanır. Masal üzerine birçok disiplinde araştırmalar yapılmıştır. Masal incelemelerinde birçok tasnif biçimi ve metot uygulanmaktadır. Bunlardan biri de Max Lüthi'nin metin merkezli masal çözümleme yöntemidir. Bu yöntemle göre masallar tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, tecrit ve geniş kapsamlılık ilkeleri doğrultusunda incelenir ve masalarda yer alan anlatım öğelerinin bu ilkeleri kapsayıp kapsamadığı analiz edilir. Bu yöntem masallara dair genel bir kanıya varılması açısından oldukça dikkat çekicidir. Bir masalın özünde var olan ve değişmeyen unsurlar bu yöntemle tespit edilebilir. Bu çalışmada; Van masallarından seçilen örnekler, Max Lüthi'nin çözümleme yöntemi kapsamında tasnif edilmeye ve çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Masal, Van masalları, Max Lüthi, metin merkezli masal çözümleme yöntemi.

Abstract

Tale is a literary genre that has extraordinary features, its heroes exhibit supernatural powers, and that shows the struggle of the good against the evil and the winning of the good, and that is narrated and listened to by adults, although the addressees are mostly children. Tales, which are anonymous products of Turkish folk literature, are literary products of universal quality. These products, whose historical adventure is not known clearly, are produced verbally and then transferred to writing. Thus, the transfer of culture and tradition is ensured by providing a link between generations. Research has been done on fairy tales in many disciplines. Many classification types and methods are used in fairy tale studies. One of them is Max Lüthi's text-centered method of fairy tale analysis. According to this method, tales are analyzed in line with the principles of unidimensionality, superficiality, abstract form, isolation, and world coverage, and it is analyzed whether the narrative elements in the tales include these principles. This method is quite remarkable in terms of reaching a general conclusion about fairy tales. The elements that exist in the essence of a fairy tale and never change can be determined by this method. In this study, selected examples from Van fairy tales will be classified and analyzed within the scope of Max Lüthi's analysis method.

Keywords: Tale, Van tales, Max Lüthi, text-centered tale analysis method.

Giriş

Bir metni, başlı başına edebiyat olarak ya da edebiyatın belli bir türüne giren bir metin olarak okumak ya da yazmak, onun hakkındaki kesin bilgilere sahip olmadan gerçekleştirilebilecek bir yaklaşım değildir; insanın metne, onu okurken onda ne aradığını ya da yazarken onu nasıl kurduğunu söyleyen edebi söylem işlemlerini anlamasını sağlayacak örtülü bir kavrayışla yaklaşması gerekir (Connerton, 2014: 25). Bu sebeple çalışmada öncelikle edebi bir tür olan masala ve özelliklerine değinmek isabetli olacaktır. Masal türü anlatılar, tarihsel olarak önce şifahi, daha sonra yazıya aktarılmaları modern zamanlara rastlar. Masallar, söz konusu tarihsel gelişimine paralel olarak geleneğin aktarımını sağlama işlevi kazanır. Masalların kültürel kodlarının, özellikle muhatap kitlesi olan çocukların gelenekle temasa geçmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Eski dönemlerde, özel bir anlatıcı tarafından anlatılan bu ürünler, her ne kadar çocuklar için olsa da yetişkinleri etkileyen bir niteliğe sahiptir. Metin Eren, masal anlatıcısının sıradan bir sözlü kültür aktarıcısı olmanın yanında, dinleyici ile etkileşim halinde olan bir sanatçı olduğunu aktarır (2017:34). Bu şekilde masal anlatıcısı dinleyiciyle iletişim kurarak onu masal atmosferine sokar ve geleneğin dinamik unsurlarını geleceğe taşır.

Masal, halkbilim araştırmalarının yanı sıra halkbilim tarihçesi içinde oldukça önemlidir. Özkul Çobanoğlu, halkbilim araştırmalarının yaygın olarak kabul edilen iki tarihi olduğunu ve bu tarihlerden birincisinin 1812 yılında Almanya’da Grimm kardeşlerin “Kinder- und Hausmärchen” (Ev ve Çocuk Masalları) adlı sözlü gelenekten derleyerek oluşturdukları masal kitabını yayımladıkları tarih olduğunu ikincisinin ise 1846 yılında İngiliz William John Thoms tarafından *Atheneum* adlı dergide Amrose Merton müstear adıyla yayımladığı “Folk-Lore” terimi olarak açıklar (2012:19). Bu durum hem bir tür olarak hem de geleneğin aktarıcısı olarak masalların önemini gözler önüne serer.

Masal kelimesinin Arapça “mesel”den türediği bilinir. Ancak masal üzerine pek çok araştırmacı farklı tanımlamalar yapmıştır. Boratav’a göre masal, nesirle söylenmiş; dinden, büyük inançlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü gerçekte ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatıdır (2016:85). Saim Sakaoğlu ise masalları; kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türü olarak tanımlar (1973: 5). Boratav, masalların tamamen hayali ürünler olduğunu söyler ancak Sakaoğlu, masalların dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım olduğunu aktarır. Sözlü olma noktasında Metin Eren, masalın, estetik bir sözlü anlatım türü olduğunu; sözlü olma özelliğinin, yalnızca türün yaratılma ve aktarılma süreçleriyle değil; aynı zamanda anlatının biçimsel ve içeriksel özelliklerince de belirlendiğini belirtir (2016, 291). Mustafa Aça ise, masalın kısa ve yoğun anlatılar olduğunu hızlı, kısa ve yoğun anlatımla ilişkili olarak sözlü ananede –miş’li geçmiş zaman, şimdiki zaman veya geniş zaman kipleriyle kullanıldığını söyler (2019:166).

Mehmet Aça, masalların genellikle iyi ve kötü çatışması üzerine kurulduğunu, iyinin kötüye galip gelişini anlattığını ve çocukların temel değerleri kazanmasında en önemli araçlardan birisi olduğunu, eğlendirirken ve hoş vakit geçirten bu şekilde temel bazı mesajları da vermeyi amaçladığını söyler (Aça, 2019: 167). Burada, masalların işlevleri ortaya çıkar. Masal dinleyicisinin çoğunlukla çocuklar olduğu unutulmamalı ve masalların hangi işlevleri aktardığı önemsenmelidir. Mustafa Kaya ve Sedat Erol, çocukların masallar sayesinde, ana dilinin özelliklerini sezme ve keşfetme, sözcük dağarcığını zenginleştirme, içinde yaşadığı toplumun kültürel öğelerini tanıma gibi imkânlarla sahip olduğunu, canlı ve akıcı bir kurgu içerisinde hayal dünyalarını genişlettiğini söyler (2020: 171). Nitekim Boratav, çocuğa ana dilinin, bir işçi elindeki alet gibi, nasıl

kullanılacağını ilk öğreten, ona bu dilin türlü hünerlerini: kıvraklığını, zenginliğini, inceliğini ilk gösteren, kişiye kendi dilini konuşmayanlardan uzaklaştırıcı, onu konuşanlara yakınlaştırıcı duyguyu –ninnilerin, tekerlemelerin, türkülerin yanı başında, ama herhalde onlardan daha geniş ölçüde- ilk aşıl原因 ürünlerin masallar olduğunu söyleyerek bu savı güçlendirir (2018:17).

Maurice Halbwachs ise birçok toplumsal düşüncenin, çocuğun zihninde gezdiğini ancak kendilerine ait olan unsurları yalnızca uzun vadede aldıklarını belirtir (2018:57). Masalların kültürel kodları içerdiği yadsınamaz bir gerçektir. Masal dinleyen çocuklar kültürel kodları ilerleyen yaşlarda anlayacak ve gerekli alanlarda kullanacaktır.

Masal türü edebi eserler üzerine yapısal, işlevsel, kültürel ve sosyolojik çalışmalar yapıla gelmektedir. Sakaoğlu, halk anlatmaları içerisinde hakkında en çok araştırma ve inceleme yapılan alanın masal dünyası olabileceğini aktarır (2018:45). Masal araştırmaları alanında, günümüze kadar ikisi yapısal biri biçimsel olmak üzere üç önemli kuramsal çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan ilki Finli araştırmacı Antti Aarne'nin 26.000 masal üzerinde “masalların tip kataloğu” adını verdiği çalışmasıdır. Masal araştırmacısı Stith Thompson Aarne'nin yapmış olduğu sınıflandırmayı korumuş ve yeni ilaveler yaparak sınıflandırmayı genişletmiştir. Thompson'ın bu çalışması *The Types of The Folktale* (Masal Tipleri) başlığıyla 1928 senesinde yayımlanmıştır. Thompson, *Motif Index of Folk Literature* (Halk Edebiyatının Motif İndeksi) isimli çalışmasını da 1955'te yayımlanmıştır. Çobanoğlu'na göre, bu altı ciltlik çalışma halkbilimi araştırmalarında ansiklopedik olarak üretilmiş en geniş ve en önemli referans kaynağıdır (2012: 129).

Masallar üzerine çalışan üçüncü önemli araştırmacı Max Lüthi'dir. Lüthi, masalları biçimsel özelliklerine göre değerlendirdiği *Das Europäische Volksmärchen, Form und Wesen* (Avrupa Halk Masalları, Şekil ve Yapı) başlıklı eserini Almanca olarak 1947'de yayımlanmıştır. Bu çalışma 1982 yılında İngilizceye çevrilir. Max Lüthi'nin çalışmasında geçen iki masal çözümleme ilkesini Gülay Mirzaoğlu 1996 yılında *Millî Folklor* dergisinde iki çeviri makale halinde yayımlanmıştır. Bu ilkeler “Halk Masallarında Tek Boyutluluk” ve “Halk Masallarında Yüzeysellik” tir. Bu çözümleme yöntemi, İbrahim Gümüş tarafından *Türk Masallarının Max Lüthi Yaklaşımıyla Çözümlemesi* başlıklı doktora çalışmasında Türk masallarına uygulanmıştır. M. Naci Önal ve Aysun Dursun, *Zümrüdü Anka Masalı Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışmasında, Muğla'dan derlenen Zümrüdü Anka masalını Lüthi'nin ilkeleri doğrultusunda incelemiştir (2017: 226).

İsviçreli edebiyat kuramcısı Max Lüthi, geliştirdiği masal çözümleme yöntemi odağında masalların ortak yapısını ortaya çıkarmayı hedefleyen beş ilke belirleyerek bu beş ilkenin masalların kurgusal yapısını inşa eden unsurlar olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Max Lüthi'nin metin merkezli masal çözümleme yöntemi masallarda bulunan ortak biçim özelliklerini tespit etmede oldukça elverişlidir. Masalların belli bir biçimsel yapıya sahip olmamasına rağmen belli başlı ortak unsurlarını tespit ederek göstermek isteyen Lüthi, bunun için beş ilke belirlemiş ve Avrupa masallarını bu ilkelere göre inceleyerek masallardaki ortak unsurları ispatlamaya çalışmıştır. Masalların bu özelliklerini ortaya çıkarmak için Avrupa masallarını karşılaştırma yaparak çözümleyen Lüthi, masalda yaşam formlarının ve cansız nesnelere var olabilmesi için gerekli temel unsurları bu ilkeler doğrultusunda açıklamıştır (Gümüş, 2017b: 2399-2400). Lüthi'nin ortaya koyduğu beş ilke, bir masalın ana hatlarını gösterdiği gibi masal türü anlatıların kolektif yapısını da açığa çıkarmaya yatkındır. Lüthi'nin belirlediği ilkeler şunlardır: “tek boyutluluk”, “yüzeysellik”, “soyut biçim”, “tecrit ve her şeye bağlılık” ile “yüceltme ve geniş kapsamlılık”.

Van Masallarının Max Lüthi Yöntemine Göre Tahlili

Bu bölümde, Max Lüthi'nin beş ilkesi açıklanacak daha sonra Van masalları bu beş ilke doğrultusunda çözümlenecektir. Çalışmada Yılmaz Önay'ın, Saim Sakaoğlu danışmanlığında hazırladığı *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doktora tezinde yer alan masallar kullanılacaktır. Çözümlemede kullanılacak masallar *Tilki ile Değirmenci Sado*, *Hünerli Keçi*, *Bir Çift Göze Bir Deste Gül*, *Padişahın Kızına Aşık Olan Çoban*, *Oduncunun Üç kızı*'dir. Masallar rastgele yöntemiyle seçilmiştir. Çözümlenen beş masalın özeti çalışma sonunda paylaşılacaktır.

Tek Boyutluluk

Lüthi'nin çözümleme yönteminde yer alan birinci ilke tek boyutluluktur. Masalda gerçek ve hayalî iki farklı dünya olmasına rağmen hem anlatı hem de anlatıyı dinleyenler açısından tek bir dünyanın alımlanması tek boyutluluk olarak tanımlanır. Karakterler her ne kadar hayalî olsa da masalda gerçeğe yakın kahramanlar vardır. Masal dünyasında yer alan karakterler olağanüstülüklerle şaşırmadıkları gibi kendi dünyalarının tüm oluşumlarına aşinadır. Gümüş bu durumu şu şekilde açıklar: “Masal dünyasında yer alan karakterler olay örgüsünde kendisine verilen rolü oynar. Karakterler karşılaştıkları olağanüstü olaylar karşısında şaşırılmaz korkmaz ve meraklanmazlar,

sanki günlük dünyalarında her gün karşılaştıkları sıradan olaylar gibi davranış sergilerler.” (2017a: 72). Anlatılan masal dünyasıyla gerçek dünya benzer bir evrende geçer. Bizim korktuğumuz durumlar aslında karakterler için son derece normaldir. Masal, esrarengiz olana duyulan korkudan bütünüyle yoksundur (Lüthi, 1996a: 149). Karakterler için masal dünyasında karşılaşılan durumlar son derece olağandır.

Masal dünyasında yer alan karakterler birer oyuncu hüviyeti sergiler. Masal kişileri kendilerine biçilmiş rollerden haberdar olarak bunu icra eder. Nitekim Lüthi de masal kahramanının kendisine verilen rolü oynadığını ne hikâye zamanı ne de esrarlı olaylar karşısında hayrete düşecek bir tabiatı olduğunu belirtir (Lüthi, 1996a: 148).

Bu ilkeye “Koca-Nine ile Tilki” masalında yer alan şu ifadeler örnek olarak verilebilir:

“Bir gün Koca-Nine sütünü sağmış, külekle avlunun ortasına koymuş, işine gitmiş. Az sonra döndüğünde bakmış ki süt yok, külek boşalmış. Bir böyle beş böyle bunun sebebini bir türlü anlayamamış. Bir sabah sütü sağdıktan sonra, küleği gene avlunun ortasında bırakıp bir köşeye gizlenmiş, beklemeye başlamış. Bakmış ki bir tilki küleğe yanaştı süt içiyor. Hemen satırı kapmış nine, tilkinin kuyruğuna indirmiş, koparmış tilkinin kuyruğunu. Tilki, Koca-Nine’ye yalvarmış:

‘Nine, kuyruğumu veeer.’ Nine de:

‘Yook, vermem. Kâfir, sen benim sütlerimi nasıl içersin?’ demiş.” (Boratav, 2017: 29).

Yukarıda paylaşılan masal bölümünde Koca-Nine ve tilki gerçek varlıklardır. Ancak tilkinin konuşuyor olması, kuyruğu için yalvarması, Koca-Nine’nin garibine gitmemiştir. Oysa gerçek dünyada böyle bir durumla karşılaşmak olanaksızdır. Bu olağanüstülük ve Koca-Nine’nin sakinliği, masalın kendi iç dünyasında geçtiği ve tek boyutluluk ilkesine uygun olduğu söylenebilir.

Tilki ile Değirmenci Sado masalı “Bir varmış ve bir yohmuş” (Önay, 1995: 239) formeliyle başlar.

“‘Valla deyrırmancı çoh acam, varsa bana bir parça ekmek ver.’ Sado;

‘Tamam olsaydı men sana verirdim...’ (Önay, 1995: 239).

Masalda geçen bu bölümde tilkinin konuşuyor olması ve değirmencinin bunu normal bir durummuş gibi karşılaması masalda tek boyutluluk ilkesinin varlığını gözler önüne serer. Tilki, her ne kadar gerçek dünyaya ait bir canlı olsa da tilkinin konuşuyor olması doğüstü bir özellik sergilediğini gösterir.

Hünerli Keçi masalı “Bir varmış, bir yohmuş” (Önay, 1995: 260) formeliyle başlar. Formel yapılar masalın girişinde yer alan ve masalın gerçek dünyadan ziyade bir atmosferde geçtiğini bildiren cümlelerdir. Masal başlangıç itibariyle gerçek dünyada yaşanabilecek bir olayı anlatır. Ancak ilerleyen bölümlerde “Vallah beş deke sonra geçi, düşü, pişi geli” (Önay, 1995:261) cümlesi ve onu takip eden “Bu gahi geçinin gemiklerini topliyi, apari töki bi yere. Üstünü gapati geli. Gardasıyla söhbet ediler. Söhbette sora, birez sora bahi, geçi yine meliyi” (Önay, 1995:261) cümlesinde keçinin sahibinin emri ile pişip sofraya gelmesi, kemiklerinin gömüldükten sonra eski haline dönerek dirilmesi reel dünyada karşılaşılacak olağanüstü durumlardır.

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında, Meleklerden düşen kanat, kızın gözlerini su karşılığında vermesi, daha sonra gözlerini kötü teyzesinden alması ve dua neticesinde tekrar görmeye başlaması, doğaüstü durumlar olup gerçek dünyada olması imkânsız olaylardır. Ancak aile ilişkilerinin varlığı, kıskançlık, kötülük vb. durumlar reel dünyada rastlanabilecek durumlar olduğundan masalda tek boyutluluk ilkesinin olduğu söylenebilir. *Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban* masalında çobanın kızı kazanma uğruna yola çıkması, karşılaştığı yaratık ve kahramanın ona karşı tutumu oldukça olağan sunulur. *Oduncunun Üç kızı* masalında da üç kız kardeş, gerçek dünyada rastlanılabilecek bir durum iken kendi kendine konuşabilen ve koyunlarına çobanlık yapan bir maymunla karşılaşmaları öbür dünyaya ait olduğu gibi olağanüstü bir durumun göstergesidir.

Yüzeysellik

Lüthi'nin bahsettiği ikinci ilke yüzeyselliktir. Masalarda olaylar ve şahıslar yüzeysel biçimde tasvir edilir. Herhangi bir detaylandırmayla karşılaşmak oldukça güçtür. Halk masalları, sadece olağanüstü dünyayı günlük dünyadan ayıran derinlik duygusundan yoksun değil, esasında, her anlamda derinlik boyutundan da yoksundur (Lüthi, 1906b: 81). Masal özellikle kendi hayal dünyasında geçen bir anlatı türüdür. Bundan ötürü masalda geçen karakterlere dair kesin bilgiler aktarılmaz, masalın içinde yer alan anlatı öğeleri dinleyicinin hayal dünyasında tamamlanır. Masalarda geçen olaylar ya da karakterlere yönelik analitik bir yaklaşım görmek son derece güçtür. Gümüş de masalarda yer alan karakter ve hayvanlarda psikolojik ve fiziksel derinliklerin görülmediğini açıklar (2017: 80).

Masalarda gerçek sakatlıklar olduğu zaman bile, kurbanın fiziksel görünüşünü gözümüzde canlandırmamıza izin verilmez (Lüthi, 1906b: 82). Bu anlatılarda sahneler ve yaşanan problemler de yüzeysel biçimde aktarılır. Kahramanın yaralanması hikâye edilirken yaraya dair

bir tasvir yapılmaz. Masalların muhatapları çoğunlukla çocuklar olduğu için onlarda olumsuz etki bırakacak söylemler yok denecek kadar azdır.

Özetle Lüthi masalda detaylandırılmış anlatımın yerine yüzeysel bir anlatımın var olduğunu açıklar. Masal, nesnelere ve olaylardan üç boyutluluğu bütünüyle alıp çıkarır ve onları bize parlakça aydınlatılmış bir plan üzerindeki düz figürler ve resmedilmiş olaylar olarak gösterir (Lüthi, 1906b: 90).

“Tilki ile Çimenci Padişahın Oğlu” masalından örnek verebiliriz.

“... Bizimki her birini kuyruğundan birer kütüğe bağlıyor. Çıkıyor tepeye.

‘Bekçi baba, gel de şu tilkileri vur. Bağındaki üzümü tükettiler gitti’ diye bağırıyor. Tilkiler can havliyle kuyruklarına asılıyorlar, kopartan kaçıyor. Hepsi kuyruksuz kalıyor.’ (Boratav, 2017: 271)

Yukarıda verilen masal kesitlerinde tilkilerin kuyruklarını koparttığı söylene de herhangi bir acı çekme durumu ya da kan tasviri yapılmaz. Masal dinleyicileri çoğunlukla çocuklardır. Onlarda herhangi psikolojik veyahut olumsuz etki bırakacak söyleme, betimlemeye yer verilmez. Masal kötünün cezalandırılmasını dahi yüzeysel aktarır. Bu durum masalarda yüzeysellik ilkesi olarak tanımlanır.

Yüzeysellik ilkesi Van masallarında şu şekildedir:

Tilki ile Değirmenci Sado masalında tilki, değirmenci ve diğer karakterlere dair net bilgiler sunulmaz. Figürlerin, fiziksel özelliklerine dair betimleyici bir söyleme yer verilmez ayrıca Sado ve padişahın kızının evlenmesine rağmen herhangi bir erotik söylem aktarılmaz. Çatışmalarda herhangi bir yaralanma ya da ölüm durumu tasvir edilmez.

Hünerli Keçi masalında geçen karakterlerin hiçbirine dair detaylı ya da betimleyici bilginin sunulmamaktadır. Kadın ve dostu öldürülse de acı ya da kan anlatımının içinde yoktur. *Bir Çift Göze Bir Deste Gül* masalında yer alan anne, teyze, baba vb. kahramanlara ait detaylı bir anlatım bulunmaz. Kızın gözlerini acı duymadan çıkartabilmesi, aynı şekilde gözlerini acı duymadan herhangi bir kan ifadesine mahal bırakmadan geri yerine yerleştirmesi yüzeysellik ilkesini sağlar.

Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban masalında kahramanlara dair detaylı bir bilginin verilmez. Çoban ve padişahın kızıyla evlenmek için engelleri aşar, evlenir ancak erotik bir söylem yoktur. *Oduncunun Üç kızı* masalında Üç kız kardeş, baba ve üvey anneye dair psikolojik ve fiziksel herhangi bir betimleyici anlatım yapılmaz. Masalda üç kızın ve ailenin bağları kuvvetli değildir. Üç kız kardeş maymunun ölümüne sebep olsa da maymunun ölümüne dair bir tasvire yer verilmez.

Soyut Biçim

Lüthi'nin çözümleme yönteminde yer alan üçüncü ilke soyut biçim olarak adlandırılmıştır. Masal kavramsal boyutta soyut olarak görülür. Masal kişilerinin isimlendirilmesinin son derece az olması bundandır. Masalda yer alan kahramanların açık isimlerinden ziyade onları tanıtan özelliklerine bağlı adları vardır. Masalarda detaylı betimlemeler oldukça sınırlıdır ve isimler karakterlerin betimsel özelliklerini yansıtmaya işleviyle kullanılır. Böylece masalarda geçen karakterlerin detaylı tasvirine gidilmeden tahkiyenin yapılmasını sağlar. “Masalda önemsiz hiçbir şeye nitelik yüklenmez, hiçbir şey dallandırılıp budaklandırılmaz ve kimsenin hatırı için konuya dahil edilmez. Her kahramana sadece bir nitelik yüklenmesi masalın kuralıdır: ihtiyar adam, harabe yer, deli oğlan, koca karı, kırk odalı ev, altın tas gibi. Masala ait bu isimlendirme yöntemi sayesinde nesnelere veya varlıklar tanımlanır ve masalda onların hangi amaçla bulunduğunu kesin olarak gösterir.” (Gümüş, 2017a: 91).

“Papağan” masalı bu ilke için örnek gösterilebilir:

“*Bir varmış, bir yokmuş... Bir padişah varmış. Bu padişahın gayet güzel, akıllı bir kızı varmış...*” (Boratav, 2017: 116). Bu masalda padişah ve güzel akıllı kızı soyut biçimde adlandırılmıştır. Her ikisinin de ismi yoktur. Masal boyunca padişah ve padişahın kızı olarak anılırlar. Masalların büyük kısmında kahramanlara isim verilmez, onlar fiziksel ya da statüye bağlı isimler alırlar. Van masallarında da bu durum görülmektedir.

Tilki ile Değirmenci Sado masalında, Sado ve Rıza Ağa dışında yer alan padişah, padişahın kızının ve diğer karakterlerin isimleri yoktur ve sahip oldukları statüye dair adlandırılırlar. *Hünerli Keçi* masalında yer alan ağabey, kız kardeş, eş ve kadının dostu da herhangi bir ada sahip değildir. Bu figürlerin konumlarına dair adlarla tanıtılması ve masal boyunca isimlendirmenin böyle devam eder. Her iki masal da soyut biçim ilkesine uygundur.

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında yer alan anne, teyze, baba vb. kahramanlara dair isimlerin yoktur. Onlar ailevi statülerine göre adlandırılırlar. *Padişahın Kızına Aşık Olan Çoban* masalında figürlerin hiçbiri bir isme sahip değildir. Buldukları statüye göre anılırlar. Aynı zamanda çobana bir dervişin yardım etmesi, soyut biçim ilkesine uygundur.

Oduncunun Üç kızı masalında kız kardeş, baba ve üvey annenin isimleri yoktur. Ayrıca masalda yer alan olağanüstü özellik sergileyen maymun ormanda, izole edilmiş bir evde kalır.

Tecrit ve Her Şeye Bağlılık

Dördüncü ilke tecrit ve her şeye bağlılık ilkesidir. Masal kendi iç dünyasında gerçekleşse de reel dünyadan tam olarak bağımsız değildir. Kahramanları reel dünyada görebileceğimiz varlıklar olabileceği gibi doğüstü güçlere sahip figürler de bulunur. Ancak masal dünyasının kahramanları bu olağanüstü olaylar karşısında oldukça sakindirler. Çünkü bu olaylar onlar için alışıl gelmiştir. Masal kahramanlarının neredeyse tamamı korkudan habersiz görünürler ve onların korktuğu tek şey ölümdür. Gümüş de masal karakterlerinin, olağanüstü varlıklardan korktukları için değil, ölümcül darbelerinden sakınmak için kaçtıklarını belirtir (2017b: 2401).

Masal karakterleri merak duygusundan son derece yoksundur. Onlar başlarına gelen olayları ya da buldukları durumun neden gerçekleştiğini ya da daha sonra nelerin olabileceğini düşünmez ve merak etmezler. Onlar için masal dünyası içinde yer alan anlık olaylar ve bu olaylar çevresinde gerçekleşen problemlerin çözümü önemlidir. Bu sebeptendir ki masal kahramanı anlatının başından itibaren birtakım yoksunluklarla tanıtılır. Anne ve babasının çocukları olmamaktadır, kahramanın annesi ya da babası yoktur, bazı durumlarda hem anne hem babanın yokluğu ve üvey annenin acımasızlığı vb. durumlar aktarılır. Gümüş, masalların; tek çocuk, üvey anne gibi nadir kıymetli, diğerlerinden farklı olan şeyleri sevdiğini söyler (2017a: 127). Bu durumlar masal kahramanını diğer karakterlerden farklı kılar. Bu farklılık tecrit edilmişliğin göstergesidir. Masal kahramanının yoksunluğu, paradoksal bir biçimde onu her şeye ulaşılabilir bir potansiyele sahip kılar ve tecrit sayesinde istediği bilgiyi edinmesi yine her şeye bağlılık ilkesinin göstergesi haline gelir.

Bu ilkede değinilen diğer iki kavram “kesik motif” ve “kör motif” tir. Gümüş, bir anda kullanılmaz hale gelen sihirli çubuk, uçan küp, olağanüstü harabeler, sihirli dağ, mağara, ağaç bebek, sihirli keman, sihirli şişe gibi nesnelerin masalarda kesik motif; hiçbir görevi olmayan kardeşler, anneler, babalar veya arkadaşların, hiçbir şey için kullanılmayan hediyelerin bazı sahnelerde arkada yer alan karakterlerin kör motif olduğunu söyler (2017a: 112).

“Nardaniye Hanım” masalında geçen kızın annesiz kalması örnek olarak verilebilir:

“Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde... Bir adamcağız varmış. Bunun bir tane, on iki on üç yaşlarında, kıymetli bir kızı varmış. Kızın anası ölmüş...” (Boratav, 2018: 114).

Tilki ile Değirmenci Sado masalında Masal kahramanı Sado yalnız yaşar ya da ailesine dair herhangi bir bilginin verilmez. Tilki tarafından bir miknatis gibi olaylara çekilir. Padişahın kızıyla

evlendikten sonra bile ailesinden ya da yakın çevresinden kimse görünmez. Bu durumlar masalın tecrit ve her şeye bağlılık ilkesine uyumunu gösterir.

Hünerli Keçi masalı, son derece arındırılmış bir mekânda geçer. Toplam dört karakter ve keçi dışında canlı yoktur. Koca, kendi başına karar vermekten yoksundur. O, eşinin söylemleri doğrultusunda hareket eder. Masalda geçen kadının dostu figürü işlevsizdir ve bu kör motif olarak karşımıza çıkar.

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında güzel kızın özel güçlere sahip olarak diğer figürlerden ayrışır. Normal bir durummuş gibi su karşılığında gözlerini teyzesine verir. Daha sonra hakkını arama girişiminde bulunmaz. Masalda ailevi bağların kuvvetli olmadığı görülür. Ailesinin onu aramaya girişmemesi, kızın güzelliğinden ötürü teyzesi tarafından ötekileştirilmesi ve zulme uğraması tecrit ve her şeye bağlılık ilkesiyle açıklanabilir.

Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban masalının kahramanı çoban, babadan yoksundur. Çoban olmasından ötürü padişah tarafından hakir görülür. Bu durum onu diğerlerinden ayıran bir özellik olarak görülür. O, korkusuz bir şekilde, verilen görevi yerine getirmek için yollara düşer, görev süresince pek çok kişiyle etkileşime girer.

Oduncunun Üç kızı masalında kızların annesi yoktur. Üvey anne zulmüne maruz kalırlar, dışlanırlar. Ormanda tek başlarına korkusuzca gezebilirler ayrıca ormanda izole edilmiş bir evde kalan maymuna tuzak kurarak onun hayatına son verirler. Komşunun yani üvey annenin hazırladığı lavaşlar ve onların altına koyduğu tezek bir anda işlevsiz kalır. Bu durum kesik motife uygundur.

Yüceltme ve Geniş kapsamlılık

Lüthi'nin çözümlemesinde yer alan beşinci ve son ilke yüceltme ve geniş kapsamlılıktır. Gümüş, masalarda bulunan mucizenin masalın yüceltici tarzının en üst noktası olduğunu belirtir (2017a: 122). Masalarda yer alan olağanüstülükler, mucizevî olayları dinleyicisine aktararak bir yüceltme sağlar. Ancak bu durum masalın farklı bir dünyada geçtiği izlenimi oluşturmaz. Dinleyenler ve anlatan için bu oldukça olağandır. Öyle ki tek boyutluluk ilkesinde masalın kendine özgü bir dünyası olduğunu ve olayların bu dünyada cereyan ettiği açıklanır. Ancak masal her ne kadar bağımsız bir atmosferde yaşanılanı sergilese de reel dünyaya bağlılığı kesilmez. Kahramanların gerçek dünyayla bağları vardır ve olağanüstü durumlar neticesinde masal gerçek dünyadan farklılaşır. Bu farklılaşma sonucunda kahramanlar doğaüstü güçler ve destekler sayesinde yüceltilir. Gümüş, masalarda günlük dünya ile olağanüstü dünya varlıklarının aynı

düzlemde yaşamlarını devam ettirdiğini, masallarda yer alan diğer dünyaya ait varlıkların ve motiflerin kullanımının insanlığın bilinmezliği aydınlatma çabası ve temel kaygılarının sonucu olduğunu belirtir. (2017a: 122).

“Bir varmış, bir yokmuş. Bir tilki varmış bir de kuyruğunda zili varmış. Tilkinin abdesti gelmiş. Düşünmüş, taşınmış, abdest etmek için yedi yıllık yola gitmeye karar vermiş. Bir çam ağacına zili asmış.

‘Ey çam! Ben gelinceye kadar bu zil sende kalsın. Gelince alırım,’ demiş.

Yedi yıl gitmiş, yedi yıl da gelmiş... On dört yıl Çam, koca ağaç olmuş.

‘Ver çam, zilimi’

‘Vermem’’ (Boratav, 2017: 43).

Yukarıda verilen masalda çam ve tilki gerçek dünyaya ait varlıklardır, ancak tilki ve çamın karşılıklı diyaloglarla konuşuyor olması, bunun normal bir durum olarak sunumu, tilkinin aniden kaybolması ve yine ani bir şekilde ortaya çıkması yüceltme ve geniş kapsamlık ilkesini gösterir.

Tilki ile Değirmenci Sado masalında Tilki her ne kadar yaşadığımız reel dünyada olsa bile onun masalda konuşuyor olması ya da insani davranışlarda bulunması ona olağanüstülük kazandırır. Gerçek dünya varlıkları ile onların olağanüstü özellik gösteren halleri masalda yan yana bulunur Aynı durum, *Hünerli Keçi* masalında da görülür. Keçi reel dünyanın bir canlısı olmakla beraber keçinin doğüstü bir yeteneği vardır. Ve bu durum son derece doğal bir şekilde aktarılır. Kadının dostuyla olan yasak aşkı anlatılır ancak herhangi bir müstehcen söyleme yer verilmez.

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında olağanüstü güçleri olan yardımcıları aniden ortaya çıkar, doğuma yardımcı olarak güzel kızın doğüstü güçlere sahip olmasını sağlarlar. Doğumun son derece zahmetsiz olduğu söylemi vardır. Hayali ve reel dünya durumları bir arada devam eder.

Padişahın Kızına Aşık Olan Çoban masalında çobanın daha önce gitmediği başka bir diyara yolculuk etmesi, olağanüstü bir yaratıktan ve dervişten yardım alması, çobanın reel bir dünyanın kahramanı olmakla beraber zengin olduktan sonraki uğraşları normalmiş gibi tasvir edilir. Çobana yardımcı olan yaratık ve derviş aniden ortaya çıkar ve aniden kaybolur.

Oduncunun Üç kızı masalında Kız kardeşler, konuşan maymun karşısında soğuk kanlılıklarını korur. Ona karşı bir eylemde bulunarak maymunu öldürürler. Gerçek dünya ve hayali dünyanın yan yana

devam eder. Bu durumlar neticesinde masal yüzeysellik ve geniş kapsamlılık ilkesini sağlar.

Masal Özetleri

Tilki ile Değirmenci Sado

1. Sado isminde; saf, temiz bir değirmenci vardır.
2. Duvar dibinde otururken yanına bir tilki gelir aç olduğunu söyler.
3. Sado tek bir taptapası (Van'a özgü bir ekmek) olduğunu ve yarı yarıya bölüşebileceklerini söyler.
4. Tilki Sado'ya neden böyle dertli, düşünceli olduğunu sorar. Değirmenci yaşadığı köyün fakir olduğunu buğday hasadı gelmezse başka gelirinin olmadığını açıklar.
5. Bunu öğrenen tilki yardım etme düşüncesiyle şehre gider.
6. Kalabalıktan padişahın kızının Rıza Ağa ile evleneceğini öğrenir.
7. Rıza ağayı ve Padişahı farklı şekillerde kandırır.
8. Sado'yu Padişaha Rıza ağa olarak tanıtır.
9. Padişahın kızı ve Sado evlenir.
10. Tilki Sado'yu sınamak için hasta numarası yapar.
11. Sado'nun tilkiyi tandıra atma düşüncesi neticesinde tilki padişahın kızına gerçekleri anlatır.
12. Bunu öğrenen padişahın kızı evi terk eder.
13. Sado tilkiye yalvarır onu ikna ederek padişahın kızını eve geri getirmesini ister.
14. Tilki bir yol bularak padişahın kızını ikna eder ve eve geri getirir.
15. Tilki Sado ile kalamayacağını söyler ve arkadaşlarının yanına gider.
16. Sado ve padişahın kızı mutlu mesut yaşamaya devam eder.

Hünerli Keçi

1. Eski zamanlarda mutlu bir karı koca vardır.
2. Adam eşine bağlı ve evine her şeyin iyisini getirir.
3. Ancak hiçbir zaman iyi şeyler yiyemez hep kötü şeyler yer.
4. Kadın evine gelen iyi ürünleri dostuna kötülerini kocasına yedirir.
5. Adam bu duruma daha fazla dayanamaz ve eşine neden kötü şeyler yediğini sorar.
6. Kadın, adamın kız kardeşinin gelip iyi şeyleri evine götürdüğünü bu sebeple kardeşini öldürmesi gerektiğini söyler.

7. Bunu duyan adam yola koyulur.
8. Kardeşinin evine varır ve onu öldüreceğini söyler.
9. Kardeşinin ikna eder yemeğe kalır.
10. Kardeşi keçiyeye “piş, düş, gel” der ve keçi pişip gelir.
11. Bu duruma şaşan ağabeye kız kardeşi keçiyeyi alıp eve gitmesini ve eşine kardeşini öldürdüğünü söylemesini söyler.
12. Adam keçiyeyi alarak eve gelir.
13. Eşine yemek hazırlatmaz. Keçiyeye “piş, düş, gel” der ve keçi pişip gelir.
14. Kadın bunu görünce dostuna yemek yapmayacağım düşüncesiyle sevinir.
15. Sonraki gün kocası gider, dostu gelir.
16. Keçiyeye “piş, düş, gel” demesine rağmen keçi bu emri yerine getirmez.
17. Duruma sinirlenen kadın dostunun ayakkabısını keçiyeye fırlatır ve ayakkabı keçiyeye yapışır.
18. Kadının dostu gitmek isteyince kadın ayakkabıyı almaya keçinin yanına gider ancak o da yapışır.
19. Kadını kurtarmak isteyen dostu da keçiyeye yapışır.
20. Eve gelen adam eşini ve dostunu keçiyeye yapışmış şekilde görünce ikisini de öldürür.
21. Keçiyeyi alan adam kız kardeşinin evine gider mutlu mesut yaşar.

Bir Çift Göze Bir Deste Gül

1. Biri fakir diğeri zengin iki kız kardeş vardır.
2. Fakir kardeş bir gece doğum yapar. Kızı olur.
3. Melekler baş ucuna gelir.
4. Melekler kendilerinden düşen kanatla kızını yıkamasını söyler.
5. Melekler, bu suyla kızı her yıkadığında bir altın, bu suyu bahçeye serptiklerinde ise güller biteceğini söyler.
6. Bu kız sayesinde fakir aile zengin olmuş.
7. Baba bir gün bahçede biten gülleri kış vakti satmak ister.
8. Gülleri alan padişahın oğlu bu güllerin kış mevsiminde nasıl olduğunu sorar.
9. Baba durumu anlatır.
10. Padişahın oğlu adama para vererek kızla evlenmek istediğini söyler.
11. Düğüne zengin teyze davet edilir.
12. Kıza arabada zengin teyze eşlik eder.

13. Yolda kıza tuzlular yedirir ve susamasına sebep olur.
14. Susayan kıza bir gözü karşılığında su vereceğini söyler.
15. Kız tekrar susayınca diğer gözü karşılığında yine su verir.
16. Gece konakladıkları sıra kızdan gelinliği çıkartır ve kendi çirkin kızına giydirir.
17. Kızı dışarıya bırakır.
18. Dokuz kıızı olan bir fakir adam gözleri olmayan kıza rastlar.
19. Onu da kıızı sayar evine götürür.
20. Kız kerametini anlatır. Kızı yıkarlar altın gelir, suyu bahçeye dökerler güller açar.
21. Padişahın oğlu zengin teyzenin kızını görünce durumu bir şekilde kabullenir.
22. Fakir adam bir gün yetişen gülleri satmak ister.
23. Kız bu gülleri bir çift göz karşılığında satmasını ister.
24. Fakir adam gülleri satmak isterken zengin teyze kızını göndererek göllerin bedelini öğrenmek ister.
25. Fakir adam bir çift göz deyince aklına yeğenin gözleri gelir ve gözleri vererek gülleri alır.
26. Fakir adam gözleri kıza götürür, dua ederler gözleri eskisinden iyi görür.
27. Yine gül satacağı bir gün padişahın oğluna denk gelir.
28. Padişahın oğlu bu güllerin kış vaktinde nail olduğunu sorunca adam durumu anlatır.
29. Padişahın oğlu para karşılığında kızla evlenmek istediğini söyler. Adam kabul eder.
30. Kızla evlenir, zengin teyze ve çirkin kıızı atın arkasına bağlar
31. Onlar parçalanır. Kız ve padişahın oğlu mesut yaşarlar.

Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban

1. Bir çoban padişahın kızına âşık olur.
2. Bunu duyan çobanın annesi padişahın eşine gider durumu anlatır.
3. Padişaha eşi durumu anlatır ancak padişah kızını vermek istemez.
4. Padişah, kızını çobanla beraber görür.
5. Çobana tek şartla kızını vereceğini söyler.
6. Güneşten bir cevher getirmesi şartını koşar.
7. Çoban bu şartı duyunca yola koyulur.
8. Bir deniz kıyısına gelir. Dua eder.
9. Denizden bir yaratık çıkar ve onun sırtına biner.
10. Birkaç gün bu şekilde yolculuk eder.

11. Yola devam ederken bir karartı görür.
12. Yaratığa bunun ne olduğunu sorar.
13. Pir-i Müyan olduğunu öğrenir.
14. O gece orada konaklarlar. Namaz vaktinde uyandığında bir dervişin baş ucunda olduğunu görür.
15. Dervişe durumu izah eder.
16. Derviş, sabah olduğunda üç havuz göreceğini önce katran dolu havuza sonra su dolu havuza en sonda da süt dolu havuza girmesi gerektiğini söyler.
17. Çoban namaz kılar, uyur.
18. Uyanınca havuza atlar. Ancak ilk sefer de olmaz sonra ikinci kez atlar yine olmaz sonra üçüncü kez atlar yine olmaz ve bir ses duyar.
19. Sese başından geçenleri anlatır. Ses her havuzdan birer kase alması gerektiğini ve evine dönmesini söyler.
20. Çoban söyleneni yapar yaratığın sırtına biner ve yola koyulur.
21. Evine varır annesi onu tanımaz. Başından geçenleri anlatınca tanır.
22. Çoban daha sonra bir mücevher karşılığında bir çuval altın alır. Bu altınlarla evler yapar.
23. Bunu duyan padişah vezirlerini çobana gönderir.
24. Vezirler de çobanı tanımaz ve padişaha durumu anlatırlar.
25. Padişah çobanı yanına çağırır kızıyla evlenmesini söyler ancak padişah da çobanı tanımaz.
26. Çoban kızla evlenmek istemez. Bunu duyan padişah tekrar çobanı çağırır.
27. Çoban başından geçenleri anlatır ve padişahın kızının kaderinin kendisine yazıldığını söyler.
28. Çoban ve padişahın kızı evlenir mutlu mesut yaşar.

Oduncunun Üç kızı

1. Bir oduncu ve üç kızı vardır.
2. Kızların annesi ölür.
3. Kızlar babalarının evlenmesini ister.
4. Baba annelerinin kıyafetleri ne zaman çürürse o zaman evleneceğini söyler.
5. Kızlar kıyafetleri eskitir, çürütür ve babalarını komşularıyla evlendirir.
6. Komşu, kızlara kötü davranır.
7. Komşu kızların evden gitmesini ister.

8. Baba ikna olur ve kızlarını teyzelerine götürme vaadiyle ikna eder.
9. Komşu bir torbaya önce tezek sonra üç lavaş koyar.
10. Baba kızlarını alır yola koyulur. Ormana varır.
11. Kızlarına beklemleri, kendisinin de odun toplayıp geleceğini söyler.
12. Gider ancak geri dönmez.
13. Kızlar zamanla acıkır lavaşları yer. Sonra tekrar acıkları.
14. Yiyecek bir şey olmayınca en küçükten başlayarak birbirlerini yemeğe karar verirler.
15. Küçük kız ağlar yemek bulmaya çıkar.
16. Ormanda gezerken bir ev görür.
17. Evin girişinde zincirler görür.
18. Zinciri kaldırır ve eve girer.
19. Evde yemekler olduğunu görünce kardeşlerine haber verir.
20. Hep beraber eve gelirler.
21. Evin sahibi çoban, zengin bir maymundur.
22. Maymun kendi kendine konuşur.
23. Kızlar evde gizlenir maymun uyuyunca eteklerine bal sürerler.
24. Maymun sabah uyanıp evden çıkar.
25. Eteklerine çalı çırpı yapıştığını görünce sinirlenir.
26. Maymun kendini götürüp tandıra atar.
27. Ev kızlara kalır. Yer içer mutlu mesut yaşarlar.

Sonuç

Bu çalışmada; Van yöresine ait masallardan seçilen derleme metinler, Max Lüthi'nin kuramı çerçevesinde analiz edilmiştir. İncelenen masalların tamamında, Max Lüthi'in bahsettiği beş ilkenin anlatı yapısını inşa eden unsurlar olduğu görülmektedir. Beş masalda; olağanüstü durumların normalmiş gibi anlatılması, reel ve hayali atmosferin bir arada kabul görmesi tek boyutluluk ilkesine; figürlerin zaman mefhumundan etkilenmemeleri, evlilik, aşk gibi söylemlere rağmen herhangi bir müstehcenliğin olmaması, şiddet eylemlerine rağmen acı ve kan göstergelerinin sunulmaması yüzeysellik ilkesine; kahramanların herhangi bir adlandırmadan uzak olmaları, statülere göre isimlendirilmeleri, izole alanların varlığı soyut biçim ilkesine; kahramanların bir mıknaş gibi olaylara çekilmesi, aile yapısının kuvvetli olmaması, ölüm ve korku olgularının yokluğu tecrit ve her şeye bağlılık ilkesine; olağanüstü olayların özümsemesi ve normal durumlar gibi kabulü, gerçek ve hayali dünyanın bir arada devam etmesi yüceltme ve geniş kapsamlılık ilkelerine uygundur.

Çalışmada analiz edilen masal metinlerinin, Lüthi'nin çözümleme yöntemine göre masalın iskeleti olarak da tanımlayabileceğimiz beş ilkeye sahip olduğu, bu açıdan uluslararası literatürde yer alan masallardan dil, kültür, anlatım özellikleri bakımından ayrıştığı ayrıca yapısal nitelikleri bakımından Lüthi'nin kuramının ileri sürdüğü ortak ilkeleri barındırdığı söylenebilir.

Kaynakça

- Aça, M. (2019). Anonim Halk Edebiyatı. Mehmet Aça (Ed), *Türk Halk Edebiyatı* içinde (s. 137-238). Ankara: Nobel.
- Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu
- Boratav, P. N. (2017). *Az Gittik uz Gittik*. Ankara: İmge.
- Boratav, P. N. (2018). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. Şenel, A. (Çev). İstanbul: Ayrıntı.
- Çobanoğlu, Ö. (2012). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Eren, M. (2016). Masal Motifleri, Tekrar ve Sözlü Kompozisyon Teori. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(30). 290-308.
- Eren, M. (2017). Van Gölü Havzası Masallarının Estetik Biçimlenmesinde Kalıp, Tekrar Ve Anlatıcı, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 33-54.
- Gümüş, İ. (2017a). *Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gümüş, İ. (2017b). Nardaniye Hanım Masalının Max Lüthi Yöntemine Göre Çözümlemesi. *İdil*, (37), 2397-2408.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza*. Ankara: Heretik.
- Kaya, M. ve Erol, S. (2020). Evaluation of tales in Turkish course books with reference to Max Lüthi principles. *African Educational Research Journal*, 8(2), 171-176.
- Lüthi, M. (1996a). Halk Masallarında Tek Boyutluluk. Mirzaoğlu, G. (Çev.). *Milli Folklor Dergisi*, (31-32), 147-151.
- Lüthi, M. (1996b). Halk Masallarında Yüzeysellik. Mirzaoğlu, G. (Çev.). *Milli Folklor Dergisi*, (29-30), 147-151.
- Önal, M. N. ve Dursun, A. (2009). Zümrüdü Anka Masalı Üzerine Bir İnceleme. *Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebiyat ve Dil Öğretimi Kongresi Tam Metin İçinde*, 225-237.
- Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane Masalları-Metin Toplama ve Tahlil*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2018). *Masal Araştırmaları 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, Ö. (1995). *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 523-558

20. Yüzyılda Van'da Halkbilimi/Halk Kültürü: Araştırma, Tanıtım ve İcra Faaliyetleri

Folklore/Folk Culture in Van in the 20th Century: Research, Promotion Performance Activities

• Erdem AKIN*

*Arş. Gör., Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Siirt / Türkiye.
Res. Assist., Siirt University, Faculty of
Science and Literature, Department of
Turkish Language and Literature,
Siirt / Turkey.
erdemakin@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8833-3410

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
17/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
31/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Akin, E. (2021). 20. Yüzyılda Van'da Halkbilimi/Halk Kültürü: Araştırma, Tanıtım ve İcra Faaliyetleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 523-558

Citation: Akin, E. (2021). Folklore/Folk Culture in Van in the 20th Century: Research, Promotion Performance Activities. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 523-558

Öz

Halkın maddi ve manevi bütün kültürel unsurlarını bilimsel bir tavırla araştırma disiplini olan halkbilimi, halk kültürünün her yönüyle ortaya konulması, çeşitli kuram ve teoriler ışığında araştırılması ve korunmasında önemli bir işlevi yerine getirir. Yakın tarihin kültürel atmosferi tasvir edilirken sivil toplum kuruluşları ve yerel medya unsurlarına özellikle odaklanmak, bütüncül bir bakış açısı oluşturabilmek adına önem arz etmektedir. Bu sebeple çok yönlü çalışmalarda basın, süreli yayın ve kurum-kuruluş kapsamındaki faaliyetlere özellikle odaklanma gereği kendini göstermektedir. Bu çalışmada 20.yy'da Van yöresinin kültürel zenginliğini ortaya çıkarma amaçlı, çoğu zaman kısıtlı imkanlarla yürütülen çalışmaların konu ve kapsamı ele alınmıştır. Van yöresinde gerçekleştirilen halk kültürü araştırma, tanıtım ve icra faaliyetlerinin sözlü kültür ürünleri, geçiş dönemi inanış ve uygulamaları ve maddi kültür vb. konulara odaklandığı, çalışmaların çoğu zaman bütüncül bir bakış açısından uzak şekilde tematik olarak yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca söz konusu konu çeşitliliğinde anonim halk edebiyatı ürünlerinin ağırlıklı olduğu dikkati çekmektedir. Yetişmiş insan kaynağının sınırlılığı sebebiyle çalışmalar akademik bir yaklaşımdan uzak şekilde, daha çok derleme gazeteci, öğretmen gibi meslek kollarından amatör bir ruhla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, halkbilimi, halk kültürü, araştırma, tanıtım, icra.

Abstract

Folklore discipline explores all the material and spiritual cultural elements of the people in a scientific manner. Folklore provides an important function in revealing the folk culture in every aspect, researching and protecting it in the light of various theories. While depicting the cultural atmosphere of recent history, it is important to focus on non-governmental organizations and local media elements in order to create a holistic perspective. For this reason, it is necessary to focus particularly on activities within the scope of press, periodicals, and associations in multilateral studies. In this study, the subject and scope of the studies, which were mostly carried out with limited resources, aimed at revealing the cultural richness of the Van region in the 20th century. Folk culture research activities carried out in the Van region focus on issues such as oral cultural products, transitional beliefs and practices, and material culture. It is seen that these studies are mostly carried out thematically, far from a holistic perspective. In addition, it is noteworthy that anonymous folk literature products are predominant in the subject diversity in question. Due to the limited number of trained human resources, the studies were carried out with an amateur spirit from professions such as journalists and teachers, far from an academic approach.

Keywords: Van, folklore, folk culture, research, promotion, performance.

Giriş

Halk kültürünü araştırmalarını müstakil bir ad altında sistemli bir hale getiren halkbilimi disiplini, halka ait maddi ve manevi kültürel unsurların bilimsel bir tavırla incelenmesi, halk kültürünün her yönüyle ortaya konulması, çeşitli kuram ve teoriler ışığında araştırılması ve korunmasında önemli bir işlevi yerine getirir. Halkbilimciler Anadolu'da ve Türk coğrafyasının önemli bir bölümünde bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanarak geleneksel kültürün ortaya çıkarılması, değişimi ve dönüşümünün tespiti amacıyla çalışmalar gerçekleştirerek geleneğin kendisini nasıl güncellediği gibi çeşitli sorulara cevap ararlar.

Söz konusu sorulara cevap arayışı 20. yy. araştırmalarında tarihi olay ve olguların ortaya konulmasında bir yöntem olarak yerel ve sözlü tarihten yararlanma eğilimini yaygınlaştırmıştır. Yerel boyuttaki kurum ve kuruluşların çalışmalarına odaklanılırken ulaşılan kaynak kişilerle mülakat, yarı yapılandırılmış mülakat vb. yöntemlerle derinlemesine bilgi edinmeye çalışılarak literatüre kazandırılmaya çalışılır. Yakın tarihin sosyo kültürel atmosferi tasvir edilirken sivil toplum kuruluşlarına, yerel medya unsurlarına, süreli-süresiz yayınlara özellikle odaklanmak, bütüncül bir bakış açısı oluşturabilmek adına önem arz etmektedir. Dolayısıyla çok yönlü çalışmaların gereği olarak bu çalışmada da araştırma, tanıtım ve icra faaliyetlerinin konu ve

kapsamı göz önüne alındığında Van yöresinde gerçekleştirilen halk kültürü araştırma faaliyetlerinin sözlü kültür ürünleri, geçiş dönemi inanış ve uygulamaları ve maddi kültür vb. konulara odaklandığı görülmektedir. Yetişmiş insan kaynağının sınırlılığı sebebiyle çalışmaların akademik bir yaklaşımdan uzak şekilde gazeteci, öğretmen gibi meslek kollarından amatör bir ruhla gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir.

Çalışmanın bütünlüğü sağlanması amacıyla Van'da halkbilimi bağlamında gerçekleştirilen araştırma, tanıtım ve icra faaliyetlerine geçmeden önce bir disiplin olarak halkbiliminin Türkiye'de gelişim süreci çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak ana hatlarıyla, öz halinde aktarılmıştır. Daha sonra Van Halkevi ve halk odaları faaliyetlerinin yanı sıra Van Ernis Köy Enstitüsü'nün halk kültürü araştırmalarına katkı sunacak faaliyetlerine değinilmiştir. Söz konusu kurumların gerçekleştirdiği ulusal boyuttaki bu çalışmaların yanında yerel sivil toplum kuruluşlarının yerel ölçekteki faaliyetlerine de dikkat çekilmiştir. Yayın kapsamındaki faaliyetlerde ise çoğunlukta gazeteler olmak üzere dergilerde halk kültürüne dikkat çekilen ve halk kültürü araştırma faaliyetleri sonucu elde edilen sözlü kültür ürünlerinin yer aldığı görülmüştür. Yerel basının yanı sıra veri tabanları, YÖK Tez Merkezi ve To-Kat üzerinden taramalar gerçekleştirilerek söz konusu dönemde hazırlandığı tespit edilen tez ve kitap çalışmaları da inceleme kapsamına alınmıştır. İnceleme gerçekleştirilirken halkbilimi unsurları hakkında literatür bilgisi verildikten sonra örneklerden hareketle çalışmanın hacmi de düşünülerek tespit ve analizler ortaya konulmuştur. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden metin inceleme yöntemi kullanılarak söz konusu faaliyetlerin halkbilimi disipliniyle ilişkisi irdelenmiştir.

1. Halkbilimi Disiplini ve Türkiye Sahası Halkbilimi Tarihine Kısa Bir Bakış

Halkbilimi disiplinlerarası bir bilim dalı olarak kültür araştırmalarında büyük bir ihtiyacı giderir. Halkbilimi ile ilgili tanım ve değerlendirmelere geçmeden önce bu bilimin temel unsuru olan “halk” kavramını açıklamak gerekir. “Belli bir gelenek içinde oluşmuş yaratma sayesinde birbirine bağlanan, bir ürünü kendisine ait kabul eden bireylerden oluşan topluluktur. Bir başka ifadeyle; metnin, yapısı ve dokusu, oluşturduğu şartlar ve çevre itibarıyla kendine has sanat değeri olan bir yaratmaya sahip olduğunu iddia eden herhangi bir topluluk” (Ekici, 2007: 8) halk olarak ifade edilir. Halkbilimi ise öz ifadeyle maddi, manevi kültürel unsurları inceleyen disiplindir. Daha ayrıntılı bir tanım vermek gerekirse; bir ülke ya da belirli bir bölge

halkına ilişkin insan davranışlarını ve geleneklerini, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onunla ilgili daha derin bir bilgiye kavuşmak amacıyla maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir birleşime varmayı amaçlayan on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan bağımsız bir bilim dalıdır (Çobanoğlu, 2010: 5).

Halkbilimi verimlerinin derlenmesi ve incelenmesi için ilk adım, sistemsiz bir şekilde 17. yüzyılda atılmıştır. Bu dönemde dikkati çeken iki eser, 1646 yılında Thomas Brown tarafından yazılan “Halk Arasındaki Boş İnançlar Üzerine Araştırmalar” ve 1677 yılında Jean Baptiste Thiers tarafından kaleme alınan “Boş İnançlar El Kitabı” adlı eserlerdir (Tan, 2000: 17). Mihenk taşı niteliğindeki diğer önemli çalışmalardan bazılarına; Alman bilim adamı Von Herder’in halk türkülerini derlemesi, Grimm kardeşlerin Alman halk masallarını derlemesi, John Thoms’un “folklor” terimini kullanması (Thoms, 1994), “Folklore Society” derneğinin kurulması (Dorson ve Thomps, 1997) ve Fin bilim adamı Lönnrot’un Kalevala destanını derlemesi örnek verilebilir.

Halkbiliminin bir bilim dalı olarak Türkiye sınırları içerisindeki gelişimi, diğer sosyal bilimlerin gelişimine paralel olarak 20.yy’da gerçekleşmiştir. Halkbiliminin Türkiye sahasındaki gelişimi ise Divan edebiyatı döneminden başlar. Divan edebiyatında ortaya çıkan yerleşme akımının Tanzimat döneminde millileşme olarak şekillenmesiyle halk kültürüne bir eğilim başlamıştır. Aydınlı Visali 15.yy’da “Türk-i Basit” akımının temsilcisi olarak yerel söyleyişle eserlerin verilmesini sağlamıştır. Hareket 18.yy’da canlanarak halkın yaşam tarzının şiire girmesini dolayısıyla halk zevkinin edebiyatta hissedilmesini mümkün kılmıştır (Kaya, 2004: 69). Bu eğilim zamanla belirginleşerek halk kültürü etkisi iyice hissedilmeye başlanır.

Namık Kemal, Tanzimat edebiyatının ruhuna uygun olarak eserlerinde halka ait kültürel unsurlara yer vererek eserlerini halka dönük kaleme alır. Vatan, millet, özgürlük gibi yüce değerler açısından halkı eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi amaçlar. Şinasi’nin “Şair Evlenmesi” adlı eserinde ortaoyunu, meddahlık gibi halk tiyatrosu unsurlarından yararlanması, eserlerindeki kahramanları şekillendirirken ağız, şive mesleki dil gibi özelliklere dikkat etmesi, halk söyleyişine uyması geleneğin döneme olan etkisini gösterir (Tanpınar, 1988: 206-207). Şinasi’nin “Eşek ile Tilki”, “Arı ile Sivrisinek” ve “Karakuş Yavrusu ile Karga” adlı fablları sadeleştirerek yayımlamasının ardından “Durûbu Ensal-i Osmaniye” adındaki atasözleri kitabını çıkarması, halk kültürü ve halk edebiyatı alanındaki

önemli çalışmalarıdır. Dönemin diğer halkbilimi alanında çalışma yapmış önemli fikir adamları; “Lehçe-i Osmani” (1876) adlı eseriyle Ahmet Vefik Paşa, “Melceü’ t Tabbahin” (1844) adlı eseriyle Mehmet Kâmil Bey’dir (Tan, 2000: 22). Ahmet Vefik Paşa’nın yanı sıra Abdülhak Hamit Tarhan da eserlerinde halk kültürü unsurlarını kullanmıştır (Boratav, 2011: 20).

Ziya Gökalp “Halk Doğru” adlı dergide “Halk Medeniyeti-I, Başlangıç” yazısında, “halkiyat” terimini kullanarak Türkiye’de folklorlardan ilk bahseden kişi olmuştur. Ziya Gökalp, bu yazısında halk bilgisi ürünlerinin tespiti, incelenmesi, değerlendirilmesi için bir “şube”nin gerekliliğini vurgulamıştır (Örnek, 1977: 21). Folklor için bir diğer adlandırmayı “hikmet-i avam” şeklinde “Folklor: Folk-lore” adlı çalışmasında Rıza Tevfik Bölükbaşı yapmıştır. Mehmet Fuat Köprülü ise İkdam gazetesinde yayınlanan “Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklor” çalışmasında; folklorun Avrupa’daki gelişiminden ve etkilerinden söz eder ve folklorun ulusallığın oluşmasındaki önemini belirterek halkiyatın yöneticiler için ne denli gerekli olduğunu vurgular (Örnek, 1977: 22).

Türkiye’de halkbilimi sahasında çeşitli faaliyetlerde bulunan ilk devlet kurumu Hars Dairesi’dir. 1920 yılında kurulan kurum, derleme çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. 1924’te İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olan “Türkiyat Enstitüsü” Mehmet Fuat Köprülü öncülüğünde “Türkiyat Mecmuası” adlı dergiyi yayımlar. “Yeni Bir İlim: Halkiyat ‘Folk-Lore”, “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar”, “Türk Edebiyatı’nın Menşe’i” Köprülü’nün önemli çalışmalarından bazılarıdır. Aynı yıl açılan bir diğer kurum “Musiki Muallim Mektebi” ve İstanbul Belediye Konservatuvarı (Darülelhan) halk türkülerini ve oyun havalarını notalarıyla birlikte yayımlarlar. Halk Bilgisi Derneği 1927 yılında Ankara’da kurulur. Dernek, “Türk Halk Bilgisi Mecmuası” ve “Halk Bilgisi Haberleri” adlarıyla iki dergi çıkarır (Çobanoğlu, 2010: 7).

1938 yılında Ankara Üniversitesi’nde Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz tarafından folklor ve halk edebiyatı dersleri verilmeye başlanır. 1948’te folklor kürsüsü kurulur. 1949’ta kürsünün kaldırılmasıyla 1980 yılına kadar bir boşluk devresi gerçekleşir. 1980’te Sedat Veyis Örnek tarafından “Halkbilimi Kürsüsü” kurulur. Daha sonra 1993’te Halkbilimi Bölümü’ne dönüştürülür. Hacettepe ve Gazi üniversitelerinde de süreç tamamlandıktan sonra Türkiye’nin pek çok üniversitesinde halk edebiyatı ve halkbilimi ile ilgili akademik birimler kurulur (Çobanoğlu, 2010: 47).

Mehmet Kaplan’ın 1958’te Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde eğitime başlayan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı

anabilim dalında önemli çalışmalar gerçekleştirecek kadroyu yetiştirmesi, Türkiye sahası halkbilimi tarihi açısından oldukça önemlidir. Yörenin anonim halk edebiyatı türleri üzerine gerçekleştirilen çalışmaların derleme, tasnif, motif vb. konulara odaklandığı görülür. Söz konusu çalışmalar; Muhan Bali, “Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikayesi- Varyantların Tespiti ve Halk Hikayeciliği Bakımından Önemi” (1967); Bilge Seyidoğlu, “Erzurum Halk Masallar Üzerine Araştırmalar” (1971); Saim Sakaoğlu, “Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil” (1971); Fikret Türkmen, “Âşık Garip Hikayesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma” (1972); Umay Günay, “Elazığ Masalları” (1973); Ensar Aslan, “Çıldırli Âşık Şenlik- Hayatı , Şiirleri ve Hikayeleri” (1973) şeklindedir (Düzgün, 2015: 265-267).

Günümüzde halkbilimi lisans programları; Ankara, Ardahan, Kafkas, Uşak, Yüzüncü Yıl üniversitelerinde kurulurken Türk halkbilimi lisans programları; Cumhuriyet, Hacı Bayram Veli, Hacettepe ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli üniversitelerinde bulunmaktadır. Bu üniversitelerin dışında bazı üniversitelerde halkbilimi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü içerisinde anabilim dalı olarak yer almaktadır. Ayrıca hemen hemen bütün devlet üniversitelerinde var olan Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri içerisinde Türk halk edebiyatı anabilim dallarında¹ çalışmalar sürdürülmeye devam etmektedir.²

Üniversitelerin dışında günümüzde de faaliyetlerine devam eden Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü; derleme, arşivleme, yayımlama gibi çalışmalar yapmaktadır. İlk defa 1966 yılında kurulan kurum sırasıyla “Milli Folklor Araştırma Enstitüsü”, “Milli Folklor Araştırma Dairesi”, “Halk Kültürünü Araştırma Dairesi” gibi adlar almıştır (Çobanoğlu, 2010: 5). Türkiye sahası halkbilimi araştırma tarihinde ilk çalışmalar; devlet kurumu, dergi, dernek, vakıf, üniversite gibi kurum-kuruluşların yanı sıra bireysel çabalarla sözlü kültür ürünlerinin derlenip araştırılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Van Yöresi Halkbilimi/Halk Kültürü Araştırma, Tanıtım ve İcra Faaliyetleri

20.yy’da Van’da halkbilimi ve halk kültürü faaliyetleri araştırma, tanıtım ve icraya bağlı olarak üç boyutta gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler, çeşitli kurum ve kuruluş altında gerçekleştirildiği gibi yayın olarak da okuyucuyla buluşturulmuştur. Çalışmada kurum ve kuruluş

¹ Halkbilimi ile halk edebiyatı arasındaki ilişki için bk. Durbilmez, 2013.

² Türkiye halkbilimi çalışmalarında üniversitelerin yeri için bk. Durmaz, 2018.

faaliyeti olarak Halkevlerine, Köy Enstitülerine, yerel sivil toplum örgütlerine ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne yer verilmiştir. Yayın faaliyetleri ise telif yayınlar ve süreli yayınlar olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır. Telif yayınlar, tez, kitap, sözlük, ders kitapları, il yıllıkları vb. eserler iken süreli yayınlar, yerel kapsamda çıkarılan gazeteler ve dergilerdir. 1932 yılında kurulan Halkevleri ve sonrası Köy Enstitüleri yöre halkına kültürünü icra etme fırsatı sunarken bir yandan da başlangıç düzeyinde araştırma faaliyetleri gerçekleştirmiştir.

2.1. Kurum ve Kuruluş Kapsamındaki Faaliyetler

2.1.1. Van Halkevi ve Halk Odaları Faaliyetleri

Halkevleri, erken cumhuriyetin ideolojisi kapsamında halkın eğitimi ve halk kültürünün araştırılması noktasında önemli bir işlevi gerçekleştirmiştir. Halk odaları aracılığıyla dönemin eğitim, kültür politikaları köylere kadar ulaşabilme imkânı kazanmıştır. 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılması ve sonrasında 1932 yılında Halkevlerinin kurulmasıyla Halkevi öğretmenleri ve ilgili araştırmacılarının eğitim, sosyal ve kültür faaliyetleri ile halk kültürü yerinde araştırılma imkanına kavuşmuştur. Bu sebeple Halkevleri ideolojik bir hareketin kurumsallaşmış hali olmuştur. Halkbilimi araştırmalarında ideolojik halkbilimi kuramı, ulusun karakterinin belirlenmesi ve canlandırılması amacıyla halk ürünlerinden yararlanılmasını ifade eder. Halk ruhunun ortaya çıkarılması için halk ürünleri bir anlamda propaganda işlevi görmüştür (Çobanoğlu, 2010: 210-216). Bu sebeple Halkevleri kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler, bir anlamda Cumhuriyet ideolojisinin halk tabanına yayılmasını sağlamıştır. Faaliyetlerle halkın devrimlere katılımı dahası demografik ve coğrafi farkların asgari düzeye indirilerek bütünleşme misyonunun gerçekleştirilmesi hedeflemiştir. Halkevleri, kültürün icrası ve araştırılmasında misyon sahibi olmuş, bir kültür kurumu olarak toplumsal değişim sürecinde büyük bir ihtiyacı gidermiş, kültür hareketlerine öncülük etmiş, araştırmacılar arasında iletişim platformu olarak görev yapmıştır.

1932 yılında ülke geneline 14 kurum olarak yayılan Halkevleri, Türk Ocakları'nın kurumsal mirasının üzerinde, dönemin kültür faaliyetlerini belirleyen ve etkileyen faaliyetlerle ocakların ardılı niteliğindedir. İnceleme alanımız olan Van yöresinde de bir halk evi kurulmuş, 19 yıl faaliyette kalarak hizmet vermiştir. Bu çalışma kapsamında söz konusu hizmetlerden; tiyatro, sergi, kitap okumaları, sportif faaliyetler, halk oyunları, türkü derlemeleri yani halk kültürünün icrası ve araştırmalarına odaklanılacaktır. Faaliyetlerinin halkbilimi disipliniyle olan ilişkisini ele alındığında şüphesiz en ilintili şubeler, Dil

Tarih Edebiyat şubesi ile sonradan ayrı bir şube haline gelen müze ve sergi kollarıdır. Elbette köycülük şubesi, kitapsaray ve yayın şubesi, güzel sanatlar şubesi, spor kolu gibi diğer kolların faaliyetleri de bir noktada halk kültürünün araştırılması faaliyetiyle kesişmektedir.

Van Halkevi, 1932 yılında Van merkezde bulunan eski Türkocağı binasında kurulmuştur (Şahin, 2012: 104). Van'da halkbilimi araştırma faaliyetleri 25 üyesiyle Dil tarih edebiyat şubesi merkezinde sosyal normların, anonim halk edebiyatı ürünlerinin genel bir ifadeyle yörenin folklorunun derlenmesi ve incelenmesi kapsamında yürütülmüştür. Şube, halk kültürü değerlerinin tespiti ve yükseltilmesi amacıyla derleme faaliyetlerini yayın faaliyetleriyle birlikte yürütmek istemişse de ekonomik sıkıntılardan dolayı başarıları olamamıştır (Şahin, 2012: 111). Dursun Yıldırım, Türkiye'de folklor araştırmalarını "örtülü, Türkçü, sentezci, dergici ve bilimci" olmak üzere beş devreden geçtiğini belirtir (1994: 2-21). Dolayısıyla dönemin halkbilimi araştırma faaliyetlerinin dergicilik üzerinden ilerliyor olması, dil tarih ve edebiyat şubesinin halkbilimi faaliyetlerini yayın kapsamında ele almaya çalışmasını açıklamaktadır.

Dil Tarih Edebiyat şubesinin faaliyetleri, milli bayramlardan yararlanmak ve Cumhuriyet prensiplerinin yerleşmesini sağlamak şeklinde özetlenebilecek irşat tenvir ve milli dil ve anane tetkikleri olmak üzere iki ana başlığa ayrılır (Şahin, 2012: 109). Yazı dili olan İstanbul Türkçesinin işlenmesinin yanı sıra ağız çalışmaları ile yerel dilin ses ve şekil bilgisinin ayrıca söz hazinesinin ortaya konulması dil çalışmaları kapsamında iken geleneksel yapı üzerine yapılan incelemeler halkbiliminin odağında gerçekleştirilmiştir.

Tarih ve müze kolu çalışmalarını yürütürken bir tarih kılavuzuna ihtiyaç duyması sonucunda, kılavuzun basım aşamasında olması sebebiyle "Folklor Kılavuzu" ve "Bodrum Tarihi" adlı kitaplar gönderilir (Şahin, 2012: 112). Halkbilimi disiplinin ortaya çıkış itibariyle disiplinlerarası bir çalışma alanı olmasından dolayı yerel tarih ve sözlü tarih çalışmaları halkbilimi araştırma konularıyla belli alanlarda kesişir. Dolayısıyla tarih araştırmalarında Hamit Zübeyir Koşay'ın 1939 yılında hazırladığı MEB tarafından basılan Etnografya ve Folklor Kılavuzu'ndan yararlanılması işlevsel durmaktadır. Şubenin ayrıca milli bayramlardaki gösteriler, panayırılar ve oyunları yönettiği görülmektedir. Bu noktada özellikle milli bayramların milli kimliğin inşasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir.³ Ayrıca Dil Tarih

³Milli bayramların milli kimliğin inşasındaki rolü hakkında detaylı bilgi için bk. Mezkit Saban, 2019.

Edebiyat şubesinin derleme faaliyetleri sonucunda, kültürel yapıyı oluşturan unsurlar derlenerek sergi faaliyetlerinde bulunulmuştur.

1936 yılındaki Türk Dil Kurultayı'na katılan 54 Halkevi delegesinden birisi de Van'ı temsilen giden Faiz Demir Bey'dir (Şahin, 2012: 106). Türk dili araştırmaları üzerine alınan çeşitli kararlarda Halkevi delegelerinin görüşlerinin de alınması, yerel düzeydeki araştırmalarının ulusal düzeydeki köklü araştırmalardan yararlanması ve taşra merkez ilişkileri açısından önemlidir.

Van'ın çeşitli illerinde olmak üzere Van Halkevi'ne bağlı Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Özalp, Muradiye şeklinde 9 tane halk odası faaliyette bulunmuştur (Şahin, 2012: 125). Halkodaları, bünyesinde bulunan kollar aracılığıyla oldukça sınırlı imkanlarla faaliyetlerini yürütmüş, il merkezinde Halkevinin programını kırsalda uygulamaya koymuştur. Geleneksel yapının canlılığı sebebiyle halk kültürünün sözlü ürünleriyle yoğun bir etkileşim gerçekleştirmiştir. Anadolu Halk Bilgisi Derneği'nin telif eserlerinden Anadolu Derleyicilerine Notlar adlı çalışma, halkbilimi ürünleri derleyecek kişilere kılavuz niteliğindedir. Başkale Halkodası'nın kütüphanesinde Halk Bilgisi Haberleri dergisinin bulunması (Şahin, 2012: 116) halkbilimi faaliyetlerinin takibi ve Van sahasına uygulanması açısından dikkate değerdir

Halkevlerinin 1945 yılı kutlamaları; davul, zurna, halk oyunları ve halk türküleri eşliğinde kutlanmış ayrıca biçki-dikiş, şapka, çiçek, yağlı boya işleri ve bebek gibi el sanatları sergisi de gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2012: 121). 1946 yılında ise halkevlerinin kuruluşunun 14. Yıldönümü münasebetiyle Çaldıran Halkevi'nde gerçekleştirilen kutlamalarda davul, zurna, bağlama, keman ve kemençe eşliğinde halk oyunları sergilenmiş hava muhalefeti olmaması durumunda cirit, güreş gibi halk sporu müsabakaları yapılacağı ifade edilmiştir (Şahin, 2012: 117). Halkodalarındaki halk kültürü araştırma ve icra faaliyetlerinin yanı sıra kutlamalar da halk kültürünün bütüncül açıdan gözlemlenebildiği önemli etkinliklerdir. Benzer şekilde 1948 yılı Halkevi açılış kutlamalarında olduğu gibi Çatak Halkodası'nda da def, keman, klarnet eşliğinde türküler söylenmiş, halk oyunları sergilenmiştir (Şahin, 2012: 118).

İlk açılan halk odası olan Erciş Halkodası üye sayısının da fazla olması sebebiyle dil edebiyat, güzel sanatlar, spor ve kütüphane-yayın şube kolları şeklindeki birimleri aracılığıyla klarnet, trampet, bando çalınarak halk müziği icra faaliyetlerini sürdürmüştür (Şahin, 2012: 119).

Sonuç olarak Halkevlerinin faaliyetleri ile ulusal düzeyde taşra – merkez arasındaki kültür bütünleşmesi amaçlanmıştır. Van Halkevi de

sınırlı imkanları ve diğer halkevlerine nispeten az sayılabilecek üyeleriyle kapanana kadar çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Erken cumhuriyetin değerleri gözetilerek halkbilimi faaliyetleri yürütülmüştür. Halkbilimi araştırma faaliyetlerinin çıktılarında ulusal yapıyı güçlendirme noktasında faydalanılmıştır. Ayrıca halkbilimi ürünleri ve araştırmaları noktasında farkındalık oluşturularak yetişkin eğitimi gerçekleştirilmiştir. Kültürel eksenli sanat ve spor faaliyetleri ile toplumun içinde önemli bir rolde olmuştur.

2.1.2. Ernis Köy Enstitüsü Faaliyetleri

Köy Enstitüleri, köy kalkınması misyonunu yerine getirmek amacıyla 1940 yılında kurulup 1954 yılında DP iktidarınca kapatılana dek yaklaşık 14 yıl faaliyette bulunmuştur. Köy Enstitüleri'nin eğitim faaliyetlerindeki amaç "halka okuma yazma öğretmek ya da sadece basit pratik bilgiler vermek değil, köy toplumunun teknik ilerleme yoluyla, ekonomik ve kültürel yönden çağdaşlaşmasını sağlamaktır (Kalyoncuoğlu, 2010: 238). Köy Enstitülerinde folklor araştırma alanı olarak yer aldığı gibi bir sanatsal uygulama olarak eğitim planında yer almıştır. İcra edilen türkülerin (Arpa-buğday, Köroğlu, Keklik, Edremit Efesi, Menekşe, Meşeli, Ayşem, Süpürgesi Yoncadan) ve marşların yanında folklor oyunları (halay, horon) ile sanat halka mal edilmiş ve halk arasında bilinmesi, yaygınlaşması ve gelecek kuşaklara aktarımı sağlanmıştır (Tunç, 2009: 30-32).

Diyarbakır'da bulunan Dicle Köy Enstitüsü'nün bölgenin ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekmesi ve Güney Doğu Anadolu'nun çeşitli illerinden gelen öğrencilerin uyum sorunları yaşamaları ile yeni bir enstitünün açılma gerekliliği doğmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda, 1948 yılında sahilde bulunan Ernis'e Köy Enstitüsü'nün açılmasına karar verilmiştir (Kardaş, 2017: 187).

Ernis Köy Enstitüsü'nün açılması ile köyü köyde kalkındırarak olan meslek gruplarının yetişeceği ocaklara bir yenisi daha eklenmiştir. Zanaat faaliyetlerinin yanı sıra kültür sanat etkinlikleriyle bölgenin kültürel potansiyeli ortaya çıkarılma fırsatı oluşturulmuştur. Genel kültür edinimi ile halk kültürü içerisinde yetişen köylü çocukları yerel bilgiyi ulusala taşıma noktasında aracıdırlar. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, bu misyonu "kültür kalkınması" olarak nitelendirmiştir (Kardaş, 2017: 188). Ernis Köy Enstitüsü eğitim öğretim faaliyetlerinin bölgenin kültür araştırmalarına katkıları ayrıca bölgenin sosyolojik ve demografik yapısını etkilemesi dikkate değerdir. 1954 yılında DP iktidarınca çıkarılan kanunla tasfiye edilmiştir. Ernis Köy Enstitüsü'nün en son açılan enstitü olması eğitim tarihi içinde

önemli kılrken ömrünün kısa olması faaliyetlerinin oldukça kısıtlı olmasına sebep olmuştur.

Köy Enstitülü bir yazar olan Talip Apaydın'ın “Kızılelma Köyünde” adlı şiiri, Van'ın yerel gazetelerinden olan Çaldıran gazetesinde yayınlanmıştır (Apaydın, 15.09.1956). Talip Apaydın, köy enstitülü bir yazar olarak köy romanı türünde, halkbilimi açısından zengin eserler vererek eserleri ve yazıları aracılığıyla halk bilgisi varlığını ortaya koymuştur.⁴

2.1.3. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Faaliyetleri

1982 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin kurulmasıyla ile merkezi üniversitelerde gerçekleştirilen araştırma faaliyetlerinin yanına araştırma sahasına olan yakınlığı sebebiyle daha etkin olabilecek bir kurum daha eklenmiş oldu. Böylece bölge kültürünün bilimsel anlamda çalışılması hız kazandı. Söz konusu yüzyıl içerisinde genç bir üniversite olan Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde hazırlanan lisansüstü tezler incelendiğinde, halkbilimi disiplini içerisine dahil edilebilecek çalışmalar dikkat çeker. Masal ve efsane türü araştırmalarıyla alanın önemli araştırmacılarından Saim Sakaoğlu'nun danışmanlığında Yılmaz Önay; derleme, tasnif ve motif çalışmaları ağırlıklı “Van Masalları Üzerine Araştırmalar” adlı doktora tezini 1995 yılında hazırlamıştır. Yazarın da ifade ettiği üzere, o tarihe kadar Van masalları ile ilgili olarak bilimsel bir çalışma yapılmamış, metin yayınlamakla yetinilmiştir. Öğrenci tezlerine alınan metinlerin büyük çoğunluğu da ağız çalışmalarında kullanılmıştır (Önay, 1995: 4).

Halkbilimi kapsamına alınabilecek bir diğer çalışma, 1995 yılında Metin Yerli tarafından Recai Karahan danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. “Van Müzesinde Bulunan Kilimler” başlıklı tez çalışması, maddi kültür unsurlarından dokumacılık üzerine yapılmıştır. Yazar, Hakkari-Van bölgesine ait 29 kilimden hareketle renk, desen, motif kumaş merkezli bir çalışma yürütmüş, kilimlerin özgün değerini ortaya çıkarmıştır (Yerli, 1995). Dokumalar üzerine yapılan başka bir çalışmada Neriman Görgünay, “Kirkitli Dokumalarımızdan Cecimlerimiz ve Van” çalışmasında dokumaların dokunuş biçimine göre tasnif çalışması gerçekleştirmiştir (Görgünay, 1990). Bir diğer çalışma sanat tarihi alanında yapılmış olsa da mitolojik ve dini unsurların sembolik değerlerinin ortaya konulmasından dolayı halkbilimi disiplini kapsamına alınabilir. Rafet Çavuşoğlu tarafından Mehmet Karaosmanoğlu danışmanlığında hazırlanan “Van Müzesi'ndeki Urartu Bronz Kemerleri” başlıklı yüksek lisans tez

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2018.

çalışmasında; boğa, kartal, keçi ve çeşitli bitkiler sembolizm bağlamında ele alınmıştır (Çavuşoğlu, 1995). Süleyman Bülbül'ün Abdüsselam Uluçam danışmanlığında hazırladığı “Van Gölü Havzası Türbe ve Kümbetlerinde Mimari Süsleme” başlıklı yüksek lisans tez çalışması, ziyaret kültürü ve ata/veli kültü açısından önemli olan türbelerdeki motif ve figürlerin kökenini ortaya koyması ve Orta Asya'dan getirilen motiflere de değinmesi açısından dikkate değerdir (Bülbül, 1995).

Yapılan taramalar sonucunda, söz konusu dönemde halkbilimi disiplini kapsamına alınabilecek Van yöresi üzerine yapılan çalışmaların daha çok İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, ODTÜ, Ankara Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, İnönü Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi gibi nispeten daha köklü üniversitelerde yapıldığı görülür. Bu çalışmalara “Müstakil Yayınlar” başlığı altında yer verilmiştir. Bahsi geçen araştırmaların yanı sıra Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından 1990'da “Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu” ve 1995'te “Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu” bilimsel etkinlikler olarak dikkat çekicidir. Ayrıca Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün üniversitenin kurulumuyla aynı yıl eğitim-öğretim faaliyetlerine başlaması, halkbilimi araştırmacıların yetiştirilmesi açısından önemlidir. Çalışmada konu edinilen dönemin dışında olsa da 2010 yılında Edebiyat Fakültesinde Halk Bilimi bölümünün kurulduğunu belirtmekte yarar olduğunu düşünüyoruz.

2.1.4. Yerel Sivil Toplum Kuruluşları Faaliyetleri

2.1.4.1. Van Tanıma Tanıtma Cemiyeti

Dönemin yazarları, tanıtım faaliyetlerinden sorumlu olan bu cemiyetin daha etkin olmasının gerekliliği ifade edilerek gazetelerde bu konuya dikkat çekmek amacıyla Van'ın turizmi ve tarihi eserleri konularında tanıtım yazıları kaleme almışlardır. Bu cemiyet, eski medeniyetleri ve tarihi eserlerinin tanıtımına ayrı bir önem vermiştir.

2.1.4.2. Van Musiki Cemiyeti

Çaldıran gazetesinde Ali İhsan İlhan, “Van Musiki Cemiyeti” başlıklı köşe yazısında daha önce Dikicioğlu'nun da bahsettiği üzere edebiyat ve müziğin bir arada olduğu bir cemiyet kurmanın gerekliliğinden bahseder (İlhan, 15.06.1956). İlhan cemiyetin bir faaliyeti olarak Van'ın folklor malzemelerinin incelenip tanıtılmasında sahip olacağı önemli işleve değinir.

2.1.4.3. Şengeçler Futbol Kulübü

Şengeçler Futbol kulübü, kış mevsiminde futbol oynayamadığı dönemlerde kültür çalışmaları gerçekleştirmektedir. Sporla sanatın iç içe olmasının başarılı bir örneği olan kulüp, gerçekleştirdiği sanatsal faaliyetlerde bölge halkının takdirini kazanıyor olacak ki yapılan haberde, spor kulüplerinin kültür kollarının senede bir veya daha fazla oyun sergilemelerinin şehirde bir adet olduğu aktarılmıştır (Göl Ekspres, 10.1960).

2.2. Yayın Kapsamındaki Faaliyetler

2.2.1. Süreli Yayın Kapsamındaki Faaliyetler

Süreli yayın kapsamındaki faaliyetler ile kültürel olaylar, basın-yayın yoluyla geniş bir kitleye ulaşma imkanına kavuşmuştur. Yerel basın sadece sunuş ve bildirim vazifesi görmemiş, kültürel olaylara yorum getirerek halkın kültürü özümsemesine yardımcı olmuştur. Yazarlar, kendi düşüncelerine yer vererek kültürün korunumu ve kuşaklararası aktarımı noktasında sorumluluk üstlenmişlerdir. Birtakım düşüncelerin halka aşılmasında ve kamuoyu oluşturulmasında işlevsel olmuşlardır. Böylece kültürel araştırma, koruma, farkındalık gibi faaliyetleri yerine getirmişlerdir.

Yerel gazeteler kültürel unsurları ele alış biçimiyle kültür araştırmalarına kaynaklık etmiştir. Kültürel unsurların “gazetede yer alması” dönem halkının neye önem verip vermediği noktasında bir süzgeç görevi görmektedir. Süreli yayınların kültürel olaylar noktasında farkındalık oluşturma işlevi sosyal kontrol mekanizmasına bir katkı niteliğindedir. Gazeteler ayrıca halk kültürünün korunması ve geliştirilmesi noktasındaki toplumsal harekete destek vermiş, öncülük etmiş ve farklı bakış açıları sunmuştur.

2.2.1.1. Kültür Çalışmaları Yapan Kurum, Kuruluş ve Şahsiyetlerle İlgili Yazılar

Van’da mahalli bir basın olarak Fahrettin Başbüyük tarafından kurulan İkinisan gazetesinde, 1957-1961 yılları arasındaki beş yıllık dönemde çeşitli yazarların (Ahmet Arvasi, Tayyar Dabbağoğlu, Necdet Özkaya, Münir Berik, Basri Gocul ve Faiz Demiroğlu) halk kültürüne ve araştırma faaliyetlerine köşelerinde ve haberlerde yer verdikleri görülür. Gazetede, yıl dönümü kutlamalarında görüleceği üzere (ör. Mehmet Akif Ersoy’un ölüm yıl dönümünün işlenişi) muhafazakâr yansımalar yoğun şekilde yer almış ve yazılarda özellikle komünizme karşı ciddi bir tavır geliştirilmiştir (Çurku, 2004: 50-51). Bu sebeple gazetede yazılar, Türk kültürüne ve halk kültürü araştırmalarına ayrıca önem göstermiştir.

İkinisan gazetesinde Mehterbaşıoğlu, Van'ın ekonomik kalkınmanın yanı sıra kültürel kalkınmaya da aday bir şehir olduğunu vurgulayan köşe yazısını kaleme alır (Mehterbaşıoğlu, 27.01.1958). Mehterbaşıoğlu'nun meclisinde bulunan adı verilmeyen bir kişi, kültürel kalkınmanın şartları olarak Ernis İlköğretmen Okulu'nun Van'a nakli ve Van'ın fikir hayatının gelişmesini sağlayacak elemanların yetiştirilmesi gerektiğini ifade eder. Dahası, kültürel gelişmenin tarihi, coğrafi ve toplumsal konuların araştırılmasına bağlı olduğunu vurgular. Özellikle uzun yıllar boyunca araştırılmamış “karanlıklar içinde uyuyan” halk kültürünün ve folklorunun araştırılmasının önemine değinir. Bu araştırmaların yapılacağı kültür ortamının oluşturulmasını bir zorunluluk olarak görür.

Yazar kültür araştırmalarında teşkilatlanmanın önemine binaen Van yöresinde kültür cemiyetlerinin “kurulamaz, yaşayamaz ve itibar edilmez” şeklindeki eğilimini ifade eder. Yazarın kuruluşunu bir “dava” ve “şuurlu bir hamle” olarak nitelendirdiği “Van'ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti” yazının kaleme alındığı tarihte bir buçuk yılı tamamlamış ve tarih, folklor ve sosyoloji alanında ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yazar, ayrıca sivil toplum kuruluşu faaliyetlerinin temel gereklerinden toplum ve hükümet desteğine olan ihtiyacı ifade etmiştir. Aynı dernek, adını Van'daki bir akarsudan adını alan Bendimahi gazetesine de konu olmuştur. Vanlıgil, yazmış olduğu “Van'ın Tanınması” başlıklı köşe yazısında derneğin faaliyetlerini yetersiz olarak nitelendirir (Vanlıgil, 20.04.1959). Sonrasında Van'ın kültür tarihi, inanışları, gelenekleri, manileri, oyunları, efsaneleri, deyimleri, atasözleri, masalları aracılığıyla genel olarak zengin folkloruna vurgu yapar. Mutasavvıf Vankulu'na değindikten sonra Ercişli Emrah'tan “Türk halk edebiyatının yıldız üstadı” olarak bahseder ve şu dörtlüğü verir:

*Bizim yaylamız oluklu
Gölü var ufak balıklı
Gül kokulu, mis kokulu
Coşkun seller sende mi var?*

Vanlıgil, yazısını halk şiiri araştırmalarının önemine değinerek sürdürür. Ercişli Emrah'ın şiirleri üzerine derleme ve inceleme noktasında müstakil bir kitap çalışmasının gerekliliğini vurgular. Bu tarz çalışmaları, geçmişin aydınlatılması ve geleceğe yansımaları olarak görür.

Bendimahi gazetesinde “Mış Mış” adlı bölümde Van Gölü Çevresini Kültürünü Yayma Cemiyeti'nin kuruluşu mizahi bir dille ele alınır (Bendimahi, 24.04.1959). Gazetede cemiyetin merkezinin Van gölünün ortası olması gerektiği ifade edilir. Bu mizahi eleştiride, daha

önce de vurgulandığı üzere cemiyetlerin faaliyetlerinin yetersiz bulunması muhtemeldir. Aynı bölümde Van-İskele yolunun tamamlanması, mühendisin keramet göstermesi mizah üretimi amacıyla ilişkilendirilmiştir. Evliyaların keramet göstermesi manevi folklor araştırmalarının bir unsurudur. Van'ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti'nin yayın faaliyeti olarak bir mecmua çıkarması kültürün araştırılması ve tanıtılması noktasında köşede haberi yapılan bir diğer gelişmedir. Yine Bendimahi gazetesinde bulmaca bölümünde, Van'ın mutfak kültüründen Van makarnasına ve Van'ın şive özelliklerini yansıtan “bana” ve “hayret” sözcükleri soru olarak sorulmuştur.

Çaldıran gazetesinde Ali İhsan İlhan “Van Musiki Cemiyeti” başlıklı köşe yazısında, söz konusu cemiyetin kurulması amacıyla “Van gençliği ve Çaldıran'ın torunları” olarak nitelendirdiği kitleyi, Çaldıran gazetesi etrafında toplanmaya davet etmiştir (İlhan, 15.06.1956). Müzik ve edebiyat birlikteliği ve Van'ın folklor malzemelerinin araştırılması, tanıtılmasındaki girişimin teşebbüs olarak kalmaması gerektiğiyle ilgili düşüncelerini aktarmıştır.

2.2.1.2. Anonim Halk Edebiyatı Türleriyle İlgili Yazılar

Türküler, kişinin yaşamı boyunca yaşadığı sevinçleri, kederleri, coşku ve acı dolu haykırışları, yaşanmış duyguları, olayları, olayların etkilerini dile getiren ve bunları sonraki nesillere taşıyan sözlü ve ezgili metinlerdir (Mirzaoğlu, 2018: 160). Türkülerin kültür yaşamında oldukça yaygın ve popüler sözlü ürünler olması sebebiyle bir yöredeki halkbilimi araştırma faaliyetleri çoğu zaman türkülerle başlar ya da türkü türü derleme çalışmalarında eksik bırakılmaz. Van yöresinde de aynı durum söz konusudur. Van gazetesinde çalışılacak konulardan bahsedildiği sayıda; Van'ın kederli ve sevinç günlerine ait destanları, şarkıları ve Çoban türküleri gibi genel folklor konuları vurgulanmıştır (Van Gazetesi, 06.07.1939).

Yazar Uzel, “Denizli Mektupları” sütununda Van'ın oyun ve türkülerine üzerine bir inceleme yazısı kaleme alır (Uzel, 28.03.1959). Yazıda Van'ın doğal ve kültürel zenginlikleri vurgulanırken Ali Paşa türküsünün metnine yer verilir:

Ali Paşa

*Arpa ekdim biçemedim
Bir düş gördüm seçemedim
Almışam soğuk suya
Işıl sular içemedim
Allı gelin pullu gelin
Sana liralara vereyim
Bu güzellik sende varken
Beşbirlik takam gelin...*

Halkbilimi araştırmalarında geçiş dönemi olarak adlandırılan evlenme eşiğinde bir düğün aşaması uygulaması olarak düğün alayı, gelinin baba ocağından alınıp yeni evine götürülmesini ifade eder. Düğün alayı ekonomik duruma bağlı olarak yaya şeklinde olabileceği gibi at, deve veya halk taşıtı kullanılarak da gerçekleştirilebilir. Gelinin taşınacağı araç süslenerek yörenin kültürüne bağlı olarak doğrudan veya cami gibi bir yapının etrafında dolandıktan sonra yeni evine hareketlenir. Gelini baba evinden yeni evine almaya giderken veya gelin almadan gelirken çeşitli türküler söylenir. Uzel, Van yöresinde düğün alayları tarafından söylenen “Toyocular” oyun havasını aktarır:

*Ben giderim Vestan'a
Yarım için fistana
Yara Fistan yakışır
Ah bir geye üstüne
Toyocular yar can
Kolunda mercan
Ben sana kurban
De yallah yallah...*

Mâni söyleme geleneği, Türk şiirinde oldukça yaygın uygulamalardır. Manili türküler, toplu işlerde hoşça vakit geçirme ve motivasyon amaçlı söylendiği gibi geleneksel Ramazan gecelerinde bir eğlence unsuru olarak da icra edilir. Sıddık Yiğittop, “Ramazan Manileri” adlı sütununda geleneksel Ramazan günlerini aktaran çeşitli manilere yer verir (Yiğittop, 28.03.1959).

*Varmadan camilere biz
Vicdanlar olmalı temiz
Bir hakikat vardır, buda
Zenginler hala uykuda
Madem Allah vermiş gelir
İbadetten önce gelir
Bir düşkününü sevindirmek,
Ebediyen huzura girmek.*

Uzel, yazı serisine “Yayla Suyu”, “Zeyno” ve “Al Giyer Allanırsın” adlı türküleri yer vererek devam eder (Uzel, 30.03.1959).

Yayla Suyu
*Yayla suyu yan akar
Ateşin beni yakar
Güzelliğin şan vermiş
Her gelen sana bakar
Ölürem yar ölürem
Nereye gitsen gelirem
Mahmut beyi alıram vay...*

Zeyno*Kerpiç duvar taşlıdır**Zeyno zeyno zeyno zeyno**Yarım kalem kaşlıdır**Zeyno zeyno zeyno zeyno**Yarime bir söz demeyin**Zeyno zeyno zeyno zeyno...***Al Giyer Allanırsın***Al giyer allanırsın**Şekerlenir ballanırsın**Giyinir kuşanırsın**Karşımda salanırsın**Oh bizim eller ne güzel eller**Söylesin Şirin diller**Oynasın koç yiğitler**Oh bizim eller ne güzel eller...*

Oğuzname, Oğuz Türklerine ait destanların bir araya toplandığı kitaba verilen addır. Oğuz Kağan Destanı olarak da adlandırılan kitap, Türklerin tarihi, sosyal hayatı, devlet geleneği vb. konularda geniş bilgiler verir.⁵ Mehterbaşıoğlu, gazete sütununda Oğuzname geleneğinin önemine değindikten sonra Oğuzname geleneğinin ustası Basri Gocul⁶ hakkında bir takdim yazısı kaleme alır (Mehterbaşıoğlu, 24.08.1958). Oğuzname geleneğini “Oğuzlama” olarak ifade eden yazar, Türk milletinin kahramanlıklarının kuşaklararası bilincirliğinin sağlanmasındaki işlevine vurgu yapar. Oğuzname’yi Yunan destanlarından İlyada ve Fars destanlarından Şehname ile karşılaştırarak onlardan daha büyük kahramanlıkları hikâyeye eden bir destan olarak nitelendirir. Anonim halk edebiyatı ürünlerinden destanın kısa bir tanımını yapan yazar; adet, gelenek ve kültürel unsurların korunumu ve aktarımındaki rolüne değinerek milletin köklerinin ifadesi ve milli bir hazine olduğunu vurgular. Basri Gocul’un hayatından çeşitli fotoğraflarla zenginleştirilen köşe yazısında, destancının kronolojik hayat hikayesine yer verilir. Oğuzlama dışında gerçekleştirdiği diğer edebî faaliyetlerden olan serbest ve mistik şiir, hicviyeler, Mevlâna ve İkbâl tercümelerinden örnekler sunulur.

Gazetenin söz konusu sayısında, Basri Gocul’un yirmi yılda oluşturduğu 1170 küsur mısradan oluşan “Türk Milli Destanı”ndan çeşitli dizelere yer verilir: “Kafirlerin Ettikleri”, “Tapatlı Canlardan Geçildiği Çağ”, “Üç Ulu Devlet”, “Alplarbaşı Kazan Bey’in

⁵ Oğuzname hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demir, 2016.

⁶ Basri Gocul hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çay, 1979; Odacı, 2016.

Öfkelenişi”, “Eşinin Deli Dumrul’u Kınaması”, “Alplarlaşı Kazan Bey Gene Meydan Ortasındadır” başlıklarında “söyleme” ve “yelteme”ler⁷ aktarılır. Oğuzlama’yı Türk Şehnamesi olarak adlandıran Mehterbaşoğlu’nun Oğuznamelerin önemi hakkında gazetede verdiği şu satırlar dikkate değerdir: “Oğuzlama çalır medeniyetimizi olanca şaşasıyla canlandıran altın kitabımızdır. Türk bayrağını, Türk büyüklerini, Türk vatanını nazarımızda bu kadar muhterem ve muhabbetli yapan sırlar birer birer açıklanmıştır.”

Dede Korkut hakkındaki incelemeler, ayrıntılarıyla birlikte okurlara sunulmuştur (Yıldırım, 24.09.1958). Dede Korkut hikayelerindeki başlıca mevzular ise şöyle sıralanmıştır: İrkıl Atalar Ak Sakallı ihtiyarlar, hanlar, Oğuzlar ve destanlarla ilgileri, at, av ve kutsal hayvanlar, mukaddes sayılar ve renkler, su ve ağaç unsurları ve destanı tarafları, silahlar ve destanlarla ilgisi, kahramanlık motifleri, ev motifi, ışık motifi, kız ve kadın, maden isimleri, adetler, dinler, hitabe benzerlikleri. Ömer Yıldırım’ın çalışmasını hazırlarken Nihat Sami Banarlı ve Orhan Şaik Gökyay’ın isimlerini anması ise yazının akademik niteliğini arttıran bir diğer unsurdur.

Vankulu gazetesi, 1958 yılında Van Öğrenci Yaşatma Cemiyeti adlı sivil toplum kuruluşunun İstanbul şubesi öncülüğünde çıkartılmış, yayın hayatı kısa süren yerel gazetedir. Gazete folklor malzemelerinin ağırlıkta olduğu bir çizgide yayın politikasını şekillendirmiştir (Komisyon, 1988:193). Tayyar Dabbağoğlu, üniversite eğitimini yurt sevgisi ile eş değer olduğunu ifade eden “Yurt=Üniversite” başlıklı köşe yazısında yurt sözcüğünün anlamı ifade ederken aşıklık geleneği içerisinde aşık-sevgili ilişkisini örnek olarak aktarır. Aşığın elinde bir sazla sevgili peşinde koştüğünü dolayısıyla sevgilisinin olduğu yerin aşık için “yurt” olduğuna değinir (Dabbağoğlu, 18.03.1958).

Söz konusu sayıda Aydın Konakçı tarafından “Van Folklorundan Beddualar” adlı yazıda Van yöresinden derlenmiş yirmi beş bedduaya yer verilir (Konakçı, 18.03.1958). İğit Arkan yere gele. O boydan artık böyömiyesen. Ganin içan aka. İcı giren gaman. Gözleran tite yene. Geniyanın başına gele. Ardımda töremiyesen. Balalarından çekesen. Ciğerlerin ağzınnan gele. İtten elemete gurtnan giyemete galasan. Gözleran ali mili çekile. Gezzebe gelesen. Sofi Baba seni çırpma şeklindeki beddua derlemeleri yöre ağız hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Yöre ağız özelliklerinin yanı sıra halkın sözcük hazinesindeki çeşitli kelimeler de derlemelerde kendini gösterir. Bir diğer önemli derlemeyi Faiz Demiroğlu, İkinisan gazetesinde

⁷ Savaşçıları gayrete getirmek, şevklendirmek için kopuzla söylenen kahramanlık konulu nağmeler.

aktarmıştır. Yazar, Van adının nereden geldiğini konu edinen toponomik efsaneyi okuyucularla paylaşmıştır (Demiroğlu, 1958).

“Dünya’da Van, ahirette iman” sloganı ile yayın yapan Bendimani gazetesinde Hayali mahlasını kullanan şair Hasan Yavaş, “Van’a Hasretlik” şiirini dörtlüklerle ve on birli hece ölçüsü ile kaleme alır (Yavaş, 26.03.1957). Mahlas kullanımı, saf dili, hece ölçüsü ile halk edebiyatı geleneğinde şiirler kaleme alan şairin şiirinin ilk iki dörtlüğünü örnek olması açısından vermeyi uygun görüyoruz:

*Ah sılamda dertli anam oğul der,
Gel yavrum yaklaştı sırası Van ’m
Şatak çayı çağıldar,
Gürül gürül akar deresi Van ’ın
Ördeği yeşilbaş sıkılmaz fişek.
Bakin çimen tutmuş bağlar bir döşek.
Altından sandır tarlada başak.
Dışarıya gider parası Van ’ın*

Aynı sayıda Van yöresi veciz sözleri “Van’ın Dede Babadan kalma bazı veciz sözler” başlığı altında verilir (Bendimani, 26.03.1957). Bu sözler dededen babadan kalma olarak nitelenerek veciz sözlerin dışında anonim nitelikler göstermektedir. Halk edebiyatı ürünlerinin gelenekten beslenerek anonim yapıda bulunması karakteristik özelliğidir. Köşede aktarılan sözlerden bazıları şunlardır: Henek henek, soni değende. Çömlekte et gurtuldi çındır da başını kahindi. Olanda hat hat olmiyanda ac yat. Daz daznan baz baznan keçel tavuğ kel horoznan. Yağmur gününde şoratan borç olmaz. Oyunci oyun biilmez diyer yerim dardır. Sofi soğan yemez eline geçse gabuğünü goymaz. Dünyada Van ahrette imân.

Bendimahi gazetesi bir halk kültürü unsuru olarak türkülere gazetede yoğun bir şekilde yer vermiştir. “Hangi Türküleri Severler” adlı bölümde gazete ve şehir efradından Rıfki Akın, Halit Arvas, Orhan Yoğurtçuoğlu gibi yazarlar, günlük veya siyasi sorunları türkü formunda aktarmışlardır (Bendimani, 02.04.1959). Hece ölçüsü ve kafiye düzeni şeklinde mizahi bir üslupla oluşturulan türkü formları, günlük olayların ve siyasi mesajların aktarımında işlevsel rol oynarken halk türkülerinin yaygın etkisi de ortaya konulmuştur. Söz konusu formlardan birkaçını örnek olması açısından burada veriyoruz:

*TÜZEL BOYSAN:
Bilmeden kapım çaldım,
Aklımı baştan aldım
Orman Fakültesi deme
Başıma bela açtım (aman aman)*

MUHSİN TORUL:

Düz samatya içinde,

Çıramı yakamadım.

Beş rum dilberi sevdim,

Beşinden geçemedim (ooo)

Bu sayıda önemli bir derleme faaliyeti olarak Türkoğlu tarafından “Van’ın Bilmece, Mâni ve Deyimlerinden Birkaçı” başlıklı köşe kaleme alınır (Türkoğlu, 02.04.1959). Köşede 12 bilmece, 13 deyim ve 4 maniye yer verilir. Söz konusu derleme örneklerinden bazılarını şunlardır: Özü demirden, kuyruğu kendirden (İğne-iplik). Yer altında şırfı kazık (Pücülük= Havuç). Dağdan gelir hat hat gömleği kat kat (Lahana). Yumruğum yarığan (El ve cep). Dağdan gelir helil melil, çal başına otur kemir (Şalgam). Dağdan gelir, taştan gelir. Başı telli eniştem gelir (Uşgun). Altındır abası, gümüştür küpesi. Bunu bilmeyen eşşek sıpası (balık).

Derleme kapsamındaki deyimler ise şu şekildedir: Gelişin gidişin bir oldu, ateşe mi gelmiştin. Günde gelen kül üste, ayda gelen çul üste. Kör ne ister iki göz, biri eğri biri diiz. Üstü kalaylı, altı vayvaylı. Yiğit bin yaşar, fırsat bir düşer. Tendire vurdum lavaş dert gelir yavaş yavaş. Ay arsızın, gün arsızın, gönlü hoştur tumansızın. Keçinin eceli gelende çobanın ekmeğini yer. Ayağıma yer edim, gör başan neler edim. Fukaranın düşkünü, ipekli giyir kış günü.

Köşede yer verilen maniler ise şöyledir:

(Yerdivanım) kırk ayak,

Kırkına vurdum dayak

Dediler yârin geldi,

Segürdüm yalın ayak.

Deniz üstünde otum,

Uzat elini tutum.

Elin elime değende,

Otuz gün oruç tutum...

Bir diğer deyim, atasözü derlemesi “Van Deyimleri” başlığıyla Serhat gazetesinde yayımlanmıştır (Serhat, --.10.1952). Köşede Van’ın Türk kültürünün izlerinin en canlı örneklerini barındırdığına ve gazetenin derleme faaliyetlerine imkanlar ölçüsünde devam edileceğine değinilir. Söz konusu derlemeler şu şekildedir: Habere nubara segürme, Tendir⁸ issiyken ekme tutar. İşini, aşını, eşini bil. Fakiri dögeceğine üstünü yırt. Günde gelen kül üste ayda gelen çul üste. Yağmur gibi

⁸ Ekmek pişirmeye mahsus yerde kazılan bir nevi fırın.

şoratan⁹ borç verilmez. Yiğit bin yaşar fırsat bir düşer. Ay arsızın göynü hoştur tumansızın.

Şamran gazetesi de atasözleri derlemelerine yer verir. Derleyici ise “Körkahya” müstear adını kullanmıştır. Söz konusu derlemeler şöyledir: Çok düz yolda yürümüştü, kaldı şoğumda şıllık ata. Çömlek dığırlandı, duvağım buldu. Bir dana bir nahırın adını bozar. Bizim kişi iki karpuz getirir, Birini yolda itirir. Gelin gahtı kendi yıkıdı. Olanda hat hat: Olmayanda aç yat. Seğirdim kebab kokusuna; baktım, eşek dağlıyorlar. Bulut kalktı Muştan, elini çek işten. Ağır otur; batman gelesin.

Bendimahi gazetesinin dışında Şamran gazetesi de söz konusu sayıda Ercişli Emrah’ın şiirlerine sayfasında yer vermiştir.

*Bizim sahraların başı.
Pare pare duman şimdi
Kavuşması bir hoş olur.
Ayrılması yaman şimdi.
Gülün çevresi harmola
Çektiğim ahu zarmola
Acep bizi anarmola
O kaşları keman şimdi.*

Serhat gazetesinde M. Tayyar Dabbağoğlu “Türkümüz” adlı şiirini, on birli hece ölçüsüyle düz kafiye şemasında uyaklandırarak sade bir dille, kahramanlık duygularıyla kaleme almıştır (Dabbağoğlu, 01.11.1952). Şiirinde türkü başlığını kullanması, türün icrası ve tanıtımı açısından önemli bir faaliyettir.

*Öz yurt parçasından, nazlı dağlardan
Şan-şeref uğruna yo alıp çıktık.
Vazgeçtik gül yüzli, şen otağlardan
Doğudan-Batıya sel olup aktık.
Kılıçlar eldeydi, eller dizginde
Atlar kanatlanmış, gözler enginde
Hilali parlayan, şafak renginde,
Bir Bayrak ufkunda yel olup estik ...*

Yine aynı sayıda Van’ın unutulmayan hicivleriyle tanınan halk şairi Molla Boza’nın (Mehmet Emin Bozkurt) “Feleğe” adlı şiirine yer verilerek çeşitli zamanlarda hayatı ve eserlerinin ele alınacağı belirtilir (Bozkurt, 01.11.1962).

*Felek sana neylemişim?
Bağrım başım kan eyeldin
Bir yandan evim dağittin*

⁹ Yağmur sularını damdan akıtan oluk.

*Bir yandan yardan eyledin
Sineme çekmişsin dağı
Bülbülsüz neyelerim bağı
Ömrümüzün bu son çağı
Gözyaşım umman eyledin ...*

Çaldıran gazetesinde Ali İhsan İlhan'ın kaleme aldığı “Eski Van Türküsü” başlıklı şiir, dörtlükler halindeki bentleri ve iki dizeli kavuştakları ile türkü formunda sade bir dille kaleme alınmıştır (İlhan, 15.11.1956).

*Heybetli de durur Van'ın kalesi
Gâvur topuyla yıkılmış kulesi
Eski halini bulası aman
Yeniden mamur olası
Dalgalar da öpüyor kalenin eteğini
Düşman yedi orada Türk köteğini ...*

Vansesi gazetesinde Van Lisesi'nden Faruk Özen adlı öğrencinin “koşma” başlıklı koşma türündeki şiiri yayınlanmıştır (Özen, 18.03.1960).

*Çiçekler açıldı yeşerdi bağlar için
Gönlümü ardına taktın güzelim
Ayrılık acısı yüreğim dağlar
Ağlıyan kalbimi yaktın güzelim
Karamı yazılmış anlım yazısı
Kimsede olmasın gönül sızısı
yanlız durarmı koyun kuzusu
Günleri aylara kattın güzelim ...*

Van ortaokul edebiyat kolu tarafından çıkarılan “Doğu Işığı Van Ortaokul Dergisi” adlı yayında öğrencilerin ve öğretmenlerin çeşitli konulardaki yazıları yer alır. Derginin ilk sayısında önsöz kaleme alan ortaokul Türkçe öğretmeni A. Yaşar Kızıltan, derginin misyonunda halkbiliminin yerini şöyle aktarır: “Derginin sayfalarını bilimsel, milli konu, güzel şiir, hoş giden hikâye bilmecelerle bezeyecek olan siz genç amatör yazarlar...” (Kızıltan, 01.02.1948). Görüldüğü üzere dergideki halkbilimi faaliyetleri derleme odağında şekillenmiştir.

Van lisesinin kültür kolu organı olarak yayınlanan Erek dergisinde okulda gerçekleştirilen faaliyet haberlerinin yapıldığı sayfada halk şiiri okuma yarışmasından bahsedilir (Erek, --.02.1955). Yarışmada Pir Sultan Abdal'ın “Ben bir yanık elma olsam” şeklinde başlayan şiirinin okunduğu aktarılırken Sabahattin Türkoğlu'nun sazı eşliğinde okul korosunun halk türküleri icra ettiği vurgulanır.

Serhat dergisi, “Varlığım Milletimdir, Herşeyim Onun İçin” sloganıyla aylık yayın yapan milliyetçi çizgide yerel dergidir (Davudoğlu, --.10.1952). Kurucusu Üzeyir Davudoğlu “Niçin Çıkıyoruz?” adlı yazıda yolunu “Türk yolu” olarak nitelendirir. Dolayısıyla dergide Oğuz destanları, Türk örf-adet ve gelenekleri gibi Türk kültür unsurları yoğun olarak işlenmiştir.

Tan gazetesinin eki olarak çıkan Şamran gazetesinde “Buradan vurdum kılıncı Halepte oynadı ucu” (Cevap yazılmamış) şeklinde bilmecelere yer verilir. (Şamran, -- Ekim 1952). Van Postası gazetesi ise kültürel içeriklerden daha çok siyasi haber içeriklerine yer veren yerel gazetedir. Nadir de olsa gazetenin bazı sayılarında halk kültürü ele alınmıştır. Gazetede dönemin siyasi konjonktürüne bağlı olarak bir Nasrettin Hoca fıkrası aktarılmıştır (Van Postası, 29.09.1953). Aynı şekilde bir diğer sayıda “Güzel Fıkralar” başlığı altında “doğru yolda olmak” konulu bir fıkraya yer verilir (Van Postası, 02.11.1954). Geleneksel fıkraların dışında halk arasındaki komik anekdotlar da fıkra başlığı altında gazetede verilmiştir (Van Postası, 19.08.1954).

Folklor malzemelerine yoğun bir şekilde yer vererek yayın politikasını şekillendiren bir diğer gazetede Van Halk Postası gazetesidir. Vansesi Matbaası’nda eski Milli Eğitim Müdürü Naci Özden tarafından yayın hayatına başlamıştır. Vankulu gazetesi gibi yayın hayatı kısa sürmüştür. Bir diğer gazete ise Van Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği adlı sivil toplum örgütü tarafından 1996 yılında tabloit halinde dört sayfa olarak çıkarılan Şipana gazetesidir. Bu gazete Van yöresi halkbilimine ait unsurlara yoğun bir şekilde yer vermiştir (Komisyon, 1998: 193).

2.2.1.3. Maddi Kültürle İlgili Yazılar

Maddi kültür unsurlarından yeme içme geleneği, malzeme temininden yemeğin hazırlanma sürecini, sofrada sunumunu, yeme-içme geleneklerini ve son olarak dualama aşamalarını içeren kültürel unsurdur. Temel fizyolojik ihtiyaç etrafında oluşup geliştiği için her bireyin her gün içerisinde bulunduğu kültürel ortamdır. Coğrafi, iklimsel özelliklere ve ekonomik niteliklere bağlı olarak kültürden kültüre farklılık gösterir. Söz konusu dönemde Van mutfak kültürünü okuyabildiğimiz çeşitli yayınlar yapılmıştır. Vankulu Gazetesinde Van folklorundan adlı bölümde “İmansız Gitmesin” adlı şiire yer verilir (Vankulu, 18.03.1958). Söz konusu şiirde Van yöresi mutfak kültürü hakkında çeşitli bilgiler bulunur. Yemek kültürü bağlamında çılbr, eşgili, keledoş, gayganalı adlı yemeklere yer verilirken içecek kültürü

kapsamında semaver çay ve cacık yer alır. Mutfak araç gereci olarak ise semaver, tabak ve istikan¹⁰ söz konusudur.

*Semaveri koydum deme
Çekip içini inleme,
Doldur, doldur, hiç dinleme
Çılbır imansız gitmesin
İç üstüne bir gırtlama
Gırtlamadan ben anlasam
Isıcak olsa üflerem
Hem oh çeker hem koklaram...*

Van yöresinin zengin mutfak kültürünün aktarıldığı bir diğer şiir Ersen Ergun'un kaleminden "Özleyiş" başlığı altında yine aynı sayıda yer almaktadır (Ergun, 18.03.1958). Bu şiirde eşgili, cacık, keledoş, semaver yiyecek-içeceklerinin yanında ağuz, bulama, lavaş ekme, ayran aşı ve balık başı aktarılır.

*Eşkili, sengeserden oldum.
Hani bizim Ağuz ile Bulama?
Evvel ne idim, şimdi noldum?
"Peynir-cacık yolla" yazdım anama
Nerde Hır heşekle yanan tendır,
Nerde Lavaş ekmele, keledoş?
At eti gırla, gidiyor burda,
Yetiş imdadıma Baboş!.*

2.2.1.4. Kültür Turizmiyle İlgili Yazılar

Kültür turizminin geliştirilmesi, uygulamalı halkbilimi ve Somut Olmayan Kültürel Miras programının temel konularındandır. Bu bağlamda Van'ın yerel gazetelerinden Göl Ekspres gazetesi kültür turizminin Van'da geliştirilmesi ve tanıtılması noktasında çeşitli haberler yapmıştır. "Van ve Turizm" (Göl Ekspres, 18.02.1960) başlıklı haberde Van'ı tercih eden turistlerin ilim adamı, arkeolog, fotoğrafçı vb. meslek kollarından şehrin çevresindeki tarihi eserleri görmeye veya incelemeye gelenler olduğuna değinilir. Van'ın turizm potansiyelinin ortaya konulması; tarihi eserlerin korunması, yaşatılması ve tanıtılmasına bağlı olduğu vurgulanır. Tanıtım faaliyetlerinden sorumlu olan Van Tanıtma ve Tanıtma Cemiyeti'nin daha etkin olmasının gerekliliği ifade edilerek gazetede bu konuya dikkat çekmek amacıyla Van'ın turizmi ve tarihi eserleri hakkında yazılar yayınlayıp doküman derlemesi yapılacağı ifade edilir.

¹⁰ Bir çeşit bardak.

Van'ın tarihi eserleri ve ilk çağ medeniyetlerinden Van sınırları içerisinde hüküm sürmüş olan Urartularını tanıttığı yayınlar yapan bir diğer gazete "Aylık edebiyat ve Sanat Gazetesi" sloganıyla yayınlanan Kırac gazetesidir (Kırac, 18.05.1956). Gazete, Urartuların siyasi ve kültürel tarihini geniş bir şekilde ele alan yazısında Urartu beylerinin kronolojik sırasını aktarırken köşe yazısının sonuna Urartu tarihi ile ilgili bir bibliyografya eklemeyi ihmal etmemiştir.

Bir diğer yazı Müfit Bekiroğlu tarafından "Turizmin Gerçekleşmesi" başlığıyla yayınlanmıştır (Bekiroğlu, 02.04.1959). Bekiroğlu, turizmin endüstrileştiği vurgulayarak başladığı yazısında Van'ın turizm potansiyelini tartışır. Van'ın tarihi ve incelemeye değer eserleri için gelenlerin iki yüz ve üç yüz dolaylarında olduğuna değinir.

2.2.1.5. Halkbilimi Tarihiyle İlgili Yazılar

20. yüzyıl fikir ve sanat hayatında önemli izler bırakmış olan Ziya Gökalp, genç Cumhuriyet'i düşünceleriyle etkilemiş bilim ve fikir adamıdır. Bir ideolog olarak milliyetçilik fikrini sistemleştirmiş, sosyoloji, halkbilimi gibi disiplinlerin öncülerinden olmuştur. Gökalp'in Halka Doğru adlı dergide kaleme aldığı yazıyla Türkiye'de folklordan ilk bahseden kişi olduğuna değinmiştik. Gökalp'in halk kültürü araştırmalarında sahip olduğu öneme binaen Mustafa Polat, İkisan gazetesinde yayınlanan "Milliyetçilik Görüşü" adlı yazısında Gökalp hakkında geniş bilgiler verilmiştir (Polat, 24.09.1958). Yazıda ayrıca Türk Yurdu dergisinin faaliyetleri ve Gökalp'in çeşitli eserlerine değinilir.

2.2.2. Telif Eser Kapsamındaki Faaliyetler

Bu bölümde çalışmanın hacmi göz önünde tutularak tanıtım yıllıkları, ders kitapları, kapsamı sınırlı çalışmalar hariç tutulmuştur. Halk kültürü araştırmalarıyla doğrudan ilgili olması ve halk kültürünün hemen hemen her alanıyla ilgili söz varlığına sahip olması sebebiyle Derleme Sözlüğü'ne Van yöresinden yapılan katkılar ele alınmıştır.

2.2.2.1. Derleme Sözlüğü

Derleme Sözlüğü 1932 yılına kadar yazı dilimize girmemiş ve 1932-1960 yılları arasında yurdun geniş bir alanında halk ağzından derlenmiş olan Türkçe veya Türkçeleşmiş sözcükleri barındırmaktadır. Eser, iki büyük derlemenin verimidir. 1932-1934 yılları arasında yapılan eseri oluşturan birinci derlemenin sonucunda altı ciltlik Söz Derleme Dergisi çıkarılmıştır. İkinci derleme ise 1952-1959 yılları arasında gerçekleştirilmiş ve birinci derlemeden birkaç kat daha verimli olmuştur (Komisyon, 1993).

Derleme sözlüğü faaliyeti, Van ili merkezli şekillenmemiş olsa da halk ağzından derlenen kelimelerin yazı diline kazandırılması noktasında Van'dan yapılan derlemeler önemli bir ihtiyacı gidermiştir. Van merkez ve Erciş ilçelerinden halk ağzında yaşayan sözcükler yazı diline kazandırılmıştır. Halk ağzında sözcüklerin alanyazına kazandırılması halk etimolojisi bağlantılarının kurulması açısından önemli olmuştur. Derleme sözlüğünde Van merkezden Macide Aksoy 100 fiş, Dursun Ürelî 30 fiş gönderirken Ali Saracoğlu Van Erciş'ten 1400 fiş göndermiştir (Komisyon, 1993).

Bu bölümde derleme sözcüklerden aynı kökten türeyen sözcüklerden sadece bir hâli esas alınmıştır. Sözcüklerin anlamları çalışmanın hacmini aşacağı için sadece sözcüklerin Sedat Veyis Örnek'in halkbilimi kadrolarına göre tasnifini vermeyi uygun görüyoruz. Bu kapsamda Halk botaniği başlığı altına alınabilecek sözcükler; acı cehre, acor, acorranmak, ağüzüm, ağ yemşen, almut, alo, amışk, alsa, babambaşı, bergon, bıdık, boğaz açmak, çağşır, çetine, cillemek, gelek, günciçeği, güzlük, keven, künci, mendo, mezmeze, murcalık, özek, puta, sümbül, sütlübuğday, şallah, taya, tereke, teyek, tohlu, yemişan, zivan, acorranmak şeklindedir.

Halk zoolojisi, adlandırma ve sınıflandırmanın yanı sıra bir yönüyle de modern yöntemlere başvurmadan hayvanların davranışlarını inceleyerek hayvanın ihtiyacı hakkında fikir yürütebilmeyi kapsar (Akin, 2018: 183). Tarım öncesi toplum yapısında hayvancılık faaliyetlerine oldukça önem veren Türkler, hayvan sağlığının korunumu ve tekrar kazanımı ile ilgili sözlü kültür içerisinde yoğun bilgi birimine sahip olmuşlardır. Bu bilgi birikimi büyüsel işlemler, akılcı işlemler ve bu akılcı katışık işlemlerin bir araya gelmesi ile oluşmuştur (Boratav, 1994: 129). Halk zoolojisinde kapsamında ise ahıtma, ahur hamı, ahur havuzu, alıceli beliceli, ankırmah, banlamak, berçi, beş, bızav, biceğinde doğurmak, bire, bupbu, burçin, cancır (cancör), ceyran, cu cu, cüre, çalağan, çörüşük, dabah, dalap, delik, devün, dırçık, dındık, dülbe, geçi, gırman, guzuldamak, güzem, ilan, karçibin, kepenek, kızılkurt, kulun, pipo, revde, tarhan, toylak, telek, tülek sözcükleri vardır.

Yörenin hâkim ekonomik faaliyeti olarak tarım ve hayvancılık kültürü derleme sözlüğünde geniş şekilde yer almıştır. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri yürütülürken şekillenen terimlerden araç gereçlere sözlükte yer bulmuştur. Bunlar alağızlı, alaf, alan, aşan etmek, bere, bezirhana, çav, çeten, dehre, eğens, gab, gelbere, hotak, ilincah, kağlamak, kerdivar, kersek, kuvel, küsgi, mağal, madek, milak, mirav, part, pim, puta vermek, şene, şohum, tapan, tapuk, tevere, tumb, yoğun, zemi'dir.

Halk mutfağı; yemeğı oluşturan malzeme ediminden yemeğın hazırlanışı, sunumu, yenmesi ve sonrasında dualama-uğurlama aşamalarını içeren ve bütüncül anlamda yeme-içme alışkanlıklarını inceleyen halk bilgisinin önemli bir alt dalıdır. Kültürden kültüre farklılık gösteren yeme-içme alışkanlıkları; coğrafi ve iklimsel özelliklerin yanı sıra ekonomik niteliklere göre değışir ve gelişir. Derleme sözlüğü aracılığı ile literatüre kazandırılmış Van yöresi mutfak kültürü hakkında ipuçları veren sözcükler şunlardır: avanat, baldırcan, bedro, behmez torpağı, biheri, borani, cırtıdamah, ortu, asuda,aş, aşı, döyme, duvah, dürmük, düz, hevdik, kedele, kete, kızlanmak, kızırık, lembeki, murtuğa, pahlava, par, paa, perek, porak, sağınnıh, serek, sütül etmek, şile, şorav, tar, tarhana, teleme, tentos, tutak, yuka, acı hamur.

Halk kozmolojisi gök cisimlerinin oluşumu, şekilleri üzerine yorumları ve bu yorumların günlük hayata olan etkisini araştırır. Bu kapsamda sözlükte yer alan sözcükler beşkardaş, yedikardaş şeklinde dir. Halk meteorolojisi ise halkın hava olaylarını tahmininde geliştirmiş olduğu tecrübeye dayalı bilgi birikimidir. Van yöresinden derleme sözlüğü aracılığıyla literatüre girmiş olan bu birikim burutgan, kıran, sır, şahta, şepe, tozak şeklinde kısıtlı biçimde yer almıştır.

Halk takvimi halk açısından önemli olay ve anıları, bireylerce de onay görmüş belli noktalara yerleştirmeye imkân sağlayan sistemdir (Başuğur, 1998: 1). Ilışıl, obaşdan sözcükleri Van yöresinden halk takvimine örnek oluşturur. Yine halkbilimi kadrolarından halk ekonomisi ise halkın geimliliğini oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiğı faaliyetler sırasında ve sonucunda teşekkül eden kültürel yapıdır. Zubara sözcüğü meslek folkloru dışında halk ekonomisinin en net örneğidir.

Halk matematiğı halkın günlük işlerinde alışveriş, takas gibi ekonomik faaliyetler içerisinde hesaplama gerektiren durumlarda kendi geliştirmiş oldukları ölçü birimlerini kullanması “halk matematiğı” olarak adlandırılır (Artun, 2010: 224). Halkın ölçüm yapmak amasıyla geliştirmiş olduğu yöntemlere ab, başlı, çap, eynem, üt, god, gonsalak, haral, hışma, sile, tay sözcükleri örnek verilebilir.

Halkbiliminin söz ve anlatı odaklı çalışma alanı olan halk edebiyatının önemli geleneklerinden aşıklık geleneğı aşık adı verilen geleneğın yaratıcı ve icracıları şaman, kam, baksı, ozanların devamı sayılan gelenek içerisinde usta-ıracak şeklinde yetişen doğaçlama şiir söyleyebilen saz ve söz kişilerdir. Köprülü aşıklık geleneğının tarihselliğıyle ilgili olarak Attila'nın ordusunda mızıkacıların ve şairlerin olması ve Attila'nın savaşlarını, kahramanlıklarını aktaran şiirler söylemelerinden dolayı V. yüzyıla kadar götürülebileceğini ifade

eder (Köprülü, 1989: 157). Bu alana ise aşuh, aşsıh, bedva, yır vb. sözcüklerden oluşan söz varlığı örnek gösterilebilir.

Giyim-kuşam kültürel yapı içerisinde; maddi, manevi değerleri temsil etmesi sebebiyle kültür çalışmaları için temel kaynak olmuştur. Giyim kuşam ve süslenme unsurlarında renk sembolizasyonu ve malzeme niteliği çalışmalarda ayrıca ele alınan diğer unsurlardır. Van yöresinde giyim-kuşam ve süslenme unsurlarına basma, belbağı, bezek, birçek, borşevik, çiltik, çoğen, elcek, harakçin, kolbağı, kolçak örnek verilebilir.

Halk mimarisi konut tipleri, konut bölümleri, konutlarda kullanılan eşyalar konutların aydınlatma ve ısıtma vb. sorunlara karşı çözümleri ifade eder. Bu başlık altındaki sözcükler ise alacık, arabah, barhana, gorannık, lil, merak, mısranlı, şuratan, ahur odası'dır.

Akrabalık adlandırmaları aile terminolojisinin bir yönünü oluşturur. Van yöresindeki bu kapsamdaki adlandırmalar oldukça çeşitli ve zengindir. Akrabalık adlandırmaları ve lakaplar aynı zamanda sosyal dayanışmanın bir ifadesidir. Söz hazinesini oluşturan sözcüklere; aba, ağababa, ane, babo, bibi, ciğer, çeçe, dadaş, gacı, loruk, saçuzatan örnek verilebilir.

Oyun, Türkçedeki en eski sözcüklerden olup şaman törenlerindeki çeşitli öğelerle ilintilidir. Şamanın törenlerde sergilediği dans, taklit ve dramatik öğeler, tiyatro, dans ve türlü seyirlik oyunların kökenini oluşturur (And, 2016: 37). Geleneksel oyunlar yetişkinlerin ve çocukların icra ettikleri olmak üzere ikiye ayrılır. Derleme sözlüğündeki Van yöresi geleneksel oyunlarının söz hazinesini bicek, bosdanacan, bök, çik, çömçe gelin, kiş oluştur.

Formel ifadeler, başlığına alınabilecek söz hazinesi ağırlıklı olarak deyimlerden oluşmaktadır. Deyimler, dilin anlatım yollarını, toplumun tarihini, yaşama biçimlerini gelenek, görenek gibi sosyal normları içeren kalıp sözlerdir (Aksan, 2003: 36). Deyimlere örnek olarak ağzını gevelemek, ateş atmak, atnan arpayı döğüşürmek, avcu kavun olmak, baş koşmak, başını bağlamak, baş koşmak, başa düşmek, bel vermek, boncilos etmek, boyu batmak, boyun olmak, boyun vermek verilebilir. Bilim dilinden gerek genel dilden aşağıda olan argo halk arasında oluşarak halkın dili aracılığıyla yaygınlaşır. Ayrıca kelime şekillerini altüst eder ve dildeki kelimeleri atıp yerine başkasını kullanır (Devellioğlu, 1990: 20-21). Sözlükte yer alan argo niteliğindeki söz hazinesini mank, puza, tavgavı oluşturur.

Oyun, müzik ve spor halk eğlencelerini oluşturan önemli başlıklardır. Spor kapsamında Van yöresinden bir güreş terimi olarak boyunduruk sözcüğü bonturuh olarak yer almaktadır. Türklerin köklü tarihinde savaşa hazırlık olarak yapılan bir spor olmanın yanında

bayram ve düğün şenliklerinde de bir yiğitlik göstergesi olarak güreştikleri Çin yıllıklarında belirtilir (Özcan, 1996: 317). Türklerin ata sporu olarak bilinen güreş atıcılık, binicilik, cirit gibi geleneksel sporlarımızdandır. Türk spor kültürünün en eski oyunlarından olan güreşin Orta Asya'nın dışına çıkarılması ve diğer milletlere öğretilmesi Türkler ve Moğollar aracılığıyla (Gülensoy, 2011: 242).

Meslek folkloru, meslek adları ve mesleklerin icrasında kullanılan araç gereçlerden oluşur. Bu kapsamdaki sözcük hazinesi; avdas, avkuş, avlah, avlanıp kuşlanmak avlah, başparah, belet, borlamak, kadamah, kahmuh, kezil, kilk, nahırcı, yasavul sözcüklerinden oluşmaktadır.

Geleneksel halk taşıtları motorlu taşıtların yaygınlaşmasının öncesinde at, eşek, katır, deve gibi binek hayvanlarının yalnız ya da tahtadan yapılan tekerlekli arabalar eklenerek kullanımını ifade eder. Binek folkloru olarak da adlandırabileceğimiz bu araştırma alanı bu araçların adlandırılması, sınıflandırılması, bakımı vb. etrafında kültürü ifade eder. Van kültür hayatı içerisinde aktarılabilecek söz hazinesi aradam, cansız at, hodak, hop, sıırım, şur, terkileşmek'tir.

Geçiş dönemleri, ana hatlarıyla doğum, evlenme ve ölüm aşamalarını ifade eder. Geçiş dönemlerinden ilki olan doğum; bebeğin doğumu, lohusanın korunumu ve ad konması vb. uygulamaları içerir. Evlenme aşaması ise düğün öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç bölümden oluşur. Bunun dışında evlilik tipi, evlilik çağı, evlilik yaşı, evlenme isteğini belli etme, kız isteme yine evlenme aşamasında önemli unsurlardır. Ölüm aşaması¹¹ ise ölüm öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere sınıflandırılır. Geçiş döneminin önemli durum ve uygulamalarına karşılık gelen söz hazinesi alkanası, bağırdağ, başbağı, başlıh, belemek, cicim ayı, çöge durmak, sanik sözcüklerinden oluşur.

Bir halkbilimi kavramı olarak halk hekimliği, halkın imkânı olmadığı ya da başka nedenlerle hekime başvuramayınca ya da başvurmak istemediğinde hastalıkları teşhis ve tedavisinde kullandığı yöntem ve işlemler olarak tanımlanır (Boratav, 1994: 122). Önleme ve tedavi odaklı bu uygulamalar kültürel deneyimlere bağlı olarak sözlü gelenek içerisinde kuşaklararası aktarım yoluyla şekillenir. Van yöresinde bu uygulamaları ifade eden sözcük hazinesi artma, askırmak, aval tabal, babağ, bağa yaprağı, bar, çahmah, hamlamah, hırtik, ince ağrı, isitme, karıkmak, kızdırma, tırık, ağışış şeklindedir.

Dinî-manevi folklor inancın sistemli bir şekilde yaşanışı olan dinin kültürü şekillendiren önemli bir kısmına karşılık gelir. Kişinin sahip olduğu dini değerler kâinat ve hayatın bir yorumudur. Van

¹¹ Ölüm geçiş dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Örnek, 1971.

yöresinde dinî kültürü ifadesi olan sözcükler avdas, çevirgel şeklinde sınıflı bir biçimde yer almıştır. Bunun yanında yörenin ekonomik profili incelendiğinde hayvan bitki, tarım ve hayvancılığa dayalı söz varlığının yoğun olduğu bunun yanı sıra yoğun akrabalık ilişkilerine bağlı olarak kelime hazinesinin genişliği dikkat çeker.

2.2.2.2. Müstakil Yayınlar

Bu başlık altında çalışmanın hacmi dikkate alınarak Van'da yayınlanmış çalışmaların yanı sıra basım yeri ve çalışma merkezi Van ili dışında olsa da alan araştırması itibariyle Van'da gerçekleştirilmiş çalışmalara yer verilmiştir.¹² Söz konusu çalışmalarda anonim halk edebiyatı türlerinin yoğunluğu dikkat çekerken maddi ve manevi kültür ürünlerinin çeşitli açılardan çalışılması da önemlidir. Cengiz Alper'in kaleme aldığı “Çeşitli Yönleriyle Van” adlı çalışmada Van'ın tarihi, coğrafyası, folkloru ve turizmi ele alınmıştır. Çalışmada Van'ın tanıtım faaliyetleri ayrıca aktarılmıştır (Cengiz, 1974). Yaşar Kalafat “Doğu Anadolu'da Eski Tarih İnançlarının İzleri” adlı çalışmasında geçiş dönemlerindeki halk inanışlarına odaklanarak inanışlarının İslamiyet öncesi temellerini ortaya koymuştur. Bolluk-bereket arttırma törenlerine de yer vererek kurban, adak, saç ritüellerine yer vermiştir (Kalafat, 1990). Törenlerle ilgili bir diğer çalışma, Kaya Kayaçelebi tarafından “Doğunun Yıldızı Van (Bütün Yönleriyle)” adlı eserinde Van'da Hıdrellez kutlamaları bağlamında gerçekleştirilmiştir (Kayaçelebi, 1990).

Celal Güngör, “Van Bölgesi'nde Tarihi Açısından Halk Kültürünün İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında doğrudan halk kültürü üzerine kapsamlı bir tez çalışması gerçekleştirmiştir. Van Folkloru adlı bölümde halk hikayesi, türkü, ninni, mâni, bilmece, atasözü ve deyim gibi anonim halk edebiyatı türlerinin yanı sıra ziyaret yerleri, aşıklık geleneği ve halk oyunlarına da yer vermiştir (Güngör, 1995). 1996 yılında, Pakize Aytaç danışmanlığında yürütülen “Van İli'nin Kadın Giyim-Kuşam-Takı Geleneği Üzerinde Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinde Asuman Baysan, yazılı ve sözlü kaynaklardan hareketle giyim-kuşam-takı üçgeni içinde, Van insanının kültür ve şahsiyet gelişiminde bu unsurların payı ve giyim-kuşam-takı geleneği tanıtmış, kavram karşılıklarını vererek değerlendirmiştir (Baysan, 1996).

Enver Demirpolat, “XX. Yüzyıl Van İli Tarihi ve İnanç Coğrafyası” başlıklı yüksek lisans çalışmasında cami, medrese gibi unsurların yanı sıra türbelere de yer vererek bölgenin inanç profilini

¹² Van şehir tarihi bibliyografyası için bk. Tekin, 2005.

ortaya koymuştur (Demirpolat, 1997). Dokumacılık alanında yapılan Van-Hakkari Yöresi Kilimlerinin motifleri üzerine yapılan çalışma (Yerli, 1995) sonrası aynı malzeme üzerine farklı bir yaklaşımla bir diğer çalışmayı “Van Müzesinde bulunan Van-Hakkari Yöresi Kilimlerinin Tekstil Tasarımı Açısından Analizi” başlıklı yüksek lisans teziyle Mehmet Sağ yapmıştır. Sağ, çalışmasında yöreyle bağlantı kurmuş; renk, süsleme, kompozisyon yapılarını çizerek Türk düz yaygı dokumacılığı bağlamında ele almıştır (Sağ, 1998). Aydın Talay, “Bizim Eller Van” adlı eserinde halkbiliminde inanç kültürü kapsamında ele alınan türbe, yatır ve efsanelere yer vermiştir (Talay, 1998).

Sonuç

Halkbilimi, halkın maddi ve manevi bütün kültürel unsurlarını bilimsel bir bakış açısıyla araştırarak halk kültürünün her yönüyle ortaya konulması amacıyla çeşitli kuram ve teoriler ışığında araştırma ve uygulama faaliyetleri içerisinde olan bir disiplindir. Halkbilimi araştırmaları içerisinde, yakın tarihin kültürel atmosferini ortaya çıkarırken bütüncül bir bakış açısı oluşturabilmek adına basın, süreli yayın ve kurum-kuruluş kapsamındaki faaliyetlere odaklanarak çok yönlü bir çalışma yürütmenin gerekliliği ortadadır. Bu görüş doğrultusunda incelemeler sonucunda 20.yy’da Van’ı konu edinen halkbilimi araştırmalarının anonim halk edebiyatı ağırlıklı olduğu görülür. Yörenin kültür zenginliğini ortaya çıkarma amaçlı çoğu zaman kısıtlı imkanlarla gerçekleştirilen çalışmalar, halkbiliminin bir kadrosuyla sınırlı olacak şekilde tematik olarak yürütülmüştür. Buna karşın halk kültürüne olan yoğun ilgi sonucunda geniş bir alanda derleme faaliyetleri gerçekleştirilerek saha malzemeleri alanyazına kazandırılmıştır. Süreli yayınlarda anonim halk edebiyatı ürünlerinden türkü, mâni, destan örneklerinin yanında destancılara dahi yer verilerek Türk milletinin bekasını sağlayacak Oğuzlama geleneğine dikkat çekilmiştir. Köşe yazılarında Türk milletinin mazisi işlenerek kültürel hazinelerin işlenmesinin zorunluluğu aktarılmıştır.

Sivil toplum kuruluşları, faaliyetlerin organize edilerek finansını sağlanmasında önemli rol oynarken araştırmaların ve etkinliklerin bir kurum etrafında gerçekleştirilmesiyle kurum kültürünün gerçekleştirildiği görülür. Dönemin ekonomik, siyasi ve sosyal şartlarına bağlı olarak kuruluşların ve süreli yayın faaliyetlerinin kısa ömürlü olduğu dikkat çeker. Ayrıca söz konusu derleme çalışmalarının sınıflandırılarak üzerine tür odaklı incelemeler yapılması önem arz etmektedir. Çalışmaların yazılı ve sözlü kaynaklarla karşılaştırmalı olarak yürütülmesi telif ve süreli yayınlarda yer alan saha

malzemelerinin geçerliliği konusunda bilimsel bir kanıya varmaya imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akın, E. (2018). *Talip Apaydın'ın Romanlarında Halk Bilimi Unsurları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Alper, C. (1974). *Van; Çeşitli Yönleriyle*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yayınları.
- And, M. (2016). *Oyun ve Bugü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Artun, E. (2010). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Başuğur, E. (1998). *Küp Köyü Takvim ve Meteorolojisi, Türk Halk Kültüründen Derlemeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baysan, A. (1996). *Van İlinin Kadın Giyim-Kuşam-Takı Geleneği Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boratav, P. N. (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2011). *Halk Edebiyatı Dersleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bülbül, S. (1995). *Van Gölü Havzası Türbe ve Kümbetlerinde Mimari Süsleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çavuşoğlu, R. (1995). *Van Müzesi'ndeki Urartu Bronz Kemerleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çay, A. (1979). Türk Destanları, Oğuzlama ve Basri Gocul Hoca. *Türk'e Çağrı*, 9, 21-26.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çurku, R. (2004). *Van'da Mahalli Basın ve İkinisan Gazetesi Örneği (1957-1961)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Demir, N. (2016). *Oğuzname İngiltere Nüshaları İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: H Yayınları.
- Demirpolat, E. (1997). *XX. Yüzyıl Van İli Tarihi ve İnanç Coğrafyası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

- Devellioğlu, F. (1990). *Türk Argosu İnceleme-Sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dorson, M. R. ve W. J. Thoms (1997). William John Thoms ve "Folklor" Başlıklı Yazısı. Serpil Aygün Cengiz (Çev.). *Milli Folklor*, 36, 89-92.
- Durbilmez, B. (2013). Halk Bilimi Araştırmalarının 100. Yılında: "Halk Bilimi" ile "Edebiyat"ın Ortak Alanları ve "Halk Edebiyatı" Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor*, 12 (99), 101-112.
- Durmaz, U. (2018). Türkiye Üniversitelerinde Halkbilimi Bölümlerinin Dünü, Bugünü, Yarını. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 38, 152-167.
- Düzgün, D. (2015). Halk Bilimi Araştırmalar Tarihinde Prof. Dr. Mehmet Kaplan ve Atatürk Üniversitesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 257-272.
- Ekici, M. (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Görgünay, N. (1990). Kirkitli Dokumalarımızdan Cecimlerimiz ve Van, *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 253-272.
- Gülensoy, T. (2011). *Barbar Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Güngör, C. (1995). *Van Bölgesi'nde Tarihi Açından Halk Kültürünün İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kalafat, Y. (1990). *Doğru Anadolu'da Eski Tarih İnançlarının İzleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kaya, D. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayaçelebi, K. (1990). *Doğunun Yıldızı Van (Bütün Yönleriyle)*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Komisyon (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Van*. Van.
- Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları- I*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mirzaoğlu, G. (2018). Türkülerde Seher Yeli Motifi. Metin Ergun (Ed.), *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı (155-164)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Özcan, A. (1996). Güreş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt.14, ss. 317-320).

- Tan, N. (2000). *Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler*. İstanbul: Artmedia.
- Tanpınar, A. H. (1988). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Saban, G. M. (2019). *Milli Kimliğin Oluşturulması Bağlamında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağ, M. (1995). *Van Müzesinde bulunan Van-Hakkari Yöresi Kilimlerinin Tekstil Tasarımı Açısından Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Şahin, G. (2012). Van Halkevi ve Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31, 52, 93-134.
- Talay, A. (1998). *Bizim Eller Van*. Ankara: Van Belediye Başkanlığı Yayınları.
- Thoms, W. J. (1994). Folklor. Serpil Aygün Cengiz (Çev.). *Folklor/Edebiyat*, 1, 52-54.
- Tunç, A. Z. (2009). Köy Enstitülerinde Sanat Eğitimi ve Dönemin Yöneticilerinin Sanata Yaklaşımları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 30-34.
- Odacı, N. (2016). Oğuznamecilik Geleneği ve Milli Destan Şairimiz Basri Gocul. *Türkbilig*, 32, 223-238.
- Önay, Y. (1995). *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tekin, Z. (2005). Van Şehir Tarihi Bibliyografyası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 689-731.
- Yerli, M. (1995). *Van Müzesinde Bulunan Kilimler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Apaydın, T. (15 Eylül 1956). Kızılelma Köyünde. *Çaldıran*.
- Bekiroğlu, M. (02 Nisan 1959). Turizmin Gerçekleşmesi. *Göl Ekspres*.
- Bozkurt, M. E. (1 Kasım 1952). Feleğe. *Serhat*.
- Dabbağoğlu, M. T. (01 Kasım 1952). Türkümüz. *Serhat*
- Dabbağoğlu, M. T. (18 Mart 1958). Yurt=Üniversitesi. *Vankulu*.
- Davudoğlu, Ü. (-- Ekim 1952). Niçin Çıkıyoruz. *Serhat*.

- Demiroğlu, F. (1958). Van Efsanesi. *İkinisan*.
- Ergun, E. (18 Mart 1958). Özleyiş. *Vankulu*.
- İlhan, A. İ. (15 Haziran 1956). Van Musiki Cemiyeti. *Çaldıran*.
- İlhan, A. İ. (15 Kasım 1956). Eski Van Türküsü. *Çaldıran*.
- Kızıltan, A. Y. (1 Şubat 1948). Ön Söz. *Doğu Işığı Van Ortaokul Dergisi*.
- Konakçı, A. (18.Mart 1958). Van Folklorundan Beddualar. *Vankulu*.
- Mehterbaşıoğlu, S. (27 Ocak 1958). İktisadi ve Kültürel Kalkınmaya Namzet Şehir. *İkinisan*.
- Mehterbaşıoğlu, S. (24 Ağustos 1958). Oğuzlama Sayımız. *İkinisan*.
- Özen, F. (18 Mart 1960). Koşma. *Vansesi*.
- Polat, M. N. (24 Eylül1958). Milliyetçilik Görüşü. *İkinisan*.
- Türkoğlu, C. (2 Nisan 1959). Van'ın Bilmecce, Mâni ve Deyimlerinden Birkaçı, *Bendimani*.
- Uzel, D. (28 Mart 1959). Türkülerde Van. *İkinisan*.
- Uzel, D. (30 Mart 1959). Türkülerde Van. *İkinisan*.
- Vanlıgil. (20 Nisan 1959). Van'ın Tanınması. *Bendimahi*.
- Yavaş, H. (26 Mart 1957). Van'a Hasretlik. *Bendimani*.
- Yıldırım, Ö. (24 Eylül 1958). Dede Korkut Hakkında Bir İnceleme. *İkinisan*.
- Yiğittop, S. (28 Mart 1959). Ramazan Manileri. *İkinisan*.
- (24 Nisan 1959). Mış Mış. *Bendimahi*.
- (26 Mart 1957). Van'ın Dede Babadan Kalma Bazı Veciz Sözleri. *Bendimani*.
- (02 Nisan 1959). Hangi Türküleri Severler. *Bendimani*.
- (6 Temmuz 1939). *Van Gazetesi*.
- (-- Ekim 1952). Van Deyimleri. *Serhat*.
- (-- Ekim 1952). *Şamran*.
- (29 Eylül 1953). Nasrettin Hoca, *Van Postası*.
- (02 Kasım 1954). Güzel Fıkralar. *Van Postası*.
- (19 Ağustos 1954). Fıkra. *Van Postası*.
- (-- Şubat 1955). Van Lisesinden Haberler. *Erek*.
- (18 Mayıs 1956). Urartu. *Kıraç*.
- (18 Mart 1958). Van Folklorundan, İmansız Gitmesin, *Vankulu*.
- (18 Şubat 1960). Van ve Turizm. *Göl Ekspres*.
- (-- Ekim 1960). *Göl Ekspres*.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 559-578

Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında Van'da Reşik (Ayakkabı) Yapma Geleneği* Tradition of Making Reşik (Shoes) in Van in the Context of Intangible Cultural Heritage

• Harun ARVAS*

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.
PhD Student, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Van / Turkey.
arvasiharun65@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0459-4857

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

02/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

08/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Arvas, H. (2021). Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında Van'da Reşik (Ayakkabı) Yapma Geleneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 559-578

Citation: Arvas, H. (2021). Tradition of Making Reşik (Shoes) in Van in the Context of Intangible Cultural Heritage. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 559-578

Öz

Kullanıldığı alanlara göre farklı şekillerde tanımlanan kültür; tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmak ve sonraki nesillere aktarmak için kullanılan değerlerin tümü şeklinde tanımlanır. Somut olmayan kültürel miras terimi, “somut kültürel miras” çalışmalarının doğal bir sonucu olarak UNESCO'nun “kültür varlıklarının korunması” için yürüttüğü programlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda somut olmayan kültürel miras toplulukların kimi durumda grupların kimi durumda ise bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımlayabildikleri uygulamalar, anlatımlar, bilgiler, temsiller, ritüeller ve bunlara ilişkin inanışların tümünü içerisinde barındırmaktadır. İnsanlık tarihinin bütün yaşamına tanıklık etmiş kadim Anadolu çok zengin bir tarihe ve geleneksel bir kültürel mirasa sahiptir. Bu kültürel mirasın önemli kollarından biri de geleneksel ayakkabıcılıktır. Van, geleneksel ayakkabıcılık üretiminin önemli taşıyıcılarından. Van'ın kültürel dokusunun somut bir örneği olan Van'ın yöresel ayakkabısı olan Reşiğin ayakkabı yapım konusu ele alınmıştır. Van'da geçmişi çok eskilere dayanan ve Van'ın kültürel bir değeri olan Reşik (ayakkabı) yapma geleneği, bu geleneğin aktarımı ve geleceğe nasıl taşınması, özellikleri, reşiğin tarihi ve hikayesi ele alınmıştır. Araştırma kapsamında Van'da reşiğin tek üreticisi olan Mecit Emen'in atölyesine gidilerek konu ile ilgili görüşmeler yapılmış, reşiğin yapımında kullanılan malzemeler ve yapım aşamaları fotoğraflarla ve video çekimleriyle belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, reşik, Van, somut olmayan kültürel miras, gelenek.

* Bu çalışmada, kaynak kişilerle yapılan görüşmeler 2019 yılında gerçekleştirildiğinden Etik Kurul Raporu gerektirmemektedir.

Abstract

Culture is defined in different ways according to the areas where it is used; The material and spiritual values created in the process of historical and social development are defined as all of the values used to create and transfer them to the next generations. As a matter of fact, societies take over their belief systems, social practices, norms, rituals, traditions and customs from past generations and shape them with a common cultural memory and transfer them to future generations. The term of intangible cultural heritage emerged as a result of the programs carried out by Unesco for “protection of cultural assets” as a natural result of “concrete cultural heritage” studies. In this context, intangible cultural heritage includes all the practices, narratives, information, representations, rituals and beliefs related to them, in some cases, in groups and in others, as part of individuals' cultural heritage. Therefore, the elements that constitute the intangible cultural heritage act as a powerful bridge between the past and the future, uniting the societies living on earth in a cultural pot. Ancient Anatolia, which has witnessed the entire life of human history, has a very rich history and a traditional cultural heritage. One of the important branches of this cultural heritage is traditional shoemaking. Van is one of the important carriers of traditional shoemaking production. The subject of making Reşik (shoe), which is a concrete example of the cultural texture of Van, is the local shoe of Van. In Van, the tradition of making Reşik (shoes), which has a long history and is a cultural value of Van, the transfer of this tradition and how it is carried to the future, its characteristics, the history and history of the maturity are discussed. Within the scope of the research, Mecit master, who is the only producer of adult in Van, went to the workshop of the master, and discussions were held on the subject, and the materials and production stages used in the production of the paste were documented with photographs and video footage. The study has been completed in the light of the data obtained.

Keywords: Culture, reşik (shoes), Van, intangible cultural heritage, tradition.

Giriş

Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olan “kültür” sözcüğü literatürümüze, Fransızca “culture” kelimesinin karşılığı olarak girmiştir. Kökü ise Latince “cultura”dır. “Colera” kelime kökünden türemiştir. Anlamı ise; çevirmek, döndürmek, toprağı alt üst etmek, bakım göstermek gibi farklı anlamlar taşımaktadır. Başlangıçta Latince olan bu kelime sadece tarla, toprak anlamları taşımaktadır, dolayısıyla kelime İngilizce’de “agriculture” yani tarım olarak kullanılmaktadır.” (Çakır, 2010: 32) Kültür, toplumların ve grupların tecrübelerini, inançlarını, sanat anlayışlarını, ahlaki ve hukuksal normlarını, adet ve gelenekleri ile sosyal bir varlık olarak tüm değerlerini içeren bir kavramdır. Bir toplumun taşıdığı tüm değerleri ve ortaya koyduğu tüm eserleri kapsar. Kültür tanımında “değer” ve “eser” kavramları oldukça önemlidir. Buna göre diyebiliriz ki kültür, bir

toplumun sahip olduğu değerler ve ortaya koyduğu eserler bütünüdür. Bu tanım kültürün içinde barındırdığı tüm maddi (somut) ve manevi (soyut) unsurları kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir (Aktan & Tutar, 2007: 3). Kültürel miras ise geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel olarak varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünüdür (Can, 2009: 3).

“Somut olmayan kültürel miras” terimi, “somut kültürel miras” çalışmalarının doğal bir sonucu olarak kısa adı UNESCO’nun “kültür varlıklarının korunması” için yürüttüğü programlar sırasında doğmuştur. Bu terimin ortaya çıkışının Türkiye’nin de içinde bulunduğu 20 ülke tarafından 1946 yılında kurulan UNESCO’nun 70 yıla yaklaşan tarihi kadar uzun bir arayış dönemi ve öyküsü vardır. Bu uzun öykünün en önemli satırbaşlarından birini UNESCO Genel Kurulu’nda 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi oluşturmaktadır. Türkiye’nin 1983 yılında taraf olduğu bu sözleşme, amaç ve ilkeleri bakımından tarihi yapıları, sit alanlarını ve doğal çevreyi korumaya yönelik çalışmalar yürütmüş ve insanlığın binlerce yılda meydana getirdiği somut kültürel yapıları ve bu yapıların içinde yer aldığı doğal çevreyi korunması gereken kültürel miras olarak tanılamıştır (Oğuz, 2018: 57).

Somut olmayan kültürel mirasın çok boyutlu ifadesi bir yandan insanların ve insan topluluklarının kültürel kimliklerinin ana kaynaklarından bir kısmını oluştururken, öte yandan da tüm insanlığın paylaştığı ortak bir servettir. Bu mirasın kökleri yerel tarihlerin ve doğal çevrelerin derinliklerine uzanır ve diğer öğelerin yanı sıra, bir o kadar çeşitli dünya görüşünü yansıtan çok sayıda dilde ifade bulur (Artun, 2015: 455). Bilindiği gibi UNESCO’nun 17 Ekim 2003 tarihinde kabul ettiği, Türkiye’nin de 27 Mart 2006 tarihinde resmen taraf olduğu “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”nin önemli amaçlarından biri, “bu mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı ve farkındalığı artırmaktır” (Kutlu, 2009: 13).

Sözleşmenin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Somut olmayan kültürel mirası korumak;
- İlgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek;
- Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı artırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak;
- Uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak (Oğuz, 2018: 121).

Türkiye, somut olmayan kültürel miras bağlamında önemli unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Bu örnekleri zengin ve canlı dinamizmiyle yaşatan iller arasında Van önemli yer tutar. Geleneksel sanatlar Van'da tüm teknolojik gelişmelere rağmen hâla varlığını koruyan güzide değerler arasında yer alır. Bu kültürel değerlerden biri de tamamen doğal malzemeler kullanılarak keçi kılından yapılan geleneksel ve yöresel Van ayakkabısı olan reşıktir. Çalışmada Van'ın somut kültürel değerleri arasında yer alan Reşiğin (ayakkabı) yapımı, yapımında kullanılan malzemeler, tarihi, hikayesi, geleneğin aktarımı tanıtılıp değerlendirilmiştir.

1. Van'da Reşik (Ayakkabı) Yapma Geleneği

1.1. Reşik

El sanatları ve zanaatlar, insanoğlunun yaşam mücadelesine başladığı en erken dönemlerde ortaya çıkmış, onun tarih içindeki ilerlemesine eşlik etmiş, zaman içinde toplumların ihtiyaç ve estetik anlayışı ile biçimlenerek bugünlere ulaşmıştır. Bu örnekler, üretildikleri toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını, estetik anlayışını, yaşam biçimlerini ve inançlarını ortaya koyan kültürel öğelerdir. El sanatları ve zanaatlar; halı-kilim dokumacılığı, çorapçılık, bastonculuk, kaşıkçılık, dericilik, saraçlık, bakırcılık, ayrıca cam, seramik ve çini gibi çok geniş bir alana yayılır. (Güzel ve Oskay, 270) El sanatları bir toplumun yaşam tarzını ve kültürünü yansıtan öğelerdir. Bu öğelerden bir tanesi de geleneksel ayakkabıcılıktır. Ayakkabı dış çevreden ayağı koruyan aynı zamanda giyimi tamamlayan bir unsurdur. (Sökmen ve Balkanal, 2018: 383) Geçmişten günümüze Anadolu'da birçok yörede, ilde geleneksel ayakkabıcılık önemli bir sanat dalı olmuştur. Van da bu geleneği sürdüren önemli bir şehirdir.

Van'ın yöresel ayakkabısı olan reşik, keçi kılı ve kendirden yapılan bir ayakkabıdır. Ham maddesi olan keçi kılı, İğdır ve çevre illerdeki göçerler tarafından elle dokunup kumaş haline getirilir. Bu kumaşlar Van'da Mecit ustanın elleriyle işlenerek ayakkabı halini alıyor. Reşik çocuk, bayan ve erkekler için ayrı ayrı tasarlanır. Genellikle her numaraya göre yapılan ayakkabı kadınlarda babet tarzı erkeklerde ise klasik modellerde yapılır. Reşikte birçok motif, desen, nakış ve yöreye has özellikler doğal olarak koyun yününden yapılan iplerle elle ve makine yardımıyla işlenir. Geçmiş çok eskiye dayanan reşiğe işlenen motif ve nakışlar çeşitlilik gösterir. Hayat ağacı, hayat güneşi, Urartu motifleri, Van yöresine has halı ve kilim motifleri, Van yöresine has kültürel yapı ve dokular (Van, kalesi, Van kedisi, Akdamar Adası, Van Gölü vb.) ve modern desenler işlenir. Kendisiyle görüştüğümüz Emen, reşikten şöyle bahseder: “Reşik İğdır ve Ağrı

Doğu Bayezit'teki Koçerler tarafından elle örülüp bize gönderilen keçi kıllarından yapılan Van'a has yöresel bir ayakkabıdır. Yaklaşık 600 yıllık bir geçmişe sahip olan reşik, tamamen el emeğiyle yapılır. İsminin reşik olmasının sebebi siyah (reş) olan keçi kıllarından dokunan kumaştan almasıdır. Reşik, yöre insanı tarafından yaklaşık 100 yıl öncesine kadar günlük hayatta yaygın olarak kullanılmaktaydı. Zamanla fabrikasyon türü ürünlerin çoğalmasıyla kullanımı azalan bu kültürel gelenek bugüne kadar varlığını koruyarak gelmiştir." (KK1) Van'ın kültürel dokusunun bir ürünü olan reşiğin yapımı oldukça zahmetli ve uzun bir zaman almaktadır.

Keçi kılı ve kendirden yapılan yaklaşık 600 yıllık geçmişe sahip yöresel bir ayakkabı olan reşik, Van'da sadece birkaç ustanın elinden hayat buluyor. Van'da reşik yapma geleneğinin son temsilcilerinden olan Mecit Emen, reşiğin tarihi hakkında şu bilgiye yer verir:

"Reşiğin tarihi hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat yapılan araştırma ve çeşitli görüşmeler neticesinde tarihinin yaklaşık olarak 500-600 yıl öncesine dayandığı yöre halkı tarafından belirtilir. 100 yıl öncesine kadar da yöre insanı tarafından kullanılan bir ayakkabıydı. Geçen zamanla beraber kullanımı azalmış ve günümüze kadar varlığını koruyarak gelmiştir. Belirttiğimiz tarihlerden önce kullanılıp kullanılmadığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Urartular başta olmak üzere Van'da yaşayan çeşitli medeniyetler tarafından kullanılmıştır. Her medeniyet Van'a çeşitli kültürel hediyeler bırakmıştır. Bu bırakılan değerli kültürel hediyelerden biri de reşik ayakkabısıdır. Keçi kılından yapılmış bir armağan, bir kültürel hediyedir. Eskiden insanlar hazır ayakkabı bulamıyordu. Kendi imkanlarıyla çarık tarzı ayakkabılar yaparlardı. O zamanın insanı sadece ayakkabı değil diğer ihtiyaçlarını da kendileri üretiyorlardı. Kazak, elbise vb. ürünler bunlardan bazılarıdır. Reşik de yöre insanının keçi kıllarından yaptıkları ve bir kültür haline getirdikleri bir gelenektir. Zamanla anne ve babalarımız bunu yapıp bir meslek haline getirmiş. Zamanla reşik bir pazar haline gelmiş. Bu pazarla beraber reşik geleneği de bugüne kadar gelmiştir. 100 yıl öncesine kadar yöre insanı tarafından çok canlı bir şekilde kullanılmıştır. Zamanla teknolojinin gelişmesiyle bu gelenek de zayıflamıştır. Bizde bu somut ve geleneksel varlığımızı sürdürmeye ve yaşatmaya çalışıyoruz. Anadolu'da böyle geleneksel ürünleri ve değerleri yaşatan yöreler azaldığı için biz bunu tüm zorluklara rağmen üretmeye ve gelecek nesillere miras olarak bırakmaya çalışacağız (KK1).

1.2. Reşik Yapımında Kullanılan Malzemeler

Yaklaşık olarak 600 yıllık bir geçmişe sahip olan reşiğin yapımında çeşitli malzemeler kullanılmaktadır. Van'ın kültürel dokusunu oluşturan geleneksel el sanatlarından olan reşiğin ana malzemesi keçi kılı ve kendirdir. Keçi kılları, Iğdır ve çevre illerde yaylarda yaşayan Koçerlerin elle dokuyup reşik yapımına hazır hale getirdikleri bir malzemedir. Kıllar halı gibi çok sıkı bir şekilde elle dokunur adeta kumaş haline getirilir. Ardından balya ve koni şekline getirilen bu dokumalar atölyeye gönderilir. Van'da sadece bir yerde üretilen ve sadece iki ustanın eliyle hayat bulan Van'ın yöresel ayakkabısı reşik, İpekyolu ilçesi Bahçivan Mahallesi Yeni Çarşı sokakta üretiliyor. Reşiğin yapımında kullanılan malzemeler arasında keçi kılı ve kendir, kök boya, doğal ve renkli yün ipler, mukavva şablon, çivi, iğne, danalya, makas vb. malzemeler sıralanabilir.

1.2.1. Keçi Kılı ve Kendir¹

Reşiğin ana maddesini keçi kılı ve kendir oluşturur. Keçi kılları Iğdır'daki ve çevre illerdeki Koçerler tarafından elle ve özel bir şekilde dokunup ip haline getirilir. İp haline getirilmesi için teşi denilen ve tahtadan yapılan malzemedir yararlanılır. Dokunan ve kumaş haline getirilen bu ipler balya ve koni şeklinde istiflenir. Tamamen doğal olan keçi kılına herhangi bir madde katılmaz. Tamamen el emeği ve doğal yöntemlerle örülerek reşik yapımına hazır hale getirilir.

Reşiğin yapımında kullanılan diğer bir malzeme olan kendir ise kenevir denilen bir bitkiden üretilir. İplik üretiminde kullanılan kendir, insanların yüzyıllar önce kullanmaya başlayıp tüm tarih boyunca faydalandığı, diğer bitkilere göre çok dayanıklı bir bitkidir. Kendirin temel ürünü lif, kumeler halinde bükülerek sicim veya halat haline getirilir. Dayanıklı kendir halatları, tarihte özellikle denizciler kullanmıştır. Bugünlerde ise özellikle dekorasyon ve ayakkabı sektörlerinde gözde bir iplik olarak karşımıza çıkıyor.² Kendir ip haline getirildikten sonra reşiğin taban kısmında ve yanlarında kullanılır. Reşiğin astarının altında özellikle kalıbın iyi tutturulmasını ve tabandaki çivilerin ayağa zarar vermesini engeller. Kendir hafif olduğu için ayakkabının hafifliğinde önemlidir. Öte yandan kendir, reşiğin etrafını süslemede de kullanılır. Farklı renklere boyanır ve ayakkabının etrafını süslemede kullanılır. Kendir ayrıca ayakkabıya doğallık katması için müşterilerin talepleri doğrultusunda ayakkabının ipliği olarak da kullanılabilir. (Foto 1-2-3)

¹ Görsel; <https://www.google.com/search?> (Erişim Tarihi 04.03.2020)

² <https://www.haberturk.com/yasam/haber/1053561-kendir-ipinin-uretim-maratonu-40-km>. (Erişim Tarihi 11.03.2020)

(Foto. 1 Keçi kılı.)

(Foto.2 Keçi kılının örülmesi.)

(Foto. 3 Kendir.)

1.2.2. Kök Boya

Rengarenk dokular ve renkler elde etmek için doğadaki bitkilerin toz haline getirilip kaynatılmasıyla elde edilen bir boya çeşididir. Kök boyanın ne olduğu, ne gibi bitkilerden elde edildiği ve nasıl yapıldığı konusunda kendisiyle görüştüğümüz Habibe Genez kök boya için “kök boya doğadan toplanan çeşitli bitki ve bitki köklerinden yapılan doğal bir boyadır. Bitkiler toz haline getirilip kazanlarda bir süre kaynatılır. Kaynadıktan sonra yünler ve kumaşlar boyanın içine bırakılır. Bir süre bekler ve kurutulur. Bu şekilde boya yapılır. Kök boya için genellikle ıhlamur, ceviz, menengiç, hatmi çiçeği ve kırmızı kök, nar kabuğu, çeşitli bitki yaprakları kullanılır.” (KK2)

Reşiğin son ustalarından olan Mecit Emen kök boyanın özelliğine dair “kök boya doğal bitkilerden elde edilir ve hiçbir katkı maddesi içermez. Koyun yünleri ip haline getirilip boyanır ve bu renkli ipler reşiğe motif, nakış ve desen vermek için kullanılır. Kök boya doğal olduğu için insan sağlığına zarar vermez. Kök boyayla boyanmış ipler renklerini hiçbir zaman kaybetmez. Kullanıldıkça daha çok parlak ve daha güzel görünür” der. (Foto 4-5)

(Foto. 4 Boya örnekleri.)³(Foto. 5 Kök boya bitkileri)⁴

³ Görsel; <https://www.google.com/search/> (Erişim Tarihi 04.03.2020)

⁴ <https://www.haberturk.com/yasam/haber/1053561-kendir-ipinin-uretim-maratonu-40-km>. (Erişim Tarihi 11.03.2020).

1.2.3. Koyun Yününden Yapılmış İpler

İpler, reşik ayakkabısının dokusunu güzelleştiren ve reşiğe motif, desen ve nakış işlemek için kullanılan bir malzemedir. Ham maddesi koyun yünüdür. Koyun yünleri atölyelerde gerekli işlemler neticesinde ip haline getirilir. Bunlar yumak halinde kök boyalarla boyanır. Boyandıktan sonra farklı renkler elde edilir. Bu renkli ipler reşiğin süslenmesinde kullanılır. Geleneksel yöntemlerle boyanan iplerin temini oldukça zordur. Eskiye nazaran daha az yapıldığını ve üreticisinin azaldığını ifade eden Mecit Emen, ipleri göçebe Koçerlerden ve Van'ın birkaç yücüsünden temin ettiklerini belirtir. Reşiğin önemli ustalarından olan Muhammet Emen, iplerin reşiğe işlenmesini şöyle anlatır:

“Koyun yününden elde edilen ve farklı renklerde olan ipler, reşiği süslemede kullanılır. İpleri Van'ın geleneksel ayakkabısına işlerken reşiğin doğal özelliğine uygun dikiyoruz. Özellikle geleneksel motifler, desenler, nakışlar, Van'a has kültürel şeyler (Van kalesi, gölü, kedisi, adası vb.) motifleri iğne ve makine yardımıyla reşiğe dokuyoruz. Bu şekilde reşik hem güzel görünüyor hem de çok dikkat çekiyor. (KK3) (Foto. 6)

(Foto. 6 Koyunyününden yapılmış ip örnekleri.)

1.2.4. İğne, Danalya ve Çiviler

Çiviler reşiğin tabanını tutturmak için kullanılır. Çiviler toplu iğne uzunluğunda ve iğneden daha dayanıklı bir malzemedir. Reşik kalıba alındıktan sonra yarıya kadar çakılıp içe doğru burkulur. Çiviler sayesinde ayakkabıya işlenen desen ve motiflerin sağa sola kayması engellenir. Reşiğe geleneksel dokuları ve Van yöresine has özellikleri vermek için kullanılan diğer önemli malzeme ise iğnelerdir. İğneler değişik kalınlıklarda, farklı uzunluklarda ve farklı şekillerde (düz,

konkav) olabilir. Reşiğe motif, nakış ve desenler iğne yardımıyla titiz ve bir o kadar da zahmetli bir şekilde işlenir. Motiflerin işlenmesinde bazen el gücü yetmeyebilir. Onun için makineyle kullanılan iğneler de kullanılabilir. Sayayı yani ayakkabının yüzünü kalıba çektikten sonra danalye adı verilen ve penseye benzeyen bir malzeme de kullanılır. Danalye, çivileri tutturmak için ayakkabının yüzünün gerilmesine yardımcı olur. Bu şekilde ayakkabı sıkı bir şekilde kalıba alınır. Danalye ayrıca motif ve desenlerin sağa sola kaymasını da engelleme gibi bir işleve sahiptir. (Foto. 7-8)

(Foto. 7 İğne örnekleri.) (Foto. 8 Çiviler ve danalye.)

1.2.5. Makas, Saya Bıçakları (Harama, Pelteko ve Sivri Uç) ve Kesim Mukavvası

Reşik yapımında kullanılan makaslar farklı boyut ve ebatlarda özelliklere sahiptirler. Bunlar reşiğin kumaşının kesiminde, nakışların işleme sırasında iplerin kesiminde, kendir ipinin kesiminde ve taban astarının düzeltilmesi aşamalarında kullanılır.

Reşiğin yapımında kullanılan diğer bir malzeme de saya bıçaklarıdır. Saya bıçakları; harama, pelteko ve sivri uç diye üçe ayrılır. Harama bıçağı, normal bıçaklardan farklı özelliktedir. 20 cm uzunluğunda ve uç kısmı çok sivri olan bir bıçaktır. Reşiğin ustalarından olan Muhammet Emen, haramanın işlevi için “Harama, reşiğe dikiş kanalları açmak için kullanılır. Sayanın yüzeyi sert olduğu için harama ile kanal açılır ve çeşitli desenler, motifler ve süs ipleri ayakkabıya işlenir.” gibi özellikler sıralar. Diğer bir bıçak olan pelteko ise aynı harama gibidir. Fakat pelteko daha çok falçataya benzer. Ucunda demirden yapılmış 10 cm uzunluğunda bir bıçak bulunur. Pelteko bıçağı, taban kesiminde kullanılır. Diğer bir bıçak olan sivri uç ise taban yapılandırıldıktan sonra tabanın tıraşlanmasında, düzeltilmesinde ve fazlalıkların alınmasında kullanılır.

Reşiğin yapımında kullanılan diğer bir malzeme de kesim mukavvasıdır. Mukavva, düz saydam ve dikdörtgen şeklindedir. Uzunluğu 50 cm’ye yakın genişliği ise 35 cm civarındadır. Mukavva, plastik malzemeden yapılmış ve esnek bir özelliğe sahiptir. Kumaş

haline getirilen keçi kılı mukavva üzerine bırakılır ve kalıbı alındıktan sonra kesim işlemi yapılır. (Foto. 9-10-11)

(Foto. 9 Makas örnekleri.)

(Foto. 10 Bıçak örnekleri.)

(Foto.11 Plastik mukavva.)

1.3. Reşik'in Yapım Aşamaları

Van'ın yöresel ayakkabısı olan reşik, geleneksel yöntemlerle ve tamamen el emeğiyle yapılan bir ayakkabıdır. Doğal malzemesi olan keçi kılı, Iğdır'daki ve yöreye yakın yerlerdeki göçerler tarafından keçi kıllarının çeşitli işlemlerden geçirilerek kumaş haline getirilmesiyle oluşur. Van'ın yaşayan kültürel mirasları arasında yer alan ve yapımında çeşitli malzemeler kullanılan reşiğin yapım süreci şu şekildedir:

1.3.1. Balyalama

Reşik yapımının ilk aşamasını balyalama oluşturur. Keçi kılları Iğdır ve bölgeye yakın çeşitli yörelerdeki Koçerler tarafından kesilip yıkandıktan sonra kurutulur. Ardından sıkı bir şekilde elle dokunup kumaş haline getirilir. Keçi kıllarının kumaş halini alması zahmetli ve zor bir işin sonucunda olur. Kıllar kilim ve halı gibi elle dokunarak yapılır. Kumaş dokunduktan sonra 30-40 cm genişliğinde yumak haline getirilir. Bu balyalar bu şekilde kesim işlemine alınır. Keçi kıllarının balyalama şekli aşağıda verilen görsellerdeki gibidir. (Foto. 12-13)

(Foto. 12 Balyalama görseli.)

(Foto.13 Balyanın açık görseli.)

1.3.2. Şablon (Kalıp Çıkarma): Kesim

Balyalar atölyede daha önceden mukavva kartonlardan yapılmış ve çeşitli numaralardan oluşturulan kalıp şablonların kumaşın üzerine bırakılarak 30 cm eninde kesilmesiyle işleme alınır. Kalıplar her yaştan insanın ayak numarasına göre üzerine numaralar yazılarak oluşturulur. Kalıplar kumaşın üst kısmına bırakılıp bir tebeşir yardımıyla çizilir ve ardından şablon kaldırılır. Sonrasında şekli çıkarılan kalıp bir makas yardımıyla kesilerek kumaştan ayrılır ve sonraki işleme alınır. Şablon çıkarma aşamaları görsellerde görüldüğü gibidir. (Foto.14-15-16)

(Foto. 14 Kalıp resmi.)

(Foto. 15 Kalıbın çizimi.)

(Foto. 16 Kalıbın kesimi.)

1.3.3. Nakış Yapma

Reşiğin kesimi yapıldıktan sonra sıra üçüncü işleme yani nakış işlemine gelir. Nakış ayakkabıya güzellik ve zarafet verir. Emen, nakış işleminde kullanılan iplere dair “Reşiğin nakışında kullanılan ipler tamamen doğaldır. Bu ipler koyun yününden yapılır. Yünler atölyelerde çeşitli işlemlerden geçtikten sonra kökboyası adı verilen ve doğal bitkilerden elde edilen boya ile boyanır ve çeşitli renlerden ipler elde edilir. Bu ipler de ayakkabıya desen verir. İpleri ayakkabıya dikmek için çeşitli uzunluk ve yapılar da özel iğneler kullanılır. Van yöresine ait ve Van’da yaşamış olan çeşitli medeniyetlerin motif (geleneksel hayat ağacı hayat güneşi, Hitit motifleri) ve desenleri, geleneksel ve modern nakışlar yapılır” (Mecit Emen, 49) gibi özellikler sıralar. Nakış işleminin tamamı neredeyse elle yapılmaktadır. Çok azı makine yardımıyla reşiğe dokunur. Nakış işlemi ve örnekleri aşağıdaki görsellerdeki gibidir. (Foto. 17-18)

(Foto. 17 Nakış İpleri)

(Foto. 18 Nakış İşlemi)

1.3.4. Astarlama

Astarlama aşamasında reşik dıştan içe doğru ters çevrilir ve özel kumaştan elde edilen bir kumaş parçasıyla reşiğin iç kısmı kaplanır. Sonrasında ayakkabının her tarafı dikilir. Böylece astar ayakkabıya sabitlenir. Muhammet Emen ile yaptığımız görüşmede Emen, astarlamanın yapılma sebebini şöyle açıklar: “Astar, kılın içerden ayağa temas etmesini engeller. Çünkü kıl ayağa temas ettiğinde ayakta kaşıntıya neden olabilir. Dolayısıyla astar içerden kılın ayağa temasını engeller ve rahat bir giyimi sağlar.” (Muhammet Emen, 35) (Foto. 19-20)

(Foto. 19 Sayanın astarsız hali.)

(Foto. 20 Sayanın astarlanması.)

1.3.5. Filota Tutturma

Filota tutturma, ayakkabının arka uç kısımlarını topuk kısmından bileğe olan kısmına kadar bir kumaş parçasıyla içten ve dıştan zikzaklar şeklinde dikme işlemidir. Filota ortalama 10 cm uzunluğunda ve 2-3 cm genişliğinde bir kumaş parçasıdır. Filotayla beraber reşik ayakkabı şeklini almaya başlar. Nitekim geleneğin yaşayan son ustalarından olan Mecit Emen, filota kısmı için “filota, ayakkabının çözülmesini engeller. Çünkü ayakkabının taban kısmı yapıştırılamadığı için filota ayakkabıyı tutar. Filotanın dikilmesinden

sonra reşik yavaş yavaş ayakkabı şeklini almaya başlıyor” der. (Foto. 21-22)

(Foto. 21 Filota tutturma.)

(Foto. 22 Filota örneği.)

1.3.6. Biye Yapıştırma

Biye yapıştırma işlemi ayakkabının üst yani ağız kısmının bir kumaş parçasıyla her yerini makine yardımıyla dikme işlemidir. Bu dikme işlemi yaklaşık olarak reşiğin ağız kısmının 2 ve 3 cm içten ve dıştan kumaşla dikilmesiyle yapılır. Biye ayakkabının ağız kısmının sökülmesini engelleme gibi bir işleve sahiptir. Biye, ayakkabının rahat giyinmesini de sağlar. Fotoğrafta görüldüğü gibi biye, çok titiz ve sabırla kumaşı reşiğe dikme aşamasıdır. (Foto. 23-24)

(Foto. 23 Biye örneği.)

Foto. 24 Biye işlemi.)

1.3.7. Kalıba Alma

Kalıba alma, sayayı yani ayakkabının yüz kısmını kalıba geçirme işlemidir. Reşiğin şekil alması için kalıp çok önemlidir. Yüz ayakkabıya geçirildikten sonra ayakkabının alt kısmının yapım işlemine geçilir. Yaklaşık olarak 3cm uzunluğundaki ve toplu iğne kalınlığındaki çiviler reşiğin taban kısmına kalıp yardımıyla yan yana çakılır. Çiviler yarıya kadar çakıldıktan sonra bir keser yardımıyla içe

doğru burkudur. Ardından ayakkabı tam şeklini alana kadar bir süre bekletilmeye alınır. Bu süre bir veya iki gün sürebilir. Ardından taban yapıştırma yani presleme işlemine geçilir. (Foto. 25-26-27)

(Foto. 25 Kalıp örneği.)

(Foto. 26 Sayanın kalıba (Foto. 27 Tabana çivi vurma.) alınması.)

1.3.8. Taban Yapıştırma ve Presleme

Presleme, tabanı yüze tutturma işlemidir. Taban yapıştırma ayakkabının en hassas ve önemli aşamasıdır. Ayakkabı kalıpta iken ilkin sert bir mukavvadan yapılan astar tabana çeşitli yapıştırıcılar aracılığıyla yapıştırılır. Taban yapıştırıldıktan sonra çeşitli bıçaklarla taban kısmındaki fazlalıklar alınır. Ardından ayakkabının etrafı dikiş makinesiyle dikilir ve tabanı tutturmak için ayakkabı pres makinesine alınır. Pres makinesi şekilde de görüldüğü gibi ayakkabının taban kısmının tutturulmasında kullanılır. Bu aşamada ayakkabı kalıp halinde makineye alındıktan sonra bir baskı uygulanır ve ayakkabı sıkı bir şekilde tabana tutturulur. Ayakkabı bir süre (2-3 gün) pres makinesinde bekletilir. Bekleme süresi dolduktan sonra ayakkabı giyilmeye hazır hale gelir.

Reşiğin tabanı eskiden keçe ile yapılırdı. Fakat teknolojinin gelişmesiyle beraber keçeye olan talep zamanla azalmıştır. Reşiğin son ustalarından Mecit Emen, “eskiden reşiğin tabanı keçe ile yapılırdı. Zamanın değişmesiyle beraber keçe yavaş yavaş kullanımdan kalktı. Onun yerine daha modern tabanlar kullanılmaya başlandı. Dolayısıyla bizde reşiğin doğallığına zarar vermeden yeni tabanlar kullanarak reşiği bir bakıma güncelledik.” der. (Foto. 28-29)

(Foto. 28 Tabanın yapıştırılması.)

(Foto. 29 Ayakkabının pres makinesine alınması.)

1.3.9. Astarlama ve İp Geçirme

Astarlama ve ip geçirme ayakkabının en son aşamalarını oluşturur. Astarlama aşamasında ayakkabının doğal yapısına ve numarasına göre yapılmış astarlar ayakkabının iç taban kısmına geçirilir. Astar, bazen keçeden bazen de doğal olarak ayakkabının dokusuna göre yapılan bezlerden yapılır. İp geçirme aşaması ise ayakkabıya daha estetik bir görüntü vermek için ayakkabının arka ön ve yan kısımlarına geçirilmesi işlemidir. Bu sayede ayakkabı daha tatlı ve güzel bir görünüm kazanır. Öte yandan ip geçirme, ayakkabıyı ayağa daha iyi sarmaya yardımcı olur. Bileği saran ip yürümeyi kolaylaştırma gibi işlemlere de sahiptir. Bütün bu aşamalardan sonra ayakkabı tamamen giyilmeye hazır hal gelir. (Foto 30-31)

(Foto. 30 Astar örneği.)

(Foto. 31 İp Geçirme)

2. Reşik Ayakkabısının Özellikleri

Van'ın unutulmaya yüz tutmuş ve geleneğin son ustaları tarafından el emeği ve göz nuruyla yapılan yöresel ayakkabısı reşik birçok özelliğe sahiptir. Van yöresine has ayakkabı orijinal özelliklerini kaybetmeden günümüze kadar varlığını koruyarak gelmiştir. Fakat teknolojinin gelişmesi ve fabrikasyon tarzı üretimlerin artmasıyla çoğu değerinde olduğu gibi kentlerin kültürel değerleri arasında yer alan el sanatları da bu gelişmelerden olumsuz etkilenmektedir. Fakat bütün bu

kültürel değişimlere rağmen yaklaşık 100 yıldır Van'ın somut ve yöresel kültürel mirası olan reşik ayakkabısı varlığını koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Van'da 30 yılı aşkındır reşik ayakkabısı üreten Mecit Emen, reşiğin özelliklerini şöyle sıralar:

“Reşiğin malzemeleri keçi kılı ve kendirdir. Keçi kılı özel olarak dokunur. Koyunyünü ip haline getirilerek reşiğe desen vermek için kullanılır. Malzemeleri tamamen doğal ürünlerden oluşur. Doğal malzemelerden yapıldığı için mantar, ayakkabı kokusu ve çeşitli hastalıkları önler. Folklor ekiplerince yörenin has yöresel özelliğini yansıttığı için kullanılır. Doğal olduğu için ayak sağlığını koruyor. Reşiğe Van'a has özellikler ve motifler işliyoruz. Doğu Beyazıt ve Iğdır'daki Koçerler tarafından özel olarak keçi kılı ve kendirden örülüyor. Kolayca ıslanmaz ve su geçirmez bir özelliğe sahiptir. Doğal malzemelerden yapıldığı için uzun ömürlü bir ayakkabıdır. İnsan sağlığına çok faydalıdır. Hafif olduğu için uzun yürüyüşlerde insana kolaylık sağlıyor. Akrep vb. gibi zararlı hayvanlar kolay kolay reşiğin olduğu yerlere yaklaşmaz.”

Mecit Emen'in yanında yetişen ve reşiğin ustalarından olan Muhammet Emen, reşik ayakkabıların özellikleri için “Van'ın somut kültürel bir değeridir. Yöre insanının giydiği bir ayakkabıdır. Anti bakteriyeldir ve mikrop tutmaz. Yapılış şekli kilim ve halı gibidir; elle örülüyor.” (KK3) gibi ifadelerde bulundu.

Sonuç

İnsanlık yaşamının bütün evrelerine tanıklık etmiş Anadolu toprakları çok zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahiptir. Bu mirası korumaya yönelik çalışmalar UNESCO'nun kültür varlıklarını korumaya yönelik attığı adımlar neticesinde önem arz etmiştir. Bu çalışmalar Somut olmayan kültürel miras başlığı adı altında ele alınmıştır. Somut olmayan kültürel miras” terimi, “somut kültürel miras” çalışmalarının doğal bir sonucu olarak kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'nun “kültür varlıklarının korunması” için yürüttüğü programlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Somut olmayan kültürel miras ise yeryüzünde yaşayan toplulukların, kabilelerin, grupların ve kimi durumda ve zamanda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak kabul ettikleri uygulama ve ritüeller, temsiller, anlatımlar, bilgi ve beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve bununla birlikte kültürel mekânlar anlamına gelmektedir. Somut olmayan kültürel miras kavramının içerisinde; toplumların gelenekleri, görenekleri, destanları, efsaneleri, atasözleri, gösteri sanatlarını, çeşitli ritüelleri, el sanatları vb. gibi daha birçok değer yer alır. Bu değerlerden olan geleneksel el sanatları ayrı bir önem

arz eder. Çalışmamızın mahiyetini ise Van'ın geleneksel ayakkabısı olan reşik (ayakkabı) oluşturur. Bu bağlamda Van'ın yöresel ve kültürel bir ürünü olan reşik ayakkabısının yapılışı, ustaları ve geleneğin bugünkü durumu ele alınmıştır.

Geçmişte insanların en temel ihtiyaçlarından olan ayakkabı, insanların ayaklarını dış etkenlerden korumak için ürettikleri bir araçtı. Ayakkabı değişen çağ ve koşullara bağlı olarak zamanla farklı işlevlerde de kullanılmıştır. Nitekim zamanla el sanatlarının önemli bir dalı haline gelmiştir. Geçmişte Anadolu'nun çoğu yöresinde el yapımı ayakkabılar üretilmiş ancak teknolojinin gelişmesi, fabrikasyon türü üretimlerin artması, moda algısının değişmesi vb. gibi nedenlerle çoğu kültürel değer yok olduğu gibi geleneksel el yapımı ayakkabıcılık kültürü de bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Bu gelişmelerden Van'da üretilen ve Van'ın yöresel ayakkabısı olan reşik de olumsuz etkilenmiştir. Reşik, geçmişte hem yaz hem de kış aylarında yöre insanı tarafından kullanılmıştır. Ham maddesi olan keçi kılından yapıldığı için kış aylarında tercih edilirdi. Çünkü keçi kılı su geçirmediği için ayağı sıcak tutma özelliğine sahiptir. Yaz aylarında ise ayağı serin tuttuğu için tercih edilirdi. Teknolojinin gelişmesiyle yeni ayakkabı modelleri üretilmiş ve zamanla reşik kullanımı azalmıştır. Bu da reşik üretimini nerdeyse yok etme derecesine getirmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen reşik hala yöre insanı tarafından tercih edilmektedir. Reşiğin imalatı ve satışı genellikle sipariş üzerine yapılır. Özellikle Van yöresindeki folklor ekipleri ve kültürel faaliyetlerde reşiğin tercih edildiği bilinir. Bunun yanında reşiğin ününü duyan yurt içinde ve yurt dışında yaşayan sporcuların, sanatçıların da reşiğe ilgi duyup aldıkları bilinmektedir.

Van'da reşiğin yapımı ve yöre insanı tarafından ne zaman kullanıldığı tam bilinmemekle beraber, reşik ustası Mecit Emen'in dediğine göre geçmişi 600 yıl öncesine kadar dayanır. Tamamen doğal malzemelerden yapılan reşiğin hammaddesini keçi kılı oluşturur. Keçi kılıları, Iğdır ve çevre illerdeki Koçerlerin yoğun emekleri sonucu kumaş haline getirip Van'da bulunan ustaya göndermeleri sonucu reşik ayakkabısına dönüşür. Reşiğin yapımı diğer ayakkabalara nazaran çok emek isteyen bir iştir. Çünkü tamamen doğal malzemelerden ve el emeği ile yapılır. Her aşaması titizlikle yapılır ve uzun zaman alır. Reşiğin süslenmesinde, motif, desen, nakış ve Van yöresine has geleneksel özellikleri işlemek için koyun yünlerinden yapılan ve doğal olarak üretilen kök boyayla boyanan ipler usta eller yardımıyla reşiğe işlenir. Reşiğin son ustalarından olan Mecit Emen, reşiğin hammaddesini bulma konusunda sıkıntı çektiklerini belirtir. Öte yandan yapımının maliyetli ve çok zaman alması reşiğe olan talebi azalttığını belirtir. Van'ın kültürel bir mirası olan reşik üretimine gerekli

mercilerce destek verilmediğini belirten Emen, bu somut mirası kendi çabalarıyla yaşatmaya çalıştıklarını belirtir. Van'da sadece birkaç ustanın elinde hayat bulan reşik, koruma altına alınmazsa ve bu kültürel dokuyu sürdüren ustalar yetişmezse bu sanat yok olup gidecektir. Çünkü yaptığımız araştırmalara göre reşiğin en büyük temsilcisi konumundaki kişi küçük atölyesinde yaklaşık 30 yılı aşkındır reşik üreten tek kişi Mecit Emen'dir. Usta çırak ilişki içerisinde yetişen tek kişi ise yanında çalışan Muhammet Emen'dir. Yine aynı yerde çalışan diğer bir kişi de Ahmet ustadır. Bunların dışında reşik yapan usta nerdeyse yoktur.

Van'ın unutulmaya yüz tutmuş ve sadece birkaç ustanın elinde hayat bulan reşik yapımının sürdürülebilmesinin önündeki en büyük engel, çırak bulamama, ürün hammaddesi bulma sıkıntısı, reşiği pazarlama ve gerekli desteklerin alınmamasıdır. Reşiği günümüzde daha çok halk oyunları ekipleri kullanır. Bunun yanında hediyeelik eşya, süs aracı olarak da kullanıldığı görülür. Halk kesimden eskiye nazaran çok az kişinin kullandığı görülür. Reşiğin kültürel bir unsur olarak yaşatılması için gerekli desteklerin ve pazarlama olanaklarının geliştirilmesi gerekir. Türk kültürünün önemli sanatlarından olan geleneksel reşik ayakkabıcılığının sürdürülebilmesi ve gelecek nesillere miras olarak bırakılabilmesi için her şeyden önce bu kültürü yaşatan ustalara gerekli yardımların yapılması gerekir. Çünkü şu an sadece birkaç ustanın elinden hayat bulan reşik eğer bu ustalara gerekli yardımlar yapılmazsa çoğu kültürel değer gibi reşik yapımı da unutulacaktır. Devlet kademelerindeki gerekli birimlerce reşik yapımına her konuda destek sağlanmalı ve çırak yetiştirilmesi için ustalara gerekli üretim ortamları sağlanmalıdır. Öte yandan üniversitelerin ilgili bölümleri ve halk eğitim merkezlerinde reşik yapımı ve kültürü ile ilgili gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle halk eğitim merkezlerinde reşik yapımına yönelik kursların açılması önemlidir. Kültürel değerlerin ve reşiğin önemine dair halk bilinçlendirilmelidir. Gerek yerel gerekse ulusal medyada reşiğin tanıtılması ve yaşatılması için çeşitli haberlerin yapılması gerekir. Reşiğin ana maddesi olan keçi kılının da üreticisi ve bu işi meslek olarak yapan insan sayısı da azalmış bulunmakta. Nitekim reşik ustası Mecit ustayla yaptığımız görüşmede usta, eskiden keçi kılınının yapılmış hallerine kolay ulaştıklarını fakat günümüzde bu işi yapan insanların da azaldığına dikkat çekti. Bütün bunlardan hareketle reşik sanatının sürdürülmesi ve gelecek nesillere kültürel bir miras olarak bırakılması için bu geleneksel el sanatının her kesime tanıtılmasına ve geleneği sürdüren ustaların yetiştirilmesine bağlıdır.

Kaynakça

- Aktan, C. C ve Tutar, H. (2007). Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür, *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 6 (20), 1-11.
- Artun, A. (2015). *Türk Halkbilimi*. (13. Baskı). Adana: Karahan Kitapevi.
- Can, M. (2009). *Kültürel Miras ve Müzecilik*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çakır, C. Ş. (2010). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güzel, E. ve Oskay, N. (2017). Van Gölü Havzasında Geleneksel Ayakkabıcılık: Reşik ve Harik (Herik). *Turkish Studies*, 12 (26), 267-282.
- Kutlu, M. M. (2009). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Eğitime Yönelik İlk Adım: Halk Kültürü Dersi. *Millî Folklor Dergisi*, 82, 13-18.
- Oğuz, M. Ö. (2007). UNESCO, Kültür ve Türkiye. *Millî Folklor Dergisi*, Ankara, 73, 5-11.
- Oğuz, M. Ö. (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği. *Millî Folklor Dergisi*, 82, 5-12.
- Oğuz, M. Ö. (2018). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Sökmen, S. ve Balkanal, Z. (2018). Bitlis'te geleneksel Ayakkabıcılık: "Harik" ve Son Usta Haydar Yılmaz. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), 383-400.
- <https://www.haberturk.com/yasam/haber/1053561-kendir-ipinin-uretim-maratonu-40-km>. Erişim: 11.03.2020.
- Görsel; <https://www.google.com/search?> Erişim: 05.03.2020
- Görsel; <https://www.google.com/search?> Erişim: 04.03.2020.

Sözlü Görüşmeler

- KK1: Mecit Emen, 1971 doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı ustası.
- KK3: Muhammet Emen, 1985 doğumlu, ortaokul mezunu, ayakkabı ustası.
- KK4: Mehmet Emin Turan, 1980 doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı.
- KK5: Nimetullah Süsan, 1952 doğumlu, lise mezunu, esnaf.
- KK6: Erkan Çelenk, 1984 doğumlu, üniversite mezunu, kitapçı.
- KK7: Kaniye Karatekin, 1946 doğumlu, okuma-yazması yok, ev hanımı.
- KK2: Habibe Genez, 1959 doğumlu, okuma-yazması yok ev hanımı.
- KK8: Lezgin Oruç, 1982 doğumlu, lise mezunu, kuaför.
- KK9: Ahmet Özdemir, 1975 doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı ustası.

Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzcüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 579-610

Sözlü Tarihın Eğitime Uyarlanması Bağlamında Van Düğün Gelenekleri Örneğİ*

Example of Van Wedding Traditions in the Context of Adapting Oral History to Education

• Rüstem ÇURKU*

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı,
Tarih Öğretmeni – Van/Türkiye
Dr., Ministry of National Education,
History Teacher – Van/Turkey
rustemcurku@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0280-8989

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

10/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

20/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atır: Çurku, R. (2021). Sözlü Tarihin Eğitime Uyarlanması Bağlamında Van Düğün Gelenekleri Örneğİ. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 579-610

Citation: Çurku, R. (2021). Example of Van Wedding Traditions in the Context of Adapting Oral History to Education. *Van Yüzcüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 579-610

Öz

Bu araştırmada, öğrencilerle birlikte gerçekleştirilen sözlü tarih uygulaması kapsamında katılımcı beyanları neticesinde elde edilen verilerle geçmişten günümüze Van düğün geleneklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma, nitel çalışma kapsamında yer alan durum çalışması (case study) deseninde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada amaçlı örneklem kapsamında kolay ulaşılabılır durum örnekleme kullanılmış ve öğrencilerden, Van düğün gelenekleriyle ilgili olarak gönüllü katılımcılarla görüşme yapmaları istenmiştir. Öğrenciler yaşları 50 ve üzeri olan aile üyelerinden 60 kişiyle görüşme yapmış ve bu hususta rapor hazırlamıştır. Çalışmada veri toplama araçları olarak doküman, yarı yapılandırılmış görüşme ve odak grup görüşme formu kullanılmıştır. Van düğün geleneklerine ilişkin elde edilen veriler ise araştırmacı tarafından içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu araştırmayla öğrencilerin, sözlü tarih uygulaması neticesinde elde edilen verilerle geçmişten bugüne kız isteme, nişan, giyim-kuşam kültürü, yeme-içme âdetleri, düğünlerde oynanan oyunlar, çeyizler, düğün hazırlığı ve hediyeleşme geleneklerini ifade edebildiği belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin, düğün öncesinde, düğünde ve düğün sonrasında yapılanlar ile düğünlere ilişkin farklı âdetler, köy ve şehir düğünleriyle birlikte düğünlerin yöresel özellikleriyle ilgili gelişmeleri ortaya koyabildiği de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, eğitim, Van düğünleri, gelenekler.

*Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Tarih Eğitimi Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Aydın Güven danışmanlığında Rüstem Çurku tarafından hazırlanan ve Temmuz 2020'de kabul edilen Kronolojik Düşünme ile Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerilerini Kazandırmada Sözlü Tarihin Rolü : Van Düğünleri Örneğİ isimli doktora tezinin verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Abstract

In this study, it was aimed to reveal Van wedding traditions from the past to the present with the data obtained as a result of participant statements within the scope of the Oral History application carried out together with students. The research was carried out in the case study pattern within the scope of the qualitative study. In the study, an easily accessible case sample was used as part of a purposeful sample, and students were asked to interview volunteer participants about Van wedding traditions. Students interviewed 60 people from family members aged 50 and over and prepared a report on this issue. Document, semi-structured interview, and focus group interview form were used as data collection tools in the study. Data obtained on Van wedding traditions were subjected to content analysis by the researcher. In this study, it was determined that students can express the traditions of asking for girls, engagement, clothing-kusham culture, eating and drinking customs, games played at weddings, dowries, wedding preparation, and gifting from the past through the data obtained as a result of Oral History application. In addition, it has been found that students can reveal developments related to the local characteristics of weddings, along with different customs related to weddings, village and city weddings, as well as those performed before, at, and after the wedding.

Keywords: Oral history, education, Van weddings, traditions.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olan ve günümüze kadar birçok farklı isimle anılarak gelen sözlü tarih, disiplinlere ve paradigmalara göre farklı şekillerde tanımlanmakta ve yorumlanmaktadır. Sözlü tarih, her şeyden önce tarih biliminin veri toplama araçlarından biridir ve temelde tarihsel bir yöntemdir (Morrissey, 1992: 89). Sözlü tarih, bir yönüyle araştırmacının kullanabileceği bir metot diğer yönüyle araştırmaların meydana getirdiği bir tarih yazım biçimi (historiography) olarak da görülmüştür. Bir metot olarak hayatta olan şahısların, bunların geçmişlerine ait belleklerinin, toplumsal anlamda meydana gelen gelişmelerin, tanıdık şahıslara ilişkin anlatım ve anılarının belirlenmiş bir yöntem çerçevesinde mülakat şeklinde kayda alınması olarak da tanımlanmıştır (Öztürkmen, 1998: 12-15; Somersan, 1998: 381).

Avrupa’da modern teknolojilerden faydalanılarak, sözlü tarih araştırmaları kapsamında yapılan ilk çalışmalar; II. Dünya Savaşı’nın sebep olduğu maddi ve manevi zararları ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih, siyasi amaçlı bu kullanımlarının ardından, kendi yöntem ve araçlarını oluşturmaya çalışmış; diğer sosyal bilimlerin, (folklor, sosyal psikoloji, sosyoloji vb.) görüşme ve toplulukları gözlemlenme yöntemleri arasında yer edinmeye çalışmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte insan sesinin kaydedilmesini sağlayan

teyplerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması, sözlü tarihin önem kazanmasında etkili olmuştur. İlk sözlü tarih bölümü 1948'de, Amerika'da Allan Nevins tarafından Columbia Üniversitesi'nde kurulmuştur. Sözlü tarihin buradaki kullanımı, devlet adamlarının yaşadıkları olaylarla edindikleri tecrübeleri ve diplomatik tarihi genç kuşaklara aktarmak şeklinde tezahür etmiş, bu gelişmeler de sözlü tarihi resmen başlatmıştır. Bunun yanı sıra sözlü tarihi ilk kez terim manasıyla Joseph Gould dile getirmiş, sözlü tarihin kuramsallaşması da Allan Nevins sayesinde olmuştur (Counce, 2001: 225; Danacıoğlu, 2001: 131-132; Demircioğlu, 2015: 107; Somersan, 1998: 382-383).

Sözlü tarih, sıradan insanların tarihidir. Bu yönüyle sözlü tarih kişilerin hayatı boyunca şahit olduğu, belleğinde sürekli canlı tuttuğu anıları ve biyografik anlatımlar sayesinde yaşadığımız döneme ait mühim tarihsel bilgileri de sunar. Bunun yanında farklı disiplinlerle iş birliği yapar, şahısların kökenlerini bilmeleri, kimlik duygularını geliştirebilmeleri, yakın veya uzak geçmişlerini öğrenebilmeleri konusunda da önemli katkılar sağlar. Sözlü tarih sıradan insanların yaşadığı sıkıntıları, değişim ve gelişimleri (psikolojik, sosyolojik, siyasal, mekânsal, toplumsal), küçük ve büyük kapsamlı muharebeleri, çatışmaları, gençlik hareketlerini, sanayileşmeyi, kentsel değişimi ve dönüşümü, nüfus hareketlerini, sanatsal-kültürel yönden yaşanan gelişmeleri ve göç olgusunu insanlara verir. Bu kapsamda hiçbir yazılı belge veya malzemenin sunamayacağı bilgileri de topluma kazandırır (Gökdemir, 2011: 200-201). Bununla birlikte sözlü tarih geçmişteki hayat tarzları, ev yaşamı, aile bireylerinin hayatı, eğitim-öğretim, beslenme, gelenek-görenekler, bayram-düğün-eğlence biçimleri, kıtlık, hastalık, tabii afetler ve çalışma hayatı gibi konuları ele almıştır. Ayrıca elitlerin tarihi ve savaşların hakîm olduğu tarih anlayışı yerine sıradan insanların hayat hikâyelerini de konu edinmiştir (Kabapınar, 2014: 289). Sözlü tarihten eğitim ve öğretim alanında da faydalanılmış ve sözlü tarih bu alanlara önemli katkılar sağlamıştır.

Sözlü tarihin eğitimde kullanımı ile ilgili birçok olumlu görüş bulunmaktadır. Sözlü tarih yöntemi, ilk önce öğrenciyi eğitim sürecine ekleyerek öğretmenin oluşturduğu tek yönlü bilgileri ortadan kaldırır. Bu yöntem sınıfı etkileşimli bir öğrenme alanına dönüştürür, gruplar arası ilişkileri geliştirir ve öğrencileri eleştirel bir bakış açısına da yönlendirir (Poll, 1995: 146). Sözlü tarih, öğrencilerin bireysel deneyimlerini ulusal ölçekteki olaylarla ilişkilendirmelerine ve toplumsal değişimleri algılayarak küreselleşen dünyayı daha iyi anlamalarına neden olur. Aynı zamanda öğrencilerin geçmişlerini araştırmanın önemini anlamalarına, değerlerinin farkına varmalarına ve onlarda vatandaşlık bilincinin gelişimine de katkıda bulunur (Dillon,

2000: 603). Bununla birlikte tarih öğretiminde karşılaşılan en büyük sıkıntılardan birisi tarih derslerinin öğrencilerin ilgisini çekmemesi ve onlar için anlamlı bir bütün oluşturamamasıdır. Öğrencilerin tarihe olan merakını arttırmada ve derslerin sıkıcılığının giderilmesinde sözlü tarihten faydalanılması mümkündür. Geleneksel tarih anlayışından farklı olarak sözlü tarih, öğretmen merkezli değil öğrenci merkezli bir yöntemdir. Tarih derslerinde kazandırılmak istenen birçok anlayış ve davranış bu yöntem sayesinde öğrencilere verilebilir (Gazel, 2015: 110). Bu bağlamda tarih derslerinin ilginç ve anlaşılır kılınmasında, geçmişin günümüze getirilmesinde sözlü tarihin ayrı bir yeri vardır. Geleneksel anlayışla şekillenen ezberci, üretmeyen, düşünemeyen, herhangi bir soruna alternatif çözüm getiremeyen öğrenci modeli; yapılandırmacı anlayışın programlarda yer alması ve gerçekleştirilen etkinlikler sayesinde değişmiştir. Bu nedenle değişen dünyaya uyum sağlayabilmek için öğrenci kapasitelerinin geliştirilmesi gerekir.

Sözlü tarih çalışmaları, küreselleşen dünyada; öğrencilerin empati yeteneklerinin, eleştirel düşünme ve tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesini sağlar. Sosyal Bilgiler ve tarih programlarında yer alan ve yeni anlayışa göre şekillenen bu tür etkinlikler; öğrencilerin ezberden kurtarılmasına ve tarihi sürecin önemli bir parçası haline gelmelerine neden olmuştur. Ayrıca bu tür etkinlikler, öğrencilerin küçük bir bilim adamı/tarihçi olma bilinciyle çalışmalar yapmalarını ve yaptıkları işten zevk almalarını da sağlamıştır (İncegöl, 2010: 1-2). Türkiye’de tarih öğretiminden farklı bakış açılarına sahip donanımlı şahısların yetiştirilmesi beklenir. Bu bağlamda tarih eğitiminde sözlü tarih gibi modern yaklaşımlara da ihtiyaç vardır (Kumru, 2009: 1-2). Yapılan çalışmalar neticesinde öğrencilerin, sözlü tarih uygulamaları sayesinde tarihe ve olaylara bakış açılarının değişeceği ve önemli becerileri (tarihsel düşünme, iletişim becerileri, kaygıları yenme, özgüven kazanma, değişim ve sürekliliği algılama, mülakat yöntemleri, analiz, yorumlama, rapor yazma, sorumluluk bilincinin gelişmesi) edinebilecekleri de ortaya çıkmıştır (Dere & Dinç, 2018; Işık, 2011; İncegöl, 2010; Kandemir, 2017; Küpüç, 2014; Öztürk, 2010; Sarı, 2007; Uygun, 2006).

Bu çalışmada, öğrencilerle birlikte gerçekleştirilen sözlü tarih uygulaması kapsamında katılımcı beyanları neticesinde elde edilen verilerle geçmişten günümüze Van düşün geleneklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda geçmişten günümüze Van’da düşümler konulu sözlü tarih uygulaması bağlamında Van ilinde yapılan düşümlerle ilgili öğrenci velilerinden oluşan katılımcıların görüşleri nelerdir? sorusuna cevap aranmaktadır.

Metot**Araştırma deseni**

Öğrencilerle birlikte gerçekleştirilen sözlü tarih uygulaması kapsamında katılımcı beyanları neticesinde elde edilen verilerle geçmişten günümüze Van düğün geleneklerinin ortaya çıkarılmasını ele alan araştırmada nitel veri toplama metot ve araçlarından faydalanılmıştır. Nitel araştırma araştırmacıların doğal ortamda mülakat, gözlem, doküman gibi çoklu metotlarla verileri elde ettiği, toplanan verilerin bütün veri kaynaklarını kapsayan kategoriler/temalar şeklinde teşkil edilip ifade edilerek bütüncül bir bakış açısıyla sunulduğu, araştırmacıların çalışmalarına kendilerini tam olarak yansıttıkları araştırma türü olarak tanımlanabilir (Creswell, 2013: 45-47). Bu çalışmada araştırma desenine uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme, odak grup tartışması, doküman analizi gibi yöntemlere uygun araştırma teknikleri kullanılarak yöntem çeşitlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı kapsamında yer alan durum çalışması (case study) deseninde gerçekleştirilmiştir. Tek durum desenlerinden iç içe geçmiş ve tür 2 olarak bilinen bütüncül çoklu durum desenine göre de yapılandırılmıştır. Durum çalışmalarında güncel bir fenomen, derinlemesine incelenir ve gerçek yaşam koşulları içerisinde araştırılır (Yin, 2009: 18).

Bu çalışma, Van ili Tuşba ilçesinde bir lisenin öğrencileri ve bu öğrencilerin velileri olan katılımcılardan elde edilen veriler neticesinde gerçekleştirilmiştir. Van ili Tuşba ilçesindeki bir lise tek bir birim olarak değerlendirildiğinde bu okulu oluşturan öğrenciler ve onların velileri olan katılımcılar da birden fazla alt tabaka veya birimi teşkil eder. Bu nedenle çalışmada durum çalışması tek durum desenlerinden iç içe geçmiş bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma grubunun belirlenmesinde nitel araştırmaların doğası gereği amaçlı örneklem kapsamında kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örneklem malumat bakımından zengin durumların seçilmesine ve derinlemesine araştırma yapılmasına dayanır. Bu örneklem belli özellikleri bünyesinde barındıran veya belli ölçütleri karşılayan bir veya birden fazla özel durum araştırılmak istenildiğinde tercih edilir. Bu sayede araştırmacılar, tercih edilen durumlar bağlamında toplumsal olayları veya olguları idrak etmeye çalışır, bu olgularla olaylar arasındaki münasebetleri keşfetmeye ve izah etmeye de gayret gösterir (Büyüköztürk vd., 2014: 90). Çalışmada Van ilinde düğün gelenekleriyle ilgili daha kapsamlı daha zengin

malumatlar alabilmek ve daha iyi durumlara ulaşabilmek amaçlanmıştır. Sözlü tarih çalışmalarının uzun zaman alması, maliyetli olması sebebiyle araştırmacının çalıştığı Van ili Tuşba ilçesindeki bir lise ve bu kurum bünyesinde bulunan öğrencilerle bu öğrencilerin velileri katılımcı olarak seçilmiştir. Bu bağlamda araştırmacının çalıştığı okul, bu okulda öğrenimlerine devam eden öğrenciler ve öğrenci velileri kolay ve ulaşılabilir olması nedeniyle tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Van ili Tuşba ilçesindeki bir lisede 2017-2018 öğretim yılında öğrenimlerine devam eden 10. sınıf ve 11. sınıf öğrencilerinden toplamda 19 kişilik (10 kız, 9 erkek) gönüllü bir öğrenci grubunun oluşturduğu görülmüştür. Lise birinci sınıflar (9. sınıf) oryantasyon döneminde olmalarından ve lise son sınıflar (12. sınıf) üniversite sınavlarına hazırlanmalarından dolayı 10. ve 11. sınıf öğrencileriyle çalışma yürütülmüştür. Çalışmanın bir diğer çalışma grubunu ise Van ili Tuşba ilçesindeki bir lisenin 10. ve 11. sınıf velileri katılımcı sıfatıyla oluşturmuştur. Van düşün gelenekleri hakkında gerekli malumatları alabilmek maksadıyla öğrenciler ve okul idaresi aracılığıyla velilere ulaşmak istenmiştir. Öğrencilerden (3 grup-15 kişi), Van düşün gelenekleriyle ilgili bilgileri alabilmek için gönüllü katılımcılarla görüşme yapmaları istenmiş, öğrenciler sözlü tarih çalışmalarının kaideleri gereği yaşları 50 ve üzeri olan aile üyelerinden toplamda 60 kişiyle görüşme yapmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Analiz

Bu çalışmada, araştırma desenine uygun olarak; görüşme, odak grup görüşmesi ve doküman incelemesi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen durum çalışmasında hadiseler olduğu gibi ayrıntıları ile ortaya konulmak istenmiş; olayların karmaşıklığı, şahısların anlam dünyalarına ilişkin teferruatlı malumatların elde edilmesi ve çalışmanın güvenilirliğini sağlama yönüyle de birçok teknik bir arada kullanılmıştır. Çeşitleme (triangulation) ile farklı veri kaynakları, veri toplama ve analiz metotlarının kullanılması; okuyucuyu ikna etme yönüyle araştırma sonuçlarının inandırıcılığının sağlanmasında, araştırma sonuçlarının farklı açılardan değerlendirilebilmesinde ve sonuçların geçerliği ile güvenirliliğinin sağlanmasında da yardımcı olmuştur (Büyükoztürk vd., 2014: 253).

Çalışmada Van düşün gelenekleriyle ilgili öğrenci velilerinden oluşan katılımcıların görüşleriyle birlikte düşün gelenekleri ve sözlü tarih uygulamasına ilişkin diğer bir katılımcı olan öğrenci görüşleri de alınmak istenmiştir. Bu maksatla veri toplama yöntemi olarak da görüşme kullanılmıştır. Görüşme soruları araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak oluşturulmuş, görüşme sorularının tarafsız olmasına ve

ne istenildiğini açıkça ifade eder bir tarzda şekillendirilmesine de itina gösterilmiştir. Bilimsel maksatla yapılan görüşmelerin önceden itinalı bir şekilde planlanmasının yapılması gerekir (Nazik & Arlı, 2004: 45). Görüşmeler yapılandırılmış (formal, standartlaştırılmış), yarı yapılandırılmış (güdümlü, odaklı) ve yapılandırılmamış (yönlendirmesiz, resmi olmayan) olmak üzere üç kısımda incelenebilir (Berg & Lune, 2015: 132).

Çalışmada öğrencilerin Van düğün gelenekleriyle ilgili neler düşündüğünü ve neler hissettiğini anlamak, onların ortak deneyimlerini ortaya çıkarmak ve günyüzüne çıkmamış bilgilere erişebilmek için odak grup görüşmesinden faydalanılmıştır. Bu metotla ortak deneyimler ortaya çıkarılmaya çalışılır, Seçimle belirlenmiş 6-8 kişilik katılımcı ve tecrübeli bir başkan aracılığıyla da görüşmeler gerçekleştirilir. Bu yapılanlar insanların fikirlerini özgürce dile getirebilecekleri bir ortamla birleştirildiğinde de gerekli şartlar sağlanmış olur (Krueger & Casey, 2000: 4-5).

Araştırmada faydalanılan bir diğer veri toplama aracı da doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgularla ilgili malumat veren yazılı materyallerin analizini içerir. Nitel çalışmalarda dokümanların diğer veri toplama araçlarıyla beraber kullanılmasına data triangulation adı verilir ve bu belgelerin veri çeşitlendirilmesi maksadını ifa eder bir mahiyette işlev görmesi de çalışmaların geçerliliğini mühim bir şekilde yükseltir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 218). Bu doğrultuda çalışılan araştırma problemiyle ilgili hazırlanan öğrenci raporları, doküman incelemesi boyutuyla araştırmaya eklenmiş ve diğer nitel yöntemlerin kullanılmasına ilaveten destekleyici açıklamalar yönüyle de ek bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır.

Yapılan görüşmeleri takiben öğrenciler, ses kayıtlarını çözümlenmiş ve yazıya dökmüşlerdir. Öğrenciler, görüşmelerden ve materyallerden elde ettikleri verilerle, ikinci el kaynaklardan (kitap, bildiri, internet vs.) elde ettikleri malumatları mukayese etmiş ve bunları çalışılan konuyu değerlendirme sürecinde kullanmışlardır. Bununla birlikte “*Geçmişten günümüze Van’da düğünler*” konusunu ele alan ve bu konuda çalışma yapan öğrenciler; geçmişle günümüz karşılaştırmasını yapmış ve düğünler konusunda değişen ve aynı kalan gelenekleri de ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Ayrıca çalışmanın amacına bağlı olarak katılımcı ve öğrenci görüşleri doğrultusunda oluşturulan metinler tarafsızlığı sağlamak amacıyla uzman görüşü alınarak da analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen nitel veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Veriler incelendikten sonra, kategoriler ve kodlar

oluşturulmuş; görüşler, frekans ve yüzdeler şeklinde tabloya dökülmüştür. Bilindiği üzere, “içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır” (Yıldırım & Şimşek, 2013: 259). Çalışmada katılımcı olan velilerin ve öğrencilerin düşünceleri yapılan görüşmeler sayesinde alınmış, bu görüşmeler video ve ses kayıt cihazlarıyla da kaydedilmiştir. Bu şekilde kayıt altına alınan görüşmeler yazıya geçirilmiş, araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak veriler yorumlanmış, kavram ve temaların veri setini temsil etmesine de dikkat edilmiştir.

Çalışmada katılımcı görüşleri KE₁ (erkek), KK₂ (kadın) şeklinde kodlanarak gösterilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların Van'daki Düğün Öncesi Geleneklerle İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Van düğün gelenekleriyle ilgili katılımcı ifadelerine göre eşlerin evlenmeden önce birbirlerini tanıdıkları, bu tanışmalarının akrabalık vasıtasıyla olduğu ve çoğunluğu bu kesimin oluşturduğu; komşuluk, eş-dost münasebetleri neticesinde çevre yönlendirmesiyle birbirini tanıyanların bu çoğunluğu takip ettiği görülmüştür. Ayrıca birbirlerini evlenmeden önce tanımayıp sonradan tanışanların ve evlenenlerin olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu hususta katılımcı görüşleri de şöyledir: Akrabalık vasıtasıyla evlendiğini ifade eden KK₁₃ “Tanıyordum, amcamın oğluydu; yabancı değildi, beşik kertmesiydik, on üç yaşında gelin geldim, küçük geldim, amcamın geliniydim” demiştir. Eşiyle sonradan tanışan ve evlenen KK₁₈ ise “... eşim öğretmendi bizim bulunduğumuz yere atanmıştı birbirimizi sonradan tanıdık, aramızda anlaştık ve sonrasında evlendik...” demiştir. Bu görüşlere bakıldığında görücü usulü evliliklerin daha yaygın olduğu söylenebilir.

Van'da kız isteme âdetleriyle ilgili olarak katılımcılar; görücü usulü kız istemede erkeklerin çoğunlukla evlenme isteklerini annelerine veya aileden bir büyüğe açtıklarını, babalarına isteklerini bu şekilde ulaştırdıklarını söylemiştir. Bunun nedeninin de babalarından çekinmeleri ve utanç duymaları olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda KE₃₉ “...öyle birbirimizi tanıyorduk; amcamızdı beni kırmadı ben anama söyledim, annem de babama söyledi... F. amcanın kızını istiyor, sen ne diyorsun... O da evet dedi, gitti amcama söyledi amcam da kabul etti...” diye ifade etmiştir.

Katılımcılar düğüne kadar erkekle, bayanın birbirini görmediğini hatta düğün gecesinde görenlerin olduğunu ve gençlerin rızasının alınmadığını da söylemiştir. Öğrenci velileri, kız istemeye erkek tarafının aile büyüklerinden birkaç kişiden oluşan yine mahallenin ileri gelenlerinden imam, esnaf, eşraf niteliği taşıyan şahıslardan bir heyetle, kız tarafına önceden haber verilmek suretiyle belirlenen gün ve saatte gidildiğini de beyan etmiştir. Katılımcılar kız tarafının büyükleri ile oluşturulan heyet arasında kız isteme hadisesinin gerçekleştiğini ve kız verilmişse Fatihalar okunduğunu da dile getirmiştir. Öğrenci velileri, bazı kız istemelerde mevlit verildiğini çoğunlukla erkek olmadan yüzük takıldığını da söylemiştir. Bu konuyla ilgili katılımcı ifadeleri de şöyledir: **KE₂** “*Şimdi mevcut olan gelenekler şu şekil... söz misali sen kızı beğendin, birkaç büyüğümüzü devreye sokardık, giderdik kızın babasının evine. Orada oturarak kız istemeye gittiği zaman... ben senin kızını oğluma istiyorum, acaba sen bize uygun görüyor musun, görmüyor musun diye sorulurdu... uygun görüyorsa orda genel olarak Fatihasını okuyor, yüzüğünü takıyordu...*” diye söylemiştir.

Van’da nişan âdetleriyle ilgili olarak katılımcılar; nişan aşamasında kız isteme ve nişanın genelde bir arada yapıldığını, çoğunlukla başlık parası belirlendiğini ve bu aşamayla birlikte her iki tarafın da düğün hazırlıklarına başladığını beyan etmiştir. Başlık parası istenmesi hususunda **KE₄** “*... tabi benden o zamanlar başlık da olduğu için bundan otuz yıl önce bir milyon başlık parası istediler... o bir milyonu kazanmak için ben on ay çalıştım, paramı biriktirdim ondan sonra düğünü yapabildim*” diye ifade etmiştir.

Katılımcılar, kız tarafının alınan başlık parasıyla genelde yatak, yorgan vs. ile ufak mutfak eşyalarını temin ettiğini, erkek tarafının ise ev hazırlığı yaptığını dile getirmiştir. Araya bayram, taziye vs. girdiğinde uğursuzluk sayıldığından düğün sürecinin uzadığını, bu nedenle erkek tarafının kız tarafına hediyeler götürdüğünü ve bunun da âdetten sayıldığını ifade etmiştir. Öğrenci velileri, nişan töreninde ise kız tarafının belirlediği bir tarihte her iki tarafın bir araya geldiğini, nişanın sembolü olan mücevherlerin götürüldüğünü (ailelerin maddi gücüne göre yüzük, saat, bilezik) ve nişan aşamasında bunların takdim edildiğini de dile getirmiştir. Kız ve erkek tarafınca yapılanlar hususunda **KK₁₆** “*Büyükler gelirdi kız istemeye, karşı taraf da başlık isterdi... On koyun, on beş koyun, yirmi koyun isterdi... damat da getirirdi başlığını hazırlardı... düğün masrafını, düğün hazırlığını görürdü...*” diye belirtmiştir.

Katılımcılar, damat tarafından olan aile büyüklerinden birinin, geline damat tarafını temsilen nişanlarını taktığını akabinde Fatiha

okunduğunu ve nişanın ilan edildiğini de söylemiştir. Ayrıca nişana gidilirken bir torba şeker ve şekerin yanında bisküvi, lokum, çikolatayla gidildiğini, hediye gönderilecek arabaların ki genelde at veya öküz arabası olurdu süslendiğini de belirtmiştir. Bu konuyla ilgili katılımcı görüşleri de şöyledir: Nişan aşaması ve hediyeleşme konusunda KE₆ “...sözlerini keserdiler, akrabalara haber verirdiler, giderdiler sözlerini keserdiler, nişan yapardılar, nişan hediyesini, yüzüğünü götürürdüler, çerez götürürdüler, gelen misafirlere dağıtırdılar; lokumuydu, bisküviydi, şekeriydi bu şekildi yani bizim dönemimizde...” diye belirtmiştir.

Araştırmada katılımcıların, nişanlı kalma sürelerinin daha çok 0-11 ay aralığında olduğunu ifade ettikleri görülür. Katılımcılar; eski evliliklerin görücü usulü olduğunu, eşlerin birbirlerini göremediğini, telefon vs. haberleşme imkânlarının olmadığını ve başlık parası vs. hazırlıkların tamamlanması zorunluluğunun bulunduğunu da dile getirmiştir. Öğrenci velileri, maddi durumu iyi olanların bu hazırlıkların akabinde düşünlerini hemen yaptıklarını, parasal yönden iyi olmayanların da düşün süreçlerinin uzadığını beyan etmiştir.

Katılımcılar düşün sürecinin uzamasında ya erkeklerin askerde olmaları ya da bu uzamanın zorunlu bir durumdan (il dışında veya görevli, hastasının veya taziyesinin olması vb.) kaynaklandığını da belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar hiç nişan yaşamadan nişan ve düşün bir arada evliliklerinin gerçekleştiğini de söylemiştir. Bu konuyla ilgili katılımcı beyanları da şöyledir: KE₄₄ bu konuda “Yani yaşadık, bir yıl kadar yaşadık... nişanlılık dönemi bir yıl içinde tabi başlık paraları ödenir, ilk başta söz kesilir, sözden sonra nişan yapılır ondan sonra da büyük nişan yapılır tabi bu arada, kız evine hediyeler götürülür, getirilir...” diye ifade etmiştir.

Katılımcılar kız istemede genelde eğlence olmadığını, kız istemelerde ve küçük nişanlarda hem kız hem de erkek tarafı için eğlenmenin sadece hane halkının kendi arasında el çalıp, oynamasından ibaret olduğunu söylemiştir. KE₉ bu konuda “... bizim dönemimizde kız istemede sazlı, sözlü şey yoktu sadece gidilip kız istenilirdi o kadar... bizim zamanımızda nişanda olan mevcut eğlenmeler erkek evi kendi çevresini çağırır, kız evi kendi çevresini çağırır toplu bir halde gençler, ihtiyarlar, kızlar, erkekler kendi aralarında söyleyip oynarlar yani müzik falan yok... bizim zamanımızda def vardı, def çalıp oynarlardı...” demiştir.

Katılımcılar büyük nişandaki eğlenmelerde haremlık-selamlık uygulamasının olduğunu, davulla zurnayı durumu iyi olanların getirebildiğini ve davulla zurnanın köylerde nadiren görüldüğünü, şehir merkezinde ise daha çok görüldüğünü ifade etmiştir. Öğrenci velileri,

kız isteme ve küçük nişanların çalgısız olduğunu, kasetçalar o zamanki ismiyle teypler ve plaklar vasıtasıyla eğlenildiğini de dile getirmiştir. **KE₄** bu konuda “*Müzik, eğlenme bir teyp götürürlerdi daha önce bir kaset vardı, o kaseti bırakırlardı, bir iki parça oyun havasıyla el çalıp, bir iki tur atarlardı o kadar davul, zurna şey böyle saz ekibi falan götürme yoktu...*” diye belirtmiştir.

Katılımcılar Van merkezde çoğunlukla def, darbuka ve cümbüş çalındığını, Defçi Zekiye (Zeko), Cümbüşçü Kör Aslan ve Davulcu Tosun’un da o dönem eğlencelerinde yer aldığını söylemiştir. Araştırmadan elde edilen verilerde, o dönemde şarkıların ve türkülerin genelde sözle (ağızla) söylenildiği, ağızla söylemenin bir kişinin söyleyip diğer bir kişinin çevirmesi (Türkçeye çevirme) şeklinde gerçekleştiği, köylerde ve kırsalda bunlara dengbej isminin verildiği de ortaya çıkmıştır. Bu konuda **KK₂₃** de “*Kız istemede ağızla söylerdiler, defle söylerdiler mesela öyle halay çekerdiler... aynı öyle halayla, ağızla, deflen söylerdiler işte şarkı söylerdiler eski türküler aynı... Gelenekleri o zamanlar mesela var idi “atları getirin paytonu koşak böyle şöyle” derdiler öyle eski türküler “yazıma düşmüyor” evet öyle...*” diye söylemiştir.

Çalışmada katılımcıların, kız istemelerde ve nişanlarda daha çok yemek ve ikramlık olarak çay, pasta, çerez, ev yapımı baklava ve sütlacın verildiği görüşünü ifade ettiği görülmektedir. Bunun yanında katılımcılar ailelerin maddi durumu iyiyse kız isteme ve nişanlarda yemek verildiğini aksi takdirde ikramlıkların verildiğini söylemiştir. Öğrenci velileri, büyük nişanda özellikle her iki tarafın karşılıklı yemek davetinde bulunduğunu da dile getirmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen verilerde, yemeklerde ise içli köfte, fasulye yemekleri, sarma (dolma), kavurma, pilav olduğu ve yanında cacık verildiği yine ailenin maddi durumu iyiyse büyük baş hayvan veya koyun kesildiği, duruma göre tavuk veya horoz gibi hayvanların kesildiği de belirlenmiştir.

Katılımcılar küçük nişanda erkek tarafından davetlilere yetecek kadar çerez, şeker, tatlı götürüldüğünü, çerezlerin karışık şekilde tabaklara bırakıldığını bazen poşetlendiğini bazen de kız tarafından kadınların bellerine bir önlük bağlayarak bu çerezleri dağıttıklarını da beyan etmiştir. Bu konuyla ilgili katılımcı görüşleri de şöyledir: **KE₃** bu konuda “*Konuklara yapılan ikramlar baklava falan pastalar yapırdı yine aynen börek yaparlardı böyle otururlardı işte o yemeğe çağırılırdı... dedim ya az evvel çay, Van’ın çaydır, pastadır ve yemeğe çağırılırsa içli köfteler bazen fasulye yemekleri veya bir tavuk falan kesilir veya bir koyun... zengin ailelerde hayvan falan kesilirdi yani böyle gelenekler devam ediyordu...*” diye söylemiştir.

Katılımcılar kız istemede hediyeleşmenin olmadığını, kız verilmesi onaylandıktan sonra mahalli şiveyle kespiçte (kesbiç) istenilecek hediyelerin ve başlık parasının belirlendiğini ifade etmiştir. Öğrenci velileri, kespiçte belirlenen miktarın kız tarafınca çeyize hazırlık için kullanıldığını ve kız tarafının yüzük takılması için gün verdiğini de dile getirmiştir. Bunun yanı sıra katılımcılar erkek tarafının kız tarafının tüm üyelerine hediyeler aldığını, kız istemede daha çok kumaş götürüldüğünü ve büyük nişanda fazla miktarda hediye verildiğini de söylemiştir. Öğrenci velileri, belirlenen hediye ve miktarına helat (ğelet) ismi verildiğini, bu hediyeleşmelerin karşılıklı olduğunu ve kız tarafının nişan bittikten on, on beş gün sonra bohçalar hazırlayarak erkek tarafına hediyeler gönderdiğini de belirtmiştir.

Katılımcılar erkek tarafının kız istemeye gitmeden önce aralarında yemek verdiklerini ve toplanan parayla kız tarafının helat (başlık, hediye) miktarını karşıladıklarını beyan etmiştir. Ayrıca katılımcılar kızın yakınlarına başlık olarak çekfav (çeghelan) dedikleri silahla koç hediye edildiğini, kızın annesine bir tam altın veya bilezik verildiğini ve başlığın farklı bir adlandırması olan süt parasının alındığını da söylemiştir. Bu konuya ilişkin katılımcı görüşleri de şöyledir: **KK₁₅** bu konuda “... erkek tarafının da hediyeleri farklıydı kız tarafının da farklıydı mesela altın verilirdi, kumaş verilirdi veyahut erkek tarafı kız evine getirirdi, kız evi de tabi onlara sonradan mesela düğünden sonra hediyelerini verirdi, nişanlılık döneminde hediye verilmezdi..” demiştir.

Katılımcılar, düğün öncesi hazırlıklar kapsamında elbise hazırlığı hususunda erkeklerin genelde takım elbise giydiğini ve bunların şehir merkezinde terzilere diktirildiğini ifade etmiştir. Şehir merkezinde gelinlik bulunduğunu ve bu gelinliklerin kiralanabildiğini de dile getirmiştir. Bu konuda **KE₃** “Ben bir siyah kat elbise giymiştim beyaz gömlekle, hanıma da bir gelinlik kiraladık, giydirdik...” diye ifade etmiştir.

Katılımcılar genel itibariyle imkânların her yerde sınırlı olduğunu özellikle de kırsalda (köylerde) şartların çok zor olduğunu, gelinlerin daha çok mahalli kıyafet giydiklerini, gelin kıyafetinin genelde uzun entari, kumaştan yapılan birkaç ayrı desenli rengi olan fistan (dere) ve entari olduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcılar bu kıyafetin üzerine duvak örtüldüğünü, duvağın genelde kırmızı renkte olduğunu ve tülbentle gelinin başı etrafına sarıldığını da söylemiştir. Araştırmadan elde edilen verilerde, gelin tarafının elbiselerini genelde erkek tarafının aldığı, düğüne belli bir süre kala kız evine gidildiği ve kızın yakın akrabaları alınarak düğün alışverişine çıkıldığı da ortaya çıkmıştır.

Katılımcılar düğün öncesi alınanların kız evine bir-iki gün önceden gönderildiğini, gelinlerin bu getirilenleri giydiğini ve kızlara genelde etek, bluz, kumaş, pardösü, başörtüsü vs. alındığını da söylemiştir. Ayrıca katılımcılar maddi durumu iyi olanların gelin kıyafeti diktirebildiklerini, durumu iyi olmayanların evlerde gelinliğe benzer kıyafetler dikmeye çalıştıklarını ve bunları hazırladıklarını da dile getirmiştir. **KE₆** bu konuda “*Şimdi elbise konusunda zaten damat gitmez, damadın annesi, yengesi, ablası veyahut bacısı giderdi, kızı evinden alır ve çarşıya alışverişe götürürlerdi... etek, bluz alınırdı ondan sonra eğer kumaş isterse kumaş parçaları alınırdı... o zaman terzilere diktirilirdi böyle konfeksiyonlar fazla yoktu...*” diye belirtmiştir.

Katılımcılar; o dönemde fotoğrafçıların sadece şehir merkezinde bulunduğunu, sayılarının az olduğunu, her saatte bulunmadığını ve maddi durumu iyi olanların getirebildiğini söylemiştir. Bunun yanında katılımcılar bu fotoğrafların ilkel tarzda olduğunu, dijital çekim yapılamadığını, çıkarılmasının günler aldığını ve çoğunlukla yandığını da dile getirmiştir. Öğrenci velileri, makinesi olanların nadir de olsa kendi fotoğraflarını çekebildiğini ve bu fotoğrafların genelde siyah-beyaz olduğunu da belirtmiştir.

Katılımcılar maddi imkânların yetersizliği nedeniyle kırsalda (köylerde) fotoğraf çekiminin yapılamadığını ve kırsalda genelde fotoğrafçı bulunmadığını da beyan etmiştir. **KE₃** bu konuda “*... fotoğraf çekemedik o zamanda... gelinle damat kol kola girer, gider fotoğraf çektirirdi ama fotoğrafçı da Van’da üç tane miydi, iki tane miydi fazla yoktu, geç saate kaldınsa onu da kaçırıyordun...*” diye söylemiştir.

Katılımcılar, o dönemde genelde hamam olmadığını, gelinin bir yakınının evine götürüldüğünü, burada geline ve kız tarafından gelen bayanlara banyolarının yaptırıldığını ifade etmiştir. Bu uygulamanın zamanla bir gelenek haline geldiğini ve “*hamama gitme*” ismiyle anıldığını da dile getirmiştir. Katılımcılar hamama gitme hadisesinin gelin tarafı, ailesi, çevresi ve yakın arkadaşlarınca yerine getirildiğini, gelin ve damada düğünden bir gün önce banyolarının yaptırıldığını da beyan etmiştir. Ayrıca katılımcılar damadın hamamı diye bir geleneğin olmadığını da söylemiştir. **KK₅₁** bu konuda “*Hamama gitme düğünden, kına gecesinden bir gün önce akrabamız vardı benim hamamımı aldı işte gece gittik orada kaldık banyo falan yapıldı işte gençler kendi aramızda biraz eğlendik ...*” diye ifade etmiştir.

Katılımcılar kına gecesinin düğünden bir akşam önce gelin evinde yapıldığını, önce erkek tarafında çalınıp söylendiğini, gece on gibi kız evine gidildiğini ve kına gecesinin her iki tarafta yapıldığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra katılımcılar gelinle damadın kınalarının

ayrı yapıldığını, damadın kız evine gitmediğini ve kınasının kendi evinde yakıldığını da dile getirmiştir. Öğrenci velileri, kınada ikramların kız evi tarafından yapıldığını, maddi durumu iyi olan ailelerin yemek ikramında bulunduğunu ve kına gecesine basalya (bastalya) isminin verildiğini de belirtmiştir. **KE₃** bu konuda “... *Kına gecesi kadınlar bir araya gelir, gelini ortaya alırlardı... Orta Anadolu’da falan yapıldığı gibi bizde de aynısı yapılırdı... gelinin eline altın veya para para bırakılır, kınası yakılırdı, kadınlar oynardı, başında dönerdi... kendi aralarında düğün dernek gibi bir şeyler yaparlardı...*” diye söylemiştir.

Katılımcılar damat tarafının kız tarafına giderken coşkulu bir şekilde eğlenceler (darbuka, fener alayları, şakalaşmalar) ve farklı oyunlarla gittiklerini, genelde sözle (ağızla) türküler ve şarkılar söylediklerini sonrasında tekrar damat evine gelerek eğlenceye devam ettiklerini de beyan etmiştir. Bu konuda **KK₅₅** “...*defi yani darbuka çala çala giderdiler... bütün millet de onların arkasında... yollarda elektrik de yoktu işte mumlar ellerinde, el feneri, fener de vardı o zaman fenerlerle giderlerdi oğlanın evine, kız evine basaliyaya giderlerdi... damadın da kınası ayırdı erkek arkadaşları damadın kendi evinde yaparlardı...*” demiştir.

Katılımcılar kına gecesinde çerez dağıtıldığını, gelinin avucuna paranın yanı sıra altın bırakıldığını da belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar damadın birinci derecede yakını olan birkaç bayanın kına gecesi gelinin evinde kaldıklarını, gelinin kınasını yakarak düğün sabahı gelinle birlikte damat evine geri geldiklerini ve bu süreçte genelde imam nikâhı kıyıldığını da söylemiştir. Bu konuda katılımcı görüşleri de şöyledir: **KE₃₉** bu konuda “...*büyüklerine yani biz toy başı diyorduk, hanımıyla beraber kızın evine gidiyordu... Allah’ın emrine göre yapılıyordu yani nikâh kesmeden kızı, oğlanın yüzüne getirmiyorduk... o zaman usul böyleydi...*” diye ifade etmiştir.

Öğrenci velileri, genç kızların çeyiz hazırlığına yıllar öncesinden başladığını ve bunda çevre yönlendirmesinin etkili olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda **KK₅₅** “*Kızlar çeyizlerini kendileri evde hazırlardı; annesi keserdi, biçerdi verirdi eline, onlar da oturur kanepçe işlerdi, sarma yapardı... yorgan yapılırdı, yorgan yapıldıktan sonra düğün zamanı geldiğinde komşular çağrılırdı, oturur beraber çeyizlikleri komşuları dikerdi...*” demiştir. Katılımcılar düğünden birkaç gün önce gelin tarafının tanıdıklarına çeyizin olacağı günü haber verdiklerini, bunun şimdiki gibi davetiye ya da telefonla mesaj gönderme şeklinde olmadığını, gelin tarafından birkaç kişinin mahalleyi veya köyü gezerek falanca gün çeyizimiz var diyerek insanları davet ettiklerini de söylemiştir. Araştırma neticesinde elde

edilen verilerde, çeyize gidenlerin maddi güçlerine göre küçük çaplı hediyeler götürdükleri, bu hediyelerin para veya altın olmadığı daha çok el işleri kaneviçe, dantel, etamin işlemleri ve orlonla yapılan eşya örtüleri olduğu da belirlenmiştir. **KK₁₀** bu konuda “*Şimdi benim küçük yaşta evlendiğim için hiç çeyizim yoktu... bizde on beş var yani on beş gün nişan arası veya süreci o arada da düğün hazırlığını yapıyorsun işte orda komşuları çağırıyoruz “gelin on beşe” diye onlar hediye getiriyorlar... hediyeler mesela kimisi demlik getirirdi, kimisi bardak getirirdi, kimisi tabak getirirdi mesela havlu, patik, çorap böyle şeyler yani çeyizi tamamlamak için...” diye ifade etmiştir.*

Katılımcılar maddi durumu iyi olanların küçük çaplı ev eşyaları götürdüğünü, çeyizlerin sergi şeklinde düzenlendiğini ve daveti kız tarafından bayanların yaptığını beyan etmiştir. Kız isteme ve nişanda belirlenen hediyelerin (helatların) getirildiğini, önceden belirlenen ve kız tarafına verilen başlık parasıyla çeyiz hazırlığı yapıldığını da ifade etmiştir. **KK₅₂** bu konuda “*...onlar başlık verdiler... babam verdi çeyiz aldılar; gardırobuydu, demir yatak vardı şu andaki yataklar değil... iki tane çeyiz sandığı bırakıyordular ondan sonra dikiş makinemiz vardı... Gaz ocağı vardı büyük gaz ocakları vardı, küçük tüplere benzeyen ondan sonra benim babam gitti büyük tüp aldı getirdi, soba getirdi... ekmek sacı bizde âdetti babam getirmişti ondan sonra ateş mangalıydı, yün tarağıydı...” diye ifade etmiştir.*

Katılımcılar imece usulü yardımlaşmayla çeyizlerin tamamlandığını, çeyize gelenlerin ve hediye getirenlerin ilan edildiğini, köylerde sergi olmadığını ve çeyizliklerin bir tepsiye bırakılarak köyün kadınları tarafından ahaliye gösterildiğini de dile getirmiştir. Bu konuda **KK₂₉** “*... takımlar, beyaz örtüler, çarşafklar, dantel takımları, kaneviçe takımları ondan sonra işte bunları diziyoruz sandığımızı yine damada bohça hazırlanırdı bizim zamanımızda... bir takım pijama vardı, iç çamaşırı, bir mendil, bir çorap, bir de namazlık bunları işte bırakırdık erkeğe, yakın akrabalara hepsine biz küçük hediyeler hazırlardık ve dağıtırdık, el öpmeye gider dağıtırdık zaten evin halkına da yine öyle bohçalar vardı... mutfak takımındır, kaneviçe takımındır, oturma odası işte çorabıdır, patiğidir, dantelidir... çeyiz sergilenirdi herkes gelip ziyaret etsin akrabalar görsün diye...” demiştir.*

Katılımcılar, düğünden önce gerçekleştirilen genel hazırlıklar kapsamında eşleriyle hayatlarını sürdürecekleri evin hazırlığını yaptıklarını ifade etmiştir. Öğrenci velileri, bu sürecin evin düzeni, tamirata, yenilenmesi ve eşyalarının tamamlanması gibi hazırlıklarla geçtiğini de dile getirmiştir. Katılımcılar eskiden büyük aile halinde bir evde yaşadığını, ayrı ev olmadığını, gelinlerin ev içine gittiğini, ayrı eve çıkan veya zamanla ayrılanların nadiren görüldüğünü de

söylemiştir. Öğrenci velileri, düğüne birkaç gün kala evlerde temizlik yapıldığını, düzenleme ve yenileme işlemlerinin daha çok gelinle damat odası için müşterek şekilde yapıldığını da beyan etmiştir. **KE₄** bu konuda “... düğüne birkaç gün kaldığında evde bir temizlik yapılırdı, evlerde o zaman boya olmazdı, evin tamamına bir badana yapılırdı, damada ayrılan oda perdeleri yenilenirdi, bir tane halı serilirdi işte aile bireyleri, maddi durumları iyiyse kendilerine kıyafet alırlardı...” demiştir.

Katılımcıların Düğünlerin Başlaması ve Düğün Süreciyle İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılar düğünlerin iki gün, üç gün hatta bir hafta devam edenlerinin olduğunu, istisnalara rağmen genelde üç gün sürdüğünü ifade etmiştir. Öğrenci velileri, bazı düğünlerin bir hafta sürdüğünü bunun da genelde maddi durumları iyi olan zengin düğünleri olduğunu da söylemiştir. Katılımcılar, düğün pazar günü olacaksa cumadan başladığını ve pazara kadar devam ettiğini, düğüne yakın aile çevresinin çağrıldığını, erkeklerin genelde damat evinde bayanların ise kız evinde kendi aralarında üç günlük süreci eğlencelerle geçirdiklerini de dile getirmiştir.

Öğrenci velileri çalgının fazla olmadığını, akrabaların kendi aralarında doğaçlama oyunlar çıkarttığını, türküler söylediğini ve eğlendiğini de belirtmiştir. **KE₂** bu konuda “*Şimdi bizim başlama süreci, düğün iki gün üç gün sürerdi... çalgı fazla yoktu... bunları bir odaya belli bir alana toplarlardı, kendileri akraba olarak aralarında oyun çıkarırlardı, türkü söylerlerdi... kendi hazırlıklarına o şekil devam ederlerdi tabi iki üç günü tamam olduktan sonra gidip mesela kınasıdır, gelinin kınası eğer köyde olsaydı akraba olarak toplanıp gidip köyde kınasını yaparlardı...*” demiştir.

Katılımcılar düğün sürecinin kına gecesi, hamama gitme ve gelin getirme şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda öğrenci velileri, şehir merkezindeki düğünlerin perşembe günü erkek evinde, cuma akşamı ise kız evinde başladığını, birinci gün çeyiz sandığının götürüldüğünü ve gelin tarafının hazırlığını yaptığını da dile getirmiştir. Katılımcılar ikinci gün gelinin berbere (kuaföre) götürüldüğünü, damadın da aynı şekilde hazırlığını yaptığını, resim çekildiğini ve gelinin hamamdan çıkartıldığını da söylemiştir. Öğrenci velileri, ikinci gün kına hazırlıklarının yapıldığını, kınanın fazla kalabalık olmadığını ve tanıdıklardan oluştuğunu, kına gecesinde genelde yemek verildiğini de belirtmiştir.

Katılımcılar üçüncü gün damat evinde toplanıldığını, kız evine gidildiğini ve gelinin getirildiğini akabinde yemek verildiğini de beyan

etmiştir. Öğrenci velileri, takı töreninin yapılmasının ardından düğünün bittiğini ve kız tarafından gelenlerin evlerine götürüldüğünü de söylemiştir. Bu konuda KE₅₉ “...genelde cuma günü düğünler başlar, cumartesi pazar devam ederdi... şimdi birinci gün cuma günü, gelin tarafına gidilir işte çeyiz sandığı götürülürdü gelin evine, gelin tarafı ona göre hazırlık yapardı; ikinci gün gelin, bir berbere götürülürdü, damat da kendine göre hazırlıklar yapardı, resimler falan çekilirdi... ikinci gün yine erkek tarafındaki bayanlar, kız tarafına gider, kına hazırlığı yaparlardı işte akşama doğru kına olurdu yine onlar eşliğinde eğlenirdi... üçüncü gün yani pazar günü saat on gibi bütün davetliler, damat evinde toplanır hani gidilecek yer uzaksa ona göre bir zaman ayarlanır, araçlarla gelin evine giderlerdi...” diye söylemiştir.

Katılımcılar köylerde kız tarafına gidilerek kına gecesinin yapıldığını, başka köylerde olanlara ise o zamanın imkânlarına göre traktörlerle, kağrı arabalarıyla ve atlarla gidildiğini de söylemiştir. Öğrenci velileri, kaç kişi varsa gidilen köyde misafir olarak kaldıklarını, o gece kına gecesinin yapılarak sabahleyin saat dokuz buçuk, on gibi gelinin alınarak getirildiğini de dile getirmiştir. Katılımcılar düğün öncesinde kına ve çerez hazırlığı yapıldığını, köylerdeki düğünlerin üç gün üç gece eğlencelerle geçtiğini, düğünlere toy büyüğü ve hanımının yön verdiğini ve düğünün üçüncü günü gidilerek gelinin getirildiğini de beyan etmiştir. Katılımcılar köylerde gelinlerin at arabası veya kağnılarla getirildiğini, köylerde gelini getirdikten sonra yemek verildiğini ve damadın hediyesinin verilmesiyle düğünün sona erdiğini de ifade etmiştir.

Katılımcılar davetlilerin sözle çağrıldığını, köylerde davetiye yerine aileler tarafından gençlerin eline bir mendil verilerek selam söylendiğini ve haftaya pazara düğünümüz var gibisinden tanıdıklara, akrabaya ve yakınlarla haber gönderildiğini de ifade etmiştir. Öğrenci velileri, köylerde ruvi (tilki) denilen bir geleneğin olduğunu, ruvi olarak isimlendirilen şahısların düğün tarihini diğer bir köyde bulunan kız tarafına haber verdiğini de dile getirmiştir. Katılımcılar bu şahısların erkek tarafından kimseye görünmeden ilgili haberi yetiştirmek zorunda olduklarını eğer yakalanırlarsa elbiselerinin çıkarılarak dövülmesi gibi çok ağır cezalara maruz kalabileceklerini de belirtmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen verilerde, düğün zamanı geldiğinde kız tarafından izin alınması gerektiği ve bunun da âdetten sayıldığı, gelinin düğüne hazırlanmasında toy beyiyle hanımının (yenge) ve erkek tarafından birkaç bayanın yardımcı olduğu da ortaya çıkmıştır.

Katılımcılar düğünde para atma esnasında en büyük meblağı toy beyinin attığını, sonrasında para atacakların ise bu meblağın altında atmaları gerektiğini ve bunun da âdetten sayıldığını söylemiştir.

Öğrenci velileri, davetiye bağlamında düğüne çağrılacak kişilere yarımşar kiloluk paketlerde şeker dağıtıldığını ve bu şekeri almanın davetiyeyle eş değer tutulduğunu, gelinlerin genelde ev içine gittiklerini, ayrı eve çıkmanın ve kimsesi olmadığı için kız evine yerleşenlerin de nadir olarak görüldüğünü dile getirmiştir. **KK**₃₀ bu konuda “*Düğünlerin başlangıcında yarımşar kilo şeker alırdılar yani davetiye diye onu dağıtırdılar... bugün şu kişinin düğünü vardır diye şeker alınır ve düğüne gelirdi...*” diye belirtmiştir.

Katılımcılar farklı gelenekler kapsamında damadın evin damına çıkarak gelin damattan korksun diye gelinin başına elma attığını ve çerez döktüğünü, evde tatlılık ve hoşluk olsun diye gelinin eve girerken elini şerbet veya bala batırarak kapı eşiğine sürdüğünü de belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar olacak ilk çocuğun erkek olması amacıyla gelinin kucağına erkek çocuk oturtulduğunu ve gelinle damadın ayaklarının dibinde tepsiyle birlikte bardakların da kırıldığını söylemiştir. **KK**₂₃ bu konuda “*... gelenek yani öyle elmaları toplardık, hazırlardık, elmaları şeye çardakta erkek tarafı çardakta damların üstüne oradan gelin gelende damat atardı gelinin kafasına... kapıya bal sürüyorlar, bardak kırıyorlar o da işte bir tatlılık getirsin eve, huzur getirsin... balı biliyoruz yani eve huzur olsun, tatlılık olsun, geçim olsun...*” diye söylemiştir.

Katılımcılar düğüne yakın akraba çevresinin geldiğini, onlara yemek ve çay ikramında bulunulduğunu ve bu aile çevresinin düğünün birinci günü sözle söyleyip eğlendiklerini ifade etmiştir. Öğrenci velileri, cumartesi günü davulla zurnanın getirildiğini, davulla zurnanın kına gecesi ve pazar günü çaldığını, pazar günü on ikide yemek verildiğini ve akabinde hediyeleşmenin olduğunu da dile getirmiştir. Katılımcılar hediyeleşmenin şimdiki gibi takı töreni şeklinde olmadığını ve şahısların ismen çağrılarak yapıldığını, masa üzerine bir mendil veya bir tepsi bırakılarak verilen paraların toplandığını ve yemekten sonra en fazla bir saat daha eğlenildiğini de belirtmiştir. Öğrenci velileri, pazar öğleden sonra düğünün bittiğini, köylerde eğlenceler kapsamında atların süslenerek yarıştırdığını ve birinci gelene ödül verildiğini de beyan etmiştir.

Katılımcılar haremlik ve selamlık uygulamasının aile fertleri arasında değil de aileye yabancı olan insanlar yönüyle uygulandığını, aşiretle akraba düğünlerinde pek fazla görülmediğini ve erkeklerle bayanların bu düğünlerde bile sadece halay çekilirken bir araya geldiğini ifade etmiştir. Bunun dışında öğrenci velileri, erkeklerin ayrı bayanların ayrı bir odada oturduklarını, gelin ve damat arabasının ayrı olduğunu, düğün bitene kadar gelin ve damadın bir araya gelemediğini de dile getirmiştir. Katılımcılar düğün öncesinde dini nikah kıyılmadan

gelin ve damadın birbirini göremediğini, bu uygulamanın daha çok mevlit verilen düğünlerde görüldüğünü de söylemiştir. **KE₁** bu konuda “*Haremlik selamlık aile fertleri arasında değil de aileye yabancı insanlar kastediyorsak veya konu komşu, mahalleli, köylü tabii bayanlar ayrı erkekler ayrı yerde olurdu... gelin damat arabası bir değildi, gelin damadın arabasına binmezdi ya da damat gelinin yanına oturmazdı...*” demiştir.

Katılımcılar damat tıraşı diye özel bir tıraş olmadığını, damadın tıraşını kendisinin yaptığını ve bunu sağdıçlar vasıtasıyla yerine getirdiklerini de belirtmiştir. Öğrenci velileri, şehir merkezinde berberlerin olduğunu, damadın hamamdan sonra sağdıç tarafından berbere götürüldüğünü de beyan etmiştir. Katılımcılar köylerde ise sağdıçların berber veya bilen bir kişiyi getirdiklerini, damadın bahçede bir sandalyede oturtulduğunu ve tıraşının yapıldığını da ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar bu tıraşın âdetten sayıldığını ve tıraş esnasında damada şakalar yapıldığını, yüzüne çamur veya pislik sürüldüğünü de söylemiştir. **KE₉** bu konuda “*...çünkü halkın o damat tıraşını bizim eski geleneklere göre mutlaka görmeleri lazımdı... damat tıraşını yaptıkları zaman böyle neşe içerisinde yapılırdı damada hani çeşit çeşit şakalar yapılırdı... mesela sabun yerine çamur sürerlerdi yüzüne pislik sürerlerdi, damadın nabzını alırlardı, ustura yerine kaşıkla tıraş yaparlardı halkın gülmesi için...*” diye ifade etmiştir.

Katılımcılar gelin getirme konusunda ise o zamanın imkânlarına göre gelinlerin atla, arabayla veya traktörle getirildiğini ve şehir merkezinde önceleri süslü at arabalarıyla (fayton) sonraları arabalarla konvoylar halinde alınarak damat evine bırakıldığını ifade etmiştir. Öğrenci velileri, köylerde at arabası veya kağnyla getirildiğini, damadın gelin getirmeye gitmediğini ve gelini kendi evinde beklediğini de dile getirmiştir. Katılımcılar erkek tarafı gelini getirdiğinde sağdıç eşliğinde gelini arabadan indirdiğini, kapısını açtığını ve gelinin koluna girerek odasına kadar götürdüğünü de söylemiştir. Öğrenci velileri, görücü usulü evlilikler olması nedeniyle insanların gelin hakkındaki meraklarını gidermek, gelini görmek ve hediyesini vermek için geldiğini ve gelinlerin genelde bir sandalyeye oturtulduğunu da belirtmiştir. Katılımcılar ortaya bir tepsi veya sini bırakıldığını, gelenlerin hem meraklarının giderildiğini hem de hediyelerini bıraktıklarını da beyan etmiştir.

Katılımcılar farklı uygulamalar kapsamında “*koltuk gelini*” denilen bir âdetin de olduğunu, onun da gelinlerin aynı mahalleyle gelin gitmeleri durumunda gerçekleştiğini ve gelinlerin bir koltuğa bindirilerek aynı mahalledeki bir diğer eve taşınmaları suretiyle götürüldüklerini de söylemiştir. Bu konuda **KK₄₅** “*Bizim dönemde gelin*

almada ne olurdu. Eğer yakını ise illaki araba yerine ata bindirirlerdi... bizim dönemde evler tek katlıydı, köy evleriydi gelin damat evine geldiğinde kapının önünde, kapı eşiğinde dururdu... damat yukarıya dama çıkardı, üç adet elma atardı ve bunların gelinin başına isabet etmesi gerekirdi. Gelinin ayaklarının dibinde testi kırarlardı, testinin içinde yedi çeşit çerez olurdu, şeker olurdu... şerbet içirirlerdi, elini şerbete batırıp kapı eşiğine sürerlerdi işte hani testi de kırarlardı, işte hani bereket getirsin eve diye... gelin eve alınca, oturdukları gibi kucağına erkek çocuk oturturlardı...” demiştir.

Katılımcılar dans, figür ve müziğin şimdiki gibi modern anlamda görülmediğini, karşılıklı oyunların yerine genelde halay tarzı mahalli oyunların görüldüğünü, halay tarzı mahalli oyunların ağır oyunlar kapsamında değerlendirildiğini ve bu tür oyunlara “segal” isminin verildiğini de ifade etmiştir. Öğrenci velileri, halay çeşitlerinin üç ayak, herzani, papori (papuri), delali (deliloy), tek ayak, kelekvan, lorke, şemame (şemami), bablekan, tozineke, şihani (şeğane), sipi (sepe), dorabi, kiçimeyro ve koçeri olduğunu da dile getirmiştir. Katılımcılar seksenli yıllarda modern anlamda dans görülmediğini, bunun düşün salonlarıyla birlikte başladığını ve bu salonlar sayesinde davulla zurnanın yaygınlaştığını da söylemiştir.

Katılımcılar Van şehir merkezindeki düşünlerin aşiret düşünleri gibi olmadığını, Türkçe çalınıp söylendiğini, maddi durumu iyi olanların davul, zurna ve saz getirebildiğini de belirtmiştir. Öğrenci velileri, düşünlerde genellikle kırsalda (köylerde) davulla zurnanın fazla görülmediğini daha çok dengbejlerin (kadın-erkek) görüldüğünü, Azeri yörelerde ise cergebezlerin bulunduğunu ve bunların genelde sözle kendi aralarında birinin söyleyip diğerinin çevirdiğini (söylenenleri Türkçeye çeviren) de beyan etmiştir. Katılımcılar şehir merkezinde sözle eğlenildiğini, def, cümbüş, kasetçalar (teyp-kaset), radyo hatta gramfonun da çalındığını ifade etmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen verilerde, düz oyunlar kapsamında halay çeşitlerinin oynandığı, kızların kendi aralarında daha çok def çalıp eğlendikleri bazen de bidonların elle darbuka gibi çalındığı ve kaşıkların birbirine vurulması suretiyle eğlenceler tertip edildiği de belirlenmiştir.

Katılımcılar Van’ın mahalli şarkılarının def, darbuka ve cümbüş eşliğinde söylendiğini, “Gülüzar gülüzar”, “Konyalım”, “Çiftetelli”, “İlvanlım”, “Yazıma düşmüyor”, “Lisenin bacaları”, “Toycular yarcan”, “Haha ninna” gibi genel ve yöresel şarkılarla türkülerin çalınıp söylendiğini de söylemiştir. Öğrenci velileri, halk oyunları kapsamında daha çok kol oyunları oynandığını, Defçi Zekiye (Zeko), Cümbüşçü Aslan (Kör Aslan) ve Davulcu Tosun gibi isimlerin

Van'da bu yönüyle bilindiklerini de belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcılar erkekler ayrı bayanlar ayrı olmak üzere gençlerin kendi aralarında eğlendiğini, mevlit tarzında düğünlerin yapıldığını ve bu düğünlerde müzik olmadığını da beyan etmiştir. Öğrenci velileri, şemami (şemame) oyununun eskiden olmadığını ve sonradan çıktığını, eskiden sağdıç evinde damada eğlence düzenlendiğini ve eğlence amaçlı doğaçlama tarzı oyunların da çıkarıldığını dile getirmiştir.

Katılımcılar damada farklı şakalar ve oyunlar düzenlendiğini, köylerde daha zevkli ve eğlenceli oyunların (ayı oyunu, at yarışları vs.) tertip edildiğini de belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar bayanlar arasında erkek kılıfına girenlerin, bıyık takanların, yüzünü boyayanların olduğunu ve bu tür faaliyetlerin insanları eğlendirme amaçlı yapıldığını da söylemiştir. Bu konuyla ilgili katılımcı beyanları da şöyledir: **KE₃** bu konuda “ ... *Aslan abi cümbüşle çalar mesela güzel türküler söylerdi: “Gözlerim görmüyor mektup yazayım, kendi mezarımı nasıl kazayım”... “Gülizar gülizar” diye türkülerini vardı... kadınlar yine kendi aralarında “Evlenmeyin bekârlar, naylon kızlar çıkacak” diye türkülerini vardı söyler oynarlardı... “Bağa girdim üzümüne, diken battı gözümüne; diken seni keserim, yar göründü gözümüne” yani bunlar bizim Van'ın o zamanki merkezi mahalli türküleriydi...” demiştir.*

Katılımcılar konuklara çoğunlukla et, kavurma, pilav, cacıkla birlikte fasulye, sulu yemek, dolma, çay, ayran, cacık, tatlı, çerez ve meyve verildiğini ifade etmiştir. Öğrenci velileri, bu yemekleri mahallenin veya köyün yaşı kemale ermiş bayanlarının yaptığını, dağıtımını ise erkeklerin gerçekleştirdiğini ve düğün çok kalabalık olursa aşçı bayanların tutulduğunu da dile getirmiştir. Katılımcılar köylerde tandırlar yakılarak ekmek yapıldığını, misafire göre genelde küçükbaş hayvan kesildiğini ama büyükbaş hayvan kesenlerin de olduğunu söylemiştir. Öğrenci velileri, kazanlarda pişirilme suretiyle yemeklerin yapıldığını, çoğunlukla etli yemek, kavurma, pilav, fasulye (kuru-yeşil), sulu yemek (türlü, haşlama, patates yemeği, güveç) verildiğini de belirtmiştir.

Katılımcılar erkeklerin ayrı bayanların ayrı yerlerde yemek yediklerini, kır düğünlerinde genelde birinci ve ikinci gün öğlenle akşam yemeğinin, üçüncü gün sadece öğlen yemeğinin verildiğini de beyan etmiştir. Şehir merkezinde sabah kahvaltısının verildiğini, kahvaltıda otlu peynir, cacık, murtuğa, helva, zeytin, yumurta ve yağlı çörek ikram edildiğini de söylemiştir. Katılımcılar düğünlerin yaz mevsimine denk gelmesi durumunda meyve (üzüm, karpuz, kavun), ayran, limonata, gazoz, meyve suyu ve çay verildiğini, çerez olarak da beyaz leblebi, çekirdek, fındık, fıstık, üzüm, incir, badem verildiğini ve bunların paketlere bırakılarak ikram edildiğini de dile getirmiştir.

Bununla birlikte katılımcılar şerbet yapılırken içine boya atıldığını ve su bardaklarına doldurularak ikram edildiğini de ifade etmiştir. Şehir merkezinde dolmanın ve mevsimine göre yazın sulu yemeklerin daha çok tercih edildiğini, yemek organizasyonu ve masrafının erkek tarafına ait olduğunu da belirtmiştir.

Katılımcılar zengin düşünlerinde kavurma, pilav ve tatlı verildiğini, diğerlerinde ise sulu yemekle çaydan başka bir şey olmadığını ve köy yerinde kız tarafıyla erkek tarafının ayrı yemek verdiğini de beyan etmiştir. Ayrıca katılımcılar maddi durumu iyi olmayanların tavuk, hindi ve horoz kesebildiğini, misafirlerine üzümle pilav ikram edebildiğini de söylemiştir. Bu konuda katılımcı görüşleri de şöyledir: **KE₁** bu konuda “*Genelde et ana yemektir, düşünlerde bugün olduğu gibi kavurma dediğimiz yemek bir de pilav düşün yemeğinin iki ana yemeğidir... onu genelde düşün yemekleriyle uğraşan köyün yaşı kemale ermiş bayanları yapardı bazen erkekler bu işi çok iyi yapardı ama ekseriyetle böyle bu tür işleri bayağı tecrübe kazanmış bayanlar üstlenirdi onlar da birkaç kişi olurdu...*” demiştir.

Katılımcıların Düşünden Sonra Yapılan Uygulamalarla İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılar düşünden sonra gelinle damadın üç gün evde kaldığını, üç gün sonrasında sağdıcın giderek damadı dışarı çıkardığını ve hamama götürdüğünü ifade etmiştir. Öğrenci velileri, hamandan sonra herkesin işine gücüne döndüğünü, el öpmeye bir veya iki hafta sonra gidildiğini, bu uygulamanın eskiden bir ay sonra gerçekleştirildiğini de dile getirmiştir. Katılımcılar düşün sabahı damat evine damadın yakın akrabalarının kahvaltıya geldiğini, bu uygulamaya “sabahlık” adı verildiğini, bu esnada gelinle damadın dışarı çıkamadığını bunun da bir nevi düşünün aşamalarından ve şenlikli bir uygulama olarak görüldüğünü de söylemiştir. Bu konuda **KK₁₂** “*Gelini götürdükten sonra düşün bitiyordu, herkes evine gittikten sonra o gece kalıyordu... “sabahlık” derlerdi akrabalar herkes bir tepsi pasta, börek getirirdi... gelinle damat içerden çıkmazdılar onlar ayrı odadaydılar, akrabalar sabah herkes toplanıp gelerek orada kahvaltı yapıyordu sabahlık diyordular... gelinle damat üç gün sonra kalkıp baba evine el öpmeye giderlerdi ve onların ailesi de hediye verip öyle gönderirlerdi...*” demiştir.

Katılımcılar kız tarafının, damat evine genelde üçüncü gün tatlı (ev yapımı baklava) gönderdiğini ve damat evine hediye niyetiyle hazırlanan bohçaların gelinin kız kardeşi veya erkek kardeşi tarafından getirildiğini belirtmiştir. Öğrenci velileri, damadın dördüncü gün gelini alarak kaynanasına, kayınpederine el öpmeye gittiğini de beyan

etmiştir. Katılımcılar bazı kesimlerde (kırsalda-köyde) el öpmeye hemen gidilmesinin ayıp karşılandığını, gelinlerin baba evine ya bir sene sonra ya da çocuğu olduktan sonra gidebildiğini de ifade etmiştir. Öğrenci velileri, şehir merkezinde düğün bitiminden bir hafta sonra gelinle damadın kız evine gittiğini, orada damada hediye verildiğini ve sonrasında akraba davetlerinin başladığını da dile getirmiştir. Bununla birlikte katılımcılar bu davetlerle hediyelerin karşılıklı yapıldığını, gelinin kendisine çeyiz olarak getirdiği eşyalardan el öpmeye gittiği kişilere çorap, namazlık, tespih, mendil, gömlek, kazak, iç çamaşırı, ayakkabı, terlik vs. hediye götürdüğünü de söylemiştir. Araştırma neticesinde elde edilen verilerde, bu hediyeyi damat tarafının başlık parası vermesi ya da masrafının çok olmasından dolayı genellikle kız tarafının yaptığı da belirlenmiştir.

Katılımcılar maddi durumu iyi olanların hediye olarak altın veya kıyafet verdiğini, hediyelerin ise para, takı, kol saati, mutfak eşyaları, duvar saati, namazlık, yazma, patik, çorap, gömlek, elbiselik kumaş vs. olduğunu da beyan etmiştir. **KK₁₉** bu konuda “...*ben bir hafta sonra el öpmeye gittim, gittiğim yerlerde kimisi fincan takımı verdi kimisi mutfak eşyası verdi... o zaman imkân olmadığı için altın falan yoktu, kıyafetti galiba...*” diye belirtmiştir.

Katılımcılar sevgi ve saygının o dönemlerde daha fazla görüldüğünü, köylerde gelinin baba evine el öpmeye bir sene sonra gidebildiğini de dile getirmiştir. Öğrenci velileri, gelinle damadın kız evine el öpmeye gittiklerinde bir veya iki ay kaldığını, kızın akrabaları tarafından sırayla çağrıldığını ve hediyelerinin verildiğini de belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar gelinle damada verilen bu hediyelerin küçükbaş hayvan (koyun) ve takı (altın) olduğunu da söylemiştir. Bu konuyla ilgili katılımcı görüşleri de şöyledir: **KK₈** bu konuda “... *el öpmek için bir sene sonra gittim babamın evine, bizlerde ayıptı baba evine çabuk gidersen bizde öyle âdet yoktu eskiden...*” diye ifade etmiştir.

Sonuç

Katılımcıların evlenmeden evvel birbirlerini akrabalık vasıtasıyla tanıdığı, çevre münasebetleri neticesinde görücü usulü evliliklerin yaygın olduğu ve birbirlerini tanımayıp da sonradan tanışanların ve evlenenlerin bu çoğunluğu takip ettiği yapılan çalışma sonucunda tespit edilmiştir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde, Kayaçelebi (2018) ile Kul ve Parin (2014)’in yapmış olduğu çalışmalarda da evliliklerin çoğunluğunun görücü usulü olduğu ifade edilmiştir. Bu bulgular araştırmadan elde edilen bulgularla da benzerlik göstermektedir.

Kız istemede erkeklerin evlenme isteğini bir yakınına söylediği, düğünden önce kızla erkeğin birbirini göremediği ve kız istemeye aile büyükleriyle birlikte bir heyetin gittiği de tespit edilmiştir. Kız istemeye damadın götürülmediği ve bazı kız istemelerde mevlit verildiği de yapılan çalışma sonucunda belirlenmiştir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde Kayaçelebi (2018) ile Kul ve Parin (2014)'in yapmış olduğu çalışmalarda da erkeklerin evlenme isteğinin yakınlarından birine söylendiği ve bu isteğin annesi, akrabası ve arkadaşları tarafından babasına iletiildiği ortaya konmuştur. Bu bulgular, araştırmadan elde edilen bulguları da destekler niteliktedir.

Kayaçelebi (2018) çalışmasında kızların evlenme isteğini babalarının ayakkabılarını saklayarak veya süpürgeyi odada ters bırakarak ifade etmeye çalıştıklarını, erkeklerin evlenme isteklerinin iletilmesinin ardından kız bakmaya çıkıldığını ve önce akraba kızlarına daha sonra komşu kızlarına bakıldığını da ifade etmiştir. Ailelerin asaletine bakıldığını, ahlakın önemli olduğunu, görücülerin gitmesiyle beraber kız evinden haber beklendiğini de belirtmiştir. Ayrıca Kayaçelebi (2018) eserinde kızların temiz olduğunu anlamak için halıların altlarına bakıldığını, ağızlarının kokup kokmadığının kontrol edildiğini ve köylerde kızların daha çok tarlada ya da çeşmede görüldüğünü söylemiştir. Evlerde hamam olmadığı için o zamanlar Van'ın bilinen hamamlarına (Soydan, Türkoğlu ve Zeki Güzel Hamamları) gidilerek, evlenilecek kızların bir özrünün olup olmadığına bakıldığını da dile getirmiştir. Kul ve Parin (2014)'in yapmış olduğu çalışmalarda da evlenilecek kızların huylarına bakıldığı ve hemen alınmadığı, alınmasına karar verildikten sonra erkeklerin kızları ya kapı aralığından ya da geceleri görme imkânını elde ettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlarla farklılık göstermektedir.

Kız isteme ile küçük nişanın genelde bir arada yapıldığı, erkek tarafının başlık parası verdiği, başlık parası verildikten sonra kız tarafının çeyiz hazırlığına başladığı, büyük nişanda hediyeleşmelerin karşılıklı bir şekilde yapıldığı ve düğün tarihinin belirlendiği de yapılan çalışma sonucunda tespit edilmiştir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde Kayaçelebi (2018)'nin yapmış olduğu çalışmada da düğün gününün uzatılmadığı, iki dini bayram arasında düğün yapılmadığı şayet denk gelirse oğlan evinin kız evine koç veya koyun hediye gönderdiği anlaşılmıştır. Bu bulgular araştırmadan elde edilen bulgularla da benzerlik göstermektedir.

Nişan süreçlerinin daha çok 0-11 ay aralığında olduğu, eski evliliklerin görücü usulü olması nedeniyle eşlerin birbirini göremediği, haberleşme imkânlarının olmadığı ve başlık parası gibi hazırlıkların

tamamlanması zorunluluğunun bulunduğu sonuçlarına da varılmıştır. Maddi durumu iyi olanların düğünlerini yapabildiği, olmayanların düğün sürecinin uzadığı, kız isteme ve küçük nişanın genelde bir arada yapıldığı, maddi durumu iyi olanların büyük nişan yapabildiği bazen de hiç nişan yapılmadan nişan ve düğün bir arada evliliklerin gerçekleştiği de tespit edilmiştir.

Kız istemelerde ve küçük nişanlarda genelde eğlence olmadığı, hane halkının kendi arasında eğlendiği, şarkıların ve türkülerin sözle (ağızla) söylendiği, büyük nişanlardaki eğlenmelerde haremlik ve selamlık uygulamasının olduğu ve maddi durumu iyi olanların davulla zurna getirebildiği de tespit edilmiştir.

Kız isteme ve nişanlarda daha çok et yemekleri, ikramlık olarak çay, pasta, çerez ve sütlaçla birlikte ev yapımı baklava verildiği de belirlenmiştir. Ailelerin maddi durumu iyiyse yemek düzenlendiği aksi takdirde ikramlıkların verildiği, büyük nişanda kız ve erkek tarafının karşılıklı yemek davetinde bulunduğu, yemeklerde yöreye ait mevsimlik yemeklerle birlikte genelde kavurma, pilav ve cacık verildiği de ortaya çıkmıştır. Büyük nişanlarda maddi durumu iyi olanların büyükbaş hayvan veya koyun kesebildiği, erkek tarafının kız tarafına yetecek kadar şeker, tatlı ve çerez götürdüğü de tespit edilmiştir.

Kız istemede hediyeleşme olmadığı, mahalli şiveyle kesbiçte istenilecek hediyelerle birlikte başlık parasının belirlendiği, kesbiçte belirlenen miktarın kız tarafınca çeyize hazırlık için kullanıldığı ve kız tarafının yüzük takılması için gün verdiği sonuçlarına da ulaşılmıştır. Büyük nişanda fazla miktarda hediye verildiği, tespit edilen hediye ve miktarına helat (ğelet) dendiği, hediyeleşmelerin karşılıklı olduğu ve kız tarafının nişan bittikten on ya da on beş gün sonra bohçalar hazırlayarak erkek tarafına hediyeler gönderdiği de belirlenmiştir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde Kayaçelebi (2018)'nin yapmış olduğu çalışmada da eskiden kız istemelere başlık pazarlığı konusunda tecrübeli olanların götürüldüğü, başlık miktarının belirlendiği, başlık olmadığına "süt parası" ya da "süt hakkı" istendiği ve ğeletin hediye manasında kullanıldığı belirlenmiştir. Bu ifadeler, elde edilen bulgularla da benzerlik göstermektedir.

Düğün öncesi elbise hazırlığı kapsamında erkeklerin genelde düğün öncesi takım elbise aldığı, şehir merkezinde maddi durumu iyi olanların gelinlik bulabildiği, kırsalda gelinlerin mahalli kıyafet giydiği ve erkek tarafının kız tarafını düğün alışverişine çıkardığı da tespit edilmiştir.

Düğün öncesi fotoğraf hazırlığı konusunda o dönem fotoğraflarının ilkel tarzda olduğu, fotoğrafçının sadece şehir

merkezinde olduğu ve maddi durumu iyi olanların fotoğraf çekebildiği, köylerde ise fotoğrafçı olmadığı için çekim yapılamadığı da belirlenmiştir.

Hamama gitme geleneğinin gelinin bir yakınının evine götürülerek banyosunun yaptırılması olduğu, bu geleneğin gelinin yakınları ve arkadaşları tarafından yerine getirildiği de yapılan çalışma neticesinde tespit edilmiştir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde Kayaçelebi (2018)'nin yapmış olduğu çalışmada da hamama konvoy halinde araçlarla ve eğlence olsun diye genç kızlarla gidildiği anlaşılmıştır. Bu aşamada eğlenceler düzenlendiği, gelen araçlarla çalgı eşliğinde mahalle ya da şehir turu atıldığı akabinde kız evine dönüldüğü ve kızın hamamının kına gecesinden önce aynı gün öğleden sonraya denk getirildiği de anlaşılmıştır. Bu bulgular, çalışmada elde edilen bulguları da destekler niteliktedir.

Kına gecesinin düğünden bir gün önce kız tarafında yapıldığı, her iki tarafta coşkulu eğlenceler tertip edildiği, damadın kız evine gitmediği ve gelinle damadın kınalarının genelde ayrı yapıldığı da ortaya çıkmıştır. Kınadaki ikramları genelde kız evinin yaptığı ve maddi durumu iyi olan ailelerin yemek verdiği, kına gecesinde damat tarafından birkaç bayanın gelin evinde kaldığı ve kına gecesine basalya ya da bastalya isminin verildiği de tespit edilmiştir.

Genç kızların çeyiz hazırlığının yıllar öncesinden çevre yönlendirmesiyle başladığı, çeyizin genelde kız tarafına verilen başlık parasıyla hazırlandığı ve çeyizi düğünden önce kız tarafının sergilediği de anlaşılmıştır. Yapılan çalışma neticesinde çeyize kız isteme ve nişanda belirlenen hediyelerin getirildiği, çeyizi görmeye gidenlerin maddi durumlarına göre hediye götürdüğü, çeyizlerin imece usulüyle ve hediye getirenlerin ilan edilmesiyle birlikte tamamlandığı, köylerde sergi olmadığı, bu nedenle çeyizlerin bir tepsiye bırakılarak gelen davetlilere gösterildiği de tespit edilmiştir. Yapılan araştırmadan farklı şekilde Kayaçelebi (2018) çalışmasında, kızın çeyizine damadın düğünde giyeceği elbiselerin bırakıldığı ve buna "kellebaş" isminin verildiği sonuçlarına ulaşmıştır. Kayaçelebi (2018)'nin yapmış olduğu çalışmada elde ettiği bu sonuç, yapılan çalışmayla elde edilen sonuçlardan farklılık göstermektedir.

Düğünden önce kız ve erkek tarafında yapılan genel hazırlıklar kapsamında gelinlerin ev içine gittiği, gelinle damadın yaşayacağı evin hazırlığının yapıldığı, düğünlerin ev önlerinde olduğu, düğün evinin her türlü hazırlığını damat tarafının imece usulüyle yerine getirdiği ve düğüne çağrılacakların gezilerek sözle davet edildiği de tespit edilmiştir.

Düğünlerin genelde üç gün sürdüğü, düğüne yakın aile çevresinin çağrıldığı ve erkeklerin damat evinde bayanların kız evinde eğlendiği, düğünün ilk iki günü eğlence düzenlendiği, ikinci günün akşamı kına gecesi yapıldığı, üçüncü gün yemek verildiği ve hediyeleşme kapsamında takı töreninin yapıldığı da anlaşılmıştır. Davetlilerin sözle şeker dağıtılarak çağrıldığı ve köylerde farklı uygulamaların mevcut olduğu, gelin getirmelerde batıl inançlar kapsamında farklı gelenekler uygulandığı ve düğün günü kız tarafından izin alınması gerektiği de yapılan çalışma sonucunda tespit edilmiştir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde Kayaçelebi (2018)'nin yapmış olduğu çalışmada da düğünden birkaç gün önce düğün alayının geleceğini haber veren kimseye kasıt adı verildiği ve köylünün kasıt denilen kişiyi yakaladığında eziyet yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, çalışmadan elde edilen bulguyu da destekler niteliktedir.

Düğünlerde haremlik ve selamlık uygulamasının olduğu, bu uygulamanın aileye yabancı olan insanlar kapsamında tatbik edildiği, düğün bitene kadar gelinle damadın bir araya gelemediği, şehir merkezinde damat tıraşının olmadığı ve köylerde damat tıraşının geleneksel olduğu da tespit edilmiştir. Gelin getirmede gelinlerin farklı araçlarla getirildiği, gelini almaya damadın gitmediği, gelini damat evine getirildikten sonra ahalinin gördüğü ve hediyelerini verdiği, gelin getirmelerde farklı gelenekler kapsamında uygulamaların görüldüğü de yapılan çalışma neticesinde tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmayla benzer şekilde Kayaçelebi (2018)'nin çalışmasında farklı uygulamalar kapsamında köylerde gelinin baba evinden toy büyüğü ve hanımı tarafından çıkartıldığı, davul ve zurna eşliğinde gelin ağlatma havası çalındığı ve gelin getirmelerde genelde faytonlardan oluşan konvoylarla şehir turu atıldığı da belirlenmiştir. Mehmet Kul ve Suvat Parin (2014)'in yapmış olduğu çalışmada da gelinin kırmızı bir elbise giydiği ve gelinin başına kırmızı bir tülbent atıldığı da tespit edilmiştir. Bu bulgular, yapılan çalışmadan elde edilen bulguları da destekler niteliktedir. Bununla birlikte Kayaçelebi (2018)'nin çalışmasında, gelin getirildiğinde toy beyi veya gelinin kayınpederi tarafından gelinin başına bozuk para ya da yemiş atıldığı ortaya çıkmıştır. Gelin kapıdan içeri girerken kuzu gibi halim ve selim olsun diye ayağının altına kuzu postu serildiği, gelinin dinini bilmesi için başında Kur'an-ı Kerim gezdirildiği, aynanın altından geçirildikten sonra evin kapısında duran damat tarafından odasına çıkartıldığı ve eşlere şerbet ikram edildiği de belirlenmiştir. Kayaçelebi (2018)'nin çalışmasında elde edilen bu sonuçlar, yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlarla da farklılık göstermektedir.

Dans, figür, eğlence ve müziğin şimdiki gibi modern anlamda görülmediği, karşılıklı oyunların yerine genelde halay tarzı mahalli oyunların sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Seksenli yıllarda modern anlamda dans görülmediği, bu uygulamaların düğün salonlarıyla birlikte başladığı ve bu salonlar sayesinde davulla zurnanın da yaygınlaştığı ortaya çıkmıştır. Van şehir merkezinde sözle eğlendiği, def, cümbüş, kasetçalar, radyo hatta gramofon çalınarak genel ve yöresel şarkılarla eğlendiği de belirlenmiştir. Düğünlerde erkekler ayrı bayanlar ayrı eğlendiği, sağdıç evinde damada eğlenceler düzenlendiği, köylerde daha zevkli ve eğlenceli oyunların tertip edildiği de tespit edilmiştir.

Konuklara çoğunlukla et, kavurma, pilav verildiği, mevsimine göre sulu yemeklerin, meyve ve sebzelerin ikram edildiği, yemek organizasyonunun ve masrafının erkek tarafına ait olduğu, yemekleri genelde mahallenin veya köyün yaşı kemale ermiş bayanlarının yaptığı da ortaya çıkmıştır. Yemek dağıtımını erkeklerin gerçekleştirdiği, düğün çok kalabalık olursa aşçı bayanların tutulduğu, misafire göre genelde küçükbaş hayvan kesildiği ve maddi duruma göre büyükbaş hayvan kesenlerin olduğu da anlaşılmıştır. Yemeklerin kazanlarda pişirildiği, yemek yenirken erkeklerin ayrı bayanların ayrı bir yerde olduğu, şehir merkezindeki düğünlerde sabah kahvaltısının verildiği ve köy yerinde kız tarafıyla erkek tarafının ayrı yemek verdiği de tespit edilmiştir.

Düğünden sonra gelinle damadın üç gün evde kaldığı, şehir merkezinde el öpmeye genelde üçüncü günün sonrasında gidildiği, el öpmeye gidildiğinde eşlere hediyelerinin verildiği, ardından akraba davetlerinin başladığı çalışmada tespit edilmiştir. Kız tarafının damat evine genelde üçüncü gün tatlı gönderdiği, gelinin kardeşlerinin hediye niyetiyle bohçalar getirdiği, sevgi ve saygının fazla olduğu ve el öpmelerde hediyelerin kız tarafının çeyizinden verildiği de tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar Kayaçelebi (2018) ile Kul ve Parin (2014)'in yapmış olduğu çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Yapılan araştırmada, bu çalışmalardan farklı olarak şehir merkezinde düğün sabahı yeni çiftleri ziyarete damat tarafının yakınlarının geldiği, getirdikleri yiyeceklerle kahvaltı yapıldığı akabinde eğlenceler düzenlendiği ve bu uygulamaya sabahlık adı verildiği de tespit edilmiştir. Ayrıca köylerde el öpmeye bir sene sonra veya çocuk olduğunda gidildiği aksi takdirde bu durumun bir saygısızlık olarak görüldüğü de yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır.

Genel anlamda öğrenci velilerinden oluşan katılımcı beyanlatları, diğer bir katılımcı olan öğrencilerden alınan raporlar ve odak grup görüşmesi temel alınarak elde edilen bu sonuçlar, Kayaçelebi

(2018) ile Kul ve Parin (2014)'in yapmış olduğu çalışmalardan elde edilen neticelerle de benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda gerek kamuda gerekse ilgili kurum ve kuruluşlar bünyesinde insan deneyimlerini konu edinen “*kültür madenciliği*” adı altında yeni bir dal kurulabilir ve yaşayan kültürün yok olmaktan kurtarılmasına ilişkin canlı tanıkların anlatımları her alanda kayıt altına da alınabilir.

Kaynakça

- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Aydın, H. (Çev.). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Counce, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. Bilmez, B. C. ve Yalçinkaya, A. (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Bütün, M. ve Demir, S. B. (Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Demircioğlu, İ. H. (2015). *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayınları
- Dere, İ., ve Dinc, E. (2018). Yapılandırıcı Bir Öğrenme ve Öğretme Yöntemi Olarak Sözlü Tarihin Sosyal Bilgiler Derslerine Entegrasyonu. *Inonu University Journal of The Faculty of Education (INUJFE)*, 19 (2), 115-127.
- Dillon, P. (2000). Teaching the Past Through Oral History. *The Journal of American History*, 87(2), 602-605.
- Gazel, A. A. (2015). Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Bir Yaklaşım Olarak Sözlü Tarih. M. Demirel (Ed.), *Tarih Öğretim Yöntemleri* içinde (s. 109-116). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Gökdemir, O. (2011). Tarih Yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih. A. Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji* içinde (s. 199-222). İstanbul: Tarihçi Kitapevi Yayınları.
- Işık, H. (2011). Ortaöğretim Tarih Derslerinde Birinci ve İkinci El Kaynaklar ile Etkinlik Temelli Ders İşlemenin Öğrencilerin Tarihsel Düşünme Becerilerine Etkisi. *Turkish Studies*, 6 (1), 1287-1301.

- İncegöl, S. (2010). *Sosyal Bilgiler Dersinde Örnek Bir Sözlü Tarih Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kabapınar, Y. (2014). *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kandemir, K. (2017). *Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kayaçelebi, Ü. (2018). *Eski Van'a Doğru Bir Seyahat*. Van: Daka Yayınları.
- Krueger, R. A. ve Casey, M. A. (2000). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kul, M. ve Parin, S. (2014). *Eski Van'a Doğru Bir Yolculuk (Bir Sözlü Tarih Çalışması)*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Kumru, G. (2009). *Tarih Öğretimi Açısından Sözlü Tarih Yazımı: Karaca Ahmet Dergâhı Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Küpüç, E. (2014). *Sözlü Tarih Kavramı ve Sözlü Tarihin Tarih Öğretimindeki Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Morrissey, C. (1992). Beyond Oral Evidence: Speaking (con) Strictly about Oral History. *Journal Article*, 17 (2), 89-94.
- Nazik, M. H. ve Arlı, M. (2004). *Bilimsel Araştırmaya Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öztürk, S. (2010). Türkiye'de Sözlü Tarihten İletişim Araştırmalarında Yararlanma Üzerine Notlar. *Milli Folklor*, 22 (87), 13-26.
- Öztürkmen, A. (1998). Sözlü Tarihin Yerel Tarih Araştırmalarına Katkısı. *Yerel Tarih Yarışma Dergisi*, 1(1), 12-15.
- Poll, C. (1995). More than Reading Books: Using Oral Histories in Courses in Race and Ethnic Relations. *Teaching Sociology*, 23(2), 145-149.
- Sarı, İ. (2007). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Somersan, S. (1998). Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım. S.Özbaran (Ed.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* içinde (s. 381-392). İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık.

- Uygun, S. (2006). Eğitim Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımı ve Sözlü Tarihte Bir Öğretmen: Hayrettin Uysal. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 31 (328), 24-32.
- Yıldırım, A.,ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods (Fourth Edition)*. London: SAGE Publications Ltd.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 611-628

Horasan'dan Küresin'e Bir Sözcüğün İzinde From Khorasan to Küresin in Search of a Word

• Süleyman ERATALAY*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü, Van/Türkiye.
Assist. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department Linguistics, Van /Turkey.
suleymaneratalay@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5087-226X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
31/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
01/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Eratalay, S. (2021). Horasan'dan Küresin'e Bir Sözcüğün İzinde. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 611-628

Citation: Eratalay, S. (2021). From Khorasan to Küresin in Search of a Word. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 611-628

Öz

Sözcükler dilde anlam taşıyan en küçük yapı taşlarıdır. Ancak anlam çoğu zaman ses değişimleri altına gizlenir. Zamanla sözcüğün anlamla birlikte taşıdığı diğer bilgiler kaybolabilir. Kaybolan bilgilere yeniden ulaşmak oldukça kapsamlı bir araştırma ve inceleme gerektirebilir. Fakat doğru verilere ulaşırsa geçmişle gelecek arasında bir köprü işlevi kazanır. Van'da yaşayan ve Azerbaycan lehçesi konuşan bir topluluğun adı olan 'Küresin' sözcüğünün kökeni ve anlamıyla ilgili bazı açıklamalar ve varsayımlar bulunmaktadır. Bu konuda topluluğa ait kişiler bile bir görüş birliği sağlayabilmiş değildir. Ancak bu topluluğun Türk kökenli olduğu, Azerbaycan Türkçesi konuştuğu ve İran'dan geldikleri tartışmasız olarak kabul edilmektedir. İran topraklarına ve hatta Türkiye'nin çeşitli kentlerine yıllar boyunca çeşitli göçler olmuştur. En eski göçler Orta Asya kaynaklıdır. Orta Asya'dan gelenler bazı cazibe merkezlerine yerleşmiş oraları yurt edinmişlerdir. Bu merkezlerin en önemlilerinden biri Horasan'dır. Büyük bölümü İran coğrafyasında bulunan bu kadim bölge dini, siyasi ve tarihi birçok özelliğinden dolayı ülkemize yönelen göçlerin kaynağı konumundadır. Horasan ve Küresin sözcükleri ilk bakışta fark edilmeyen bir ilişki ile birbirlerine bağlıdır. Çalışmada iki sözcüğün ilgisi, tarihsel ve dilbilimsel veriler ışığında açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Horasan, Küresin, etimoloji.

Abstract

Words are the smallest building blocks of meaning in language. However, the meaning is often hidden under sound changes. The information that a word carries with its meaning may be lost gradually. Retrieving lost information may require extensive research and investigation. When the correct data is reached, it becomes a bridge between the past and the future. There are some explanations and assumptions about the origin and meaning of the word "Küresin", which is the name of a community living in Van and speaking an Azerian dialect. Even people belonging to the community have not reached a consensus on this issue. However, it is undisputed that this community is of Turkish origin, that they speak Azerian Turkish and that they come from Iran. There have been several migrations to various cities of Turkey and Iran over the years. The oldest migrations originate from Central Asia. Those coming from Central Asia settled in some attraction centers which became and their homeland. One of the most important of these centers is Khorasan. This ancient region, mostly located in Iranian geography, is the source of immigration to our country due to many religious, political, and historical features. The words Khorasan and Küresin are connected by a relationship that is not noticed at first sight. The relevance of the two words will be explained in this study in the light of historical and linguistic data.

Keywords: Khorasan, Küresin, etymology.

Giriş

Sözcükler anlam taşıyan en küçük dil birimi olarak, dillerin temel taşlarıdır. İletişim için gereken ilk unsurdur. Kimi zaman sözdizimsel kurallar dışına çıkılarak birbiri ardına gelen birkaç sözcük, bile iletişimde kullanılabilir. Bu yönleriyle sözcükler birçok sıradan barındırabilmektedirler. Ancak sözcükler, dil ilişkilerinin hepsinde iki dillilik olmasa bile en kolay değişen, en zayıf birim olarak değerlendirilmektedir (Johanson, 2014:51). Yani diller arasında en kolay geçiş ve tarihsel olarak da en fazla değişikliğe uğrama olasılığına sahip dil birimleri sözcüklerdir. Dolayısıyla taşıdıkları anlam, tarihsel ve hatta arkeolojik bilgiler, bu değişimlerin örtüsü altına kolayca gizlenebilmektedir. Bu nedenle sözcüklerin izleri doğru takip edilirse tarihsel, arkeolojik ve antropolojik bulgular kadar önem arz edebilir.

Dünya üzerinde birçok dil ve buna bağlı olarak birçok dil ailesi bulunmaktadır. Bu aileler özellikle son iki yüzyıl içerisinde yapılan çalışmalarla tespit edilirken, araştırmacıların ilk baktıkları ve en tatmin edici olarak görülen verileri sözcük denklikleri olmuştur. Sözcük denklikleri, dilbilimsel olarak köken birliği ya da alıntı (kopyalama/ödüncleme) olarak değerlendirilir. Rastlantı olma ihtimalleri ise benzer sözcüklerin sayısının bir elin parmaklarını geçmesiyle ortadan kalkar (Ruhlen, 2006: 17). Bu nedenle örneğin, henüz destekleyici bir arkeolojik veya antropolojik veri elde edilemese

de Türkçe ile Sümerce arasında tespit edilmiş iki yüzden fazla ortak sözcük iki toplumun -köken birliği dışında- ilişkili olduğunu gösterebilmektedir (Eratalay, 2020: 293-312).

Her dil birçok farklı nedenle diğer dillerden sözcük alabilmektedir. Alıntı sözcükler, bazı dillerde çok fazla, bazılarında ise görece az olabilir. Bunu yanında bir dil farklı zamanlarda fazla ya da az alıntı sözcüğe de sahip olabilir. Ancak bu sözcükler biçimlerini veya anlamlarını çoğu zaman olduğu gibi koruyamazlar. Alıntı sözcükler girdiği dilin ses yapısına uygunsuzsa pek değişmeyebilir; ama anlamında daralma ya da genişleme olması oldukça olasıdır. Çünkü dâhil oldukları dilin kültür evreniyle yoğrulmaya ve farklı kavramlarla ilişki içine girmeye başlaması kaçınılmazdır.

Türkçe, en eski devirlerde Çince ve Farsça, sonra özellikle İslamiyet'in kabulüyle Arapça, daha sonra Osmanlı Devleti'ne komşu olan ya da egemenlik altına alınmış Balkan ve Kafkasya dilleri ile İtalyanca, Almanca, Fransızca ve son olarak günümüzde İngilizce ile ilişki içerisinde olmuş, bu dillerle sözcük alışverişinde bulunmuştur (Karaağaç, 2008:VI). En eski devirlerden günümüze kadar coğrafi olarak Türk dilleri arasında kısılmış gibi görülen Farsçayla son derece kapsamlı alışverişler gerçekleşmiştir. Bir Hint-Avrupa dili olan Farsçadan *-istan* 'Türkistan, gülistan', *-hane* 'kumarhane, dersane', *-dan* 'nüktedan, şamdan', *-kar* 'sanatkar, cüretkar' gibi birçok sonekin yanında Türkçenin yapısına dahi uymayan *bi-* 'biçare, bihaber', *na-* 'namahrem, nahoş' ve *hem-* 'hemcins, hemşire' gibi önekler alıntılanmıştır (Karaağaç, 2008: XII). Türkçedeki Farsça sözcükler üzerine yaptığı tezinde Farsçadan alıntı sözcükleri, yaklaşık 500'ü eski olmak üzere toplam 1200'ün üzerinde olarak tespit eden Özlük, yeni türetimler, deyimleştirme ve atasözlerindeki tüm kullanımlarıyla iki dil arasındaki söz varlığının 6000'i aşacağı görüşündedir (2019:323).

Kadim komşuluk ilişkisi, kültürel, dini ortaklık ve paylaşımlar iki dilin birbirine olan etkisini arttırmıştır. Farsça sözcükler Türkçeye göçler aracılığıyla da girmiştir. Anadolu, Asya kaynaklı göçlerin bir varış noktası konumunda olduğundan ve coğrafi olarak hemen yanı başındaki Hazar denizi nedeniyle göç yolu ya kuzeyde Kafkasya üzerinden ya da güneyde İran üzerinden gerçekleşmiştir. Zorunlu göç yolunda bulunan İran'dan Türkiye coğrafyasına taşınan topluluklar heybelerinde sözcükler de getirmişlerdir.

Farsça *hur/hôr* 'güneş' (Horn, 2019:111) ile *āsān* 'doğan, yükselen' (Horn, 2019: 7) sözcüklerinin birleşiminden oluşan ve batılı kaynaklarda *Xurāsān*, *Khurasan*, *Khorasan*, şekillerinde transkribe edilen خراسان *Horasan* sözcüğü, İran'da bulunan bir yerleşim yeri ve bu yere ithafen tuğla tozu ve süzme kireçten yapılan harç anlamlarında

Türkçeye girmiştir (Ayverdi, 2011:513). Horasan Asya'dan göç yollarının kavşak noktasında olması nedeniyle çeşitli ırkların bulunduğu bir merkez gibidir (Çetin, 1998: 235). Günümüzde Türkiye'nin doğusundan batısına birçok yerinde Horasan'dan göçmüş toplulukların bulunduğu gözlenmektedir. 'Horasan' sözcüğü yerleşim yeri adı ve soyadı olarak da dilimizde yaşamaktadır.

'Küresin' sözcüğü, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Van kentinde, İran'ın Güney Azerbaycan olarak tabir edilen (Tebriz, Hamedan, Erdebil, Hoy, Urmiye, Kazvin, Zencan, Miyana, Marega, Merend, Eher, Miyandab, Selmas, Nagede, Ebher, Takestan, Bicar, Sarab, Mişkin (Hiyov), Halhal, Astara, Makü, Gorve, Mugan (Germi), Heştrud, Geydar (Hudabende), Save, Kengaver kentlerinden oluşan) bölgesinden çeşitli zamanlarda göçmüş topluluğa verilen addır (Yücebaş, 2019:74). Bölgede bu kişilerden 'Küresinli' diye bahsedilmektedir. Sözcüğün kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak sözlüklerde sözcükle ilgili madde bulunmadığından etimolojisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Tarihsel, Kültürel ve Coğrafi Art Alan

Sözcüklerin ilgisi araştırılırken sesbilimsel ve biçimbilimsel verilerin yanında tarihsel, kültürel ve coğrafi kanıtların da önemi yadsınamaz. Dilbilimsel kanıtlar arttıkça elbette ki bir takım ciddi sonuçlara ulaşılabilir. Ancak söz konusu olan bir sözcük ise geçmişten günümüze ulaşılabilen tüm dil dışı kanıtlara da ihtiyaç duyulması son derece doğaldır. İncelenen sözcüğün coğrafi bir terim olması nedeniyle bu kanıtlar oldukça önem kazanmaktadır.

Horasan Halkları ve Dini Çeşitlilik

Yukarıda da değinildiği gibi göç yollarının kesişme noktasında bulunan Horasan aynı zamanda İslamiyet'in en önemli yayılma merkezlerinde de biridir. Horasan aslında İran'ın kuzeydoğu bölgesinde yer alan oldukça geniş bir bölgeye verilen addır. Günümüzde Horasan bölgesi üç farklı devletin sınırları içerisindedir. Merv, Nesa ve Serahs bölgesi Türkmenistan, Belh ve Herat bölgesi Afganistan ve Mazenderan, Simnan, Yezd, Kirman, Belüciistan ve Sistan bölgeleri ise İran sınırları içinde bulunmaktadır (Çetin, 1998: 235). Bölge tarihi süreçler içerisinde zaman zaman büyüyüp küçülmüş olduğundan sınırları kesin olarak belirlenemese de önemini her zaman muhafaza etmiştir. İlk olarak Hint-Avrupa kökenli Ari ırkının erken yerleşim bölgesi olarak kabul edilen Horasan, Orta Asya'daki Hunlara ve Göktürlere tabi çeşitli Türk boylarına, Araplara ve Moğollara da ev

sahipliği yapmıştır (Çetin, 1998: 236). Günümüzde bölgenin kuzeybatısında Göklen ve Yamut'ta Türkmenler, Bucnurd ve Kuçan'da Kürtler, Meşhed'in güneydoğusunda Cemsidiler, güneybatıda Haydariler, güneydoğuda Belûciler ve Hezâreler bulunmaktadır. Politik nedenlerle İran'ın bölgeye yerleştirdiği Luriler ile Yahudiler ve Çingeneler de bölgede yaşayan farklı topluluklar arasında sayılabilir (Çetin, 1998: 236).

Geçmişten günümüze bölge çok farklı kültür ve ırktan toplulukların birlikte yaşadığı bir yer olmuştur. X. yüzyıldan sonra Horasan bölgesi Gaznelilerin egemenliğine girdi. 1040 yılında Dandanakan savaşına kadar Gaznelilerin yönetiminde kalan bölgenin tamamı bu savaşla Selçukluların toprağı haline gelmiştir (Çetin, 1998: 237). XII. yüzyılda Gurlular ve Harizmşahların yönetiminin sonunda 1220 yılında bölgeyi Cengiz Han yönetimindeki Moğollar ele geçirdi. 1256 yılında İlhanlılar daha sonra onların devamı olan Kertler bölgeyi 1389'a kadar yönetti. Sonra XVI. yüzyıla kadar Timur'un oğlu Şahruh ve Hüseyin Baykara yönetiminde kaldı. 16. yüzyılda Özbekler tarafından işgal edildi. 1510 Şah İsmail bölgeyi ele geçirdi. İlerleyen zamanlarda Horasan bölgesi o sıralar kurulan Safevi Devleti ile Özbekler arasında devamlı el değiştirdi. 1779 yılında Kacar Hanedanının Horasan'da iktidarı elde etmesiyle İran egemenliğine girdi. 1857 yılında İngiltere'nin de müdahalesiyle bölgenin bir kısmı Afganların kontrolüne girdi ve 1934-35 kadar ihtilafli olan İran Afgan sınırı nihai çözüme kavuştu (Çetin, 1998: 237-238).

Bölgede günümüze kadar; Yahudilik, Nesturilik, Hıristiyan Ortodoksluk, Zerdüştlük, Şamanizm, Manihaizm, Budizm ve özellikle Müslümanlık gibi dini inançlar var olmuştur. İslam tarikatları ve çeşitli mezhepler açısından son derece önem arz eden bu topraklarda Şii ve Sünni halklar birlikte yaşamıştır (Çetin, 1998:238). Bölgeye göç eden sahabeler nedeniyle hadis tarihi için önemli bir konum elde eden Horasan bölgesi, Hanefi mezhebinin yayıldığı ve uygulandığı ilk merkez olması nedeniyle belki de diğer coğrafyalara mezhep göçlerinin de çıkış noktası olmuştur (Çetin, 1998: 238). Horasan aynı zamanda tasavvuf tarihi açısından da son derece önemli bir konuma sahiptir. Türkistan Sayramlı Ahmet Yesevi, Belhli Celaleddin Rumi ve Nişaburlu Hacı Bektaş Veli gibi Türk edebiyatının ve Türk tasavvufunun mihenk taşlarını bu topraklar yetiştirmiştir (Köprülü, 2018).

Kısacası Horasan bölgesi kavimlerin, dillerin ve dinlerin birleştiği, bir arada yaşadığı ve sınırlarını aşarak göçlere sebep olduğu, dünya tarihi açısından çok önemli bir merkez olarak değerlendirilmeyi hak eden bir coğrafyadır.

Küresin Adı, Coğrafyası ve Küresinliler

Küresin terimi ilk olarak İslâm öncesi kaynaklarda 'Şavâşân' adıyla da anılan günümüzdeki Mâkû kentinde kurulmuş bir hanlıkta geçmektedir (Kurtuluş, 2003:458). XVII. yüzyılda, güneyinde İran'ın Hoy kenti ve Kotur bölgesi, batısında ise Türkiye'nin Van, Doğu Beyazıt ve Malazgirt kentinin bulunduğu Mâkû (Makı/Maku) Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlığın halkları arasında Karadere bölgesinde Akbulak, Muhur, Malhemli gibi köylerde yaşayan çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen yerleşik Küresinlilerden bahsedilmektedir (Sultanova, 2002: 168, 176). Hatta Sultanova'ya göre bölgede Sedelli, Navır, Nalcılar, Abas pınarı gibi otlak ve yaylaların arasında Küresin adında bir yayla da bulunmaktadır (2002: 176). 1920'lere kadar İran'a bağlı bir hanlık olarak varlığını sürdüren Mâkû Hanlığı Türkmençay anlaşmasıyla küçük bir kısmı Rusya'da kalmak kaydıyla İran yönetimine girmiştir (Sultanova, 2002:181).

Sözcük İslam Ansiklopedisinde Kürtler maddesinde de karşımıza çıkmaktadır. Minorsky, XX. yüzyılda Kürtlerden bahsederken, "*Sistemli incelemeler yapılırsa Kürt olarak tanımlanan toplulukların içerisinde eski halkların izleri ortaya çıkarılabilir.*" şeklinde bir görüş belirtip "*Süleymaniye'de, Sawuc-Bulak'ta ve Şakaklar'a boyun eğmiş olan Küresinlilerin görüldüğü Kotur'da*" şeklinde bir bilgi vermiştir (1977: 1091). Günümüz Türkiye topraklarında ise XX. yüzyıl öncesine ait başka bir kayıt bulunmamakla birlikte, kaynaklarda Küresinliler hakkında bilgiler, Rus işgali ve Ermeni tehciri ardından I. Dünya savaşı sonrasında iskân faaliyetleri sırasında ortaya çıkmıştır (Yücebaş, 2019: 79; Ebinç, 2008: 131). I. Dünya savaşı sırasında Rusların da bölgeyi işgal etmesiyle Ermeni çetelerinin zulmünden dolayı Müslüman nüfusu, daha sonra ise buna bağlı olaylar yüzünden ve tehcir nedeniyle Ermeni nüfusu neredeyse yok olan Van bölgesine iskân siyaseti kapsamında Osmanlı İran sınırının İran tarafında bulunan halk davet edilmiştir. Güney Azerbaycan'ın Urmiye, Hoy, Selmas ve Mâkû kentlerinden 1918 yılında Şii ve Kürt baskısından kaçan 5000 kişinin Van kentinde iskân ettirildiği kayıtlara geçmiştir (Yücebaş, 2019: 79). İskân edilen bu göçmenlerin Hoy yakınlarında bulunan Kotur'dan gelen Küresinliler olduğundan bahseden kaynaklar bulunmaktadır (Yücebaş, 2019: 80,81; Öztürk, 2008: 33).

Bu bilgiler ışığında Küresin sözcüğünün İran'ın Hoy kenti civarında Türkiye'nin Kapıköy Sınır Kapısı'na 7-8 km mesafede bulunan Kotur bölgesi çevresinde yerleşik bir topluluk adına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hoy ve Urmiye bölgesi XI. yüzyılda Horasandan çıkarak kuzey İran ve Azerbaycan'ı istila eden Oğuz Türklerinin

Diyarbakır ve Musul'a geçiş koridoru olarak kullandıkları bölge olarak da öne çıkmaktadır. Bölge Malazgirt Muharebesi sırasında da üs olarak kullanılmıştır (Bala, 1977: 572). Anadolu, Kafkasya, İran, Irak ve Suriye'nin kavşak noktasında bulunan ve yaylak ve kışlak olarak kullanılmaya oldukça müsait olan Hoy bölgesi, Anadolu'ya yönelen göçlerde yoğun olarak kullanılmıştır (Bala, 1977: 572).

Küresinliler olarak tanımlanan topluluk İran'da bulunan Azerbaycan Türkleridir. Azerbaycan Türkleri uzun yıllar boyunca İran yönetiminde kalmışlardır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın Kafkasları ele geçirme yönünde girişimleriyle Rus-Pers savaşı başlamıştır¹. Savaşın sonunda 12 Ekim 1813 Gülistan ve 10 Şubat 1828'deki Türkmençay anlaşmalarıyla Azerbaycan topraklarının kuzey kısmı Rusların, güney kısmı ise İran'ın yönetimine bırakılmıştır (Yücebaş, 2019: 76). Günümüzde hâlâ Güney Azerbaycan denilen bölgede Azerbaycan nüfusundan daha fazla Azerbaycan Türkü yaşamaktadır.

Küresinlilerin sosyo-kültürel yapısı üzerine yapılmış bir çalışmada, Van'da yaşayan ve kendini Küresinli olarak tanımlayan kişilerin kökenlerini açıklarken, Azerbaycanlı, Türk ve Sünnî kavramlarına (İran'dan göç eden Azerbaycan Türkleri, İran'dan gelen Türk muhacirler, İran'dan göç eden Sünniler, Selçuklu Türkleri, Oğuz Türkleri/Oğuz boyu/Avşar boyu, Osmanlı soyundan, Güney Azerbaycan Türkleri, Türk boyu/Türk asıllı bir topluluk, Sünnî Azeriler) göndermede buldukları gözlenmiştir (Levendoglu, 2006:94).

Dilbilimsel Veriler ve Yöntem

Yukarıdaki art alan bilgileriyle ilgisi ortaya çıkarılan sözcüklerin bir oldukları ancak dilbilimsel verilerle desteklenirse tam anlamıyla aydınlığa kavuşabilir. Bu nedenle sözcüklerin kökenleri tespit edilmeli ve tarihî süreç içinde meydana gelen değişiklikler izlenmelidir. Ses değişimleri bu noktada son derece önem arz etmektedir.

Çalışmada sözcüğün kökeni, anlamı ve bunun yanında hangi dil grubuna girdiği gibi birçok bilgiye ulaşmayı sağlayacak etimolojik analiz yöntemi (Aktay, 2020: 1038) ile adın tarihsel süreç içinde günümüze geldiği gerçeği çerçevesinde kökeninin, yapısı ve anlamının geçmişten, kısacası tarihi eserlerden ve belgelerden elde edileceği karşılaştırmalı tarihsel yöntem (Aktay, 2020: 1040) kullanılmıştır.

¹<https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>, (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

Küresin/Küresinli Sözcüğü ve Bazı İddialar

Küresin sözcüğünün kökeni veya anlamıyla ilgili olarak Levendoğlu'nun, *Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik* adlı çalışmasında Küresinlilerden derlediği görüşler dışında tatmin edici bir bilgiye ulaşılamamaktadır (2006: 90-92). Bu görüşler genel olarak Türk kökenli oldukları halde kendilerini İranlı gibi gösteren, göçmenliklerini hatırlatan ve hiç kabullenmedikleri Acem sıfatına ve beşinci mezhep gibi yakıştırmalara tepki olarak vurgulamak istedikleri hatta övündükleri Sünni (Şii olmamak) kimlikleri çevresinde şekillenmiş durumdadır. Ancak Minorsky, Sultanova ve Levendoğlu gibi kaynaklarda ve bölge ağzında sözcüğün *Küresinli* şeklinde geçtiği görülmüştür. Bu noktada Türk halk adları incelendiğinde inanılan din veya mezhep adlarının etnik ad olarak kullanılmadığı görülmektedir. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* adlı çalışmasında Türk boy adlarının 7 başlık altında sınıflandırıldığını belirterek bunları şu şekilde ayırır:

- a) Askeri teşkilat ve unvanlarla ilgili olanlar: *Çepni, Külbey, İğdir vb.*
- b) Askeri siyasi olayların etkisiyle olanlar: *Hazar, Uygur, Bulgar vb.*
- c) Büyük, şöhretli, zengin anlamında olanlar: *Bayındır, Bayat, Tabgaç vb.*
- d) Adam veya insan anlamında olanlar: *Hun, Agaçeri, Kumeri vb.*
- e) Hal, tavır veya hava olaylarını bildirenler: *Argu, Argın, Çuvaş vb.*
- f) Kuvvet, sağlamlık, cesaret ve fazilet anlamında olanlar: *Türk, Kayı, Kangar vb.*
- g) Boy birliğine katılanların sayısını ifade edenler: *Onok, Dokuzoğuz, Onuygur vb.* (2016: 222).

Dolayısıyla *küresinli* sözcüğünün *küresünni** şeklinde söylenmesi ve bu şekil üzerinden açıklanmaya çalışılması Türk soylu bir topluluk için doğru görünmemektedir.

*Küresünni** terimi ile ilgili bir diğer sorun ise sözcüğün ilk kısmı olan *küre* yapısının anlamıdır. *Küresünni** sözcüğünün Sünni oğlu anlamına geldiğini savunan görüşlere göre *küre* sözcüğü Kürtçede veya Farsçada 'oğul, erkek çocuk' anlamında kullanılan bir sözcüktür. Ancak Farsçada *küre* کوره 'fırın', *kire* کره 'tereyağı', *kürî* کوری 'körlük' anlamına gelmektedir. Farsçada 'oğul, erkek çocuk' anlamında kullanılan sözcük *puser* پسر 'oğlan'dır (Horn, 2019:70). Kürtçede ise *küre* 'demircilerin ateş ocağı, kireçtaşlarının yakıldığı ocak' ve *kürî* 'derinlik' anlamına gelmektedir (Paşa, 1978:219). *Gur* 'kurt', *gore* 'çorap', *gorî* 'kurban, feda edilen şey' anlamına gelmektedir (Paşa,

1978:111, 113). Kürtçede *kur* sözcüğü ise ‘oğul, erkek çocuk, tıraş, kırkma’ anlamına gelmektedir (Paşa, 1978:217). Bu sözcük ile yapılan birleşik adın *ê* tamlama takısıyla *kurêsünni* şeklinde ‘Sünni’nin oğlu, Sünni oğlu’ anlamında olması gerekir. *Küresünni** sözcüğünün baş kısmının ‘küre’ olarak okunması için birleşik sözcüğün *kürê* ‘ocak’ sözcüğünden gelmesi gerekirdi. Eğer bu sözcük Kürtçe Arapça bir tamlama ise tarihsel verilerden anlaşıldığı kadarıyla (Minorsky ve Sultanova’da sözcüğün XX. yüzyıldan önce kullanıldığı yönünde bir bilgiye rastlanmadığında) çok eski zamanlara gidemez. Küresinliler Hoy kentinde de günümüzde yaşadıkları Van kentinde de Kürtlerle birlikte yaşıyorlar ve sözcüğün Türkçe ünlü uyumuna girmesi için geçerli bir sebep yoktur. Çünkü iddia edildiği gibi bu adı onlara Kürtler verdiyse sözcüğün *kuresünni** olması gerekirdi. Bu durumda da *küresünni* sözcüğü *kürêsünni* olarak ‘Sünniocağı’ gibi çevrilebilecek anlamsız bir tamlama olacaktır. Ayrıca sözcüğün ortaya ilk olarak çıkmış olabileceği yer olan İran’ın güney Azerbaycan bölgesinde birlikte yaşadıkları Kürtler de Sünni’dir. Şii olan halk Farslar yani İranlılardır. Bu durumlar *küresünni** adıyla ilgili bazı sorular aklı gelmektedir:

- *Küresünni** adını bu topluluk kendilerini diğerlerinden ayırmak için vermişlerse, neden Kürtçe bir sözcük kullanmışlar? (Türk kökenli halklar boy adlarını yukarıda saydığımız ölçütlere göre verirler, mezhep adını ve ‘oğlu’ anlamında Kürtçe bir sözcüğü kullanmazlar. Beylikler döneminde Dulkadiroğulları, Karamanoğulları, Osmanoğulları, Tekeoğulları, Aydınogulları, Hamitoğulları, Ramazanoğulları vb. gibi beylik adları için kullanılan *oğul* sözcüğü Arap, Fars ve Moğol tesiri ile sonradan çıkmış adlandırmalardır (Kafesoğlu, 2016: 222).)
- Eğer bu adı İranlılar vermişse neden kendi dillerinde kullanılan *puser* sözcüğünü kullanmamışlar? (İran halkı bu adı vermiş olsaydı *puser-i sünni* şeklinde bir ad ortaya çıkardı.)
- Ve eğer bu adı Kürtler vermişlerse kendileri de Sünni değiller mi? (İran’da Azerilerle yaşayan ve toplamda Azeri nüfusundan daha az sayıda olan Kürtlerin, "Siz de bizim gibi Şii değilsiniz Sünni’siniz" şeklinde topluluğa bu adı vermiş olması, kendileri de Sünni olduklarından çok anlamlı değildir.)

Son olarak bu topluluğun konuştuğu ağız Azerbaycan ağızıdır. Bölgeye geldikleri yer ise arşiv kayıtlarından ve onun da öncesi ile ilgili bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Güney Azerbaycan bölgesidir. Bu bölgede elde edilen bu bilgilerle Levendoğlu’nun derlemesinde ulaştığı

- *Sünni toplumu*;
- *İran’dan göç eden Sünniler/muhacirler*;
- *Gure-Sünni sözcüklerinin birleşimi*;
- *Sünnilerin İran’da yaşadıkları bölge*;

Sünni Azeriler; • Sünnioğlu, Sünnioğulları (2006: 90) şeklindeki tüm iddiaların doğrulanmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bir başka görüşe göre sözcük, Küresinlilerin atalarının yaşadığı yer olan Giresun adından gelmektedir. Yani Küresin adının eski hali Giresun'dur (Levendoglu, 2006: 91). Küresinliler ile ilgili elde edilen ve tartışmasız olan bu halkın güney Azerbaycan'dan geldiği gerçeğidir. O topraklara Orta Asya'dan ve Horasan üzerinden geldiği de bilinen bir gerçektir. Bu bölgelere göçen Türk soylu toplulukların en eski zamanlarda Hunlara ve Göktürklerle mensup Oğuz Türklerinin çeşitli boyları olduğu da kesindir (Çetin, 1998: 235). Günümüzde Giresun kenti olan bölgeye XVI. yüzyıl boyunca Çepni vilayeti denmiştir (Emecen, 1996: 83). Çepniler, özellikle Çepni yurdu olarak adlandırılan Sinop, Giresun, Trabzon ve Artvin'de bulunan ve Alevi kimliği ile bilinen Oğuz boyudur. Bu bölge dışında Gaziantep, Nevşehir, Kayseri, Yozgat, Konya, Balıkesir, Manisa ve Muğla'ya kadar olan geniş bölgelerde buldukları bilinmektedir (Sevinçli, 2009: 154).

Bu görüşle ilgili iki sorun göze çarpmaktadır. Birincisi kendilerine yanlış olarak *küresünni** diyen ve Sünni olmakla övünen bu topluluk, atalarının alevi kimliği ile bilinen Çepni olduğunu öne sürmektedir. Ancak böyle bir görüş baskın Sünni inanç şekli ile hiç uyuşmamaktadır. İkinci sorun ise Türkçede geçmişten günümüze /k/ seslerinin /g/ sesine dönüştüğü gerçeğidir. Günümüzde *git-, gel-, geç-, gir-, gizle-, göç-, gözet-, gözle-, gül-* vb. eylemler eski Türkçede *kit-, kel-, keç-, kir-, kizle-, köç-, közet-, közle-, kül-* şeklinde /k/ sesiyle kullanılmaktaydı. Aynı şekilde günümüzde *göz, gece, gemi, genç, geyik, göç, gök, göl* vb. adlar Eski Türkçede *köz, keçe, kemi, kenç, keyik, köç, kök, köl* şeklinde yine /k/ sesiyle kullanılmaktaydı. Divan-ü Lugat-it Türk'te /g/ sesiyle başlayan yalnızca 'havuç' anlamına gelen *geşür* sözcüğü bulunmaktadır (Mahmud, 2007: 277). Çepnilerin Selçuklu döneminden itibaren çeşitli zamanlarda Anadolu'ya gelen halklar olduğu düşünüldüğünde Giresun ve küresin sözcüklerinin birbirinden bağımsız süreçlerle meydana geldiği açıktır. Dolayısıyla eğer Giresun ve *küresin* sözcükleri birbirleriyle bağlantılı iseler, eski olanın küresin sözcüğü olması, yani Giresun adının *küresin* sözcüğünden dönüşmüş olması ihtimali dilbilimsel olarak daha doğru olacaktır.

Sözcüğün Kür ve Aras nehir adlarından geldiği şeklinde bir başka görüşe de rastlanmaktadır. Buna göre bu halkın göçten önce yaşadığı bölge Kür ve Aras nehirlerinin birleştiği noktada olduğundan *küresin* sözcüğü bu iki nehir adının birleşiminden oluşmuştur. Bu görüş sözcüğün ilk hecesi ile nehrin adının benzemesinden kaynaklandığı düşünülen bir görüştür. Kür ve Aras sözcükleri birleşik sözcük oluştursa bile küresin sözcüğünün sonundaki /n/ sesinin oluşması söz

konusu olamaz. Dilbilimsel olarak ünsüz sesler anlam taşıyıcı unsurlardır ve nedensiz bir şekilde ünsüz türemesi ihtimali yoktur.

Son olarak Kürt Hasan veya Kör Hasan şeklindeki lakap ya da kişi adlarından gelmiş olduğu yönündeki görüşlere değinecek olursak, bu yakıştırmaların da bir önceki kür ve Aras nehir adlarındaki gibi *Hasan* sözcüğünün *küresin* sözcüğünün son kısmı olan *esin/asan* bölümü ile olan benzerliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Konu ile ilgili kaynaklarda da görülebileceği gibi bu açıklamalar halk arasında bile pek rağbet görmeyen açıklamalardır. Fakat bu iki sözcüğe yer adı olarak, Eskişehir Çifteler'e bağlı göçmenlerin kurduğu Körhasan ve Konya Çeltik'e bağlı Türkmen yerleşimi Küçükhasan köyünün eski adı olarak Kürdhasan şeklinde rastlanmaktadır. Horasan sözcüğünün baş sesi /k/'ya döndükten sonra *korasan** şeklinden bir nevi halk etimolojisiyle *körhasan* ve *kürdhasan* şeklindeki sözcüklerin oluşturulduğu düşünülmektedir.

Aşağıda yer adı olmayan *küresin* sözcüğü haricinde, *horasan* sözcüğü ile ilgili olabileceği düşünülen ve çoğu günümüzde de kullanılan il, ilçe ve köy adları verilerek haritada gösterilmiştir.

- Erzurum *Horasan*
- Denizli Tavas *Horasanlı*
- Aydın Kuyucak *Horsunlu*
- Kayseri Pınarbaşı *Horsana*
- Erzincan Kemah *Horsin*
- Manisa Kula *Koresa*
- Adıyaman Samsat *Körsin*
- Eskişehir Çifteler *Körhasan*
- Konya Çeltik *Kürdhasan*
- Sivas Divriği *Güresin*
- Giresun *Giresun*

Görsel 1: Türkiye'deki Horasan Sözcüğü İle İlgili Olduğu Düşünülen Yer Adları

Yukardaki yer adları *küresin* sözcüğü ile birlikte *horasan* sözcüğü ile ilgili olduğu düşünülen ve yer adı olarak kullanılan sözcüklerdir.

Sesbilimsel Özellikler

Küresin sözcüğünün köken olarak *Horasan* sözcüğüne dayandığı yönünde bir görüş ileri sürülecek ise *horasan* sözcüğü ile ilgili bilgiler önem kazanmaktadır. Giriş bölümünde de açıklandığı gibi خراسان *Horasan* sözcüğü, Farsça *hur / hōr* 'güneş' (Horn, 2019: 111) ile *āsān* 'doğan, yükselen' (Horn, 2019: 7) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Batılı kaynaklarda *Xurāsān*, *Khurasan*, *Khorasan*, şekillerinde geçmektedir. Sözcük Farsçada خ sesiyle yazılmaktadır. Bu sesin Türkçe aktarım yazı (traskripsiyon) işaretleriyle gösterimi /h/ simgesiyledir. Farsçadan dilimize giren sözcüklerin büyük bir kısmında ilk olarak bu hırıltılı /h/sesinin Türkçenin ses yapısına uygun olan normal /h/'ye dönüştüğü gözlenmektedir. خواجه [hāce] *hoca*, خروس [hōrūs] *horoz*, خوش [hoş] *hoş*, خوشاب [hoşāb] *hoşaf*, خوشنود [hoşnūd] *hoşnut*, خرده [horde] *hurda*, خرما [hormā] *hurma*, خدا [hodā] *Hüda*, خونکار [hünkār] *hünkār*, خرگه [hergele] *hergele*, خردوات [hordevat] *hurdavat*, خشم [heşm] *hışım*, خیار [hiyār] *hiyar* vb. örneklerde bu değişim görülebilir (Özlük, 2019: 13-14). Fakat /h/ sesinin varlığını koruduğu özellikle doğu Anadolu ağızlarında sözcükler aslında olduğu gibi söylenebilmektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi خ sesiyle başlayan birçok Farsça sözcük dilimize *horasan* sözcüğünde olduğu gibi /h/ sesiyle girmiştir. Ancak bu ses ile başlayan bazı sözcükler dilimize /h/ yerine /k/ ile de girmişlerdir. خافتان [hāftān] *kaftan* (Sarıkaya, 2019:529), خربزه [herboze] *karpuz* ve خمپاره [hompāre] *kumbara* (Özlük, 2019:14, 16) sözcükleri Farsçada /h/ sesine sahip oldukları halde Türkçeye /k/ sesiyle girmiştir.

Kısacası Farsçadan Türkçeye alıntılanan خ sesiyle başlayan sözcükler, Türkçenin ses yapısı içinde iki türlü karşılanmaktadır. Daha çok /h/ sesi kullanılmakla birlikte azımsanamayacak sayıda sözcük de /k/ sesi ile karşılık bulmaktadır. Hatta bazı sözcüklerin dilimize iki farklı şekliyle de girdiği görülmektedir. خمپاره [hompāre] *humbara* sözcüğü böyle bir sözcüktür. 'Yuvarlak içi boş olarak demirden veya tunçtan yapılan, içine patlayıcı maddeler konarak havan topu ya da elle atılan savaş aleti' olarak tanımlanan *humbara* sözcüğü (Ayverdi, 2011:518) ile yine 'Para biriktirmeye yarayan, maden, toprak veya plastikten delikli küçük kap' anlamındaki *kumbara* sözcüğü (Ayverdi, 2011: 712) Farsça خمپاره [hompāre] sözcüğünden dilimize girmiştir. Yani alıntılanan sözcükler Türkçede her zaman yalnız bir tek şekilde kullanılmamakta, ihtiyaç duyulması halinde sanki iki farklı sözcükmüş

gibi farklı anlamları karşılamak için faydalanılmaktadır. Aynı alıntı sözcükten dilimize girerek sesbilimsel ve anlambilimsel başkalaşma geçirerek birbirinden ayrılmış farklı sözcükler de bulunmaktadır. Yine Farsçadan örnek verecek olursak دول بند [dülband] sözcüğü dilimize *tülbent* şeklinde girmiş, *turbant* şeklinde İtalyancaya, *turban* şeklinde Fransızcaya ve daha sonra *türban* olarak tekrar Türkçeye gelmiştir (Ayverdi, 2011: 1275). كدخدا [kedhoda] sözcüğü de dilimize bazı anlam farklarıyla hem kethüda hem de kâhya olarak girmiştir (Ayverdi, 2011:605, 663). Daha sonra farklı anlamlara sahip olarak kullanılan iki sözcük olmuştur. Bunun dışında farklı dillerden Türkçeye girmiş *abajur* ~ *panjur*, *abdal* ~ *aptal*, *acar* ~ *gıcır*, *baz* ~ *baza*, *cihaz* ~ *çeyiz*, *skala* ~ *iskele*, vb. (Kara, 2011:37) gibi örnekler aynı kökten başkalaşma için verilebilir. Bunun yanında alıntı olmasa bile aynı kökten türeyerek başkalaşma geçirmiş ve farklı olarak kullandığımız sözcükler de vardır. Bu tür sözcüklere *barış* ~ *varış*, *yaban* ~ *yavan*, *oba* ~ *ova*, *çapa* ~ *çaba*, *saban* ~ *sapan*, *tavan* ~ *taban* (Tan, 2015:873-874), *diz* ~ *dirsek*, *ikiz* ~ *ikircik* vb. örnekler verilebilir. Farsça خراسان sözcüğünün de daha yaygın kullanılan şekli olan *horasan* dışında, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi farklı bir biçimle de kullanılması son derece olağan olarak kabul edilmelidir.

Yukarıda خ sesiyle başlayan sözcüklerin Türkçede sözcüğün ilk sesi olarak /h/ ve /k/ seslerine dönüştüğü örneklerle açıklandı. Ancak خ sesi karşımıza sözcük sonunda da çıkmaktadır. Sözcük sonunda bu sese sahip Farsça alıntılarda da durum aşağı yukarı sözcük başındaki durum gibidir. چرخ [çerh] *çark*, چرخفلك [çerhifelek] *çarkifelek*, ناچخ [nāçeh] *nacak*, یاریده [yārideh] *yardak*, زرنیخ [zernih] *zırnik* (Özlük, 2019:6-26) örneklerinde خ sesinin sözcük sonunda da /k/’ya dönüştüğü görülebilir. Kısacası hırıltılı /h/ sözcük başında ya da sözcük sonunda dilimize /h/ ve /k/ olmak üzere iki şekilde girmektedir.

Horasan sözcüğü ile *küresin* sözcükleri arasında bir diğer ses olayı da Farsça /o/ ünlü sesinin durumudur. Farsçanın yapısına uygun olan geniş yuvarlak ünlüler, Türkçede dar yuvarlak olan /u/ ve /ü/ ünlüleriyle karşılanmaktadır. Farsçada /o/ sesi ile başlayan sözcükler Türkçede /u/ ve /ü/ seslerine dönüşmektedir. امید [omīd] *umut*, استا [ostā] *usta*, استره [ostore] *ustura*, امید [omīd] *ümit*, استادانه [ostādāne] *üstadane*, استاد [ostād] *üstat* gibi sözcükler buna örnektir (Özlük, 2019: 25). Farsçadan dilimize girmiş ve /h/ sesiyle başlayan خدا [hōdā] *Hüda*, هما [homā] *Hüma*, همایون [homayūn] *hümayun*, هنر [honer] *hüner* ve هویدا [hoveydā] *hüveyda* sözcüklerinde de bu durum gözlenebilir (Özlük, 2019:14). Aynı şekilde Farsçadan dilimizde girmiş birçok sözcükte bu ses değişimleri görülebilir. Bunlara کلاه [kolāh] *külah*, گلخان [golhān] *külhan*, سرگذشت [sergozešt] *sergüzešt*, سنبل [sonbol] *sümbül*, گزیده

[gozīde] *güzide/gözde*, گل [gol] *gül*, گلستان [golistān] *gülistan*, گناه [gonāh] *günah*, گریز [gorboz] *gürbüz* gibi daha birçok örnek verilebilir (Özlük, 2019: 6-26).

Horasan sözcüğünün *küresin* şekline dönüşmesinde /r/, /s/ ve /n/ sesleri değişmediğinden /a/ seslerinden birinin /e/'ye diğerinin de /i/'ye değişmesi ise Türkçenin en belirgin özelliklerinden biri ile açıklanabilir. Türkçeye sonradan girmişse olsa tüm sözcükler, çok kuvvetli bir şekilde Türkçe sözcükleri şekillendiren ve en büyük sesbilimsel özellik olan kalınlık incelik uyumuna girer (Ergin, 2013: 71). Dolayısıyla *Horasan* sözcüğünün ilk iki sesi /kü/ şeklini aldığı devamı Farsçadaki /rasan/ şeklinde kalmaz. Kalınlık incelik uyumu nedeniyle incelmeye göstermesi gerekir. Böylelikle sözcüğün *küresin* şekline dönüşmesi son derece doğal ve Türkçeye uygundur.

Sesbilimsel bir bakış açısıyla ve yukarıda değinilen örneklerle iki sözcüğün aynı sözcükten oluşmuş iki farklı biçimi olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Sonuç

Bütün bu bilgiler ışığında 'horasan' ve 'küresin' sözcükleri kültürel, coğrafi ve tarihi gerçekler çerçevesinde incelenmiştir. Horasan, İran'ın kuzey doğusunda ve bir kısmı komşu ülkelere taşan çok önemli bir bölgenin adıdır. Bölgenin önemi hem dini hem de ulusal anlamda büyüktür. İslamiyet'in yayılma merkezlerinin en önemlilerinden biri olan Horasan aynı zamanda birçok ırktan birçok boydan hakların yaşadığı kadim bir coğrafyadır. Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli ve Mevlâna gibi kültürümüzü şekillendirmiş ve hala şekillendirmeye devam eden şahsiyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Sünni mezheplerinin çıkış noktasıdır. Horasan erenleri aynı zamanda bu coğrafyanın Türkleşmesine de vesile olmuşlardır. Bu önemli hareketlilik bir seferde ya da muntazam bir plan dahilinde değil, bin yılları alan bir zaman içerisinde çok farklı etken ve amaçlarla kademe kademe olmuştur. Göçler basit bir şekilde insanların yer değiştirmesi olarak değerlendirilebilir; ancak insanlar yanlarında kültürlerini de götürmektedirler. Sadece dinleri, sosyal yaşantıları değil sözcükleri de yanlarında taşımaktadırlar. Bu sözcükler dilin doğası gereği zaman içerisinde değişim geçirebilir ve tanınmaz bir hal alabilirler. Sözcüklerin birbirleriyle ilişkisi unutulduğunda onu kullanan toplumlar bile ne anlama geldiğini bilmeyebilir. Özellikle sözcük bir topluluk için kullanılıyorsa anlamı olmadan varlığını sürdürmeye devam eder. Böylece sözcüğün anlamı hakkında çeşitli iddialar ortaya çıkar. Ancak değişimin izin verdiği ölçüde sözcüklerin

taşıdıkları sırlar ortaya çıkarılabilirse elde edilebilecek en kesin kanıt oluverirler.

Küresinliler ile ilgili tarihsel bilgilere ulaşmak son derece güçtür. Çünkü arşiv belgelerinde değinilmemiş, kendi adlarıyla bir yönetim kurmamış neredeyse hiçbir yere bu adı vermemişlerdir. Güney Azerbaycan bölgesinde adeta gizli bir şekilde yaşamışlardır. Yaşadıkları bölge Horasandan Anadolu'ya geçiş havzası olarak ideal bir noktadadır. Birçok Türk boyu ile ilgili tarihi kayıtlar İran'ın Hoy kentinin bu amaçla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Birçok topluluk buradan Anadolu'ya geçmiş, bazıları da burayı yurt edinmiştir. Günümüzde bu coğrafya hâlâ yoğun bir Türk nüfusa sahiptir. XX. Yüzyılın başlarında Van kentine gelerek yerleşen bu halk işte böyle bir kültürün taşıyıcılarıdır. Kendilerini tanımlamak için kullandıkları küresinli sözcüğü ile horasandaki izlerine ulaşılan bu topluluk, İranlı gibi gösterilme çabaları nedeniyle Sünniliklerini bu sözcükle birleştirmektedirler.

Sözcüğü kullanan topluluğun Azerbaycan lehçesi konuştuğu ve Güney Azerbaycan olarak tanınan bölgeden geldiği bilinmektedir. Türkiye sınırları dışında daha kapsamlı araştırmalarda *küresin* ya da *küresinli* sözcükleri ile ilgili başka birçok kanıtta da ulaşılabilmektedir.

Açıklanan ses değişimleriyle ve tarihsel art alanla Horasanlı anlamına geldiği ortaya konan küresinli sözcüğü bu topluluğun Sünniliğini de soyunun Türk olduğunu da doğrulayan, köklerinin bilinenden çok eskilere gittiğinin bir kanıtı olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Daha önce kabul gören veya görmeyen çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ancak konuya ilk defa dilbilimsel verilerle yaklaşılarak bir sonuca varılmıştır. Elde edilen sesbilimsel kanıtlar diğer gerçeklerle birleştğinde iki sözcüğün birbiriyle ilgisi kesin olarak kanıtlanmıştır. Küresin sözcüğünün çalışmada elde edilen veriler doğrultusunda Horasan sözcüğünden geldiği ve Horasan bölgesine göndermede bulunduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Küresinli sözcüğü de Horasanlı anlamındadır.

Kaynakça

- Aktay, S. (2020). Rus Yeradbiliminde Geliştirilen İnceleme Yöntemleri ve Rus Toponimlerinde Uygulanabilirliği. *Turkish Studies*, 15 (3), 1033-1046.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bala, M. (1977). Hoy. *MEB İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 5.1, ss. 571-573). Ankara: İslam Ansiklopedisi.

- Çetin, O. (1998). Horasan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 18, ss. 234-241), İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- Ebinç, S. Y. (2008). *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emecen, F. (1996). Giresun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 14, ss. 78-84). İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- Eratalay, S. (2020). *Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması*. İstanbul: Arvana Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Horn, P. (2019). *Grundriss der neupersischen Etymologie* (Vol. 4). Walter de Gruyter GmbH&Co KG.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>, (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
https://tr.wikipedia.org/wiki/Türk_halkları (Erişim Tarihi: 23.01.2021)
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Demir, N. (Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- Kara, M. (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü* (Vol. 919). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2014). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Kurtuluş, R. (2003). Mâkû. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt. 27, ss. 458-459). İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- Levendoglu, M. F. (2006) *Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler'in Sosyo-Kültürel Yapısı)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mahmud, K. (2007). *Divan-ü Lugat-it Türk*. Yurteser, S. T. ve Erdi, S. (Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Minorsky, V. (1977). Kürtler. *MEB İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 6, ss. 1089-1114). Ankara: İslam Ansiklopedisi.
- Özlük, D. (2019). *Türkiye Türkçesinde Farsça Kökenli Kelimeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Paşa, Y. Z., Bozarlan, M. E. (1978). *Kürtçe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Çıra Yayınları.

- Ruhlen, M. (2006). *Dilin Kökeni Ana Dilin Evriminin İzinde*. Ulutaş, İ. (Çev.) Ankara: Hece Yayınları.
- Sarıkaya, B. (2019). *Tercüme-i Aca'ibü'l-Mahlukat*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Sevinçli, E. (2009). Özel/Gizli Bir Dil: Çepni Dili Türkçenin Yurdunda Gizli Bir Dil: Çepni Dilcesi. *XXII. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* Tam Metni içinde (s. 151-168).
- Sultanova, R. A. (2002). Makı Hanlığı. *Türkler Ansiklopedisi*. (Cilt. 7, ss. 168-184). İstanbul: Türkler Ansiklopedisi.
- Tan, A. (2015). Türkçede Ortak Köklü Kelimelerde Anlam Farklılaşması: Tavan ve Taban Örneği. *Turkish Studies*, 10 (4), 865-876.
- Yücebaş, F. (2019). Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123 (242), 73-88.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 629-648

Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Çevresel Bilinç Üzerine Etkileri: Van İli Örneği

The Effects of Socio-Economic Characteristics on Environmental Awareness: The Case of Van City

• Zafer KANBEROĞLU*

* Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
Bölümü, Van/Türkiye.
Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Economics,
Van /Turkey.
zkanberoglu@yuu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4440-4133

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
27/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
03/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Kanberoglu, Z. (2021). Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Çevresel Bilinç Üzerine Etkileri: Van İli Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 629-648

Citation: Kanberoglu, Z. (2021). The Effects of Socio-Economic Characteristics on Environmental Awareness: The Case of Van City. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 629-648

Öz

Toplumsal yaşamın etkilediği ve etkilendiği unsurlardan biri çevre olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlu her geçen gün hava, su, toprak, doğal bitki örtüsü, hayvan türleri ve kültürel çevrenin tahribatı gibi pek çok çevre sorunu ile karşılaşmaktadır. Söz konusu çevre sorunları ile mücadele etmenin temel şartı çevre bilinci kazanmaktan geçmektedir. Çevre bilinci, çevreyi oluşturan unsurlar hakkında bilgi sahibi olarak çevreyi korumacı davranışlar sergilemeyi kapsamaktadır. Çevreyi korumaya dönük önlemlerin son elli yılda arttığı gözlenmektedir. Bu önlemler arasında uluslar arası işbirliği ve sözleşmelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. 1972 Stockholm konferansı, 1992 Rio Dünya Zirvesi, 2005 Kyoto Protokolü ve 2016 Paris Anlaşması söz konusu sözleşmelerden bazılarıdır. Çevreyi koruma konusunda atılan bu uluslar arası adımların başarısı üzerinde etkin unsurlardan biri sosyo-ekonomik özellikler olarak görülmektedir. Zira her toplumun kendine has sosyo-ekonomik özellikleri çevre ile ilişkisinde belirleyici olmaktadır. Ma ve Bateson (1999) çevre ile sosyo-ekonomik özellikler arasında etkileşim olduğu hatta bu ilişkinin pozitif olduğunu ifade etmektedir. Bu araştırma kapsamında sosyo-ekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerine etkileri Van ili örneğinde analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre 60 yaş üstü ile eğitim ve gelir düzeyi yüksek olan bireylerin çevreye daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel bilinç, sosyo-ekonomik özellik, Van.

Abstract

It is accepted that social life affects the environment and social life in its environment. Human beings are meeting day by day such as air, water, soil, natural vegetation, animal species, and destruction of the cultural environment. The main condition for dealing with these environmental problems is to gain environmental awareness. Environmental awareness involves exhibiting environmentally friendly behaviors by having information about the components of the environment. It is observed that measures to protect the environment have increased in the last fifty years. Among these measures, international cooperation and contracts have an important place. Some of these agreements are the 1972 Stockholm conference, the 1992 Rio World Summit, the 2005 Kyoto Protocol, and the 2016 Paris Agreement. One of the effective factors on the success of these international steps taken in environmental protection is seen as socio-economic features. Because the unique socio-economic characteristics of each society are decisive in their relationship with the environment. Ma and Bateson (1999) state that there is an interaction between the environment and socio-economic characteristics and even this relationship is positive. In this research, the effects of socio-economic characteristics on environmental awareness are analyzed in the case of Van city. According to the analysis findings, it has been determined that individuals over the age of 60 and with a high level of education and income are more sensitive to the environment.

Keywords: Environmental awareness, socio-economic feature, Van city.

Giriş

Son yıllarda doğal çevrenin korunması sadece temel sosyal ve politik bir konu değil aynı zamanda akademik araştırmalar içinde önemli bir konudur. Yıllarca hem profesyonel çevre uzmanları hem de çevre koruması ile ilgili sosyal bilim akademisyenleri tarafından kişisel ve sosyal farkındalık/bilincinin, doğal çevrenin kalitesine ilişkin kaygının çevre korumanın kalbinde olduğu kabul edilmiştir. Her ne kadar bazı araştırmacılar, kamuoyunda değişen çevresel kaygı düzeylerini belgelemeye çalışmış olsa da, bu araştırmacıların giderek daha fazla ele aldıkları mesele, çevresel kaliteye olan ilginin sosyo-ekonomik temellerini belirlemek olmuştur.

Sosyo-ekonomik özellikler çevre bilinci üzerinde majoretkiye sahiptir. Yaşadığımız çağda çevreye ilişkin bilgisi olan fakat bunu davranışlarına yansıtmayan bireyler olduğu gibi çevre kirliliği hakkında endişelenen fakat kaynakların korunması konusunda sorumlu davranmayan bireyler bulunmaktadır. Bu bakımdan farklı özelliklere ve perspektife sahip bireylerin çevresel bilinç düzeyini artırmak son derece önem arz etmektedir (Mansuroğlu, 2008:168). Toplum çevre ve çevre eğitimi konusunda bilgilendirmek ve çevre bilincinin oluşturulmasını

sağlamak için bireylerde davranış değişiklikleri yaratmak ve kazandırmak gereklidir. Çevre eğitiminde, bireylere yeni davranışlar kazandırmada bir çok faktör devrededir. Bu faktörler arasında bireyin çevre bilincinde önemli olduğunu düşündüğümüz sosyo-ekonomik faktörlerin göz önünde tutulması gereklidir (Uzun ve Sağlam, 2005:195).

Bu çalışmada sosyo-ekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerine etkileri Van ili örneğinde incelenmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında teorik çerçeve sunulmuştur. Çevre konusunun sosyo ekonomik özelliklerle birlikte ele alındığı teorik çerçeve, çevrebilimsel iktisat akımı kapsamında incelenmektedir. Çalışma, araştırma yöntemi ve bulgular ile sonuçlandırılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Sosyo-ekonomik özellikler çevre bilinci üzerinde etkilerine teorik çerçeve Çevrebilimsel iktisat kapsamında incelenmektedir. Çevrebilimsel iktisat çevre ve ekonomik sistem arasındaki geniş ve sistematik bağlantı ile ilgilidir. Temel düzenleme ilkeleri, ekolojik ve ekonomik sistemlerin karmaşık, uyarlanabilir, birlikte çalışılması gerekli yaşayan sistemler olduğu düşüncesini kapsamaktadır (Costanza et al., 1993). Bu anlamda çevrebilimsel iktisat, yüzyılı aşkın süredir ayrı yollarda olan çevre ve ekonomi disiplinlerini yeniden birleştirici rol oynamaktadır.

Çevrebilimsel iktisadın ekonomi konularına yaklaşımı, ana akım iktisadi yaklaşım olan neoklasik ekonomik yaklaşımdan farklılaşmaktadır. İlk olarak, çevrebilimsel iktisatta insan ekonomisi doğal ekosistemin bir alt sistemi olarak görülmektedir. Ekosistem ve ekonomi alt sistemi arasındaki madde ve enerjinin değişen doğası, çevresel iktisadın temel odak noktasıdır (Pearce, 1987). İkinci olarak, çevrebilimsel iktisatta aslında bir madde ve enerjinin dönüşümü olan üretim, ekonomik faaliyette bir başlangıç noktası olarak görülmekte ve üretimin temel faktörleri hammadde, enerji, bilgi akışı ve ekosistemdeki yaşamı sürdürmek için gerekli olan fiziksel ve biyolojik süreçler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bilgi dışında doğal ekosistem, ekonomik alt sistem için tüm maddi girdilerin nihai kaynağıdır. Bu anlamda doğa, haklı olarak refahın nihai kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, çevrebilimsel iktisatta, enerji ve madde dönüşümünü yöneten fiziksel yasalardan kaynaklanan doğal ekosistemin hem yenileyici hemde benzeyen kapasitesi ile ilgili sınırların açık bir şekilde tanınması söz konusudur (Georgescu-Roegen, 1993). Bu yüzden doğal kaynaklar sınırsız olarak düşünülemez.

Üçüncü olarak, üretimin odak noktası olduğu ölçüde, çevrebilimsel iktisatçılar ekonomik süreçteki doğal kaynakların doğru rolünü belirlemek için termodinamik ve ekolojik prensipleri kullanır. Bütün dönüşümler enerjiye ihtiyaç duyduğu ve enerjinin ikamesi olmadığı için, çevrebilimsel iktisat yaklaşımı ekonomik süreç ve bir bütün olarak ekosistem açısından enerji kaynağının önemini anlamlı şekilde artırmak eğilimindedir (Mirowski, 1988)

Dördüncü olarak, çevrebilimsel iktisadın başka bir merkezi konusu üretim faktörlerinin tamamlayıcılığıdır. Bir üretim sürecindeki tüm girdiler ikame yerine tamamlayıcı olarak görülmektedir. Dolayısıyla burada önemli olan doğal kaynakların sermaye ve emek oluşturması değil, doğal kaynakların emek ve sermayenin sonsuz ikamesiyle azalmasının çözülememesidir. Bu gerçek termodinamik yasalarla birlikte, neoklasik ekonomik üretim analizinin iyimser teknolojik varsayımlarına meydan okur. Sonuncu fakat bir o kadar önemli, çevrebilimsel iktisat yaklaşımı ölçek konusunun önemini vurgulamaktadır (Hussen, 2005).

Çevrebilimsel iktisatçılar veri koşullar altında, ekonomik alt sistemi desteklemek için insan ekonomisinin küresel ekosisteme göre hacminin, doğal ekosistemin sınırlı kapasitesi üzerinde önemli stres yaratacak kadar büyük olduğuna inanmaktadırlar (Goodland, 1992). Buna kanıtı olarak da, 1980 başlarından beri temel ilgi odağı haline gelen toksik atıkların oluşma oranında endişe verici artış, tropikal yağmur ormanlarında ormansızlaşmanın hızlanması, hayvan ve bitki türlerinin yok olmasının hızlanması, stratosferik ozon tükenmesindeki artış, hem atık boşaltımı hemde kaynak çıkarımı açısından okyanusun sınırsız sömürsü ve küresel ısınma gösterilmektedir (Hussen, 2005).

Bu nedenle, çevrebilimsel iktisat düşünce okuluna göre, öncelikle ve en başta “optimal” ölçeğin araştırılması, ekonomik büyüme için biyofiziksel sınırların tanınmasını gereklidir (Daly 1996). Ekonomik alt sistemin büyümesi, büyümeyen ve sonlu ekolojik bir küre ile sınırlı olmasından dolayı zorunluluk haline gelmektedir. Bu, geleneksel olarak verimin artmasıyla ekonomik büyümenin sürdürüldüğü göz önüne alındığında geniş kapsamlı bir verim azaltımını gerektirir. Aslında bu durum sürdürülebilir büyüme doğası için köklü değişiklikler getirmektedir (Hussen, 2005).

Çevrebilimsel iktisat, ekonomik analizi aşağıda ifade edilen yeni bakışla değerlendirmektedir. Birincisi, bir ekonominin performansı yalnızca verimlilik hususları ile değerlendirilmemelidir. Ayrıca hem zamanlar arası hemde kuşaklararası tüm canlıların refahının korunması sağlanmalı ve kaynakların değeri tüm canlılar göz önüne alınarak ekonominin performansı değerlendirilmelidir (Daly ,1996).

İkincisi, İnsan ekonomisinin doğal ekosistemin bir alt sistemi olarak görülmesi ve bu iki sistemin etkileşimlerinin karmaşık olarak algılanması durumunda ekonomik sorunlar bir sistemçatısı altında analiz edilmelidir (Contanza vd., 1993). Belirsizlik, doğal kaynak mevcudiyetinin uzun dönemli ekonomik varlığı için temel kabul edilmelidir. Çünkü bu nitelikteki sorunlar geri dönüşü olmayan süreçlere tabi karmaşık sistemlerin etkileşimlerini içermektedir (Arrow vd., 1995).

2. Literatür Taraması

Sosyoekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerine etkilerine ilişkin yazında sınırlı sayıda ulusal ve uluslar arası çalışma bulunmaktadır. Mansuroğlu vd. (2008) Antalya ili örneğinde sosyo ekonomik özellikler ile çevresel bilinç düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada nüfusun %75'i üzerinde sosyo-ekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerinde etili olduğunu ortaya koymuştur.

Uzun ve Sağlam (2005) sosyo-ekonomik durumun çevre bilinci ve akademik başarısı üzerinde etkisini Ankara ili örneğinde incelemiştir. Ankara ilinde eğitim alan öğrenciler üzerinde yapılan anket çalışması sonuçlarına göre orta sosyo-ekonomik düzeye sahip öğrencilerin çevre bilinci ortalamasının diğer gruplara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Yıldız vd. (2011) çevresel bilinç üzerinde kişisel özelliklerin etkilerini Erzurum Atatürk üniversitesi örneğinde incelemiştir. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada Atatürk üniversitesi kampüsünde yaşayanların %64.4'ünün çevresel duyarlılığının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca çevresel duyarlılık, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet ve gelir grupları arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Shen ve Saijo (2007), Çin'in Şangay eyaleti örneğinde çevresel ilgi üzerinde sosyo-ekonomik özelliklerin etkilerini anket yöntemiyle incelemiştir. Yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip bireylerin çevresel ilgi ile ilişkisinin pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Üstün ve Celep (2007) çevresel bilinç ile sosyo-ekonomik ve kültürel yapı arasındaki bağlantıyı inceledikleri İstanbul Küçükçekmece bölgesi örneğinde incelemiştir. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada insanın sosyo ekonomik ve kültürel yapısının çevresel bilinç üzerine etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Yılmaz ve Yılmaz (2017) çalışmasında halkın çevre bilincinin saptanması ve sosyoekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerine etkilerini Kırklareli örneğinde incelemiştir. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada ilde yaşayanların sosyo-ekonomik özelliklerinin

çevresel bilinç düzeyi üzerinde yüksek etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Metodoloji

Bu çalışmada sosyo-ekonomik özelliklerin çevresel bilinç üzerine etkileri Van ili örneğinde incelenmektedir. Çalışmamızda Arkin ve Colton (1963)'e göre nüfusu 100 bin üzerinde olan illerde %4 güven aralığında 625 anket verisi gerekli olduğu için, Van ilinde ikamet eden 625 katılımcıya 20 soruluk anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Katılımcılar, çevre bilinci konusunda daha nitelikli cevaplar alınacağı düşüncesiyle ağırlıklı olarak üniversite mezunlarından tercih edilmiştir. Analiz yönteminde T-Testi ve Anova (Varyans) testleri modelleri uygulanmıştır.

Katılımcılara sorulan sorulara “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde 5’li likert seçenekler sunulmuş ve bu seçenekler 1,2,3,4,5 şeklinde değerlere eşlik bir puanlama verilmiştir. Analizde veriler normal dağıldığı için parametrik testlerle yapılmıştır. **“Bağımsız T Testi”** ve **“Tek Yönlü Anova(Varyans)”** analizleri yapılmıştır. Bağımsız T Testi, iki bağımsız değişkene göre katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların ortalamaları alınarak, demografik özelliklerden cinsiyet ve medeni durumuna göre analiz edilir, Tek yönlü Anovatesti ise ikiden fazla değişkene uygulanmakta ve katılımcıların demografik özelliklerine göre analiz yapılmaktadır. Grupların ortalaması “3 ve üstü” ise katılımcıların sorulara daha olumlu yaklaştıkları yani verilen soruya katıldıkları anlamına gelmektedir. Grupların ortalaması “2 ve altı” ise katılımcıların sorulan sorulara olumlu yaklaşmadıkları veya sorulan sorulara katılmadıkları anlamına gelmektedir. Ankette katılımcılara yöneltilen; *“ Sosyo-ekonomik Sorunların Çözümü Çevre Sorunlarından Daha Önemlidir, Çevre İnsanoğlunun Aktiviteleri Sonucu Bozulmaktadır, Çevre Bozulması Sonucu İklim Değişikliği Ve Küresel Isınma Artacak, Çevre Bozulması Yoksulluğu Arttıracak, Çevre Bozulmasının İçme Suyu Kaynaklarını Azaltması Uluslararası Anlaşmazlıkları Arttıracak, Çevre Bozulması Organik Tarım Ürünlerine olan Talebi Arttıracak, Çevre Bozulması Doğal Felaketleri Arttıracak, Çevre Sorunlarını Çözmede Gelişmiş Teknoloji Kullanımı Önemlidir, Çevre Sorunlarını Çözmede Eğitim Önemlidir, Çevre Sorunlarını Çözmede Çevresel Farkındalığın Arttırılması Önemlidir, Çevre Sorunlarını Çözmede Yasal Yaptırımlar Önemlidir, Çevre Sorunlarını Çözmede Ceza, Vergi Gibi Ekonomik Yaptırımlar Önemlidir, İlinizde Çevre Kirliliği Olduğuna Katılıyormuşsunuz?, Çevresel Atıkların Yeniden Değerlendirilebileceği*

Konusunda Yeterince Bilgi Sahibiyim, Çevreyi Kirletmemeye Özen Gösteririm, Çevre ile İlgili Konferans, Seminer Gibi Aktivitelere Katılmaya Özen Gösteririm., Çevre Yakıt Tercihimi Belirlemede Etkindir, Çevresel Problemler İnsan Sağlığını Olumsuz Etkilemektedir, İlinizde Çevrenin Korunmasına Yönelik Yatırımlar Yapıldığına Katılırmısınız?, Çevre Kirliliğinin Önlenmesinde Kamunun Yeterli Olduğuna İnanırım. Sorularına katılımcıların verdikleri cevapların ortalaması alınarak bir grup şeklinde analiz yapılmıştır. Ankette sorulan bu sorular genel olarak “ sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç ilişkisi” şeklinde tek grup halinde toplanmıştır. Bu gruba yönelik oluşturulan genel hipotezimiz ise “*Katılımcıların Demografik Özellikleri İle Çevresel Bilinç Arasında İlişkinin Durumu*” dur.

Çalışmamızın önemi açısından aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır;

Katılımcıların cinsiyet durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Katılımcıların eğitim durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Katılımcıların mesleki durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Katılımcıların yaş durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Katılımcıların gelir durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4. Bulgular

Frekans Tabloları

Tablo 1’de katılımcıların yaş durumlarına göre dağılımına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş Durumu Frekans Tablosu		
Yaş	Frekans	%
15-25	159	25,4
25-35	260	41,6
35-45	135	21,6
45-60	57	9,1
60 üstü	14	2,2
Total	625	100,0

Tablo 1’ e göre katılımcıların 15-25 yaş grubunda toplamda 159, 25-35 grubunda 260, 35-45 grubunda 135, 45-60 grubunda 57 ve 60 üstü yaş grubunda ise toplam 14 kişi bulunmaktadır.

Tablo 2’de katılımcıların cinsiyete dağılımlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	321	51,4
Erkek	304	48,6
Total	625	100,0

Tablo 2’ye göre katılımcıların 321’i kadın (%51,4) ve 304’ü ise erkek(%48,6)’den meydana gelmektedir.

Tablo 3’te katılımcıların eğitim durumuna ilişkin veriler sunulmuştur.

Eğitim durumu	Frekans	%
Okuryazar değil	2	,3
İlköğretim	18	2,9
Ortaöğretim	138	22,1
Üniversite	341	54,6
Lisansüstü	126	20,2
Total	625	100,0

Tablo 3’e göre katılımcılardan 2’si okuryazar değil, 18’ü ilköğretim, 138’i ortaöğretim, 341’i üniversite ve 126’sı ise lisansüstü eğitime sahiptir.

Tablo 4’de katılımcıların gelir durumuna ilişkin veriler sunulmuştur.

Aylık gelir	Frekans	%
500-1000 TL	20	3,2
1000-2200 TL	21	3,4
2200-3500 TL	65	10,4
3500-5000 TL	79	12,6
5000 TL ve üzeri	440	70,4
Total	625	100,0

Tablo 4’e göre katılımcıların 5000-1000 TL arasında aylık gelire sahip 20, 1000-2200 TL arasında aylık gelire sahip 21, 2200-3500 TL arasında aylık gelire sahip 65, 3500-5000 TL arasında aylık gelire sahip 79, 5000 TL ve üzeri aylık gelire sahip 440 kişi bulunmaktadır.

Tablo 5’te katılımcıların mesleki bilgilerine ilişkin veriler sunulmuştur.

Meslek	Frekans	%
Kamu personeli	172	27,5
Özel sektör personeli	231	37,0
Ev hanımı	13	2,1

Serbest	187	29,9
İşsiz	22	3,5
Total	625	100,0

Tablo 5'e göre katılımcılardan 172'si kamu personeli, 231'i özel sektör çalışanı, 13'ü ev hanımı, 187'si serbest çalışan ve 22'si ise işsiz gurubunda yer almaktadır.

Güvenirlilik Analizi

Tablo 6'yı incelediğimizde anketin güvenirlilik katsayısı Cronbach's Alpha (0,917) değeri ile Cronbach's Alpha standartlaştırılmış değeri oldukça yüksektir. Bu değer yüksek olmasının anlamı; ankette katılımcılara çevresel bilincin ölçülmesi için yöneltilen soruların anlaşılma seviyesi ve söz konusu soruların güvenilir olduğu anlamına gelmektedir ve bu değer 0,91 olarak ölçülmüştür.

Cronbach's Alpha	Cronbach's standartlaştırılmış değeri	Alpha	Soru Sayısı
,917	,915		20

Normallik Testi

			İstatistik değeri	Std. hata
Sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç testi ortalaması	Ortalama değeri		3,7897	,02597
	95% güven aralığı	Alt sınır	3,7387	
		Üst sın	3,8407	
	5% kayıp değeri ortalaması		3,8170	
	Median		3,8500	
	Varyans		,422	
	Std. sapma		,64925	
	Minimum		1,55	
	Maksimum		4,95	
	Range		3,40	
	InterquartileRange		,92	
	Skewness		-,537	,098
Kurtosis		,068	,195	

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	istatistik	df	Sig.	istatistik	df	Sig.
Çevresel Bilinç	,056	625	,000	,975	625	,000

*Veri sayısı 30 dan fazla olduğu için “Shapiro-Wilk” testi sonucuna bakıyoruz. Sig değeri ($p < 0,05$) olduğu için dağılım normal değil ama sosyal tutum ölçeklerinde Skewness ve Kurtosis (çarpıklık – basıklık) -1,5 / +1,5 arasında olduğu için dağılım normal kabul edilmektedir.

Bağımsız T testi

Parametrik testlerden biri olan Bağımsız T testi bağımsız iki değişkenin ortalamaları alınarak karşılaştırma yapılır. Analizimizde ankette katılımcılara sorduğumuz 20 sorunun katılımcıların verdikleri cevapların ortalaması olarak, cinsiyet durumuna göre yorumlanmıştır. Cinsiyet durum iki seçenekli ve birbirinden bağımsız olduğunda(kadın ve erkek birbirinden bağımsız) 20 tane sorunun ortalaması cinsiyet duruma göre anlamlı bir fark var mı yok mu ona bakılır. Eğer sig(p) değeri 0.05 değerinden büyükse anlamlı bir fark yoktur, eğer sig(p) değeri 0,05 değerinden küçükse anlamlı bir fark vardır diyoruz ve analizi ortalamalara göre yorumlarız. Eğer ortalama değerler “3 ve üstü” ise katılımcıların sorulan sorulara olumlu yaklaştıkları yani söz konusu ifadeye katıldıkları anlamına gelmektedir. Eğer ortalama “3”ün altında bir değere sahipse sorulan sorulara katılımcıların katılmadıkları anlamına gelmektedir.

1. Katılımcıların cinsiyet durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

h_0 : Katılımcıların cinsiyet durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

h_1 : Katılımcıların cinsiyet durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 9. Grup İstatistik Ortalama Test Tablosu

	Cinsiyetiniz	Kişi sayısı	Ortalama	Std. sapma	Std. Hata ortalama
Sosyo-ekonomik durum ile çev. bilinç test ort.	Kadın	321	3,8089	,66431	,03708
	Erkek	304	3,7695	,63343	,03633

Tablo 10. Grup İstatistik Ortalama Test Tablosu

Sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç test ortalaması	Leven'e testi varyansların homojenliği testi		Ortalamaların eşitliği t-testi						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tail.)	Ortalama farklar	Std. Hata farklar	95% güven aralığı	
								A	Üst

Varyansların eşitliği varsayımı	1,961	,162	,757	623	,449	,03936	,05198	-,06271	,144
Varyansların eşit olmadığı varsay.			,758	629	,449	,03936	,05191	-,06272	,144

Tablo 10'da yer alan Levene testi varyansların homojenliği ölçer. Sigma değeri(0,162) 0,05 değerinden büyük olduğu için varyanslar homojendir diyoruz. Bağımsız t testini yapmanın iki kabulü vardır. Normallik ve varyansların homojenliği testi. Varyanslar homojenliği ve dağılım normal olduğundan ortalamasını aldığımız testlerin hipotezler açısından değerlendirebiliriz. Sigma değerine baktığımızda 0,05 değerinden büyük olduğundan, katılımcıların cinsiyet durumuna göre sosyo-ekonomik durumu ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. H0 hipotezi ret ve H1 hipotezini kabul ederiz. Yani katılımcılar cinsiyet durumuna göre ankette kendilerine yöneltilen sorulara aynı duyarlılıkla yaklaşmışlar, bu durumda yaklaşımın olumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Yukarıda test ortalamasına baktığımızda hem kadın hem de erkeklerin ortalamasının 3,8089 ve 3,7695 olduğu ve söz konusu anket sorularına katıldıkları anlamına gelmektedir.

Tek Yönlü Anova Testi (Varyans)

Tek yönlü Anova testi ikiden fazla bağımsız değişken arasında ilişki ortalamaları karşılaştırarak analiz yapmaktadır. Tek yönlü Anova testi eğitim, meslek, yaş, şehir gibi demografik özelliklere göre ortalaması alınan sorulara verilen cevaplarla bu gruplar arasında karşılaştırma yapmaktadır. Gruplar arasında anlamlı bir ilişki var mı yok mu varsa hangi gruplar arasında vardır ona bakılır. Anova testinde varyanslar homojense **Post Hoc Testi** ile **Tukey** testine bakılır, varyanslar homojen değilse **Bonferroni** testine bakılır ve gruplar arasında karşılaştırma yapılır.

Anova Testi

1. Katılımcıların yaş durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

H0: Katılımcıların yaş durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1: Katılımcıların yaş durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 11. Katılımcıların Yaş Durumuna Göre Test Ortalaması Tablosu

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. hata	95% güven aralığı		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
15-25	159	3,7381	,61981	,04915	3,6410	3,8351	1,90	4,90
25-35	260	3,7879	,63117	,03914	3,7108	3,8650	1,80	4,90
35-45	135	3,7573	,70282	,06049	3,6377	3,8769	1,55	4,95
45-60	57	3,8965	,68118	,09022	3,7158	4,0772	1,95	4,90
60 üstü	14	4,2893	,41795	,11170	4,0480	4,5306	3,65	4,90
Total	625	3,7897	,64925	,02597	3,7387	3,8407	1,55	4,95

Tablo 12. Katılımcıların Yaş Durumuna Göre Anova Testi

	Ortalama kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Sig.
Gruplar arası karşılaştırma	4,711	4	1,178	2,827	,024
	258,321	620	,417		
	263,033	624			

Tablo 12’de görüldüğü gibi Siq değeri 0,05 den küçük olduğu için gruplar arasında anlamlı fark vardır. H_0 ’ı kabul ederiz. Hangi gruplar birbirinden farklı olduğunu anlamak için öncelikle varyansların homojenliğine bakılır. Sigma değeri(,162), 0,05 değerinden büyük olduğundan varyanslar homojen kabul edilir ve tukey testine bakılır.

Tablo 13. Katılımcıların Yaş Gruplarının Çevresel Bilinç Açısından Karşılaştırılması

	(I) Yaşınızı belirtirmisiniz	(J) Yaşınızı belirtirmisiniz	Ort. farklar (I-J)	Std. hata	Sig.	95% güven aralığı	
						Alt sınır	Üst sınır
Tukey HSD	15-25	25-35	-,04983	,06498	,940	-,2276	,1280
		35-45	-,01924	,07554	,999	-,2259	,1874
		45-60	-,15844	,09965	,504	-,4311	,1142
		60 üstü	-,55124*	,17995	,019	1,0435	-,0589
	25-35	15-25	,04983	,06498	,940	-,1280	,2276

	35-45	,03059	,0684 7	,9 92	- ,156 7	,217 9
	45-60	-,10861	,0944 0	,7 79	- ,366 9	,149 7
	60 üstü	- ,50140*	,1771 0	,0 38	- ,985 9	- ,016 9
35-45	15-25	,01924	,0755 4	,9 99	- ,187 4	,225 9
	25-35	-,03059	,0684 7	,9 92	- ,217 9	,156 7
	45-60	-,13920	,1019 6	,6 50	- ,418 1	,139 7
	60 üstü	- ,53200*	,1812 4	,0 28	- 1,02 78	- ,036 2
45-60	15-25	,15844	,0996 5	,5 04	- ,114 2	,431 1
	25-35	,10861	,0944 0	,7 79	- ,149 7	,366 9
	35-45	,13920	,1019 6	,6 50	- ,139 7	,418 1
	60 üstü	-,39279	,1925 4	,2 48	- ,919 5	,134 0
60 üstü	15-25	,55124*	,1799 5	,0 19	,058 9	1,04 35
	25-35	,50140*	,1771 0	,0 38	,016 9	,985 9
	35-45	,53200*	,1812 4	,0 28	,036 2	1,02 78
	45-60	,39279	,1925 4	,2 48	- ,134 0	,919 5

Tablo 13 incelendiğinde, H_0 : Katılımcıların yaş durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki varlığını kabul etmektedir. Ve bu yaş grubunun 60 ve üstü yaş grubu olduğunu, sigma değeri (0,19)'nin 0,05 değerinden küçük olduğundan H_0 hipotezini kabul etmiş oluruz. Bu yaş grubundaki katılımcıların ankette kendilerine yöneltilen sorulara diğer yaş grubundaki katılımcılardan daha fazla duyarlı olduklarını ve anketteki sorulara olumlu yaklaşma düzeylerinin daha fazla olduğunu, ortalamalara bakarak da söylememiz mümkündür. Oysaki Tablo 11'de bu yaş grubundaki katılımcıların ortalamasına baktığımızda bu değer 4,2893 olduğunu görmüştük.

2. Katılımcıların mesleki durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

H_0 : Katılımcıların meslek durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_1 : Katılımcıların meslek durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

	N	Ortalama	Std. sapma	Std. hata	95% güven aralığı		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
Kamu personeli	172	3,7368	,58552	,04465	3,6487	3,8250	1,55	4,90
Özel sektör personeli	231	3,7972	,67575	,04446	3,7096	3,8848	1,90	4,95
Evhanımı	13	3,5615	,88979	,24678	3,0238	4,0992	2,10	4,85
Serbest	187	3,8238	,67402	,04929	3,7266	3,9210	1,80	4,90
İşsiz	22	3,6005	,39481	,08417	3,7954	4,1455	2,95	4,70
Total	625	3,7897	,64925	,02597	3,7387	3,8407	1,55	4,95

Levene istatistik	df1	df2	Sig.
3,899	4	620	,004

Tablo 15'i incelediğimizde Sigma değeri(,004) 0,05 değerinden küçük olduğundan varyansların homojen olmadığı görülmektedir.

	Ortalama kareler toplamı	df	Ortalama kareler	F	Sig.
Gruplar arası karşılaştırma	2,107	4	,527	1,251	,288
	260,926	620	,421		
Total	263,033	624			

Tablo 16'yı incelediğimizde sig. Değeri(,288) 0,05 değerinden büyük olduğundan, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı kabul edilir. Bu durumda Post hoc testlerine bakmaya gerek duyulmamaktadır. Yani H_1 hipotezi olan katılımcıların meslek durumuna göre sosyo-ekonomik durumları ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bütün meslek grubundaki

katılımcılar da ankette kendilerine yöneltilen sorulara aynı duyarlılıkla yaklaşmışlar. Meslek grubundakilerin ortalamalarına baktığımızda hepsinde de bu değer 3 ve üzeri olduğu ve sorulara katıldıklarını ifade etmişlerdir.

3. Katılımcıları gelir durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

H_0 : Katılımcıların gelir durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_1 : Katılımcıların gelir durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

	Kişi sayısı	Ortalama	Std. sapma	Std. hata	95% güven aralığı		Minimum	Maksimum
					Alt sınır	Üst sınır		
500-1000 TL	20	3,9300	,44586	,09970	3,7213	4,1387	2,95	4,70
1000 - 2200 TL	21	3,6167	,79911	,17438	3,2529	3,9804	2,10	4,80
2200 - 3500 TL	65	3,8708	,69388	,08607	3,6988	4,0427	2,05	4,85
3500 - 5000 TL	79	3,5152	,58657	,06599	3,3838	3,6466	1,80	4,80
5000 TL ve üzeri	440	3,8289	,64167	,03059	3,7688	3,8891	1,55	4,95
Total	625	3,7897	,64925	,02597	3,7387	3,8407	1,55	4,95

Test ortalamalarını tablo-18'e bakıp yorumlayacağız.

	Ortalama kareler toplamı	df	Ortalama kareler	F	Sig.
Gruplara arası karşılaştırma	8,080	4	2,020	4,912	,001
	254,952	620	,411		
Total	263,033	625			

Tablo 18'e baktığımızda Sigma değeri(,001) 0,05 değerinden büyüktür ve anlamlı bir fark vardır. H_0 hipotezini kabul ederiz ve H_1 hipotezini reddederiz.

Tablo 19. Varyansların Homojenlik Testi Tablosu

Levene istatistik	df1	df2	Sig.
2,042	4	620	,087

Tablo 19'u incelediğimizde Sigma değeri(,087) 0,05 değerinden büyük olduğundan varyanslar homojendir. Tukey testine bakıp hangi gelir durumları arasında anlamlı ilişki vardır belirleyip ona göre yorum yapacağız. Post hoc test' tukey testine baktığımızda geliri 5000 ve üzeri olan katılımcıların diğer gelir grubundaki katılımcılara oranla ankette kendilerine sorulan sorulara daha duyarlı davranmışlar ve anketteki söz konusu sorulara katıldıklarını ortalama değerine baktığımızda bu değerinde yüksek olduğunu görebiliriz. Bu testimizde kurduğumuz hipotezlerden H_0 hipotezini kabul etmiş oluruz.

4. Katılımcıların eğitim durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

H_0 : Katılımcıların eğitim durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_1 : Katılımcıların eğitim durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 20. Katılımcıların Eğitim Durumu Test Ortalaması Tablosu

	N	Ortalama	Std. Deviation	Std. Error	95% güven aralığı		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
Okuryazar değil	2	3,3250	1,02530	,72500	-5,8870	12,5370	2,60	4,05
İlköğretim	18	3,8139	,67209	,15841	3,4797	4,1481	2,85	4,65
Ortaöğretim	138	3,6707	,67160	,05717	3,5576	3,7837	1,90	4,90
Üniversite	341	3,7820	,66385	,03595	3,7113	3,8527	1,55	4,95
Lisansüstü	126	3,9451	,54560	,04861	3,8489	4,0413	2,20	4,90
Total	625	3,7897	,64925	,02597	3,7387	3,8407	1,55	4,95

Tablo 21. Katılımcıların Eğitim Durumu Anova Tablosu

	Ortalama kareler toplamı	Df	Ortalama kareler	F	Sig.
Gruplar arası karşılaştırma	5,462	4	1,365	3,287	,011
	257,571	620	,415		
Total	263,033	625			

Tablo 21’de görüldüğü gibi sigma değeri(,011) 0,05 değerinden küçük olduğundan dolayı anlamlı bir fark vardır ve H_0 hipotezi olan katılımcıların eğitim durumuna göre sosyo-ekonomik durum ile çevresel bilinç arasında anlamlı bir ilişki olduğunu kabul ederiz. Hangi gruplar arası fark olduğunu anlamamız için post hoc testinde tukey testine bakarız ve ona göre yorum yaparız. Tukey testine baktığımızda eğitim durumu lisansüstü olan katılımcıların ankette kendilerine yöneltilen sorulara diğer eğitim grubundaki katılımcılara göre daha duyarlı oldukları ve söz konusu grubun ortalamasına baktığımızda 3,9451 olduğu ve anketteki sorulara katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Sonuç

Küreselleşen dünya ve piyasa düzeni çevre sorunlarını da beraberinde getirdiğini bilinmektedir. Bu sorunlardan en önemli olanlardan bir tanesi de çevre kirlenmesi ve bu kirliliğin dolaylı veya doğrudan insan yaşamını olumsuz etkilemesidir. Doğal düzenin bozulması ile birlikte insan yaşamını sürekliliğini etkileyen doğal kaynaklarında aynı ölçüde bozulması yine küreselleşme ve olumsuz piyasa düzeninin bir sonucu olduğunu belirtmekte fayda vardır. Son dönemlerde gündemden düşmeyen çevre sorunlarını çözüme uluslararası işbirlikleri, organizasyonlar kadar bireylerin çevresel bilincini artırmak önem arz etmektedir. Dünya nüfusunun son dönemlerde hızlı bir şekilde artması, temel gıda ve enerji kaynaklarına olan ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Artan bu nüfusun gıda ve enerji kaynaklarını doğru bir şekilde kullanılması ise insanların çevre konusunda yeterince bilinçlendirilmesinden geçmektedir. Nitekim çevre konusunda bilinçlenmiş bir toplumun doğal kaynakları en iyi şekilde kullanılmasını da etkileyecektir. Bu çalışmada sosyo-ekonomik ve çevresel bilinç üzerinde yaptığımız analiz hem bireylerin çevre konusunda daha fazla duyarlılığını sağlamak hem de bu duyarlılığın süreklilik arz etmesi bağlamında önem teşkil etmektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçları ve önerileri şu şekilde belirtebiliriz:

- Genel olarak çevresel bilinç düzeyini ölçtüğümüz çalışmamızda katılımcıların önemli bir kısmının çevresel konularda duyarlı oldukları sonucuna varılmıştır.

- Demografik özelliklerinden biri olan yaş konusunda 60 yaş ve üzeri katılımcıların diğer katılımcılara oranla çevresel bilinç konusunda daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.
- Eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin çevresel konularda daha bilinçli oldukları ölçülmüş ve bu bağlamda eğitim düzeyinin artması çevrenin korunması önem arz etmektedir.
- Gelir düzeyi yüksek bireylerin çevresel bilinç konusunda daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.
- Çevresel bilinç konusunda serbest meslekteki katılımcıların diğer meslek grubundaki katılımcılardan daha fazla duyarlı oldukları tespit edilmiştir.

Politika Önerileri

- Çevresel bilincin sağlanması için ilkokullarda etkili bir çevre dersi verilerek bireylerin uzun dönemde çevreye olan duyarlılığı sağlanmalı
 - Son dönemlerde gündemde düşmeyen çevre konuları ile ilgili daha fazla konferans ve paneller verilerek çevre konusunda duyarlılığın sağlanması gerekmektedir.
 - Çevreye zararlı maddelerin fiyatlandırılması çevre bilincini bireylere aşılmasında önemli bir araç olacaktır.
 - Çevreye zarar verilmemesi konusunda devletin yasal müeyyideleri doğru bir şekilde düzenlemesi gerekmektedir.
 - Kamu kurumlarında çevre bilincini artıracak eğitim faaliyetleri verilmelidir.
 - 60 yaş altı bireylerde çevre bilinci faaliyetleri artırılmalıdır.
 - Gelir düzeyi düşük bölgelerde çevre bilinci konusunda eğitim verilmelidir.
 - Kadınlara oranla çevre bilinci düşük olan erkeklerde çevresel bilinç düzeyinin artırılması sağlanmalıdır.
 - Çevre ve çevre bilinci konusunda dünyada geçmişte yaşanmış ve gelecekte yaşanması olası çevresel felaketler konusunda duyarlılığın artırılması için tüm iletişim araçları yoğun ve sürekli şekilde kullanılmalıdır.

Kaynakça

- Arkin, H. and Colton, R.R. (1963). *Tables for statisticians*. New York: Barnes and Noble Books, 2nd Edition.
- Arrow, K., Bolin, B., Costanza, R. Dasgupta, P., Folke, C., Holling, C.S., Jansson, B.O., Lewin, S., Maler, K.G., Perrings, C. and Pimentel, D.(1995). Economic Growth, Carrying Capacity, and the Environment. *Science*, 15,91-95.
- Ayres, R.U. (1978). Application of Physical Principles to Economics. *Resources, Environment, and Economics: Applications of the Materials Energy Balance Principle*, New York: John Wiley.
- Costanza, R., Wainger, L. and Folke, C. (1993). Modeling Complex Ecological Economic Systems: Toward an Evolutionary, Dynamic Understanding of People and Nature. *BioScience*, 43(8),545–553.
- Daly, H.E. (1996). Beyond Growth. *Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics*. Cambridge. Boston: Beacon Press.
- Georgescu, R.N. (1993). The Entropy Law and the Economic Problem. *Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics*. Cambridge: MIT Press.
- Mirowski, P. (1988). Energy and Energetics in Economic Theory: A Review Essay. *Journal of Economic Issue.*, 22, 811–830.
- Mansuroğlu, S., Karagüzel, O. ve Atik, M. (2008). Environmental Awareness Level In Antalya City (Turkey) and It's Relations With Socio-Economic Characteristics. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 167-177.
- Pearce, D.W. (1987). Foundation of Ecological Economics. *Ecological Modelling*, 38,9–18.
- Shen, J. ve Saijo, T. (2007). The Socio-economic Determinants of Individual Environmental Concern: Evidence from Shanghai Data. *OSIPP Discussion Paper*, DP-2007-E-003.
- Uzun, N. ve Sağlam, N. (2005). Sosyo-ekonomik Durumun Çevre Bilinci Ve Çevre Akademik Başarısı Üzerindeki Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 194-202.
- Üstün, B. ve Celep, B. (2007). The Connection Between Environmental Awareness and Socio-economic and Cultural Structure. *Sustainable Development and Planning III*,623-631.
- Yıldız, N.D., Yılmaz, H., Demir, M. ve Toy, S. (2011). Effects of Personal Characteristics on Environmental Awareness; A Questionnaire Survey With University Campus People in a Developing Country, Turkey. *Scientific Research and Essays*, 6 (2), 332-340.

Yılmaz, R. ve Yılmaz, O. (2017). Halkın Çevre Bilincinin Saptanması ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Çevresel Bilinç Üzerine Etkileri: Kırklareli Örneğinde. *Ege Üniv. Ziraat Fak. Dergisi*, 54 (3), 301-310.

Teşekkür

Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2019-8000 proje koduyla desteklenmiştir.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 649-672

Okuryazarlık ve Kentsel Nüfus Oranlarının Geçersiz Oylar ve Seçimlere Katılım Oranları Üzerindeki Etkileri: Son On Seçim için Van İli Üzerine Bir İnceleme
The Impact of Literacy and Urban Population Rate on Invalid Ballots and Elections Participation Rate: A Review on Van Province for the Last Ten Elections

• **Abdülkadir ÖZDEMİR***

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Tercan Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Erzincan/Türkiye.
Asst. Prof., Erzincan Binali Yıldırım University, Tercan Vocational Collage, Department of Office Services and Secretariat, Erzincan/Turkey.
ozdemir.kadir@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7306-6196

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

16/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Özdemir, A., (2021). Okuryazarlık ve Kentsel Nüfus Oranlarının Geçersiz Oylar ve Seçimlere Katılım Oranları Üzerindeki Etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 649-672

Citation: Özdemir, A., (2021). The Impact of Literacy and Urban Population Rate on Invalid Ballots and Elections Participation Rate: A Review on Van Province for the Last Ten Elections, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 649-672

Öz

Siyasal katılım ve geçersiz oy oranları, seçim sonuçları üzerinde etkilidir. Seçmenlerin siyasi tercihlerinde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, siyasi ideoloji, gelir düzeyi, aile, ikametgah gibi faktörler etkili olmaktadır. Seçimlere katılım ve geçersiz oy oranları ise siyasi tercih değil, siyasal davranış ve siyasal bilinç konusudur. Seçmenler bazen farkında olmadan, bazen de bilerek ve isteyerek oylarını geçersiz hale getirebilmektedirler. Bu çalışmanın amacı okuryazarlık oranlarının ve kentsel nüfus oranlarının seçimlere katılım ve geçersiz oylar üzerinde etkili olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Van ili örneği üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ihtiyaç duyulan veriler Türkiye İstatistik Kurumu resmi internet sayfasından elde edilmiş ve Türkiye'de 2010-2020 yılları arasında yapılan seçimler ve referandumlar dikkate alınmıştır. Çalışmada Türkiye genelindeki ve Van'daki seçmenlerin okuryazarlık oranları, seçimlere katılımı ve geçersiz oyları hesaplanmış, Van ilindeki seçmenler kırsal ve kentsel yaşam alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Van'daki seçmenlerin, seçim yıllarına göre okuryazarlık oranları, siyasal katılımı ve geçersiz oyları Türkiye ortalamaları ile karşılaştırılmış ve çalışmanın sonunda okuryazarlık ve kentsel nüfus oranlarının artmasının siyasal katılım ve geçersiz oylar üzerinde etkili olup olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van'da siyasal hayat, siyaset sosyolojisi, seçmen davranışları, okuryazarlık, kırdan kente göç.

Abstract

Political participation and the rate of invalid ballots are effective on election results. Factors such as age, gender, education level, political ideology, income level, family, and place of residence affect voters' political preferences. However, the level of elections participation and the rate of invalid ballots are not related to political preferences, but rather political behaviour and political consciousness. Voters cast invalid votes, sometimes unconsciously and sometimes knowingly and willingly. This study aims to determine whether the literacy and urban population rates have an impact on elections participation and the rate of invalid ballots. To explore the relationship, a study was conducted in Van, Turkey. In this study, the data obtained from the official website of the Turkish Statistical Institute was utilized and the results of the elections and referendums that were held in Turkey between 2010 and 2020 were examined. In this study, literacy, elections participation and invalid ballot rates both across Turkey and in Van province were calculated and the voter base in Van province was categorized as rural and urban. The rates of literacy, political participation, and invalid ballots in Van province by years when elections were held were compared to the general average in Turkey to determine whether the literacy rate and the rate of urban population growth affect the rates of political participation and invalid voting.

Keywords: Political life in Van, political sociology, voter behaviour, literacy, rural to urban migration.

Giriş

Yüzyıllar önce eski Yunan sitelerinde ve Roma'da, doğrudan demokrasi ile halklar egemenlik yetkilerini bizzat kullanabiliyorlarken, devletlerin büyümesi ve nüfusun artması temsili demokrasiyi kaçınılmaz hale getirmiştir. Demokrasi bireylere etkin katılım ve oy kullanma imkanı sağlamaktadır (Dahl, 2017: 48). Doğrudan demokrasinin ve temsili demokrasinin yanı sıra bireyler bazen de yarı doğrudan demokrasi araçlarıyla yönetime katılabilmektedirler. Referandum, halkın vetosu ve halkın kanun teklifi yarı doğrudan demokrasi araçları olsa da günümüzde bu yarı doğrudan demokrasi araçları içerisinde en yaygın olanı referandumlardır (Versan, 1990: 37-45). Referandum kavramının Türkiye'deki karşılığı halkoylamasıdır.

Davranışsal politika biliminin yükselişi, akademik camiada oy verme davranışlarına olan ilginin de artmasını sağlamıştır (Heywood, 2012: 310). Seçmenlerin hangi siyasi partileri niçin desteklediklerinin yanı sıra bireylerin siyasal katılımları ve kullandıkları oyların geçerlilik oranları da oy verme davranışları konusuna dahil edilmektedir. Siyasal katılma sadece oy vermeden ibaret değildir. Yönetenlerin kararlarını etkileyebilme yönündeki tüm faaliyetler siyasal katılma olarak kabul edilir (Çam, 1990: 158). Öyleyse bireylerin herhangi bir siyasi partide

aktif olarak görev alması, seçim propagandalarına ve siyasi eylemlere katılması da siyasal katılım olarak kabul edilmektedir. Bu durumda siyasal katılımı iki farklı şekilde tanımlamak gerekmektedir. Dar anlamda siyasal katılım sadece seçimlerde oy kullanmak, geniş anlamda siyasal katılım ise yöneticileri ve siyasileri etkileyecek her türlü eyleme dahil olma, siyasi parti üyeliği, özellikle seçim dönemlerinde olmak üzere hayatın her anında siyasal faaliyet veya söylemlerde bulunmadır. Siyasal katılımı düşük düzey ve yüksek düzey olarak sınıflandırmak da mümkündür. Düşük düzeyde katılma sadece yasalara uymak ve oy kullanmayı; yüksek düzeyde katılma ise siyasi partilerde görev alma, siyasi eylemlere katılma gibi daha aktif faaliyetleri içermektedir (Çam, 1990: 158). Bireylerin katılım düzeyine göre sınıflandırılmaları da siyasal katılımın konuları arasında yer almaktadır. Verba ve Nie (1972: 77) vatandaşları, siyasal katılım düzeylerine göre; etkin olmayanlar (siyasal faaliyetlere çok az katılan veya hiç katılmayanlar), sadece seçimlere düzenli olarak katılanlar, dar kapsamlı katılımcılar (belirli sorunlarda yetkililerle temas kuranlar), sadece toplumsal meselelerde siyasal faaliyette bulunup bunun dışında fazla etkin olmayanlar, siyasal kampanyalara yoğun şekilde katılanlar, her türlü faaliyete katılanlar olmak üzere altı gruba ayırmışlardır.

Bireylerin seçimlere katılmaları ve seçimlerde farkında olarak veya farkında olmadan oylarını geçersiz hale getirmeleri siyasal kültür ile yakından alakalıdır. Siyasal kültürün yanı sıra siyasal sistem de bireylerin siyasal davranışlarında etkili olmaktadır. Başka bir ifadeyle, siyasi sistem ve siyasal kültür bireylerin siyasal davranışları üzerinde önemli ölçüde etki etmektedir (Milbrath, 1981: 198). Siyasal kültür aynı zamanda karar alma sürecindeki genel ortamı da oluşturmaktadır (Çam, 1990: 157).

Siyasal davranışlarının oluşması insan hayatının ilk dönemlerinde (çocukluk yaşlarında) başlamakta, daha sonra iş sahibi olma, coğrafi yer değiştirme ve evlenme gibi statü değişikliklerinin yanı sıra eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet, meslek gelir gibi faktörler siyasal davranışlar üzerinde etki etmektedir (Çam, 1990: 159-161). Eğitim, gelir ve iş durumu, siyasi katılımın sosyo-ekonomik belirleyenlerindedir ve sosyo-ekonomik statünün siyasal katılım üzerindeki etkisi ülkeden ülkeye veya aynı ülke içerisinde bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir (Yılmaz ve Oy, 2014: 31). Endüstriyel üretime geçiş, okuryazarlık oranlarında artış ve kentleşme, demokratik sistemdeki siyasal katılım üzerinde etkili olan diğer faktörlerdir (Norris, 2004: 18). Almond ve Verba (1963: 186) tarafından, siyasal kültür ve politik tutumlar üzerine beş ülke örneğinde

yapılan çalışmada, siyasal davranış ve tutumların ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Özetle siyasal katılım ve seçmen davranışları üzerinde, siyasal ideoloji ve görüşlerin yanı sıra, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet, sosyal çevre, meslek, ikametgah, kentleşme ve endüstrileşme gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Van ili örneğinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada siyasi katılım ve seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerden olan okuryazarlık ve kentsel nüfus oranlarındaki artışın, seçimlere katılım ve geçersiz oylar üzerindeki etkileri ölçülmüştür.

Amaçlar

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte, Türkiye’de 54 kez seçim yapılmıştır. Seçmenlerin siyasi ideolojilerinin yanı sıra, eğitim öğretim düzeyleri ve yaşadıkları coğrafya siyasi davranışlarında ve tercihlerinde etkili olmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Van ili örneğinden yola çıkılarak, okuryazarlık oranlarının ve kentsel nüfustaki artışın seçmen davranışlarındaki etkisini araştırmaktır. Daha geniş bir ifadeyle, Van ilindeki seçmenlerin okuryazarlık oranları ile Türkiye genelindeki seçmenlerin okuryazarlık oranlarının karşılaştırması, seçmenlerin okuryazarlık oranlarındaki artış eğilimi ve bu eğilimin Türkiye geneli ile karşılaştırılması, okuryazar olmayan seçmenlerin cinsiyete göre sınıflandırılması ve kadın seçmenlerin okuryazarlık oranlarındaki değişimin hesaplanması, Van ilindeki kent nüfusu ile kırsal nüfusun karşılaştırılarak kentsel nüfus oranlarındaki artışın siyasal katılım ve geçerli oy oranları üzerindeki etkilerinin hesaplanması, ildeki siyasal katılım ve geçersiz oy oranlarındaki değişimlerin Türkiye geneli ile karşılaştırılması, seçmenlerin hangi seçimlere daha fazla katılım sağladıklarının, hangi seçimlerde daha yüksek oranda geçerli oy kullandıklarının belirlenmesi ve yorumlanması, en yüksek ve en düşük katılımlar ile en yüksek ve en düşük geçersiz oyların hangi seçimlerde hangi ilçede olduğunun belirlenmesi, son olarak okuryazarlık oranlarının ve kentsel alanlarda veya kırsal alanlarda yaşamının siyasal katılım ve geçerli oy oranları üzerinde etkili olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Seçmen davranışları, yaş, cinsiyet, eğitim, okuryazarlık düzeyi, aile, sosyal çevre, gelir düzeyi, yerleşim yeri gibi birçok faktör tarafından etkilenmekle birlikte, seçmen davranışlarının seçimlere katılım, siyasi partilere üye olma, gerek seçim dönemlerinde gerekse olağan dönemlerde aktif olarak siyasi faaliyette bulunma, oy kullanma veya kullanmama, kullanılan oyları isteyerek veya istemeden geçersiz hale getirme gibi göstergeleri vardır. Bu çalışmada, seçmen davranışlarının göstergelerinden olan seçimlere katılım ve geçersiz oy

oranlarının, okuryazarlık ve kentsel nüfus oranlarındaki artıştan ne düzeyde etkilendiği üzerine odaklanılmıştır.

Yöntem

2010-2020 yılları arasında Türkiye’de dört milletvekilliği seçimi, iki halkoylaması (referandum), iki mahalli idare (yerel yönetim) ve iki Cumhurbaşkanlığı seçimi olmak üzere toplamda on seçim/oylama yapılmıştır.

Çalışmanın ilk başlığında Van ilindeki ve Türkiye genelindeki seçmenlerin okuryazarlık oranları seçim yıllarına göre hesaplanmış ve karşılaştırması yapılmıştır. Van’da okuryazar olmayan seçmenlerin cinsiyete göre dağılımına, Van’daki seçmenlerin okuryazarlık durumları açısından diğer büyükşehirlerdeki seçmenler ile karşılaştırılmasına ve Van’daki seçmenlerin okuryazarlık durumları açısından genel değerlendirmesine ilk başlıkta yer verilmiştir.

İkinci aşamaya gelindiğinde, Van ilindeki seçmenlerin yerleşim yerlerine göre dağılımları (kır-kent) belirlenmiş ve kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranları tablo şeklinde yıllara göre sunulmuştur. Kır-kent ayrımı yapılırken Van ili merkezinde yer alan Edremit, İpekyolu ve Tuşba ilçeleri ve bu ilçelere bağlı mahalleler merkez olarak kabul edilirken diğer ilçe (Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Özalp, Saray) ve bu ilçelere bağlı mahalleler kırsal olarak değerlendirilmiştir.¹

Üçüncü aşamada seçim yıllarına göre Van ilinde seçimlere/oylamalara katılım oranları, okuryazarlık oranları ve geçerli oy oranları hesaplanmış ve Türkiye geneli oranlar ile karşılaştırılmıştır. Seçim yıllarına göre Van’ın ilçeleri arasında en yüksek ve en düşük siyasal katılımlar ve geçersiz oy oranlarının yanı sıra Van’ın okuryazarlık oranlarının diğer büyükşehirler ile karşılaştırması yine bu aşamada hesaplanmıştır.

Çalışmasının son aşamasında, ilk üç aşamada elde edilen veriler ışığında, Van ilinde okuryazarlık ve kır-kent nüfus oranlarının siyasal katılım ve geçersiz oylar üzerindeki etkileri belirlenmiştir. Bu aşamada Türkiye genelinde de geçerli olan bazı çıkarımlar yapılmıştır.

1. Van İlindeki Seçmenlerin Okuryazarlık Oranları

Türkiye genelinde olduğu gibi, Van ilinde de 2010 yılından 2019 yılına kadar olan süreçte seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranı sürekli olarak azalmıştır. 2010 yılında, Van’da

¹ 12.11.2012 tarihinde kabul edilen 6360 sayılı yasa gereği, 30 Mart 2014 yerel seçimleriyle birlikte Van ilinde yer alan köylerin ve beldelerin tüzel kişilikleri sona ermiş, köyler mahalle statüsüne geçmiştir.

yaşayan seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranının Türkiye ortalamasına uzaklığı % 15,12 iken, bu oran 2019 yılında 5,09'a kadar gerilemiştir.

Van'da 2010 yılında seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranı % 24,23 iken bu oran 2019 yılında % 8,75'e düşmüştür. 2010-2019 yılları arasında, seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranında % 63,89'luk pozitif yönlü bir değişim vardır. Türkiye'de ise 2010 yılında seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranı % 9,08 iken bu oran 2019 yılında % 3,66'ya gerilemiştir. 2010-2019 yılları arasında, seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranında % 59,69'luk pozitif yönlü bir değişim vardır.

2010-2019 yılları arasındaki okuryazarlık verileri incelendiğinde, Van ilinde yaşayan seçmenlerin okuryazarlık oranları Türkiye ortalamasının altında olsa da; yıllara göre Van ilindeki seçmenlerin okuryazarlık oranlarındaki artış, Türkiye genelindeki artıştan daha fazladır. Bu gelişmeler, zaman ilerledikçe, Van'da yaşayan seçmenlerin okuryazarlık oranlarının Türkiye ortalamasına daha da yaklaşacağını göstermektedir.

Cinsiyete göre okuryazar olmayan seçmenler incelendiğinde, okuryazar olmayan kadın seçmenlerin, okuryazar olmayan toplam seçmenler içerisindeki oranı daha yüksektir ve bu oran Türkiye genelinde sürekli artış eğilimindedir. Ancak; Van ilinde okuma yazma bilmeyen kadın seçmenlerin toplam okuma yazma bilmeyen seçmenlere oranı, Türkiye genelinde okuma yazma bilmeyen kadın seçmenlerin toplam okuma yazma bilmeyen seçmenlere oranından daha düşüktür. Okuma yazma bilmeyen seçmenlerin cinsiyete göre dağılımında ve kadınların okuryazarlık artış hızında, Van ilinin Türkiye ortalamalarına göre daha fazla gelişme kaydettiği kesindir.

Okuma yazma bilmeyen seçmenlerin toplam seçmenlere oranı her geçen yıl daha da azalmıştır. Bu olumlu gelişme, Van'da okuryazarlık oranlarının gün geçtikçe arttığını ve Türkiye ortalamasına yaklaştığını göstermektedir. Ancak, Tablo 1'den de görülebileceği gibi, Van ilindeki seçmenlerin okuryazarlık oranları her zaman Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 1: Van ilinde yaşayan seçmenlerin okuryazarlık oranları ve Türkiye geneli ile karşılaştırması

	2010	2011	2014	2014	7 Haziran 2015	1 Kasım 2015	2017	2018	2018	2019
Okuma yazma bilmeyenler (Türkiye) (%)	9,08	7,33	4,85	4,74	4,66	4,56	4,24	3,90	3,90	3,66
Okuma yazma bilmeyenler (Van) (%)	24,23	17,13	12,10	11,97	11,50	11,34	10,48	9,52	9,52	8,75

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

Van ilindeki okuryazarlık oranlarının diğer büyükşehirler ile karşılaştırması “*Yerel Seçimler*” başlığında (3.4. Başlıkta); Okuryazarlık oranlarının siyasal katılım ve geçersiz oy oranları üzerindeki etkileri “*Van İlinde Okuryazarlık ve Kır-Kent Nüfus Oranlarının Siyasal Katılım ve Geçersiz Oylar Üzerindeki Etkileri*” başlığında (4. Başlıkta) detaylı olarak analiz edilmiştir.

1.1. Van İlinde Okuryazar Olmayan Seçmenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Türkiye’de okuryazar olmayan seçmen kadınların, okuryazar olmayan tüm seçmenler içerisindeki payı yıllara göre artış göstermiştir. 2010 referandumunda okuryazar olmayan seçmenlerin % 80,90’unu kadınlar oluştururken; 2019 yerel seçimlerine gelindiğinde bu oran % 86,28’e yükselmiştir.

Van ilinde de artış eğilimi Türkiye genelindeki gibidir. 2010 referandumunda Van ilindeki okuryazar olmayan seçmenlerin % 76,53’ünü kadınlar oluştururken; 2019 yerel seçimlerine gelindiğinde bu oran % 84,25’e yükselmiştir. Ancak, Van ilinde okuryazar olmayan seçmenler içerisinde kadınların oranı, Türkiye’de okuryazar olmayan seçmenler içerisindeki kadınların oranından daha düşüktür. Okuryazar olmayan seçmen kadınların oranları karşılaştırıldığında Van ilinde yaşayan seçmen kadınların okuryazarlık oranlarının Türkiye ortalamasından daha fazla olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

1.2. Van İlindeki Seçmenlerin Okuryazarlık Oranlarının Diğer Büyükşehirlerdeki Seçmenler ile Karşılaştırılması

2014 yılı yerel seçim istatistiklerine göre kayıtlı seçmenler içerisinde okuryazar olmayan seçmenlerin oranı, büyükşehirler içerisinde 27. sırada olan Van'da % 12,10; 28. sırada olan Diyarbakır'da % 12,21; 29. sırada olan Şanlıurfa'da % 14,40 ve 30. sırada olan Mardin'de ise % 15,20'dir.

2019 yerel seçim istatistiklerine göre ise, okuryazar olmayan seçmenlerin oranları ve otuz büyükşehir içerisindeki sıralamaları şu şekildedir: Van % 8,75 ile 27. sırada, Diyarbakır 9,30 ile 28. sırada, Mardin 11,29 ile 29. sırada, Şanlıurfa ise 11,87 ile 30. sırada yer almaktadır. Van'ın sıralamasında herhangi bir değişme olmamasına rağmen, okuryazar olmayan seçmenlerin oranında ciddi bir azalma olmuştur. Van'daki okuryazar olmayan seçmenlerin oranının Türkiye ortalamasından farkı 7,83'ten 5,51 e kadar gerilemiş, okuryazarlık oranları Türkiye ortalamasına biraz daha yaklaşmıştır. Ayrıca 2014 - 2019 yılları arasında Van ilinde okuryazar olmayan seçmenlerin oranı % 12,10'dan % 8,75'e düşmüş ve bu yıllar arasında % 27,69 oranında ilerleme kaydedilmiştir. Okuryazarlık oranlarının düşük olduğu diğer üç büyükşehirde ise Diyarbakır % 23,83, Şanlıurfa % 17,57, Mardin % 25,72 ilerleme kaydedebilmiştir. Bu oranlar, Van ilindeki seçmenlerin okuryazarlık oranlarının, adı geçen diğer büyükşehirlerle göre daha hızlı arttığını göstermektedir.

2. Van İlindeki Seçmenlerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları (Kır-Kent Nüfus Oranları)

2010 referandumundan 2019 yerel seçimlerine kadar yapılmış olan toplam 10 seçimde/oylamada kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranı sürekli olarak azalış göstermiştir. Bir başka deyişle kentte yaşayan seçmenlerin oranı sürekli olarak artmıştır. Bu durumun tek istisnası 2019 yerel seçimleri olmuştur. 2018 yılı cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinde kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranı % 45,40 iken, bu oran, 2019 yerel seçimlerinde % 46,46'ya yükselmiştir.

2010 referandumunda kırsal kesimde yaşayan seçmenler kentte yaşayan seçmenlerden fazla iken (% 50,18 - % 49,82) geriye kalan 9 seçim ve referandumda kentte yaşayan seçmenler kırsal kesimde yaşayan seçmenlerden daha fazla olmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: Van İlinde kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranı

	2010	2011	2014	2014	7 Haziran 2015	1 Kasım 2015	2017	2018	2018	2019
Kırsal kesimdeki seçmenlerin toplam seçmenlere oranı (%)	50,18	49,93	48,90	48,39	47,84	47,26	46,37	45,40	45,40	45,46

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

Kırsal kesimde yaşayan seçmenler ile kentte yaşayan seçmenlerin siyasal katılımı ve kullandıkları oyların geçersizlik oranları “*Van İlinde Okuryazarlık ve Kır-Kent Nüfus Oranlarının Siyasal Katılım ve Geçersiz Oylar Üzerindeki Etkileri*” başlığında (4. Başlıkta) detaylı olarak analiz edilmiştir.

3. Van İlinde Seçimlere/Oylamalara Katılım Oranlarının ve Geçersiz Oyların Türkiye Geneli ile Karşılaştırması

Türkiye’nin demokrasi tarihinde, ilki 1923 yılında olmak üzere toplamda 26 kez milletvekilliği seçimi (genel seçim), 7 kez halkoylaması (referandum), 2 kez Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. İlk çok partili yerel seçim ise iki partin katıldığı 1930 yerel seçimleri olmuş ve toplamda 19 kez yerel seçim yapılmıştır.

Bu çalışma 2010-2020 yılları arasındaki seçim ve oylamaları kapsadığından Cumhuriyet tarihindeki tüm seçimler ve halkoylamaları değil, sadece 12 Haziran 2011, 7 Haziran 2015, 1 Kasım 2015 ve 24 Haziran 2018 tarihlerinde yapılan milletvekilliği seçimleri; 12 Eylül 2010 ve 16 Nisan 2017 tarihlerinde yapılan halkoylamaları; 30 Mart 2014 ve 31 Mart 2019 tarihlerinde yapılan yerel seçimler ve 10 Ağustos 2014 ve 24 Haziran 2018 tarihlerinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri incelenmiştir. Bu seçim ve halkoylamalarındaki katılım ve geçersiz oy oranlarının analizi aşağıda incelenmiştir. İncelemede sadece Van ili ile Türkiye geneli karşılaştırılması yapılmamış, aynı zamanda Van ilinin en çok/en az katılım sağlayan ve en çok/en az geçersiz oy kullanan ilçeleri de belirlenmiştir. “3.4. Yerel Seçimler” başlığında ise Van ilinin diğer büyükşehirler ile karşılaştırmasına da yer verilmiştir.

3.1. Genel Seçimler

2011 milletvekilliği seçimlerinde, Van’da yaşayan 545959 seçmenin % 80,49’u seçimlere katılmış ve seçimlere katılan

seçmenlerin % 96,76'sı geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 83,16 ve geçerli oy oranı % 97,78 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 2011 milletvekilliği seçimlerinde Van ilinde katılım ve geçerli oy oranlarının Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Özalp'te (% 73,90); en yüksek katılım ise Başkale'de (% 89,21) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 93,27 ile Bahçesaray'da; en yüksek geçerli oyun ise % 98,69 ile Başkale'de olduğu görülmektedir. Başkale ilçesinin ilçe merkezi dışındaki yerleşim yerlerinde yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranı ise % 99,05 olarak hesaplanmıştır.

7 Haziran 2015 milletvekilliği seçimlerinde, Van'da yaşayan 596809 seçmenin % 84,50'si seçimlere katılmış ve seçimlere katılan seçmenlerin % 97,68'i geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 83,92 ve geçerli oy oranı % 97,17 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 7 Haziran 2015 milletvekilliği seçimlerinde Van ilinde katılım ve geçerli oy oranlarının Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Tuşba (% 81,07) ve Erciş'te (81,29); en yüksek katılım ise yine Başkale'de (% 94,47) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 95,90 ile yine Bahçesaray'da; en yüksek geçerli oyun ise % 99,31 ile yine Başkale'de olduğu görülmektedir. Bir önceki milletvekili seçimine (2011) göre, Türkiye genelinde katılım oranı artmış olsa da Van'daki artış daha fazla olmuştur. Geçersiz oy oranları da Türkiye genelinde bir önceki seçime göre artmışken, Van ilinde geçersiz oy oranı azalmıştır.

1 Kasım 2015 milletvekilliği seçimlerinde Van'da yaşayan 599698 seçmenin % 81,11'i seçimlere katılmış ve seçimlere katılan seçmenlerin % 97,48'i geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 85,23 ve geçerli oy oranı % 98,56 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 1 Kasım 2015 milletvekilliği seçimlerinde Van ilinde katılım ve geçerli oy oranlarının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Bahçesaray'da (% 75,57); en yüksek katılım ise yine Başkale'de (% 93,22) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 95,11 ile yine Bahçesaray'da; en yüksek geçerli oyun ise % 99,22 ile yine Başkale'de olduğu görülmektedir. 7 Haziran 2015 genel seçimlerine göre Türkiye genelinde katılım oranları ve geçerli oy oranları artmış iken; Van ilinde katılım oranları ve geçerli oy oranları azalmıştır.

2018 milletvekilliği seçimlerinde Van'da yaşayan 637867 seçmenin % 83,06'sı seçimlere katılmış ve seçimlere katılan

seçmenlerin % 96,62'si geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 86,22 ve geçerli oy oranı % 97,94 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 2015 milletvekilliği seçimlerinde Van ilinde katılım ve geçerli oy oranlarının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Erciş'te (% 79,66); en yüksek katılım ise Çatak'ta (% 85,31) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 93,27 ile yine Bahçesaray'da; en yüksek geçerli oyun ise % 97,52 ile yine Başkale'de olduğu görülmektedir.

2010-2020 yılları arasında toplamda dört kez milletvekilliği seçimleri yapılmıştır. 7 Haziran 2015 seçimlerinde Van'da Türkiye ortalamasının üzerinde bir katılım gerçekleşmiş iken diğer üç seçimde Van'daki katılım oranları Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Tablo 3'ten de görülebileceği gibi, katılım oranlarında dikkat çeken bir durum da şudur: Türkiye genelinde 1 Kasım seçimlerinde, 1 Haziran seçimlerine göre katılımda artış ve geçersiz oy oranlarında azalış yaşanmışken, Van'da katılımda azalış ve geçersiz oy oranlarında artış yaşanmıştır.

Tablo 3: Van ilinde ve Türkiye genelinde seçimlere katılım ve geçersiz oy oranları (Milletvekilliği seçimleri)

	2011	7 Haziran 2015	1 Kasım 2015	2018
Seçimlere katılım oranı (Türkiye) (%)	83,16	83,92	85,23	86,22
Seçimlere katılım oranı (Van) (%)	80,49	84,50	81,11	83,06
Geçersiz oy oranı (Türkiye) (%)	2,22	2,83	1,44	2,06
Geçersiz oy oranı (Van) (%)	3,24	2,32	2,51	3,38

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

Van'ın ilçeleri arasında siyasi katılım açısından karşılaştırma yapıldığında; en yüksek katılımların 2011 ve 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 seçimlerinde Başkale'de, 2018 yılı seçimlerinde ise Çatak'ta; en düşük katılımların ise 2011 seçimlerinde Özalp'te, 7 Haziran 2015 seçimlerinde Tuşba'da, 1 Kasım 2015 seçimlerinde Bahçesaray'da ve 2018 seçimlerinde Erciş'te olduğu görülmüştür.

Van'da geçersiz oy oranları üç seçimde Türkiye ortalamasının üstünde iken 7 Haziran 2015 seçimlerinde Türkiye ortalamasından daha az olmuştur. Geçersiz oylar Türkiye genelinde 7 Haziran'dan 1 Kasım'a neredeyse yarı yarıya azalma göstermişken (2,83'ten 1,44'e); Van'da artış göstermiştir (2,32'den 2,51'e).

Van'ın ilçeleri arasında geçerli oy oranları açısından karşılaştırma yapıldığında; dört seçimde de en yüksek geçerli oy oranlarının Başkale'de, en düşük geçerli oy oranlarının ise Bahçesaray'da olduğu görülmüştür.

2018 milletvekilliği seçimleri haricindeki diğer üç milletvekilliği seçimlerinde, Başkale'de, hem katılım hem de geçerli oy oranı Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 7 Haziran 2015 milletvekilliği seçimlerinde geçerli oy oranı Başkale'de % 99,31'e kadar yükselmiştir. Özellikle Başkale ilçesinde hem katılım oranlarının hem de geçerli oy oranlarının çok yüksek olması dikkat çekicidir.

3.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Cumhuriyetin ilanından 2014 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar, Cumhurbaşkanları Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiştir. Özellikle çok partili yaşama geçişten sonra, Cumhurbaşkanı seçimlerinde defalarca sistemsel tikanıklıklar yaşanmış ve 2007 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin halkoylamasıyla kabul edilmesi sonucunda, Cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesi uygulaması sona ermiştir. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği ilk seçim 2014 seçimleri olmuş ve seçilen Cumhurbaşkanı 2018 yılında yapılan erken seçime kadar görev yapmıştır. 2017 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiş ve yeni sistem 2018 yılı seçimleri ile fiilen uygulanmaya başlanmıştır (Özdemir, 2019: 203). Yeni hükümet sisteminde de Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmektedir. Türk siyasal hayatında, seçmenler 2014 ve 2018 yıllarında olmak üzere, iki kez Cumhurbaşkanlığı seçimi için sandığa gitmişlerdir.

2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Van'da yaşayan 579886 seçmenin % 71,89'u seçimlere katılmış ve seçimlere katılan seçmenlerin % 98,19'u geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 77,04 ve geçerli oy oranı % 98,19 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Van ilindeki katılım oranlarının Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Erciş'te (% 65,23); en yüksek katılım ise Başkale'de (% 91,57) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 96,98 ile Bahçesaray'da; en yüksek geçerli oyun ise % 99,32 ile Başkale'de olduğu görülmektedir.

2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Van'da yaşayan 637867 seçmenin % 83,09'u seçimlere katılmış ve seçimlere katılan seçmenlerin % 96,80'i geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 88,19 ve geçerli oy oranı % 97,76 olarak

hesaplanmıştır. Bu verilere göre 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Van ilindeki katılım oranlarının Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım yine Erciş'te (% 79,69); en yüksek katılım ise Çatak'ta (% 85,67) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 96,70 ile yine Bahçesaray'da; en yüksek geçerli oyun ise % 98,03 ile yine Başkale'de olduğu görülmektedir.

2014 ve 2018 yıllarında yapılan iki Cumhurbaşkanlığı seçiminde de Van ilindeki katılım oranlarının Türkiye genelindeki katılım oranlarının altında olduğu, 2014'te geçersiz oy oranlarının Türkiye ortalaması ile aynı; ancak 2018'de Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. 2014'ten 2018'e Türkiye genelinde olduğu gibi Van'da da katılım oranı artmış; ancak 2014'ten 2018'e Türkiye genelinde olduğu gibi Van'da da geçerli oy oranları azalmıştır (Tablo 4).

Tablo 4: Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde katılım ve geçersiz oy oranları

	2014	2018
Seçimlere katılım oranı (Türkiye) (%)	77,04	88,19
Seçimlere katılım oranı (Van) (%)	71,89	83,09
Geçersiz oy oranı (Türkiye) (%)	1,81	2,24
Geçersiz oy oranı (Van) (%)	1,81	3,16

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

Her iki seçimde de geçerli oyların en yüksek olduğu ilçe Başkale, geçerli oyların en düşük olduğu ilçe ise Bahçesaray olmuştur. Katılım oranları incelendiğinde ise, her iki seçimde de en düşük katılımın Erciş'te, 2014'te en yüksek katılımın Başkale'de, 2018'de ise en yüksek katılımın Çatak'ta olduğu görülmüştür.

3.3. Halkoylamaları (Referandumlar)

Referandumlar, seçmenlerin belli bir devlet politikası hakkında görüşlerini belirtmelerini sağlayan oylamalardır. Referandumların seçimlerden farkı, seçimlerde yasama veya yürütmede görev almak isteyen adaylar arasında belirleme işlemi yapılırken, referandumlarda bir anaysa değişikliğinin veya kamu politikasının seçmenler tarafından kabul edilmesi veya reddedilmesi söz konusudur (Heywood: 295). Türkiye'nin siyasal hayatında, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte 1961, 1982, 1987, 1988, 2007, 2010 ve 2017

yıllarında olmak üzere toplamda yedi kez halkoylaması (referandum) yapılmıştır. Bu yedi halkoylamasının sadece biri (1988 halkoylaması) seçmenler tarafından reddedilmişken, diğer altı halkoylaması kabul edilmiştir.

2010 yılında yapılan halkoylamasında, Van ilinde yaşayan 529633² seçmenin % 43,60'ı oylamaya katılmış ve seçmenlerin % 95,37'si geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 73,71 ve geçerli oy oranı % 98,11 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 2010 halkoylamasında, Van ilindeki katılım oranlarının Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Başkale'de (% 14,19); en yüksek katılım ise Gevaş'ta (% 72,67) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 86,92 ile Çatak'ta; en yüksek geçerli oyun ise % 97,19 ile Edremit'te olduğu görülmektedir.

2017 yılında yapılan halkoylamasında ise, Van ilinde yaşayan 617895 seçmenin % 75,83'ü oylamaya katılmış ve seçmenlerin % 96,79'u geçerli oy kullanmıştır. Türkiye genelinde ise katılım oranı % 87,44 ve geçerli oy oranı % 98,25 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre 2017 halkoylamasında, Van ilindeki katılım oranlarının Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu seçimde en düşük katılım Çaldıran'da (% 67,12); en yüksek katılım ise Başkale'de (% 84,40) gerçekleşmiştir. Geçerli oylar açısından ilçeler kıyaslandığında, en düşük geçerli oyun % 95,03 ile yine Çatak'ta; en yüksek geçerli oyun ise % 98,43 ile Başkale'de olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Halkoylamalarında katılım ve geçersiz oy oranları

	2010	2017
Halkoylamasına katılım oranı (Türkiye) (%)	73,71	87,44
Halkoylamasına katılım oranı (Van) (%)	43,60	75,83
Geçersiz oy oranı (Türkiye) (%)	1,89	1,75
Geçersiz oy oranı (Van) (%)	4,63	3,21

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

Her iki halkoylamasında da Van ilindeki katılım ve geçerli oy oranları Türkiye ortalamasının altında kalmıştır (Tablo 5). 2010-2017 yılları arasında okuryazarlık oranlarının artmasıyla geçerli oy oranı arasında paralellik görülmektedir. Her iki halkoylamasında da en yüksek geçersiz oyların Çatak'ta; 2010'da en yüksek geçerli oy oranının Edremit'te, 2017'de en yüksek geçerli oy oranının Başkale'de

² Gümrük kapılarında oy kullanan seçmenler (yurtdışı seçmenleri) ile ceza infaz kurumu seçmenleri kapsamamaktadır.

olduğu görülmektedir. İlçeler, halkoylamalarına katılım oranları açısından karşılaştırıldığında ise, 2010 halkoylamasında en düşük katılım Başkale iken, 2017’de en yüksek katılımın Başkale’de olduğu, 2010’da en yüksek katılım oranının Gevaş’ta, 2017’de en düşük katılım oranının Çaldıran’da olduğu görülmüştür.

2010 yılında yapılan halkoylamasını bazı siyasi partiler boykot etmiş ve seçmenlere sandığa gitmemeleri konusunda çağrıda bulunmuşlardır (Anbarlı Bozaday, 2011: 124; Börklüoğlu, 2019: 196). Bu boykot çağrısı sonucunda bazı doğu ve güneydoğu illerinde yaşayan seçmenlerin büyük bir çoğunluğu sandığa gitmemiş ve 2010 halkoylamasına katılım oranı düşük olmuştur. Van ilindeki seçmenlerin büyük bir kısmı da bazı siyasi partilerin boykot çağrısını dikkate alarak halkoylamasına katılmamış ve bunun sonucunda 2010 yılı halkoylamasında Van ilindeki katılım % 43,60 oranında gerçekleşmiştir.

3.4. Yerel Seçimler

Van, 12.11.2012 tarihinde kabul edilen 6360 sayılı yasa ile büyükşehir statüsü kazanan on dört ilden biridir (On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun). Bu illerde büyükşehir belediyeleri, 30 Mart 2014 yerel seçimleriyle birlikte faaliyete başlamışlardır. Van’ın büyükşehir olmasıyla birlikte ildeki tüm köylerin ve beldelerin tüzel kişilikleri sona ermiş ve köyler ve beldeler mahalle statüsüne dönüşmüştür. Köyler ve beldelerin yanı sıra otuz ildeki il özel idaresinin de hukuki statüsü sona ermiştir.

Türkiye’de birden fazla siyasi partinin katıldığı ilk yerel seçimler 1930 yılında yapılmış ve o yıldan 2020 yılına kadar toplamda 19 kez çok partili yerel seçim yapılmıştır. Yerel seçimlerde büyükşehir olmayan 51 ilde yaşayan seçmenler, ikamet ettikleri mahallenin veya köyün muhtar ve ihtiyar heyeti adayları, il genel meclisi üyesi adayları, seçmenin ikamet ettiği yer bir belde veya belediye sınırları içerisinde ise belediye başkanı ve belediye meclis üyesi adayları için oy kullanmaktadırlar. Seçmen, büyükşehir statüsünde olan 30 ilden birinde ikamet ediyor ise, ikamet ettikleri mahallenin muhtar ve ihtiyar heyeti adayları, belediye başkanı ve belediye meclis üyesi adayları ve büyükşehir belediye başkanı adayı için oy kullanmaktadırlar.

Özetle büyükşehir olmayan bir ilin köyünde yaşayan bir seçmen sadece köy muhtarı, ihtiyar heyeti ve il genel meclisi üyesi için; büyükşehir olmayan bir ilin merkezinde veya belediyesinde yaşayan bir seçmen mahalle muhtarı, ihtiyar heyeti, il genel meclisi üyesi adayı,

belediye başkan adayı ve belediye meclisi üyesi adayı için oy kullanmaktadır. Büyükşehirlerde yaşayan seçmenler ise, yaşadığı coğrafi alanın statüsüne bakılmaksızın, ikamet ettikleri mahallenin muhtar ve ihtiyar heyeti adayları, belediye başkanı adayı, belediye meclis üyesi adayları ve büyükşehir belediye başkanı adayı için oy kullanmaktadırlar.

Türkiye’de 2010-2020 yılları arasında, 2014 ve 2019 yıllarında olmak üzere iki kez mahalli idareler seçimi yapılmıştır. Bu seçimlerde Van ilinde ve otuz büyükşehirde katılım oranları, geçersiz oy oranları ve okuryazarlık oranlarındaki değişimler ve gelişmeler aşağıda incelenmiştir.

2014 yerel seçimlerinde, Van ilindeki 577186 seçmenin % 81,88’i seçimlere katılmış, bu seçmenlerin % 95,31’i geçerli oy kullanmıştır. Bu yerel seçimlerde otuz büyükşehirdeki katılım oranı % 89,47 ve geçerli oy oranı % 95,81 olarak hesaplanmıştır. Van’da okuryazar olmayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranı % 12,10 iken tüm büyükşehirlerde bu oran % 4,27’dir. İlçeler içerisindeki en düşük katılım Özalp’te (% 78,18) ve en yüksek katılım Çatak’ta (87,52); en düşük geçerli oy oranı Özalp’te (% 92,53) ve en yüksek geçerli oy oranı ise Başkale’de (% 97,65) ölçülmüştür.

2019 yerel seçimlerinde, Van ilindeki 652878 seçmenin % 78,51’i seçimlere katılmış, bu seçmenlerin % 94,41’i geçerli oy kullanmıştır. Bu yerel seçimlerde otuz büyükşehirdeki katılım oranı % 84,64 ve geçerli oy oranı % 96,53 olarak hesaplanmıştır. Van’da okuryazar olmayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranı % 8,75 iken tüm büyükşehirlerde bu oran % 3,24’tür. İlçeler içerisindeki en düşük katılım Tuşba’da (% 75,92) ve en yüksek katılım yine Çatak’ta (86,8); en düşük geçerli oy oranı Saray’da (% 92,45) ve en yüksek geçerli oy oranı ise Bahçesaray’da (% 94,86) ölçülmüştür.

İlçeler arasında yapılan kıyaslamada, en yüksek katılım oranlarının iki yerel seçimde de Çatak ilçesinde olduğu görülmektedir. Bunun iki farklı nedeni olabilir: ya Çatak ilçesinde yerel seçimlerde rekabet diğer ilçelere göre daha fazladır; ya da Çatak’ta yaşayan seçmenler yerel seçimlere diğer ilçelere göre daha fazla önem vermektedir. En düşük katılım oranları ise 2014’te Özalp’te, 2019’da Tuşba’da ölçülmüştür. En düşük geçerli oy oranları 2014’te Özalp’te, 2019’da Saray’da; en yüksek geçerli oy oranları 2014’te Başkale’de, 2019’da Bahçesaray’dadır.

İki yerel seçimde de, Van ilindeki katılım ve geçerli oy oranları büyükşehirler ortalamasının altındadır. 2019 yerel seçimlerinde bir önceki yerel seçimlere göre hem Van’da hem de otuz büyükşehirde katılım oranlarında azalma görülmüştür.

Tablo 6: Mahalli idareler seçimlerinde katılım ve geçersiz oy oranları

	2014	2019
Seçimlere katılım oranı (Otuz Büyükşehir) (%)	89,47	84,64
Seçimlere katılım oranı (Van) (%)	81,88	78,51
Geçersiz oy oranı (Otuz Büyükşehir) (%)	4,19	3,47
Geçersiz oy oranı (Van) (%)	4,69	5,59
Okuryazar olmayan seçmen oranı (Otuz Büyükşehir) (%)	4,27	3,24
Okuryazar olmayan seçmen oranı (Van) (%)	12,10	8,75

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

Tablo 6'dan görülebileceği gibi, her iki seçimde de Van'da yaşayan seçmenler içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı otuz büyükşehirdeki seçmenlerin ortalamasından daha fazla olmasına rağmen; Van ilinde, 2019'da 2014'e göre oransal olarak bir gelişme olduğunu söyleyebilmek mümkündür. 2019 yerel seçimlerinde, bir önceki yerel seçimlere göre Van ilinde hem okuma yazma bilmeyenlerin oranında azalma olmuş hem de büyükşehirlerde okuma yazma bilmeyenlerin ortalamasına daha da yaklaşmıştır. Başka bir ifadeyle, 2014'te otuz büyükşehir ortalaması ile Van ortalaması arasındaki fark 7,83 iken; 2019 yerel seçimlerinde bu fark 5,51 e düşmüştür.

3.5. Geçersiz Oy Oranı ve Siyasal Katılım Bağlamında Van İlinin Türkiye Ortalaması İle Karşılaştırması: Son On Seçim ve Halkoylaması

Yapılan son on seçim ve halkoylamasının sadece birinde (7 Haziran 2015 milletvekili seçimlerinde) Van ilindeki seçimlere katılım oranları Türkiye ortalamasının üzerindeyken diğer dokuz seçim ve halkoylamasının tamamında Türkiye ortalamasını altındadır.

Tablo 7'den görülebileceği gibi, yapılan son on seçim ve halkoylamasının sadece birinde (7 Haziran 2015 milletvekili seçimlerinde) Van ilindeki geçersiz oy oranları Türkiye ortalamasının altında iken sekizinde Türkiye ortalamasının üstündedir. 2014 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Türkiye genelindeki geçersiz oy oranı Van'daki geçersiz oy oranıyla hemen hemen aynıdır (Tablo 7).

2010-2020 yılları arasında yapılan seçim ve halkoylamaları içerisinde, sadece 7 Haziran 2015 milletvekilliği seçimlerinde Van ilinde yaşayan seçmenlerin Türkiye ortalamalarına göre daha bilinçli davrandığını söyleyebilmek mümkündür.

Tablo 7: Son on seçim ve halkoylamalarında katılım ve geçersiz oy oranları

	2010	2011	2014 ³ (1)	2014 (2)	7 Haziran 2015	1 Kasım 2015	2017	2018 ⁴ (3)	2018 (4)	2019
Seçimlere katılım oranı (Türkiye) (%)	73,71	83,16	89,47	77,04	83,92	85,23	87,44	86,22	88,19	84,64
Seçimlere katılım oranı (Van) (%)	43,60	80,49	81,88	71,89	84,50	81,11	75,83	83,06	83,09	78,51
Geçersiz oy oranı (Türkiye) (%)	1,89	2,22	4,19	1,81	2,83	1,44	1,75	2,06	2,24	3,47
Geçersiz oy oranı (Van) (%)	4,63	3,24	4,69	1,81	2,32	2,51	3,21	3,38	3,20	5,59

Kaynak: TÜİK Adalet ve Seçim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>)

4. Van İlinde Okuryazarlık ve Kır-Kent Nüfus Oranlarının Siyasal Katılım ve Geçersiz Oylar Üzerindeki Etkileri

Eğitim düzeyi ve yerleşim yeri bireylerin siyasal davranışları üzerinde etkili olan faktörler arasındadır (Dursunoğlu ve Kıncal, 2019: 419-420; Atabey ve Hasta, 2018: 493-495). Bu iki faktör siyasal davranışları etkiliyor olsa da seçimlere katılım ve geçersiz oy oranları üzerinde genel geçer bir etki oluşturmamaktadır. Türkiye’de okuryazarlık oranlarının artması ile siyasal katılım ve geçersiz oy oranları arasında genel geçer bir ilişki kurabilmek mümkün değildir. Çünkü ülkede okuryazarlık oranları sürekli olarak artıyor olmasına rağmen, seçimlere katılım ve geçersiz oylar bazen artmakta, bazen ise azalmaktadır. Van ili için de aynı çıkarımı yapmak mümkündür.

Son on seçim/oylamanın yedisinde kentte yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranları ve altısında seçimlere katılım oranları kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin geçerli oy ve seçimlere katılım oranlarından daha fazladır. Kentte yaşayan seçmenler 2011 milletvekili seçimleri, 2014 yerel seçimleri, 1 Kasım 2015 milletvekili seçimleri, 2017 halkoylaması, 2018 milletvekili ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kırsal kesimde yaşayan seçmenlerden daha fazla oranda seçimlere katılım sağlamışlardır. Geçersiz oy oranları açısından ise 2010 referandumu, 2014 yerel seçimleri, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 2017 halkoylaması 2018 milletvekili, 2018 Cumhurbaşkanlığı ve 2019 yerel seçimlerinde kırsal kesimde yaşayan seçmenlerden daha fazla oranda geçerli oy kullanmışlardır. Son on seçim ve halkoylamasına dair veriler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Van ilinde seçim yılına göre okuryazarlık ve kent nüfus yoğunluğu³

	2010	2011	2014 ⁶ (1)	2014 (2)	7 Haziran 2015	1 Kasım 2015	2017	2018 ⁷ (3)	2018 (4)	2019
Okuma yazma bilmeyen seçmenler (%)	24,23	17,13	12,10	11,97	11,50	11,34	10,48	9,52	9,52	8,75
Kırsal kesimdeki seçmenlerin toplam seçmenlere oranı (%)	50,18	49,93	48,90	48,39	47,84	47,26	46,37	45,40	45,40	45,46
Seçimlere katılım oranı (%)	43,60	80,49	81,88	71,89	84,50	81,11	75,83	83,06	83,09	78,51
Geçersiz oy oranı (%)	4,63	3,24	4,69	1,81	2,32	2,51	3,21	3,38	3,16	5,59
Kırsal kesimdeki seçmenlerin seçimlere katılım oranı (%)	47,10	79,41	81,75	73,37	84,95	80,11	71,97	81,54	81,60	79,40
Kentteki seçmenlerin seçimlere katılım oranı (%)	40,09	81,56	82,00	70,51	84,06	82,02	79,18	84,33	84,33	77,77
Kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin geçersiz oyları (%)	5,87	3,01	5,12	1,82	2,08	2,44	3,27	3,75	3,44	6,19
Kentte yaşayan seçmenlerin geçersiz oyları (%)	3,15	3,13	4,28	1,80	2,52	2,57	3,16	3,09	2,94	5,59

Halkoylamaları, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yerel seçimler olmak üzere yedi seçimde/oylamada kentte yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranları kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranlarından yüksek olmuştur. Referandumlar, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yerel seçimlerde kentte yaşayan seçmenlerin, oylarını daha dikkatlice kullandıklarını söyleyebiliriz. Dört milletvekilliği seçiminde ise; 2011 ve 2015 (2) yıllarında yapılan toplamda üç seçimde kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranları kentte yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranlarından yüksektir. 2018 milletvekilliği seçimlerinde ise kentte yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranları, kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin geçerli oy oranlarından daha yüksektir. Bu sonuçlar son dört milletvekilliği seçiminde kırsalda yaşayan seçmenlerin, oylarını kentte yaşayan seçmenlerden daha dikkatlice kullandıklarını göstermektedir. Özetle, geçerli oy oranları kıyaslamasında, son on seçim/oylamanın yedisinde kentte yaşayan

³ Bu tablo, çalışmadaki ilk yedi tablodan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

seçmenlerin kırsal kesimde yaşayan seçmenlere oranla geçerli oylarda daha üstün olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Yapılan son on seçimin/oylamanın altısında kentte yaşayan seçmenlerin katılım oranı kırsalda yaşayan seçmenlerin katılım oranından daha fazla olmuştur. Diğer dört seçimde/oylamada ise kırsalda yaşayan seçmenlerin katılım oranı daha fazladır.

Özetle, Van ilindeki okuryazarlık oranlarının yıllara göre artması siyasal katılım ve geçersiz oylar üzerinde genel geçer bir etki oluşturmamıştır. Türkiye genelinde de durum farklı değildir. Ancak; Van ilinde, kentte yaşayan seçmenler ile kırsal kesimde yaşayan seçmenler siyasal katılım ve geçersiz oy oranları konularında karşılaştırıldığında, çoğu zaman, kente yaşayan seçmenlerin oy verme davranışlarında daha bilinçli olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Sonuç

Siyasal katılım, dar ve geniş anlamda tanımlanabilmekte, bireyler de hiç siyasi faaliyette bulunmayanlardan, tüm siyasi faaliyetlerde aktif rol alanlara kadar farklı katılım düzeylerine göre sınıflandırılmaktadır. Dar anlamda siyasal katılım, seçim dönemlerinde oy vermektense ibaretken, geniş anlamda katılım her türlü siyasi faaliyette bulunmayı kapsamaktadır. Siyasal katılımın en temel göstergesi ise seçimlere katılımdır. Siyasal ideoloji, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, sosyal çevre, aile gibi temel unsurların yanı sıra okuryazarlık ve kentsel nüfus oranlarındaki artışlar da siyasal katılım üzerinde etkilidir. Bu çalışmada seçmen davranışlarını etkileyen unsurlardan olan okuryazarlık ve kentsel nüfus oranlarındaki değişimin seçimlere katılım ve geçersiz oylar üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Van ili örneğinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada, Van ilinde olduğu gibi Türkiye genelinde de, okuryazarlık oranları ile seçimlere katılım veya geçersiz oy oranları arasında genel geçer bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Çünkü hem ülke genelinde hem de Van ilinde okuryazarlık oranlarının yıllara göre artış göstermesine rağmen seçimlere katılım oranlarında düzenli bir artış veya geçersiz oy oranlarında düzenli bir azalış görülmemektedir. Van ili özelinden ve Türkiye genelinden sayısal örnekler vermek gerekirse; 2010 yılından 2019 yılına kadar geline süreçte, seçmenler içerisinde okuryazar olmayanların oranı Van ilinde % 24,23'ten % 8,75'e, Türkiye genelinde ise % 9,08'den % 3,66'ya gerilemiştir. Okuryazarlık oranındaki bu gelişmelere rağmen, seçimlere katılım oranlarında sürekli bir artışın ve geçersiz oy oranlarında sürekli bir azalışın olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Görsel iletişimde önemli bir yeri olan siyasi parti

amblemli ve Cumhurbaşkanı adaylarının fotoğrafları, okuryazar olmayan seçmenlerin, oylarını kullanırken hata olasılıklarının en aza inmesinde etkili olsa da, son on seçim ve oylamada geçersiz oy oranları Türkiye genelinde % 1,44'ün Van'da ise % 1,81'in altına düşmemiştir.

Kent nüfusunun kırsal nüfusa oranla artması da yine Van ilinde olduğu gibi Türkiye genelinde de seçimlere katılım veya geçersiz oy oranlarını sistematik bir şekilde etkilememiştir. Kentsel alanlarda yaşayan seçmenlerin oranının sürekli olarak artış göstermesi, bu seçmenlerin seçimlere katılım oranlarını sürekli bir şekilde artırıyor olmasa da, kentsel nüfus içerisinde yer alan seçmenlerin kullandıkları oyların geçersizlik oranları, çoğu seçimde, kırsal nüfus içerisinde yer alan seçmenlerin kullandıkları oyların geçersizlik oranlarından daha düşük gerçekleşmiştir. Eğer çoğu seçimde değil de her seçimde bu durum gerçekleşmiş olsaydı kentsel nüfus oranları ile geçersiz oylar arasında genel geçer bir ilişki kurulabilecekti. Van ilinde 2010 yılında kırsal kesimde yaşayan seçmenlerin toplam seçmenlere oranı % 50,18 iken 2019 yılında bu oran % 45,46'ya gerilemiştir. Bir başka ifadeyle 2010 yılından itibaren, kentsel alanlarda yaşayan seçmen sayısı kırsal alanlarda yaşayan seçmen sayısından fazla olmuştur. Buna karşın yapılan son on seçim ve oylamanın yedisinde kentsel alanlarda yaşayan seçmenlerin geçersiz oy oranlarının, kırsal alanlarda yaşayan seçmenlerin geçersiz oy oranlarından daha az olduğu tespit edilmiştir. Özetle, kentsel alanlarda yaşayan seçmenlerin kırsal alanlarda yaşayan seçmenlere oranla artış göstermesi ile seçimlere katılım arasında bir paralellik yokken; kentsel alanlarda yaşayan seçmenlerin oranındaki artış ile geçersiz oyların azalması arasında çoğu zaman bir paralellik görülmektedir.

Araştırma esnasında elde edilen veriler, Türkiye'de okuryazarlık oranlarının zamanla daha da arttığını; ancak Türkiye genelinde okuryazar olmayan seçmenler içerisinde kadınların oranının daha yüksek olduğunu ve bu oranın gün geçtikçe daha da arttığını göstermektedir. Van ilinde ise durum biraz daha farklıdır: okuryazar olmayan kadın seçmenlerin, okuryazar olmayan toplam seçmenlere oranı daha yüksek olsa da, okuryazar olmayan kadın seçmenlerin oranı gün geçtikçe daha da azalmaktadır. Bu sonuç, Van ilinde yaşayan kadın seçmenlerin okuryazarlık oranlarının giderek arttığını ve kadın seçmenlerin okuryazarlık oranındaki artış hızının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

2010-2020 yılları arasında dört milletvekiliği, iki Cumhurbaşkanlığı, iki yerel seçim ve iki halkoylaması olmak üzere toplamda on seçim/oylama yapılmıştır. Katılım ve geçerli oy oranları ortalamalarına göre, bu on seçimde Van ilinde yaşayan seçmenlerin

katılım oranlarında ilk sırada milletvekilliği seçimleri (% 82,30), ikinci sırada yerel seçimler (% 80,20), üçüncü sırada Cumhurbaşkanlığı seçimleri (% 77,50) ve son sırada halkoylamaları (% 59,72) yer almaktadır. Son iki halkoylamasına katılım oranı ortalamasının bir hayli düşük çıkmasındaki en önemli etken, 2010 yılı halkoylamasında bazı siyasi partilerin boykot çağrısı yapması ve bu çağrının Van ilinde yaşayan seçmenlerin çoğunda karşılık bulmasından kaynaklanmıştır. 2010 yılı halkoylamasında Van ilindeki katılım oranı % 43,60 olarak hesaplanmıştır. Geçerli oy oranları sıralamasında ise ilk sırada Cumhurbaşkanlığı seçimleri (% 97,52), ikinci sırada milletvekilliği seçimleri (% 97,14), üçüncü sırada halkoylamaları (% 96,10) ve son sırada yerel seçimler (% 94,86) yer almaktadır. Bu sonuçlar Van ilinde yaşayan seçmenlerin milletvekilliği seçimlerinde daha fazla katılım sağladıklarını, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise daha az hatalı oy kullandıklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Anbarlı Bozatat, Ş. (2011). 12 Eylül 2010 Referandumu ve Referandum Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 115-140.
- Atabey, G. ve Hasta, D. (2018). Siyasal Katılım, Siyasal Yeterlik ve Toplumsal Cinsiyet. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 6 (13), 484-516.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*. Bursa: Dora Yayınları.
- Çam, E. (1990). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Dahl, R. A. (2017). *Demokrasi Üzerine*. Kadioğlu, B. (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Dursunoğlu, İ. ve Kıncal, E. (2019). Erzurum İlinde Yaşayan Seçmenlerin Siyasal Davranışlarında Sosyo-Kültürel Faktörlerin Etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 413-433.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. Özipek, B., Şahin, B., Yıldız, M., Kopuzlu, Z., Seçilmişoğlu, B., Yayla, A. (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Milbrath L.W. (1981). Political Participation. Samuel L. Long (eds) *The Handbook of Political Behavior Volume 4*, içinde (s. 197-240). New York: Plenum Press.
- Norris, P. (2004). *Electoral Engineering*. New York: Cambridge University Press.

- On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun Numarası: 6360, Kabul Tarihi: 12/11/2012, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı: 6/12/2012 – 28489.
- Özdemir, A. (2019). *Hükümet Sistemleri (Uygulamalar ve Karşılaştırmalar)*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- TÜİK, Adalet ve Seçim İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>
- Verba, S. ve Almond, G. A. (1963). *The Civic Culture Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. California: Sage Publications.
- Verba, S. ve Nie, N. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.
- Versan, V. (1990). *Kamu Yönetimi, Siyasi ve İdari Teşkilat*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yılmaz, V. ve Oy, B. (2014). *Türkiye’de Gençler ve Siyasi Katılım: Sosyo-Ekonomik Statü Fark Yaratıyor mu?*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 673-702

Firma Yönetici ve Sahiplerinin Liderlik Tarzları: Van Organize Sanayi Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerine Bir Araştırma*
Leadership Styles of Company Manager and Owners: A Research on Enterprises Operating in the Van Organized Industrial Zone

• **K. Seçkin KARAHAN***
Abdulkadir GÜMÜŞ**

*Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Van/Türkiye.
Lec., K. Seçkin KARAHAN, Van Yüzüncü Yıl University, Van Vocational High School, Department of Management and Organization, Van, Turkey.
seckinkarahan@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6066-7689

**Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Science, Business Department, kadirgumus@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6069-8776

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

28/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atf: Karahan, K. S. & Gümüş, A. (2021). Firma Yönetici ve Sahiplerinin Liderlik Tarzları: Van Organize Sanayi Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerine Bir Araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 673-702

Citation: Karahan, K. S. & Gümüş, A. (2021). Leadership Styles of Company Manager and Owners: A Research on Enterprises Operating in the Van Organized Industrial Zone. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 673-702

Öz

İşletmelerin ayakta kalmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri için yöneticilerin kullandıkları liderlik tarzları işletmeler için önemli bir yapı taşıdır. Bu çalışmanın temel amacı, yöneticilerin farklı liderlik tarzlarını (dönüştürücü ve işlemci) belirlemek, bu yöneticilerin demografik ve firma özelliklerinin liderlik tarzlarına etki edip etmediğini ortaya koymaktır. Çalışmada özellikle çağdaş liderlik tarzlarından dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzları seçilmiştir. Bununla birlikte, literatürde eksikliği tespit edildiği için Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren sanayi işletmelerine uygulanmıştır. Bölgede kayıtlı 126 işletmenin 65'ine ulaşılmıştır. İşletmelerin bir kısmı faaliyetlerine ara vermiş bir kısmı da ankete katılmak istememiştir. Ankete katılan işletmeler en fazla imalat, gıda ve inşaat sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Veri toplamak için Bass ve Avolio'nun 1995'de geliştirdikleri 36 soruluk Çok Faktörlü Liderlik Stilleri Ölçeği-(MLQ) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, firma yöneticilerin dönüştürücü liderlik tarzını daha fazla kullandıkları tespit edilmiştir. Demografik faktörler göz önüne alındığında kadınların firmalarını yönetirken daha fazla işlemci liderlik tarzını kullandıkları tespit edilmiştir. Firma özellikleri bazında analiz yapıldığında ise işletme büyüklüğü, işletmenin faaliyette bulunduğu sektör ve işletmenin hukuki yapısı ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yöneticilerin yaşı, işletmedeki görevi, çalışma süresi ve eğitim durumu, işletmenin faaliyet çevresi ve kapasite kullanım oranları değişkenleri ile yöneticilerin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, dönüştürücü liderlik, işlemci liderlik, organize sanayi bölgesi

* Araştırmada kullanılan verileri 2019 yılında derlendiği için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Abstract

Leadership styles that managers use in order to survive and gain a competitive advantage are an important building block for businesses. The aim of this study is to determine the different leadership styles (transformational and transactional) of managers and to reveal whether the demographic and firm characteristics of these managers affect their leadership styles. In the study, transformational and transactional leadership styles are chosen, especially from modern leadership styles. Therefore, it has been applied to the industrial enterprises operating in the Van Organized Industrial Zone, as its deficiency has been identified in the literature. 65 of 126 businesses registered in the region have been reached. Some of the businesses stopped their activities and some did not want to participate in the survey. The businesses that participated in the survey are mostly active in the manufacturing, food, and construction sectors. Multifactor Leadership Styles Scale- (MLQ) with 36 questions developed by Bass and Avolio in 1995 was used to collect data. As a result of the research, it was determined that company managers use the transformational leadership style more. Considering the demographic factors, it has been determined that women use transactional leadership style more while managing their companies. When analyzed on the basis of firm characteristics, it has been determined that there is a significant relationship between the size of the firm, the sector in which the business operates, and the legal structure of the business and its leadership styles. It has been determined that there is no significant relationship between managers' age, role in the company, working experience, and educational level, business environment, and capacity utilization rates variables and managers' leadership styles.

Keywords: Leadership, transformational leadership, transactional leadership, organized industrial zone

Giriş

İşletmelerin amacı; büyümek, kar elde etmek, topluma hizmet etmektir. İşletme yöneticileri ve sahipleri bu amaçları gerçekleştirecek kişilerdir. Bu başarıya ulaşmak için, işletme yöneticilerinin sahip oldukları liderlik davranış biçimleri her geçen gün daha çok önem kazanmaktadır.

Liderlik, yönetim fonksiyonlarından yöneltme/yön verme fonksiyonunun başarılı bir şekilde yerine getirilmesi ve işletmelerin etkin ve verimli çalışabilmesi için önemli bir konudur (Avcı ve Topaloğlu, 2009: 2). Yönetici ve lider birbirinden farklı kavramlardır. Her yöneticide liderlik yeteneklerinin bulunması artık işletmeler için vazgeçilmez bir özelliktir. Çünkü yöneticiler, ancak liderlik yeteneklerini kullanarak işletmede düzen ve uyumu sağlayabilirler (Şimşek ve Çelik, 2017: 10).

İşletmelerin büyümesi ve çalışan sayılarının artması ile birlikte, belirsizlikten kaynaklanan çeşitli yönetim problemleri ortaya

çıkılmaktadır. Çalışanların ihtiyaç, istek ve şikayetlerini anlayabilen, sorunları çözebilen, çalışanları işletme amaçları doğrultusunda yönlendirebilen yöneticilerin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bununla birlikte, işletme yöneticilerinin lider olmaları yanında hangi liderlik özelliklerine sahip oldukları da oldukça önemlidir. İlgili literatür incelendiğinde; hizmetkar liderlik, etik liderlik, kültürel liderlik, otantik liderlik, öğrenim liderliği, dağıtımçı liderlik, simbiyotik liderlik, otokratik liderlik, demokratik liderlik, girişimci liderlik, babacan (paternalist) liderlik, delege (laizzes faire) liderliği (tam serbestlik tanıyan liderlik), duygusal liderlik, kuantum liderlik, stratejik liderlik, vizyoner liderlik, karizmatik liderlik, dönüştürücü liderlik ve işlemci liderlik türleri karşımıza çıkmaktadır. Sayılan liderlik türleri içerisinden, takipçilerinin ilgisini istediği yöne çekebilen, işletmenin amaç ve misyonunun takipçiler tarafından kabul görmesini sağlayan ve takipçilerini işletmenin çıkarları doğrultusunda harekete geçiren dönüştürücü liderlerin tarzları ile yüksek performans gösteren çalışanlara ücret artışları ve mesleki ilerleme gibi ödüller vaad ederek çalışanları motive etmeye çalışan, performansı düşük olan çalışanları cezalandıran işlemci liderlerin tarzları (Bass, 1990: 21) çalışmamıza konu edinilmiştir.

Mevcut literatür incelendiğinde, bölgede liderlik çalışmalarının eksikliği görülmektedir. Bu çalışma ile, bölgede faaliyet gösteren firma sahiplerinin/yöneticilerinin liderlik (dönüştürücü ve işlemci) hakkındaki farkındalıklarının artırılması, literatüre önemli bir katkı sağlaması amaçlanmıştır. Ayrıca, çalışma sonucunda ulaşılan sonuç ve önerilerin firma sahipleri/yöneticileri ve politika yapıcılar için yol gösterici bir kaynak olacağı umulmaktadır. Bu araştırmada Van Organize Sanayi Bölgesinde (VAN OSB) faaliyet gösteren işletmelerin sahiplerinin/yöneticilerinin liderlik tarzlarını (dönüştürücü ve işlemci) belirlemek ve yöneticilerin demografik özellikleri ile birlikte firma özelliklerinin liderlik tarzlarına etki edip etmediği analiz edilmiştir. Çalışmada; Yönetici, Lider, Liderlik, Dönüştürücü Liderlik ve İşlemci Liderlik kavramları hakkında bilgi verilmiş, uygulama kısmında; Van OSB'de faaliyet gösteren işletme sahipleri/yöneticileri ile yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanan anketlerden elde edilen veriler üzerinde istatistiki analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda Van OSB'de faaliyet gösteren işletme yöneticilerinin dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarını uygulayıp uygulamadıkları, demografik ve firma özelliklerinin liderlik tarzları üzerinde etkisinin olup olmadığı elde edilen bulgular ışığında belirlenerek durum tespiti yapılmış, çalışmanın kısıtları belirtilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Yönetici

İşletmelerde yatay organizasyon yapılarının yaygınlaşması, güçlendirme uygulamaları, takımlar (gruplar) halinde organize olma, kazanılmış otorite gibi kavramlar, gücünü makamından alan formel otoriteyi kullanan yönetici yerine; lider kavramını ön plana çıkarmıştır (Koçel, 2005: 583). Yönetim bilimine 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girmeye başlayan lider-liderlik kavramlarının literatürde pek çok tanımı yapılmıştır. Lider ve liderlik tanımları birbirleri ile yakın kavramlardır. Bunun yanında yönetici kavramı da lider kavramı ile yakın anlamlıdır. Yönetici ve lider kavramlarının birbirine karıştırılması veya birbirlerinin yerine kullanılmasının nedeni ise; yöneticilerin bazı yönetim ilkelerine bağlı kaldıkları sürece başarılı olabilecekleri düşüncesidir (Şimşek ve Çelik, 2017: 10).

Yönetici; bir işletmenin sınırlı kaynaklarını, alternatifler arasında en etkili biçimde dağıtabilecek teknik bilgiye sahip olan ve nitelikli işgücünün istekli bir şekilde nasıl çalıştırılabileceğini bilen ve uygulayabilen kişidir (Şimşek ve Çelik, 2017: 10). Yöneticilik, içinde bulunulan şartlar altında işletmenin en iyi sonuca ulaşması için çalışmayı gerektirirken, liderlik işletmelerin değişime ayak uydurabilmesi için gerekli yenilik ve düzenlemeleri yaparak, işletmeye yeni bir vizyon oluşturmayı gerektirir (Koçel, 2005: 586).

1.2. Lider

Lider, başkalarını belirli bir amaç doğrultusunda davranmaya sevk eden, etkileyen kişidir. (Koçel, 2005, 584). Lider, grup üyeleri tarafından fark edilen ancak tam olarak açıklığa kavuşmamış ortak fikir ve isteklerini kabul edilebilir bir amaç şeklinde ortaya koyan ve gruptakilerin potansiyel güçlerini bu amacı gerçekleştirmek için harekete geçiren kimsedir (Eren, 2019: 501).

1.3. Liderlik

Liderlik, bireyleri etkileyerek ne yapmaları gerektiği ve nasıl yapılacağına dair bir anlayış, uzlaşma sağlama ve müşterek hedeflere ulaşma yolunda bireysel ve kolektif çabaları teşvik etme sürecidir. (Yukl, 2018: 7). Liderlik, bir bireyin diğer bireyleri organizasyonun başarısına katkıda bulunma yönünde etkileme ve güdüleme yeteneğidir (Hause vd., 1999: 184 Akt. Yukl, 2018: 3). Liderlik, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme, bu amaçları gerçekleştirmek için onlara yapacakları şey hakkında yol gösterme bilgi ve yeteneklerinin toplamıdır (Eren, 2019: 501).

Literatürde çok sayıda lider ve liderlik tanımı yapılmıştır. Tanımlar, yazarların konuya bakış açıları, araştırma alanları gibi faktörlerden etkilenerek çeşitlenmiştir. Kavram kargaşasına neden olmaması için, kısa ve anlaşılır olan tanımlar verilmiştir. Verilen tanımlardan anlaşılacağı üzere; liderlik bir süreci, lider ise bu süreci idare eden kişiyi ifade etmektedir.

J. MacGregor Burns, 1978 yılında yayınladığı “liderlik” adlı kitabında politik liderliği; işe yönelik (işlemci) ve dönüştürücü liderlik olmak üzere ikiye ayırmış ve bu iki liderlik özelliklerinin birbirlerine karşıt olduklarını belirtmiştir. Burns’ün fikirleri Bass (1985, 1996) tarafından geliştirilmiş ve alanı en fazla etkileyen görüşler haline gelmiştir. Bass’ın geliştirmiş olduğu kuramda da dönüştürücü ve işlemci (etkileşimsel) liderlik ayrımı yapılmış ve birinin varlığının diğerine mani olmadığını belirtmiştir (Yukl, 2018: 321).

1.3.1. Dönüştürücü Liderlik (Transformational Leadership)

Sürekli değişimin yaşandığı bir çevrede, varlığını devam ettirmek için değişimin ve şartlara göre yeniden yapılanmanın hayati öneme sahip olduğu işletmelerde, bu değişimleri gerçekleştirecek liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu liderler, dönüştürücü liderlerdir (Özalp ve Öcal, 2000: 211). Dönüştürücü liderler, takipçilerin ilgisini çeken, işletmenin amaç ve misyonunun benimsenmesini sağlayan ve takipçilerini şahsi menfaatlerinden ziyade grubun menfaatleri doğrultusunda harekete geçiren liderlerdir (Bass, 1990: 21).

Dönüştürücü liderler, işletme kültürünü anlamaya çalışan ve daha sonra işletmenin vizyon, değerler ve normlarını değiştirerek yöneten kişilerdir. Dönüştürücü liderler, çalışanlar için işletmede bir örgüt kültürü oluştururlar. Bunu yaparken; içgüdü, süreklilik, enerji, sezgi ve duyarlılığı birleştirirler (Bass and Avolio, 1993: 112). Burns, dönüştürücü liderlerin çalışanlar üzerinde zorlayıcı güç kullanmadan, çalışanları etkileyerek moral seviyelerini artıracaklarını ve böylece liderin, çalışanların tamamının desteğini alacağını belirtmiştir (Özalp ve Öcal, 2000: 210).

Pek çok yazar tarafından tanımı yapılan ve özelliklerinden bahsedilen dönüştürücü liderlik; örgütün çevresindeki şartların sürekli değişmesi ve değişimin gereklerine uygun dönüşüm süreci başlatılarak yapının harekete geçirilmesi; saygınlık, güven ve cesaret uyandıran özellikleri ile takipçilerinin inanç, tutum ve değerlerinin etkilenmesi ve böylece işletmenin misyon ve amaçlarına ulaşılması süreci şeklinde de ifade edilebilir (Özalp ve Öcal, 2000: 211).

Etkili liderlerin takipçilerinin ideallerine ve duygularına nasıl hitap ettiklerini ve onlara nasıl esin kaynağı olduklarını ve onları nasıl dönüştürdüklerini açıklayan bir kuramdır dönüştürücü liderlik. Dönüştürücü liderler, çalışanların çıkarlarını artırdıklarında, çalışanların işletme amaç ve misyonuna dair farkındalıklarını da arttırmaktadırlar (Bass, 1990: 21). Dönüştürücü liderler, organizasyonların amaçlarına ulaşabilmelerine dair, yeni vizyonlarını oluşturup gereken organizasyonel şartları da sağlayarak, çevrede meydana gelen değişimleri fırsata dönüştürürler (Özalp ve Öcal, 2000: 209).

Dönüştürücü liderler, *ideal etki (karizma), ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireyselleştirilmiş düşünce* olmak üzere dört boyut ile ifade edilen özelliklere sahip liderlerdir (Bass and Avolio, 1993: 112; Bass, 1997: 133). Dönüştürücü liderlerin yönetime dair davranış biçimleri/boyutları kısaca aşağıda belirtilmiştir (Bass, 1997: 133);

1. *İdeal Etki (Karizmatik etki)*: İdeal etki sahibi dönüştürücü liderler hata yapan çalışanlarına, daha fazla çaba ile daha iyi işler başarabilecekleri fikrini vererek, çalışanlarına ilham verir ve onları heyecanlandırırlar (Bass, 1990: 22).
2. *İlham Verici Motivasyon*: Dönüştürücü liderler çalışanlarına ilham verebilir, duygusal ihtiyaçlarını karşılayabilir, çalışanlarını entelektüel olarak teşvik edebilirler.
3. *Entelektüel Uyarım*: Entelektüel olarak uyarıcı olan dönüştürücü liderler, çalışanlarına sorunların çözümü için yeni yöntemler önerir, zorluklarla başa çıkmaları için rasyonel çözümleri vurgular ve bu konularda istekli ve yeteneklidirler (Bass, 1990: 22).
4. *Bireyselleştirilmiş Düşünce*: Bireyselleştirilmiş düşünceye sahip olan dönüştürücü liderler, her çalışanını ayrı bir birey olarak düşünür, onların arasındaki farklılıkları dikkate alır, kendini geliştirmek isteyen çalışanlarına fırsatlar sunar ve rehberlik ederler (Bass, 1990: 22).

İşlerin yapılması için gerekli olan kurallar ve düzenlemeler, çalışanlar tarafından açıkça anlaşılıp kabul edildiği bazı durumlarda liderlik ihtiyacı ortadan kalkabilir şeklinde bir düşünce olsa da; işletme dinamik bir piyasada faaliyet gösteriyorsa, ürünlerinin yaşam süresi kısa ve teknolojisi çabuk eskiyen bir sektörde ise, bu tür işletmelerin dönüştürücü liderlik tarzında yönetilmesi gerekir. Değişikliğe ayak uydurmak ve taleplere cevap vermek ancak dönüştürücü liderlik ile mümkündür. İşletmelerin karşılaştığı sorunları çözebilmek, değişikliklere ayak uydurabilmek, belirsizliklerin yüksek olduğu

dönemlerde doğru kararlar alabilmek, çalışanların ekip çalışmalarına istekli bir şekilde katılmalarını sağlayabilmek, çalışanlara işletme hedeflerini benimsetebilmek ancak, çalışanlara ilham verebilen kararlı liderlerin varlığı ve o liderlerin kuracağı esnek bir organizasyon yapısı ile mümkündür (Bass, 1990: 30).

1.3.2. İşlemci Liderlik (Transactional Leadership)

İşlemci liderlik yerine literatürde; transaksiyonel, etkileşimsel, işlemsel, eylemsel, örgütsel liderlik ifadeleri de kullanılmaktadır. Yönetici ve çalışanlar arasındaki işlemlere dayanan liderliğe, işlemci liderlik denir (Bass, 1990: 20). Dönüştürücü liderler, takipçilerinin ahlaki değerlerini dikkate alarak bu konularda farkındalıklarını artırıp, enerjilerini ve kapasitelerini harekete geçirmeye, işletmeyi yeniden şekillendirmeye çalışırken; işlemci liderler, takipçilerinin şahsi çıkarlarını gözeterek ve iki tarafın da faydasına hareket ederek onları motive etmeye çalışırlar (Yukl, 2018: 321).

İşlemci liderliğin temelinde *üç boyut* vardır. Bu boyutlar; *koşullu ödül, istisnalarla aktif yönetim, istisnalarla pasif yönetim*. Bu boyutlar yanında *tam serbest bırakıcı liderlik (laissez faire)* bileşeni de işlemci liderlerin bileşenlerinden biri olarak sayılmaktadır (Bass, 1997: 134). Alandaki pek çok yazar tarafından, işlemci liderlerin özellikleri (boyutları dikkate alınarak) aşağıdaki gibi ifade edilebilir (MacKenzie, Podsakoff ve Rich, 2001: 116; Bass, 1997: 130-139; Bass, Jung, Avolio ve Berson, 2003: 208; Eagly, Johannesen-Schmidt ve Van Engen, 2003: 571. Akt. Avcı, 2015: 92);

1. *Koşullu Ödül*: Lider izleyenlerine, örgütün beklentileri konusunda açıkça bilgi verir; bu beklentilerin gerçekleşmesi halinde kendilerinin ödüllendirileceğini belirtir. Lider, çalışanlarını performanslarına göre ödüllendirir. Performansı iyi olan çalışanlar ödüllendirilir, başarılar takdir edilir, performans ve başarı karşılığında ödül sözü verilerek anlaşmaya varılır.

2. *İstisnalarla (Aktif) Yönetim*: Lider çalışanlarını ve performanslarını gözlemler. Standartlar ve kurallarla ilgili bir olumsuzluk meydana gelirse duruma müdahale eder ve düzenleme yapar. Olumsuzluklar yaşanmaması için kurallara uyulması konusunda ısrarcı olur.

3. *İstisnalarla (Pasif) Yönetim*: Lider, problemler ciddi bir sorun oluşurana kadar sisteme müdahale etmez. Problemler ileri boyutlara varırsa, bu konuda herkesin dikkatini çeker ve sistemi düzeltmek için harekete geçer ve müdahale eder.

4. *Tam Serbestlik Taniyan Liderlik (Laissez Faire)*: Lider; hareketsiz, etkisiz ve isteksizdir. Lider sorumluluk almaz, çalışanlara ve sisteme müdahale etmez, kendisine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda ortada görünmez.

İşlemci liderler, yüksek performans gösteren çalışanlara ücret artışları ve mesleki ilerleme gibi ödülleri vaat ederek, çalışanları motive etmeye ve bu yolla işleri yürütmeye çalışırlar. Performansı düşük olan çalışanlar, bu liderlik anlayışında cezalandırılırlar (Bass, 1990: 20). İşlemci liderlik, takipçilerin liderin isteklerine uyması ile sonuçlanacak bir değişim sürecidir. Bu süreçte, görev hedefleri konusunda bir heves veya bağlılık meydana gelmez (Yukl, 2018: 322). İşlemci liderlik türünde, çalışanlar standartları yakalayamaz ve kuralları ihlal ederlerse müdahale edilir. Çalışanları istenilen düzeyde bir performansa getirebilmek için cezalandırma tehdidi kullanılır. Fakat bu tehdit uzun vadede başarı şansını azaltabilir. (Bass, 1990: 21).

1.3.3. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Çalışmaları

Burns 1978'de bir liderlik teorisi ortaya atmıştır. Ortaya atılan bu teorinin temelinde dönüştürücü ve işlemci iki zıt liderlik türü vardır. Daha sonra bu fikri geliştiren Bass, 1985'de Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği (Multifactor Leadership Questionnaire-MLQ)'ni geliştirmiştir. Bass ve meslektaşları liderlerin hem dönüştürücü hem de işlemci olup olamayacağını tartışarak, etkili liderlerin her iki liderlik türünü de kullandıklarını öne sürdüler. Bass, dönüştürücü liderliğin işlemci liderliğe göre çalışanların motivasyon performansını daha fazla artırdığını belirtmiştir (O'Shea vd., 2009: 237; Yukl, 2018: 322).

Dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzı çeşitli değişkenlerle akademik çalışmalarda incelenmiş, bu konuda çok sayıda çalışma yürütülmüştür. Aşağıda konu ile ilgili bazı çalışmalar sıralanmıştır.

Dayanç Kıyat ve Geyik (2019: 234) dönüştürücü liderliğin örgütsel bağlılığa etkisini araştırmışlar ve dönüşümcü liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hatipoğlu ve Zengin (2018: 40)'in yapmış oldukları çalışmada, algılanan liderlik stiline iş yaşam kalitesine etkisini X ve Y kuşakları arasında karşılaştırmışlar. Bu çalışmada; cinsiyet, medeni durum ile dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Eğitim seviyesi açısından; dönüşümcü liderlik stili, sürdürümcü liderlik stili ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiş, serbestlik tanıyan liderlik stili ile eğitim seviyesi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Veriler mesleki

kıdem açısından değerlendirildiğinde ise dönüştürücü liderlik stili, serbestlik tanıyan liderlik stili ve iş yaşam kalitesi açısından anlamlı farklılık görülmemiş, sürdürücü liderlik stili arasında bir farklılık belirlenmiştir.

Turhan ve Helvacı (2018: 29)'nın yapmış oldukları çalışmada, liderlik tarzı ile iş doyumunu arasındaki ilişki incelenmiş ve dönüştürücü liderliğin, içsel iş doyumunu önemli derecede artırdığı, etkileşimsel liderlik tarzının içsel iş doyumunu azalttığı ve serbest bırakıcı liderliğin içsel iş doyumunu üzerinde çok az etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan, dışsal iş doyumunu sadece dönüştürücü liderlik tarzının sergilendiği işletmelerde olumlu etkilenmiş, etkileşimsel ve serbest bırakıcı liderlik tarzlarının sergilendiği işletmelerde bir etkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yıldırım vd. (2018: 213)'nin yapmış oldukları çalışmada, dönüştürücü liderlik özelliği sergileyen KOBİ yöneticilerinin, inovasyon stratejilerinin alt boyutları olan analiz, savunmacılık, gelecek odaklılık ve proaktiflik üzerinde etkisinin olduğu ve ayrıca agresiflik ve risk alma alt boyutları üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna varılmış.

Mansurova ve Güney (2018: 33)'in yapmış oldukları çalışmada, dönüştürücü liderlik stiline sergilenmesi örgüt kültürünü olumlu yönde ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna varılmıştır.

Bay ve Söker (2016: 698)'in gıda işletmelerinde görev yapan orta ve üst kademe yöneticilerle yapmış olduğu çalışmada, dönüştürücü liderliğin iç girişimcilik, çalışan verimliliği, çalışanların ekstra çabası ve memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Gümüüş vd. (2015: 53) üst düzey yöneticilerin demografik özellikleri ile sergilemiş oldukları liderlik tarzları arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve araştırmalarının sonucunda demografik özellikler ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varmışlardır.

Sandıkçı vd. (2015: 161)'nin yapmış olduğu araştırmada, dönüştürücü liderlik stiline sergilendiği işletmelerde bu liderlik tarzı ile örgüt sağlığı arasında ve iki değişkenin tüm boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Eren ve Titizoğlu (2014: 275)'nin yapmış oldukları çalışmada, dönüştürücü liderliğin sergilendiği işletmelerde örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini üzerinde, işlemci liderliğin sergilendiği işletmelerde iş tatmini üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler tespit edilmiştir.

Akçay ve Akyüz (2014)'ün çalışmalarında, çalışanların dönüştürücü liderlere sadakatleri ve onlara empati duymalarının bu sadakat üzerindeki muhtemel etkilerini araştırmışlar, dönüştürücü

liderlik tarzı ile yöneticiye sadakat gösterme arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Avcı ve Turunç (2012: 45)'un çalışmalarında, dönüştürücü liderliğin ve örgüte güvenin, hem kariyer memnuniyeti hem de lider-üye etkileşimi üzerinde doğrudan olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Kırılmaz ve Kırılmaz (2010: 133)'ın yapmış oldukları çalışmada, kadın çalışanların dönüştürücü liderlik boyutlarından entelektüel uyarım ve ilham verici motivasyon nitelikleri ile liderleri tarafından ikna olmadıklarını, örgüte olan bağlılıklarının azaldığını ve ayrıca 1-3 yıl arası çalışma tecrübesine sahip çalışanların dönüştürücü liderliğin idealleştirilmiş etki boyutu faktörlerinden daha fazla etkilendiğini belirtmişlerdir.

Bono ve Judge (2004: 901) kişilik özellikleri ile dönüştürücü ve işlemci liderlik arasındaki ilişki incelemiş, kişilik boyutlarından dışa dönüklük ile dönüştürücü liderlik arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Bass vd. (2003: 216)'nin dönüştürücü ve işlemci liderliğin birim performansına etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, takım liderlerinin dönüştürücü ve aktif işlemci liderlik tarzlarını sergilediği bir organizasyonda; birim gücü ve uyumu ile pozitif yönde ilişki olduğu, zorlu ve belirsiz koşullarda çalışanların birim performansını tahminlemede başarılı oldukları ve pasif liderlerin etkisiz oldukları görülmüştür.

Yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, liderlerin örgütlerini yönetirken sergilemiş oldukları liderlik tarzlarının örgütler için hayati öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Liderlik tarzlarından hangisinin kullanılması gerektiği önemli bir konudur. İncelenen çalışmalar genel itibarıyla dönüştürücü liderlerin amaçlarına ulaşmada daha başarılı olduklarını göstermektedir.

2. Amaç ve Kapsam

Bu araştırmanın amacı, işletme yöneticilerinin liderlik tarzlarının belirlenmesidir. Araştırma ile cevaplanmak istenen üç husus vardır:

- i. Araştırma kapsamındaki işletme yöneticilerinin liderlik tarzlarının belirlenmesi.
- ii. Araştırma kapsamındaki işletme yöneticilerinin liderlik tarzları ile demografik özellikleri arasında bir ilişki var mıdır?
- iii. Araştırma kapsamındaki işletme yöneticilerinin liderlik tarzları ile firma özelliklerinin arasında bir ilişki var mıdır?

İşletme yöneticilerinin liderlik tarzlarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmanın ana kütlesi, Van OSB'de faaliyet gösteren

işletmelerden oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak inşaat, gıda, plastik, paketleme, kimya iş kollarında faaliyet gösteren işletmelerin bir arada bulunması, OSB müdürlüğünün bilgisi dahilinde görüşmelerin yapılacak olması gibi faktörlerin varlığı, çalışmanın sağlıklı yürütülebileceği düşüncesini doğurmuş ve çalışma ana kütlesi olarak Van OSB seçilmiştir. Anketler 2019 Kasım-Aralık aylarında uygulanmıştır. Van OSB’de 126 firma faaliyet göstermesine karşın bu firmalardan araştırma için randevu talebimize olumlu cevap vermeyen, içinde bulunulan ekonomik sebeplerden dolayı faaliyetine ara veren firmalarla görüşülemediği ve toplamda 65 anket yüz yüze görüşmeler yapılarak uygulanabilmiştir. Bu nedenle, çalışmanın tüm işletme ve yöneticiler üzerinde genelleştirilmesi hususunda sınırlılıkları söz konusudur. Anketler işletme sahipleri (girişimci) ve yöneticileri ile yapılmıştır. Görüşme yapılan katılımcıların sayıları ve oranları katılımcıların demografik özellikleri tablosunda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu tablodaki bilgilere göre yönetici pozisyonunda 41 katılımcı, girişimci-yönetici pozisyonunda 22 katılımcı ve girişimci pozisyonunda 2 katılımcı bulunmaktadır. Yöneticiler genel müdür, işletme müdürü, muhasebe müdürü, üretim müdürü, pazarlama müdürü, insan kaynakları ve halkla ilişkiler müdürleridir. Pek çok firmada çalışmamız gayet olumlu karşılanmış ve anketler sohbet ortamında doldurulmuştur. Sohbet esnasında anket soruları dışında bazı önemli konular ortaya çıkmış, bu konular not alınmış ve çalışmanın değerlendirilmesinde faydaları olmuştur. Bu durum, konu ile ilgili yapılacak olan sonraki çalışmalarda dikkate alınması gereken önemli bir husus olarak görülmüştür.

3.Yöntem

Çalışma kapsamında hazırlanan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; yöneticilerin demografik özellikleri ile ilgili 5 soru sorulmaktadır. İkinci bölümde; firma bilgileri ile ilgili 6 soru sorulmaktadır. Üçüncü bölümde; dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarını belirlemek için Bass ve Avolio (1995) tarafından geliştirilen 36 soruluk Çok Faktörlü Liderlik Stilleri Ölçeği-(MLQ) kullanılmıştır. MLQ, Bass ve Avolio tarafından pek çok ülkede ve örgütte uygulanarak geliştirilmiştir (Tracey ve Hinkin, 1998: 220). Bu çalışmada MLQ ölçeğinin kullanılmasının nedeni hemen her kültüre ve her organizasyona uygulanabilir olması ve etkin olan ve olmayan liderleri birbirinden ayırmaya imkan tanınmasıdır (Gümüş vd., 2015: 60). Ölçekte dönüştürücü liderlik tarzını belirlemek için 20 ifade, işlemci liderlik tarzını belirlemek için 16 ifade yer almaktadır. Yöneticilerin dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarını ölçmede kullanılan bu

ölçekler 5'li Likert Ölçeği kullanılarak derecelendirilmiştir. Katılımcılar görüşlerini 1=Hiçbir zaman, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Sık sık ve 5=Her zaman seçenekleri arasından uygun olanı işaretleyerek belirtmişlerdir. Araştırmada kullanılan Likert Ölçekli sorular Cronbach Alpha Güvenilirlik Analizine tabi tutulmuştur. Güvenilirlik için alfa katsayısının 0,60 ve üzerinde olması gerekmektedir. Anketin güvenilirliği, değerler 1,00'e yaklaştıkça artmaktadır. Cronbach's Alpha katsayısının 0,60 ile 0,80 arasında olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu, katsayının 0,80 ile 1.00 arasında olması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2009: 405). Ölçeğin Cronbach Alpha Güvenilirlik Katsayısı 0,716 çıkmış ve oldukça güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Araştırma konusunun teorik açıklamaları ve literatür incelemeleri sonrasında araştırma amacına yönelik olarak, firma yönetici ve sahiplerinin liderlik tarzlarını belirlemek, liderlik tarzları ile demografik özellikler ve firma özellikleri arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla aşağıda belirtilen hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin cinsiyetleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin yaşı ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin firmadaki görevleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin firmada çalışma süreleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin eğitim durumları ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Firmaların faaliyet alanları ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H7: Firmaların yaşları ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Firmaların çalışan sayıları ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H9: Firmaların hukuki yapı ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H10: Firmaların faaliyet çevresi ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H11: Firmaların kapasiteleri ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4. Bulgular

4.1. Güvenilirlik Analizi

Tablo 1. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Değişkenler	Cronbach Alfa Katsayısı	Soru Sayısı
Dönüştürücü liderlik	0,823	20
İşlemci liderlik	0,665	16
Genel Güvenilirlik	0,716	36

Tablo 1’de verilerin toplanmasında kullanılan ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları ve soru sayıları verilmiştir. Dönüştürücü Liderlik tarzını ölçen soruların alfa katsayısı 0,823 çıkmakta ve bu değer yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir. İşlemci Liderlik tarzını ölçen soruların alfa katsayısı 0,665 çıkmakta ve bu değer oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.2. Yöneticilerin Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzlarına Ait Bulgular

Tablo 2. Yöneticiler ile Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları İlişkisi

	N	Min.	Max.	\bar{x}	<i>Ss</i>
<i>Dönüştürücü Liderlik</i>	65	3,15	4,90	4,23	,448
<i>İşlemci Liderlik</i>	65	1,88	3,31	2,63	,339

Tablo 2’de katılımcıların dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarını belirlemek için kullanılan ölçekte yer alan ifadelere ait ortalama değerler verilmektedir. Bulgulara göre, katılımcıların dönüştürücü liderlik ortalamaları $\bar{x} = 4,23$ işlemci liderlik ortalamaları $\bar{x} = 2,63$ ’tür.

4.3. Katılımcıların Demografik Bulguları

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde(%)
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	5	7,7
	Erkek	60	92,3
	Toplam	65	100,0
<i>Yaş</i>	20-30	10	15,4
	31-40	25	38,5
	41-50	27	41,5
	51 ve üstü	3	4,6
	Toplam	65	100,0
<i>Eğitim durumu</i>	İlköğretim	7	10,8
	Lise	18	27,7
	Ön lisans	4	6,2
	Lisans	34	52,3
	Lisansüstü	2	3,1
Toplam	65	100,0	

Firmadaki görev	Girişimci	2	3,1
	Yönetici	41	63,1
	Girişimci-Yönetici	22	33,8
	Toplam	65	100,0
Bu firmadaki çalışma süresi	5 yıldan az	20	30,8
	5-10	18	27,7
	11-15	7	10,8
	15 yıldan fazla	20	30,8
	Toplam	65	100,0

Tablo 3’de sırasıyla katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, öğrenim durumları, firmadaki görevleri ve firmadaki çalışma süreleri ile ilgili frekans ve yüzdelik dağılımları verilmiştir. Toplam 65 katılımcının, 5’i (%7,7) kadın ve 60’ı (%92,3) erkektir.

Katılımcıların yaş gruplarındaki frekans ve yüzdelik dağılımlarına bakıldığında; 20-30 yaş arasında 10 katılımcı (%15,4), 31-40 yaş arasında 25 katılımcı (%38,5), 41-50 yaş arasında 27 katılımcı (%41,5) ve 51 yaş üstü 3 katılımcı (%4,6) olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Eğitim durumları hakkında frekans ve yüzdelik dağılımlarına bakıldığında; ilköğretim seviyesinde 7 katılımcı (%10,8), lise seviyesinde 18 katılımcı (%27,7), ön lisans seviyesinde 4 katılımcı (%6,2), lisans seviyesinde 34 katılımcı (%52,3), lisansüstü seviyede 2 katılımcı (%3,1) olduğu görülmektedir.

Katılımcıların firmadaki görevleri hakkında frekans ve yüzdelik dağılımlarına bakıldığında; girişimci 2 katılımcı (%3,1), yönetici 41 katılımcı (%63,1) ve girişimci-yönetici 22 katılımcı (%33,8) olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu (%63,1) firmalarda yönetici olarak çalışmaktadır.

Katılımcıların bu firmadaki çalışma süreleri hakkında frekans ve yüzdelik dağılımlarına bakıldığında; 5 yıldan az süre grubunda 20 katılımcı (%30,8), 5-10 yıl arası süre grubunda 18 katılımcı (%27,7), 11-15 yıl arası süre grubunda 7 (%10,8) ve 15 yıldan fazla süre grubunda 20 katılımcı (30,8) olduğu görülmektedir.

4.4. Firmalar Hakkında Bulgular

Tablo 4. Firma Bilgileri

		Frekans	Yüzde(%)
<i>Faaliyet konusu</i>	İnşaat	16	24,6
	Gıda	18	27,7
	Ağaç işleri, kağıt ve kağıt türüleri	3	4,6
	Sağlık ve sosyal hizmetler	2	3,1
	Kimya, petrol, lastik ve plastik	3	4,6
	Tekstil, hazır giyim, deri	3	4,6
	İmalat	20	30,8
	Toplam	65	100,0
<i>Çalışan sayısı</i>	2-9	6	9,2
	10-49	55	84,6
	50-249	2	3,1
	250 ve üzeri	2	3,1
	Toplam	65	100,0
<i>Hukuki yapı</i>	Şahıs işletmesi	8	12,3
	Anonim şti.	22	33,8
	Limited şti.	35	53,8
	Toplam	65	100,0
<i>Faaliyette çevresi</i>	İl	8	12,3
	Bölge	36	55,4
	Ülke	12	18,5
	Uluslararası	9	13,8
	Toplam	65	100,0
<i>Ortalama kapasite kullanımı</i>	%25 e kadar	13	20,0
	%26-%50	21	32,3
	%51-%75	18	27,7
	%76-%100	13	20,0
	Toplam	65	100,0

Tablo4’de firmaların sırasıyla; faaliyet konusu, çalışan sayısı, hukuki yapısı, faaliyette çevresi ve ortalama kapasite kullanımı oranları hakkında frekans ve yüzdelik dağılımları verilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, imalat, gıda ve inşaat sektöründeki firma yöneticileridir.

Firma faaliyet konularında verilen “imalat” başlığı altında; elektrik malzemeleri imalatı, hidrolik rekor imalatı, havalandırma sistemleri imalatı, metal ve sac türünde imalatlar, kalorifer kazanı imalatı vb. yapan firmalar sınıflandırılmıştır.

Firma çalışan sayılarına bakıldığında, 2-9 çalışanı olan 6 firma, 10-49 çalışanı olan 55 firma, 50-249 çalışanı olan 2 firma, 250 ve daha

fazlası çalışanı 2 firma bulunmaktadır. 10-49 çalışanı olan firmalar örneklemin %84,6'sını oluşturmaktadır.

Firmaların %53,8'i Türkiye'de en çok tercih edilen şirket türü olan limited şirket, ikinci sırada %33,8 oran ile anonim şirket, üçüncü sırada %12,3 oran ile şahıs işletmeleri olduğu görülmektedir.

Firmaların yarıdan fazlası (%55,4) bölge bazında, %18,5'i ülke bazında, %13,8'i uluslararası bazda ve %12,3'ü il bazında faaliyet göstermektedir.

Firmaların %20'si %25'e kadar, %32,3'ü %26 ile %50 'ye kadar, %27,7'si %51 ile %75'e kadar, %20'si %76 ile %100'e kadar kapasitelerini kullanmaktadır.

4.5. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 5. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Faktörlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşması

	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>ss</i>	<i>T</i>	<i>P</i>
<i>Dönüştürücü liderlik</i>	Erkek	60	4,22	,464	,075	,940
	Kadın	5	4,21	,213		
<i>İşlemci liderlik</i>	Erkek	60	2,09	,387	2,099	,040*
	Kadın	5	1,70	,556		

Tablo 5'de yöneticilerin dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzları ile cinsiyetlerine göre değerlendirilmesine ilişkin yapılan t testi sonuçları verilmiştir. Yöneticilerin dönüştürücü liderlik tarzı ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($P < 0,05$). Yöneticilerin işlemci liderlik tarzı ile cinsiyet arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($P < 0,05$). İşlemci liderlik ortalamalarına bakıldığında, erkek katılımcıların ($\bar{x} = 2,09$) ortalama puanlarının kadın katılımcılara ($\bar{x} = 1,70$) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgular ışığında H1: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin cinsiyetleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi dönüştürücü liderlik açısından reddedilmiş, işlemci liderlik açısından kabul edilmiştir.

4.6. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Yönetici Yaşı Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 6. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Yöneticilerin Yaşları Arasındaki İlişki

		<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Dönüştürücü Liderlik</i>	20-30	10	4,30	,356	,108	,524	,667
	31-40	25	4,14	,442			
	41-50	27	4,25	,490			
	51 ve üstü	3	4,35	,482			
	Toplam	65	4,22	,448			
<i>İşlemci Liderlik</i>	20-30	10	2,20	,258	,305	1,89	,141
	31-40	25	1,92	,447			
	41-50	27	2,15	,412			
	51 ve üstü	3	1,97	,157			
	Toplam	65	2,06	,410			

Tablo 6’da dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının, katılımcıların yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları verilmiştir. Yapılan analize göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde liderlik tarzı ile yaş arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu bulgular ışığında, H2: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin yaşı ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiştir.

4.7. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firmadaki Görev Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 7. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firmadaki Görev Arasındaki İlişki

		<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Dönüştürücü Liderlik</i>	Girişimci	2	3,50	,000	,570	3,01	,056
	Yönetici	41	4,23	,441			
	Girişimci-Yönetici	22	4,29	,433			

	Toplam	65	4,22	,448			
İşlemci Liderlik	Girişimci	2	2,25	,000			
	Yönetici	41	1,98	,385	,362	2,32	,116
	Girişimci-Yönetici	22	2,20	,443			
	Toplam	65	2,06	,410			

Tablo 7'de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının katılımcıların firmadaki görevlerine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları verilmiştir. Yapılan analize göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu bulgular ışığında, H3: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin firmadaki görevleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiştir.

4.8. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firmada Çalışma Süresi Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 8. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firmada Çalışma Süresi İlişkisi

		<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Dönüştürücü Liderlik	5 yıldan az	11	4,38	,390			
	5-10 yıl	23	4,12	,429			
	11-15 yıl	8	4,36	,468	,174	,860	,467
	15 yıldan fazla	23	4,23	,488			
	Toplam	65	4,23	,448			
İşlemci Liderlik	5 yıldan az	11	2,15	,210			
	5-10 yıl	23	1,96	,447			
	11-15 yıl	8	2,16	,382	,133	,779	,510
	15 yıldan fazla	23	2,08	,453			
	Toplam	65	2,06	,410			

Tablo 8'de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının, katılımcıların firmadaki çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları

verilmektedir. Yapılan analize göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Bu bulgular ışığında, H4: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin firmada çalışma süreleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiştir.

4.9. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Eğitim Durumu Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 9. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Eğitim Durumu Arasındaki İlişki

		<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Dönüştürücü Liderlik	İlköğretim	7	4,56	,160	,293	1,50 3	,213
	Lise	18	4,20	,541			
	Ön lisans	4	3,95	,495			
	Lisans	34	4,19	,418			
	Lisansüstü	2	4,33	,247			
	Toplam	65	4,22	,448			
	İşlemci Liderlik	İlköğretim	7	1,87			
Lise		18	2,15	,508			
Ön lisans		4	2,41	,213			
Lisans		34	2,03	,343			
Lisansüstü		2	1,72	,575			
Toplam		65	2,06	,410			

Tablo 9'da dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının, katılımcıların eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları verilmiştir. Yapılan analize göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Bu bulgular ışığında, H5: Firma yöneticilerinin/sahiplerinin eğitim durumları ile liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiştir.

4.10. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firma Faaliyet Alanı Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 10. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzı ile Firma Faaliyet Alanı Arasındaki İlişki

	N	\bar{X}	Ss	Kareler Ort.	F	P	Tukey
Dönüştürücü Liderlik	İnşaat	1 6	4,26	,431			
	Gıda	1 8	4,08	,532			
	Ağaç işleri, kağıt ve kağıt ürünleri	3	4,38	,318	,161	,783	,587
	Sağlık ve sosyal hizmetler	2	3,98	1,025			
	Kimya, petrol, lastik ve plastik	3	4,08	,144			
	Tekstil, hazır giyim, deri	3	4,45	,173			
	İmalat	2 0	4,31	,395			
	Toplam	6 5	4,23	,448			
İşlemci Liderlik	İnşaat	1 6	2,61	,305			1 ^b ,2 ^b ,3 ^a ,4 ^a ,5 ^b ,6 ^a ,7 ^b
	Gıda	1 8	2,65	,421			
	Ağaç işleri, kağıt ve kağıt ürünleri	3	3,04	,253	,279	2,854	,017*
	Sağlık ve sosyal hizmetler	2	2,78	,044			

Kimya, petrol, lastik ve plastik	3	2,04	,289	
Tekstil, hazır giyim, deri	3	2,77	,180	
İmalat	2	2,61	,219	
	0			
Toplam	6	2,63	,339	
	5			

*1=İnşaat, 2=Gıda, 3=Ağaç İşl. Kağıt ve Kağıt Ür., 4=Sağlık ve Sos. Hiz., 5=Kimya, Petrol, Lastik ve Plastik, 6=Tekstil, Hazır Giyim, Deri, 7=İmalat

Tablo 10’da dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının firma faaliyet alanı ile farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Dönüştürücü liderlik tarzı ile firma faaliyet alanı arasında $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı farklılık görülmemişken, işlemci liderlik tarzı ile firma faaliyet alanı arasında $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı bir farklılık görülmüştür. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey’s testi sonuçlarına göre; kimya, petrol, lastik ve plastik sektörü, inşaat sektörü, imalat sektörü ve gıda sektörü firmalarının tekstil hazır giyim deri sektörü, sağlık ve sosyal hizmetler sektörü, ağaç işleri kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmalara göre farklılaştığı görülmüştür. Bununla birlikte, işlemci liderlik açısından en yüksek ortalamanın ağaç işleri kağıt ve kağıt ürünleri sektöründeki firmalara ait olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, H_6 : Firmaların faaliyet alanları ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi dönüştürücü liderlik açısından reddedilmiş, işlemci liderlik açısından kabul edilmiştir.

4.11. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firma Yaşı Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 11. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firma Yaşı Arasındaki İlişki

	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Tukey</i>
1-3 yıl	6	4,39	,285	,172	,850		

Dönüştürücü Liderlik	4-6 yıl	5	4,2	,297			
			9				
	7-9 yıl	10	4,0	,556			
			5				
	10 yıl ve üzeri	44	4,2	,453			
		4					
Toplam	65	4,2	,448				
		2					
İşlemci Liderlik	1-3 yıl	6	2,1	,165			
			8				
	4-6 yıl	5	1,5	,461			
			4				
	7-9 yıl	10	2,0	,316			
		2					
	10 yıl ve üzeri	44	2,1	,412			
		1					
Toplam	65	2,0	,410				
		6					

*1=1-3 yıl, 2=4-6 yıl, 3=7-9 yıl,4=10 yıl ve üzeri

Tablo 11'de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının firma yaşı ile farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yapılan analize göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde dönüştürücü liderlik ile firma yaşı arasında anlamlı farklılık görülmemişken, işlemci liderlik ile firma yaşı arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey's testi sonuçlarına göre 1-3 yıl, 7-9 yıl, 10 yıl ve üzeri firma yaşlarına sahip işletmelerin 4-6 yıl firma yaşına sahip işletmelere göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, H7: Firmaların yaşları ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi dönüştürücü liderlik açısından reddedilmiş, işlemci liderlik açısından kabul edilmiştir.

4.12. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Çalışan Sayısı Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 12. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Çalışan Sayısı Arasındaki İlişki

	N	\bar{X}	Ss	Kareler Ort.	F	P	Tukey
Dönüştürücü Liderlik	2-9	6	3,75	,512			1 ^a ,2 ^a ,3 ^a ,4 ^a
	10-49	55	4,26	,427			
	50-249	2	4,56	,106			
	250 ve üzeri	2	4,35	,000			

	Topla	65	4,22	,448			
	m						
	2-9	6	2,19	,377			
	10-49	55	2,05	,414			
İşlemci	50-249	2	1,81	,707	,100	,581	,630
Liderlik	250 ve	2	2,25	,000			
	üzeri						
	Topla	65	2,06	,410			
	m						

*1=2-9 çalışan, 2=10-49 çalışan, 3=50-249 çalışan,4=250 ve üzeri çalışan

Tablo 12’de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının çalışan sayısına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yapılan analize göre işlemci liderlik ile firma çalışan sayısı arasında $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı farklılık görülmemişken, dönüştürücü liderlik ile firma çalışan sayısı arasında anlamlı farklılık görülmüştür. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey’s testi yapılmış fakat, farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte, dönüştürücü liderlik açısından en yüksek ortalamanın 50-249 kişi istihdam eden orta büyüklükteki firmalara ait olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular ışığında, H8: Firmaların çalışan sayıları ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi dönüştürücü liderlik açısından kabul edilmiş, işlemci liderlik açısından reddedilmiştir.

4.13. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Hukuki Yapı Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 13. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Hukuki Yapı Arasındaki İlişki

		N	\bar{X}	Ss	Kareler Ort.	F	P	Tukey
Dönüştürücü Liderlik	Şahıs işletmes	8	3,99	,476	,743	4,049	,022*	1 ^b , 2 ^a , 3 ^b
	Anonim şti.	22	4,42	,414				
	Limited şti.	35	4,15	,426				
	Toplam	65	4,22	,448				
İşlemci Liderlik	Şahıs işletmes	8	2,06	,280	,034	,194	,824	

Anonim şti.	22	2,02	,353
Limited şti.	35	2,09	,471
Toplam	65	2,06	,410

*1=Şahıs işl., 2=Anonim şti., 3=Limited şti.

Tablo 13'de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının, firma hukuki yapısına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yapılan analize göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde işlemci liderlik tarzı ile firma hukuki yapısı arasında anlamlı farklılık görülmemişken, dönüştürücü liderlik tarzı ile firma hukuki yapısı arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey's testi sonuçlarına göre; anonim şirketlerin, şahıs işletmeleri ve limited şirketlere göre farklılaştığı belirlenmiştir. Bu bulgular ışığında, H9: Firmaların hukuki yapı ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi dönüştürücü liderlik açısından kabul edilmiş, işlemci liderlik açısından reddedilmiştir.

4.14. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Faaliyet Çevresi Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 14. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Faaliyet Çevresi Arasındaki İlişki

		<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
<i>Dönüştürücü Liderlik</i>	İl	8	3,96	,453	,483	2,582	,061
	Bölge	36	4,21	,430			
	Ülke	12	4,21	,492			
	Uluslararası	9	4,54	,325			
	Toplam	65	4,22	,448			
<i>İşlemci Liderlik</i>	İl	8	2,27	,553	,357	2,245	,092
	Bölge	36	2,10	,347			
	Ülke	12	1,83	,467			
	Uluslararası	9	2,00	,343			
	Toplam	65	2,06	,410			

Tablo 14’de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının firma faaliyet çevresine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular ışığında, H10: Firmaların faaliyet çevresi ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiştir.

4.15. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firma Kapasitesi Değişkeni Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Bulgular

Tablo 15. Dönüştürücü ve İşlemci Liderlik Tarzları ile Firma Kapasitesi Arasındaki İlişki

		<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Kareler Ort.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Dönüştürücü Liderlik	%25 e kadar	13	4,42	,344	,409	2,143	,104
	%26-%50	21	4,26	,500			
	%51-%75	18	4,03	,423			
	%76-%100	13	4,26	,425			
	Toplam	65	4,22	,448			
İşlemci Liderlik	%25 e kadar	13	2,16	,326	,291	1,791	,158
	%26-%50	21	2,15	,394			
	%51-%75	18	2,02	,471			
	%76-%100	13	1,86	,381			
	Toplam	65	2,06	,410			

Tablo 15’de dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının firma kapasite kullanımına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre $p < 0,05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular ışığında, H11: Firmaların kapasiteleri ile firma yöneticilerinin/sahiplerinin liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç

Bu araştırma, firma yönetici ve sahiplerinin liderlik tarzlarını ortaya koymak ve bu liderlik tarzlarının demografik özelliklere ve firma

özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmada veri toplamak için Bass ve Avolio (1995) tarafından geliştirilen 36 soruluk Çok Faktörlü Liderlik Stilleri Ölçeği (MLQ) kullanılmıştır. Dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının boyutları dikkate alınmadan, genel olarak incelenmiştir.

Araştırma bulgularına dayanarak; Van OSB'de faaliyet gösteren firma yöneticilerinin daha fazla dönüştürücü liderlik tarzını benimsedikleri görülmektedir. Küçük işletme yöneticiliğinde en başarılı liderlik tarzlarından biri dönüştürücü liderlik tarzıdır. Küçük işletmelerde güvene ve değere dayalı çalışma ilişkilerinin varlığı, dönüştürücü liderlik tarzının kullanılmasını gerektirmektedir (Taşgıt ve Temiz Sert, 2017: 544). Fakat bu durum, dönüştürücü liderlik özelliklerine sahip liderlerin işlemci liderlik özellikleri göstermedikleri anlamına gelmemektedir. O'Shea vd. (2009: 237) ve Yukl (2018: 321)'a göre yöneticiler hem dönüştürücü hem de işlemci liderlik özelliklerini birlikte gösterebilirler.

Cinsiyet değişkeni ile liderlik tarzı arasında işlemci liderlik açısından anlamlı bir farklılık vardır. Erkeklerin kadınlara göre daha fazla işlemci liderlik özellikleri sergilediği görülmektedir. Bununla birlikte, çalışma ana kütlesi olan Van OSB'de yöneticilerin çoğunluğunun erkek olması örneklemini etkilemiştir. O'Shea vd. (2009: 237)'nin hemşireler üzerine yaptıkları bir çalışmada, kadınların daha fazla dönüştürücü liderlik davranışları sergilediği görülmüş ancak, çalışma ana kütlesi olan hemşirelerin büyük çoğunluğunun kadın olması çalışmanın kısıtı olarak kabul edilmiş ve sonucun çalışmamızdakine benzer bir şekilde genellenemeyeceği belirtilmiştir. Erkek yöneticilerinin çok olması durumu bölgeye has bir durum değildir. Türkiye'deki işletmelerin genelinde üst yönetim kadrolarında kadın yönetici sayısı erkek yönetici sayısından azdır. Hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; şirketlerde üst düzey ve orta kademe yönetici pozisyonundaki kadın oranı 2017 yılında %17,3'tür. (TÜİK, 2018).

Yöneticilerin %61,6'sı üniversite eğitimi almıştır. Bu oran farklı bölgelerde yürütülmüş benzer çalışmaların oranlarından düşük çıkmıştır. Bu durum bölgenin eğitim seviyesi ile ilgilidir. Yürütülen benzer liderlik çalışmalarında yöneticilerin almış oldukları üniversite eğitimi oranları; Gümüş vd. (2015: 63)'nin çalışmasında %72,5, Bay ve Söker (2016: 704)'in çalışmasında %86,9, Sürmeli (2018: 37)'nin çalışmasında %87 bulunmuştur. Firmalar, yönetici alım ve terfi politikalarında daha eğitilmiş ve nitelikli adayları tercih ederek eğitim seviyesi düşüklüğü sorununu çözebilirler.

OSB’de bulunan firmalarla ilgili göstergelere bakıldığında, firmaların ağırlıkla imalat (%30,8), gıda (%27,7) ve inşaat (%24,6) sektöründe faaliyet göstermekte olduğu görülmektedir. Sektörel bazda firma türleri ile ilgili yapılan analizler sonucunda; tekstil hazır giyim deri sektörü, sağlık ve sosyal hizmetler sektörü, ağaç işleri kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firma yöneticilerinin diğer sektörlerle oranla daha fazla işlemci liderlik tarzını kullandıkları görülmüştür. Bu sayılan firmaların işlemci liderlik özelliği göstermesinin nedenleri arasında, iş güvenliği açısından belirli prosedürleri uygulamaları ve değişim hızının az olduğu durgun bir piyasada mekanik organizasyon yapısına sahip olmaları sayılabilir.

1-3 yıl, 7-9 yıl, 10 yıl ve üzeri firma yaşlarına sahip firma yöneticilerinin, 4-6 yıl firma yaşına sahip firma yöneticilerinden daha fazla işlemci liderlik özelliği gösterdiği, firma yaşı grupları arasından 1-3 yıl firma yaşına sahip firmaların en yüksek değerde olduğu sonuçları ortaya çıkmıştır. Firmaların ilk kuruluş yıllarında, yöneticilerin daha fazla işlemci liderlik özelliklerine sahip oldukları görülmektedir. Firmaların kuruluş yıllarında (1-3 yıl arasında) en yüksek işlemci liderlik ortalamasına sahip olmaları, ilk yıllarda dönüşümcü olmayı tercih etmemeleri, daha kuralcı ve temkinli olarak belli standartlarda firmalarını yönettiklerini göstermektedir. 7 yıl ve üzeri yaşlardaki firmalar, bu dönemlerinde sektördeki mevcut konumlarını korumak amacıyla belirledikleri standartlarla faaliyetlerini yürütmektedirler.

Çalışmamızda, çalışan sayısı ile liderlik tarzı arasında anlamlı bir ilişki ortaya konulmuştur. Bu ilişki, özellikle 50-249 kişi istihdam eden orta büyüklükteki işletme yöneticilerinin diğer işletmelere göre daha fazla dönüştürücü liderlik tarzına sahip olduklarını göstermiştir. İşletmeler büyüdükçe ve çalışan sayıları arttıkça yönetim sorunları çoğalacak ve karmaşık bir hal alacaktır. Bu sorunların üstesinden gelmek ancak, dönüştürücü liderlerin ilham verici motivasyonlarını kullanmaları, çalışanlarına ayrı ayrı değer vermeleri ve liderlik davranışları ile onları etkilemeleri sayesinde mümkün olacaktır.

Araştırmamızın bazı kısıtları bulunmaktadır. Ankete katılan yöneticilerden büyük çoğunluğunun erkeklerden oluşması, çalışmanın yürütüldüğü alanda endüstrinin fazla gelişmemiş olması, firma sayısının azlığı ve çalışmanın yürütüldüğü zaman dilimindeki ekonomik şartlar birer kısıt olarak değerlendirilmeli ve araştırma sonuçları genellenmemelidir.

Daha sonraki çalışmalarda farklı liderlik tarzları veya dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarının boyutları değişik kombinasyonlarla çalışılabilir, sektörleri bölgesel ve ulusal bazda ele

olarak firma yöneticilerinin liderlik tarzlarının farklılaşım farklılaşmadığı araştırılabilir ve katılımcıların çoğunluğunun (%63,1) firmalarda yönetici olarak çalışmakta olduğundan bölgede asil-vekil ilişkisi incelenebilir.

Kaynakça

- Avcı, A. (2015). Dönüşümcü ve İşlemci Liderlik Stilleri: Kavramsal Çerçevesi ve Eğitim Örgütleri Açısından Etkileri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 85-108.
- Avcı, U. ve Topaloğlu, C. (2009). Hiyerarşik Kademelere Göre Liderlik Davranışlarını Algılama Farklılıkları: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *KMU İİBF Dergisi*, 11(16), 1-20.
- Avcı, U. ve Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü Liderlik ve Örgüte Güvenin Kariyer Memnuniyetine Etkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 45-55.
- Bakan, İ. ve Doğan, İ. F. (2013). *Liderlik Güncel Konular ve Yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. New York: Free Press.
- Bass, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision. *Organizational Dynamics*, (4), 19-31.
- Bass, B. M. (1997). Does the Transactional–Transformational Leadership Paradigm Transcend Organizational and National Boundaries?. *American Psychologist*, (52), 130–139.
- Bass, B. M. and Avolio, B. J. (1993). Transformational Leadership And Organizational Culture. *Public Administration Quarterly*, 17(1), 112-121.
- Bass, B. M., Avolio, B. J., Jung, D. I. and Berson, Y. (2003). Predicting Unit Performance by Assessing Transformational and Transactional Leadership. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 207-218.
- Bay, M. ve Söker, F. (2016). İşletmelerde İç Girişimcilik ve Yönetimsel Dönüşümsel Liderlik: Karaman'da Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 698-713.
- Bono, J. E. ve Judge, T. A. (2004). Personality and Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 901-910.
- Dayanç Kıyat, G. B. ve Geyik, E. (2019). Dönüşümcü Liderliğin Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 223-236.

- Eren, E. (2019). *Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar* (13. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Eren, M. G. ve Titizoğlu, Ö. Ç. (2014). Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Tarzlarının Örgütsel Özdeşleşme ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27, 275-303.
- Gümüş, A, Korkutata, A. ve Göktaş, V. (2015). Üst Düzey Yöneticilerin Demografik Özellikleri ile Liderlik Tarzı Arasında İlişki: Sakarya ve Kocaeli İlindeki Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 53-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejoir/issue/5379/72997>
- Hatipoğlu Z. ve Zengin A. A. (2018). Algılanan Liderlik Stilinin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: X ve Y Kuşakları Arası Karşılaştırma, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 400-421.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPPS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (5. Baskı). Ankara: Asil Yayınevi.
- Kırılmaz, S. ve Kırılmaz, H. (2010). Transformasyonel Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatında Bir Araştırma. *Türk İdaresi Dergisi*, 469, 119-138.
- Koçel, T. (2005). *İşletme Yöneticiliği* (10. Baskı). İstanbul: Arkan Basım ve Yayım.
- Mansurova, S. ve Güney, S. (2018). İşletmelerde dönüşümcü liderlik davranışlarının örgüt kültürüne etkisi ve bir uygulama. *ABMYO Dergisi*, 52, 33-54.
- O'Shea, P. G., Foti, R. J. and Hauenstein, N. M. A. (2009). Are the Best Leaders Both Transformational and Transactional? A Pattern-oriented Analysis. *SAGE Publications (Los Angeles, London, New Delhi, Singapore and Washington DC)*, 5(2), 237-259.
- Özalp, İ. ve Öcal, H. (2000). Örgütlerde Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Yaklaşımı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 207-226.
- Sandıkçı, M., Vural, T. ve Zorlu, Ö. (2015). Otel İşletmelerinde Dönüştürücü Liderlik Davranışlarının Örgüt Sağlığı Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar İlinde Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 161-200.
- Sürmeli, G. (2018). *Algılanan Yönetici Liderlik Stilinin, Çalışanın Algılanan Örgüt İklimi ve İş Tatmin Düzeyine Olan Etkisinin İncelenmesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2017). *Yönetim ve Organizasyon, Değiştirilmiş ve Geliştirilmiş 19. Baskı*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Taşgıt, Y. E. ve Temiz Sert, H. (2017). Liderlik Tarzlarının Örgütsel Yapıya Yansımaları Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 530-550.
- Tracey, J. B. and Hinkin, T. R. (2008). Transformational Leadership or Effective Managerial Practices?. *Group & Organization Management*, 23(39), 220-236.
- Turhan, M. ve Helvacı, İ. (2018). Dönüşümcü, Etkileşimsel ve Serbesiyetçi Liderlik İle İçsel ve Dışsal Doyum Arasındaki İlişki. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 29-41.
- Yıldırım, M. H., Sunman, G. ve Oruç Ş. (2018). Kobi'lerde Uygulanan İnovasyon Stratejilerinde Yöneticilerin Dönüşümcü Liderlik Özelliğinin Rolü, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 213-229.
- Yukl, G. (2018). *Örgütlerde Liderlik. Sekizinci Basımdan Çeviri*. Çetin, Ş. ve Baltacı, R. (Çev. Ed.) Ankara: Nobel Yayınevi.
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2018-30707> (28.01.2021).

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzcüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 703-746

XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi The Architecture in Van Between the XVI-XIX. Centuries

• Şahabettin ÖZTÜRK*

* Dr. Öğr. Üyesi., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Van/Türkiye. Asst. Prof., Van Yüzcüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Director of Restoration Programme, Van/Turkey, sahozturk13@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6979-3342

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
17/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
13/04/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Öztürk, Ş. (2021). XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 703-746

Citation: Öztürk, Ş. (2021). The Architecture in Van Between The XVI-XIX. Centuries *Van Yüzcüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 703-746

Öz

Van İli, taşıdığı stratejik konumdan dolayı doğu ile batı ticaret ve kervan yolları üzerinde yer almaktadır. Son derece önemli bir coğrafi konuma sahip olan Van İli ve çevresine hakim olan her uygarlık başta dini eserler olmak üzere, sivil ve askeri mimari yapılar inşa etmiştir. Birer tarihi belge niteliğinde olan mimari yapılar, inşa edildikleri dönemin ekonomik, siyasi, kültürel ve mimari seviyesi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Van İli ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine XVI. yüzyılın ortalarında girmiştir. XVI. ve XIX. yüzyıl içerisinde inşa edilen Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin bir yansıması olarak, özellikle Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nde gelişerek devam etmiştir. Bölge mimarisinin gelişmesinde yerel kaynaklar ve iklim koşulları dışında doğu sınır komşusu İran Büyük Selçuklu mimarisinin izlerini görmek mümkündür. Eski Van Şehri'nin doğu, batı ve güneyi çift sıra surlarla kuzeyi ise tarihi Van Kalesi'nin sarp kayalıkları ile çevrelenmiştir. Kale ve şehirde oluşan mimari yapılar form, fonksiyon ve yapıım özellikleri bakımından farklı ve homojen olmayan bir şekilde inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Van şehri, Van Kalesi, kent mimarisi.

Abstract

The city of Van located on the east and west trade and caravan routes is strategically positioned at the intersection of major geopolitical interests. Each civilization that had dominated the significant Van City and its environs had built religious, civic and military structures. These structures give important clues about economical, political, cultural and architectural milieu that they were built in. The city of Van was conquered by Ottomans in the mid-XVI. century. The built environment created between XVI. and XIX. centuries bears the political, economical and cultural reflections of Ottoman State. Also, Iran's Great Seljuk state's architecture affected the architecture in Van enormously besides local sources. Surrounded with walls from east, west and north, ancient Van City's northern part had been endowed with Van Castle built on natural bedrock. Architectural heritage of Van consisting of the Castle and other structures were built diversely and non-uniformly regarding form, function and construction qualities.

Keywords: Old city of Van, Van Castle, urban architecture.

Giriş

Ülkemizin doğu sınır bölgesinde yer alan Van İli ve çevresi, taşıdığı stratejik yapıdan dolayı önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bölgenin doğu ile batı ticaretinin, İpekyolu ve kervan yolları üzerinde yer alması, sınır bölgesinde olmasının yanı sıra iklim özellikleri bakımından Van Gölü'nün olumlu etkisi ile ılıman iklim özelliklerine sahiptir. Van bölgesinin yapılaşması M.Ö. 900 yılında Urartulardan günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir (Erzen, 1986).

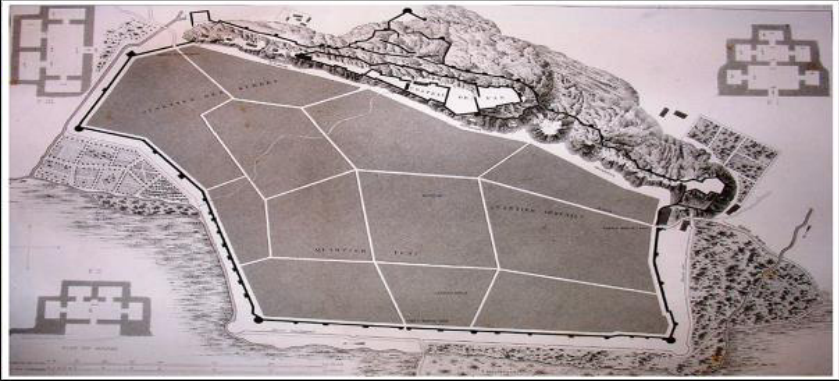
Bölgeye hakim olan her uygarlık, başta dini olmak üzere, sivil ve askeri mimari yapılar inşa etmiştir. Birer tarihi belge niteliğinde olan bu mimari eserler, inşa edildikleri dönemin ekonomik, siyasi, kültürel ve mimari seviyesi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Dini ve askeri yapılarda daha çok taş malzeme ve ilgili yapıım teknikleri, geleneksel sivil mimaride ise kerpiç, bat ve tuğlanın kullanıldığı bir mimari gelişerek devam etmiştir. Orta Çağ'da oluşan mimari yapılaşma İran Büyük Selçuklu Türk mimarisinin etkisi ile Anadolu'daki ilk örnekleri Van ve çevresinde başta geleneksel mimari olmak üzere, diğer tüm mimari yapılarda görmek mümkündür. Bu mimari oluşum ve tarihi gelişmeler batıya doğru iklim ve malzeme yapısına bağlı olarak değişerek, tüm Anadolu'yu etkisi altına almıştır.

Van İli ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak XVI. yüzyılın ortalarında girmiştir. Van merkez ve çevresinde inşa edilen her tür yapıda Osmanlı klasik mimarisinin izlerini, XVII. yüzyılın sonlarına kadar görmek mümkündür. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde oluşan siyasi, ekonomik ve kültürel hareketlilik mimariyi de etkilemiştir. Dönemin mimari oluşum ve gelişimi Eski Van Şehri

merkez olmak üzere, özellikle Gevaş (Öztürk, 2016: 1-8), Hoşap (Top, 1998), Erciş (Uluçam, 2000) yerleşim alanlarındaki mimariye, geçiş ve ulaşım güzergâhlarında ise han ve su (Öztürk, 2002) yapılarında ortaya çıkmıştır. Van ve çevresinde çevresinin XVI. ve XIX. yüzyıllar arası gelişen bölge mimarisinin izlerini tarihi Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nde görmek mümkündür.

1. Van Kalesi

Van Kalesi, Urartu Devleti'nin başkenti Tuşba'nın kalesi olarak inşa edilmiştir. Urartu Devleti'nin M.Ö. VI. yüzyılda yıkılmasından sonra kale ve çevresinde XI. yüzyıla kadar Pers Kralı Kserkses yazıtı dışında kalede herhangi onarım ya da mimari kalıntı ve iz bulunmamaktadır. Ortaçağ'da Selçuklu döneminde Ahlatşahlar ile birlikte kale her tür saldırıya karşı güvenli hale getirilerek, günümüzdeki yapısal durumunu ise Osmanlı döneminde almıştır (Erzen, 1986: 27; Tarhan, 2000: 191,192).

Şekil 1. Eski Van Şehri ve Kalesi Vaziyet Planı (Charles Texier 1852)

Van Kalesi 1534 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra, kalenin dış ve iç kale olarak tahkimatı yeniden ele alınmıştır (Günel, 1993: 33; Kılıç, 1997: 20; Uluçam, 2000: 16; Belli, 2007: 412-423). Osmanlı Mühimme Defterleri'nden anlaşılacağı üzere, gerek yukarı kale ve aşağı kale olarak iki grupta değerlendirilerek mimari yapılarının farklı zamanlarda inşa ve onarımlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle dış kale surlarının içten ve dıştan taş duvarla örülmesi 1568-72 yılları arasında Hüsrev Paşa'nın Van Beylerbeyliği zamanında gerçekleştirilmiştir. Kaledeki imar, onarım ve tahkimatlar daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir (Top, 2010: 197-199; Kılıç, 1997: 201-207). Kale ve şehirdeki

bilimsel arkeolojik kazı çalışmaları İstanbul Üniversitesi öğretim elemanlarının katılımı ile 1987-91 yılları arasında yapılmıştır (Tahran, 2000: 194).

Şekil 2. Eski Van Şehri ve Kalesi
(Kala-i Sengi Van Topkapı Saray Arşivi)

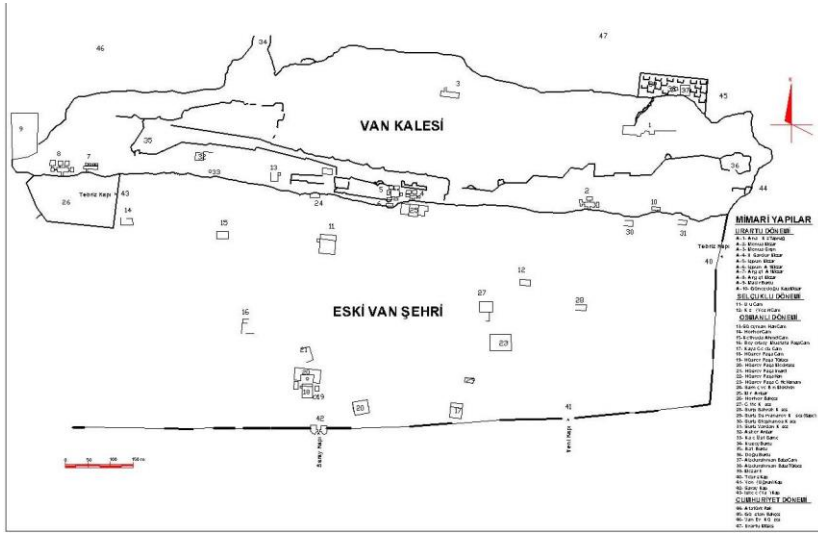

Şekil 3. Van Kalesi ve Eski Van Şehri
Uydu Görünüşü

(Kala-i Sengi Van Topkapı Saray Arşivi) Uydu Görünüşü

Van Gölü'nün doğu bölümünde bulunan Van Kalesi yekpare kalker bir kayalık üzerinde farklı dönemlerde inşa edilen yapılar ile şekillenmiştir. Yaklaşık 1.800.00 m. doğu-batı, 80.00 m. kuzey-güney istikametinde ve 80.00 m. yüksekliğindeki Van Kalesi, iç ve dış kale olarak biçimlenmiştir (Şekil 1-3). Kaleye ulaşım sağlayan iki yoldan biri güneydeki Van Kalesi'nin sarp kayalığı üzerindeki su sarnıcına iniş ve çıkış 268 adet kayaların oyulması ile oluşan merdivenli yoldur. Kaleye ulaşım sağlayan diğer yol ise batıda yer almaktadır. Moloz taş döşemeli bu yol, doğu yönde uzanmakta, doğudaki birinci kademeye doğru ilerlerken, ikinci kademeye uzanmak için batı yöne kıvrılarak devam etmektedir (Şekil 1-3).

Batı hendeğinden hemen sonra iç kaleye geçişi sağlayan sivri kemerli kapı açıklığı 2.85 m.'dir. İç kale genel olarak dört bedenden oluşmaktadır. Birinci beden, iç kaleyi tahkim eden duvarlardan kuzey batıdaki ilk kapının güneyindeki burçtan sonra kuzeydoğuya doğru kayalıkların üzerinden aşağıya doğru inmektedir.

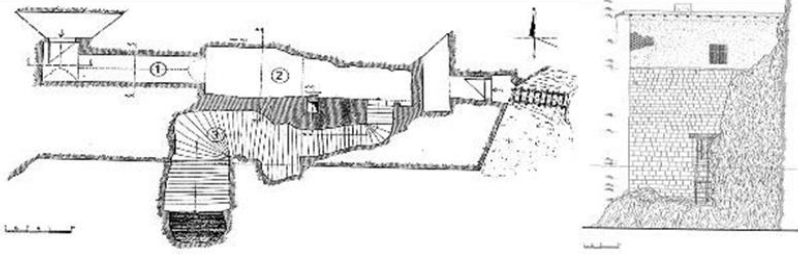
Şekil 4. Van Kalesi ve Eski Van Şehri Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)

Aşağı kesimde doğuya doğru uzanıp, kuzeydoğusundaki bir burçtan itibaren güneye doğru tekrar yükselmekte ve ikinci bedenle birleşmektedir. İkinci beden, batı hendeği hizasında kurulmuş olan birinci kapıdan itibaren doğuya doğru uzanan tahkimat kaleye çıkış sağlayan yolu takip ederek doğu hendeğine kadar devam etmektedir (Şekil 1-4).

Üçüncü beden, bunun batı tarafını hendek hizasında kurulmuş olan birinci kapıdan itibaren kayalıklar üzerinde hafif güneybatıya doğru uzanan duvar oluşturmaktadır. Bedenin kuzey duvarını büyük burçtan doğuya doğru uzanan duvar, kuzeydoğuya kavis yaparak devam etmektedir. Kuzeye iki kademelenme ile kaleye çıkış sağlayan yolu takip ederek doğu istikametinde devam eden duvar yolun sonunda güneye dönerek sonlanmaktadır. Dördüncü beden ise, ikinci kapıdan itibaren doğuya doğru genişleyip kalenin en üst kesimini oluşturmaktadır. Batı kesimini kuzeyden doğu-batı doğrultusunda uzanan 70.00 m'lik bir taş duvar sınırlandırmaktadır. İçerisinde kerpiç yapı kalıntılarının bulunduğu bu kesime batıdan sivri kemer açıklıklı bir kapıdan girilmektedir (Öztürk, 2007), (Şekil 1-4).

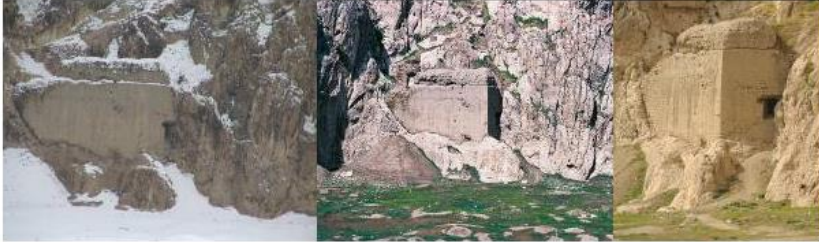
1.1. Askeri Kule ve Sarnıç

Van Kalesi'nin kuzeyine bitişik olan Askeri Kule ve Sarnıç, Eski Van Şehri'nin kuzey orta bölümde yer almaktadır (Şekil 4,6,7).

Şekil 5,6. Sarnıç Planı ve Doğu Cephesi (Ş. Öztürk)

Sarnıçın, kerpiçten inşa edilen düz toprak damlı bölümü ise Ortaçağ'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre kaya merdivenlerinin alt kesiminde payanda işlevi gören tuğla duvar, Selçuklu döneminde; diğer düzgün kesme taş ve kerpiç beden duvarları, rampa ve tonozlu galerilerin ise Osmanlı döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Sarnıca ait tek belge, İstanbul Topkapı Sarayı'ndaki Eski Van Şehri minyatürüdür (Şekil 2). Burada "Bin Merdivenler" adıyla sarnıç gösterilmiştir. Sarnıç zemin katın oturduğu arazinin yapısına göre şekillenmiş, doğu-batı doğrultusunda uzanan dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kat ise zemin katın üzerinde doğu-batı istikametinde bir mekândan meydana gelmiştir. Üçüncü kat ise, kaleye çıkış yolu olup kaya merdivenleri şeklindedir. Sarnıçın giriş kapısından yaklaşık 75.00 m. yükseklikteki kalenin üst kısmına, 268 adet doğal kaya merdiveni ile ulaşılmaktadır (Öztürk, 2001: 87-93), (Şekil 7-9).

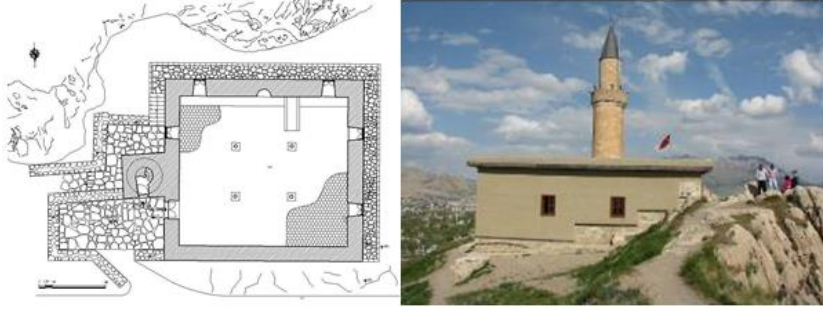
Şekil 7-9. Sarnıç Güney ve Güneydoğu Görünüşleri (Ş. Öztürk)

1.2. Süleyman Han Camii

Van Kalesi'nin adeta simgesi konumunda olan Süleyman Han Camii, kalenin en üst kısmında yer almaktadır. Yapı topografik olarak oldukça değişken olan arazi üzerinde şekillenmiştir. Süleyman Han Camii'nin doğusu iç kale giriş kapısı, güneyi uçurum, batısında kale üst sarnıcı ile çevrelenmiştir (Şekil 4-10,11). 10.70x11.60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak inşa edilen caminin doğusuna bitişik olarak inşa edilen kare planlı minare yer almaktadır. Camiye ait

inşa kitabesi bulunmamaktadır. Tuhfetü'l Mimari adlı yazılı kaynaktan caminin mimarının Mimar Sinan olduğu belirtilmiş ancak, daha sonra Mimar Sinan isminin üzeri yazarı tarafından çizilmiştir (Uluçam, 2000: 25,26).

Süleyman Han Camii ilk esaslı onarım çalışmaları Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi sırasında (H.940 M.1533-4) Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Cami, hakkında diğer önemli bir belge ise Topkapı Sarayı Arşivi Elyazmaları kataloğunda (E. 9487) “*Sergü Van*” adıyla kayıtlı bulunan XVII. yüzyıla ait Van Kalesi ve Eski Van Şehir planıdır (Öztürk, 2011). Cami iç mekânının güney beden duvarının ortasına 1.00 m genişliğinde 0.65 m. derinliğinde oldukça sade inşa edilmiş mihrap nişi bulunur. Caminin girişi doğu yönde bulunan minare 3.05x3.17 m. ölçülerindeki kare kaide üzerinde kesme taştan silindirik gövdelidir. Silindirik gövde 6.62 m. yükseklikten itibaren mukarnas altlıklı şerefeye geçiş yapmaktadır.

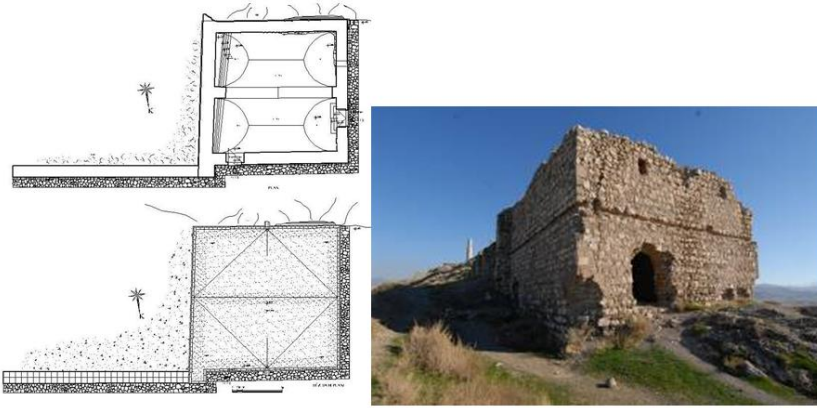

Şekil 10,11. Süleyman Han Camii Planı ve Batı Görünüşü (Ş. Öztürk)

Minarenin zeminden yüksekliği 14.24 m.'dir (Şekil 4,10,11). Tamamıyla kerpiç malzeme kullanılarak ve geleneksel bölge sivil mimarisi yapım teknikleri ile inşa edilen cami düz toprak damlı olarak inşa edilmiştir. Süleyman Han Camii, Van Valiliği tarafından 2010 yılında onarımı aslına uygun olarak yapılarak günümüzde ibadete açıktır (Öztürk, 2012: 39-44).

1.3. Askeri Ambar

Van Kalesi'nin üst bölümünde bulunan ambar, iç kalenin orta bölümünde bulunur. Yapı arazinin topografik yapısından kuzeye 15° açı yapacak şekilde zemine yerleştirilmiştir (Şekil 4,12-14). Ambarın batısında Van Kalesi'nin üst batı burcu, doğusunda su sarnıcı ile Süleyman Han Camii, kuzeyinde ise iç kalenin patika yolu bulunmaktadır.

Şekil 12-14. Akeri Ambar Zemin Kat, Örtü Planı ve Kuzeybatı Görünüşü (Ş. Öztürk)

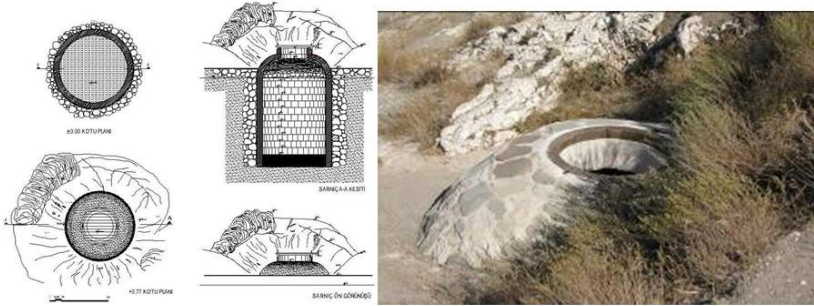
Ambarın inşa tarihi kesin olarak belli değildir. Yapının genel mimarisi, malzemesi, duvar örgü tekniği ve diğer mimari özellikler dikkate alındığında, XVI. yüzyılın sonu ya da XVII. yüzyıl ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk, 2002: 31-33). Ambara giriş kuzeyden tek kanatlı, batıdan ise çift kanatlı iki kapı yardımıyla sağlanmaktadır. Yapı iç mekân 11.15x10.90 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. İç mekânın üzeri iki adet birbirine benzer doğu batı yönünde devam eden, yarıçapı 3.30 m. tuğla örgülü sivri beşik tonoz ile aşılmaktadır. İki bölümü birbirinden ayıran sivri beşik tonozlar ortadan bir sivri kemer ile ayrılmaktadır. Yapının batı ve güney duvarları zeminden itibaren yaklaşık 1.50 m. doğal kaya ile yükselerek taş duvar olarak devam eder.

Yapının doğu cephesi arazinin eğiminden dolayı tamamen kaya zemine gömülüdür. Ambarın kuzey cephesinde 1.25 m. genişliğinde yuvarlak basık kemerli bir kapı yer almaktadır. Kuzey cephe 12.50 m. uzunluğunda, 8.65 m. yüksekliğinde olup cephe zeminden 5.15 m. yükselerek 0.15 m. kalınlığındaki ahşap hatıl ile çevrilidir. Kuzey cephenin doğu köşesi 1.00 m. dışa taşkın iki kademe ile zeminden yükselip, istinat duvarı ile bütünleşmektedir. İstinat duvarı oldukça yalın, 13.75 m. uzunluğunda 6.55 m. yüksekliğindedir. Batı cephenin üst kısmında yer alan iki adet 0.35x0.65 m. ölçülerindeki tuğla örgülü yuvarlak kemerli pencere cepheye hareketlilik kazandırmaktadır (Öztürk, 2002: 33-38), (Şekil 12-14).

1.4. Kale Üstü Sarnıcı

Sarnıç, tarihi Van Kalesi'nin üst kısmının güneybatı bölümünde bulunur. Oldukça engebeli bir alandaki yapının, batısında askeri ambar yer almaktadır. Sarnıca ait kitabe yoktur (Şekil 4,15-17). Sarnıcın genel yapısı, mimari özelliği ve diğer teknik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda XVI. son çeyreği ya da XVII. yüzyıllar ortalarına tarihlendirilmektedir (Öztürk, 2008: 4-7).

Kaya zemin içine tamamen gömülü olarak inşa edilen sarnıç, yuvarlak bir plana sahiptir. Silindirik formda inşa edilen sarnıç kubbesinin çapı, 2.38 m., yüksekliği 5.50 m. dir. Sarnıç bu haliyle Anadolu şehir kalelerinin hemen hepsinde kaya zemin oyularak inşa edilen, üstü kapalı sarnıç tipine örnektir. Sarnıç, zeminden 3.35 m. yükselerek, yarıçapı 1.16 m. olan basık bir kubbe ile örtülüdür. Kesme taş ve tuğladan inşa edilen sarnıç duvar satırları birkaç kat tecritli siva ile izole edilmiştir. Sarnıç duvarlarında sıralı düzgün kesme taş, kubbesinde 0.05x0.21x0.21 m. ölçülerinde tuğla malzeme kullanılmış duvar satırları cas harcı ile birkaç kat sıvalıdır (Öztürk, 2008: 8-15), (Şekil 4, 15-17).

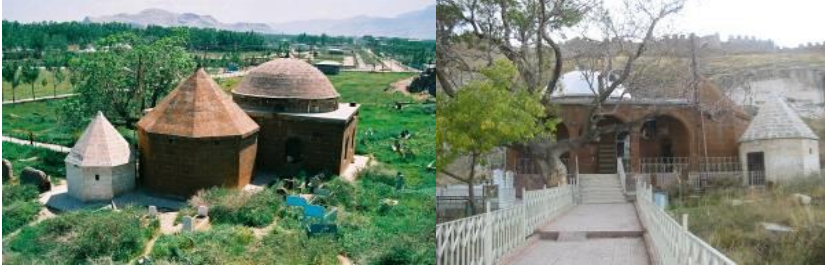
Şekil 15-17. Kale Üstü Sarnıcı Planı-Kesit ve Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

1.5. Şeyh Abdurrahman Baba Mescidi ve Kümbeti

Şeyh Abdurrahman'ın XV. yüzyıl içinde Bağdat'tan gelerek Van halkını irşat ettiğine inanılır. Zaviyesi ölümünden sonra kümbet haline getirilerek çevresindeki mezarlıkla birlikte ziyaret edilmeye başlanmıştır. 1915 Rus işgali sırasında tahrip edilerek terk edilen yapılar, 1982-83 yılları arasında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden inşa edilmiştir. İç Kale'nin oturduğu kayalığın kuzey yamacında, "Analı Kız" yerel adı ile bilinen Urartu tapınağının hemen kuzeyinde yer alır (Şekil 4).

Dikine dikkörtgen planlı eski yapı yıkılarak, yerine 7.00x7.00 m. ölçülerinde daha küçük bir mescit inşa edilmiştir. Yeni yapının

duvarları Ahlat taşı ile örülmüş, üzeri köşelerde düz bingilere oturan tek kubbe ile örtülmüştür. Yapının daire planlı basit bir mihrap nişi ile ahşap bir minberi bulunmaktadır. Payelerle taşınan ve yuvarlak kemerlere yaslanan düz beton örtülü bir son cemaat yeri bulunur. Günümüzde yapı içten kireç sıvalı, dıştan sıvasız ve süslemesizdir (Şekil 18,19). Sekizgen bir planda kümbet biçiminde yapılmış Abdurrahman Kümbeti, doğudaki kemeri ile mescitle birleşmektedir. Son cemaat yeri ile aynı seviyedeki zemin üzerine oturtulmuş türbenin taşkın yuvarlak kemerli kapısı kuzeydoğuya açılmıştır.

Şekil 18,19. Şeyh Abdurrahman Baba Mescidi-Türbesi Kuzey ve Güney Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Üzerinde yazıları kısmen silinmiş Arapça bir kitabe yer almaktadır. Sekizgen gövdenin üzerinde, her kenarda birer menfez pencere; dış cephelerde bir sıra sathi kemer dizisinde oluşan süsleme yer almaktadır. Piramidin üzeri külahla örtülmüştür. İç mekânda, ortada Şeyh Abdurrahman Baba'nın sandukası yer almaktadır (Şekil 18,19). Türbenin batısında Van'da görevli iken ölen Galip Paşa'nın aynı planlı daha küçük oranlı türbesi yer almaktadır (Talay, 1988: 171-174).

2. Eski Van Şehri

Van Şehri ve Kalesi, Urartulardan sonra sırasıyla; İskitler, Medler, Romalılar, Partlar, Sasaniler, Araplar, Bizanslılar, Ahlatşahları (Ermanşahlar), Eyyubiler, Harzemşahlar, Selçuklular, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların hâkimiyetinde kalmış ve bu dönemlerde imar çalışmaları kesintisiz bir şekilde devam etmiştir (Uluçam, 1995: 53-67). XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar 12 mahalleden oluşan Eski Van Şehri, farklı dinlere ait 30.000 insanın kardeşçe yaşadığı bir kenttir (Güzeloğlu, 1996: 16, 43; Öztürk, 2005: 91).

Şekil 20. Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Anonim)

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin çökmeye başladığı yıllarda iç isyanlarda şehirde yer yer tahribatlar başlamış, 1915 yılında şehir Rus-Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. 1918'de Ruslar bölgeden çekilirken şehirdeki tüm mimari yapıları yakıp yıkmışlardır. Bu tarihten sonra şehirde yaşam sona ermiş, mimari yapılanma günümüz Van Şehri'nin değişik yerlerinde var olan bağ evlerinde gruplar halinde devam etmiştir. Şehirdeki Hristiyan Ermeniler, Müslüman Kürtler ve Türkler homojen olmayan bir biçimde belli yerlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Günel, 1993: 41-48). Şehrin arazi yapısından dolayı geleneksel sivil mimari yapılar bitişik nizamda, avlulu ve düz toprak damlı olarak inşa edilmiştir (Süleyman Sabri Paşa, 1960: 99; Akşener, 1996: 14,15; Öztürk, 1998: 26-28; Öztürk, 2004: 52-54; Köker, 2005: 352-354), (Şekil 1-4,18-21).

Şekil 21. Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Vruyr:1916)

Şehirdeki Müslüman ve Hristiyan nüfusunun farklı tarihlerde sürekli değiştiği görülmektedir (Hovannıyan, 2016: 203; Akşener, 2010: 39,40). Osmanlı döneminde Van Kalesi, XVII. yüzyıl içerisinde ilk kez Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir minyatürde (E. 9487) Kale-i Seng-i Van ismi ile tasvir edilmişti. Bu minyatürden kalenin

Osmanlı dönemi ile ilgili ayrıntıları daha iyi tanımlanabilmektedir (Top, 2009: 299-310; Türkoğlu, 1996: 155-167, Mangaltepe, 2009: 193-208).

2.1. Eski Van Şehri Surları

Günümüzde Eski Van Şehri'ndeki tarihi yapıları ait kalıntılar iklimin olumsuz özellikleri ve defincileri tahripleri sonucu her gün biraz daha yok olmaktadır (Öztürk, 2004: 52-55). Şehrin kuzeyi Van Kalesi doğu, batı ve güney yönleri ise çift sıra ortası hendekli su ile doldurulmuş yüksek kademeli taştan inşa edilmiş surlar ile çevrelenmiştir. Şehir surları 5.30 m. kalınlığında, 11.00 m. yüksekliğinde inşa edilmiştir (Şekil 1-4). Belli aralıklarla dışa taşkın 70 adet kule ile şehir surları desteklenmiştir. Bu kulelerden bazıları; Sultan Velet Kulesi, Şah Kulesi, Tophane Kulesi, Ali Paşa Kulesi'dir.

Surların ilk kez, Akkoyunlular döneminde yörede (bat) adı verilen topraktan yapıldığı belirtilir (Evliya Çelebi, 1993: 1214-1235). Dış surlar, iç surlara oranla daha alçak inşa edilmiştir. Yaklaşık 2.550 m. uzunluğunda olan şehir surlarının, 650.00 m.'lik bölümü kuzey-güney yönünde, diğer bölümü ise güney ve batı yönünde devam etmektedir. Günümüzde, batıdaki surların tamamı yıkıktır. Kısmen güney ve doğu yönündeki 1.000 m.'lik sur kalıntıları ayaktaadır. 24 Kasım 1568'de Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, merkezden gerekli onayı alarak, surların düşman saldırılarına karşı dayanımını arttırmak, yağın kar ve yağmur sularındaki tahribatı engellemek için taş ile yeniden inşa ettirmeye başlamıştır (Kılıç, 1997: 206, 207, 298). Bu iş için bölgedeki aşiret beylerinin emrindeki askerlerden başka, çok sayıda usta ile işçiler çalışmıştır. Diyarbakır hazinesi surların yeniden yapılması için 1.000.000 akçe ayırmıştır. İç surların tamamı 1572'de taş malzeme ile inşa edilmiştir (Şekil 1-4).

1581'de Van Şehri dışında çevre yerleşim alanlarındaki Gayri-Müslim halkın can güvenliğini sağlamak amacıyla, şehrin güneybatısı ile İskele Kapı arasındaki surlar 1200 m. genişletilerek, yeni bir mahalle kurulmuş ve halkın can güvenliği sağlanmıştır (Öztürk-Mızrak, 2001: 32-36). H.1272'da (1855-56) tüm şehir ve kale surları tekrar onarılmış, surların bu tarihteki onarımını belgeleyen onarım kitabesi Orta Kapı üzerinde yer almaktadır (Süleyman Sabri Paşa, 1960: 100). Şehrin dışarıyla irtibatını sağlayan dört ana kapı ile birkaç küçük geçit mevcuttur. Bunlar;

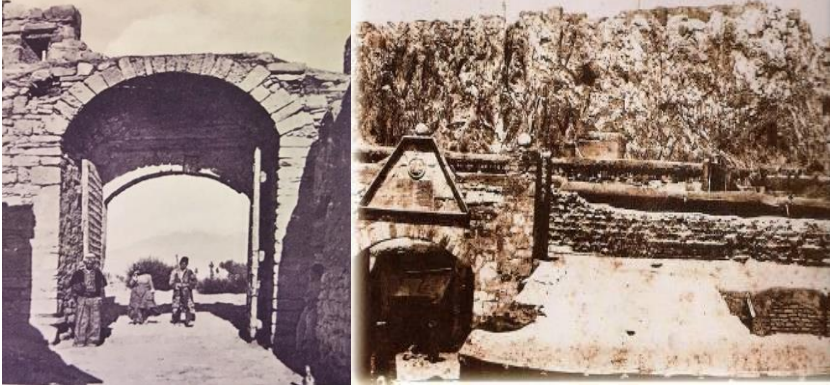
a. Tebriz Kapı: Şehrin kuzeydoğu köşesinde yer alır. Kapı doğu kapısı olarak da bilinmektedir. Tebriz Kapısı, iki kanatlı ve beş kat demirden yapılmıştır. Günümüzde kapının büyük bir bölümü tahrip olmuş, kısmen izleri mevcuttur (Şekil 4, 22).

b. Yeni Kapı: Van Şehri'nin güney surlarının ortasında yer alır. Kapı kanatları üç kat demirden yapılmıştır. Kapı ile sur önü hendekler arasındaki geçiş, ahşap köprüler ile sağlanmıştır. Yeni Kapı, yaklaşık 3.00 m. açıklığındaki basık bir kemer ile açılmaktadır. Kapı üzerinde piramidal bir form şeklindeki Osmanlı armasının içinde yer alan kitabede, surların onarımına şehir halkının yardım ettiği belirtilmiştir (Şekil 4, 23).

Kitabe

“.....Maksud idi tamirinde bu surun
Bu işte halkın teşvik ile hoşça bir nizam aldı
Yeter bu hizmet-i Sukkan Van'ın fahr-i biyare

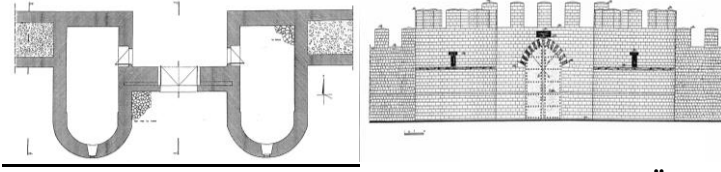
.....
Bu vala kaleyi tamirinde Van'lı haylı nam aldı” (Süleyman Sabri Paşa, 1960: 100).

Şekil 22,23. Eski Van Şehri Tebriz ve Yeni Kapı Görünüşü (Anonim)

c. İskele (Yalı) Kapısı: Şehrin kuzeybatı köşesinde yer alır. Şehrin Erzurum yolu ve göle ulaşımında kullanılmaktadır. Kapı kanatları dört kat demirden inşa edilmiştir. Öneminden dolayı çok sayıda gözcü hücreleri yer alır (Şekil 4).

d. Saray Kapısı: Şehir surlarının güneyinde Hüsrev Paşa Külliyesi'nin yakınında yer almaktadır. Büyük boyutlu, çift kanatlı olan bu kapı birkaç kat demirden imal edilmiştir. Saray Kapısı, paşa, ulak ve elçiler tarafından kullanılır, kapının anahtarı paşada bulunurdu. Surların önündeki hendeklerden geçişi sağlayan ahşap bir köprü yer almaktadır (Evliya Çelebi, 1993: 1215-1235; Kılıç, 1997: 207, 208).

Şekil 24,25. Saray Kapı Plan ve Güney Cephesi (Ş. Öztürk)

Saray Kapısı'nın her iki yanda, simetrik olarak yerleştirilmiş gözcü hücreleri bulunmaktadır. İki hücre arasındaki 9.90 m.'lik mesafenin ortasında 3.80 m. genişliğinde çift kanatlı kapı yer alır. Saray Kapısı'nın 0.60 m. kalınlığındaki söveleri 4.40 m. yükseldikten sonra, yarıçapı 2.50 m.'lik sivri kemer ile tamamlanmaktadır. Kalınlığı 0.60 m. olan kemer, siyah-beyaz kesme taşlarla örülmüştür. Bu duvar zeminden 7.50 m. yükselerek üç adet 2.35 m. yüksekliğindeki barbatarlarla son bulur. Giriş kapısının duvarı içten kuzeye doğru 5.25 m. daha ilerleyerek, sur duvarları ile bütünleşmiştir (Şekil 4,24,25).

Saray Kapısı'nın iç bölümünün her iki yanda karşılıklı olarak yerleştirilmiş, 1.50x2.50 m. ölçülerinde dizdar odalarına girişi sağlayan kapıları yer almaktadır. Dizdar odaları 5.00x9.50 m. ölçülerindedir. Ön (güney) kısmı içten 1.75 m. kavisli olarak şekillenmiştir. Dizdar odalarının duvar kalınlıkları 1.45 m. olup güney cephelerinde 0.50x1.00 m. ölçülerinde birer mazgal pencere yer alır. Örtü sistemi ahşap kirişlerle kapatılmıştır. İç duvar yüzeyleri kireç harcı ile sıvalıdır. Saray Kapısı sur duvarlarından 2.00 m. daha yüksek inşa edilerek, antısal bir giriş bölümü oluşturmaktadır (Şekil 4, 26, 27).

Şekil 26,27. Eski Van Şehri Saray Kapısı Onarım Öncesi ve Sonrası Görünüşleri (Ş. Öztürk)

2.2. Ulu Cami

Eski Van Şehri'nde günümüzde ayakta kalma mücadelesi veren Ulu Cami minaresi yapının kuzeybatı köşesindedir. Kitabesi olmadığından tarihi kesin olarak bilinmeyen cami, araştırmacılar tarafından çeşitli dönemlere tarihlendirilmiştir (Şekil 4, 28-30).

Faiz Demiroğlu kaynak vermeden H.1060 (1650) tarihli bir arşiv belgesinde “*Nefs-i Van’da Şah Ermen demekle maruf Camii Kebir’in bir bölümünün büyük depremde yıkıldığı, vakıf geliri kalmayan yapının Canib-i Yemin katibi Ali Efendi’nin kendi parasıyla tamir ettirdiği*” belirtilmektedir (Şekil 4,28-30). Tarihlendirilmesi hususunda değişik görüşler ileri sürülmüş; yapının bilimsel araştırma kazısı 1970-73 yılları arasında Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından yapılmıştır (Aslanapa, 1973: 1-25). XIV. yüzyıl sonlarına Beylikler devrine, Prof. Dr. Doğan Kuban ile Prof. Dr. Orhan Kılıç Ermenşahlar dolayısıyla Selçuklu dönemine tarihlendirmektedirler (Kuban, 2008: 122-124; Kılıç, 1997: 213).

Van’a H. 1065 (1655) tarihinde uğrayan Evliya Çelebi “*Aşağı kalede Ulu Camii, Azerbeycan hükümdarlarından Akçakoyunlu Şah Cihan’ın yapısıdır...*” diye bahsetmektedir. Ayrıca camiyi geniş bir şekilde övücü sözlerle anlatmasından bu dönemde sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde caminin tek kitabesi kuzeyindeki ek mekânın giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabeden bu bölümün Osmanlı döneminde Ahmet Ağa tarafından H.1115. (1703-04) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 28-30. Ulu Cami Plan-Batı Cephe ve Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

XVIII-XIX. yüzyıllarda batılı seyyahlar Eski Van Şehri’ne uğrayarak Ulu Cami’nin mimari ve süsleme özellikleriyle ayrıntılı biçimde inceleyerek İran’daki XI.-XIV. yüzyıl yapılarıyla karşılaştırarak Selçuklu dönemine tarihlendirmektedir (Öztürk, 1996: 28-30).

Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilerden, Selçuklu döneminde Ahlatşahlar tarafından XII. yüzyılda bina edildiği yaygın görüş olarak düşünülmektedir. Ahlatşahlar Beyliğinin siyasi yönden en istikrarlı dönemlerini yaşadığı I. Sökmen (H.1100-12) veya II. Sökmen (H.1128-85) döneminde yapılmış bir Ahlatşah eseri olduğunu söylemek mümkündür. I. Sökmen döneminin siyasi istikrarı sağlamak

için geçmesi ve kısa sürmesi, II. Sökmen'in ilk dönemlerinde yönetimde tam anlamıyla söz sahibi olamaması, H. 1133 de idareyi ele alması ve eşi Saltuklu hükümdarının kızı Şah-Banu'nun da katkılarıyla beyliğin en refah dönemini yaşamıştır. Bu dönemdeki Van Gölü'nde ticaretin canlanması da göz önünde bulundurarak Cami, H. 1133-85 arasına tarihlendirilebilir. Caminin kuzeybatı köşesinde, kuzey duvarının batı kenarında, batı cephedeki taç kapının bitişiğinde yer almaktadır (Uluçam, 2000: 28-33).

2.3. Kızıl Minare Camii

Cami Eski Van Şehri'nin kuzeydoğu bölümünde düz bir arsa üzerinde doğu-batı istikametinde zemine yerleşmiştir. Günümüzde yapının büyük bir bölümü tamamen yıkık bir konumdadır (Şekil 4, 31-33).

Kızıl Cami'sinin kitabesi bulunmadığından adı ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Cami; Kızıl, Yesir (*Esir*), Topçuoğlu, Sinaniye, Sinaneddin ve Tebriz Kapısı Camii adlarıyla da bilinmektedir. XVII. yüzyıla ait olan, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi El Yazmaları Kataloğu 9487 numaralı defterdeki “*Kal'e-i Seng-i Van*” adlı minyatürde Kızıl Cami, Lynch'in 1915 tarihli şehir krokisinde Topçuoğlu, yakın tarihli Türkçe kaynaklarda ise Sinaneddin Camii olarak geçmektedir.

Şekil 31-33. Kızıl Minareli Camii Plan- Kuzey Cephe ve Kuzeybatı Görünüşü (Ş. Öztürk)

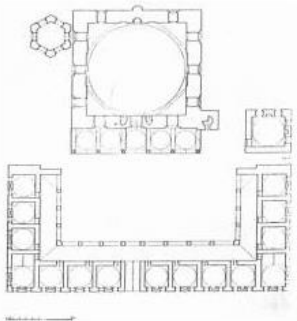
Kızıl Cami, 9.48x17.80 m. dikdörtgen planlı doğu-batı yönünde planlanmıştır. Minare, mimari özelliklerinden XIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Şekil 1-4, 29-31). 2013 yılında Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan bilimsel kazı çalışmaları ile yapının tüm planları ortaya çıkarılmaktadır. Bu kapsamda yapının rölöve, restitüsyon ve uygulama restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Camiye bitişik olarak inşa edilen tuğla ve zengin çini süsleme ile donatılı minare, yapının kuzey beden duvarına belli bir açı ile yerleştirilmiştir (Öztürk, 2019: 452-469), (Şekil 4, 31-33).

2.4.Hüsrev Paşa Külliyesi

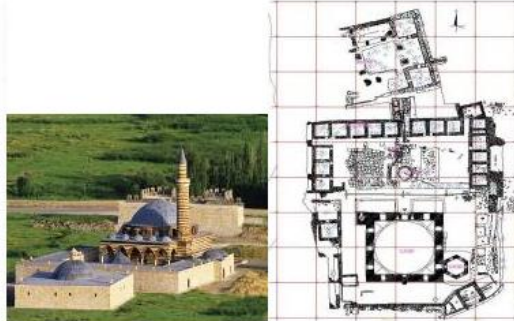
Hüsrev Paşa Külliyesi, cami, medrese, dükkânlar, imaret, avlu, şadırvan, türbe, kümbet, sibyan okulu, han, çeşme, hazire ve çifte hamam yapılarından oluşmaktadır (Kılıç, 1997, 27; Uluçam, 2000, 5; Öztürk, 2020). Hüsrev Paşa Külliyesi'nin kazı ve temizlik çalışması 1996-2002 yılları arasında Van Müze başkanlığında ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi, Arkeoloji ve Restorasyon bölümü öğretim elemanlarının bilimsel destek ve katılımıyla yapılmıştır.

2.4.1. Cami

Halk arasında "Hüsreviye" ve "Kurşunlu" adlarıyla anılan cami, külliye'nin çekirdeğini oluşturmaktadır. 15.00x15.20 m. ölçülerinde kare plânlı beden duvarları 2.00 m. kalınlığında köşelerde tromplar yardımıyla sekizgen kasnak üzerindeki tek kubbeyle örtülmüştür.

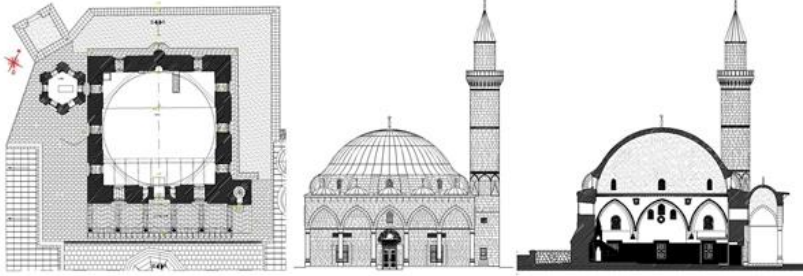

Şekil 34. H.P.K. Vaziyet Planı
(A. S. Ülgen)

Şekil 35,36. H.P.K. Genel Görünüşü ve Vaziyet Planı
(Ş. Öztürk)

Duvarlarda kesme taş, geçiş elemanları ile kubbe de tuğla malzeme kullanılmıştır (Şekil 4,34-39). Harime, son cemaat yerinin birleştiği kuzey cephesi ekseninde bulunan bir kapıyla girilmektedir. Kapı, son cemaat yeri kubbe pandantifine kadar yükselen geniş ve sivri bir kemerle kuşatılmıştır. Kaynaklarda yapının mimarı olarak Van Eyaleti Hassa mimarı olan mimar Selman'ın görevlendirildiği ve cami planının başkent İstanbul'dan gönderildiği belirtilmiştir. Hüsrev Paşa Külliyesi, Tuhfet ül-Mi'marin'de Mimar Sinan eserleri arasında 72. sırada geçmekte ve külliye'nin cami, medrese, türbe, imaret, sibyan mektebi, daru'l-kurra, mualim ve misafirhaneden oluştuğu belirtilmektedir (Sönmez, 1988: 84; Meriç, 1965: 27; Kuran, 1986: 257).

Şekil 37-39. Hüsrev Paşa Camii Planı, Kuzey Cephe ve Kesiti (Ş. Öztürk)

Hüsrev Paşa Külliyesi her ne kadar Mimar Sinan'ın eseri olarak belirtilse de, Mimar Sinan'a atfedilen diğer birçok yapı gibi, de Sinan'ın onayladığı bir başka eyalet mimarı tarafından inşa edildiği düşünülmektedir (Eyice, 1999: 50). Farsça kitabede H.975-M.1567 tarihi ile Hüsrev Paşa ve hattat Yusuf'un adları okunmaktadır. Cami iç mekânın kuzey beden duvarının ortasında yer alan giriş kapısının her iki yanında simetrik olarak yerleştirilen helezonik merdiven yardımıyla ahşaptan imal edilmiş mahfil katına çıkış sağlanır. İç mekân zeminden itibaren 2.00 m. yüksekliğe kadar tüm duvarları kaplayan çiniler ile donatılmıştır. Hüsrev Paşa Cami'sinde kullanılan çiniler Osmanlı çini sanatında sır altı tekniği XVI. yüzyıl çini sanatında görülen ikinci ve en büyük üslup olarak kabul edilmektedir (Aslanapa, 1999: 323; Öney, 1976: 86-87).

Güney beden duvarının tam ortasındaki mihrap kalker yonu taşından oldukça süslemeli olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen kuşaklarla çevrilen beş kenarlı mihrap, yuvarlak sütüncelere yaslanan üç dilimli kemerle taçlandırılmıştır. Yüzeyi altı kollu yıldız ve geçme motifleri ile bezenmiş, mukarnaslarla dolgulanmıştır. Mihrap, kible duvarından yarım kule şeklinde dışa taşırılarak vurgulanmak istenmiştir.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare kare kaideli, silindirik gövdelidir. Kasnak üzerinde yer alan uçan payandalar arasındaki pencerelerden sekizi onarım sırasında açılmıştır (Öztürk, 2019: 452-469), (Şekil 37-39).

2.4.2. Kümbet

Külliyeye sonradan eklenen kümbet, caminin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Hüsrev Paşa'nın 6 Muharrem H.996-

M.1587 'da ölümü üzerine Mardin'li mimar Abdullah oğlu Şaban'a yaptırılmıştır (Öztürk, 2020: 483-485).

Kümbet altıgen plânlı olarak tasarlanmıştır. Kesme taş kaplamalı duvarların üst kısmı pahalanarak onikigene geçilmiş, üzeri içten altı dilimli kubbe, dıştan onikigen piramidal bir külâhla örtülmüştür. Altıgen planlı kümbetin her cephesindeki pencerelerin atkı taşları üzerinde geometrik örnekler, kuşatma kemerlerinde yuvarlak sütuncelerle kemer ayakları hizasında bir sıra mukarnas frizi yer almaktadır (Şekil 4, 40-42).

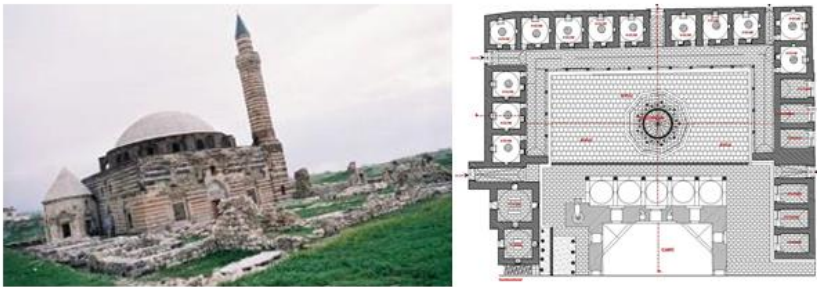
Kümbetin giriş kapısı doğu yönündedir. Kapının kemer alınlığındaki iki beyitlik girift sülüs kitabeye, Paşa'ya övgüler ve ebcele H.996-M.1587 tarihi yazılmıştır (Uluçam, 2002: 5,6).

Şekil 40-42. Hüsrev Paşa Külliyesi Kümbet Kesit-Cephe ve Görünüşü (Ş. Öztürk)

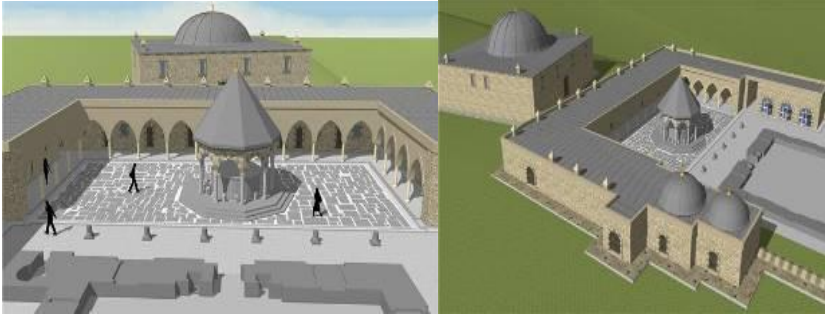
2.4.3. Medrese

Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyinde yer alan medrese 44.34x34.08 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, “U” formundadır. “U” formlu medrese odalarının önünde doğu, batı ve kuzey yönünde sivri kemerli revaklar ile çevrelenmiştir.

Şekil 43,44. Hüsrev Paşa Medrese Kuzeydoğu Görünüşü ve Planı (Ş. Öztürk)

Medreseye giriş güneydoğudan, karşılıklı doğu ve batı kapıları, kuzeybatı köşesindeki bir kapı ve kuzeyden açılan beş kapı yardımıyla girilir (Şekil 4,43,44). Medrese iki türbe, altı dükkân ve 13 hücre odasından meydana gelmiştir (Öztürk, 1996: 14-19). Kare planlı olan medrese hücre odaları içerisinde birer ocak nişi yerleştirilmiştir. Hücre odalarının iç mekânı tamamıyla horasan harçlı ile sıvalı olup zemini tuğla kaplamalıdır. Medrese hücre odaları aynı mimari ölçü ve özelliklerde planlanmıştır (Öztürk, 2020: 198-204; Öztürk-Direk, 2020: 85-93), (Şekil 43-46). Medresenin onarımı ise Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2007-09 yılları arasında tamamlanmıştır.

Şekil 45,46. Hüseyin Paşa Külliyesi Medrese Vaziyet Pespektifleri (Ş. Öztürk)

2.4.4. İmaret

Hüseyin Paşa Külliyesi'nin önemli bir bölümü olan imaret, medrese yapısının kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 4,45,46). İmaret, 20.76x22.95 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir.

İmaret yapısının güneydeki medresenin kuzey cephesinin ortasında bir kapı bulunmaktadır. Bu kapıyla üzeri açık bir yol aksı ile imaret kapısına ulaşılmaktadır. İmaret güney beden duvarı ortasında yer alan çift kanatlı 1.80 m. genişliğindeki kapı ile 3.35x10.25 m. ölçülerindeki doğu batı istikametinde gelişen üzeri tonoz ile örtülü imaret yapısına giriş sağlanır. Giriş kapısının her iki yanında daha üst kotta içten 0.80 m. dıştan ise 0.54 m. genişliğinde mazgal pencere yer alır. Mekânın doğu ve batı duvarlarının ortasında ise 1.00 m. genişliğinde bir kapı yer alır. Bu kapıdan köşe odalarına geçilir. Bu mekânın kuzeyinde yer alan iki adet 0.80x0.80 m. ölçülerindeki kemer kaideleri üzerinde ortada daha büyük kenarlarda ise daha küçük yuvarlak kemer düzenlenmesi mevcuttur.

Şekil 47,48. Hüsrev Paşa Külliyesi İmaret Kazı Sonrası Genel Görünüşü-Kesit-Cephe ve Örtü Planı (Ş. Öztürk)

Kemerler yardımıyla imaret yapısının orta kısmındaki yer alan 10.00x10.00 m. ölçülerindeki kare mekâna girilir. Bu orta mekânın üzeri 10.04 m. çapında tuğla yapılı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortasında 1.00 m. genişliğinde sekizgen formunda bir fenerlik bölümü ile kubbe iç aydınlatılması sağlanır. Orta mekânın kuzey, batı ve doğu bölümleri tıpkı giriş bölümündeki gibi üzeri tonoz örtülü simetrik mekânlardan oluşur (Şekil 47,48).

Bu mekânların dört köşesinde ise yaklaşık 5.00x5.00 m. ölçülerinde kare planlı mekânın üzeri tuğla örgülü bir kubbe ile örtülüdür. Bu mekânlara giriş, içten tonozlu her iki mekânın ortasında açılmış 1.00 m. genişliğindeki tek kanatlı iki kapı yardımıyla sağlanır. Kapıların birini karşısında daha üst kotta içte 0.80 m. dıştan ise 0.54 m. genişliğinde mazgal pencere yer alır. Diğerinin karşısında ise ocak bölümü yer almaktadır. Simetrik yapılı imaret yapısının ana kubbesi içten tuğla derz dizilimi hariç tüm mekân ve duvarlar kireç harç sıvalıdır. Zemin kaplaması ise yonu taş kaplamalı olarak düzenlenmiştir. Yapının tüm cepheleri 1.20 m. genişliğinde moloz taş kaplamalı tretuvar ile çevrelenmiştir (Öztürk, 2019: 47-56), (Şekil 45-48).

2.4.5.Han

Han, Hüsrev Paşa Külliyesi'nin güneydoğusunda yer almaktadır (Şekil 4,49-50). Deyrolle, kervansarayda dolaşırken buraya sığınan ve soğuk ile açlıktan ölen hayvanların iskeletini gördüğünü belirtir. Seyyah bu eserlerin kaderine terk edilmesini anlayamadığını ifade eder.

Anadolu Selçuklularında bir avlu etrafında sıralanan revaklar gerisinde mekânların yer aldığı avlunun bir kenarı boyunca da ahır mekânı eklenmiştir; bütün Sultan hanlarında bu plan şeması, esas bozmayacak farklarla uygulanmıştır. Hanın mimari plan ve biçim özellikleri dikkate alındığında, “*Tek Kath Ortada İç Avlulu ve Kent içi*

Hanlar” grubu içerisinde değerlendirmek mümkündür (Şekil 4, 49-52). Hanın inşa kitabesi günümüzde mevcut değildir. Kazılar ile ortaya çıkarılan mekânların mevcut yüksekliği zemin kotundan itibaren yaklaşık 1.50 m. dir. Hüsrev Paşa Hanı’na giriş iki ana kapı ile sağlanmaktadır. Söz konusu ana kapılar kuzey ve güney duvarlarının orta bölümünde yer almaktadır. Kuzey ana giriş kapısının doğu tarafında biri büyük diğer ise daha küçük oda yer almaktadır.

Şekil 49,50. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Rölöve Vaziyet Planı ve Kazı Öncesi Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

Hanın doğu cephesi kuzeyden güneye doğru büyüyerek devam 10 ayrı bağımsız odadan meydana gelmiştir. Kuzey cephesinin ortasında dışı 1.00 m. çıkıntılı ve 4.89x5.10 m. ölçülerinde ana giriş bölümü yer almaktadır. Sivri bir kemer nişi içerisinde yer alan çift kanatlı giriş kapısı, 1.90 m. genişliğinde yuvarlak basık bir kemerle 3.88x10.69 m. ölçülerindeki kuzey güney istikametindeki mekâna girilir. Hanın giriş mekânı kuzeyden doğrudan üzeri açık iç avluya girilir. Avlu, 18.07x20.72 m. ölçülerindedir. Avlunun doğu ve batı bölümlerini tümü, kuzey ve güney bölümlerinin ise bir bölümü 0.80x1.40 m. ölçülerinde 17 adet kemer kaide üzerinde gelişen 2.88 m. genişliğinde sivri kemerli revaklar ile içten çevrelenmiştir.

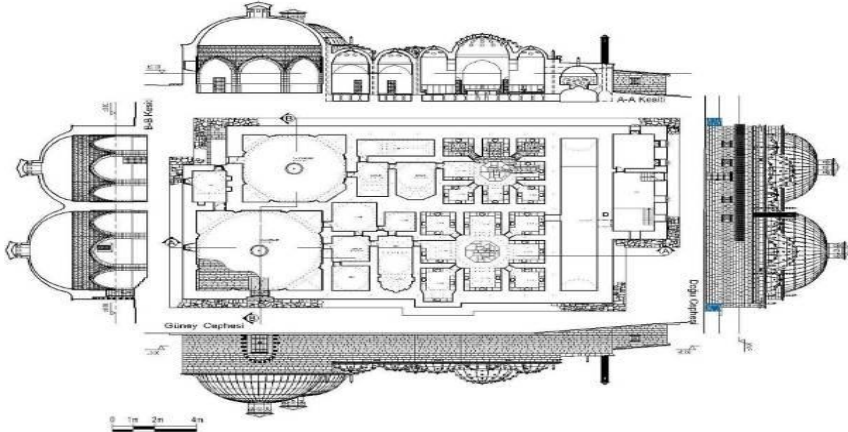
Şekil 51,52. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Plan ve Kazı Sonrası Genel Görünüşü(Ş. Öztürk)

Mutfak bölümü doğu batı yönünde gelişen yuvarlak beşik kemerli bir tonoz ile örtülüdür. Mutfağın ortasında güneybatı bölümünde mekânın ortasında yaklaşık 1.10 m. çapında yuvarlak planlı pişmiş topraktan inşa edilmiş zemine gömülü bir tandır yer almaktadır (Öztürk, 2020: 448-451; Öztürk, 2018: 1590-1600), (Şekil 4, 49-52).

2.4.6. Çifte Hamam

Hüsrev Paşa Külliyesi önemli bir bölümü olan çifte hamam külliyesinden ayrı olarak şehrin kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır (Öztürk, 2002: 113-115). Çifte Hamamı, 26.15x46.00 m. ölçülerinde dikdörtgen formunda doğu-batı istikametinde zemine kurulmuştur.

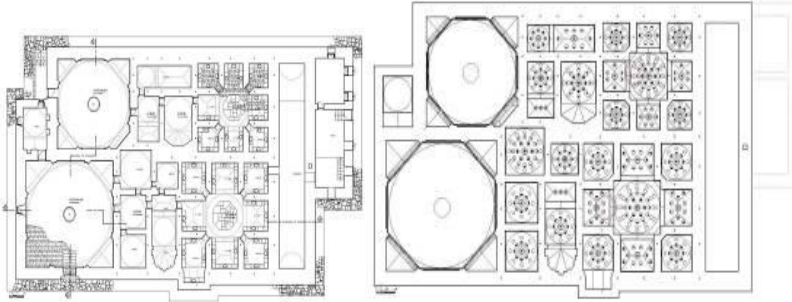
Hamam, merkezi kubbeli dört eyvanlı ve köşelerde dört halvetten oluşan bir plan şeması göstermektedir. Hamamın güneyinde yer alan erkekler bölümü, kuzeyinde yer alan kadınlar bölümünden daha büyük olarak planlanmıştır. Hamamın erkekler soyunmalık bölümüne güneyden 1.75 m. genişliğinde açılmış çift kanatlı bir kapı ile yedi adet basamak ile soğukluk mekânına inilir (Şekil 4,53-59). Soğukluk, 11.75x11.97 m. ölçülerinde yaklaşık kare mekândan oluşmaktadır. Bu mekânın üzeri köşelerde tuğla örgülü dört sivri kemer trompu ve duvarlardaki düzgün kesme taştan yapılmış dört sivri kemere oturan 12.64 m. çapındaki tuğladan örülmüş kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortasında yer alan aydınlık fenerinin altında dekoratif mermerden inşa edilmiş ve ortamı serinletmek amacıyla bir fiskiyeli havuz bulunur.

Şekil 53. Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamam Planı, Kesit ve Cepheleri (Ş. Öztürk)

Soyunmalık bölümünün kuzeydoğu bölümünde yer alan 0.80 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla temizlik bölümüne girilir. ılık bölümünün kuzeyindeki kapı ile temizlik bölümüne, doğudaki diğer bir kapı ile de diğer bir ılık bölümüne geçilir. ılık bölümünün, 3.01x8.05 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı alanın güney bölümü beş kenarlı olarak düzenlenmiştir. Bu mekânın örtü sistemi kuzeyden güneye doğu, tonoz, kubbe ve yarım kubbe formunda şekillenmiştir. Mekânın güneyindeki beş kenarlı bölümün güneyinde bir mihrap nişi ile mihrabın her iki yanında ise simetrik olarak yapılmış ikişer adet niş yer almaktadır. Bu bölüm mescit olarak kullanılmaktadır.

Sıcaklık bölümünün doğu, batı, kuzey ve güneyinde simetrik olarak planlanmış dört adet eyvan, köşelerde ise dört adet halvet yer almaktadır. Simetrik olarak planlanan halvet ve eyvanların içerisinde oturma sekileri ve sekiler üzerinde kurneler yer almaktadır. Sıcaklık bölümünün güneybatı köşesindeki halvet diğer halvetlere göre 1.73 m. güney doğru çıkıntı yaparak daha büyük tutulmuştur. Hem temizlik kısmındaki ve hem de ılık kısmındaki kapılar ile sıcaklık bölümüne girilmektedir (Şekil 53-59).

Şekil 54, 55. Hüseyin Paşa Külliyesi Çifte Hamamı Planları (Ş. Öztürk)

Çifte hamamın kadınlar bölümü erkekler bölümüne kıyasla daha küçük planlanmıştır. Bu bölüme hamamın kuzeybatı köşesinde 1.50 m. genişliğindeki yedi adet merdiven basamağı ile inilerek yapının batı duvarına açılmış 0.90 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla soğukluk kısmına girilir. Soğukluk mekânı 9.88x9.93 m. ölçülerinde yaklaşık kare mekândan oluşmaktadır. Ortada yer alan aydınlık fenerinin altında dekoratif mermerden inşa edilmiş ve ortamı serinletmek amacıyla bir fiskiyeli havuz bulunur (Şekil 54,55).

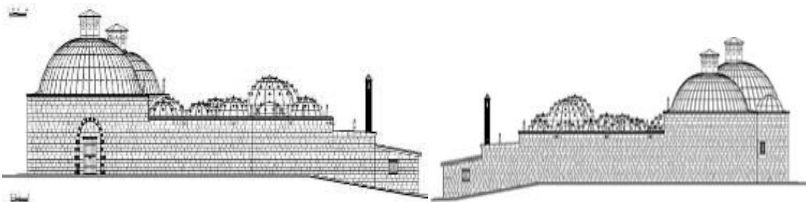
Soyunmalık bölümünün doğu duvarında yer alan 0.80 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla temizlik bölümüne girilir. Temizlik bölümü 2.91x5.05 m. ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen formda şekillenmiş üzeri kubbe ve beşik tonoz ile

örtülüdür. Ilıklık bölümünün giriş kapısının ayın aksı üzerinde doğu duvarında 0.80 m. genişliğindeki bir kapı ile sıcaklık bölümünün eyvan kısmına girilir. Kadınlar sıcaklık bölümü, 9.58x966 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı olarak planlanmıştır. Sıcaklık bölümünün ortasında yer alan sekizgen formundaki göbek taşı 2.53x2.53 m. ölçülerindedir.

Şekil 56,57. Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamamı Kuzeybatı Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kadınlar ve erkekler sıcaklık bölümünün doğusunu boydan boya kapatan külhan ve su haznesi iki kademededen meydana gelmiş dikdörtgen formundadır. Hamamın kuzeydoğu köşesinde yer alan külhan ve su deposu bölümünün üzeri tuğla örgülü beşik sivri tonoz ile kapatılmıştır. Hamamın beden dış duvarları 1.00 m. genişlikte kayrak sal taşı ile tretuvar yapılarak su, nem ve rutubete karşı koruma altına alınmıştır (Şekil 56-59). Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamamı örtü sistemi 46.40x26.46 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı iki büyük, 15 küçük, toplam 19 kubbe ve 11 adet dikdörtgen planlı eğimli çatıdan oluşmaktadır. Kadınlar ve erkekler bölümü soğukluk bölümleri üzerini örten kubbelerin ortasında sekizgen planlı aydınlık feneri yerleştirilmiştir. Tüm bu kubbe ve çatı üzerinde geometrik olarak düzenli olarak sıralanmış toplam 356 adet aynı büyüklükte ve aynı formda fil gözü fanus vardır (Öztürk, 2020: 423-444), (Şekil 53-59).

Şekil 58,59. Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamamı Güney ve Kuzey Cepheleri (Ş. Öztürk)

2.7. Surp Paulos ve Petros (Çifte) Kilisesi

Kitabesi olmayan yapının hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapının malzemesi, yapım tekniği gibi teknik özellikler dikkate alındığında büyük olasılıkla ya XVI. yüzyılın sonu ya da XVII. yüzyılın içinde inşa edildiği düşünülmektedir (Bachman, 2013: 31-33).

Kilise, Eski Van Şehri'nin Topçuoğlu Mahallesi'nde yer alır. Kilisenin kuzeydoğusunda Kızıl Cami, güneydoğusunda ise Hüsrev Paşa Çifte Hamamı bulunur. Günümüzde yapının beden duvarlarının bir bölümü hariç diğer bölümlerinin tümü yıkıktır. Kilise dikdörtgen planlı tek nefli bir yapıya sahiptir. 1844 depreminde büyük ölçüde yıkılan yapının orijinal taş duvarları dıştan kerpiç duvarla desteklenerek 5.00 m. kalınlığında bir duvar haline gelmiştir.

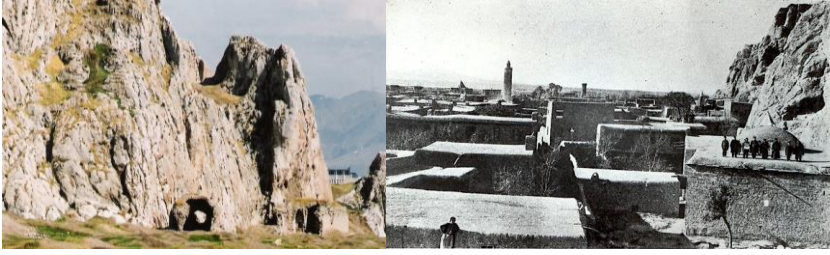

Şekil 60,61. Çifte Kilise Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kilisenin, geç dönemde eklenmiş bir girişi ile ortada dört kalın payeye oturan kubbeli orta mekânı, buna bitişik tonoz örtülü giriş bölümü ve ön apsisi bulunmaktadır. Dışa taşmayan yarım daire planlı apsisin iki yanında beşik tonozlu iki pastophorion hücresi yer alır. Surp Paulos Kilisesi'nin güney duvarına bitişik Surp Peter Kilisesi ise taştan yapılmış, ancak bu yapının kuzey beden duvarı ile apsis bölümünün dışındaki kalan kısımları yıkılmıştır (Bachman, 2013: 31-33), (Şekil 4,60,61).

2.8. Surp Vardan Kilisesi

Kilise, tarihi şehrin kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır. Yapının batısında Surp Stephanos Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi'nin sarp kayalıkları, doğusunda ise Tebriz Kapısı yer almaktadır (Şekil 4,62-66). Surp Vardan Kilisesi'nin inşa tarihi ve mimarı hakkında yazılı belge bulunmamaktadır. Yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin muhtemelen XVI. yüzyılın sonu, ya da XVII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk-Güzel, 2005: 69-77).

Şekil 62,63. Surp Vardan Kilisesi Güneybatı ve Doğu Görünüşleri (Ş. Öztürk-Lehman-Haupt)

Surp Vardan Kilisesi, 10.65x13.15 m. ölçülerinde, doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı olarak zemine kurulmuştur. Kilisenin batı beden duvarının ortasında yer alan 1.25 m. genişliğindeki, ahşap bir kapı ile ana mekâna girilir. Kare formlu ana mekânın üzeri 3.50 m. yarıçapındaki kubbeye örtülüdür. Merkezi kubbeye geçişler köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Mekân içerisindeki sesin üniform bir şekilde yayılmasını sağlayan aks-i seda küpleri, kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında kullanılmıştır (Şekil 4,64,66).

Ana mekândan kilisenin doğusunda yer alan apside geçiş, 0.60 m. kalınlığında tek kademeli bir yuvarlak kemerle sağlanmıştır. Dışa taşıntı yapmayan apsis 3.80 m. derinliğinde, 4.15 m. genişliğinde beşgen bir formdadır. Apsisin her beş köşesinin sathı üstte sivri kemerli iki simetrik kör nişlerle düzenlenmiştir. Apsisin tam ortasında bir mazgal pencere ile kuzey ve güney beden duvar yüzeyinde iki küçük niş bulunmaktadır. Kilisenin apsisin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş çift katlı, beşik tonozlu iki Pastoforion hücreleri yer almaktadır (Öztürk, 2005: 69-73). Surp Vardan Kilisesi'nin dış cepheleri oldukça yalın olup en hareketli cephesi, batı cephesidir. Yapı çevresi 1.00 m. genişlikte, kayrak sal taşı ile tretuvarla koruma altına alınmıştır. Batı cephesinin ortasındaki çift kanatlı giriş kapısı yuvarlak bir kemer niş içerisinde düz atkılı yekpare bir yonu taş ile düzenlenmiştir.

Zeminden 6.03 m. yüksekliğindeki dış duvarlardan düz dama geçiş, iki kademeli düz bir saçak ile sağlanmıştır. Kilisenin örtüsü yonu taş kaplamalı yarım yuvarlak kubbe ile örtülüdür (Şekil 66). Surp Vardan Kilisesi'nde, ana mekânın üzeri düzgün yonu taştan inşa edilmiş kubbe ile diğer kısımlar ise düz dam ve sıkıştırılmış toprak ile örtülüdür.

Şekil 64-66. Surp Vardan Kilisesi Plan- Güneybatı ve Kubbe Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapının örtü sisteminde yağmur ve kar sularının tahliyesini sağlayan çörtener bulunmaktadır. Kubbeye geçişin sağlandığı pandantiflerin alt kısmındaki dört köşede yatay olarak yan yana dizilen altıgenler ve bu altıgenlerin her bir köşesine denk gelen üçgenlerle oluşturulmuş altı köşeli yıldız motiflerinden gelişen geometrik bir kompozisyon bulunmaktadır.

Apsis kemerinin dışa doğru çıkıntı yapan kısmında, yatay şeritler halinde sıralanan eşkenar dörtgen motifleri yüzeyi, bir dolu bir boş şekilde doldurmaktadır. Bu eşkenar dörtgen motifli düzenlemenin alt kısmında ise yatay ve dikey şekilde birbirine paralel sıralanan daireler yer almaktadır. Bu dairelerden her birinin içi, birbirinin tekrarı şeklinde, ortadaki daha küçük bir daireden gelişen çizgilerle altı eşit parçaya bölünmüştür (Öztürk, 2018: 1590-1599).

2.9. Surp Stephanos Kilisesi

Surp Stephanos Kilisesi, şehrin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda Surp Vardan Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi'nin sarp kayalıkları, doğusunda ise Tebriz Kapısı bulunmaktadır. Surp Stephanos Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, yapım tekniği ve diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin XVI. ya da XVII. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülmektedir.

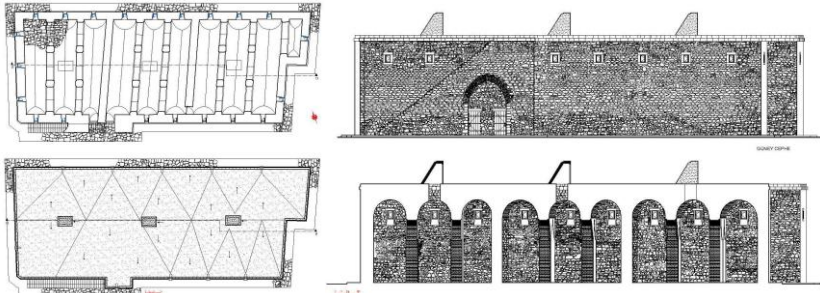
Şekil 67,68. Surp Stephanos Kilisesi Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kilise, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve naos kısmı pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Yarım daire şeklindeki apsisin iki yanında dikdörtgen planlı ve iki katlı pastophorion hücreleri bulunmaktadır. Kilise inşasında tuğla, yonu ve moloz taş kireç harcı ile birlikte kullanılmıştır. Kilisede onarıma yönelik herhangi bir bilimsel kazı çalışması yapılmamıştır (Şekil 4,66,68).

2.10. Miri (Arpa) Ambarı

Yapı, Eski Van Şehri'nin orta bölümünde tarihi Van Kalesi'nin kayalıklarına yakın bir bölgededir. Yapının, güneydoğusunda Çifte Kilise, güneybatısında Ulu Cami, kuzeybatısında Sarnıç, kuzeyinde ise tarihi Van Kalesi yer alır (Şekil 4, 69-72).

Eski Van Şehri'nin doğu girişini sağlayan Tebriz Kapısı'nın yol güzergâhında bulunan Miri Ambarı, doğu-batı doğrultusunda uzanarak dikdörtgen bir formda zemine oturmuştur. Yapının kitabesi olmadığı ve kayıtlarda yapı tarihi hakkında bir bilgi olmadığı için kesin olarak yapım tarihini belirlemek mümkün değildir. Ancak yapıda kullanılan malzeme, örgü tekniği ve diğer mimari özellikler dikkate alındığında, yapının XVII. yüzyılın sonu ya da XVIII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı doğu-batı istikametinde 17.00x45.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir biçimde zemine oturmuştur. Ambar üç bölümden meydana gelmiştir. Yapıya giriş güney cephesinin batı tarafına doğru 4.00 m. genişliğindeki tuğla örgülü sivri bir kemer girintisi içine yerleştirilmiş, iki simetrik kapı yardımıyla sağlanmaktadır. Bu kapılardan biriyle batı bölümüne, diğeriyle orta bölüme, orta bölümün güneydoğu köşesindeki bir kapı yardımıyla doğu bölümüne geçilir. Her bölüm yaklaşık olarak 12.00x14.50 m. ölçülerinden oluşmaktadır.

Şekil 69-72. Miri Ambarı Plan-Örtü Sistemi-Kesit ve Güney Cephesi (Ş. Öztürk)

Ambarın her üç bölümü ikişerden dört adet 1.20x1.20 m. ebadındaki sütunları taşıyan üçer sivri kemer yardımıyla birbirinden ayrılmış üç sahanlı bir düzenleme göstermektedir. Bunlardan doğudaki bölümün kuzeydoğu köşesindeki dışa çıkıntı yapan 3.00x5.60 m. ölçülerindeki ek bir mekânla genişletilmiştir. Her bir sahanın üzeri kuzey-güney istikametine uzanan tuğla örgülü beşik tonoz ile kapatılmıştır. Düz damdan tahılın rahat bir şekilde boşaltılmasını sağlayan ve Van Sivil Mimarisinde çok kullanılan üç özel bölüm yer almaktadır. Yapının beden duvarları dışa çıkıntılı saçaklar yardımıyla düz dama geçiş yapmaktadır (Öztürk, 1998: 10-13), (Şekil 69-74).

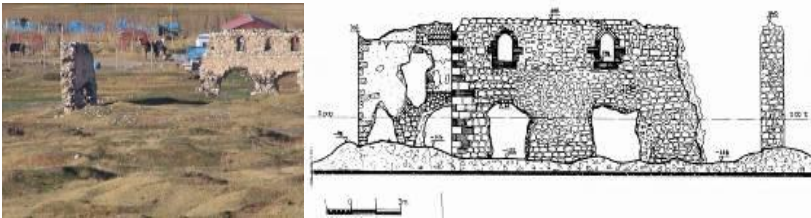

Şekil 73,74. Miri Ambarı Güneybatı Genel Görünüşü (Anonim-Ş. Öztürk)

2.11. Sinaniye Camii

Tarihi kayıtlara göre, Osmanlı dönemi Van Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın kethüdası Sinan Kethüda tarafından 1553-57 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmektedir. Cami, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı eklemeler yapılmıştır.

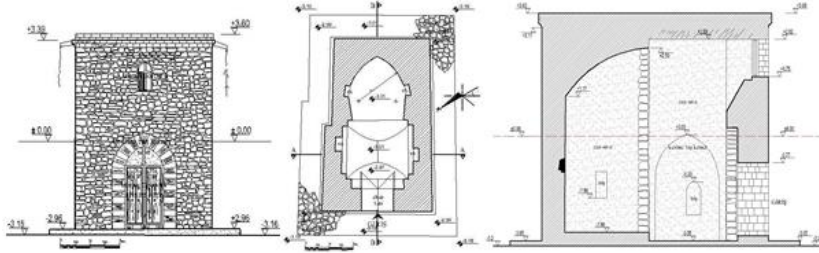
Cami, doğu-batı istikametine dikdörtgen planlıdır. Caminin çok az kısmı günümüzde mevcuttur. Güney duvarı ortasındaki mihrabın temel seviyesinde izleri kalmıştır. Batı duvarının kuzey köşesinde İki renkli düzgün kesme taş duvar kalıntıları mevcuttur (Öztürk, 1999: 14-19), (Şekil 4,75,76).

Şekil 75,76. Sinaniye Camii Genel Görünüşü ve Cephe Rölövesi (Ş. Öztürk)

2.12. Surp Diziranavor (Şapel) Kilisesi

Surp Diziranavor Kilisesi, Eski Van Şehri'nin güneyinde yer almaktadır. Kilise, şehrin Orta Kapı Mahallesi'nin güney yakasında bulunmaktadır. Yapının güneybatısında Kaya Çelebi Camii, kuzeydoğusunda Hüsrev Paşa Çifte Hamamı bulunmaktadır (Şekil 4,77-82), (Öztürk-Mutlu, 2000: 26-28). Surp Diziranavor Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge yoktur. Ancak yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin muhtemelen XVII. yüzyılın sonu, ya da XVIII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir.

Şekil 77-79. Surp Diziranavor Kilisesi (Şapel) Plan, Kesit ve Batı Cehesi (Ş. Öztürk)

Surp Diziranavor Kilisesi, 4.66x7.37 m. ölçülerinde, doğu-batı yönüne uzanan dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Yapı, kuzey cephesi yaklaşık olarak ortadan 0.27 m. içeriye doğru daralarak devam etmektedir. Kilisenin batı beden duvarının ortasında yer alan 1.30 m. genişliğindeki, bir kapı ile ana mekâna giriş sağlanmaktadır. Yapının iç mekânı 2.47x2.60 m. ölçülerinde doğu batı istikametine bir sivri beşik tonoz ile örtülüdür. İç mekanın kuzey, güney beden duvarlarında 0.20 m., batı duvarında ise 0.37 m. derinlikte, sivri kemerler ile çevrilidir.

Kuzey ve güney beden duvarlarının ortasında karşılıklı 0.30 derinlikte nişler yerleştirilmiştir. İç mekânın doğusunda yer alan apsisi bölümü 3.65 m. derinliktedir. Yuvarlak planlı apsisin güney ve kuzey duvarının ortasında karşılıklı olarak birer niş yerleştirilmiştir. İç mekânın aydınlatılması giriş kapısı üzerinde yer alan mazgal bir pencere ile sağlanmaktadır (Şekil 77-82). Sesin iç mekânda üniform bir şekilde yayılmasını sağlamak amacıyla yerleştirilen altı adet aks-i seda küpleri vardır. Surp Diziranavor Kilisesi'nin dış cepheleri oldukça yalın olup en hareketli cephesi, mekâna girişin sağlandığı batı cephesidir. Yapı çevresi 1.00 m. genişlikte, kayrak sal taşı ile tretuvarla koruma altına alınmıştır. Giriş kapısı üzerinde 0.50x1.04 m.

ölçülerindeki sivri kemerli bir pencere yer alır. Kilisenin güney cephesi, 7.30 m., doğu cephesi ise 4.57 m. genişliğindedir. Kilisenin kuzey cephesi ise ortadan yukarıdan aşağıya doğu tek kademeli olarak inşa edilmiştir (Şekil 77-82). Surp Diziranavor Kilisesi'nin dış cepheleri itibariyle oldukça sadedir. Kilisenin dış ve iç duvarlarında herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Şekil 80-82. Surp Diziranavor Kilisesi (Şapel) Önarım Öncesi ve Sonrası Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Surp Diziranavor Kilisesi'nde, düz toprak dam örtüsü 4.85x7.40 m. ölçülerinde doğu batı istikametinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir (Öztürk, 2000: 26-28).

2.13. Surp Paulos Kilisesi

Yapının kitabesi bulunmamasından dolayı hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, yapı malzemesi, yapım tekniği gibi teknik özellikler dikkate alındığında büyük olasılıkla XVII. yüzyılın sonu ya da XVIII. yüzyılın içinde inşa edildiği, 1844 depreminde oldukça hasar aldığı bilinmektedir (Uluçam, 2000: 63).

Yapının doğusunda Hüsrev Paşa Çifte Hamamı, kuzeybatısında Çifte Kilise, doğusunda Surp Stephanos Kilisesi bulunmaktadır. Günümüzde yapının apsis kısmının bir bölümü hariç diğer tüm bölümleri tamamen yıkıktır. Dikdörtgen planlı yapı, batıda narteks bölümü, ortada geniş bir naos mekânı ile doğuda dışa taşıntılı derin bir apsis ve her iki yandaki pastophorion hücrelerinden oluşmaktadır (Şekil 4,83-84). Yan duvarlarda sivri kemerlerle kapatılmış nişler bulunan uzantısına mekân doğu yarısında kubbe, batı yarısında ise tonoz ile örtülmüştür. Dışarıdan ışık almayan pastophorion hücreleri de beşik tonozla örtülmüştür. Güney duvarının batı aksında alçak bir kapı ile girilen bir niş yer vardır. Kuzey duvarında vaftiz nişi bulunmaktadır. Kürsünün bulunduğu alan kilise zemininden dört basamak daha yukarıdadır.

Kilisenin giriş kapısı batı duvarının ortasında yer alır. Batı duvarının dışında, kapının iki yanında yarım daire biçiminde bire niş vardır. Kilisenin iç bölümünde, Hz. Meyrem ve Aziz Palus, Aziz Petros havarilerinin resimleri ile donatılmıştır (Şekil 83, 84).

Şekil 83,84. Surb Paulos Kilisesi Planı ve Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

2.14. Kaya Çelebi Camii

Cami, şehrin güney surlarının Yeni Kapı mevkiinde bulunur. Cami, 1660 yılında Kaya Çelebi-zade Koçi Bey tarafından yapılmaya başlanmış ancak öldürülmesi üzerine daha sonraki yıllarda Cem Dedeoğlu Mehmet Bey tarafından cami inşaatı tamamlanmıştır (Uluçam, 2000: 5-57). Kaya Çelebi Camii, 16.20x16.20 m. ölçülerinde kare planlı tasarlanmıştır. Kuzeyde girişte beş gözlü son cemaat bölümü ve kuzeybatıda yapıya bitişik olarak inşa edilen kare kaideli bir minareden oluşmaktadır. Cami iç mekânı köşelerde tromplarla geçilen kubbe sekiz kemer yardımıyla içten tuğla dıştan ise yonu taş inşa edilen tek kubbe ile örtülüdür.

Şekil 85-87. Kaya Çelebi Camii Plan-Kesit ve Kuzeydoğu Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

Giriş avlu zemininde olan ve yanlarda iki seki üzerine yerleştirilen altı sütunlu son cemaat yeri harim mimarisi ile tam bir uyum içerisinde. Pandantifler ile geçilen oval kubbeler sekizgen kasnakları ile dıştan basık görülmektedir. Kible duvarının ortasında 3.80x4.00 m. ebadında kalker taşından yapılmış abidevi mihrap yer

almaktadır. 1.00 m. genişliğinde 0.70 m. derinliğindeki beş kenarlı mihrap nişi burmalı, köşe sütüncelere dayanan üç dilimli kemer ile sonlanmaktadır (Şekil 4, 85-87).

Beşgen nişin alt ve üstünde mukarnaslar vardır. Bu mukarnaslardan sonra dört tarafta bulunan lotus ve aralarında gülbezekler, içleri de eşkenar dörtgene benzeyen rumilerle bezenmiştir. Burmalı sütunların kaidelerinin dış yüzeylerinde çarkıfelek, iç yüzeylerinde ise madalyonlar içerisinde sekiz kollu yıldızlar, başlıklara geçişte burmalı bilezik başlıklarda kare biçiminde mukarnas ve çeşitli şekillerde geometrik süslemeler yer almaktadır. Mihrabın her iki yanı ile üstü 1.50 m. genişliğinde gülbezeklerle süslenmiştir (Öztürk, 1996: 19, 20), (Şekil 85-87).

3.15. Çifte Kümbetler

Eski Van Şehri'nin güneyinde yer alan tarihi şehir mezarlığının kuzeyinde yer almaktadırlar. Benzeri mimari özelliklerde kümbetlerin kime ait olduğu dair tam olarak bilinmemektedir. Kümbetlerin bulunduğu alan zamanla Eski Van Şehri Mezarlığı haline dönüşmüştür (Şekil 4,88,89). Yapı üslubundan XVIII. yüzyılda yapıldıkları anlaşılmaktadır. Güneydeki kümbet 1789 yılında ölen Van Beylerbeyi Teymur Paşa'ya, kuzeydeki kardeşi Ahmed Paşa'ya veya Beylerbeyi Mehmed Emin Paşa'ya aittir (Kılıç, 1997: 232; Öztürk, 2020: 491-497; Demiroğlu, 1951: 553).

İkiz kümbetler yonu taştan sekizgen planlı baldaken planlı, çevresi açık olarak yapılmışlardır. Beldeken kümbetler sivri kemerlerle bağlı sekiz sütun konik kesme taştan inşa edilmiş külahlı taşımaktadır.

Şekil 88,89. Çifte Kümbetler Planı-Cephe ve Genel Görüntüsü (Ş. Öztürk)

Üzerleri sivri kemerlere oturan piramidal birer külahlı örtülmüştür. Yapıların zeminleri taş ile döşeli sanduka yoktur.

Tretuvar kesme taş malzeme ile sekizgen olarak yapılmıştır (Şekil 88, 89).

3.16. Horhor Cami

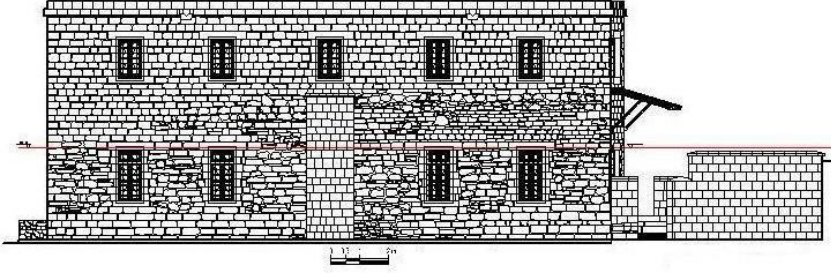
Horhor Cami, Eski Van Şehri'nin batı bölümünde yer almaktadır. Yapının batısında Horhor bahçeleri ve Yalı (İskele) Kapısı, doğusunda Abbas Ağa Camii, kuzeyinde ise tarihi Van Kalesi'nin sarp kayalıkları ile çevrelenmiştir (Şekil 4,90-92). Yapıya giriş doğu cephenin kuzey köşesindeki tek kanatlı bir kapı ile sağlanır. Caminin iç mekânı 9.40x17.50 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde gelişen dikdörtgen plana ve düz toprak dam örtülü bir yapıya sahiptir.

Şekil 90,91. Horhor Cami Plan ve Güneybatı Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

Yapının iç mekân aydınlatması güney beden duvarında alt ve üstte dörder, kuzey beden duvarında üstte dört, batı beden duvarında üstte iki ve doğu beden duvarında ise alt ve üstte ikişer toplam 18 adet dikdörtgen planlı metal korkuluklu pencereler ile sağlamaktadır. İç mekânın ortasında doğu-batı istikametinde yer alan iki adet kaide üzerine oturan üç adet sivri kemer yer almaktadır. Yapının dışa taşkın süslemeli mihrabı süsleme olarak oldukça dikkat çekmektedir. Yaklaşık 1.30 m. kalınlığındaki beden duvarlarının inşasında sıralı moloz taş, kapı, pencere, kemer, mihrap, oturma sekileri ve saçak bölümünde kesme taş kullanılmıştır.

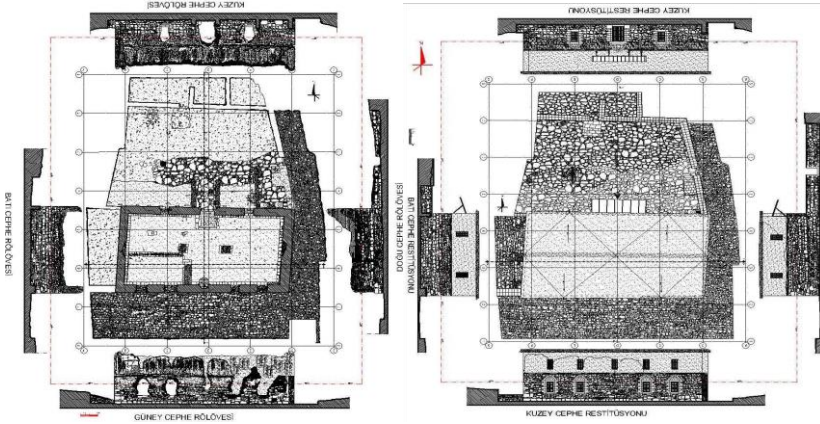
Geleneksel Van Sivil mimari özelliğinde inşa edilen caminin düz toprak damı, oturma sekileri ahşap mahfil katı ve taştan inşa edilmiş özgün ayakkabılık bölümleri ile Eski Van Şehri'ndeki diğer sekiz camiden farklılık göstermektedir. XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyılın başlarındaki dini mimari özelliğinde inşa edilen yapı, 1915 yılına kadar hizmet vermiştir. Horhor Cami, 1910 yılında onarılarak ibadete açılmıştır (Öztürk, 2020: 1752-1760).

Şekil 92. Horhor Cami Güney Cephesi (Ş. Öztürk)

2.17. Abbasağa Camii

Eski Van Şehri'nde yer alan tarihi Abbasağa Camii, şehrin kuzeybatısında orta eğimli bir alanda dikdörtgen planlı doğu-batı istikametinde zemine kurulmuştur. Abbasağa Camii'nin batısında Horhor Cami, doğusunda Van Ulu Cami, kuzeyinde ise tarihi Van Kalesi yer almaktadır (Şekil 4, 93-96). Abbasağa Camii'nin hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Caminin mimari konumu, yapım tekniği ve mimari formu dikkate alındığında, XVIII. yüzyıl sonu ya da XIX. yüzyıl ilk çeyreğinde inşa edilmiştir (Öztürk, 1996: 8).

Şekil 93,94. Abbasağa Camii Rölöve ve Restitüsyon Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)

Geleneksel bölge sivil mimarisi yapım malzemesi ve tekniğinde inşa edilmiş olan Abbasağa Camii'nin düz toprak tam sistemi tamamen yıkık olup beden duvarlarında ise ciddi statik yapısal sorunlar mevcuttur.

Abbas Ağa Camii'ne kuzey beden duvarının ortasındaki sivri bir kemer nişi içerisinde yer alan 1.40 m. genişlikteki çift kanatlı ahşap kapı yardımıyla iç mekâna giriş sağlanır. Giriş kapısı iç platformu 1.86x2.22 m. ölçülerinde 0.12 m. iç zemin kotundan daha düşük inşa edilmiştir. İç mekân, 9.23x18.69 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı doğu-batı istikametinde gelişen plandan oluşmuştur. Giriş kapısı aksı üzerinde güney beden duvarının ortasında yer alan mihrap nişi 0.64. derinlikte, 1.12 m. Genişlikte, yuvarlak planlı, köşelerdeki sütünceler ile yuvarlak bir kemer ile yonu kalker taşı kullanılarak şekillenmiştir. Mihrap nişi dıştan bir sıra tuğladan yuvarlak kemer ile çevrelenmiştir.

Mihrabın batısında yer alan minber platformu zemin kotundan üç basamak yüksek inşa edilmiştir (Şekil 87,88). Caminin ortasında yer alan iki adet benzer mimari özellikteki 1.10x1.10 m. ölçülerindeki kare yonu taşından inşa edilmiş ayaklar, kaideler üzerine yerleştirilen üç adet sivri kemer yardımıyla cami doğu-batı yönünde gelişen iki bölüme ayrılmıştır. Caminin güney, doğu, batı ve kuzey beden duvarları boyunca 0.45 m. yükseklikte, 0.48 m. genişlikte kalker yonu taştan oturma sekileri devam eder (Şekil 93-96).

Şekil 95,96. Abbasğa Camii Kazı Sonrası Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapının güney beden duvarında dört, kuzey beden duvarı üzerinde yer alan iki olmak üzere, toplam altı adet benzer mimari özelliklerde yonu taşa inşa edilmiş 0.80 m. genişlikte dikdörtgen formunda pencereler bulunur. Mahfil kotunda ise güney beden duvarında beş, doğu ve batı beden duvarlarında ise karşılıklı ikişer olmak üzere, toplam dokuz adet 0.60 m. genişlikte benzer mimari özelliklerde kuşkanat mazgal pencere yer alır.

Giriş kapısının doğusunda kuzey beden duvarına bitişik ve paralel olarak inşa edilen 1.00 m. genişliğindeki tek kollu ahşap bir merdiven ile ahşaptan imal edilmiş mahfil katına çıkış sağlanır. Caminin iç mekânındaki sesi düzenlemek amacıyla kuzey ve güney

beden duvarlarında yedi, doğu ve batı beden duvarlarında ise dört olmak üzere, toplam 22 adet aks-i seda küpleri beden duvarlar içerisinde yerleştirilmiştir. Avlunun batı bölümüne yakın bir alanda kesme taştan inşa edilmiş bir su kuyusu mevcuttur. Abbasağa Camii'nin düz toprak damı 11.43x21.45 m. ölçülerindedir. Düz toprak dam kuzey ve güney yönüne doğru % 4 eğimlidir (Öztürk, 2019: 3409-3413), (Şekil 93-96).

Sonuç

XVI. ve XIX. yüzyıl Van mimarisi, Van İl merkez olmak üzere farklı yerleşim alanlarında değişik mimari eserlerden (kale, kilise, cami, köprü vb.) oluşmaktadır. Merkez Van Kalesi ve Eski Van Kenti'ndeki yaşanan birçok olumsuzluğa rağmen günümüze kadar varlığını tamamen ya da kısmen koruyan mevcut dini, askeri ve sivil mimari eserler araştırma konusu olarak incelenmiştir. Osmanlı mimarisinin klasik dönemi ile gerileme dönemleri arasındaki ekonomik, kültürel, siyasi, sosyal yapısının tüm özellikleri, XVI ve XIX. yüzyıl Van'daki mimari eserlerinde görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki Van bölgesi sosyal-kültürel, mimari yapı, üslup, malzeme ve yapım tekniği olarak İran Büyük Selçuklu kültürel yapısında etkilenmiştir. Osmanlı dönemi XVI. yüzyıldaki bazı mimari eklemelerin yapıldığı Ulu Cami ve Kızıl Cami XII. yüzyıl mimari yapılarındandır. XVI. ve XIX. yüzyıl Van mimari eserler değişik dönemlerde bölgeyi gezen birçok seyyah, gezgin ve bilim adamlarının dikkatini çekmiş yerli ve yabancı araştırmacıların tarafından incelenmiştir. Ortaçağ kent plan düzenlenmesi anlayışta inşa edilen Eski Van Şehri ve Kalesi surları tahkim edilmiş savunma eksenli bir kent konumundadır. Doğu, batı ve güneyi surlar ile kuzeyi ise Van Kalesi sarp kayalıkları ile çevreli Eski Van Şehri oldukça önem arz etmektedir.

Dini, sivil ve askeri mimarının homojen olmayan yapılanması ile Müslüman ve Hristiyan mimari eserler ile donatılı olan Eski Van Şehri, Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsü ile kardeşçe bir yaşam asırlar boyu devam etmiştir. Teba-i sadıka olarak bilinen Hristiyan-Ermeni halkı ile Müslüman-Türk halklarının kullandığı geleneksel sivil mimarisinde gerek form ve gerekse fonksiyon olarak hiçbir farklılığa neden olmamıştır. Eski Van Şehri ve Van Kalesi'ndeki yaşam İlk Çağ'dan itibaren 1915 yılına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. 1915-18'de yaşanan işgal ve sonrasında şehir ve kaledeki mimar yapıların büyük bir bölümü yıkılarak yaşam sona ermiştir. 1918'den sonra kent yapılaşması Eski Van Şehri'nin dışına özellikle doğudaki

Erek Dağı ile Eski Van Şehri arasında gelişerek bugünkü Van şehrinin temelini oluşturmuştur.

Eski Van Şehri ve Kalesi ise kendi kaderlerine bırakılarak doğanın ve defincilerin olumsuz etkisi altında kalarak başta geleneksel düz toprak dam ve kerpiç yapılı sivil mimarlık yapıları yok olmasına neden olmuştur. 1970'li yıllarda İstanbul Üniversitesi'nin yaz aylarında yaptığı bilimsel kazı çalışmaları ise kısıtlı ve onarıma yönelik olmadığından istenilen sonuç elde edilememiştir.

2000 yılının başlarından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Van Valiliği ve Van yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin girişimleri ile inceleme konusu olan mevcut 22 adet yapının Van Müzesi başkanlığında bilimsel araştırma kazısı yapılarak tüm yapıların rölöve, restitüsyon, restorasyon, rekonstrüksiyon ve koruma amaçlı imar planı hazırlanmıştır. Uygulama projeleri hazırlanan Van Kalesi, Süleyman Han Camii, Horhor Camii, Saray Kapısı, Kaya Çelebi Camii, Surp Diziranavor (Şapel) Kilisesi, Hüsrev Paşa Külliyesi (Cami, Medrese, Kümbet, İmaret, Şadırvan) onarım çalışmaları tamamlanarak günümüzde kültür turizmine hizmet vermektedir. Diğer mimari yapıların onarım çalışmaları ise farklı kurumlar tarafından devam etmektedir.

İnceleme konusu olan mimari yapıların kısmen ya da tamamen ayakta olması ve yapımında kullanılan tuğla, kaba-ince yonu ve moloz taş yapım tekniği ile inşa edilmesi günümüze kadar ayakta kalmaları ve onarımlarını mümkün olmaktadır. Bu yapılar dışındaki diğer mimari yapıları tamamı kerpiç malzeme ile inşa edilmesi ve temel seviyesine kadar yıkık olması ayrıca, Van Gölü su kotunun zaman zaman yükselmesi ve şehirdeki tüm su kanallarının (kehriz) iletişim güzergâhlarının yıkık olması Eski Van Şehri'nin tümünün onarılmasının oldukça zor olduğunu ortaya koymaktadır. Son yarım asır içerisinde çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından Eski Van Şehri ve Kalesi'ndeki Orta Çağ XVI. ve XIX. yüzyıl mimari eserlerinde yapılan araştırma, kazı ve koruma çalışmaları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Van Kalesi ve Eski Van Şehri'ndeki mimari eserleri geçmiş ve bugünkü durumunun tespiti, kazı ve onarım çalışmaları ile koruma, tanıtmaya ve gelecek kuşaklara aktarılması için bir farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Akşener, H. S. (1996). *Van'dan Vaniköy'e*. İstanbul: Mapsan Matbaacılık.
- Akşener H. S. (2010). *Van'dan Vaniköy'e 2*. İstanbul: Gökyüzü Yayınları.
- Aslanapa, O. (1973). Kazısı Tamamlandıktan Sonra Van Ulu Camii. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (5), 1-25. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/34603/382120>.
- Aslanapa, O. (1999). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bachman, W. (1913). *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*. Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Belli, O. (2007). *Tarih Boyunca Van*. İstanbul: Fener Lok. Turizm Denizcilik.
- Demiroğlu, F. (1951). Van Abideleri. *Tarih Hazinesi 1/11*, Van: (Yayınevi Yok).
- Erzen, A. (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.
- Eyice, S. (1999). İstanbul'da Son Devir Bizans Mimarisi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 19, ss. 49-51). <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/semavi-eyice>
- Evliya Çelebi. (1993). *Seyahatname. C. III-IV*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Günel, M. (1993). *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Van Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Açından Bir Bakış*. İstanbul: Biber Tanıtım.
- Hovannısiyan, R. G. (2016). *Tarihi Kentler ve Ermeniler VAN*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kal'a-i Seng-i Van*, Topkapı Sarayı Arşivi, E. 9487.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarında Van (1548-1648)*. Van: Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Köker, O. (2005). *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Kuban, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakıf Yayınları.
- Mangaltepe, İ. (2009). *Seyahatlerin Gözüyle Van (XIX. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Meriç, R. M. (1965). *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Öney, G. (1976). *Türk çini sanatı*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2008). *Kale Üstü Sarnıcı Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu*, Van.
- Öztürk, Ş. (2007). *Van Kalesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu*, Van.
- Öztürk, Ş. (2011). *Süleyman Han Camii*. İstanbul: RNA İletişim.
- Öztürk, Ş. (1996). *Van-Ahlat ve Adilcevaz Tarihi Camileri Rölöve Proje Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öztürk, Ş. (2012). Van Kalesi'nde Bir Dini Mimarlık Örneği: Süleyman Han Camii Restorasyon Çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18 (28), 36-54.
- Öztürk, Ş. (2016). Gevaş Tarihi Selçuklu (Hişet) Mezarlığı Çevre Düzenleme Çalışması. *IV. Çevre-Tasarım Kongresi 05-06 Mayıs 2016 Erciyes Üniversitesi* (s. 1-14).
- Öztürk, Ş. (2002). Van İç Kale Tarihi Ambarı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 31-50.
- Öztürk, Ş. (2002). *Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öztürk, Ş. (2001). Eski Van Şehri ve Kalesi'ndeki Sarnıç. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 87-113.
- Öztürk, Ş. (2005). Van-The City Entertaining The Development, Migration And Architecture Of Van City Between Its Foundation And 1930. *XXII. World Congress of Architecture Uia 2005*, İstanbul, (s. 91).
- Öztürk, Ş. (1998). Mimari Açından Tarihi Van Evleri. *Dünyada Van Dergisi*, 12, 26-28.
- Öztürk, Ş. (2015). Van Yerel Mimarisi (Van Kalesi-Eski ve Günümüz Van Şehri). *Yıldız Teknik Üniversitesi/Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ortak Öğrenci Çalışması*, İstanbul.
- Öztürk, Ş. (2004). Turkuaz Denizin Coğrafyasında Van: Eski Van Şehri. *TMMOB Mimarlık Dergisi*, (317), 52-56.
- Öztürk, Ş.-Mızrak, A. (2001). Eski Van Şehir Surları. *Mimarlık ve İç Mimarlık Görsel Sanatlar Dergisi*, (102), 32-41.
- Öztürk, Ş. (2019). Eski Van Şehri Kızıl Camii Kazı-Rölöve-Restitüsyon ve Restorasyon Proje Uygulaması Hakkında Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65).
Erişim:
http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2019_6/2019_6_OZTURK_S.pdf

- Öztürk, Ş. (2020). Eski Van Şehri'ndeki Türbe ve Kümbetler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (73). Erişim:<https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt13/sayi73pdf/3-sanat-sanattarihi-arkeoloji-mimari/ozturk-sahabettin.pdf>
- Öztürk, Ş. (2018). Eski Van Şehri Horhor Camii Kazı ve Restorasyonu. *Dicle Üniversitesi I. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu, 04-06 Ekim 2018, Diyarbakır* (s. 1753-1772).
- Öztürk, Ş. (1999). Sinaniye, Abbas Ağa ve Horhor Camileri. *Dünyada Van Dergisi, Van Valiliği Yayınları*, (22), 14-19.
- Öztürk, Ş. (2019). Van Abbas Ağa Camii Kazı-Koruma ve Uygulama Projesi Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 14 (6). Erişim: <http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2019-6/2019-6-OZTURKS.pdf>
- Öztürk, Ş. (2019). An Excavation, Survey, Restitution and Restoration Project For Abbas Ağa Mosque, a Mud-Brick Religious Building in Old Van City, *Kerpic'19-Earthen Heritage, New Technology, Management 7th International Conference Köyceğiz, Muğla Turkey, 05-07 September 2019*, (s. 619-638).
- Öztürk, Ş. (1998). Miri Ambarı. *Dünyada Van Dergisi, Van Valiliği Yayınları*, (15), 10-13.
- Öztürk, Ş. ve Güzel, E. (2005). Eski Van Şehir'indeki Vardan Kilisesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 69-84.
- Öztürk, Ş. ve Mutlu, M. (2000). Eski Van Şehri'nde Bir Şapel. *Dünyada Van Dergisi*, (21-22), 25-28.
- Öztürk, Ş. (2020). *Van Hüsrev Paşa Külliyesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Süleyman Sabri Paşa. (1960). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbulalar*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Taner, T. M. (1988). Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1987. *X. Kazı Sonuçları Toplantı*, Ankara.
- Taner, T.M. (2000). Tuşpa-Van Kalesi Demirçığ'ın Gizemli Başkentindeki Araştırma ve Kazılar. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller*. İstanbul: Van Belediyesi Başkanlığı Yayınları.
- Top, M. (1998). *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.

- Top, M. (2010). Van Gölü Havzası'ndaki Ortaçağ ve Osmanlı Kaleleri, *19. Kaleli Kentler Sempozyumu, 08-11 Ekim 2009, Bursa*, (s. 190-253).
- Top, M. (2010). Van'ın Kültürel Mirasının Korunması ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme: Eski Van Örneği, *V. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu, 09-13 Haziran 2009, Van*, (s. 299-310).
- Türkoğlu, S. (1996). Topkapı Sarayı Arşivindeki Van Resmi *Van*. Ankara: (Yayınevi Yok)
- Uluçam, A. (1995). Eski Van'da Selçuklu İzleri. *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri*, 25-27 Nisan 1994, Konya.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.
- Uluçam, A. (2000). *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 747-782

Van'da Konut Üretim Faaliyetlerinin Kentsel Gelişmeye Etkileri (1927-2020) The Effect Of Housing Production Activities in The Spatial Development Process Of Van City (1927-2020)

• Zeynep YILMAZ ŞİMŞEK*

* Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
Van/Türkiye.
Res. Assist., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Literature, Department of
Geography, Van /Turkey.
zeynepyilmaz@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8349-9155

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
30/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
23/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Yılmaz Şimşek, Z. (2021). Van'da Konut Üretim Faaliyetlerinin Kentsel Gelişmeye Etkileri (1927-2020). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 747-782

Citation: Yılmaz Şimşek, Z. (2021). The Effect Of Housing Production Activities in The Spatial Development Process Of Van City (1927-2020). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 747-782

Öz

Bu çalışmanın amacı, Van'da kentsel gelişim sürecinde yaşanan kritik eşiklerin kentte ortaya çıkardığı konut sorununa yönelik yapılan gecekondular, kooperatif, özel ve kamu konut üretimlerinin kentin mekânsal gelişim sürecine etkilerini ortaya koymaktır. 1990'lı yıllarda artan zorunlu göçlerin sebep olduğu konut ihtiyacına yönelik yapılan gecekonduların ortaya çıkardığı yeni mahalleler, 2011 depremleri sonrası yapılan TOKİ konutlarının yapıldığı mahalleler ve yeni açılan mahalleler kentin gelişim istikametine yön vermiş, yeni aksların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca 2012 yılında Van'ın Büyükşehir Belediyesi statüsüne getirilmesi ile birlikte il merkezine bağlı bütün köylerin ilin merkez mahallesi olması kentsel alan sınırını değiştirmiş ve genişletmiştir. Sadece demografik anlamda gerçekleşen bu değişim hareketi ile kentin kırsal karakteri daha da güçlendirilmiş ancak kentsel anlamda bir gelişme söz konusu olamamıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılmış ve varılan sonuçlara göre: Van kentinin mekânsal gelişim sürecine etki eden göçler, depremler ve büyükşehir olma gibi faktörlerle beraber gelişen konut üretim faaliyetleri neticesinde kentsel alan sınırı değişime uğramıştır. Bu bağlamında çalışmada kentin değişen sosyal, ekonomik ve fiziki özellikleri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van kenti, konut, gecekondular, göç, büyükşehir olma, TOKİ.

Abstract

The purpose of this study is to reveal the effects of shanty houses, cooperative, private, and public housing productions on the spatial development process of the city. The new neighborhoods created by the slums built for the housing need caused by the increasing forced migration in the 1990s, the neighborhoods where TOKI residences built after the 2011 earthquakes, and the newly opened neighborhoods have guided the development direction of the city and led to the emergence of new axes. In addition, with the bringing of Van to the status of Metropolitan Municipality in 2012, the fact that all the villages of the city center are the central neighborhoods of the city has changed and expanded the urban area boundary. With this demographic change movement, the rural character of the city has been further strengthened, but there has been no development in the urban sense. The study was conducted using the qualitative research method and according to the results: The urban area boundary has changed as a result of the housing production activities that have affected the spatial development process of the city of Van, such as migration, earthquakes, and being a metropolitan city. In this context, the changing social, economic, and physical characteristics of the city were evaluated in this study.

Keywords: Van City, Housing, Slum, Immigration, Being a Metropolitan, TOKİ.

Giriş

İnsanoğlu dünyada var olma mücadelesini verdiği andan itibaren bulunduğu mekân ile ilişki kurmuş ve yaşamını sürdürme gayretini göstermiştir. Yaşadığı çevre ve doğa ile kurduğu ilişkinin ilk kanıtı kendisine bir yaşam alanı belirlemesi, bir mekân üretmesi olmuştur. İnsan kendini koruma içgüdüğü ile barınaklar oluşturmaya başlamış, bu barınaklar ve günümüze kadar değişen çeşitli konut tipleri insanların temel ihtiyaçlarından olan barınma ihtiyacını karşılamıştır. Bu ihtiyaca yönelik olarak çeşitli malzemeler kullanılarak oluşturulan konutlar zaman içerisinde değişen ve gelişen dünya şartlarına ayak uydurarak bilimsel ve teknolojik gelişmelerden faydalanıp çok çeşitli tip ve özelliklere sahip olmuştur. İnsanların yer ile aralarında çeşitli ilişkilerin kurulmasını sağlayan ve yaşamı boyunca edindiği kazanımları yansıttığı fiziksel ortam olan konut, Aynı zamanda bilişsel bir özelliğe sahip olup bireylerin ve toplumların sosyal, psikolojik, kültürel ve ekonomik pek çok niteliklerini içinde barındırmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde doğanın etkilerine, kullanıldığı toplumların üretim ve tüketim ilişkilerine ve gereksinimlerine göre değişim göstermiş, zaman içerisinde çeşitli özellikler kazanmıştır.

Her şeyden önce bir sığınak olup insanların temel ihtiyaçlarını karşıladığı, dış dünyanın olumsuz etkilerinden korunduğu ve dinlenme imkânı bulduğu konut, ayrıca mahremiyeti korumak gibi önemli bir

özelliğe de sahiptir. Bu yönleri ile konut sosyal bir ürün olmaktan çok psikolojik bir duygu barındırır ve kişilere bireysel bağımsızlık hissi verir. Konutun toplumsal düzeni sağlama ve kişilere, topluma karşı bir duruş sergileme imkânı vermesi gibi bir rolü de vardır. Bütün bu yönleri ile aslında çok boyutlu olan konut bir dizi paradigmatik unsura bağlı olarak şekillenmektedir.

Kentleşme ile beraber ortaya çıkan sorunların başında gelen konut sorunu en dar manada insanların barınma ihtiyacını karşılayacak konutlara sahip olamaması anlamına gelmektedir. Ancak sorun sadece niceliksel olarak konut stoğunun ihtiyaca cevap verememesi şeklinde algılanmamalıdır. Aynı zamanda konutun, altyapı, mekân ve kalitesi gibi unsurlarından yoksun olması konut sorununun diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. İnsan hayatının vazgeçilmez bir ihtiyacı olan konutun, bir sorun haline gelmesi, beraberinde pek çok sorunu da getirmektedir. Çünkü konutun sahip olduğu çeşitli özellikler ve fonksiyonlar sorunun daha geniş manada ele alınmasını gerektirmektedir. Tekeli'nin dediği gibi "konut bir barınak olarak, onu kullananları dış çevrenin istenmeyen etkilerinden korur ama en ilkel biçimlerinde bile bu koruma işlevi beraberinde birçok başka işlevi de sağlar" (Tekeli, 2010: 97). Toplumun gelişmesi ile bu işlevler artar ve çeşitlenir. Sanayi öncesi dönemlerde bir üretim mekânı olan konut sanayileşme ile birlikte kentsel hizmetlerin yapıldığı bir yer olmuştur. Teknoloji ve haberleşme devriminden sonra da pek çok işleve talip olan konut, ister kapitalist ülkelerde olsun, ister sosyalist ülkelerde olsun bu çok çeşitli işlevleri içeren barınağı yurttaşlarına sağlamak devletlerin anayasal görevidir. Bu bakımdan konut sorunu tüm kentsel altyapı ve hizmetlerin toplumun her kesimine yeterli ölçüde sağlanması ile çözülecektir (Tekeli, 2010: 98).

Konut sorununun çok boyutlu olması sorunun çok yönlü ele alınmasını gerekli kılmış ve yapılan çoğu çalışmada konut sorunu birbirleri ile sıkı ilişki içerisinde olan bazı faktörler ile açıklanmıştır. Bunlar; nüfus hareketleri, kentleşme, göç, işsizlik, ekonomik durum, gelir dağılımı, imar afları, kent toprakları üzerindeki spekülasyonlar, konutların eskimesi, afetler nedeniyle ortaya çıkan konut ihtiyacı vb. faktörlerdir. Türkiye'de ve dünyada konut sorununa neden olan faktörler genellikle aynı nedenlere dayanmaktadır, ancak ülkelerin konut talebi ve sorunun boyutları bölgelerin özelliklerine göre değişim göstermektedir. Türkiye'de sorunun farklı ölçekte yaşanıyor olmasının sebebi halen gelişmekte olan bir ülke olması ve kentleşme hareketlerinin gelişmekte olan bir ülkeye özgü nitelikler taşıyor olmasındandır.

Türkiye'nin diğer pek çok kentinde olduğu gibi Van kentinin mekânsal gelişim sürecinde etkili olan göçler kentleşme hızını ve yapısını etkilemiştir. Kentin tarihi geçmişi çok eski dönemlere dayanmaktadır ve dolayısıyla birçok eski medeniyete ev sahipliği yapmış, farklı kültürlerin kaynaşma noktası olmuştur. Bu sorunların çözümü noktasında yapılan çalışmaların yetersiz olduğu günümüze kadar büyüyerek gelen gecekonduların mahallelerinin çokluğu ile anlaşılabilir. Bu mahaller kentin alansal gelişiminde konut üretimine bağlı olarak yeni gelişme akslarını ortaya çıkarmıştır. Van kenti mekânsal gelişim sürecine doğrudan etki eden unsurların başında gelen konut sorunu, kentin gelişim süreci boyunca yaşadığı göçlerden başka doğal afetler sonrasında da öne çıkmıştır. Kent en son 2011 yılında şiddetli bir depremle sarsılmış ve sonrasında yaşanan çok sayıda konut kaybı sorunu daha ileri boyuta taşımıştır. Deprem sonrası ortaya çıkan konut sorunu özel sektör ve kamu destekli konut üretimi ile telafi edilmeye çalışılmış ancak yeterli gelmemiştir. Deprem sonrasında özellikle kamu destekli yapılan TOKİ toplu konutları mekânsal gelişim sürecinin konut üretimine bağlı olarak gösterdiği değişimin açık bir örneği olmuştur. Ayrıca Van kenti mekânsal gelişim sürecinde etkili olan konut üretim faaliyetlerinin şekillendirdiği kentsel alan sınırı 2012 yılında ilin büyükşehir statüsüne getirilmesi ile birlikte çok daha geniş bir alana yayılmıştır.

1. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet Dönemi'nde Van'ın kentsel gelişme sürecini konut üretim faaliyetleri bağlamında ele almaktır. Günümüz kent makroformunun oluşumuna katkı sağlayan süreçlerin ortaya çıkardığı konut sorununa yönelik yapılan faaliyetlerin kentin fiziki mekânına, sosyal ve kültürel kimliğine yansımalarını ortaya koymaktır. Konut üretim sürecinde yaşanan gelişmelerin, konutların tipi, yapı malzemesi, kat sayısı ve donatıları gibi özelliklerinde meydana getirdiği değişimleri dönemler itibari ile ele almaktır. Çalışma Cumhuriyet döneminden itibaren günümüze kadar 1927-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası şeklinde 4 döneme ayrılarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılmak üzere İLBANK Genel Müdürlüğünden elde edilen imar planı raporları ve Van Büyükşehir Belediyesi ile ilçe belediyelerinden elde edilen veriler ışığında bu dönemler içerisinde kentsel gelişme ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Coğrafi Bilgi Sistemleri ortamında haritalar hazırlanmış, uydu görüntüleri kullanılarak dönemler itibariyle kentsel alan sınır değişimi ile ilgili görsel malzemeler oluşturulmuş ve çalışma alanı betimlenerek konu daha anlaşılabilir hale getirilmiştir. Araştırma; doküman analizi,

gözlem ve görüşmelere dayalı nitel veri toplama yöntemi ile hazırlanmış, kentsel mekânda meydana gelen olay ve olgular gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmuştur.

2. Van'da Konut Üretim Faaliyetleri Ve Kentsel Gelişme

Kentsel gelişme, kentlerin tarihsel, kültürel ve fiziksel özelliklerinden oluşan bir gelişim sürecini kapsamaktadır. Kentin bir bütün olarak planlanması ve gelişimi ile birlikte kente ait her parçanın ayrı ayrı gelişimini içeren bu süreçte demografik özellikler ve göç hareketleri önemli bir etken olmaktadır. Harvey'e göre kentler son 20 yılda çok hızlı bir şekilde büyümüşür ve bu büyüme kentin mekânsal biçiminde önemli değişimler ortaya koymuştur. Kent sistemindeki faaliyetlerin konum ve dağılımında yeniden örgütlenme olmuştur. Bu değişimler doğal ve doğru olarak kentsel sistemde değişen talep eğilimleri, teknoloji vb. karşısında yapılan ayarlamaların bir göstergesidir (Harvey, 2013: 61).

Kentlerin dokusunu oluşturan yapılaşmış ve yapılaşmamış alanların bütününe kapsayan kentsel mekân; yapılar ve kentsel açık alanlar arasındaki ilişki ile inşa edilirken kentsel yaşamın niteliği de etkili olmaktadır. Kentsel yapı stoğu içinde büyük bir paya sahip olan konut alanları kent mekânının fiziksel karakteri üzerinde etkili olmuştur. Kentlerin en temel unsuru olan konutlar, tarihsel gelişim sürecinde çeşitli konut sunum biçimlerine bağlı olarak mekânsal gelişime yön vermiştir. Zamanla konutun değişen anlam ve fonksiyonları konut sunum biçimlerinde çeşitliliğin olmasını sağlamıştır. Kullanıcıların sosyo-ekonomik özelliklerine göre belirlenen konut talebine göre değişen ve gelişen konut sunum biçimleri kentsel alanda konut üretimine dayalı farklı konut mekânlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Van kentinde konut üretim faaliyetlerini etkileyen pek çok faktöre bağlı olarak üretilen konut mekânları tarihsel süreç içerisinde kentsel alan kullanımında farklılıklara yol açmış kentin yeni gelişim akslarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kent ilk kurulduğunda bir kale kenti olup daha sonra güneyindeki ova tabanına doğru yayılan bahçeli müstakil konutların şekillendirdiği bir yapıya sahip olmuştur. Kentin tarihi gelişim sürecinde meydana gelen olaylar kent mekânının kullanımında farklılaşmalara yol açmıştır.

Van kentinin tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda M.Ö. 3 bin yılından beri Van Kayalığı ve yakın çevresinde yerleşmelerin olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bölgede yaşayan en önemli uygarlıklardan biri olan Urartular döneminde Van Kalesi güney eteklerinde kurulan bir aşağı yerleşme ile çevrilmiştir. Eski Van Şehri olarak adlandırılan bölge ilk olarak kalenin güneyinde kurulmuş, M.Ö. 9. yy'dan sonra nüfusun

ve konut sayısının artması ile kale surlarının dışına taşmıştır (Konyar, 2015: 94). Van kentinin de içinde bulunduğu Van Gölü Havzasında konut mimarisine yönelik ilk somut kanıtları İlk Tunç Çağı'ndan başlayarak görmek mümkündür. Bölgede Urartu Döneminde yapılan konut mimari örneklerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Özellikle Van Kalesi Höyüğünde bu döneme ilişkin sivil konut mimarisi son yıllarda gün yüzüne çıkarılmıştır (Konyar, 2015: 4). Osmanlı Döneminde şehir olarak gelişme gösteren Van ile ilgili olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Aşağı Kalede yani şehrin bulunduğu kısımda 8.800 hücre bulunduğunu, bütün evlerin kireç ve cibis ile sıvalı, iki katlı, kargir ve düz yapıldığını, bütün caddelerin düz, temiz, geniş kaldırımli olduğunu aktarmıştır (Evliya Çelebi: 257). XIX. yy sonunda Van, şekil ve fonksiyon bakımından iki kısımdan meydana gelmekteydi. Kalenin güneyinde surlar içerisindeki şehrin eski kesimi (Eski Van) iş ve ticaret sahasını, surlar dışında kalan bahçeler kesimi ise oturma alanını teşkil etmekteydi. Şehrin uzunluğu 5-6 km genişliği ise 3 km'ye ulaşmıştır. Bu yüzyılda şehrin büyük kısmı surların dışına çıkmış bahçelere yerleşmişlerdir (Kalelioğlu, 1980: 25). Ermenilerin Şahestan olarak adlandırdığı Van şehri, eski şehir olarak da bilinmektedir. Şehir surlarının dış kısmında bulunan varoş bahçelik kesim kuzeye kadar uzanıp doğuya doğru elmalıklara kadar Aygestan ismini almıştır (Foto 1) (Ağaoğlu, 2007: 313).

Foto 1. İşgal sonrası Kalenin güneyinde yeniden inşa edilen Van kenti

Kaynak: <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/van-vilayeti/van-kaza/yerlesim-birimi/cografya.html>-21.12.2020
1915'te yaşanan Rus işgalinden sonra Van Kalesi güneyinde yeniden imar edilen kentte yaygın olan konut tipi kerpiç malzmeden

yapılmış en fazla iki katlı ve bahçeli konutlardır. Kentte 19. yy sonlarına kadar devam eden Urartulardan kalma bahçe geleneğini o dönemin neredeyse bütün konutlarında görmek mümkündür. Bu dönemde kent bağ ve bahçelerin hâkim olduğu az konutlu bir dokuya sahiptir (Alp, 2016: 35). Van kentinde konutlar genelde düz damlı ve bitişik nizamda inşa edilmiştir. Kent bağları, bahçeleri, düz damlı evleri ve mahalle aralarından yükselen minare ve kubbeleri, cami ve konsoloslukları, okul ve kolejleri sivil ve askeri toplulukların bir arada bulunduğu bir kenttir. Kent içinde konutlar belli bir bölgeye ayrılmamış sivil ve dini mimarinin iç içe bulunduğu homojen olmayan şekilde dağılım göstermiştir. Müslüman ve Ermeni konutları arasında hiçbir fark görülmemekte her türden yapı uyumlu bir şekilde yayılım göstermiştir (Foto 1) (Öztürk, 1998: 27).

2.1. 1927-1950 Dönemi

1918 yılında Van'ın düşman işgalinden kurtarılması sonrasında şehre dönen halk yeni yerleşme alanı olarak Van Gölü kıyısından 7 metre içeride harap edilmeyen eski gayri-müslim mahallelerine yerleşmiştir (Tuncel, 2012: 510). Daha sonra ova üzerine yerleşmeler kurulmuş ve günümüzdeki kent merkezi yönünde gelişmeler yaşanmıştır (Eriçok, 2019: 179). Kent Cumhuriyet Dönemine il merkezi olarak girmiş ve bu dönemde I.Dünya Savaşı'nın kentte açtığı derin izler silinmeye çalışılmış, toplumsal ve kültürel canlanma yavaş yavaş gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2015: 433). Şehrin nüfusu yaşanan göçlerle yavaş yavaş artmaya başlamış ve Van Çarşısı Şerefiye Mahallesi küçük bir alanda kurulmuştur. Kentin merkezi bugünkü Cumhuriyet Caddesinin olduğu kesimde kurulmuş olup, kuzey-güney yönünde uzanan bu cadde üzerinde dükkânlar, mağazalar, lokantalar, resmi daireler yer almıştır (Tuncel, 2012: 510).

Cumhuriyet sonrasında kentin Van Gölüne doğru alüvyal bir ovada kurulması sebebiyle cadde ve sokak oluşumları kentin morfolojik özelliklerine göre şekillenmiştir. Kentin en önemli caddesi olan İpekyolu ve Cumhuriyet Caddesi Van Gölü'ne paralel uzanırken, Melen Caddesi, Sihke, Kazım Karabekir, İskele, İki Nisan ve Cumhuriyet Caddeleri İpekyolu'na hafif bir meyille bağlanmaktadır. Mahalle içerisinde sokaklar bu caddelere gelişigüzel bağlanmış ve karışık bir sistem oluşturmuştur. Özellikle Ermenilerden kalma Erek Mahallesi (Cevdetpaşa) ve Hafiziye mahallesi güneydoğusundaki sokaklar oldukça dolambaçlıdır. Bu caddelerin oluşumunda morfoloji kadar güvenlik, su kaynakları, pazarlar, dini ve kültürel öğeler gibi beşeri faktörlerin de etkisi vardır. Cumhuriyet Döneminde yeniden kurulan Van kenti için güvenlik bir sorun olmaktan çıkmış, daha çok su

kaynaklarının özellikle de kehrizlerin bol olduğu alanlar yerleşmeler için uygun görülmüştür (Kızılaslan, 2001: 93-94).

Foto 2. Van Cumhuriyet Caddesi (1950'li yıllar)

Kaynak: <https://kilavuzu.com/rykov/10212/index.html>(16.12.2020)

Van kenti çevresinde yer alan diğer kentlere göre daha cazip imkânlarla sahip olması bakımından geçmişten bugüne göç alan bir kent konumundadır. 1943 yılında kentte kurulan havaalanı ile ulaşımında yaşanan gelişmeler Van'da sanayi ve ticaretin gelişmesine olanak vermiş çeşitli fabrikaların burada kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra hem kent nüfusu artmış hem de mekânsal gelişim hızlı bir şekilde büyümeye devam etmiştir. 1945 yılında meydana gelen yıkıcı deprem sonrasında 2 katlı binaların çoğu yıkılmış tek katlı konutlar oturulamayacak duruma gelmiştir (Tuncel, 2012: 510)

1930 yıllarında devlet eliyle sanayi tesisleri kurulmuş ve yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar genelde Osmanlı mimari geleneğinin izlerini taşıırken Cumhuriyet döneminde yapılan yapılarda daha modern bir üslup kullanılmıştır (Eriçok, 2019: 181). Bu yapı örneklerinden bazıları; D.S.İ 17. Bölge Müdürlüğü Binası, Tekel binası, İller Bankası Bölge Müdürlüğü binası ve Sümerbank binalarıdır (Keser, 2009: 35-36). Kentte konut üretiminde geleneksel ve modern mimari ile inşa

edilen konutlar 1940'lı yıllarda birkaç örnekte görülebilmektedir (Eriçok, 2019: 181).

Foto 3. Eski Van kentinde kerpiç bedenli, düz damlı ve bitişik nizamlı konutlar

Kaynak: <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/van-vilayeti/van-kaza/yerlesim-birimi/cografya.html>-21.12.2020.

1950 yılında kentte 12 mahalle bulunmaktadır. Kent dağınık yerleşmelerin hâkim olduğu kerpiç, düz damlı bir-iki katlı bahçeli evlerin olduğu küçük bir kent formunda şekillenmiştir. Bu dönemde yapılar en fazla iki katlı kerpiçten ve bahçe içerisinde yapılmıştır. Urartu döneminden kalma bahçe geleneği 19. yy sonuna kadar devam etmiştir. Kentin genel dokusunu bu dönemde bağ ve bahçeler oluşturmaktadır (Eriçok, 2019: 179). 1950'li yıllarda kentte yerleşme dokusu değişmeye başlamış ve kentsel mekânda gecekondu yerleşmeleri ortaya çıkmıştır. Kent 1950'li yıllara kadar Urartu uygarlığının değerleri üzerinde zengin kültürel mirasa sahip bir kent olma özelliği taşıırken özellikle bu dönemden sonra değişmeye başlamış, günümüzde ise algılanması zor bir mekânsal organizasyona sahip bir kente dönüşmüştür (Eriçok, 2019: 181-182).

Cumhuriyet sonrası Van kentinde kentsel alanın (MİA) dışına doğru gidildikçe konut alanları yoğunlaşmaktadır. Kentte yerleşim alanı oldukça geniş yer kaplarken merkeze uzak mahallelerde konut yoğunluğu düşmektedir. 1970 yılında yapılan bina sayım cetveline göre kentte toplam 7250 bina bulunmakta bunun 5750'si yani yaklaşık

%80'i konutlar, geriye kalanını ise diğer binalar oluşturmaktadır. Hızla gelişen kentte her yıl 500 bina yapılmaktadır. 1980 yılında kentte yapılan konutların büyük çoğunluğu kerpiç malzeme kullanılarak yapılmıştır. Konutların %93'ü kerpiçten, geriye kalan %7'lik kısmı kagir, ahşap ve karışık malzeme kullanılarak yapılmıştır. Son yıllarda Van Çimento Fabrikası'nın da açılması ile beraber çimento ve briket kullanılarak konut yapılmaya başlanmıştır. Kentte hâkim olan tek katlı yapıların yerini merkeze doğru gidildikçe çok katlı apartmanlar almaya başlamıştır (Cuinet, 1892: 695).

2.2. 1950-1980 Dönemi

Van kenti 1950-1980 döneminde dağınık yerleşmelerden oluşan bir kent görünümünde olup konutlar yine kerpiç malzemeden yapılmış düz damlı ve bahçe içinde yer almaktadır. Kentin orta yerinde Cumhuriyet Caddesi uzanmakta ve merkezi iş alanını oluşturmaktadır. Cadde boyunca dükkânlar, mağazalar, ticarethaneler ve resmi daireler aralıklı bir şekilde sıralanmakta ancak henüz yapılaşma mevcut değildir. Bu dönemde Van henüz gelişmekte olan bir kent görünümüne sahiptir (Kalelioğlu, 1980: 39). Kentin gelişimi daha çok doğu-kuzey yönünde ilerlemiş, doğuda topoğrafyanın elverişli olduğu sahalarda yerleşmeye açılmıştır. Erek Dağı eteklerinde Bağlarbaşı (Yenimahalle) mahallesi ve Haçort mahallesi kurulmuştur. 1972 yılında İskele Köyü kente dâhil edilince kent sınırları Van Gölü kıyılarına dayanmıştır (Kalelioğlu, 1980: 40). Bu dönemde Van Ovası üzerinde gelişimini sürdüren kent, Erek Dağı eteklerinden göle doğru uzanmakta, Kentin doğu-batı uzunluğu 10 km, kuzey-güney genişliği ise 5-6 km'yi bulmaktadır. Bu sınırlar içerisinde kentte 25 mahalle bulunmaktaydı. XIX. yy'da Doğu Anadolu Bölgesinin büyük kentlerinden biri olan Van gelişmeye devam ederek Türkiye'nin orta büyüklükteki kentleri arasına girmiştir (Kalelioğlu, 1980: 40).

Kent nüfusunda meydana gelen artışla beraber var olan konut ihtiyacına yönelik olarak kentin tarım alanları 1976-1977 yılları arasında imar planı ile yapılaşmaya açılmıştır. Bu dönem çok katlı apartman yapılarının temelini atıldığı dönem olmuş ve çok katlı apartman blokları ile kent kontrolsüz bir şekilde değişime uğramıştır (Uğurlar, 2019: 461). Kent merkezinde konutlar birbirleri ile bitişik nizamda bulunurken çevre mahallelere doğru gidildikçe bahçe içerisinde müstakil konutların yoğun olduğu görülmektedir (Kalelioğlu, 1980: 40-41). Kentteki yapıların 1940-1970 yılları arasında çoğunlukla geleneksel üslupla yapıldığı ancak zamanla ülkede gelişen dinamiklerden yavaş yavaş etkilendiği görülmektedir (Uğurlar, 2019: 456). Kentte 1980 yılına kadar yaygın konut tipi olan tek ve çift katlı

konutlara bütün mahallelerde rastlamak mümkündür ve bu konutlar yoğunlukla; Halılağa, Hatuniye, Topçuoğlu, Buzhane, Selimbey, Hacı Mehmet, Edremit Sokağı, Eskişehir, Kaleardı, Tebriz Kapı, Şabaniye, İskele, Akköprü ve Tepebaşı mahallelerinde toplanmıştır. Akköprü ve İskele mahallelerinde briketten yapılmış ve çatısı sac la kaplı daha modern konutlar inşa edilmiştir (Kalelioğlu, 1980: 63).

Eski Van kenti konutlarında kullanılan malzemeler taş, kerpiç, ahşap ve tuğladır. Kerpiç yapımında ve düz dam döşemesi için kullanılan toprak kentin 18 km kuzeyinde bulunan Bardakçı köyünden getirilerek yapılmaktadır. Konutların kapı ve pencerelerinde, taban ve taban kaplamalarında bölgede bolca bulunan kavak ağacı kullanılmıştır. Konutların dış kısmında su basma seviyesine kadar olan bölümde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Tavan kısmına 40-50 cm aralığında yerleştirilen kirişlerin üstünde 34 cm kalınlığında mertekler yer alır ve merteklerin üzeri kamışlarla kapatılarak en üstü toprakla örtülmüştür (Öztürk, 1998: 27). Bu toprak loğla iyice sıkıştırılıp birkaç gün sonra çamurla sıvanır, yapılan bu işlemlerden sonra damın akıtmasını önlemek için tuz dökülmüştür. Damlar duvarları yağmur ve kar sularından korumak için saçaklı yapılır ve bu düz damlarda biriken sular 70-80 boyunda şoratanlarla akıtılmaktadır. Ayrıca damların üzerine oda sayısına göre bacalar yerleştirilmiştir (Foto 4) (Kalelioğlu, 1980: 60).

Foto 4. Eski Van kentinde kerpiçten yapılan düz damlı tek ve çift katlı konut örnekleri

Kaynak.(<https://hursedanet/yasam/120381-eski-van-evleri-birbir-yok-oluyor.html> 15.12.2020)

Kente 1950’li yıllarda geleneksel konut tipi yaygın olmakla birlikte yeni modern konutların da sayısında artış olmuştur. Apartman

tipi konutların sadece üst gelire sahip kişilerce değil orta gelir düzeyinde olan gruplar tarafından da tercih edildiği dikkat çekmektedir. Özellikle bu dönemde başlayan kooperatifleşme faaliyetleri ile alt ve orta gelirliilere uygun konut üretimi hız kazanmıştır. 1965 yılında çıkarılan kat mülkiyeti kanunu ile birlikte yap-satçı konut üretim biçimi gelişmiş ve geleneksel kalıpların dışında yeni modern mimari yapı kültürünün yansıması olan apartman konutları kentte yaygınlaşmıştır. Kentsel alanda ciddi fiziki değişimlerin yaşandığı bu dönemde konutlar artık üreticinin maksimum kar anlayışına yönelik olarak üretilmeye başlanmıştır. Kentte yeşil alanlar yeni konut alanlarına dönüştürülerek geleneksel yapıdan çok uzak çok katlı apartman blokları yapılmıştır (Foto 5)(Eriçok, 2019: 182).

Foto 5. A)1970 yıllarında Cumhuriyet Caddesi üzerindeki apartman konutu örneği (Eriçok, 2019: 182), B) Geleneksel tarzda yapılan kerpiç konut kalıntısı ve onların yerini alan yapsat sunum biçimi olan apartman blokları (Sami, 2009: 45)

Kaynak: (Akt. Uğurlar, 2019: 461)

Bu dönemde kentin gelişmesinde etkili olan faktörler dikkate alındığında, 1960'lı yıllarda Tatvan'la ilişkiyi sağlayan demiryolu bağlantısının kurulması kentin İskele Caddesi boyunca ve Edremit yönünde gelişimini sağlamıştır (Eriçok, 2019: 183). 1960 yılından itibaren kentte birçok bölge müdürlüğü açılmış ve buralarda istihdam edilmek üzere personel alımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yeni kurulan sanayi tesislerinin temelleri atılmış, bir kaç faaliyet girmiştir. Kentte iş sahaları genişlemiş ve kent daha iyi bir yaşam arayışında olan çevre

il ve ilçelerdeki nüfusu kendine çekmiştir. Van Göl'ünün güneyinden geçen Van-Tatvan karayolu 1970 yılında faaliyete girmiş, Van-İran demiryolu açılmıştır. Van Gölünde feribot seferleri başlamış, on saat olan Van-Tatvan arası mesafe 4 saate düşürülmüştür. Fiziki anlamda da değişime uğrayan kentin hem doğum oranlarının artması hem de çevre illerden göç alması ile nüfusu artmış ve büyümesi kaçınılmaz olmuştur. Artan nüfusa yönelik yapılan konutlar kentte yoğunlaşma meydana getirmiş yeni mahalleler yerleşime açılmıştır (Kalelioğlu, 1980: 39-40).

Bu dönemde kent sosyo-ekonomik ve fiziki özellikleri bakımından iki farklı yerleşme özelliğine sahiptir. Bu iki kesimde yerleşen insan grupları gelir seviyeleri, merkezle olan ilişkileri ve nüfus yoğunlukları bakımından farklıdır. Birinci bölge; İpek Yolunun doğusu yani kent merkezinin olduğu bölgede yerleşmeler mekânsal görüntü ve sosyal yönden farklılaşmalar göstermektedir. Kentin ticari ve idari merkezinin bu bölgede yer alması nedeniyle yerleşmeler genelde iş-iskân ilişkisi bağlamında dağılım göstermiştir. Arazi fiyatları da bu yaklaşımı destekler nitelikte olup diğer bölgelerde görüldüğü gibi toprağa bağlı kırsal karakter yerini kentleşmeye dönük (meslekler, nüfus yoğunluğu, arazi fiyatları, parsel büyüklükleri, kat yükseltisi vb) karakterlere bırakmaktadır. İkinci bölge; İpek yolunun batısı Eminpaşa, Buzhane, Topçuoğlu, Şamranaltı, Halilağa, Tebrizkapı ve Selimbey mahallelerinden oluşmaktadır. Bu saha tümüyle ziraat ve bahçe tarımı açısından verimli topraklara sahip olup, bölgenin tarım yönünden en kıymetli topraklarına sahiptir. DSİ tarafından açılan sulama kanalları ile tarımsal faaliyetler desteklenmektedir. Genelde çiftçilerin ve mevsimlik işçilerin ikamet için tercih ettiği bu bölgede zamanla memur ve esnaf gruplarının da yerleştiği görülmektedir (İmar Planı Açıklama Raporu, 1978: 9-11).

Kent 1980 yılından sonra fiziksel olarak gelişme göstermeye başlamış yeni konutların inşasıyla büyüyen kentte eski bahçeli geleneksel konutlar kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu dönemde kente olan göçlerin sebep olduğu sorunları kontrol altına almak, kentin sahip olduğu merkezilik karakterinin devamını sağlamak ve sosyo-ekonomik faydayı ön planda tutarak, altyapı maliyetlerini minimize etmek için 1978 İmar Planı yapılmıştır. Planda kentin bahçecilik ve sebzeçilik faaliyetleri iç içe gelişen yerleşme özelliği gösterdiği belirtilmiş ve kentin formu bahçeciliğin yapıldığı alanlara doğru gelişme göstermiştir. Tarıma dayalı nüfusun sebze ve bahçe tarımına uygun alanlarda yerleşme temayülünün olduğu (İmar Planı Açıklama Raporu, 1978: 2) bu dönemde kentin en kıymetli toprakları, yani sulamaya elverişli tarım arazileri kentin batısında ve kuzeydoğusunda yer almaktadır. Toprak, jeoloji, su seviyesi yönlerinden inşaata en uygun alanlar kentin doğu ve

güneydoğu alanlarıdır (İmar Planı Açıklama Raporu, 1978: 6-8). Konut alanlarının yoğun olduğu bölgelerde alınan kararlara göre konut ve nüfusun yoğun olduğu kent merkezinde yoğunluk 250 kişi/ha, parsel bölünebilirliği 50 m², ortalama kat sayısı 3 ve net konut alanı oranı %70'dir. Gecekondu önleme bölgelerinde yoğunluk 210 kişi/ha, parsel bölünebilirliği 300 m², ortalama kat sayısı 1, net konut alanı oranı %65'dir. Yüksek yoğunluk bölgeleri ile gecekondu bölgelerini saran ortalama yoğunluk bölgesinde yoğunluk 175 kişi/ha, parsel bölünebilirliği 500 m² ve kat sayısı 2, net konut alanı %70 olarak belirlenmiştir (İmar Planı Açıklama Raporu, 1978: 13).

2.3. 1980-2000 Dönemi

Van kentinin alansal olarak genişlemesi ve gelişme göstermesi 1980 yılından sonra hız kazanmıştır. Bu süreci belirleyen temel unsur o dönemde artan göç hareketleri olmuştur. Bölgede yaşanan terör olayları şiddetlendiği için yaşanan zorunlu göçlere bağlı olarak kent oldukça genişlemiştir (Deniz, 2009: 184). Kent makroformunun temel belirleyicisi olan 1980 sonrası yaşanan zorunlu göçler ile kentin imarlı alanlarının 1996 yılında iki katına çıkarılması ihtiyacı göçle gelenlere barınma imkânı sunmaktan kaynaklanmaktadır (Uğurlar, 2019: 461-462). Göçlerle beraber kentte konut talebinin artması arazi fiyatlarının yükselmesine neden olmuş, kent merkezindeki eski tek katlı kerpiç konutlar yıkılarak yerine çok katlı apartmanlar ve lüks siteler inşa edilmiştir (Deniz, 2009: 185). 1980 yılında kentteki konutların %93'ü kerpiç malzemeden yapılmış tek katlı düz damlı konutlardan oluşurken, çift katlı konutlar %6'luk bir orana sahip olup çok katlı apartmanların oranı ise sadece %1'dir (Kalelioğlu, 1980: 58).

2.3.1. 1990'lı Yıllardaki Zorunlu Göçler

Son 25 yıl içerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan zorunlu göçler kırsalda geleneksel bir yaşam süren yüzbinlerce insanın hayatını derinden etkileyerek bu insanların kitleler halinde en yakınında bulunan kentlerin çöküntü bölgelerine göç etmelerine sebep olmuştur. Bölgede en fazla Van ve Diyarbakır illerine yönelen göçler kentlerin dokusunu, toplumsal ve kültürel yapılarını önemli ölçüde etkileyerek yoksulluğu zorunlu bir yaşam haline getirmiştir. Zoraki/zorunlu göçler kentlerin fiziksel olarak bozulmasına neden olmuş, konut eğitim ve sağlık gibi sorunları beraberinde getirmiştir (Sami, 2009: 22-23).

Zorunlu göçlere tabi olan halkın Van kentini tercih etmesinin üç gerekçesi vardır. Bunların; %75'i güvenlik, %21'i ekonomik, %4'ü ise sosyo-kültürel faktörlere bağlı gerçekleşmiştir. Güvenlik

gerekçesinin içerisinde bölgedeki terör olayları, köy boşaltmaları, çatışma ortamı, şiddet, kan davaları gibi olumsuzluklar sayılabilir. Ekonomik nedenler ise yayla yasağının olması ile hayvancılığın sekteye uğraması sonucu geçim sıkıntısının yaşanmasıdır. Sosyo-kültürel nedenler arasında eğitim, sağlık ve iyi yaşam kalitesine erişebilme isteği bulunmaktadır (Deniz, 2009: 181).

Van kentine olan göçler genelde çevresinde bulunan ve gelişmişlik yönünden kendisine göre daha az gelişmiş illerden gerçekleşmiştir. Özellikle Hakkâri'den en fazla göçü alan ilin toplam göç eden nüfus içerisindeki payı %25'tir. Başta Hakkâri olmak üzere çevresindeki illerden fazlaca göç alan Van'ın önemli bir varış noktası olmasının sebebi coğrafi yakınlıktır (Yılmaz, 2012: 49). Göç eden nüfusun büyük bir kısmı Bahçesaray, Başkale, Gürpınar, Çatak ve Çaldıran ilçelerinden gelmiştir. Çevre illerden ise Hakkâri'nin Çukurca ve Yüksekova ilçeleri, Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesi ile merkez köylerinden gelenler olmuştur. Siirt'in merkez köyleri ile Pervari ilçesinden ve Bitlis'in Mutki İlçesinden göç edenler de bunlara dâhildir (Deniz, 2009: 180).

Kentin nüfusunun hızlı bir şekilde arttığı bu dönemde ortaya çıkan hızlı kentleşme beraberinde getirdiği pek çok sorun yüzünden demografik şişme olarak değerlendirilmektedir. Göçlerle beraber kentte arsa ve konut talebi artmış talebe göre fiyatlar oldukça yükselmiştir. Kentte hızlı ve çarpık kentleşme başta olmak üzere çeşitli sorunlar meydana gelmiştir (Yılmaz, 2012: 41-42). Bunların başında gecekondular sorunu gelmektedir. Kentin çeperinde yaşama tutunan göçmenler kendi imkânları ile kendi barınakları olan gecekondularını yaparak kentteki çöküntü alanlarını meydana getirmiştir. Kentin dış kısımlarına yerleşen göçmenler "evsi" yapılar içerisinde yeni bir yaşam alanı oluşturma mücadelesi vermişlerdir. Altyapıdan ve ulaşım imkânlarından yoksun bu gecekondular zamanla, Bostaniçi, Yalın Erez ve Karşıyaka, Beşyol gibi mahallelere dönüşmüştür (Sami, 2009: 34).

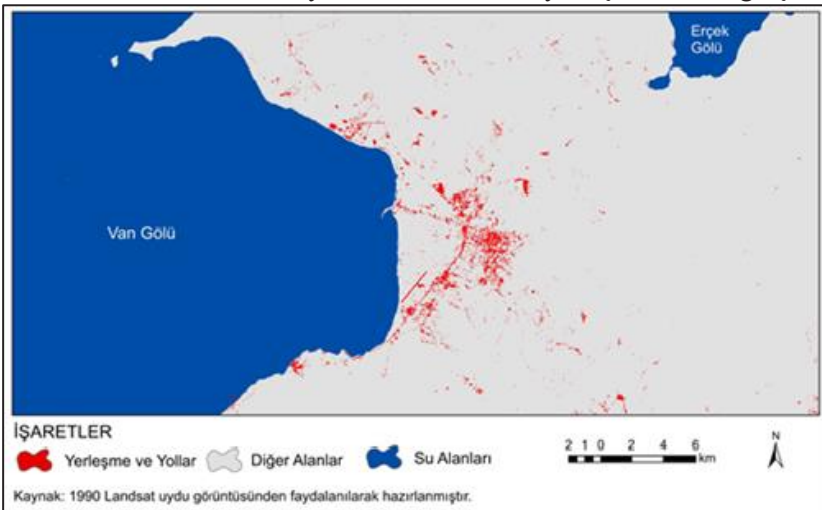
Foto 6. Gecekonduların yoğun olduğu Hacıbekir (Haçort) Mahallesi

Van kent merkezinde göçler nedeniyle hızlı nüfus artışı ile plansız kentleşme alanları ortaya çıkmıştır. Kent merkezi güneyinde Hakkâri yolu üzerinde ve merkezin doğusu ile kuzeybatısında yer alan tarım alanları üzerinde uygulama imar planlarına aykırı yerleşim alanları bulunmaktadır (Uğurlar, 2019: 456). 1990-2000 arasındaki dönemde kent merkezi genişleyerek yayılmış, yapılaşma kuzey-güney doğrultusunda yoğunlaşmıştır. Bu dönemde kaçak yapılaşmanın yoğunlaştığı mahallelere Hacıbekir Mahallesi de eklenmiştir. Öyle ki kentte yapılan her on binadan biri bu mahallede yapılmıştır (Harita 1) (Kemeç ve Kamacı, 2016: 66).

Kentin alansal olarak genişlemesi ve büyümesi ile yeni imarlı alanların oluşturulamaması kentsel altyapı sorunlarına neden olmuştur. Bugün kentin yaşadığı altyapı ve gecekondular sorunları o dönemden itibaren süregelmiştir. Ancak sadece göçle ilişkilendirilemeyecek altyapı sorunları 1980 öncesine dayanmaktadır (Deniz, 2009: 184-185). Kente gelen göçmenlerin ucuz arazi olarak gördükleri alanlarda inşa ettikleri gecekonduların büyük bir kısmı toprak, çadır veya seyyar baraka konutlardır. Bunlar zamanla hem kullanılan malzeme hem de nitelik yönünden değişime uğramış ve sahiplik oranı artmıştır. Göçmenlerin zamanla kente tutunabilme kabiliyeti artmış nispeten maddi olanaklara kavuşmuş olmaları bu değişimde etkili olmuştur (Deniz ve Etlan, 2009: 493). Ayrıca kentlerin değişime zorlanan fiziki görüntüleri içinde konut ve arsa mafyası gibi bir olgu ortaya çıkmıştır. Zamanla gecekonduların yerine yasadışı yapılan apartmanlar oluşmaya başlamıştır (Sami, 2009: 22-23).

Harita 1. Van kenti 1990 yılı kentsel alanı ve yerleşmelerin dağılışı

Göçlerle beraber kentlerde ortaya çıkan önemli sorunlardan bir diğeri yoksulluktur. Bu da kente gelenlerin birçok şeyden mahrum kalmasından ve geçimlerini sağlayacak bir iş bulamamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle zorunlu göçlerle kente gelen göçmenler hazırlıksız ani bir şekilde göçe zorlandıkları için kentlerde işgücü fazlalığı, kente entegre olamama ve yoksulluk gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Tümtaş ve Ergun, 2014: 7). Giderek büyüyen işsizlik sorunu ailelerini geçindirmek zorunda olan insanların çaresizlikten gayri meşru işlere bulaşmasına neden olmuştur. Özellikle sigara, mazot ve şeker kaçakçılığı gibi işler yapmaktadır. Ayrıca kentte hırsızlık ve kapkaç olaylarının artması dikkat çekicidir. (Deniz, 2009: 183).

Bu dönemde ayrıca göl seviyesinde yaşanan yükselme ile ortaya çıkan felaket sonrasında konut ihtiyacı doğmuştur. 1996 yılında göl seviyesinin yükselmesi Van'a bağlı kıyıda bazı mahallelerde taşkınlara sebep olmuş ve konutlara zarar vermiştir. Van AFAD İl Müdürlüğünden alınan verilere göre İskele Mahallesi ve Havaalanı civarında göl kotu 1950'lere yükselmiş ve bu Buzhane mahallesinde 12, İskele mahallesinde 261, Eminpaşa mahallesinde 65 olmak üzere toplam 338 konuta zarar vermiş ve kullanılamaz hale getirmiştir. Afet bölgesi ilan edilen bölgede mevzuat gereği yapılaşmaya izin verilmediği için konutlarda yaşayanlar buradan taşınmak zorunda kalmıştır. Hasar tespit işlemlerinin ardından burada yaşayanlar dört mahalle olacak şekilde Şemsibey mahallesine yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Yüzüncü Yıl Üniversitesi kampüsünde göl seviyesi karaya doğru sokulmuş ve Bardakçı Köyünde dört hane kullanılamaz hale gelmiş orada yaşayanlar da yine Şemsibey mahallesine yerleştirilmişlerdir (Van AFAD İl Müdürlüğü, 2019).

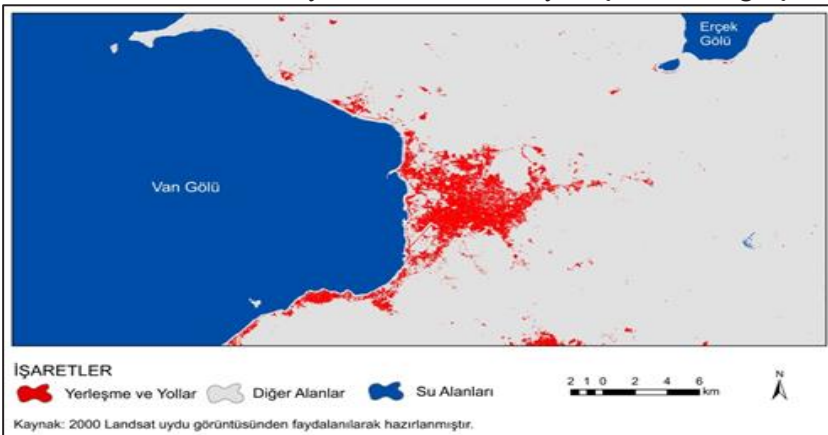
Bu dönemde kentin uygulamadaki 1978 tarihli imar planının kentin artan nüfusu ve yayılan yerleşme alanlarını kontrol etmedeki yetersizliği anlaşılınca 1994 yılında hazırlanan yeni Nazım planının amacı kentin makroform elemanlarının yeni büyüklük, işlevsel çeşitlenme-ihtisaslaşma ve gelişme yön ve alanlarının belirlenmesi olmuştur. İşlevsel ve fiziki yapılarının gösterdiği özellikler nedeniyle Merkezi İş Alanı ile iki yönündeki çevresi "Merkezi Bölge" olarak belirlenmiştir. Özelliği nedeniyle bu kesimde, kentin diğer bölümlerinde uygulanan planlama yaklaşım ve süreçleri farklı olmuştur. Bu kesimin önemli bir bölümü, sosyal donatım ve lojmanların yoğunlaştığı bir merkez niteliği göstermektedir. Batısında, anayola kadar uzanan ve mevcut planda konutlara ayrılmış bulunan boş kesimler yüksek yoğunluklu konut-ticaret alanı yeşil alan olarak düzenlenmiştir (Nazım Plan Açıklama Raporu, 1994).

2.4. 2000 Sonrası Dönem

Van Gölünün doğusundaki düzlükler ile Erek Dağının batısındaki ovada kurulan Van kent merkezi ilk olarak karayolu ve demiryolu istikametinde gelişme göstermiş, bu süreç içerisinde karayolunun sağladığı olanaklar ile karayolu aksı boyunca alansal gelişimine devam etmiştir. Bugün karayolunu da geçerek Van Gölüne doğru gelişen kent hızlı nüfus artışı ile birlikte planların dışında bir gelişme göstermektedir. Özellikle göçlerle kente gelenlerin mevzuata aykırı oluşturdukları gecekondu ile planlı alanın dışına çıkmış kentin batı ve kuzey kesimlerinde yeni yerleşme alanları oluşmuştur. Kent hem nüfus artışı açısından hem de yerleşme sınırı açısından doğal eşikler nedeniyle doyunluğa ulaşmış ve fiziki gelişimi kısıtlanmıştır (Kılıç, 2014: 68).

Günümüz Van kenti makroformu devlet karayolları üzerindeki resmi ve ticari birimler ile kentin en eski merkezi olan karayolunun batısında yer alan valilik binası, belediye teşkilatı ve çarşı merkezi ile şekillenmiştir. Merkezi iş alanını (MİA) oluşturan bu kesim çevresine doğru genişleyen ve saçaklanan bir dokuya sahiptir. Merkezi iş alanından güneyde yer alan Edremit'e doğru gidildikçe Van Göl'üne yaklaşan yamaçların oluşturduğu eşik aşıldığında Edremit'e ulaşılmaktadır. Kent batıda Van Gölü ile sınırlanırken kuzeyde kenti kuşatan yamaçların ovayı tanımladığı nokta aşılarak Organize Sanayi Bölgesi (OSB) ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi gibi önemli kurumlar ile sınır kuzeye doğru meyletmektedir. Doğuda Bostaniçi'ni de içerisine alan sınır yamaçlara dayanmaktadır (Harita 2) (Uğurlar, 2019: 454).

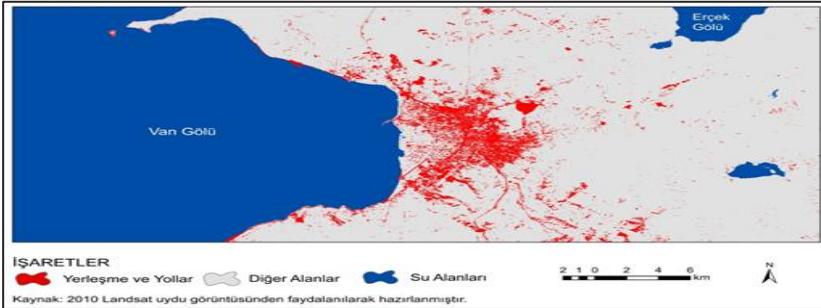
Harita 2. Van kenti 2000 yılı kentsel alanı ve yerleşmelerin dağılışı

2000 yılı bina sayım cetvellerine göre kentte toplam bina sayısı 66.678'dir. Bunun 55.203'ü konutlardan oluşmaktadır. Konut üretim biçimlerine göre yapılan konut sayıları bakımından en fazla konut bu dönemde özel kesim tarafından yapılmıştır. Konut yapı malzemesi olarak bu dönemde en fazla kullanılan malzeme briket olmuştur. Konutların 4312'si briketten, 154'ü beton bloktan, 583'ü tuğladan, 68'i taştan ve 7'si kerpiç malzemeden yapılmıştır. Konutlar genelde tek katlı olup çok katlı binaların yaygın olmadığı bu dönemde 44.644 adet konut tek katlı, 7394 konut 2 katlı, 1927 konut 3 katlı, 354 konut 4 katlı yapılmıştır. 5 kat ve üzerindeki konut sayısı 655'tir (2000 Yılı Bina Sayım Cetveli).

Kentte 2000 yılı sonrasında diğer dönemlere göre daha hızlı bir yapılaşma sürecine girilmiştir. TUİK'ten elde edilen verilere göre kentteki mevcut yapı stoğunun %0,2'si 1950 öncesi döneme, %6'sı 1951-1980 dönemine, %38,5'i 1981-2000 dönemine ve %52,3'ü ise 2001-2010 dönemine aittir. 2000 yılı bina sayım cetvellerine göre Akköprü, Abdurrahmangazi, Buzhane, Cumhuriyet ve Şerefiye mahallelerindeki konutların büyük kısmı 1980 öncesinde inşa edilmiştir. 1991-2000 yılları arasında kent merkezinin genişlediği ve yayıldığı konutların ise kuzey güney doğrultusunda yoğunlaştığı görülmektedir. 2001-2010 döneminde Van kentsel alanında konut üretimi daha çok Alipaşa, Cumhuriyet, Hafızıye, Halılağa ve Vali Mithat Bey mahallelerinde yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda İstasyon, Yeni, Karşıyaka, Beyüzümü mahallelerinde konut üretimi azalarak da olsa devam etmektedir (Kemeç ve Kamacı, 2016: 66-68). Konut üretiminin gerçekleştiği bu alanlarda günümüzde iki ayrı sosyo-mekânsal oluşumdan bahsedilebilmektedir. Birincisi, İki Nisan Caddesi, Cumhuriyet Caddesi ve Maraş Caddesi güzergâhında yapılan lüks konutların yer aldığı yüksek gelir grubunun yaşadığı mekânlardır. İkincisi ise kentin çevresinde göçle gelen kesimlerin yaşadığı Hacıbekir (Haçort), Altıntepe, Beyüzümü, Süphan ve Şamranaltı gibi yoksul kesimin yaşadığı mekânlardır (Özer, 2009: 79).

Harita 3. Van kenti 2010 yılı kentsel alanı ve yerleşmelerin dağılışı

Kentlerin mekânsal gelişim sürecinde etkili olan unsurlardan biri olan konut, kentlerde toplu mekânlar, farklı hayat tarzları gibi sosyal anlamlara sahiptir. Yani konutun yer aldığı mahalle ya da semt, inşaat kalitesi, donatıları, işçilik, kullanılan malzeme, iç planı, maddi değeri gibi faktörlere göre kullanıcı profili değişmektedir. Kentsel alandaki sosyal ayrışma tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Farklı sınıfların yaşam biçimleri ve ihtiyaçları ile çeşitlenen tüketim kalıpları ayrışmayı desteklemektedir. Bu bağlamda kentlerde ortaya çıkan farklı konut mekânları arasındaki ayrışma daha da büyümekte ve yeni konut uygulamaları hayata geçmektedir. Apartmanlaşmanın yaygınlaştığı ve artık kent halkı tarafından büyük kabul gördüğü kentin bugünkü görüntüsünden anlaşılmaktadır. Kentte siyasal, ekonomik, mimari ve sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak gelişen apartmanlar konutun biçimsel olarak birçok özelliğinin değişim ve dönüşümünü göstermektedir. Endüstrileşme, modernleşme, zenginlik ve konfor gibi kavramları barındıran apartman konutları kentteki modernleşme hareketleri, yeni sanayi tesislerinin kurulması, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi faktörlere paralel olarak hızla yayılmış ve günümüzde lüks apartman sayısını artırmış ve lüks apartman bloklarının içinde yer aldığı siteler yapılmaya başlanmıştır. Kentte nüfus artışı da apartman konutlarına olan talebi artırmıştır; çünkü sınırlı alanda daha fazla nüfusun barınmasını sağlayacak apartmanlar konut sorununa çözüm olarak düşünülmüştür.

Foto 7. Apartmanlaşmanın yoğun olduğu Halılağa Mahallesi (Gölbaşı Caddesi)

Apartman tipi konutlarda artık toplumun bütün sınıfları yaşamakta ancak üst sınıfları ayıran yeni bir konut olgusu 'siteler' ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda Türkiye'de yaygınlaşmaya başlayan site konutları, orta ve üst gelir grubuna sahip kişiler tarafından tercih edilmekte ve bazı özellikleri ile kullanıcıların konut kriterleri arasına girmektedir. Sitenin özelliği etrafının duvar veya tel ile çevrili olması, güvenli ya da güvenliksiz olup, kendine ait bir yeşil alana sahip çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere imkân sunmasıdır. Ayrıca kentte son yıllarda ortaya çıkan bir başka konut tipi rezidanslar olup stüdyo dairelerden oluşan konutlardır. 1+1 ve 2+1 şeklinde yapılan bu daireler daha çok bekâr kişiler (öğrenci, memur, vb) veya çekirdek aileler tarafından tercih edilmektedir. Genelde eşyalı şekilde kiralanın ya da satılan bu konutlar günü birlik, haftalık, aylık ya da yıllık olarak kiralanabilmektedir. Van bir sınır kenti olduğu için özellikle İran'dan gelen turistlerin ailece gelerek gününbirlik, haftalık ya da aylık olarak bu daireleri kiraladığı gözlenmektedir. Kent merkezinde daha çok görülen bu konutlar iş alanlarına yakınlığı ve ulaşım kolaylığı gibi etkenlerle daha çok tercih edilmektedir. Van'da daha çok kent merkezinde yapılan bu tip konutlar Maraş Caddesinde, Kazım Karabekir Caddesinde, Suvaroğlu Caddesinde, İskele Caddesi, İki Nisan Caddesinde yoğunlaşmaktadır.

2.4.1. 2011 Yılındaki Van Depremi

Van kentinin de içinde bulunduğu Van Gölü Havzası geçmiş dönemlerden beri tektonik ve volkanik pek çok yeryüzü olayının yaşandığı bir bölgedir. Bu bağlamda Türkiye'nin birinci derece deprem kuşağı üzerinde bulunan kent deprem hareketleri bakımından oldukça aktif bir sahadadır. Bölgenin bu özelliği göz önünde bulundurularak yerleşme ve konut üretimi noktasında daha bilinçli ve hassas olunması gerekmektedir. Kentin kurulduğu saha itibari ile daha genç ve dolgu malzemeden oluşan ova tabanında olması kentin büyük çapta hasar almasını kaçınılmaz kılmaktadır (Alaeddinoğlu ve ark.2016: 137).

Jeoloji Mühendisleri Odası'nın hazırladığı rapora göre 2011 yılında meydana gelen 7,2 şiddetindeki depremlerde Van-Erciş merkezinde ağır hasar alan ve yıkılan yapılar, yeraltı suyu seviyesi sığ olan, zemin mukavemeti zayıf alüvyal sahalarda 5-6 katlı yığma ve betonarme malzeme ile inşa edilmiştir. Ayrıca ODTÜ Deprem Mühendisliği Araştırma Merkezi raporuna göre hasarlı yapıların genelde zayıf zeminde niteliksiz malzeme kullanılarak kalitesiz donatı ve işçilik hataları ile inşa edildiği denetim görmeyen binalar olduğu belirtilmiştir (Van Depremi Birinci Yılı Değerlendirme Raporu, 2012: 4-5). Kentte yapı kullanım izni olan yapılarda en yaygın kullanılan

malzeme yığma malzemelerdir ve toplam yapıların (30.179 yapının) 13.548'inde briket, 11. 505'inde kerpiç yığma malzemesi çoğunlukla kullanılmıştır. Betonarme yapı sayısı ise 2509'dur (Tablo 1).

Tablo 1. Van'da yapı kullanım izni olan yapılarda kullanılan yapı malzemesi

Yığma Malzemeli Yapılar					Betonarme Malzemeli Yapılar	Toplam
Briket	Tuğla	Taş	Kerpiç	Diğer		
13548	404	2049	11505	32	2509	30179

Kaynak. Van Depremleri, YYÜ 23 Ekim-9Kasım 2011 Van Depremleri Raporu,2012: 57

2011 yılında meydana gelen 7, 2 büyüklüğündeki deprem 1976 Çaldıran depreminden sonra yaşanan en büyük ikinci deprem olarak kayda geçmiştir. Etkilenen nüfus miktarı, yerleşim birimi sayısı ve ekonomik zararları dikkate alındığında deprem kentte ciddi sonuçlara yol açmıştır. Deprem sonrasında yapılan hasar tespit çalışmalarına göre Van ilinde yaklaşık 190.000 yapı hasar görmüştür. Bu yapılardan 148. 000'i konut, yaklaşık 19.000'i işyeri ve yaklaşık 20.000'i ahır niteliğinde olan yapılardır. Konutlara yönelik çalışmada yaklaşık %25'inin (38.000) yıkılmış veya ağır hasarlı olduğu kayıtlara geçmiştir. Ortalama hane halkı büyüklüğünün (2013) 5,6 olduğu Van ilinde depremin ardından kalacak yeri olmayan kişi sayısının yaklaşık 200.000 olduğu tespit edilmiştir (Kemeç ve Karahan, 2019: 227-228). Depremde en ağır hasarı alan mahalleler nüfusun ve yapılaşmanın yoğun olduğu merkez mahallelerdir. Bunlar yapıların yapım aşamasında kullanılan malzemenin eksik veya yanlış kullanıldığı, denetimsiz, eski ve çok katlı yapıların olduğu mahallelerdir. Hasarlı bina sayısının en az olduğu mahallelerde ise yapılar daha sağlam ve kat sayısının az olduğu Şemsibey, Buzhane ve İskele Mahalleleridir. 1976 yılından bu yana afet bölgesi kabul edilen Şemsibey mahallesinde konutların büyük bir kısmı iki ve üç katlı afet konutu olduğu için hasarlı konut sayısı azdır, (Alaeddinoğlu ve ark., 2016: 142). Depremin ardından ortaya çıkan sonuç konutların depreme dayanıklı olması ve konut kalitesi arasındaki ilişkidir. Özellikle kırsal alanlarda hasarın büyük olması ve yörede kerpiç malzemenin fazla kullanılmasından kaynaklanmıştır (Deniz ve ark., 2017: 1442).

Kentte 2000 yılı sonrasında kentsel gelişim ve konut üretim sürecinde etkili olan depremlerden sonra yıkılan ve ağır hasar alan konutların sayısının fazla olması kentte var olan konut sorununu daha

da arttırmıştır. Konut talebinin artması ile konut kira ücretinde ve satış bedellerinde yüksek oranda artışlar meydana gelmiştir. Kentte depremin etkilerini hemen her mahallede görmek mümkündür ancak kullanılan malzeme ve bina yaşına göre mahallelerde hasar durumu değişmektedir. Van kent merkezinde deprem sonrasında konut ihtiyacına yönelik olarak inşa edilen konutlar kent içerisinde nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Bu süreçte yapılan çok sayıda toplu konutlar ve diğer özel konut üretimleri kentin çeşitli mahallelerine yayılmıştır. Gerek özel kesim gerekse kamu tarafından yapılan TOKİ konutları için uygun kredi teşvikleri ile konut edinimi sağlanmıştır. Van'da deprem sonrası TOKİ tarafından yapılan toplam afet konutu 12.977'dir. Bu konutların 2448 adedi Kalecik mahallesinde 6 etap halinde yapılmıştır (Foto 6).

Foto 6. Solda Edremit, sağda Kalecik TOKİ konutları

En fazla Edremit ilçesinde yapılan afet konutlarının sayısı 7616'dır. Bu mahallelerden başka 2 etap halinde Karpuzalan mahallesinde 1040, Hangediği'nde 80, Dağönü'nde 225 ve Kevenli'de 480 afet konutu yapılmıştır. Van'da afet konutlarının dışında TOKİ tarafından farklı konut projeleri de uygulanmıştır. Bunlar; Kevenli'de yapılan 800 adet alt gelir grubu konutu, Van merkezde ve Pirreşit'te yapılan 214 altyapı ve sosyal donatı konutu, Bardağcı, Sarmansuyu, Yeni Cami, Bostaniçi ve Yüzüncü Yıl Üniversitesinde 4001 idare konut uygulaması yapılmıştır. Kevenli, Bardağcı, Şerefiye ve Kurubaş'ta yapılan 2990 konut+sosyal donatı ve Yeşilköy'de yapılan 78 tarımköy uygulaması ile konut üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplamda TOKİ tarafından Van kentine yapılan konut sayısı 21.066'dır (Tablo 2).

Tablo 2. Deprem sonrası Van kentinde yapılan afet konutları (2012-2019)

Mahalleler	Konut Sayısı	Etap	Mahalleler	Konut Sayısı	Etap
Kalecik	494	1. Etap	Edremit	270	11. Etap
Kalecik	424	2. Etap	Edremit	494	12. Etap
Kalecik	338	3. Etap	Edremit	468	13. Etap
Kalecik	384	4. Etap	Edremit	336	14. Etap
Kalecik	528	5. Etap	Edremit	396	15. Etap
Kalecik	280	6. Etap	Edremit	528	16. Etap
Edremit	574	1. Etap	Edremit	408	17. Etap
Edremit	312	2. Etap	Edremit	480	18. Etap
Edremit	352	3. Etap	Bostaniçi	288	1. Etap
Edremit	404	4. Etap	Bostaniçi	800	2. Etap
Edremit	324	5. Etap	Karpuzalan	528	1. Etap
Edremit	624	6. Etap	Karpuzalan	512	2. Etap
Edremit	416	7. Etap	Hangediği	80	
Edremit	476	8. Etap	Dağönü	225	
Edremit	302	9. Etap	Kevenli	480	
Edremit	452	10. Etap	TOPLAM: 12.977		

Kaynak: (<https://www.toki.gov.tr/illere-gore-projeler> 12.04.2019)

Deprem konutlarının büyük kısmı için Edremit ilçesi güneyinde yapılaşma alanının dışında yer belirlenmiştir. Bununla birlikte kentin diğer uç noktası olan Bardakçı köyü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve Edremit arasındaki yaklaşık 35 km mesafeyi bulmuştur. Bu durum kentsel işlevlerin işletme maliyetine yansımakta, trafikte zaman kaybına neden olmaktadır (Kemeç ve Kamacı, 2016: 82-83). TOKİ konutlarının yapıldığı zemin özellikleri dikkate alındığında konutların yapıldığı bölgelerde zeminin depreme dayanıklı sert ve yaşlı kayalar üzerinde, kısmen dağlık ve eğimli yamaçlarda yapılmış olması ova tabanında kurulan kent merkezine nispeten daha güvenli bir konumda yapıldıklarını göstermektedir. Ancak özellikle Edremit TOKİ konutları başta olmak üzere diğer konut alanlarının fay hatları üzerinde konumlanması bir tezat oluşturmaktadır. Ayrıca bu alanların tercih edilmesi konut kullanıcıları açısından da çeşitli sorunların yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Depremden sonra kentte artan konut ihtiyacına yönelik en kısa sürede konut üretmek amacıyla maliyeti düşük ve standart özelliklere sahip konut yapımını amaçlayan TOKİ, kentte daha çok az ve orta gelirli ailelere yönelik konut üretimi gerçekleştirmiştir. Bu konutların planlama ve uygulama aşamaları Türkiye'nin her ilinde aynı özellikte olup kentsel gelişme ve kent kimliği ile kullanıcı

memnuniyeti bağlamında büyük sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Kentlerin yerel mimari özellikleri kültürel yapıları dikkate alınmadan, aile tipine, yaşam tarzına, gelenek ve göreneklerine uygunluğu tespit edilmeden sadece ticari mantıkla seri üretim halinde inşa edilen konutların aksine kentlerin kültürel, fiziki ve ekolojik özellikleri dikkate alınarak konut üretimi gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Van’da yapılan TOKİ konutları için de aynı durum geçerlidir. Bölgenin iklim koşulları, yerel mimari özellikleri dikkate alınmadan yapılmıştır.

Deprem sonrası oluşan riskli bölgeleri taşımak ve konutları güçlendirmek için yasal birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından önce kentsel dönüşüm yasası hazırlanmış, bununla birlikte yürürlükteki iki yasa revize edilmiş ve kentsel dönüşümün altyapısı oluşturulmuştur. Deprem sonrası zarar gören ve yıkılma riski taşıyan bölgelerdeki binaların taşınması ya da güçlendirilmesine karar verilmiştir. Yasa ile sadece fay hatları üzerindeki bölgelerde dönüşüm yapılmayıp, sel ve heyelan riski altındaki yerleşim bölgelerinde de dönüşüm faaliyetlerinin yapılması kararlaştırılmıştır (Seydioğulları, 2016: 60). Deprem sonrası ortaya çıkan riskli alanlar üzerine TBMM gündemine alınan “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Tasarısı”, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ortaya atılan “kentlerde var olan riskli yapıların yıkılarak yenilenmesine ilişkin” düşüncenin eyleme geçirilmesine yönelik ilk somut adımdır¹. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2013 yılına kadar kentsel dönüşüm kapsamında Van’da 149 hektarlık bir alan Bakanlar Kurulu Kararı ile riskli alan ilan edilmiştir. Alan içerisinde 3 bin 500 yapı 14.500 nüfus bulunmaktadır. 149 hektarlık bu alanın 44 hektarı TOKİ’ye yetki yapılarak konut üretimi gerçekleştirilmiştir. Geri kalan kısmı ise kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik proje alanı olarak kullanılmıştır².

2.4.2. 2013 Yılında Büyükşehir Olma Süreci

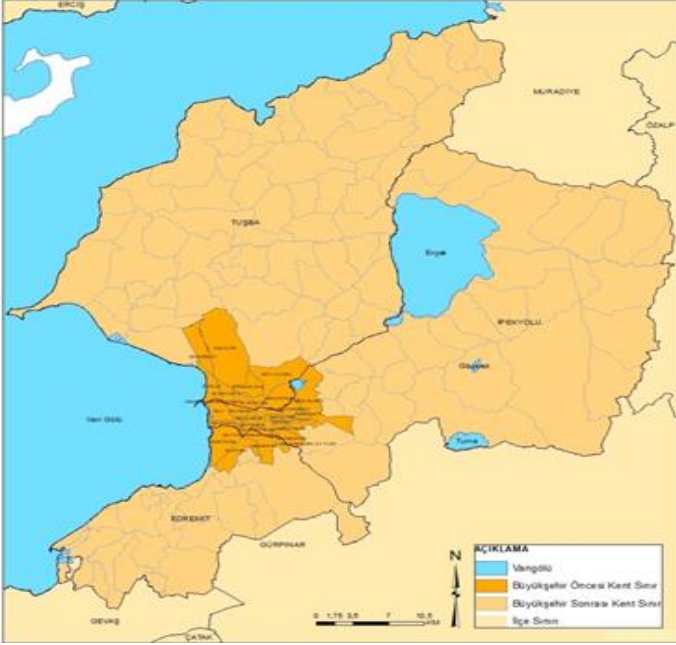
Van ilinin 6360 Sayılı Kanun ile Büyükşehir Belediyesiye dönüştürülmesi ile il sınırları ve büyükşehir belediye sınırları örtüştürülmüştür. İl özel idaresi kaldırılarak İpekyolu ve Tuşba ilçeleri merkez ilçe olmuş Edremit ilçesinin sınırı genişletilmiştir. Merkeze bağlı mahallelerin birleştirilmesi ile sınır değişiklikleri gerçekleşmiş, 8 belde belediyesi kapatılmış, ilçe belediye sayısı 13’e yükselmiş ve 580

¹ (http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=3941&tipi=4&sube=0, Erişim Tarihi: 15.06.2019).

² (<https://www.csb.gov.tr/van-i-bastan-basa-yeniledik-bakanlik-faaliyetleri-766>, Erişim Tarihi: 15.06.2019).

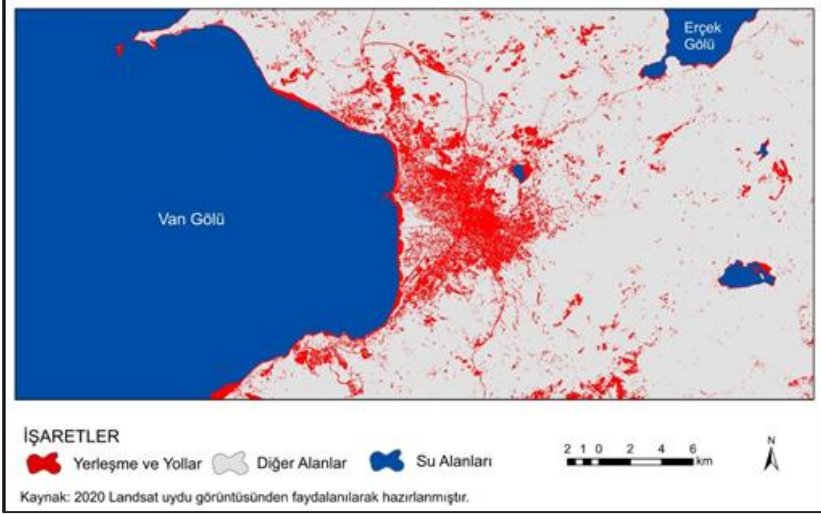
köy mahalle olmuştur (İzci ve Turan, 2013: 142). Değişen yeni idari yapıya göre Van'daki köy sayısı 580'den sıfıra düşmüş, mahalle sayısı 117'den 691'e yükselmiş, ilçe sayısı 11 iken 13'e çıkmış, 10 bucak ve 8 belde belediyesi kapatılmıştır. Köyler merkeze bağlanıp tüzel kişiliklerini kaybedince kırsal nüfus oranı %0, kent nüfus oranı %100 olmuştur. Van'ın merkez mahallelerinden 59 köy ve 8 mahalle Tuşba ilçesine, 32 köyü ve 18 mahallesi İpekyolu'na bağlanmıştır. Edremit ilçesine ise merkeze bağlı Süphan, Şabaniye, Eminpaşa ve Mezbaha deresinin güney kesimleri ile dört köy bağlanmıştır. Bu değişikliklerden sonra Van merkezde oluşturulan üç ilçeden İpekyolu 50, Tuşba 67, Edremit ise 30 mahalleye sahip olmuştur. Diğer ilçelerde tüm köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış, tüm belde ve bucaklar kapatılarak mahalleye dönüştürülmüştür (Kalkan ve ark., 2019: 5011-5012). 6360 sayılı yasa kapsamında Van Büyükşehir Belediye sınırları dâhilinde idari bağlılık ve sınır değişikliği yapılmıştır. Merkeze bağlı köyler ve bazı mahalleler Edremit ilçesine bağlanmış ve Şabaniye Mahallesi'nin bir kısmı Cevdetpaşa Mahallesi'ne eklenmiş, Hacıbekir Mahallesi'nin bir kısmı ise Şabaniye Mahallesi ile birleştirilmiştir. (İzci ve Turan, 2013: 131) (Harita 4).

Van'ın büyükşehir olmasının kentte, sosyo-kültürel, coğrafi, mali ve siyasi pek çok soruna sebep olduğu aşikârdır. Bu süreç ile birlikte yaşanan gelişmelerden bazıları; istihdam imkânlarının artması, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin artış göstermesi, yol bakımı ve onarımlarının hızlanması, çevre düzenlemeleri ve peyzaj çalışmalarının yaygınlaşması ve ulaşım ağında genişleme ve ulaşım hizmetlerinde iyileştirmeler olmuştur. Sosyal faaliyetler artmış ve çevre temizliği hizmetinde gelişmeler yaşanmıştır. Ancak bu süreçte trafik yoğunluğunun ve toplu taşıma ücretlerinin artması, çevre temizlik ve emlak vergilerindeki artış ile su faturalarındaki artış halkı sosyal ve ekonomik anlamda yaşanan olumsuzluklar sıkıntıya sokmuştur (Kaypak ve Yılmaz, 2017: 134). Ayrıca büyükşehir kanunu ile birlikte yerel yönetimlere aktarılan pay artmıştır. Büyükşehir belediyesi sınırları içinde yaşayan kişi başına düşen pay 216 TL'den 382 TL'ye yükselmiştir. Yerel yönetimin mevcut payı 220.540 TL iken 390.810 TL olmuştur. İlin pay artış oranı %77,2, kişi başına düşen payın artış oranı %167 olmuştur (Koyuncu, 2012: 6-7).

Harita 4. Van'ın büyükşehir olmadan önceki ve sonraki kentsel alan sınırı

Van kentinde nüfus artışı ve kentsel gelişmeyi aynı paralele yönetebilmek amacı ile 1976,1978 ve 1996 yıllarında yapılan imar planları ve bunların dışında yapılan ilave ve revizyon imar planları kararları ile arazi kullanımı gerçekleşmiştir. 2013 yılından önce uygulanan nazım planları ve imar planlarının kentteki hızlı nüfus artışını yakalayamadığı ve buna bağlı olarak kentin batı ve kuzeyde planlı alanının dışında plana aykırı gelişmeler yaşandığı görülmüştür. Kent merkezinin güneyinde kalan Hakkâri yolu üzerinde ve merkezin doğusu ile kuzeybatısında bulunan tarım arazileri imar planına aykırı bir şekilde yerleşme alanına dönüşmüştür. Van Gölü kıyı kenar çizgisine dikkat edilmeden 1655 kotuna uyulmadan afete maruz bölgede kent makroformunun tanımlanamadığı alanlarda konutlar yapılmıştır. Bu gibi gerekçelerle beraber 2011 yılında meydana gelen depremin ardından kent yeni bir yapılanma sürecine girmiş Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve belediye işbirliği içine girerek imar planı üzerinde çalışmalar yapmıştır. 2013 yılında Bakanlık 63062 sayılı kanun kapsamında Van kentinde 15000 h alanda imar planı yaparak TOKİ konut alanları ile göçle gelen nüfusun ikamet ettiği ruhsatsız yapı alanlarını imar planı sınırına dâhil etmiştir (Harita 5) (Uğurlar, 2019: 456).

Harita 5. Van kenti 2020 yılı kentsel alanı ve yerleşmelerin dağılışı

Planda kentin kentsel çalışma alanı 8 bölgeye ayrılmıştır. Bunlar yönetim merkezleri, merkezi iş alanları, ticaret alanları, pazarlama alanları, toptan ticaret alanları ile kentsel servis alanları, konut dışı kentsel çalışma alanları, askeri alanlar ve belediye hizmet alanlarıdır. Kentin yönetim sosyo-kültürel ve ticari kullanımının merkezi olan merkezi iş alanları kent merkezinde bulunan merkezi iş alanları yapılanma koşullarıyla birlikte korunmuştur. Bu bölgelerde yapılaşma koşulu Van yerleşiminin en yoğun yapılaşma şartı olan B-6 (Bitişik Nizam 6 kat) ve B-5 (Bitişik Nizam 5 kat) bulunmaktadır. Konut altı ticaret alanları 3. Derecedeki ticaret alanları olup ana ulaşım aksları üzerinde yer alan ve ana yolların servis verdiği konut altı ticaret alanlarıdır. Genellikle A-5, A-6 taks:0.30 (Ayrılmış nizam kat 5-6 izni verilen ve yol çekişi 0.30 olan) yapılaşma nizamına sahiptir. Konut altı ticaret kullanımı kararı getirilmiş parsellerde, zemin üstünde konut kullanımı esas olup; kat mülkiyetine geçilmek kaydı ile bina yönetiminin izni ile ticaret, ofis, büro vb. kullanımlar yer alabilir (Harita 6) (Van (Merkez) Ve Çevresi İlave+Revizyon 1/ 1000 Uygulama İmar Planı Merkez Etapı Plan Açıklama Raporu, 2013:117-120).

Planda Konut alanları planlanırken kurum verileri öncelikli olarak dikkate alınmıştır. Kentin uygulama görmeyen ve ifraz edilmemiş alanların bulunduğu alanlar üzerinde yollar genişletilerek konut alanlarında yol ve yeşil akslara devamlılığı sağlayacak gelişme konut alanları önerilmiştir. Van Merkez İlçenin merkezinde ve doğusunda uygulama gören konut alanları bulunmaktadır. Bu uygulama alanları yol düzenlemeleri haricinde genelde aynen korunmuştur. Kent

Van kentine ait onaylanmış ve uygulanmakta olan imar planına göre belirlenen kentsel gelişme alanları kentin güneyindeki yapılaşmamış alanlar ve bunların çevresinde yer alan kuru tarım arazileridir. Çevre düzeni planında ise çevre yolu eşik kabul edilmiş, Kurubaş köyü çevresindeki gelişme alanları hariç imar planındaki çevre yolunun dışındaki alanlar gelişmeye kapatılmıştır. İmar planı ile kuzeydeki sanayi alanları, çevre düzeni planında kentsel gelişme alanı olarak kabul edilmiş, imar planında organize sanayi bölgesinin güneyi kentsel gelişme alanı olarak gösterilmiş, çevre düzeni planında bu alan konut dışı kentsel çalışma alanına dâhil edilmiştir. Çevre düzeni planında amaç Van kent merkezini ticaret, hizmet ve sanayi sektörüne dayalı bölge merkezi haline getirmektir. İlin sahip olduğu imkânlar, sınır ticareti ve hizmet sektörüne bağlı olarak geçmişteki köklü ticari merkez işlevinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Kılıç, 2014: 69).

Sonuç

Kentler, kuruldukları tarihten günümüze kadar geldikleri süreç içerisinde çeşitli evrelerden geçmiş, sahip oldukları fiziki unsurlar ve içinde yaşayan beşeri faktörler tarafından şekillenmiş farklı kullanım alanlarına ayrılmışlardır. İnsanoğlunun daima daha iyi yaşam standardına erişme isteği kentleri biçimsel ve fonksiyonel anlamda değişime uğratmış ve kentlere doğru bir nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Göçlerin kentlerde sebep olduğu, sosyal, ekonomik ve fiziki sorunların ötesinde sosyolojik ve psikolojik sorunların yaşandığı şiddet ve suç oranlarının fazlaca görüldüğü alanlar haline gelmiştir. Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan kırdan kente göçler bazı büyük kentleri kapasitesinden fazla nüfusu barındırma zorunluluğu ile karşı karşıya getirmiş, fiziksel ve ekonomik anlamda yetersiz gelen kent kaynakları bu nüfusu kent dışında kendine ait bir mekân oluşturmaya mecbur bırakmıştır. Nitekim barınma ve yaşama imkânını kendi ölçüsünde elde etmeye çalışan nüfus kentte, gecekondular sorunu, çarpık kentleşme, işsizlik, altyapı, yetersiz sağlık ve eğitim hizmeti gibi çeşitli kentsel sorunların kaynağı haline gelmiştir.

Türkiye’nin göç alan her kentinde olduğu gibi Van’da da göçlerin ortaya çıkardığı kentsel sorunlar günümüze kadar gelmiş ve kent başta konut sorunu olmak üzere çeşitli sorunların merkezi haline getirmiştir. 1980’li yılların sonlarında başlayan ekonomik, siyasi ve güvenlik temelli göçler kent merkezinde hızlı ve kontrolsüz biçimde artarken kent salt demografik bir kentleşme ile karşı karşıya kalmıştır. Göçlerin yoğun olarak gerçekleştiği 1990’lı yıllardaki zorunlu göçlerle gelen kitleler halindeki nüfus kentin kenarında yasadışı bir şekilde konuşlanmış ve yeni yerleşme alanlarını oluşturarak bunların zamanla

kentin merkez mahallesi haline gelmesini sağlamıştır. Kentte göçlerle beraber artan nüfusun barınma ihtiyacına dayalı ortaya çıkan konut sorununa yönelik olarak yapılan konut üretim faaliyetleri; kentin fiziksel anlamda genişlemesine, büyümesine ve yeni gelişme akslarının oluşmasına neden olmuştur.

Kentlerin kuruluş gelişme ve nihai durumunda etkili olan unsurların başında gelen konut sorunu, göçler dışında doğal afetlere bağlı olarak da kentin biçimlenmesinde, yeni kalıplarının oluşmasında önemli bir faktördür. Özellikle Van kentinde ciddi bir konut açığını ortaya çıkaran 2011 depremlerinden sonra yaşanan konut sıkıntısı özel kesim ve kamu konut üretimleri ile giderilmeye çalışılmış ancak hala kentte konut sorunu giderilememiştir. Deprem sonrası özellikle kamu konut üretim modeli olan TOKİ toplu konutları günümüzde neredeyse bütün kentlerde şekilsel olarak kent gelişim yönünün aksine bir gelişim yönü belirlemektedir. Kamu kaynaklarına ait arazilerde konut üretme mantığına dayalı olan TOKİ konutlarının inşa edildiği bölgeler genelde kent merkezine oldukça uzak henüz çeşitli kentsel hizmetlerin olmadığı ve ancak uzun zaman sonra bu hizmetlerden faydalanma imkânının olabildiği bölgelerdir. Bu konutlar kullanıcıları açısından avantaj ve dezavantajlara sahip olmakla beraber kentler için mecburi bir gelişim aksı oluşturmaktadır. Van kenti özelinde TOKİ konutları kentin kuzey güney yönünde alansal olarak genişlemesine sebep olurken, kentin doğusunda Kalecik konutları ile kentsel alan sınırı doğuya doğru genişlemiştir. Ayrıca çoğunluğu Edremit ilçesinde yapılan toplu konutlar bugün kentin Edremit güzergâhına doğru gelişimini sağlamış Edremit ilçesine doğru yol boyu alanlar imara açılarak yeni modern binaların yapımına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte kent merkezi iş alanı ve civarında konut profili değişmiş lüks apartman konutları ve rezidanslar yapılarak bu bölgelerde konut kiralari ve fiyatları oldukça yükselmiştir. Deprem sonrası yapılaşma ile birlikte kentin yerleşme sınırının zorlandığı ve bundan sonraki süreçte planlama ve kentsel gelişim sürecinin sıkı denetimi gerekmektedir.

2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası ile Van'ın da içinde olduğu 14 il büyükşehir statüsüne getirilerek merkeze bağlı kırsal alanlar kent merkez mahallesi olmuştur. Kentlerin gelişimi açısından oldukça sıkıntılı bir süreci barındıran bu durum karşısında kentsel alan sınırı genişlemiş ve kent nüfusu büyümüştür. Van'da büyükşehir olmanın getirdiği avantaj ve dezavantajlar farklı şekillerde ele alınsa da ortada olan gerçek kentsel kimlik kazanımı çabası içerisinde olan kentin kırsal karakterinin kente hâkim olmaya başlamasıdır. Kentin mekânsal gelişim sürecinde kentsel alanın

sınırının değişimi ve genişlemesi bakımından büyükşehir olma durumunun önemi büyüktür.

Kentlerin mekânsal gelişim sürecine etki eden çeşitli faktörlerin başında gelen konut üretim faaliyetlerinin etkisinin önemli olduğu Van kentinde gecekonduyla başlayan bu süreç TOKİ'lerle devam etmiş günümüze kadar gelmiştir. Kentin günümüz makroformunun oluşumunda etkili olan bu süreçlerde kentin kazanımları ve kayıpları ile ilgili olarak çalışma süreci boyunca elde edilen bulgulardan da hareketle kentin geçmiş yıllardan beri en büyük sorununun imar problemi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kentin planlama kriterlerine, gelişim yönü ve eğilimlerine uygun olarak kamu arazilerinde kentle işlevsel bütünlüğü sağlayan yeni gelişme alanları oluşturulmalıdır. Konut üretim faaliyetlerinin etkin rol aldığı kentin mekânsal gelişim sürecinde konut alanları doğru planlanmalı yeni gelişme alanları belirlenerek konut üretimi yapılmadan önce gerekli alt ve üstyapı elemanları oluşturularak kullanıcı mağduriyeti yaşanmasının önüne geçilmelidir. Kentin gelişim sürecinde konut üretimi bağlamında önemli bir etkiye sahip olan göçler sonucu oluşan gecekonduların yoğun olduğu mahallelerde kentsel dönüşüm ve kentsel yenileme faaliyetleri yapılarak eski yıpranmış konutlar ve yapıların kentsel görünümüne uygunluğu sağlanmalıdır. Kentsel dönüşüm sadece yapılarda yapılan yenileme çalışmaları ile sınırlanmayıp, ayrıca sosyal ve ekonomik anlamda da buralarda yaşayanlara çeşitli fırsatların sunulması gerekmektedir. Konut sorununun çözümüne yönelik olarak ve çarpık kentleşmenin önüne geçmek adına kente göçen dar gelirli kesimin gecekondu yapmadan önce planlanmış ve altyapısı hazırlanmış alanlarda ucuz arsa veya konut temin edilmelidir. Kentin fiziksel olarak biçimlenmesinde önemli bir faktör olan gecekondu için acil olarak çözüm üretilmeli ve çözüm sadece basit imar affi düzenlemelerinde aranmamalıdır.

Van kentinin üzerinde bulunduğu alan itibari ile depremlere elverişli olması yapı üretiminden sorumlu mercilerin dikkatsizliği sebebiyle yaşanan depremlerden ciddi şekilde zarar görmektedir. Bu bağlamda başta yerel yöneticiler, sivil toplum kuruluşları, üniversite ve kentteki bütün paydaşlarla birlikte depreme daha hazırlıklı bir kent oluşturulmalı ve yapı-konut üretiminde deprem hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Kentte deprem sonrası konut sorununa yönelik olarak yapılan TOKİ konutları ile ilgili kullanıcıların yaşadıkları sıkıntılar dikkate alınarak yaşanan mağduriyetler giderilmelidir. Konut üretim faaliyetlerinde etkin rol alan konut üreticilerine çeşitli teşvik ve krediler verilerek ödeme kolaylığı sağlanarak yeni konut alanları tahsis

edilmelidir. Zira kentin geçmişten beri yaşadığı konut sorunu günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S., (2007), Van Şehir Dokusu Ve Tarihi Eserlerinin Tahrip Edilmesinde Ermenilerin Rolü, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (35), 311-339.
- Alaeddinoğlu, F., Sargın, S., ve Okudum, R. (2016). 2011 Van depremi ve kentsel nüfusta mekânsal farklılaşmalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 133-149.
- Alp, Ş., (2016). Geleneksel Van Bahçe Kimliğinin Temel Unsurları, *Plant Dergisi*, <http://Www.Plantdergisi.Com/Yazi-Doc-Dr-Sevketalp-239.Html>. Erişim: 13.02.2018.
- Deniz, O. (2009). Van kent merkezine yapılan göçler ve göçün kentsel gelişim üzerine etkisi, *TÜCAUM V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu* Tam metni içinde, (s. 175-186).
- Deniz, O., Etlan, E. (2009). Kırdan kente göç ve göçmenlerin uyum süreci üzerine bir çalışma: Van örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 472-498.
- Deniz, O., Yıldız, M. Z., Parin, S. ve Erdoğan R. (2017). Deprem ve göç: 2011 Van depremi örneği, *Social Sciences Studies Journal*, 3(10), 1426-1444.
- Eriçok, A. (2019). Küreselleşme Bağlamında Van'ın Kent Turizmi Olanaklarının Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 171-191.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- Dizini). (2001). IV. Kitap. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman (Haz). İstanbul: YKM Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir*. Morali, M. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- İzci, F. ve Turan, M. (2013). Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi Ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 117-152.
- Kalelioğlu, E. (1980). *Şehir Coğrafyası Bakımından Van*. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi) A.Ü. D.T.C.F. Ülkeler Coğrafyası Kürsüsü, Ankara.
- Kalkan, Y., Bozdoğan, S. ve Benek, S. (2019). 6360 Sayılı Kanunun Van İli Kırsal Alanının Gelişimine Etkisinin İncelenmesi.

- International Social Sciences Studies Journal*, 5(44), 4996-5014.
- Kaypak, Ş. ve Yılmaz, V. (2017). Yeni Büyükşehir Uygulamasının Yerel Halk Üzerindeki Etkileri: Van Örneği. *YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4), 124-135.
- Kemeç, S. ve Kamacı, E. (2016). Van Kenti Makroform Gelişimi Ve Konut Stoğunda Değişim: 1980-2012 Dönemi. Suvar Parin (ed.), *Van Kent Araştırmaları* içinde (s. 54-84). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Keser, Ü. (2009). Van Kenti Ve Yapılar, Van Kent Sempozyumu. *TMMOB Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Van İl Koordinasyon Kurulu* Tam metni içinde (s. 34-52).
- Kılıç, O. (1994). *Van Sancağı (1548-1648)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kızılaslan, E. (2001). *Van Şehri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Konyar, E. (2015). Urartu Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Eysel Mekanlar, Proje Kesin Raporu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Koyuncu, E. (2012). Yenilenen Yerel Yönetim Sisteminde Belediye ve İl Özel İdarelerinin Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Alacakları Payların Karşılaştırmalı Analizi, Kasım, www.tepav.org.tr, s. 6-7.
- Özer, A. (2009). Sosyo-ekonomik yapı, göç ve kentleşme bağlamında yerel yönetimler, Van örneği, *Van Kent Sempozyumu*, Van: TMMOB Van il Koordinasyon Kurulu, 65-82.
- Öztürk, Ş. (1998). Mimari Açından Tarihi Van Evleri. *Dünyada Van Dergisi*, (12), Ankara, 26-28.
- Sami, K. (2009). Zoraki, Zorunlu Göç'ün Yarattığı Kentsel, Kültürel ve Mekansal Bellek Yıkımı: Van Kenti Toplumsal Ferasetin Neresinde?. *Van Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 01-02-03 Ekim, TMMOB Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Van İl Koordinasyon Kurulu, ss. 21-34.
- Seydioğulları, H. S. (2016). Yeni Yasal Düzenlemelerle Kentsel Dönüşüm. *Planlama Dergisi*, (26), 51-64.
- Şahin, G. (2015). 1926-1927 ve 1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmelerinde Van Vilayeti, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1 (9), 429-444.
- Tuncel, M. (2012). Bugünkü Van. *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 42, ss. 510-512).

- Tümtaş, M. S. ve Ergun, C. (2014). Göç ve Yoksulluk Kıskacında Yıkılan Bir Kent: Van, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5 (2), 1-23.
- Uğurlar, A. (2019). Van Kentsel Gelişimi ve Güncel Konut Piyasası İlişkisinin Değerlendirilmesi. *İdealkent Dergisi*, 27(10), 447-488.
- Yılmaz, M. (2012). 50 Yılda (1960-2010) Van İli'nde Kır-Şehir Nüfus Değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (28), 33-56.
- Van İmar Planı Açıklama Raporu, 1978.
- Nazım Plan Açıklama Raporu, 1994
- 2000 Yılı Bina Sayım Cetveli
- Van Çevre Şehircilik İl Müdürlüğü, 2011
- Van Depremi Birinci Yılı Değerlendirme Raporu, 2013.
- Van (Merkez) Ve Çevresi İlave+Revizyon 1/ 1000 Uygulama İmar Planı Merkez Etabı Plan Açıklama Raporu, 2013
- Van AFAD İl Müdürlüğü, 2019
- <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/van-vilayeti/van-kaza/yerlesim-birimi/cografya.html> 21.12.2020
- <https://kilavuzu.com/rykov/10212/index.html> 16.12.2020
- <https://kilavuzu.com/rykov/10212/index.html> 16.12.2020
- http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=3941&tipi=4&sube=0, 15.06.2019
- <https://www.toki.gov.tr/illere-gore-projeler> 12.04.2019
- http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=3941&tipi=4&sube=0, 15.06.2019
- <https://www.csb.gov.tr/van-i-bastan-basa-yeniledik-bakanlik-faaliyetleri-766>, 15.06.2019

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 783-802

**Van İli Çevresi Kabuk Deformasyon Analizi ve
Deprem Tehlike Değerlendirmesi**
*Crustal Deformation Analysis and Earthquake Hazard Assessment of
Van Province and Its Surrounding*

• **Fatih SÜNBÜL***
Hüseyin Mert ARSLAN**
Enes KARADENİZ***

*Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İzmir/Türkiye.
Asst. Prof., İzmir Bakırçay University, Faculty of Arts & Science, Department of Geography, İzmir/Turkey.
fatih.sunbul@bakircay.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3590-374X

**Arş. Gör., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İzmir/Türkiye.

Res. Assist., İzmir Bakırçay University, Faculty of Arts & Science, Department of Geography, İzmir/Turkey.

mert.arslan@bakircay.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5121-2351

***Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Malatya/Türkiye.

Res. Assist., İnönü University, Faculty of Arts & Science, Department of Geography, Malatya/Turkey.

enes.karadeniz@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0757-8553

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Sunbul, F., Arslan, H. M. & Karadeniz, E. (2021). Van İli Çevresi Kabuk Deformasyon Analizi ve Deprem Tehlike Değerlendirmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 783-802

Citation: Sunbul, F., Arslan, H. M. & Karadeniz, E. (2021). Crustal Deformation Analysis and Earthquake Hazard Assessment of Van Province and Its Surrounding. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 783-802

Öz

Van ili ve çevresi, bölgesinde var olan güçlü tektonik hareketler ve deformasyonların etkisi altındadır. Bu deformasyonların esas kaynağını Arabistan levhasının Anadolu levhasına göre göreceli kuzey ve kuzey batı yönlü hareketi oluşturur. Bu bağlı hareket sonucunda Bitlis Zagros Kenet Kuşağı, Doğu Anadolu ve Kuzey Anadolu Fay sistemleri bölgenin depremselliğinde önemli rol oynamaktadır. Bölgede var olan gerilme analizlerinin belirlenmesi, Van ili ve çevresinde oluşacak deprem tehlikesini daha net ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda bölgede var olan GPS verileri ve Global CMT kataloğundan elde edilen depremsellik verileri kullanılarak çalışma alanında deformasyon oranı tespit edilmiştir. Buna göre çalışma alanında 40 n gerinim/yıl deformasyon alanı elde edilmiş, bölgesel gerilim içerisindeki bu küçük KB-GD sıkışma bileşeninin, 2011 Van depreminde olduğu gibi deprem mekanizmasında beklenenden daha büyük bir rol oynayabileceği saptanmıştır. Bölgede hâkim olan dilatasyon mekanizması incelendiğinde ise; Van ili ve çevresinde 25 n gerinim/yıl olan kesme bileşeni Karlıova bölgesine yaklaşıldıkça 170 n gerinim/yıl mertebesine erişmektedir. 2003 yılında bu bölgede meydana gelen M_w 6.4 Bingöl depreminin sağ yanal bir yapıda olması, Kuzey Anadolu Fay mekanizmasının Van ili civarına kadar uzanabileceğini işaret etmektedir. Bu alanda meydana gelebilecek büyük ölçekli deprem, Van Ovası'nda yerel zemin koşullarına bağlı olarak, yerleşim yerlerinde potansiyel tehlike oluşturabileceği ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Van İli, Deformasyon Analizi, GPS Verisi, CMT Katalog, Deprem Tehlike

Abstract

Van Province and its surroundings are under the influence of strong tectonic movements and deformations in its region. The main source of these deformations is the north and northwest movement of the Arabian plate relative to the Anatolian plate. As a result of this relative movement, Bitlis Zagros Suture Zone, East Anatolia, and North Anatolian Fault systems play an important role in the seismicity of the region. Determining the stress analysis existing in the region will reveal the earthquake hazard that will occur in the province of Van and its surroundings more clearly. In this context, the deformation rate in the study area was determined by using the GPS data available in the region and the seismicity data obtained from the Global CMT catalogue. Accordingly, a 40 n strain/year deformation area was obtained in the study area, and it was determined that this small NW-SE compression component in regional tension could play a greater role than expected in the earthquake mechanism, as in the 2011 Van earthquake. Since the valuation of the prevailed dilatation mechanism across the region; the shear component, which is 25 n strain / year in the province of Van and its surroundings, reaches up to 170 n strain/year as moving towards the Karlıova region. The fact that the M_w 6.4 Bingöl earthquake that occurred in this region in 2003 has a right-lateral mechanism indicates that the North Anatolian Fault mechanism can extend to the vicinity of Van. It is predicted that a large-scale earthquake that may occur in this area may pose a potential danger in settlements, depending on the local soil conditions in the Van Plain.

Keywords: Van Province, Deformation Analysis, GPS Data, CMT Catalogue, Earthquake Hazard

1.Giriş

Levha tektoniğinin anlaşılması, aktif fayların oluşma veya fayların ilişkili gerilim birikimine tepki verme şekli, deprem bölgelerinin karakteristiğini anlamada en önemli parametreler arasındadır. Bu parametrelerin bilinmesi yalnızca aktif bir fay bölgesinin uzun vadeli davranışını anlamak için değil, aynı zamanda fayları ve/veya sismik tehlike alanlarını belirlemek için de önemlidir (Scholz, 2019). Bir fay zonu üzerindeki gerilimin uzun bir süre boyunca tekrar tekrar biriktiği ve daha sonra büyük bir depremde hızla serbest bırakıldığı bir sismik döngü kavramı hem faylanmanın temel fiziği çalışmalarını hem de deprem tehlikelerini tahmin etmeyi amaçlayan uygulamalı araştırmaların temelini oluşturur. Reid (1910) elastik model teorisine göre; elastik gerilmenin levhalar arası göreceli hareket mekanizmasına bağlı olarak zamanla yavaşça biriktirdiği gerilme inter-sismik süreci olarak değerlendirilir. Ortamda depolanan bu elastik gerilme aniden serbest bırakıldığında ko-sismik süreç başlar. Bu süreçte yıkıcı depremler meydana gelir. İnter-sismik süreç uzun yıllar sürebilirken, ko-sismik süreç birkaç saniye veya onlarca saniye

içerisinde gerçekleşir. Bu kavram fay hatlarında biriken elastik enerjinin maksimumlara ulaştığında büyük depremlerin meydana gelebileceğini ifade eder (Freed, 2005).

Arabistan levhasının, Avrasya levhasının altına dalarken oluşturduğu Bitlis Bindirme Kuşağı'nın hemen kuzeyinde bulunan Van deprem yöresi, 37.50° / 40.00°K enlemleri ile 41.00° / 45.00°D boylamları arasında kalan alanı kapsamaktadır (Sezer, 2010). Van deprem yöresi Güney Anadolu Fayı, Bitlis Fay Zonu ve Van Fay Zonu'nun etkisi altındadır (Kalkan ve Gülkan, 2013). Sahada bu aktif fay zonlarından kaynaklanan birçok tektonik kökenli deprem meydana gelmiştir. Sezer (2010)'e göre sahada M.S. 11 yılından, 2011 Van depremi öncesine kadar $M_w > 4$ yaklaşık 544 deprem gerçekleşmiştir. Bu depremlerden bazılarının büyüklüğü $M_w > 7$ 'dir. Çalışma bölgesinde 1647 yılında $M_w 7$ ve 1976 yılında $M_w 7.3$ büyüklüğünde depremler meydana gelmiştir (Özdoğan, 1993; Ambraseys ve Jackson, 1998). 1976 Çaldıran depreminden sonra meydana gelen 23 Ekim 2011 $M_w 7.2$ Van depremi, şaşırtıcı bir şekilde Türkiye'nin mevcut aktif fay haritasında yer almayan bir fay üzerinde (Van fayı) Van Gölü bölgesinin KD kesiminde meydana gelmiştir (Erdik vd., 2012). Ancak bölgede bu kadar büyük bir depremin meydana gelmesi, bölgenin tarihsel deprenselliği açısından şaşırtıcı değildir. Tarihsel deprem modellerinin yorumlanması, yaşanan depremin büyük olasılıkla 1715 Van depreminin bir tekrarı olduğuna işaret etmektedir.

Günümüzde dünya nüfusunun büyük bir bölümü kentsel alanlarda yaşamaktadır. Ekonomik faaliyetlerin çoğu kentlerde gerçekleşmektedir. Öyle ki, ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasi, çevresel, kültürel değişimleri büyük kentlerde şekillenmektedir (Hatt ve Reiss, 2002). Belli bir yerde yaşayan nüfusun artması şeklinde gerçekleşen kentleşme süreci, küreselleşme, sanayileşme ve modernleşme nedeniyle sosyal hayatta gerçekleşen yapısal bir dönüşümü ifade etmektedir (Ertürk ve Sam, 2009). Kentleşmenin doğası, doğal afetlerin “riskini” ve “savunmasızlığını” da çeşitli şekillerde etkiler. Bunlar arasında artan çevresel bozulma ve jeolojik olayların riski, artan nüfus kırılganlığı ve konsantrasyonu nedeniyle zaman zaman azalmış direnç (Lankao ve Qin 2011), sosyo-kültürel, ekonomik ve kurumsal koşulların değişimine yol açar (Gencer 2013). Bugün 1.136.757'e ulaşan nüfus ve 53.3 km²'lik nüfus yoğunluğu (TÜİK, 2020) ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli merkezlerinden biri olan Van ili, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Gelecek planları ve kalkınma politikaları mevcut duruma ve trende uyum sağlamalıdır. Ancak yapılan tüm alternatifler afetler nedeniyle öngörülememektedir.

Son yirmi yılda, dünya genelinde 7.348 afet meydana gelmiş olup (UNDRR, 2020) bunlar EM-DAT (Acil Durumlar Veri Tabanı) tarafından kaydedilmektedir (EM-DAT, 2020). Afetler nedeniyle etkilenebilirlik; “koşulları fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktör ve süreçlerle belirlenen, toplulukların tehlike etkilerine karşı hassasiyetini artıran koşullar bütünü” olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 2004). Doğal afetlerdeki tehlikelere karşı riskin azaltılması, kentlerin ve toplumların sürdürülebilir gelişiminin önemli bir parçası haline gelmiştir (Tian vd., 2015). Türkiye’de her yıl farklı doğa olayları meydana gelmekte olup, can kayıplarının en fazla olduğu afet türü ise depremlerdir. 2000-2018 tarihleri arasında Türkiye’de meydana gelen depremlerde 950 kişi yaşamını yitirmiş ve 655.358 kişi oluşan depremlerden dolayı olarak etkilenmiştir. 2000-2020 yılları arasındaki en ölümcül afet olayı, merkezi Van iline 17 km uzaklıktaki Tabanlı Köyü olan ve 644 kişinin hayatını kaybettiği 23 Ekim 2011 Van depremidir (EM-DAT, 2020).

Bu çalışmada bölgede kaydedilen GPS verileri ve Global CMT katalog deprem verileri kullanılarak, Van bölgesi ve çevresinde meydana gelen deformasyonlar ve gerilme analizleri değerlendirilmiştir. 2011 yılında meydana gelen depremde kentin genelinde gözlemlenen yıkım ve hasar raporları, kente ait yerleşim yerlerinde mevcut zemin yapısının genç alüvyonel tabakalardan meydana geldiğini ifade etmektedir. Son yıllarda Van ili genelinde nüfusun 1 milyonu geçmesiyle birlikte, yerleşim yerlerinin ova kesiminde yoğunlaşmasından dolayı, deprem tehlikesi bağlamında da Van ili ve çevresi ele alınmıştır.

2. Çalışma Alanı

Van ili Türkiye’de aktif tektonik yapıların bulunduğu ve bu sebeple deprem üretme potansiyelinin yüksek olduğu bir bölgede yer alır. Van ili ve çevresinde deprem oluşturma potansiyeli taşıyan önemli aktif faylar, Çaldıran Fayı, Erciş Fayı, Hasan Timur Gölü Fayı, Süphan Fayı, Malazgirt Fayı, Tutak Fayı, Balık Gölü Fayı, Doğubayazıt Fayı, Başkale Fayı ve Beyüzümü Fayı’dır. Ayrıca, Bitlis Zagros Kenet Kuşağı aktif bir yapı olarak kabul edilmektedir (DAKA, 2014). Bu depremlerin son yirmi yıldaki en şiddetlisi 23.10.2011 tarihinde 7.2 büyüklüğünde gerçekleşmiştir. 604 kişinin hayatını kaybettiği ve 1651 kişinin yaralandığı depremde yaklaşık 30000’e yakın yapı zarar görmüştür. Meydana gelen bu şiddetli deprem sonrası bir ay boyunca günlük ortalama 180, toplamda 11000’in üzerinde artçı deprem kaydedilmiştir (AFAD, 2014). 2011 Van depremi, 1976 yılında meydana gelen Çaldıran depremine göre, nüfus, yerleşim sayısı ve

doğrultu atımlı faylar meydana gelmiştir. Pliyosen'den günümüze kadar volkanizmaya bağlı tektonizma bölgede aktif durumdadır (Şengör ve Yılmaz, 1981; Dewey vd., 1986; Keskin, 2003). Anadolu-Arap plakası çarpışması, Bitlis Bindirme Zonu olarak bilinen bir deformasyon zonu boyunca gerçekleşir (Reilinger vd., 2006). Çarpışma, Anadolu levhasının, farklı kayma mekanizmalarına sahip iki büyük doğrultu atımlı fay boyunca batıya doğru ortaya çıkmasına neden olur. Sağ yanal doğrultu atımlı Kuzey Anadolu Fayı (KAF) ve sol yanal doğrultu atımlı Doğu Anadolu Fayı (DAF) zonları, Doğu Anadolu'da Karlıova Üçlü Fay Eklimi'nde birleşirler (Şekil 1). Karlıova'nın doğusunda ise, çarpışma kaynaklı deformasyon, Kafkasya bindirme zonları boyunca kabuk kalınlaşması ve bindirmesi şeklinde gözlemlenir (Barka ve Kadinsky-Cade 1988; McClusky vd., 2000; Reilinger vd., 2006). Küresel konumlandırma sistemi (GPS) çalışmaları, Bitlis Bindirme Zonu'nun güneyindeki Arabistan levhası için K24°B yönünde 18 ± 2 mm / yıl hızında olduğunu ve Arabistan levhasının kuzeybatı yönlü hareketinin çoğunlukla Doğu Anadolu'ya aktarıldığını göstermektedir (McClusky vd., 2000; Reilinger vd., 2006). Doğu-Batı yönlü Muş- Van Gölü ve Pasinler havzaları bölgede göze çarpan diğer tektonik özelliklerdir ve bu bölge tipik K-G yönlü sıkışma karakteristiği taşımaktadır (Şengör vd., 1985).

4. Jeoloji

Van Gölü Havzası'nda Paleozoyik dönemden günümüze kadar uzanan süreçte oluşan kayaç türleri ve alüvyonel depozitler yüzlek vermektedir. Havza güneyine uzanan kesimlerde Bitlis masifine ait başkalaşım kayaçlar, kuzey ve batı kesimlerde Nemrut ve Süphan volkanik aktivitesine bağlı piroklastik malzemeler, doğu kesiminde Yüksekova kompleksine ait volkanik kayaç türleri, günümüz döneme yakın güncel akarsu ve göl kıyıları ve karbonat bileşenleri yüzey vermektedir (MTA, 2008).

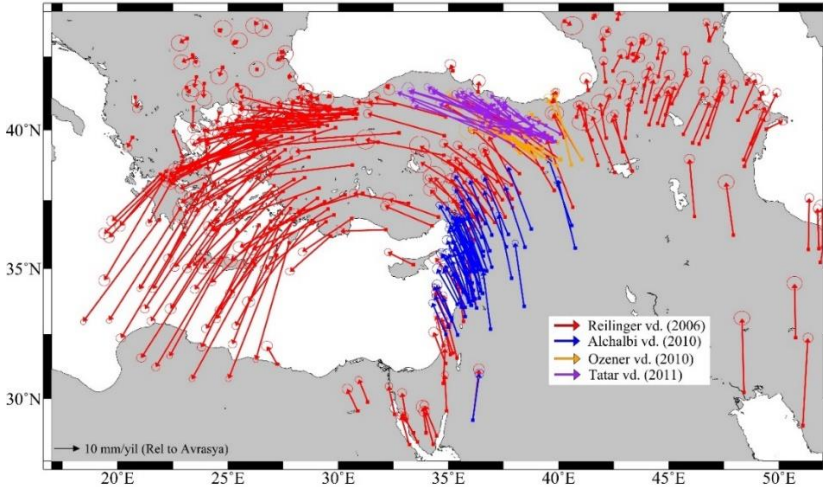
Son buzul çağı ile Van Gölü'nün su seviyesindeki değişiklikler sonucu oluşan yükselme-çekilme süreci ile eski göl ve akarsu çökelleri oluşarak daha eski oluşumları uyumsuz şekilde örtmüştür (Özkaymak, 2003). Bunlar, Alabayır Düzlüğü'nde ve Edremit karayolu çevresinde farklı düzeylerde gözlenen eski kıyı ve göl tabanı çökelleri ile karışmış çökelleri içermektedir. Bu çökeller, tortul oluşukları kapsamakta olup, göl kıyısından karaya doğru akarsu ortamı çökelleri ile geçişlidir (Özkaymak, 2003). Buradaki delta çökelleri ince boyutlu sedimanlar, fan delta çökelleri ise ince kum-silt-kil ve bazı yerlerde çakıl-kum boyu malzemeler olarak gözlenir. Göl çökellerinden genç olanlar bölgede bulunan daha yaşlı çökellerle uyumsuz bir şekilde örtüşür ve genellikle

bej ve kahverenginden oluşan bu birim, ince-kaba kırıntılar oluşturur. Bazı seviyelerde bitki ve hayvan fosillerini de içermekte olup, çökellerin içerisinde çapraz ve yatay laminalanmalar sıkça görülmektedir (Özkaymak, 2003).

5. Deformasyon Analizi

GPS Verisi

Bu çalışmada, GPS hızlarının ve depremsellik verilerinin enterpolasyonu yoluyla, rijit blokların geometrisini önceden tanımlamaya gerek kalmadan sürekli hız ve gerinim oranı alanları Haines ve Holt (1993) ve Kreemer vd. (2000) yaklaşımı ile türetilmiştir. Ülkemizde uzun yıllardır kaydedilen GPS verileri; geniş spatial (uzamsal) kapsama alanıyla, büyük veri kümesi, plaka sınırları boyunca yavaş bir şekilde deforme olan bölgelerde gerinim oranı ve bunlara karşılık gelen hız alanlarının güvenli bir şekilde türetilmesine olanak sağlamaktadır. Bu analizde, Reilinger vd. (2006) GPS hız vektörleri tutarlı bir veri seti oluşturması amacıyla kullanılmıştır (Şekil 2). Bu veri setine ek olarak Alchabi vd. (2010), Özener vd. (2010) ve Tatar vd. (2012) veri setleri ile hataların ortalama karekökü (RMS) en düşük değere sahip iyileştirmeler yapılarak dönüşüm yapılmıştır. Analizlerde sadece standart sapmaları (σ_{Ve} , σ_{Vn}) ≤ 4 mm / yıl olan hız vektörleri kullanılmıştır (Tablo 1).

Şekil 2. Deformasyon analizlerinde kullanılan GPS veri setleri

Tablo 1. Reilinger vd. (2006) veri setinde minimum RMS hatası elde edilmesi için Avrasya Referans Çerçevesine göre değerlendirilen açılmal hızlar

	Enlem (°)	Boylam (°)	ω Kutup (°/Ma)	İstasyon Sayısı	Orjinal RMS (mm/yıl)	Rotasyon Sonu RMS (mm/yıl)
(Alchalbi vd., 2010)	vd., 36.90	25.66	0.079	11	2.78	1.33
(Ozener 2010)	vd., 22.03	51.45	-0.026	3	4.48	4.37
(Tatar vd., 2012)	11.05	0.19	0.007	14	2.39	2.33

Gerinim hız alanları elde etmek için interpolate hız gradyen tensörleri çift-kübik (bi-cubic) splinler şeklinde kullanılır. Sürekli hız alanları, yer yüzündeki deformasyon alanının bir fonksiyonu olarak parametrelendirilir;

$$\bar{u} = r [\bar{W}(\hat{x}) * \hat{x}] \quad (1)$$

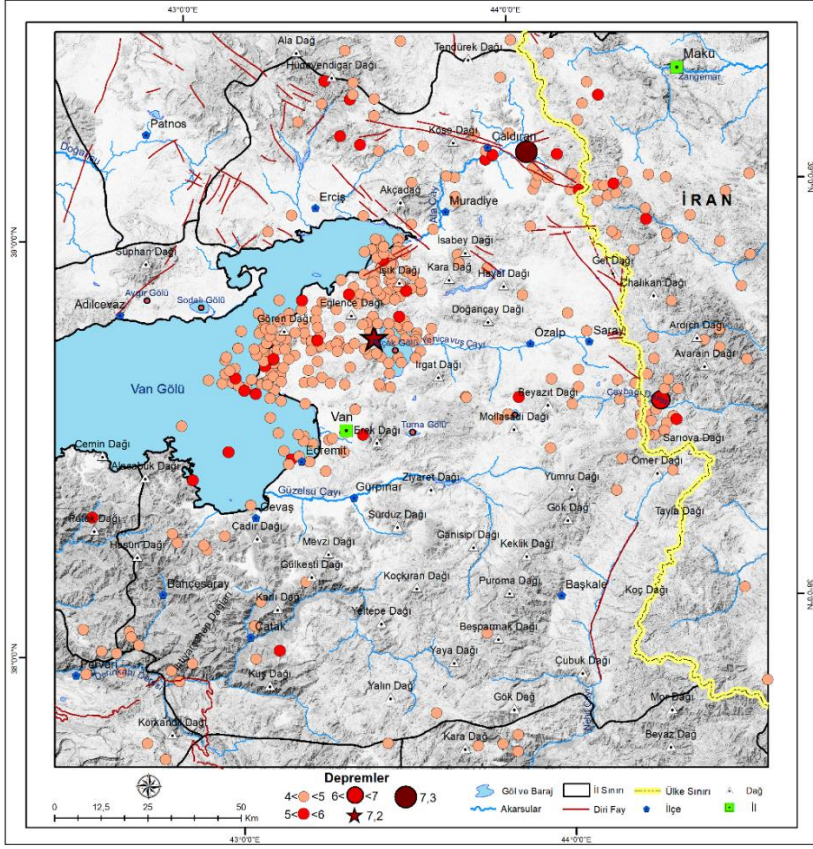
Bağıntı (1)'de \hat{x} birim radyal konum vektörü, r Yerkürenin yarıçapı ve $\bar{W}(\hat{x})$ ise dönme vektörü fonksiyonudur. Model gerinim hızı, vektör fonksiyonunun $\bar{W}(\hat{x})$ uzamsal türevlerini içerir (Haines ve Holt, 1993). Çift kübik Bessel enterpolasyonu kullanılarak, dönme vektör fonksiyonu eğrisel gridler üzerinde genişletilir (De Boor, 1978). Bu sayede model gerinim hızı alanından boyut değişimlerine izin verilir. $\bar{W}(\hat{x})$ dağılımı gözlenen ve model hızları arasındaki en küçük kareler minimizasyonu ile grid alanları içinden gözlenen ve model gerinim hızları belirlenir.

Deprem Verisi

Deprem verileri Global CMT kataloğundan elde edilmiştir (Ekström vd., 2012). Bu katalogda Magnitüd tamamlılık (M_c) 5.2 olarak belirlenmiştir. Gerinim analizlerinde bu değer sınır kabul edilmiştir. Ayrıca katalogda yer alan moment tensör belirsizlikleri Frohlich (1999) yöntemi ile elimine edilmiştir. Herhangi bir grid alanı içinde gözlemlenen ortalama sismik gerinim oranları, grid alanının çarpımı ile tanımlanan hacimdeki moment tensörlerinin ve varsayılan sismojenik kalınlığının toplanmasıyla elde edilir (Kostrov, 1974);

$$\dot{\epsilon}_{ij} = \frac{1}{2\mu VT} \sum_{k=1}^N M_o m_{ij} \quad (2)$$

Bağıntı (2)'de N grid alanındaki deprem sayısı, μ kayma modülü, V hücre hacmi, T depremin kaydedildiği zaman, M_o sismik moment ve m_{ij} moment tensör birimidir.

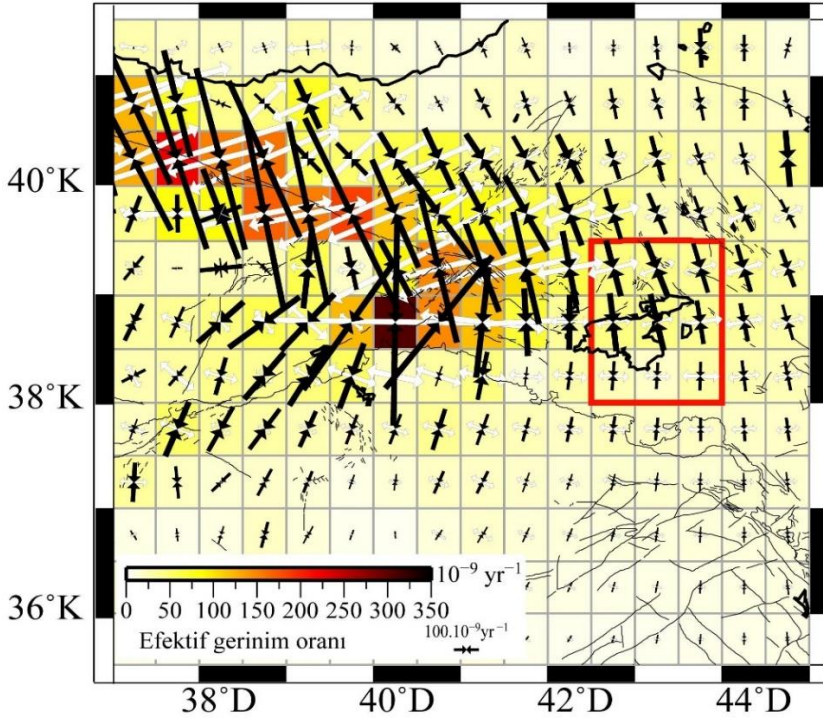
Şekil 3. Çalışma alanında aletsel dönemde meydana gelmiş depremlerin dağılımları (USGS, 2021)

Analiz

Türkiye'nin bölgesel gerinim oranı alanına, Türkiye'nin doğusundaki Karlıova bölgesinden batıda Selanik Yarımadası'na uzanan sağ yanal doğrultu atımlı Kuzey Anadolu Fay hattı deformasyonları hakimdir (Reilinger vd., 2006; Shaw ve Jackson, 2010). Bu, göreceli deformasyon zonu, yavaş hareket eden Avrasya levhası ile batıya doğru daha hızlı hareket eden Anadolu levhası arasında bir sınır görevi görür. Van ilinin de yer aldığı Doğu Anadolu kesiminde oluşan deformasyon Kuzey Anadolu Fayı (KAF) ve Doğu Anadolu Fayı (DAF) etkisindedir (Doğan ve Karakaş, 2013; Elliott vd., 2013; Doğan vd., 2014).

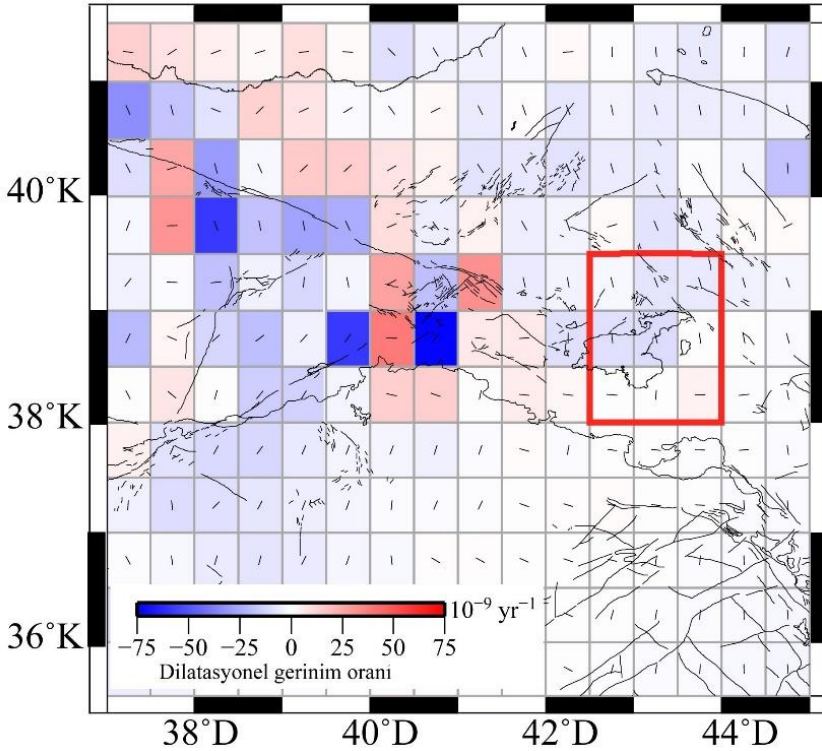
Çalışma alanı, Bingöl Zagros Kenet Kuşağı (BZKK)'nın hemen kuzeyinde bulunan Van Gölü'nü çevrelemektedir. Bu bölge, Van bölgesinde Bardakçı Köyü'nden Saray'a uzanan Bardakçı-Saray

kör bindirme fay zonunun batı kesiminin kırılmasından kaynaklanan $M_w7.2$ depremiyle harekete geçmiştir (Doğan ve Karakaş, 2013). Bu alan 1646 yılında $7.0 \leq M_s \leq 7.8$ büyüklüğünde meydana gelen depremin odak noktasıdır ve dolayısıyla sismik olarak aktif bir bölgede yer alır (Ambraseys ve Jackson, 1998). Bu depremin tarihsel doğası nedeniyle, yazarlar kırılmaya neden olan yapıyı tanımlamak için yeterli bilgiye sahip değildi. Gerinim oranı yaklaşık 40 n gerinim/yıl değerindedir (Şekil 4). Bununla birlikte, bu alan, güneyindeki alana kıyasla sıkışma gerilmesinde bir artış göstermektedir. Bölgesel gerilim içerisindeki bu küçük KB-GD sıkışma bileşeni, 2011 Van depreminde olduğu gibi deprem mekanizmasında beklenenden daha büyük bir rol oynamış olabilir. Ayrıca Doğu Türk-Ermeni Platosu'nun büyük depremler üretebildiği de literatürde yer almaktadır (Ambraseys ve Jackson, 1998; Dhont ve Chorowicz, 2006). Ancak bu çalışmada Anadolu'nun aktif diğer bölgelerine kıyasla (Karlhova Bölgesi) Van ili çevresinde nispeten düşük gerinim oranları elde edilmiştir. Deformasyon oranlarında oluşan değişimler, bölgede birkaç yüz yıldan, 3000 yıla kadar uzayabilen depremlerin tekrarlanma sürelerini (recurrence times) değiştirebileceği ifade edilmektedir (Philip vd., 2001).

Şekil 4. Çalışma alanında elde edilen efektif gerinim oranı dağılımı

KAF ve DAF'ın kesişim alanları çok karmaşık ve sismik olarak aktif bir bölgedir (Ambraseys ve Jackson, 1998; Milkereit vd., 2004; Tan vd., 2011). Araştırmalara göre Erzincan Yedisu segmenti iyi tanımlanmış sismik bir boşluk (Aktuğ vd., 2013) veya $M > 6.8$ deprem üretebilecek gerilme artışına sahip bir fay zonudur (Sünbül, 2019). Bu alan Doğu Anadolu ile karşılaştırıldığında, bölgesel olarak en yüksek oranda deforme olduğunu göstermektedir. Bingöl ili ve çevresinde aletsel dönemde orta ve büyük ölçekte depremler meydana gelmiştir ve bu bölge >300 n gerinim/yıl oranında yüksek deformasyona sahiptir. Bu alan DAF Zonunun bir parçası olmasına rağmen, kayma deformasyonunun yönü KAF Zonuna benzer genel KB-GD eğilimini takip ettiği tespit edilmiştir. Buna kanıt niteliğinde, 2003 yılında meydana gelen M_w 6.4 depremi Bingöl ilinin kuzeyinde sağ-yanal atımlı bir yapıda kırılmıştır. Bu alan güçlü bir kesme bileşeni (170 n gerinim/yıl) ve nispeten yüksek seviyelerde sıkıştırma ile doğu ve batıya bağlanan bir miktar uzama deformasyonu ile yüksek seviyelerde gerinim oranını (~ 310 n gerinim/yıl) ortaya koymaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Çalışma alanında elde edilen dilatasyonel gerinim oranı dağılımı

Van ili ve çevresinde yapılan sismik analizler sonucunda, nispeten sıcak bir üst mantoyu kaplayan göreceli kalın ve sıcak bir kabuk (düşük sismik hız anomalisi) ile karakterize edildiği ileri sürülmüştür (Gök vd., 2007; Mutlu ve Karabulut, 2011; Vanacore vd., 2013). Bunun nedeni, Doğu Anadolu Platosu'nun (40-50 km) kalınlığının, platonun yüksek kotunu izostatik olarak telafi etmek için yeterli olmaması ve dolayısıyla izostatik kompanzasyonun sıcak sığ bir manto ile yapılmasıdır (Gök vd., 2007; Şengör vd., 2003). Bu alan aynı zamanda litosferik manto üzerinde (Mutlu ve Karabulut, 2011) deformasyon hızına bağlı yüzeye yansımayan güçlü bir anizotropi ve düşük hız pertürbasyonunu göstermektedir (Şekil 4). Ancak bu bölge, kuzeydoğudaki Pambak-Sevan-Sunik fay zonu bölgesi gibi, uzun tekrarlıma periyotları ile büyük depremler meydana getirme potansiyeline sahiptir (Philip vd., 2001). Özeren (2012) bu uyumsuzluğun muhtemelen Bitlis Zagros Kenet Kuşağı ve kuzeydeki bölge boyunca kabuk-manto ayrışmasından kaynaklandığını öne sürmektedir.

6. Tartışma ve Sonuçlar

Arabistan levhasının, Avrasya levhasına doğru göreceli KB yönlü hareketi sonrasında, Doğu Anadolu Bölgesinde farklı mekanizmalara sahip fay zonları ve depresyonlar oluşmuştur. Bunlar Bitlis Kenet Kuşağı, aktif Doğu Anadolu Fayı ve Kuzey Anadolu Fayı'dır. Van ili bu aktif sismik alanların birleşim alanlarında yer alır. Tarihsel ve aletsel deprem kayıtları incelendiğinde, çalışma alanı birçok depreme odak noktası teşkil etmiştir. Bu depremlerde önemli ölçüde can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Özellikle son yüzyılda oluşan iki büyük deprem; 1976 ve 2011 depremleri bölgede büyük hasarlar meydana getirmiştir.

Bölgeden elde edilen GPS verilerine bağlı gerinim oranları Van bölgesinde önemli sayılabilecek gerilme değişimlerini işaret etmektedir. Bu çalışmada bölgeden elde ettiğimiz gerinim oranı yaklaşık 40 n gerinim/yıl değerindedir. Bununla birlikte, bu alan, güneyindeki alana kıyasla sıkışma gerilmesinde bir artış göstermektedir. Bölgesel deformasyon içerisindeki bu küçük KB-GD sıkışma bileşeni, 2011 Van depreminde olduğu gibi deprem mekanizmasında önemli etkiye sahip olabilmektedir. Çalışma alanı Doğu Anadolu Fay Zonu'nun bir parçası olmasına rağmen, kayma deformasyonunun yönü Kuzey Anadolu Fay Zonu'na benzer genel KB-GD eğilimini takip ettiği tespit edilmiştir. Buna kanıt niteliğinde, 2003 yılında meydana gelen M_w 6.4 depremi Bingöl ilinin kuzeyinde sağ-yanal bir yapıda kırılmıştır. Bu alan güçlü bir kesme bileşeni (170 n

gerinim/yıl) ve nispeten yüksek seviyelerde sıkıştırma ile doğu ve batıya bağlanan bir miktar uzama deformasyonu ile yüksek seviyelerde gerinim oranını (~ 310 n gerinim/yıl) ortaya koymaktadır. Çalışma alanı çevresinde 20. ve 21. yy. civarında önemli depremler oluşmuştur (Ambraseys ve Jackson, 1998; Sünbül, 2019). Bu alanda meydana gelen depremlerden açığa çıkan ko-sismik elastik ve post-sismik viskoelastik gerilmeler deformasyonlara pozitif veya negatif etkiler yapabilmektedir. Deprem tehlike çalışmalarında bu alanda meydana gelen depremlerin etkilerinin incelenmesi de konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir (Freed, 2005).

Sismotektonik bölümünde detaylı olarak bahsedildiği üzere, çalışma sahası tektonik ve volkanik oluşumları nedeniyle geçmişten günümüze kadar aktif bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla depremsellik açısından da Türkiye'nin en aktif yerlerinden biridir. Depremlerin yıkım gücü, her ne kadar depremin şiddetine bağlı olsa da yerleşmelerin kurulduğu yerin litolojik özellikleri de etkilemektedir. Van ili kent merkezindeki yerleşim yerleri, jeolojik açıdan değerlendirildiğinde büyük ölçüde genç malzemeden oluşan alüvyonların bulunduğu alanlar üzerine kurulmuştur. Bu alanlarda büyük oranda alüvyon çökelleri, eski göl ve akarsu çökelleri bulunmaktadır. Bu da depremin yıkıcı gücünü artırarak daha fazla ölüme ve hasara yol açmıştır. Jeolojik yapının yanında aynı zamanda binaların eski ve kat sayılarının fazla olması, bina inşasında yanlış ve eksik malzeme kullanılması ve denetimlerin yapılmaması da depremin etkisini artıran faktörlerdendir (Alaeddinoğlu vd., 2016).

Deprem öncesi Sihke Gölü'nün güneybatısında üçüncü zaman arazisine ait neritik kireçtaşlarının oluşturduğu örtülü tortul kütleler bulunmaktadır. Bu alanda yerleşim oldukça seyrek iken deprem sonrası Sihke Toplu Konut Evleri bu alana inşa edilmiştir. Ayrıca kent merkezinin güneyinde üçüncü zaman arazisine ait formasyonlara sahip alanlara da inşa edilmiş yapılar mevcuttur. Deprem sonrası inşa edilen diğer konutlar, ovalık alanların üzerine değil, daha çok yaşlı kütlelerden oluşan yüksek ve sağlam zeminlere inşa edilmiştir (Alaeddinoğlu vd., 2016). Bu da gelecekteki depremlerin yol açacağı hasarı en aza indirmek için alınan önlemlerden biridir.

Depremin oluşturduğu hasar, ilin bir dönem nüfus kaybetmesine ve önemli miktarda nüfus hareketine yol açmıştır. Ortalama nüfus artış oranı binde 13 olan ve her yıl bir önceki yıla göre nüfusunu artıran Van ili, 2010 yılında nüfusu 1.035.418 iken, depremin gerçekleştiği yıl olan 2011'de 1.022.532'ye gerileyerek 2009 yılı nüfusuna (1.022.310) yaklaşmıştır (TÜİK, 2020). Van ili 2012 yılından itibaren nüfus artış eğilimini sürdürmeye devam etmiştir. 2012 yılında

aldığı göç oranı, önceki yıla göre iki katın üzerinde olması, deprem sonrası ili terk edenlerin geri dönmesi ve yapılan yatırımların olumlu etkisinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Bu süreçten sonra, nüfus değişimi pozitif yönde gerçekleşmiş ve Cevdet Paşa (%46), Şemsibey (%34) ve Şabaniye (%30) Mahalleleri başta olmak üzere, mahalle bazında nüfus göreceli olarak artmıştır. Bunun sonucunda il içinden ve çevre illerden göç almış bu yerler nüfus artışına neden olmuştur. Nüfus değişiminin negatif yönde olduğu yerler ise Hacıbekir (%36), Bahçıvan (%18) ve Halılağa (%9) Mahalleleri olmuştur. Buralardaki nüfus kaybının sebebi, hasarın yüksek olması ve deprem sonrası yeni konutlara göçün en fazla bu mahallelerden olmasıdır. Bölgede meydana gelebilecek büyük ölçekte bir deprem için bu alanlarda zemin iyileştirme veya kentsel dönüşüm çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- AFAD. (2014). <https://www.afad.gov.tr/van-depremi-hakkinda>. (Erişim Tarihi: 24.01.2021).
- Alaeddinoğlu, F., Sargın, S. & Okudum, R. (2016). 2011 Van Depremi ve Kentsel Nüfusta Mekânsal Farklılaşmalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 133-149.
- Alchalbi, A., Daoud, M., Gomez, F., McClusky, S., Reilinger, R., Romeyeh, M. A., Alsouod, A., Yassminh, R., Ballani, B., Darawcheh, R., Sbeinati, R., Radwan, Y., Masri, R. A., Bayerly, M., Ghazzi, R. A., Barazangi, M. (2010). Crustal deformation in northwestern Arabia from GPS measurements in Syria: Slow slip rate along the northern Dead Sea Fault. *Geophys. J. Int.*, 180, 125–135. doi:10.1111/j.1365-246X.2009.04431.x
- Aktuğ, B., Dikmen, U., Dogru, A., Ozener, H. (2013). Seismicity and strain accumulation around Karlioiva Triple Junction (Turkey). *J. Geodyn*, 67, 21–29. doi:10.1016/j.jog.2012.04.008
- Ambraseys, N. N., & Jackson, J. A. (1998). Faulting associated with historical and recent earthquakes in the Eastern Mediterranean region. *Geophysical Journal International*, 133(2), 390-406.
- Barka, A. A., and K. Kadinsky-Cade, (1988). Strike-slip fault geometry in Turkey and its influence on earthquake activity, *Tectonophysics*, 7, 663 – 684.
- DAKA. (2014). Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. Afet Yönetimi, TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizi.
- Dewey, J. F vd. (1986). Shortening of continental lithosphere: the tectonics of Eastern Anatolia-young collision zone. *In Collision*

- Tectonics*, Edited by: J. Coward&A.C. Ries. Spec. Publ. Geol. Soc. London, 19, 3-36.
- De Boor, C. (1978). A Practical Guide to Splines, p. 392, Springer-Verlag, New York.
- Dhont, D., Chorowicz, J., Yürür, T., Froger, J.-L., Köse, O., Gündoğdu, N., (1998). Emplacement of volcanic vents and geodynamics of Central Anatolia, Turkey. *J. Volcanol. Geotherm. Res.*, 85, 33–54. doi:10.1016/S0377-0273(98)00048-1.
- Doğan, B., Karakaş, A. (2013). Geometry of co-seismic surface ruptures and tectonic meaning of the 23 October 2011 Mw 7.1 Van earthquake (East Anatolian Region, Turkey). *J. Struct. Geol.*, 46, 99–114. doi:10.1016/j.jsg.2012.10.001
- Dogan, U., Demir, D. Ö., Çakir, Z., Ergintav, S., Ozener, H., Akoğlu, A. M., Nalbant, S. S., Reilinger, R. (2014). Postseismic deformation following the Mw 7.2, 23 October 2011 Van earthquake (Turkey): Evidence for aseismic fault reactivation. *Geophys. Res. Lett.*, 41, 2014GL059291. doi:10.1002/2014GL059291
- Elliott, J.R., Copley, A.C., Holley, R., Scharer, K., Parsons, B. (2013). The 2011 Mw 7.1 Van (Eastern Turkey) earthquake. *J. Geophys. Res. Solid Earth*, 118, 1619–1637. doi:10.1002/jgrb.50117
- Ekström, G., Nettles, M., Dziewonski, A. (2012). The global CMT project 2004–2010: centroid- moment tensors for 13,017 earthquakes. *Phys. Earth Planet. Inter.*, 200–201, 1–9.
- EM-DAT. (2020). The International Disaster Database. Centre for Research on the Epidemiology of Disasters- CRED. https://www.emdat.be/emdat_atlas/sub_html_pages/sub_html_TUR.html. (Erişim Tarihi: 23.01.2021).
- Erdik, M., Kamer, Y., Demircioğlu, M. vd. (2012). 23 October 2011 Van (Turkey) earthquake. *Nat Hazards*, 64, 651–665. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0263-9>.
- Ertürk, H. & Sam, N. (2009). *Kent Ekonomisi*. (Güncellenmiş 3. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Freed, A. M. (2005). Earthquake Triggering By Static, Dynamic, And Postseismic Stress Transfer. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 33(1), 335–367. <https://doi.org/10.1146/annurev.earth.33.092203.122505>
- Frohlich, C. and Davis, S. D. (1999). How well constrained are well-constrained T, B, and P axes in moment tensor catalogues? *J. Geophys. Res.*, VOL. 104, NO. B3, PAGES 4901-4910.

- Gencer, E. A. (2013). The interplay between urban development, vulnerability, and risk management: A case study of the Istanbul metropolitan area (Vol. 7). Springer Science & Business Media.
- Gök, R., Pasyanos, M.E., Zor, E. (2007). Lithospheric structure of the continent–continent collision zone: eastern Turkey. *Geophys. J. Int.*, 169 (3), 1079–1088, 00062.
- Haines, A. J., Holt, W.E. (1993). A procedure for obtaining the complete horizontal motions within zones of distributed deformation from the inversion of strain rate data. *J. Geophys. Res. Solid Earth*, 98, 12057–12082. doi:10.1029/93JB00892.
- Hatt, P. K. & Reiss, A. J. (2002). “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, 20. Yüzyıl Kenti, (Derleme ve Çeviri: Bülent Duru, Ayten Alkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- İzci, F., & Turan, M. (2013). Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa ile Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 18(1).
- Kalkan, E. & Gülkan, P. (2013). Depreminin Işığında Van ve Çevresi İçin Deprem Hesabı Parametrelerinin Tayini, 2. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, Hatay.
- Kaypak, Ş., & Yılmaz, V. (2017). Yeni Büyükşehir uygulamasının yerel halk üzerindeki etkileri: Van örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 124-135.
- Keskin, M., (2003). Magma generation by slab steepening and break off beneath a subduction–accretion complex: an alternative model for collision related volcanism in eastern Anatolia, Turkey, *Geophys. Res. Lett.*, 30, 8046.
- Kreemer, C., Holt, W. E., Goes, S., Govers, R. (2000). Active deformation in eastern Indonesia and the Philippines from GPS and seismicity data. *J. Geophys. Res. Solid Earth*, 105, 663–680. doi:10.1029/1999JB900356.
- Kostrov, V. V. (1974). Seismic moment and energy of earthquakes, and seismic flow of rock. *Izv. Acad. Sci. USSR Phys. Solid Earth, Engl. Transl.*, 1, 23-44.
- Lankao, P. R., & Qin, H. (2011). Conceptualizing urban vulnerability to global climate and environmental change. *Current opinion in environmental sustainability*, 3(3), 142-149.
- McClusky, S. et al. (2000). Global Positioning System constraints on plate kinematics and dynamics in the eastern Mediterranean and Caucasus, *J. Geophys. Res.*, 105, 5695-5720, doi:10.1029/1999JB9000351.

- Milkereit, C., Grosser, H., Wang, R., Wetzel, H.-U., Woith, H., Karakisa, S., Zünbül, S., Zschau, J. (2004). Implications of the 2003 Bingöl Earthquake for the Interaction between the North and East Anatolian Faults. *Bull. Seismol. Soc. Am.*, 94, 2400–2406. doi:10.1785/0120030194.
- MTA. (2008). 100.000 Ölçekli Jeoloji Paftaları Açıklamaları, Maden Tetkik Arama Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Mutlu, A.K., Karabulut, H., (2011). Anisotropic Pn tomography of Turkey and adjacent regions. *Geophys. J. Int.*, 187, 1743–1758. doi:10.1111/j.1365-246X.2011.05235.x
- Özdoğan, S. (1993). Türkiye'nin deprem bölgeleri. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2, 53-68.
- Özener, H., Arpat, E., Ergintav, S., Dogru, A., Cakmak, R., Turgut, B., Dogan, U. (2010). Kinematics of the eastern part of the North Anatolian Fault Zone. *J. Geodyn.*, 49, 141–150. doi: 10.1016/j.jog.2010.01.003.
- Özeren, M. S. (2012). Crust-mantle mechanical coupling in Eastern Mediterranean and Eastern Turkey. *Proc. Natl. Acad. Sci.*, 109, 8429–8433. doi:10.1073/pnas.1201826109.
- Özkaymak, Ç. (2003). *Van Şehri ve Yakın Çevresinin Aktif Tektonik Özellikleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Philip, H., Avagyan, A., Karakhanian, A., Ritz, J.-F., Rebai, S. (2001). Estimating slip rates and recurrence intervals for strong earthquakes along an intracontinental fault: example of the Pambak–Sevan–Sunik fault (Armenia). *Tectonophysics*, 343, 205–232. doi:10.1016/S0040-1951(01)00258-X
- Reid, H. F. (1910). The mechanics of the earthquake, the California earthquake of April 18, 1906. Report of the State Investigation Commission, Vol.2, Carnegie Institution of Washington, Washington, D.C.
- Reilinger, R., et al. (2006). GPS constraints on continental deformation in the Africa-Arabia-Eurasia continental collision zone and implications for the dynamics of plate interactions, *J. Geophys. Res.*, 111, B05411, doi: 10.1029/ 2005JB004051.
- Resmi Gazete. (2012). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206.pdf>. (Erişim Tarihi: 29.01.2021).
- Scholz, C. H. (2019). *The Mechanics of Earthquakes and Faulting*, Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781316681473.
- Sezer, L. İ. (2010). Van Yöresinin Depremselliği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(1), 67-84.

- Shaw, B., Jackson, J. (2010). Earthquake mechanisms and active tectonics of the Hellenic subduction zone. *Geophys. J. Int.*, 181, 966–984. doi:10.1111/j.1365-246X.2010.04551.x
- Sunbul, F. (2019). Time-dependent stress increase along the major faults in eastern Turkey. *Journal of Geodynamics*, 126, pp. 23–31. doi: 10.1016/j.jog.2019.03.001.
- Şengör, A. M. C. & Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: a plate tectonic approach. *Tectonophysics*, 75, 181-241.
- Şengör, A. M. C., Görür, N. & Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as a case study.
- Şengör, A. M. C., Özeren, S., Genç, T., Zor, E. (2003). East Anatolian high plateau as a mantle-supported, north-south shortened domal structure. *Geophys. Res. Lett.*, 30, 8045. doi:10.1029/2003GL017858
- Tan, O., Pabuçcu, Z., Tapırdamaz, M. C., İnan, S., Ergintav, S., Eyidoğan, H., Aksoy, E., Kuluöztürk, F. (2011). Aftershock study and seismotectonic implications of the 8 March 2010 Kovancılar (Elazığ, Turkey) earthquake (MW = 6.1). *Geophys. Res. Lett.*, 38, L11304. doi:10.1029/2011GL047702.
- Tatar, O., Poyraz, F., Gürsoy, H., Cakir, Z., Ergintav, S., Akpınar, Z., Koçbulut, F., Sezen, F., Türk, T., Hastaoğlu, K. Ö., Polat, A., Mesci, B. L., Gürsoy, Ö., Ayazlı, İ. E., Çakmak, R., Belgen, A., Yavaşoğlu, H. (2012). Crustal deformation and kinematics of the Eastern Part of the North Anatolian Fault Zone (Turkey) from GPS measurements. *Tectonophysics*, 518–521, 55–62. doi:10.1016/j.tecto.2011.11.010.
- Tian, Q., Brown, D. G., Bao, S. & Qi, S. (2015). Assessing and mapping human well-being for sustainable development amid flood hazards: Poyang Lake Region of China. *Applied Geography*, 63, 66-76.
- TÜİK. (2011). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>. (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- TÜİK. (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>. (Erişim Tarihi: 26.01.2021).
- UNDP. (United Nations Development Programme). (2004). Reducing Disaster Risk: A Challenge for Development-a Global Report. United Nations.
- UNDRR. (United Nations Office for Disaster Risk Reduction). (2020). The Human Cost of Disasters: a Review of the Last Twenty Years (2000-2019). <https://www.undrr.org/publication/human-cost-disasters-overview-last-20-years-2000-2019>.

USGS. (2021). Earthquake Catalog. <https://earthquake.usgs.gov/earthquakes/search/>. (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

Vanacore, E. A., Taymaz, T., Saygin, E., (2013). Moho structure of the Anatolian Plate from receiver function analysis. *Geophys. J. Int.*, doi:10.1093/gji/ggs107.

Ek Beyan

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %20 oranında, 3. Yazar %20 oranında katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 803-830

**Turistik Tren Yolculukları ve Sosyal Medya Etkileşimi:
Van Gölü Ekspresi Hakkındaki Youtube Paylaşım Videosunun Analizi**
*Touristic Train Travels and Social Media Interaction:
Analysis of Youtube Sharing Video About Van Lake Express*

• Uğur SAYLAN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Taşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Kütahya/Türkiye.
Asst. Prof., Kütahya Dumlupınar University, Taşanlı Faculty of Applied Sciences, Department of Tourism Management, Kütahya /Turkey.
ugur.saylan@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5761-2399

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

21/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Saylan, U. (2021). Turistik Tren Yolculukları ve Sosyal Medya Etkileşimi: Van Gölü Ekspresi Hakkındaki Youtube Paylaşım Videosunun Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 803-830

Citation: Saylan, U. (2021). Touristic Train Travels and Social Media Interaction: Analysis of Youtube Sharing Video About Van Lake Express. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 803-830

Öz

Ulaşım, turizm sektöründeki faaliyetlerin önemli bir parçasıdır. Bir ulaşım aracı olarak trenler, turistik deneyim oluşturmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. İnsanlar şehir yaşamından uzaklaşmak, doğayla birlikte olmak, yeni kültürleri, yerleri keşfetmek ve bu deneyimlerini sosyal medya platformlarında paylaşmak istemektedirler. Sosyal medya platformları turistik destinasyonların reklamı, tanıtımı ve pazarlanması açısından önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda turistik tren yolculukları sosyal medya etkileşimiyle popüler hale gelmiştir. Çalışmada turistik tren yolculukları ve sosyal medya etkileşimi kavramsal olarak açıklanmış, Van Gölü ekspresi ve Van ilinin turizm potansiyeli hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın amacı Van Gölü Ekspresi'nin sosyal medya etkileşimleriyle turizme konu olabilecek şekilde değerlendirilmesi ve Van'ın sahip olduğu turizm değerleriyle birlikte Van ilinin turizmine katkı sunması oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada sosyal medya platformu YouTube'da en çok izlenen Van Gölü Ekspresi videosu nitel araştırma yöntemlerinden olan söylem analizi metoduyla incelenmiştir. Çalışma sonuçları, Van halkının ve turizm sektöründe çalışanların misafirperver, samimi ve içten olduğunu, Van Gölü Ekspresi turistlerinin de Van'da katıldıkları faaliyetler ve yöresel değerlerin korunmasına göstermiş oldukları duyarlılıkların Van ilinin turizmini olumlu etkilediğini göstermektedir. Ayrıca Youtube'da Van Gölü Ekspresi ile ilgili paylaşılan videoların kişilerin Van Gölü Ekspresi tren seferlerini tercih etmelerinde önemli rol oynadığı ve tren seferinin yoğunluğundan dolayı popüler hale geldiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van Gölü Ekspresi, Van, tren yolculukları, sosyal medya, YouTube.

Abstract

Transportation is an important part of the activities in the tourism sector. As a means of transportation, trains have been used to create a touristic experience. People want to get away from city life and be in touch with nature, get to know new cultures, discover new places and share these experiences on social media platforms. Social media platforms play an important role in the advertisement, promotion, and marketing of touristic destinations. In recent years, touristic train travels have become popular with social media interaction. In the study, touristic train travels and social media interaction were conceptually explained, and information was given about the Van Lake Express and the tourism potential of Van province. The aim of the study is to evaluate the Van Lake Express as a subject of tourism with social media interactions and to contribute to the tourism of Van province with the tourism values that Van has. In line with this purpose, the video of Van Lake Express, which is the most watched on the social media platform YouTube, was analyzed by the discourse analysis method, which is one of the qualitative research methods. The results of the study show that the people of Van and those working in the tourism sector are hospitable, sincere, and loving and that the activities of Van Lake Express tourists in Van and their sensitivity towards the protection of local values positively affect the tourism of Van province. In addition, it has been determined that the videos about the Van Lake Express on YouTube play an important role in people's preferring the Van Lake Express train services and it has become popular due to the intensity of the train travel.

Keywords: Van Lake Express, Van, train travels, social media, YouTube.

Giriş

Günümüzde insanlar deniz-kum-güneş üçlüsü olarak bilinen klasik turizm anlayışından uzaklaşmış ve kendi özel ilgi alanlarına yönelik olarak hazırlanan alternatif turizm türlerine ilgi göstermeye başlamıştır. Alternatif turizm aktivitelerine katılan insanlar şehir ve iş yaşamının stresinden, yoğunluğundan uzaklaşarak doğal, kendine özgü farklı yaşam alanlarını ve otantik, yeni, değişik yerleri keşfetmek istemektedirler. Ayrıca bu kişilerin çoğunlukla kültürel faaliyetlere katıldığı, yerel halkla ilişki kurdukları ve onların kültürlerini öğrendikleri görülmektedir (Isaac ve Eid, 2019: 1510). Yirminci yüzyılın ikinci yarısında teknoloji, ulaşım ve iletişimde inanılmaz değişiklikler yaşandı ve bu değişiklikler turizm endüstrinin gelişimini tetikledi (Pektaş, 2018: 188). Turistik aktivitelerini daha önceden deneyimleme şansı olan ya da olmayan kullanıcılar için sosyal medya etkileşimleri önemli bir etkiye sahiptir. Birçok turist dünyanın neresinde olursa olsun bilgisayarlarından, tabletlerinden ya da mobil cihazlarından internete bağlanarak ilgilendiği destinasyonla ilgili bilgi

edinebilmektedir. Bu sayede turistler destinasyon hizmetlerini kendileri organize ederek seyahatlerini, istekleri ve ekonomileri doğrultusunda planlamaktadırlar (Eryılmaz ve Yüçetürk, 2018: 211). Böylece gelişen teknoloji ve internet ile birlikte, özellikle de kültürel cazibe merkezleri hakkında her türlü bilgi kaynağına sahip olan turistler seyahat, konaklama ve çekicilik unsurlarını kişiye özel paketlerde birleştirerek kendi turizm ürünlerini yaratma imkânı bulmuştur (Triarchi ve Karamanis, 2017: 50). Bu bakımdan turizmin çeşitlendirilmesinde ve az gelişmiş alanlardaki doğal ve kültürel çekiciliklerin turizme kazandırılmasında turistik tren yolculukları oldukça önemli rol oynar. Söz konusu tren yolculuklarından birisi de Van Gölü Ekspresi'dir.

Tren yolculukları doğanın içinden raylar üzerinde ve yavaş ritimle hareket ederek, çevreyi gözleme imkânı sunmaktadır (Buluk ve Eşitti, 2019: 161). Son yıllarda popüler olan turistik tren yolculukları insanların hayatlarına yeni bir renk katmaktadır. Ayrıca turistik tren yolculukları sırasında insanlar, seyahat esnasındaki deneyimlerini fotoğraf veya video çekerek YouTube, Instagram, Twitter, Facebook vb. sosyal medya platformlarında paylaşmaktadırlar. Paylaşımlara gelen yorumlar, beğeniler, paylaşımların izlenme oranları bu etkinliği daha da heyecanlı hale getirmektedir. Sosyal medyanın insanları etkileme gücü ve paylaşanların doğallığı, tercih edilen destinasyona ait turistik değerlerin tanıtımına da katkı sağlamaktadır. Söz konusu bakış açısıyla hazırlanan bu çalışma, turistik tren yolculuklarını sosyal medya etkileşimleri üzerinden incelemiştir. Araştırma kapsamında Van Gölü Ekspresi ile ilgili YouTube'da en çok izlenen video analiz edilmiştir. Yapılan literatür taramasında Türkiye'deki turistik tren yolculuklarına yönelik hazırlanan çalışma sayısının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Son yıllarda yapılan bu çalışmalarında genellikle Doğu Ekspresi'ni ele aldığı Van Gölü Ekspresi ile ilgili çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlayarak sosyal medya etkileşimlerinin turistik bir tren yolculuğu olan Van Gölü Ekspresi'nin popülerliğini daha da arttıracığı ve Van'ın sahip olduğu turistik değerlerin tanıtılmasına da katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. Turistik Tren Yolculukları ve Sosyal Medya Etkileşimi

Ulaşım, turistlerin başlangıç ve varış bölgeleri arasındaki temel bağlantıyı sağlar ve aynı zamanda genel seyahat deneyiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Destinasyonlar ve turistik yerler arasındaki turist hareketleri bakımından demiryolu ulaşımında seyahati deneyimlemek turistlerin odak noktasını oluşturmaktadır (Ming Su ve Wall, 2009: 182). Turizm açısından demiryolu ulaşımının hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Olumlu yönleri; fazla sayıda turist

taşıyabilmesi, tren içerisinde dolaşılmasıyla rahatlık sağlaması, konaklama imkânı sunması, gecelemeyle birlikte günlerce süren yolculuk yapılabilmesi ve bazı noktalarda diğer ulaşım türlerine göre (karayolu, denizyolu) daha fazla hız sağlayabilmesidir. Olumsuz yönleri ise; ulaşımın rayların ulaştığı yerle sınırlı olması ve tren tarifelerine bağlı kalınarak zaman açısından sınırlandırıcı olmasıdır (Doğaner, 1998: 2). Demiryolları, turizm tarihinde önemli bir rol oynamış, geniş çapta seyahati mümkün kılmıştır ve destinasyon gelişimine katkıda bulunmuştur (Henderson, 2011: 73). Demiryolları ve turizm arasındaki ilişki bağı 1800'lerin sonlarına dayanmaktadır. Yirminci yüzyılın ortalarında, karayolu ve hava taşımacılığında kaynaklanan rekabetin ardından demiryolu ulaşımında yolcu sayıları azalmıştır. Bir ulaşım şekli ve dolayısıyla turistler için bir seyahat yolu olarak azalan demiryolu kullanımı, yirminci yüzyılın ikinci yarısında da azalmaya devam etmiştir. Demiryolu seyahati son yıllarda, birincil ulaşım seçeneği olarak görülmesi de, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ve Batı Avrupa'daki ülkelerin çoğunda bir canlanma yaşamaktadır (Lee ve Chen, 2017: 461).

2016 yılında İtalya'da da ulusal ve yerel sürdürülebilir ulaşım planlamasını iyileştirmeyi amaçlayan yeni bir kamu ihalesi yasası onaylanmıştır. Bu nedenle Lazio Bölgesi'nin (İtalya) başlıca popüler turistik kıyı bölgelerinden ikisi olan Formia ve Gaeta Belediyelerini birbirine bağlayan yeni bir turist demiryolu hattının fizibilite çalışması yapılmıştır. Yerel belediyeler, toplu taşıma kullanımını teşvik etmek ve bu bölgelerde ikamet edenlerin yaşam kalitesini iyileştiren çevresel (dış) etkileri azaltmak için yeni bir demiryolu hattı (ulusal demiryolu sistemiyle bağlantılı) tasarlamaya başlamıştır. Yeni demiryolu hattı 9 kilometre uzunluğundadır ve İtalya'nın en tarihi demiryolu hatlarından biri olan "Sparanise-Gaeta" koridorunun bir parçasıdır (Carteni ve Henke, 2017a: 1-2; 2017b: 1204). Karayolu taşımacılığının sunduğu rekabet ve kolaylıklar, orman yollarının bakımının daha kolay olmasıyla altyapının geliştirilmesi, kontrolsüz bir şekilde ormanların yok olmasıyla ormanın yenileme kapasitesinin düşmesi, birçok maden bölgesinin ekonomik dönüşümü ormancılık ve maden demiryollarının çoğunun ortadan kalkmasına neden olmuştur. Ancak ekonomik canlılığa sahip olmanın en kolay yollarından biri demiryolu turizmi ve düzenlenmiş eski demiryolu tekniği müzeleridir. Romanya'da, Avrupa'daki tek dar hat orman demiryolu hala çalışmaktadır (Apostol vd., 2019: 168).

Ulaştırma araçları arasında trenler, ucuzluk ve güvenlik nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de demiryolları 2003 yılının ardından hızla gelişerek tekrar yapılanma sürecine girmiştir (Sarı vd.,

2011: 128). Bir ulaşım aracı olarak treni kullanan destinasyonları tanıtmak için, trenle seyahati kolaylaştırmak, seyahat sertifikalarının grup büyüklüğüne, yolcuların yaşına ve kalış süresine göre ayrıntılandırmak gibi önlemler alınması gerekmektedir (Loredana vd., 2019: 256).

Hollanda'daki tren yolcuları trende geçirdikleri sürenin büyük bir kısmını çok çeşitli aktivitelere harcamaktadır. Bu aktiviteler; faydalı aktiviteler ve keyifli aktiviteler olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Tren yolculuğu sırasında gerçekleştirilen faaliyetlerin türü, yolculuk amacına ve yolculuk uzunluğuna göre değişmektedir. Gezilerin değerlendirilmesinde keyifli aktivitelerin faydalı aktivitelerden daha güçlü bir etkiye sahip olduğu dikkat çekmektedir (Van Hagen vd., 2017: 177). Bu durum insanların tren yolculuklarını kendilerine fayda sağlamaktan ziyade yolculuk sırasında keyif almak amacıyla tercih ettiklerini göstermektedir. Bazen tren seyahatleri, turistler için olağanüstü doğal ve kültürel zenginlikler içeren manzaraları yolcularına sunabilmektedir. Bu çekicilikleri görmek için trenle seyahat yapmak dışında başka bir ulaşım ağı bulunmayabilir. Bu tür ulaşım güzergâhlarını oluşturan ve benzersiz manzara sunan tren yolculukları oldukça ilgi görmektedir. Diğer yandan tren yolculuğuna dayalı olarak yapılan demiryolu turizmi, gerçekleştiği güzergâhlar ve bu güzergâhlar üzerinde yer alan destinasyonlar için önemli bir gelir sağlamak ve istihdam artışı meydana getirmektedir. Örneğin Fransa'da yılda yaklaşık 4-4.5 milyon kişi demiryolu turizmine katılmakta, bu turizm faaliyetlerinden de 60 milyon € gelir elde edilmektedir. Fransa'da demiryolu turizminin yaklaşık 1000 civarında iş koluna istihdam sağladığı belirtilmektedir (Alkan, 2018: 1022-1023). Dünya genelinde turistik tren yolculukları için önemli bazı rotalar bulunmaktadır; Bu yolculuklar arasında en önemli sayılabilecek rota Trans Sibirya'dır. Bu rota Moskova'dan Vladivostok'a uzanarak Batı Rusya ile Sibirya'yı, Uzakdoğu Rusya'sı ile Moğolistan'ı, Çin ve Japon Denizi'ni bağlayan 9300 km'lik bir demiryoludur. Trans Sibirya'nın dışında, Avustralya efsanesi olan Ghan Ekspresi de 1840 yılında ilk yolculuğuna çıkarak halen birçok turist tarafından ilgi gören bir rotadır (Alkan, 2018: 1022). Dünyanın en yavaş treni olan Glacier Express, İsviçre Alplerinin iki ucu Zermatt ile St. Mortiz arasında eşsiz manzaralar eşliğinde hizmet sunmaktadır. 1987 yılında Yeni Zelanda'da faaliyete geçen Tranz Alpine'de ise, Christchurch'ten Greymount'a yolculuk yapılmaktadır.

Kanada'da 1990 yılında faaliyete geçen Rocky Mountaineer, Alberta'nın şaleleriyle ünlü kasabası Banff'tan Vancouver'a seyahat etmektedir. 1887 yılında Portekiz'de hizmet vermeye başlayan Douro

Hattı'nda ise, baharın başından yazın sonuna kadar nefes kesici manzaralar sunmaktadır. Bu seyahate şarap bağları ve badem ağaçları arasından Douro Nehri eşlik etmekte olup Porto'dan Pincho'ya kadar yolculuk yapılmaktadır.

1915-1917 yapımı pulmanlar ile Napa Vadisi Şarapları Treni, yolcularına Napa ve St Helena arasında Napa Vadisi boyunca yer alan şarap bağlarını görme imkânı sunmaktadır. 1982 senesinde ilk yolculuğuna başlayan Maharajas Express ise, Hindistan'ın en önemli noktalarından geçerek Delhi ve Mumbai arasında hizmet vermektedir.

1971 de açılan Coast Starlight, Seattle-Portland-Los Angeles arasında toplamda 35 saat sürmektedir. Bu seyahatin en önemli özelliklerinden biri yolculuğun 3 saatlik bölümünün okyanus üzerinde geçmesidir. Yolcular seyahatleri sırasında aynı anda hem okyanusun, hem kum çöllerinin, hem ormanların hem de kar keyfinin tadını çıkarabilmektedir (Suna ve Yıldız, 2020: 588-593). Bunların dışında dünyanın farklı noktalarında hem ulaşım hem de turizm amacıyla kullanılan birçok güzergâh bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Van Gölü Ekspresi 'de ulusal ve uluslararası turizm faaliyetleri açısından büyük bir öneme sahip olduğu görülecektir.

Alanyazında turistik tren yolculukları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; Ming Su ve Wall (2009: 181) gezginlerin ziyaret öncesi ve sonrası arasındaki seyahat motivasyonları, tren yolculuğundan memnuniyet ve turistik bir tren rotası olan Tibet'in destinasyon deneyimi açısından farklılıklarını araştırmaktadır. Ayrıca tren yolculuğunun Tibet'teki destinasyon deneyimine önemi de incelenmiştir. Çalışma sonucunda turistlerin Tibet'teki destinasyon seçimi ve Tibet'teki genel seyahat deneyimleri açısından demiryolunun önemi doğrulanmıştır.

Bramo (2013: 297) demiryolu taşımacılığı ile turizm arasındaki yakın ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Şimdiye kadar Arnavutluk'ta demiryolları devletten ve diğer paydaşlardan hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Arnavutluk demiryolları gelişmemiş durumdadır ve bu ulaşım türü halk tarafından tercih edilmemektedir. Adriyatik Denizi'ni Karadeniz'e bağlaması beklenen Demiryolu Koridoru VIII İnşaatının, Arnavutluk'un ekonomik kalkınmasında kilit bir faktör olacağı belirtilmiştir. Bagnoli (2016: 120) çalışmasının amacı, İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkılan ve 1979'da tamamen restore edilen ancak yerel turizm için henüz kullanılmayan Roia Vadisi'nden geçen demiryolu hattının yavaş bir turizm programı yoluyla, gelecek vaat eden Roia Vadisi'ni olgun Riviera ve Piedmont bölgeleriyle yakından bağlantılı

yeni bir turistik destinasyona ne ölçüde dönüştürebileceğini belirlemektir.

Michniak (2016: 107) çalışmasında Slovakya'da demiryollarının seçilmiş sorunlarını (son 20 yılda Slovakya'da yolcu taşımacılığı için demiryollarının öneminde azalma, belirli demiryolu hatlarında yolcu taşımacılığının kesilmesi ve diğer hatların modernizasyonu vb.) analiz etmektedir. Ayrıca turizm amaçlı dar hatlı demiryollarının (Tatra Elektrikli Demiryolları ve Kysuce-Orava Orman Demiryolu) kullanımına ilişkin iyi örnekler sunmaktadır.

Lee ve Chen (2017: 461) demiryolu turizmi çekiciliğinin belirleyicilerini araştırmıştır. Sonuçlar, demiryolu cazibe merkezlerinin sağlanmasının demiryolu turizmi deneyiminin önemli bir bileşenini oluşturduğunu, bir demiryolu yolculuğunun rahatlığının ve konforunun demiryolu turizminin çekiciliğini artırmada destekleyici bir rol oynadığını göstermiştir. Ayrıca Tayvan'ın demiryolları konusunda uzun bir geçmişe sahip olduğu ve demiryolu altyapısına bağlı tarihi değerlerin demiryolu turizmi deneyiminin benzersiz bir parçasını temsil ettiği sonucuna varılmıştır.

Zahid ve Amir (2018: 49) çalışmalarında 760 mm genişliğindeki Banovići madenlerinin mevcut dar yolunun bir kısmının yeni bir yol şeklinde tasarlanarak Banovići - Zlaća turistik demiryolu olarak kullanılması olasılığını ele almaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan projede, toplam uzunluğu 10.601 m. olan Banovići-Mačkovac ve Mačkovac-Zlaća arasında iki aşamalı bir turist parkuru oluşturulması planlanmaktadır. Bu projenin gerçekleştirilmesiyle yeni çalışanların işe alınacağı ve ülkenin en çekici turistik yerlerinden biri olarak kabul edilen Zlaća Hotel'in veya turistik yemek kompleksinin kapasitesini kullanma olasılığının artacağı düşünülmektedir.

Buluk ve Eşitti (2019: 159) tarafından yapılan çalışmada; Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin sürdürülebilir turizm hakkındaki düşüncelerinin, turizm aktiviteleri kapsamında katıldıkları etkinliklerin, Kars sürdürülebilir turizminin durumları hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, Doğu Ekspresiyle yolculuk yapan turistlerin sürdürülebilir turizm bilincine sahip oldukları belirlenmiştir.

Eser ve Asmadili (2019: 2132) hazırladıkları çalışmada daha çok ikincil elden kaynaklardan yararlanarak, Doğu Ekspresi'nin önem kazanmasında özellikle Kars ve Ani Kenti'nin kültürel yapısının öne çıkarılmasını hedeflemişlerdir.

Derinalp Çanakçı vd. (2019: 1876) çalışmalarında; Kars'ı ziyaret ederek Doğu Ekspres'ni tercih eden yerli turistler aracılığıyla

Kars'ın sahip olduğu destinasyon imajı ile ziyaretçilerin Doğu Ekspres'i hakkındaki düşüncelerini ortaya koymayı amaçlamışlardır.

Yüce vd. (2019: 199) Doğu Ekspresi ile seyahat eden bireylere yönelik yaptıkları çalışmada tüketici temelli marka değeri üzerinde nostalji eğilimlerinin etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır.

Bingöl ve Akoğlan Kozak (2020: 325) tarafından hazırlanan çalışmada, Doğu, Güney Kurtalan ve Van Gölü Ekspresleri yolculuklarında yaşanan deneyimleri öğrenmek ve bu deneyimleri daha fazla "hoş zamanlar" haline getirmek için yapılacakların belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda tren yolculuklarının yolda olmak, kültür, nostalji, manzara, sosyal medya, ucuzluk nedenleri ile tercih edildiği ortaya çıkmıştır. Tren yolculuklarına katılımdaki engeller ya da ertelemeler ise zaman, maddi gerekçeler, uzun güzergâh ve trenlere ulaşılabilirlik olarak belirlenmiştir. Katılımcılar, bilet fiyatlarından memnun iken hizmet kalitesini düşük, tarifeleri ve aktiviteleri yetersiz bulmaktadırlar. Tren yolculuklarının olmazsa olmazları; neşeli ortam, manzara, yataklı vagon ve aktiviteler olarak belirlenirken, yemek çeşitlerinin fazla olması ve alkollü-alkolsüz içki çeşitlerinin sunulması ile duraklarda uzun aralar verilmesi, beklenen diğer hizmetler olarak belirlenmiştir.

Koçak (2020: 24) Doğu Ekspresi'ni kitlelerin keşfi bağlamında yaratıcı endüstrilerin rolünü ve yaratıcı sınıfı incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, yaratıcı sınıf bireylerinin Kars'ta oluşan turizm potansiyelinde doğrudan etkisinin olduğu görülmüştür.

Suna ve Yaldız (2020: 584) Doğu Akdeniz Bölgesi'nin turizm potansiyelinin canlandırılmasında yenilikçi bir fikir olarak Doğu Akdeniz Nostalji Ekspresi rotasını belirleyerek, Doğu Akdeniz Nostalji Ekspresiyle şehirlerin tanıtımlarının farklı noktalarda yapılmasını hedeflemektedir. Doğu Akdeniz Nostalji Ekspresi'nin insanlardaki nostalji özleminin giderilmesine, Doğu Akdeniz'in önemli kültür noktalarının tanıtılmasına, yerel halkın refah seviyesine ve bölgesel kalkınmaya olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Sosyal medyanın son zamanlarda hayatımızda yetkin bir şekillendirici olmasıyla kişisel hesaplarından paylaşımlarda bulunan ve kalabalık kitleleri etkileyen sosyal medya fenomenleri olarak bilinen kişiler, insanların zihinlerinde bazı çağrışımlar oluşturmaktadırlar. Asıl amacı taşımacılık faaliyetini yerine getirmek olan tren vagonlarının taşımacılık dışında kullanılarak turizm nesnesine dönüşmesine olanak sağlayan kitle, kuşkusuz kendi turistik temasını oluşturarak gerçekleştirdiği gezi tecrübesini sosyal medya hesaplarında paylaşan gruptur. Söz konusu bu "etkileyici kitle" tren yolculuklarını turizm faaliyeti bünyesinde gerçekleştirmeyi seçerek modern Türkiye'nin

sahip olduğu doğal güzellikleri yenilikçi bir turistik tecrübe ile fark edilir hale getirmesi adına önem taşımaktadır (Eser ve Asmadili, 2019: 2135). Geleneksel reklam ve pazarlama faaliyetlerinden daha çok sosyal medyada takip ettikleri fenomenlerin ya da sevdikleri kişilerin tavsiyelerini ve deneyimleriyle hareket etme motivasyonu iyiden iyiye tüketicilere yerleşmiş durumdadır. Yapılan araştırmalarda genç kuşağın %47'sinin bir ürün ya da hizmet satın alırken karar vermesinde birincil etkenin sosyal medya olduğu sonucuna varılmıştır (Eryılmaz ve Yüce Türk, 2018: 211). Bugün tüketiciler, satın alma kararlarında büyük ölçüde kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe güvenmektedir. Kullanıcıların YouTube'da ürün içeriğine yönelik oluşturdukları paylaşım, görüntüleme ve inceleme miktarları, ürünün algılanan güvenilirliğini ve kullanılabilirliğini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Mir ve Rehman, 2013: 637). Resimlerden daha güvenilir olduğu için internete video yerleştirmek, turistik destinasyona yönelik iyi bir imaj geliştirilmesi adına iyi bir strateji olduğu, fakat destinasyona ziyaret etme arzusu yaratmak için olumlu görüntüler gösterilmesi gerekmektedir. Videoların ana hedefi, kullanıcılarda olumlu bir duygusal tepki oluşturmak olmalıdır. Olumlu duygular, turistik bir destinasyonu ziyaret etme isteği yaratır (Teixeira, 2017: 463).

Günlük sosyal medya, internet kullanım süresi ve sosyal medya kullanım yılının artması ile sosyal medyada turizm faaliyetlerine dayalı gerçekleştirilen deneyimlerin paylaşılması, etkileşim, etiket yapma ve takip davranışlarının arttığı görülmektedir. (Aktan, 2018: 228).

Alanyazında sosyal medya etkileşimlerinde turistik tren yolculukları ve sosyal medyaya yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde; Doğan vd. (2018: 669) Doğu Ekspresi treniyle yolculuk yapan turistlerin karar alma süreçlerinde sosyal medyadan nasıl etkilendiğini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda insanların turizme ilişkin tercih ve kararlarında sosyal medyadan etkilendikleri görülmektedir. Nisar ve Prabhakar (2018: 318) Twitter içeriklerinin kullanıcıların tren yolculukları üzerindeki etkisini ve tren sağlayıcıların (operatörlerin) mesaj çerçevesinin bu ilişkileri nasıl yönettiğini incelemektedir. Tren operatörleri, sosyal medya kullanım uygulamalarını sürdürmeye çalışmalı ve özellikle gecikme ve iptal gibi sıkıntılı zamanlarda kapsamlı bir müşteri ilişkileri yönetimi çerçevesi içinde tutarlı bir şekilde uygulamalarını sağlamalıdır. Gürbüz ve Aydın (2018: 539) İslami inanç turizm destinasyonlarına yönelik sosyal medyada paylaşılan videolara yapılan yorumların incelenmesiyle izleyicilerin davranış ve eğilimlerini, tanıtım ve pazarlama iletişimi

sosyal medya videolarının kullanılmasına yönelik önerileri belirlemeyi amaçlamıştır.

Taş vd. (2019: 2226) sosyal medyanın, turist kararları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada bir destinasyonu tercih ederken sosyal medyayı turistlerin etkin kullandığını ve turistik satın alma kararlarında sosyal medyanın etki yaptığını belirtmişlerdir.

Korkusuz ve Özdemir (2020: 143) turistik ürün çeşitlendirmesinde sosyal medyanın etkisini ele aldığı çalışmada Doğu Ekspresi'nin popülerliğini, sürdürülebilir olup olmadığını ve Kars'ta ortaya çıkan değişimlerin boyutunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma sonucuna göre; Doğu Ekspresi Kars'taki konaklama tesislerini tam kapasite doldurmuş ve turistlerin sosyal medyada yaptıkları paylaşımlarla Doğu Ekspresi'nin popüler hale geldiği tespit edilmiştir.

Özbay ve Çekin (2020: 327) turizm, ulaşım ve sosyal medya etkileşimini ele aldığı çalışmada, Doğu Ekspresi'ni ve Doğu Ekspresi'nin Kars'taki konaklama işletmelerine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda Doğu Ekspresi işletmelerin doluluk oranlarını yükseltmiş, istihdamı artırmış, ekonomiyi canlandırarak yöresel ürünlerin tanıtımına neden olmuştur.

2. Van Gölü Ekspresi

Türkiye'de demiryolu turizmi daha çok ülkenin batısından doğusuna doğru yapılan ekspres tren seferleri sayesinde ilgi görmeye başlamıştır. En büyük ilgiyi ise İstanbul-Kars arasında düzenli seferlerin yapıldığı ve turistlerin en çok tercih ettiği rota olan Doğu Ekspresi görmüştür. Geçtikleri güzergâhlar boyunca farklı yerler ve kültürler gören turistler, manzara zenginliği açısından da oldukça ilgi çekici olan doğal ortamlardan da geçmektedirler. Trenle seyahat eden turistler, seyahat etkinliklerini özellikle YouTube, Instagram ve Facebook gibi neredeyse herkesin kullandığı sosyal medya araçları vasıtasıyla paylaşmaktadır. Bu paylaşımlar sayesinde Türkiye'de başta Doğu Ekspresi olmak üzere diğer demiryolu güzergâhları da oldukça ilgi çekici hale gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de demiryolu turizmi ve tren seyahatleri, önemli bir alternatif turizm etkinliğine dönüşebilecek büyük bir potansiyel barındırmaktadır (Alkan, 2018: 1023). Türkiye'de hizmet veren ana hat trenleri; Konya Mavi Treni, Ege Ekspresi, İzmir Mavi Treni, Pamukkale Ekspresi, Karesi Ekspresi, 6 Eylül Ekspresi, 17 Eylül Ekspresi, Toros Ekspresi, Turistik Doğu Ekspresi, Doğu Ekspresi, Van Gölü Ekspresi, Fırat Ekspresi, Güney Kurtalan Ekspresi,

Erciyes Ekspresi, Ankara Ekspresi, Göller Ekspresi ve Boğaziçi Ekspresi'dir¹.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye'nin batısından doğusuna doğru yapılan diğer tren seferleri de Doğu Ekspresi kadar ilgi çekici olabilecek potansiyelindedir. Bunlardan biri de Van Gölü Ekspresi'dir. Ekspres haftada 2 gün işleyerek Ankara-Tatvan-Ankara arasında hizmet vermektedir. Van Gölü Ekspresi pulman, örtülü kuşetli, yataklı ve yemekli vagonlardan oluşmaktadır. Yataklı vagonlar içerisine iki adet yatak bulunmaktadır. Ranza sistemine sahip olan vagona aynı zamanda mini buzdolabı, dolap ve lavabo, elektrikli priz yer almaktadır. Vagonun iki tarafında da tuvaletler pulman koltuk tercih eden yolcular için hizmete açıktır. Yolculuk yaklaşık 24 saat sürmektedir². Ayrıca, 300 kişi taşıma kapasitesine sahip olan ekspres 7 vagondan oluşmaktadır. 1 pulman vagonunda 60, 1 kuşetli vagonunda 40 yolcu seyahat edebilmektedir. Yemekli vagonunda 14 masa 47-52 arasında değişen oturma yeri bulunmaktadır. 1 yataklı vagonunda ise 10 kompartıman olup, 1 her kompartımanda 2 kişi seyahat edebilmektedir³. Şekil 1'de Van Gölü Ekspresi güzergâhı görülmektedir;

Şekil 1: Van Gölü Ekspresi Güzergâhı
Kaynak:⁴

¹ <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/trenler/anahat-trenleri/> (Erişim Tarihi: 29.01.2021)

² <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/van-golu-ekspresi/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021)

³ <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/trenler/anahat-trenleri/> (Erişim Tarihi: 29.01.2021)

⁴ <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/van-golu-ekspresi/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021)

Bu rota ile ulaşılan destinasyonda, başta Van Gölü olmak üzere, Nemrut Krater Gölü ve Akdamar Adası gibi cazibe merkezleri dikkat çekmektedir. Ayrıca, Bitlis'in Tatvan İlçesi'nde son bulan bu yolculuğun ardından, karayolları ile çevre il ve ilçelere kısa sürede ulaşılabilmektedir. Van'a ise karayolunun yanı sıra, denizyolu kullanılarak da ulaşım sağlanabilmektedir. Tatvan'dan yola çıkan feribot, uzun tren yolculuğunun ardından farklı manzaralar sunarak Van'a ulaşmaktadır. Van Gölü geçişi boyunca, başta Akdamar Adası ve Artos Dağı olmak üzere, doğal ve kültürel alanlar izlenebilmektedir (Bingöl ve Akoğlan Kozak, 2020: 332). Tablo 1'de Van Gölü Ekspresi'nin saatleri verilmektedir. Ancak Covid-19 pandemisi nedeniyle durdurulan tren seferleri 28.01.2020 tarih itibarıyla halen hizmet vermemektedir.

Tablo 1: Van Gölü Ekspresi Saatleri

Salı-Pazar Günleri	Ankara Kalkış	Irmak Kalkış	Kayseri Kalkış	Sivas Kalkış	Malatya Kalkış	Elazığ Kalkış	Tatvan Varış
	10.55	12.26	18.22	21.40	02.16	05.03	11.10
Salı- Perşembe Günleri	Tatvan Kalkış	Elazığ Kalkış	Malatya Kalkış	Sivas Kalkış	Kayseri Kalkış	Irmak Kalkış	Ankara Varış
	07.55	14.00	16.48	20.45	00.38	06.44	08.12

Kaynak:⁵

Van'a keyifle seyahat etmek isteyenlerin ilk tercihi arasında konforlu ve güvenli yapısı ile eşsiz güzellikte bir seyahat imkânı sunan Van Gölü Ekspresi gelmektedir. Van Gölü Ekspresi ile Van Gölü'nün eşsiz manzarası izlenerek, Nemrut Dağı'nın büyüklüğü ve Muş Ovası da gözlemlenebilmektedir. Bu ekspresi yerli ve yabancı birçok turist tercih etmektedir. Turistik tren yolculuğu ile Van'a seyahat edilmektedir. Seyahat sırasında manzara eşliğinde bol bol fotoğraf çekilebilmektedir. Özellikle de Elazığ, Muş ve Tatvan arasında manzara oldukça güzeldir. Unutulmaz bir deneyim yaşayan turistler Van seyahatlerini yine Van Gölü Ekspresi ile yapmak istediklerini belirtmişlerdir. Yolculuk sırasında hoş sohbetler edilmekte, lezzetli yemekler yenilmekte, şarkılar söylenmekte ve eğlenceli fotoğraflar çekilmektedir. Ekspresten 12 kişilik grup halinde alınan biletlerde indirim oranı da kazanılmaktadır. Bu turistik tren yolculuğu, kültür ve gastronomi turizmi olarak da gelişmeye devam etmektedir⁶. Foto 1'de Van Gölü Ekspresi'ne ait görüntüler görülmektedir.

⁵ <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/van-golu-ekspresi/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021)

⁶ <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/kesfet/15/> (Erişim Tarihi: 29.01.2021)

Foto 1: Van Gölü Ekspresi'ne Ait Görüntüler

Kaynak:⁷

Alanyazında Van turizmi ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmalarda; Van'ın Bahçesaray ilçesinin turizm kaynakları ve Cittaslow potansiyeli (Baytar ve Doğan, 2018), Van'ın Gevaş ilçesinin kırsal turizm potansiyeli (Surat ve Dinç, 2020), ilin sahip olduğu coğrafi işaretli yiyecekler, coğrafi işaretli ürün olabilecek yöresel yiyecekler (Saatcı, 2019), ilin turizm potansiyeli ve bölgesel entegrasyon (Çetin, 2016), destinasyon markalaşması sürecinde gastronomi ürünü olarak Van kahvaltısı (Kılıçhan ve Köşker, 2015), ilde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerindeki çalışanların memnuniyetine etki eden faktörler (Meriç ve Babur, 2020), turistik ürün olarak değerlendirilemeyen ve kırsal turizm çalışmalarında ele alınması halinde önemli katma değer yaratacağı düşünülen Van Otlu Peyniri (VOP) ve peynirin yapımı sürecinde yoğun emek harcayan kırsalda kadının durumu (Cihangir vd., 2020), ilde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmeleri çalışanlarının örgütsel sosyalleşme süreçleri ile iş gören performansları arasında ilişki (Özer ve Babur, 2020), ilin kent turizmi olanakları (Keleş Eriçok, 2019a), yerel yiyecekler ve coğrafi işaretleme kapsamında Van Otlu Peyniri'nin özellikleri ve geleneksel üretim yöntemleri (Yenipınar vd., 2014), inanç turizmi açısından Akdamar Kilisesi (Kaya vd., 2013), Van Gölü'nün rekreasyonel turizm potansiyeli (Meriç ve Bozkurt, 2017; Yılmaz ve Aşur, 2019), ilin kalkınmasına yönelik turizm politikalarında önemli bir kuruluş olan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın stratejileri (Başdoğan, 2019), Van Gölü Havzası'nda bir kültür rotası oluşturulması (Keleş Eriçok, 2019b), Van Gölü kıyılarını ziyaret eden kırsal turistlerin özellikleri (Bingöl ve Çakır, 2020) incelenmiştir.

⁷ <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/van-golu-ekspresi/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021)

Bu bağlamda güzergâhın son durağı olan Van'ın sahip olduğu turizm değerlerini ve çekiciliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Van Gölü, Van Kahvaltısı, Van Otlu Peyniri, Hoşap Kalesi, Bartholomeus Kilisesi, Van Kalesi, Kayaçelebi Camii, Hüsrev Paşa Camii, Yedi Kilise, Akdamar Adası ve Kilisesi, Meher Kapı, Muradiye Şelalesi, Şeytan Köprüsü, Altınsaç Kilisesi, Çarpanak Adası, Adır Adası ve Lim Manastırı, Çavuştepe Kalesi, İkiz Kümbetler, Bend-i Mahi Köprüsü, Halime Hatun Kümbeti, İzzettin Şir Camii, Vanadokya, Van Kedisi, Flamingolar, Uçan Balık (İnci Kefali), Ters Lale, Van Lalesi, Erçek Gölü, Erek Dağı, Artos Dağı, Travertenler, Yöreeye Özgü Kilimler, Savat, Kanisipi Çağlayanı, Uşkun (Dağ Muzu) ve Abalı Kayak Merkezi'dir. Ayrıca ilde turizm aktiviteleri olarak su sporları, yamaç paraşütü ve rafting yapılmaktadır. Türkiye'de demiryollarının sosyal bilimler açısından incelenmesi uzun yıllar ihmal edilmesine rağmen son yıllarda bir araştırma alanı olarak görülmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nesnesi olarak, We Are Social tarafından yayınlanan dijital 2020 Türkiye Ocak raporuna göre⁸ Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformu YouTube ele alınmıştır. Araştırmanın evreni sosyal medya etkileşiminde etkili bir sosyal medya aracı olan YouTube internet sitesine yüklenen Van Gölü Ekspresi ile ilgili videolar oluşturmaktadır. Örneklem YouTube internet sitesindeki Van Gölü Ekspresi ile ilgili bir video ile sınırlıdır. Söz konusu video seçilirken, sitenin ana sayfasında yer alan arama sayfasına "Van Gölü Ekspresi" anahtar kelimesi yazılmış ve filtreleme kısmından da "görüntüleme sayısı" seçilerek arama yapılmıştır. Elde edilen sonuçlardan en yüksek izlenme oranına sahip olan video bu çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu işlem 30.01.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamına yönelik elde edilen videolar Van Dijk'in (1988) söylem analizi çerçevesinde incelenmiştir. Söylem analizi nitel bir araştırma yöntemidir. Nitel bir araştırma yöntemi olan söylem analizi, sosyal bilimlerde özellikle, dilbilim, sosyoloji ve iletişim çalışmalarında (haber metni, reklamlar, tartışma programları vb.) kullanılan bir analizdir. İletişim çalışmalarında en çok kullanılan söylem analizi Van Dijk'in eleştirel söylem analizidir (Taylan, 2011: 66-67).

Çalışmaya konu olan sosyal medya etkileşimleri çerçevesinde turizm ve tren yolculuğu söylemleri, Çomu (2012: 139) tarafından oluşturulan video paylaşım ağlarında söylem analizi uygulama şablonu

⁸ <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> (Erişim Tarihi: 26.01.2021)

ve Dondurucu ve Uluçay (2015), Kılıcı vd. (2017), Çakmak ve Altaş (2018) yıllarında yaptıkları çalışmalarında kullandıkları model aynı şekilde alınarak hazırlanmıştır. Seçilen örnekteki video ile ilgili ilk olarak videonun başlığı, bağlantı adresi (URL), süresi, YouTube'a yüklenme tarihi, tanımı, etiketleri, izlenme sayısı, beğenilme sayısı, beğenilmeme sayısı, varsa yorum sayısı, olumlu yorum sayısı, olumsuz yorum sayısı, nötr yorum sayısı, kategori, tanım ve diğer sitelere link verme durumları bilgilerini içeren video künyesi analizin başında sunulmuştur. Daha sonra ise Tablo 2'de yer alan video paylaşım ağlarında söylem analizi uygulama modeline uygun olarak makro ve mikro düzeylerde video paylaşım ağlarının söylem analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Video Paylaşım Ağlarında Söylem Analizi Uygulama Modeli

A.	Makro Yapı
1.	Tematik Yapı
	a. Başlık
	b. Video Tanımı
	c. Etiketler
2.	Şematik Yapı
	a. Durum Tanımı
	1. Videonun Anlatım Dili
	2. Sonuçlar
	3. Ardalan Bilgisi (Önceki Olay da Dâhil)
	4. Bağlam Bilgisi
B.	Mikro Yapı
1.	Sentaktik Çözümleme
	a. Cümle Yapılarının Aktif ya da Pasif Olması
	b. Cümle Yapılarının Basit ya da Karmaşık Olması
2.	Bölgesel Uyum
	a. Nedensel İlişki
	b. İşlevsel İlişki
	c. Referansal İlişki
3.	Kelime Seçimleri
	(metafor, metonimi, yan anlam, düz değişmece, vb.)
4.	Retorik
	a. Görseller
	b. İnanırcı Bilgiler

Kaynak: Çomu, T. (2012). *Video Paylaşım Ağlarında Neftet Söylemi: Youtube Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 139.

4. Araştırmanın Bulguları ve Yorumları

Bu çalışmada Türkiye’de internet kullanıcılarının en çok kullandığı video paylaşım sitesi olan YouTube’da yayınlanmış “Van Gölü Ekspresi” anahtar kelimelerine sahip video analiz edilmiştir. En çok izlenen video “Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)” dir.

Tablo 3’de Youtube üzerinde yer alan “Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)” başlıklı videonun söylem çözümlemesi ve künyesi yer almaktadır;

Tablo 3: Youtube Üzerinde Yer Alan “Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)” Başlıklı Videonun Söylem Çözümlemesi (Video-1)

Başlık	Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)
URL	https://www.youtube.com/watch?v=Yt1uhA2FUQ
Süre	13:10 (13 Dakika 10 Saniye)
Yayınlanma Tarihi	23 Mart 2019
İzlenme Sayısı	936.074
Beğenilme Sayısı	27 B
Beğenilmeme Sayısı	670
Yorum Sayısı	2.418
Olumlu Yorum Sayısı	1318
Olumsuz Yorum Sayısı	183
Nötr Yorum Sayısı	917
Kategori	-
Tanım	Ben Emre Durmuş, bugün “Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)” videosuyla karşınızdayım. Efsane Van kahvaltısı yapmak için yola koyuluyoruz.
Diğer Sosyal Medya Platformlarına veya Web Sitelerine Link Verme Durumu	Aynı video kanalı detaylı bilgi vermek için kendi oluşturdukları web sayfalarına link vermektedirler. Bununla birlikte video sahibi Instagram, Facebook, Twitter, Twitch (canlı yayın) ve Telegram hesaplarına da link vermektedir. Türkçe veya diğer dillerde altyazı girerek destek olmak için Ayrıca mail adresine de yer vermektedir.

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Çalışma için seçilen “Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)” adlı videonun başlığı, videonun içeriğini tamamen kapsamaktadır. Video başlığı, videonun ana fikrini yansıtmakla birlikte, videonun konusunu tam olarak açıklamaktadır. Başlıkta belirtildiği gibi, videodaki kişi Van kahvaltısı yapmak için arkadaşlarıyla anlaşarak İstanbul’dan Van’a seyahat ederek Van kahvaltısı hakkında bilgiler vermektedir. Videodaki kişi Van’a seyahat etmek için Van Gölü Ekspresi’ni tercih edebileceklerini belirtmektedir. Ancak Van’a gidiş için Van Gölü Ekspresi’nde bilet bulamadıklarını sadece dönüş yolculuğu için trende yer bulduklarını belirtmişlerdir.

Videonun tanımına bakıldığında (Youtube’da videoyu açıklayıcı bilgiler) ise videodaki söylemleri ve görüntüleri kısaca özetlemektedirler. Videoda tanıtımda da belirtildiği gibi “Van’a gidiş hazırlıkları, uçak biletleri ve Van Gölü Ekspresi biletlerinin temin edilmesi, İstanbul’dan Van’a gidiş, Van Gölü manzaraları, Van’da yaşam, Van kahvaltısının yapılacağı işletme, Van kahvaltılıkları ve kahvaltıda yer alan yöresel yiyecekler hakkındaki bilgiler (kavut, murtuğa, Van çöreği, Van otlu peyniri, cacık), Van kahvaltısının fiyatı, Akdamar adasına gidiş, Van Gölü tekne gezisi, Akdamar Adası’nın hikayesi, Akdamar Kilisesi görüntüleri, dönüş yolculuğu için Van Gölü Ekspresi ile dönüş yapılacağı belirtilmesi” yer almaktadır.

2. Şematik Yapı

Durum Tanımı

1. *Videonun Anlatım Dili*: Videonun anlatım dilinin Van’a ilk kez gidileceği için heyecanlı olduğu söylenebilir. Anlatımda genelde tanıtım amaçlı bir dil kullanmışlardır. Videoyu anlatan kişi havaalanı çalışanları, uçaktaki yolcular, arkadaşları, Van yerel halkı (taksici ve dolmuştaki yolcular) ve turizm sektöründeki çalışanlar (kahvaltı işletmesinin çalışanları) ile konuşmaktadır. Anlatım dili konuşma ile birlikte görüntüleri de içermektedir. Arkadaşları ile yapılan konuşmalarda Van hakkında onların görüşlerine yer vermektedir. Yerli halkla yapılan konuşmalarda yerli halkın anlatım dili ise bazen anlaşılmaz olmaktadır.

2. *Sonuçlar*: Sohbet şeklinde basit ve sade bir anlatım dili kullanmışlardır. Ulaştırma araçlarının (uçak, taksi, dolmuş, feribot) içerisinden ve turizm işletmeleri ile turizm değerlerinden (Van Kahvaltı salonu ile Akdamar Adası ve Kilisesi) görüntülü olarak anlatım yapmışlardır. Ayrıca videonun arka fonunda bazı müzikler kullanmışlardır. Söyledikleri gibi telefonda arkadaşlarıyla anlaşarak Van Kahvaltısı yapmak için Van’a seyahat etmişler ve Van kahvaltısı yapmışlardır.

3. *Ardalan Bilgisi (Önceki Olay da Dâhil)*: Videoda zaman zaman ardaan bilgisi verilmektedir. Videoyu sunan kişi “Hatta Instagram’dan paylaştım. Şöyle bir video yapmıştım.” ve “seyahatlerde çektiğim fotoğrafları Instagram hesabımdan paylaşıyorum.” diyerek diğer videolara ve sosyal medya hesaplarına gönderme yapmaktadır. Ayrıca videonun kapanış konuşmasında “Yarında yaklaşık 26 saat sürecek bir tren yolculuğumuz var. Yarınki tren videosuyla görüşmek üzere” diyerek Van Gölü Ekspresi’nde yapacağı yolculuğun videosuna gönderme yapmaktadır.

4. **Bağlam Bilgisi:** Van'a gidiş hazırlıkları, uçak biletleri ve Van Gölü Ekspresi biletlerinin temin edilmesi, İstanbul'da Havaalanına gidiş, İstanbul'dan Van'a seyahat, Van'da Havaalanından Kahvaltı salonuna gidiş, kahvaltı salonundan Gevaş ilçesine dolmuş ile gidiş, feribot ile Akdamar Adasına gidiş, dönüş yolculuğu için Van Gölü Ekspresi ile dönüş yapılacağıının belirtilmesi olarak olaylar bir örüntü şeklinde verilmektedir. Video, turizm ve seyahat kültürünün temel göstergelerini yansıtmaktadır.

B. Mikro Yapı

1. **Sentaktik Çözümleme:** Videoda yer alan söylemler günlük konuşma dilindedir. Basit ve herkesin anlayabileceği cümleler kullanılmıştır. Videodaki birçok söz “gideceğiz, yapacağız, bulacağız” gibi gelecek zaman kipinde çekimlenmiştir. Genelde diyalog, röportaj ve tanıtım söylemleri kullanılmaktadır.

2. **Bölgesel Uyum:** Yayınlanan videodaki cümleler arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Anılan sözlerin sebebi açıklanmaktadır. Arka arkaya gelen cümleler birbirini tamamlamaktadır. Cümlelerin ortaya koyduğu yargılar, video içerisinde kendinden sonraki görüntülerle gerekçelendirilmektedir. Ardışık açıdan birbiri ile bağlantılı olarak cümleler video içerisinde işlevsel açıdan da uyum göstermektedir. Van'ın güzelliğinden bahsetmek için, video içerisinde yer alan grup üyelerinden biri “Van muhteşem bir yer” cümlesini kurmuştur. Bu cümleyi gerekçelendirmek için ise “Gölü güzel, insanı güzel, kahvaltısı güzel, dağları güzel, her şeyi güzel, bizi güzel ağırladılar, şimdi gideceğimiz yer daha da güzel” demektedir.

3. **Kelime Seçimleri:** Videodaki kelime seçimleri incelendiğinde, yolculuk, kahvaltı, doğa manzaraları, seyahat planlaması gibi kavramları kapsayan kelimeler yaygın olarak kullanılmıştır. Gastronomi, kültür turizmi ve sosyal medyaya ilişkin ifadeler çoğunluktadır. Videoda Van Gölü Ekspresi ve tren yolculuğu hakkında ise çok fazla kelimeye yer verilmemektedir. Videoda sadece dönüş yolculuğunun planlanması aşamasında “Dönüşte de trenle gelebilir miyiz, şu Van Gölü Ekspresi” ve videonun kapanış konuşmasında “Yarında yaklaşık 26 saat sürecek bir tren yolculuğumuz var. Ankara'ya gideceğiz. Buraya geldiğim için gerçekten çok mutlu oldum. Kendimi çok güzel hissediyorum. Umarım sizde bu videoyu izlerken çok keyif alırsınız. Yarınki tren videosuyla görüşmek üzere” şeklinde belirtilmektedir.

4. **Retorik:** Bu videoda söylemlerin neredeyse tamamı görsel olarak desteklenmektedir. Örneğin; “Yurtdışındayken bütün tanıştığım yabancılara Türk Kahvaltısını göstermek için Google'a Van Kahvaltısı

yazıp kahvaltının fotoğraflarını gösteriyorum.” şeklinde söyleminin ardından sunucu bunu videoda Google arama motoruna Van Kahvaltısı yazarak görüntülerini göstermiştir. Bir başka örnekte ise; “yanıma sadece bu çantayı aldım” diyerek yolculuk için hazırlanmış olduğu çantasını gösteriyor. Dolayısıyla ifade edilenler görsellerle desteklenerek inandırıcılık üst düzeye çıkarılmıştır.

Sosyal medya etkileşiminde etkili bir sosyal medya aracı olan YouTube internet sitesinde “Van Gölü Ekspresi” anahtar kelimesiyle en yüksek izlenme oranına sahip olan “Kahvaltı Yapmak İçin VAN'a Gitmek! (22 TL' ye Efsane Lezzet)” isimli videonun söylem çözümlemesine göre; video da Van Gölü Ekspresi ve turistik tren yolculuğu hakkındaki bilgilere yeteri kadar yer verilmediği görülmektedir. Sadece videonun tanımında “Dönüşte Van Gölü Ekspresi ile döneceğiniz detaylar” diyerek trenin kısımları ve özellikleri, trenin rotası ve saatleri, trendeki 60 durak noktasının isimleri hakkında bilgi vermektedir. Videoda ise birkaç konuşmada tren yolculuğu ve Van Gölü Ekspresi kelimeleri geçmektedir. Bir sonraki videosunda Van Gölü Ekspresi'yle yapacağı dönüş yolculuğuna yer vereceğini belirtmiştir. Bu video izleyiciler tarafından çok fazla izlenme (936.074), beğeni (27 B) ve birçoğu olumlu olmak üzere yorum (2.418) almıştır. Bu durum bir destinasyonun tanıtımında sosyal medyanın çok önemli olduğunu göstermektedir. Videonun yorumlarından da anlaşılacağı üzere; video insanlarda Van'a seyahat etme isteği uyandırmaktadır Ayrıca video da Van'a gidiş yolculuğu için yer bulunamayan ancak dönüş yolculuğunun yapılacağı Van Gölü Ekspresi ve turistik tren yolculukları hakkında insanlarda merak uyandırdığı tespit edilmiştir. Van Gölü Ekspresinin turistlerin sosyal medyada yaptıkları paylaşımların yoğunluğu sebebiyle bir moda hâline geldiği söylenebilir.

Sonuç

Sosyal medya son yıllarda etkili bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Seyahat edilen yerlerin fotoğraflarını ve videolarını çeken insanlar bu görüntüleri sosyal medya platformlarına aktarmaktadırlar. Bu platformlarda etkileşim halinde olan kullanıcılar ise rahatlıkla turistik alanları tanıyabilmektedir. Turistik tren yolculukları ile seyahat etmek ve yaşanılanları sosyal medyada paylaşmak da bir hayli popüler olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı Van Gölü Ekspresi'nin sosyal medya etkileşimleriyle turizme konu olabilecek şekilde değerlendirilmesi ve Van'ın sahip olduğu turizm değerleriyle birlikte Van turizmine katkı sunması oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformu olan

YouTube’da en çok izlenen Van Gölü Ekspresi videosu söylem analizi metoduyla incelenmiştir.

İncelenen videonun gezi maceraları şeklinde müzikler eşliğinde kurgulanması izleyicileri etkilemiştir. 23 Mart 2019 tarihinde yayınlanan bu video izleyiciler tarafından çok fazla izlenme (936.074), beğeni (27 B) ve birçoğu olumlu olmak üzere yorum (2.418) almıştır. Bu durum bir destinasyonun tanıtımında sosyal medyanın çok önemli olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Aktan (2018) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları da turizm faaliyetlerinde yer alan tüm grupların sosyal medyayı bireylere ulaşımda etkin bir araç olarak kullanmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Doğan vd. (2018) tarafından Doğu Ekspresi’ne yönelik yapılan çalışmada da sosyal medyanın turistlerin tatil kararlarında yüksek bir öneme sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Videoda yer alan kişiler arasındaki iletişimin son derece samimi olduğu görülmektedir. Turist-çalışan ilişkilerinin görüldüğü söylemler de bunu doğrulamaktadır. Boarding sırasında havayolu çalışanı videoyu sunan kişiyi tanıyarak “Van’da ne yapacaksın, ne zaman döndün ya en son Şili’de değil miydin” diye sormaktadır. Uçağa binerken bir başka çalışan da “Böyle güzel bir tesadüf olamaz” diyerek videoyu sunan kişi ile fotoğraf çektirmek istemektedir. Fotoğrafın çekilmesinden sonra videoyu sunan kişi çalışana “Instagram’dan bana da gönder fotoğrafı” diyerek samimiyeti ve sosyal etkileşimin önemini göstermektedir. Aynı şekilde Van’daki kahvaltılık salonunda çalışan kişi de kahvaltısındaki yöresel yiyecekleri tanıtırken; “Kavut el değirmeniyle çekilmiş, buğday unuyla yağ karışımı tereyağı ve sıvı yağ efendim. Daha sonra bu da murtuğa un helvası gibi. Bu da cacık içerisinde süt yoğurttan yapılıyor içinde çarliston biberle maydanoz var efendim. Reçeli murtuğa ve kavutun üzerine dökerseniz daha güzel olur. Daha sonra bu da bizim otlu peynirimiz dağ eteklerinde yetişiyor” ifadelerini kullanarak Van’daki çalışanların hem yöreye özgü yiyecekler hakkında bilgi sahibi olduğunu hem de gelen turistlere kibar davranıldığını göstermektedir.

Videolarda yer alan turist-turist ilişkisine bakıldığında samimi bir ortam bulunduğu anlaşılmaktadır. Videoyu sunan kişi ile uçaktaki diğer yolcu arasında geçen diyalogda bunu kanıtlar niteliktedir; “sen youtubersın galiba dimi? şimdi nereye gidiyorsun?” diye sorulan sorulara “aynen abi” cevabı verilmektedir. Videoda yer alan kişiler arasındaki (turist-çalışan ve turist-turist) iletişimin samimi olduğu sonucu Çakmak ve Altaş (2018) tarafından Doğu Ekspresi ile ilgili Youtube’da paylaşılan videoları analiz ettikleri çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Videolarda yer alan turist-yerel halk ilişkisine bakıldığında Van havaalanından kahvaltı salonuna giderken taksici ile videoyu sunan kişi arasında geçen diyalogda taksici kendi şivesiyle Van hakkında konuşarak “Van güzeldir ha, baharlarda ayrı gözeldir, nereden geldiniz siz?” diyerek soruyor “İstanbuldan geldik, bi kahvaltı yapalım dedik” cevabını alınca taksici “kahvaltı için geldiniz Allahı seversen” diyip gülmektedir. Ayrıca video da Akdamar adasına gidecek feribotun bulunduğu yere ulaşmak için binilen dolmuşta yerli halkın turistlere yer vermesinden sonra videoyu sunan kişi tarafından “fark etmedim dolmuştaki herkes ayağa kalkmış bize yer vermiş normalde niye verir ki teşekkür ederiz” şeklinde bu duruma şaşırarak ifadeler kullanılmaktadır. Turistler ve yerel halk arasında geçen bu konuşmalar ve davranışlar Van halkının ne kadar misafirperver, içten ve samimi olduğunu göstermektedir.

Ayrıca videoda Van kahvaltısı hakkında yapılan “25 liraymış hatta kişi başı 22.5 liraya falan geliyor o kadar çay içtik bilmem ne yaptık bi ton yemek yedik fiyat çok uygun değil mi abi” ifadeleri de Van Kahvaltısının lezzetli, çeşidi bol ve fiyatının uygun olduğunu göstermektedir. Yenipınar vd. (2014) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarında da Van şehrine turlarla gelen turistlerin Van’da kahvaltı yapmadan gitmedikleri belirtilmiştir.

Videoda Van Gölü Ekspresi ve tren yolculuğu hakkında ise çok fazla kelimeye yer verilmemektedir. Videoda sadece dönüş yolculuğunun planlanması aşamasında “Dönüşte de trenle gelebilir miyiz, şu Van Gölü Ekspresi” ve videonun kapanış konuşmasında “Yarında yaklaşık 26 saat sürecek bir tren yolculuğumuz var. Ankara’ya gideceğiz. Buraya geldiğim için gerçekten çok mutlu oldum. Kendimi çok güzel hissediyorum. Umarım sizde bu videoyu izlerken çok keyif alırsınız. Yarınki tren videosuyla görüşmek üzere” şeklinde belirtilmektedir. Ancak videonun tanımında “Dönüşte Van Gölü Ekspresi ile döneceğiz detaylar” şeklinde belirtilerek trenin kısımları ve özellikleri, trenin rotası ve saatleri, trendeki 60 durak noktasının isimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu video insanlarda Van’a seyahat etme isteği uyandırmaktadır Ayrıca video da Van’a gidiş yolculuğu için yer bulunamayan ancak dönüş yolculuğunun yapılacağı Van Gölü Ekspresi ve turistik tren yolculukları hakkında insanlarda merak uyandırdığı tespit edilmiştir. Turistlerin sosyal medyada yaptıkları paylaşımlar nedeniyle Van Gölü Ekspresi’nin popüler hale geldiği söylenebilir. Aktan (2018) tarafından yapılan çalışmada da sosyal medyanın turizm faaliyetlerinde daha yoğun kullanılmasının turizm potansiyelinin genişlemesinde önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde Bingöl ve Akoğlan Kozak (2020) tarafından

yapılan çalışmada da sosyal medyanın turistlerin tren seçimini etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Van Gölü Ekspresi yolculuğuna katılan kişilere bakıldığında, genelde öğrenci, genç ve gezgin insanların seyahat ettikleri görülmektedir. Videoda yer alan ve dönüşte Van Gölü Ekspresi ile seyahat edecek kişilerin Van’da katıldıkları turizm faaliyetleri ve yerel değerlerin korunması yönündeki duyarlılıklarının Van ilinin turizmini olumlu yönde etkilediğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, Bingöl ve Akoğlan Kozak (2020) tarafından Türkiye’deki nostaljik tren yolculukları üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Çalışmanın sonucunda, tren yolculuklarını daha çok gençlerin tercih ettiği, çoğunluğunun öğrenci olduğu ve bu grubun düşük gelire sahip olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde Buluk ve Eşitti (2019) tarafından yapılan çalışmada da Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin yüksek eğitilmiş, maceracı, genç turistlerden oluştuğu ve bu turistlerin, geleneklerin ve yöresel değerlerin yaşatılması gibi unsurlara duyarlı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın kapsamı, Van Gölü Ekspresi ile ilgili diğer sosyal medya platformlarında (Instagram, Twitter vb.) yer alan videolar dâhil edilerek genişletilebilir. Ayrıca konu ile ilgili YouTube’daki diğer videolar da incelenebilir. Benzer bir çalışma farklı ana hat tren güzergâhları (Güney Kurtalan Ekspresi, Fırat Ekspresi vb.) ve tren türleri (yüksek hızlı trenler, uluslararası trenler, bölgesel trenler vb.) içinde yapılabilir ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

Turistik tren yolculuklarıyla ilgili sosyal medya paylaşımlarının bir destinasyonun turizmini etkilediğinden dolayı bu konuda turizm işletmelerine ve yerel kamu kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Sosyal medyanın turizm pazarlamasındaki etkinliğini artırmak için çalışmalar yapılmalıdır. Destinasyonda yer alan turizm işletmeleri ve kamu kuruluşları kullandıkları sosyal medya araç sayılarını arttırabilir ve internet ortamında daha etkin tanıtım videolarına yer verebilirler. Sosyal medya platformlarında güncel içeriklerle tanıtımlar gerçekleştirilebilir. Ayrıca toplum içerisinde popülerliği yüksek kişilerin turistik tren yolculukları yapmaları ve bu yolculuklarla ilgili videolarda yer almaları tanıtımın etkinliğini arttıracaktır. Sosyal medyada yer alan Van Gölü Ekspresi ile ilgili videolarda Van ilinin turizmi ve sefer hakkındaki kullanıcı yorumları dikkatle takip edilerek olumlu görüşlerin artırılması için çalışmalar yürütülmelidir. Van Gölü Ekspresi’nin sefer sayısının artırılmasıyla da destinasyona yönelik artan talep karşılanabilecektir. Artan talep karşısında Van Gölü Ekspresi güzergâhı boyunca sahip olunan doğal güzellikler korunmalıdır.

Kaynakça

- Aktan, E. (2018). Sosyal Medyanın Turizm Pazarlamasındaki Rolünün Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 228-248.
- Alkan, A. (2018). Alternatif Bir Turizm Rotası: Kurtalan Ekspresi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (4), 1016-1038.
- Apostol, L., Paraschiv, V. ve Ursu, A. V. (2019). Technogenic Landscape of Narrow Gauge Railways in Romania and Their Touristic Valences. *Annals of Spiru Haret University. Journalism Studies*, 20 (2), 2019, 168-188.
- Bagnoli, L. (2016). Slow Tourism and Railways: A Proposal for The Italian-French Roia Valley. *Dos Algarves: A Multidisciplinary e-Journal*, 27, 120-136.
- Başdoğan, G. (2019). Merkezden Taşraya Turizm Politikalarının Yansımaları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek-1 Özel Sayı, 69-88.
- Baytar, İ. ve Doğan, M. (2018). Bahçesaray İlçesinin Turizm Kaynakları ve Cittaslow Potansiyeli. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek-1 Özel Sayı, 177-199.
- Bingöl, S. ve Akoğlan Kozak, M. (2020). Turistik Tren Yolculuklarına Nostaljik Yaklaşım: Doğu, Güney Kurtalan Ve Van Gölü Ekspresleri. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7 (3), 325-349.
- Bingöl, S. ve Çakır, P. G. (2020). Van Gölü Kıyılarını Ziyaret Eden Kırsal Turistlerin Özellikleri. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4 (1), 106-120.
- Bramo, F. (2013). The Role of Railway Infrastructure on The Tourism Development (Case Albania). *Albanian Journal of Agricultural Sciences*, 12 (2), 297-300.
- Buluk, B. ve Eşitti, B. (2019). Batıdan Doğuya Yavaş Seyahat: Doğu Ekspresi'nin Kars'ın Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 159-176.
- Carteni, A. ve Henke, I. (2017a). External Costs Estimation in A Cost-Benefit Analysis: The New Formia-Gaeta Tourist Railway Line in Italy. *The 17th IEEE International Conference on Environment and Electrical Engineering*, 1-6.
- Carteni, A. ve Henke, I. (2017b). Feasibility Studies through Quantitative Methods: The Revamping of a Tourist Railway Line in Italy. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Transport and Vehicle Engineering*, 11 (9), 1204-1208.

- Cihangir, E., Demirhan, Ö. ve Şeremet, M. (2020). Kırsal Turizm Potansiyelinin Ortaya Çıkarılmasında Kırsalda Kadının Durumuna Bir Bakış: Van Otlı Peyniri Üretimi Örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 25 (42), 199-222.
- Çakmak, V. ve Altaş, A. (2018). Sosyal Medya Etkileşiminde Tren Yolculukları: Doğu Ekspresi ile İlgili Youtube Paylaşım Videolarının Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1), 390-408.
- Çetin, İ. (2016). Van İlinin Turizm Potansiyeli ve Bölgesel Entegrasyon (Yabancı Sermaye Politikası) Kapsamında Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 572-588.
- Çomu, T. (2012). *Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: Youtube Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Derinalp Çanakçı, S., Çanakçı, T. ve Geçgin, E. (2019). Kars İlinin Destinasyon İmajı ve Doğu Ekspres'i Deneyimi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 1876-1896.
- Doğan, M., Pekiner, A. B. ve Karaca, E. (2018). Sosyal Medyanın Turizm ve Turist Tercihlerine Etkisi: Kars- Doğu Ekspresi Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (3), 669-683.
- Doğaner, S. (1998). Türkiye Ulaşım Sistemleri Turizm ve Çevre İlişkileri. *Coğrafya Dergisi*, 6, 1-25.
- Dondurucu, Z. B. ve Uluçay, A.P. (2015). Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi: Eşcinsellere Yönelik Nefret Söylemi İçeren Videoların Youtube Üzerinden İncelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (3), 875-902.
- Eryılmaz, B. ve Yüçetürk, C. (2018). Genç Turistlerin Doğu Ekspresi Seferleri Tercihlerinde Instagram'ın Rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (4), 210-228.
- Eser, E. ve Asmadili, V. U. (2019). Bir Kültür Mozaği Olan Ani Kentine Götüren Raylar: Turistik Doğu Ekspresi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (4), 2132-2166.
- Gürbüz, S. ve Aydın, B. O. (2018). İslami İnanç Destinasyonlarının Tanıtımında Youtube Videolarının Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 539-568.
- Henderson, J. (2011). Railways as Heritage Attractions: Singapore's Tanjong Pagar Station. *Journal of Heritage Tourism*, 6 (1), 73-79.

- Isaac, R. K. ve Eid, T. A. (2019). Tourists' Destination Image: An Exploratory Study of Alternative tourism in Palestine. *Current Issues in Tourism*, 22 (12), 1499-1522.
- Kaya, F., Cankül, D. ve Demirci, B. (2013). Türkiye'nin İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Akdamar Kilisesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (24), 13-24.
- Keleş Eriçok, A. (2019a). Küreselleşme Bağlamında Van'ın Kent Turizmi Olanaklarının Değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 171-191.
- Keleş Eriçok, A. (2019b). Van Gölü Havzası'nda Kültür Rotası Önerisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 173-199.
- Kılıcı, Ş., Dondurucu, Z. B. ve Uran, A. B. (2017). Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi: İslam Karşıtlığı Bağlamında Nefret Söylemi İçeren Videoların Youtube Üzerinden İncelenmesi. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, Özel Sayı 8 (30), 155-187.
- Kılıçhan, R. ve Köşker, H. (2015). Destinasyon Markalaşmasında Gastronominin Önemi: Van Kahvaltısı Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3 (3), 102-115.
- Koçak, R. (2020). Kitlelerin Doğu Ekspresini Keşfi Bağlamında Yaratıcı Sınıf ve Yaratıcı Endüstrilerin Rolü: Kars İli Örneği. *Uluslararası Halk Bilimi Dergisi*, 3 (4), 24-38.
- Korkusuz, T. ve Özdemir, M. (2020). Turistik Ürün Çeşitlendirmede Sosyal Medyanın Etkisine Bir Örnek: Doğu Ekspresi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 143-160.
- Lee, C. F. ve Chen, K. Y. (2017). Exploring Factors Determining The Attractiveness of Railway Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 34 (4), 461-474.
- Loredana, V., Cornelia, P., Diana, M., Ramona, C. ve Ioan, P. (2019). The Use of The Train as The Tourist Transport. *Lucrari Stiintifice Seria I*, 21 (3), 256-262.
- Meriç, S. ve Babur, Y. (2020) Çalışan Memnuniyetine Etki Eden Faktörler: Otellere Yönelik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (74), 812-827.
- Meriç, S. ve Bozkurt, Ö. (2017). Van Gölü'nün Rekreasyonel Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi İle Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 3(1), 154-167.

- Michniak, D. (2016). Role of Railway Transport in Tourism: Selected Problems and Examples in Slovakia. *Quaestiones Geographicae*, 35 (4), 107-120.
- Ming Su, M. ve Wall, G. (2009). Destination and En-Route Experiences among Train Travellers to Tibet. *Tourism Recreation Research*, 34 (2), 181-190.
- Mir, I. A. ve Rehman, K. U. (2013). Factors Affecting Consumer Attitudes and Intentions toward User-Generated Product Content on Youtube. *Management & Marketing Challenges for the Knowledge Society*, 8 (4), 637-654.
- Nisar, T. M. ve Prabhakar, G. (2018). Trains and Twitter: Firm Generated Content, Consumer Relationship Management and Message Framing. *Transportation Research Part A*, 113, 318-334.
- Özbay, G. ve Çekin. A. (2020). Turizm, Ulaşım ve Sosyal Medya Etkileşimi: Doğu Ekspresi ve Kars'taki Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 327-344.
- Özer, S. ve Babur, Y. (2020). Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Sosyalizasyonun İşgörenlerin Performansına Etkisi: Van İli Örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 114-126.
- Pektaş, F. (2018). The Effect of Lifestyle on The Demand for Alternative Tourism, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (1), 187-198.
- Saatçı, G. (2019). Coğrafi İşaretleli Yiyeceklerin Tanıtım Unsuru Olarak Yöresel Yemekler Kapsamında Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 358-374.
- Sarı, Y., Kılıçlar, A. ve Seçilmiş, C. (2011). Yüksek Hızlı Tren (YHT) Yolcularının Kişisel Değişkenler Açısından Memnuniyet Algılamalarının Değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22 (2), 127-138.
- Suna, B. ve Yıldız, E. (2020). Nostaljinin Turizme Yansıması: Doğu Akdeniz Nostalji Ekspresi Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(46), 584-604.
- Surat, H. ve Dinç, C. (2020). Gevaş İlçesinin Kırsal Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi İle Değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 23-36.
- Taş, M., Ünal, A. ve Zengin, B. (2019). Sosyal Medyanın Turistlerin Satın Alma Kararları Üzerindeki Etkisi: Erzincan-Kemaliye Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (3), 2226-2250.

- Taylan, H. H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 63-76.
- Teixeira, J. E. M. (2017). The Role of Promotional Touristic Videos in The Creation of Visit Intent to Barcelona. *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 3 (1), 463-490.
- Triarchi, E. ve Karamanis, K. (2017). The Evolution of Alternative Forms of Tourism: A Theoretical Background. *Business & Entrepreneurship Journal*, 6 (1), 39-59.
- Van Dijk, T. A. (1988). *New Analysis: Case Studies of International and National News in The Press*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Van Hagen, M., De Bruyn, M. ve Ten Elsen, E. (2017). The Power of a Pleasant Train Journey. *Transportation Research Procedia*, 26, 177-186.
- Yenipınar, U., Köşker, H. ve Karacaoğlu, S. (2014). Turizmde Yerel Yiyeceklerin Önemi ve Coğrafi İşaretleme: Van Otlu Peyniri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2 (2), 13-23.
- Yılmaz, B. ve Aşur, F. (2019). Sürdürülebilir Kıyı Turizmi ve Rekreasyonel Kullanımda Peyzaj Tasarım Önerisi: Van Gölü Kıyısından Bir Örnek. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek-1 Özel Sayı, 275-290.
- Yüce, A., Samsa, Ç. ve Meriç, K. (2019). Effects of Nostalgia Proneness on Consumer-Based Brand Equity: A Case Study on The Eastern Express. *Mehmet Akif Ersoy üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 199-212.
- Zahid, B. ve Amir. D. (2018). Route Tourist Railway Banovići – Zlača. *Archives for Technical Sciences*, 18 (1), 49-54.
- <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> (Erişim Tarihi: 26.01.2021).
- <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/trenler/anahat-trenleri/> (Erişim Tarihi: 29. 01. 2021).
- <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/van-golu-ekspresi/> (Erişim Tarihi: 28. 01. 2021).
- <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/kesfet/15/> (Erişim Tarihi: 29.01.2021).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 831-854

**Yerel Yönetimlerde Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma:
Van Edremit Belediyesi Örneği**
*A Research on Usage of Social Media at Local Governments:
The Case of Van Edremit Municipality*

• **Kemalettin ERYEŞİL***
Hakan ALPTÜRKER**
Yasin TAŞPINAR***

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Şırnak/Türkiye.

Asst. Prof., Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Şırnak /Turkey.
kemalettineryesil@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4678-8249

**Dr. Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Silifke Taşucu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Silifke/Mersin/Türkiye.

Dr. Lec., Selçuk University, Silifke Taşucu, Department of Management and Organization, Silifke/Mersin/Turkey.
alpturker@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4389-0715

***Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Beşşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Beşşehir/Konya/Türkiye.
Asst. Prof., Selçuk University, Faculty of Ali Akkanat Faculty of Management, Department of Management Information Systems, Beşşehir/Konya/Turkey.
yasintaspinar@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4116-9801

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

01/02/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

22/02/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atr: Eryeşil, K., Alptürker, H. & Taşpınar, Y. (2021). Yerel Yönetimlerde Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma: Van Edremit Belediyesi Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 831-854

Citation: Eryeşil, K., Alptürker, H. & Taşpınar, Y. (2021). A Research on Usage of Social Media at Local Governments: The Case of Van Edremit Municipality. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 831-854

Öz

Belediyeler yerel yönetim faaliyetinin mekânsal bağlamda yürütülmesinin önemli aktörlerindedir. Seçilmiş yöneticiler olarak yerel yönetimlerin idarecileri şeffaflık, hesap verebilirlik, etkinlik, adalet ve katılım gibi konulara öncelikler vermek durumundadırlar. Söz konusu öncelikler vatandaşların rızasını ve yönetimin meşruiyetini artırmakta, yerel yönetimlerin faaliyet gösterdiği alanları daha yaşanılır kılmaktadır. Bu noktada iletişim ve etkileşim öne çıkmaktadır. İletişim ve etkileşimin en etkin araçlarından bir de günümüz medya dünyasını derinden etkileyen sosyal medya uygulamaları ve platformlarıdır. Sosyal medyanın etkin kullanımı takipçilere ulaşmayı ve onları yönlendirip etkilemeyi kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede çalışmamızın temel amacı Van Edremit Belediyesi'nin sosyal medya faaliyetlerinin belediyenin twitter sayfası üzerinden izlenerek analiz edilmesidir. Konuyla ilgili olarak çalışmada MAXQDA programı kullanılarak analiz yapılmış ve şu sonuca ulaşılmıştır; Twitlerde genel olarak pandemi kısıtlamaları, hava durumu bildirimleri ve ziyaretler gibi konulardaki açıklamalar öne çıkmaktadır. Yönetişim uygulamalarının da bir ölçüde kullanıldığı görülen sayfa daha çok tek yönlü iletişim amacıyla kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Sosyal Medya, İçerik Analizi, Van Edremit Belediyesi

Abstract

Municipalities are among the important actors in the spatial context of local administration activities. As elected administrators, mayors of local governments have to give priority to issues such as transparency, accountability, efficiency, justice and participation. These priorities increase the consent of the citizens and the legitimacy of the administration and make the areas where local governments operate more liveable. Communication and interaction come to the fore at this point. One of the most effective tools of communication and interaction is social media applications and platforms that deeply affect today's media world. The effective use of social media makes it easier to reach followers and to direct and influence them. In this context, the main purpose of our work is to analyse the social media activities of the Van Edremit Municipality through the municipality's twitter page. In accordance with that aim an analysis has been made using the MAXQDA program and those results have been achieved; statements on issues such as pandemic restrictions, weather notifications and visits come to the fore, in general. The page, where governance practices are also observed to be used to some extent, has been used mostly for one-way communication.

Keywords: Local Governments, Social Media, Content Analysis, Van Edremit Municipality

Giriş

Merkezden ve yerinden yönetimin ilkesel farklılıkları ve birbirine göre avantaj ve dezavantajları bulunabilmektedir. Merkezi yönetim fikrinin arkasında yatan genellik ve ortak faydanın aksine yereldeki ortak ihtiyaç ve taleplerin karşılanması ilkesine göre hareket eden yerel yönetimler, mekânsal yakınlığın avantajlarına sahiptir. Merkezi idareye bildirilmesi ve merkezi idarenin müdahalesinin güç olduğu konularda yerel yönetimler haber alma ve sorun çözüme oldukça etkilidirler. Hizmet yerinden yerel yönetimlerden farklı olarak coğrafi yerel yönetimlerin seçimle işbaşına gelme gibi demokratik bir yönü de öne çıkmaktadır. Bu bakımdan belediyeler, seçimle işbaşına gelen yöneticilerin idaresinde mekân bakımından aynı ortamı paylaştığı paydaşlara ve vatandaşlara hizmet veren kuruluşlardır. Dolayısıyla belediyelerin bahsedilen paydaşlar ve vatandaşlarla ilişkisini aktif ve etkin bir iletişim kanalı üzerinden geliştirmesi gerekmektedir.

Sosyal medya bu yöndeki ihtiyacı karşılayabilecek bir araç olarak öne çıkmaktadır. Nitekim günümüz medya sistemlerinin operasyonel ve kurumsal güç dengesini sarsan (Van Dijck ve Poell, 2013: 3) sosyal medya, tüm dünyada milyonlarca insanın günlük yaşamının önemli bir parçası haline gelmiştir. İnsanların birbirleriyle iletişim kurma, alışveriş yapma, eğlendirme ve günlük olarak çalışma şekillerini derinden etkileyen sosyal medyaya katılım her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla başta belediyeler olmak üzere yerel

yönetimler, pek çok vatandaşın aktif olarak kullandığı bu platformları onlarla etkileşimde bulunmak üzere kullanabilecektir.

Bu çalışmanın temel amacı da bir yerel yönetim örneği olarak Van şehrinde bulunan Edremit Belediyesi'nin bu konudaki etkinliğinin tespit edilmesidir. Bahsedilen amaç çerçevesinde söz konusu belediyenin twitter sayfasında paylaşılan mesajların içeriği MAXQDA programı vasıtasıyla analiz edilip incelenerek sınıflandırılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında paylaşılan mesajların yoğunlaştığı alanlar ve konular belirlenerek, belediyenin twitter hesabının daha çok hangi amaçla kullanıldığı değerlendirilecektir.

1. Bir Yerel Yönetim/Yönetişim Modeli Olarak Belediyeler

Merkezden ve yerinden olmak üzere ikili bir tasnif temelinde örgütlenen kamu yönetimi (Özkartal ve Yaşar, 2019: 1933; Övgün ve Taşcier, 2019: 23; Özkartal ve Çalışkan, 2020: 36) içerisinde yerel yönetimler, buldukları alandaki halkın mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere yetkilendirilmiş kamu tüzel kişisidir. Kuruluş, karar alma ve seçilme mekanizmaları Anayasa çerçevesinde belirlenmiştir (Bölükbaşı ve Yıldız, 2010: 227; Taşpınar, Alptürker ve Şahin, 2015; Özkartal, Afşaoğlu ve Yıldız, 2018: 57).

Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki hizmet bölüşümü yerindelik/yerindenlik, hizmetin fayda ve maliyet alanı, ekonomik verimlilik, siyasi sorumluluk, idari etkinlik ve ölçek ekonomileri gibi kıstaslara göre belirlenmektedir (Eryılmaz, 2014: 176-178). Yerel yönetimlerin özelliklerini ise Anayasa'da belirtilen çerçevede aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Eryılmaz, 2014: 179):

- ✓ İl veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarının karşılanması amaçlı kamu tüzel kişisidirler,
- ✓ Karar organları seçimle belirlenmektedir,
- ✓ Kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir.
- ✓ Seçilmiş organlarının, bu sıfatı kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri konusundaki denetim yargı yolu ile olur.
- ✓ Görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma veya kovuşturma açılmış organları veya bunların üyelerini, İçişleri Bakanı geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar görevinden uzaklaştırabilir.
- ✓ Seçimleri istisnai durumlar dışında beş yılda bir yapılmaktadır.

- ✓ Yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetimin idari vesayet yetkisi bulunmakta olup bu yetki kanunla düzenlenir.
- ✓ Yerel yönetimler Cumhurbaşkanının izni ile kendi aralarında birlik kurabilirler (5355 SK, md. 4).
- ✓ Yerel yönetimler ve merkezi yönetim arasındaki karşılıklı bağ ve ilgiler kanunla düzenlenmektedir.
- ✓ Yerel yönetimlere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlar.
- ✓ Büyük yerleşim merkezleri için kanunla özel yönetim biçimleri oluşturulması mümkündür.
- ✓ Mali işlemleri, Sayıştay tarafından denetlenmektedir.

Yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde merkezi idare teşkilatı hiyerarşisine tabi olmayan (Parlak ve Sobacı, 2010: 13) ve mekânsal bir yönetim modeli olan belediyeler kentsel yerleşimler temelinde kurulmuş ve örgütlenmişlerdir. Bu kentsel yerleşim alanlarında tarımsal üretim yapılmamakta; sanayi ticaret ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşan iktisadi faaliyetler gerçekleştirilmekte olup, belediyelerin görev ve gelirleri üzerinde etkili olan da bu faaliyet alanlarıdır (Güler, 2011: 289). Söz konusu faaliyet alanının merkez ve yerel arasındaki paylaşımı ise merkeziyetçilikten adem-i merkeziyetçiliğe değişebilen bir niteliğe sahiptir.

Türkiye’de Osmanlı’dan devralınan bir merkeziyetçilik / ademi-i merkeziyetçilik konusunda bir ikilem mevcuttur ve belediyelerin de dahil olduğu yerel yönetimler özerkleşme ile yan yana getirildiğinde çok uçlarda çığırsımlara neden olabilmıştır (Güler, 2005: 225-242; Reyhan, 2007). Dolayısıyla uzunca bir dönem toplumla ilişkiler merkezi idarenin uhdesinde bir görünüme sahip olmuştur. Türkiye’de belediyeler noktasında toplumcu anlayışın ortaya çıkışı 1970’li yıllara tekabül etmekle birlikte, liberal anlayış 1980’lerden itibaren baskın gelerek, bu dönemde belediye hizmetleri daha çok merkezi yönetimin çekildiği alanlarda yoğunlaşmıştır. 1990’lı yıllarca tekrar hareketlenen sosyal belediyecilik uygulamaları, 2000’lerden itibaren hayatın içine çok daha fazla yerleşerek bu alandaki reformlar ve yasal düzenlemelerin dayanağını oluşturmuştur (Seçkiner ve Ömürgönülşen, 2018: 2-3). Demokratikleşme çabaları içerisinde sayılabilecek olan bu reform ve düzenlemeler, vatandaşlar nazarında rıza ve meşruiyeti hedefleyen çabalardır.

Demokrasi özü itibariye siyasal alana ait olması ve bir arada olunanlar adına karar vermeyi içermesi bakımından katılım ve

katılımda eşitlik bu noktada bir ön şart hüviyetindedir (Beetham, 1996: 30). Yerel düzeyde yürütülen siyaset, tipik bir yönetimi ele geçirme mücadelesinden öte, yerelin çevresindeki değişimlerden etkilenen tüm örgütlü ve bireysel aktörlerin de etkileşimde bulunduğu bir süreçtir. Bu bakımdan yerel yönetimler dışında alansal anlamda kır/kent/köy çevresini paylaşan yerel aktörler ve bireyler de bahse konu çevreye ilişkin konu ve sorunları yerel gündemler haline getirerek yerel politikalara dönüştürme çabası içindedirler (Köklü, Cansever ve Kiriş, 2017: 51). Katılım olarak adlandırılan bu süreç, yerel yönetimlerin vatandaşlarla olan ilişkilerini seçim dönemi ile sınırlamak yerine görev süresi boyunca gerçekleştirilen faaliyetlerde somutlaştırmasına imkân vermektedir.

Vatandaşların kamusal karar süreçlerine etkin katılımı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gündeminde konulardan biri olup, bu bağlamda pek çok çalışma ve uygulama geliştirilmiştir (Aydemir Uslu ve Yılmaz, 2018: 114). Nitekim vatandaşlara yakınlığı ve erişilebilirlik olanakları ile öne çıkan (Stoker, 1996: 23) yerel yönetimler ve demokrasi arasında kendi kendini yönetme ilkesi bakımından önemli bir bağ bulunmaktadır. Demokratik sistemin işlerliğinin artırılması da bu bakımdan yerel yönetimlere halk katılımının sağlanmasına bağlıdır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 81-82). Berlin örneğinde olduğu gibi sosyal şehir uygulamaları katılımcı süreçlerin desteklenmesi ve yerel düzeyde kapasite artırımını hedeflemektedir (Başaran Uysal, 2016: 32).

Bu çerçevede yerel yönetimler erişilebilirlik, bilgilendirme, şeffaflık (Alptürker ve Göküş, 2019: 8), mali etkinlik, demokratik yönetim, zamandan tasarruf ve vatandaş memnuniyeti gibi hususları dikkate almak durumundadırlar (Şahin, Bayrakçı, Taşpınar ve Söylemez, 2013: 60). Söz konusu çabaların karşılanmasında yerel yönetimlerin elini güçlendirecek konuların başında yerel özerklik gelmektedir. Yerel özerklik yerel yönetimlerin faaliyetlerini daha etkin şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli bir özellik olarak yoğun biçimde vurgulanmaktadır. Yerel özerklik; (1) yerel yönetimlere artan yerel hizmet taleplerini karşılamak üzere yetki ve esneklik sağlamak (2) yerel yönetimlerin kendi durum ve ihtiyaçları ile en uyumlu yönetsel yapı ve biçimini belirlemesine imkân vermek (3) yerel yönetimleri merkezin müdahalesinden, merkezi yönetimi de yerel yönetimlerin talep ve baskılarından kurtarmak olmak üzere üç temel amaca hizmet etmektedir (Koyuncu ve Coşkun, 2003: 284).

Yerelleşmenin başarısı ve etkin bir yerel yönetimler ağının oluşturulabilmesi özelde yerel yönetimlerin, genelde ise kamu yönetiminin pek çoğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile de (Karakılçık ve Küçük, 2019: 86-88) uyumlu olan birtakım özelliklere

sahip olması gerekmektedir. Bunları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Nibbering ve Swart, 2008: 260'dan aktaran Cumhur, 2017: 3-4):

✓ Yerel yönetimlere siyasi, idari ve mali açıdan daha fazla özerklik sağlanarak; sorumluluk, kapasite ve kaynakları dengelenmelidir.

✓ Merkezi otorite yoksulluğu azaltmak için stratejiler geliştirirken; sahip olunan kaynakların kısıtlılar lehine yeniden dağıtması ve bu bireylerin temel kamu hizmetlerine ulaşması noktasında yerel yönetimlerin gönüllü ve muktedir olması sağlanmalıdır.

✓ Sivil toplum örgütleri ve özel sektör ile iş birliği yapmaları için yerel yönetimler teşvik edilmeli ve bunu gerçekleştirebilecek idari serbestliğe sahip olmalıdır.

✓ Meşruiyetlerinin temeli olan serbest seçimler, adil ve demokratik yönetim uygulamaları yerel yönetimlerin görevlerini yapabilmeleri için elverişli hale getirilmelidir.

✓ Merkezi otorite ve yerel yönetimler başta olmak üzere idareler arası ilişkiler ile görev ve kaynak dağıtımı, sürdürülebilirliğe hizmet edecek şekilde oluşturulmalıdır.

✓ Dikey ve yatay hesap verebilirlik kamu yönetimi düzleminde yaygınlaştırılmalı; kalite, şeffaflık ve yolsuzlukla mücadele için uygun ortam oluşturulmalıdır.

✓ Aktif vatandaşlık bilinci güçlü topluluklar üzerinden geliştirilerek bilgiye erişimi artan vatandaşların merkez-yerel dengesinde fikir beyan etmesinin önü açılmalıdır.

Tüm bu gereklilikler dikkate alındığında görülmektedir ki; vatandaşların ihtiyaçlarının kendilerine en yakınındaki siyasal örgütlerce karşılanması fikrine dayanan yerel yönetim, demokratik olgunluğun gelişmesine de önemli katkılarda bulunmaktadır. Yöneten yönetilen arasındaki mesafenin en aza indiği bu modelde temsil, katılım ve demokratik tercih olanakları artarken, yerel düzeyde bahsedilen çerçevede alınan kararların isabet oranı da yükselmektedir (Adıgüzel, 2018: 2; Aydemir Uslu ve Yılmaz, 2018: 114). Dolayısıyla bu yakın konumun bir avantaja çevrilmesi, karşılıklı iletişim ve etkileşim olanaklarının üst düzeyde kullanılmasına bağlıdır. Günümüz etkin iletişim olanaklarından sosyal medya da yerel yönetimler ve özelde belediyelerin yoğunlukla faydalanması gereken bir araç olarak görünmektedir.

2. İletişimin Bir Aracı Olarak Sosyal Medya ve Önemi

Sosyal medya günümüzde giderek artan bir talep ve kullanıma konu olmaktadır. Dijital çağda tüm hizmetlerin ve etkinliklerin yavaş yavaş çevrimiçi olarak kullanılabilir hale gelmesiyle birlikte, Facebook, Twitter ve YouTube gibi popüler sosyal medya araçlarını kullanan kişi sayısı şaşırtıcı seviyelere ulaşmıştır. 2004 yılında kurulan ve dünyaya daha açık ve bağlantılı hale getirme misyonunu benimseyen Facebook, 2014 yılında aylık 1,35 milyar aktif kullanıcıya sahip iken (Sobaci, 2016: 3) 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla 2,7 milyar aktif kullanıcıyı sahip olmuştur (Yurduneri, 2020). 2006 yılında kurulan ve herkesin fikir ve bilgilerini oluşturmasına ve özgürce paylaşmasına olanak tanıyan Twitter'ın 2014 yılında 284 milyon aktif aylık kullanıcısı bulunuyor iken (Sobaci, 2016: 3) 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla 330 milyon aktif kullanıcıya sahip bulunmakta ve günde 500 milyon twit atılmaktadır (Kabacan, 2020). Twitter, kullanıcıların aramalarda metni bulabilmeleri için paylaşabilecekleri ve etiketleyebilecekleri 140 karaktere kadar paylaşımlara izin vermektedir. Bireyler başkalarını "takip edebilmekte", "twitler" ve "retwitleme" yoluyla bilgileri daha fazla yayabilmektedir. Kullanıcıların video yükleyebileceği, paylaşabileceği ve izleyebileceği en popüler video paylaşım platformu ise YouTube'dur. Artık Google'ın sahibi olduğu bu platforma 2010'da her dakika yaklaşık 35 saatlik video yükleniyordu (Ellison ve Hardey, 2014: 24). Günümüze geldiğimizde her ay 2 milyardan fazla kullanıcı YouTube'u ziyaret etmektedir (Kabacan, 2020).

Sosyal medyanın temel ilkesi, içeriği başkalarıyla paylaşma yeteneğidir. İçerik yüklemek için kullanıcılar genellikle kaydolmakta ve bir profil oluşturmaktadır. Platforma ve amaca bağlı olarak kullanıcılar, profillerinin tamamının veya seçilen içeriğin herkese açık olarak ya da yalnızca belirli kitleler tarafından görülebileceğini seçmekte özgürdür. İçerik türleri kısa durum güncellemeleri, daha uzun metin parçaları, bağlantılar, resimler, ses veya video dosyaları, yayınlar veya CV ile ilgili öğeler olabilmektedir. Diğer kullanıcılar daha sonra yeni içerik hakkında düzenli güncellemeler almak için bir profile abone olabilmektedirler. Bu bağlantı otomatik olarak karşılıklı olabilmekte veya platforma bağlı olarak seçiciliğe izin verebilmektedir. Örneğin, Facebook'ta arkadaş olmak veya LinkedIn'de bağlantı kurmak, her iki kullanıcının da birbirlerinin güncellemelerini göreceği anlamına gelirken, Twitter veya Google + kullanıcıları yeni bir kişiyi takip edip etmemeye karar verebilmektedir. İçerik, etiketler veya hashtag'ler (#) kullanılarak dizine eklenebilmektedir. "Etiketler", fotoğraflara, blog gönderilerine vb. atfedildiğinde, kullanıcıların belirli bir konuyla ilgili içeriği daha kolay bulmasını sağlayan anahtar kelimelerdir. "Hashtag"

terimi benzer bir kavramı tanımlamaktadır. Herhangi bir kelime, kelime öbeği veya kısaltmanın önüne # hash sembolünün eklenmesi, onu, tıklandığında belirli hashtag'i içeren tüm içeriği tek bir akışta görüntüleyen bir bağlantıya dönüştürmektedir. Belirli bir konu hakkında konuşmaları başlatmak ve harmanlamak için bir hashtag kavramı artık hem popüler (örneğin TV şovları veya radyo yayınları için) hem de akademik kültürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Osterrieder, 2013: 3).

Sosyal medya terimi, iletişimi etkileşimli bir diyaloga dönüştürmek için web tabanlı ve mobil teknolojilerin kullanımını ifade etmektedir. Sosyal medya, dergiler, internet forumları, web blogları, sosyal bloglar, mikrobloglar, wikiler, podcast'ler, fotoğraflar veya resimler, videolar, derecelendirme ve sosyal yer imleri de dâhil olmak üzere birçok farklı şekilde yer almaktadır. Dünya bir sosyal medya devriminin ortasında olduğu için facebook, twitter, myspace, skype gibi sosyal medyanın iletişim amacıyla yoğun bir şekilde kullanıldığı çok açıktır. Bu iletişim şekli bir kişi veya bir grup insanla olabilir. Bugün insanların çoğu, özellikle gençler, akranlarıyla iletişim halinde olmak için çeşitli sosyal medya araçlarını kullanmaktadır. Sosyal medya kullanımının avantajları olduğu gibi birtakım dezavantajları da vardır. Sosyal medyanın en önemli avantajlardan biri, farklı insan grupları arasında bilgi ve haberin çevrimiçi paylaşılmasıdır. Bu çevrimiçi bilgi paylaşımı, özellikle eğitim kurumlarının öğrencileri arasında insanlar arasındaki iletişim becerilerindeki artışı da teşvik etmektedir. Ayrıca sosyal medya, birbirinden uzakta olanları bedenen olmasa da algısal olarak birbirine yakınlaştırmaktadır. Sosyal medya araçlarının kullanımının bir dezavantajı ise, kötüye kullanım neticesinde insanların mahremiyetine müdahale edilmesidir. Bu tür durumlar, bu tür medyanın kullanımının etik yönünü göz önünde bulundurarak tehlikeli olaylara yol açabilmektedir (Baruah, 2012: 1).

O'Reilly, (2005)'ye göre sosyal medya, genellikle Web 2.0 veya ortak web ile eşanlamli olarak kabul edilen, belirli cihazlara veya araçlara dayalı olarak tekno-merkezli olarak kavramsallaştırılmıştır. Web 2.0, sürekli gelişen ve yayılan kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe dayanan web tabanlı, iş birliğine dayalı araçları ifade etmektedir (Carr ve Hayes, 2015: 49).

Sosyal medyayla ilgili farklı disiplinlerden farklı araştırmacılar tarafından birçok tanımı olmasına rağmen sosyal medyanın özellikle disiplinler arasında resmi, özlü ve karşılıklı olarak mutabık kalınan bir tanımının eksikliği devam etmektedir. Sosyal medyanın ortak bir tanımının olmaması, bu kavramın birden fazla çağrışımına neden

olabilmekte ve bu da teori ve araştırmaya rehberlik edecek ortak bir anlayış oluşturmayı zorlaştırmaktadır (Carr ve Hayes, 2015: 48).

Russo, Watkins, Kelly ve Chan (2008:22) sosyal medyayı “çevrimiçi iletişimi, ağ kurmayı ve / veya iş birliğini kolaylaştıranlar” olarak tanımlamaktadır. Kaplan ve Haenlein (2010: 61) sosyal medyayı “Web 2.0’ın ideolojik ve teknolojik temellerini temel alan ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin oluşturulmasına ve paylaşılmasına izin veren bir grup internet tabanlı uygulama” olarak tanımlamaktadır. Lewis (2010:2) sosyal medyayı “insanların bağlantı kurmasına, etkileşime girmesine, içerik üretmesine ve paylaşmasına izin veren dijital teknolojiler” olarak tanımlamaktadır. Fuchs, (2014: 36) ise sosyal medyayı “geleneksel kurumsal kurum ve kuruluşların çerçevesi dışında paylaşma, birbirimizle iş birliği yapma ve toplu eylem yapma becerimizi artıran araçlar” olarak tanımlamaktadır.

Bu bağlamda sosyal medyanın temel özelliklerini ise “katılım, açıklık, sohbet, topluluk ve bağlantı” şeklinde ifade edebiliriz. Katılım; sosyal medya ile ilgili tüm tarafların katkılarını ve geri bildirimlerini teşvik etmektedir. Açıklık; çoğu sosyal medya türü oylamaya, geri bildirim, yorumlara ve bilgi paylaşımına açıktır. İçeriğin erişimi ve kullanımı konusunda nadiren engeller vardır. Sohbet; sosyal medya, sohbet için bir temel oluştururken ve iki yönlü iletişim araçları olarak görülürken, geleneksel medya, içeriğin bir izleyiciye iletildiği veya dağıtıldığı yayınlara ilgilidir. Topluluk; sosyal medya, toplulukların siyasi konular veya favori TV şovları gibi ortak çıkarlar hakkında hızlı bir şekilde oluşmasına ve etkili bir şekilde iletişim kurmasına izin verir. Bağlantı; çoğu sosyal medya, bağlantılar aracılığıyla ve farklı medya türlerini tek bir yerde birleştirerek bağlantılarını geliştirir (Sobaci, 2016: 5)

Sosyal medyayla ilgili teknolojiler ilk olarak özel sektör tarafından keşfedilmiş olsa da sosyal medya, açık ve şeffaf yönetimin ön koşulu olarak vatandaşları bilgilendiren, kamu hizmetleri sunan ve paydaşlarla iletişim kuran siyasi aktörlerin ve idari kurumların da dikkatini çekmiştir. Sosyal medya, interaktif yapısı ile web 2.0’dan farklı olarak, kamu kurumlarına bilginin hızla yayılması, kamu yönetiminde şeffaflık, kamuoyundaki imajını iyileştirmek için kendini tanıtmaya, vatandaşlarla kamu hizmetlerini tasarlama ve sunma yöntemleri için yeni kanallar sunmakta ve paydaşlarını karar alma sürecine dâhil etmektedir (Sobaci, 2016: 4).

Gerçek kişi kullanımlarından ziyade kurumsal kullanımlar twitter’da belirli kategorilere ayrılacak şekilde geleneksel iletişim kanallarındaki amaçlarını sürdürmektedirler. Birer mal/hizmet alıcısı olarak takipçilerine ulaşan kurumsal yapıların kullanım kategorileri

şöyledir (Vandijck, 2011: 337; Tarhan, 2012: 85; Şahin, Söylemez ve Taşpınar, 2015: 197-198):

✓ Konuşma ve diyalog (telefonda gerçekleşen kısa bir konuşmaya benzemekle birlikte yazılıdır ve tek bir kişiyle sınırlı olmayan bir bilgisayar ya da web arayüzüne de ihtiyaç duymayan bir sohbetir).

✓ İşbirliği ve değişim (e-posta veya kısa mesajlara (SMS) benzese de doğrudan belirli kullanıcılara yöneliktir).

✓ Kendini ifade etme ve kendi kendine iletişim (blog yazmaya benzer, ancak twitlerin uzunluğu sınırlıdır).

✓ Durum güncelleme ve kontrol (Basit Bilgilendirme Servisine (SNS) benzerlik göstermekle birlikte güncellenin ulaştığı kitle kişinin telefon belleğinde kayıtlı adreslerle sınırlı değildir).

✓ Bilgi ve haber paylaşımı (Web siteleri gibidir. Diğer yandan güncelleme uyarıları telefon veya cep bilgisayarları (PDA) gibi mobil cihazlar aracılığıyla gönderilebilir).

✓ Pazarlama ve reklamcılık (Spam (e-)postalara benzese de konum, belirtilen ilgi alanları ve/veya bağlantılar bakımından hedefe yöneliktir).

3. Yerel Yönetimlerde Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal medya, öncelikle konuşma ve etkileşim yoluyla açık bilgi alışverişini sağlayan araçlar olması nedeniyle yerel yönetimler için önemli bir teknoloji kaynağıdır. İletişim yetenekleri ve çağdaş yaygınlığı göz önüne alındığında, sosyal medya artık yerel yönetimlerin yalnızca örgütsel mesajları iletmek için kullanabileceği isteğe bağlı bir kanal değildir. Kullanıcı tarafından oluşturulan medya olarak sosyal medya, yerel yönetimlere halkla ilişkiler uygulayıcılarına gerçek zamanlı olarak bilgi verme ve ilgili halklardan girdi ve fikir alma yeteneği vermektedir (Graham vd., 2015: 386-387).

Sosyal medya teknolojileri şeffaflığı ve vatandaşlarla etkileşimi artırarak yönetişimi dönüştürme yeteneklerinde büyük umutlar sunmaktadır (Sobaci, 2016: 4) Konuyla ilgili olarak şeffaflık ve yeni hesap verebilirlik biçimleri, iyi yönetişimin temel unsurları olarak vurgulanmaktadır. İnternetin kamu sektörü kuruluşlarının etkileşimini, şeffaflığını ve açıklığını artırmaya ve vatandaşların yerel yönetimlere olan güvenini artırmak için pozitif değerler olarak kabul edilen yeni hesap verebilirlik biçimlerini teşvik etmeye yönelik potansiyel katkısı göz ardı edilmemelidir (Bonsón vd., 2012: 123).

Sosyal medya, yerel yönetimlerin önemli hükümet bilgilerini iletmesine, hükümet hizmetlerini genişletmesine ve vatandaşlarla hükümet operasyonları hakkında geri bildirim ve fikir toplamasına olanak tanımaktadır. Sosyal medyanın açık, diyalojik doğası, hükümetlerin tarihsel olarak deneyimlediği ve oluşturulan tarama ile iletişimin daha sık, açık ve hedefli olduğu vatandaş iletişimindeki birçok engeli ortadan kaldırmaktadır. Bu faydalar, hükümetlerin kriz zamanlarında vatandaşlarla iletişim kurmaları için özel potansiyel ve fırsatlar sunmaktadır (Graham vd., 2015: 386).

Bilgiye erişim büyük ölçüde temel bir demokratik ilke olarak, açık hükümetler için istikrarlı bir temel ve erişilebilirlik, şeffaflık, kamu denetimi, katılım ve hesap verebilirlik için bir ön koşul olarak anlaşılmaktadır. Pek çok yazar, sosyal medyanın hükümetin şeffaflığına katkıda bulunmanın ve kamu kurumlarına güveni artırmanın yanı sıra yolsuzluğu azaltmak ve kamu görevlilerinin hesap verebilirliğini teşvik etmek için araç olarak hizmet etmenin vatandaşlarla etkileşimi iyileştirmenin alternatif bir yolu olduğunu vurgulamaktadır. Wukich ve Mergel (2016) tarafından yapılan bir araştırma, devlet kurumları tarafından sosyal medya kullanımının öncelikle bilgilendirici ve eğitici hedeflere odaklandığını ve içerik yaymanın öncelikle diğer kurumsal kaynaklara dayandığını göstermektedir (Lameiras, Silva, ve Tavares, 2018: 258).

Literatür, yerel yönetimlerin sosyal medyayı işe alma faaliyetleri (Dorris, 2008) vatandaşlara ve diğer kamuoyuna ulaşmak, kamuya bilgi yaymak ve devlet kurumları arasında bilgi paylaşmak (Chang & Kanan, 2008; Dorris, 2008); toplum katılımını artırmak ve teşvik etmek (Dorris, 2008) ve şeffaflığın sağlanması (Bertot & Jarger, 2010) gibi birçok farklı amaç için benimsediğini ortaya koymaktadır (Graham vd., 2015: 387).

Tablo 1: Sosyal Medya ve Belediyeler Tarafından Kullanımı

Platform	Özellikleri	Faydaları
Bloglar	Yeni girişlerin eski girişlerin üzerinde görüldüğü ve kullanıcıların yazılarının etkisini kontrol etmesine izin veren günlük. Çoğu blog etkileşimlidir ve ziyaretçilerin farklı girişler hakkında yorum bırakmasına olanak tanır.	Yerel yönetimler, blogları kullanarak vatandaşlar, ziyaretçiler, çalışanlar ve sosyal ve çevresel faaliyetlerinden yararlananlar dâhil olmak üzere farklı paydaşlarından değerli görüşler toplayabilir. Bloglar ayrıca sosyal sorunları önceden tespit etmek ve yeni hizmetler ve girişimler için fikir edinmek için değerli bir araç olabilir.
Wiki'ler	Kullanıcıların genel veya belirli bir konu	Wikiler bilgiye adanmıştır ve nüfusun işbirliği ile

	hakkındaki bilgileri paylaşmasına ve sınıflandırmasına ve içeriği gerçek zamanlı olarak düzenlemesine olanak tanıyan ağ.	şehrin mirasını yaymak gibi çeşitli amaçlar için kullanılabilirler. Yerel yönetim, wiki'yi kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri veya diğer ilgili projeler hakkında bir diyalog başlatmak için yararlı bulabilir. Belirli koşullar altında, wikiler ayrıca çalışanları ile ilişkileri geliştirmek için de yararlı olarak kabul edilmiştir (Trkman & Trkman, 2009).
Sosyal ağlar	Kullanıcıların belirli sayıda arkadaşıyla iletişim kurmasına, kendi çevrimiçi topluluklarını yönetmesine ve dosya, fotoğraf, metin ve haber paylaşmasına olanak tanıyan ve sağlanan farklı içerik ve dosyalara izin veren platformlar.	Bu platformlar, tüm bu bilgilerin dağıtımı ve analizi için aynı sitede topluluğu, görüşlerini, içeriğini ve en gelişmiş araçları içeren yeni nesil resmî web sitesi olarak kabul edilebilir.

Kaynak: Bonsón vd., 2012: 125.

Yukarıda belirtilen teknolojiler hemen hemen her sosyal medyanın düzenli işleyişinde mevcuttur. Bazı durumlarda, bu teknolojiler web içeriğinin sosyal medya platformlarına yakalanmasına izin verir, ancak diğer araçlar kullanıcılara yeni hizmetler ve etkileşimli olanaklar sunmaktadırlar (Bonsón vd., 2012: 125):

Sosyal medyayı sosyal ağ siteleri, “içerik oluşturma ve paylaşım siteleri”, “kullanıcı değerlendirme siteleri” ve “bloglar” olmak üzere dört sınıfa ayırmıştır (Baruah, 2012: 4):

Sosyal Ağ Siteleri: Bir sosyal ağ sitesi, ortak ilgi alanları veya etkinlikler gibi insanlar arasında sosyal ağlar veya sosyal ilişkiler oluşturmak için web tabanlı bir platform sağlamaktadır. İnternet, e-posta ve hatta cep telefonları üzerinden etkileşim kurmak için bir araçtır. Şu anda sosyal ağ sunan en popüler web siteleri MySpace (2003'te başladı), LinkedIn (2003'te başladı), Facebook (2004'te başladı) ve Twitter'dır (2006'da başladı). Bir sosyal ağ sitesi, bir kullanıcının çevrimiçi olarak profiller veya kişisel ana sayfalar oluşturmaya ve bir sosyal ağ oluşturmaya izin vermektedir. Bu şekilde oluşturulan profil sayfası, kullanıcının kişiselleştirilmiş web sayfası gibidir ve kullanıcının cinsiyet, din, yönelim, ilgi alanları, doğum yeri, şu anki konumu, medeni durumu, beğendiği kitaplar vb. profil bilgilerini içermektedir. Sayfa, kullanıcının istediği gibi özelleştirilebilir ve sayfalarına video klipler, müzik dosyaları veya fotoğraflar eklenebilir. Sayfada ayrıca kullanıcının ağını oluşturan arkadaşların bir listesi de bulunur. Tipik olarak, bu arkadaşlar gerçek

arkadaşlar, tanıdıklar ve hatta bir arkadaşlık isteği göndermiş olabilecek yabancılarıdır ve kullanıcı bunları listesine dâhil etmiştir.

Bloglar: Bir blog (weblog kelimesinden türetilmiştir), bir bireyin, grubun veya şirketin faaliyetlerin, düşüncelerin veya inançların bir kaydını sunduğu çevrimiçi bir dergidir. Wordpress.com, Blogspot.com ve blogger.com gibi kullanıcıların herhangi bir ücret ödemedi blog oluşturmasına izin veren birçok web sitesi vardır. Bu web sitelerinde herkes bir blog oluşturabilir ve bu bloglara, web adresini veya URL'yi yazarak herkes tarafından erişilebilir. Blogların diğer bir popüler alt kategorisi mikroblogdur. Bir mikroblog sitesi, bir mesajda yayınlanabilecek kelime sayısını sınırlaması dışında herhangi bir blog gibidir. Twitter.com bir mikroblog örneğidir.

İçerik Oluşturma ve Paylaşım Siteleri: bu siteler çeşitli konular için bilgi kaynağı olarak hizmet vermektedir. Flickr.com, picasaweb.google.com gibi fotoğraf paylaşım siteleri, youtube.com gibi video paylaşım siteleri, slideshare.com gibi slayt paylaşım siteleri, docstoc.com gibi belge paylaşım sitelerinin tümü bu kategoriye girmektedir. Bu siteler tüm internet kullanıcıları için ücretsiz içerik olarak hizmet vermektedir. Kullanıcılar herhangi bir ücret ödemedi bu sitelerde bulunan içeriği arayabilir, indirebilir ve kullanabilir. İçerik ayrıca kullanıcılar tarafından oluşturulur. Bu tür kullanıcı tarafından oluşturulan içerik, kitle kaynak olarak da bilinir. Video ve powerpoint sunumu, youtube ve slideshare'e paylaşılabilir ve yüklenebilir. Bu, eğitim kaynaklarına erişemeyen çoğu insan için büyük bir avantajdır.

Kullanıcı Değerlendirme Siteleri: Kullanıcı değerlendirme siteleri, çeşitli ürün ve hizmetlerin değerlendirilmesi için bir platform görevi görür. Tüketicilerin görüşlerini herhangi bir ortamda ifade etmeleri mümkün olsa da kullanıcı değerlendirme siteleri çoğunlukla bu tür incelemelerle ilgilenir. Www.mouthshut.com, www.pagalgu.com gibi siteler bu tür web sitelerinin başlıca örnekleridir. Bu web siteleri, tüketicinin satın almayı düşündükleri ürünler veya hizmetler hakkında bilgi toplamak için karar alma modelinin başlangıç noktası olarak hizmet eder. Bu nedenle, bu siteler tüketiciler için önemli bir ağızdan ağıza ve satın alma sonrası geri bildirimlerini ifade etme kaynağı olarak hizmet eder.

4. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, Edremit Belediyesi'nin @edremitbldvan kullanıcı adlı resmi twitter adresinden yaptığı paylaşımları sınıflandırmak ve temalarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Örneklem olarak Edremit Belediyesi'nin twitter adresinin seçilmesinde, hesabın aktif olarak kullanılması ve düzenli olarak twit atılıyor olması belirleyici olmuştur.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, araştırmacının bir kitap, makale, film gibi iletişim kaynağındaki içerikleri (mesajları, anlamları vb.) açığa çıkarmasına olanak sağlayan bir araştırma yöntemidir (Neuman, 2014: 466). Bu yöntemin temelinde birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamak yer alır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 227).

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için @edremitbldvan twitter hesabının aktif olarak kullanılmaya başlandığı 3 Temmuz 2019 ile 25 Ocak 2021 tarihleri arasındaki paylaşımlar incelenmiştir. İlgili tarihler arasında paylaşılmış olan 1730 twitten mükerrer paylaşımlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 1654 twit değerlendirilmiştir.

5. Van Edremit Belediyesi Twitter Sayfası İçerik Analizine İlişkin Bulgular

Van Edremit Belediyesi resmi hesabındaki twitler, MAXQDA nitel analiz programı içeriklerine göre konulara ayrılmıştır. İlgili twitlerin konularına göre dağılımından başlamak üzere bulgular aşağıda verilmiştir.

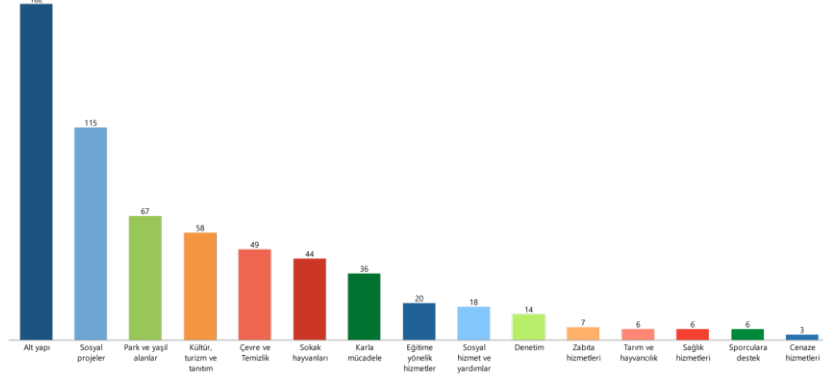
Tablo 2: Edremit Belediyesi'nin Paylaşımlarının Konulara Göre Dağılımı

Konular	%	n
Belediye hizmetleri	631	38,14
Duyurular	492	29,74
Covid19 hizmetleri	272	16,44
Ziyaretler	177	10,70
Yönetişim	69	4,17
Kurum içi konular	13	0,78
TOPLAM	1654	100

Edremit Belediyesi'nin aktif olarak kullandığı @edremitbldvan twitter adresinden yapılmış olan 1654 paylaşım konularına göre dağıtıldığında, çeşitli belediye hizmetlerinin paylaşıldığı görülmüştür. Atılan twitler arasında ikinci sırada belediyenin çeşitli konularda takipçilere duyuruları yer almaktadır. Üçüncü sırada Covid19 tedbirleri kapsamında hizmet ve denetimlere ilişkin paylaşımlar yer almaktadır. Dördüncü sırada şahıs ve kurumların karşılıklı ziyaretlerine ilişkin paylaşımlar yapılmıştır. Beşinci sırada vatandaşla karşılıklı etkileşim yaşandığı, vatandaşın istek, talep, şikâyet, soru ve cevapların yer aldığı

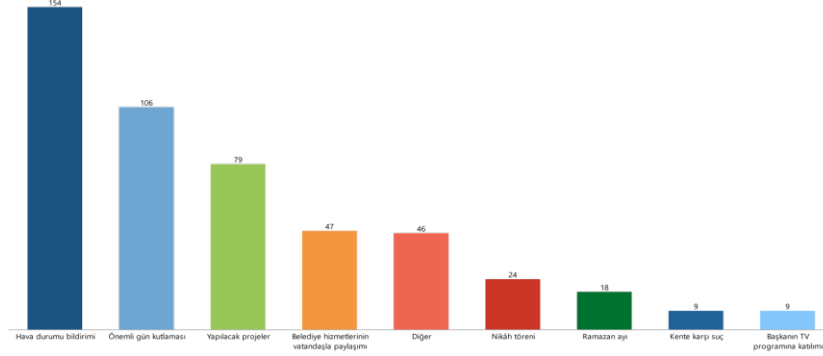
twitler yer almaktadır. Altıncı sırada ise, kurumsal konular ve belediye personeline yönelik paylaşımlar yer almıştır.

Şekil 1: Belediye Hizmetleri

Şekil 1’de Edremit Belediyesi’nin, belediye hizmetleri konulu 631 paylaşımın 182’si altyapı çalışmalarına yönelikken; 115’i sosyal projeler; 67’si park, bahçe, yeşil alan ve ağaçlandırma; 58’i kültür, turizm ve tanıtım; 49’u çevre ve temizlik; 44’ü sokak hayvanlarının beslenme ve barınması; 36’sı karla mücadele çalışmaları; 20’si eğitim; 18’i sosyal hizmet ve yardım; 14’ü belediye başkanın hizmet alanlarını denetimi; 7’si zabita denetimi; 6’sı tarım ve hayvancılık; 6’sı sağlık; 6’sı spor ve sporcularla ilgili; 3’ü cenaze hizmetleri içerikli olduğu görülmektedir.

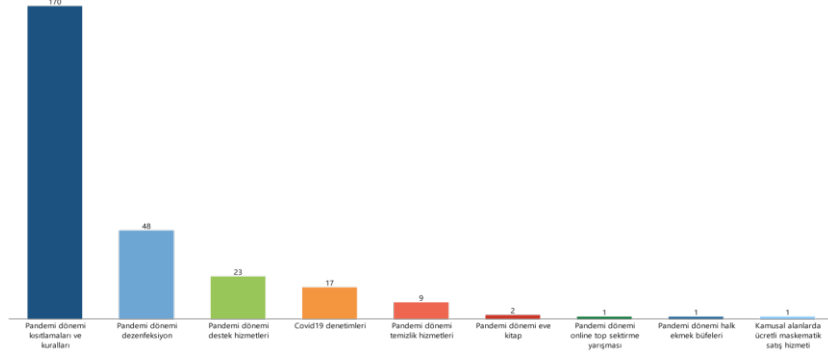
Şekil 2: Duyurular

Şekil 2’de Edremit Belediyesi’nin, duyurular konulu 492 paylaşımın, 154’ü ilçedeki hava durumunun bildirim içeriği iken; 106’sı önemli günlerin kutlanması; 79’u gelecekte yapılacak projeler; 47’si devam eden hizmetlerin vatandaşla duyurulması; 24’ü nikâh törenleri; 18’i Ramazan ayına yönelik; 9’u kamusal mallara zarar veren,

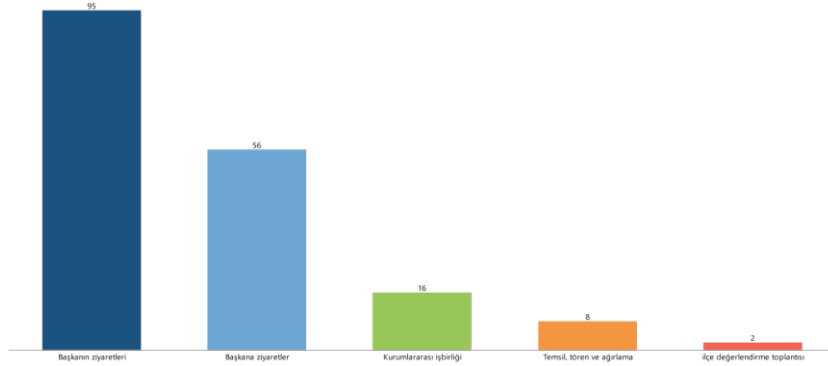
kente karşı suç işleyen kişilerin ifşa edilmesi; 9'u belediye başkanın ulusal medyada katıldığı programları içerikli olduğu görülmektedir.

Şekil 3: Covid-19 Hizmetleri

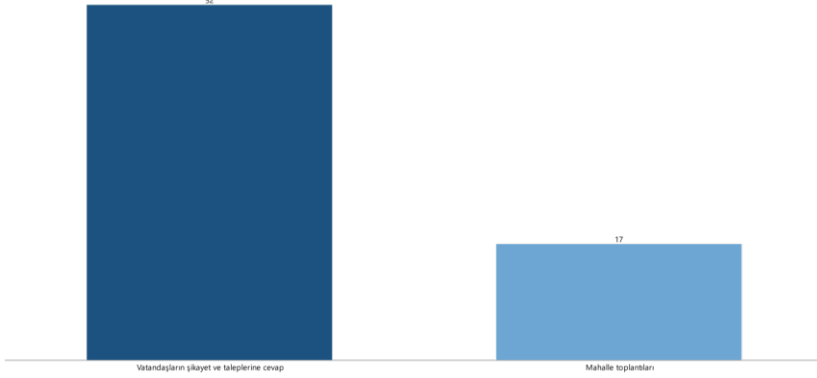
Edremit Belediyesi'nin Covid19 virüsü nedeniyle yaşanan pandemi süresi boyunca hükümet tarafından alınan tedbir ve kısıtlamalara yönelik 272 paylaşımda bulunduğu Şekil 3'te görülmektedir. Paylaşımların 170'i kısıtlama ve kuralların hatırlatılmasına yönelikken; 48'i dezenfeksiyon; 23'ü destek hizmetleri; 17'si kısıtlamalara yönelik denetimler iken diğerlerinde pandemiye yönelik maske satışı, ekmek büfesi, eve kitap gönderimi ve top sektirme yarışması gibi projelerin yer aldığı görülmektedir.

Şekil 4: Ziyaretler

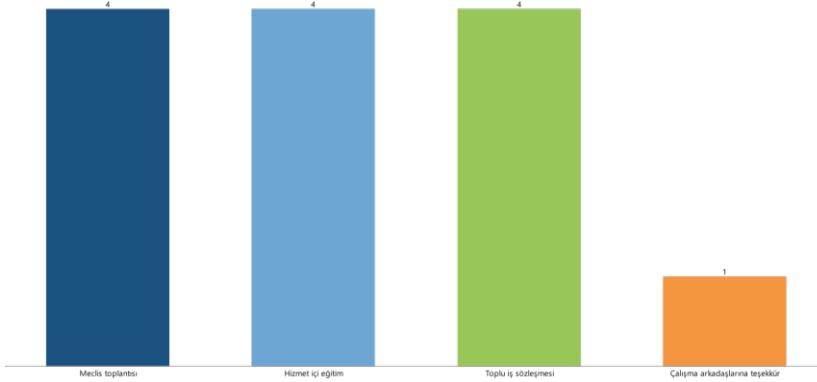
Şekil 4'te Edremit Belediyesi'nin ziyaretler konulu 177 paylaşımının 95'i belediye başkanın yaptığı ziyaretlere yönelikken; 56'sı belediye başkanına yapılan ziyaretleri; 16'sı kurumlar arası işbirliğine yönelik ziyaretleri; 8'i temsil, tören ve ağırlama; 2'si de ilçe değerlendirme toplantıları için yapılan ziyaretleri konu aldığı görülmektedir.

Şekil 5: Yönetişim

Şekil 5'te Edremit Belediyesi'nin, yönetim konulu 69 paylaşımın 52'sinin kentle ilgili konularda vatandaşların twitter üzerinden şikâyet, talep veya soru sormak amacıyla attığı twitlere verilen yanıtlardan oluştuğu; 17'sinin ise belediye başkanının mahalle sakinleriyle bulunduğu, mahallenin sorunlarını dinlendiği halk toplantılarından oluştuğu görülmektedir.

Şekil 6: Kurum İçi Konular

Edremit Belediyesi'nin, kurum içi konuların paylaşıldığı 13 twitin, 4'ü meclis toplantısı; 4'ü hizmet içi eğitim; 4'ü toplu iş sözleşmesi; 1'i de personele teşekkür mahiyetinde olduğu şekill 6'da görülmektedir.

Sonuç

Belediyeler seçikle işbaşına gelen yöneticilerin idaresinde mekân bakımından aynı ortamı paylaştığı paydaşlara ve vatandaşlara hizmet veren kuruluşlardır. Bu bakımdan belediyelerin bahsedilen paydaşlar ve vatandaşlarla ilişkisini aktif ve etkin bir iletişim kanalı

Verilen Twit dağılım haritasından da görüldüğü üzere pandemi kısıtlamaları, hava durumu bildirimleri ve ziyaretler ön plandadır. Yönetişim uygulamalarının da mümkün olduğu ölçüde kullanıldığı görülen sayfada, daha çok tek yönlü iletişim gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Sosyal medyanın salt duyuru aracı olarak kullanılmasının ötesinde, vatandaşla karşılıklı etkileşimin de olduğu, iki yönlü iletişimin olduğu bir kanal olarak kullanılmasının daha etkin ve amaçsal olacağı düşünülmektedir. Sosyal medyada yapılan paylaşımların genellikle aynı türde olması, hesabı takip eden takipçilerin belli bir süre sonra içeriği önemsiz kabul etmesine ve paylaşımlara karşı zamanla ilgisiz hale gelmesine sebep olabileceği düşünülmektedir. Çok sayıda paylaşım yapılması, sosyal medyanın etkin kullanıldığı anlamına gelmeyecektir. Bunun için Edremit Belediyesi'nin sosyal medya yönetimi yaparak, twit içeriklerine yönelik stratejiler geliştirmesi bu çalışmanın önerilerinden birisidir.

Ayrıca sosyal medya yapılan paylaşımların, hizmetler henüz düşünce ya da proje aşamasındayken, takipçilerin düşüncelerinin öğrenilmesi ve bu doğrultuda yapılacak projelerin iptali, geliştirilmesi ya da değiştirilmesine yönelik kararların alınması hem katılım kültürünün gelişmesine katkı sağlayabileceği hem de hizmetlerden duyulan memnuniyetin artmasına etki edebileceği düşünülmektedir. Bunun için sadece yapılmış hizmetler değil yapılacak olanların da sosyal medya platformlarında paylaşımının yapılması tavsiye edilmektedir.

Nihayetinde belediyelerin kurumsal sosyal medya hesaplarını stratejik ve etkin olarak kullanılması, bu platformlar aracılığıyla halkın yapılan ya da yapılacak olan hizmetler hakkında bilgilendirilmesi, yine onların düşüncelerinin alınması, kısaca iki yönlü iletişimin kurulması ile birlikte halkla olan etkileşimin artacağı ve vatandaş odaklı bir yönetim anlayışının kurulacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, Kabul Tarihi: 26.05.2006, Yayımlandığı Resmi Gazete 11.06.2005 tarih ve 25842 sayılı R.G.
- Adıgüzel, Ş. (2018). Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Çerçevesinde Büyükşehir-Bütünşehir Düzenlemeleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27 (4), 1-28.
- Alptürker, H. ve Göküş, M. (2019). Farklılıkların Yönetiminin Belediye Hizmet Memnuniyetine Etkisi: Mersin Büyükşehir

- Belediyesi Örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28 (4), 1-22.
- Aydemir Uslu, İ. ve Yılmaz, H. H. (2018). Yerel Yönetimlerde Katılımcılık: Kent Konseylerinin Rolü ve Bir Yapılandırma Önerisi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27 (1), 113-145.
- Baruah, T. D. (2012). Effectiveness of Social Media as A Tool of Communication and Its Potential for Technology Enabled Connections: A Micro-Level Study. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 2 (5), 1-10.
- Başaran Uysal, A. (2016). Sosyal Şehir Programı ve Yerel Katılım: Berlin Örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 25 (4), 27-47.
- Beetham, D. (1996). Theorising Democracy and Local Government, Desmond King ve Gerry Stoker (Ed.) *Rethinking Local Democracy* içinde (s. 28-49). Londra: Macmillan Press Ltd.
- Bertot, J. C. ve Jarger, P. (2010). Designing, Implementing, And Evaluating User-Centered And Citizen-Centered E-Government. *International Journal of Electronic Government Research*, 6 (2), 1-17.
- Bonsón, E., Torres, L., Royo, S. ve Flores, F. (2012). Local e-government 2.0: Social media and corporate transparency in municipalities. *Government information quarterly*, 29 (2), 123-132.
- Carr, C. T. ve Hayes, R. A. (2015). Social Media: Defining, Developing, and Divining. *Atlantic Journal of Communication*, 23 (1), 46-65.
- Chang, A. M. ve Kanan, P. K. (2008). *Leveraging Web 2.0 in Government*.
<http://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/LeveragingWeb.pdf>.
- Cumhur, Y. (2017). Türkiye'deki İl Belediyelerinin Etkinliklerinin 2009 Yerel Seçimleri Özelinde Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26 (4), 1-41.
- Dorris, M. (2008). Service Transformation in Government. *The Public Manager*, 36(4), 25-28.
- Ellison, N. ve Hardey, M. (2014). Social Media and Local Government: Citizenship, Consumption and Democracy. *Local Government Studies*, 40 (1), 21-40.
- Eryılmaz, B. (2014). *Kamu Yönetimi: Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Fuchs, C. (2014). *Social Media- A Critical Introduction*. London: SAGE Publications Ltd.

- Graham, M. W., Avery, E. J. ve Park, S. (2015). The Role of Social Media in Local Government Crisis Communications. *Public Relations Review*, 41(3), 386-394.
- Güler, B. A. (2005). *Devlette Reform Yazıları: Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*, Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Güler, B. A. (2011). *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı* (4. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kabacan, D. (2020). 2020 Sosyal Medya İstatistikleri. <https://www.socialbusinessstr.com/2020/11/13/2020-sosyal-medya-istatistikleri/>
- Kalkınma Bakanlığı (2014). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Yerel Yönetimler İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı (Yayın No: KB: 2688).
- Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53, 59-68.
- Karakılçık, Y. ve Küçük, Ü. (2019). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Çerçevesinde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının Değerlendirilmesi. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 27 (1), 81-96.
- Koyuncu, B. ve Coşkun, B. (2003). Yerel Yönetimler ve Yerel Özerklik: Modeller ve Uygulamalar. Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk ve Bayram Coşkun (Ed.) *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar* içinde (s. 281-302). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Köklü, T. E., Cansever, N. ve Kiriş, H. M. (2017). Yerel Siyaset Alanı ve Araştırmaları: Isparta'dan Bir Bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26 (2), 49-73.
- Lameiras, M., Silva, T. ve Tavares, A. (2018). An Empirical Analysis of Social Media Usage by Local Governments in Portugal. *Proceedings of the 11th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance - ICEGOV '18*. doi:10.1145/3209415.3209503.
- Lewis, B. K. (2010). Social Media and Strategic Communication: Attitudes and Perceptions Among College Students. *Public Relations Journal*, 4(3), 1-23.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2. Cilt*. Ankara: Yayınodası Toplum Bilim Dizisi.
- O'Reilly, T. (2005). *What is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for The Next Generation of Software*.

<https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>.

- Osterrieder, A. (2013). The Value and Use of Social Media as Communication Tool in The Plant Sciences. *Plant Methods*, 9(1), 1-6.
- Övgün, B. ve Taşcıer, A. M. (2019). Devletin Sınırlandırılmasına Yerelleşme Üzerinden Bakmak. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28 (3), 21-42.
- Özkaral M. ve Çalışkan, İ. (2020). İl Özel İdarelerinde Sosyal Hizmet: Karabük İl Özel İdaresi Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5 (6), 56-70.
- Özkaral M., Afşar, Ş. ve Yıldız, Y. (2018). Türkiye'nin Devlet Örgütlenmesi Bağlamında Köy İdareleri İşlevsel Mi?: Covid-19 Pandemi Sürecine İlişkin Bir Araştırma. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 1 (1), 34-52.
- Özkaral, M. ve Yaşar, B. (2019). Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Hizmet: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Üzerine Bir İnceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 1931-1948.
- Parlak, B. ve Sobacı, Z. (2010). *Kuram ve Uygulamada Kamu Yönetimi: Ulusal ve Küresel Perspektifler*. Bursa: Alfa Akademi Yayıncılık.
- Reyhan, C. (2007). *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare: Merkeziyetçilik – Adem-i Merkeziyetçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Russo, A., Watkins, J., Kelly, L. ve Chan, S. (2008). Participatory Communication with Social Media. *Curator: The Museum Journal*, 51, 21–31. doi:10.1111/j.2151-6952.2008.tb00292.x
- Seçkiner Bingöl, E. ve Ömürgönülşen, U. (2018). Sosyal Belediyecilik Bağlamında Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Faaliyetleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27 (3), 1-26.
- Sobacı, M. Z. (2016). *Social Media and Local Governments: Theory and Practice (Vol. 15)*. Springer.
- Stoker, G. (1996). Introduction: Nonnative Theories of Local Government and Democracy, Desmond King ve Gerry Stoker (Ed.) *Rethinking Local Democracy* içinde (s. 1-27). Londra: Macmillan Press Ltd.
- Şahin, A., Bayrakçı E., Taşpınar, Y. ve Söylemez, A. (2013), Yerel Yönetimlerin E-Hizmet Sunum Platformu, Belediye Web Siteleri: Büyükşehir Belediye Web Sitelerinin Web Olgunluğu Açısından Değerlendirilmesi. 8. *Kamu Yönetimi Sempozyumu (KAYSEM 8)*, 11-12 Mayıs 2013, Hatay, 59-74.

- Şahin, A., Söylemez, A. ve Taşpınar, Y. (2015), Kent Konseylerinin Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (Küçükçekmece ve Yenimahalle Belediyeleri). *II. Kent Konseyleri Sempozyumu* Tam Metini içinde (s. 193-205).
- Tarhan, A. (2012) Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 35, 79-101.
- Taşpınar, Y., Alptürker, H. ve Şahin, A. (2015), “Merkezileşme ve Yerelleşme Bağlamında Vatandaşların Kamusal Hizmet Tercihleri: Nevşehir İlinde Bir Alan Araştırması”, 9. *Kamu Yönetimi Sempozyumu (KAYSEM 9)* Tam Metini.
- Van Dijck, J. (2011). Tracing Twitter: The Rise of a Microblogging Platform. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 7 (3), 333-348.
- Van Dijck, J. ve Poell, T. (2013). Understanding Social Media Logic. *Media and Communication*, 1 (1), 2-14.
- Wukich, C. ve I. Mergel (2016). Reusing Social Media Information in Government, *Gov. Inf. Q.*, 33(2).
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurduneri, D. (2020). *Dünya Genelinde Aktif Facebook Kullanıcı Sayısı, 2.7 Milyara Ulaştı*. <https://teknosafari.net/dunya-genelinde-aktif-facebook-kullanici-sayisi-2-7-milyara-ulasti/>

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 855-882

Özel Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış: Van İli Örneği An Overview of Special Education Services: The Case of Van Province

• Abdurrahman MENĐİ* Ercan ÖPENGİN**

*Doç. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Van/Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Special Education, Van /Turkey.
abdurrahmanmengi@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5903-254X

**Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Special, Van /Turkey.
ercanopengin@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9526-4313

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

23/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Mengi, A. & Öpengin, E. (2021). Özel Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış: Van İli Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 855-882

Citation: Mengi, A. & Öpengin, E. (2021). An Overview of Special Education Services: The Case of Van Province. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 855-882

Öz

Ülkelerin temel sorumluluklarından biri, özel ihtiyaçları olanlar da dâhil olmak üzere tüm öğrenciler için kaliteli eğitime etkili ve eşit erişim sağlamaktır. Özel gereksinimli çocuklar, bedensel özellikleri ve/veya öğrenme yetenekleri normalden farklı olan çocuklardır. Bu çocuklara verilen eğitim özel eğitim olarak adlandırılmaktadır. Özel eğitim, müfredat, kullanılan yöntem, teknik ve eğitim ortamlarının uyarlanması bağlamında genel eğitim uygulamalarından önemli derecede farklılaşmaktadır. Bu da günümüzde özel eğitime yönelik araştırmaların daha yaygın yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu araştırmada 2020-2021 eğitim öğretim yılı itibarıyla Van ilinde özel eğitim hizmetlerinin mevcut durumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Genel tarama modeli ile gerçekleştirilen araştırmada, çalışma evrenini 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Van ilindeki mevcut özel eğitim hizmetleri oluşturmaktadır. Araştırmada veriler ilgili kurumların internet sayfaları ve yöneticilerinden elde edilmiştir. Toplanan veriler betimsel analiz ile çözümlenmiş ve tablolar ile sunulmuştur. Araştırma sonucunda çoğunluğu genel eğitim okullarında kaynaştırma öğrencisi olmak üzere toplamda 5819 özel gereksinimli öğrencinin farklı eğitim ortamlarında eğitim aldıkları belirlenmiştir. Van ilinde orta ve ağır düzeyde yetersizliği olan öğrencilere yönelik özel eğitim hizmetleri, farklı eğitim kademelerinde toplam 9 okulda 119 derslikte 68'i özel eğitim öğretmeni olmak üzere 133 öğretmen tarafından yürütülmektedir. Araştırma sonucunda ildeki özel eğitim hizmetlerinde, ilgili paydaşların katılımı ve işbirliğiyle daha sistematik bir planlamaya ihtiyaç duyulduğu belirlenmiş ve buna yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özel gereksinimli öğrenciler, özel eğitim, Van ili.

Abstract

One of the basic duties of countries is ensuring effective equal access to quality education for all learners, including those with special needs. Children with special needs are those whose physical characteristics and /or learning abilities differ from their peers. The education given to these children is called special education. Special education differs significantly from general education practices in terms of curriculum, method, technique, and adaptation of educational environments. This shows that researches on special education should be conducted more widely. In this research, it is aimed to examine the current situation of special education services in the province of Van as of the 2020-2021 academic year. The research carried out with the general screening model and the universe of the study consists of the special education services available in all institutions and organizations providing special education services in the province of Van. The data in the study were collected through the web pages of the relevant institutions and from the directors of the institutions. The collected data were analyzed by descriptive analysis and presented in tables. As a result of the research, it was determined that a total of 5819 students with special needs received education in different educational environments, most of whom were mainstreaming students in general education schools. Special education services for students with moderate and severe disabilities in the province of Van are carried out by 133 teachers, 68 of whom are special education teachers, in 119 classrooms in 9 special education schools at different education levels. As a result of the research, it was determined that more systematic planning was needed in the special education with the participation and cooperation of the relevant stakeholders, and suggestions were made for this aim.

Keywords: Students with special needs, special education, province of Van

Giriş

İnsanların yaşam hakkından sonra özellikle onurlu bir yaşam sürdürmede etkili olan haklar arasında eğitim alma hakkı önemli bir yere sahiptir. Eğitim hakkı, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerle garanti altına alınmış temel bir haktır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Haklarına dair Sözleşme (ÇHS) (1989) ve BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) (2006) ile tüm çocukların eğitim haklarının cinsiyet, dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın güvence altına alınması gerekliliği ortaya konulmuştur. Eğitim hakkı ve eğitim hakkından yoksun kalma/bırakılma söz konusu olduğunda ilk akla gelen gruplardan biri de özel gereksinimli çocuklardır (Mengi, 2016: 227). Nitekim BM Çocuk Haklarına dair Sözleşme (ÇHS), özel gereksinimli çocukların haklarına özellikle vurgu yapar. ÇHS kapsamındaki tüm hakların, özel gereksinimli çocuklar için de yaşama geçmesi, temel ilkelerin gözetilmesi gerekir. Taraf devletlerin özel gereksinimli çocuklara

ilişkin yükümlülüklerini düzenleyen 23. maddeye göre, taraf devletler özel gereksinimli çocukların toplumsal yaşama etkin biçimde katılmalarını kolaylaştıracak koşulların sağlanmasından sorumludur (ÇHS,1989). Yine BM Çocuk Hakları Komitesi'nin (ÇHK) yayımlanmış olduğu Genel Yorum 9. maddesi özel gereksinimli çocuklara odaklanmaktadır. ÇHK, bu yorumda özel gereksinimli çocukların kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve fiziksel kapasitelerinin en üst düzeye ulaşması için eğitim olanaklarına erişimlerinin sağlanmasını vurgulamaktadır.

Uluslararası yasal düzenlemelere paralel olarak Türkiye'de ulusal düzeyde yasalarda da özel gereksinimli bireylerin haklarını güvence altına alan değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle Türkiye, özel gereksinimli bireylerin haklarını güvence altına alan çeşitli uluslararası sözleşmeleri imzalayarak, bu bağlamda yükümlülüklerini yerine getireceğini beyan etmiştir. BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) Türkiye tarafından 2008'de imzalanmış, EHİS'in ihtiyari ek protokolü ise 2009 yılında imzalanmış, Aralık 2014'te onaylanmıştır. EHİS'in eğitim hakkını düzenleyen 24. maddesine göre devletler, özel gereksinimli bireylerin sistemin her aşamasında, ayrımcılığa maruz kalmadan eğitim hakkından yararlanmalarını sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca sözleşme gereği, eğitim sisteminin tüm aşamalarında özel gereksinimli bireylerin insan haklarına saygıyla yaklaşılmalı ve özel gereksinimli bireylerin haklarına ilişkin bilinçlendirici eğitim programları oluşturulmalıdır. Türkiye EHİS'e benzer şekilde engellilere karşı ayrımcılığı yasaklayan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeyi (ESKHUS) 2003 yılında, Avrupa Sosyal Şartı'nı (ASŞ) 1989 yılında ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı (GGASŞ) da 2007 yılında onaylamıştır (ERG, 2016).

Türkiye'de Anayasadan başlayarak ulusal mevzuatta özel gereksinimli bireylerin hakları bağlamına kapsamlı düzenlemeler olduğu söylenebilir. Anayasa'nın 42. Maddesi, bütün bireylerin devlet kurumlarında parasız eğitim ve öğrenim görme hakkına vurgu yapmaktadır. Benzer biçimde, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 4. maddesi de 2014 yılında eklenen "engellilik" ibaresiyle eğitim kurumlarının cinsiyet, dil, din, engellilik ve ırk ayırımı gözetilmeksizin herkese açık olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'de ulusal mevzuat bağlamında özel gereksinimli bireylerin haklarını güvence altına alan en önemli kanun olarak 2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun gösterilebilir. Bu kanuna göre özel gereksinimli bireylerin eğitim alma hakkı hiçbir gerekçeyle engellenemez; özel gereksinimli bireyler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak,

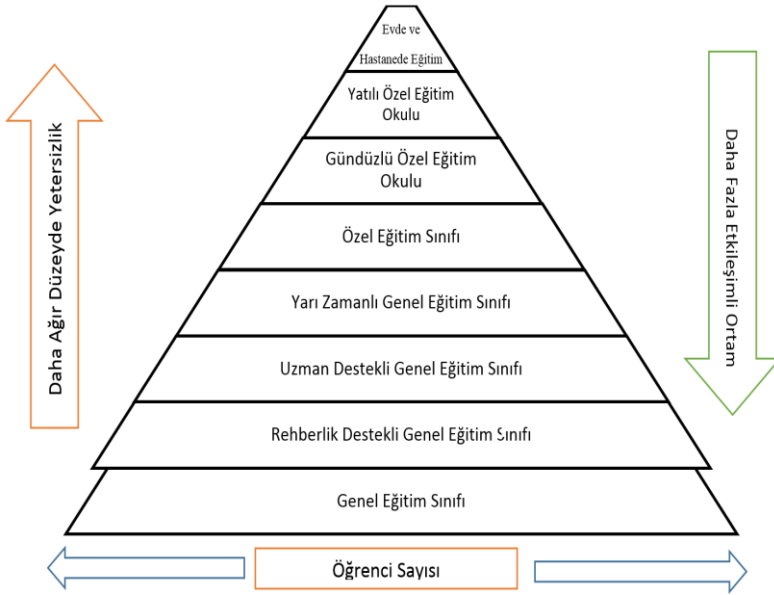
yaşadıkları çevre ile bütünleştirilmiş ortamlarda, eşit haklar temelinde, yaşam boyu eğitim olanaklarından ayrımcılığa maruz kalmaksızın yararlanırlar. Bu yasa gereği, devlet, genel eğitim sistemi içinde özel gereksinimli bireylerin her düzeyde eğitim almasını sağlayacak planlamaları yapmalıdır. Bu yasada özel gereksinimli bireylerin meslek edinimi için düzenlemelerin yapılmasından kamu binalarının özel gereksinimli bireylerin erişimine uygun hale getirilmesine kadar bir dizi düzenleme yer almaktadır. Türkiye’de 1997 yılında kabul edilen 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile özel eğitim uygulamalarından bir olan kaynaştırma eğitimi kapsamlı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu kararnamede, kaynaştırma eğitimine öncelik verilmesine, özel gereksinimli öğrenciler için bireysel eğitim planı geliştirilmesine ve özel eğitime erken yaşta başlanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Kararname, ayrıca ailelerin özel eğitim sürecine etkin katılımını vurgular. Son olarak 2006 yılında kabul edilen ve 2020 yılında güncellenen Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (ÖEHY) ise özel eğitimin erken yaşta başlaması, bütünleştirmeye öncelik verilmesi vurgulanmakta ve özel eğitime gereksinim duyan öğrenciler için özel eğitim hizmetlerinin düzenlenmesine ilişkin ayrıntılara yer verilmektedir (MEB, 2020a). Dolayısıyla ulusal ve uluslararası mevzuatta engeli olan bireylere yönelik ayrımcılık yasaklanmış ve özel gereksinimli bireylerin eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Özel gereksinimli bireylerin eğitiminin öncelikle bütünleştirilmiş ortamlarda sürdürülmesi ilke olarak benimsenmiş, ayrıştırılmış ortamlarda eğitim yapılmasına ise ancak çocuğun yararı gözetilerek başvurulabileceği belirtilmiştir. Uluslararası mevzuatta (EHİS’in eğitim hakkını düzenleyen 24. Maddesi gibi) eğitim ortamlarının, özel gereksinimli bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak kapsayıcı bir anlayışla düzenlenmesi için devletler yükümlü kılınmaktadır (EHİS, 2006). Ancak uluslararası ve ulusal mevzuat düzeyinde özel gereksinimli bireylerin hakları konusunda olumlu düzenlemeler olmasına rağmen, günümüzde özel gereksinimli bireyler, ötekileştirmeye, ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktan kurtulmadığı bir gerçektir (Çopuroğlu ve Mengi, 2014; Mengi, 2019c: 224). Ancak özel gereksinimli bireylere yönelik tutum ve davranışların geçmişe nazaran günümüzde daha olumlu olduğu söylenebilir. Özellikle günümüzde bu bireylerin toplumun bir parçası olduğu ve buldukları çevredeki ortamlarda bütünleştirme fırsatlarına sahip olması gerektiği düşüncesi kabul görmektedir (Cavkaytar, 2019).

Özel gereksinimli bireylerin eğitimi söz konusu olduğunda özel gereksinimli bireyleri de içine alan kapsamlı bir durumdan söz

edilmektedir. Özel gereksinimli bireyler, öğrenme güçlüğü, dikkat eksikliği ve hiperaktivitesi olan bireyler gibi engel durumu görünmeyen engel gruplarını ve özel yetenekli bireyleri de içermektedir. Özel gereksinimli bireyler, bedensel özellikleri ve öğrenme yetenekleri normalden farklı olan bireyleri de tarif etmektedir (Akçamete, 2018). Resmi tanım olarak Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde özel eğitim ihtiyacı olan birey: bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren birey olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2020a). Özel gereksinimli öğrencilere verilen eğitim ise özel eğitim olarak tanımlanmaktadır. Özel eğitim, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre; Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitim olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2020a). Alanyazında ise özel eğitim hizmetleri; “yetersizlikten etkilenmiş çocuklara sunulan, üstün özellikleri olanların yetenekleri doğrultusunda kapasitelerinin en üst düzeye çıkmasını sağlayan, yetersizliği engele dönüştürmeyi önleyen, engelli bireyi kendine yeterli hale getirerek topluma kaynaşmasını ve bağımsız, üretici bireyler olmasını destekleyecek becerilerle donatan eğitim olarak tanımlanmaktadır” (Mengi, 2016: 216). Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin eğitsel tanınması yapılarak özel eğitim hizmetlerinden yararlanması amacıyla, sahip oldukları yetersizliklerine göre sınıflandırılmaktadırlar. Bu sınıflandırmaya göre Otizm Spektrum Bozukluğu (Hafif, Orta, Ağır), Zihinsel Yetersizlik (Hafif, Orta, Ağır), İşitme Yetersizliği, Görme Yetersizliği, Bedensel yetersizlik, Özel Öğrenme Güçlüğü, Dil Konuşma Güçlüğü, Çoklu Yetersizlik, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu, Süreğen Hastalık ve Üstün/Özel Yetenek gibi alanlar özel eğitim gerektiren alanları oluşturmaktadır (MEB, 2018). Özel eğitim, bireylerin farklı gereksinimleri doğrultusunda, alanında uzman bir ekip tarafından yürütülmektedir (Cavkaytar, 2019: 5). Bu ekipte, özel eğitim öğretmeni, sınıf öğretmeni, rehber öğretmen, konuşma terapisti, odyolog, fizik tedavi uzmanı gibi bireyin ihtiyacına göre, alan uzmanları görev alabilmektedirler.

Günümüzde kapsayıcı eğitim ilkesi doğrultusunda, özel gereksinimli öğrencilerin en az kısıtlayıcı eğitim ortamında eğitim almaları önerilmektedir. En az kısıtlayıcı eğitim ortamı; resmi ve özel özel eğitim kurumlarında özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin, uygun olabilecek en yüksek seviyede diğer öğrencilerle birlikte eğitim gördüğü ortam olarak tanımlanmaktadır (Melekoğlu, 2019). Bu ilkeye paralel olarak tanımlama süreci sonunda bireyin özellikleri, eğitsel

ihtiyaçları ve çevre koşulları da dikkate alınarak özel eğitimde bireyler, en az kısıtlayıcı ortamlardan, yetersizlikten etkilenme düzeyine göre en fazla kısıtlayıcı ortamlara doğru olacak şekilde farklı ortamlarda eğitim alabilmektedirler (Batu ve Kırcaali-İftar, 2011; Cavkaytar, 2019: 22). Öğrencilerin devam ettiği eğitim ortamları, genellikle basamaklandırılmış bir modelle gösterilmektedir (Melekoğlu, 2019), (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Özel Eğitimde En Az Kısıtlayıcı Eğitim Ortamı Düzeni

Özel gereksinimli öğrencilerin, uygun eğitim ortamına yerleştirilmesi Rehberlik Araştırma Merkezlerince (RAM) yapılan eğitsel değerlendirme süreci sonrasında yapılmaktadır. Yerleştirmede öncelikle en az kısıtlayıcı eğitim ortamı olarak öğrencinin bütünleştirme/kaynaştırma yoluyla eğitim alabileceği genel eğitim sınıfı seçilmektedir. Genel eğitim sınıfına yerleştirilen öğrenciler ek olarak destek eğitim odalarında da yararlanabilmektedir. Genel eğitim sınıfı dışında özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaç ve özellikleri doğrultusunda yerleştirildikleri örgün eğitimin farklı kademelerinde çeşitli kurum türleri bulunmaktadır. Bunlar MEB istatistik raporuna göre şunlardır: Özel Eğitim Okulu Bünyesindeki Anasınıfları, İşitme Engelliler için İlkokul, Ortaokul ve Özel Eğitim Meslek Liseleri, Görme Engelliler için İlkokul, Ortaokul Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezleri (III. Kademe), Ortopedik Engelliler İçin İlkokul, Ortaokul Özel Eğitim Meslek Liseleri, Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler için

İlkokul ve Ortaokullar, Özel Eğitim Uygulama Merkezleri (I. Kademe, II. Kademe), Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi (III. Kademe), Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezleri (Zihinsel Engelliler III. Kademe), Özel Özel Eğitim İlkokul ve Ortaokulları, İlkokul ve Ortaokul seviyesinde Özel Eğitim Sınıflarıdır. Yaygın eğitim kapsamında Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri ve özel yetenekli öğrencilere yönelik Bilim Sanat Merkezleri (BİLSEM) de özel gereksinimli öğrencilere hizmet vermektedirler (MEB, 2020b). Ayrıca sağlık problemleri nedeniyle örgün eğitim kurumlarından doğrudan yararlanamayacak durumda olan özel eğitim gereksinimi öğrenciler, bu durumunu sağlık raporuyla belgelendirmek koşuluyla evde ve hastanede de eğitim hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Tablo 1’de 2019-2020 eğitim öğretim yılında Türkiye’deki özel eğitime ilişkin bilgiler yer almaktadır (MEB, 2020b).

Tablo 1. MEB 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Özel Eğitim İstatistikleri

Okul/Kurum Türü	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Derslik
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	
İlkokul								
Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü İlkokul (İşitme Engelliler)	417	12 831	8 383	4 448	3 004	1 207	1 797	3 993
İlkokul (Görme Engelliler)	18	495	287	208	185	9	116	128
İlkokul (Bedensel Engelliler)	2	248	141	107	42	5	37	51
İlkokul (Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler)	33	776	514	262	206	63	143	200
Özel Eğitim Uygulama Okulu(I. Kademe)	332	10 604	7 021	3 583	2 374	997	1 377	3 316
Ortaokul								
Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdr. Ortaokul (İşitme Eng.)	425	12 621	7 888	4 733	4 075	1 872	2 203	1 222
Ortaokul (Görme Eng.)	18	648	381	267	296	168	128	280
Ortaokul (Bedensel Eng.)	2	229	123	106	47	9	38	-
Ortaokul (Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler)	40	1 385	868	517	503	213	290	95
Özel Eğitim Uygulama Okulu (II. Kademe)	332	9 228	5 843	3 385	2 754	1 224	1 530	585
Araştırma Geliştirme Eğitim ve Uygulama Merkezi	1	121	69	52	7	4	3	-

Özel Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış: Van İli Örneği

Ortaöğretim								
Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdr.	477	25 907	16 635	9 272	7 389	3 427	3 962	3 488
Araştırma Geliştirme Eğitim ve Uygulama Mer.	1	109	63	46	9	5	4	23
Özel Eğitim Meslek Lisesi	20	1 408	876	532	505	270	235	269
(İşitme Engelliler) Özel Eğitim Meslek Lisesi	1	75	44	31	27	12	15	25
(Bedensel Engelliler) Özel Eğitim Meslek Okulu	2	31	23	8	17	9	8	-
(Görme Engelliler-III. K) Özel Eğitim Uygulama Okulu (III. Kademe)	278	11 882	7 700	4 182	3 656	1 665	1 991	1 870
Özel Eğitim Meslek Okulu (Zihinsel Engelliler-III. K)	175	12 402	7 929	4 473	3 175	1 466	1 709	1 301
Yaygın Eğitim								
Bilim ve Sanat Merkezi	82	57 360	27 781	29 579	2 222	1 203	1 019	1 499
Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	666	438570	27006 6	168504	26 608	8 828	17 780	40 754

Özel eğitim hizmeti veren kurum ve öğretmenler özel eğitim alan öğrencilerin temel ihtiyaçlarını dikkate alarak ve öğrencilerin hazır bulunuş düzeylerini göz önünde bulundurularak özel eğitim hizmetini sunmaktadırlar. Özel eğitim ile genelde öğrencilerin öz bakım, günlük yaşam, bağımsız yaşam, sosyal yaşam becerileri, sosyo dilbilimsel yeterliliklerinin (Kasap, 2020) ve akademik becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Özel eğitim, müfredat bakımından, kullanılan yöntem, teknik ve eğitim ortamlarının uyarlanması bakımında genel eğitim uygulamalarından önemli derecede farklılaşmaktadır. Dolayısıyla toplumun geneli özel eğitim hizmetleri hakkında çok fazla bir fikre sahip değildir. Bu da günümüzde özel eğitime yönelik araştırmaların daha yaygın yapılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle özel eğitim hizmetlerinin doğru planlanması için mevcut durumu ortaya koyan araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan ilgili alanyazın taramasında Van ilindeki özel eğitim hizmetlerine yönelik verilerin toplandığı çok az araştırmanın olduğu belirlenmiştir. Van'daki özel eğitime ilişkin yapılan çalışmalar yıllar bazında şöyle sıralanabilir; “Van ilinde yürütülen kaynaştırma eğitiminin sosyal bağlamda değerlendirmesi” (Aslan, 2018), “Van İşitme Engelliler Derneği'nin temel sorun ve beklentileri” (Mengi, 2019a), “Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde kayıtlı olan engelli öğrencilerin eğitim

sorunlarının tespiti” (Mengi, 2019b), “Van’daki ortopedik engelli bireylerin teknolojiyi kullanım amaçları” (Tekiroğlu, 2019), “İşitme engelli bireylerin yaşadıkları kültüre katılımında kullanılan araçları” (Müküs, 2019), “engelli bireylerin siyasal tercihlerini belirleyen faktörleri” (Yanık, 2020), “Engelli bireylerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki eğitime ilişkin görüşleri (Mengi, 2020), “Covid-19 Salgını Sürecinde Özel Eğitim Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Süreçlerine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi” (Mengi ve Alpdoğan, 2020) gibi konularda araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Van ilinde özel eğitim alanında akademik çalışmaların çok az olduğu söylenebilir. Bu nedenle Van ilinde özel eğitim hizmetlerine ilişkin hem ileriye dönük araştırmalara kaynaklık yapacak hem de var olan durumun ortaya konmasını sağlayacak genel bir perspektifle yapılan bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Van ilinde özel eğitim hizmetlerinin hangi kurum ve kuruluşlar tarafından yürütüldüğü ve bunların mevcut sayısı ile Van ilinde çalışan özel eğitim öğretmeni ve özel eğitim alan öğrenci sayılarının ne kadar olduğu gibi konular bu araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma ile Van ilindeki özel eğitim hizmetleri, istatistiki veriler ışığında genel bir bakışla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Van ilinde eğitim-öğretime ilişkin mevcut sayılar nedir?
2. Van ilinde faaliyet gösteren Rehberlik Araştırma Merkezlerine ilişkin sayılar nedir?
3. Van ilinde özel gereksinimli öğrencilere ilişkin mevcut sayılar nedir?
4. Van ilinde özel eğitim alanında çalışan öğretmenlere ilişkin mevcut sayılar nedir?
5. Van ilinde özel eğitim okullarına ilişkin mevcut sayılar nedir?
6. Van ilinde özel eğitim verilen dersliklere ilişkin mevcut sayılar nedir?
7. Van ilinde yaygın eğitim kapsamında yürütülen özel eğitim hizmetlerine ilişkin mevcut sayılar nedir?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma paradigmasından hareketle tarama modeli ile yapılmıştır. Düzey olarak betimsel araştırma türünde (Büyüköztürk vd. 2020: 25) olan tarama modeli, doğada var olan bir durum, değişken ya da olayın herhangi bir müdahalede bulunulmadan betimlenmesidir (Tuncer, 2020: 223). Genel tarama modelleri ile tekil ya da ilişkisel taramalar yapılabilir (Karasar, 2008). Tekil tarama

modelleri ile ilgilenilen birey, olay, durum, kurum veya konu betimlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2008). Bu araştırmada Van'daki özel eğitime ilişkin var olan durumun, istatistiksel veriler ile herhangi bir müdahalede bulunulmadan ortaya konulması amaçlandığından, genel tarama modeli uygun bulunmuştur.

1.2. Evren

Araştırmanın evreni, Van ilini teşkil etmektedir. Araştırmanın çalışma evrenini ise 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Van ilindeki özel eğitim hizmetini veren kurum ve kuruluşların tümündeki mevcut özel eğitim hizmetleri oluşturmaktadır.

1.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırma verileri genel tarama modeli çerçevesinde Van'da bulunan kurum ve kuruluşların yöneticileri aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmacılar, Van ili özel eğitim okullarındaki öğrenci, öğretmen, derslik, atölye ve servis sayılarına ulaşmak için her kuruma uygun bir tablo hazırlayarak kurum yöneticilerine whatsapp ve e-mail yoluyla elektronik ortamda göndermişlerdir. Bu tablolar ilgili kurum veya kuruluş yöneticiler tarafından doldurularak geri gönderilmiştir. Böylece kurum ve kuruluş yöneticilerinden Van ilindeki özel eğitim hizmetlerine ilişkin sayısal veriler toplanmıştır. Ayrıca kurumların resmi web sayfalarından da bazı istatistiksel verilere ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada elde edilen istatistiksel veriler, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmış resmi istatistikler, Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü kayıtlarında bulunan istatistikler, İl milli eğitim müdürlüğüne bağlı olan resmi özel eğitim okulları ve özel özel eğitim kurumları olan Rehabilitasyon merkezlerinin istatistiklerinden oluşmaktadır.

1.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada elde edilen sayısal veriler, öncelikle bilgisayar ortamındaki Word belgesi üzerinde oluşturulan tablolara aktarılmıştır. Farklı kurumlardan ve internet ortamından toplanan verilerin doğruluğunu sağlamak için araştırmacılar, verileri gözden geçirmiş ve veriler arasında karşılaştırmalar yaparak tablolara aktarmışlardır. Verilerin gözden geçirilme ve tablolara aktarma sürecinde çelişkili bulunan veriler, kurum yöneticilerine teyit ettirilmiştir. Tablolara aktarılan veriler daha sonra betimsel analize tabi tutulmuştur. Böylece Van ilindeki özel eğitim hizmetlerinin mevcut durumu 2020-2021 eğitim-öğretim yılı temel alınarak tablolar kullanılarak analiz edilmiş, yorumlanmış ve raporlaştırılarak sunulmuştur.

2. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Van ilinde özel eğitime ilişkin veriler araştırma soruları doğrultusunda tablo ve şekiller kullanılarak detaylandırılmıştır.

2.1. Van İli Genel Eğitim-Öğretim Bilgileri

Van İline bağlı ilçelerin 2020 yılı itibari ile okul, derslik, öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

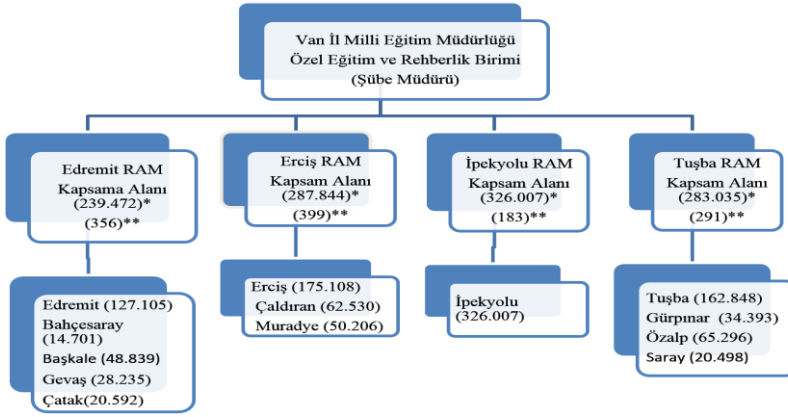
Tablo 2. Van İli 2020-2021 Eğitim Öğretim Yılı Özel Eğitim İstatistikleri

İlçeler	Okul	Derslik	Öğretmen	Öğrenci
Bahçeşaray	55	210	282	4.479
Başkale	114	463	756	18.461
Çaldıran	117	717	1.006	19.497
Çatak	58	284	386	5.319
Edremit	130	1.327	2.033	37.275
Erciş	225	1.909	2.818	55.133
Gevaş	72	309	365	7.793
Gürpınar	98	452	615	8.912
İpekyolu	2152	2.403	5.143	92.190
Muradiye	80	613	672	15.110
Özalp	91	569	741	25.776
Saray	47	260	330	5.896
Tuşba	168	1.583	2.652	42.241
Toplam	3407	11.099	17.799	338.082

Van ilinin üçü (Edremit, İpekyolu ve Tuşba) merkez ilçe olmak üzere toplamda 13 ilçesi bulunmaktadır. Bu ilçelerden öğrenci sayısı en fazla olan ilçe merkez ilçe olan İpekyolu ilçesidir. Buna paralel olarak okul, derslik ve öğretmen sayısı bakımından da ilk sırada yer almaktadır. İl genelinde toplam sayılara bakıldığında okul sayısının 3407, derslik sayısının 11.099, öğretmen sayısının 17.799 ve öğrenci sayısının ise 338.082 olduğu görülmektedir.

2.2. Van’daki Rehberlik Araştırma Merkezlerine İlişkin Bilgiler

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri, özel eğitim faaliyetleri kapsamında özellikle öğrencilerin tanınmasında ve eğitim kurumlarına yerleştirmesinde etkin rol almaktadırlar. Van ilinde faaliyet gösteren Rehberlik Araştırma Merkezleri ve bunların sorumluluk alanlarına ilişkin bilgiler Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Van İlindeki Rehberlik Araştırma Merkezlerinin Kapsama Alanları

Kaynak: <https://www.nufusune.com/van-nufusu>

*Kapsama alanındaki 2020 yılına ait nüfus bilgileri

**Kapsama alanındaki okul sayısına ilişkin bilgiler

Şekil 2’de görüldüğü gibi Van ilinde özel eğitim hizmetleri Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde Özel Eğitim ve Rehberlik Birimi Şube Müdürü tarafından yürütülmektedir. Van ilinde toplamda dört Rehberlik Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Bunlar Edremit, Erciş, İpekyolu ve Tuşba ilçelerinde bulunan Rehberlik Araştırma Merkezleridirler. Bu merkezler kapsama alanı bakımından İpekyolu ilçesi, 326.007 nüfus ile ilk sırada gelmektedir. Diğer RAM’lar ise buldukları ilçe ile birlikte yakın çevrelerinde bulunan ve görece kendilerinden az nüfuslu ilçelere de hizmet vermektedirler. Bu bağlamda RAM’ların kapsama alanı nüfus yoğunluğuna ve coğrafi konumlara/yakınlığa göre belirlendiği söylenebilir.

RAM’lar genellikle öğrencilerin tanılamalarını gerçekleştirmektedirler. Bu kurumlarda rehber öğretmenler ve özel eğitim öğretmenleri görev almaktadırlar. Van’da bulunan RAM’ların fiziksel imkânları, öğretmen sayıları ve tanılanan öğrencilere ilişkin bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi her dört RAM’da rehberlik-psikoloji danışmanlık ve özel eğitim hizmetleri olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Tanılama sürecinde aktif kullanılan eğitsel tanı odası sayısının toplamda 14 olduğu görülmektedir. Toplamda 27 özel eğitim öğretmenine karşılık, yine 27 tane rehber öğretmenin görev yapmaktadır. RAM’larda öğrencilere en fazla zihinsel yetersizlik, en az

ise görme yetersizliği tanısı konulduğu görülmektedir. Toplamda 15.810 öğrenciye eğitsel tanı konulmuştur.

Tablo 3. Van'daki Rehberlik Araştırma Merkezlerine ilişkin İstatistikler

Veri Kategorileri	Edremit RAM	Erciş RAM	İpekyolu RAM	Tuşba RAM	Toplam
Bölüm Sayısı	2	2	2	2	8
Eğitsel Tanı Oda Sayısı	3	3	8		14
Öğretmen sayısı					
Özel Eğitim Öğretmeni	2	9	8	8	27
Diğer Branş Öğretmeni	7	8	4	8	27
Öğretmen Sayısı Toplam		17	12	16	54
Eğitsel Tanı Grubu					
Bedensel Yetersizlik	66	1.146	2.838	1.092	5.142
Görme Yetersizliği	6	57	351	84	498
İşitme Yetersizliği	13	131	472	297	913
Otizm Spektrum Bozukluğu	11	188	426	215	840
Öğrenme Güçlüğü	45	198	614	1.197	2.054
Zihinsel Yetersizlik	77	1.689	3.105	1.492	6.363
Öğrenci Sayısı Toplam	218	3.409	7.806	4.377	15.810

2.3. Van'daki Resmi Özel Eğitim Okulları

Van ilinde farklı özel gereksinimi olan öğrencilere yönelik özel eğitim hizmeti sunan ve farklı kademelerden oluşan okul türleri bulunmaktadır. Van'da bulunan özel eğitim okullarına ilişkin bulgular Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılında Van'daki Resmi Özel Eğitim Okul İstatistikleri

İlçe	Okul Adı	Derslik Sayısı	Atölye Sayısı	Özel Eğitim Öğretmeni Sayısı		Diğer Branş Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı	
				E	K	E	K	E	K
Edremit	Ayhan Şahenk Özel Eğitim Uygulama Merkezi I. Kademeye Bağlı Ana Sınıf	2	-	1	1	-	-	8	3
	A. Şahenk Özel Eğitim Uygulama Merkezi I. Kademe	8	-	9	8	5	3	70	30
	A. Şahenk Özel Eğitim Uygulama Merkezi II. Kademe	13	-	9	11	2	3	57	22
	A. Şahenk Özel Eğitim Uygulama Merkezi	7	3	5	6	2	3	44	18

Özel Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış: Van İli Örneği

	III. Kademe/Lise (İş Uygulama Merkezi/Okulu)								
	Van Özel Eğitim Meslek Lisesi	9	2	1	1	10	8	42	28
Erciş	Erciş Özel Eğitim İlkokulu	4	-	4	2	-	-	8	8
	Erciş Özel Eğitim Ortaokulu	4	-	7	2	-	4	19	5
	Erciş Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi-Okulu/Lise	4	1	2	2	-	2	15	2
İpekyolu	Ayşe Hüsniye Hatun Özel Eğitim Anaokulu	5	-	-	1	-	4	8	7
	Zübeyde Hanım Özel Eğitim İlkokulu	3	1	4	3	-	-	12	10
	Zübeyde Hanım Özel Eğitim Ortaokulu	4	1	4	4	1	3	18	10
	Konya Beyhekim Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi (Okulu-Lise)	12	8	4	8	7	7	64	47
Tuşba	İşitme Engelliler İlkokulu	5	-	2	4	-	-	6	7
	İşitme Engelliler Ortaokulu	8	1	2	-	9	4	18	11
	Tuşba Özel Eğitim Uygulama Okulu I. Kademe	13	-	7	9	1	1	34	13
	Tuşba Özel Eğitim Uygulama Okulu II. Kademe	5	-	4	2	3	-	9	6
	Tuşba Özel Eğitim Uygulama Okulu III. Kademe/Lise	3	-	1	1	-	-	2	2
	Urartu Özel Eğitim Meslek Okulu (Lise)	10	7	2	2	1	3	11	9
Genel Toplam		119	24	68	67	41	45	44	238
		143		133		86		683	

Tablo 4’de verilen Van’daki özel eğitim okullarına ait istatistikler değerlendirildiğinde; Van’daki özel eğitim veren okullarda toplamda 133 derslikte, 135 özel eğitim öğretmen ve 86 branş öğretmeni tarafından 684 özel eğitim öğrencisine özel eğitim imkanı verildiği görülmektedir.

2.4. Van İlinde Özel Eğitim Hizmetleri için Kullanılan Sınıf/Derslik Sayısı

Özel gereksinimli öğrenciler farklı eğitim ortamlarında eğitim almaktadırlar. Özel eğitim okullarının yanı sıra genel eğitim okullarında özel eğitim sınıfları ve destek eğitim odalarında eğitim hizmeti almaktadırlar. Van’da özel gereksinimli öğrencilerin eğitim aldıkları dersliklere ilişkin bilgiler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Van ilinde özel eğitim için kullanılan dersliklere ilişkin İstatistikler

Eğitim Türü	Kademeler				
	Okul Öncesi	İlkokulu	Ortaokul	Ortaöğretim	Toplam
Özel Eğitim Okulları	7	33	34	45	119
Özel Eğitim Sınıfları	16	67	48	16	147
Destek Odaları	20	237	148	55	460
Genel Toplam	43	337	230	116	726

Tablo 5 incelendiğinde Van'da özel gereksinimli çocuklar için destek eğitim odası olarak kullanılan ortamların sayısının, çoğunluğu ilkokulda olmak üzere 460 olduğu görülmektedir. Özel eğitim okulları bünyesinde 119 derslik bulunurken, özel eğitim sınıfı olarak ise 147 dersliğin kullanıldığı görülmektedir.

2.5. Van'da Görev Yapan Özel Eğitim Öğretmenleri

Van'da bulunan resmi özel eğitim okullarında görevli özel eğitim öğretmenlerine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. 2020-201 Yılında Van'daki Resmi Özel Eğitim Okullarında Görevli Öğretmen İstatistikleri

İstihdam Tipi	Görev Yeri				
	Genel Eğitim Okulu	Özel Eğitim Okulu	Rehberlik Merkezi	Araştırma	Toplam
Kadrolu Personel	128	152	27		307
Sözleşmeli Personel	25	19	0		44
Genel Toplam	153	171	27		351

Van'da özel eğitim öğretmeni olarak görev yapan öğretmenlerin istihdam tipi ve görev yaptıkları kurumları gösteren Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin kadrolu ve sözleşmeli statüde istihdam edildikleri görülmektedir. Toplam 351 öğretmenden 307'sinin kadrolu olduğu ve öğretmenlerin yoğunlukla özel eğitim okulunda görev yaptıkları belirlenmiştir.

2.6. Van'daki Özel Eğitim Öğrencileri ve Eğitim Ortamları

Özel gereksinimli çocuklar, ihtiyaçlarına ve çevre koşullarına bağlı olarak farklı ortamlarda eğitim almaktadırlar. Tablo 7'de Van'daki özel gereksinimli çocuklar ve bunların eğitim aldıkları ortamlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Özel gereksinimli öğrencilerin eğitim alacakları ortamlar belirlenirken özellikle kendileri için en az kısıtlayıcı ortamda eğitim almaları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin eğitim ortamları genel eğitim sınıfından evde eğitime kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır (Melekoğlu, 2019). Van özelinde bakıldığında Tablo 7’de görüldüğü üzere 2020 yılı itibari ile özel eğitim alan öğrencilerin sayısının 5819 olduğu ve bunların çoğunlukla kaynaştırma kapsamında eğitim aldıkları görülmektedir.

Tablo 7. *Van’daki Özel Gereksinimli Öğrencilere İlişkin İstatistikler*

Eğitim Türü	Kademeler				Toplam
	Okul Öncesi	İlkokulu	Ortaokul	Ortaöğretim	
Özel Eğitim Okulları	26	199	175	283	683
Özel Eğitim Sınıfları	73	323	316	34	746
Destek Odaları	28	623	616	257	1524
Kaynaştırma	121	953	990	591	2655
Evde Eğitim	3	110	57	31	201
Hastane Sınıfı	2	4	4	0	10
Genel Toplam	253	2212	2158	1196	5819

2.7. Van İlinde Özel Eğitime Gereksinim Duyan Öğrencilere Yönelik Diğer Hizmetler

Özel gereksinimli öğrenciler, okullar dışında yaygın eğitim kurumlarından da özel eğitim hizmeti alabilmektedir. Örgün eğitim dışında genelde yaygın eğitim kurumları olan özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden özel eğitim hizmetleri verilmektedir. Van özelinde bakıldığında özellikle son on yılda giderek artan bu merkezlerin 2020 yılı itibari ile toplamda 54 merkeze ulaştığı bulgulanmıştır. Bu merkezlerin büyük çoğunluğu merkez ilçe olan İpekyolu’nda (38) yer almaktadır.

Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenciler arasında değerlendirilen özel yetenekli öğrenciler, okul dışında Bilim Sanat Merkezleri’nde (BİLSEM) okul sonrası eğitim almaktadırlar (Öpengin, 2020). Özel yeteneklilere yönelik yaygın eğitim kapsamında hizmet sunan bu kurumların sayısı da son yıllarda artmaktadır. Van ili genelinde hali hazırda sayısı 3’e ulaşmış olan bu kurumlar İpekyolu, Edremit ve Erciş ilçelerinde bulunmaktadır. 2020 yılı itibari ile bu kurumlardan hizmet alan öğrencileri sayılarına bakıldığında İpekyolu’nda bulunan BİLSEM’de 344 öğrencinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Diğer iki

BİLSEM ise yeni faaliyete başladıkları ve henüz tanılama sürecinin yürütülüyor olmasından dolayı eğitime alınan öğrenci bulunmamaktadır.

Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin eğitim ortamlarına ücretsiz olarak servisler yoluyla taşınma hizmeti de önemli bir hizmet olarak değerlendirilmektedir. Van İlinde 2020 yılı itibari ile taşıma hizmetinden yararlanan özel gereksinimli öğrenci sayısı 1308 olarak belirlenmiş ve taşınmalı eğitim için toplamda 261 aracın özel eğitim hizmetleri kapsamında kullandığı tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Van ilinde özel eğitim hizmetlerinin niceliksel olarak değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda, özel gereksinimli öğrencilere sunulan eğitim hizmetleri sayılarla ortaya konmuştur. Araştırmanın başında öncelikle Türkiye’de özel eğitime ilişkin son veriler gözden geçirilmiştir. Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren özellikle devletin özel eğitime yönelik teşvikleri sonucunda, özel gereksinimli öğrencilerin toplum içerisinde görünürlükleri artmıştır. Özellikle okullarda özel gereksinimli öğrenci sayılarında artış dikkat çekicidir. Fakat özel eğitim denilince çok farklı ve özgün eğitsel ihtiyaçlara sahip öğrenciler, tek kavram altında değerlendirilmektedir. Tablo 1’de özel gereksinimli öğrencilere sunulan eğitim hizmetleri ve bu hizmetlerden yararlanan öğrenci sayıları incelendiğinde, özel eğitim hizmetlerinin farklı düzey ve kademelerde sunulduğu dikkat çekmektedir. Nitekim özel eğitim hizmetleri ile ilgili olarak okul kademelerine göre, öğrenci yetersizliklerine, yetersizlik düzeylerine ya da hizmet içeriklerine göre farklı sınıflandırmalar yapılabilmektedir. Bu araştırmada genellikle okul kademelerine göre bir sınıflama takip edilmiştir.

Türkiye’de 2020 yılı itibari ile örgün eğitim sistemi içerisinde 18 milyon 240 bin civarında bir öğrenci kitlesi bulunmaktadır (MEB, 2020b). Dünyada birçok ülkenin nüfusundan fazla sayıda öğrenciye sahip Türkiye’de bu öğrenciler, okulöncesinden liseye kadar farklı kademelerde 68 bin civarında okulda toplamda 727 bin civarında derslikte eğitim almaktadırlar (MEB, 2020b). Türkiye’de öğretmen sayısı ise yayınlanan son istatistiklere göre 1 milyon 100 bin civarındadır (MEB, 2020b). Van ilinde okula devam eden öğrenci sayısı 338 bin civarındadır (Tablo 2). Nüfusu 1 milyon 200 bin civarında olan Van’da yaklaşık olarak nüfusun ¼ ‘ü öğrencidir. Van’da 3407 okulda 11.099 derslikte eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Derslik başına öğrenci sayısı ise ilkökul ve ortaokullarda 32 iken ortaöğretimde bu sayı 27’ye düşmektedir (Van MEM, 2020).

Türkiye’de derslik başına düşen öğrenci sayısının 24 olduğu (MEB, 2020b) düşünüldüğünde, Van ilinde ciddi bir derslik ve okul ihtiyacı olduğu söylenebilir. Van özellikle çevre iller için bir çekim merkezi olduğundan nüfus artış oranı yüksek iller arasında yer almaktadır. Bu durum okul ve derslik ihtiyacını daha da artıran bir etkiye sahiptir. Var olan yüksek öğrenci sayısına göre sadece 17 bin civarında öğretmenin görev yaptığı Van ili, aynı zamanda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından da Türkiye ortalamasından yüksek bir orana sahiptir. Bu bağlamda öğretmen ihtiyacı da olduğu söylenebilir.

Türkiye’de 2020 yılı özel eğitime ilişkin istatistikler incelendiğinde örgün eğitim sistemi içerisinde toplamda 425 bin civarında özel gereksinimli öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir (MEB, 2020b). Bu öğrencilerin önemli bir çoğunluğu (320 bin civarı) kaynaştırma öğrencisi olarak genel eğitim okullarında eğitimlerine devam etmektedirler. Özel eğitim kapsamında farklı okul kademelerinde toplamda 1417 okulda, 9610 derslikte özel gereksinimli öğrencilerle eğitim-öğretim yapılmaktadır. Bu sayılara genel eğitim okullarında özel eğitim sınıfları dâhil değildir. Van ilinde ise farklı eğitim kademelerinde toplamda 5819 öğrenci eğitim almaktadır (Tablo 7). Özel gereksinimli öğrencilerin, toplam örgün eğitim alan öğrenciler arasındaki oranlarına bakıldığında Türkiye geneli % 2,5 olan oranın Van ilinde % 1,5’e denk geldiği görülmektedir. Bu durum eğitim imkânlarına erişemeyen özel gereksinimli çocukların varlığı yönünde değerlendirilebilir. Özel gereksinimli çocuklar farklı nedenlerle eğitim sisteminin dışında tutulabilmektedirler. Bu durumun temel nedenleri olarak tanılama sürecinde yaşanan zorluklar, ihtiyacı karşılayacak sayıda okul veya sınıf bulunmaması ve yasal çerçevede öngörülenin aksine, çocukların uygulayıcılar tarafından okullara kabul edilmemesi olduğu belirtilmektedir (ERG, 2016). Araştırmada elde edilen istatistikler, Van’da önemli sayıda özel eğitime gereksinim duyan çocuğun eğitim imkânlarından faydalanamadığını göstermektedir. Oysaki Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından kabul edilen “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme” de (1960) herhangi bir kişi ya da grubun, herhangi bir tür ya da düzeyde eğitim görmekten yoksun bırakılamayacağı vurgulanmaktadır. Özel eğitime gereksinim duyan çocukların uluslararası ve ulusal yasalarla temel bir hak olarak kabul gören eğitim hakkına erişebilmeleri için Van ilinde ilgili kurumların daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların özel eğitim imkânlarından yararlanabilmeleri için öncelikle eğitsel tanı almaları gerekmektedir. Türkiye’de özel gereksinimli çocuklar tıbbi ve eğitsel

tanılama olmak üzere iki ardışık değerlendirmeden geçmektedirler (Melekoğlu, 2018). Tıbbi tanılama hastanelerde yapılırken, eğitsel tanılama ise RAM'larda yapılmaktadır. Bu bağlamda özel eğitim sisteminin içerisinde RAM'lar önemli bir konuma ve sorumluluğa sahiptirler. Araştırmada elde edilen verilere göre Van'da dört tane RAM bulunmaktadır. Toplamda 13 ilçesi olan ve fiziksel olarak ulaşım sorunlarının yaşandığı bir coğrafyaya sahip Van ili için sayının az olduğu düşünölmektedir. Van ilindeki RAM'lar Edremit, Erciş, İpekyolu ve Tuşba ilçelerinde bulunmaktadır. Edremit (5), Erciş (3) ve Tuşba (4) ilçeleri kendi ilçe nüfusu dışındaki birden fazla ilçelerde yaşayan bireylere de eğitsel tanılama, değerlendirme ve yerleştirme süreçlerinde hizmet vermektedirler. Bu bağlamda iş yüklerinin çok fazla olduğu söylenebilir. Nitekim şekil 1 ve Tablo 3 incelendiğinde fiziksel imkânları ve öğretmen sayılarının az olmasına rağmen yıl içerisinde çok fazla sayıda tanılama gerçekleştirdikleri görölmektedir. Yine Tablo 3'te belirtildiği gibi Van ilinde 2019 ile 2020 yılları RAM kayıtlarına göre toplamda 15.810 öğrencinin eğitsel tanılaması yapılmıştır. Özel eğitim durumunu değerlendirmeye yönelik yayınlanan bir raporda (ERG, 2016) RAM'ların eğitsel tanılamadaki rolleri ve yaşanan sorunlara ilişkin önemli tespitler yer almaktadır. Bu raporun sonuçlarına göre mevzuat gereği iki ay içinde tamamlanması gereken tanılama süreci personel eksikliğinden dolayı, sağlıklı biçimde yürütölememektedir. Ayrıca fiziki koşulların yetersizliğinin de süreci olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Bir başka önemli tespit ise RAM'ların tanılamadan kaynaklı ağır iş yükünden dolayı rehberlik ve araştırma gibi diğer işlevlerini yeterince yerine getiremediklerine ilişkindir. Van özelinde RAM'lara bakıldığında özellikle RAM'lara erişimi güç olan uzak köylerden bireylerin tanılama sürecine girmeleri zorlaşmaktadır. Bu durum özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitim imkanlarından mahrum kalmalarına neden olabilir. Yine çalışan personel üzerinde var olan ağır iş yükü, onların mesleki tükenmişlik yaşamalarına ve güvenilir bir tanılama süreci yürötmelerinde sorunlara neden olabilir. Bu bağlamda Van ilinde RAM sayısının artırılması ve bu kurumlarda daha fazla alan uzmanı öğretmenin istihdam edilmesi önerilmektedir.

Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin eğitiminde temel yaklaşım öğrenci merkezli bir eğitimidir. Nitekim uluslararası geçerliliği olan ve özel gereksinimli çocukların genel eğitim sistemi içinde eğitim almaları için çağırıda bulunan ilk uluslararası belge olan 1994 tarihli Salamanca Bildirisi'nin 2. Maddesinde "Özel eğitim gereksinimi olanlar, normal okullara devam edebilmeli ve bu okullar onların ihtiyaçlarını karşılayabilecek, "çocuğu merkez alan" eğitim

sistemi içinde yetiştirilmelidir.” ifadesi yer almaktadır (Dede, 1996). Farklı ulusal ve uluslararası belgelerde belirtilen özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde öğrenciyi merkeze alan yaklaşımın günümüzde uygulaması bütünleştirme temelli bir anlayışla yapılmaktadır. Bütünleştirme veya kapsayıcı eğitim yaklaşımında; eğitim verilen ortamda her öğrencinin kendi akademik performansı hızında gelişmesine imkân sağlayan bir ortamın oluşturulması vurgulanmaktadır (Wah, 2010). Bütünleştirilmiş eğitim sistemi uygulayan okullarda başarının, gerekli uyarılma ve farklılaştırılmaların yapılmasına bağlı olduğu farklı çalışmalarda (Allen & Cowdery, 2015; Aral, 2011; Batu, Çolak ve Odluyurt, 2013) vurgulanmaktadır.

Van’da özel gereksinimli öğrencilere sunulan eğitim imkânlarına bakıldığında farklı okullarda öğrenci odaklı bir yaklaşımın geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Tablo 7 incelendiğinde özel gereksinimli öğrencilerin büyük çoğunlukla bütünleştirme yaklaşımı kapsamında genel eğitim okullarında kaynaştırma eğitimi aldıkları görülmektedir. Özel eğitimin temel prensiplerinden olan özel gereksinimli öğrencilerin en az kısıtlayıcı eğitim ortamında mümkün olduğunca diğer akranlarıyla aynı eğitim ortamını paylaşmasıdır (Mastropieri ve Scruggs, 2000). Bu bağlamda Van’da bu ilke ile hareket edildiği söylenebilir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarının verimli olması için gerekli düzenleme ve uyarlamaların yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla eğitim ortamının kaynaştırma öğrencilerine uygun hale getirilmesi kaynaştırma eğitiminin ön koşullarından birisidir. Ayrıca alanyazında başarılı bir kaynaştırma için özel gereksinimli öğrenciye sistemli ve kapsamlı bir öğretim programının sunulması, tüm öğrencilerin, tüm öğretmenlerin, özel gereksinimli öğrenci aileleri ile özel gereksinimli olmayan öğrenci ailelerinin ve yöneticilerin hazırlandığı ve işbirliği içinde çalıştığı bir eğitim ortamının oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir (Yazıcıoğlu, 2019). Van’da kaynaştırma uygulamalarına ilişkin yapılan bir araştırmada (Aslan, 2018) uygulamaya ilişkin olumsuz görüşlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Nitekim araştırmada ebeveynler, öğretmenler, okul yöneticileri, özel gereksinimli bireyler, akranları ve diğer tüm personellerden oluşan kaynaştırma ekibinin kaynaştırma eğitimine ilişkin gerekli bilgi ve donanıma sahip olmadıkları, bu süreci yürüten kurum ve kuruluşlar tarafından bilgilendirilmedikleri, çocuk-ebeveyn ve öğrenci-öğretmen ilişkilerinin çoğunlukla duygusal bir düzlemde yürütüldüğü, özel gereksinimli çocukların sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları, materyal eksikliklerinin olduğu ve alanında uzman eğitimcilere ihtiyaç olduğu sonuçları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Van’da özel gereksinimli öğrenciler her ne kadar en az kısıtlayıcı eğitim

ortamlarına yerleştirmelerine rağmen verilen eğitimin kalitesinin gerekli ihtiyaçlar sağlanarak arttırılması gerektiği sđylenbilir.

Özel gereksinimli öğrencilerin devam ettiği özel eğitim okulları genelde öğrencilerin gereksinim alanına göre sınıflandırılmaktadır. Bu okul türlerinin genelde üç kategoride sınıflandırıldığı sđylenbilir. Birinci kategorideki okullar hafif düzeyde zihin engelli öğrencilere yönelik her kademedede eğitim imkânı sunan okullardır. Zihin engelli öğrencilere eğitim veren okullar Özel Eğitim İlkokulu, Özel Eğitim Ortaokulu ve Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezleri olarak adlandırılmaktadır. İkinci kategorideki okullar, işitme engelli öğrencilere yönelik her kademedede eğitim veren okullardır. Bu okullar İşitme Engelliler İlkokulu ve İşitme Engelliler Ortaokul ile Özel Eğitim Mesleki Lise adı altında işitme engelli öğrencilere eğitim imkânı sunmaktadırlar. Ayrıca Özel Eğitim Mesleki Lisede görme engelli öğrencilere de lise düzeyinde eğitim verilmektedir. Üçüncü kategorideki okullar ise, başta her derecedeki otizmli öğrenciler olmak üzere orta ve ağır derecedeki zihin engelli öğrencilere eğitim veren, I., II. ve III. kademelerden oluşan Özel Eğitim Uygulama Merkezleridirler.

Tablo 4’de 2020-2021 yılı itibariyle Van ilinde özel eğitim hizmetleri veren tüm resmi özel eğitim okulları yer almaktadır. Van ili Edremit ilçesinde üç türden özel eğitim okulu bulunmaktadır. Birincisi, okul türü, I., II. ve III. Kademe eğitim veren Ayhan Şahenk Özel Eğitim Uygulama Merkezidir. Bu okul tek bir binada ancak üç farklı bloktan oluşan bir okuldur. Bu okulda başta her derecedeki otizmli öğrenciler olmak üzere orta ve ağır derecedeki zihin engelli öğrencilere ve çoklu engel kategorisinde değerlendirilen öğrencilere özel eğitim hizmeti verilmektedir. Edremit ilçesinde bulunan üçüncü okul türü ise, Özel Eğitim Mesleki Lisesidir. Bu okul 2018 yılı itibariyle hizmete açılmıştır. Bu okulda işitme engelli öğrencilere eğitim imkânı sunmaktadır. Ayrıca bu okulda görme engelli öğrencilere de lise düzeyinde eğitim verilmektedir. Erciş’te farklı kademelerde eğitim veren Erciş Özel Eğitim İlkokulu, Erciş Özel Eğitim Ortaokulu ve Erciş Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi-Okulu/Lisesi bulunmaktadır. Erciş’teki bu okul/lar on yıldan fazladır eğitim vermesine rağmen okulun fiziki şartlarının özel eğitim hizmetlerine uygun olmadığı sđylenbilir. Eskiden lojman olarak kullanılan altı farklı binanın okula dönüştürülmesinden dolayı uygun fiziksel alt yapıya sahip olmadığı sđylenbilir. Ancak Erciş, Çaldıran ve Muradiye ilçelerine yönelik özel eğitim hizmeti sunması açısında bu okulun işlevi son derece önemlidir. Bu okul/larda sadece hafif düzeydeki zihin engelli ve otizmli öğrencilere özel eğitim hizmetleri verilmektedir. Dolayısıyla işitme

veya görme engelli öğrencileri Erciş'te özel eğitim hizmeti alma imkânı olmadığı için bu öğrenciler genelde Van merkez veya bölgedeki en yakın diğer özel eğitim okullarına gitmek zorunda kalmaktadırlar. Van ili İpekyolu ilçesindeki özel eğitim okullarında ise daha çok hafif düzeydeki zihin engelli ve otizmliler öğrencilere özel eğitim hizmetleri verilmektedir. Bu okul/lar anaokulu, ilkököl, ortaokul ve meslek lisesi düzeyine sahip okul türlerinden oluşmaktadır. İpekyolu'nda en son açılan okul Ayşe Hüsniye Hatun Özel Eğitim Anaokulu, 2020 yılında açılan ve Ana okul düzeyinde özel eğitim hizmeti veren bir okuldur. Van ili Tuşba ilçesinde ise üç farklı özel eğitim türüne hizmet veren okul olduğu söylenebilir. Birincisi, İşitme Engelliler İlkokulu ve İşitme Engelliler Ortaokuludur. Bu okul/lar aynı zamanda yatılı özelliğine de sahip olduğu için Hakkâri, Şırnak, Bitlis, Muş, Ağrı gibi illerden de öğrenci kabul etmektedirler. Bu okul/larda işitme engelli öğrencilerin yanı sıra zihin engelli öğrencilere de birer sınıf ile hizmet vermektedir. İkinci okul türü, I., II. ve III. Kademe Tuşba Özel Eğitim Uygulama Okuludur. Bu okul 2019 yılı itibarıyla hizmete açılmıştır. Bu okulda her derecedeki otizmliler öğrenciler ile orta ve ağır derecedeki zihin engelli öğrencilere ve çoklu engel kategorisinde değerlendirilen öğrencilere özel eğitim hizmeti verilmektedir. Üçüncü okul türü ise hafif düzeyde zihin engelli öğrencilere hizmet veren Urartu Özel Eğitim Meslek Okulu/Lisesidir. Bu okul 2020 yılı itibarıyla hizmete açılmıştır. Van ilinde son iki yılda özel eğitim hizmeti veren dört-beş okulun açılmış olması gelecek adına umut vericidir.

Yaygın eğitim kapsamında özel gereksinimli öğrencilere hizmet veren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri özellikle devletin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimleri için bu kuruluşları desteklemesiyle son on yılda sayılarında hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Bu kurumlara yönelik yapılan araştırmalar, ciddi sorunları olduğuna dair sonuçları ortaya koymaktadırlar. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri hizmetlerin sunulmasında; kurumlar arası işbirliği, nitelikli personel istihdamı, etkili eğitim programları kullanma, aile-personel iletişimi ve işbirliği, denetleme ve finans gibi sorunları dikkat çekmektedir (DESÖP, 2013). Öğrenci velileri ile yapılan bir araştırmada da genel olarak velilerin rehabilitasyon merkezlerinin işlevleri hakkında bilgi sahibi olmadığı, ulaşımında zorluk yaşadıkları ve yararına inanmadıkları görülmektedir (Yazçayır ve Gürgür, 2018). Bu araştırmada Van'da bulunan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine ilişkin çok detaylı bilgiye ulaşılamamakla beraber çoğunluğunun merkez ilçelerde olmak üzere sayılarının 54 civarında olduğu görülmektedir. Van'daki özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin eğitim faaliyetlerine yönelik yapılmış başka bir

araştırmada (Mengi, 2020) ise bu merkezlere devam eden öğrencilerin genel olarak olumlu bir algıya sahip olduklarına ilişkin sonuçları ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan bireyler, bu merkezler sayesinde sosyal çevrelerinin genişlediğini, yalnızlık duygusundan kurtulduklarını, buna paralel olarak yaşam bağlarının güçlendiği ve mutlu olduklarına dair geri bildirimlerde bulunmuşlardır.

Son olarak Van’da özel eğitim kapsamında değerlendirilen özel yetenekli öğrencilere sağlanan hizmetler incelendiğinde son yıllarda bu öğrencilere yönelik açılan BİLSEM sayısının arttığı görülmektedir. Türkiye’ye özgü bir model olan BİLSEM, okul öncesi eğitim, ilkökul, ortaokul ve lise çağındaki özel yetenekli öğrencilerin örgün eğitim kurumlarındaki eğitimlerini aksatmayacak şekilde bireysel yeteneklerinin farkında olmalarını ve kapasitelerini geliştirerek en üst düzeyde kullanmalarını sağlamak amacıyla açılmış olan özel eğitim kurumlarıdır (Öpengin, 2020). Hâlihazırda sadece İpekyolu ilçesinde hizmet veren BİLSEM’de öğrenci bulunmasına rağmen diğer iki merkezde de tanılama süreçleri devam etmektedir. Fakat özel yetenekli bireylerin eğitiminde BİLSEM’ler önemli bir role sahip olmalarına rağmen çeşitli sınırlılıklara sahiptirler. Özellikle okul programları ile arasında bir bağlantının olmaması ve dolayısıyla okul programı ile aralarında aktarımın olmaması eleştirilmektedir (Sak, 2018; Sak vd., 2015; Şahin, 2018). Ayrıca BİLSEM’e ilişkin yasal mevzuatın sık değişikliğe uğraması, farklı merkezler arasında uygulamalar bağlamında paralellığın olmaması, etkili uygulamaların programdan çok öğretmenlerin çabasına bağlı olması ve merkezlerin fiziksel, donanım ve malzeme bağlamında yetersizlikleri, verilen eğitimin niteliğini olumsuz etkilemektedir (Öpengin, 2020). Burada özel yeteneklilerin eğitimi bağlamında göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktör de coğrafi koşullar ve öğrencilerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak BİLSEM’lere erişim imkânlarıdır. Van’da özellikle BİLSEM’lerin bulunduğu ilçelere uzak diğer ilçe ve köylerde bulunan- bir bakıma imkânlar açısından dezavantajlı duruma sahip özel yetenekliler olarak tabir edilen- öğrencilere de uygun eğitim imkânlarının sağlanması gerekmektedir. Bu konuda üniversitenin de katılımı ile uygulanacak gerçekçi ve işlevsel projelerin etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Van ili’nin özel eğitim kapasitesinin ve uygulamalarının niceliksel bağlamda değerlendirildiği bu araştırma sonucunda faaliyete geçen okullar konusunda son yıllarda ciddi gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Fakat bu gelişmelere rağmen özellikle özel gereksinimli öğrencilere gelişmiş ülkelerdekine benzer koşulların sağlanması için ilgili paydaşların işbirliğiyle daha sistematik bir planlamaya ihtiyaç

duyulmaktadır. Burada Van Valiliği öncülüğünde ilgili paydaşlar olan Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Sağlık İl Müdürlüğü, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, Belediyeler ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi işbirliği ile belirli bir vizyon çerçevesinde hareket edilmesi önerilmektedir.

Bu araştırmada temel sınırlılık olarak, Covid-19 salgını sürecinde okulların örgün eğitime kapalı olmasından dolayı araştırma verilerin toplama sürecinin zorlaşması ve araştırma alanında yaşanan sorunları kapsamaktadır. Veriler farklı kaynaklardan toplanıp teyit edilmesine rağmen elde edilen veriler arasında uyumsuzlukların olma ihtimali de doğmuştur. Ayrıca kurumların internet sitelerinden toplanan bazı verilerin güncel olmaması da araştırmanın sınırlılıkları arasında sayılabilir. Bu araştırmanın sınırlılıkları ve elde edilen sonuçları doğrultusunda ileriki araştırmalara yönelik çeşitli önerilerden bulunmuştur.

Öncelikle İl genelinde özel eğitim ile ilgili güncel verilerin sistematik olarak toplandığı ve muhafaza edildiği online/çevrimiçi veri seti oluşturulmalı ve kişisel bilgilerin korunması kanunu çerçevesinde araştırmacıların erişimine izin verilmelidir. Böylece bu veriler kullanılarak hem geleceğe yönelik kurumsal düzeyde planlamalar yapılabilir hem de araştırmacılar tarafından daha nitelikli bulgular sunacak araştırmalar gerçekleştirilebilir. Araştırmada özel gereksinimli öğrencilerin daha çok kaynaştırma ortamlarında eğitim aldıkları görülmektedir. Fakat kaynaştırma eğitiminde ülke genelinde yaşanan sorunlara benzer sorunlar Van'da dikkat çekmektedir. Bu sorunların üstesinden gelmek için kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarında iyileştirmelere yönelik bilimsel dayanaklara dayalı uygulamalara ağırlık verilmesi önerilmektedir.

İleriki araştırmalara yönelik olarak öncelikle bu araştırmayla da ortaya konulduğu gibi Van ilinde özel eğitime ilişkin çok az araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda var olan durumu farklı örneklem ve katılımcı grupları, farklı eğitim kademelerinde, farklı araştırma yöntem ve teknikleri kullanarak ortaya koyacak araştırmaların yapılması önerilmektedir. Yine özel eğitim sürecinde yaşanan sorunları gidermeye yönelik bilimsel dayanaklı müdahalelerin uygulanmasını konu edinen araştırmalar önerilmektedir. Ayrıca sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı bir konuma sahip olan Van'da aileleri özel eğitim sürecine daha aktif katılımını sağlamaya yönelik araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akçamete, G. (2018). Özel gereksinimi olan bireyler. Ümit Şahbaz (Ed.), *Özel Eğitim Ve Kaynaştırma* içinde (s. 2-31). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Allen, K. E. ve Cowdery, G. E. (2015). *The exceptional child: Inclusion in early childhood education* (8th ed.). Stamford, CT: Cengage Learning.
- Aral, N. (2011). *Okul öncesi eğitimde kaynaştırma*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Aslan, F. (2018). *Kaynaştırma Eğitimi Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme-Van Kent Merkezi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Batu, S., Çolak, A. ve Odluyurt, S. (2013). *Özel Gereksinimli Çocukların Kaynaştırılması*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Batu, S. ve Kırcaali-İftar, G. (2011). *Kaynaştırma*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu [UNESCO] (1960). *Convention against Discrimination in Education 1960*. http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Erişim tarihi: 03.01.2021.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, E. Ç., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (28. Baskı). Ankara: Pegem A.
- Cavkaytar, A. (2019). Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim. İbrahim Halil Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim* içinde (s. 3-29). Ankara: Pegem Akademi.
- ÇHS. (1989). *Çocuk Haklarına Dair Evrensel Sözleşme*. www.unicef.org/sitesinden erişilmiştir.
- Çopuroğlu, Y. C. ve Mengi A. (2014). Toplumsal Dışlanma ve Otizm. *Turkish Studies*, 9(5), 607-626, doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6708>.
- Dede, Ş. (1996). Özel eğitim hakkında salamanca bildirisi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(2), 91-94.
- Destek Özel Eğitim Hizmetlerinin Verimliliğinin Araştırılması Projesi (DESÖP). (2013). *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü*. <http://kutuphane.aile.gov.tr/uploads/pdf/zds8NQhiGbgrTz3r.pdf>. Erişim tarihi: 28.01. 2021.
- EHİS. (2006). *Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme*. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention->

- on-the-rights-of-persons-withdisabilities.html. Erişim tarihi: 02.01. 2021.
- ERG. (2016). *Engeli olan çocukların Türkiye’de eğitime erişimi: Durum analizi ve öneriler*. İstanbul: ERG.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>. Erişim tarihi: 05.01.2021.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (18. Baskı). Ankara: Nobel.
- Kasap, S. (2020). Sosyodilbilim ve Dil Eğitimi. Fuat Tanhan ve Hali İbrahim Özok (Ed.), *Eğitim Ortamlarında Nitelik* içinde (s. 201-2016). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mastropieri, M. ve Scruggs, T. (2000). *The Inclusive Classroom: Strategies For Effective Instruction*. Columbus, OH: Merrill.
- Melekoğlu, M. A. (2019). Özel Eğitimde Ekip Çalışması ve Özel Eğitim Ortamları. Veysel Aksoy (Ed.), *Özel Eğitim* içinde (s. 151-180). Ankara: Pegem Akademi.
- Melekoğlu, M. A. (2018). Özel Öğrenme Güçlüğüne Giriş. Orhan Çakıroğlu ve Macit Ayhan Melekoğlu (Ed.), *Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Çocuklar* içinde (s. 1-34). Ankara: Vize Akademik.
- Mengi, A. (2016). Özel gereksinimli çocuk hakları. Zihni Merey (Ed.), *Çocuk hakları* içinde (s. 206-233). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Mengi, A. (2019a). Van İştme Engelliler Derneği'nin Temel Sorun ve Beklentileri Açısından İncelenmesi. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20). Erişim: [http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/919714100_02_Mengi_\(19-40\).pdf](http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/919714100_02_Mengi_(19-40).pdf)
- Mengi, A. (2019b). Engelli Öğrencilerin Üniversite Eğitimi Sürecinde Karşılaştığı Güçlükler: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 147-170. Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr>. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2019.122>.
- Mengi, A. (2019c). *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mengi, A. (2020). Engelli bireylerin gözüyle özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki eğitim durumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 19-33. <https://doi.org/10.33206/mjss.540793>.
- Mengi, A. ve Alpdoğan, Y. (2020). Covid-19 salgını sürecinde özel eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitim süreçlerine ilişkin

- öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*. DOI: 10.37669/milliegitim.776226.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2020a). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_06/24163215_ozel_eYitim_yonetmeliYi_son_hali.pdf. adresinden alınmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2020b). *2019-2020 Örgün eğitim istatistikleri*. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/04144812_meb_istatistikleri_organ_egitim_2019_2020.pdf. adresinden erişilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeliği_07072018.pdf. adresinden alınmıştır.
- Müküs, H. (2019). *İşitme Engelli Bireylerin Kültüre Dahil Olmalarını Mümkün Kılan Araç ve Kurumların Sosyal Antropolojik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öpengin, E. (2020). Türkiye’de Özel Yetenekli Öğrenciler İçin Eğitim Modelleri. Uğur Sak (Ed.), *Üstün Yeteneklilerin Eğitiminde Modeller ve Stratejiler* içinde (s. 188-200). Ankara: Pegem Akademi.
- Sak, U., Ayas, M., Sezerel, B., Öpengin, E., Özdemir, N. & Gürbüz, Ş. (2015). Türkiye’de Üstün Yeteneklilerin Eğitiminin Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *Türk Üstün Zeka ve Eğitim Dergisi*, 5(2), 110-132. Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tuzed/issue/58913/849442>
- Sak, U. (2018). *Üstün Zekâlılar, Özellikleri, Tanılanmaları, Eğitimleri* (7.Baskı). Ankara: Vize Yayınevi.
- Şahin, F. (2018). *Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Eğitsel Stratejiler Ve Örneklerle Zenginleştirilmiş Müfredat Farklılaştırma Modelleri*. Ankara: Nobel yayıncılık.
- Tekiroğlu, Z. (2019). *Ortopedik engelli bireylerin internet bağımlılığı ve teknoloji kullanımlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Tuncer, M. (2020). Nicel Araştırma Desenleri. Behçet Oral ve Ahmet Çoban (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 229-248). Ankara: Pegem Akademi.
- Wah, L. L. (2010). Different Strategies for Embracing Inclusive Education: A Snap Shot of Individual Cases from Three

- Countries. *International Journal of Special Education*, 25(3), 98-109. Erişim: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ909040.pdf>
- Yanık, S. F. (2020). *Engelli Bireylerin Siyasal Tercihlerini Belirleyen Faktörler: Van'da Engelli Dernekleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yazçayır, G. H., ve Gürgür, H. (2018). Özel gereksinimli öğrenci aileleri eğitim süreçlerine ne kadar dahil oluyorlar?. *1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Tam Metini içinde* (s.608-618).
- Yazıcıoğlu, T. (2019). Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Görüşlerinin Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 394-420. <https://doi.org/10.26466/opus.590972>.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 883-906

Анализ программы дистанционного обучения по русскому языку во время пандемии Ковид-19: на примере Университета Ван юзюнджю йыл
Covid-19 Pandemi Döneminde Rusça Dersleri Özelinde Uzaktan Öğretim Programının Analizi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği
Analysis of the Distance Learning Program in Russian Language During Covid-19 Pandemic: Van Yüzüncü Yıl University Example

• Nühket ELTUT KALENDER*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Birimi), Rus Dili ve Edebiyatı (Bilim Dalı), Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History (Academic Staff), Russian Language and Literature (Branch of Science), Van /Turkey,
eltutn@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4344-4931

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

09/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Seylka: Эльгут Календер, Н. (2021). Анализ программы дистанционного обучения по русскому языку во время пандемии Ковид-19: на примере Университета Ван юзюнджю йыл. *Журнал Института гуманитарных наук Университета Ван юзюнджю йыл*, Специальный выпуск: «Ван»,

Atıf: Eltut Kalender, N. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Rusça Dersleri Özelinde Uzaktan Öğretim Programının Analizi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 883-906

Citation: Eltut Kalender, N. (2021). Analysis of the Distance Learning Program in Russian Language During Covid-19 Pandemic: Van Yüzüncü Yıl University Example. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 883-906

Резюме

По данным Министерства здравоохранения Турецкой Республики первый случай Ковид-19 в Турции был зарегистрирован 11 марта 2020 года. В связи с надвигающейся эпидемией Турция осуществила приоритетные меры общественного здравоохранения. Было принято решение приостановить обучение в государственных и частных университетах на три недели, в начальных и средних школах на неделю, а также продолжить дистанционное обучение в будущем в целях предотвращения распространения пандемии в стране. Вышеупомянутое решение вступило в силу и начало реализовываться с 16 марта 2020 года. С этой даты образовательная деятельность осуществляется как синхронно, так и асинхронно через интернет в рамках решений, принятых сенатами университетов. В контексте исполнения принятых мер в Университете Ван юзюнджю йыл, располагающем инфраструктурой системы дистанционного образования, оказалось возможным сразу организовать учебные курсы синхронно и асинхронно, в том числе. Без перерывов курсы русского языка со статусом факультативного иностранного языка на Факультетах гуманитарных наук и туризма УВЮЙ проводились асинхронно и синхронно. В предлагаемом исследовании в рамках образовательной деятельности, проводимой УВЮЙ в период пандемии, была использована анкета для измерения эффективности асинхронных / синхронных уроков русского языка в учебные годы 2019-2020 (весенний семестр) и 2020-2021 (осенний семестр), анализ данных которой позволил выявить трудности, с которыми сталкиваются студенты в этом процессе, определить адаптивные механизмы и успехи студентов в процессе дистанционного обучения русскому языку. Цель исследования – выявить факторы, влияющие на адаптацию и успешность студентов на уроках русского языка в процессе дистанционного обучения. Кроме того, автор ставил перед собой задачу – определить, отличаются ли по демографическим характеристикам общие курсы кафедр, которые избраны студентами, и курсы русского языка. Анализ результатов, полученных в результате исследования, проводился с помощью программы IBM SPSS V22.0.

Ключевые слова: Пандемия, УВЮЙ, дистанционное обучение, русский язык.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de ilk Covid-19 vakası 11.03.2020'de görülmüştür. Türkiye salgın nedeniyle öncelikli halk sağlığı önlemlerini uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda, devlet ve vakıf üniversitelerinde üç hafta, ilk ve orta okullarda bir hafta süreyle eğitime ara verilmesi, ileride ise eğitime uzaktan devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Karar 16.03.2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anılan tarihten itibaren eğitim-öğretim faaliyetleri üniversite senatolarında alınan kararlar çerçevesinde internet üzerinden senkron ve asenkron olarak yürütülmektedir. Uzaktan eğitim sistemi altyapısına sahip olan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde alınan önlemlerin uygulanması bağlamında senkron ve asenkron derslerin anında düzenlenmesi mümkün olmuştur. VYYÜ Edebiyat Fakültesi ve Turizm Fakültesi'nde seçmeli yabancı dil statüsünde Rusça dersleri senkron ve asenkron olarak kesintisiz gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, VYYÜ tarafından pandemi sırasında yürütülen eğitim faaliyetleri kapsamında, 2019-2020 (bahar) ve 2020-2021 (güz) akademik yıllarında asenkron / senkron yürütülen Rusça derslerinin verimliliğini, öğrencilerin süreçte karşılaştıkları zorlukları ve öğrencilerin uzaktan öğrenim sürecindeki uyum mekanizmalarını ve başarılarını belirlemeye imkân tanıyan veri analizi anketi yapılmıştır. Çalışmanın amacı, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin Rusça derslerine adaptasyonunu ve başarısını etkileyen faktörleri belirlemektir. Ayrıca yazar, öğrencilerin kayıtlı oldukları bölümlerin genel derslerinin ve seçmeli Rusça derslerinin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeyi amaç edinmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların analizi IBM SPSS programı V22.0 sürümü ile yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, VYYÜ, uzaktan öğretim, Rusça.

Abstract

According to Ministry of Health of Republic of Turkey data, the first case of Covid-19 in Turkey was reported on March 11, 2020. In the epidemic context, Turkey has implemented priority public health measures. It was decided to suspend education at public and private universities for three weeks, in primary and secondary schools for a week, and continue distance learning in the future in order to prevent the spread of the pandemic in the country. The aforementioned decision came into force and began to be implemented on March 16, 2020. Since the relevant date, educational activities have been carried out both synchronously and asynchronously via the internet within the framework of decisions adopted by the senates of the universities. In the context of the implementation of the measures taken by Van Yüzüncü Yıl University, which has the infrastructure of the distance education system, it became possible to immediately organize training courses synchronously and asynchronously. Without interruption Russian language courses with the status of optional foreign language at Faculty of Humanities and Faculty of Tourism of VYYU were conducted asynchronously and synchronously. In this study, as part of educational activities conducted by VYYU during the pandemic, a questionnaire was used to measure the effectiveness of asynchronous /

synchronous Russian courses in the academic years 2019-2020 (spring) and 2020-2021 (fall), data analysis which made it possible to identify the difficulties that students face in this process, to determine the adaptive mechanisms and success of students in the process of distance learning of Russian language. The aim of the study is to reveal the factors affecting the adaptation and success of students in the Russian language lessons in the process of distance learning. In addition, the author set herself the task of determining whether the general courses of the departments, which were chosen by students, and the courses of the Russian language differ in demographic characteristics. The analysis of the findings obtained as a result of the research was performed with the IBM SPSS program V22.0.

Keywords: Pandemic, VYYU, distance learning, Russian language.

Введение

Мир неоднократно роеоживал эпидемии. Основными заболеваниями были холера, чума, СПИД и грипп, возникшие в разное время под разными названиями. Вспышки инфекционных заболеваний имели глобальные последствия и унесли жизни миллионов людей. А в 21 веке вирусная инфекция под названием Ковид-19 в Ухане, Китай, в декабре 2019 года за короткое время распространилась по всему миру. В этом контексте вирусная инфекция, определяемая как SARS-CoV-2, была объявлена Всемирной организацией здравоохранения глобальной эпидемией (WHO, 2020). В первую очередь, были приняты меры в отношении общественного здравоохранения, рабочего времени, транспорта и образовательной деятельности в связи с заболеванием, к которому мир заразился неподготовленным. В Турции были внесены поправки как в модели образования для начальных и средних школ, так и для университетов. В соответствии с решением Совета высшего образования от 13.03.2020 г. комиссия по коронавирусу ректората Университета Ван юзюнджю йыл собралась 17 марта 2020 года и приняла решения относительно образовательной деятельности университета во время глобального эпидемического процесса с помощью Отчета о первом заседании КОВ-КОМа¹ (VYYÜ, 2020a). Процесс дистанционного обучения был официально запущен по всей стране с 23 марта 2020 года Советом высшего образования. По данным президентства СВО², в то время действовали центры исследований и применений дистанционного

¹ КОВ-КОМ (KOV-KOM – Koronavirus ile Mücadele Komisyonu – Комитет по борьбе с коронавирусом)

² Совет высшего образования (YÖK).

обучения³ в 123 университетах, когда СВО принял меры в связи с появлением вспышки в Турции (YÖK, 2020a). А УВЮЙ⁴ принял место среди этих университетов со своим 9-летним опытом дистанционного обучения (VYYÜ, 2020b). Решением СВО с 30 марта 2020 года запущен процесс обучения в цифровой среде с дистанционным и открытым образованием, чтобы не прерывать учебу в высших учебных заведениях и было сообщено, что очное обучение не будет проводиться в весеннем семестре 2019-2020 учебного года, и применение летних курсов будет сделано для тех курсов, которые должны быть проведены лицом к лицу (YÖK, 2020b). На основании решения, принятого университетским сенатом УВЮЙ, с 23 марта 2020 года теоретические курсы по программам ассоциированного, бакалавриата и магистратуры начали проводиться на платформе дистанционного обучения (YUZEM)⁵ как синхронно, так и асинхронно (VYYÜ, 2020c). Для синхронных уроков были предложены альтернативные программы, такие как Perculus, ZOOM, TeamLink и Google Meet. А для асинхронных уроков материалы курса должны быть созданы и загружены в систему преподавателями с использованием метода видеопрезентации. Кроме того, материалы курса в форматах doc, pdf и ppt будут загружены в систему ALMS⁶. Сенат УВЮЙ собрался 15.05.2020 и принял решение о процедуре и принципах применения экзаменов весеннего семестра 2019-2020 учебного года в соответствии с принципами, определенными СВО в 11 мая о возможности выполнения альтернативных практик, таких как домашние задания, проекты и онлайн-экзамены в качестве метода измерения успеваемости студентов (VYYÜ, 2020d). Онлайн-экзамены проводятся только через систему ALMS.

³UZEM (Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi - Центр исследований и применений дистанционного обучения).

⁴ Университет Ван юзюнджю йыл.

⁵ YUZEM (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi - Центр исследований и применений дистанционного обучения Университета Ван юзюнджю йыл.)

⁶ ALMS (Advancity Learning Management System- (CYOA) Система управления обучением Advancity).

Концептуальная основа

1. Технологические развития в образовании и основы дистанционного образования

Глобальная эпидемия, переживаемая сегодня, открыла двери для новых тенденций в секторе образования, а также в других секторах. Важнейшей из мер, принятых в сфере образования в дни эпидемии, является решение отказаться от очного обучения и перейти на дистанционное онлайн-обучение. Модель дистанционного образования - это не внезапно возникшая система. Telli Yamamoto и Altun (2020:26) указывают на «Уроки стенографии», опубликованные в Бостонской газете в 1728 году, о начале первого в мире процесса дистанционного обучения, и также заявляют, что в 19 веке "Уроки композиции по письму" для женщин Шведского университета были первыми примерами Факультета открытого образования Университета Анадолу, который начал свою деятельность в 1982 году. И они добавляют своим словам, что Заочный университетский колледж⁷, который в 1843 году практиковал преподавание по письменным заданиям, является предшественником организации Limasollu Naci, основанной в 1953 году в Турции с целью по такой методике иностранного языка.

Совершенно естественно определять соответствующие методы в рамках технологических возможностей каждого нового периода. Известно, что компьютер, который не получил широкого распространения в середине 20 века, получил широкое распространение в качестве средства массовой коммуникации к концу прошлого века. Таким образом, в процессе дистанционного обучения все средства массовой информации, компьютеры, интернет и мобильные устройства начали выходить на первый план с точки зрения доступа к более активной и быстрой информации и устойчивости образования. Altuntaş и др. (2020:11) использует концепцию цифровизации для этого типа коммуникации и взаимодействия, заявляя, что эта концепция означает «удовлетворение всех требований цифровых платформ», и подчеркивает, что потребность в цифровизации более остро ощущаться во время пандемии Ковид-19, которая вынудила обучающихся, прежде всего, студентов, продолжить свою образование на цифровых платформах. Sözen (2020:302) дает такое определение для дистанционного образования: «Модель образования, при которой занятия можно проводить вживую с

⁷ Universtiy Correspondence College

использованием информационных технологий без ограничений по времени и пространству». Можно рассматривать дистанционное обучение как один из индикаторов адаптации к эпохе, а содержание цифрового образования как индикатор доступных технологий с точки зрения их разнообразия, содержания, качества и доступности (Sözen, 2020:304).

Afşar и Büyükdöğän (2020:164) в общем виде определили положительные и отрицательные аспекты дистанционного образования. По их мнению, положительными аспектами дистанционного образования являются экономия физического пространства; экономия инструментов и оборудования, используемых в учебных заведениях; возможность привлечения квалифицированных преподавателей; качество, зависящее от разнообразия в образовании; стандартные возможности обучения; устранение проблемы количества студентов в аудитории и устранение проблемы невыходов на занятия из-за географических и климатических условий. Невозможность студента мгновенно общаться с преподавателем, отсутствие взаимодействия студента в физической образовательной среде и его одиночество в реальном процессе обучения, отсутствие обмена идеями, низкая мотивация и недостаток общения - негативные аспекты дистанционного обучения в модели асинхронного дистанционного обучения (Afşar&Büyükdöğän, 2020:164). Seçkin и др. (2020: 188) отмечают, что процесс пандемии привел к активизации дискуссий и научных исследований по сравнению моделей дистанционного обучения / преподавания и очного обучения / преподавания в области образования. В связи с этим Şen и Kızılcıhaloğlu (2020: 243-250) изучили в своем опросном исследовании отражение процесса дистанционного образования с точки зрения академического персонала и студентов Университета АКЕВ Антали. Соответственно, исследователи пришли к выводу, что студенты не были удовлетворены процессом дистанционного обучения, они не рассматривали дистанционное обучение как преимущество из-за технических проблем и считали процесс дистанционного обучения утомительным по следующим причинам: например, студенты находят курсы дистанционного обучения скучными, они думают, что дистанционное обучение мешает социализации и лишает их связи с преподавателями. При оценке исследования с точки зрения академического персонала было отмечено, что дистанционное образование вызывает социализацию и технические проблемы, мотивация и успеваемость студентов низкие, а желаемый уровень ожиданий не может быть достигнут с

точки зрения эффективности, имея в виду утомительную подготовку к процессу дистанционного обучения. Кроме того, исследование показало, что преподаватели не могут, как ранее, уделять достаточно времени собственным индивидуальным научным исследованиям, экзамены как инструмент измерения успеваемости студентов при дистанционном обучении неэффективны. Более того, преподаватели сталкиваются с тем фактом, что домашние задания студентов выполняли другие люди.

2. Обзор литературы

Прежде всего, концепцию дистанционного образования, изложенную в концептуальных рамках, не следует путать с моделью обучения, применяемой в период пандемии. «Дистанционное обучение» - это модель обучения, разработанная для обеспечения гибкости как преподающего, так и учащегося с точки зрения концепций времени и пространства в нормальном процессе и для привлечения большего числа слушателей. Однако концепция «обязательного дистанционного образования» не является заранее продуманной, а лишь альтернативной моделью обучения, которая реализуется с использованием её вместо традиционной модели очного обучения, чтобы уравнивать условия в образовании и обеспечить устойчивость образовательного процесса.

Из общей литературы по периоду пандемии видно, что большинство исследований, естественно, проводится в области наук о здоровье. Литература по дистанционному обучению, связанная с пандемией, включает исследования по истории дистанционного обучения, определение преимуществ и недостатков между очным и дистанционным обучением, а также современные методы применения дистанционного обучения. Существуют исследования по обучению иностранным языкам, относящиеся к процессу дистанционного обучения до пандемии, однако они не были включены в оценку, поскольку выходили за рамки предмета исследования. Следует отметить, что в Турции отсутствуют исследования по дистанционному обучению в области филологического образования в период пандемии. Автору известны несколько исследований, которые проводились в связи с преподаванием иностранных языков, причем независимо от формы обучения иностранному языку на уровне учреждений среднего образования по программам Министерства национального образования. Одно из этих исследований принадлежит Dolmacı & Dolmacı, которые провели исследования

занятий по иностранному языку на подготовительном уровне. Согласно исследованию, о котором идет речь, оценки преподавателей были взяты за основу, а преимущества и недостатки системы определены путем сравнения традиционного очного обучения с процессом дистанционного обучения.

Важной проблемой в том исследовании являются языковые навыки студентов, и результаты обучения по этому предмету показывают, что учащиеся испытывают трудности в таких процессах, как активное участие на занятии, мотивация, наблюдение и обратная связь. Кроме того, выявлено, что у студентов возникали разные проблемы с языковыми навыками, например, такими как говорение, чтение-письмо, понимание и аудирование, что студенты не привыкли к системе и что опыт преподавателей в этой области был недостаточным. Исследователи констатировали, что система не представляет проблем при обучении грамматике и лексике, но обучение произношению очень сложно с точки зрения повторения и исправления ошибок. Таким образом, в связи с опытом дистанционного преподавания иностранного языка делается вывод, что очное обучение более эффективно, чем соответствующее дистанционное, и что результаты экзаменов, несмотря на то, что проводились онлайн в течение двух дней, не вполне надёжны (Dolmacı&Dolmacı, 2020a:717). Другое исследование тех же авторов отражает оценку студентов преподаванию иностранных языков методом дистанционного обучения на подготовительном уровне. Анализ ответов свидетельствует, что студенты по разным причинам отрицательно оценили процесс дистанционного обучения. Результаты, полученные в результате исследования, показывают, что студенты сравнивали дистанционное обучение с телевизионной программой, видео на Youtube, кино, уроком открытого образования и деловой встречей, поэтому это интерпретируется как отсутствие фактора взаимодействия между преподавателем и студентом при одновременном дистанционном обучении: студенты остаются в пассивной позиции, а информация поверхностна по сравнению с традиционным образованием. Студенты всегда поддерживают очное обучение. Причина этого заключается в том, что они не считают синхронное дистанционное обучение эффективным. Более того, по их словам, данный формат образования не подходит программе подготовительных курсов; домашняя среда, проблемы заинтересованности на занятии и мотивации могут быть недостатками при синхронном формате

дистанционного обучения. В результате анализа установлено, что внеаудиторные работы и домашние задания положительно влияют на точку зрения студентов на дистанционное обучение. Но мотивация студентов снижается, и они не хотят делать домашние задания, когда их количество увеличивается для заполнения пробелов в очном обучении (Dolmacı&Dolmacı, 2020b:674-676). Akyıldız (2020: 692), который оценивал мнения учителей о процессе дистанционного обучения на уроках английского языка в средних школах в Элязыге, отметил, что учителя иностранных языков столкнулись со многими проблемами во время процесса пандемии и что эти проблемы были вызваны как учителями, так и учениками и их родителями. Учителя считают недостатками дистанционного обучения низкую мотивацию, нежелание учеников заниматься и неадекватность учебных часов. Akyıldız подчеркивает, что негативные аспекты дистанционного образования могут развиваться в положительную сторону, если будет разработана и оценки новейших трендов процесса дистанционного обучения (2020:693).

3. Методика исследования

Основная цель предлагаемого исследования – выявить факторы, влияющие на адаптацию и успешность студентов, которые проходят факультативный курс по русскому языку на кафедре Гостиничного менеджмента Факультета туризма и на кафедре Истории Факультета гуманитарных наук УВЮЙ, к адаптивным процессам дистанционного обучения в период пандемии в 2019-2020 (весенний семестр) и 2020-2021 (осенний семестр) учебные годы. Кроме того, ещё одной целью, которую поставил собой автор, является определение различий по демографическим характеристикам общих курсов отделений, на которых зачислены студенты, и курсов русского языка. Исследованием были охвачены 40 студентов, обучающихся на этих двух отделениях.

Для исследования вначале была подготовлена онлайн-анкета, затем студенты получили на нее ссылку, и им было предложено принять участие на добровольной основе. Необходимо сразу отметить, что количество потенциальных реципиентов исследования и количество анкет, на которые было даны ответы в январе и феврале 2021 года, оказались равными, то есть количество валидных ответов по предложенным вопросам – 40.

Анкета, созданная в рамках данного исследования, состоит из четырех частей. Первая часть содержит вопросы для определения демографических характеристик студентов, участвующих в опросе. Вторая часть анкеты включает вопросы, позволяющие определить, пострадали ли сами участники или их родственники от глобальной вспышки Ковид-19. Третья часть – это вопросы по общим курсам отделений, на которых зачислены студенты, участвующие в опросе. Четвертая, заключительная, часть включает вопросы, относящиеся к урокам русского языка. Вопросы, направленные студентам в анкете, состоят из открытых вопросов множественного выбора и анкета не включает рейтинговые вопросы для выражения личного мнения; ответы в роде «согласен, не согласен».

По результатам анкеты, состоящей из 24 вопросов, были измерены факторы, влияющие на адаптацию и успешность студентов, проходящих факультативный курс по русскому языку в процессе обязательного дистанционного обучения в связи с пандемией на кафедре Гостиничного менеджмента Факультета туризма и кафедре Истории Факультета гуманитарных наук Университета Ван юзюнджю йыл.

Поскольку известная шкала по этой теме ранее не применялась, была создана оригинальная форма анкеты, состоящая из четырех частей. Данные, собранные в рамках исследования, проанализированы с использованием соответствующих статистических методов. В этом контексте использовалась версия V22.0 программы IBM SPSS Statistics Base для демографических показателей, описательных опций, связанных с используемой шкалой, и анализа различий. При статистическом анализе был принят следующий уровень значимости - $p < 0,05$.

В исследовании использовалась форма анкеты, которая репрезентирующая количественный метод. При анализе использовались методы описательной статистики, ответы на вопросы сведены в таблицу по частоте и процентному соотношению; были рассчитаны t-критерии для независимых выборок, частоты и процентные соотношения.

В ходе исследования ожидалось ответы на следующие вопросы:

1. Удовлетворены ли студенты решением о внезапном переходе на обязательное дистанционное обучение?

2. Насколько повлияло на участие студентов в занятиях и экзаменах инфицирование Ковид-19 самих студентов, членов их семей и родственников?

3. Какова степень адаптации студентов к процессу дистанционного обучения и успеваемости учащихся на общих курсах своих отделений, на которых они учатся?

4. Какова степень адаптации студентов к процессу дистанционного обучения и успеваемости учащихся на факультативных курсах по русскому языку?

5. Есть ли значимая разница между общими курсами отделений, на которых учатся студенты, и курсами русского языка в зависимости от их возраста, пола, отделений и курсов?

Данные, использованные в этом исследовании, соответствуют этическим правилам и принципам Комитета публикационной этики социальных и гуманитарных наук УВЮЙ (Дата решения Правления: 29.01.2021, номер решения: 2021 / 01-07).

4. Результаты исследования

В эту часть исследования включены результаты, полученные на основе ответов на анкету. В первой части указывается пол и возраст студентов, участвующих в анкете, отделения и курсы, на которых они учатся. Результаты по демографическим характеристикам студентов показаны в Таблице-1.

Таблица-1: По демографическим характеристикам выборочной группы

	Частота	Процент %
Пол		
Женский	23	57,5
Мужской	17	42,5
Отделение		
История	14	35,0
Гост. менеджмент	26	65,0
Степень обучения		
3-й курс	7	17,5
4-й курс	33	82,5
Возраст		
от 17- до 20 лет	4	10,0
от 21 - до 23 лет	22	55,0
от 24 - до 26 лет	12	30,0
от 27- до 30 лет	1	2,5
от 31 и старше	1	2,5

Анализ таблицы показывает, что 57,5% участников, то есть более половины из них – студентки, и 42,5% – студенты, 65% – студенты Факультета туризма, 82,5% студентов, то есть почти вся наша исследуемая группа, учатся на последнем (четвертом) курсе, 55% из них в возрасте от 21 до 23 лет, а 30% – в возрасте от 24 до 26 лет.

Таблица-2: Инфицирование Ковид-19

Таблица-2 важна с точки зрения определения степени, в которой инфекция Ковид -19 затронувшая студентов, членов их семей или родственников, повлияло на участие студентов в занятиях и экзаменах.

	Частота	Процент %
Заболел(а) Ковид -19		
Да	9	22,5
Нет	31	77,5
В семье Ковид -19		
Да	26	65,0
Нет	14	35,0
Студенты, чьи родственники умерли из-за Ковид -19		
Да	5	12,5
Нет	35	87,5

В соответствии с этой таблицей 77,5% участников-студентов, лично не болели на Ковид-19. Наротив, 65% членов их семей были инфицированы. Из таблицы видно, что количество студентов, потерявших родственников из-за Ковид-19, составляют 12,5%. Таким образом, можно сказать, что Ковид-19 напрямую не влияет на активное участие студентов в процессе дистанционного обучения и личное посещение занятий и экзаменов. Однако, учитывая их обязанности перед своими семьями, можно сказать, что время от времени студенты могли испытывать трудности, они были озабочены здоровьем своих родителей или членов семьи, то есть на этом этапе могли возникать временные сбои в дистанционном обучении. Можно, вероятно, сказать, что хотя студенты физически присутствовали на занятии, они могли быть вовлечены в процесс обучения только формально. Это свидетельствует о неизбежности того, что 12,5% студенческой

группы более остро столкнутся с аналогичными трудностями из-за смерти своих родственников.

Таблица- 3: По общим курсам отделений

Вопросы и ответы, указанные в этой таблице, важны с точки зрения предоставления информации об общих курсах отделений, на которых обучаются студенты.

	Частота	Процент %
В зависимости от появления первых случаев Ковид-19 в Турции, я доволен(-на) внезапным решением перейти на дистанционное обучение.		
Да	27	67,5
Нет	13	32,5
У меня было достаточное технологическое оборудование тогда, когда начался процесс пандемии.		
Да	5	12,5
Нет	35	87,5
Я смог(-ла) сразу же адаптироваться к процессу обязательного дистанционного обучения во время пандемии.		
Да	7	17,5
Нет	33	82,5
Я смог(-ла) быстро и хорошо общаться с преподавателями своего отделения во время пандемии.		
Да	24	60,0
Нет	16	40,0
Какова методика проведения курсов вашего отделения в период пандемии?		
Асинхронна	13	32,5
Синхронна	27	67,5
Есть ли какой-нибудь занятие, которое вы не могли посетить во время пандемии?		
Да	26	65,0
Нет	14	35,0
Что из нижеперечисленного является причиной того, что вы не могли посетить занятия во время пандемии?		
Отсутствие технологического устройства	15	37,5
Отключение электроэнергии	2	5,0
Отключение интернета	14	35,0
Проблемы со здоровьем	2	5,0
Семейные проблемы	1	2,5
Условия работы	6	15,0
Какой из следующих методов использовались для экзаменов по курсам вашего отделения во время пандемии?		
Домашнее задание	33	82,5
Проект	2	5,0
Онлайн-экзамен	5	12,5
Вы без проблем сдали промежуточные и выпускные экзамены во время пандемии?		
Да	18	45,0
Нет	22	55,0
С какими проблемами вы столкнулись на экзаменах во время пандемии?		
С отсутствием технологического устройства	19	47,5
С отключением электроэнергии	4	10,0
С отключением интернета	14	35,0
С проблемами со здоровьем	0	0
С условиями работы	3	7,5

Согласно данным Таблицы-3, решение о внезапном переходе на дистанционное обучение, в зависимости от

возникновения пандемии в Турции, студентами было принято положительно на уровне 67,5%. В связи с процессом пандемии потребность в технологическом оборудовании для системы дистанционного образования вышла на первый план. Соответственно, видно, что 87,5% студентов оказались неподготовленными к процессу дистанционного обучения из-за отсутствия необходимого технологического оборудования. Таким образом, было отмечено, что студенты, составляющие 82,5% из выборочной группы, испытывают трудности с адаптацией к процессу дистанционного обучения. Одним из наиболее важных шагов в переходе к процессу дистанционного обучения является информирование студентов и их научное руководство соответствующими лицами корпоративно. На этом этапе выяснилось, что у 60% студентов была здоровая и быстрая связь с руководителями своих отделений и другими преподавателями университета. Из приведенной выше таблицы видно, что 67,5% общих курсов отделений, на которых обучаются студенты, проводятся синхронно. 65% студентов ответили «да» на вопрос о том существуют ли занятия, которые они не могли посетить в процессе дистанционного обучения из-за пандемии. По этому вопросу доля студентов, посещающих все занятия, пройденные в течение семестра, была определена как 35%. Различаются причины, по которым студенты-участники опроса не посещают курсы, связанные с процессом дистанционного обучения. Согласно выше приведенной таблице; отсутствие технологического устройства занимает первое место при соотношении 37,5%, отключение интернета на 35% является второй по значимости причиной, уровень невозможности посещать занятия в размере 15% показывает, что условия работы учащихся не позволяют им посещать занятия, в то время как перебои с подачей электроэнергии и проблемы со здоровьем занимают четвертое место с их долей 5%, кроме того, был сделан вывод, что семейные проблемы составляют 2,5%. Подразумевается, что 82,5% экзаменов общих курсов отделений участвующих студентов проводились в качестве домашних заданий, 5% - в качестве проектных, 12,5% - в виде онлайн-экзаменов в рамках дистанционного обучения в период пандемии. Как видно из Таблицы-3, на промежуточных и выпускных экзаменах общих курсов отделений студентов, проводимых в процессе дистанционного обучения, примерно половина их, то есть 45%, столкнулись с некоторыми проблемами. 47,5% студентов, которых попросили указать на эти проблемы, в

качестве обоснования назвали отсутствие технологического оборудования, отключение интернета 35%, отключение электроэнергии 10% и условия работы 7,5%. Из представленных ответов видно, что нет студентов, которые не смогли участвовать в экзаменах из-за проблем со здоровьем.

Таблица- 4: По факультативным курсам по русскому языку

Вопросы и ответы указанные в этой таблице важны с точки зрения предоставления информации о факультативных курсах по русскому языку, на которых обучаются студенты и сравнения результатов с общими курсами своих отделений.

	Частота	Процент %
Могли вы посетить занятия факультативного курса по русскому языку, которое вы брали во время пандемии?		
Да	31	77,5
Нет	9	22,5
Было ли что-то сложное для вас на занятиях факультативного курса по русскому языку, который вы брали во время пандемии?		
Да	24	60,0
Нет	16	40,0
Вы без проблем сдали промежуточные и выпускные экзамены по факультативному курсу по русскому языку во время пандемии?		
Да	32	80,0
Нет	8	20,0
Успешно ли вы окончили факультативный курс по русскому языку во время пандемии?		
Да	35	87,5
Нет	5	12,5
Был ли факультативный курс по русскому языку эффективным для вас в процессе дистанционного обучения в период пандемии?		
Да	14	35,0
Нет	26	65,0
Какой из следующих форматов делает занятия русского языка более эффективными, которые вы брали как факультативные в период пандемии?		
Асинхронный	19	47,5
Синхронный	21	52,5
Какой из нижеперечисленных является для вас самой сложной задачей на факультативных курсах по русскому языку, которые вы брали во время пандемии?		
Рассказывание темы занятий	4	10,0
Ударение и произношение слов	19	47,5
Грамматические темы	3	7,5
Применение теоретических знаний	4	10,0
Перевод	4	10,0

Подготовка домашних заданий	2	5,0
Экзамены	4	10,0
Что является для вас самой сложной проблемой при подготовке домашних заданий и сдаче онлайн-экзаменов по факультативному курсу по русскому языку в процессе дистанционного образования в период пандемии?		
Подготовка домашних заданий почерком	9	22,5
Использование русской клавиатуры	18	45,0
Сложность проведения исследований на русском языке	4	10,0
Внеаудиторные мероприятия для закрепления знаний по предмету	9	22,5

Вопросы Таблицы-4 были подготовлены для студентов, изучающие факультативный курс по русскому языку. 77,5% студентов посещали занятия русского языка, и 60% из них отметили, что у них возникли трудности с занятиями русского языка в процессе дистанционного обучения. 80% студентов сдали промежуточные и выпускные экзамены по русскому языку без проблем, а 87,5% из них сообщили, что успешно окончили курс русского языка. Однако только 35% студентов сочли урок русского языка, который они посещали в ходе дистанционного обучения, эффективным, а остальные 65% - неэффективным. 47,5% студентов утверждают, что асинхронный формат курса русского языка эффективен, остальные 52,5% студентов, как можно предположить, согласились с тем, что синхронный формат курса-более эффективен. На это мнение влияет несколько факторов. В процессе дистанционного обучения, вызванного пандемией, наибольшая сложность для большинства студентов, то есть 47,5% , на курсе русского языка была связана с ударением и произношением слов, у 10% участвующих студентов мы видим трудности в изложении темы, у 10% - в применении теоритических знаний, а у 10% - в переводе текста и сдаче экзаменах. Из таблицы-4 видно, что сложности изучения предметов по грамматике на уровне 7,5% и подготовки домашних заданий - 5% занимают последние места для студентов. Промежуточные и выпускные экзамены по русскому языку проводятся в режиме онлайн. Студентам предлагается подготовить презентацию, давая исследовательские задания для закрепления своих знаний по предмету. По этой причине, мы видим, что 45% студентов сталкиваются с трудностями при использовании русской (кириллической) клавиатуры при подготовке домашних заданий и сдаче онлайн - экзаменов. Глядя на таблицу, можно понять, что у 22,5% студентов возникли проблемы с подготовкой домашних заданий почерком, а у 22,5% возникли трудности во внеаудиторных работах, направленных на закрепление знаний по предмету. Выяснилось, что у 10% студентов возникли проблемы с

изучением заданий по русскому языку в качестве промежуточных экзаменов.

5. Анализ различий данных

Перед проведением t-критерий и дисперсионного однофакторного анализа (ANOVA) проверено распределение дисперсий, которые были приняты в качестве предварительных условий, по равномерности. В результате получается, что все дисперсии распределены равномерно. В связи с этим учитывались значения Sig. (P).

Таблица-5: Результаты t-критерий по полам

Группы	Пол	N	X	SS	F	Sig. (P)
Общие курсы своих отделений	Женщина	23	1,7087	,34234	,061	,807
	Мужчина	17	1,8118	,33519		
Факультативный курс по русскому языку	Женщина	23	1,7880	,27550	2,155	,150
	Мужчина	17	1,6544	,37377		

Уровень статистической значимости: ,05

По результатам t-критерий по полам, не наблюдалось никаких значимых различий между общими курсами отделений, на которых студенты обучаются, и факультативными курсами по русскому языку с точки зрения анализа различий.

Таблица-6: Результаты t-критерий по отделениям

Группы	Отделение	N	X	SS	F	Sig. (P)
Общие курсы своих отделений	История	14	1,7286	,35826	,212	,648
	Гостиничный менеджмент	26	1,7654	,33460		
Факультативный курс по русскому языку	История	14	1,8125	,33523	,299	,588
	Гостиничный менеджмент	26	1,6875	,31474		

Уровень статистической значимости: ,05

По результатам t-критерий, не наблюдалось никаких значимых различий между общими курсами отделений, на которых студенты обучаются, и факультативными курсами по русскому языку с точки зрения анализа различий.

Таблица-7: Результаты t-критерий по курсам

Группы	Степень обучения	N	X	SS	F	Sig. (P)
Общие курсы своих отделений	3-й курс	7	1,7286	,19760	1,253	,270
	4-й курс	33	1,7576	,36403		

Факультативный курс по русскому языку	3-й курс	7	1,4464	,09835	8,342	,006
	4-й курс	33	1,7917	,32275		

Уровень статистической значимости: ,05

В Таблице-7, с точки зрения анализа различий, были учтены курсы отделений, на которых обучаются студенты. По результатам t-критерий, статически значимой разницы в уровне курсов отделений отсутствует. Однако, глядя на курс по русскому языку, было обнаружено, что существует на курсах достоверная разница (0,006) при уровне значимости $p < 0,05$. Когда мы смотрим на ступень обучения, на которой возникает разница (значение X), видим, что среднее значение для 4-ого курса выше (1,7917), чем для 3-го курса (1,4464). Таким образом, можно сказать, что существует дифференциация на 4-ом курсе по русскому языку.

Таблица-8: Дисперсионный анализ (ANOVA) по возрастам

Группы	Группы по возрастам	n	N	X	SS	F	Sig. (P)
Общие курсы своих отделений	от 17 - до 20 лет	4		2,0750	,41932	1,192	,331
	от 21 - до 23 лет	22		1,6864	,36423		
	от 24 - до 26 лет	12		1,7583	,23916		
	от 27 - до 30 лет	1		1,7000	.		
	от 31 и старше	1		1,9000	.		
Факультативный курс по русскому языку	от 17 - до 20 лет	4		1,5938	,35904	,533	,712
	от 21 - до 23 лет	22		1,7159	,26777		
	от 24 - до 26 лет	12		1,8125	,42137		
	от 27 - до 30 лет	1		1,5000	.		
	от 31 и старше	1		1,8750	.		

Уровень статистической значимости: ,05

Когда рассмотрены результаты однофакторного теста ANOVA с точки зрения анализа различий, не было обнаружено значимых различий на уровне значимости $p < 0,05$ между общими курсами отделений студентов и факультативными курсами по русскому языку в зависимости от возраста участников.

Выводы и рекомендации

В этом исследовании была предпринята попытка определить факторы, влияющие на адаптацию и успешность студентов отделения Гостиничного менеджмента Факультета туризма, и отделения Истории Факультета Гуманитарных наук Университета Ван юзюнджю йыл, которые брали факультативный курс по русскому языку в период пандемии Ковид-19, поразившей мир. Кроме того, было исследовано отличаются ли общие курсы отделений, на которых обучаются студенты, и факультативные курсы по русскому языку друг от друга в период пандемии по демографическим характеристикам. В этом контексте данное исследование раскрывает важные выводы об опыте учащихся в процессе обязательного дистанционного обучения в дни глобальной эпидемии и вносит свой вклад в литературу по различным областям.

В опросе, в котором приняли участие 23 девушки и 17 юношей, было отмечено, что большинство студентов были в возрасте от 21 до 26 лет. Большое количество студентов, принявших участие в опросе - студенты Факультета туризма. Среди других - шесть студентов учатся на третьем курсе отделения Истории Факультета гуманитарных наук и один студент – на третьем курсе отделения Гостиничного менеджмента Факультета туризма. 33 студента заявили, что они учатся на последнем курсе. 9 из них- студенты отделения Истории, а другие 13- студенты отделения Гостиничного менеджмента. Остальные 11 студентов - выпускники отделения Гостиничного менеджмента Факультета туризма весеннего семестра 2019-2020 учебного года. Занятия факультативного курса по русскому языку было проведено асинхронно в соответствующем семестре предыдущего учебного года, материалы курса было поделено со студентами через систему ALMS в форматах doc., pdf и ppt. В осеннем семестре 2020-2021 учебного года занятия факультативного курса по русскому языку иногда синхронизировались по программе Perculus через систему ALMS, а иногда - по программе Teamlink. Все экзамены по русскому языку проведены синхронно через систему ALMS в режиме онлайн на платформе дистанционного обучения YUZEM.

Большинство студентов сами лично не болели Ковид-19, однако более половины семей выборочной группы были инфицированы. Количество студентов, которые потеряли своих родственников из-за Ковид-19 - пять. Процесс болезни, может быть, увеличил ответственность студентов, которые физически не находятся в образовательной среде, по отношению к своим

семьям. При этом выяснилось, что эта ответственность не повлияла на их учебу, хотя глобальный процесс инфекции и болезни членов семей привели к ухудшению психологии студентов (см. Табл.-2, вопрос 7).

Учитывая общие курсы отделений, на которых они учились, более половины студентов довольны внезапным переходом на дистанционное обучение. Причину этого можно объяснить возможностью продолжить обучение на дому, несмотря на прекращение очного обучения, а также отсутствием потери срока обучения. Студенты не сразу адаптировались к процессу дистанционного обучения. Эта ситуация связана с отсутствием достаточного технологического оборудования и влияет на процесс дистанционного обучения почти во всей выборочной группе (см. Табл.-3, вопросы 3-4).

Большинство студентов отмечают, что у них нет проблем в общении с преподавателями и сотрудниками кафедры. Потому что сотрудники университета, факультета и кафедры напрямую общались со студентами не только с веб-страницы университета, но и с помощью SMS, электронной почты, различных мобильных приложений и социальных сетей, и информировали их.

Большое количество студентов отметило, что общие курсы их отделений проводятся в синхронном формате. По данным вышеуказанной таблицы, 26 студентов вообще не могли посещать занятия. Эту ситуацию можно объяснить тем, что студенты не имели достаточного технологического оборудования на момент начала пандемии и не могли адаптироваться к процессу дистанционного обучения (см. Таблицу-3, вопросы 2-3). Основной причиной, по которым студенты не посещают общие курсы своих отделений, было названо отсутствие технологических устройств и отключение интернета, что является наиболее важным фактором, влияющим на участие студентов в занятиях. Самым низким фактором, влияющим на участие студентов на занятиях – это проблемы со здоровьем. Почти все участники выборочной группы отметили, что домашнее задание исползовалось на общих курсах отделений как тип экзамена, однако 22 студента заявили, что у них возникли трудности в процессе экзамена. Эта ситуация снова объясняется отсутствием технологических устройств и отключениями интернета. Оказалось, что нет студентов, у которых было проблемы на экзаменах в звайсимости от здоровья (см. Табл.-3, вопросы 6-7).

Практически все студенты посещали факультативные курсы по русскому языку. Однако более половины студентов

заявили, что у них возникли трудности на занятиях русского языка в процессе дистанционного обучения. Только 8 студентов отметили, что у них возникли проблемы на экзаменах по русскому языку. Экзамены по русскому языку проводились онлайн в синхронном формате, в том числе в период начала пандемии. Таким образом, это был первым экзаменом по русскому языку, который сдали студенты. Однако только 5 студентов выразили, что не сдали курс русского языка. 26 студентов считают, что занятия русского языка для них не эффективны в процессе дистанционного обучения. По мнению студентов, синхронные занятия более эффективны, чем асинхронные. Хотя у них не было никаких проблем на экзаменах, студенты, считавшие занятия русского неэффективными по сравнению с очными занятиями, испытывали наибольшие трудности с акцентом и произношением слов. Ударение слов и произношение можно исправить, вмешиваясь в учебную среду. Однако эта ситуация может превратиться в проблему в процессе дистанционного обучения из-за проблем с задержками аудио и видео, продолжительностью занятий и способностью преподавать в соответствии с учебной программой. Как видно, эта ситуация показывает, что четыре языковых навыка (говорение, чтение-письмо, понимание и аудирование) тесно связаны с акцентом и произношением. Почти половина студентов отметили, что им сложнее всего использовать русскую клавиатуру при подготовке домашних заданий и сдаче онлайн-экзаменов. А подготовка домашнего задания почерком и внеаудиторные мероприятия для закрепления знаний по предмету показаны среди других трудностей, с которыми сталкиваются студенты. Это серьезный фактор, влияющий на адаптацию студентов к процессу дистанционного обучения и масштаб их успешности. Потому что учащимся, которые не привыкли пользоваться технологическими устройствами и русской клавиатурой в аудитории, приходилось соревноваться со временем и с друзьями в процессе дистанционного обучения. Несмотря на свои знания, студентов беспокоило неумение пользоваться русской клавиатурой.

По данным пола, возраста и различия отделений, не было обнаружено значительных различий между общими курсами отделений, на которых учатся студенты, и факультативными курсами по русскому языку. Было отмечено, что не было значимой разницы между ступенями обучения студентов. Но, можно говорить о существовании значимой разницы (0,006) на занятиях русского языка при уровне значимости $p < 0,05$. Другими словами,

можно сказать, что четверокурсники, которые берут факультативный курс по русскому языку, быстрее адаптируются к процессу дистанционного обучения, чем третьекурсники, берущие факультативный курс по русскому языку. Причину этого можно объяснить тем, что учащиеся четвертого курса имели возможность посещать очные курсы в прошлом и владели четырьмя языковыми навыками при переходе на дистанционное обучение, а студенты третьего курса познакомились с русским языком напрямую в процессе дистанционного обучения, никогда не сталкиваясь с моделью очного обучения. Влияние данной ситуации на их успех можно объяснить тем, что им было сложно адаптироваться к русскому языку, который является для них новым с точки зрения алфавита, произношения и грамматики.

Преподаватели сталкиваются со следующими общими проблемами: например, разница в продолжительности обучений очного и дистанционного, невозможность преподавать предметы курса в соответствии с Болонским принципом, несоответствие инфраструктуры, технические сбои, прерывания связи из-за отключений интернета, невозможность давать срочную обратную связь по вопросам и ответам, невозможность следовать за телодвижением студентов, невозможность исправлять ошибки каждого студента. При отсутствии физической среды, нормально сталкиваться со множеством недостатков. Поэтому в первую очередь необходимо исправлять эти недостатки, следует уделять больше внимания разработке программного обеспечения для интерактивных занятий. Технические проблемы могут быть решены путем создания общей сети образовательного контента для использования в высших учебных заведениях (по всей стране), такая как система ЕВА⁸, используемая Министерством национального образования. Улучшение услуг интернет-провайдера может повышать качество процесса дистанционного обучения. Кроме того, подготовка диссертаций, относящиеся к модели обязательного дистанционного образования во время процесса пандемии, в программах магистратуры и докторантуры может внести вклад в науку.

В качестве целевой популяции данного исследования были выбраны только студенты, изучавшие факультативный курс по русскому языку на отделении Гостиничного менеджмента Факультета туризма и на отделении Истории Факультета гуманитарных наук УВЮЙ в учебных годах 2019-2020 и 2020-

⁸ ЕВА (Eğitim Bilişim Ağı – ОИС – Образовательная информационная сеть)

2021. Поэтому количество студентов и объём выборки исследования были ограничены до 40 человек. Нет сомнений в том, что более полные результаты будут получены, если совокупность исследования будет определена как все заведения высших образований по всей стране и выборка исследования будет увеличена в правильной пропорции. Увеличение объёма выборки также потребует анализа надёжности, В этом случае анализы частоты и различий обязательно дадут разные результаты. С этой точки зрения считается, что данное исследование внесет вклад в литературу и даст идеи для тех, кто с этого момента будет проводить исследования по этой теме, и таким образом, новые исследования повысят эффективность дистанционного образования.

Список используемой литературы

- Afşar, B. ve Büyükdöğän, B. (2020, Ekim). Covid-19 Pandemisi Döneminde İİBF ve SBBF Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161-182.
- Altuntaş, E.Y., Başaran, M., Özeke, B. ve Yılmaz, H. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Yükseköğretim Kurumlarının Uzaktan Eğitime Yönelik Stratejilerine ve Öğrenme Deneyimlerine İlişkin Algı Düzeyleri. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 8-23.
- Dolmacı, M., Dolmacı, A. (2020a). Eş Zamanlı Uzaktan Eğitimle Yabancı Dil Öğretiminde Öğretim Elemanlarının Görüşü: Bir Covid-19 Örneği, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 706-732.
- Dolmacı, M., Dolmacı, A. (2020b). Yabancı Dil Hazırlık Sınıfındaki Üniversite Öğrencilerinin Eş Zamanlı Uzaktan Eğitim ile İlgili Görüşleri. *Milli Eğitim*, 49(1), 657-684.
- Seçkin, Z., Elçi, A. & Doğan, O. (2020). COVID-19 Pandemi Döneminde Üniversite Öğrencilerinin Öğrenme Sürecine İlişkin Algılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(39), 187-205.
- Sözen, N. (2020). Covid 19 Sürecinde Uzaktan Eğitim Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(12), 302-319.
- Şen, G., Kızılcıoğlu, Ö. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin ve Akademisyenlerin Uzaktan Öğretime Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *Uluslararası 3B*

- Yazıcı Teknolojileri ve Dijital Endüstri Teknolojisi Dergisi*, 4(3), 239-252.
- Telli Yamamoto, G., Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Tümen Akyıldız, S. (2020). Pandemi döneminde yapılan uzaktan eğitim çalışmalarıyla ilgili İngilizce öğretmenlerinin görüşleri (bir odak grup tartışması). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 679-696. DOI: 10.29000/rumelide.835811.
- WHO (2020). <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (Erişim Tarihi: 11.01.2021).
- VYYÜ (2020a). <https://www.yyu.edu.tr/images/files/VanYYUKOVKOMKararlari-1.pdf> (Erişim Tarihi: 11.01.2021).
- YÖK (2020a). Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç'ın Basın Açıklaması <https://covid19.yok.gov.tr/alinan-kararlar/18.03.2020> (Erişim Tarihi: 09.01.2021).
- VYYÜ (2020b). <http://covid19.yyu.edu.tr/uzaktan-ogretim.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- YÖK (2020b). <https://covid19.yok.gov.tr/alinan-kararlar/26.03.2020> basın açıklaması (Erişim Tarihi: 09.01.2021).
- VYYÜ (2020c). <http://covid19.yyu.edu.tr/genel-faaliyetler.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- VYYÜ (2020d). https://www.yyu.edu.tr/images/files/VAN_YYU_2019-2020_EGITIM_OGRETIM_YILI_BAHAR_YARIYILI_SIN_AVLARI.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2021).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi. Yılda 4 sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

* Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.

* Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.

* Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.

* Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.

* Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

* Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.

* Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

* ULAKBİM TR Dizin kuralları gereği makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> veya <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru

olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve uygun görürlerse makaleleri hakeme gönderirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerekliğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşına olmaları ve bunlara uygun davranmaları için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için uzlaşmaz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar (lar) birbirlerini asla tanımazlar.- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa/ veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, önerisi ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma. (Referanssız yeniden yazma)

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayınlandığında, gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / Çoklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanmışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar Üzerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale

göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için belirlenen makale sayısı en fazla 20'dir (özel sayılarda bu rakam farklılık gösterebilir). Genel prensip olarak, yayınlanmasına karar verilen makaleler geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 20'yi aşması durumunda, sayıyı aşan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibarıyla özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Bir sayıda, aynı yazara ait en fazla bir tane makale yayımlanabilir.

- Bir takvim yılı içerisinde, aynı yazara ait en fazla iki tane makale yayımlanabilir.

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 6 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Kaynakça Oluşturma

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'ili Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye

Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

**Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences
Institute**

Publishing Principles and Writing Rules

Purpose and Scope

- Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute is an international refereed journal. It is published 4 times a year (March, June, September, December).

- The journal's publication language is Turkish, but articles written in languages such as English, Arabic, German, French, Russian and Persian are also accepted. Acceptance of articles written outside these languages is subject to the decision of the Editorial Board.

- The journal publishes the original scientific studies related to all fields of social sciences. The articles submitted to the journal must not have been previously published in another publication, have not been accepted for publication or have not been sent to another journal simultaneously.

-The papers presented in scientific meetings can be evaluated by the editorial board if they have not been previously published in the proceedings booklet or in another journal. For whatever reason, articles published in the leaflet or any other publications are not published. Editorial board members and the editorial team are not obliged to investigate whether the submitted articles have been previously published in other media. The ethical responsibility of the situation in question belongs to the author or authors of the article.

Research Integrity and Author Responsibilities

- Although we accept that different disciplines and publication formats have different norms with each other, we demand some conditions in the articles sent to our journal. These are:

* Meticulousness, honesty, and perfection in research practice,
* Paying attention and respect to all participants and subjects in the research,

* Transparency and open communication,

* Research method,

* Subject integrity,

* Scientific originality,

*Dominance in the use of term information related to the field of science,

* To see old and new investigations on the subject,

* Eligibility and adequacy in the resources used,

- * To make an evaluation and reach to a result,
- * Contribution of the article to the field,
- * Language domination/understandability and fluency,
- In addition, the authors accept the following rules:
 - * The authors are obliged to comply with the journal's publication policy, ethics and writing rules.
 - * The authors should agree to make the necessary corrections during the publishing process in line with the recommendations of the editors and reviewers. In this context, if the author or authors do not accept the suggestions made to him, the article in question will be rejected.
 - * In articles with co-authors, if the other authors cannot be reached, the responsible author is deemed to have accepted all the responsibility.
 - * It is possible to be used the articles published in our journal in other studies only when cited.
 - * Journal of Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University has the right to make corrections, to publish or not to publish the articles.
 - * The copyright of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences for publication is transferred to the journal. These articles may not be published, reproduced and used without reference, without permission from the journal management.
 - * No fee is paid to the author / authors for published articles. In addition, article application fees and publication fees are not collected from the author/ authors.
 - * The legal, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author/authors. Editorial Board and the editorial team do not accept any legal obligations that may arise.
 - * As per ULAKBİM rules; all authors in the articles must send the articles by adding their ORCID numbers to the final form of the article.

Submitting an Article

- The authors who want to submit an article to Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Journal should upload their articles to the system by subscribing to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed>. In the system, the author/authors and the information about the article should be fully included. However, since the article was sent to the referees through the system, the information that indicates the identity of the author/authors should not be included in the article file uploaded to the system. After the referee

process of the article is completed, information about the author/authors will be taken from the system and added to the article.

- Submitting the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences is accepted as an application for its publication and the evaluation process of the article is started. In articles with multiple authors, the Editorial Board does not request copyright from each of the authors, since it is accepted that the authors transfer their copyrights to the author who uploaded the article to the system. The responsibility for this matter belongs to the author who uploaded the article to the system.

- If the article sent to the journal is an announcement previously presented at any symposium/congress or if it was produced from the thesis, this must be stated in the study

Editorial Process

- As Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences, we attach importance to objective, independent publication policy. Articles submitted to the journal are first reviewed by journal editors. After this stage, the editors and the Editorial Board in accordance with the journal's editorial principles, then they appoint the articles to the appropriate editors of the field. In addition, articles that do not comply with journal publishing principles are strictly rejected. The editor of the field examines the articles in terms of their contribution to the field and if they deem appropriate, they sent the articles to the referee.

- when deciding on the compatibility and printability of the articles, the editor (s) consider the journal's publication policy and scientific sensitivity, not the factors such as the author's / author's race, gender, belief, and nationality.

In addition, the editor (s) is responsible for:

* Efforts should be made to meet the needs of readers and writers.

* It should be tried to improve the magazine continuously.

* Care should be taken to protect the integrity of academic principles.

* If necessary, initiative should be taken for corrections, explanations, and withdrawal.

* Authors should be guided in all matters.

* The referee reviews in the journal should be tried to be made fair, impartial and timely.

Referee Process

- The referee process is critical to maintaining the standards of our broadcasts. Although we adhere to the principle of double-sided blind review as a journal;

* We aim to provide supports for all our publications to facilitate rigorous, fair and effective referee evaluation,

* We aim to encourage our editors and referees to become familiar with and act in accordance with the best practice guidelines regarding refereeing.

- With the principle that confidentiality is the part of evaluation process, we act with an uncompromising principle to protect the confidentiality of the authors and referees during the referee evaluation process. In this context, referees and author (s) never know each other.

- In addition, the following points are taken into consideration during the referee process:

* Referees work according to the privacy policy. They cannot share the information and evaluation results they have reached with third parties, including the author.

* Referees work to be impartial, fair and constructive according to journal publication policy and writing rules.

* Referees help to correct mistakes by making suggestions to the authors.

* If the referees are unable to evaluate the articles sent to them within the specified period, or if there is a situation requiring them to feel inadequate in the articles sent to them, they should inform the editors.

- Articles that receive two positive reports as a result of the referee evaluation are entitled to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, sending the article to a third referee is at the disposal of the journal editor.

- The time given to the referees to evaluate the article is 20 days. However, referees who do not complete the evaluation during this period are given an additional 10 days. The evaluation process of an article that has been pre-examined and passed through the editor, editorial board, field editor and referee process stages can take approximately 6-8 weeks.

- Articles that receive negative reports from the referees are not published and returned to their author (s).

- The authors have to take into consideration the criticisms, suggestions and requests of correction of the referees and Editorial Board. If there are any issues they disagree with, they have the right to appeal with their justifications.

Plagiarism Policy

- Plagiarism is the way that the writers use in their works someone's expressions, discoveries or thoughts without permission or giving the reference, violating ethical and academic integrity.

- Our journal complies with the following basic principles about accepting plagiarism:

* To quote the work of another person as word-by-word, without reference.

* Reinterpreting another person's work by changing some words or word order,

* Using someone's ideas without giving reference
(Paraphrasing without reference)

* Cutting and pasting without showing sources from online sources,

* To use someone's writing as a part of his or her own work.

- Plagiarism is not tolerated in any of our publications and we reserve the right to control it. In this context, the articles sent to our journal are scanned with iThenticate, a plagiarism detection program. If the similarity rate is high, the article is rejected. Accepted articles are presented to the referees together with their report. For articles, similarity rates of 20% and above are not accepted.

- We expect our readers, referees, and editors to raise their suspicion of plagiarism by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

Repeat Release

- When a work or important part of work is published more than once by the author or authors of the work, unnecessary publication or "spontaneous plagiarism" occurs. This may occur in the same or a different language. Republishing / Duplication / Multicasting / Scientific Deception is a crime. According to TÜBİTAK Editorial Ethics Committee, duplication is to send or publish the same research results in more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered duplication. In this context, as the editorial team and editorial board, we clearly state that we are against duplication.

- We expect our readers, referees, and editors to raise suspicions of duplicate or unnecessary publications by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr.

Research on People or Animals

- Researches involving human beings or animals should be approved by the relevant ethics committee (s). Articles must comply with international ethical and legal standards. In addition, the authors must respect the privacy rights of human participants and obtain all necessary permissions to publish them before submitting articles to our journal.

Open Access Policy

- Our journal supports open access. In accordance with the open access policy, journal issues and articles are published on the website of the journal, and the full text of the articles can be accessed as a PDF file. There are no restrictions on the publication of published articles on personal web pages or corporate archives.

Miscellaneous

- The number of articles determined for each issue of the journal is a maximum of 20 (in special issue, this figure may differ). As a general principle, the articles that are decided to be published are accepted according to the relevant issue of the journal according to the date of arrival. If the number of articles exceeds 20 for the relevant issue, exceeding the number of articles is transferred to the next issue. However, among all the articles accepted for publication, considering the originality of the subject, the editors have the right to choose the articles to be included in the relevant issue. In addition, the ranking of the articles in the journal is at the disposal of the editors.

- A maximum of one article by the same author can be published.

- A maximum of two articles from the same author can be published in a calendar year.

-The decision authority for the matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

Writing rules

- "Öz" in Turkish and "Abstract" in English should be at the beginning of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences for publication. Turkish Abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and a single paragraph. In essence, source, figure, chart, etc. elements should not be included. Keywords consisting of at least 3 and at most 6 words should be given under the abstract.

-The article sent to the journal should be a minimum of 4,000 words and a maximum of 10,000 words, including Öz, abstract, citations, references and supplements.

- APA 6 should be used as a citation system in the article. Footnotes should never be used in the source representation. Only in necessary cases, footnotes should be used for explanations and footnotes should be numbered.

- In terms of spelling and punctuation, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institute should be taken aside, except for the mandatory situations required by the text.

- Articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word program and edited in accordance with the following values:

Paper Size	A4 Vertical
Top Margin	2,5 cm
Bottom Margin	2,5 cm
Left Margin	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

- In the case of using a font that is not available in the Microsoft Word program, the font file along with the article should be uploaded to the system.

- Articles should not include details such as page number, header, and footer.

- All subtitles, including the article title, should be bold and only the first letter of each word in the titles should be capitalized.

- The bibliography must be available at the end of the article. The sources used should be listed alphabetically by author surnames.

- For articles written in Arabic, Persian or Russian languages, the Latin bibliography is mandatory.

Creating Bibliography

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range). Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.